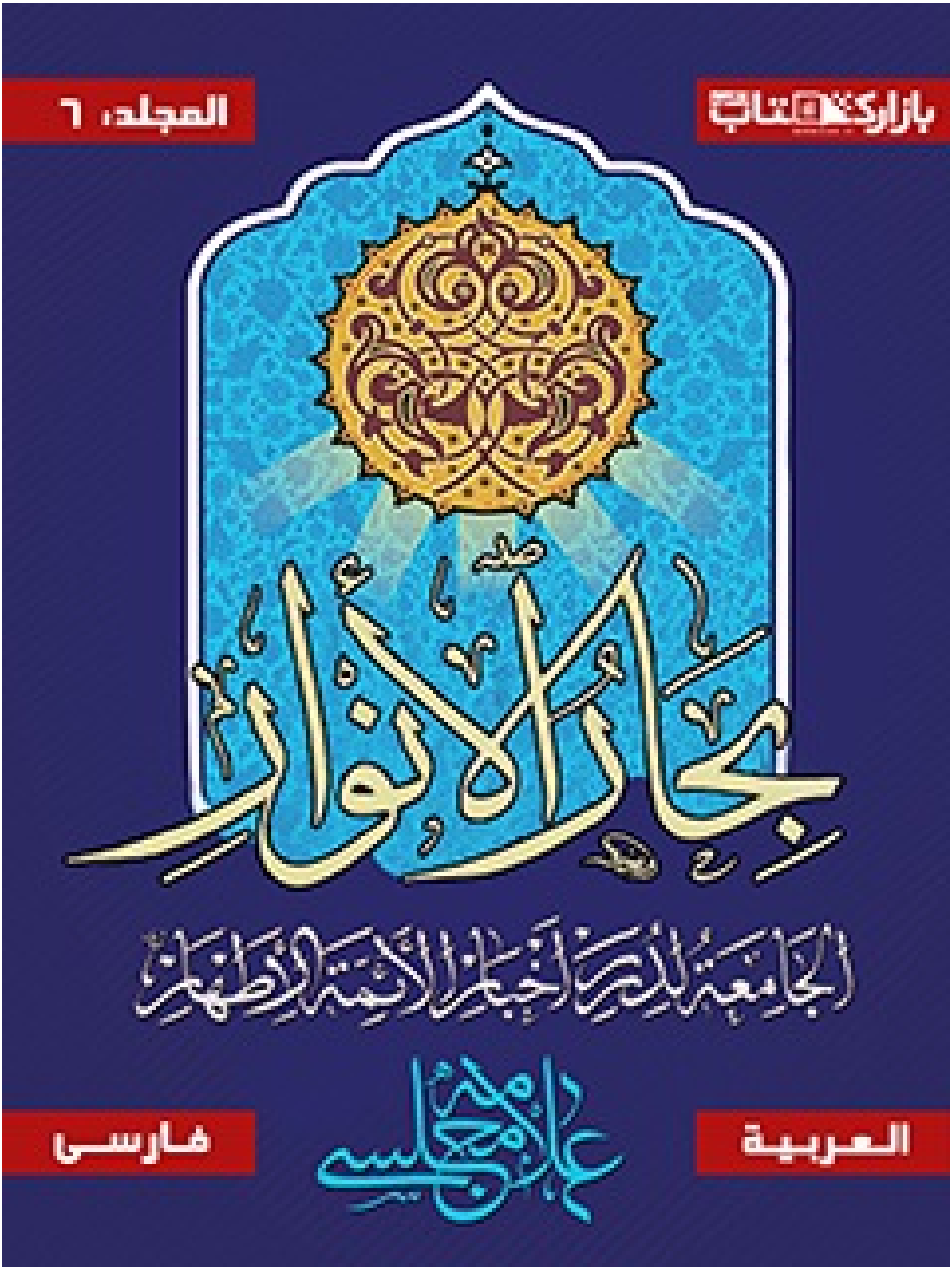

بازارکتاب
المجلد، ٦
بحار الأنوار
الجامعة لدرر أخبار الأئمة الأطهار
علامه مجلسی
العربية
فارسی

بسم الله الرحمن الرحیم

بحارالانوار الجامعه لدرر اخبار الائمه الاطهار علیهم السلام با ترجمه فارسی

کاتب:

محمدباقر بن محمدتقی علامه مجلسی

نشرت فی الطباعهٔ:

مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان

رقمی الناشر:

مرکز القائمیهٔ باصفهان للتحریات الکمبیوتریهٔ

الفهرس

بحار الأنوار الجامعه لدرر أخبار الائمه الأطهار المجلد ۶ : کتاب عدل و معاد – ۲

اشاره

سرشناسه: مجلسی محمد باقربن محمدتقی ۱۰۳۷ - ۱۱۱۱ق.

عنوان و نام پدیدآور: بحارالانوار: الجامعه لدرر أخبار الائمه الأطهار تالیف محمدباقر المجلسی.

مشخصات نشر: بیروت داراحیاء التراث العربی [۱۴۴۰].

مشخصات ظاهری: ج - نمونه.

یادداشت: عربی.

یادداشت: فهرست نویسی بر اساس جلد بیست و چهارم، ۱۴۰۳ق. [۱۳۶۰].

یادداشت: جلد۲۴،۵۲،۶۵،۶۶،۶۷،۸۷،۹۲،۹۱،۹۴،۱۰۳،۱۰۸(چاپ سوم: ۱۴۰۳ق.=۱۹۸۳م.=[۱۳۶۱]).

یادداشت: کتابنامه.

مندرجات: ج .۲۴. کتاب الامامه. ج.۵۲. تاریخ الحجه. ج۶۵،۶۶،۶۷. الایمان و الکفر. ج.۸۷. کتاب الصلاه . ج. ۹۱،۹۲ .الذکر و الدعا. ج. ۹۴. کتاب السوم. ج.۱۰۳.فهرست المصادر. ج.۱۰۸.الفهرست.-

موضوع: احادیث شیعه — قرن ۱۱ق

رده بندی کنگره: BP۱۳۵/م۳ب ۳۱۳۰۰ ی ح

رده بندی دیویی: ۲۹۷/۲۱۲

شماره کتابشناسی ملی: ۱۶۸۰۹۴۶

ص: ۱

**[ترجمه]

سرشناسه : مجلسی، محمد باقربن محمدتقی، ۱۰۳۷ - ۱۱۱۱ق.

عنوان قراردادی : بحار الانوار .فارسی .برگزیده

عنوان و نام پدیدآور : ترجمه بحارالانوار/ مترجم گروه مترجمان؛ [برای] نهاد کتابخانه های عمومی کشور.

مشخصات نشر : تهران: نهاد کتابخانه های عمومی کشور، موسسه انتشارات کتاب نشر، ۱۳۹۲ -

مشخصات ظاهری : ج.

شابک : دوره : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۶-۵ ؛ ج.۱ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۷-۲ ؛ ج.۲ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۸-۹ ؛ ج.۳ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۹-۶ ؛ ج.۴ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰۷۰-۲ : ؛ ج.۵ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۱-۹ : ؛ ج.۶ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۲-۶ : ؛ ج.۷ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۳-۳ : ؛ ج.۸ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۴-۰ ؛ ج.۱۰ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۷۶-۴ : ؛ ج.۱۱ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۳-۲ : ؛ ج.۱۲ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۶۶-۵ : ؛ ج.۱۳ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۵-۶ : ؛ ج.۱۴ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۶-۳ : ؛ ج.۱۵ ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۷-۰ : ؛ ج.۱۶:۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۸-۷ ؛ ج.۱۷:۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۸۹-۴ ؛ ج.۱۸ : ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۰-۰ ؛ ج.۱۹:۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۱-۷ ؛ ج.۲۰:۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۲-۴ ؛ ج.۲۱: ۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۳-۱ ؛ ج.۲۲:۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۴-۸ ؛ ج.۲۳:۹۷۸-۶۰۰-۷۱۵۰-۹۵-۵

مندرجات : ج.۱. کتاب عقل و علم و جهل.- ج.۲. کتاب توحید.- ج.۳. کتاب عدل و معاد.- ج.۴. کتاب احتجاج و مناظره.- ج. ۵. تاریخ پیامبران.- ج.۶. تاریخ حضرت محمد صلی الله علیه وآله.- ج.۷. کتاب امامت.- ج.۸. تاریخ امیرالمومنین.- ج.۹. تاریخ حضرت زهرا و امامان والامقام حسن و حسین و سجاد و باقر علیهم السلام.- ج.۱۰. تاریخ امامان والامقام حضرات صادق، کاظم، رضا، جواد، هادی و عسکری علیهم السلام.- ج.۱۱. تاریخ امام مهدی علیه السلام.- ج.۱۲. کتاب آسمان و جهان - ۱.- ج.۱۳. آسمان و جهان - ۲.- ج.۱۴. کتاب ایمان و کفر.- ج.۱۵. کتاب معاشرت، آداب و سنت ها و معاصی و کبائر.- ج.۱۶. کتاب مواعظ و حکم.- ج.۱۷. کتاب قرآن، ذکر، دعا و زیارت.- ج.۱۸. کتاب ادعیه.- ج.۱۹. کتاب طهارت و نماز و روزه.- ج.۲۰. کتاب خمس، زکات، حج، جهاد، امر به معروف و نهی از منکر، عقود و معاملات و قضاوت

وضعیت فهرست نویسی : فیپا

ناشر دیجیتالی : مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان

یادداشت : ج.۲ - ۸ و ۱۰ - ۱۶ (چاپ اول: ۱۳۹۲) (فیپا).

موضوع : احادیث شیعه -- قرن ۱۱ق.

شناسه افزوده : نهاد کتابخانه های عمومی کشور، مجری پژوهش

شناسه افزوده : نهاد کتابخانه های عمومی کشور. موسسه انتشارات کتاب نشر

رده بندی کنگره : BP۱۳۵/م۳ب۳۰۴۲۱۶۷ ۱۳۹۲

رده بندی دیویی : ۲۹۷/۲۱۲

شماره کتابشناسی ملی : ۳۳۴۸۹۸۵

ص: ۱

**[ترجمه]

تتمه أبواب العدل

باب ۱۹ عفو اللّه تعالی و غفرانه و سعه رحمته و نعمه علی العباد

الآیات

البقره: «فَلَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَیْکُمْ وَ رَحْمَتُهُ لَکُنْتُمْ مِنَ الْخاسِرِینَ»(۶۴) (و قال تعالی): «إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ» (فی موضعین: ۱۷۳ و ۱۸۲) (و قال تعالی): «وَ اللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبادِ»(۲۰۷) (و قال تعالی): «وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ»(۲۱۸) (و قال تعالی): «وَ اللَّهُ یَدْعُوا إِلَی الْجَنَّهِ وَ الْمَغْفِرَهِ بِإِذْنِهِ وَ یُبَیِّنُ آیاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ یَتَذَکَّرُونَ»(۲۲۱) (و قال تعالی): «وَ اللَّهُ غَفُورٌ حَلِیمٌ»(۲۲۵) (و قال تعالی): «فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ»(۲۲۶) (و قال): «وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِیمٌ»(۲۳۵) (و قال): «وَ لکِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَی الْعالَمِینَ»(۲۵۱)

آل عمران: «وَ اللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبادِ»(۳۰) (و قال تعالی): «قُلْ إِنَّ الْفَضْلَ بِیَدِ اللَّهِ یُؤْتِیهِ مَنْ یَشاءُ وَ اللَّهُ واسِعٌ عَلِیمٌ*یَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ یَشاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِیمِ»(۷۳-۷۴) (و قال تعالی): «وَ لِلَّهِ ما فِی السَّماواتِ وَ ما فِی الْأَرْضِ یَغْفِرُ لِمَنْ یَشاءُ وَ یُعَذِّبُ مَنْ یَشاءُ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ»(۱۲۹) (و قال): «وَ اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ»(۱۵۲) (و قال): «وَ لَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِیمٌ»(۱۵۵) (و قال تعالی): «وَ اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِیمٍ»(۱۷۴)

النساء: «إِنَّ اللَّهَ کانَ غَفُوراً رَحِیماً»(۲۳) (و قال): «وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ»(۲۵) (و قال): «وَ اللَّهُ یُرِیدُ أَنْ یَتُوبَ عَلَیْکُمْ و قال یُرِیدُ اللَّهُ أَنْ یُخَفِّفَ عَنْکُمْ»(۲۸) (و قال): «إِنَّ اللَّهَ کانَ بِکُمْ رَحِیماً»(۲۹) (و قال): «إِنَّ اللَّهَ کانَ عَفُوًّا غَفُوراً»(۴۳) (و قال تعالی): «إِنَّ اللَّهَ لا یَغْفِرُ أَنْ یُشْرَکَ بِهِ وَ یَغْفِرُ ما دُونَ ذلِکَ لِمَنْ یَشاءُ»(۴۸) (و قال): «لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّاباً رَحِیماً»(۶۴) (و قال): «فَأُولئِکَ عَسَی اللَّهُ أَنْ یَعْفُوَ عَنْهُمْ وَ کانَ اللَّهُ عَفُوًّا غَفُوراً»(۹۹)

المائده: «فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»(۳) (و قال): «يَغْفِرُ لِمَنْ يَشاءُ وَ يُعَذِّبُ مَنْ يَشاءُ»(۱۸) (و قال تعالى): «فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»(۳۴) (و قال تعالى): «أَ لَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ يُعَذِّبُ مَنْ يَشاءُ وَ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِيرٌ»(۴۰)

الأنعام: «فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ واسِعَةٍ»(۱۴۷)

الأعراف: «قالَ عَذابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشاءُ وَ رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْ ءٍ فَسَأَكْتُبُها لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ»(۱۵۶)

الأنفال: «قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ ما قَدْ سَلَفَ»(۳۸)

التوبه: «اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ ذلِكَ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ اللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفاسِقِينَ»(۸۰) (و قال تعالى): «وَ آخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صالِحاً وَ آخَرَ سَيِّئاً عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»(۱۰۲) (و قال تعالى): «وَ آخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللَّهِ إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَ إِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ»(۱۰۶) (و قال تعالى): «ما كانَ لِلنَّبِيِّ وَ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَ لَوْ كانُوا أُولِي قُرْبى مِنْ بَعْدِ ما تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحابُ الْجَحِيمِ»(۱۱۳) (و قال تعالى): «إِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحِيمٌ»(۱۱۷) (و قال تعالى): «إِنَّ اللَّهَ لا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ»(۱۲۰) (و قال تعالى): «لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ»(۱۲۱)

يوسف: «قالَ لا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ وَ هُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ»(۹۲)

إبراهيم: «يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَ يُؤَخِّرَكُمْ إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى»(۱۰)

الحجر: «نَبِّئْ عِبادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ* وَ أَنَّ عَذابِي هُوَ الْعَذابُ الْأَلِيمُ»(۴۹-۵۰)

الأسرى: «رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ إِنْ يَشَأْ يَرْحَمْكُمْ أَوْ إِنْ يَشَأْ يُعَذِّبْكُمْ»(۵۴)

النور: «وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ وَ أَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ»(۱۰) (و قال تعالى): «وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ وَ أَنَّ اللَّهَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ»(۲۰) (و قال تعالى): «أَ لا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ»(۲۲)

القصص: «مَنْ جاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْها وَ مَنْ جاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلا يُجْزَى الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئاتِ إِلَّا ما كانُوا يَعْمَلُونَ»(۸۴)

الأحزاب: «وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ بِأَنَّ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ فَضْلًا كَبِيراً»(۴۷)

فاطر: «وَ لَوْ يُؤاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِما كَسَبُوا ما تَرَكَ عَلى ظَهْرِها مِنْ دَابَّةٍ وَ لكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ كانَ بِعِبادِهِ بَصِيراً»(۴۵)

الزمر: «قُلْ يا عِبادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلى أَنْفُسِهِمْ لا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَهِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعاً إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ»(۵۳)

المؤمن: «إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَشْكُرُونَ»(۶۱)

حمعسق: «وَ مَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَهً نَزِدْ لَهُ فِيها حُسْناً إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ شَكُورٌ»(۲۳)

الفتح: «وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشاءُ وَ يُعَذِّبُ مَنْ يَشاءُ وَ كانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً»(۱۴)

الحجرات: «وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ»(۵)

النجم: «إِنَّ رَبَّكَ واسِعُ الْمَغْفِرَهِ»(۳۲)

الحديد: «وَ إِنَّ اللَّهَ بِكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ»(۹) (و قال تعالى): «وَ يَغْفِرْ لَكُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ *لِئَلَّا يَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتابِ أَلَّا يَقْدِرُونَ عَلى شَيْ ءٍ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَ أَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ»(۲۸-۲۹)

lt;meta info="- فَلَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخاسِرِينَ -. بقره / ۶۴ -

{و اگر فضل خدا و رحمت او بر شما نبود، مسلما از زيانكاران بوديد}

- إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ -. بقره / ۱۷۳ -

{زيرا خدا آمرزنده و مهربان است}

- وَ اللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبادِ -. بقره / ۲۰۷ -

{و خدا نسبت به [اين] بندگان مهربان است}

- وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ -. بقره / ۲۱۸ -

{خدا آمرزنده و مهربان است}

- وَ اللَّهُ يَدْعُوا إِلَى الْجَنَّهِ وَ الْمَغْفِرَهِ بِإِذْنِهِ وَ يُبَيِّنُ آياتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ -. بقره / ۲۲۱ -

{و خدا به فرمان خود، [شما را] به سوى بهشت و آمرزش مى خواند، و آيات خود را براى مردم روشن مى گرداند، باشد كه

متذكّر شوند}

- وَ اللَّهُ غَفُورٌ حَلِيمٌ - . بقره / ۲۲۵ -

{خدا آمرزنده و مهربان است}

- فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ - . بقره / ۲۲۶ -

{زيرا خدا آمرزنده و مهربان است}

- وَ اعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ - . بقره / ۲۳۵ -

{و بدانيد كه خداوند آمرزنده و بردبار است.}

- وَ لكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعالَمِينَ - . بقره / ۲۵۱ -

{خداوند نسبت به جهانيان تفضّل دارد}

- وَ اللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبادِ - . آل عمران / ۳۰ -

{خدا به بندگان [خود] مهربان است}

- قُلْ إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ واسِعٌ عَلِيمٌ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ - . آل عمران / ۷۳ - ۷۴

{بگو: « [اين] تفضل به دست خداست؛ آن را به هر كس كه بخواهد مى دهد، و خداوند، گشايشگر داناست. رحمت خود را به هر كس كه بخواهد مخصوص مى گرداند، و خداوند داراى بخشش بزرگ است}

- وَ لِلَّهِ ما فِي السَّماواتِ وَ ما فِي الْأَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشاءُ وَ يُعَذِّبُ مَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ - . آل عمران / ۱۲۹ -

{و آن چه در آسمآن ها و آن چه در زمين است از آنِ خداست. هر كه را بخواهد مى آمرزد، و هر كه را بخواهد عذاب مى كند، و خداوند، آمرزنده مهربان است}

- وَ اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ - . آل عمران / ۱۵۲ -

{و خدا نسبت به مؤمنان، با تفضل است}

- وَ لَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ - آل عمران / ۱۵۵ -

{زیرا خدا آمرزگار بردبار است}

- وَ اللَّهُ ذُو فَضْلٍ عَظِيمٍ - . آل عمران / ۱۷۴ -

{و خداوند دارای بخششی عظیم است}

- إِنَّ اللَّهَ كانَ غَفُوراً رَحِيماً - . نساء / ۲۳ -

{که خداوند آمرزنده مهربان است}

و فرمود: وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ - . نساء / ۲۵ -

{و خداوند آمرزنده مهربان است}

- وَ اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ - . نساء / ۲۷ -

{خدا می خواهد تا بر شما ببخشاید}

- يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْكُمْ - . نساء / ۲۸ -

{خدا می خواهد تا بارتان را سَبُک گرداند}

- إِنَّ اللَّهَ كانَ بِكُمْ رَحِيماً - . نساء / ۲۹ -

{زیرا خدا همواره با شما مهربان است}

- إِنَّ اللَّهَ كانَ عَفُوًّا غَفُوراً - . نساء / ۴۳ -

{که خدا بخشنده و آمرزنده است}

- إِنَّ اللَّهَ لا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَ يَغْفِرُ ما دُونَ ذلِكَ لِمَنْ يَشاءُ - . نساء / ۴۸ -

{مسلّماً خدا، این را که به او شرک ورزیده شود نمی بخشاید و غیر از آن را برای هر که بخواهد می بخشاید}

- لَوَجَدُوا اللَّهَ تَوَّاباً رَحِيماً - . نساء / ۶۴ - {قطعاً خدا را توبه پذیرِ مهربان می یافتند}

- فَأُولئِكَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَعْفُوَ عَنْهُمْ وَ كانَ اللَّهُ عَفُوًّا غَفُوراً - . نساء / ۹۹ -

{پس آنان [که فی الجمله عذری دارند] باشد که خدا از ایشان درگذرد، که خدا همواره خطابخش و آمرزنده است}

- فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ - . مائده / ۳ -

{بی تردید، خدا آمرزنده مهربان است.}

- يَغْفِرُ لِمَنْ يَشاءُ وَ يُعَذِّبُ مَنْ يَشاءُ - . مائده / ۱۸ -

{هر که را بخواهد می آمرزد، و هر که را بخواهد عذاب می کند}

- فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ - . مائده / ۳۴ -

{پس بدانید که خدا آمرزنده مهربان است}

- أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ يُعَذِّبُ مَنْ يَشاءُ وَ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ عَلى كُلِّ شَيْ ءٍ قَدِيرٌ - . مائده / ۴۰ -

{مگر ندانسته ای که فرمانروایی آسمآن ها و زمین از آنِ خداست. هر که را بخواهد عذاب می کند و هر که را بخواهد می بخشد، و خدا بر هر چیزی تواناست؟}

- فَقُلْ رَبُّكُمْ ذُو رَحْمَةٍ واسِعَةٍ - . أنعام / ۱۴۷ -

{بگو: «پروردگار شما دارای رحمتی گسترده است}

- قالَ عَذابِي أُصِيبُ بِهِ مَنْ أَشاءُ وَ رَحْمَتِي وَسِعَتْ كُلَّ شَيْ ءٍ فَسَأَكْتُبُها لِلَّذِينَ يَتَّقُونَ - . أعراف / ۱۵۶ -

{فرمود: «عذاب خود را به هر کس بخواهم می رسانم، و رحمتم همه چیز را فرا گرفته است؛ و به زودی آن را برای کسانی که پرهیزگاری می کنند}

- قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ يَنْتَهُوا يُغْفَرْ لَهُمْ ما قَدْ سَلَفَ - . أنفال / ۳۸ -

{به کسانی که کفر ورزیده اند، بگو: «اگر بازایستند، آن چه گذشته است برایشان آمرزیده می شود}

- اسْتَغْفِرْ لَهُمْ أَوْ لا تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ إِنْ تَسْتَغْفِرْ لَهُمْ سَبْعِينَ مَرَّةً فَلَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَهُمْ ذلِكَ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِاللَّهِ وَ رَسُولِهِ وَ اللَّهُ لا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفاسِقِينَ - . توبه / ۸۰ -

{چه برای آنان آمرزش بخواهی یا برایشان آمرزش نخواهی [یکسان است، حتّی] اگر هفتاد بار برایشان آمرزش طلب کنی هرگز خدا آنان را نخواهد آمرزید، چرا که آنان به خدا و فرستاده اش کفر ورزیدند، و خدا گروه فاسقان را هدایت نمی کند.}

- وَ آخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صالِحاً وَ آخَرَ سَيِّئاً عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ - . توبه / ۱۰۲ -

{و دیگرانی هستند که به گناهان خود اعتراف کرده و کار شایسته را با [کاری] دیگر که بد است درآمیخته اند. امید است خدا توبه آنان را بپذیرد، که خدا آمرزنده مهربان است.}

- وَ آخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللَّهِ إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَ إِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ - . توبه / ۱۰۶ -

{و عدّه ای دیگر [کارشان] موقوف به فرمان خداست: یا آنان را عذاب می کند و یا توبه آن ها را می پذیرد، و خدا دانای سنجیده کار است}

- ما كانَ لِلنَّبِيِّ وَ الَّذِينَ آمَنُوا أَنْ يَسْتَغْفِرُوا لِلْمُشْرِكِينَ وَ لَوْ كانُوا أُولِي قُرْبى مِنْ بَعْدِ ما تَبَيَّنَ لَهُمْ أَنَّهُمْ أَصْحابُ الْجَحِيمِ - . توبه / ۱۱۳ -

{بر پیامبر و کسانی که ایمان آورده اند سزاوار نیست که برای مشرکان -پس از آن که برایشان آشکار گردید که آنان اهل دوزخند- طلب آمرزش کنند، هر چند خویشاوند [آنان] باشند.}

- إِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحِيمٌ - . توبه / ۱۱۷ - {چرا که او نسبت به آنان مهربان و رحیم است.}

- إِنَّ اللَّهَ لا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ - . توبه / ۱۲۰ -

{زیرا خدا پاداش نیکوکاران را ضایع نمی کند.}

- لِيَجْزِيَهُمُ اللَّهُ أَحْسَنَ ما كانُوا يَعْمَلُونَ - . توبه / ۱۲۱ -

{تا خدا آنان را به بهتر از آن چه می کردند پاداش دهد.

- قالَ لا تَثْرِيبَ عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ وَ هُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ - . يوسف / ۹۲ -

{[یوسف] گفت: «امروز بر شما سرزنشی نیست. خدا شما را می آمرزد و او مهربانترین مهربانان است.»}

- يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَ يُؤَخِّرَكُمْ إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى - . ابراهيم / ۱۰ -

{او شما را دعوت می کند تا پاره ای از گناهانتان را بر شما ببخشاید و تا زمان معینی شما را مهلت دهد.»}

- نَبِّئْ عِبادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ *وَ أَنَّ عَذابِي هُوَ الْعَذابُ الْأَلِيمُ - . حجر / ۴۹ - ۵۰ -

{به بندگان من خبر ده که منم آمرزنده مهربان. و این که عذاب من، عذابی است دردناک.}

- رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ إِنْ يَشَأْ يَرْحَمْكُمْ أَوْ إِنْ يَشَأْ يُعَذِّبْكُمْ - . أسری / ۵۴ -

{پروردگار شما به [حال] شما داناتر است؛ اگر بخواهد بر شما رحمت می آورد، یا اگر بخواهد شما را عذاب می کند.}

- وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ وَ أَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ حَكِيمٌ - . نور / ۱۰ -

{و اگر فضل و رحمت خدا بر شما نبود و این که خدا توبه پذیر سنجیده کار است [رسوا می شدید]

- وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَ رَحْمَتُهُ وَ أَنَّ اللَّهَ رَؤُفٌ رَحِيمٌ - . نور / ۲۰ -

{و اگر فضل و رحمت خدا بر شما نبود و این که خدا رئوف و مهربان است [مجازات سختی در انتظارتان بود]

- أَ لا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ - . نور / ۲۲ -

{مگر دوست ندارید که خدا بر شما ببخشاید؟ و خدا آمرزنده مهربان است.}

- مَنْ جاءَ بِالْحَسَنَهِ فَلَهُ خَيْرٌ مِنْها وَ مَنْ جاءَ بِالسَّيِّئَهِ فَلا يُجْزَى الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئاتِ إِلَّا ما كانُوا يَعْمَلُونَ - . قصص / ۸۴ -

{هر کس نیکی به میان آورَد، برای او [پاداشی] بهتر از آن خواهد بود، و هر کس بدی به میان آورد، کسانی که کارهای بد کرده اند جز سزای آن چه کرده اند نخواهند یافت.}

ص: ۲

- وَ بَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ بِأَنَّ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ فَضْلًا كَبِيراً - . أحزاب / ۴۷ -

{و مؤمنان را مژده دِه که برای آنان از جانب خدا بخشایشی فراوان خواهد بود.}

- وَ لَوْ يُؤاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِما كَسَبُوا ما تَرَكَ عَلى ظَهْرِها مِنْ دَابَّهٍ وَ لكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ كانَ بِعِبادِهِ بَصِيراً - . فاطر / ۴۵ -

{و اگر خدا مردم را به [سزای] آن چه انجام داده اند مؤاخذه می کرد، هیچ جنبنده ای را بر پشت زمین باقی نمی گذاشت؛ ولی تا مدّتی معیّن مهلتشان می دهد، و چون اجلشان فرا رسد خدا به [کار] بندگانش بیناست.}

- قُلْ يا عِبادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلى أَنْفُسِهِمْ لا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَهِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعاً إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ - . زمر / ۵۳ -

{بگو: «ای بندگان من -که بر خویشتن زیاده روی روا داشته اید- از رحمت خدا نومید مشوید. در حقیقت، خدا همه گناهان را می آمرزد، که او خود آمرزنده مهربان است.}

- إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَشْكَرُونَ - . مومن / ۶۱ -

{خداوند نسبت به مردم، صاحب بخشش است، ولی بیشتر مردم سپاسگزاری نمی کنند.}

- وَ مَنْ يَقْتَرِفْ حَسَنَهً نَزِدْ لَهُ فِيها حُسْناً إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ شَكُور - حمعسق / ۲۳ -ٌ

{و هر کس نیکی به جای آورد [و طاعتی اندوزد]، برای او در ثواب آن خواهیم افزود. قطعاً خدا آمرزنده و قدرشناس است.}

- وَ لِلَّهِ مُلْكُ السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ يَغْفِرُ لِمَنْ يَشاءُ وَ يُعَذِّبُ مَنْ يَشاءُ وَ كانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً - . فتح / ۱۴ -

{و فرمانروایی آسمان ها و زمین از آنِ خداست: هر که را بخواهد می بخشاید و هر که را بخواهد عذاب می کند، و خدا همواره آمرزنده مهربان است.}

- وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ - . حجرات / ۵ -

{و خدا آمرزنده و مهربان است.}

- إِنَّ رَبَّكَ واسِعُ الْمَغْفِرَهِ - . نجم / ۳۲ -

{پروردگارت [نسبت به آن ها] فراخ آمرزش است.}

- وَ إِنَّ اللَّهَ بِكُمْ لَرَؤُفٌ رَحِيمٌ - . حديد / ۹ -

{خدا [نسبت] به شما سخت رؤوف و مهربان است.}

- وَ يَغْفِرْ لَكُمْ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ لِئَلَّا يَعْلَمَ أَهْلُ الْكِتابِ أَلَّا يَقْدِرُونَ عَلى شَيْ ءٍ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَ أَنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشاءُ وَ اللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ - . حديد / ۲۸ - ۲۹ -

{و بر شما ببخشاید، و خدا آمرزنده مهربان است. تا اهل کتاب بدانند که به هیچ وجه فزون بخشی خدا در [حیطه] قدرت آنان نیست و فضل [و عنایت، تنها] در دست خداست: به هر کس بخواهد آن را عطا می کند، و خدا دارای کَرَم بسیار است.}

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

ن، عيون أخبار الرضا عليه السلام الْقَطَّانُ وَ النَّقَّاشُ وَ الطَّالَقَانِيُّ عَنْ أَحْمَدَ الْهَمْدَانِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ أَبِيهِ قَالَ

قَالَ الرِّضَا علیه السلام فِی قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِکَمْ وَ إِنْ أَسَأْتُمْ فَلَها قَالَ إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِکَمْ وَ إِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا رَبٌّ یَغْفِرُ لَهَا.

**[ترجمه]عیون اخبار الرضا علیه السلام : امام رضا علیه السلام در مورد این آیه: «إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِکُمْ وَ إِنْ أَسَأْتُمْ فَلَها» - . اسراء / ۷ - {اگر نیکی کنید به خود نیکی کرده اید و اگر بدی کنید نیز برای خود کرده اید} فرمودند: یعنی اگر نیکی کنید به خود نیکی کرده اید و اگر بدی کنید، پروردگاری هست که آن را می بخشد. - . عیون اخبار الرضا ۱ : ۲۶۴ -

**[ترجمه]

بیان

قیل اللام بمعنی علی أی إن أسأتم فعلی أنفسکم و قیل أی فلها الجزاء و العقاب و ما فی الخبر مبنی علی الاکتفاء ببعض الکلام و هو شائع.

**[ترجمه]گفته شده: «لام» در این جا به معنای «علی» است، یعنی اگر بدی کردید، در واقع به خود بدی کرده اید، و گفته می شود به این معناست که پاداش و کیفر در بر دارد، آن چه در خبر است مبنی بر این است که تنها به بخشی از حدیث که شایع تر بوده، اکتفا کرده است.

**[ترجمه]

«۲»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی الْمُفِیدُ عَنْ عُمَرَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ إِسْمَاعِیلَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَبِیبٍ عَنْ أَبِی الْعَیْنَا عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مِسْعَرٍ قَالَ: کُنْتُ عِنْدَ سُفْیَانَ بْنِ عُیَیْنَهَ فَجَاءَهُ رَجُلٌ فَقَالَ لَهُ رُوِیَ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ قَالَ إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا أَذْنَبَ ذَنْباً ثُمَّ عَلِمَ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ یَطَّلِعُ عَلَیْهِ غَفَرَ لَهُ فَقَالَ ابْنُ عُیَیْنَهَ هَذَا کِتَابُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ قَالَ اللَّهُ تَعَالَی وَ ما کُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَنْ

ص: ۳

يَشْهَدَ عَلَيْكَمْ سَمْعُكَمْ وَ لا أَبْصارُكُمْ وَ لا جُلُودُكُمْ وَ لكِنْ ظَنَنْتُمْ أَنَّ اللَّهَ لا يَعْلَمُ كَثِيراً مِمَّا تَعْمَلُونَ وَ ذلِكَمْ ظَنُّكَمُ الَّذِى ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ أَرْداكُمْ (۱) فَإِذَا كَانَ الظَّنُّ هُوَ الْمُرْدِيَ كَانَ ضِدُّهُ هُوَ الْمُنْجِيَ.

**[ترجمه]امالی شیخ طوسی: محمد بن مسعر گوید: نزد سفیان بن عیینه بودم که مردی نزد او آمد و از قول پیامبر صلی الله علیه و آله نقل کرد: هرگاه بنده مرتکب گناهی شود و سپس بداند که خدای عز و جل بر آن آگاه می شود، بر او می بخشد.

ابن عیینه گفت: این کتاب خداست که می فرماید: «وَ ما كُنْتُمْ تَسْتَتِرُونَ أَنْ

يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَ لا أَبْصارُكُمْ وَ لا جُلُودُكُمْ وَ لكِنْ ظَنَنْتُم أَنَّ اللَّهَ لا يَعْلَمُ كَثِيراً مِمَّا تَعْمَلُونَ وَ ذلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِى ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ أَرْداكُمْ - . حم السجده:/ ۲۲– ۲۳ أرداكم: شما را هلاک می کند، هلاکت را به ظن و گمان نسبت داده است زیرا باعث هلاکت می شود، و هلاکت خداوند فقط به خاطر ارتکاب گناهان زشت و ظن و گمان بدشان است. - {و [شما] از این که مبادا گوش و دیدگان و پوستتان بر ضدّ شما گواهی دهند [گناهانتان را] پوشیده نمی داشتید لیکن گمان داشتید که خدا بسیاری از آن چه را که می کنید نمی داند. و همین بود گمانتان که درباره پروردگارتان بردید؛ شما را هلاک کرد}، پس اگر ظن و گمان هلاک کننده باشد، ضد آن نجات دهنده خواهد بود. - . امالی طوسی: ۵۳ -

**[ترجمه]

«۳»

ما، الأمالي للشيخ الطوسي الْمُفِيدُ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْمُقْرِي عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ إِسْحَاقَ عَنْ عَمْرِو بْنِ عَاصِمٍ عَنْ مُعَمَّرِ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي عُثْمَانَ النَّهْدِيِّ (۲) عَنْ جُنْدَبٍ (۳) الْغِفَارِيِّ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَالَ: إِنَّ رَجُلًا قَالَ يَوْماً وَ اللَّهِ لَا يَغْفِرُ اللَّهُ لِفُلَانٍ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مَنْ ذَا الَّذِى تَأَلَّى عَلَيَّ أَنْ لَا أَغْفِرَ لِفُلَانٍ فَإِنِّي قَدْ غَفَرْتُ لِفُلَانٍ وَ أَحْبَطْتُ عَمَلَ الْمُتَأَلِّي بِقَوْلِهِ لَا يَغْفِرُ اللَّهُ لِفُلَانٍ.

**[ترجمه]امالی شیخ طوسی: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: مردی روزی چنین گفت: به خدا سوگند که خداوند فلانی را نمی آمرزد، خداوند عز و جل فرمود: کیست به من قسم خورد که من فلانی را نمی آمرزم، همانا من او را آمرزیدم و عمل این مرد را به خاطر این جمله اش (خداوند فلانی را نمی آمرزد) تباه گردانیدم. - . امالی طوسی: ۵۳ -

**[ترجمه]

بيان

قال الجزري فيه من يتألى على الله يكذبه أي من حكم عليه و حلف كقولك و الله ليدخلن الله فلانا النار و هو من الألية اليمين يقال آلى يؤلي إيلاء و تألى يتألى تأليا و الاسم الأليه و منه الحديث مَنِ الْمُتَأَلِّي عَلَى اللَّهِ.

**[ترجمه]جزری درباره این حدیث گفته: کسی که چیزی بر خدا حکم کند، خداوند او را تکذیب می کند؛ یتألّی یعنی بر خدا چیزی را حکم کند و قسم بخورد.

مثل این که بگویی: به خدا قسم که قطعا خداوند فلان کس را داخل آتش خواهد نمود؛ و تألّی از ألیّه است که به معنای سوگند است و گفته می شود: آلی یؤلی إیلاءاً و تألّی یتألّی تألّیاً و اسم آن ألیّه است و از همین ریشه است حدیثی که می گوید: کیست که بر خدا حکم می کند و قسم می خورد؟

**[ترجمه]

«۴»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی الْمُفِیدُ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ التَّمَّارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْقَاسِمِ الْأَنْبَارِیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ سُلَیْمَانَ الزَّاهِدِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ الطَّائِیَّ الْوَاعِظَ یَقُولُ سَمِعْتُ وَهْبَ بْنَ مُنَبِّهٍ یَقُولُ قَرَأْتُ فِی زَبُورِ دَاوُدَ أَسْطُراً مِنْهَا مَا حَفِظْتُ وَ مِنْهَا مَا نَسِیتُ فَمَا حَفِظْتُ قَوْلُهُ یَا دَاوُدُ اسْمَعْ مِنِّی مَا أَقُولُ وَ الْحَقَّ أَقُولُ مَنْ أَتَانِی وَ هُوَ یُحِبُّنِی أَدْخَلْتُهُ الْجَنَّهَ

ص: ۴

۱- حم السجده: ۲۲- ۲۳ أرداکم أی أهلککم، نسب الهلاک إلی الظنّ لانه کان سببا لهلاکهم، و إنّما أهلکهم اللّه سبحانه جزاء علی أفعالهم القبیحه، و ظنونهم السیئه

۲- بفتح النون و سکون الهاء، هو عبد الرحمن بن مل- بلام ثقیله و المیم مثلثه- قال ابن حجر فی التقریب: مشهور بکنیته، مخضرم، من کبار الثانیه، ثقه، ثبت، عابد، مات سنه ۹۵ و قیل: بعدها، و عاش ۱۳۰ سنه، و قیل: أکثر.

۳- بضم الجیم، و سکون النون، و فتح الدال المهمله، هو جندب بن جناده، أبو ذر الغفاری، الصحابیّ الکبیر، أول من حیی رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و سلم بتحیه الإسلام، و فیه قال النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلم: ما أظلت الخضراء، و لا أقلت الغبراء علی ذی لهجه أصدق من أبی ذر، و قال صلّی اللّه علیه و آله و سلم: أبو ذرّ فی امتی شبیه عیسی بن مریم فی زهده و ورعه. و مناقبه کثیره جدا، نفاه عثمان إلی الربذه فمات فیها سنه ۳۲ و صلی علیه ابن مسعود، له خطبه یشرح فیها الأمور بعد النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلم.

يَا دَاوُدُ اسْمَعْ مِنِّی مَا أَقُولُ وَ الْحَقَّ أَقُولُ مَنْ أَتَانِی وَ هُوَ مُسْتَحْیٍ مِنَ الْمَعَاصِی الَّتِی عَصَانِی بِهَا غَفَرْتُهَا لَهُ وَ أَنْسَیْتُهَا حَافِظَیْهِ یَا دَاوُدُ اسْمَعْ مِنِّی مَا أَقُولُ وَ الْحَقَّ أَقُولُ مَنْ أَتَانِی بِحَسَنَهٍ وَاحِدَهٍ أَدْخَلْتُهُ الْجَنَّهَ قَالَ دَاوُدُ یَا رَبِّ وَ مَا هَذِهِ الْحَسَنَهُ قَالَ مَنْ فَرَّجَ عَنْ عَبْدٍ مُسْلِمٍ فَقَالَ دَاوُدُ إِلَهِی لِذَلِکَ لَا یَنْبَغِی لِمَنْ عَرَفَکَ أَنْ یَنْقَطِعَ (۱) رَجَاؤُهُ مِنْکَ.

**[ترجمه]امالی شیخ طوسی: وهب بن منبه می گوید: جملاتی در زبور داود خواندم ، جملاتی از آن را به یاد دارم و قسمتی از آن را از یاد بردم؛ آن چه به یاد دارم این است خداوند به داود پیامبر علیه السلام وحی کرد: هرکس به من وارد شود در حالی که علاقه مند به من است او را به بهشت می برم ،

ص: ۴

ای داود ! کلامم را بشنو - که حق می گویم- کسی که بر من وارد شود و از گناهانی که کرده خجالت زده است او را ببخشم و گناهانش را از یاد محافظانش ببرم . ای داود از من بشنو که قول من حق است ، هرکس با حسنه واحدی بر من وارد گردد، او را به بهشت می برم ، داود گفت : این خوبی و حسنه چیست؟ فرمود : گره ای از کار بنده مسلمانی گشوده باشد ، داود گفت : پروردگارا! به خاطر همین عنایات تو است که هرکس تو را شناخت سزاوار نیست امیدش از تو قطع گردد . - . امالی طوسی: ۱۰۷ -

**[ترجمه]

«۵»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی الْمُفِیدُ عَنِ الْجِعَابِیِّ عَنِ ابْنِ عُقْدَهَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ هِشَامٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِیلَ الْبَزَّازِ عَنْ إِلْیَاسَ بْنِ عَامِرٍ عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام یَقُولُ إِذَا دَخَلَ أَهْلُ الْجَنَّهِ الْجَنَّهَ بِأَعْمَالِهِمْ فَأَیْنَ عُتَقَاءُ اللَّهِ مِنَ النَّارِ (۲).

**[ترجمه]امالی شیخ طوسی: ابی بصیر می گوید: از امام باقر علیه السلام شنیدم که می فرمود: زمانی که اهل بهشت به خاطر اعمالشان وارد بهشت شوند، پس آزادشدگان خدا از آتش جهنّم کجایند؟» - . امالی طوسی : ۱۷۹ -

**[ترجمه]

«۶»

ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر فُضَیْلُ بْنُ عُثْمَانَ عَنْ أَبِی عُبَیْدَهَ قَالَ: قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاکَ ادْعُ اللَّهَ لِی فَإِنَّ لِیَ ذُنُوباً کَثِیرَهً فَقَالَ مَهْ یَا أَبَا عُبَیْدَهَ لَا یَکُونُ الشَّیْطَانُ عَوْناً عَلَی نَفْسِکَ(۳) إِنَّ عَفْوَ اللَّهِ لَا یُشْبِهُهُ شَیْ ءٌ.

**[ترجمه]نوادر: ابا عبیده می گوید:به معصوم عرضه داشتم: برای من دعا کنید که گناهانم زیاد است، فرمود: ای اباعبیده! آرام باش، شیطان تو را از رحمت و عفو حضرت حق دلسرد و مأیوس نکند که عفو او را چیزی برابری نمی نماید. - . الزهد:

-

**[ترجمه]

«۷»

ين، كتاب حسين بن سعيد و النوادر ابْنُ مَحْبُوبٍ عَنِ الثُّمَالِيِّ عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ قَالَ قَالَ عَلِيٌّ عليه السلام لَأُحَدِّثَنَّكُمْ بِحَدِيثٍ يَحِقُّ عَلَى كُلِّ مُؤْمِنٍ أَنْ يَعِيَهُ(۴) فَحَدَّثَنَا بِهِ غَدَاةً وَ نَسِينَاهُ عَشِيَّةً قَالَ فَرَجَعْنَا إِلَيْهِ فَقُلْنَا لَهُ الْحَدِيثُ الَّذِي حَدَّثْتَنَاهُ بِهِ غَدَاةً نَسِينَاهُ وَ قُلْتَ هُوَ حَقٌّ كُلِّ مُؤْمِنٍ أَنْ يَعِيَهُ فَأَعِدْهُ عَلَيْنَا فَقَالَ إِنَّهُ مَا مِنْ مُسْلِمٍ يُذْنِبُ ذَنْباً فَيَعْفُو اللَّهُ عَنْهُ فِي الدُّنْيَا إِلَّا كَانَ أَجَلَّ وَ أَكْرَمَ مِنْ أَنْ يَعُودَ عَلَيْهِ بِعُقُوبَةٍ فِي الْآخِرَةِ وَ قَدْ أَجَّلَهُ فِي الدُّنْيَا وَ تَلَا هَذِهِ الْآيَةَ وَ ما أَصابَكُمْ مِنْ مُصِيبَةٍ فَبِما كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَ يَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ.

**[ترجمه]نوادر: ابی اسحاق گويد: اميرالمومنين عليه السلام فرمود:

حديثى بر شما گويم كه شايسته است هر مسلمانى در آن تدبر كرده و آن را حفظ كند، صبح هنگام حديث را براى ما نقل فرمود و ما شب هنگام آن را فراموش كرديم. بار ديگر نزد حضرت عليه السلام رفته و گفتيم حديثى كه صبح برايمان نقل فرموديد، اكنون فراموش كرده ايم و فرموديد شايسته است هر مسلمانى در آن تدبر كرده و آن را حفظ كند، آن را دوباره برايمان بازگو كنيد.

حضرت عليه السلام فرمود: هيچ مسلمانى نيست كه گناهى مرتكب شود و خدا آن را در دنيا عفو كند مگر اين كه خداوند بزرگوارتر و كريم تر است از اين كه او را در آخرت، عقوبت نمايد، در حالى كه در دنيا به او مهلت داده بود، سپس امام عليه السلام اين آيه را تلاوت فرمود: «و ما أصابكم من مصيبه فبما كسبت أيديكم و يعفواْ عن كثير». -. شورى / ۳۰ - يعنى { هر مصيبتى به شما رسد بخاطر اعمالى است كه انجام داده ايد، و بسيارى را نيز عفو مى كند!} -. الزهد: ۱۷۸ -

**[ترجمه]

«۸»

ما، الأمالي للشيخ الطوسي ابْنُ مَخْلَدٍ عَنِ الرَّزَّازِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْهَيْثَمِ الْقَاضِي عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ بْنِ

ص: ۵

۱- في المصدر: كذلك لا ينبغي لمن عرفك ان يقطع.

۲- في المصدر بعد ذلك: ان للّه عتقاء من النار. م.

۳- أي عونا على هلاكك نفسك بيأسك و قنوطك عن رحمه اللّه.

۴- أی جدیر لکل مسلم و حقیق علیه أن یقبله و یتدبره و یحفظه.

عَبَّاسٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ صَمْصَمِ بْنِ زُرْعَةَ عَنْ شُرَيْحِ بْنِ عُبَيْدٍ قَالَ كَانَ جُبَيْرُ بْنُ نُفَيْرٍ(۱) يُحَدِّثُ أَنَّ رِجَالًا سَأَلُوا النُّوَاسَ بْنَ سِمْعَانَ(۲)

فَقَالُوا مَا أَرْجَى شَیْ ءٍ سَمِعْتَ لَنَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ النُّوَاسُ سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يَقُولُ مَنْ مَاتَ وَ هُوَ لَا يُشْرِكُ بِاللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ شَيْئاً فَقَدْ حَلَّتْ لَهُ مَغْفِرَتُهُ إِنْ شَاءَ أَنْ يَغْفِرَ لَهُ قَالَ نُوَاسٌ عِنْدَ ذَلِكَ إِنِّی لَأَرْجُو أَنْ لَا يَمُوتَ أَحَدٌ تَحِلُّ لَهُ مَغْفِرَهُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَّا غَفَرَ لَهُ.

**[ترجمه]امالی شیخ طوسی:

ص: ۵

جبیر بن نفیر می گفت: عده ای از نواس بن سمعان پرسیدند: امیدوار کننده ترین سخنی که از رسول خدا صلی الله علیه و آله شنیدی، چه بود؟ نواس پاسخ داد: شنیدم رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: کسی که بمیرد و حال آن که هیچ گاه به خدا شرک نورزیده باشد، اگر خدا بخواهد که او را بیامرزد، مغفرت خدا بر او فرود آید؛ نواس در این هنگام گفت: من امید دارم که هر آن کس که مغفرت خدای عز و جل بر او فرود آمده نمیرد، مگر آن که آمرزیده شود. - . امالی طوسی: ۳۹۲ -

**[ترجمه]

«۹»

ثو، ثواب الأعمال أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ بَكْرٍ عَنْ زَكَرِيَّا بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله قَالَ اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ مَنْ أَذْنَبَ ذَنْباً فَعَلِمَ أَنَّ لِی أَنْ أُعَذِّبَهُ وَ أَنَّ لِی أَنْ أَعْفُوَ عَنْهُ عَفَوْتُ عَنْهُ.

سن، المحاسن أبی عمن ذكره عن العلاء عن محمد بن مسلم مثله.

**[ترجمه]ثواب الاعمال: امام صادق علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله روایت کرد که حضرت فرمود: خدای جلّ جلاله فرمود: هر کس گناهی انجام دهد و بداند اگر من بخواهم او را عذاب می کنم و اگر بخواهم او را می بخشم، از او می گذرم. - . ثواب الاعمال: ۲۱۴ -

در محاسن نیز روایت مشابهی از محمد بن مسلم نقل شده است. - . محاسن: ۲۶ -

**[ترجمه]

«۱۰»

ین، كتاب حسين بن سعيد و النوادر بَعْضُ أَصْحَابِنَا عَنْ حَنَانِ بْنِ سَدِيرٍ عَنْ رَجُلٍ يُقَالُ لَهُ رُوزْبِهُ وَ كَانَ مِنَ الزَّيْدِيَّهِ عَنِ الثُّمَالِیِّ

قَالَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام مَا مِنْ عَبْدٍ يَعْمَلُ عَمَلًا لَا يَرْضَاهُ اللَّهُ إِلَّا سَتَرَهُ اللَّهُ عَلَيْهِ أَوَّلًا فَإِذَا ثَنَّى سَتَرَ اللَّهُ عَلَيْهِ فَإِذَا ثَلَّثَ أَهْبَطَ اللَّهُ مَلَكاً فِي صُورَةِ آدَمِيٍّ يَقُولُ لِلنَّاسِ فَعَلَ كَذَا وَ كَذَا.

**[ترجمه]نوادر: بنده ی مؤمنی نیست که عمل بدی انجام دهد و عمل او خدا را خوش نیاید، مگر این که در دفعه اول خدا سرّ او را می پوشاند، و در دفعه دوم، باز می پوشاند، و در دفعه سوم، خداوند فرشته ای را به صورت آدمی، می فرستد و او به مردم می گوید فلانی چنین و چنان کرد [و بدین وسیله فرشته، گناهان آن شخص گناهکار را به مردم می گوید و او مفتضح و رسوا می شود]. - . الزهد: ۱۴۳ -

**[ترجمه]

«۱۱»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ حُسَيْنِ بْنِ هَارُونَ شَيْخٍ مِنْ أَصْحَابِ أَبِي جَعْفَرٍ عَنْهُ علیه السلام قَالَ سَمِعْتُهُ يَقْرَأُ هَذِهِ الْآيَةَ وَ آتاكُمْ مِنْ كُلِّ ما سَأَلْتُمُوهُ قَالَ ثُمَّ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام الثَّوْبَ وَ الشَّيْ ءَ لَمْ تَسْأَلْهُ إِيَّاهُ أَعْطَاكَ.

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: پیرمردی از یاران امام باقر علیه السلام نقل کرد: شنیدم حضرت علیه السلام آیه شریفه «وَ آتاكُمْ مِنْ كُلِّ ما سَأَلْتُمُوهُ» - . ابراهیم / ۳۴ - می خواند. راوی گوید: حضرت علیه السلام فرمود: لباس و حتی هرچه که از خداوند درخواست نکردی، به تو عطا فرمود. - . تفسیر عیاشی ۲ : ۲۴۸ -

**[ترجمه]

«۱۲»

یج، الخرائج و الجرائح قَالَ أَبُو هَاشِمٍ سَمِعْتُ أَبَا مُحَمَّدٍ يَقُولُ إِنَّ اللَّهَ لَيَعْفُو يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَفْواً يُحِيطُ عَلَى الْعِبَادِ (۳) حَتَّى يَقُولَ أَهْلُ الشِّرْكِ وَ اللَّهِ رَبِّنا ما كُنَّا مُشْرِكِينَ فَذَكَرْتُ

۱- بالنون و الفاء مصغرا، هو جبیر بن نفیر بن مالک الحضرمی، وثقه ابن حجر و قال: جلیل من الثانیه، مخضرم و لابیه صحبه، مات سنه ۸۰ و قیل: بعدها.

۲- بالنون المفتوحه و الواو المشدده، هو ابن سمعان بن خالد الکلابی أو الأنصاریّ، صحابی مشهور، سکن الشام، قاله ابن حجر. و یوجد ذکره فی باب أصحاب النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلم من رجال الشیخ.

۳- فی الخرائج المطبوع هکذا: عفوا لا یخطر علی بال العباد.

فِی نَفْسِی حَدِیثاً حَدَّثَنِی بِهِ رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِنَا مِنْ أَهْلِ مَکَّهَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَرَأَ (۱)إِنَّ اللَّهَ یَغْفِرُ الذُّنُوبَ فَقَالَ الرَّجُلُ وَ مَنْ أَشْرَکَ (۲) فَأَنْکَرْتُ ذَلِکَ وَ تَنَمَّرْتُ(۳) لِلرَّجُلِ فَأَنَا أَقُولُ فِی نَفْسِی إِذْ أَقْبَلَ عَلَیَّ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ لا یَغْفِرُ أَنْ یُشْرَکَ بِهِ وَ یَغْفِرُ ما دُونَ ذلِکَ لِمَنْ یَشاءُ بِئْسَمَا قَالَ هَذَا (۴) وَ بِئْسَمَا رَوَی.

**[ترجمه]الخرائج و الجرائح: ابوهاشم می گوید: شنیدم امام عسکری علیه السلام می فرمود: خداوند در روز قیامت چنان عفو می کند که عفوش بر بندگان احاطه پیدا می کند، تا آن جا که مشرکان می گویند: «وَ اللَّهِ رَبِّنا ما کُنَّا مُشْرِکِینَ» - . انعام / ۲۳ - سوگند به خدا، پروردگارمان، ما مشرک نبودیم.» به یاد حدیثی افتادم

ص: ۶

که یکی از شیعیان از اهل مکه نقل کرده بود که: پیامبر خدا این آیه را تلاوت می فرمود: «إِنَّ اللَّهَ یَغْفِرُ الذُّنُوبَ» - . زمر / ۵۳ - خداوند گناهان را می بخشد.

آن مرد گفت: و هر کسی را که شرک ورزد. از آن سخن ناخشنود شدم و نسبت به آن مرد ابراز ناخشنودی کردم و در حالی که پیش خود چنان می گفتم، امام رو به من کرد و فرمود: «انّ اللّه لایغفر ان یشرک به ویغفر مادون ذلک لمن یشاء» - . نساء / ۴۸ - خداوند شرک را نمی آمرزد و جز آن را برای هرکه بخواهد می آمرزد. او بد سخن گفت و بد چیزی روایت کرد. - . الخرائج و الجرائح ۲ : ۶۸۶ -

**[ترجمه]

«۱۳»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ أَبِی مَعْمَرٍ السَّعْدِیِّ قَالَ قَالَ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ علیهما السلام فِی قَوْلِهِ إِنَّ رَبِّی عَلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ یَعْنِی أَنَّهُ عَلَی حَقٍّ یَجْزِی بِالْإِحْسَانِ إِحْسَاناً وَ بِالسَّیِّئِ سَیِّئاً وَ یَعْفُو عَمَّنْ یَشَاءُ وَ یَغْفِرُ سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَی.

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: امیرالمومنین علیه السلام در تفسیر آیه شریفه «إِنَّ رَبِّی عَلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ» - . هود / ۵۶ - فرمود: حق این است که خداوند نیکی را پاداش نیکی و بدی را عقوبت نماید، و از هر که بخواهد در می گذرد و او را می بخشد. - . تفسیر عیاشی ۲ : ۱۶۱ -

**[ترجمه]

«۱۴»

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِیِّ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ اللَّهُ إِنِّی لَأَسْتَحْیِی مِنْ عَبْدِی وَ أَمَتِی یَشِیبَانِ فِی الْإِسْلَامِ ثُمَّ أُعَذِّبُهُمَا.

**[ترجمه]نوادر راوندی: امام صادق علیه السلام از پدران بزرگوارشان و ایشان از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل فرمودند: خدای متعال می فرماید: من از عبد و کنیز خودم که در اسلام و مسلمانی پیر شده اند، حیا می کنم که آنان را در این سن و سال مجازات کنم. - . نوادر راوندی: ۹۹ -

**[ترجمه]

«۱۵»

دَعَوَاتُ الرَّاوَنْدِيِّ، رَوَى أَنَّ فِي الْعَرْشِ تِمْثَالًا لِكُلِّ عَبْدٍ فَإِذَا اشْتَغَلَ الْعَبْدُ بِالْعِبَادَهِ رَأَتِ الْمَلَائِكَهُ تِمْثَالَهُ وَ إِذَا اشْتَغَلَ الْعَبْدُ بِالْمَعْصِيَهِ أَمَرَ اللَّهُ بَعْضَ الْمَلَائِكَهِ حَتَّى يَحْجُبُوهُ بِأَجْنِحَتِهِمْ لِئَلَّا تَرَاهُ الْمَلَائِكَهُ فَذَلِكَ مَعْنَى قَوْلِهِ صلی الله علیه و آله يَا مَنْ أَظْهَرَ الْجَمِيلَ وَ سَتَرَ الْقَبِيحَ.

**[ترجمه]دعوات راوندی: هر مؤمنی در عرش خدا مثل و مانندی دارد، هرگاه مشغول عبادت شود ملائکه قالب مثالی او را می بینند؛[درست مثل این که آئینه ای گذاشته و در مقابل آن کاری انجام دهیم و یا فردی در مقابل ما هر کاری که می کنیم او نیز انجام دهد]. و هرگاه مؤ من به معصیتی مشغول شود خداوند به بعضی از ملائکه امر می کند تا آن قالب مثالی را با بالهایشان از چشم ملائکه بپوشانند. آنگاه امام علیه السلام فرمود: این معنای دعای «یا من اظهر الجمیل و ستر القبیح» است. یعنی ای خدایی که زیبا را آشکار می کنی و زشت را می پوشانی؛ - . دعوات راوندی: ۶۰ -

**[ترجمه]

«۱۶»

وَ قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام سَمِعْتُ اللَّهَ يَقُولُ وَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمانِهِمْ لا يَبْعَثُ اللَّهُ مَنْ يَمُوتُ أَ فَتَرَاكَ يَجْمَعُ بَيْنَ أَهْلِ الْقِسْمَيْنِ فِي دَارٍ وَاحِدَهٍ وَ هِيَ النَّارُ.

**[ترجمه]امام صادق علیه السلام فرمود: شنیده ام خداوند می فرماید: « وَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمانِهِمْ لا يَبْعَثُ اللَّهُ مَنْ يَمُوتُ» - . نحل / ۳۸ - یعنی { و با سخت ترین سوگندهایشان به خدا سوگند یاد کردند که خدا کسی را که می میرد بر نخواهد انگیخت.} فرمود: آیا در نظر تو خدا اهل ایمان و کفر را در یک سرای واحد که دوزخ باشد، جمع می کند؟ - . دعوات راوندی: ۲۴۰ -

**[ترجمه]

«۱۷»

عده، عده الداعی عَنِ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله قَالَ: يُنَادِي مُنَادٍ يَوْمَ الْقِيَامَهِ تَحْتَ الْعَرْشِ يَا أُمَّهَ مُحَمَّدٍ مَا كَانَ لِي قِبَلَكُمْ فَقَدْ وَهَبْتُهُ لَكُمْ وَ قَدْ بَقِيَتِ التَّبِعَاتُ (۵) بَيْنَكُمْ فَتَوَاهَبُوا وَ ادْخُلُوا الْجَنَّهَ بِرَحْمَتِي.

أقول: سیأتی الأخبار فی ذلک فی أبواب الحشر.

**[ترجمه]عـده الـداعی: پیامبر صـلی الله علیه و آله فرمود: روز قیامت منادی از جانب پروردگار نـدا دهد: ای امت محمد! آن چه از من نزد شـما است آن را به شـما بخشیدم . و باقی مانده حقوقی که شما بر همدیگر دارید به هم ببخشید و به رحمت من داخل بهشت شوید. - . عده الداعی: ۱۴۸ -

می گویم: روایت هایی از این دست را در باب قیامت ذکر خواهیم کرد.

**[ترجمه]

فائده

قـال العلامـه الـدوانی فی شـرح العقائـد المعتزله و الخوارج أوجبوا عقاب صاحب الکبیره إذا مات بلا توبه و حرموا علیه العفو و استدلوا علیه بأن الله تعالی

۱- فی المصدر: قد قرأ. م.

۲- فی نسخه: و من المشرک.

۳- أی تنکرت و تغیرت. و فی الخرائج المطبوع: و همزت للرجل، و انتهرت الرجل خ ل.

۴- فی المصدر: قال ذلک الرجل. م.

۵- التبعه: ما یترتب علی الفعل من الخیر أو الشر، الا أن استعماله فی الشر أکثر، و هو المراد هاهنا.

أوعد مرتكب الكبيره بالعقاب فلو لم يعاقب لزم الخلف فى وعده و الكذب فى خبره و هما محالان ثم قال بعد ذكر أجوبه مردوده الوجه فى الجواب ما أشرنا إليه سابقا من أن الوعد و الوعيد مشروطان بقيود و شروط معلومه من النصوص فيجوز التخلف بسبب انتفاء بعض تلك الشروط و أن الغرض منها إنشاء الترغيب و الترهيب.

ثم قال و اعلم أن بعض العلماء ذهب إلى أن الخلف فى الوعيد جائز على الله تعالى و ممن صرح به الواحدى فى التفسير الوسيط فى قوله تعالى فى سوره النساء وَ مَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِناً مُتَعَمِّداً فَجَزاؤُهُ جَهَنَّمُ (١)الآيه حيث قال و الأصل فى هذا أن الله تعالى يجوز أن يخلف الوعيد و إن كان لا يجوز أن يخلف الوعد و بهذا وردت السنه عن رسول الله ص

فِيمَا أَخْبَرَنَا أَبُو بَكْرٍ أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْأَصْبَهَانِيُّ حَدَّثَنَا زَكَرِيَّا بْنُ يَحْيَى السَّاجِيُّ وَ أَبُو جَعْفَرٍ السُّلَمِيُّ وَ أَبُو يَعْلَى الْمَوْصِلِيُّ قَالُوا حَدَّثَنَا هُدْبَةُ بْنُ خَالِدٍ حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ أَبِي حَزْمٍ حَدَّثَنَا ابْنُ الْمَيَّالِيِّ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قَالَ: مَنْ وَعَدَهُ اللَّهُ عَلَى عَمَلِهِ ثَوَاباً فَهُوَ مُنْجِزٌ لَهُ وَ مَنْ أَوْعَدَهُ عَلَى عَمَلِهِ عِقَاباً فَهُوَ بِالْخِيَارِ.

و أخبرنا أبو بكر حدثنا محمد بن عبد الله بن حمزه حدثنا أحمد بن الخليل الأصمعى قال جاء عمرو بن عبيد إلى أبى عمرو بن العلاء و قال يا أبا عمرو يخلف الله ما وعده قال لا قال أ فرأيت من أوعده الله على عمل عقابا أ يخلف الله وعيده فيه فقال أبو عمرو من العجمه أتيت يا أبا عثمان إن الوعد غير الوعيد إن العرب لا يعد عيبا و لا خلفا أن يعد شرا ثم لم يفعله بل يرى ذلك كرما و فضلا و إنما الخلف أن يعد خيرا ثم لم يفعله (٢)قال فأوجدنى هذا العرب قال نعم أ ما سمعت قول الشاعر

١- النساء: ٩٣.

٢- و هذا ممّا اشتبه فيه الامر على أبى عمرو فعد حكم المعنى حكما للفظ حتّى أنشد فيه الشعر مع أن البحث عقلى لا لفظى و اى ربط لمسأله خلف الوعيد باللغه حتّى يختلف الحكم بالعربيه و العجميه؟ و لهذا الاشتباه نظائر كثيره فى الأبحاث الكلاميه يعثر عليه المتتبع؛ و حقيقه الامر أن الوفاء بالوعد واجب بحسب قضاء الفطره غير أن كرامه النفس و نشر الرحمه ربما يحكمان على هذا الحكم بحسب المصلحه فيقدمان عليه أثرا و هو العفو عند المجازاه من غير أن يبطلا أصل الامر و النهى حتّى يعود إلى التناقض أو ما يشبهه فافهم ذلك. ط.

و إني إذا أوعدته أو وعدته لمخلف إيعادي و منجز موعدي.

و الذي ذكره أبو عمرو مذهب الكرام و مستحسن عند كل أحد خلف الوعيد كما قال السري الموصلي

إذا وعد السراء أنجز وعده. و إن أوعد الضراء فالعفو مانعه.

و أحسن يحيى بن معاذ في هذا المعنى حيث قال الوعد و الوعيد حق فالوعد حق العباد على الله تعالى إذ من ضمن أنهم إذا فعلوا ذلك أن يعطيهم كذا فالوفاء حقهم عليه و من أولى بالوفاء من الله و الوعيد حق على العباد قال لا تفعلوا كذا فأعذبكم ففعلوا فإن شاء عفا و إن شاء أخذ لأنه حقه و هو أولى بالعفو و الكرم إنه غفور رحيم انتهى لفظه.

و قيل إن المحققين على خلافه كيف و هو تبديل للقول و قد قال الله تعالى ما يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ وَ ما أَنَا بِظَلّامٍ لِلْعَبِيدِ (۱) قلت إن حمل آيات الوعيد على إنشاء التهديد فلا خلف لأنه حينئذ ليس خبرا بحسب المعنى و إن حمل على الإخبار كما هو الظاهر فيمكن أن يقال بتخصيص المذنب المغفور عن عمومات الوعيد بالدلائل المنفصله و لا خلف على هذا التقدير أيضا فلا يلزم تبدل القول و أما إذا لم نقل بأحد هذين الوجهين فيشكل التفصي عن لزوم التبدل و الكذب اللهم إلا أن يحمل آيات الوعيد على استحقاق ما أوعد به لا على وقوعه بالفعل و في الآيه المذكوره إشاره إلى ذلك حيث قال فَجَزاؤُهُ جَهَنَّمُ خالِداً فِيها انتهى.

و قال الشيخ المفيد قدس الله روحه في كتاب العيون و المحاسن حكى أبو القاسم الكعبي في كتاب الغرر عن أبي الحسين الخياط قال حدثني أبو مجالد قال مر أبو عمرو بن العلاء بعمرو بن عبيد و هو يتكلم في الوعيد قال إنما أتيتم من العجمه لأن العرب لا يرى ترك الوعيد ذما و إنما يرى ترك الوعد ذما و أنشد

و إني و إن أوعدته و وعدته لأخلف إيعادي و أنجز موعدي

قال فقال له عمرو أ فليس تسمى تارك الإيعاد مخلفا قال بلى قال فتسمى

۱- ق: ۲۹.

الله تعالى مخلفا إذا لم يفعل ما أوعده قال لا قال فقد أبطلت شهادتک.

قال الشيخ رحمه الله و وجدت أبا القاسم قد اعتمد على هذا الكلام و استحسنه و رأيته قد وضعه فى أماكن شتى من كتبه و احتج به على أصحابنا الراجئه فيقال له إن عمرو بن عبيد ذهب عن موضع الحجه فى الشعر و غالط أبا عمرو بن العلاء و جهل موضع المعتمد من كلامه و ذلک أنه إذا كانت العرب و العجم و كل عاقل يستحسن العفو بعد الوعيد و لا يعلقون بصاحبه ذما فقد بطل أن يكون العفو من الله تعالى مع الوعيد قبيحا لأنه لو جاز أن يكون منه قبيحا ما هو حسن فى الشاهد عند كل عاقل لجاز أن يكون منه حسنا ما هو قبيح فى الشاهد عند كل عاقل و هذا نقض العدل و المصير إلى قول أهل الجور و الجبر مع أنه إذا كان العفو مستحسنا مع الخلف فهو أولى بأن يكون حسنا مع عدم الخلف و نحن إذا قلنا إن الله سبحانه يعفو مع الوعيد فإنما نقول إنه توعد بشرط يخرجه من الخلف فى وعيده لأنه حكيم لا يعبث و إذا كان حسن العفو فى الشاهد منا يغمر قبح الخلف حتى يسقط الذم عليه و هو لو حصل فى موضع لم يجزيه العفو أو ما حاصل فى معناه من الحسن لكان الذم عليه قائما و يجعل وجود الخلف كعدمه فى ارتفاع اللوم عليه فهو فى إخراج الشرط المشهور عن القبح إلى صفه الحسن و إيجاب الحمد و الشكر لصاحبه أحرى و أولى من إخراجه الخلف عما كان يستحق عليه من الذم عند حسن العفو و أوضح فى باب البرهان و هذا بين لمن تدبره.

و شى ء آخر و هو أنا لا نطلق على كل تارک للإيعاد الوصف بأنه مخلف لأنه يجوز أن يكون قد شرط فى وعيده شرطا أخرجه به عن الخلف و إن أطلقنا ذلک فى البعض فلإحاطه العلم به أو عدم الدليل على الشرط فنحكم على الظاهر فإن كان أبو عمرو بن العلاء أطلق القول فى الجواب إطلاقا فإنما أراد به الخصوص دون العموم و تكلم على معنى البيت الذى استشهد به و ما رأيت أعجب من متكلم يقطع على حسن معنى مع مضامته لقبيح و يجعل حسنه مسقطا للذم على القبيح ثم يمتنع من حسن ذلک المعنى مع تعريه من ذلک القبيح ثم يفتخر بهذه النكته عند أصحابه و يستحسن احتجاجه المؤدى إلى هذه المناقضه و لكن العصبيه ترين القلوب.

**[ترجمه]علامه دوانی در شرح عقاید فرمود: معتزله و خوارج عقاب را در حق مرتکب کبیره واجب دانسته اند، به شرطی که بدون توبه بمیرد و عفو خدا را بر او تحریم کرده اند و بر عقیده خود این گونه استدلال کرده اند که خداوند متعال

ص: ۷

مرتکب کبیره را وعده عقاب داده و اگر عقابش نکند، خلف وعده و کذب در سخن لازم می آید و این هر دو محال است؛ سپس بعد از ذکر جواب هایی غیر قابل قبول، چنین گفته: وجه در جواب همان است که سابقا به آن اشاره نمودیم و آن این که وعد و وعید خداوند مشروط به قیود و شروطی است که از نصوص دانسته می شود؛ پس به سبب منتفی شدن برخی از آن شروط، جایز است که از وعد و وعید تخلف حاصل شود و غرض از وعد و وعید، ایجاد رغبت یا ترساندن باشد؛

سپس در ادامه می گوید: بدان که برخی از علما معتقد گشته اند که خلف در وعید(وعده به عذاب) بر خدای متعال جایز است و از جمله کسانی که بر این امر تصریح دارد، واحدی در تفسیر الوسیط است که درباره آیه« وَ مَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِناً مُتَعَمِّداً فَجَزاؤُهُ جَهَنَّمُ.» - . نساء / ۹۳ - یعنی { و هر کس عمداً مؤمنی را بکشد، کیفرش دوزخ است} تا آخر آیه، می گوید: اصل در این مطلب آنست که خدای متعال جایز است که در وعید خلف بورزد، اگر چه جایز نیست در وعد(وعده به ثواب) خلف بورزد و سنت رسول خدا (ص) نیز بر همین امر وارد و دالّ است که فرمود: کسی را که خدا بر عملش وعده ثواب دهد، قطعا آن ثواب را برایش عملی می سازد و کسی که خدا او را در عملی وعده عقاب کند، خدا در امر عقاب او مختار است که بکند یا نکند.

و اصمعی می گوید: عمرو بن عبید به نزد ابی عمرو بن علاء آمد و گفت: ای ابا عمرو! آیا خدا در آن چه وعده داده خلف می کند؟ گفت: نه؛ پرسید: آیا به نظر تو کسی که خدا او را وعده عقاب بر عملی نموده، خدا در وعید او به عقاب خلف می ورزد؟ ابو عمرو گفت: ای ابا عثمان! از عجمستان آمده ای؟ وعد غیر از وعید است؛ عرب عیب نمی شمرد و خلف وعده نمی داند که وعده به شر بدهد ولی آن را عملی نسازد؛ بلکه چنین چیزی را فضل و کرم می انگارد؛ بلکه خلف وعده تنها در فرضی است که وعده به خیر بدهد و سپس آن را عملی نسازد؛ عمرو بن عبید پرسید: پس این عرب مرا به خواسته ام رسانید؟ ابو عمر گفت: بله! آیا قول شاعر را نشنیده ای که می گوید:

ص: ۸

و من وقتی به او وعیدی می دهم یا به او وعده خیری می دهم، نسبت به وعیدم خلف می ورزم و نسبت به وعده ام عمل خواهم کرد!

و آن چه ابو عمرو ذکر کرده مذهب کریمان است و خلف در وعید نزد همگان نیکو شمرده شده چنانچه سری موصلی شاعر می گوید:

وقتی به امر سرور آفرینی وعده دهد، به وعده اش وفا می کند و اگر بر گزند و امر بدی وعید کند، عفو او مانع از محقق کردن آن وعید است.

و یحیی بن معاذ در این باب نیکو سخن گفته که گفته: وعد و وعید حق هستند؛ پس وعد حق بندگان بر خدای متعال است؛ زیرا خدایی که ضمانت می کند که اگر چنین کنند فلان ثواب را به آنان عطا می کند، پس وفا به این وعده حق آنان است و چه کسی از خدا به وفای به وعده سزاوار تر است؟ و وعید نیز حق بر بندگان است که می فرماید: چنین نکنید که من شما را عذاب می کنم و آنان هم آن عمل را مرتکب شدند؛ پس اگر بخواهد عفو می کند و اگر بخواهدآنان را مؤاخذه می کند زیرا این حق اوست و خدا به عفو و کرم سزاوارتر است؛ خداوند غفور و رحیم است. پایان کلمات یحیی بن معاذ.

و گفته شده: محققان بر خلاف این مطلب معتقد هستند؛ چگونه خلف وعید روا باشد در حالی که تبدیل قول خداست؟ در حالی که خداوند فرمود:« ما یُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَیَّ وَ ما أَنَا بِظَلّامٍ لِلْعَبیدِ.» - . ق / ۲۹ - یعنی { پیش من حکم دگرگون نمی شود، و من [نسبت] به بندگانم بیدادگر نیستم.}

در جواب می گویم: حمل آیات وعید بر انشای تهدید که خلف نیست؛ زیرا انشاء تهدید به حسب معنی خبر نیست؛ و اگر آیات وعید را حمل بر خبر دادن کنیم، چنانچه ظاهر آیات نیز به همین شکل است، ممکن است بگوییم گناهکاری که مورد مغفرت قرار گرفته با دلایل منفصله از عمومات وعید تخصیص خورده و خارج گشته و بر این تقدیر نیز خلفی صورت نگرفته و در نتیجه تبدل قول صورت نمی گیرد؛ اما اگر قائل به هیچ یک از این دو وجه نباشیم، گریز از لزوم تبدل قول و کذب مشکل می شود، مگر آن که آیات وعید بر این حمل شود که وعید مورد استحقاق گنهکار است نه این که وعید بالفعل محقق شود و در آیه ای که ذکر شد اشاره ای به همین مطلب است که فرمود:« فَجَزاؤُهُ جَهَنَّمُ خالِداً فیها. »یعنی { جزای او جهنم است در حالی که مستحق خلود در آن است} پایان کلام دوانی.

شیخ مفید قدس الله روحه در کتاب عیون و محاسن نقل کرده که ابو عمرو بن علاء از کنار عمرو بن عبید می گذشت در حالی که او درباره وعید سخن می گفت؛ ابو عمرو گفت: شما از عجمستان آمده اید؛ زیرا عرب ترک وعید را مذمت نمی کند و تنها ترک وعد را بد می داند و چنین سرود:

و من وقتی به او وعیدی می دهم یا به او وعده خیری می دهم، نسبت به وعیدم خلف می ورزم و نسبت به وعده ام عمل خواهم کرد!

پس عمرو به او گفت: آیا تو کسی که ایعادش را ترک و رها سازد، مخلف نمی دانی؟ گفت: چرا؛ پرسید: پس

ص: ۹

خدای متعال را وقتی به وعیدش عمل نکند، مخلف می دانی؟ گفت: نه؛ عمرو گفت: پس شهادت خود را باطل کردی!

شیخ مفید رحمه الله فرمود: من ابو القاسم را دیدم که به این کلام اعتماد می کرد و آن را نیکو می شمرد و او را دیدم که این کلام را در مواضع متعددی از کتبش آورده و با این سخن بر اصحاب راجئی ما احتجاج کرده؛ پس به او گفته می شود: عمرو بن عبید از موضع حجت و دلیل در شعرش سخن نگفته و با اباعمرو بن علاء مغالطه نموده و محل اعتماد را در کلام او ندانسته و موضع اعتماد آن جاست که وقتی عرب و عجم و هر عاقلی عفو بعد از وعید را نیکو می شمرد و انجام دهنده آن را معقول

نمی بیند که مذمت کند، پس باطل است که عفو از جانب خدای تعالی همراه با وعید او قبیح باشد؛ زیرا اگر جایز باشد که آن چه در نظر هر عاقلی نیکوست، قبیح دانسته شود، جایز است آن چه در نظر هر عاقلی قبیح است، نیکو دانسته شود و این نقض عدل و رفتن راه اهل ظلم و جبر است؛ مضافا بر این که وقتی عفو با خلف وعید نیکو باشد، پس عفو به طریق اولی با عدم خلف نیز نیکو است و ما وقتی می گوییم: خدای سبحان با وعید خود باز هم می بخشد، می گوییم: خدا وعده به شرطی داده که آن شرط او را در خلف در وعیدش خارج می سازد؛ زیرا خداوند حکیم است و کار بیهوده نمی کند، و وقتی حسن عفو در نظر ما قبح خلف وعید را بپوشاند تا ذمّ بر آن ساقط شود، در حالی که این خلف اگر در موضعی حاصل شود که عفو در آن جاری نشود یا هر چیز نیکویی که در معنای عفو است، مذمت بر آن همچنان هست و وجود خلف را مثل عدم آن می سازد در این که ملامت را از این مخلف بر می دارد، پس او در خارج کردن شرط مشهور از وصف قبح به وصف حسن و واجب کردن حمد و شکر برای صاحبش شایسته تر و سزاوارتر است از این که خلف را از مذمت مورد استحقاقش در جایی که عفو نیکوست خارج سازد و از نظر برهان آوردن نیز این مطلب واضح تر است و این برای کسی که در آن تدبر کند، آشکار است.

مطلب دیگر آن که ما برای هر کسی که در وعیدش خلف کند وصف مخلف را به کار نمی بریم؛ زیرا جایز است که او در وعید خود شرطی نموده باشد که با آن شرط از موضوع خلف خارج گردد؛ اگر چه وصف خلف وعده کننده را در برخی موارد به کار می بریم زیرا به آن احاطه علمی داریم یا دلیل بر شرط نیست، پس حکم به ظاهر می کنیم؛ پس اگر ابوعمرو بن علاء در جواب خود مطلق سخن گفته، از آن اراده خصوص کرده نه عموم و بر معنای بیتی که به آن استشهاد کرده سخن گفته و آن چه دیدی شگفت انگیز تر است از متکلمی که بر حسن یک معنا قطع دارد با وجود این که آن معنی از آن امر قبیح خالی است، سپس نزد اصحابش به این نکته افتخار می کند و احتجاجش را که منجر به این تناقض گویی می شود، نیکو می شمرد ولی تعصب دل را زنگار زده می کند.

ص: ۱۰

**[ترجمه]

باب ۲۰ التوبه و أنواعها و شرائطها

الآيات

البقره: «فَتَلَقَّى آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِماتٍ (۱) فَتابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ»(۳۷) (و قال تعالى): «وَ إِذْ قالَ مُوسى لِقَوْمِهِ يا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلى بارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ذلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بارِئِكُمْ فَتابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ»(۵۴) (و قال): «وَ أَرِنا مَناسِكَنا وَ تُبْ عَلَيْنا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ»(۱۲۸) (و قال تعالى): «إِلَّا الَّذِينَ تابُوا وَ أَصْلَحُوا وَ بَيَّنُوا فَأُولئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَ أَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ»(۱۶۰) (و قال تعالى): «إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَ يُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ»(۲۲۲) (و قال تعالى): «وَ إِنْ تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُسُ أَمْوالِكُمْ»(۲۷۹)

آل عمران: «إِلَّا الَّذِينَ تابُوا مِنْ بَعْدِ ذلِكَ وَ أَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»(۸۹) (و قال تعالى): «لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْ ءٌ أَوْ يَتُوبَ

عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ ظالِمُونَ»(۱۲۸)

النساء: «وَ الَّذانِ يَأْتِيانِها مِنْكُمْ فَآذُوهُما فَإِنْ تابا وَ أَصْلَحا فَأَعْرِضُوا عَنْهُما إِنَّ اللَّهَ كانَ تَوَّاباً رَحِيماً* إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَ كانَ اللَّهُ عَلِيماً حَكِيماً *وَ لَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئاتِ حَتَّى إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ وَ لَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَ هُمْ كُفَّارٌ أُولئِكَ أَعْتَدْنا لَهُمْ عَذاباً أَلِيماً»(۱۶-۱۸) (و قال تعالى): «يُرِيدُ اللَّهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَ يَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ*وَ اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ»(۲۶-۲۷) (و قال تعالى): «إِلَّا الَّذِينَ تابُوا وَ أَصْلَحُوا وَ اعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَ أَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ فَأُولئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ»(۱۴۶)

المائده: «وَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذابٌ عَظِيمٌ *إِلَّا الَّذِينَ تابُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»(۳۳-۳۴) (و قال تعالى): «فَمَنْ تابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَ أَصْلَحَ فَإِنَّ

۱- تلقى الكلمات: استقبالها بالاخذ و القبول و العمل بها، أى أخذها من ربّه على سبيل الطاعه و رغب إلى اللّه فيها. و ياتى تفسير الكلمات فى محله.

اللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»(٣٩) (و قال تعالى): «وَ حَسِبُوا أَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ فَعَمُوا وَ صَمُّوا ثُمَّ تابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَ صَمُّوا كَثِيرٌ مِنْهُمْ وَ اللَّهُ بَصِيرٌ بِما يَعْمَلُونَ»(٧١) (و قال تعالى): «أَ فَلا يَتُوبُونَ إِلَى اللَّهِ وَ يَسْتَغْفِرُونَهُ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ»(٧٤)

الأنعام: «وَ إِذا جاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآياتِنا فَقُلْ سَلامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءاً بِجَهالَةٍ ثُمَّ تابَ مِنْ بَعْدِهِ وَ أَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ»(٥٤)

الأعراف: «فَلَمَّا أَفاقَ قالَ سُبْحانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ»(١٤٣) (و قال تعالى): «وَ الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئاتِ ثُمَّ تابُوا مِنْ بَعْدِها وَ آمَنُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِها لَغَفُورٌ رَحِيمٌ»(١٥٣)

التوبه: «فَإِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ»(٣) (و قال تعالى): «فَإِنْ تابُوا وَ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ آتَوُا الزَّكاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»(٥) (و قال تعالى): «فَإِنْ تابُوا وَ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ آتَوُا الزَّكاةَ فَإِخْوانُكُمْ فِي الدِّينِ (و قال عز و جل): وَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلى مَنْ يَشاءُ»(١٥) (و قال تعالى): «فَإِنْ يَتُوبُوا يَكُ خَيْراً لَهُمْ»(٧٤) (و قال سبحانه): «وَ آخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صالِحاً وَ آخَرَ سَيِّئاً عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ»(١٠٢) (و قال جل شأنه): «أَ لَمْ يَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ هُوَ يَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبادِهِ وَ يَأْخُذُ الصَّدَقاتِ وَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ»(١٠٤) (و قال تعالى): «وَ آخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللَّهِ إِمَّا يُعَذِّبُهُمْ وَ إِمَّا يَتُوبُ عَلَيْهِمْ»(١٠٦) (و قال سبحانه): التَّائِبُونَ الْعابِدُونَ:(١١٢) (و قال تعالى): «ثُمَّ تابَ عَلَيْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحِيمٌ»(١١٧) (و قال سبحانه): «ثُمَّ تابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ»(١١٨)

هود: «وَ أَنِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُمَتِّعْكُمْ مَتاعاً حَسَناً إِلى أَجَلٍ مُسَمًّى وَ يُؤْتِ كُلَّ ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ»(٣) (و قال تعالى-ناقلا عن هود-): «وَ يا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّماءَ عَلَيْكُمْ مِدْراراً وَ يَزِدْكُمْ قُوَّةً إِلى قُوَّتِكُمْ»(٥٢) (و قال -ناقلا عن صالح عليه السلام-): «فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُجِيبٌ»(٦١)

النحل: «ثُمَّ إِنَّ رَبَّکَ لِلَّذِینَ عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهالَةٍ ثُمَّ تابُوا مِنْ بَعْدِ ذلِکَ وَ أَصْلَحُوا إِنَّ رَبَّکَ مِنْ بَعْدِها لَغَفُورٌ رَحِیمٌ»(۱۱۹)

مریم: «إِلَّا مَنْ تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً فَأُولئِکَ یَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَ لا یُظْلَمُونَ شَیْئاً»(۶۰)

طه: «وَ إِنِّی لَغَفَّارٌ لِمَنْ تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً ثُمَّ اهْتَدی»(۸۲) (و قال سبحانه): «ثُمَّ اجْتَباهُ رَبُّهُ فَتابَ عَلَیْهِ وَ هَدی»(۱۲۲)

النور: «إِلَّا الَّذِینَ تابُوا مِنْ بَعْدِ ذلِکَ وَ أَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ»(۵) (و قال سبحانه): «وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَیْکُمْ وَ رَحْمَتُهُ وَ أَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ حَکِیمٌ»(۱۰) (و قال تعالی): «وَ تُوبُوا إِلَی اللَّهِ جَمِیعاً أَیُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّکُمْ تُفْلِحُونَ»(۳۱)

الفرقان: «إِلَّا مَنْ تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ عَمَلًا صالِحاً فَأُوْلئِکَ یُبَدِّلُ اللَّهُ سَیِّئاتِهِمْ حَسَناتٍ وَ کانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِیماً* وَ مَنْ تابَ وَ عَمِلَ صالِحاً فَإِنَّهُ یَتُوبُ إِلَی اللَّهِ مَتاباً»(۷۰-۷۱)

القصص: «قالَ رَبِّ إِنِّی ظَلَمْتُ نَفْسِی فَاغْفِرْ لِی فَغَفَرَ لَهُ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِیمُ»(۱۶) (و قال تعالی): «فَأَمَّا مَنْ تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً فَعَسی أَنْ یَکُونَ مِنَ الْمُفْلِحِینَ»(۶۷)

التنزیل: «قُلْ یَوْمَ الْفَتْحِ لا یَنْفَعُ الَّذِینَ کَفَرُوا إِیمانُهُمْ وَ لا هُمْ یُنْظَرُونَ»(۲۹)

الأحزاب: «وَ یُعَذِّبَ الْمُنافِقِینَ إِنْ شاءَ أَوْ یَتُوبَ عَلَیْهِمْ إِنَّ اللَّهَ کانَ غَفُوراً رَحِیماً»(۲۴) (و قال تعالی): «لِیُعَذِّبَ اللَّهُ الْمُنافِقِینَ وَ الْمُنافِقاتِ وَ الْمُشْرِکِینَ وَ الْمُشْرِکاتِ وَ یَتُوبَ اللَّهُ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ وَ الْمُؤْمِناتِ وَ کانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِیماً»(۷۳)

الزمر: «وَ أَنِیبُوا إِلی رَبِّکُمْ وَ أَسْلِمُوا لَهُ مِنْ قَبْلِ أَنْ یَأْتِیَکُمُ الْعَذابُ ثُمَّ لا تُنْصَرُونَ»(۵۴)

المؤمن: «غافِرِ الذَّنْبِ وَ قابِلِ التَّوْبِ»(۳) (و قال تعالی): «فَاغْفِرْ لِلَّذِینَ تابُوا وَ اتَّبَعُوا سَبِیلَکَ»(۷)

حمعسق: «وَ هُوَ الَّذِی یَقْبَلُ التَّوْبَةَ عَنْ عِبادِهِ وَ یَعْفُوا عَنِ السَّیِّئاتِ وَ یَعْلَمُ ما تَفْعَلُونَ»(۲۵)

الأحقاف: «إِنِّی تُبْتُ إِلَیْکَ وَ إِنِّی مِنَ الْمُسْلِمِینَ»(۱۵)

الحجرات: «وَ مَنْ لَمْ یَتُبْ فَأُولئِکَ هُمُ الظَّالِمُونَ»(۱۱) (و قال تعالی): «وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَحِیمٌ»(۱۲)

المجادله: «فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَ تابَ اللَّهُ عَلَیْکُمْ»(۱۳)

التحریم: «إِنْ تَتُوبا إِلَی اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُکُما (۱)(۴) (و قال تعالی): «قانِتاتٍ تائِباتٍ»(۵) (و قال سبحانه): «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَی اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحاً عَسی رَبُّکُمْ أَنْ یُکَفِّرَ عَنْکُمْ سَیِّئاتِکُمْ وَ یُدْخِلَکُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِی مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ»(۸)

المزمل: «عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصُوهُ فَتابَ عَلَیْکُمْ»(۲۰)

البروج: «إِنَّ الَّذِینَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِینَ وَ الْمُؤْمِناتِ ثُمَّ لَمْ یَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذابُ جَهَنَّمَ»(۱۰)

النصر: «وَ اسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ کانَ تَوَّاباً»(۳)

lt;meta info="- فَتَلَقَّی آدَمُ مِنْ رَبِّهِ کَلِماتٍ فَتابَ عَلَیْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِیمُ - . بقره / ۳۷ -

{سپس آدم از پروردگارش کلماتی را دریافت نمود؛ و [خدا] بر او ببخشود؛ آری، او[ست که] توبه پذیرِ مهربان است.}

- وَ إِذْ قالَ مُوسی لِقَوْمِهِ یا قَوْمِ إِنَّکُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَکُمْ بِاتِّخاذِکُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلی بارِئِکُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَکُمْ ذلِکُمْ خَیْرٌ لَکُمْ عِنْدَ بارِئِکُمْ فَتابَ عَلَیْکُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِیمُ - . بقره / ۵۴ -

{و چون موسی به قوم خود گفت: «ای قوم من، شما با [به پرستش] گرفتن گوساله، برخود ستم کردید، پس به درگاه آفریننده خود توبه کنید، و [خطاکاران] خودتان را به قتل برسانید، که این [کار] نزد آفریدگارتان برای شما بهتر است.» پس [خدا] توبه شما را پذیرفت، که او توبه پذیر مهربان است.}

- وَ أَرِنا مَناسِکَنا وَ تُبْ عَلَیْنا إِنَّکَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِیمُ - . بقره / ۱۲۸ -

{و آداب دینی ما را به ما نشان ده؛ و بر ما ببخشای، که تویی توبه پذیر مهربان.}

- إِلَّا الَّذِینَ تابُوا وَ أَصْلَحُوا وَ بَیَّنُوا فَأُولئِکَ أَتُوبُ عَلَیْهِمْ وَ أَنَا التَّوَّابُ الرَّحِیمُ - . بقره / ۱۶۰ -

{مگر کسانی که توبه کردند، و [خود را] اصلاح نمودند، و [حقیقت را] آشکار کردند، پس بر آنان خواهم بخشود؛ و من توبه پذیر مهربانم.}

- إِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ التَّوَّابِینَ وَ یُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِینَ - . بقره / ۱۲۲ - {خداوند توبه کاران و پاکیزگان را دوست می دارد.}

- وَ إِنْ تُبْتُمْ فَلَکُمْ رُؤُسُ أَمْوالِکُمْ - . بقره / ۲۷۹ - {و اگر توبه کنید، سرمایه های شما از خودتان است.}

- إِلَّا الَّذِينَ تابُوا مِنْ بَعْدِ ذلِكَ وَ أَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ - . آل عمران / ۸۹ -

{مگر کسانی که پس از آن توبه کردند و درستگاری [پیشه] نمودند، که خداوند آمرزنده مهربان است}

- لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْ ءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبَهُمْ فَإِنَّهُمْ ظالِمُونَ - . آل عمران / ۱۲۸ -

{هيچ يک از اين كارها در اختيار تو نيست؛ يا [خدا] بر آنان می بخشايد، يا عذابشان می كند، زيرا آنان ستمكارند.}

- وَ الَّذانِ يَأْتِيانِ ها مِنْكُمْ فَآذُوهُما فَإِنْ تابا وَ أَصْلَحا فَأَعْرِضُوا عَنْهُما إِنَّ اللَّهَ كانَ تَوَّاباً رَحِيماً *إِنَّمَا التَّوْبَةُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَ كانَ اللَّهُ عَلِيماً حَكِيماً *وَ لَيْسَتِ التَّوْبَةُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئاتِ حَتَّى إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ وَ لَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَ هُمْ كُفَّارٌ أُولئِكَ أَعْتَدْنا لَهُمْ عَذاباً أَلِيماً - . نساء / ۱۶ - ۱۸ -

{و از ميان شما، آن دو تن را كه مرتكب زشتكاری می شوند، آزارشان دهيد؛ پس اگر توبه كردند و درستكار شدند از آنان صرف نظر كنيد، زيرا خداوند توبه پذير مهربان است. توبه، نزد خداوند، تنها برای كسانی است كه از روی نادانی مرتكب گناه می شوند، سپس به زودی توبه می كنند؛ اينانند كه خدا توبه شان را می پذيرد، و خداوند دانای حكيم است. و توبه كسانی كه گناه می كنند، تا وقتی كه مرگ يكی از ايشان دررسد، می گويد:«اكنون توبه كردم»، پذيرفته نيست؛ و [نيز توبه] كسانی كه در

حال كفر می ميرند، پذيرفته نخواهد بود، آنانند كه برايشان عذابی دردناک آماده كرده ايم.}

- يُرِيدُ اللَّهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَ يَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ حَكِيمٌ *وَ اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْكُمْ - . نساء / ۲۶ - ۲۷ -

{خدا می خواهد برای شما توضيح دهد، و راه [و رسم] كسانی را كه پيش از شما بوده اند به شما بنماياند، و بر شما ببخشايد، و خدا دانای حكيم است.خدا می خواهد تا بر شما ببخشايد}

- إِلَّا الَّذِينَ تابُوا وَ أَصْلَحُوا وَ اعْتَصَمُوا بِاللَّهِ وَ أَخْلَصُوا دِينَهُمْ لِلَّهِ فَأُولئِكَ مَعَ الْمُؤْمِنِينَ - . نساء / ۱۴۶ -

{مگر كسانی كه توبه كردند و [عمل خود را] اصلاح نمودند و به خدا تمسّک جستند و دين خود را برای خدا خالص گردانيدند كه [در نتيجه] آنان با مؤمنان خواهند بود، و به زودی خدا مؤمنان را پاداشی بزرگ خواهد بخشيد.}

- وَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذابٌ عَظِيمٌ *إِلَّا الَّذِينَ تابُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ - . مائده / ۳۳ - ۳۴ -

{و در آخرت عذابی بزرگ خواهند داشت. مگر كسانی كه پيش از آن كه بر ايشان دست يابيد، توبه كرده باشند. پس بدانيد كه خدا آمرزنده مهربان است.}

- فَمَنْ تابَ مِنْ بَعْدِ ظُلْمِهِ وَ أَصْلَحَ فَإِنَ

اللَّهَ يَتُوبُ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ - . مائده / ۳۹ -

{پس هر که بعد از ستم کردنش توبه کند و به صلاح آید، خدا توبه او را می پذیرد، که خدا آمرزنده مهربان است.}

- وَ حَسِبُوا أَلَّا تَكُونَ فِتْنَةٌ فَعَمُوا وَ صَمُّوا ثُمَّ تابَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ عَمُوا وَ صَمُّوا كَثِيرٌ مِنْهُمْ وَ اللَّهُ بَصِيرٌ بِما يَعْمَلُونَ - . مائده / ۷۱ -

{و پنداشتند کیفری در کار نیست. پس کور و کَر شدند. سپس خدا توبه آنان را پذیرفت. باز بسیاری از ایشان کور و کر شدند، و خدا به آن چه انجام می دهند بیناست.}

- أَ فَلا يَتُوبُونَ إِلَى اللَّهِ وَ يَسْتَغْفِرُونَهُ وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ - . مائده / ۷۴ -

{چرا به درگاه خدا توبه نمی کنند، و از وی آمرزش نمی خواهند؟ و خدا آمرزنده مهربان است.}

- وَ إِذا جاءَكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِآياتِنا فَقُلْ سَلامٌ عَلَيْكُمْ كَتَبَ رَبُّكُمْ عَلى نَفْسِهِ الرَّحْمَةَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْكُمْ سُوءاً بِجَهالَةٍ ثُمَّ تابَ مِنْ بَعْدِهِ وَ أَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ - أنعام / ۵۴ -

{و چون کسانی که به آیات ما ایمان دارند، نزد تو آیند، بگو: «درود بر شما، پروردگارتان رحمت را بر خود مقرّر کرده که هر کس از شما به نادانی کار بدی کند و آنگاه به توبه و صلاح آید، پس وی آمرزنده مهربان است.»}

- فَلَمَّا أَفاقَ قالَ سُبْحانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَ أَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ - . أعراف / ۱۴۳ -

{و چون به خود آمد، گفت: «تو منزهی! به درگاهت توبه کردم و من نخستین مؤمنانم.»}

- وَ الَّذِينَ عَمِلُوا السَّيِّئاتِ ثُمَّ تابُوا مِنْ بَعْدِها وَ آمَنُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِها لَغَفُورٌ رَحِيمٌ - . أعراف / ۱۵۳ -

{و[لی] کسانی که مرتکب گناهان شدند، آنگاه توبه کردند و ایمان آوردند، قطعاً پروردگار تو پس از آن آمرزنده مهربان خواهد بود.}

- فَإِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ - . توبه / ۳ -

{اگر [از کفر] توبه کنید آن برای شما بهتر است}

- فَإِنْ تابُوا وَ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ آتَوُا الزَّكاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ - . توبه / ۵ -

{پس اگر توبه کردند و نماز برپا داشتند و زکات دادند، راه برایشان گشاده گردانید، زیرا خدا آمرزنده مهربان است}

- فَإِنْ تابُوا وَ أَقامُوا الصَّلاةَ وَ آتَوُا الزَّكاةَ فَإِخْوانُكَمْ فِی الدِّینِ - . توبه / ۱۱ -

{پس اگر توبه کنند و نماز برپا دارند و زکات دهند، در این صورت برادران دینی شما می باشند}

- وَ یَتُوبُ اللَّهُ عَلی مَنْ یَشاءُ - . توبه / ۱۵ -

{و خدا توبه هر که را بخواهد می پذیرد}

- فَإِنْ یَتُوبُوا یَکُ خَیْراً لَهُمْ - . توبه / ۷۴ -

{پس اگر توبه کنند برای آنان بهتر است}

- وَ آخَرُونَ اعْتَرَفُوا بِذُنُوبِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صالِحاً وَ آخَرَ سَیِّئاً عَسَی اللَّهُ أَنْ یَتُوبَ عَلَیْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ - . توبه / ۱۰۲ -

{و دیگرانی هستند که به گناهان خود اعتراف کرده و کار شایسته را با [کاری] دیگر که بد است درآمیخته اند. امید است خدا توبه آنان را بپذیرد، که خدا آمرزنده مهربان است.}

- أَ لَمْ یَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ هُوَ یَقْبَلُ التَّوْبَهَ عَنْ عِبادِهِ وَ یَأْخُذُ الصَّدَقاتِ وَ أَنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِیمُ - . توبه / ۱۰۴ -

{آیا ندانسته اند که تنها خداست که از بندگانش توبه را می پذیرد و صدقات را می گیرد، و خداست که خود توبه پذیر مهربان است؟}

- وَ آخَرُونَ مُرْجَوْنَ لِأَمْرِ اللَّهِ إِمَّا یُعَذِّبُهُمْ وَ إِمَّا یَتُوبُ عَلَیْهِمْ - . توبه / ۱۰۶ -

{و عدّه ای دیگر [کارشان] موقوف به فرمان خداست: یا آنان را عذاب می کند و یا توبه آن ها را می پذیرد، و خدا دانای سنجیده کار است.}

- التَّائِبُونَ الْعابِدُونَ - . توبه / ۱۱۲ - {[آن مؤمنان،] همان توبه کنندگان}

- ثُمَّ تابَ عَلَیْهِمْ إِنَّهُ بِهِمْ رَؤُفٌ رَحِیمٌ - . توبه / ۱۱۷ -

{باز برایشان ببخشود، چرا که او نسبت به آنان مهربان و رحیم است.}

- ثُمَّ تابَ عَلَیْهِمْ لِیَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِیمُ - . توبه / ۱۱۸ -

{پس [خدا] به آنان [توفیق] توبه داد، تا توبه کنند. بی تردید خدا همان توبه پذیر مهربان است.}

- وَ أَنِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّکُم ثُمَّ تُوبُوا إِلَیْهِ یُمَتِّعْکُمْ مَتاعاً حَسَناً إِلی أَجَلٍ مُسَمًّی وَ یُؤْتِ کُلَّ ذِی فَضْلٍ فَضْلَهُ - . هود / ۳ -

{و این که از پروردگارتان آمرزش بخواهید، سپس به درگاه او توبه کنید، [تا این که] شما را با بهره مندی نیکویی تا زمانی معیّن بهره مند سازد، و به هر شایسته نعمتی از کَرَم خود عطا کند}

- وَ یا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّکُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَیْهِ یُرْسِلِ السَّماءَ عَلَیْکُمْ مِدْراراً وَ یَزِدْکُمْ قُوَّهً إِلی قُوَّتِکُمْ - . هود / ۵۴ -

{«و ای قوم من، از پروردگارتان آمرزش بخواهید، سپس به درگاه او توبه کنید [تا] از آسمان بر شما بارش فراوان فرستد و نیرویی بر نیروی شما بیفزاید»}

- فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تُوبُوا إِلَیْهِ إِنَّ رَبِّی قَرِیبٌ مُجِیبٌ - هود / ۶۱ -

{پس، از او آمرزش بخواهید، آنگاه به درگاه او توبه کنید، که پروردگارم نزدیک [و] اجابت کننده است.»}

ص: ۱۲

- ثُمَّ إِنَّ رَبَّکَ لِلَّذِینَ عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهالَهٍ ثُمَّ تابُوا مِنْ بَعْدِ ذلِکَ وَ أَصْلَحُوا إِنَّ رَبَّکَ مِنْ بَعْدِها لَغَفُورٌ رَحِیمٌ - . نحل / ۱۱۹ -

{[با این همه] پروردگار تو نسبت به کسانی که به نادانی مرتکب گناه شده، سپس توبه کرده و به صلاح آمده اند، البته پروردگارت پس از آن آمرزنده مهربان است.}

- إِلَّا مَنْ تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً فَأُولئِکَ یَدْخُلُونَ الْجَنَّهَ وَ لا یُظْلَمُونَ شَیْئاً - . مریم / ۶۰ -

{مگر آنان که توبه کرده و ایمان آورده و کار شایسته انجام دادند، که آنان به بهشت درمی آیند و ستمی بر ایشان نخواهد رفت.}

- وَ إِنِّی لَغَفَّارٌ لِمَنْ تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً ثُمَّ اهْتَدی - . طه / ۸۲ -

{و به یقین، من آمرزنده کسی هستم که توبه کند و ایمان بیاورد و کار شایسته نماید و به راه راست راهسپر شود.»}

- ثُمَّ اجْتَباهُ رَبُّهُ فَتابَ عَلَیْهِ وَ هَدی - . طه / ۱۲۲ -

{سپس پروردگارش او را برگزید و بر او ببخشود و [وی را] هدایت کرد.}

- إِلَّا الَّذِینَ تابُوا مِنْ بَعْدِ ذلِکَ وَ أَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ - . نور / ۵ -

{مگر کسانی که بعد از آن [بهتان] توبه کرده و به صلاح آمده باشند که خدا البته آمرزنده مهربان است.}

- وَ لَوْ لا فَضْلُ اللَّهِ عَلَیْکُمْ وَ رَحْمَتُهُ وَ أَنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ حَکِیمٌ - نور / ۱۰ -

{و اگر فضل و رحمت خدا بر شما نبود و این که خدا توبه پذیر سنجیده کار است [رسوا می شدید].}

- وَ تُوبُوا إِلَى اللَّهِ جَمِيعاً أَيُّهَا الْمُؤْمِنُونَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ - . نور / ۳۱ -

{ای مؤمنان، همگی [از مرد و زن] به درگاه خدا توبه کنید، امید که رستگار شوید.}

- إِلَّا مَنْ تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ عَمَلًا صالِحاً فَأُوْلئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئاتِهِمْ حَسَناتٍ وَ كانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً *وَ مَنْ تابَ وَ عَمِلَ صالِحاً فَإِنَّهُ يَتُوبُ إِلَى اللَّهِ مَتاباً - . فرقان / ۷۰ - ۷۱ -

{مگر کسی که توبه کند و ایمان آورد و کار شایسته کند. پس خداوند بدی هایشان را به نیکیها تبدیل می کند، و خدا همواره آمرزنده مهربان است. و هر کس توبه کند و کار شایسته انجام دهد، در حقیقت به سوی خدا بازمی گردد.}

- قالَ رَبِّ إِنِّي ظَلَمْتُ نَفْسِي فَاغْفِرْ لِي فَغَفَرَ لَهُ إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ - . قصص / ۱۶ -

{گفت: «پروردگارا، من بر خویشتن ستم کردم، مرا ببخش.» پس خدا از او درگذشت که وی آمرزنده مهربان است.}

- فَأَمَّا مَنْ تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً فَعَسى أَنْ يَكُونَ مِنَ الْمُفْلِحِينَ - . قصص / ۶۷ -

{و امّا کسی که توبه کند و ایمان آورَد و به کار شایسته پردازد، امید که از رستگاران باشد.}

- قُلْ يَوْمَ الْفَتْحِ لا يَنْفَعُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِيمانُهُمْ وَ لا هُمْ يُنْظَرُونَ - . تنزيل / ۲۹ -

{بگو: «روز پیروزی، ایمان کسانی که کافر شده اند سود نمی بخشد و آنان مهلت نمی یابند.»}

- وَ يُعَذِّبَ الْمُنافِقِينَ إِنْ شاءَ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ كانَ غَفُوراً رَحِيماً - . احزاب / ۲۴ -

{و منافقان را اگر بخواهد، عذاب کند یا بر ایشان ببخشاید که خدا همواره آمرزنده مهربان است.}

- لِيُعَذِّبَ اللَّهُ الْمُنافِقِينَ وَ الْمُنافِقاتِ وَ الْمُشْرِكِينَ وَ الْمُشْرِكاتِ وَ يَتُوبَ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ وَ كانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً - احزاب / ۷۳ -

{[آری، چنین است] تا خدا مردان و زنان منافق، و مردان و زنان مشرک را عذاب کند و توبه مردان و زنان با ایمان را بپذیرد، و خدا همواره آمرزنده مهربان است.}

- وَ أَنِيبُوا إِلى رَبِّكُمْ وَ أَسْلِمُوا لَهُ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذابُ ثُمَّ لا تُنْصَرُونَ - . زمر / ۵۴ -

{و پیش از آن که شما را عذاب دررسد، و دیگر یاری نشوید، به سوی پروردگارتان بازگردید، و تسلیم او شوید.}

- غافِرِ الذَّنْبِ وَ قابِلِ التَّوْبِ - . مومن / ۳ -

{[كه] گناه بخش و توبه پذير}

- فَاغْفِرْ لِلَّذِينَ تابُوا وَ اتَّبَعُوا سَبِيلَكَ - . مومن / ۷ -

{كسانى را كه توبه كرده و راه تو را دنبال كرده اند ببخش}

- وَ هُوَ الَّذِى يَقْبَلُ التَّوْبَهَ عَنْ عِبادِهِ وَ يَعْفُوا عَنِ السَّيِّئاتِ وَ يَعْلَمُ ما تَفْعَلُون - . شورى / ۲۵ -

{و اوست كسى كه توبه را از بندگان خود مى پذيرد و از گناهان درمى گذرد و آن چه مى كنيد مى داند.}

ص: ۱۳

- إِنِّى تُبْتُ إِلَيْكَ وَ إِنِّى مِنَ الْمُسْلِمِينَ - . احقاف / ۱۵ -

{در حقيقت، من به درگاه تو توبه آوردم و من از فرمان پذيرانم}

- وَ مَنْ لَمْ يَتُبْ فَأُولئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ - . حجرات / ۱۱ -

{و هر كه توبه نكرد آنان خود ستمكارند.}

- وَ اتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ تَوَّابٌ رَحِيمٌ - . حجرات / ۱۲ - {[پس] از خدا بترسيد، كه خدا توبه پذير مهربان است.}

- فَإِذْ لَمْ تَفْعَلُوا وَ تابَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ - . مجادله / ۱۳ -

{و چون نكرديد و خدا [هم] بر شما بخشود}

- إِنْ تَتُوبا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُما

{اگر [شما دو زن] به درگاه خدا توبه كنيد [بهتر است]، واقعاً دل هايتان انحراف پيدا كرده است}

- قانِتاتٍ تائِباتٍ - . تحريم / ۵ -

{زنان فرمانبر، توبه كار}

- يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَهً نَصُوحاً عَسى رَبُّكُمْ أَنْ يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّئاتِكُمْ وَ يُدْخِلَكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِى مِنْ تَحْتِهَا الْآن هارُ - . تحريم / ۸ -

{ای کسانی که ایمان آورده اید، به درگاه خدا توبه ای راستین کنید، امید است که پروردگارتان بدیهایتان را از شما بزداید و شما را به باغهایی که از زیر [درختان] آن جویبارها روان است درآورد.}

- عَلِمَ أَنْ لَنْ تُحْصُوهُ فَتابَ عَلَيْكُمْ - . مزمل / ۲۰ -

{می داند که [شما] هرگز حساب آن را ندارید، پس بر شما ببخشود}

- إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَ الْمُؤْمِناتِ ثُمَّ لَمْ يَتُوبُوا فَلَهُمْ عَذابُ جَهَنَّمَ - . بروج / ۱۰ -

{کسانی که مردان و زنان مؤمن را آزار کرده و بعد توبه نکرده اند، ایشان راست عذاب جهنّم}

- وَ اسْتَغْفِرْهُ إِنَّهُ كانَ تَوَّاباً - . نصر / ۳ -

{و از او آمرزش خواه، که وی همواره توبه پذیر است.}

**[ترجمه]

تفسیر

قال الطبرسی رحمه الله: إِلَّا الَّذِينَ تابُوا أی ندموا علی ما قدموا وَ أَصْلَحُوا نیاتهم فیما یستقبل من الأوقات وَ بَيَّنُوا اختلف فیه فقال أکثر المفسرین بینوا ما کتموه من البشاره بالنبی صلی الله علیه و آله و قیل بینوا التوبه و إصلاح السریره بالإظهار لذلک فإن من ارتکب المعصیه سرا کفاه التوبه سرا و من أظهر المعصیه یجب علیه أن یظهر التوبه و قیل بینوا التوبه بإصلاح العمل فَأُولئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ أی أقبل توبتهم وَ أَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ هذه اللفظه للمبالغه إما لکثره ما یقبل التوبه و إما لأنه لا یرد تائبا منیبا أصلا و وصفه نفسه بالرحیم عقیب التواب یدل علی أن إسقاط العقاب بعد التوبه تفضل من الله سبحانه و رحمه من جهته علی ما قاله أصحابنا و أنه غیر واجب عقلا علی ما ذهب

۱- قال الطبرسیّ رحمه اللّه: ثم خاطب سبحانه عائشه و حفصه فقال: «إِنْ تَتُوبا إِلَى اللَّهِ» من التعاون علی النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلم بالایذاء و التظاهر علیه فقد حقّ علیکما التوبه و وجب علیکما الرجوع إلی الحق؛ «فَقَدْ صَغَتْ» أی مالت «قُلُوبُكُما» إلی الاثم؛ عن ابن عبّاس و مجاهد. و قیل: معناه: ضاقت قلوبکما عن سبیل الاستقامه و عدلت عن الثواب إلی ما یوجب الاثم و قیل: تقدیره: إن تتوبا إلی اللّه یقبل توبتکما. و قیل: إنّه شرط فی معنی الامر، أی توبا إلی اللّه فقد صغت قلوبکما.

إليه المعتزله فإن قالوا قد يكون الفعل الواجب نعمه إذا كان منعما بسببه كالثواب و العوض لما كان منعما بالتكليف و بالآلام التى يستحق بها الأعواض جاز أن يطلق عليهما اسم النعمه فالجواب أن ذلك إنما قلناه فى الثواب و العوض ضروره و لا ضروره هاهنا تدعو إلى ارتكابه.

و قال رحمه الله فى قوله تعالى إِنَّمَا التَّوْبَةُ معناه لا توبه مقبوله عَلَى اللَّهِ أى عند الله إلا لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهالَةٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ و اختلف فى معنى قوله بجهاله على وجوه أحدها أن كل معصيه يفعلها العبد جهاله و إن كانت على سبيل العمد لأنه يدعو إليها الجهل و يزينها للعبد عن ابن عباس و عطاء و مجاهد و قتاده و هو المروى عن أبى عبد الله عليه السلام.

و ثانيها أن معنى قوله تعالى بِجَهالَةٍ أنهم لا يعلمون كنه ما فيه من العقوبه كما يعلم الشى ء ضروره عن الفراء.

و ثالثها أن معناه أنهم يجهلون أنها ذنوب و معاص فيفعلونها إما بتأويل يخطئون فيه و إما بأن يفرطوا فى الاستدلال على قبحها عن الجبائى و ضعف الرمانى هذا القول لأنه بخلاف ما أجمع عليه المفسرون و لأنه يوجب أن لا يكون لمن علم أنها ذنوب توبه لأن قوله إِنَّمَا التَّوْبَةُ يفيد أنها لهؤلاء دون غيرهم و قال أبو العاليه و قتاده أجمعت الصحابه على أن كل ذنب أصابه العبد فبجهاله و قال الزجاج إنما قال بجهاله لأنهم فى اختيارهم اللذه الفانيه على اللذه الباقيه جهال فهو جهل فى الاختيار و معنى يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ أى يتوبون قبل الموت لأن ما بين الإنسان و بين الموت قريب فالتوبه مقبوله قبل اليقين بالموت و قال الحسن و الضحاك و ابن عمر القريب ما لم يعاين الموت و قال السدى هو ما دام فى الصحه قبل المرض و الموت.

وَ رُوِيَ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ أَنَّهُ قِيلَ فَإِنْ عَادَ وَ تَابَ مِرَاراً قَالَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَهُ قِيلَ إِلَى مَتَى قَالَ حَتَّى يَكُونَ الشَّيْطَانُ هُوَ الْمَحْسُورَ.

وَ فِي كِتَابِ مَنْ لَا يَحْضُرُهُ الْفَقِيهُ، قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فِي آخِرِ خُطْبَةٍ خَطَبَهَا مَنْ تَابَ قَبْلَ مَوْتِهِ بِسَنَةٍ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ وَ إِنَّ السَّنَةَ لَكَثِيرَةٌ مَنْ تَابَ قَبْلَ مَوْتِهِ بِشَهْرٍ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ

وَ إِنَّ الشَّهْرَ لَكَثِيرٌ مَنْ تَابَ قَبْلَ مَوْتِهِ بِيَوْمٍ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ وَ إِنَّ يَوْماً لَكَثِيرٌ مَنْ تَابَ قَبْلَ مَوْتِهِ بِسَاعَةٍ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ وَ إِنَّ السَّاعَةَ لَكَثِيرَةٌ مَنْ تَابَ وَ قَدْ بَلَغَتْ نَفْسُهُ هَذِهِ وَ أَهْوَى بِيَدِهِ إِلَى حَلْقِهِ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِ.

وَ رَوَى الثَّعْلَبِيُّ بِإِسْنَادِهِ عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله هَذَا الْخَبَرَ بِعَيْنِهِ إِلَّا أَنَّهُ قَالَ فِي آخِرِهِ وَ إِنَّ السَّاعَةَ لَكَثِيرَةٌ مَنْ تَابَ قَبْلَ أَنْ يُغَرْغِرَ بِهَا تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِ.

وَ رَوَى أَيْضاً بِإِسْنَادِهِ عَنِ الْحَسَنِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لَمَّا هَبَطَ إِبْلِيسُ قَالَ وَ عِزَّتِكَ وَ جَلَالِكَ وَ عَظَمَتِكَ لَا أُفَارِقُ ابْنَ آدَمَ حَتَّى تُفَارِقَ رُوحُهُ جَسَدَهُ فَقَالَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ وَ عِزَّتِي وَ جَلَالِي وَ عَظَمَتِي لَا أَحْجُبُ التَّوْبَةَ عَنْ عَبْدِي حَتَّى يُغَرْغِرَ بِهَا.

فَأُولئِكَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ أى يقبل توبتهم وَ كانَ اللَّهُ عَلِيماً بِمَصَالِحِ الْعِبَادِ حَكِيماً فِيمَا يُعَامِلُهُمْ بِهِ وَ لَيْسَتِ التَّوْبَةُ المقبوله التى تنفع صاحبها لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئاتِ أى المعاصى و يصرون عليها و يسوفون التوبه حَتَّى إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ أى أسبابه من معاينه ملك الموت و انقطع الرجاء من الحياه و هو حال اليأس التى لا يعلمها أحد غير المحتضر قالَ إِنِّي تُبْتُ الْآنَ أى فليس عند ذلك توبه و أجمع أهل التأويل على أن هذه قد تناولت عصاه أهل الإسلام إلا ما روى عن الربيع أنه قال إنها فى المنافقين و هذا لا يصح لأن المنافقين من جمله الكفار و قد بين الكفار بقوله وَ لَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَ هُمْ كُفَّارٌ أى و ليست التوبه أيضا للذين يموتون على الكفر ثم يندمون بعد الموت أُولئِكَ أَعْتَدْنا أى هيأنا لَهُمْ عَذاباً أَلِيماً أى موجعا إنما لم يقبل الله عز اسمه التوبه فى حال البأس و اليأس من الحياه لأنه يكون العبد ملجئا هناك إلى فعل الحسنات و ترك القبائح فيكون خارجا من حد التكليف إذ لا يستحق على فعله المدح و لا الذم و إذا زال عنه التكليف لم تصح منه التوبه و لهذا لم يكن أهل الآخره مكلفين و لا تقبل توبتهم انتهى كلامه رفع الله مقامه.

أقول: قال بعض المفسرين و من لطف الله بالعباد أن أمر قابض الأرواح بالابتداء فى نزعها من أصابع الرجلين ثم يصعد شيئا فشيئا إلى أن تصل إلى الصدر ثم تنتهى إلى الحلق ليتمكن فى هذه المهله من الإقبال بالقلب على الله تعالى و الوصيه و التوبه ما

لم یعاین و الاستحلال و ذکر الله تعالی فیخرج روحه و ذکر الله علی لسانه فیرجی بذلک حسن خاتمته رزقنا الله ذلک بمنه و کرمه.

قوله تعالی قُلْ یَوْمَ الْفَتْحِ قال المفسرون أی یوم القیامه فإنه یوم نصر المسلمین علی الکفره و الفصل بینهم و قیل یوم بدر أو یوم فتح مکه و المراد بالذین کفروا المقتولون منهم فیه فإنه لا ینفعهم إیمانهم حال القتل و لا یمهلون.

ثم اعلم أن المفسرین اختلفوا فی تفسیر التوبه النصوح علی أقوال منها أن المراد توبه تنصح الناس أی تدعوهم إلی أن یأتوا بمثلها لظهور آثارها الجمیله فی صاحبها أو ینصح صاحبها فیقلع عن الذنوب ثم لا یعود إلیها أبدا.

و منها أن النصوح ما کانت خالصه لوجه الله سبحانه من قولهم عسل نصوح إذا کان خالصا من الشمع بأن یندم علی الذنوب لقبحها و کونها خلاف رضی الله تعالی لا لخوف النار مثلا.

و منها أن النصوح من النصاحه و هی الخیاطه لأنها تنصح من الدین ما مزقته الذنوب أو یجمع بین التائب و بین أولیائه و أحبائه کما تجمع الخیاطه بین قطع الثوب. (۱) و منها أن النصوح وصف للتائب و إسناده إلی التوبه من قبیل الإسناد المجازی أی توبه تنصحون بها أنفسکم بأن تأتوا بها علی أکمل ما ینبغی أن تکون علیه حتی تکون قالعه لآثار الذنوب من القلوب بالکلیه و سیأتی فی الأخبار تفسیرها ببعض تلک الوجوه.

۱- أو من نصح الغیث البلد: إذا سقاه حتّی اتصل نبته فلم یکن فیه فضاء، لان التوبه تسقی و تحیی القلب المیت بارتکاب المعاصی و المحرمات، و تصفیه من الکدورات العارضه من مزاوله القبائح و المنکرات، و تصقله و تجلوه عن رین الشبهات، فتحیط به و تشغله و لم تترک فیه محلا للعزم علی الرجوع، و العود إلی المحظور. و قیل: توبه نصوح أی صادقه. و قال الجزریّ فی النهایه: و فی حدیث ابی: سألت النبیّ صلّی اللّه علیه و آله و سلم عن التوبه النصوح، فقال: هی الخالصه التی لا یعاود بعدها الذنب. و فعول من أبنیه المبالغه یقع علی الذکر و الأنثی، فکأن الإنسان بالغ فی نصح نفسه بها.

ثم اعلم أن من القوم من استدل بالخبر الـذى نقله من الفقيه على جواز النسـخ قبل الفعل لأنه عليه السـلام نسـخ السـنه بالشـهر و الشـهر بـاليوم و فيه نظر إذ يمكن أن يكون هـذا التدريـج لبيـان اختلاف مراتب التوبه فإن التوبه الكامله هى ما كانت قبل الموت بسـنه ليأتى منه تدارك لما فات منه من الطاعات و إزاله لما أثرت فيه الذنوب من الكدورات و الظلمات ثم إن لم يتأت منه و لم يمهل لذلك فلا بد من شـهر لتدارك شى ء مما فات و إزاله قليل من آثار السيئات و هكذا و أما توبه وقت الاحتضار فهى لأهل الاضطرار و الغرغره تردد الماء و غيره من الأجسام المائعه فى الحلق و المراد هنا تردد الروح وقت النزع.

**[ترجمه]طبرسـی رحمه الله گوید: «إِلَّا الَّذِینَ تابُوا» یعنی از اعمالی که پیش فرسـتادند پشیمان شدند و نیت های خود را برای آینـده اصـلاح نمودنـد؛ « وَ بَیَّنُوا» در این لفـظ اختلاف نظر وجود دارد، برخی از مفسـران بر این باورنـد که منظور از «وَ بَیَّنُوا» بشارت پیامبری محمد صلی الله علیه و اله است که آن را پنهان کردند.

عـده ای معتقدند منظور از «وَ بَیَّنُوا» توبه و اصـلاح باطن به صورت آشـکارا توبه نمودن است، بنابراین هر کس مرتکب گناهی پنهانی شود، توبه پنهانی او را کفایت می کنـد و هرکس گناه آشـکاری مرتکب شـده، می بایست توبه خود را آشـکار نمایـد. می گویند «وَ بَیَّنُوا» توبه و اصلاح عمل است.

«فَأُولئِـکَ أَتُوبُ عَلَیْهِمْ» یعنی توبه آنان را می پـذیرم؛ «وَ أَنَا التَّوَّابُ الرَّحِیمُ» این لفظ برای مبالغه به کار می رود: منظور از آن یا زیادی پـذیرش توبه است و یا مراد آن است که خداونـد توبه کننـده با اخلاص را از خود رد نمی کند، و حق تعالی بلافاصـله پس از لفـظ «التواب» خود را با عبارت «الرحیم» توصـیف می کنـد، که بر عـدم کیفر پس از توبه دلالت دارد، و این از فضل و رحمت پروردگار است بنا بر آن چه هم مذهبان ما معتقد شده اند و بنا بر مذهب معتزله اسقاط عقاب عقلا واجب نیست.

ص: ۱۴

پس اگر بگویند: ممکن است فعل واجب نعمت محسوب شود، و این هنگامی است که بنا به دلیلی مانند ثواب و عوض، از این نعمت برخوردار شود، و اگر این نعمت در عوض تکلیف و دردهایی باشـد که شـخص را مسـتحق عوض نماید، جایز است که اسم نعمت بر آن اطلاق شود.

در پاسـخ بایـد گفت: این تنهـا در ثواب و عوض ضـرورت پیـدا می کنـد و حال آن که ضـرورتی در این جا وجود نـدارد که دعوت به ارتکاب آن نماید. - . مجمع البیان ۱ : ۴۴۸ -

وی در تفسیر «إِنَّمَا التَّوْبَهُ» می گویـد: به معنـای توبه پـذیرفته شـده نیست، «علی الله» یعنی نزد خـدا؛ مگر «لِلَّذِینَ یَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهالَهٍ ثُمَّ یَتُوبُونَ مِنْ قَرِیبٍ» - . نساء / ۱۵ - {تنها برای کسانی است که از روی نادانی مرتکب گناه می شوند، سپس به زودی توبه می کننـد}. مفسـران در لفظ «بجهاله» نظرهای متفاوتی دارند: وجه اول از ابن عباس و عطا و مجاهد و قتاده به نقل از امام صادق علیه السـلام نقل شـده است: همه گناهانی را شامل می شود که بنـده از روی جهل و نادانی مرتکب شـده است، هرچند عمدی باشد؛ زیرا جهل و نادانی آن را برای بنده زینت می دهد.

دوم: معنـای عبـارت «بجهاله» این است که آنان عمق عقوبت عملشان را، همان طور که ضـرورت چیزی دانسـته می شود، نمی

دانند، این وجه از فرّاء است.

سوم: آن ها نمی دانند که آن گناه و معصیت است، پس مرتکب آن می شوند، خواه با تأویلی که در آن مرتکب اشتباه شده و خواه در استدلال بر زشتی آن افراط کرده باشند، به نقل از جبائی.

امـا رمانی این تفسـیر را ضـعیف می دانـد، زیرا بر خلاف نظر همه مفسـران است، و چرا که در این صورت کسـی که با علم و آگـاهی مرتکب گنـاهی شـده است، توبه نـدارد. زیرا عبارت «انما التوبه» تنها شامل کسانی می شود که از روی جهل و نادانی مرتکب گناه شده باشند و نه دیگران.

ابوعالیه و قتاده گفته اند: صحابه بر این اجماع دارند که هرگناهی که بنده مرتکب می شود از روی جهل و نادانی است. زجاج گویـد: به این دلیل خداونـد فرموده است « بجهاله» زیرا لـذت فانی و گـذرای دنیوی را به لـذت ابـدی برگزیـده اند، و در این انتخاب جاهلانه عمل کرده اند، و جهل در انتخاب آن هاست.

معنای عبارت «يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ» یعنی پیش از مرگ توبه می کننـد، زیرا فاصـله بین انسان و مرگ کم است؛ پس توبه پیش از یقین به مرگ پذیرفته شده است. حسن و ضـحاک و ابن عمر بر این اعتقادند که قریب یعنی مرگ در مقابل چشمانشان نباشد. سدی گوید: منظور توبه در سلامتی او پیش از بیماری و مرگ است.

- و خدمت امیرالمومنین علیه السلام عرض کردند: اگر باز گردد و بارها توبه کند فرمود: خداوند گناه او را می بخشد. گفتند: تا چه زمان خداوند او را می بخشد؟ فرمود: تا جایی که شیطان حسرت بخورد.

- من لایحضـره الفقیه: رسول خـدا صـلی الله علیه و آله فرمود: هر کس یک سال پیش از مرگش توبه کنـد، خداوند توبه او را می پذیرد؛ سپس فرمودند: یک سال زیاد است، هر کس یک ماه پیش از مرگش توبه کند، خدا توبه او را می پذیرد؛

ص: ۱۵

سپس فرمودنـد: یک ماه زیاد است، هر کس یک جمعه (یک هفته) پیش از مرگش توبه کنـد، خداونـد توبه او را می پـذیرد؛ سپس فرمودند: یک جمعه (هفته) زیاد است، هر کس یک روز پیش از مرگش توبه کند، خداوند توبه او را می پذیرد؛ سپس فرمودنـد: یـک روز زیـاد است، هر کس یـک ساعت پیش از مشاهـده مرگ توبه کنـد، خداونـد توبه او را می پـذیرد؛ سپس فرمودند: یک ساعت زیاد است کسی که پیش از آن که نفسش به این جا برسد- و با دست به حلقومشان اشاره فرمودند- توبه کند، خداوند توبه او را می پذیرد.

و از پیـامبر عین این خبر نقـل شـده جز این که در آخرش فرمود: یـک ساعت زیاد است، کسـی که قبل از آن که جانش وقت احتضار به گلوگاه برسد توبه کند، خدا توبه او را می پذیرد.

- رسول خـدا صـلی الله علیه و آله فرمود: هنگامی که ابلیس از بهشت رانـده شد، گفت: به عزت و جلال و عظمت تو سوگند، تـا زمـانی که روح در جسم بنی آدم است، از او جـدا نمی شوم. خـدای سـبحان فرمود: به عزت و جلاـل و عظمتم سوگنـد، تا

زمانی که جان به گلوی بنده ام نرسیده است، در توبه را به روی او باز می گذارم.

«فَأُولئِکَ یَتُوبُ اللَّهُ عَلَیْهِمْ» یعنی توبه آنان را می پذیرد، «وَ کانَ اللَّهُ عَلِیماً» به منافع بندگان؛ «حکِیماً» در رفتاری که با آنان دارد؛ «وَ لَیْسَتِ التَّوْبَهُ» مقبول که به توبه کننده سود می رساند؛ «لِلَّذِینَ یَعْمَلُونَ السَّیِّئاتِ» یعنی گناهان و بر آن اصرار می ورزند و توبه را به تأخیر می اندازند.

«حَتَّی إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ» یعنی نشانه های مرگ مانند دیدن ملك الموت و قطع امید از زندگی و آن حال ناامیدی که کسی جز محتضر نمی تواند آن را درک کند؛ «قالَ إِنِّی تُبْتُ الْآنَ» یعنی در چنین زمانی توبه پذیرفته نمی شود، مفسران بر این اتفاق نظر دارند که این آیه شامل گناهکاران مسلمان می باشد.

اما ربیع معتقد است این آیه درباره منافقان نازل شده است. این مطلب صحیح نیست زیرا منافقان در شمار کافران هستند؛ و وضعیت کفار در آیه «وَ لَا الَّذِینَ یَمُوتُونَ وَ هُمْ کُفَّارٌ» مشخص شده ، و به این معنا است که کسانی که با حالت کفر از دنیا می روند، و سپس بعد از مرگ پشیمان می شوند، «أُولئِکَ أَعْتَدْنا» یعنی آماده کرده ایم «لَهُمْ عَذاباً أَلِیماً» یعنی دردناك.

خدای متعال در حالت بیچارگی و قطع امید کردن از زندگی توبه را نمی پذیرد، زیرا بنده در بنده در این شرایط به اعمال نیک و ترک زشتی ها مجبور و ملتجی می شود، و از حد تکلیف خارج می شود، زیرا در این شرایط او مدح و ذم به عمل تعلق نمی گیرد، و هنگامی که تکلیف از وی برداشته شود، توبه صحیح نیست؛ بنابراین اهل آخرت مکلف نبوده و توبه آنان پذیرفته نمی شود. -. مجمع البیان ۳ : ۴۲ و ۴۳ - پایان سخن ایشان که خدا مقامش را رفیع گرداند.

می گویم: برخی از مفسران می گویند: از لطف و رحمت خدا بر بندگان این است که روح ابتدا از انگشتان پا خارج شده و سپس به تدریج بالاـ آمده تا به سینه و پس از آن به حلق می رسد، تا در این فاصله به سوی خدا بازگردد و وصیت و توبه نموده و حلالیت بطلبد و خدای عز و جل را یاد نماید،

ص: ۱۶

پس روحش در حالی خارج می شود که ذکر خدا بر لب دارد، و امید است که بدین وسیله عاقبت نیکویی داشته باشد. خداوند از فضل و کرم خود این را روزی ما گرداند.

«قُلْ یَوْمَ الْفَتْحِ» -. سجده / ۲۹ - مفسران آن را روز قیامت تفسیر می کنند. زیرا روز پیروزی مسلمانان بر کفار و جدایی بین آن هاست. و می گویند منظور از آن روز بدر و با روز فتح مکه است. منظور از «کسانی که کافر شدند» کشته شده های آن ها در آن روز است. چرا که در حال جان دادن ایمانشان سودی ندارد و به آن ها مهلت داده نمی شود.

مفسران در تفسیر توبه نصوح نظرهای متفاوتی دارند؛ عده آن را توبه ای می دانند که مردم را نصیحت می کند، یعنی آنان را دعوت می کند که به آن صورت توبه نمایند تا آثار زیبای آن را در خود مشاهده کنند، و یا به این معناست که خیر شخص را می خواهد و وی از گناهان کنده می شود و دیگر هرگز به آن باز نمی گردد.

و یا به این معناست که خالص برای خـدا باشد، و می گویند: عسل نصوح یعنی عسل خالص و بدون موم. توبه نصوح نیز یعنی به خـاطر قبیـح بودن گناهـان و به این دلیـل که بر خلاف رضای حق تعالی بوده، پشـیمان شود، و این نـدامت به خاطر ترس از آتش نباشد.

دیگر این که نصوح از نصاحه و به معنای خیاطی است، زیرا شـکافی را که در دین به وسـیله گناهان ایجاد شده است، اصـلاح می کنـد، و یـا به این معنـاست که توبه کننـده را بـا دوسـتان و یارانش گرد می آورد، همانطور که خیاط گوشه های پارچه را جمع می کند و به هم پیوند می زند. نصوح وصـفی برای توبه کننده بوده، و اسـناد او به توبه، از نوع اسـناد مجازی است. یعنی توبه ای که به وسـیله آن خود را نصیحت کرده و به بهترین وجه که می بـایست، باشـد؛ به گونه ای که آثار گناهان را به طور تمام و کمال از قلب بزداید.

در تفسیر روایت ها نمونه هایی از آن را بیان خواهیم کرد.

ص: ۱۷

لازم به ذکر است عـده ای به روایتی اسـتناد کرده انـد که از کتاب فقیه نقل شده، وتغییر و نسخ را پیش از وقت عمل جایز می داند، زیرا حضرت علیه السلام توبه را از سال به ماه و از ماه به روز تغییر داده و مطرح می نماید.

اشـکالی که این جـا مطرح است اینست که تغییر برای بیـان اختلاـف مراتب تـوبه است. چرا که توبه کامـل یـک سـال پیش از مرگ است، تـا در این فاصـله فرصت داشـته باشـد عبـادت هـا و اثر گناهـان و تاریکی ها را جبران کنـد، اما اگر چنین فرصتی نداشـته باشد، به ناچار توبه یک ماه پیش از مرگ است، و در این مدت تا حدودی به جبران گذشـته پرداخته و اندکی از آثار گناهـان را از بین می برد، در توبه یـک روز پیش از مرگ نیز به همین صورت. امـا توبه در هنگـام جان دادن، توبه اضـطراری است.

الغرغره: غرغره کردن آب و دیگر مایعات در حلق بوده و در این جا، منظور رسیدن جان به گلو در لحظه مرگ است.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

ک، إکمـال الـدین أَبِی عَنْ سَـعْدٍ وَ عَبْـدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ الْحِمْیَرِیِّ عَنْ أَیُّوبَ بْنِ نُـوحٍ عَنِ الرَّبِیعِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْمُسْـلِیِّ وَ عَبْـدِ اللَّهِ بْنِ سُلَیْمَانَ الْعَامِرِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السـلام قَالَ: مَا زَالَتِ الْأَرْضُ إِلَّا وَ لِلَّهِ تَعَالَی ذِکْرُهُ فِیهَا حُجَّهٌ یُعَرِّفُ الْحَلَالَ وَ الْحَرَامَ وَ یَدْعُو إِلَی سَبِیـلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَـلَّ وَ لَا تَنْقَطِعُ الْحُجَّهُ مِنَ الْأَرْضِ إِلَّا أَرْبَعِینَ یَوْماً قَبْلَ یَوْمِ الْقِیَامَهِ فَإِذَا رُفِعَتِ الْحُجَّهُ أُغْلِقَتْ أَبْوَابُ التَّوْبَهِ وَ لَمْ یَنْفَعْ نَفْساً إِیمَانُهَا لَمْ تَکُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُرْفَعَ الْحُجَّهُ أُولَئِکَ شِرَارُ مَنْ خَلَقَ اللَّهُ وَ هُمُ الَّذِینَ تَقُومُ عَلَیْهِمُ الْقِیَامَهُ.

**[ترجمه]کمال الدین: امام صادق علیه السلام فرمود: زمین از حجت خدای متعال خالی نیست که حلال و حرام خدا را بشناسد و به راه خدا دعوت نماید، و زمین از حجت بریده نمی شود، مگر چهل روز پیش از قیامت، و چون حجت از زمین برداشته شود، راه توبه بسته می شود، دیگر «کسی که قبلا ایمان نیاورده، قبل از برداشته شدن حجت یا خیری در ایمان آوردن خود به دست نیاورده، ایمان آوردنش سود نمی بخشد»، و ایشان بدترین خلق خدای سبحان اند، و ایشانند که قیامت علیه آنان بر پا می شود. - . کمال الدین: ۲۲۰ -

**[ترجمه]

«۲»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ جَمِیلِ بْنِ دَرَّاجٍ عَنْ بُکَیْرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ أَوْ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ إِنَّ آدَمَ علیه السلام قَالَ یَا رَبِّ سَلَّطْتَ عَلَیَّ الشَّیْطَانَ وَ أَجْرَیْتَهُ مِنِّی مَجْرَی الدَّمِ(۱)فَاجْعَلْ لِی شَیْئاً فَقَالَ یَا آدَمُ جَعَلْتُ لَکَ أَنَّ مَنْ هَمَّ مِنْ

ص: ۱۸

۱- روی العامّه أیضا ان الشیطان یجری من ابن آدم مجری الدم قال بعضهم: ذهب قوم ممن ینتمی إلی ظاهر العلم إلی أن المراد به أن الشیطان لا- یفارق ابن آدم ما دام حیا، کما لا یفارقه دمه، و حکی هذا عن الازهری، و قال: هذا طریق ضرب المثل، و الجمهور من علماء الأمه أجروا ذلک علی ظاهره، و قالوا: إن الشیطان جعل له هذا القدر من التطرق إلی باطن الآدمی بلطافه هیئته، لمحنه الابتلاء، و یجری فی العروق التی هی مجاری الدم من الآدمی إلی أن یصل إلی قلبه فیوسوسه علی حسب ضعف إیمان العبد و قله ذکره و کثره غفلته، و یبعد عنه و یقل تسلطه و سلوکه إلی باطنه بمقدار قوه إیمانه و یقظته و دوام ذکره و إخلاص عمله، و ما رواه المفسرون عن ابن عبّاس قال: ان اللّه جعل الشیاطین من بنی آدم مجری الدم، و صدور بنی آدم مساکن لهم یؤید لما ذهب إلیه الجمهور، و هم یسمون وسوسته لمه الشیطان. و من ألطافه تعالی أنّه هیأ ذوات الملائکه علی ذلک الوصف من أجل لطافتهم، و أعطاهم قوه الحفظ لبنی آدم و قوه الالمام فی بواطنهم و تلقین الخیر لهم فی مقابله لمه الشیطان، کما روی أن للملک لمه بابن آدم، و للشیطان لمه، لمه الملک إیعاد بالخیر و تصدیق بالحق، و لمه الشیطان إیعاد بالشر و تکذیب بالحق. قاله المصنّف فی شرحه علی الکافی.

ذُرِّيَّتِکَ بِسَیِّئَهٍ لَمْ تُکْتَبْ عَلَیْهِ فَإِنْ عَمِلَهَا کُتِبَتْ عَلَیْهِ سَیِّئَهٌ وَ مَنْ هَمَّ مِنْهُمْ بِحَسَنَهٍ فَإِنْ لَمْ یَعْمَلْهَا کُتِبَتْ لَهُ حَسَنَهٌ وَ إِنْ هُوَ عَمِلَهَا کُتِبَتْ لَهُ عَشْراً قَالَ یَا رَبِّ زِدْنِی قَالَ جَعَلْتُ لَکَ أَنَّ مَنْ عَمِلَ مِنْهُمْ سَیِّئَهً ثُمَّ اسْتَغْفَرَ غَفَرْتُ لَهُ قَالَ یَا رَبِّ زِدْنِی قَالَ جَعَلْتُ لَهُمُ التَّوْبَهَ وَ بَسَطْتُ لَهُمُ التَّوْبَهَ (۱)حَتَّی تَبْلُغَ النَّفْسُ هَذِهِ قَالَ یَا رَبِّ حَسْبِی.

ین ابن أبی عمیر مثله.

**[ترجمه]کافی: حضرت باقر علیه السلام فرمود: همانا آدم علیه السلام عرض کرد: پروردگارا شیطان را بر من مسلط کردی ، و چون خون (که در رگهای من جریان دارد) او را بر من چیره کردی پس برای من هم چیزی مقرر فرما، خداوند فرمود: ای آدم قرار دادم برای تو که هر یک از فرزندانت آهنگ گناهی کند بر او نوشته نشود،

ص: ۱۸

و اگر انجام داد یک گناه بر او نوشته شود، و هر که آهنگ کار نیک کرد اگر آنرا انجام نداد یک حسنه برای او نوشته شود، و اگر انجام داد ده حسنه برایش نوشته شود، عرض کرد: پروردگارا برایم بیفزا، فرمود: برایت مقرر ساختم که هر یک از فرزندانت گناهی کند سپس برای آن آمرزش خواهد برایش بیامرزم ، عرض کرد: پروردگارا برایم بیفزا، فرمود: برای آن ها توبه قرار دادم یا فرمود: توبه را برای ایشان گستردم تا آن که نفس به این جا (یعنی به گلو گاه) رسد، عرض کرد: پروردگارا مرا بس است. - . کافی ۲ : ۵۵۶ -

مثل این روایت در کتاب نوادر نقل شده است. - . نوادر: ۱۴۴ -

**[ترجمه]

«۳»

یه، من لا یحضر الفقیه سُئِلَ الصَّادِقُ علیه السلام عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ لَیْسَتِ التَّوْبَهُ لِلَّذِینَ یَعْمَلُونَ السَّیِّئاتِ حَتَّی إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ إِنِّی تُبْتُ الْآنَ قَالَ ذَلِکَ إِذَا عَایَنَ أَمْرَ الْآخِرَهِ.

**[ترجمه]من لایحضره الفقیه: از امام صادق علیه السلام درباه آیه شریفه «وَ لَیْسَتِ التَّوْبَهُ لِلَّذِینَ یَعْمَلُونَ السَّیِّئاتِ حَتَّی إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ إِنِّی تُبْتُ الْآنَ» - . نساء / ۱۸ - {و توبه کسانی که گناه می کنند، تا وقتی که مرگ یکی از ایشان دررسد، می گوید:«اکنون توبه کردم»، پذیرفته نیست} پرسیدند. فرمود: آن زمانی است که امر آخرت را با چشم مشاهده کنند. - . فقیه: ۵۲ -

**[ترجمه]

«۴»

كا، الكافى الْعِدَّهُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَنْ تَابَ قَبْلَ مَوْتِهِ بِسَنَهٍ قَبِلَ اللَّهُ تَوْبَتَهُ ثُمَّ قَالَ إِنَّ السَّنَهَ لَكَثِيرَهٌ مَنْ تَابَ قَبْلَ مَوْتِهِ بِشَهْرٍ قَبِلَ اللَّهُ تَوْبَتَهُ ثُمَّ قَالَ إِنَّ الشَّهْرَ لَكَثِيرٌ مَنْ تَابَ قَبْلَ مَوْتِهِ بِجُمْعَهٍ قَبِلَ اللَّهُ تَوْبَتَهُ ثُمَّ قَالَ إِنَّ الْجُمُعَهَ لَكَثِيرَهٌ مَنْ تَابَ قَبْلَ مَوْتِهِ بِيَوْمٍ قَبِلَ اللَّهُ تَوْبَتَهُ ثُمَّ قَالَ إِنَّ الْيَوْمَ لَكَثِيرٌ(۲)مَنْ تَابَ قَبْلَ أَنْ يُعَايِنَ قَبِلَ اللَّهُ تَوْبَتَهُ.

**[ترجمه]كافی: امام صادق علیه السلام فرمود: رسول خدا (ص) فرمودند: كسی كه يک سال قبل از مرگش توبه كند، خداوند توبه اش را می پذيرد؛ سپس فرمود: يک سال زياد است! كسی كه يک ماه قبل از مرگش توبه كند، خداوند توبه اش را می پذيرد؛ سپس فرمود: يک ماه زياد است! كسی كه يک هفته قبل از مرگش توبه كند، خداوند توبه اش را می پذيرد؛ سپس فرمود: يک هفته زياد است! كسی كه يک روز قبل از مرگش توبه كند، خداوند توبه اش را می پذيرد؛ سپس فرمود: يک روز زياد است! كسی كه پيش از ديدن مرگ توبه كند، خداوند توبه اش را می پذيرد. - . كافی ۲ : ۵۵۱ -

**[ترجمه]

«۵»

دَعَوَاتُ الرَّاوَنْدِيِّ، قَالَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله إِنَّ اللَّهَ يَقْبَلُ تَوْبَهَ عَبْدِهِ مَا لَمْ يُغَرْغِرْ تُوبُوا إِلَى رَبِّكُمْ قَبْلَ أَنْ تَمُوتُوا وَ بَادِرُوا بِالْأَعْمَالِ الزَّاكِيَهِ قَبْلَ أَنْ تَشْتَغِلُوا وَ صِلُوا الَّذِی بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُ بِكَثْرَهِ ذِكْرِكُمْ إِيَّاهُ.

**[ترجمه]دعوات راوندی: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: خداوند توبه بنده اش را تا جانش به گلوگاه نرسيده قبول می كند. قبل از مرگ توبه كنيد، به سرعت اعمال صالح را انجام دهيد قبل از گرفتاری، و رابطه خود را با خدای متعال با ياد بيشتر خدا برقرار و مستحكم نماييد. - . دعوات راوندی: ۲۳۷ -

**[ترجمه]

«۶»

ف، تحف العقول لی، الأمالی للصدوق عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ: لَا شَفِيعَ أَنْجَحُ مِنَ التَّوْبَهِ.

۱- فی الكافی: أو قال: بسطت.

۲- فی المصدر: إن يوما لكثير. م.

**[ترجمه]تحف العقول ، امالی صدوق: امیرالمومنین علیه السلام فرمود: هیچ شفیعی موفقتر و حاجت رواتر از توبه نمی باشد. -. امالی صدوق: ۲۶۴ -

ص: ۱۹

**[ترجمه]

«۷»

لی، الأمالی للصدوق أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنِ ابْنِ الْمُغِیرَهِ عَنْ طَلْحَهَ بْنِ زَیْدٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: مَرَّ عِیسَی ابْنُ مَرْیَمَ علیه السلام عَلَی قَوْمٍ یَبْکُونَ فَقَالَ عَلَی مَا یَبْکِی هَؤُلَاءِ فَقِیلَ یَبْکُونَ عَلَی ذُنُوبِهِمْ قَالَ فَلْیَدَعُوهَا یُغْفَرْ لَهُمْ.

ثو، ثواب الأعمال أبی عن محمد بن یحیی عن الحسین بن إسحاق عن علی بن مهزیار عن الحسین بن سعید عن محمد بن خالد عن ابن المغیره مثله.

**[ترجمه]امالی صدوق: امام صادق علیه السلام فرمود: حضرت عیسی بن مریم علیه السلام بر مردمی گذر کرد که می گریستند، پرسید: سبب گریه اینان چیست؟ گفتند: بر گناهانشان می گریند، فرمود: آن گناهان را رها کنند (آن گناهان را دیگر تکرار نکنند) آمرزیده می شوند. -. امالی صدوق: ۴۰۱ -

در کتاب ثواب الاعمال نیز حدیث مشابهی از ابن مغیره نقل شده است. -. ثواب الاعمال: ۱۶۴ -

**[ترجمه]

«۸»

فس، تفسیر القمی الْحُسَیْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْفُضَیْلِ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ علیه السلام فِی قَوْلِ اللَّهِ یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَی اللَّهِ تَوْبَهً نَصُوحاً قَالَ یَتُوبُ الْعَبْدُ ثُمَّ لَا یَرْجِعُ فِیهِ وَ أَحَبُّ (۱) عِبَادِ اللَّهِ إِلَی اللَّهِ الْمُتَّقِی التَّائِبُ (۲).

**[ترجمه]تفسیر قمی: از امام موسی کاظم علیه السلام در تفسیر آیه شریفه «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَی اللَّهِ تَوْبَهً نَصُوحاً» -. تحریم / ۸ - فرمود: بنده از گناه توبه می کند و بار دیگر به آن باز نمی گردد و محبوب ترین بندگان خدا، تقواپیشه توبه کننده است. -. تفسیر قمی ۲ : ۳۶۲ -

**[ترجمه]

«۹»

ل، الخصال أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ یَزِیدَ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ عَلِیٍّ الْجَهْضَمِیِّ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: کَفَی بِالنَّدَمِ تَوْبَهً.

**[ترجمه]خصال: امام باقر علیه السلام فرمود: پشیمانی برای توبه کافی است. - . خصال: ۱۶ -

**[ترجمه]

بیان

إذ الندامه الصادقه تستلزم العزم علی الترک فی المستقبل غالبا أو المعنی أنه فرد من التوبه و إن لم یؤثر ما تؤثر التوبه الکامله.

**[ترجمه]زیرا توبه صادقانه غالبا مستلزم عزم راسخ بر ترک گناه در آینده بوده و یا به این معناست که ندامت فردی از افراد توبه است، هرچند تاثیر توبه کامل را بر او نداشته باشد.

**[ترجمه]

«۱۰»

ل، الخصال حَمْزَهُ الْعَلَوِیُّ عَنْ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ مَعْبَدٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله یَلْزَمُ الْحَقُّ لِأُمَّتِی فِی أَرْبَعٍ یُحِبُّونَ التَّائِبَ وَ یَرْحَمُونَ الضَّعِیفَ وَ یُعِینُونَ الْمُحْسِنَ وَ یَسْتَغْفِرُونَ لِلْمُذْنِبِ (۳)

**[ترجمه]خصال: امام صادق علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل فرمود: چهار حق بر امتم لازم است: توبه کننده را دوست داشته باشند، و ناتوان را رحم کنند، و به نیکوکار کمک دهند، و برای گنهکار طلب آمرزش کنند - . خصال: ۲۳۹ - .

**[ترجمه]

«۱۱»

ل، الخصال أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنِ النَّهْدِیِّ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ ابْنِ رِئَابٍ عَنِ الْحَلَبِیِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَا تَکُونُ سَجِیَّتُهُ (۴) الْکَذِبَ وَ لَا الْبُخْلَ وَ لَا الْفُجُورَ وَ لَکِنْ رُبَّمَا أَلَمَّ (۵) بِشَیْ ءٍ مِنْ هَذَا لَا یَدُومُ عَلَیْهِ فَقِیلَ لَهُ

۱- فی المصدر: و ان أحبّ. م.

۲- فی نسخه: المفتن التواب. و فی أخری: المتقی الثابت.

۳- فی نسخه: للذنب.

۴- السجیه: الطبیعه و الخلق.

٥- ألم: باشر اللمم أى صغار الذنوب.

أَ فَيَزْنِي قَالَ نَعَمْ هُوَ مُفَتَّنٌ تَوَّابٌ وَ لَكِنْ لَا يُولَدُ لَهُ مِنْ تِلْكَ النُّطْفَهِ.

**[ترجمه]خصال: حلبی گوید: شنیدم از امام صادق علیه السلام که می فرمود: به راستی که مؤمن با دروغ و بخل و ناپاکی خو نگیرد و لکن گاهی به یکی از این ها آلوده شود نه همیشه، به آن حضرت عرض شد: آیا مؤمن زنا هم می کند؟

ص: ۲۰

فرمود: بلی به این کار مبتلا می گردد و توبه می کند ولی او را فرزندی از چنین نطفه متولد نمی شود. -. خصال: ۱۲۹ -

**[ترجمه]

«۱۲»

ل، الخصال الْعَسْكَرِيُّ عَنْ بَدْرِ بْنِ الْهَيْثَمِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُنْذِرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْفُضَيْلِ عَنْ أَبِي الصَّبَّاحِ قَالَ قَالَ جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ علیهما السلام مَنْ أُعْطِيَ أَرْبَعاً لَمْ يُحْرَمْ أَرْبَعاً مَنْ أُعْطِيَ الدُّعَاءَ لَمْ يُحْرَمِ الْإِجَابَهَ وَ مَنْ أُعْطِيَ الِاسْتِغْفَارَ لَمْ يُحْرَمِ التَّوْبَهَ وَ مَنْ أُعْطِيَ الشُّكْرَ لَمْ يُحْرَمِ الزِّيَادَهَ وَ مَنْ أُعْطِيَ الصَّبْرَ لَمْ يُحْرَمِ الْأَجْرَ.

**[ترجمه]خصال: امام صادق علیه السلام فرمود: کسی را که چهار چیز دادند، از چهار چیز محروم نباشد: با دعا از اجابت کردن، با توبه از پذیرفته شدن، با استغفار از آمرزش گناه، با شکرگزاری از فزونی نعمت ها -. خصال: ۲۰۲ -.

**[ترجمه]

«۱۳»

ل، الخصال الْعَطَّارُ عَنْ سَعْدٍ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ يُونُسَ عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي الْمِقْدَامِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ أَرْبَعٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ كَانَ فِي نُورِ اللَّهِ الْأَعْظَمِ مَنْ كَانَتْ عِصْمَهُ أَمْرِهِ شَهَادَهَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ وَ مَنْ إِذَا أَصَابَتْهُ مُصِيبَهٌ قَالَ إِنَّا لِلَّهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ راجِعُونَ وَ مَنْ إِذَا أَصَابَ خَيْراً قَالَ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعالَمِينَ وَ مَنْ إِذَا أَصَابَ خَطِيئَهً قَالَ أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ وَ أَتُوبُ إِلَيْهِ.

**[ترجمه]خصال: امام صادق علیه السلام از پدر بزرگوارشان به نقل از رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: چهارتن در نور اعظم خدای متعال قرار دارند کسی که پشت و پناه و مایه ایمنی خود [از عذاب آخرت] را لا اله الاّ اللّه و گواهی به رسالت من قرار دهد. آن که هرگاه مصیبتی به وی رسد بگوید: «انّا للّه وانّا الیه راجعون»، آن که در هر خوشی«الحمدللّه رب العالمین» گوید وکسی که هرگاه خطایی از او سرزد بگوید: «اَستغفراللّه واَتوب اِلیه». -. خصال: ۲۲۲ -

**[ترجمه]

«۱۴»

ل، الخصـال الْأَرْبَعُمِائَهِ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ تُوبُوا إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ ادْخُلُوا فِی مَحَبَّتِهِ فَ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَ يُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ وَ الْمُؤْمِنُ تَوَّابٌ.

**[ترجمه]خصال: اميرالمومنين عليه السـلام فرمود: به درگاه خداونـد عزّ و جلّ توبه بَريد و به محبّت او درآييد؛ زيرا «خداوند عزّ و جلّ توبه كاران و پاكيزگان را دوست مى دارد» - . بقره / ۲۲۲ - مؤمن، بسيار توبه كار است. - . خصال: ۶۲۳ -

**[ترجمه]

«۱۵»

ن، عيون أخبـار الرضا عليه السـلام بِالْأَسَانِيـدِ الثَّلَاثَهِ عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صـلى الله عليه و آله مَثَلُ الْمُؤْمِنِ عِنْـدَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ كَمَثَلِ مَلَكٍ مُقَرَّبٍ وَ إِنَّ الْمُؤْمِنَ عِنْـدَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ أَعْظَمُ مِنْ ذَلِكَ وَ لَيْسَ شَیْ ءٌ أَحَبَّ إِلَى اللَّهِ مِنْ مُؤْمِنٍ تَائِبٍ أَوْ مُؤْمِنَهٍ تَائِبَهٍ.

صح، صحيفه الرضا عليه السلام عن الرضا عن آبائه عليهم السلام مثله.

**[ترجمه]عيون اخبار الرضا عليه السـلام : امام رضا عليه السـلام از پدران بزرگوارشان و ايشان از رسول خدا صـلى الله عليه و آله نقل فرمودنـد: مؤمن نزد خداونـد هماننـد ملك مقرّب است، و به حقيقت كه مؤمن نزد خداى بزرگ از ملك مقرّب بالاتر است .نزد خدا چيزى محبوب تر از مؤمن توبه كننده يا زن مؤمنه توبه كننده نيست. - . عيون اخبار الرضا ۲ : ۳۳ -

در كتاب صحيفه الرضا عليه السلام حديث مشابهى از حضرت به نقل از پدران بزرگوارشان نقل شده است.

**[ترجمه]

«۱۶»

ن، عيون أخبـار الرضا عليه السـلام بِالْإِسْنَادِ إِلَى دَارِمٍ عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ عليهم السـلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ التَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ.

**[ترجمه]عيون اخبار الرضا عليه السـلام : امام رضا عليه السـلام از پدران بزرگوارشان و ايشان از رسول خدا صـلى الله عليه و آله نقل فرمودند: توبه كننده از گناه مانند كسى است كه هيچ گناهى مرتكب نشده است. - . عيون اخبار الرضا ۲ : ۷۴ -

**[ترجمه]

«۱۷»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی الْمُفِیدُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَیْنِ الْمُقْرِی عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْبَصْرِیِّ عَنْ عَبْدِ الْعَزِیزِ بْنِ یَحْیَی عَنْ مُوسَی بْنِ زَکَرِیَّا عَنْ أَبِی خَالِدٍ عَنِ الْعَیْنِیِّ عَنِ الشَّعْبِیِّ قَالَ

ص: ۲۱

سَمِعْتُ عَلِيَّ بْنَ أَبِی طَالِبٍ علیهما السلام یَقُولُ الْعَجَبُ مِمَّنْ یَقْنَطُ وَ مَعَهُ الْمِمْحَاهُ فَقِیلَ لَهُ وَ مَا الْمِمْحَاهُ قَالَ الِاسْتِغْفَارُ.

**[ترجمه]ص: ۲۱

امالی شیخ طوسی: امیرالمومنین علیه السلام فرمود: در شگفتم از کسی که از رحمت و آمرزش خداوند نا امید می گردد، در حالی که وسیله پاک کننده دارد. سئوال شد: پاک کننده چیست؟ فرمودند: استغفار و طلب آمرزش از خداوند. - . امالی طوسی: ۸۸ -

**[ترجمه]

«۱۸»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی بِإِسْنَادِ أَخِی دِعْبِلٍ عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلَیْهِ السَّلَامُ تَعَطَّرُوا بِالاسْتِغْفَارِ لَا تَفْضَحْکُمْ رَوَائِحُ الذُّنُوبِ.

**[ترجمه]امالی شیخ طوسی: : امام رضا علیه السلام از پدران بزرگوارشان و ایشان از امام علی علیه السلام نقل فرمود: خود را با استغفار معطر کنید تا بوی بد گناه شما را رسوا نکند. - . امالی طوسی: ۳۷۲ -

**[ترجمه]

«۱۹»

مع، معانی الأخبار أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَیْنِ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنِ ابْنِ عُقْبَهَ عَنْ أَبِیهِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ فِی قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ ثُمَّ تابَ عَلَیْهِمْ قَالَ هِیَ الْإِقَالَهُ (۱).

**[ترجمه]معانی الاخبار: امام صادق علیه السلام در تفسیر آیه شریفه «ثُمَّ تابَ عَلَیْهِمْ» - .

توبه / ۱۱۷ -

فرمود: یعنی از آنان درگذشت. - . معانی الاخبار: ۲۱۵ -

**[ترجمه]

«۲۰»

مع، معانی الأخبار أَبِی عَنْ مُحَمَّدٍ الْعَطَّارِ عَنِ الْأَشْعَرِیِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ هِلَالٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا الْحَسَنِ الْأَخِیرَ علیه السلام عَنِ التَّوْبَهِ النَّصُوحِ مَا هِیَ فَکَتَبَ علیه السلام أَنْ یَکُونَ الْبَاطِنُ کَالظَّاهِرِ وَ أَفْضَلَ مِنْ ذَلِکَ.

**[ترجمه]معانی الاخبار: احمد بن هلال گوید: از امام هادی علیه السلام پرسیدم که : توبه نصوح (خالص) چیست؟ حضرت در پاسخ من نوشت: این که باطن و دورن (در مقام توبه) همانند ظاهر باشد و بلکه باطن از ظاهر برتر باشد. - . معانی الاخبار: ۱۷۴ -

**[ترجمه]

«۲۱»

مع، معانی الأخبار ابْنُ الْوَلِیدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنْ مُوسَی بْنِ الْقَاسِمِ عَنِ الْبَطَائِنِیِّ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فِی قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ تُوبُوا إِلَی اللَّهِ تَوْبَهً نَصُوحاً قَالَ هُوَ صَوْمُ الْأَرْبِعَاءِ (۲) وَ الْخَمِیسِ وَ الْجُمُعَهِ.

قال الصدوق رحمه الله معناه أن یصوم هذه الأیام ثم یتوب.

**[ترجمه]معانی الاخبار: ابابصیر گوید: امام صادق علیه السلام درباره آیه شریفه «تُوبُوا إِلَی اللَّهِ تَوْبَهً نَصُوحاً» - . تحریم / ۸ - فرمود: منظور روزه روز چهار شنبه و پنج شنبه و جمعه است.

شیخ صدوق رحمه الله گوید: به این معناست که در این روزها روزه بگیرد و سپس توبه کند. - . معانی الاخبار: ۱۷۴ -

**[ترجمه]

«۲۲»

مع، معانی الأخبار ابْنُ الْمُتَوَکِّلِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنِ الْیَقْطِینِیِّ عَنْ یُونُسَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ وَ غَیْرِهِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: التَّوْبَهُ النَّصُوحُ هُوَ أَنْ یَکُونَ بَاطِنُ الرَّجُلِ کَظَاهِرِهِ وَ أَفْضَلَ.

**[ترجمه]معانی الاخبار: امام صادق علیه السلام فرمود: توبه خالص به این معناست که باطن شخص همانند ظاهرش، بلکه از آن بهتر باشد. - . معانی الاخبار: ۱۷۴ -

**[ترجمه]

«۲۳»

وَ قَدْ رُوِیَ أَنَّ تَوْبَهَ النَّصُوحِ (۳) هُوَ أَنْ یَتُوبَ الرَّجُلُ مِنْ ذَنْبٍ وَ یَنْوِیَ أَنْ لَا یَعُودَ إِلَیْهِ أَبَداً.

**[ترجمه]روایت است: توبه نصوح به این معناست که شخص از گناه توبه نموده و قصد کند که تا ابد به آن برنگردد. - . معانی الاخبار: ۱۷۴ -

**[ترجمه]

«۲۴»

فس، تفسیر القمی وَ مَنْ یَقْتُلْ مُؤْمِناً مُتَعَمِّداً فَجَزاؤُهُ جَهَنَّمُ خالِداً فِیها وَ غَضِبَ اللَّهُ عَلَیْهِ

ص: ۲۲

۱- أی هی الصفح عنه و الاعراض عن ذنبه.

۲- فی المصدر: یوم الاربعاء و یوم فی الخمیس و یوم فی الجمعه. م.

۳- فی المصدر: ان التوبه النصوح. م.

وَ لَعَنَهُ وَ أَعَدَّ لَهُ عَذاباً عَظِيماً قَالَ مَنْ قَتَلَ مُؤْمِناً عَلَى دِينِهِ لَمْ تُقْبَلْ تَوْبَتُهُ وَ مَنْ قَتَلَ نَبِيّاً أَوْ وَصِيَّ نَبِيٍّ فَلَا تَوْبَهَ لَهُ لِأَنَّهُ لَا يَكُونُ مِثْلَهُ فَيُقَادَ بِهِ (۱)وَ قَدْ يَكُونُ الرَّجُلُ بَيْنَ الْمُشْرِكِينَ وَ الْيَهُودِ وَ النَّصَارَى يَقْتُلُ رَجُلًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ عَلَى أَنَّهُ مُسْلِمٌ فَإِذَا دَخَلَ فِي الْإِسْلَامِ مَحَاهُ اللَّهُ عَنْهُ لِقَوْلِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْإِسْلَامُ يَجُبُّ مَا كَانَ قَبْلَهُ أَيْ يَمْحُو لِأَنَّ أَعْظَمَ الذُّنُوبِ عِنْدَ اللَّهِ هُوَ الشِّرْكُ بِاللَّهِ (۲) فَإِذَا قُبِلَتْ تَوْبَتُهُ فِي الشِّرْكِ قُبِلَتْ فِيمَا سِوَاهُ فَأَمَّا قَوْلُ الصَّادِقِ علیه السلام لَيْسَتْ لَهُ تَوْبَهٌ فَإِنَّهُ عَنَى مَنْ قَتَلَ نَبِيّاً أَوْ وَصِيّاً فَلَيْسَتْ لَهُ تَوْبَهٌ لِأَنَّهُ لَا يُقَادُ أَحَدٌ بِالْأَنْبِيَاءِ وَ بِالْأَوْصِيَاءِ إِلَّا الْأَوْصِيَاءُ وَ الْأَنْبِيَاءُ وَ الْأَنْبِيَاءُ وَ الْأَوْصِيَاءُ لَا يَقْتُلُ بَعْضُهُمْ بَعْضاً وَ غَيْرُ النَّبِيِّ وَ الْوَصِيِّ لَا يَكُونُ مِثْلَ النَّبِيِّ وَ الْوَصِيِّ فَيُقَادَ بِهِ وَ قَاتِلُهُمَا لَا يُوَفَّقُ بِالتَّوْبَهِ.

**[ترجمه]تفسیر قمی: علی بن ابراهیم در تفسیر آیه شریفه «وَ مَنْ يَقْتُلْ مُؤْمِناً مُتَعَمِّداً فَجَزاؤُهُ جَهَنَّمُ خالِداً فِيها وَ غَضِبَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَ لَعَنَهُ وَ أَعَدَّ لَهُ عَذاباً عَظِيماً» - . نساء / ۹۳ -

ص: ۲۲

یعنی { و هر کس، فرد باایمانی را از روی عمد به قتل برساند، مجازاتِ او دوزخ است؛ در حالی که جاودانه در آن می ماند؛ و خداوند بر او غضب می کند؛ و او را از رحمتش دور می سازد؛ و عذاب عظیمی برای او آماده ساخته است.} فرمود: هر کس مومن هم کیش خود را به قتل برساند، توبه اش پذیرفته نیست، و هر کس پیامبر و یا وصی پیامبری را به قتل برساند نیز توبه اش پذیرفته نمی شود، زیرا در صورت قصاص قاتل هم پایه و همتای مقتول نیست.

ممکن است یک مشرک و یا یهودی و یا مسیحی، مسلمانی را به خاطر مسلمان بودنش به قتل برساند، و هنگامی که اسلام آورد، خداوند گناه او را ببخشد. زیرا رسول خدا صلی الله علیه و آله در این خصوص می فرماید: اسلام هر آن چه را که پیش از اسلام آوردن باشد، می پوشاند، یعنی پاک می کند؛ زیرا بزرگترین گناهان در پیشگاه الهی، شرک به خداست، و چون توبه از شرک پذیرفته شود، توبه از گناهان پیش از آن نیز پذیرفته می شود.

اما این که امام صادق علیه السلام می فرماید: هر کس پیامبر و یا وصی پیامبری را به قتل برساند، توبه او پذیرفته نیست، به این دلیل است که هیچکس جز انبیا و اوصیاء علیهم السلام هم تای انبیا و اوصیا قرار نمی گیرند، و انبیا و اوصیا همدیگر را به قتل نمی رسانند؛ و هیچ کس جز نبی و وصی، همانند نبی و وصی نیست تا قصاص گردد و هم پایه ایشان باشد، و قاتل اینان موفق به توبه نمی گردد. - . تفسیر قمی ۱ : ۱۵۵ -

**[ترجمه]

«۲۵»

ع، علل الشرائع ن، عیون أخبار الرضا علیه السلام ابْنُ عُبْدُوسٍ عَنِ ابْنِ قُتَيْبَهَ عَنْ حَمْدَانَ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْهَمَدَانِيِّ قَالَ: قُلْتُ لِلرِّضَا علیه السلام لِأَيِّ عِلَّهٍ أَغْرَقَ اللَّهُ فِرْعَوْنَ وَ قَدْ آمَنَ بِهِ وَ أَقَرَّ بِتَوْحِيدِهِ قَالَ لِأَنَّهُ آمَنَ عِنْدَ رُؤْيَهِ الْبَأْسِ وَ الْإِيمَانُ عِنْدَ رُؤْيَهِ الْبَأْسِ غَيْرُ مَقْبُولٍ وَ ذَلِكَ حُكْمُ اللَّهِ تَعَالَى ذِكْرُهُ فِي السَّلَفِ وَ الْخَلَفِ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَلَمَّا رَأَوْا بَأْسَنا قالُوا آمَنَّا بِاللَّهِ وَحْدَهُ وَ كَفَرْنا بِما كُنَّا بِهِ مُشْرِكِينَ فَلَمْ يَكُ يَنْفَعُهُمْ إِيمانُهُمْ لَمَّا رَأَوْا بَأْسَنا وَ قَالَ عَزَّ وَ جَلَّ يَوْمَ يَأْتِي بَعْضُ آياتِ رَبِّكَ لا

يَنْفَعُ نَفْساً إِيمانُها لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمانِها خَيْراً وَ هَكَذا فِرْعَوْنُ لَمَّا أَدْرَكَهُ الْغَرَقُ قالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لا إِلهَ إِلَّا الَّذِي آمَنَتْ بِهِ بَنُوا إِسْرائِيلَ وَ أَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ فَقِيلَ لَهُ آلْآنَ وَ قَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَ كُنْتَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ الْخَبَرَ.

**[ترجمه]علل الشرائع، عيون اخبار الرضا: همدانی گويد: به امام علی بن موسی الرضا عليهما السلام عرض كردم : به چه علتی خداوند عزوجل فرعون را در دريا غرق كرد در حالی كه او به خداوند - . غافر / ۸۴ - ۸۵ -

ايمان آورد و به يگانگی او اقرار نمود؟ حضرت فرمود: زيرا او در هنگام ديدن عذاب الهی ايمان آورد و ايمان آوردن در وقت ديدن عذاب، پذيرفته نمی شود و اين حكم خداوندی است كه ذكر او در ميان گذشتگان و آيندگان بلند مرتبه است: خدای تعالی می فرمايد: «پس آنگاه كه عذاب ما را ديدند گفتند: ما به خداوند يگانه ايمان آورديم و به آن چه پيش از اين شرك می ورزيديم كافر گشتيم، پس ايمان آنان به حالشان سودمند نبود چرا كه آنان عذاب ما را به چشم ديدند»

و خدای عزوجل می فرمايد: «روزی كه بعضی از نشانه های پروردگارت می آيد در آن روز ايمان كسی كه پيش از آن ايمان نداشته يا در ايمان خود خيری را كسب نكرده، به او سودی نمی بخشد.» - . انعام / ۱۵۸ -

فرعون نيز « تا وقتی كه در شُرُفِ غرق شدن قرار گرفت، گفت: «ايمان آوردم كه هيچ معبودی جز آن كه فرزندان اسرائيل به او گرويده اند، نيست، و من از تسليم شدگانم.» - . يونس / ۹۰ - به او گفته می شود: « اكنون؟ در حالی كه پيش از اين نافرمانی می كردی و از تباهكاران بودی؟» - . يونس / ۹۱ - تا آخر خبر؛ - . علل الشرايع ۱ : ۷۶ ، عيون اخبار الرضا ۲ : ۸۳ -

**[ترجمه]

«۲۶»

لی، الأمالی للصدوق الطَّالَقَانِيُّ عَنْ أَحْمَدَ الْهَمْدَانِيِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ صَالِحٍ عَنْ مُوسَى بْنِ دَاوُدَ عَنِ الْوَلِيدِ بْنِ هِشَامٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ حَسَّانَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ أَبِي الْحَسَنِ الْبَصْرِيِّ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ غَنْمٍ الدَّوْسِيِّ قَالَ: دَخَلَ مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله عليه و آله بَاكِياً فَسَلَّمَ فَرَدَّ عَلَيْهِ السَّلَامَ ثُمَّ قَالَ مَا يُبْكِيكَ يَا مُعَاذُ فَقَالَ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ بِالْبَابِ شَابّاً

۱- فی النهايه: ای لا يكون مثله فيقتل به بدلا منه. م.

۲- فی المصدر: الا ان أعظم الذنوب عند اللّه هو الشرك باللّه. م.

طَرِيَّ الْجَسَدِ (۱) نَقِيَّ اللَّوْنِ حَسَنَ الصُّورَهِ يَبْكِي عَلَى شَبَابِهِ بُكَاءَ الثَّكْلَى عَلَى وَلَدِهَا يُرِيدُ الدُّخُولَ عَلَيْکَ فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله أَدْخِلْ عَلَيَّ الشَّابَّ يَا مُعَاذُ فَأَدْخَلَهُ عَلَيْهِ فَسَلَّمَ فَرَدَّ عَلَيْهِ السَّلَامَ ثُمَّ قَالَ مَا يُبْكِيکَ يَا شَابُّ قَالَ كَيْفَ لَا أَبْكِي وَ قَدْ رَكِبْتُ ذُنُوباً (۲) إِنْ أَخَذَنِيَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِبَعْضِهَا أَدْخَلَنِي نَارَ جَهَنَّمَ وَ لَا أَرَانِي إِلَّا سَيَأْخُذُنِي بِهَا وَ لَا يَغْفِرُ لِي أَبَداً فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله هَلْ أَشْرَكْتَ بِاللَّهِ شَيْئاً قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أُشْرِکَ بِرَبِّي شَيْئاً قَالَ أَ قَتَلْتَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ قَالَ لَا فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله يَغْفِرُ اللَّهُ لَکَ ذُنُوبَکَ وَ إِنْ كَانَتْ مِثْلَ الْجِبَالِ الرَّوَاسِي(۳) فَقَالَ الشَّابُّ فَإِنَّهَا أَعْظَمُ مِنَ الْجِبَالِ الرَّوَاسِي فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله يَغْفِرُ اللَّهُ لَکَ ذُنُوبَکَ وَ إِنْ كَانَتْ مِثْلَ الْأَرَضِينَ السَّبْعِ وَ بِحَارِهَا وَ رِمَالِهَا وَ أَشْجَارِهَا وَ مَا فِيهَا مِنَ الْخَلْقِ قَالَ فَإِنَّهَا أَعْظَمُ مِنَ الْأَرَضِينَ السَّبْعِ وَ بِحَارِهَا وَ رِمَالِهَا وَ أَشْجَارِهَا وَ مَا فِيهَا مِنَ الْخَلْقِ فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله يَغْفِرُ اللَّهُ لَکَ ذُنُوبَکَ وَ إِنْ كَانَتْ مِثْلَ السَّمَاوَاتِ وَ نُجُومِهَا وَ مِثْلَ الْعَرْشِ وَ الْكُرْسِيِّ قَالَ فَإِنَّهَا أَعْظَمُ مِنْ ذَلِکَ قَالَ فَنَظَرَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله إِلَيْهِ كَهَيْئَهِ الْغَضْبَانِ ثُمَّ قَالَ وَيْحَکَ(۴)يَا شَابُّ ذُنُوبُکَ أَعْظَمُ أَمْ رَبُّکَ فَخَرَّ الشَّابُّ لِوَجْهِهِ وَ هُوَ يَقُولُ سُبْحَانَ رَبِّي مَا شَيْ ءٌ أَعْظَمَ مِنْ رَبِّي رَبِّي أَعْظَمُ يَا نَبِيَّ اللَّهِ مِنْ كُلِّ عَظِيمٍ فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله فَهَلْ يَغْفِرُ الذَّنْبَ الْعَظِيمَ إِلَّا الرَّبُّ الْعَظِيمُ قَالَ الشَّابُّ لَا وَ اللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ ثُمَّ سَكَتَ الشَّابُّ فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله وَيْحَکَ يَا شَابُّ أَ لَا تُخْبِرُنِي بِذَنْبٍ وَاحِدٍ مِنْ ذُنُوبِکَ قَالَ بَلَى أُخْبِرُکَ إِنِّي كُنْتُ أَنْبُشُ الْقُبُورَ سَبْعَ سِنِينَ أُخْرِجُ الْأَمْوَاتَ وَ أَنْزِعُ الْأَكْفَانَ فَمَاتَتْ جَارِيَهٌ مِنْ بَعْضِ بَنَاتِ الْأَنْصَارِ فَلَمَّا حُمِلَتْ إِلَى قَبْرِهَا وَ دُفِنَتْ وَ انْصَرَفَ عَنْهَا أَهْلُهَا وَ جَنَّ عَلَيْهِمُ اللَّيْلُ أَتَيْتُ قَبْرَهَا فَنَبَشْتُهَا ثُمَّ اسْتَخْرَجْتُهَا وَ نَزَعْتُ مَا كَانَ عَلَيْهَا مِنْ أَكْفَانِهَا وَ تَرَكْتُهَا مُتَجَرِّدَهً عَلَى شَفِيرِ قَبْرِهَا وَ مَضَيْتُ مُنْصَرِفاً

۱- طرى الغصن أو اللحم: كان غضا لينا فهو طرى.

۲- أى اقترفتها.

۳- الرواسى: الجبال الثوابت الرواسخ.

۴- كلمه ترحم و توجع، و قد يأتى بمعنى المدح و التعجب، و قيل: إنها بمعنى الويل؛ تقول: ويح لزيد، و ويحا لزيد، و ويحه؛ على الابتداء أو باضمار فعل، كأنّک قلت: ألزمه اللّه ويحا.

فَأَتَانِي الشَّيْطَانُ فَأَقْبَلَ يُزَيِّنُهَا لِي وَ يَقُولُ أَ مَا تَرَى بَطْنَهَا وَ بَيَاضَهَا أَ مَا تَرَى وَرِكَيْهَا (١) فَلَمْ يَزَلْ يَقُولُ لِي هَذَا حَتَّى رَجَعْتُ إِلَيْهَا وَ لَمْ أَمْلِكْ نَفْسِي حَتَّى جَامَعْتُهَا وَ تَرَكْتُهَا مَكَانَهَا فَإِذَا أَنَا بِصَوْتٍ مِنْ وَرَائِي يَقُولُ يَا شَابُّ وَيْلٌ (٢) لَكَ مِنْ دَيَّانِ يَوْمِ الدِّينِ يَوْمَ يَقِفُنِي وَ إِيَّاكَ كَمَا تَرَكْتَنِي عُرْيَانَةً فِي عَسَاكِرِ الْمَوْتَى وَ نَزَعْتَنِي مِنْ حُفْرَتِي وَ سَلَبْتَنِي أَكْفَانِي وَ تَرَكْتَنِي أَقُومُ جُنُبَةً إِلَى حِسَابِي فَوَيْلٌ لِشَبَابِكَ مِنَ النَّارِ فَمَا أَظُنُّ أَنِّي أَشَمُّ رِيحَ الْجَنَّةِ أَبَداً فَمَا تَرَى لِي يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله تَنَحَّ عَنِّي يَا فَاسِقُ إِنِّي أَخَافُ أَنْ أَحْتَرِقَ بِنَارِكَ فَمَا أَقْرَبَكَ مِنَ النَّارِ ثُمَّ لَمْ يَزَلْ عليه السلام يَقُولُ وَ يُشِيرُ إِلَيْهِ حَتَّى أَمْعَنَ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ فَذَهَبَ فَأَتَى الْمَدِينَةَ فَتَزَوَّدَ مِنْهَا ثُمَّ أَتَى بَعْضَ جِبَالِهَا فَتَعَبَّدَ فِيهَا وَ لَبِسَ مِسْحاً (٣) وَ غَلَّ يَدَيْهِ جَمِيعاً إِلَى عُنُقِهِ وَ نَادَى يَا رَبِّ هَذَا عَبْدُكَ بُهْلُولٌ (۴) بَيْنَ يَدَيْكَ مَغْلُولٌ يَا رَبِّ أَنْتَ الَّذِي تَعْرِفُنِي وَ زَلَّ مِنِّي مَا تَعْلَمُ سَيِّدِي يَا رَبِّ أَصْبَحْتُ (۵) مِنَ النَّادِمِينَ وَ أَتَيْتُ نَبِيَّكَ تَائِباً فَطَرَدَنِي وَ زَادَنِي خَوْفاً فَأَسْأَلُكَ بِاسْمِكَ وَ جَلَالِكَ وَ عَظَمَةِ سُلْطَانِكَ أَنْ لَا تُخَيِّبَ رَجَائِي سَيِّدِي وَ لَا تُبْطِلْ دُعَائِي وَ لَا تُقَنِّطْنِي مِنْ رَحْمَتِكَ فَلَمْ يَزَلْ يَقُولُ ذَلِكَ أَرْبَعِينَ يَوْماً وَ لَيْلَةً تَبْكِي لَهُ السِّبَاعُ وَ الْوُحُوشُ فَلَمَّا تَمَّتْ لَهُ أَرْبَعُونَ يَوْماً وَ لَيْلَةً رَفَعَ يَدَيْهِ إِلَى السَّمَاءِ وَ قَالَ اللَّهُمَّ مَا فَعَلْتَ فِي حَاجَتِي إِنْ كُنْتَ اسْتَجَبْتَ دُعَائِي وَ غَفَرْتَ خَطِيئَتِي فَأَوْحِ إِلَى نَبِيِّكَ وَ إِنْ لَمْ تَسْتَجِبْ لِي دُعَائِي وَ لَمْ تَغْفِرْ لِي خَطِيئَتِي وَ أَرَدْتَ عُقُوبَتِي فَعَجِّلْ بِنَارٍ تُحْرِقُنِي أَوْ عُقُوبَةٍ فِي الدُّنْيَا تُهْلِكُنِي وَ خَلِّصْنِي مِنْ فَضِيحَةِ يَوْمِ الْقِيَامَةِ فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى عَلَى نَبِيِّهِ صلى الله عليه و آله وَ الَّذِينَ إِذا فَعَلُوا فاحِشَةً يَعْنِي الزِّنَا أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ يَعْنِي بِارْتِكَابِ ذَنْبٍ أَعْظَمَ مِنَ الزِّنَا

١- الورك بالفتح و الكسر و ككتف: ما فوق الفخذ، و الجمع أوراك.

٢- الويل: حلول الشر. الهلاك. و يدعى به لمن وقع في هلكه يستحقها، و كلمه عذاب و واد في جهنم، أو بئر أو باب لها.

٣- بكسر الميم و سكون السين ما يلبس من نسيج الشعر على البدن تقشفا و قهرا للجسد.

۴- لعله بمعنى المبتهل و المتضرع، أو بمعنى الملعون، أو كان الرجل يسمى بذلك. و أمّا ما في المعاجم و كتب اللغه من أنّه بمعنى الضحّاك و السيّد الجامع لكل خير فلا يناسب المقام.

۵- في المصدر: اني أصبحت. م.

وَ نَبْشِ الْقُبُورِ وَ أَخْذِ الْأَكْفَانِ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ يَقُولُ خَافُوا اللَّهَ فَعَجَّلُوا التَّوْبَهَ وَ مَنْ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ يَقُولُ عَزَّ وَ جَلَّ أَتَاكَ عَبْدِي يَا مُحَمَّدُ تَائِباً فَطَرَدْتَهُ فَأَيْنَ يَذْهَبُ وَ إِلَى مَنْ يَقْصِدُ وَ مَنْ يَسْأَلُ أَنْ يَغْفِرَ لَهُ ذَنْباً غَيْرِي ثُمَّ قَالَ عَزَّ وَ جَلَّ وَ لَمْ يُصِرُّوا عَلى ما فَعَلُوا وَ هُمْ يَعْلَمُونَ يَقُولُ لَمْ يُقِيمُوا عَلَى الزِّنَا وَ نَبْشِ الْقُبُورِ وَ أَخْذِ الْأَكْفَانِ أُولئِكَ جَزاؤُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدِينَ فِيها وَ نِعْمَ أَجْرُ الْعامِلِينَ فَلَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَهُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله خَرَجَ وَ هُوَ يَتْلُوهَا وَ يَتَبَسَّمُ فَقَالَ لِأَصْحَابِهِ مَنْ يَدُلُّنِي عَلَى ذَلِكَ الشَّابِّ التَّائِبِ فَقَالَ مُعَاذٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ بَلَغَنَا أَنَّهُ فِي مَوْضِعِ كَذَا وَ كَذَا فَمَضَى رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِأَصْحَابِهِ حَتَّى انْتَهَوْا إِلَى ذَلِكَ الْجَبَلِ فَصَعِدُوا إِلَيْهِ يَطْلُبُونَ الشَّابَّ فَإِذَا هُمْ بِالشَّابِّ قَائِمٌ بَيْنَ صَخْرَتَيْنِ مَغْلُولَهً يَدَاهُ إِلَى عُنُقِهِ قَدِ اسْوَدَّ وَجْهُهُ وَ تَسَاقَطَتْ أَشْفَارُ عَيْنَيْهِ مِنَ الْبُكَاءِ وَ هُوَ يَقُولُ سَيِّدِي قَدْ أَحْسَنْتَ خَلْقِي وَ أَحْسَنْتَ صُورَتِي فَلَيْتَ شِعْرِي مَا ذَا تُرِيدُ بِي أَ فِي النَّارِ تُحْرِقُنِي أَوْ فِي جِوَارِكَ تُسْكِنُنِي اللَّهُمَّ إِنَّكَ قَدْ أَكْثَرْتَ الْإِحْسَانَ إِلَيَّ وَ أَنْعَمْتَ عَلَيَّ فَلَيْتَ شِعْرِي مَا ذَا يَكُونُ آخِرُ أَمْرِي إِلَى الْجَنَّهِ تَزُفُّنِي (۱) أَمْ إِلَى النَّارِ تَسُوقُنِي اللَّهُمَّ إِنَّ خَطِيئَتِي أَعْظَمُ مِنَ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضِ وَ مِنْ كُرْسِيِّكَ الْوَاسِعِ وَ عَرْشِكَ الْعَظِيمِ فَلَيْتَ شِعْرِي تَغْفِرُ خَطِيئَتِي أَمْ تَفْضَحُنِي بِهَا يَوْمَ الْقِيَامَهِ فَلَمْ يَزَلْ يَقُولُ نَحْوَ هَذَا وَ هُوَ يَبْكِي وَ يَحْثُو التُّرَابَ عَلَى رَأْسِهِ (۲) وَ قَدْ أَحَاطَتْ بِهِ السِّبَاعُ وَ صَفَّتْ فَوْقَهُ الطَّيْرُ وَ هُمْ يَبْكُونَ لِبُكَائِهِ فَدَنَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَأَطْلَقَ يَدَيْهِ مِنْ عُنُقِهِ وَ نَفَضَ التُّرَابَ عَنْ رَأْسِهِ وَ قَالَ يَا بُهْلُولُ أَبْشِرْ فَإِنَّكَ عَتِيقُ اللَّهِ مِنَ النَّارِ ثُمَّ قَالَ علیه السلام لِأَصْحَابِهِ هَكَذَا تَدَارَكُوا الذُّنُوبَ كَمَا تَدَارَكَهَا بُهْلُولٌ ثُمَّ تَلَا عَلَيْهِ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فِيهِ وَ بَشَّرَهُ بِالْجَنَّهِ.

**[ترجمه]امالی صدوق: روایت است که معاذ بن جبل روزی گریه کنان داخل مجلس رسول خدا (ص) شد و سلام کرد. حضرت بعد از ردّ سلام، فرمود: ای معاذ! سبب گریه تو چیست؟ معاذ گفت: یا رسول اللّه جوانی نوخطّ خوش صورت،

ص: ۲۳

در خانه ایستاده است و مانند زن بچه مرده، بر جوانی خود گریه و زاری می کند و اراده ادراک ملازمت شریف. حضرت فرمود: ای معاذ! آن جوان را داخل بیاور! جوان داخل مجلس شریف شد و به حضرت سلام کرد. حضرت بعد از جواب سلام، فرمود: چه چیز تو را می گریاند ای جوان؟ جوان گفت: چون نگریم و حال آن که من کاری کرده ام که اگر خدای تعالی مرا به برخی از آن گناهانم مؤاخذه نماید، مرا داخل جهنّم کند و می دانم به یقین که مرا به آن کردار بد، خواهد گرفت و تا ابد از جهنّم خلاصی نخواهم داشت. حضرت فرمود: آیا شرک به خدا آورده ای؟ جوان گفت: پناه می برم به خدا از شرک به خدا آوردن.

حضرت فرمود که: پس مؤمنی را به ظلم کشته ای؟ گفت: نه. حضرت فرمود: پس دیگر هر چه کرده ای خدا تو را می آمرزد، هر چند گناه تو به قدر کوه های بلند باشد. جوان گفت: گناه من عظیم تر از کوه های بلند است. حضرت فرمود که: خدا تو را می آمرزد هر چند گناه تو به قدر هفت طبقه زمین و دریاها و رمل ها و درختان و مخلوقات در آن ها باشد. جوان گفت: گناه من عظیم تر از زمین های هفت گانه و دریاها و رمل ها و درختان و مخلوقات در آن ها است. حضرت فرمود که: خدا می آمرزد گناهان تو را هر چند گناهان تو مثل آسمان ها و ستاره هایش باشد و مثل عرش و کرسی باشد. جوان گفت: گناه من از این ها عظیم تر است. حضرت غضب آلود شد و گفت: وای بر تو ای جوان، گناه تو بزرگ تر است یا خداوند عالم؟ جوان سر پیش انداخت و گفت:

خداونـد از همه چیز عظیم تر است. حضـرت فرمود که: پس گنـاه هر چنـد عظیم است که خداونـد عـالم از او عظیم تر است و امیـد عفو است. جوان گفت: نه یـا رسول الله!. و سـاکت شـد. حضـرت گفت: وای بر تو ای جوان، خبر کن مرا به یک گناه از گناهـان خود. جوان گفت: بلی خبر می کنم، یـا رسول الله بـدان که من نبّاش قبورم و هفت سـال است که کـار من نبش قبور است و دزدیـدن کفن موتی. تا آن که دختری از انصار فوت شد و بعد از آن که او را دفن کردند و اقوامش به خانه های خود رفتنـد و شب تاریک شد، بر سر قبر او رفتم و قبر او را شـکافتم و میّت را از قبر بیرون آوردم و کفن ها از او جدا کردم و او را برهنه بر لب قبر گذاشتم و رفتم،

ص: ۲۴

چند قدم که رفتم شیطان مرا وسوسه کرد که تو این دختر را خوب نگاه نکردی و او در حسن و جمال مشهور بود، بازگشتم و سفیـدی بـدن و نـاف او را به من عرض کرد و کفـل و سـایر مواضع بـدن او را به من جلوه نمود، تا مرا از راه برد و با او جماع کردم و به همان جا گذاشتم. پس ناگاه صدائی از او شنیدم که گفت: ای جوان وای بر تو و از سزا و جزا دهنده روز قیامت که در آن روز میـان من و تو، به عـدل حکم کنـد، که مرا در میـان گروه مرده ها برهنه گـذاشتی و کفن از من سـلب کردی و مرا جنب تـا روز قیامت بردادی. من گمان نـدارم که از این عمل که تو کردی، هرگز بوی بهشت به مشام تو برسـد، این است کار من یـا رسول الله، چه می فرمـائی؟ حضـرت فرمود: دور شو از من ای فـاسق نابکـار که مبـادا که از آتش تو، ماهـا بسوزیم. چه نزدیکی تو، به جهنّم و به عذاب جهنّم!؟ و این را حضـرت چند مرتبه تکرار فرمود تا آن که آن جوان از نزد حضـرت برخاست و متوجّه مدینه شد و در مدینه تردّد می کرد، تا روزی به بالای کوهی رفت و در آن جا به عبادت مشـغول شد و پلاسی پوشید و دست ها را به گردن چنبر کرد و به حضرت پروردگار مناجات می کرد و می گفت:

خداوندا! من بنده عاصـی توام، بهلول، ایسـتاده ام نزد تو، د ستها به گردن غل کرده و تو خداوند عالمی و به همه چیزها دانائی و از من چنین خطائی صادر شده است و از کرده خود پشـیمانم و به خدمت پیغمبر تو رفتم، مرا راند و از پیش خود دور کرد و مرا بیشتر ترسانید.

و سؤال می کنم به حقّ نام های بزرگ تو و به حقّ سـلطنت و بزرگواری تو، که مرا ناامیـد نکنی، و دعای مرا باطل نکنی، و از رحمت خود محروم برنگردانی. تـا چهـل روز و شب در آن سـر کوه، این چنین اسـتغاثه و نـاله می کرد و درنـده هـا و وحوش صحرا بـه گریـه او گریـه می کردنـد و در روز چهلـم دسـت هـا را به جـانب آسـمان برداشت و گفت: خداونـدا چه کردی در حـاجت من؟ اگر اجـابت دعـای من کرده ای و مرا آمرزیـده ای، پس وحی فرست به پیغمبر خود تـا مرا معلوم شود که اجـابت کرده ای، و اگر اجابت نکرده ای و اراده عـذاب من داری در روز قیامت، پس در دنیا آتشـی فرست و مرا بسوزان و کار مرا به آخرت مینداز.

پس خداونـد وحی فرسـتاد به پیغمـبر صـلّی اللَّه علیه و آله و این آیه نـازل شـد: وَ الَّذِینَ إِذا فَعَلُوا فـاحِشَهً، یعنی زنـا؛ أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ: یعنی به ارتکاب گناهانی که بزرگ تر از زنا است،

ص: ۲۵

و آن نبش قبر و دزدیدن کفن می باشد، «ذَکَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ»، یعنی از خداوند ترسیده و زود توبه کردند، «وَ مَنْ یَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ» - . آل عمران / ۱۳۵ - ، حضرت جبرئیل از نزد ملک جلیل، به پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله نازل شد و گفت که خداوند عالم دعا می رساند و می گوید که: بنده من نزد تو می آید که شفیع او شوی، از پیش خود می رانی پس به کجا رود؟! و به جانب که قصد کند؟! و آمرزش گناه خود از که خواهد؟!«وَ لَمْ یُصِرُّوا عَلی ما فَعَلُوا وَ هُمْ یَعْلَمُونَ» یعنی بر زنا و نبش قبور و گرفتن کفن ها مداومت ندارند. «أُولئِکَ جَزاؤُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَ جَنَّاتٌ تَجْری مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهارُ خالِدینَ فیها وَ نِعْمَ أَجْرُ الْعامِلینَ.» - . آل عمران / ۱۳۵ و ۱۳۶ - {آن ها پاداششان آمرزش پروردگار، و بهشت هایی است که از زیر درختانش، نهرها جاری است؛ جاودانه در آن میمانند؛ چه نیکو است پاداش اهل عمل! } این آیه که به حضرت نازل شد و این خطاب عتاب آمیز که از جانب عزّت به او رسید، از شهر بیرون رفت و از اصحاب می پرسید: کیست از شما که دلالت کند مرا به جوان نبّاش توبه کار؟ معاذ گفت: یا رسول اللَّه من خبر دارم که او در فلان موضع است.

حضرت با اصحاب به آن جا رفت. نگاه کرد، دید که جوان ایستاده است بر بالای دو سنگ و دست ها را به گردن غل کرده و از زحمت گرسنگی و برهنگی، رنگش سیاه شده و از بسیاری گریه مژه های چشمش ریخته و به مناجات مشغول است، و می گوید: خداوندا، خوب خلق کردی مرا و صورت مرا زیبا کردی، کاش می دانستم که در جهنّم خواهی سوخت مرا؟ یا در همسایگی خود جا خواهی داد مرا؟ خداوندا، احسان بسیار به من کردی، و نعمت های عظیم به من دادی، کاش می دانستم که آخر من به کجا خواهد رسید؟ آیا بهشت روزی من خواهی کرد؟ یا به سوی جهنّم خواهی راند مرا؟

خداوندا، گناه من از آسمان ها و عرش و کرسی تو بزرگ تر است کاش می دانستم که خواهی آمرزید مرا در روز قیامت یا رسوا خواهی کرد مرا. این چنین می گفت و می گریست و خاک بر سر می کرد و دور او حیوانات درنده احاطه کرده بودند و در بالای سر او، مرغان صف بسته و همه این ها به گریه او گریه و زاری می کردند.

حضرت نزدیک او رفت و دست های او را از گردن جدا کرد و به دست مبارک خود خاک و خاشاک از سر او پاک کرد و گفت: ای بهلول! بشارت باد تو را که تو آزاد کرده خدائی از آتش دوزخ، و تو را خدای تعالی آمرزید و از تقصیر تو گذشت.

بعد از آن به اصحاب خود گفت: توبه این چنین می باید و تدارک گناه را چنین باید کرد. سپس آن چه را خداوند نازل کرده بود بر او قرائت فرمود و او را به بهشت بشارت داد. - . امالی صدوق: ۴۵ -

**[ترجمه]

«۲۷»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ النَّضْرِ عَنْ عَمْرِو بْنِ شِمْرٍ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: کَانَ غُلَامٌ مِنَ الْیَهُودِ یَأْتِی النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله کَثِیراً حَتَّی اسْتَخَفَّهُ وَ رُبَّمَا أَرْسَلَهُ فِی حَاجَتِهِ وَ رُبَّمَا کَتَبَ لَهُ الْکِتَابَ إِلَی قَوْمِهِ

١- من زف العروس إلى زوجها أي أهداها.

٢- أي يصب التراب على رأسه.

فَافْتَقَدَهُ أَيَّاماً فَسَأَلَ عَنْهُ فَقَالَ لَهُ قَائِلٌ تَرَكْتُهُ فِي آخِرِ يَوْمٍ مِنْ أَيَّامِ الدُّنْيَا فَأَتَاهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله فِي أُنَاسٍ مِنْ أَصْحَابِهِ وَ كَانَ لَهُ عليه السلام بَرَكَةٌ لَا يُكَلِّمُ أَحَداً إِلَّا أَجَابَهُ فَقَالَ يَا فُلَانُ (۱) فَفَتَحَ عَيْنَهُ وَ قَالَ لَبَّيْكَ يَا أَبَا الْقَاسِمِ قَالَ قُلْ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنِّي رَسُولُ اللَّهِ فَنَظَرَ الْغُلَامُ إِلَى أَبِيهِ فَلَمْ يَقُلْ لَهُ شَيْئاً ثُمَّ نَادَاهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله ثَانِيَةً وَ قَالَ لَهُ مِثْلَ قَوْلِهِ الْأَوَّلِ فَالْتَفَتَ الْغُلَامُ إِلَى أَبِيهِ فَلَمْ يَقُلْ لَهُ شَيْئاً ثُمَّ نَادَاهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله الثَّالِثَةَ فَالْتَفَتَ الْغُلَامُ إِلَى أَبِيهِ فَقَالَ إِنْ شِئْتَ فَقُلْ وَ إِنْ شِئْتَ فَلَا فَقَالَ الْغُلَامُ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ وَ مَاتَ مَكَانَهُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لِأَبِيهِ اخْرُجْ عَنَّا ثُمَّ قَالَ عليه السلام لِأَصْحَابِهِ اغْسِلُوهُ وَ كَفِّنُوهُ وَ أْتُونِي بِهِ أُصَلِّي عَلَيْهِ ثُمَّ خَرَجَ وَ هُوَ يَقُولُ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْجَى بِيَ الْيَوْمَ نَسَمَةً مِنَ النَّارِ.

**[ترجمه]امالی شیخ طوسی: امام باقر علیه السّلام فرمود: جوانی یهودی زیاد نزد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله می آمد تا حدی که رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله او را تند و تیز یافت، گاهی او را برای کاری می فرستاد، و گاهی به همراه نامه ای به سوی قومی می فرستاد،

تا این که چند روزی او را ندید، از او سراغ گرفت، کسی به ایشان عرض کرد: در یکی از آخرین روزهای عمرش او را ملاقات کردم.

پیامبر صلّی اللّه علیه و آله به همراه عدّه ای از یارانش به دیدن او رفت، پیامبر برکتی داشت که هرگز با کسی صحبت نمی کرد مگر این که جوابش را می داد، سپس فرمود: ای جوان، جوان چشمانش را گشود، و گفت: لبیک ای ابا القاسم، فرمود: بگو شهادت می دهم به وحدانیت خدا و این که من محمد رسول خدایم.

جوان نگاهی به پدرش کرد و چیزی نگفت، سپس برای مرتبه دوم رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله او را صدا زد و آن چه را در مرتبه اول به او گفته بود فرمود، جوان متوجه پدرش شد و چیزی نگفت، برای مرتبه سوم پیامبر او را صدا زد، جوان به طرف پدرش متوجه شد، پدرش گفت: اگر می خواهی بگو و اگر نمی خواهی نگو، غلام گفت: «أشهد أن لا اله الّا اللّه و أنک رسول اللّه» و در همان جا مرد.

رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله به پدرش فرمود: شما بیرون بروید، سپس به یارانش فرمود: او را غسل دهید و کفن کنید و با من بیایید تا بر او نماز بخوانیم، سپس در حالی که خارج می شد می فرمود: سپاس خداوندی را که به وسیله من بنده ای را امروز از آتش جهنم رهایی بخشید. - . امالی طوسی: ۴۳۸ -

**[ترجمه]

«۲۸»

ف، تحف العقول عَنْ كُمَيْلِ بْنِ زِيَادٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ الْعَبْدُ يُصِيبُ الذَّنْبَ فَيَسْتَغْفِرُ اللَّهَ مِنْهُ فَمَا حَدُّ الِاسْتِغْفَارِ قَالَ يَا ابْنَ زِيَادٍ التَّوْبَةُ قُلْتُ بَسْ(۲) قَالَ لَا قُلْتُ فَكَيْفَ قَالَ إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا أَصَابَ ذَنْباً يَقُولُ أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ بِالتَّحْرِيكِ

قُلْتُ وَ مَا التَّحْرِيكُ قَالَ الشَّفَتَانِ وَ اللِّسَانُ يُرِيدُ أَنْ يَتْبَعَ ذَلِكَ بِالْحَقِيقَهِ قُلْتُ وَ مَا الْحَقِيقَهُ قَالَ تَصْدِيقٌ فِي الْقَلْبِ وَ إِضْمَارُ أَنْ لَا يَعُودَ إِلَى الذَّنْبِ الَّذِي اسْتَغْفَرَ مِنْهُ قَالَ كُمَيْلٌ فَإِذَا فَعَلَ ذَلِكَ فَإِنَّهُ مِنَ الْمُسْتَغْفِرِينَ (٣) قَالَ لَا قَالَ كُمَيْلٌ فَكَيْفَ ذَاكَ قَالَ لِأَنَّكَ لَمْ تَبْلُغْ إِلَى الْأَصْلِ بَعْدُ قَالَ كُمَيْلٌ فَأَصْلُ الِاسْتِغْفَارِ مَا هُوَ قَالَ الرُّجُوعُ إِلَى التَّوْبَهِ مِنَ الذَّنْبِ الَّذِي اسْتَغْفَرْتَ مِنْهُ وَ هِيَ أَوَّلُ دَرَجَهِ الْعَابِدِينَ وَ تَرْكُ الذَّنْبِ وَ الِاسْتِغْفَارُ اسْمٌ وَاقِعٌ لِمَعَانٍ سِتٍّ أَوَّلُهَا النَّدَمُ عَلَى مَا مَضَى وَ الثَّانِي الْعَزْمُ عَلَى تَرْكِ الْعَوْدِ أَبَداً وَ الثَّالِثُ أَنْ تُؤَدِّيَ حُقُوقَ الْمَخْلُوقِينَ الَّتِي بَيْنَكَ وَ بَيْنَهُمْ وَ الرَّابِعُ أَنْ تُؤَدِّيَ حَقَّ اللَّهِ فِي كُلِّ فَرْضٍ وَ الْخَامِسُ أَنْ تُذِيبَ اللَّحْمَ الَّذِي نَبَتَ عَلَى السُّحْتِ وَ الْحَرَامِ حَتَّى يَرْجِعَ الْجِلْدُ إِلَى عَظْمِهِ ثُمَ

١- فی المصدر: یا غلام. م.

٢- أی حسب و کفایه؛ کلمه مأخوذه من الفارسیه.

٣- فی المصدر: فاذا فعلت ذلک فأنا من المستغفرین؟. م.

تُنْشِئَ فِيمَا بَيْنَهُمَا لَحْماً جَدِيداً وَ السَّادِسُ أَنْ تُذِيقَ الْبَدَنَ أَلَمَ الطَّاعَاتِ كَمَا أَذَقْتَهُ لَذَّاتِ الْمَعَاصِي.

**[ترجمه]تحف العقول: کمیل بن زیاد گوید: به امیرالمومنین علیه السلام عرض کردم: یا امیر المؤمنین، بنده ای گناه می کند و «استغفار» (و طلب آمرزش) می نماید حد استغفار چیست؟ فرمود: پسر زیاد، (حد آن) توبه است، گفتم: همین؟ فرمود: نه، گفتم: پس چطور، فرمود: بنده چون گناه کند گوید: استغفر اللّه با تحریک، گفتم: تحریک یعنی چه؟ فرمود: یعنی با حرکت لب و زبان، و می خواهد به دنبال این گفتار حقیقت آورد، گفتم: حقیقت چیست؟ فرمود: تصدیق قلبی (یعنی از صمیم قلب آمرزش خواهد، نه از سر زبان) و تصمیم بر عدم تکرار گناهی که از آن استغفار کرده. گفتم: اگر این کار را کردم جزء استغفارکنندگان محسوب شوم؟ فرمود: نه، گفتم: چطور؟ فرمود: برای این که هنوز به ریشه (استغفار) برنخورده ای، گفتم: ریشه استغفار چیست؟ فرمود: برگشت از آن گناه، این نخستین درجه عبادت کاران است (و دیگر) ترک (هر) گناه (در آینده).

استغفار کلمه ای است که بر شش معنی اطلاق می شود: اول: پشیمانی از گذشته، دوم: تصمیم بر ترک در آینده، سوم: پرداخت حقوق مردم، چهارم: ادای حق خدا در هر کار واجب، پنجم: آب کردن گوشت هائی که از حرام روئیده به طوری که پوست به استخوان بچسبد،

ص: ۲۷

و سپس گوشت تازه آورد، ششم: چشاندن رنج طاعت به بدن چنان که لذت معصیت را چشیده. - . تحف العقول: ۱۳۷ -

**[ترجمه]

«۲۹»

عده، عده الداعی رُوِيَ عَنِ الْعَالِمِ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: وَ اللَّهِ مَا أُعْطِيَ مُؤْمِنٌ قَطُّ خَيْرَ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَهِ إِلَّا بِحُسْنِ ظَنِّهِ بِاللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ رَجَائِهِ لَهُ وَ حُسْنِ خُلُقِهِ وَ الْكَفِّ عَنِ اغْتِيَابِ الْمُؤْمِنِينَ وَ اللَّهُ تَعَالَى لَا يُعَذِّبُ عَبْداً بَعْدَ التَّوْبَهِ وَ الِاسْتِغْفَارِ إِلَّا بِسُوءِ ظَنِّهِ وَ تَقْصِيرِهِ فِي رَجَائِهِ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ سُوءِ خُلُقِهِ وَ اغْتِيَابِهِ الْمُؤْمِنِينَ الْخَبَرَ.

**[ترجمه]عده الداعی: امام رضا علیه السلام فرمود: سوگند به خدا که نیست شایسته پرستشی جز او، به هیچ مؤمنی هرگز خیر دنیا و آخرت داده نشده جز به وسیله حسن ظن او به خدا و امیدواری او و خوش خلقی او و خودداری از غیبت مؤمنان و خدا هیچ مؤمنی را پس از توبه و استغفار عذاب نکند جز به خاطر بدگمانی او به خدا و تقصیر در امیدواری به خدای عز و جل و بدخلقی و غیبت از مؤمنین. تا آخر خبر؛ - . عده الداعی: ۱۴۷ -

**[ترجمه]

«۳۰»

ثو، ثواب الأعمال ابْنُ الْمُتَوَكِّلِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ مُوسَى بْنِ عِمْرَانَ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ يَزِيدَ عَنِ الْبَطَائِنِيِّ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: أَوْحَى اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَى دَاوُدَ النَّبِيِّ عَلَى نَبِيِّنَا وَ آلِهِ وَ عَلَيْهِ السَّلَامُ يَا دَاوُدُ إِنَّ عَبْدِيَ الْمُؤْمِنَ إِذَا أَذْنَبَ ذَنْباً ثُمَّ رَجَعَ وَ تَابَ مِنْ ذَلِكَ الذَّنْبِ وَ اسْتَحْيَا مِنِّي عِنْدَ ذِكْرِهِ غَفَرْتُ لَهُ وَ أَنْسَيْتُهُ الْحَفَظَةَ وَ أَبْدَلْتُهُ الْحَسَنَةَ وَ لَا أُبَالِي وَ أَنَا أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ.

**[ترجمه]ثواب الاعمال: امام صادق علیه السّلام می فرمود: خداوند عز و جل به داود پیغمبر علیه السّلام وحی کرد که: ای داود! اگر بنده مؤمن من گناه کند و سپس ترک آن گفته و از آن گناه توبه نماید و به خاطر گناهی که کرده است از من شرم کند، من او را بیامرزم و آن را از یاد فرشتگان نویسنده گناه می برم و به ثواب مبدّل می کنم و از این کار پروائی ندارم، و من مهربانترین مهربانانم. - . ثواب الاعمال: ۱۶۰ -

**[ترجمه]

«۳۱»

ثو، ثواب الأعمال أَبِي عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِيسَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ وَهْبٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام يَقُولُ إِذَا تَابَ الْعَبْدُ الْمُؤْمِنُ تَوْبَةً نَصُوحاً أَحَبَّهُ اللَّهُ فَسَتَرَ عَلَيْهِ فِي الدُّنْيَا وَ الْآخِرَةِ قُلْتُ وَ كَيْفَ يَسْتُرُ عَلَيْهِ قَالَ يُنْسِي مَلَكَيْهِ مَا كَتَبَا عَلَيْهِ مِنَ الذُّنُوبِ وَ أَوْحَى إِلَى جَوَارِحِهِ اكْتُمِي عَلَيْهِ ذُنُوبَهُ وَ أَوْحَى إِلَى بِقَاعِ الْأَرْضِ اكْتُمِي عَلَيْهِ مَا كَانَ يَعْمَلُ عَلَيْكِ مِنَ الذُّنُوبِ فَيَلْقَى اللَّهَ حِينَ يَلْقَاهُ وَ لَيْسَ شَيْ ءٌ يَشْهَدُ عَلَيْهِ بِشَيْ ءٍ مِنَ الذُّنُوبِ (۱)

**[ترجمه]ثواب الاعمال: معاویه بن وهب گوید: شنیدم حضرت صادق علیه السلام می فرمود: چون بنده توبه نصوح کند خداوند او را دوست دارد، و در دنیا و آخرت بر او پرده پوشی کند، من عرض کردم: چگونه بر او پرده پوشی کند؟

فرمود: هر چه از گناهان که دو فرشته موکل بر او برایش نوشته اند از یادشان ببرد و به جوارح (و اعضای بدن) او وحی فرماید: که گناهان او را پنهان کنید، و به قطعه های زمین (که در آن جاها گناه کرده) وحی فرماید: که پنهان دار آن چه گناهان که بر روی تو کرده است، پس دیدار کند خدا را هنگام ملاقات او و چیزی که به ضرر او بر گناهانش گواهی دهد نیست. - . ثواب الاعمال: ۲۰۶ -

**[ترجمه]

«۳۲»

ثو، ثواب الأعمال ابْنُ الْوَلِيدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ أَبِي الْخَطَّابِ عَنِ ابْنِ أَسْبَاطٍ عَنْ يَحْيَى بْنِ بَشِيرٍ عَنِ الْمَسْعُودِيِّ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام مَنْ تَابَ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِ وَ أُمِرَتْ جَوَارِحُهُ أَنْ تَسْتُرَ عَلَيْهِ وَ بِقَاعُ الْأَرْضِ أَنْ تَكْتُمَ عَلَيْهِ وَ أُنْسِيَتِ الْحَفَظَةُ مَا كَانَتْ تَكْتُبُ عَلَيْهِ (۲).

**[ترجمه]ثواب الاعمال: امیر مؤمنان علیه السّلام فرمود: هر کس توبه کند خداوند تعالی توبه وی بپذیرد، و اعضاء پیکرش مأمور شوند که گناهانش را بپوشانند، و سرزمین هائی که در آن معصیت کرده مأمور گرداند که آن را کتمان کنند، و مراقبانش آن چه از او نوشته اند فراموش نمایند. - . ثواب الاعمال: ۲۱۴ -

**[ترجمه]

«۳۳»

ثو، ثواب الأعمال أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ یَزِیدَ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ سَلَمَهَ بَیَّاعِ

ص: ۲۸

۱- فی المصدر: علیه بالذنوب. م.

۲- فی نسخه: ما کانت کتبت علیه.

السَّابِرِيِّ عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مَنْ تَابَ فِي سَنَةٍ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ إِنَّ السَّنَةَ لَكَثِيرَةٌ ثُمَّ قَالَ مَنْ تَابَ فِي شَهْرٍ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ إِنَّ الشَّهْرَ لَكَثِيرٌ ثُمَّ قَالَ مَنْ تَابَ فِي يَوْمِهِ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ إِنَّ يَوْماً لَكَثِيرٌ ثُمَّ قَالَ مَنْ تَابَ إِذَا بَلَغَتْ نَفْسُهُ هَذِهِ يَعْنِي حَلْقَهُ تَابَ اللَّهُ عَلَيْهِ.

ين، كتاب حسين بن سعيد و النوادر ابن أبي عمير عن سلمه عن جابر عنه عليه السلام مثله.

**[ترجمه]ص: ٢٨

ثواب الاعمال: امام باقر علیه السلام از رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم روایت کرد که آن حضرت فرموده: هر کس یک سال پیش از مرگ توبه کند خداوند او را بیامرزد، بعد فرمود یک سال زیاد است، هر کس یک ماه قبل از مرگ توبه نماید خدا بر او ببخشد و از وی بپذیرد، باز فرمود یک ماه نیز بسیار است، هر کس یک روز پیش از مردن توبه کند خداوند از او درگذرد، باز فرمود یک روز هم بسیار است، هر کس (دمی قبل از مرگ) آنگاه که جان بدینجایش- اشاره فرمود به گلوگاه- رسیده باشد توبه نماید خداوند او را خواهد آمرزید. - . ثواب الاعمال: ٢١۴ -

جابر در کتاب نوادر حدیث مشابهی را از امام باقر علیه السلام روایت کرده است. - . الزهد: ١۴٠ -

**[ترجمه]

«٣۴»

ثو، ثواب الأعمال مَاجِيلَوَيْهِ عَنْ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ النَّوْفَلِيِّ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ آبَائِهِ عليهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ إِنَّ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فُضُولًا مِنْ رِزْقِهِ يَنْحَلُهُ مِنْ يَشَاءُ مِنْ خَلْقِهِ (١) وَ اللَّهُ بَاسِطٌ يَدَيْهِ عِنْدَ كُلِّ فَجْرٍ لِمُذْنِبِ اللَّيْلِ هَلْ يَتُوبُ فَيَغْفِرَ لَهُ وَ يَبْسُطُ يَدَيْهِ (٢)عِنْدَ مَغِيبِ الشَّمْسِ لِمُذْنِبِ النَّهَارِ هَلْ يَتُوبُ فَيَغْفِرَ لَهُ.

**[ترجمه]ثواب الاعمال: حضرت صادق علیه السّلام از پدرانش علیهم السّلام روایت کرد: رسول خدا صلّی اللّه علیه و اله و سلّم فرمود: خداوند را افزونی هایی است از روزی ها به هر که بخواهد ارزانی دارد، و گوئی دست رحمت خویش هر بامداد به سوی آن که در شب گناهی از او سر زده پیش آورده که آیا توبه می کند تا از وی بپذیرد، و نیز هر شامگاه برای آن که در روز خطائی کرده است گوئی دست گشوده که آیا توبه می کند تا از وی بپذیرد. - . ثواب الاعمال: ٢١۴ -

**[ترجمه]

«٣۵»

سن، المحاسن أَبِي رَفَعَهُ قَالَ: إِنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام صَعِدَ الْمِنْبَرَ بِالْكُوفَهِ فَحَمِدَ اللَّهَ وَ أَثْنَى عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ الذُّنُوبَ ثَلَاثَةٌ ثُمَّ أَمْسَكَ فَقَالَ لَهُ حَبَّةُ الْعُرَنِيُّ (٣) يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ(۴) فَسِّرْهَا لِي فَقَالَ مَا ذَكَرْتُهَا إِلَّا وَ أَنَا أُرِيدُ أَنْ أُفَسِّرَهَا وَ لَكِنَّهُ عَرَضَ لِي بُهْرٌ (۵)حَالَ بَيْنِي وَ بَيْنَ الْكَلَامِ نَعَمْ الذُّنُوبُ ثَلَاثَةٌ فَذَنْبٌ مَغْفُورٌ وَ ذَنْبٌ غَيْرُ مَغْفُورٍ وَ ذَنْبٌ نَرْجُو لِصَاحِبِهِ وَ نَخَافُ عَلَيْهِ

قِيلَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فَبَيِّنْهَا لَنَا قَالَ نَعَمْ أَمَّا الـذَّنْبُ الْمَغْفُورُ فَعَبْـدٌ عَاقَبَهُ اللَّهُ تَعَالَى عَلَى ذَنْبِهِ فِي الـدُّنْيَا فَاللَّهُ أَحْكَمُ وَ أَكْرَمُ أَنْ يُعَاقِبَ عَبْدَهُ مَرَّتَيْنِ وَ أَمَّا الذَّنْبُ الَّذِي لَا يُغْفَرُ فَظُلْمُ الْعِبَادِ بَعْضِهِمْ

ص: ۲۹

۱- أى يعطيه من يشاء.

۲- بسط اليد هنا كنايه عن البذل و الاعطاء.

۳- هو حبه- بالحاء المفتوحه و الباء المشدده المفتوحه- ابن جوين- بالنون مصغرا كما فى رجال الشيخ و تقريب ابن حجر؛ أو بالراء كما فى القاموس- أبو قدامه العرنىّ- بضم العين المهمله و فتح الراء، منسوب إلى عرينه كجهينه قبيله من العرب- عده الشيخ و العلامه و غيرهما من أصحاب أمير المؤمنين عليه السلام من اليمن، و قال ابن حجر فى التقريب بعد عنوانه و ضبطه: صدوق، له أغلاط، و كان غاليا فى التشيع، من الثانيه، مات سنه ست و قيل: تسع و سبعين.

۴- فى المصدر: يا أمير المؤمنين قلت: الذنوب ثلاثه ثمّ امسكت؛ فقال له: ما ذكرتها اه م.

۵- البهر بضم الباء و سكون الهاء: انقطاع النفس من الاعياء.

لِبَعْضٍ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی إِذَا بَرَزَ لِخَلْقِهِ أَقْسَمَ قَسَماً عَلَی نَفْسِهِ فَقَالَ وَ عِزَّتِی وَ جَلَالِی لَا یَجُوزُنِی ظُلْمُ ظَالِمٍ وَ لَوْ کَفٌّ بِکَفٍّ وَ لَوْ مَسْحَهٌ بِکَفٍّ وَ نَطْحَهٌ (۱) مَا بَیْنَ الشَّاهِ الْقَرْنَاءِ إِلَی الشَّاهِ الْجَمَّاءِ فَیَقْتَصُّ اللَّهُ لِلْعِبَادِ بَعْضِهِمْ مِنْ بَعْضٍ حَتَّی لَا یَبْقَی لِأَحَدٍ عِنْدَ أَحَدٍ مَظْلِمَهٌ ثُمَّ یَبْعَثُهُمُ اللَّهُ إِلَی الْحِسَابِ وَ أَمَّا الذَّنْبُ الثَّالِثُ فَذَنْبٌ سَتَرَهُ اللَّهُ عَلَی عَبْدِهِ وَ رَزَقَهُ التَّوْبَهَ فَأَصْبَحَ خَاشِعاً مِنْ ذَنْبِهِ رَاجِیاً لِرَبِّهِ فَنَحْنُ لَهُ کَمَا هُوَ لِنَفْسِهِ نَرْجُو لَهُ الرَّحْمَهَ وَ نَخَافُ عَلَیْهِ الْعِقَابَ.

**[ترجمه]محاسن: امیر المؤمنین علیه السلام در کوفه بر منبر برآمد و خدا را سپاس گفت و بر او ستایش نمود و سپس فرمود: ای مردم! به راستی گناهـان سه باشـند و دم بست و حبّه عرنیّ گفت: یا امیر المؤمنین! فرمودی: گناهان سه انـد و دم بستی؟ در پاسخ فرمود: من آن ها را یاد نکردم جز برای این که شرح دهم ولی نفس تنگی به من رخ داد و میان من و سخن گفتن مانع شـد، آری گناهان سه باشـند: گناهی که آمرزیـده است و گناهی که آمرزیده نشود و گناهی که درباره مرتکب آن امیدوار و بیمناکم.

گفتنـد: یا امیر المؤمنین! آن ها را برای ما بیان کن، فرمود: آری، اما گناه آمرزیـده آن است که خـدا بنده را درباره آن در دنیا کیفر داده است و خـدا بردبار و کریم است از این که بنـده خود را دو بار کیفر کنـد، اما گناهی که آمرزیـده نشود: ستم هائی است که مردم به یکدیگر کنند،

ص: ۲۹

زیرا چون خـدا تبارک و تعالی بر خلقش عیان شـد (یعنی به وسیله پیغمبران و اعلام شریعت خود) به خود سوگنـد یاد کرد و فرمود:

به عزت و جلال خودم قسم که ستم هیچ ستمکاری را گذشت نکنم گو این که مشتی کوبد و یا سائیدن مشتی باشد و اگر چه شاخ زدن شاخ داری بی شاخی را باشد. برای بندگان از یکدیگر قصاص شود تا حقی از کسـی بر کسـی نماند و سـپس آن ها را به پای حساب آرد.

و اما گناه سوم گناهی است که خـدا آن را بر خلقش نهفته و به گنهکار توبه از آن را روزی کرده است و به وضـعی در آمـده که از گنـاهش بیمنـاک است و به پروردگـارش امیـدوار است و مـا برای او همان حال را داریم که او برای خود دارد، برای او امید رحمت داریم و از عذاب هم بر او بیم داریم. - . محاسن: ۷ -

**[ترجمه]

بیان

لعـل المراد بـالکف أولاـ المنع و الزجر و بالثانی الیـد و یحتمل أن یکون المراد بهما معا الیـد أی تضـرر کف إنسان بکف آخر بغمز و شـبهه أو تلـذذ کف بکف و المراد بالمسـحه بـالکف مـا یشـتمل علی إهـانه و تحقیر أو تلـذذ و یمکن حمـل التلـذذ فی الموضـعین علی ما إذا کان من امرأه ذات بعل أو قهرا بـدون رضـی الممسوح لیکون من حق الناس و الجماء التی لا قرن لها قال

فی النهایه فیه إن الله لیدین الجماء من ذوات القرن الجماء التی لا قرن لها و یدین أی یجزی انتهی و أما الخوف بعد التوبه فلعله لاحتمال التقصیر فی شرائط التوبه.

**[ترجمه]شاید مراد از کف اولی در عبارت کف بکف منع و نهی و مراد از کف دوم دست باشد و ممکن است مراد از هر دو کف، دست باشد یعنی دست انسان به دست دیگری با فشار و مانند آن صدمه بزند، و یا دستی از لمس دستی دیگر لذت ببرد؛ منظور از مسح با دست، اهانت و یا تحقیر و با لذت بردن است.

ممکن است بیان لفظ « تلذذ» در دو جا، از سوی زن شوهر دار بوده و یا بدون رضایت شخص مسح شده باشد، که در این صورت جزء حق الناس محسوب می شود. « الجماء»: بی شاخ. در نهایه آمده است: إن الله لیدین الجماء من ذوات القرن، « الجماء»: بی شاخ. « یدین» پاداش می دهد.

و اما ترس پس از توبه ممکن است به دلیل احتمال کوتاهی در شرایط توبه باشد.

**[ترجمه]

«۳۶»

ف، تحف العقول عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ الثَّانِی علیه السلام قَالَ: تَأْخِیرُ التَّوْبَهِ اغْتِرَارٌ وَ طُولُ التَّسْوِیفِ حَیْرَهٌ وَ الِاعْتِلَالُ عَلَی اللَّهِ هَلَکَهٌ وَ الْإِصْرَارُ عَلَی الذَّنْبِ أَمْنٌ لِمَکْرِ اللَّهِ وَ لا یَأْمَنُ مَکْرَ اللَّهِ إِلَّا الْقَوْمُ الْخاسِرُونَ

**[ترجمه]تحف العقول: ابوجعفر ثانی علیه السلام فرمود: تأخیر در توبه، خود را فریب دادن است و امروز و فردا کردن زیاد، باعث سرگردانی است و پیامد عذرتراشی برای خدا، هلاکت است و پافشاری بر گناه در اثر آسوده خاطر بودن از مکر خداست. « فَلا یَأْمَنُ مَکْرَ اللَّهِ إِلاَّ الْقَوْمُ الْخاسِرُونَ.» - . اعراف / ۹۹ - {و از مکر خدا آسوده خاطر نباشد مگر کسانی که زیانکارند.} - . تحف العقول: ۳۳۶ -

**[ترجمه]

«۳۷»

یج، الخرائج و الجرائح رُوِیَ أَنَّ أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام کَانَ فِی الْحَجِّ وَ مَعَهُ ابْنُهُ جَعْفَرٌ علیه السلام فَأَتَاهُ رَجُلٌ فَسَلَّمَ عَلَیْهِ وَ جَلَسَ بَیْنَ یَدَیْهِ ثُمَّ قَالَ إِنِّی أُرِیدُ أَنْ أَسْأَلَکَ قَالَ سَلْ ابْنِی جَعْفَراً قَالَ فَتَحَوَّلَ الرَّجُلُ فَجَلَسَ إِلَیْهِ ثُمَّ قَالَ أَسْأَلُکَ قَالَ سَلْ عَمَّا بَدَا لَکَ قَالَ أَسْأَلُکَ عَنْ رَجُلٍ أَذْنَبَ ذَنْباً عَظِیماً قَالَ أَفْطَرَ یَوْماً فِی شَهْرِ رَمَضَانَ مُتَعَمِّداً قَالَ أَعْظَمُ مِنْ ذَلِکَ قَالَ زَنَی فِی شَهْرِ رَمَضَانَ قَالَ أَعْظَمُ مِنْ ذَلِکَ قَالَ قَتَلَ النَّفْسَ قَالَ أَعْظَمُ مِنْ ذَلِکَ قَالَ إِنْ کَانَ مِنْ شِیعَهِ عَلِیٍّ علیه السلام مَشَی إِلَی بَیْتِ اللَّهِ الْحَرَامِ وَ حَلَفَ أَنْ لَا یَعُودَ وَ إِنْ لَمْ یَکُنْ مِنْ شِیعَتِهِ فَلَا بَأْسَ فَقَالَ لَهُ الرَّجُلُ رَحِمَکُمُ اللَّهُ یَا وُلْدَ فَاطِمَهَ ثَلَاثاً هَکَذَا

١- نطح الثور و نحوه: أصابه بقرنه.

سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله ثُمَّ إِنَّ الرَّجُلَ ذَهَبَ فَالْتَفَتَ أَبُو جَعْفَرٍ فَقَالَ عَرَفْتَ الرَّجُلَ قَالَ لَا قَالَ ذَلِكَ الْخَضِرُ إِنَّمَا أَرَدْتُ أَنْ أُعَرِّفَكَهُ.

**[ترجمه]خرائج و جرائح: روایت شده که حضرت باقر علیه السّلام با فرزندش حضرت صادق علیه السّلام به مکه رفته بود مردی خدمتش رسیده سلام کرد و نشست عرض کرد من سؤالی داشتم. فرمود: از پسرم جعفر سؤال کن آن مرد به طرف حضرت صادق علیه السلام رفته عرض کرد سؤال کنم؟ فرمود: هر چه مایلی بپرس.

گفت: می خواهم از مردی سؤال کنم که گناه بزرگی کرده. فرمود: روزه ماه رمضان را عمدا خورده؟ گفت: از این بزرگتر. فرمود: در ماه رمضان مرتکب زنا شده؟ گفت از این بزرگتر. فرمود: آدم کشی کرده ؟گفت از این بزرگتر.

حضرت علیه السلام فرمود: اگر از شیعیان علی است پیاده رهسپار خانه خدا شود و سوگند یاد کند دیگر چنین کاری نکند چنانچه از شیعیان علی نیست راهی ندارد ، آن مرد سه مرتبه گفت: خدا تو را رحمت کند ای فرزند فاطمه زهرا،

ص: ۳۰

همین جواب را از پیامبر اکرم شنیدم. سپس آن مرد رفت.

حضرت باقر علیه السّلام فرمود: این شخص را شناختی؟ امام صادق علیه السلام فرمود: خیر؛ فرمود: خضر بود، خواستم او را به تو معرفی کنم. - . الخرائج و الجرائح ۲ : ۶۳۱ -

**[ترجمه]

بيان

لعل فی الخبر سقطا و إنما أوردته كما وجدته و يحتمل أن يكون السائل غرضه السؤال عن حال من جمع بين تلك الأعمال و يكون سؤاله عليه السلام على الإعجاز لعلمه بالمراد و يكون المراد بالجواب أن المقتول إن كان من الشيعه فليمش إلى البيت لكمال قبول التوبه و إلا فلا بأس و لو كان الضمير راجعا إلى القاتل فلا بد من ارتكاب تكلف فی قوله عليه السلام فلا بأس به.

**[ترجمه]ممکن است در این روایت سقطی رخ داده باشد، و من آن را دقیقا به همان صورتی که بود، نقل کردم. ممکن است منظور پرسشگر بیان وضعیت کسی باشد که مرتکب همه این اعمال شده است و پرسش حضرت علیه السلام در پایان روایت معجزه باشد، به دلیل علم ایشان به منظور گوینده؛ و منظور از این که می فرماید: « اگر قاتل شیعه است، پیاده به خانه خدا مشرف شود»، برای تکمیل توبه است و الا راهی ندارد. اگر ضمیر به قاتل برگردد، سخن حضرت علیه السلام دارای تکلف است و ایرادی ندارد.

**[ترجمه]

مص، مصباح الشریعه قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام التَّوْبَهُ حَبْلُ اللَّهِ وَ مَدَدُ عِنَایَتِهِ وَ لَا بُدَّ لِلْعَبْدِ مِنْ مُدَاوَمَهِ التَّوْبَهِ عَلَی کُلِّ حَالٍ وَ کُلُّ فِرْقَهٍ مِنَ الْعِبَادِ لَهُمْ تَوْبَهٌ فَتَوْبَهُ الْأَنْبِیَاءِ مِنِ اضْطِرَابِ السِّرِّ وَ تَوْبَهُ الْأَصْفِیَاءِ مِنَ التَّنَفُّسِ وَ تَوْبَهُ الْأَوْلِیَاءِ مِنْ تَلْوِینِ الْخَطَرَاتِ وَ تَوْبَهُ الْخَاصِّ مِنَ الِاشْتِغَالِ بِغَیْرِ اللَّهِ وَ تَوْبَهُ الْعَامِّ مِنَ الذُّنُوبِ وَ لِکُلٍّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ مَعْرِفَهٌ وَ عِلْمٌ فِی أَصْلِ تَوْبَتِهِ وَ مُنْتَهَی أَمْرِهِ وَ ذَلِکَ یَطُولُ شَرْحُهُ هَاهُنَا فَأَمَّا تَوْبَهُ الْعَامِّ فَأَنْ یَغْسِلَ بَاطِنَهُ بِمَاءِ الْحَسْرَهِ وَ الِاعْتِرَافِ بِالْجِنَایَهِ دَائِماً وَ اعْتِقَادِ النَّدَمِ عَلَی مَا مَضَی وَ الْخَوْفِ عَلَی مَا بَقِیَ مِنْ عُمُرِهِ وَ لَا یَسْتَصْغِرَ ذُنُوبَهُ فَیَحْمِلَهُ ذَلِکَ إِلَی الْکَسَلِ وَ یُدِیمَ الْبُکَاءَ وَ الْأَسَفَ عَلَی مَا فَاتَهُ مِنْ طَاعَهِ اللَّهِ وَ یَحْبِسَ نَفْسَهُ عَنِ الشَّهَوَاتِ وَ یَسْتَغِیثَ إِلَی اللَّهِ تَعَالَی لِیَحْفَظَهُ عَلَی وَفَاءِ تَوْبَتِهِ وَ یَعْصِمَهُ عَنِ الْعَوْدِ إِلَی مَا سَلَفَ وَ یَرُوضَ نَفْسَهُ فِی مَیْدَانِ الْجَهْدِ وَ الْعِبَادَهِ وَ یَقْضِیَ عَنِ الْفَوَائِتِ مِنَ الْفَرَائِضِ وَ یَرُدَّ الْمَظَالِمَ وَ یَعْتَزِلَ قُرَنَاءَ السَّوْءِ وَ یَسْهَرَ لَیْلَهُ وَ یَظْمَأَ نَهَارَهُ وَ یَتَفَکَّرَ دَائِماً فِی عَاقِبَتِهِ وَ یستهین [یَسْتَعِینَ بِاللَّهِ سَائِلًا مِنْهُ الِاسْتِقَامَهَ فِی سَرَّائِهِ وَ ضَرَّائِهِ وَ یَثْبُتَ عِنْدَ الْمِحَنِ وَ الْبَلَاءِ کَیْلَا یَسْقُطَ عَنْ دَرَجَهِ التَّوَّابِینَ فَإِنَّ فِی ذَلِکَ طَهَارَهً مِنْ ذُنُوبِهِ وَ زِیَادَهً فِی عَمَلِهِ وَ رِفْعَهً فِی دَرَجَاتِهِ قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَلَیَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِینَ صَدَقُوا وَ لَیَعْلَمَنَّ الْکاذِبِینَ

**[ترجمه]مصباح الشریعه: حضرت صادق علیه السلام فرموده است: توبه ریسمان خداوند بزرگ است، و یاری و کشش عنایت و لطف اوست، و بنده را باید که پیوسته و در همه حال به مقتضای حال و جریان امور خود در حال توبه باشد، و برای هر فرقه و طائفه ای توبه مخصوصی است؛ پس توبه پیامبران الهی از مضطرب شدن باطن و به هم خوردن حالت اطمینان است. توبه اولیاء از عوارض رنگارنگ و تلون خاطر است که بر خلاف ثبوت و استقامت است.

توبه اصفیاء و برگزیدگان حق از استراحت و فراغت و غفلت و کدورت می باشد که بر خلاف دوام توجه است و توبه افراد خاص و بندگان مخصوص از مشغول بودن به غیر پروردگار است که توجه به غیر خدا پیدا کرده و سر گرم به آن ها باشد، توبه عوام و عموم مردم از گناهان و معاصی و خلافها است.

برای هر کدام از این اصناف و طبقات نسبت به موضوع توبه مخصوص خود و نتیجه توبه و هدف و برنامه خود معرفت و علم مخصوصی است که به دیگری صدق نمی کند، و شرح و تفصیل آن ها به طول می انجامد. پس در این جا به توبه عمومی می پردازیم.

و حقیقت توبه عوام اینست که: بشوید باطن خود را که از معاصی آلوده و کدر شده است به اشک حسرت و ندامت، و اعتراف کند به تقصیر و جنایت خود دائما و در همه حال، و از صمیم دل بر اعمال سوء و غفلت گذشته خود اظهار پشیمانی کند، و پیوسته نسبت به آینده خود ترسناک و مضطرب باشد، و هرگز معصیت و خلاف را کوچک نشمارد، تا موجب جرأت و بی اعتنایی و کسل بودن او گردد.

بر آن چه از طاعات خدا که از دستش رفته گریه و تاسف را ادامه دهد؛ نفسش را از شهوات حبس کند؛ پس به پیشگاه خدای متعال استغاثه کند تا او را بر وفای به توبه حفظ نموده، از بازگشت به گذشته مصون دارد. و نیز خود را در میدان کوشش و عبادت ورزش دهد؛ واجبات از دست رفته را قضا کند؛ رد مظالم نماید؛ از همنشینان بد کناره گیرد؛ شبش را به بیداری وروزش را به تشنگی سپری سازد؛ دائما در عاقبتش بیندیشد؛ از خدا یاری جوید در حالی که از او در خوشی و ناراحتی خواستار کمک باشد، و به هنگام گرفتاریها و بلا- پایدار بماند تا از درجه توابین سقوط نکند؛ که در این امور پاکی از

گناهـانش و زیادی در علمش (عملش) و بلنـدی در درجاتش نهفته است. خـدای متعال فرموده: « فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَ لَيَعْلَمَنَّ الْكاذِبِينَ.» - . عنکبوت / **۳** -

{و البته خدا می داند کسانی را که راست گفته اند و البته می داند دروغگویان را.} - . مصباح الشریعه: **۹۷** -

**[ترجمه]

بیان

من التنفس أی بغیر ذکر الله و فی بعض النسخ علی بنـاء التفعیل من تنفیس الهم أی تفریجه أی من الفرح و النشاط و الظاهر أنه مصحف و تلوین الخطرات إخطار الأمور المتفرقه بالبال و عدم اطمئنان القلب بذکر الله.

ص: ۳۱

**[ترجمه]« من التنفس» یعنی نفس کشیدن بدون نام خدا؛ در برخی از نسخه ها بر وزن تفعیل آمده؛ تنفیس الهم: رها شدن از غم است، یعنی شادی و نشاط. به نظر می رسد اشتباهی رخ داده است؛ و « تلوین الخطرات»: خطور کردن امور متفرقه به ذهن و عدم اطمینان قلب به یاد خداست.

**[ترجمه]

«۳۹»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ أَبِی عَمْرٍو الزُّبَیْرِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: رَحِمَ اللَّهُ عَبْداً لَمْ یَرْضَ مِنْ نَفْسِهِ أَنْ یَکُونَ إِبْلِیسُ نَظِیراً لَهُ فِی دِینِهِ وَ فِی کِتَابِ اللَّهِ نَجَاهٌ مِنَ الرَّدَی وَ بَصِیرَهٌ مِنَ الْعَمَی وَ دَلِیلٌ إِلَی الْهُدَی وَ شِفَاءٌ لِمَا فِی الصُّدُورِ فِیمَا أَمَرَکُمُ اللَّهُ بِهِ مِنَ الِاسْتِغْفَارِ مَعَ التَّوْبَهِ قَالَ اللَّهُ وَ الَّذِینَ إِذا فَعَلُوا فاحِشَهً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَکَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَ مَنْ یَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ وَ لَمْ یُصِرُّوا عَلی ما فَعَلُوا وَ هُمْ یَعْلَمُونَ وَ قَالَ وَ مَنْ یَعْمَلْ سُوءاً أَوْ یَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ یَسْتَغْفِرِ اللَّهَ یَجِدِ اللَّهَ غَفُوراً رَحِیماً فَهَذَا مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ مِنَ الِاسْتِغْفَارِ وَ اشْتَرَطَ مَعَهُ بِالتَّوْبَهِ وَ الْإِقْلَاعِ عَمَّا حَرَّمَ اللَّهُ فَإِنَّهُ یَقُولُ إِلَیْهِ یَصْعَدُ الْکَلِمُ الطَّیِّبُ وَ الْعَمَلُ الصَّالِحُ یَرْفَعُهُ وَ هَذِهِ الْآیَهُ تَدُلُّ عَلَی أَنَّ الِاسْتِغْفَارَ لَا یَرْفَعُهُ إِلَی اللَّهِ إِلَّا الْعَمَلُ الصَّالِحُ وَ التَّوْبَهُ.

**[ترجمه]ص: ۳۱

تفسیر عیاشی: امام صادق علیه السلام فرمود: خدا رحمت کند بنده ای را که راضی نشود ابلیس همانند او در امور دینش باشد؛ و در کتاب خدای تعالی نجات از هر پستی و بصیرت از هر کوردلی و شفا از هر بیماری اخلاقی، وجود دارد، و شما آن را در آیاتی جستجو کنید که به توبه و استغفار امرتان می کند. خدای متعال می فرماید: « و آنان که چون کار زشتی کنند، یا بر خود ستم روا دارند، خدا را به یاد می آورند و برای گناهانشان آمرزش می خواهند -و چه کسی جز خدا گناهان را می آمرزد؟ و بر آن چه مرتکب شده اند، با آن که می دانند [که گناه است]، پافشاری نمی

کنند» - . آل عمران / ۱۳۵ - و فرمود: «و هر کس کار بدی کند، یا بر خویشتن ستم ورزد؛ سپس از خدا آمرزش بخواهد، خدا را آمرزنده مهربان خواهد یافت» - . نساء / ۱۱۰ -

و اینچنین خداوند به استغفار فرمان داده و توبه و بریدن از محارم الهی را شرط آن قرار داده است و می فرماید: «سخنان پاکیزه به سوی او بالا می رود، و کار شایسته به آن رفعت می بخشد» - . فاطر / ۱۰ - . آیه بر این دلالت دارد که چیزی جز توبه و عمل صالح، استغفار را نزد خدا بالا نمی برد. - . تفسیر عیاشی ۱ : ۲۲۲ -

**[ترجمه]

«۴۰»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ ع فِی قَوْلِ اللَّهِ وَ مَنْ یَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ وَ لَمْ یُصِرُّوا عَلی ما فَعَلُوا وَ هُمْ یَعْلَمُونَ قَالَ

الْإِصْرَارُ أَنْ يُذْنِبَ الْعَبْدُ وَ لَا يَسْتَغْفِرَ وَ لَا يُحَدِّثَ نَفْسَهُ بِالتَّوْبَهِ فَذَلِکَ الْإِصْرَارُ.

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: امام محمد باقر علیه السلام درباره آیه شریفه «وَ مَنْ یَغْفِرُ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ وَ لَمْ یُصِرُّوا عَلی ما فَعَلُوا وَ هُمْ یَعْلَمُونَ» - . آل عمران / ۱۳۵ - {چه کسی جز خدا گناهان را می آمرزد؟ و بر آن چه مرتکب شده اند، با آن که می دانند [که گناه است]، پافشاری نمی کنند.} فرمود: اصرار به این معنا است که انسان گناهی را مرتکب شود، نه از خدا طلب آمرزش کند و نه نفس خود را ملامت نماید و آن را وادار به توبه کند. - . تفسیر عیاشی ۱ : ۲۲۲ -

**[ترجمه]

«۴۱»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ أَبِی عَمْرٍو الزُّبَیْرِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فِی قَوْلِ اللَّهِ وَ إِنِّی لَغَفَّارٌ لِمَنْ تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً ثُمَّ اهْتَدی قَالَ لِهَذِهِ الْآیَهِ تَفْسِیرٌ یَدُلُّ ذَلِکَ التَّفْسِیرُ عَلَی أَنَّ اللَّهَ لَا یَقْبَلُ مَنْ عَمِلَ عَمَلًا إِلَّا مِمَّنْ لَقِیَهُ بِالْوَفَاءِ مِنْهُ بِذَلِکَ التَّفْسِیرِ وَ مَا اشْتَرَطَ فِیهِ عَلَی الْمُؤْمِنِینَ وَ قَالَ إِنَّمَا التَّوْبَهُ عَلَی اللَّهِ لِلَّذِینَ یَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهالَهٍ یَعْنِی کُلَّ ذَنْبٍ عَمِلَهُ الْعَبْدُ وَ إِنْ کَانَ بِهِ عَالِماً فَهُوَ جَاهِلٌ حِینَ خَاطَرَ بِنَفْسِهِ فِی مَعْصِیَهِ رَبِّهِ وَ قَدْ قَالَ فِی ذَلِکَ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی یَحْکِی قَوْلَ یُوسُفَ لِإِخْوَتِهِ هَلْ عَلِمْتُمْ ما فَعَلْتُمْ بِیُوسُفَ وَ أَخِیهِ إِذْ أَنْتُمْ جاهِلُونَ فَنَسَبَهُمْ إِلَی الْجَهْلِ لِمُخَاطَرَتِهِمْ بِأَنْفُسِهِمْ فِی مَعْصِیَهِ اللَّهِ.

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: امام صادق علیه السلام درباره آیه« وَ إِنِّی لَغَفَّارٌ لِمَنْ تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ صالِحاً ثُمَّ اهْتَدی - . طه / ۸۲ - » یعنی { و من هر که را توبه کند، و ایمان آورد، و عمل صالح انجام دهد، سپس هدایت شود، می آمرزم!} فرمود: این آیه تفسیری دارد؛ آن تفسیر دلالت می کند بر این که خدا عمل هیچ کسی را که عملی کند را قبول نمی کند، مگر از کسی که با وفای به آن تفسیر با خدا ملاقات کند و کسی که به آن چه بر مؤمنان شرط کرده وفا دار باشد که شرط او چنین است:{ توبه، نزد خداوند، تنها برای کسانی است که از روی نادانی مرتکب گناه می شوند} حضرت فرمود: یعنی هر گناهی که بنده انجام می دهد هر چند که بدان عالم باشد، جاهل است، زیرا معصیت پروردگارش بر نفس وی خطور کرد چنانکه خدای تبارک و تعالی سخن یوسف را در خطاب به برادرانش چنین آورده است: «آیا دانستید که با یوسف و برادرش، آنگاه که جاهل بودید، چه کردید؟» - . یونس / ۸۹ - در این جا چون معصیت خداوند در جانشان خطور کرد، خداوند نسبت جهل به آنان داد (در حالی که آنان به قبح عمل خویش، علم داشتند). - . تفسیر عیاشی ۱ : ۲۵۴ -

**[ترجمه]

«۴۲»

شی، تفسیر العیاشی عَنِ الْحَلَبِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فِی قَوْلِ اللَّهِ وَ لَیْسَتِ التَّوْبَهُ لِلَّذِینَ یَعْمَلُونَ السَّیِّئاتِ حَتَّی إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ إِنِّی تُبْتُ الْآنَ قَالَ هُوَ الْفَرَّارُ تَابَ حِینَ لَمْ یَنْفَعْهُ التَّوْبَهُ وَ لَمْ یُقْبَلْ مِنْهُ.

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: امام صادق علیه السلام درباره آیه « وَ لَیْسَتِ التَّوْبَهُ لِلَّذِینَ یَعْمَلُونَ السَّیِّئاتِ حَتَّی إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ

الْمَوْتُ قالَ إِنِّی تُبْتُ الْآنَ.» - . نساء / ۱ - { برای کسانی که کارهای بد را انجام می دهند، و هنگامی که مرگ یکی از آن ها فرا می رسد می گوید: «الان توبه کردم!» توبه نیست؛» فرمود: او کسی است که گریزنده است؛ توبه می کند زمانی که توبه نفعی به حالش ندارد و از او قبول نمی شود. - . تفسیر عیاشی ۱ : ۲۵۴ -

**[ترجمه]

«۴۳»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ زُرَارَهَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: إِذَا بَلَغَتِ النَّفْسُ هَذِهِ وَ أَهْوَی بِیَدِهِ إِلَی حَنْجَرَتِهِ لَمْ یَکُنْ لِلْعَالِمِ تَوْبَهٌ وَ کَانَتْ لِلْجَاهِلِ تَوْبَهٌ.

ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر ابن أبی عمیر عن جمیل بن دراج عنه علیه السلام مثله

ص: ۳۲

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: امام باقر علیه السلام فرمود: وقتی جان به این جا برسد- و با دست به حنجره اش اشاره فرمود- عالم راهی به توبه ندارد ولی جاهل می تواند توبه کند. - . تفسیر عیاشی ۱ : ۲۵۴ -

مثل این روایت در کتاب نوادر نقل شده است. - . الزهد: ۱۴۰ -

ص: ۳۲

**[ترجمه]

بیان

ظاهره الفرق بین العالم و الجاهل فی قبول التوبه عند مشاهده أحوال الآخره و هو مخالف لما ذهب إلیه المتکلمون من عدم قبول التوبه فی ذلک الوقت مطلقا و عدم الفرق فی التوبه مطلقا بین العالم و الجاهل و یمکن توجیهه بوجهین الأول أن یکون المراد بالعالم من شاهد أحوال الآخره و بالجاهل من لم یشاهدها لأن بلوغ النفس إلی الحنجره قد ینفک عن المشاهده.

الثانی أن یکون المراد نفی التوبه الکامله عن العالم فی هذا الوقت دون الجاهل مع حمل تلک الحاله علی عدم المشاهده إذ العالم غیر معذور فی تأخیرها إلی هذا الوقت.

**[ترجمه]ظاهر این خبر این را می رساند که در قبول توبه هنگام مشاهده احوال آخرت بین عالم و جاهل فرق است و این سخن مخالف مذهب متکلمین است که معتقدند در آن وقت، توبه مطلقا مقبول نیست و در توبه مطلقا بین عالم و جاهل فرقی نیست و می توان این روایت را از دو راه توجیه کرد: اول آن که مراد از عالم، کسی باشد که احوال آخرت را دیده است و جاهل کسی باشد که این احوال را مشاهده نکرده است؛ زیرا چه بسا رسیدن جان به گلو ممکن است با دیدن احوال آخرت متفاوت باشد.

دوم این که: ممکن است منظور، نفی توبه کامل از عالم در آن زمان باشد، و نه از جاهل؛ به شرط حمل آن حالت رسیدن جان به گلوگاه بر عدم مشاهده احوال آخرت. زیرا عالم برای به تأخیر انداختن توبه تا آن زمان عذری ندارد.

**[ترجمه]

«۴۴»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ جَابِرٍ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قَالَ: کَانَ إِبْلِیسُ أَوَّلَ مَنْ نَاحَ وَ أَوَّلَ مَنْ تَغَنَّی وَ أَوَّلَ مَنْ حَدَا قَالَ لَمَّا أَکَلَ آدَمُ مِنَ الشَّجَرَهِ تَغَنَّی قَالَ فَلَمَّا أَهْبَطَ حَدَا بِهِ قَالَ فَلَمَّا اسْتَقَرَّ عَلَی الْأَرْضِ نَاحَ فَأَذْکَرَهُ مَا فِی الْجَنَّهِ فَقَالَ آدَمُ رَبِّ هَذَا الَّذِی جَعَلْتَ بَیْنِی وَ بَیْنَهُ الْعَدَاوَهَ لَمْ أَقْوَ عَلَیْهِ وَ أَنَا فِی الْجَنَّهِ وَ إِنْ لَمْ تُعِنِّی عَلَیْهِ لَمْ أَقْوَ عَلَیْهِ فَقَالَ اللَّهُ السَّیِّئَهُ بِالسَّیِّئَهِ وَ الْحَسَنَهُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا إِلَی سَبْعِ مِائَهٍ قَالَ رَبِّ زِدْنِی قَالَ لَا یُولَدُ لَکَ وَلَدٌ إِلَّا جَعَلْتُ مَعَهُ مَلَکاً أَوْ مَلَکَیْنِ یَحْفَظَانِهِ قَالَ رَبِّ زِدْنِی قَالَ التَّوْبَهُ مَعْرُوضَهٌ (۱)فِی الْجَسَدِ مَا دَامَ فِیهَا الرُّوحُ قَالَ رَبِّ زِدْنِی قَالَ أَغْفِرُ الذُّنُوبَ وَ لَا أُبَالِی قَالَ حَسْبِی.

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: اول کسی که نوحه و ناله کرد ابلیس بود و اول کسی که آواز به غنا خواند ابلیس بود و اول کسی که حُدی(آواز ساربان برای اشتران) نواخت ابلیس بود.

پیامبر صلی الله علیه وآله فرمود: چون آدم از شجره منهیه، تناول کرد، ابلیس تغنّی کرد و چون به زمین هبوط کرد، برایش حدی نواخت (نوعی آهنگ که برای شتران که آن ها را به وجد و حرکت می آورد) و چون آدم مستقر در زمین شد، ابلیس نوحه کرد و آن چه در بهشت از خاطرات و حالات بود برای آدم یاد آوری کرد. پس آدم گفت: خدایا این کسی را که بین او و من دشمن گذاشتی، وقتی من در بهشت بودم، بر او تسلط نداشتم. و اگرمرا یاری و کمک نکنی، بر او قوّت نگیرم. خداوند فرمود: یک گناه را یک گناه می نویسم و یک حسنه را ده برابر تا هفتصد برابر می نویسم. گفت: پروردگارا! بر من لطف بیشتری فرما! فرمود: از تو فرزندی زاده نشود مگر این که بر او یک یا دو فرشته بگمارم که از او حفاظت کنند؛ گفت: پروردگارا! بر من لطف بیشتری فرما! فرمود: ما دامی که روح در جسد آنان باشد، توبه را بر آنان معروض می دارم؛ گفت: پروردگارا! بر من لطف بیشتری فرما! فرمود: گناهان را می آمرزم و باکی ندارم؛ آدم علیه السلام عرض کرد: مرا بس است؛ - . تفسیر عیاشی ۱ : ۳۰۳ -

**[ترجمه]

«۴۵»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ أَبِی عَمْرٍو الزُّبَیْرِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: رَحِمَ اللَّهُ عَبْداً تَابَ إِلَی اللَّهِ قَبْلَ الْمَوْتِ فَإِنَّ التَّوْبَهَ مَطْهَرَهٌ مِنْ دَنَسِ الْخَطِیئَهِ وَ مَنْقَذَهٌ مِنْ شَفَا (۲) الْهَلَکَهِ فَرَضَ اللَّهُ بِهَا عَلَی نَفْسِهِ لِعِبَادِهِ الصَّالِحِینَ فَقَالَ کَتَبَ رَبُّکُمْ عَلی نَفْسِهِ الرَّحْمَهَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْکُمْ سُوءاً بِجَهالَهٍ ثُمَّ تابَ مِنْ بَعْدِهِ وَ أَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ وَ مَنْ یَعْمَلْ سُوءاً أَوْ یَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ یَسْتَغْفِرِ اللَّهَ یَجِدِ اللَّهَ غَفُوراً رَحِیماً

۱- فی نسخه: مفروضه.

۲- شفا کعصا: طرف کل شی ء و جانبه، و یضرب به المثل فی القرب من الهلاک.

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: امام صادق علیه السلام فرمود: خداوند رحمت کند بنده ای را که پیش از مرگ توبه کند ،زیرا توبه پلیدی گناه و نادرستی را پاک می کند واز بدبختی نابودی رهایی بخش است، خداوند بر خود واجب کرده است که توبه را از بندگان صالح خود بپذیرد: «کَتَبَ رَبُّکُمْ عَلی نَفْسِهِ الرَّحْمَهَ أَنَّهُ مَنْ عَمِلَ مِنْکُمْ سُوءاً بِجَهالَهٍ ثُمَّ تابَ مِنْ بَعْدِهِ وَ أَصْلَحَ فَأَنَّهُ غَفُورٌ رَحِیمٌ - . انعام / ۵۴ - وَ مَنْ یَعْمَلْ سُوءاً أَوْ یَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ یَسْتَغْفِرِ اللَّهَ یَجِدِ اللَّهَ غَفُوراً رَحِیماً» - . نساء / ۱۱۰ - ۱۱۱ - { پروردگارتان، رحمت را بر خود فرض کرده؛ هر کس از شما کار بدی از روی نادانی کند، سپس توبه و اصلاح (و جبران) نماید، (مشمول رحمت خدا می شود چرا که) او آمرزنده مهربان است.» و کسی که کار بدی انجام دهد یا به خود ستم کند، سپس از خداوند طلب آمرزش نماید، خدا را آمرزنده و مهربان خواهد یافت. } - . تفسیر عیاشی ۱ : ۳۹۰ -

**[ترجمه]

«۴۶»

م، تفسیر الإمام علیه السلام أَتَی أَعْرَابِیٌّ إِلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فَقَالَ أَخْبِرْنِی عَنِ التَّوْبَهِ إِلَی مَتَی تُقْبَلُ فَقَالَ صلی الله علیه و آله إِنَّ بَابَهَا مَفْتُوحٌ لِابْنِ آدَمَ لَا یُسَدُّ حَتَّی تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا وَ ذَلِکَ قَوْلُهُ هَلْ یَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِیَهُمُ الْمَلائِکَهُ أَوْ یَأْتِیَ رَبُّکَ أَوْ یَأْتِیَ بَعْضُ آیاتِ رَبِّکَ وَ هِیَ طُلُوعُ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا یَوْمَ یَأْتِی بَعْضُ آیاتِ رَبِّکَ لا یَنْفَعُ نَفْساً إِیمانُها لَمْ تَکُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ کَسَبَتْ فِی إِیمانِها خَیْراً.

**[ترجمه]ص: ۳۳

تفسیر امام علیه السلام : مرد عربی به نزد رسول خدا صلی الله علیه و اله آمد و پرسید به من بگو توبه تا چه وقت پذیرفته می شود. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله فرمود: برادر عرب باب توبه بسته نمی شود تا وقتی که خورشید از طرف مغرب طلوع کند و این آیه اشاره به همان است:

«هَلْ یَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِیَهُمُ الْمَلائِکَهُ أَوْ یَأْتِیَ رَبُّکَ أَوْ یَأْتِیَ بَعْضُ آیاتِ رَبِّکَ یَوْمَ یَأْتِی بَعْضُ آیاتِ رَبِّکَ» {آیا جز این انتظار دارند که فرشتگان به سویشان بیایند، یا پروردگارت بیاید، یا پاره ای از نشانه های پروردگارت بیاید؟} و این آمدن بعض آیات پروردگار همان طلوع خورشید است از مغرب «لا یَنْفَعُ نَفْساً إِیمآن ها لَمْ تَکُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ کَسَبَتْ فِی إِیمآن ها خَیْراً» - . انعام / ۱۵۸ - {روزی که پاره ای از نشانه های پروردگارت [پدید] آید، کسی که قبلاً ایمان نیاورده یا خیری در ایمان آوردن خود به دست نیاورده، ایمان آوردنش سود نمی بخشد} - . تفسیر امام عسکری: ۴۷۸ -

**[ترجمه]

«۴۷»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ أَبِی بَصِیرٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ فِی قَوْلِهِ فَإِنَّهُ کانَ لِلْأَوَّابِینَ غَفُوراً قَالَ هُمُ التَّوَّابُونَ الْمُتَعَبِّدُونَ.

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: ابابصیر گوید: شنیدم امام صادق علیه السلام در تفسیر آیه شریفه «فَإِنَّهُ كانَ لِلْأَوَّابِينَ غَفُوراً» فرمود: أوّابین یعنی آن ها که به طرف خدا بازمی گردند و متعبد هستند. - . تفسیر عیاشی ۲ : ۳۰۹ -

**[ترجمه]

«۴۸»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ أَبِی بَصِیرٍ قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ بِأَبِی وَ أُمِّی إِنِّی أَدْخُلُ كَنِیفاً لِی وَ لِی جِیرَانٌ وَ عِنْدَهُمْ جَوَارٍ یَتَغَنَّیْنَ وَ یَضْرِبْنَ بِالْعُودِ فَرُبَّمَا أَطَلْتُ الْجُلُوسَ اسْتِمَاعاً مِنِّی لَهُنَّ فَقَالَ لَا تَفْعَلْ فَقَالَ الرَّجُلُ وَ اللَّهِ مَا هُوَ شَیْ ءٌ آتِیهِ بِرِجْلِی إِنَّمَا هُوَ سَمَاعٌ أَسْمَعُهُ بِأُذُنِی فَقَالَ لَهُ أَنْتَ أَ مَا سَمِعْتَ اللَّهَ إِنَّ السَّمْعَ وَ الْبَصَرَ وَ الْفُؤادَ كُلُّ أُولئِكَ كانَ عَنْهُ مَسْؤُلًا قَالَ بَلَی وَ اللَّهِ فَكَأَنِّی لَمْ أَسْمَعْ هَذِهِ الْآیَةَ قَطُّ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ مِنْ عَجَمِیٍّ وَ لَا مِنْ عَرَبِیٍّ لَا جَرَمَ (۱)أَنِّی لَا أَعُودُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ وَ أَنِّی أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ فَقَالَ لَهُ قُمْ فَاغْتَسِلْ وَ صَلِّ مَا بَدَا لَكَ فَإِنَّكَ كُنْتَ مُقِیماً عَلَی أَمْرٍ عَظِیمٍ مَا كَانَ أَسْوَأَ حَالَكَ لَوْ مِتَّ عَلَی ذَلِكَ احْمَدِ اللَّهَ وَ سَلْهُ التَّوْبَةَ مِنْ كُلِّ مَا یَكْرَهُ إِنَّهُ لَا یَكْرَهُ إِلَّا الْقَبِیحَ (۲) وَ الْقَبِیحَ دَعْهُ لِأَهْلِهِ فَإِنَّ لِكُلٍّ أَهْلًا.

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: ابو بصیر می گوید: من نزد امام صادق علیه السّلام بودم که مردی به حضرت عرض کرد: پدرو مادرم فدایت! من وارد مستراحی که دارم می شوم و همسایه هایی دارم که دارای کنیزکانی هستند که آوازه خوانی می کنند و عود می نوازند . خیلی موارد پیش می آید که من داخل بیت الخلاـ می شوم و به خاطر گوش دادن به ساز و آواز آن کنیزکان ماندن در بیت الخلا را طولانی می کنم، پس امام صادق علیه السّلام به او فرمود: دیگر چنین کاری نکن، عرض کرد: به خدا سوگند چنین نیست که من از روی قصد با پای خود به آن مکان بروم که برای آن آواز و صدا رفته باشم. بلکه آن صدا و آوازیست که با گوشم می شنوم،(بدون قصد به گوشم می رسد)

امام صادق علیه السّلام به او فرمود: تو مگر نشنیده ای خدای عزّ و جلّ می فرماید:« إِنَّ السَّمْعَ وَ الْبَصَرَ وَ الْفُؤادَ كُلُّ أُولئِكَ كانَ عَنْهُ مَسْؤُلًا» - . اسراء / ۳۶ - یعنی { همانا گوش و چشم و دل همگی در پیشگاه خداوند مورد باز پرسی قرار می گیرند.}

پس آن مرد گفت: بله به خدا قسم گویا من هرگز این آیه از کتاب خداوند عزّ و جلّ را از هیچ عرب و غیر عربی تاکنون نشنیده بودم، حال که شنیده ام بدون شک آن کار را ترک می کنم به یاری خدا. من از خداوند طلب بخشش و عفو و توبه می کنم، پس امام صادق علیه السّلام به او فرمود: برخیز و غسل کن و هر آن چه از نماز به خاطرت رسید به جای آر، که تو بر امر و گناهی بس بزرگ مصرّ و پایدار بودی و چه بد وضعی داشتی اگر بدان حال مرده بودی.

از خدای متعالی طلب آمرزش و بخشش کن و از او بخواه که توبه ات را از همه بدی ها بپذیرد، همانا خداوند عزّ و جلّ چیزی را زشت محسوب نکرده و نهی نکرده مگر عمل زشت را و تو کار زشت را برای طالبانش واگذار که هر چیزی سزاوار و در خور گروهی است که شایسته آن هستند. - . تفسیر عیاشی ۲ : ۳۱۵ -

**[ترجمه]

«۴۹»

ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر بَعْضُ أَصْحَابِنَا عَنْ عَلِيِّ بْنِ شَجَرَةَ عَنْ عِيسَى بْنِ رَاشِدٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ مَا مِنْ مُؤْمِنٍ يُذْنِبُ ذَنْباً إِلَّا أُجِّلَ سَبْعَ سَاعَاتٍ فَإِنِ اسْتَغْفَرَ اللَّهَ غَفَرَ لَهُ وَ إِنَّهُ لَيَذْكُرُ ذَنْبَهُ بَعْدَ عِشْرِينَ سَنَةً فَيَسْتَغْفِرُ اللَّهَ فَيَغْفِرُ لَهُ وَ إِنَّ الْكَافِرَ لَيُنْسَى ذَنْبَهُ لِئَلَّا يَسْتَغْفِرَ اللَّهَ.

**[ترجمه]نوادر: امام صادق علیه السلام فرمود: هیچ مؤمنی گناه نمی کند مگر آن که هفت ساعت به او مهلت داده می شود؛ پس اگر استغفار کرد، خدا او را می آمرزد و او گناهش را بعد از بیست سال به خاطر می آورد و از خدا طلب مغفرت می کند و خدا او را می آمرزد و کافر گناهش را فراموش می کند تا از خدا طلب مغفرت نکند. - . الزهد: ۱۴۳ -

**[ترجمه]

«۵۰»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی جَمَاعَةٌ عَنْ أَبِی الْمُفَضَّلِ عَنِ ابْنِ عُقْدَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْفَضْلِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ

ص: ۳۴

۱- لا ـ جرم بفتح الجيم و الراء، أو بضم الجيم و سكون الراء، أو ككرم أی لا ـ بد، أو لا ـ محاله أو حقا، و قد تحول إلى معنى القسم فيقال: لا جرم لافعلن.

۲- فی نسخه: إلّا كل القبيح.

الْأَشْعَرِيِّ عَنْ عَلِيِّ بْنِ حَسَّانَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ كَثِيرٍ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ آبَائِهِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ علیهما السلام فِی خَبَرٍ طَوِيلٍ احْتَجَّ فِيهِ عَلَى مُعَاوِيَةَ قَالَ فَأَمَّا الْقَرَابَةُ فَقَدْ نَفَعَتِ الْمُشْرِكَ وَ هِیَ وَ اللَّهِ لِلْمُؤْمِنِ أَنْفَعُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِعَمِّهِ أَبِی طَالِبٍ وَ هُوَ فِی الْمَوْتِ قُلْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ أَشْفَعْ لَکَ بِهَا يَوْمَ الْقِيَامَهِ وَ لَمْ يَكُنْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يَقُولُ لَهُ وَ يَعِدُ إِلَّا مَا يَكُونُ مِنْهُ عَلَى يَقِينٍ وَ لَيْسَ ذَلِكَ لِأَحَدٍ مِنَ النَّاسِ كُلِّهِمْ غَيْرِ شَيْخِنَا أَعْنِی أَبَا طَالِبٍ يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ لَيْسَتِ التَّوْبَهُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئاتِ حَتَّى إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ إِنِّی تُبْتُ الْآنَ وَ لَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَ هُمْ كُفَّارٌ أُولئِكَ أَعْتَدْنا لَهُمْ عَذاباً أَلِيماً الْخَبَرَ.

**[ترجمه]ص: ۳۴

امالی شیخ طوسی: امام حسن علیه السلام در روایتی طولانی که به وسیله آن با معاویه احتجام می کند، می فرماید: قرابت و خویشاوندی با پیامبر صلی الله علیه و آله که برای مشرک سودمند است، به خدا قسم برای مؤمن سودمندتر است. پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به عموی خود ابو طالب هنگام مرگ فرمود بگو «لا اله الا الله» تا به خاطر آن از تو روز قیامت شفاعت کنم. هرگز پیامبر به او چنین حرفی نمی زد و چنین وعده ای نمی داد مگر این که یقین داشت که او این مقام را دارد (شاید برای الزام مردم بود که مدعی بودند ابو طالب مشرک است تا آشکارا ایمان او را ببینند) چنین مقامی هیچ کس را نیست جز جد ما ابو طالب.

خداوند می فرماید وَ لَيْسَتِ التَّوْبَهُ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئاتِ حَتَّى إِذا حَضَرَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ إِنِّی تُبْتُ الْآنَ وَ لَا الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَ هُمْ كُفَّارٌ أُولئِكَ أَعْتَدْنا لَهُمْ عَذاباً أَلِيماً. - . نساء / ۱۸ - {و توبه کسانی که گناه می کنند، تا وقتی که مرگ یکی از ایشان دررسد، می گوید:«اکنون توبه کردم»، پذیرفته نیست؛ و [نیز توبه] کسانی که در حال کفر می میرند، پذیرفته نخواهد بود، آنانند که برایشان عذابی دردناک آماده کرده ایم.} - . امالی طوسی: ۵۶۶ -

**[ترجمه]

بيان

لعل هذا للإلزام على العامه لقولهم بكفر أبی طالب علیه السلام و يحتمل أن يكون المراد أنه لما كان السؤال فی ذلك الوقت مع علمه صلی الله علیه و آله بإيمانه لعلم الناس بإيمانه فلو لم يكن للإيمان فی هذا الوقت فائده لم يحصل الغرض.

**[ترجمه]ممکن است این برای ساکت کردن عامه باشد که عامه مردم معتقد بودند ابوطالب علیه السلام کافر است، و ممکن است منظور از سوال حضرت صلی الله علیه و آله در آن زمان، با آن که خود از ایمان ایشان آگاه بودند، برای آن بود که مردم از ایمان ایشان باخبر شوند، و اگر ایمان در چنین زمانی سودی نداشته باشد، غرض حضرت صلی الله علیه و آله حاصل نمی شد.

**[ترجمه]

«۵۱»

جع، جامع الأخبار قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله التَّائِبُ إِذَا لَمْ يَسْتَبِنْ أَثَرُ التَّوْبَهِ فَلَيْسَ بِتَائِبٍ يُرْضِي الْخُصَمَاءَ وَ يُعِيدُ الصَّلَوَاتِ وَ يَتَوَاضَعُ بَيْنَ الْخَلْقِ وَ يَتَّقِي نَفْسَهُ عَنِ الشَّهَوَاتِ وَ يُهَزِّلُ رَقَبَتَهُ بِصِيَامِ النَّهَارِ وَ يُصَفِّرُ لَوْنَهُ بِقِيَامِ اللَّيْلِ وَ يَخْمُصُ بَطْنَهُ (۱) بِقِلَّهِ الْأَكْلِ وَ يُقَوِّسُ ظَهْرَهُ مِنْ مَخَافَهِ النَّارِ وَ يُذِيبُ عِظَامَهُ شَوْقاً إِلَى الْجَنَّهِ وَ يُرِقُّ قَلْبَهُ مِنْ هَوْلِ مَلَكِ الْمَوْتِ وَ يُجَفِّفُ جِلْدَهُ عَلَى بَدَنِهِ بِتَفَكُّرِ الْأَجَلِ فَهَذَا أَثَرُ التَّوْبَهِ وَ إِذَا رَأَيْتُمُ الْعَبْدَ عَلَى هَذِهِ الصُّورَهِ فَهُوَ تَائِبٌ نَاصِحٌ لِنَفْسِهِ.

**[ترجمه]جامع الاخبار: پیامبر صلی الله علیه و آله فرمودند: اگر نشان توبه در توبه گزار آشکار نشود توبه نکرده است، طلبکاران را خشنود سازد، نمازها را اعاده کند، میان مردم فروتنی کند، خود را از شهوات و خواهشهای نفسانی به دور دارد و با روزه گرفتن گردن خود را لاغر کند، رنگ خود را با شب زنده داری برای عبادت زرد نماید، و شکمش را با قوت اندک خالی نگه دارد، پشتش از ترس آتش دوزخ خمیده گردد و استخوان هایش از شوق بهشت ذوب شود، و قلبش از هول ملک الموت نرم گشته و از تفکر درباره اجل پوستش بر بدنش بچسبد، این است اثر توبه، هرگاه بنده ای را بدین اوصاف دیدید، او توبه کننده حقیقی و خیر خواه خویش است. - . جامع الاخبار: ۸۴ -

**[ترجمه]

«۵۲»

وَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَ تَدْرُونَ مَنِ التَّائِبُ قَالُوا اللَّهُمَّ لَا قَالَ إِذَا تَابَ الْعَبْدُ وَ لَمْ يُرْضِ الْخُصَمَاءَ فَلَيْسَ بِتَائِبٍ وَ مَنْ تَابَ وَ لَمْ يَزِدْ فِي الْعِبَادَهِ فَلَيْسَ بِتَائِبٍ وَ مَنْ تَابَ وَ لَمْ يُغَيِّرْ لِبَاسَهُ فَلَيْسَ بِتَائِبٍ وَ مَنْ تَابَ وَ لَمْ يُغَيِّرْ رُفَقَاءَهُ فَلَيْسَ بِتَائِبٍ وَ مَنْ تَابَ وَ لَمْ يُغَيِّرْ مَجْلِسَهُ (۲)فَلَيْسَ بِتَائِبٍ وَ مَنْ تَابَ وَ لَمْ يُغَيِّرْ فِرَاشَهُ وَ وِسَادَتَهُ (۳) فَلَيْسَ بِتَائِبٍ

۱- خمص بطنه: فرغ و ضمر.

۲- فی نسخه: مجلسه و طعامه.

۳- مثلثه الواو: المخده أو أعم منها كما فی فقه اللغه للثعالبی، فانه قال: المصدغه و المخده للرأس: المنبذه التی تنبذ أی تطرح للزائر و غیره. النمرقه واحده النمارق و هی التی تصف،- و قد نطق بها القرآن- المسند: الوساده التی يستند إليها، المسوره: التی يتكأ عليها، الحسبانه ما صغر منها، الوساده تجمعها كلها.

وَ مَنْ تَابَ وَ لَمْ يُغَيِّرْ خُلُقَهُ وَ نِيَّتَهُ فَلَيْسَ بِتَائِبٍ وَ مَنْ تَابَ وَ لَمْ يَفْتَحْ قَلْبَهُ وَ لَمْ يُوَسِّعْ كَفَّهُ فَلَيْسَ بِتَائِبٍ وَ مَنْ تَابَ وَ لَمْ يُقَصِّرْ أَمَلَهُ وَ لَمْ يَحْفَظْ لِسَانَهُ فَلَيْسَ بِتَائِبٍ وَ مَنْ تَابَ وَ لَمْ يُقَدِّمْ (۱) فَضْلَ قُوتِهِ مِنْ بَدَنِهِ فَلَيْسَ بِتَائِبٍ وَ إِذَا اسْتَقَامَ عَلَى هَذِهِ الْخِصَالِ فَذَاكَ التَّائِبُ.

**[ترجمه]رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله فرمود: هر کس توبه کند ولی کسانی را که به آن ها ستم کرده ، از خود راضی نکند، توبه نکرده است .هر کس توبه کند ولی به عبادتش نیفزاید، توبه نکرده است .هر کس توبه کند ولی لباس هایش را (که با آن ها گناه کرده) تغییر ندهد توبه نکرده است. هر کس توبه کند، ولی دوستان خود را تغییر ندهد، توبه نکرده است. هر کس توبه کند ولی گوش دل را باز نکند و کف دستش را به احسان نگشاید، توبه نکرده است.

هر کس توبه کند، ولی آرزوهای طول و درازش را کم نکند، و از زبانش (در بدگوئی) حفاظت ننماید، توبه نکرده است. هر کس توبه کند، ولی زیادی گوشت های بدنش نریزد، توبه نکرده، اگر کسی به همه این اوصاف و خصلت ها دارا شود، او حقیقتا توبه کرده است - . جامع الاخبار: ۸۴ - .

**[ترجمه]

«۵۳»

نبه، تنبيه الخاطر جَابِرُ بْنُ يَزِيدَ الْجُعْفِيُّ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام فِي قَوْلِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى وَ لَمْ يُصِرُّوا عَلى ما فَعَلُوا وَ هُمْ يَعْلَمُونَ قَالَ الْإِصْرَارُ أَنْ يُذْنِبَ وَ لَا يُحَدِّثَ نَفْسَهُ بِتَوْبَةٍ فَذَاكَ الْإِصْرَارُ.

**[ترجمه]تنبیه الخواطر: ابی جعفر (امام باقر) علیه السلام در تفسیر آیه مبارکه: «وَ لَمْ يُصِرُّوا عَلى ما فَعَلُوا وَ هُمْ يَعْلَمُونَ» - . آل عمران / ۱۳۵ - {و بر آن چه مرتکب شده اند، با آن که می دانند [که گناه است]، پافشاری نمی کنند} فرمود: «اصرار، عبارت از آن است که انسان مرتکب گناهی شود، و استغفار نکند، و خود را وادار به توبه نسازد. - . تنبیه الخواطر ۱ : ۱۸ -

**[ترجمه]

«۵۴»

سَيْفُ بْنُ يَعْقُوبَ (۲) عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام الْمُقِيمُ عَلَى الذَّنْبِ وَ هُوَ مِنْهُ مُسْتَغْفِرٌ كَالْمُسْتَهْزِئِ.

**[ترجمه]امام صادق علیه السلام فرمود: «کسی که بر ارتکاب گناه ادامه می دهد، و در همان حال استغفار می کند همچون کسی است که مسخره کننده است (خود را به مسخره گرفته است). - . تنبیه الخواطر ۱ : ۱۸ -

**[ترجمه]

«۵۵»

ابْنُ فَضَّالٍ عَمَّنْ ذَكَرَهُ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: لَا وَ اللَّهِ مَا أَرَادَ اللَّهُ مِنَ النَّاسِ إِلَّا خَصْلَتَیْنِ أَنْ یُقِرُّوا لَهُ بِالنِّعَمِ فَیَزِیدَهُمْ وَ بِالذُّنُوبِ فَیَغْفِرَهَا لَهُمْ.

**[ترجمه]امام باقر علیه السلام فرمود: به خدا قسم خدا از مردم چیزی نخواسته مگر دو خصلت: بر نعمتهای او معترف باشند تا در نتیجه خدا نعمت را بر آنان بیفزاید . بر گناهانشان معترف باشند تا خدا آن را برایشان ببخشد. - . تنبیه الخواطر ۱ : ۱۸ -

**[ترجمه]

«۵۶»

وَ عَنْهُ علیه السلام قَالَ: وَ اللَّهِ مَا یَنْجُو مِنَ الذَّنْبِ إِلَّا مَنْ أَقَرَّ بِهِ (۳).

**[ترجمه]و امام صادق علیه السلام فرمود: سوگند به خدا، کسی از گناه نجات پیدا نکند مگر این که (نزد خدا) به گناهش اعتراف کند. - . تنبیه الخواطر ۱ : ۱۸ -

**[ترجمه]

«۵۷»

وَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ علیهما السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَنْ أَذْنَبَ ذَنْباً وَ هُوَ ضَاحِکٌ دَخَلَ النَّارَ وَ هُوَ بَاکٍ.

**[ترجمه]امام صادق علیه اسلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل فرمود: هر کس مرتکب گناهی شود در حالی که خندان است (در روز قیامت) با چشم گریان به آتش دوزخ در افتد. - . تنبیه الخواطر ۱ : ۱۸ -

**[ترجمه]

«۵۸»

نهج، نهج البلاغه مَا کَانَ اللَّهُ لِیَفْتَحَ عَلَی عَبْدٍ بَابَ الشُّکْرِ وَ یُغْلِقَ عَنْهُ بَابَ الزِّیَادَهِ وَ لَا لِیَفْتَحَ عَلَی عَبْدٍ بَابَ الدُّعَاءِ وَ یُغْلِقَ عَنْهُ بَابَ الْإِجَابَهِ وَ لَا لِیَفْتَحَ عَلَی عَبْدٍ بَابَ التَّوْبَهِ وَ یُغْلِقَ عَنْهُ بَابَ الْمَغْفِرَهِ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: این چنین نیست که خداوند متعال درِ شکر را بر روی بنده ای بگشاید و از آن طرف باب زیادتیِ نعمت را بر روی او ببندد؛ و درِ دعا را بر روی بنده ای بگشاید و از آن طرف باب اجابت را بر روی او ببندد؛ و درِ توبه را بر روی بنده ای بگشاید و از آن طرف باب مغفرت و آمرزش را بر روی او ببندد. - . نهج البلاغه: ۷۲۳ -

**[ترجمه]

«۵۹»

نهج، نهج البلاغه قَالَ علیه السلام لِقَائِلٍ بِحَضْرَتِهِ أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ ثَكِلَتْكَ أُمُّكَ أَ تَدْرِی مَا الِاسْتِغْفَارُ إِنَّ الِاسْتِغْفَارَ دَرَجَةُ الْعِلِّيِّينَ وَ هُوَ اسْمٌ وَاقِعٌ عَلَى سِتَّةِ مَعَانٍ أَوَّلُهَا النَّدَمُ

ص: ۳۶

۱- فی النسخ کلها: «و لم یقدم» بالقاف، و لعله بالفاء من قولهم: فدم الابریق و علی الابریق وضع الفدام علیه، و الفدام مصفاه صغیره أو خرقه تجعل علی فم الابریق لیصفی بها ما فیه.

۲- الظاهر: یوسف بن یعقوب.

۳- یأتی الحدیث مسندا تحت رقم ۶۶ عن الاحمسی عمن ذکره.

عَلَی مَا مَضَی وَ الثَّانِی الْعَزْمُ عَلَی تَرْکِ الْعَوْدِ إِلَیْهِ أَبَداً وَ الثَّالِثُ أَنْ تُؤَدِّیَ إِلَی الْمَخْلُوقِینَ حُقُوقَهُمْ حَتَّی تَلْقَی اللَّهَ أَمْلَسَ (۱) لَیْسَ عَلَیْکَ تَبِعَةٌ وَ الرَّابِعُ أَنْ تَعْمِدَ إِلَی کُلِّ فَرِیضَةٍ عَلَیْکَ ضَیَّعْتَهَا فَتُؤَدِّیَ حَقَّهَا وَ الْخَامِسُ أَنْ تَعْمِدَ إِلَی اللَّحْمِ الَّذِی نَبَتَ عَلَی السُّحْتِ (۲) فَتُذِیبَهُ بِالْأَحْزَانِ حَتَّی یَلْصَقَ الْجِلْدُ بِالْعَظْمِ وَ یَنْشَأَ بَیْنَهُمَا لَحْمٌ جَدِیدٌ وَ السَّادِسُ أَنْ تُذِیقَ الْجِسْمَ أَلَمَ الطَّاعَهِ کَمَا أَذَقْتَهُ حَلَاوَهَ الْمَعْصِیَهِ فَعِنْدَ ذَلِکَ تَقُولُ أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: علی علیه السلام به کسی که در حضور حضرت استغفرالله می گفت، فرمود: مادرت به عزایت بنیشیند آیا می دانی که استغفرالله چیست؟ استغفار درجه ای بالایی است وآن اسمی است که دارای شش معنا است . اول آن پشیمانی است از گنا هان گذشته؛

ص: ۳۶

دوم : تصمیم گرفتن برترک بازگشت همیشگی ازگناه؛ سوم: اداء حقوق مردم به گونه ای که وقتی خدا را ملاقات کردی برگردنت چیزی نباشد؛ چهارم : انجام دادن واجبات که ازتو ضایع شده است تاحقش اداء شود.

پنجم : آن که گوشتهای که درا ثر حرام بر اندامت روئیده، با اندوه برگناه آب کنی تا چیزی ازآن با قی نماند وگوشت تازه به جای آن بروید؛ وششم آن که بهمان اندازه که شیرینی معصیت وگناه را چشیدی زحمت طاعت را نیز بچشی. پس از انجام این مراحل می گوئی « استغفرالله». - . نهج البلاغه: ۷۱۹ -

**[ترجمه]

بیان

ما سوی الأولین عند جمهور المتکلمین من شرائط کمال التوبه کما ستعرف.

**[ترجمه]چنانچه خواهی دانست، به غیر از دو مورد اول، همه متکلمان بقیه موارد را جزء شرایط کمال توبه می دانند.

**[ترجمه]

«۶۰»

نهج، نهج البلاغه وَ قَالَ علیه السلام لِرَجُلٍ سَأَلَهُ أَنْ یَعِظَهُ لَا تَکُنْ مِمَّنْ یَرْجُو الْآخِرَهَ بِغَیْرِ الْعَمَلِ وَ یُرْجِئُ التَّوْبَهَ (۳) بِطُولِ الْأَمَلِ وَ سَاقَ الْکَلَامَ إِلَی أَنْ قَالَ علیه السلام إِنْ عَرَضَتْ لَهُ شَهْوَهٌ أَسْلَفَ الْمَعْصِیَهَ وَ سَوَّفَ التَّوْبَهَ (۴).

**[ترجمه]نهج البلاغه: امیر المؤمنین علیه السلام به کسی که از ایشان درخواست موعظه داشت، فرمود: از کسانی مباش که بدون عمل و کردار امید به آخرت دارند (و مقام های آن سرا را تمنّا می کنند)، و به واسطه آمال و آرزوهای طول و دراز توبه را تأخیر می اندازند. و سخنش را ادامه داد تا آن جا که فرمود: چون در برابر شهوت قرار گیرد، گناه را برگزیده ، توبه را

به تأخير اندازد. - . نهج البلاغه: ۶۶۲ -

**[ترجمه]

«۶۱»

نهج، نهج البلاغه وَ قَالَ عليه السلام مَنْ أُعْطِىَ أَرْبَعاً لَمْ يُحْرَمْ أَرْبَعاً مَنْ أُعْطِيَ الدُّعَاءَ لَمْ يُحْرَمِ الْإِجَابَهَ وَ مَنْ أُعْطِىَ التَّوْبَهَ لَمْ يُحْرَمِ الْقَبُولَ وَ مَنْ أُعْطِىَ الِاسْتِغْفَارَ لَمْ يُحْرَمِ الْمَغْفِرَهَ وَ مَنْ أُعْطِىَ الشُّكْرَ لَمْ يُحْرَمِ الزِّيَادَهَ.

و تصديق ذلک فى كتاب الله سبحانه قال الله عز و جل فى الدعاء ادْعُونِى أَسْتَجِبْ لَكُمْ و قال فى الاستغفار وَ مَنْ يَعْمَلْ سُوءاً أَوْ يَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ يَسْتَغْفِرِ اللَّهَ يَجِدِ اللَّهَ غَفُوراً رَحِيماً و قال فى الشكر لَئِنْ شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ و قال فى التوبه إِنَّمَا التَّوْبَهُ عَلَى اللَّهِ لِلَّذِينَ يَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهالَهٍ ثُمَّ يَتُوبُونَ مِنْ قَرِيبٍ فَأُولئِکَ يَتُوبُ اللَّهُ عَلَيْهِمْ وَ كانَ اللَّهُ عَلِيماً حَكِيماً ما، الأمالى للشيخ الطوسى الحسين بن إبراهيم عن محمد بن وهبان عن محمد بن أحمد بن زكريا عن الحسن بن فضال عن على بن عقبه عن أبى كهمش عن بعض أصحابنا عن أبى عبد الله عليه السلام مثله(۵).

ص: ۳۷

۱- الاملس: ضد الخشن، قال ابن ميثم: استعار لفظ الاملس لنفاء الصحيفه من الآثام.

۲- بالضم: المال من كسب حرام، و قال الثعالبى فى فقه اللغه: كل حرام قبيح الذكر يلزم منه العار كثمن الكلب فهو سحت.

۳- يرجئ بالتشديد أى يؤخر المعصيه.

۴- أسلف: قدم؛ و سوف: أخر. و الموعظه بتمامه فى ص ۱۸۱ من ج ۲ ط مصر.

۵- الى قوله: و تصديق ذلک اه. م.

**[ترجمه]نهج البلاغه: علی علیه السلام فرمود: کسی را که چهار چیز دادند ، از چهار چیز محروم نباشد :با دعا از اجابت کردن، با توبه از پذیرفته شدن، با استغفار از آمرزش گناه، با شکرگزاری از فزونی نعمت ها .

و تایید این سخن، قول خدای متعال است که می فرماید: «ادْعُونِی أَسْتَجِبْ لَکُمْ» - . غافر / ۶۰ -

{ مرا بخوانید تا شما را اجابت کنم} و در مورد استغفار می فرماید: «وَ مَنْ یَعْمَلْ سُوءاً أَوْ یَظْلِمْ نَفْسَهُ ثُمَّ یَسْتَغْفِرِ اللَّهَ یَجِدِ اللَّهَ غَفُوراً رَحِیماً» - . نساء / ۱۱۰ -

{ کسی که کار بدی انجام دهد یا به خود ستم کند، سپس از خداوند طلب آمرزش نماید، خدا را آمرزنده و مهربان خواهد یافت.} و در مورد شکر می فرماید: «لَئِنْ شَکَرْتُمْ لَأَزِیدَنَّکُمْ» - . ابراهیم / ۷ -

{ اگر شکرگزاری کنید، (نعمت خود را) بر شما خواهم افزود؛} و در مورد توبه می فرماید: «إِنَّمَا التَّوْبَهُ عَلَی اللَّهِ لِلَّذِینَ یَعْمَلُونَ السُّوءَ بِجَهالَهٍ ثُمَّ یَتُوبُونَ مِنْ قَرِیبٍ فَأُولئِکَ یَتُوبُ اللَّهُ عَلَیْهِمْ وَ کانَ اللَّهُ عَلِیماً حَکِیماً» - . نساء / ۱۷ - {توبه، نزد خداوند، تنها برای کسانی است که از روی نادانی مرتکب گناه می شوند، سپس به زودی توبه می کنند؛ ایناننـد که خدا توبه شان را می پذیرد، و خداوند دانای حکیم است.} - . نهج البلاغه: ۶۵۷ -

در امالی شیخ طوسی نیز حدیث مشابهی از امام صادق علیه السلام نقل شده است. - -

**[ترجمه]

«۶۲»

نهج، نهج البلاغه وَ سُئِلَ علیه السلام عَنِ الْخَیْرِ مَا هُوَ فَقَالَ لَیْسَ الْخَیْرَ أَنْ یَکْثُرَ مَالُکَ وَ وَلَدُکَ وَ لَکِنَّ الْخَیْرَ أَنْ یَکْثُرَ عِلْمُکَ (۱)وَ یَعْظُمَ حِلْمُکَ وَ أَنْ تُبَاهِیَ النَّاسَ بِعِبَادَهِ رَبِّکَ فَإِنْ أَحْسَنْتَ حَمِدْتَ اللَّهَ وَ إِنْ أَسَأْتَ اسْتَغْفَرْتَ اللَّهَ وَ لَا خَیْرَ فِی الدُّنْیَا إِلَّا لِرَجُلَیْنِ رَجُلٍ أَذْنَبَ ذُنُوباً فَهُوَ یَتَدَارَکُهَا بِالتَّوْبَهِ وَ رَجُلٍ یُسَارِعُ فِی الْخَیْرَاتِ (۲) وَ لَا یَقِلُّ عَمَلٌ مَعَ التَّقْوَی وَ کَیْفَ یَقِلُّ مَا یُتَقَبَّلُ.

**[ترجمه]ص: ۳۷

نهج البلاغه: از حضرت امیر علیه السلام علیه السلام پرسیدند: خیر چیست؟ فرمود: خیر این نیست که مال و فرزندت بسیار شوند بلکه خیر زیاد شدن علم تو و بزرگ شدن حلم توست و این که بر مردم ببالی به عبادت پروردگارت و اگر کار خوبی کنی خدا را سپاس گوئی و اگر کار بدی کنی از خدا آمرزش خواهی.

در دنیا جز برای دو کس خیر نیست: یکی گناهکاری که با توبه جبران کند، و دیگر نیکوکاری که در کارهای نیکو شتاب ورزد. عملی که همراه با تقواست کم شمرده نمی شود و چگونه کم شمرده می شود چیزی که پذیرفته می گردد؟ - . نهج البلاغه: ۶۴۵ -

**[ترجمه]

«۶۳»

ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر النَّضْرُ عَنِ ابْنِ سِنَانٍ عَنْ حَفْصٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ مَا مِنْ عَبْدٍ مُؤْمِنٍ یُذْنِبُ ذَنْباً إِلَّا أَجَّلَهُ اللَّهُ سَبْعَ سَاعَاتٍ مِنَ النَّهَارِ فَإِنْ هُوَ تَابَ لَمْ یَکْتُبْ عَلَیْهِ شَیْئاً وَ إِنْ لَمْ یَفْعَلْ کُتِبَتْ عَلَیْهِ سَیِّئَةٌ فَأَتَاهُ عَبَّادٌ الْبَصْرِیُّ فَقَالَ لَهُ بَلَغَنَا أَنَّکَ قُلْتَ مَا مِنْ عَبْدٍ یُذْنِبُ ذَنْباً إِلَّا أَجَّلَهُ اللَّهُ سَبْعَ سَاعَاتٍ مِنَ النَّهَارِ فَقَالَ لَیْسَ هَکَذَا قُلْتُ وَ لَکِنِّی قُلْتُ مَا مِنْ عَبْدٍ مُؤْمِنٍ یُذْنِبُ ذَنْباً إِلَّا أَجَّلَهُ اللَّهُ سَبْعَ سَاعَاتٍ مِنْ نَهَارِهِ هَکَذَا قُلْتُ.

**[ترجمه]نوادر: حفص گوید: شنیدم از حضرت صادق علیه السلام که می فرمود: هیچ مؤ منی نیست که گناهی را مرتکب شود جز این که خدای عزوجل هفت ساعت از روز به او مهلت دهد، پس اگر (در این مدت) توبه کرد چیزی بر او نوشته نشود، و اگر توبه نکرد، خداوند یک گناه بر او بنویسد.

عباد بصری نزد آن حضرت آمد و گفت : بما رسید که شما فرموده اید: «هیچ بنده ای» نیست که گناهی کند جز این که خداوند هفت ساعت از روز مهلتش دهد؟ فرمود: من چنین نگفتم بلکه من گفتم : هیچ « بنده مؤمنی» نیست و سخن من این بوده است. - . الزهد: ۱۳۹ -

**[ترجمه]

«۶۴»

ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر فَضَالَةُ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ یَزِیدَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام إِنَّ مِنْ أَحَبِّ عِبَادِ اللَّهِ إِلَی اللَّهِ الْمُفَتَّنَ التَّوَّابَ(۳).

**[ترجمه]نوادر: امام باقر علیه السلام فرمود: خداوند از بندگانش آن بنده ای را که آزموده شده و بسیار توبه کننده است را دوست دارد. - . الزهد: ۱۳۹ -

**[ترجمه]

«۶۵»

ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر ابْنُ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ أَبِی أَیُّوبَ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: مَنْ عَمِلَ سَیِّئَةً أُجِّلَ فِیهَا سَبْعَ سَاعَاتٍ مِنَ النَّهَارِ فَإِنْ قَالَ أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ الَّذِی لا إِلهَ إِلَّا هُوَ الْحَیُّ الْقَیُّومُ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ لَمْ یُکْتَبْ عَلَیْهِ.

**[ترجمه]نوادر: امام صادق علیه السلام فرمود: هر کس گناهی مرتکب شود، هفت ساعت به او مهلت داده می شود، اگر سه مرتبه بگوید « أَسْتَغْفِرُ اللَّهَ الَّذِی لا إِلهَ إِلَّا هُوَ الْحَیُّ الْقَیُّومُ» گناه او نوشته نمی شود. - . الزهد: ۱۳۹ -

**[ترجمه]

«۶۶»

ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر ابْنُ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ عَلِیٍّ الْأَحْمَسِیِّ عَمَّنْ ذَکَرَهُ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: وَ اللَّهِ مَا یَنْجُو مِنَ الذَّنْبِ إِلَّا مَنْ أَقَرَّ بِهِ.

**[ترجمه]نوادر: امام باقر علیه السلام فرمود: سوگند به خدا، کسی از گناه نجات پیدا نکند مگر این که (نزد خدا) به گناهش اعتراف کند. - . الزهد: ۱۳۹ -

**[ترجمه]

«۶۷»

ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر عَلِیُّ بْنُ الْمُغِیرَهِ عَنِ ابْنِ مُسْکَانَ عَنْ أَبِی عُبَیْدَهَ الْحَذَّاءِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام أَلَا إِنَّ اللَّهَ أَفْرَحُ بِتَوْبَهِ عَبْدِهِ حِینَ یَتُوبُ مِنْ رَجُلٍ ضَلَّتْ رَاحِلَتُهُ فِی أَرْضٍ قَفْرٍ وَ عَلَیْهَا طَعَامُهُ وَ شَرَابُهُ فَبَیْنَمَا هُوَ کَذَلِکَ لَا یَدْرِی مَا یَصْنَعُ وَ لَا أَیْنَ یَتَوَجَّهُ حَتَّی وَضَعَ رَأْسَهُ لِیَنَامَ فَأَتَاهُ آتٍ فَقَالَ لَهُ هَلْ لَکَ فِی رَاحِلَتِکَ قَالَ نَعَمْ قَالَ هُوَ ذِهْ

ص: ۳۸

۱- فی نسخه: علمک و عملک.

۲- الظاهر أن ما یأتی بعد کلام آخر له، و لیس ملحقا بما قبله.

۳- فی نسخه: المحسن التواب.

فَاقْبِضْهَا فَقَامَ إِلَيْهَا فَقَبَضَهَا فَقَالَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام وَ اللَّهُ أَفْرَحُ بِتَوْبَةِ عَبْدِهِ حِينَ يَتُوبُ مِنْ ذَلِكَ الرَّجُلِ حِينَ وَجَدَ رَاحِلَتَهُ (۱).

**[ترجمه]امام باقر علیه السلام فرمود: آگاه باشید خداوند از توبه بنده اش که به سوی او توبه می کند خوشحال تر است از شخصی که در بیابانی خشک و سوزان تک و تنها مانده و مرکب و زاد و راحله خویش را گم کرده و دستش از همه جا و همه چیز کوتاه شده است. حتی آب و غذایش هم که بار آن مرکب بوده از دست داده است. حیران و سرگردان در آن بیابان گرم و خشک گاه به این سو و گاه به آن سو می رود.

ص: ۳۸

سرانجام خسته و نا امید و در حالی که دیگر رمقی برایش باقی نمانده و تسلیم مرگ شده، دست را زیر سر می گذارد و روی زمین دراز می کشد. در این حال ناگهان چشم باز می کند و شخصی را می بیند که با شتر و زاد و راحله گم شده اش در جلوی او ایستاده و صدایش می زند تا مهار شترش را به دست او بدهد. خوشحالی خداوند از توبه بنده اش، از خوشحالی چنین کسی بیشتر است. - . الزهد: ۱۳۹ -

**[ترجمه]

«۶۸»

کا، الکافی الْعِدَّةُ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْفُضَيْلِ عَنِ الْكِنَانِيِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحاً قَالَ يَتُوبُ الْعَبْدُ مِنَ الذَّنْبِ ثُمَّ لَا يَعُودُ فِيهِ قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ الْفُضَيْلِ سَأَلْتُ عَنْهَا أَبَا الْحَسَنِ علیه السلام فَقَالَ يَتُوبُ مِنَ الذَّنْبِ ثُمَّ لَا يَعُودُ فِيهِ وَ أَحَبُّ الْعِبَادِ إِلَى اللَّهِ الْمُفَتَّنُونَ التَّوَّابُونَ.

**[ترجمه]کافی: ابو الصباح کنانی گوید: پرسیدم از حضرت صادق علیه السلام از گفتار خدای عز و جل: «أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحاً» - . تحریم / ۸ - {ای آنان که ایمان آوردید توبه کنید به سوی خدا توبه ای راستین} فرمود: یعنی بنده از گناه توبه کند و دیگر به آن باز نگردد.

محمد بن فضیل گوید: من از تفسیر این آیه از حضرت ابو الحسن (موسی بن جعفر علیهما السّلام) پرسیدم؟ فرمود: از گناه توبه کند و دیگر به آن بازنگردد، و دوست ترین بندگان نزد خدای تعالی آن کسانی هستند که آزموده شوند و بسیار توبه کنند. - . کافی ۲ : ۵۴۸ -

**[ترجمه]

«۶۹»

کا، الکافی عَلِيٌّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ أَبِي أَيُّوبَ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام يا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَصُوحاً قَالَ هُوَ الذَّنْبُ الَّذِي لَا يَعُودُ فِيهِ أَبَداً قُلْتُ وَ أَيُّنَا لَمْ يَعُدْ فَقَالَ يَا أَبَا مُحَمَّدٍ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ مِنْ عِبَادِهِ الْمُفَتَّنَ

(۲) التَّوّابَ.

ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر ابن أبی عمیر مثله.

**[ترجمه]کافی: ابو بصیر روایت کرده است که گفت: خـدمت امام جعفر صادق علیه السـلام عرض کردم که: «یا أَیُّهَا الَّذِینَ آمَنُوا تُوبُوا إِلَی اللَّهِ تَوْبَهً نَصُوحاً».{ای آنان که ایمان آوردیـد توبه کنیـد به سوی خدا توبه ای راستین} فرمود که: «آن، گناهی است که هرگز در آن عود نکنـد». عرض کردم: کـدام یک از ما است که عود نکرده و برنگشـته؟ فرمود که: «ای ابامحمـد! به درستی که خـدای عز و جل دوست می دارد از بندگان خویش، کسـی را که فریب خورده و در گناه افتاده باشد، و توبه کرده باشد». - . کافی ۲ : ۵۴۸

-

در کتاب نوادر نیز حدیث مشابهی از ابن ابو عمیر نقل شده است. - . الزهد: ۱۴۱ -

**[ترجمه]

«۷۰»

کـا، الکـافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ بَعْضِ أَصْـحَابِنَا رَفَعَهُ قَـالَ: إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ أَعْطَی التَّائِبِینَ ثَلَاثَ خِصَالٍ لَوْ أَعْطَی خَصْـلَهً مِنْهَـا جَمِیعَ أَهْـلِ السَّمَـاوَاتِ وَ الْأَرْضِ لَنَجَوْا بِهَا قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ التَّوّابِینَ وَ یُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِینَ فَمَنْ أَحَبَّهُ اللَّهُ لَمْ یُعَذِّبْهُ وَ قَوْلُهُ الَّذِینَ یَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَ مَنْ حَوْلَهُ یُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَ یُؤْمِنُونَ بِهِ وَ یَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِینَ آمَنُوا رَبَّنا وَسِعْتَ کُلَّ شَیْ ءٍ رَحْمَهً وَ عِلْماً فَاغْفِرْ لِلَّذِینَ تابُوا وَ اتَّبَعُوا سَبِیلَکَ وَ قِهِمْ عَـذابَ الْجَحِیمِ رَبَّنا وَ أَدْخِلْهُمْ جَنّاتِ عَـدْنٍ الَّتِی وَعَـدْتَهُمْ وَ مَنْ صَـلَحَ مِنْ آبـائِهِمْ وَ أَزْواجِهِمْ وَ ذُرِّیّاتِهِمْ إِنَّکَ أَنْتَ الْعَزِیزُ الْحَکِیمُ وَ قِهِمُ السَّیِّئـاتِ وَ مَنْ تَـقِ السَّیِّئـاتِ یَوْمَئِـذٍ فَقَـدْ رَحِمْتَهُ وَ ذلِـکَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِیمُ وَ قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَـلَّ وَ الَّذِینَ لا یَـدْعُونَ مَعَ اللّهِ إِلهـاً آخَرَ وَ لا یَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِی حَرَّمَ اللّهُ إِلّا بِـالْحَقِّ وَ لا یَزْنُونَ وَ مَنْ یَفْعَلْ ذلِکَ یَلْقَ أَثاماً یُضاعَفْ لَهُ الْعَذابُ

۱- یأتی الحدیث بإسناد آخر عن ابی عبیده تحت رقم ۷۳.

۲- قـال الجزریّ فی النهـایه: «إِنَّ الَّذِینَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِینَ وَ الْمُؤْمِنـاتِ» قال: فتنوهم بالنار، أی امتحنوهم و عـذبوهم، و منه الحـدیث «المؤمن خلق مفتنـا» أی ممتحنـا یمتحنه اللّه بالـذنب ثمّ یتوب، ثمّ یعود ثمّ یتوب، یقال: فتنته افتنه فتنا و فتونا: إذا امتحنته. و یقال فیها: أفتنته أیضا؛ و هو قلیل

يَوْمَ الْقِيامَهِ وَ يَخْلُدْ فِيهِ مُهاناً إِلَّا مَنْ تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ عَمَلًا صالِحاً فَأُوْلئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئاتِهِمْ حَسَناتٍ وَ كانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً

**[ترجمه]کافی: ابن ابی عمیر، از بعضی از اصحاب ما روایت کرده و آن را مرفوع ساخته و گفته است: «به درستی که خدای- تبارک و تعالی- توبه کاران را سه خصلت عطا فرموده، که اگر یک خصلت از آن ها را به همه اهل آسمان ها و زمین عطا می فرمود، هر آینه به همان یک خصلت نجات می یافتند. و آن ها، قول خدای عز و جل است که:

«إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَ يُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ» - . توبه / ۲۲۲ - { یعنی خدا توبه کنندگان و پاکان را دوست دارد}؛ پس هر که خدای- تعالی- او را دوست دارد، او را عذاب نکند. و قول آن جناب که می فرماید: «الَّذِينَ يَحْمِلُونَ الْعَرْشَ وَ مَنْ حَوْلَهُ يُسَبِّحُونَ بِحَمْدِ رَبِّهِمْ وَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَ يَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا رَبَّنا وَسِعْتَ كُلَّ شَيْ ءٍ رَحْمَهً وَ عِلْماً فَاغْفِرْ لِلَّذِينَ تابُوا وَ اتَّبَعُوا سَبِيلَكَ وَ قِهِمْ عَذابَ الْجَحِيمِ *رَبَّنا وَ أَدْخِلْهُمْ جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّتِي وَعَدْتَهُمْ

وَ مَنْ صَلَحَ مِنْ آبائِهِمْ وَ أَزْواجِهِمْ وَ ذُرِّيَّاتِهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ *وَ قِهِمُ السَّيِّئاتِ وَ مَنْ تَقِ السَّيِّئاتِ يَوْمَئِذٍ فَقَدْ رَحِمْتَهُ وَ ذلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ» - . غافر / ۷ - ۹ - ؛ یعنی: {آنان که برمی دارند عرش خدا را، و کسانی که در گرداگرد آنند از کروبیّان، که همیشه به طواف آن مشغول اند، تسبیح می کنند به ستایش پروردگار خویش، و تصدیق می کنند به ربوبیّت و وحدانیّت آن جناب، و طلب آمرزش می کنند از برای کسانی که ایمان آورده اند، (و استغفار ایشان به این طریق است که از روی نیاز می گویند:) پروردگارا! فرا گرفته هر چیزی را از روی بخشش و دانش (یعنی رحمت و علمت به همه چیز رسیده) پس بیامرز کسانی را که توبه کردند و پیروی نمودند راه توبه را، که طریق ایمان است، و نگاه دار ایشان را از عذاب آتش سوزان. پروردگارا! و درآور ایشان را در بوستان هایی با اقامتگاه بهشت دائمت، آن بوستان ها که وعده داده ای ایشان را. و نیز درآور در آن با ایشان، کسانی را که شایسته باشند از پدران ایشان و زنان ایشان و فرزندان ایشان. به درستی که تویی غالب دانا، که از هیچ مقدوری عاجز نشوی، و هر چه کنی، بر وفق حکمت و مصلحت باشد. و نگاه دار ایشان را از بدی ها و از عقوبت آن ها. و هر که را که نگاه داری از عقوبت بدی ها در روز جزا، پس به حقیقت که رحم کرده ای او را (و به روضه رضوان رسانیده ای، یا هر که را نگاه داری از گناهان در دار دنیا، رحم کرده ای او را)، و آن نگاهداری تو، فیروزی بزرگ و ظفری بزرگوار است».

و قول آن جناب عز و جل: «وَ الَّذِينَ لا يَدْعُونَ مَعَ اللَّهِ إِلهاً آخَرَ وَ لا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَ لا يَزْنُونَ وَ مَنْ يَفْعَلْ ذلِكَ يَلْقَ أَثاماً *يُضاعَفْ لَهُ الْعَذابُ يَوْمَ الْقِيامَهِ وَ يَخْلُدْ فِيهِ مُهاناً *إِلَّا مَنْ تابَ وَ آمَنَ وَ عَمِلَ عَمَلًا صالِحاً فَأُوْلئِكَ يُبَدِّلُ اللَّهُ سَيِّئاتِهِمْ حَسَناتٍ وَ كانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِيماً» - . فرقان / ۶۸- ۷۰ - ؛ یعنی: {و بندگان خداوند بسیار مهربان، آنانند که نمی خوانند و نمی پرستند با خدا، خدای دیگر را، و نمی کشند تنی را که خدا کشتن آن را حرام گردانیده، مگر به حقّ و موجبات کشتن، و زنا نمی کنند».

ص: ۳۹

و ترجمه بعضی از باقی مانده گذشت، و ترجمه تتمّه این است که: «مگر آن کس که توبه کند و ایمان آورد، و بکند کاری را که شایسته باشد؛ پس آن گروه، بدل می کند خدا بدی های ایشان را که گناهان است، به خوبی ها (یعنی ثواب ها). و خدا

آمرزنده و بخشنده بود و خواهد بود.} - . کافی ۲ : ۵۴۸

-

**[ترجمه]

«۷۱»

کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ الْعَلَاءِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: یَا مُحَمَّدَ بْنَ مُسْلِمٍ ذُنُوبُ الْمُؤْمِنِ إِذَا تَابَ مِنْهَا مَغْفُورَهٌ لَهُ فَلْیَعْمَلِ الْمُؤْمِنُ لِمَا یَسْتَأْنِفُ بَعْدَ التَّوْبَهِ وَ الْمَغْفِرَهِ أَمَا وَ اللَّهِ إِنَّهَا لَیْسَتْ إِلَّا لِأَهْلِ إِیمَانٍ قُلْتُ فَإِنْ عَادَ بَعْدَ التَّوْبَهِ وَ الِاسْتِغْفَارِ مِنَ الذُّنُوبِ وَ عَادَ فِی التَّوْبَهِ فَقَالَ یَا مُحَمَّدَ بْنَ مُسْلِمٍ أَ تَرَی الْعَبْدَ الْمُؤْمِنَ یَنْدَمُ عَلَی ذَنْبِهِ وَ یَسْتَغْفِرُ اللَّهَ تَعَالَی مِنْهُ وَ یَتُوبُ ثُمَّ لَا یَقْبَلُ اللَّهُ تَوْبَتَهُ قُلْتُ فَإِنَّهُ فَعَلَ ذَلِکَ مِرَاراً یُذْنِبُ ثُمَّ یَتُوبُ وَ یَسْتَغْفِرُ فَقَالَ کُلَّمَا عَادَ الْمُؤْمِنُ بِالاسْتِغْفَارِ وَ التَّوْبَهِ عَادَ اللَّهُ عَلَیْهِ بِالْمَغْفِرَهِ وَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِیمٌ یَقْبَلُ التَّوْبَهَ ... وَ یَعْفُوا عَنِ السَّیِّئاتِ فَإِیَّاکَ أَنْ تُقَنِّطَ الْمُؤْمِنِینَ مِنْ رَحْمَهِ اللَّهِ.

**[ترجمه]کافی: امام محمد باقر علیه السلام روایت کرده است که فرمود: «ای محمد بن مسلم! گناهان، مؤمن چون از آن ها توبه کند، از برایش آمرزیده می شود؛ پس باید که مؤمن عمل کند، آن چه را که از سر می گیرد، بعد از توبه و آمرزش. بدان و آگاه باش! به خدا سوگند که این مغفرت نیست، مگر از برای اهل ایمان». عرض کردم: پس اگر برگردد، بعد از توبه و استغفار از گناهان، و دوباره گناه کند، و باز در توبه عود نماید، چه حال دارد؟

فرمود که: «ای محمد، پسر مسلم! آیا چنان می پنداری که بنده مؤمن، بر گناه خود پشیمان می شود، و از خدای عز و جل طلب آمرزش از آن می کند و توبه می کند، و خدای عز و جل با وجود این ها، توبه او را قبول نمی فرماید؟» عرض کردم: پس اگر چندین مرتبه چنین کند که مرتکب گناه شود، بعد از آن، توبه کند و آمرزش طلبد؟ فرمود: در هر زمان که مؤمن به استغفار و توبه باز گردد، خدای عز و جل از او بپذیرد، و به آمرزش بر او بازگردد و تفضّل فرماید.{و به درستی که خدای عز و جل آمرزنده ای است مهربان، که توبه را قبول می کند، و از گناهان در می گذرد} - . شوری / ۲۵ - ؛ پس بپرهیز از آن که مؤمنان را از رحمت خدای عز و جل نومید گردانی. - . کافی ۲ : ۵۴۸ -

**[ترجمه]

«۷۲»

کا، الکافی أَبُو عَلِیٍّ الْأَشْعَرِیُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ ثَعْلَبَهَ بْنِ مَیْمُونٍ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ إِذا مَسَّهُمْ طائِفٌ (۱) مِنَ الشَّیْطانِ تَذَکَّرُوا فَإِذا هُمْ مُبْصِرُونَ قَالَ هُوَ الْعَبْدُ یَهُمُّ بِالذَّنْبِ ثُمَّ یَتَذَکَّرُ فَیُمْسِکُ فَذَلِکَ قَوْلُهُ تَذَکَّرُوا فَإِذا هُمْ مُبْصِرُونَ.

**[ترجمه]کـافی: ابو بصـیر می گویـد: از امـام صـادق علیه السـلام دربـاره آیه «إِذا مَسَّهُمْ طـائِفٌ مِنَ الشَّیْطانِ تَـذَکَّرُوا فَإِذا هُمْ مُبْصِرُونَ» - . اعراف / ۲۰۱ - {هنگامی که گرفتار وسوسه های شـیطان شوند، به یاد (خدا و پاداش و کیفر او) می افتند؛ و (در پرتو یـاد او، راه حق را می بیننـد و) ناگهـان بینا می گردنـد.} فرمود: منظور بنـده ای است که اهتمام به گناه می کنـد و سـپس متـذکر می شـود و دست از گنـاه می کشـد و این است معنـای آیه که فرمـود: متـذکر می شونـد و در آن وقت گویی بینـا می گردند. - . کافی ۲ : ۵۴۸ -

**[ترجمه]

«۷۳»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنِ ابْنِ أُذَیْنَهَ عَنْ أَبِی عُبَیْدَهَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام یَقُولُ إِنَّ اللَّهَ تَعَالَی أَشَدُّ فَرَحاً بِتَوْبَهِ عَبْدِهِ مِنْ رَجُلٍ أَضَلَّ رَاحِلَتَهُ وَ زَادَهُ فِی لَیْلَهٍ ظَلْمَاءَ فَوَجَدَهَا فَاللَّهُ أَشَدُّ فَرَحاً بِتَوْبَهِ عَبْدِهِ مِنْ ذَلِکَ الرَّجُلِ بِرَاحِلَتِهِ حِینَ وَجَدَهَا (۲).

**[ترجمه]کافی: امام محمد باقر علیه السلام فرمود: «به درستی که خدای عز و جل به توبه بنده خویش شاد تر است، از مردی که شترِ سواری و توشه دان (یعنی سـفره) خود را در شب تاری گم کرده باشد، سـپس آن را بیابد؛ خوشـحالی خداوند از توبه بنده اش، از خوشحالی چنین کسی بیشتر است». - . کافی ۲ : ۵۴۹ -

**[ترجمه]

«۷۴»

کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِیلَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ أَبِی جَمِیلَهَ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ الْمُفَتَّنَ التَّوَّابَ (۳)

۱- الطوف: المشـی حول الشی ء، و منه الطائف: لمن یدور حول البیت حافظا، و منه استعیر الطائف من الجن و الخیال و الحادثه و غیرهـا، قـال تعـالی: «إِذا مَسَّهُمْ طائِفٌ مِنَ الشَّیْطانِ» و هو الـذی یـدور علی الإنسان من الشـیطان یریـد اقتناصه. قاله الراغب فی مفرداته.

۲- تقدم الحدیث بإسناد آخر عن أبی عبیده تحت رقم ۶۷ أبسط من هذا.

۳- فی المصدر: العبد المفتن التواب. م.

وَ مَنْ لَا يَكُونُ ذَلِكَ (۱)مِنْهُ كَانَ أَفْضَلَ.

**[ترجمه]کافی: به درستی که خدا دوست می دارد بنده ای را که در گناه افتاده و توبه کار باشد.

ص: ۴۰

و هر کس که چنین عملی از او سر نزده باشد، بهتر باشد. - . کافی ۲ : ۵۴۹

-

**[ترجمه]

«۷۵»

کا، الکافی مُحَمَّدٌ عَنْ أَحْمَدَ عَنْ عَلِيٍّ بْنِ النُّعْمَانِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ يُوسُفَ بْنِ أَبِي يَعْقُوبَ بَيَّاعِ الْأَرُزِّ (۲) عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ سَمِعْتُهُ يَقُولُ التَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ وَ الْمُقِيمُ عَلَى الذَّنْبِ وَ هُوَ مُسْتَغْفِرٌ مِنْهُ كَالْمُسْتَهْزِئِ.

**[ترجمه]کافی: جابر از امام محمد باقر علیه السلام روایت کرده است: شنیدم از آن حضرت که می فرمود: «آن که از گناه توبه می کند، چون کسی است که او را گناهی نباشد، و آن که بر سر گناه ایستاده و از آن آمرزش می طلبد، چون کسی است که ریشخند می کند. - . کافی ۲ : ۵۴۸ -

**[ترجمه]

«۷۶»

کا، الکافی عَلِيٌّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حُمْرَانَ عَنْ زُرَارَةَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام يَقُولُ إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا أَذْنَبَ ذَنْباً أُجِّلَ مِنْ غَدَاةٍ إِلَى اللَّيْلِ فَإِنِ اسْتَغْفَرَ اللَّهَ لَمْ يُكْتَبْ عَلَيْهِ.

ين، كتاب حسين بن سعيد و النوادر ابن أبي عمير مثله.

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: هرگاه بنده مرتکب گناهی شود، از اول روز تا شب به او مهلت داده می شود، اگر توبه کند گناهی بر او نوشته نمی شود. - . کافی ۲ : ۵۴۸ -

در کتاب نوادر نیز حدیث مشابهی از ابن ابی عمیر نقل شده است. - . الزهد: ۱۴۰

-

**[ترجمه]

«۷۷»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ وَ أَبُو عَلِیٍّ الْأَشْعَرِیُّ وَ مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی جَمِیعاً عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ إِسْحَاقَ عَنْ عَلِیِّ بْنِ مَهْزِیَارَ عَنْ فَضَالَهَ عَنْ عَبْدِ الصَّمَدِ بْنِ بَشِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: الْعَبْدُ الْمُؤْمِنُ إِذَا أَذْنَبَ ذَنْباً أَجَّلَهُ اللَّهُ سَبْعَ سَاعَاتٍ فَإِنِ اسْتَغْفَرَ اللَّهَ لَمْ یُکْتَبْ عَلَیْهِ (۳)وَ إِنْ مَضَتِ السَّاعَاتُ وَ لَمْ یَسْتَغْفِرْ کُتِبَتْ عَلَیْهِ سَیِّئَهٌ وَ إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَیُذَکَّرُ ذَنْبُهُ بَعْدَ عِشْرِینَ سَنَهً حَتَّی یَسْتَغْفِرَ رَبَّهُ فَیَغْفِرَ لَهُ وَ إِنَّ الْکَافِرَ لَیَنْسَاهُ مِنْ سَاعَتِهِ.

**[ترجمه]کافی: امام جعفر صادق علیه السلام فرمود: «بنده مؤمن چون گناهی را به عمل آورد، خدای عز و جل هفت ساعت او را مهلت دهد. پس اگر از خدا آمرزش طلب کند، چیزی بر او نوشته نشود، و اگر آن ساعت ها بگذرد و استغفار نکند، یک گناه بر او نوشته شود. و به درستی که مؤمن، بعد از بیست سال، گناه خود را به خاطر می آورد، تا آن که از پروردگار خود آمرزش طلب کند، و خدا او را بیامرزد. و به درستی که کافر، گناه را فراموش می کند، در همان ساعت که آن را به جا آورده [است]». - . کافی ۲ : ۵۴۹

-

**[ترجمه]

«۷۸»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ وَ الْعِدَّهُ عَنْ سَهْلٍ وَ مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ جَمِیعاً عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ النُّعْمَانِ الْأَحْوَلِ عَنْ سَلَّامِ بْنِ الْمُسْتَنِیرِ قَالَ: کُنْتُ عِنْدَ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام فَدَخَلَ عَلَیْهِ حُمْرَانُ بْنُ أَعْیَنَ وَ سَأَلَهُ عَنْ أَشْیَاءَ فَلَمَّا هَمَّ حُمْرَانُ بِالْقِیَامِ قَالَ لِأَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام أُخْبِرُکَ أَطَالَ اللَّهُ بَقَاءَکَ لَنَا وَ أَمْتَعَنَا بِکَ (۴)إِنَّا نَأْتِیکَ فَمَا نَخْرُجُ

۱- أی المراجعه إلی الذنب بعد التوبه.

۲- هو یوسف بن السخت، أورده العلامه فی القسم الثانی من الخلاصه و ترجمه بقوله: یوسف بن السخت- بالسین المهمله، و الخاء المعجمه، و التاء المنقطه فوقها النقطتین- بصری، ضعیف، مرتفع القول، استثناه القمیون من نوادر الحکمه. انتهی. و أضاف الفاضل المامقانی إلی الضبط ضم السین و سکون الخاء، و حکی أن الوحید مال إلی إصلاح حاله.

۳- فی المصدر: علیه شی ء.

۴- أی صیرنا ننتفع و نلتذ بک زمانا طویلا.

مِنْ عِنْدِکَ حَتَّی تَرِقَّ قُلُوبُنَا وَ تَسْلُو أَنْفُسُنَا عَنِ الدُّنْیَا وَ یَهُونُ عَلَیْنَا مَا فِی أَیْدِی النَّاسِ مِنْ هَذِهِ الْأَمْوَالِ ثُمَّ نَخْرُجُ مِنْ عِنْدِکَ فَإِذَا صِرْنَا مَعَ النَّاسِ وَ التُّجَّارِ أَحْبَبْنَا الدُّنْیَا قَالَ فَقَالَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام إِنَّمَا هِیَ الْقُلُوبُ (۱) مَرَّةً تَصْعُبُ وَ مَرَّةً تَسْهُلُ ثُمَّ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام أَمَا إِنَّ أَصْحَابَ مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله قَالُوا یَا رَسُولَ اللَّهِ نَخَافُ عَلَیْنَا النِّفَاقَ قَالَ فَقَالَ وَ لِمَ تَخَافُونَ ذَلِکَ قَالُوا إِذَا کُنَّا عِنْدَکَ فَذَکَّرْتَنَا وَ رَغَّبْتَنَا وَجِلْنَا وَ نَسِینَا الدُّنْیَا وَ زَهِدْنَا حَتَّی کَأَنَّنَا نُعَایِنُ الْآخِرَةَ وَ الْجَنَّةَ وَ النَّارَ وَ نَحْنُ عِنْدَکَ فَإِذَا خَرَجْنَا مِنْ عِنْدِکَ وَ دَخَلْنَا هَذِهِ الْبُیُوتَ وَ شَمِمْنَا الْأَوْلَادَ وَ رَأَیْنَا الْعِیَالَ وَ الْأَهْلَ یَکَادُ أَنْ نُحَوَّلَ عَنِ الْحَالَةِ الَّتِی کُنَّا عَلَیْهَا عِنْدَکَ حَتَّی کَأَنَّا لَمْ نَکُنْ عَلَی شَیْءٍ أَ فَتَخَافُ عَلَیْنَا أَنْ یَکُونَ ذَلِکَ نِفَاقاً فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله کَلَّا إِنَّ هَذِهِ خُطُوَاتُ الشَّیْطَانِ فَیُرَغِّبُکُمْ فِی الدُّنْیَا وَ اللَّهِ لَوْ تَدُومُونَ عَلَی الْحَالَةِ الَّتِی وَصَفْتُمْ أَنْفُسَکُمْ بِهَا لَصَافَحَتْکُمُ الْمَلَائِکَةُ وَ مَشَیْتُمْ عَلَی الْمَاءِ وَ لَوْ لَا أَنَّکُمْ تُذْنِبُونَ فَتَسْتَغْفِرُونَ اللَّهَ لَخَلَقَ اللَّهُ خَلْقاً حَتَّی یُذْنِبُوا ثُمَّ یَسْتَغْفِرُوا اللَّهَ فَیَغْفِرَ لَهُمْ إِنَّ الْمُؤْمِنَ مُفَتَّنٌ تَوَّابٌ أَ مَا سَمِعْتَ قَوْلَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ إِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ التَّوَّابِینَ وَ یُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِینَ وَ قَالَ اسْتَغْفِرُوا رَبَّکُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَیْهِ.

**[ترجمه]کافی: سلام بن مستنیر گوید: من در خدمت حضرت باقر علیه السّلام بودم که حمران بن اعین (یکی از اصحاب آن حضرت) وارد شد، و از چیزهائی از آن حضرت پرسید، پس همین که خواست برخیزد به امام باقر علیه السلام عرض کرد: من شما را آگاه کنم- خداوند عمر شما را دراز کند و ما را به وجود شما بهره مند سازد- که ما خدمت شما می رسیم

و از نزد شما بیرون نمی رویم تا این که (در نتیجه) دل های ما نرم شود، و جان های ما از (نداشتن) این دنیا تسلی یابد، و آن چه از این اموال و دارائی که در دست مردم است بر ما خوار و پست شود، سپس از نزد شما بیرون رویم و همین که (دوباره) پیش مردم و تجار رویم دنیا را دوست می داریم! (این چگونه است؟) گوید: آن حضرت علیه السّلام فرمود: همانا این ها دل هاست که گاهی سخت شود، و گاهی هموار و آسان. سپس فرمود: هر آینه یاران محمد صلی الله علیه و آله عرض کردند: ای رسول خدا ما بر نفاق از خودمان ترسناکیم؟

فرمود: چرا از آن می ترسید؟ عرض کردند: هنگامی که نزد شما هستیم و شما ما را متذکر کنید و به آخرت تشویق کنید، از خدا می ترسیم و در دنیا را (یکسره) فراموش کنیم و در آن بی رغبت شویم، تا آن جا که گویا آن سرای آخرت را به چشم خود ببینیم و بهشت و دوزخ را بنگریم و چون از خدمت شما برویم و داخل این خانه ها گردیم، و بوی فرزندان را بشنویم و زنان و خانـدان را بنگریم، از آن حالی که نزد شما داشتیم برگردیم، به حدی که گویا ما هیچ نداشته ایم (و شما را ندیده و خدمت شما نبوده ایم و آن حال قبلی را نداشته ایم) آیا شما از این که این تغییر حالت نفاق باشد، بر ما می ترسید؟

رسول خدا صلی الله علیه و آله به آن ها فرمود: هرگز (این نفاق نیست)، این ها وسوسه های شیطانیست که شما را به دنیا تشویق کند، به خدا سوگند اگر شما به همان حالی که به آن خودتان را توصیف کردید می ماندید هر آینه فرشتگان دست در دست شما می گذاردند (و بدون وسیله) روی آب راه می رفتید، و اگر نبود که شما گناه می کنید سپس از خدا آمرزش (آن گناه را) خواهید، هر آینه خداوند خلقی می آفرید تا گناه کنند و سپس از خدا آمرزش خواهند و خداوند آن ها را بیامرزد، و به راستی مؤمن در گناه افتد (یا به امتحان در گناه گرفتار شود) و بسیار توبه کند، آیا نشنیده ای گفتار خدای عز و جل را (که فرماید:) «همانا خداوند دوست دارد توبه کنندگان را و دوست دارد پاکیزگان را - . بقره / ۲۲۲ - » و (نیز) فرماید: « وَ

اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ.» - . هود / ۹۰ - و آمرزش خواهید از پروردگار خویش سپس بازگشت کنید به سوی او.» - .
کافی ۲ : ۵۴۴

-

**[ترجمه]

اختتام فيه مباحث رائقه

الأول فى وجوب التوبه

و لا خلاف فى وجوبها فى الجمله و الأظهر أنها إنما تجب لما لم يكفّر من الذنوب كالكبائر و الصغائر التى أصرّت عليها فإنها ملحقه بالكبائر و الصغائر التى لم يجتنب معها الكبائر فأما مع اجتناب الكبائر فهى مكفّره إذا لم يصرّ عليها و لا يحتاج إلى التوبه عنها لقوله تعالى إِنْ تَجْتَنِبُوا كَبائِرَ ما تُنْهَوْنَ عَنْهُ نُكَفِّرْ عَنْكُمْ سَيِّئاتِكُمْ و سيأتى تحقيق القول فى ذلك فى باب الكبائر إن شاء الله تعالى.

قال المحقق الطوسى قدس الله روحه فى التجريد التوبه واجبه لدفعها الضرر و لوجوب الندم على كل قبيح أو إخلال بواجب.

ص: ۴۲

۱- قال المصنّف قدّس سرّه فى شرح الحديث فى كتابه مرآه العقول: إنّما هى القلوب أى إنّما سمى بالقلب لتقلب أحواله، مره تصعب اه.

و قال العلامه رحمه الله فی شرحه: التوبه هی الندم علی المعصیه لکونها معصیه و العزم علی ترک المعاوده فی المستقبل لأن ترک العزم یکشف عن نفی الندم و هی واجبه بالإجماع لکن اختلفوا فذهب جماعه من المعتزله إلی أنها تجب من الکبائر المعلوم کونها کبائر أو المظنون فیها ذلک و لا تجب من الصغائر المعلوم أنها صغائر و قال آخرون إنها لا تجب من ذنوب تاب عنها من قبل و قال آخرون إنها تجب من کل صغیر و کبیر من المعاصی أو الإخلال بالواجب سواء تاب منها قبل أو لم یتب.

و قد استدل المصنف علی وجوبها بأمرین الأول أنها دافعه للضرر الذی هو العقاب أو الخوف فیه و دفع الضرر واجب الثانی أنا نعلم قطعا وجوب الندم علی فعل القبیح أو الإخلال بالواجب إذا عرفت هذا فنقول إنها تجب من کل ذنب لأنها تجب من المعصیه لکونها معصیه و من الإخلال بواجب لکونه کذلک و هذا عامّ فی کل ذنب و إخلال بواجب انتهی.

أقول ظاهر کلامه وجوب التوبه عن الذنب الذی تاب منه و لعله نظر إلی أن الندم علی القبیح واجب فی کل حال و کذا ترک العزم علی الحرام واجب دائما و فیه أن العزم علی الحرام ما لم یأت به لا یترتّب علیه إثم کما دلت علیه الأخبار الکثیره إلا أن یقول إن العفو عنه تفضّل لا ینافی کونه منهیا عنه کالصغائر المکفّره و أما الندم علی ما صدر عنه فلا نسلم وجوبه بعد تحقیق الندم سابقا و سقوط العقاب و إن کان القول بوجوبه أقوی.

**[ترجمه]همه مفسران در وجوب و لزوم توبه اتفاق نظر دارند، واضح است گناهانی از قبیل گناهان کبیره و نیز گناهان صغیره ای که بر آن اصرار داشته باشد، بخشیده نمی شود، زیرا چنین گناهانی به گناهان کبیره منجر شده و با وجود آن از گناهان کبیره ابایی ندارد. اما کسی که از گناهان کبیره دوری کند، در صورتی که بر آن اصرار نداشته باشد، بخشیده می شود و نیازی به توبه نیست. زیرا خدای متعال می فرماید: {اگر از گناهان بزرگی که از آن[ها] نهی شده اید دوری گزینید، بدی های شما را از شما می زداییم} - . نساء / ۳۱ - و تصدیق این سخن إن شاء الله در باب گناهان کبیره ذکر خواهد شد.

محقق طوسی قدس الله روحه در تجرید می گوید: برای دفع ضرر و برای وجوب پشیمانی بر هر عمل زشت و یا اخلال در امر واجب، توبه واجب است.

ص: ۴۲

علامه رحمه الله، در شرح خود می نویسد: توبه همان پشیمانی از گناه است، چرا که مرتکب معصیت شده است، و عزم راسخ بر عدم بازگشت به آن در آینده؛ زیرا در غیر این صورت پشیمانی نفی می شود. و به اتفاق همه علما توبه واجب است. اما گروهی از معتزله واجب بودن آن را تنها در گناهان کبیره آشکار می دانند، یعنی گناهانی که به کبیره شناخته شده اند و یا گمان می رود در شمار گناهان کبیره قرار گیرند، و توبه را در گناهان صغیره که معلوم است صغیره هستند، واجب نمی دانند. برخی دیگر معتقدند: توبه در گناهانی که قبلا از آن توبه کرده است، واجب نیست و برخی دیگر بر این اعتقادند که توبه در همه گناهان صغیره و کبیره، و یا اخلال در امور واجب، واجب و لازم است؛ خواه قبلا از آن گناهان توبه کرده باشد و خواه توبه نکرده باشد.

مولف در بیان وجوب توبه به دو مورد استناد کرده است: اول این که توبه ضرر را که همان کیفر و ترس از آن است، دفع می

کند و دفع ضرر واجب است.

دوم این که: ما قطعا به وجوب پشیمانی از عمل زشت و یا اخلال در امر واجب، معتقد هستیم؛ پس با اذعان به این امور می گوییم: توبه در هر گناهی واجب است، زیرا توبه از معصیت به دلیل معصیت بودن آن، واجب است، در کوتاهی در عمل واجب نیز به همین صورت. و این همه گناهان و کوتاهی در امور واجب را شامل می شود. - . کشف المراد: ۳۹۵ -

علامه مجلسی رحمه الله می فرماید: می گویم: از ظاهر سخن چنین بر می آید که منظور، توبه از گناهی است که قبلا از آن توبه کرده است؛ و ممکن است به این نکته توجه داشته است که پشیمانی از عمل زشت در هر حالی واجب است، و نیز ترک عزم بر گناه نیز همیشه لازم می باشد. عزم بر گناه بدون ارتکاب آن، گناهی بر او نوشته نمی شود، احادیث زیادی نیز در این خصوص وجود دارد، مگر این که منظور

مولف رحمه الله این باشد که بخشش گناهان، لطف و کرمی از سوی خداست و با نهی کردن از آن گناهان منافات ندارد. مانند بخشش گناهان صغیره؛ اما وجوب پشیمانی از عملی که قبلا مرتکب شده و کیفر را از وی برداشته است، صحیح نمی دانیم، گرچه قول به لزوم و وجوب آن قوی تر است.

**[ترجمه]

الثانی اختلف المتکلمون فی أنه هل تتبعض التوبه أم لا

و الأول أقوی لعموم النصوص و ضعف المعارض.

قال المحقق فی التجرید و یندم علی القبیح لقبحه و إلا انتفت و خوف النار إن کان الغایه فکذلک و کذا الإخلال فلا تصح من البعض و لا یتم القیاس علی الواجب و لو اعتقد فیه الحسن صحت و کذا المستحقر و التحقیق أن ترجیح الداعی إلی الندم عن البعض یبعث علیه و إن اشترک الداعی فی الندم علی القبیح کما فی الداعی إلی الفعل و لو اشترک الترجیح اشترک وقوع الندم و به یتأوّل کلام أمیر المؤمنین و أولاده

ص: ۴۳

علیهم السلام و إلا لزم الحکم ببقاء الکفر علی التائب منه المقیم علی صغیره.

و قال العلامه اختلف شیوخ المعتزله هنا فذهب أبو هاشم (۱)إلی أن التوبه لا تصح من قبیح دون قبیح و ذهب أبو علی (۲) إلی جواز ذلک و المصنف رحمه الله استدل علی مذهب أبی هاشم بأنا قد بینا بأنه یجب أن یندم علی القبیح لقبحه و لو لا ذلک لم تکن مقبوله و القبح حاصل فی الجمیع فلو تاب من قبیح دون قبیح کشف ذلک عن کونه تائبا عنه لا لقبحه و احتج أبو علی بأنه لو لم تصح التوبه من قبیح دون قبیح لم یصح الإتیان بواجب دون واجب و التالی باطل بیان الشرطیه أنه کما یجب علیه ترک القبیح لقبحه کذا یجب علیه فعل الواجب لوجوبه فلو لزم من اشتراک القبائح فی القبح عدم صحه التوبه من بعضها لزم من اشتراک الواجبات فی الوجوب عدم صحه الإتیان بواجب دون آخر و أما بطلان التالی فبالإجماع إذ لا خلاف فی صحه صلاه من أخل بالصوم.

و أجاب أبو هاشم بالفرق بین ترک القبیح لقبحه و فعل الواجب لوجوبه بالتعمیم فی الأول دون الثانی فإن من قال لا آکل الرمانه لحموضتها فإنه لا یقدم علی أکل کل حامض لاتحاد الجهه فی المنع و لو أکل الرمانه لحموضتها لم یلزم أن یأکل کل رمانه حامضه فافترقا.

و إلیه أشار المصنف رحمه الله و لا یتم القیاس علی الواجب أی لا یتم قیاس ترک القبیح لقبحه علی فعل الواجب لوجوبه و قد تصح التوبه من قبیح دون قبیح إذا اعتقد التائب فی بعض القبائح أنها حسنه و تاب عما یعتقده قبیحا فإنه تقبل توبته لحصول الشرط فیه و هو ندمه علی القبیح لقبحه و إذا کان هناک فعلان أحدهما عظیم القبح و الآخر صغیره و هو مستحقر بالنسبه إلیه حتی لا یکون معتدا به و یکون وجوده بالنسبه إلی

۱- هو عبد السلام بن أبی علی محمّد بن عبد الوهاب، یلقب هو و أبوه أبو علیّ بالجبّائیّ، و کلاهما من رؤساء المعتزله و لهما مقالات فی الکلام علی مذهب الاعتزال، توفی أبو هاشم سنه ۳۲۱. و کانت ولادته سنه ۲۴۷.

۲- أی محمّد بن عبد الوهاب الجبّائیّ المتوفّی سنه ۳۰۳، و قد أوعزنا سابقا إلی ترجمته.

العظیم کعدمه حتی تاب فاعل القبیح عن العظیم فإنه تقبل توبته و مثال ذلک أن الإنسان إذا قتل ولد غیره و کسر له قلما ثم تاب و أظهر الندم علی قتل الولد دون کسر القلم فإنه تقبل توبته و لا یعتد العقلاء بکسر القلم و إن کان لا بد من أن یندم علی جمیع إساءته و کما أن کسر القلم حال قتل الولد لا یعد إساءه فکذا العزم.

ثم قال رحمه الله و لما فرغ من تقریر کلام أبی هاشم ذکر التحقیق فی هذا المقام و تقریره أن نقول الحق أنه یجوز التوبه عن قبیح دون قبیح لأن الأفعال تقع بحسب الدواعی و تنتفی الصوارف فإذا ترجح الداعی وقع الفعل إذا عرفت هذا فنقول یجوز أن یرجح فاعل القبائح دواعیه إلی الندم علی بعض القبائح دون بعض و إن کانت القبائح مشترکه فی أن الداعی یدعو إلی الندم علیها و ذلک بأن یقترن ببعض القبائح قرائن زائده کعظم الذنب أو کثره الزواجر عنه أو الشناعه عند العقلاء عند فعله و لا تقترن هذه القرائن ببعض القبائح فلا ـ یندم علیها و هذا کما فی دواعی الفعل فإن الأفعال الکثیره قد تشترک فی الدواعی ثم یؤثر صاحب الدواعی بعض تلک الأفعال علی بعض بأن یترجح دواعیه إلی ذلک الفعل بما یقترن به من زیاده الدواعی فلا استبعاد فی کون قبح الفعل داعیا إلی العدم ثم یقترن ببعض القبائح زیاده الدواعی إلی الندم علیه فیرجح لأجلها الداعی إلی الندم علی ذلک البعض و لو اشترکت القبائح فی قوه الدواعی اشترکت فی وقوع الندم علیها و لم یصح الندم علی البعض دون الآخر و علی هذا ینبغی أن یحمل کلام أمیر المؤمنین علی علیه السلام و کلام أولاده کالرضا و غیره علیه السلام حیث نقل عنهم نفی تصحیح التوبه عن بعض القبائح دون بعض لأنه لو لا ذلک لزم خرق الإجماع و التالی باطل فالمقدم مثله بیان الملازمه أن الکافر إذا تاب عن کفره و أسلم و هو مقیم علی الکذب إما أن یحکم بإسلامه و تقبل توبته من الکفر أو لا ـ و الثانی خرق الإجماع لاتفاق المسلمین علی إجراء حکم المسلم علیه و الأول هو المطلوب و قد التزم أبو هاشم استحقاقه عقاب الکفر و عدم قبول توبته و إسلامه و لکن لا یمتنع إطلاق اسم الإسلام علیه.

**[ترجمه]متکلمان در این اختلاف نظر دارنـد که آیا توبه بخش بخش می شود (یعنی از یک کار قبیح توبه کند و از قبیحی دیگر توبه نکند) و یا خیر؟ بخش بخش شدن توبه در بیشتر متون قوی تر بوده و عقیده مخالف آن ضعیف است.

محقق طوسی در تجرید می گوید: از عمل زشت به علت زشت بودن آن پشیمان شود، در غیر این صورت توبه منتفی است، و ترس از آتش جهنم نیز چنـانچه هـدف باشـد، و کوتـاهی کردن در وظیفه واجب نیز به همین صـورت می تواننـد علت نـدامت باشـند. پس توبه از برخی گناهان صـحیح نیست و قیاس بر واجب صـحیح نیست و اگر در توبه از بعض کارهای قبیح معتقد به نیکو بودن آن باشد، و همچنین در گناهانی که مرتکب آنان را کوچک می پندارد، توبه صحیح است و قول تحقیق اینست که انگیزه نـدامت از بعضـی گناهان، باعث راجـح شدن انگیزه بر توبه از آن بعض می شود، اگر چه انگیزه پشـیمانی از انجام قبیح مانند انگیزه انجام فعل است و اگر ترجیح در هر دو مشترک باشد، وقوع ندامت مشترک خواهد بود و سـخن امیرالمومنین علی علیه السلام و فرزندان بزرگوارشان

ص: ۴۳

علیهم السـلام نیز بر همین امر تأویـل می شود؛ در غیر این صورت حکم به باقی بودن کفر در توبه کننـده از کفر که بر گناهان صغیره اصرار می ورزد، لازم می شود.

مرحوم علامه رحمه الله علیه گویـد: شـیوخ معتزله در این خصوص با یکـدیگر اختلاف نظر دارنـد، ابوهاشم معتقـد است: اگر شخص از عمل زشتی توبه کند اما از عمل زشت دیگر توبه ننماید ، توبه اش صحیح نیست. اما ابوعلی چنین توبه ای را صحیح می دانـد؛ مولف رحمه الله نیز بر مذهب ابوهاشم اسـتناد می کند، و همانطور که ذکر شد واجب است پشـیمانی از عمل زشت، به خاطر زشت بودن عمل باشد، در غیر این صورت توبه پذیرفته نیست، و این قبح و زشتی شامل همه گناهان می شود.

پس اگر از عمـل زشتی توبه کنـد امـا از عمـل زشت دیگر توبه ننمایـد، معلوم می شود شـخص به خـاطر زشتی آن عمـل توبه نکرده است.

ابو علی بر گفته ابوهاشم چنین احتجاج می کند که اگر شخصـی از عمل زشتی توبه کند اما از عمل زشت دیگر توبه ننماید، و ما چنین توبه ای را صـحیح نـدانیم، پس عمل واجبی را هم که شـخص انجام داده، صـحیح نیست چرا که عمل واجب دیگر را ترک کرده است. و تالی باطل است.

بیان شـرطیت در جمله شرطیه ای که گـذشت آنست که لازم است از عمل زشت به خاطر زشت بودن آن توبه کنـد، به همین صورت نیز می بـایست عمـل واجب را به خـاطر واجب بودن آن انجام دهـد. در نتیجه اگر عـدم پـذیرش توبه برخی از گناهان مشروط به زشت دانسـتن و قبـح همه اعمـال باشـد، به همین صورت نیز می بـایست صـحیح بودن عمـل واجب نیز مشـروط به صحیح بودن همه اعمال واجب دیگر باشد.

همه مفسـران به اجماع تالی را باطل می دانند، زیرا اگر در روزه کسـی اشـکالی وجود داشـته باشد، این اشـکال متوجه نماز او نیست و نمازش صحیح می باشد.

ابو هـاشم در پاسخ می گویـد: میـان ترک عمـل زشت به خـاطر زشت بودن آن و انجام عمل واجب به خاطر واجب بودن آن تفاوت وجود دارد، مورد اول تعمیم داده می شود اما مورد دوم خیر. پس اگر کسی بگوید: انار را به خاطر ترش بودن آن نمی خورم، به هیـچ خوردنی ترش مزه ای لب نمی زنـد، زیرا همه آن هـا در علت ممانعت او (ترش بودن) مشترک هسـتند، و اگر اناری را به خطر ترش بودن آن بخورد، این دلیل نمی شود که هر انار ترشـی را بخورد، پس این دو مطلب با یکـدیگر متفاوت است.

و مولف رحمه الله علیه نیز به همین موضوع اشاره کرده است، و می گوید: قیاس قبیح بر واجب صحیح نیست به عبارت دیگر، قیاس ترک عمل زشت به خاطر زشت بودن عمل با انجام عمل واجب به خاطر وجوب آن درست نیست.

اگر شخصی از عمل زشتی توبه کرده اما از عمل زشت دیگر توبه نکند، ممکن است توبه او صحیح باشد؛ و این هنگامی است که توبه کننده تصور کند برخی

از اعمال زشت حسـنه است، و از اعمالی که اعتقاد دارد گناه و معصـیت است، توبه نماید. در این صورت توبه او پذیرفته بوده چرا که شرط توبه در آن محقق شده است، و آن همان پشیمانی بر عمل زشت به خاطر زشت بودن عمل است.

اگر شـخص مرتکب دو گنـاه شود، یکی بزرگ و دیگری کوچـک، تـا زمـانی که وی به انجـام گنـاه کوچک عادت نکرده و اصرار نورزد، و شخص آن را کوچک بشمارد، و در مقایسه با گناه

ص: ۴۴

بزرگ گویا مرتکب گناهی نشده است، تا در نهایت از گناه بزرگ خود توبه نماید، در این صورت توبه او پذیرفته است.

مثل این است که انسان فرزنـد شخصـی را به قتل برسانـد و قلم او را نیز بشـکند، و به خاطر قتل وی اظهار پشـیمانی کنـد اما از شکسـتن قلم نادم نباشد، در این صورت توبه او پذیرفته است، و عاقلان شکستن قلم را به حساب نمی آورند هرچند لازم است شخص از همه گناهـان خود اظهـار پشـیمانی نمایـد؛ همـانطور که شکسـتن قلم هنگام قتل فرزنـد را عمل بـدی به حساب نمی آورند؛ عزم و اراده بر انجام عمل نیز به همین صورت است. - . کشف المراد: ۳۹۶ -

سپس علامه رحمـه الله گویـد: هنگـامی کـه بیـان سـخن ابوهـاشم به پایـان می رسـد، محقـق طوسـی رحمه الله تحقیـق در این خصوص را مطرح می نماید و می گوید: حق این است که توبه از یک عمل زشت بدون توبه از عمل زشت دیگر، جایز باشد. زیرا اعمال با توجه به انگیزه و نیت آن صورت می گیرد و امور منصـرف کننـده از عمل منتفی می شود و وقتی انگیزه به انجام بر آن امور غلبه و ترجیـح پیـدا کرد، فعـل واقع می شود؛ وقـتی این را دانسـتی می گوییم: جـایز است که گناهکـار بـا توجه به انگیزه ای که از انجـام گنـاه داشـته است، پشـیمانی از برخی از گناهان را بر برخی دیگر ترجیـح دهـد، گرچه انگیزه انجام آن گناهان مشترک باشـد، در این که آن انگیزه، دعوت به پشـیمانی بر آن می کند به این صورت که برخی از قرائن مانند بزرگی گناه، و یا زیاد بودن موانع و بازدارنده ها و یا سـرزنش عاقلان هنگام ارتکاب، باعث می شود شـخص از گناه پشیمان شود، اما ممکن است در مورد گناهان دیگر چنین عواملی وجود نداشته باشد و شخص پشیمان نشود.

در مورد انگیزه ارتکاب گناه نیز عوامل زیادی نقش دارند، و شخص برخی از این انگیزه ها را بر بعضی دیگر ترجیح می دهد، به این شکل که انگیزه های خود را برای انجام یک فعل با چیزی که موجب افزایش انگیزه است قرین می سازد؛ چرا که برخی انگیزه های انجام آن عمل را بر برخی دیگر ترجیح می دهد پس بعید نیست که قبح یک فعل، داعی و انگیزه عدم انجام آن باشد و سپس زیادی انگیزه ها بر پشیمانی از آن فعل قرین با برخی قبایح شود که به خاطر آن انگیزه ها، داعی بر پشیمانی بر آن پاره قبایح ترجیح داده شود و پشیمانی تنها بر برخی از آن ها صحیح نیست.

بنابراین، شایسته است سخن امیرالمومنین علیه السلام و دیگر فرزندان بزرگوارشان، از جمله امام رضا و دیگر ائمه علیهم السلام را حمل بر همین معنا نمود که از ایشان نقل شده که حضرات علیهم السلام صحت توبه از برخی قبایح را نفی فرموده اند؛ زیرا اگر کافر هنگامی که توبه کند و اسلام آورد، در حالی باشد که بر دروغگویی خود مصرّ باشد، یا باید بر مسلمان بودن او حکم کرده و توبه او را از کفر پذیرفت، و یا نه و احتمال عدم پذیرش توبه او خرق اجماع است زیرا مسلمین متفق هستند که حکم مسلمان بر او اجرا می شود؛ و نظر اول مطلوب است، و ابوهاشم استحقاق عقاب کفر را در مورد وی می پذیرد و توبه او و اسلام آوردنش را نمی پذیرد، اما نمی تواند از اطلاق اسم مسلمان بر وی امتناع ورزد. - . کشف المراد: - ۳۹۸

**[ترجمه]

الثالث

اعلم أن العزم على عدم العود إلى الذنب فيما بقي من العمر لا بد منه في التوبه كما عرفت و هل إمكان صدوره منه في بقيه العمر شرط حتى لو زنى ثم جب (۱) و عزم على أن يعود إلى الزنا على تقدير قدرته عليه لم تصح توبته أم ليس بشرط فتصح الأكثر على الثاني بل نقل بعض المتكلمين إجماع السلف عليه و أولى من هذا بصحه التوبه من تاب في مرض مخوف غلب على ظنه الموت فيه و أما التوبه عند حضور الموت و تيقن الفوت و هو المعبر عنه بالمعاينه فقد انعقد الإجماع على عدم صحتها و قد مر ما يدل عليه من الآيات و الأخبار.

**[ترجمه]ص: ۴۵

همان طور که می دانید، تصمیم بر عدم بازگشت به گناه تا زمانی که زنده است، شرط توبه می باشد، آیا امکان بازگشت به گناه در مابقی عمر شرط است؟ حتی اگر مرتکب زنا شود، سپس توبه کند و تصمیم بگیرد در صورت امکان به آن گناه بازگردد، در این صورت توبه او پذیرفته نیست، و یا چنین چیزی شرط توبه نبوده و توبه اش صحیح می باشد؟

اکثر متکلمان نظر دوم را قبول داشته و برخی از متکلمان نقل کرده اند که قدما بر نظریه دوم اتفاق نظر داشته اند. و بالاتر از این فرض در صحت توبه فرض صحت توبه کسی است که به بیماری سختی دچار شود و بیم مرگ داشته باشد و در این حال توبه کند، توبه او صحیح است؛ اما بنا بر اجماع نظر مفسران توبه کسی که در حال احتضار بوده و به از دست دادن فرصت ها یقین حاصل کرده است و مرگ را مقابل چشمان خود می بیند، صحیح نیست، آیات و روایات نیز بر این امر دلالت دارد.

**[ترجمه]

الرابع فی أنواع التوبه

قال العلامه رحمه الله: التوبه إما أن تکون من ذنب یتعلق به تعالی خاصه أو یتعلق به حق الآدمی.

و الأول إما أن یکون فعل قبیح کشرب الخمر و الزنا أو إخلالا بواجب کترک الزکاه و الصلاه فالأول یکفی فی التوبه منه الندم علیه و العزم علی ترک العود إلیه و أما الثانی فتختلف أحکامه بحسب القوانین الشرعیه فمنه ما لا بد مع التوبه من فعله أداء کالزکاه و منه ما یجب معه القضاء کالصلاه و منه ما یسقطان عنه کالعیدین و هذا الأخیر یکفی فیه الندم و العزم علی ترک المعاوده کما فی فعل القبیح و أما ما یتعلق به حق الآدمی فیجب فیه الخروج إلیهم منه فإن کان أخذ مال وجب رده علی مالکه أو ورثته إن مات و لو لم یتمکن من ذلک وجب العزم علیه و کذا إن کان حد قذف و إن کان قصاصا وجب الخروج إلیهم منه بأن یسلم نفسه إلی أولیاء المقتول فإما أن یقتلوه أو یعفوا عنه بالدیه أو بدونها و إن کان فی بعض الأعضاء وجب تسلیم نفسه لیقتص منه فی ذلک العضو إلی المستحق من المجنی علیه أو الورثه و إن کان إضلالا وجب إرشاد من أضله و رجوعه مما اعتقده بسببه من الباطل إن أمکن ذلک و اعلم أن هذه التوابع لیست أجزاء من التوبه فإن العقاب سقط بالتوبه ثم إن قام المکلف بالتبعات کان ذلک إتماما للتوبه من جهه المعنی لأن ترک التبعات لا یمنع من سقوط العقاب بالتوبه عما تاب منه بل یسقط العقاب و یکون ترک القیام بالتبعات بمنزله ذنوب مستأنفه یلزمه التوبه منها نعم التائب إذا فعل التبعات بعد إظهار توبته کان ذلک دلاله

ص: ۴۶

۱- أی استؤصل ذکره و خصیاه.

على صدق الندم و إن لم يقم بها أمكن جعله دلاله على عدم صحه الندم ثم قال رحمه الله المغتاب إما أن يكون قد بلغه اغتيابه أو لا و يلزم الفاعل للغيبه فى الأول الاعتذار عنه إليه لأنه أوصل إليه ضرر الغم فوجب عليه الاعتذار منه و الندم عليه و فى الثانى لا يلزمه الاعتذار و لا الاستحلال منه لأنه لم يفعل به ألما و فى كلا القسمين يجب الندم لله تعالى لمخالفه النهى و العزم على ترك المعاوده.

و قال المحقق فى التجريد و فى إيجاب التفصيل مع الذكر إشكال و قال العلامه ذهب قاضى القضاه (۱) إلى أن التائب إن كان عالما بذنوبه على التفصيل وجب عليه التوبه عن كل واحده منها مفصلا و إن كان يعلمها على الإجمال وجب عليه التوبه كذلك مجملا و إن كان يعلم بعضها على التفصيل و بعضها على الإجمال وجب عليه التوبه عن المفصل بالتفصيل و عن المجمل بالإجمال و استشكل المصنف رحمه الله إيجاب التفصيل مع الذكر لإمكان الاجتزاء بالندم على كل قبيح وقع منه و إن لم يذكره مفصلا.

ثم قال المحقق رحمه الله و فى وجوب التجديد إشكال و قال العلامه قدس سره إذا تاب المكلف عن معصيه ثم ذكرها هل يجب عليه تجديد التوبه قال أبو على نعم بناء على أن المكلف القادر بقدره لا ينفك عن الضدين إما الفعل أو الترك فعند ذكر المعصيه إما أن يكون نادما عليها أو مصرا عليها و الثانى قبيح فيجب الأول.

و قال أبو هاشم لا يجب لجواز خلو القادر بقدره عنهما.

ثم قال المحقق و كذا المعلول مع العله و قال الشارح إذا فعل المكلف العله قبل وجود المعلول هل يجب عليه الندم على المعلول أو على العله أو عليهما مثاله الرامى إذا رمى قبل الإصابه قال الشيوخ عليه الندم على الإصابه لأنها هى القبيح و قد صارت فى حكم الموجود لوجوب حصوله عند حصول السبب و قال القاضى يجب عليه ندمان أحدهما على الرمى لأنه قبيح و الثانى على كونه مولدا للقبيح و لا يجوز أن يندم على المعلول لأن الندم على القبيح إنما هو لقبحه و قبل وجوده لا قبح.

۱- هو عبد الجبار المعتزلى، ابن أحمد بن عبد الجبار الهمدانىّ الأسدآبادى، شيخ معتزله عصره، المتوفّى سنه ۴۱۵.

**[ترجمه]در بـاب انواع توبه، علامه رحمه الله علیه می فرمایـد: یا توبه از گناهی است که حق الله محسوب می شود، و یا توبه از حق الناس است.

اول: اگر انجام عمل زشتی ماننـد شـراب خواری و یا زنا، و یا کوتاهی در امر واجبی باشد، مانند ترک نماز و زکات، پشـیمانی از انجام این گناهان و تصمیم بر عدم بازگشت از آن کفایت می کند.

و اما دوم که اخلال به واجب باشـد، احکام آن بسـته به قوانین شـرعی متفاوت است، در برخی موارد لازم است علاوه بر توبه، عملی که بر گردن اوست به جا آورد، ماننـد پرداخت زکات، و یا قضای عملی ماننـد نماز؛ و در برخی از مواقع عمل از گردن او ساقط می شود مثل ترک نماز در عیـد فطر و قربان. در این مورد که شـخص نماز عیدیـدن را ترک کرده، ماننـد فعل قبیـح، پشیمانی از عمل و تصمیم بر عدم بازگشت به آن کفایت می کند.

اما اگر حق الناس مطرح باشـد، می بایست حق و حقوقی را که بر گردن دارد، ادا کنـد اگر مالی را تصاحب کرده، بایـد آن را به صـاحبش، و یـا در صورت فوت صاحب مال به ورثه اش تحویل دهـد، و اگر امکان آن فراهم نباشـد، عزم بر انجام این کار واجب است. و همچنین است اگر مثلا حـد قـذف بر عهـده او باشد. و اگر قصاصـی بر گردن اوست می بایست برای ادای حق اقدام نماید: خود را به اولیای مقتول معرفی کند، یا او را قصاص کنند و یا با دیه و یا بدون دیه وی را ببخشـند. اگر قصاص در اعضـای بـدن باشـد، می بـایست خود را به شاکی و یا ورثه او تسـلیم کنـد تا او را قصاص نمایـد. اگر شخصـی را گمراه کرده باشد، می بایست در صورت امکان وی را از باطل برحذر دارد و هدایت کند.

بـدان که چنین تبعـات و ادای حقی جزء توبه محسوب نمی شود و عقـاب و کیفر با توبه از شـخص ساقط می گردد، و در واقع شخص بـا ادای حقوقی که بر گردن دارد، توبه خود را از نظر معنـا کامـل می کنـد؛ زیرا عـدم ادای حق و حقوق مانع از ساقط شـدن کیفر آن چه از آن توبه کرده است، نمی شود بلکه عقاب و کیفر را از وی برمی دارد و عدم ادای حق و حقوق به معنای گناهان جدید است که می بایست از آن توبه کند.

آری، توبه کننده ای که پس از اظهار توبه حق و حقوق مردم را پرداخت می کند،

ص: ۴۶

دلیـل بر پشـیمانی حقیقی اوست؛ اما اگر حق و حقوقی را که بر گردن دارد، ادا نکنـد، ممکن است بر این دلالت کنـد که وی حقیقتا از اعمال خود پشیمان نیست.

سپس علامه رحمه الله علیه می گویـد: اما کسـی که از وی غیبت شده است، یا غیبت به گوش او رسـیده است، در این صورت می بایست غیبت کننده از وی عذرخواهی کند، زیرا ضرر اندوه را متوجه او ساخته، پس واجب است از او عذرخواهی کرده و اظهار پشیمانی نماید.

امـا اگر غیبت به گوش غیبت شونـده نرسـیده باشـد، لزومی به عـذرخواهی و طلب حلالیت از او نیست چرا که درد و رنجی را

برای غیبت شونده به وجود نیاورده است.

در هر دو مورد، واجب است به درگاه الهی اظهار پشیمانی نماید، چرا که با نهی خداوند مخالفت کرده است و تصمیم راسخ بگیرد که دیگر آن را تکرار نکند. - . کشف المراد: ۳۹۹ -

محقق در تجرید گوید: در این که آیا وقتی گنهکار تک تکِ گناهانش را به خاطر داشته باشد لازم است از آن ها به تفصیل و یکی یکی توبه نماید؟ وجوب چنین چیزی اشکال دارد؛ علامه قدس سره گوید: قاضی القضاه معتقد است: شخص تائب اگر به تفصیل علم به گناهانش داشته باشد،واجب است از تک تک گناهانش توبه نماید و اگر آن ها را به نحو اجمال می داند، واجب است که از آن به نحو اجمال توبه نماید و اگر برخی گناهانش را به تفصیل می داند و برخی را اجمالاً می داند، واجب است از تک تک گناهانی که علم به تک تک آن ها دارد به نحو تفصیلی توبه کند و از گناهانی که علم اجمالی به آن ها دارد به نحو اجمال توبه نماید و مصنف رحمه الله واجب کردن توبه تفصیلی را وجود علم به آن را مشکل دانسته زیرا ممکن است به توبه به نحو اجمال بر هر قبیحی که از او سر زده، اگر چه آن گناهان را مفصلا نمی داند، اکتفا نمود؛ - . کشف المراد: ۴۰۰ -

سپس محقق رحمه الله فرموده: در وجوب تجدید توبه هنگام یادآوری یک معصیت اشکال است. و علامه قدس سره فرموده: وقتی مکلف از گناهی توبه کرد و سپس آن گناه را به خاطر آورد آیا تجدید توبه از آن واجب است؟ ابو علی گفته: بله؛ زیرا توبه کننده ای که قادر بر بازگشت به گناه باشد، از دو حال خارج نیست: یا مرتکب آن گناه می شود ویا آن را ترک می کند؛ و در هنگام یادآوری گناه یا از آن پشیمان است و یا بر آن اصرار دارد؛ که مورد دوم (اصرار بر گناه) زشت و ناپسند است. پس اولی یعنی اعاده ندامت و پشیمانی واجب است. ابوهاشم گوید: لازم نیست، زیرا شخص دیگر قدرت ارتکاب یا ترک آن گناه را ندارد. - . کشف المراد: ۴۰۰ -

سپس محقق گوید: و همچنین است معلول با علت؛ شارح گوید: اگر شخص علتی را پیش از وجود معلول انجام دهد، آیا واجب است بر معلول و یا بر علت و یا بر هر دو اظهار پشیمانی نماید؟ مثل تیراندازی که تیری را پرتاب می کند و پیش از اصابت به هدف. شیوخ معتقدند: باید به خاطر اصابت تیر اظهار پشیمانی نماید، چرا که مرتکب عمل ناپسندی شده است؛ و حکم موجود را دارد، زیرا هنگام حصول سبب، آن معلول نیز موجود می شود.

و قاضی گوید: لازم است بر دو مورد اظهار پشیمانی نماید: اول بر پرتاب تیر، چرا که مرتکب عمل ناپسندی شده است، و دوم به این دلیل که عمل او عمل ناپسند دیگری را موجب می شود. و جایز نیست که بر معلول پشیمان شود، زیرا پشیمانی به خاطر عمل ناپسند و تنها به خاطر قباحت و زشتی آن است، و چیزی که هنوز به وجود نیامده است، قباحتی ندارد. - . کشف المراد: ۴۰۰ -

**[ترجمه]

الخامس اعلم أنه لا خلاف بین المتکلمین فی وجوب التوبه سمعا

و اختلفوا فی وجوبها عقلا فأثبته المعتزله لدفعها ضرر العقاب قال الشیخ البهائی رحمه الله هذا لا یدل علی وجوب التوبه عن الصغائر ممن یجتنب الکبائر لکونها مکفره و لهذا ذهبت البهشمیه (۱) إلی وجوبها عن الصغائر سمعا لا عقلا نعم الاستدلال بأن الندم علی القبیح من مقتضیات العقل الصحیح یعم القسمین و أما فوریه الوجوب فقد صرح بها المعتزله فقالوا یلزم بتأخیرها ساعه إثم آخر تجب التوبه منه أیضا حتی أن من أخر التوبه عن الکبیره ساعه واحده فقد فعل کبیرتین و ساعتین أربع کبائر الأولتان و ترک التوبه عن کل منهما و ثلاث ساعات ثمان کبائر و هکذا و أصحابنا یوافقونهم علی الفوریه لکنهم لم یذکروا هذا التفصیل فیما رأیته من کتبهم الکلامیه.

**[ترجمه]ص: ۴۷

متکلمان در باب وجوب نقلی توبه، با هم اختلاف نظری نداشته بلکه در وجوب عقلی آن اختلاف نظر دارند. معتزله وجوب آن را اثبات کرده اند؛ زیرا توبه ضرر عقاب را دفع می کند شیخ بهایی رحمه الله علیه می گوید: این امر (دفع ضرر عقاب) دلالت بر وجوب توبه از گناهان صغیره بر کسی که مرتکب کبائر است را ندارد، زیرا صغائر مورد بخشش و ستر قرار می گیرد. لذا بهشمیه معتقدند: توبه از گناهان صغیره نقلی است و نه عقلی؛ بله استدلال بر این که پشیمانی بر فعل قبیح از مقتضیات عقل صحیح است، هر دو قسم را شامل می شود؛ اما فوریت وجوی توبه را معتزله به آن تصریح کرده و اعتراف دارند، و می گویند: لحظه ای تأخیر در آن گناه دیگری است که باز هم توبه از آن واجب است، تا آن جا که اگر یک ساعت توبه از گناه کبیره را به تاخیز اندازد، دو گناه کبیره مرتکب شده است، و دو ساعت تاخیر معادل چهار گناه کبیره بوده که شامل دو گناه اول و ترک توبه از هر یک از آن دو است و سه ساعت تاخیر در توبه معادل هشت گناه کبیره است، به همین صورت تا آخر.

اصحاب ما نیز بر فوری بودن توبه اتفاق نظر دارند اما این جزئیاتی را که در کتاب های کلامی این ها دیدم، ذکر نکرده اند.

**[ترجمه]

السادس سقوط العقاب بالتوبه

مما أجمع علیه أهل الإسلام و إنما الخلاف فی أنه هل یجب علی الله حتی لو عاقب بعد التوبه کان ظلما أو هو تفضل یفعله سبحانه کرما منه و رحمه بعباده فالمعتزله علی الأول و الأشاعره علی الثانی و إلی الثانی ذهب شیخ الطائفه فی کتاب الاقتصاد و العلامه الحلی رحمه الله فی بعض کتبه الکلامیه و توقف المحقق الطوسی طاب ثراه فی التجرید و مختار الشیخین هو الظاهر من الأخبار و أدعیه الصحیفه الکامله و غیرها و هو الذی اختاره الشیخ الطبرسی رحمه الله و نسبه إلی أصحابنا کما عرفت و دلیل الوجوب ضعیف مدخول کما لا یخفی علی من تأمل فیه.

أقول: أثبتنا بعض أخبار التوبه فی باب الاستغفار و باب صفات المؤمن و باب صفات خیار العباد و باب جوامع المکارم و سیأتی تحقیق الکبائر و الصغائر و الذنوب و أنواعها و حبط الصغائر بترک الکبائر فی أبوابها إن شاء الله تعالی.

ص: ۴۸

١- اتباع أبى على و أبى هاشم الجبائيين، و هؤلاء فرقه من المعتزله، انفردوا عنهم بأمور كإثبات إرادات حادثه لا فى محل يكون البارى تعالى بها موصوفا، و تعظيما لا- فى محل إذا أراد أن يعظم ذاته، و فناء لا فى محل إذا أراد أن يفنى العالم، و قالا: بأنه تعالى متكلم بكلام يخلقه فى محل و حقيقه الكلام أصوات مقطعه، و حروف منظومه، و المتكلم من فعل الكلام، و قالا بأنّه تعالى لا يرى بالابصار فى دار القرار، و إن المعرفه و شكر المنعم و معرفه الحسن و القبح واجبات عقليه و أن الذم و العقاب ليسا على الفعل، و إن التوبه لا تصح من العاجز بعد العجز عن مثله إلى غير ذلك ممّا هو مذكور فى تراجم الفرق، و كتب الملل و النحل، كالملل للشهرستانى، و الفرق بين الفرق للبغدادىّ.

**[ترجمه]اهـل اسـلام در این مورد اتفاق نظر دارنـد، و تنها اختلافشان در این است که آیا عـدم کیفر پس از توبه بر خـداوند واجب است، و چنانچه گناهکاران را پس از توبه کیفر نماید، به آنان ظلم کرده است؟ و یا عدم کیفر پس از توبه فضل و کرم الهی نسبت به بندگان محسوب می شود؟

معتزله به نظر اول معتقدند و اشاعره نظر دوم را می پذیرند. و اما شـیخ الطائفه در کتاب اقتصاد، و علامه حلی در یکی از کتاب هـای کلامی خود، نظر دوم را انتخـاب نموده انـد و محقق طوسـی رحمه الله علیه در تجریـد، در این مسأله توقف نموده اسـت مختـار شـیخ طوسـی و علامه از روایـات و دعاهـای صـحیفه کامله و دیگر کتاب ها بر می آیـد و شـیخ طبرسـی نیز این نظر را برگزیده و آن را به اصحاب امامیه نسبت داده، و کسی که این خصوص تفکر کند، در می یابد دلیل وجوب عدم کیفر پس از توبه، بر خدا ضعیف است.

می گویم: برخی از روایت هـای مربوط به توبه را در بـاب استغفار، و بـاب ویژگی هـای مومن، و بـاب ویژگی هـای بنـدگان برگزیده، و باب جوامع المکارم ذکر کردیم. ان شاء الله تحقیق درباره گناهان صـغیره و کبیره، گناهان و انواع آن، از بین رفتن گناهان صغیره با ترک گناهان کبیره در باب های مربوطه بیان می شود.

**[ترجمه]

باب ۲۱ نفی العبث و ما یوجب النقص من الاستهزاء و السخریه و المکر و الخدیعه عنه تعالی و تأویل الآیات فیها

الآیات

البقره: «اللَّهُ یَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَ یَمُدُّهُمْ فِی طُغْیانِهِمْ یَعْمَهُونَ»(۱۵)

النساء: «یُخادِعُونَ اللَّهَ وَ هُوَ خادِعُهُمْ»(۱۴۲)

الأنفال: «وَ یَمْکُرُونَ وَ یَمْکُرُ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَیْرُ الْماکِرِینَ»(۳۰)

التوبه: «فَیَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ»(۷۹)

یونس: «قُلِ اللَّهُ أَسْرَعُ مَکْراً»(۲۱)

الرعد: «وَ قَدْ مَکَرَ الَّذِینَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلِلَّهِ الْمَکْرُ جَمِیعاً»(۴۲)

النمل: «وَ مَکَرُوا مَکْراً وَ مَکَرْنا مَکْراً وَ هُمْ لا یَشْعُرُونَ»(۵۰)

الطارق: «إِنَّهُمْ یَکِیدُونَ کَیْداً *وَ أَکِیدُ کَیْداً *فَمَهِّلِ الْکافِرِینَ أَمْهِلْهُمْ رُوَیْداً»(۱۵-۱۷)

**[ترجمه]ص: ۴۸

- اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَ يَمُدُّهُمْ فِي طُغْيانِهِمْ يَعْمَهُون - . بقره / ۱۱ -ٍ

{خدا [است که] ریشخندشان می کند، و آنان را در طغیانشان فرو می گذارد تا سرگردان شوند.}

- يُخادِعُونَ اللَّهَ وَ هُوَ خادِعُهُمْ - . نساء / ۱۴۲ -

{با خدا نیرنگ می کنند، و حال آن که او با آنان نیرنگ خواهد کرد}

- وَ يَمْكُرُونَ وَ يَمْكُرُ اللَّهُ وَ اللَّهُ خَيْرُ الْماكِرِينَ - . انفال / ۳۰ -

{و نیرنگ می زدند، و خدا تدبیر می کرد، و خدا بهترین تدبیرکنندگان است.}

- فَيَسْخَرُونَ مِنْهُمْ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ - . توبه / ۷۹ -

{و آنان را به ریشخند می گیرند، [بدانند که] خدا آنان را به ریشخند می گیرد}

- قُلِ اللَّهُ أَسْرَعُ مَكْرا - . یونس / ۲۱ -ٍ

{نیرنگ خدا سریع تر است}

- وَ قَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلِلَّهِ الْمَكْرُ جَمِيعاً - . رعد / ۴۲ -

{و به یقین، کسانی که پیش از آنان بودند نیرنگ کردند، ولی همه تدبیرها نزد خداست}

- وَ مَكَرُوا مَكْراً وَ مَكَرْنا مَكْراً وَ هُمْ لا يَشْعُرُونَ - . نمل / ۵۰ -

{و دست به نیرنگ زدند و [ما نیز] دست به نیرنگ زدیم و خبر نداشتند}

- إِنَّهُمْ يَكِيدُونَ كَيْداً وَ أَكِيدُ كَيْداً فَمَهِّلِ الْكافِرِينَ أَمْهِلْهُمْ رُوَيْداً

{آنان دست به نیرنگ می زنند و [من نیز] دست به نیرنگ می زنم، پس کافران را مهلت ده، و کمی آنان را به حال خود واگذار}

**[ترجمه]

تفسیر

قال البیضاوی: اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ (۱) یجازیهم علی استهزائهم سمّی جزاء

۱- قال الرضی رضوان اللّه تعالی علیه فی تلخیص البیان فی مجازات القرآن: و هاتان استعارتان: فالاولی منهما إطلاق صفه الاستهزاء علی اللّه سبحانه، و المراد بها أنّه یجازیهم علی استهزائهم بارصاد العقوبه لهم فسمی الجزاء علی الاستهزاء باسمه، إذ کان واقعا فی مقابلته، و إنّما قلنا: إن الوصف بحقیقه الاستهزاء غیر جائز علیه تعالی لانه عکس أوصاف الحکیم و ضد طرائق الحلیم. و الاستعاره الأخری قوله تعالی: «وَ یَمُدُّهُمْ فِی طُغْیانِهِمْ یَعْمَهُونَ» أی یمد لهم کأنّه یخلیهم، و الامتداد عمههم و الجماح فی غیهم إیجابا للحجه و انتظارا للمراجعه، تشبیها بمن أرخی الطول للفرس أو الراحله لیتنفس خناقها و یتسع مجالها. و ربما حمل قوله سبحانه: «یُخادِعُونَ اللَّهَ وَ الَّذِینَ آمَنُوا» علی أنّه استعاره فی بعض الأقوال، و هو أن یکون المعنی: أنهم یمنون أنفسهم أن لا یعاقبوا و قد علموا أنهم مستحقون للعقاب، فقد أقاموا أنفسهم بذلک مقام المخادعین؛ و لذلک قال سبحانه: «وَ ما یَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَ ما یَشْعُرُونَ» لان اللّه تعالی لا یجوز علیه الخداع و لا تخفی عنه الاسرار، و إذا حمل قوله سبحانه: «یُخادِعُونَ اللَّهَ» علی أن المراد به یخادعون رسول اللّه کان من باب إسقاط المضاف، و جری مجری قوله: «وَ سْئَلِ الْقَرْیَهَ» و أراد أهل القریه.

الاستهزاء باسمه كما سمّى جزاء السيئه سيئه إما لمقابله اللفظ باللفظ أو لكونه مماثلا له فى القدر أو يرجع وبال الاستهزاء عليهم فيكون كالمستهزئ بهم أو ينزل بهم الحقاره و الهوان الذى هو لازم الاستهزاء و الغرض منه أو يعاملهم معامله المستهزئ أما فى الدنيا فبإجراء أحكام المسلمين عليهم و استدراجهم بالإمهال و زياده فى النعمه على التمادى فى الطغيان و أما فى الآخره فبأن يفتح لهم و هم فى النار بابا إلى الجنه فيسرعون نحوه فإذا صاروا إليه سدّ عليهم الباب و ذلك قوله تعالى فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُوا مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ وَ يَمُدُّهُمْ فِي طُغْيانِهِمْ يَعْمَهُونَ من مد الجيش و أمده إذا زاده و قواه لا من المد فى العمر فإنه يعدى باللام و المعتزله قالوا لما منعهم الله ألطافه التى يمنحها المؤمنين و خذلهم بسبب كفرهم و إصرارهم و سدهم طريق التوفيق على أنفسهم فتزايدت بسببه قلوبهم رينا و ظلمه و تزايد قلوب المؤمنين انشراحا و نورا أو مكّن الشيطان من إغوائهم فزادهم طغيانا أسند ذلك إلى الله تعالى إسناد الفعل إلى المسبّب و أضاف الطغيان إليهم لئلا يتوهّم أن إسناد الفعل إليه على الحقيقه و مصداق ذلك أنه لما أسند المدّ إلى الشياطين أطلق الغيّ و قال وَ إِخْوانُهُمْ يَمُدُّونَهُمْ فِي الغَيِّ و قيل أصله نمد لهم يعنى نملى لهم و نمد فى أعمارهم كى ينتبهوا و يطيعوا فما زادوا إلا طغيانا و عمها فحذفت اللام و عدى الفعل بنفسه كما فى قوله تعالى وَ اخْتارَ مُوسى قَوْمَهُ أو التقدير يمدهم استصلاحا و هم مع ذلك يعمهون فى طغيانهم.

و قال فى قوله تعالى يُخادِعُونَ اللَّهَ الخدع أن توهم غيرك خلاف ما تخفيه من المكروه لتنزله عما هو بصدده و خداعهم مع الله ليس على ظاهره لأنه لا تخفى عليه خافيه و لأنهم لم يقصدوا خديعته بل المراد إما مخادعه رسوله على حذف المضاف أو على أن معامله الرسول معامله الله من حيث إنه خليفته كما قال مَنْ يُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطاعَ اللَّهَ و إما أن صوره صنعهم مع الله من إظهار الإيمان و استبطان الكفر و صنع الله معهم بإجراء أحكام المسلمين عليهم استدراجا لهم و امتثال الرسول و المؤمنين أمر الله فى إخفاء حالهم مجازاه لهم بمثل صنيعهم صوره صنيع المتخادعين.

و قال فى قوله تعالى وَ يَمْكُرُ اللَّهُ برد مكرهم أو بمجازاتهم عليه أو بمعامله

الماکرین معهم بأن أخرجهم إلی بدر و قلل المسلمین فی أعینهم حتی حملوا علیهم فقتلوا وَ اللَّهُ خَیْرُ الْماکِرِینَ إذ لا یؤبه بمکرهم دون مکره و إسناد أمثال هذا إنما یحسن للمزاوجه و لا یجوز إطلاقها ابتداء لما فیه من إیهام الذم و قال فی قوله سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ جازاهم علی سخریتهم.

**[ترجمه]بیضاوی گوید: «اللَّهُ یَسْتَهْزِئُ بِهِمْ» آن ها را به خاطر تمسخرشان کیفر می کند، لفظ جزاء در این جا به معنای مسخره آنان است، همانطور که در عبارت آمده است:

«پاداش بدی، بدی است»؛ این امر یا برای مقابله لفظ با لفظ بوده، و یا برای مشابهت در قدر و اندازه بوده و یا وبال تمسخرشان را بر گردن خودشان می اندازد و گویا آنان را تمسخر می کند.

و یا حقارت و ذلتی را که لازمه و هدف تمسخر است، در مورد آنان عملی می سازد، و یا با آنان مانند مسخره کننده رفتار می کند: یا در دنیا که احکام مسلمانان را در مورد آنان پیاده می کند، و با سهل انگاری و غرق شدن در نعمت ها وی را مبتلا به استدراج نموده و به طغیان و سرکشی وا می دارد.

در آخرت نیز در حالی که در آتش جهنم هستند، تصور می کنند دری از بهشت به روی آنان باز شده است و با سرعت به سوی آن می شتابند، و چون به آن برسند، در به روی آنان بسته می شود. این همان سخن خدای متعال است که می فرماید:

«فَالْیَوْمَ الَّذِینَ آمَنُوا مِنَ الْکُفَّارِ یَضْحَکُونَ» - . مطففین / ۳۴ - {و[لی] امروز، مؤمنانند که بر کافران خنده می زنند.}«وَ یَمُدُّهُمْ فِی طُغْیانِهِمْ یَعْمَهُونَ» - . بقره / ۱۵ - {و آنان را در طغیانشان فرو می گذارد تا سرگردان شوند.}

مد الجیش و أمده: هنگامی که ارتش را مجهز کند و نیرومند گرداند، و منظور افزایش عمر نیست. این فعل با « لام» متعدی می شود.

معتزله می گویند: «وَ یَمُدُّهُمْ فِی طُغْیانِهِمْ یَعْمَهُونَ» به خاطر این است که خداوند لطف و کرمی را که نسبت به مومنان دارد، از آنان دریغ داشته و آنان را به دلیل کفر و اصرار بر گناه و بستن راه توفیق بر خود، آن ها را رها کرده و یاری نمی نماید، در نتیجه در هایشان را ظلمت و تاریکی فرا گرفته و نور و شادمانی بر دل های مومنان افزوده می شود.و یا این که شیطان آن ها را فریب داده و بر طغیان و سرکشی آنان می افزاید.

نسبت این عمل را به خدای متعال، از نوع سناد فعل به مسبب است، و افزودن طغیان بر آن ها به این دلیل است که تصور کنند اسناد فعل به خداوند، حقیقی است. مصداق آن این است که هنگامی که مد و افزودن را به شیطان نسبت می دهد، لفظ الغی (گمراهی) را به کار می برد و می فرماید: « وإخوانهم یمدونهم فی الغی» - . اعراف / ۲۰۲ - {و یارانشان آنان را به گمراهی می کشانند}

و می گویند: اصل آن این است: « نمد لهم» یعنی به آنان مهلت می دهیم و بر عمر آن ها می افزاییم تا متنبه شده و فرمانبردار

شونـد، اما این مهلت جز بر طغیان و کوری آن ها نیفزود، «لام» حـذف شده و فعل خود متعدی شده است، همانطور که خدای متعال می فرماید: «وَ اخْتارَ مُوسی قَوْمَهُ» - . اعراف / ۱۵۵ -

و یا تقدیر: برای اصلاح بر عمر آن ها می افزاید و با این حال آن ها در طغیان خود سرگردانند. - . تفسیر بیضاوی ۱ : ۴۶ -

در مورد آیه شریفه «یُخادِعُونَ اللَّهَ» - . بقره / ۹ - الخدع: خلاف آن چه را که پنهان کرده ای برای دیگری بیان کنی تا او را از تصـمیمش منصـرف سازی. فریب دادن خدا، بنا بر ظاهر آن تفسـیر نمی شود زیرا هیچ چیز بر خداوند پوشیده نیست، و نیز آن هـا قصـد فریب دادن خداونـد را ندارنـد، بلکه منظور از نیرنـگ بـا رسول، به خـاطر حـذف مضاف بوده و یا به این دلیل که با رسول خدا صـلی الله علیه و آله نیز مانند خدا برخورد می کنند، چرا که حضـرت صـلی الله علیه و آله جانشین پروردگار است، همانطور که خدای متعال نیز می فرماید: «مَنْ یُطِعِ الرَّسُولَ فَقَدْ أَطاعَ اللَّهَ» - . نساء / ۸۰ -

و اما تصویری که از خـدا ساخته اند و ایمان خود را آشـکار نموده و کفر خود را پنهان می سازند، خداوند نیز با آنان به همین صورت برخورد می کنـد، به این صورت که احکام مسـلمانان را در مورد آنان جاری ساخته و بـدین وسـیله آنان را مهلت می دهـد، و امـا این که رسول خـدا صـلی الله علیه و آله و مومنان حال خود را از آنان پنهان می کننـد، مجازاتی است که خـداوند برای آنان در نظر گرفته است، درست ماننـد رفتار حیله گرانه ای که خودشان در پیش گرفته بودند. - . تفسـیر بیضاوی ۱ : ۴۰ -

و امـا آیه شـریفه «ویمکر الله» یعنی: مکر آنـان را به خودشـان بر می گردانـد، و یـا منظور مجـازات و کیفر آنان بوده و یا مانند مکاران با آن ها برخورد می کند،

ص: ۵۰

به این صورت که آن هـا را به سوی بـدر روانه کرده و مسـلمانان را در نظر آنان انـدک جلوه می دهـد، تا بر مسـلمانان یورش برده و خود کشـته شونـد: «وَ اللَّهُ خَیْرُ الْماکِرِینَ» - . انفال / ۳۰ - به مکر آنان در مقایسه با مکر خود توجه نمی دهـد، اسـناد به چنین مثـال هـایی تنهـا برای طرفینی بودن امر و نمی توان در ابتـدا به کار برد زیرا شائبه مـذمت در حق خـدای متعال دارد. - . تفسیر بیضاوی ۲ : ۱۴۷ -

و اما «سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ » - . توبه / ۷۹ - یعنی خداوند آنان را به خاطر تمسخرشان کیفر می کند. - . تفسیر بیضاوی ۲ : ۱۹۸ -

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

ید، التوحید مع، معانی الأخبار ن، عیون أخبار الرضا علیه السلام الْمُعَاذِیُّ عَنْ أَحْمَدَ الْهَمْدَانِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ

أَبِيهِ قَالَ: سَأَلْتُ الرِّضَا علیه السلام عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ وَ عَنْ قَوْلِهِ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَ عَنْ قَوْلِهِ وَ مَكَرُوا وَ مَكَرَ اللَّهُ وَ عَنْ قَوْلِهِ يُخادِعُونَ اللَّهَ وَ هُوَ خادِعُهُمْ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ لَا يَسْخَرُ وَ لَا يَسْتَهْزِئُ وَ لَا يَمْكُرُ وَ لَا يُخَادِعُ وَ لَكِنَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ يُجَازِيهِمْ جَزَاءَ السُّخْرِيَّهِ وَ جَزَاءَ الِاسْتِهْزَاءِ وَ جَزَاءَ الْمَكْرِ وَ الْخَدِيعَهِ تَعَالَى اللَّهُ عَمَّا يَقُولُ الظَّالِمُونَ عُلُوّاً كَبِيراً.

ج، الإحتجاج مرسلا مثله.

**[ترجمه]توحید و معانی الاخبار و عیون اخبار الرضا (ع): حسن بن فضال از پدرش نقل می کند: از امام رضا علیه السلام سؤال کردم از قول حق تعالی «سَخِرَ اللَّهُ مِنْهُمْ» و از قول خدا «يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ» و از قول خدا «وَ مَكَرُوا وَ مَكَرَ اللَّهُ» و از قول خدا «يُخادِعُونَ اللَّهَ وَ هُوَ خادِعُهُمْ» - . نساء / ۱۴۲ - فرمود خدای عز و جل سخریه و استهزاء و مکر و خدعه نمی کند و لکن مکافات می دهد ایشان را بر سخریه و استهزاء و جزاء و خدعه شان مجازاتشان می کند؛ بلند است مرتبه خدا از آن چه ظالمین می گویند بسیار بلند. - . توحید: ۱۶۳، معانی الاخبار: ۱۳ ، عیون اخبار الرضا ۱ : ۱۱۵ -

در احتجاج نیز حدیث مشابهی نقل شده است. - . احتجاج: ۴۱۰ -

**[ترجمه]

«۲»

م، تفسير الإمام علیه السلام يُخادِعُونَ اللَّهَ وَ الَّذِينَ آمَنُوا وَ ما يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَ ما يَشْعُرُونَ قَالَ مُوسَى بْنُ جَعْفَرٍ علیهما السلام لَمَّا نَصَبَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله عَلِيّاً علیه السلام يَوْمَ غَدِيرِ خُمٍّ(1) وَ أَمَرَ عُمَرَ وَ تَمَامَ تِسْعَهٍ مِنْ رُؤَسَاءِ الْمُهَاجِرِينَ وَ الْأَنْصَارِ أَنْ يُبَايِعُوهُ بِإِمْرَهِ الْمُؤْمِنِينَ فَفَعَلُوا ذَلِكَ وَ تَوَاطَئُوا بَيْنَهُمْ أَنْ يَدْفَعُوا هَذَا الْأَمْرَ عَنْ عَلِيٍّ علیه السلام وَ أَنْ يُهْلِكُوهُمَا كَانَ مِنْ مُوَاطَاتِهِمْ أَنْ قَالَ أَوَّلُهُمْ مَا اعْتَدَدْتُ بِشَيْ ءٍ كَاعْتِدَادِي بِهَذِهِ الْبَيْعَهِ وَ لَقَدْ رَجَوْتُ أَنْ يَفْسَحَ اللَّهُ بِهَا لِي فِي قُصُورِ الْجِنَانِ وَ يَجْعَلَنِي فِيهَا مِنْ أَفْضَلِ النُّزَّالِ وَ السُّكَّانِ وَ قَالَ ثَانِيهِمْ بِأَبِي أَنْتَ وَ أُمِّي يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا وَثِقْتُ بِدُخُولِ الْجَنَّهِ وَ النَّجَاهِ مِنَ النَّارِ إِلَّا بِهَذِهِ الْبَيْعَهِ وَ اللَّهِ مَا يَسُرُّنِي أَنْ نَقَضْتُهَا أَوْ نَكَثْتُ بَعْدَ مَا أَعْطَيْتُ وَ أَنَّ لِي طِلَاعَ مَا بَيْنَ الثَّرَى إِلَى الْعَرْشِ لَآلِيَ رَطْبَهً وَ جَوَاهِرَ فَاخِرَهً وَ قَالَ ثَالِثُهُمْ وَ اللَّهِ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَقَدْ صِرْتُ مِنَ الْفَرَحِ بِهَذِهِ الْبَيْعَهِ وَ مِنَ السُّرُورِ الْفَسِيحِ مِنَ الْآمَالِ فِي رِضْوَانِ اللَّهِ مَا أَيْقَنْتُ أَنَّهُ لَوْ كَانَتْ ذُنُوبُ أَهْلِ الْأَرْضِ كُلُّهَا عَلَيَّ لَمُحِّصَتْ عَنِّي بِهَذِهِ الْبَيْعَهِ وَ حَلَفَ عَلَى مَا قَالَ مِنْ ذَلِكَ ثُمَّ تَتَابَعَ بِمِثْلِ هَذَا الِاعْتِذَارِ مَنْ بَعْدَهُمْ مِنَ الْجَبَابِرَهِ وَ الْمُتَمَرِّدِينَ فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِمُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله يُخادِعُونَ اللَّهَ

۱- قال الفيروزآبادي في القاموس: غدير خم: موضعه على ثلاثه أميال من الجحفه بين الحرمين.

يَعْنِی يُخَادِعُونَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ بِأَيْمَانِهِمْ خِلَافَ مَا فِی جَوَانِحِهِمْ وَ الَّذِينَ آمَنُوا كَذَلِكَ أَيْضاً الَّذِينَ سَيِّدُهُمْ وَ فَاضِلُهُمْ عَلِيُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ ثُمَّ قَالَ وَ ما يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ مَا يَضُرُّونَ بِتِلْكَ الْخَدِيعَةِ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنْهُمْ وَ عَنْ نُصْرَتِهِمْ وَ لَوْ لَا إِمْهَالُهُ لَهُمْ مَا قَدَرُوا عَلَى شَيْ ءٍ مِنْ فُجُورِهِمْ وَ طُغْيَانِهِمْ وَ ما يَشْعُرُونَ أَنَّ الْأَمْرَ كَذَلِكَ وَ أَنَّ اللَّهَ يُطْلِعُ نَبِيَّهُ عَلَى نِفَاقِهِمْ وَ كَذِبِهِمْ وَ كُفْرِهِمْ وَ يَأْمُرُهُ بِلَعْنِهِمْ فِی لَعْنَةِ الظَّالِمِينَ النَّاكِثِينَ وَ ذَلِكَ اللَّعْنُ لَا يُفَارِقُهُمْ فِی الدُّنْيَا يَلْعَنُهُمْ خِيَارُ عِبَادِ اللَّهِ وَ فِی الْآخِرَةِ يُبْتَلَوْنَ بِشَدَائِدِ عِقَابِ اللَّهِ وَ إِذا لَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا إِلَى قَوْلِهِ يَعْمَهُونَ قَالَ مُوسَى عليه السلام وَ إِذَا لَقِيَ هَؤُلَاءِ النَّاكِثُونَ لِلْبَيْعَةِ الْمُوَاطِئُونَ(١) عَلَى مُخَالَفَةِ عَلِيٍّ عليه السلام وَ دَفْعِ الْأَمْرِ عَنْهُ الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا كَإِيمَانِكُمْ إِذَا لَقُوا سَلْمَانَ وَ الْمِقْدَادَ وَ أَبَا ذَرٍّ وَ عَمَّاراً قَالُوا آمَنَّا بِمُحَمَّدٍ وَ سَلَّمْنَا لَهُ بَيْعَةَ عَلِيٍّ وَ فَضْلَهُ كَمَا آمَنْتُمْ وَ إِنَّ أَوَّلَهُمْ وَ ثَانِيَهُمْ وَ ثَالِثَهُمْ إِلَى تَاسِعِهِمْ رُبَّمَا كَانُوا يَلْتَقُونَ فِی بَعْضِ طُرُقِهِمْ مَعَ سَلْمَانَ وَ أَصْحَابِهِ فَإِذَا لَقُوهُمْ اشْمَأَزُّوا مِنْهُمْ وَ قَالُوا هَؤُلَاءِ أَصْحَابُ السَّاحِرِ وَ الْأَهْوَجِ يَعْنُونَ مُحَمَّداً وَ عَلِيّاً عليه السلام فَيَقُولُ أَوَّلُهُمْ انْظُرُوا كَيْفَ أَسْخَرُ مِنْهُمْ وَ أَكُفُّ عَادِيَتَهُمْ عَنْكُمْ فَإِذَا الْتَقَوْا قَالَ أَوَّلُهُمْ مَرْحَباً بِسَلْمَانَ ابْنِ الْإِسْلَامِ وَ يَمْدَحُهُ بِمَا قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله فِيهِ وَ كَذَا كَانَ يَمْدَحُ تَمَامَ الْأَرْبَعَةِ فَلَمَّا جَازُوا عَنْهُمْ كَانَ يَقُولُ الْأَوَّلُ كَيْفَ رَأَيْتُمْ سُخْرِيَّتِی لِهَؤُلَاءِ وَ كَفِّی عَادِيَتَهُمْ عَنِّی وَ عَنْكُمْ فَيَقُولُ لَهُ لَا نَزَالُ بِخَيْرٍ مَا عِشْتَ لَنَا فَيَقُولُ لَهُمْ فَهَكَذَا فَلْتَكُنْ مُعَامَلَتُكُمْ لَهُمْ إِلَى أَنْ تَنْتَهِزُوا الْفُرْصَةَ فِيهِمْ مِثْلَ هَذَا فَإِنَّ اللَّبِيبَ الْعَاقِلَ مَنْ تَجَرَّعَ عَلَى الْغُصَّةِ حَتَّى يَنَالَ الْفُرْصَةَ ثُمَّ يَعُودُونَ إِلَى أَخْدَانِهِمْ مِنَ الْمُنَافِقِينَ الْمُتَمَرِّدِينَ الْمُشَارِكِينَ لَهُمْ فِی تَكْذِيبِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فِيمَا أَدَّاهُ إِلَيْهِمْ عَنِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ مِنْ ذِكْرِ تَفْضِيلِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام وَ نَصْبِهِ إِمَاماً عَلَى كَافَّةِ الْمُسْلِمِينَ قَالُوا لَهُمْ إِنَّا مَعَكُمْ فِيمَا وَاطَأْنَاكُمْ عَلَيْهِ مِنْ دَفْعِ عَلِيٍّ عَنْ هَذَا الْأَمْرِ إِنْ كَانَتْ لِمُحَمَّدٍ كَائِنَةٌ فَلَا يَغُرَّنَّكُمْ وَ لَا يُهَوِّلَنَّكُمْ مَا تَسْمَعُونَهُ مِنَّا مِنْ تَقْرِيظِهِمْ وَ تَرَوْنَا نَجْتَرِئُ عَلَيْهِمْ مِنْ مُدَارَاتِهِمْ فَإِنَّا نَحْنُ مُسْتَهْزِءُونَ بِهِمْ فَقَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ يُجَازِيهِمْ جَزَاءَ اسْتِهْزَائِهِمْ فِی الدُّنْيَا

١- أی الموافقون و المساهمون.

وَ الْآخِرَهِ وَ يَمُدُّهُمْ فِي طُغْيانِهِمْ يَعْمَهُونَ يُمْهِلُهُمْ وَ يَتَأَنَّى بِهِمْ وَ يَدْعُوهُمْ إِلَى التَّوْبَهِ وَ يَعِدُهُمْ إِذَا تَابُوا الْمَغْفِرَهَ وَ هُمْ يَعْمَهُونَ لَا يَرْعَوُونَ عَنْ قَبِيحٍ وَ لَا يَتْرُكُونَ أَذًى بِمُحَمَّدٍ وَ عَلِيٍّ يُمْكِنُهُمْ إِيصَالُهُ إِلَيْهِمَا إِلَّا بَلَغُوهُ قَالَ الْعَالِمُ عليه السلام أَمَّا اسْتِهْزَاءُ اللَّهِ بِهِمْ فِي الدُّنْيَا فَهُوَ إِجْرَاؤُهُ إِيَّاهُمْ عَلَى ظَاهِرِ أَحْكَامِ الْمُسْلِمِينَ لِإِظْهَارِهِمُ السَّمْعَ وَ الطَّاعَهَ وَ أَمَّا اسْتِهْزَاؤُهُ بِهِمْ فِي الْآخِرَهِ فَهُوَ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ إِذَا أَقَرَّهُمْ فِي دَارِ اللَّعْنَهِ وَ الْهَوَانِ وَ عَذَّبَهُمْ بِتِلْكَ الْأَلْوَانِ الْعَجِيبَهِ مِنَ الْعَذَابِ وَ أَقَرَّ هَؤُلَاءِ الْمُؤْمِنِينَ فِي الْجِنَانِ بِحَضْرَهِ مُحَمَّدٍ صَفِيِّ اللَّهِ الْمَلِكِ الدَّيَّانِ أَطْلَعَهُمْ عَلَى هَؤُلَاءِ الْمُسْتَهْزِءِينَ بِهِمْ فِي الدُّنْيَا حَتَّى يَرَوْا مَا هُمْ فِيهِ مِنْ عَجَائِبِ اللَّعَائِنِ وَ بَدَائِعِ النَّقِمَاتِ فَيَكُونَ لَذَّتُهُمْ وَ سُرُورُهُمْ بِشَمَاتَتِهِمْ كَلَذَّتِهِمْ وَ سُرُورِهِمْ بِنَعِيمِهِمْ فِي جِنَانِ رَبِّهِمْ فَالْمُؤْمِنُونَ يَعْرِفُونَ أُولَئِكَ الْكَافِرِينَ الْمُنَافِقِينَ بِأَسْمَائِهِمْ وَ صِفَاتِهِمْ وَ الْكَافِرُونَ وَ الْمُنَافِقُونَ يَنْظُرُونَ فَيَرَوْنَ هَؤُلَاءِ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ كَانُوا بِهِمْ فِي الدُّنْيَا يَسْخَرُونَ لِمَا كَانُوا مِنْ مُوَالاهِ مُحَمَّدٍ وَ عَلِيٍّ وَ آلِهِمَا يَعْتَقِدُونَ فَيَرَوْنَهُمْ فِي أَنْوَاعِ الْكَرَامَهِ وَ النَّعِيمِ فَيَقُولُ هَؤُلَاءِ الْمُؤْمِنُونَ الْمُشْرِفُونَ عَلَى هَؤُلَاءِ الْكَافِرِينَ الْمُنَافِقِينَ يَا فُلَانُ وَ يَا فُلَانُ وَ يَا فُلَانُ حَتَّى يُنَادُوهُمْ بِأَسْمَائِهِمْ مَا بَالُكُمْ فِي مَوَاقِفِ خِزْيِكُمْ مَاكِثُونَ هَلُمُّوا إِلَيْنَا نَفْتَحْ لَكُمْ أَبْوَابَ الْجِنَانِ لِتَخَلَّصُوا مِنْ عَذَابِكُمْ وَ تَلْحَقُوا بِنَا فَيَقُولُونَ يَا وَيْلَنَا أَنَّى لَنَا هَذَا فَيَقُولُ الْمُؤْمِنُونَ انْظُرُوا إِلَى هَذِهِ الْأَبْوَابِ فَيَنْظُرُونَ إِلَى أَبْوَابٍ مِنَ الْجِنَانِ مُفَتَّحَهٍ يُخَيَّلُ إِلَيْهِمْ أَنَّهَا إِلَى جَهَنَّمَ الَّتِي فِيهَا يُعَذَّبُونَ وَ يَقْدِرُونَ أَنَّهُمْ يَتَمَكَّنُونَ مِنْ أَنْ يَتَخَلَّصُوا إِلَيْهَا فَيَأْخُذُونَ فِي السِّبَاحَهِ فِي بِحَارِ حَمِيمِهَا وَ عَدْواً مِنْ بَيْنِ أَيْدِي زَبَانِيَتِهَا (۱) وَ هُمْ يَلْحَقُونَهُمْ يَضْرِبُونَهُمْ بِأَعْمِدَتِهِمْ وَ مِرْزَبَاتِهِمْ(۲) وَ سِيَاطِهِمْ فَلَا يَزَالُونَ هَكَذَا يَسِيرُونَ هُنَاكَ وَ هَذِهِ الْأَصْنَافُ مِنَ الْعَذَابِ تَمَسُّهُمْ حَتَّى إِذَا قَدَّرُوا أَنْ قَدْ بَلَغُوا تِلْكَ الْأَبْوَابَ وَجَدُوهَا مَرْدُومَهً(۳)عَنْهُمْ وَ

۱- قال الجوهريّ: الزبانيه عند العرب: الشرط. و سموا بها بعض الملائكه لدفعهم أهل النار إليها.

۲- جمع المرزبه و قد يشدد الباء: عصيه من حديد.

۳- أي مسدوده.

تُدَهْدِهُهُمُ الزَّبَانِیَهُ (۱) بِأَعْمِدَتِهَا فَتُنَکِسُهُمْ إِلَی سَوَاءِ الْجَحِیمِ وَ یَسْتَلْقِی أَولَئِکَ الْمُؤْمِنُونَ عَلَی فُرُشِهِمْ فِی مَجَالِسِهِمْ یَضْحَکُونَ مِنْهُمْ مُسْتَهْزِءِینَ بِهِمْ فَذَلِکَ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَالْیَوْمَ الَّذِینَ آمَنُوا مِنَ الْکُفَّارِ یَضْحَکُونَ عَلَی الْأَرائِکِ یَنْظُرُونَ.

**[ترجمه]تفسیر امام علیه السلام: امام عسکری علیه السلام در تفسیر آیه« یُخادِعُونَ اللَّهَ وَ الَّذینَ آمَنُوا وَ ما یَخْدَعُونَ إِلاَّ أَنْفُسَهُمْ وَ ما یَشْعُرُونَ» - . بقره / ۹ - { می خواهند خدا و مؤمنان را فریب دهند؛ در حالی که جز خودشان را فریب نمی دهند؛ (اما) نمی فهمند.} فرمود: موسی بن جعفر علیهما السلام فرمود: وقتی پیامبر (ص) علی علیه السلام را روز غدیر خم به امامت منصوب کرد و به عمر و همه نُه نفر از رؤسای مهاجرین و انصار امر فرمود که با علی علیه السلام به عنوان« امیر المؤمنین» بیعت کنند، آنان چنین کردند و بین خود توطئه کردند که امر امامت را از علی علیه السلام بردارند و پیامبر و علی صلوات الله علیهما را نابود کنند؛ و از جمه دسیسه هایشان این بود که اولین نفرشان گفت: تاکنون به هیچ بیعتی همچون این بیعت اطمینان نداشته ام. امید دارم که خداوند به خاطر آن دری از قصرهای بهشت را به روی من بگشاید و مرا از برترین ساکنان و مقیمان آن قرار دهد. نفر دوم عرض کرد: پدر و مادرم به فدایت ای رسول خدا! تنها پس از این بیعت بود که از راه یافتن خود به بهشت و نجات یافتن از دوزخ اطمینان یافتم و به خدا سوگند در ازای سرباز زدن و روی بر تافتن از این بیعت هیچ عطا و پاداشی مرا خوشحال نمی کند، حتی اگر برایم سرتاسر زمین و آسمان را آکنده از مرواریدهای تر و گوهرهای درخشان کنند. سومی عرض کرد: ای رسول خدا! به خدا سوگند پس از این بیعت، شادمانی در جانم، جای هراس را گرفت و امید به بهشت خداوند متعال در دلم پر گشود و اطمینان یافتم که اگر بار گناه تمامی اهل زمین بر دوش من باشد، با این بیعت از همه ی آن پاک شده ام. سپس بر راستی گفته خود سوگند خورد؛ سپس دیگر ستمگران و سرکشان نیز پس از این سه تن، پوزش خواستند و چنین سخنانی گفتند. خداوند عز و جل به محمّد صلی الله علیه و آله فرمود: «یُخَادِعُونَ اللّهَ»

ص: ۵۱

یعنی با سوگند خوردن بر آن چه که خلاف باورشان است، قصد دارند رسول خدا را فریب دهند «وَالَّذِینَ آمَنُوا» و نیز فریب دهند آنان را که علی بن ابی طالب علیه السلام سرور و مهترشان است. سپس فرمود: «وَمَا یَخْدَعُونَ إِلاَّ أَنفُسَهُم» یعنی نیرنگ آن ها تنها به خودشان زیان می رساند؛ چرا که خداوند تبارک و تعالی از آن ها و یاریشان بی نیاز است و اگر نبود فرصتی که حق تعالی به آن ها داده است، هرگز یارای گستاخی و گردن کشی نداشتند. «وَمَا یَشْعُرُونَ» درک نکردند که ماجرا این گونه است و خداوند پیامبرش را از دورویی و کفرورزی و دروغ گویی آن ها آگاه ساخت و فرمان داد تا آنان را در جرگه ی ستمکاران و عهد شکنان لعنت گوید؛ لعنتی که در دنیا از آن ها جدا نشود و بر زبان بندگان برگزیده ی خداوند جاری شود و در آخرت به سخت ترین عذاب خداوند گرفتار آیند. - . تفسیر امام عسکری: ۱۱۳ -

« وَ إِذا لَقُوا الَّذِینَ آمَنُوا» - . بقره / ۱۴ - تا آیه« یَعمَهونَ» امام کاظم علیه السلام فرمود: هنگامی که بیعت شکنان و دسیسه پردازان یعنی «الَّذِینَ آمَنُواْ قَالُواْ آمَنَّا» همچون ایمان شما، به قصد مخالفت با علی علیه السلام و کنار زدن او و از امر خلافت، با مؤمنانی همچون سلمان و مقداد و ابوذر و عمار رویاروی می شدند، به ایشان می گفتند: ما نیز همان گونه که شما ایمان آورده اید، به محمّد صلی الله علیه و آله ایمان آورده ایم و به دعوت او برای بیعت با علی علیه السلام و تأیید برتری وی گردن نهاده ایم و بر فرمان او سر فرود آورده ایم.اولی و دومی و سومی تا نهمی آنان هر گاه در راه خود با سلمان و یارانش روبرو

می شدند، از آن ها احساس تنفر کرده و دوری می جستند و می گفتند: اینان پیروان آن دو جادوگر سبک سرند و منظورشان محمّد صلی الله علیه و آله و علی علیه السلام بود. سپس به یکدیگر می گفتند: مراقب باشید، مبادا اینان در لغزش های زبانتان چیزی از انکار گفته های محمّد صلی الله علیه و آله در باره علی علیه السلام بشنوند؛ چرا که نزد آن ها سخن چینی کرده موجب هلاک شدنتان می شوند. اولی گفت: بنگرید تا چگونه آنان را به ریشخند می گیرم و شرّشان را از سرتان کم می کنم. سپس به سلمان و یارانش نزدیک شد و گفت: سلام بر سلمان بن اسلام، و او را با جملاتی که پیامبر صلی الله علیه و آله در باره اش فرمود، مدح گفت و همچنین تمام چهار تن او را مدح گفتند؛ وقتی از کنار آنان گذشتند، اولی، از یاران خود پرسید: دیدید که چگونه آنان را ریشخند کردم و چگونه شر و دشمنی آنان را از سر خود و شما کم کردم، به نظر شما چگونه بود؟ آنان به او پاسخ دادند: تازمانی که تو در قید حیات باشی، گزندی به ما نرسد. او گفت: رفتار شما نیز با آنان بایست چنین باشد تا روزی که فرصتی دست دهد؛ چرا که دانا مرد هوشمند، جام غم سرکشیده، سکوت می کند تا روزی که فرصتی برایش فراهم شود. آن گاه نزد یاران منافق خود بازگشتند، یاغیانی که همچون خودشان آن چه را که پیامبر صلی الله علیه و آله از جانب خدای متعال در برتری امیر مؤمنان و امامت ایشان علیه السلام بر تمامی مکلّفان در دین بیان می فرمود، دروغ می انگاشتند. آن دیگران به آنان گفتند: ما با شما همراهیم در دسیسه ای که پیش گرفته اید تا اگر در محمد صلی الله علیه و آله شائبه ای وجود داشته باشد، علی علیه السلام را از این امر «خلافت» کنار زنید؛ اگر می بینید و می شنوید که آنان را می ستائیم و در چاپلوسی آن ها قدم پیش می گذاریم باور نکنید و هراسان نشوید که ما آنان را مسخره می کنیم؛ پس خداوند عز و جل فرمود: ای محمّد «اللّهُ یَسْتَهْزِئُ بِهِمْ» یعنی خدا آنان را ریشخند خواهد کرد و سزای ریشخندشان را در دنیا و آخرت خواهد داد.

ص: ۵۲

«وَیَمُدُّهُمْ فِی طُغْیَانِهِمْ یَعْمَهُونَ» یعنی و آن ها را در طغیانشان نگه می دارد، تا سرگردان شوند و به آن ها مهلت می دهد و با لطف خویش با آن ها می سازد و آنان را دعوت به توبه می کند؛ پس اگر دعوت او را به توبه پاسخ دهند، آن ها را وعده به آمرزش می دهد. حال آن که آنان «یَعْمَهُونَ» دست از کردار نکوهیده خود بر نمی دارند و آزار رساندن به محمّد صلی الله علیه و آله و علی علیه السلام را که درود خداوند بر ایشان باد ترک نمی کنند وهر اذیت و آزاری که در توانشان باشد در حق آن دو بزرگوار انجام می دهند.

حضرت امام حسن عسکری علیه السلام فرمود: و اما این که خداوند آن ها را در دنیا ریشخند می کند، از آن جا که آن ها در ظاهر، دین خدا را پذیرفته و از آن فرمان می برند، خداوند با آنان بر اساس ظاهر احکام دین برخورد می کند. اما به رسول خود صلی الله علیه و آله فرمان می دهد که آن ها را لعنت کند و با آنان به کنایه سخن گوید و رفتار کند تا مؤمنان بی ریا مراد حضرت را از این رفتار دریابند. و اما این که خداوند آن ها را در آخرت ریشخند می کند، پس از آن که خداوند عز و جل آنان را در سرای لعن و پستی جای داد و به شگفت ترین گونه های عذاب مجازاتشان کرد و نیز مؤمنان را در بهشت و در حضور محمّد صلی الله علیه و آله برگزیده پادشاه داور حاضر نمود، آن منافقان را که در دنیا مؤمنان را به ریشخند می گرفتند، در پیش چشم مؤمنان در خواهد آورد تا بنگرند چگونه این دورویان در شگفت ترین لعنت ها و خیره ساز ترین شکنجه ها گرفتار شده اند. در آن جا مؤمنان از شماتت منافقان، غرق در لذت و شادمانی خواهند شد مانند نعمت های بهشت خداوند

که در آن در سرور و شادی به سر خواهند برد. مؤمنان آن سیاه بختان را با نام ها و صفت هایشان در چند گروه خواهند شناخت. و کافران و منافقان دیده باز کنند، کسانی را می بینند که در دنیا آن ها را به خاطر باور به ولایت محمّد صلی الله علیه و آله و علی و خاندان ایشان علیهم السلام به ریشخند می گرفته اند. آن مؤمنان از جایگاه والای خود به آن کافران و منافقان فرو نگرند و گویند: ای فلان کس و ای فلان کس و آن ها را به اسم این چنین ندا دهند: در سرای ننگ و رسوایی خود چگونه به سر می برید؟ بیایید درهای بهشت را به سویتان بگشاییم تا از این عذاب برهید و در شادی نعمت های بهشتی به ما بپیوندید. آن ها پاسخ دهند: وای بر ما از کجا می توانیم چنین کنیم؟ مؤمنان گویند: به این درها بنگرید. آن ها چشم به درهای گشوده بهشت اندازند و گمان برند این درها به سوی دوزخ عذاب آور آن ها باز شده و می توانند از آن جا به سوی بهشت رهایی یابند؛ به همین خاطر، گریزان شروع به شنا در آب های جوشان می کنند و در فرار از دست فرشتگان عذاب می کوشند، اما شکنجه گران دنبالشان می کنند و آن ها را به زیر گرز و پتک و شلاق می گیرند. همچنان بر آن ها چنین می گذرد و عذاب ها بر سرشان فرود می آید تا سرانجام به آن درها می رسند؛ اما به ناگاه آن درها به رویشان آوار می شود.

ص: ۵۳

شکنجه گران سر رسیده با گرزهای خود آن ها را به درون می غلتانند و به سوی دوزخ باز می گردانند. در آن دم، مؤمنان در نشیمن گاه های خود بر فرش ها آرمیده اند و اینان را به خنده و ریشخند می گیرند؛ و این همان کلام خداوند عز و جل است: «فَالْيَوْمَ الَّذِينَ آمَنُواْ مِنَ الْكُفَّارِ يَضْحَكُونَ عَلَى الْأَرَائِكِ يَنظُرُونَ» - . مطففین / ۳۴ و ۳۵ -

[(ولی) امروز مؤمنانند که بر کافران خنده می زنند، بر تختها(ی خود نشسته) نظاره می کنند]. - . تفسیر امام عسکری: ۱۱۸ -

**[ترجمه]

بیان

قال فی القاموس الهوج محركه طول فی حمق و طیش و تسرع و الهوجاء الناقه المسرعه.

أقول: سیأتی تمام الخبر فی موضعه إن شاء الله تعالی.

**[ترجمه]در قاموس گفته: الهوج با حرکت، طول در حماقت و عقل از سر پریدن را گویند. الهوجاء: ماده شتر تند رو.

من می گویم: ان شاء الله این روایت به طور کامل در محل خود ذکر خواهد شد.

**[ترجمه]

باب ۲۲ عقاب الكفار و الفجار فی الدنیا

الآیات

الرعد: «إِنَّ اللَّهَ لا يُغَيِّرُ ما بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا ما بِأَنْفُسِهِمْ»(١١)

الكهف: «وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَجُلَيْنِ جَعَلْنا لِأَحَدِهِما جَنَّتَيْنِ»(الآيات: ٣٢-٤۴)

طه: «فَإِنَّ لَكَ فِي الْحَياهِ أَنْ تَقُولَ لا مِساسَ»(٩٧) (٢)

حمعسق: «وَ ما أَصابَكُمْ مِنْ مُصِيبَهٍ فَبِما كَسَبَتْ أَيْدِيكُمْ وَ يَعْفُوا عَنْ كَثِيرٍ* وَ ما أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَ ما لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَ لا نَصِيرٍ»(٣٠-٣١)

ن: «إِنَّا بَلَوْناهُمْ كَما بَلَوْنا أَصْحابَ الْجَنَّهِ إِذْ أَقْسَمُوا لَيَصْرِمُنَّها مُصْبِحِينَ* وَ لا يَسْتَثْنُونَ *فَطافَ عَلَيْها طائِفٌ مِنْ رَبِّكَ وَ هُمْ نائِمُونَ* فَأَصْبَحَتْ كَالصَّرِيمِ* فَتَنادَوْا مُصْبِحِينَ* أَنِ اغْدُوا عَلى حَرْثِكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صارِمِينَ *فَانْطَلَقُوا وَ هُمْ يَتَخافَتُونَ* أَنْ لا يَدْخُلَنَّهَا الْيَوْمَ عَلَيْكُمْ مِسْكِينٌ* وَ غَدَوْا عَلى حَرْدٍ قادِرِينَ* فَلَمَّا رَأَوْها قالُوا إِنَّا لَضَالُّونَ* بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ* قالَ أَوْسَطُهُمْ أَ لَمْ أَقُلْ لَكُمْ لَوْ لا تُسَبِّحُونَ* قالُوا سُبْحانَ رَبِّنا إِنَّا كُنَّا ظالِمِينَ *فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلى بَعْضٍ يَتَلاوَمُونَ* قالُوا يا وَيْلَنا إِنَّا كُنَّا

١- أى و تدحرجهم الزبانيه.

٢- أى لا- مماسه و لا- مخالطه، لا أمس و لا امس، عوقب السامرى فى الدنيا بالمنع من مخالطه الناس، و حرم عليهم مكالمته و مخالطته و مجالسته و مؤاكلته، فإذا اتفق أن يماس أحدا حم الماس و الممسوس، فكان يهيم فى البريه مع الوحش، و إذا لقى أحدا قال: لا مساس، أى لا تقربنى و لا تماسنى.

طاغِينَ* عَسى رَبُّنا أَنْ يُبْدِلَنا خَيْراً مِنْها إِنَّا إِلى رَبِّنا راغِبُونَ *كَذلِكَ الْعَذابُ وَ لَعَذابُ الْآخِرَهِ أَكْبَرُ لَوْ كانُوا يَعْلَمُونَ»(۱۷-۳۳)

lt;meta info="- إِنَّ اللَّهَ لا يُغَيِّرُ ما بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا ما بِأَنْفُسِهِمْ - . رعد / ۱۱ -

{در حقیقت، خدا حال قومی را تغییر نمی دهد تا آنان حال خود را تغییر دهند}

- وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَجُلَيْنِ جَعَلْنا لِأَحَدِهِما جَنَّتَيْنِ - . کهف / ۳۲ -

{و برای آنان، آن دو مرد را مَثَل بزن که به یکی از آن ها دو باغ انگور دادیم}

- فَإِنَّ لَکَ فِی الْحَیاهِ أَنْ تَقُولَ لا مِساسَ - . طه / ۹۷ -

{بهره تو در زندگی این باشد که [به هر که نزدیک تو آمد] بگویی: [به من] دست مزنی}

- وَ ما أَصابَکُمْ مِنْ مُصِیبَهٍ فَبِما کَسَبَتْ أَیْدِیکُمْ وَ یَعْفُوا عَنْ کَثِیرٍ *و ما أَنْتُمْ بِمُعْجِزِینَ فِی الْأَرْضِ وَ ما لَکُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِیٍّ وَ لا نَصِیرٍ - . شوری / ۳۰ - ۳۱ -

{و هر [گونه] مصیبتی به شما برسد به سبب دستاورد خود شماست، و [خدا] از بسیاری درمی گذرد. و شما در زمین درمانده کننده [خدا] نیستید، و جز خدا شما را سرپرست و یاوری نیست.}

- إِنَّا بَلَوْناهُمْ کَما بَلَوْنا أَصْحابَ الْجَنَّهِ إِذْ أَقْسَمُوا لَیَصْرِمُنَّها مُصْبِحِینَ وَ لا یَسْتَثْنُونَ *فَطافَ عَلَیْها طائِفٌ مِنْ رَبِّکَ وَ هُمْ نائِمُونَ *فَأَصْبَحَتْ کَالصَّرِیمِ فَتَنادَوْا مُصْبِحِینَ أَنِ اغْدُوا عَلی حَرْثِکُمْ إِنْ کُنْتُمْ صارِمِینَ*فَانْطَلَقُوا وَ هُمْ یَتَخافَتُونَ أَنْ لا یَدْخُلَنَّهَا الْیَوْمَ عَلَیْکُمْ مِسْکِینٌ وَ غَدَوْا عَلی حَرْدٍ قادِرِینَ *فَلَمَّا رَأَوْها قالُوا إِنَّا لَضَالُّونَ بَلْ نَحْنُ مَحْرُومُونَ *قالَ أَوْسَطُهُمْ أَ لَمْ أَقُلْ لَکُمْ لَوْ لا تُسَبِّحُونَ *قالُوا سُبْحانَ رَبِّنا إِنَّا کُنَّا ظالِمِینَ *فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلی بَعْضٍ یَتَلاوَمُونَ *قالُوا یا وَیْلَنا إِنَّا کُنَّا طاغِینَ *عَسی رَبُّنا أَنْ یُبْدِلَنا خَیْراً مِنْها إِنَّا إِلی رَبِّنا راغِبُونَ *کَذلِکَ الْعَذابُ وَ لَعَذابُ الْآخِرَهِ أَکْبَرُ لَوْ کانُوا یَعْلَمُونَ - . قلم / ۱۷ - ۳۱ -

{ما آنان را همان گونه که باغداران را آزمودیم، مورد آزمایش قرار دادیم، آنگاه که سوگند خوردند که صبح برخیزند و [میوه] آن [باغ] را حتماً بچینند. و[لی] «ان شاء اللّه» نگفتند. پس در حالی که آنان غنوده بودند، بلایی از جانب پروردگارت بر آن [باغ] به گردش درآمد. و [باغ،] آفت زده [و زمین بایر] گردید. پس [باغداران] بامدادان یکدیگر را صدا زدند، که: «اگر میوه می چینید، بامدادان به سوی کشت خویش روید.» پس به راه افتادند و آهسته به هم می گفتند : امروز نباید در باغ بینوایی بر شما درآید. و صبحگاهان در حالی که خود را بر منع [بینوایان] توانا می دیدند، رفتند. و چون [باغ] را دیدند، گفتند: «قطعاً ما راه گم کرده ایم. [نه!] بلکه ما محرومیم. خردمندترینشان گفت: «آیا به شما نگفتم: چرا خدا را به پاکی نمی ستایید؟» گفتند: «پروردگارا، تو را به پاکی می ستاییم، ما واقعاً ستمگر بودیم.» پس بعضی شان رو به بعضی دیگر آوردند و همدیگر را به نکوهش گرفتند. گفتند: «ای وای بر ما که سرکش بوده ایم!}

**[ترجمه]

تفسیر

لَيَصْرِمُنَّها أى ليقطعنها وَ لا يَسْتَثْنُونَ أى لا يقولون إن شاء الله طائِفٌ أى بلاء طائف كَالصَّرِيم أى كالبستان الذى صرمت ثماره (۱) وَ هُمْ يَتَخافَتُونَ أى يتشاورون بينهم خفيه عَلى حَرْدٍ (۲) أى نكد من حردت السنه إذا لم يكن فيها مطر قادِرِينَ عند أنفسهم على صرامها و سيأتى تفسير سائر الآيات و تأويلها فى مواضعها.

**[ترجمه]ص: ۵۴

«لَيَصْرِمُنَّها» يعنى تا آن را بچينند، «وَ لا يَسْتَثْنُونَ» يعنى إن شاء الله نگفتند؛ «طائِفٌ» يعنى بلا و حادثه؛ «كَالصَّرِيم» يعنى مانند باغى كه ميوههايش آفت زده باشد. «وَ هُمْ يَتَخافَتُونَ» يعنى پنهانى با يكديگر مشورت كردند؛ «عَلى حَرْدٍ» يعنى سختى، حردت السنه: سالى كه باران و آبش كم است. « قادرين» در نزد خود بر چيدن ميوهها خود را توانا ديدند. تفسير ديگر آيات در محل خود بيان خواهد شد.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

فس، تفسير القمى فِي رِوَايَهِ أَبِي الْجَارُودِ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام فِي قَوْلِهِ وَ لا يَزالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِما صَنَعُوا قارِعَهٌ وَ هِيَ النَّقِمَهُ أَوْ تَحُلُّ قَرِيباً مِنْ دارِهِمْ فَتَحُلُّ بِقَوْمٍ غَيْرِهِمْ فَيَرَوْنَ ذَلِكَ وَ يَسْمَعُونَ بِهِ وَ الَّذِينَ حَلَّتْ بِهِمْ عُصَاهٌ كُفَّارٌ مِثْلُهُمْ وَ لَا يَتَّعِظُ بَعْضُهُمْ بِبَعْضٍ وَ لَنْ يَزَالُوا كَذَلِكَ حَتَّى يَأْتِيَ وَعْدُ اللَّهِ الَّذِى وَعَدَ الْمُؤْمِنِينَ مِنَ النَّصْرِ وَ خِزْيِ الْكَافِرِينَ.

**[ترجمه]تفسير قمى: حضرت باقر عليه السلام در تفسير آيه «وَ لا يَزالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُمْ بِما صَنَعُوا قارِعَهٌ» {و پيوسته بلاهاى كوبنده اى بر كافران بخاطر اعمالشان وارد مى شود،} فرمود: قارعه يعنى كيفر «أَوْ تَحُلُّ قَرِيباً مِنْ دارِهِمْ» -. رعد / ۳۱ - { و يا به نزديكى خانه آن ها فرود مى آيد،} آن كيفر مى رسد به نزديك آن ها و بر گروهى غير از ايشان وارد مى شود عذاب را مى بينند و مى شنوند كسانى كه بر آن ها عذاب وارد مى شود گنهكاران و كفار كه از يكديگر پند نمى گيرند و پيوسته چنين هستند «حَتَّى يَأْتِيَ وَعْدُ اللَّهِ» -. رعد / ۳۱ - يعنى وعده اى كه خداوند به مؤمنين داده كه نصر آن ها و خوار كردن كافران باشد. -. تفسير قمى ۱ : ۳۶۷ -

**[ترجمه]

«۲»

فس، تفسير القمى وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَجُلَيْنِ جَعَلْنا لِأَحَدِهِما جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنابٍ وَ حَفَفْناهُما بِنَخْلٍ وَ جَعَلْنا بَيْنَهُما زَرْعاً قَالَ نَزَلَتْ فِي رَجُلٍ كَانَ لَهُ بُسْتَانَانِ كَبِيرَانِ عَظِيمَانِ كَثِيرُ الثِّمَارِ كَمَا حَكَى اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ فِيهِمَا نَخْلٌ وَ زَرْعٌ وَ مَاءٌ وَ كَانَ لَهُ جَارٌ فَقِيرٌ فَافْتَخَرَ

الْغَنِیُّ عَلَی الْفَقِیرِ وَ قَالَ لَهُ أَنَا أَکْثَرُ مِنْکَ مالًا وَ أَعَزُّ نَفَراً ثُمَّ دَخَلَ بُسْتَانَهُ وَ قَالَ ما أَظُنُّ أَنْ تَبِیدَ (۳) هذِهِ أَبَداً وَ ما أَظُنُّ السَّاعَهَ قائِمَهً وَ لَئِنْ رُدِدْتُ إِلی رَبِّی لَأَجِدَنَّ خَیْراً مِنْها مُنْقَلَباً فَقَالَ لَهُ الْفَقِیرُ أَ کَفَرْتَ بِالَّذِی خَلَقَکَ مِنْ تُرابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَهٍ ثُمَّ سَوَّاکَ رَجُلًا لکِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّی وَ لا أُشْرِکُ بِرَبِّی أَحَداً ثُمَّ قَالَ الْفَقِیرُ لِلْغَنِیِّ فَهَلَّا إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَکَ قُلْتَ ما شاءَ اللَّهُ لا قُوَّهَ إِلَّا بِاللَّهِ إِنْ تَرَنِ أَنَا أَقَلَّ مِنْکَ مالًا وَ وَلَداً ثُمَّ قَالَ الْفَقِیرُ فَعَسی

۱- و قیل: الصریم: اللیل ای صارت سوداء کاللیل لاحتراقها.

۲- قال الشیخ فی التبیان: «وَ غَدَوْا عَلی حَرْدٍ» فالحرد: القصد، قال الحسن: معناه علی جهه من الفاهه. و قال مجاهد: معناه علی جد من أمرهم. و قال سفیان: معناه علی حنق. و قیل معناه علی منع، من قولهم: حاردت السنه: إذا منعت قطرها، و الأصل القصد، و قوله: «قادِرِینَ» معناه: مقدرین أنهم یصرمون ثمارها؛ و یجوز أن یکون المراد: و غدوا علی حرد قادرین عند أنفسهم علی صرام جنتهم.

۳- أی أن تهلک.

رَبِّی أَنْ یُؤْتِیَنِ خَیْراً مِنْ جَنَّتِکَ وَ یُرْسِلَ عَلَیْها حُسْباناً (۱) مِنَ السَّماءِ فَتُصْبِحَ صَعِیداً زَلَقاً (۲) أَیْ مُحْتَرِقاً أَوْ یُصْبِحَ ماؤُها غَوْراً فَوَقَعَ فِیهَا مَا قَالَ الْفَقِیرُ فِی ذَلِکَ (۳) اللَّیْلَهِ فَأَصْبَحَ الْغَنِیُّ یُقَلِّبُ کَفَّیْهِ (۴) عَلَی مَا أَنْفَقَ فِیهَا وَ هِیَ خاوِیَهٌ (۵) عَلی عُرُوشِها وَ یَقُولُ یا لَیْتَنِی لَمْ أُشْرِکْ بِرَبِّی أَحَداً وَ لَمْ تَکُنْ لَهُ فِئَهٌ یَنْصُرُونَهُ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ ما کانَ مُنْتَصِراً وَ هَذِهِ عُقُوبَهُ الْغَنِیِّ (۶).

**[ترجمه]تفسیر قمی: حضرت علیه السلام در تفسیر آیه شریفه «وَ اضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَجُلَیْنِ جَعَلْنا لِأَحَدِهِما جَنَّتَیْنِ مِنْ أَعْنابٍ وَ حَفَفْناهُما بِنَخْلٍ وَ جَعَلْنا بَیْنَهُما زَرْعاً» - . کهف / ۳۲ - { برای آنان مثالی بزن: آن دو مرد، که برای یکی از آن ها دو باغ از انواع انگورها قرار دادیم؛ و گرداگرد آن دو (باغ) را با درختان نخل پوشاندیم؛ و در میانشان زراعت پر برکتی قراردادیم. } فرمود: این آیه در مورد مردی نازل شده است که دو باغ بزرگ و پر ثمر داشت، همانطور که خدای متعال نیز فرموده است، و آن دو باغ درختان نخل و کشت و آب داشت. در همسایگی او فقیری بود.

روزی ثروتمند بر فقیر فخر فروشی کرده و گفت: «أَنَا أَکْثَرُ مِنْکَ مالًا وَ أَعَزُّ نَفَراً» - . کهف / ۳۴ - { من از تو داراتر و از حیث نفرات نیرومندترم} سپس وارد باغ شد و گفت «و در حالی که او به خویشتن ستمکار بود، داخل باغ شد [و] گفت: «گمان نمی کنم این نعمت هرگز زوال پذیرد. و گمان نمی کنم که رستاخیز بر پا شود، و اگر هم به سوی پروردگارم بازگردانده شوم قطعاً بهتر از این را در بازگشت، خواهم یافت.» - . کهف / ۳۴ - ۳۵ - فقیر به او پاسخ داد: «آیا به آن کسی که تو را از خاک، سپس از نطفه آفرید، آنگاه تو را [به صورت] مردی درآورد، کافر شدی؟» اما من [می گویم:] اوست خدا، پروردگار من، و هیچ کس را با پروردگارم شریک نمی سازم.» سپس فقیر به ثروتمند گفت: «و چون داخل باغت شدی، چرا نگفتی: ماشاء الله، نیرویی جز به [قدرت] خدا نیست. اگر مرا از حیث مال و فرزند کمتر از خود می بینی» و باز فقیر ادامه داد:

ص: ۵۵

«امید است که پروردگارم بهتر از باغ تو به من عطا فرماید، و بر آن [باغ تو] آفتی از آسمان بفرستد، تا به زمینی هموار و لغزنده تبدیل گردد» یعنی بسوزد، و «یا آب آن [در زمین] فروکش کند» هر آن چه فقیر گفته بود، در آن شب اتفاق افتاد. پس ثروتمند از فرط پشیمانی «دستهایش را بر هم می زد» به خاطر هزینه ای که برای باغ صرف کرده بود، در حالی که «در حالی که داربستهای آن فرو ریخته بود و [به حسرت] می گفت: «ای کاش هیچ کس را شریک پروردگارم نمی ساختم، و او را در برابر خدا گروهی نبود، تا یاریش کنند، و توانی نداشت که خود را یاری کند.» و این است عاقبت ثروتمند. - . تفسیر قمی ۲ : ۹ -

**[ترجمه]

«۳»

عَنْ سُلَیْمَانَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ: کُنْتُ عِنْدَ أَبِی الْحَسَنِ مُوسَی علیه السلام قَاعِداً فَأُتِیَ بِامْرَأَهٍ قَدْ صَارَ وَجْهُهَا قَفَاهَا فَوَضَعَ یَدَهُ الْیُمْنَی فِی جَبِینِهَا وَ یَدَهُ الْیُسْرَی مِنْ خَلْفِ ذَلِکَ ثُمَّ عَصَرَ وَجْهَهَا عَنِ الْیَمِینِ ثُمَّ قَالَ إِنَّ اللَّهَ لا یُغَیِّرُ ما بِقَوْمٍ حَتَّی یُغَیِّرُوا ما بِأَنْفُسِهِمْ فَرَجَعَ وَجْهُهَا فَقَالَ احْذَرِی أَنْ تَفْعَلِی کَمَا فَعَلْتِ قَالُوا یَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ وَ مَا فَعَلَتْ فَقَالَ ذَلِکَ مَسْتُورٌ إِلَّا أَنْ تَتَکَلَّمَ بِهِ فَسَأَلُوهَا فَقَالَتْ

كَانَتْ لِی ضَرَّةٌ فَقُمْتُ أَصَلِّی فَظَنَنْتُ أَنَّ زَوْجِی مَعَهَا فَالْتَفَتُّ إِلَیْهَا فَرَأَیْتُهَا قَاعِدَةً وَ لَیْسَ هُوَ مَعَهَا فَرَجَعَ وَجْهُهَا عَلَی مَا کَانَ.

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: سلیمان بن عبد اللّٰه گفت: در خدمت موسی بن جعفر علیهما السلام نشسته بودم که زنی را آوردند صورتش به پشت برگشته بود. پس حضرت یک دست را روی پیشانی او گذاشت و دست دیگر را به پشت سرش آنگاه فرمود: «إِنَ اللّٰهَ لا یُغَیِّرُ ما بِقَوْمٍ حَتَّی یُغَیِّرُوا ما بِأَنْفُسِهِمْ» - .

رعد / ١١ - { خداوند سرنوشت هیچ قوم (و ملّتی) را تغییر نمی دهد مگر آن که آنان آن چه را در خودشان است تغییر دهند!} صورتش را به حالت اول برگرداند فرمود: مبادا چنین کاری را دو مرتبه بکنی.

عرض کردند: یابن رسول الله! مگر چه کرده؟ فرمود: باید خودش بگوید. از خودش پرسیدند. گفت: من هوو داشتم مشغول نماز بودم، خیال کردم شوهرم با او است، صورت برگرداندم تا آن ها را تماشا کنم، دیدم آن زن تنها نشسته و شوهرم آن جا نیست، صورتم به همان حالت ماند. - . تفسیر عیاشی ٢ : ٢٢٠ -

**[ترجمه]

«۴»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ أَبِی عَمْرٍو الْمَدَائِنِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ إِنَّ أَبِی کَانَ یَقُولُ إِنَّ اللَّهَ قَضَی قَضَاءً حَتْماً لَا یُنْعِمُ عَلَی عَبْدِهِ بِنِعْمَةٍ فَیَسْلُبَهَا إِیَّاهُ قَبْلَ أَنْ یُحْدِثَ الْعَبْدُ مَا یَسْتَوْجِبُ بِذَلِکَ الذَّنْبِ سَلْبَ تِلْکَ النِّعْمَةِ وَ ذَلِکَ قَوْلُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لا یُغَیِّرُ ما بِقَوْمٍ حَتَّی یُغَیِّرُوا ما بِأَنْفُسِهِمْ

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: امام صادق علیه السلام روایت کند: پدرم امام باقر علیه السلام می فرمود: به راستی که خداوند حکم و قضای حتمی اش بر این قرار گرفته که نعمتی را به بنده ای نبخشد و سپس آن را از او بگیرد (بلکه اگر نعمتی را به او بخشید آن را از وی سلب نمی کند) مگر این که آن بنده گناهی کند و در نتیجه سزاوار خشم الهی گردد (پس در واقع خود بنده با گناهش نعمت را از خود سلب می کند). خدای متعال می فرماید: «إِنَّ اللّٰهَ لا یُغَیِّرُ ما بِقَوْمٍ حَتَّی یُغَیِّرُوا ما بِأَنْفُسِهِمْ.» { خداوند سرنوشت هیچ قوم (و ملّتی) را تغییر نمی دهد مگر آن که آنان آن چه را در خودشان است تغییر دهند!} - . تفسیر عیاشی ٢ : ٢٢١ -

**[ترجمه]

«۵»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ الرِّضَا علیه السلام فِی قَوْلِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ لا یُغَیِّرُ

۱- بضم الحاء، قال الراغب فی مفرداته: قیل: نارا و عذابا و إنّما هو فی الحقیقه ما یحاسب علیه فیجازی بحسبه انتهی. و قیل: أصل السهام التی ترمی لتجری فی طلق واحد و کان ذلک من رمی الاساوره، و الحسبان: المرامی الکثیره. و قیل: بردا.

۲- أرض زاق: لمساء لیس بها شی ء.

۳- فی المصدر: فی تلک اللیله. م.

۴- تقلیب الکف عباره عن الندم ذکرا لحال ما یوجد علیه النادم، أی فاصبح یصفق ندامه.

۵- خاویه أی ساقطه من خوی النجم: إذا سقط، أو خالیه من خلی المنزل: إذا خلی من أهله و کل مرتفع أظلک من سقف أو کرم أو بیت فهو عرش.

۶- فی المصدر: فهذه عقوبه البغی. م.

ما بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا ما بِأَنْفُسِهِمْ وَ إِذا أَرادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوْءاً فَلا مَرَدَّ لَهُ فَصَارَ الْأَمْرُ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى.

**[ترجمه]تفسير عياشى: امام رضا عليه السلام در تفسير آيه شريفه «إِنَّ اللَّهَ لا يُغَيِّرُ ما بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا ما

ص: ۵۶

بِأَنْفُسِهِمْ وَ إِذا أَرادَ اللَّهُ بِقَوْمٍ سُوْءاً فَلا مَرَدَّ لَهُ» {در حقيقت، خدا حال قومى را تغيير نمى دهد تا آنان حال خود را تغيير دهند. و چون خدا براى قومى آسيبى بخواهد، هيچ برگشتى براى آن نيست، و غير از او حمايتگرى براى آنان نخواهد بود.} فرمود: امر به دست خداست. -. تفسير عياشى ۲ : ۲۲۱ -

**[ترجمه]

«۶»

شى، تفسير العياشى عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ الْمَكْفُوفِ كَتَبَ إِلَيْهِ فِى كِتَابٍ لَهُ جُعِلْتُ فِدَاكَ يَا سَيِّدِى عَلِّمْ مَوْلَاكَ مَا لَا يُقْبَلُ لِقَائِلِهِ دَعْوَةٌ وَ مَا لَا يُؤَخَّرُ لِفَاعِلِهِ دَعْوَةٌ وَ مَا حَدُّ الِاسْتِغْفَارِ الَّذِى وُعِدَ عَلَيْهِ نُوحٌ وَ الِاسْتِغْفَارِ الَّذِى لَا يُعَذَّبُ قَائِلُهُ وَ كَيْفَ يُلْفَظُ بِهِمَا وَ مَا مَعْنَى قَوْلِهِ وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ وَ مَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَ قَوْلِهِ فَمَنِ اتَّبَعَ هُدايَ وَ مَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِى وَ إِنَّ اللَّهَ لا يُغَيِّرُ ما بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُوا ما بِأَنْفُسِهِمْ وَ كَيْفَ تَغْيِيرُ الْقَوْمِ مَا بِأَنْفُسِهِمْ حَتَّى يُغَيِّرَ مَا بِأَنْفُسِهِمْ فَكَتَبَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ كَافَأَكُمُ اللَّهُ عَنِّى بِتَضْعِيفِ الثَّوَابِ وَ الْجَزَاءِ الْحَسَنِ الْجَمِيلِ وَ عَلَيْكُمْ جَمِيعاً السَّلَامُ وَ رَحْمَةُ اللَّهِ وَ بَرَكَاتُهُ الِاسْتِغْفَارُ أَلْفٌ وَ التَّوَكُّلُ مَنْ تَوَكَّلَ عَلَى اللَّهِ فَهُوَ حَسْبُهُ وَ مَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجاً وَ يَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لا يَحْتَسِبُ وَ أَمَّا قَوْلُهُ فَمَنِ اتَّبَعَ هُدايَ مَنْ قَالَ بِالْإِمَامَةِ وَ اتَّبَعَ أَمْرَكُمْ بِحُسْنِ طَاعَتِهِمْ وَ أَمَّا التَّغَيُّرُ إِنَّهُ لَا يُسِى ءُ إِلَيْهِمْ حَتَّى يَتَوَلَّوْا ذَلِكَ بِأَنْفُسِهِمْ بِخَطَايَاهُمْ وَ ارْتِكَابِهِمْ مَا نُهِىَ عَنْهُ وَ كَتَبَ بِخَطِّهِ.

**[ترجمه]تفسير عياشى: حسين بن مكفوف به امام عليه السلام نامه نوشت و گفت: فدايت شوم، مولاى من! به چاكر خويش، دعايى بياموزيد كه گوينده اش اميد اجابت ندارد و اگر كسى آن دعا را بخواند، استجابت آن به تأخير نيفتد. حدود (تعريف) استغفارى كه نوح به آن وعده داد، چيست و استغفارى كه گوينده آن به عذاب مبتلا نمى شود كدام است؟ مفهوم آيه «وَمَن يَتَّقِ اللَّهَ» -. طلاق/ ۲، ۴ و ۵. -

[هر كس از خدا پروا كند] چيست؟ «وَمَن يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ» -. طلاق/ ۳. -[و هر كس بر خدا اعتماد كند] يعنى چه؟ و جمله «فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَايَ» -. طه/ ۱۲۳. -[هر كس از هدايتم پيروى كند] و «وَمَنْ أَعْرَضَ عَن ذِكْرِى» -. طه/ ۱۲۴. -[هر كس از ياد من دل بگرداند] و «إِنَّ اللّهَ لاَ يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتَّى يُغَيِّرُواْ مَا بِأَنْفُسِهِمْ» به چه معناست و چگونه گروهى حال كنونى خود را تغيير مى دهند؟

امام عليه السلام در پاسخ او نوشت: خداوند متعال از سوى من، اجر و ثواب شما را دوچندان كند و جزاى نيكويتان عطا فرمايد. سلام و درود خدا و رحمت و بركاتش بر همه شما باد. اما درباره پاسخ پرسش هايت؛ بدان كه استغفار، هزار بار است و هر كس كه بر خداوند توكل نمايد، خداوند، او را كافى است و هر كس كه از خداوند، پروا كند، خداوند هميشه راه بيرون

شـدنی برای او قرار داده و از جایی که در خیالش نمی گنجد به او روزی می دهد. اما عبارت «فَمَنِ اتَّبَعَ هُدَایَ» یعنی هر کس به امامان معصوم علیهم السـلام، ایمان داشـته باشـد و با حسن اطاعت، تابع اوامر آنان باشد، از هدایت خدا، پیروی کرده است. امـا مقصود از تغییر حـال کنونی افراد، آن است که خداونـد برای هیـچ کس بـدی نمی آورد، مگر آن گـاه که خود با گناهان خویش و مرتکب شدن به آن چه خداوند نهی کرده و بازداشـته است، وضعیت و حال خود را تغییر دهند. امام علیه السلام این جمله ها را با دستخط خود نوشتند. - . تفسیر عیاشی ۲ : ۲۲۱ -

**[ترجمه]

«۷»

نهـج، نهـج البلاـغه وَ ایْمُ اللَّهِ مَـا کَانَ قَوْمٌ قَطُّ فِی غَضِّ نِعْمَهٍ مِنْ عَیْشٍ فَزَالَ عَنْهُمْ إِلَّا بِـذُنُوبٍ اجْتَرَحُوهَا لِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَی لَیْسَ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِیـدِ وَ لَوْ أَنَّ النَّاسَ حِینَ تَنْزِلُ بِهِمُ النِّقَمُ وَ تَزُولُ عَنْهُمُ النِّعَمُ فَزِعُوا إِلَی رَبِّهِمْ بِصِـدْقٍ مِنْ نِیَّاتِهِمْ وَ وَلَهٍ مِنْ قُلُوبِهِمْ لَرَدَّ عَلَیْهِمْ کُلَّ شَارِدٍ وَ أَصْلَحَ لَهُمْ کُلَّ فَاسِدٍ.

**[ترجمه]نهـج البلاـغه: به خـدا سوگنـد، قومی که در فراخی نعمت و کامیـابی بوده انـد و نعمتشان روی به زوال نهاده، زوال نعمت را سـببی جز ارتکـاب گناهان نبوده است، زیرا {خـدا بر بنـدگانش سـتم روا نـدارد} - . آل عمران / ۱۸۲ - . اگر مردم هنگامی که محنت و بلایی بر آن ها فرود می آیـد و نعمتهایشان زوال می یابد، از روی صدق و صـفای نیت و شـیفتگی دل به درگاه خداوندی زاری کنند، خداوند نعمت رمیده را به آنان بازمی گرداند و کارهای تباهشان را به صـلاح می آورد. - . نهج البلاغه : ۳۶۰ -

**[ترجمه]

توضیح

فی غضّ نعمه أی فی نعمه غضّه طریّه ناضره و الوله بالتحریک الحزن و الخوف و الشارد النافر.

**[ترجمه]«فی غضّ نعمه»: در فراوانی و تازگی و طراوت نعمت؛ الوله (با حرکت): ناراحتی و ترس؛ الشارد: رمیده.

**[ترجمه]

«۸»

دَعَوَاتُ الرَّاوَنْدِیِّ، قَالَ الصَّادِقُ علیه السـلام اتَّقُوا الذُّنُوبَ وَ حَذِّرُوهَا إِخْوَانَکُمْ فَوَ اللَّهِ مَا الْعُقُوبَهُ إِلَی أَحَدٍ أَسْرَعَ مِنْهَا إِلَیْکُمْ لِأَنَّکُمْ لَا تُؤَاخَذُونَ بِهَا یَوْمَ الْقِیَامَهِ.

**[ترجمه]دعوات راونـدی: امـام صادق علیه السـلام فرمود: از گناهان بپرهیزیـد و شـیعیان ما را نیز از گناهان بر حـذر داریـد.

سوگند به خدا که گناهان به سوی هیچ کس با شتاب تر از آن که به سوی شما می آیند، نمی روند. این به خاطر آن است که شما به سبب گناهانتان در آخرت مورد مؤ اخذه قرار نمی گیرید. - . دعوات راوندی: ۲۹۱ -

**[ترجمه]

«۹»

وَ قَالَ زَيْنُ الْعَابِدِينَ علیه السلام مَا مِنْ مُؤْمِنٍ تُصِيبُهُ رَفَاهِيَهٌ فِي دَوْلَهِ الْبَاطِلِ إِلَّا ابْتُلِيَ قَبْلَ مَوْتِهِ بِبَدَنِهِ أَوْ مَالِهِ حَتَّى يَتَوَفَّرَ حَظُّهُ فِي دَوْلَهِ الْحَقِّ.

ص: ۵۷

**[ترجمه]دعوات راونـدی: امام زین العابـدین علیه السـلام فرمود: هیچ مؤمنی نیست که در دولت باطل رفاه و آسایشـی به او رسد مگر آن که پیش از مردن به بدن یا مالش آزمایش شود، تا بهره اش در دولت حق فراهم آید - . دعوات راوندی: ۲۹۱ - .

**[ترجمه]

باب ۲۳ علل الشرائع و الأحكام

الآيات

المائده: «ما يُرِيدُ اللَّهُ لِيَجْعَلَ عَلَيْكُمْ مِنْ حَرَجٍ وَ لكِنْ يُرِيدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَ لِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ»(۶)

الأعراف: «قُلْ إِنَّ اللَّهَ لا يَأْمُرُ بِالْفَحْشاءِ»(۲۸)

حمعسق: «اللَّهُ الَّذِي أَنْزَلَ الْكِتابَ بِالْحَقِّ وَ الْمِيزانَ»(۱۷)

الرحمن: «وَ السَّماءَ رَفَعَها وَ وَضَعَ الْمِيزانَ* أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزانِ»(۷-۸)

**[ترجمه]ص: ۵۷

- ما يُرِيـدُ اللَّهُ لِيَجْعَـلَ عَلَيْكُـمْ مِنْ حَرَجٍ وَ لكِنْ يُرِيـدُ لِيُطَهِّرَكُمْ وَ لِيُتِمَّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ لَعَلَّكُمْ تَشْـكُرُونَ - . مائـده / ۶ - {خدا نمی خواهد بر شما تنگ بگیرد، لیکن می خواهد شما را پاک، و نعمتش را بر شما تمام گرداند، باشد که سپاس [او] بدارید.}

- قُلْ إِنَّ اللَّهَ لا يَأْمُرُ بِالْفَحْشاءِ - . اعراف / ۲۶ - {«قطعاً خدا به کار زشت فرمان نمی دهد}

- اللَّهُ الَّذِي أَنْزَلَ الْكِتـابَ بِالْحَقِّ وَ الْمِيزانَ - . شوری / ۱۷ - {خدا همان کسـی است که کتاب و وسیله سنجش را به حق فرود آورد}

- وَ السَّمـاءَ رَفَعَهـا وَ وَضَعَ الْمِيزانَ *أَلَّا تَطْغَوْا فِي الْمِيزانِ - . الرحمان / ۷ - ۸ - {و آسـمان را برافراشت و ترازو را گذاشت، تا مبادا از اندازه درگذرید.}

**[ترجمه]

تفسير

قد فسر جماعه من المفسرين الميزان في الآيتين بالشرع و بعضهم بالعدل و بعضهم بالميزان المعروف

**[ترجمه]عـده‌ای از مفسـران، میزان را در این دو آیه به معنـای شـرع، و برخی به معنای عـدل، و تعـداد دیگر به معنای میزان

شناخته شده گرفته اند.

**[ترجمه]

الأخبار

و أما الأخبار ففيها ثلاثه فصول:

**[ترجمه]روایت ها به سه فصل تقسیم می شود.

**[ترجمه]

الفصل الأول العلل التی رواها الفضل بن شاذان

«۱»

ن، عیون أخبار الرضا علیه السلام ع، علل الشرائع حَدَّثَنِی عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عُبْدُوسٍ النَّیْسَابُورِیُّ الْعَطَّارُ بِنَیْسَابُورَ فِی شَعْبَانَ سَنَهَ اثْنَتَیْنِ وَ خَمْسِینَ وَ ثَلَاثِ مِائَهٍ قَالَ حَدَّثَنِی أَبُو الْحَسَنِ عَلِیُّ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ قُتَیْبَهَ النَّیْسَابُورِیُّ قَالَ قَالَ أَبُو مُحَمَّدٍ الْفَضْلُ بْنُ شَاذَانَ وَ حَدَّثَنَا الْحَاكِمُ أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ نُعَیْمِ بْنِ شَاذَانَ رَحِمَهُ اللَّهُ عَنْ عَمِّهِ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدِ بْنِ شَاذَانَ قَالَ قَالَ الْفَضْلُ بْنُ شَاذَانَ النَّیْسَابُورِیُّ إِنْ سَأَلَ سَائِلٌ فَقَالَ أَخْبِرْنِی هَلْ یَجُوزُ أَنْ یُكَلِّفَ الْحَكِیمُ(۱) عَبْدَهُ فِعْلًا مِنَ الْأَفَاعِیلِ لِغَیْرِ عِلَّهٍ وَ لَا مَعْنًی قِیلَ لَهُ لَا یَجُوزُ ذَلِكَ لِأَنَّهُ حَكِیمٌ غَیْرُ عَابِثٍ وَ لَا جَاهِلٍ فَإِنْ قَالَ فَأَخْبِرْنِی لِمَ كَلَّفَ الْخَلْقَ قِیلَ لِعِلَلٍ فَإِنْ قَالَ فَأَخْبِرْنِی مِنْ تِلْكَ الْعِلَلِ مَعْرُوفَهٌ مَوْجُودَهٌ هِیَ أَمْ غَیْرُ مَعْرُوفَهٍ وَ لَا مَوْجُودَهٍ قِیلَ بَلْ هِیَ مَعْرُوفَهٌ وَ مَوْجُودَهٌ عِنْدَ أَهْلِهَا فَإِنْ قَالَ أَ تَعْرِفُونَهَا أَنْتُمْ أَمْ لَا تَعْرِفُونَهَا قِیلَ لَهُمْ مِنْهَا مَا نَعْرِفُهُ وَ مِنْهَا مَا لَا نَعْرِفُهُ فَإِنْ قَالَ فَمَا أَوَّلُ الْفَرَائِضِ قِیلَ (۲) الْإِقْرَارُ بِاللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ بِرَسُولِهِ وَ حُجَّتِهِ علیه السلام وَ بِمَا جَاءَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَ

ص: ۵۸

۱- فی العلل: هل یكلف الحكیم. م.

۲- فی العیون: قیل له. م.

فَإِنْ قَالَ لِمَ أَمَرَ اللَّهُ الْخَلْقَ (۱)بِالْإِقْرَارِ بِاللَّهِ وَ بِرُسُلِهِ(۲)وَ حُجَجِهِ وَ بِمَا جَاءَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ قِيلَ لِعِلَلٍ كَثِيرَةٍ مِنْهَا أَنَّ مَنْ لَمْ يُقِرَّ بِاللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ لَمْ يَجْتَنِبْ مَعَاصِيَهُ وَ لَمْ يَنْتَهِ عَنِ ارْتِكَابِ الْكَبَائِرِ وَ لَمْ يُرَاقِبْ أَحَداً فِيمَا يَشْتَهِي وَ يَسْتَلِذُّ مِنَ الْفَسَادِ وَ الظُّلْمِ فَإِذَا فَعَلَ النَّاسُ هَذِهِ الْأَشْيَاءَ وَ ارْتَكَبَ كُلُّ إِنْسَانٍ مَا يَشْتَهِي وَ يَهْوَاهُ مِنْ غَيْرِ مُرَاقَبَةٍ لِأَحَدٍ كَانَ فِي ذَلِكَ فَسَادُ الْخَلْقِ أَجْمَعِينَ وَ وُثُوبُ بَعْضِهِمْ عَلَى بَعْضٍ فَغَصَبُوا الْفُرُوجَ وَ الْأَمْوَالَ وَ أَبَاحُوا الدِّمَاءَ وَ النِّسَاءَ وَ السَّبْيَ وَ قَتَلَ بَعْضُهُمْ بَعْضاً مِنْ غَيْرِ حَقٍّ وَ لَا جَرَمَ فَيَكُونُ فِي ذَلِكَ خَرَابُ الدُّنْيَا وَ هَلَاكُ الْخَلْقِ وَ فَسَادُ الْحَرْثِ وَ النَّسْلِ وَ مِنْهَا أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ حَكِيمٌ وَ لَا يَكُونُ الْحَكِيمُ وَ لَا يُوصَفُ (۳) بِالْحِكْمَةِ إِلَّا الَّذِي يَحْظُرُ الْفَسَادَ وَ يَأْمُرُ بِالصَّلَاحِ وَ يَزْجُرُ عَنِ الظُّلْمِ وَ يَنْهَى عَنِ الْفَوَاحِشِ وَ لَا يَكُونُ حَظْرُ الْفَسَادِ وَ الْأَمْرُ بِالصَّلَاحِ وَ النَّهْيُ عَنِ الْفَوَاحِشِ إِلَّا بَعْدَ الْإِقْرَارِ بِاللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ مَعْرِفَةِ الْآمِرِ وَ النَّاهِي فَلَوْ تُرِكَ النَّاسُ بِغَيْرِ إِقْرَارٍ بِاللَّهِ وَ لَا مَعْرِفَتِهِ لَمْ يَثْبُتْ أَمْرٌ بِصَلَاحٍ وَ لَا نَهْيٌ عَنْ فَسَادٍ إِذْ لَا آمِرَ وَ لَا نَاهِيَ وَ مِنْهَا أَنَّا وَجَدْنَا الْخَلْقَ قَدْ يُفْسِدُونَ بِأُمُورٍ بَاطِنَةٍ مَسْتُورَةٍ عَنِ الْخَلْقِ فَلَوْ لَا الْإِقْرَارُ بِاللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ خَشْيَتُهُ بِالْغَيْبِ لَمْ يَكُنْ أَحَدٌ إِذَا خَلَا بِشَهْوَتِهِ وَ إِرَادَتِهِ يُرَاقِبُ أَحَداً فِي تَرْكِ مَعْصِيَةٍ وَ انْتِهَاكِ حُرْمَةٍ وَ ارْتِكَابِ كَبِيرَةٍ إِذَا كَانَ فِعْلُهُ ذَلِكَ مَسْتُوراً (۴)عَنِ الْخَلْقِ غَيْرَ مُرَاقَبٍ لِأَحَدٍ وَ كَانَ يَكُونُ فِي ذَلِكَ هَلَاكُ الْخَلْقِ أَجْمَعِينَ فَلَمْ يَكُنْ قِوَامُ الْخَلْقِ وَ صَلَاحُهُمْ إِلَّا بِالْإِقْرَارِ مِنْهُمْ بِعَلِيمٍ خَبِيرٍ يَعْلَمُ السِّرَّ وَ أَخْفَى آمِرٍ بِالصَّلَاحِ نَاهٍ عَنِ الْفَسَادِ لَا تَخْفَى عَلَيْهِ خَافِيَةٌ لِيَكُونَ فِي ذَلِكَ انْزِجَارٌ لَهُمْ عَمَّا يَخْلُونَ (۵) بِهِ مِنْ أَنْوَاعِ الْفَسَادِ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ وَجَبَ عَلَيْهِمْ (۶) مَعْرِفَةُ الرُّسُلِ وَ الْإِقْرَارُ بِهِمْ وَ الْإِذْعَانُ لَهُمْ بِالطَّاعَةِ قِيلَ لِأَنَّهُ لَمَّا لَمْ يَكُنْ (۷) فِي خَلْقِهِمْ وَ قَوْلِهِمْ وَ قُوَاهُمْ مَا يَكْمُلُونَ لِمَصَالِحِهِمْ (۸) وَ كَانَ

۱- فی العلل: لم امر الخلق. م.

۲- فی العلل: برسوله. م.

۳- فی المصدر: و لا یکون حکیما و لا یوصف. م.

۴- فی العلل: إذا فعل ذلک مستورا. م.

۵- فی العلل عما یحلون به. م.

۶- فی العلل: فان قال قائل: فلم وجب علیکم. م.

۷- فی العیون: لما إن لم یکن؛ و فی العلل: لما لم یکتف. م.

۸- فی العلل بعد قوله: و قواهم: ما یثبتون به لمباشره الصانع عزّ و جلّ حتّی یکلمهم و یشافههم و کان الصانع اه. م.

الصَّانِعُ مُتَعَالِياً عَنْ أَنْ يُرَى(۱) وَ كَانَ ضَعْفُهُمْ وَ عَجْزُهُمْ عَنْ إِدْرَاكِهِ ظَاهِراً لَمْ يَكُنْ بُدٌّ (۲) مِنْ رَسُولٍ بَيْنَهُ وَ بَيْنَهُمْ مَعْصُوم يُؤَدِّی إِلَيْهِمْ أَمْرَهُ وَ نَهْيَهُ وَ أَدَبَهُ وَ يَقِفُهُمْ عَلَى مَا يَكُونُ بِهِ إِحْرَازُ مَنَافِعِهِمْ (۳) وَ دَفْعُ مَضَارِّهِمْ إِذْ لَمْ يَكُنْ فِی خَلْقِهِمْ مَا يَعْرِفُونَ بِهِ مَا يَحْتَاجُونَ إِلَيْهِ مِنْ مَنَافِعِهِمْ وَ مَضَارِّهِمْ فَلَوْ لَمْ يَجِبْ عَلَيْهِمْ مَعْرِفَتُهُ وَ طَاعَتُهُ لَمْ يَكُنْ لَهُمْ فِی مَجِی ءِ الرَّسُولِ مَنْفَعَةٌ وَ لَا سَدُّ حَاجَةٍ وَ لَكَانَ يَكُونُ إِتْيَانُهُ عَبَثاً لِغَيْرِ مَنْفَعَةٍ وَ لَا صَلَاحٍ وَ لَيْسَ هَذَا مِنْ صِفَةِ الْحَكِيمِ الَّذِی أَتْقَنَ كُلَّ شَیْ ءٍ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جَعَلَ أُولِی الْأَمْرِ وَ أَمَرَ بِطَاعَتِهِمْ قِيلَ لِعِلَلٍ كَثِيرَةٍ مِنْهَا أَنَّ الْخَلْقَ لَمَّا وَقَعُوا عَلَى حَدٍّ مَحْدُودٍ وَ أُمِرُوا أَنْ لَا يَتَعَدَّوْا ذَلِكَ الْحَدَّ (تِلْكَ الْحُدُودَ) لِمَا فِيهِ مِنْ فَسَادِهِمْ لَمْ يَكُنْ يَثْبُتُ ذَلِكَ وَ لَا يَقُومُ إِلَّا بِأَنْ يَجْعَلَ عَلَيْهِمْ فِيهِ أَمِيناً يَمْنَعُهُمْ مِنَ التَّعَدِّی وَ الدُّخُولِ فِيمَا حُظِرَ عَلَيْهِمْ لِأَنَّهُ لَوْ لَمْ يَكُنْ ذَلِكَ (۴) كَذَلِكَ لَكَانَ أَحَدٌ لَا يَتْرُكُ لَذَّتَهُ وَ مَنْفَعَتَهُ لِفَسَادِ غَيْرِهِ فَجَعَلَ عَلَيْهِمْ قَيِّماً يَمْنَعُهُمْ مِنَ الْفَسَادِ وَ يُقِيمُ فِيهِمُ الْحُدُودَ وَ الْأَحْكَامَ وَ مِنْهَا أَنَّا (۵)لَا نَجِدُ فِرْقَةً مِنَ الْفِرَقِ وَ لَا مِلَّةً مِنَ الْمِلَلِ بَقُوا وَ عَاشُوا إِلَّا بِقَيِّمٍ وَ رَئِيسٍ لِمَا لَا بُدَّ لَهُمْ (۶) مِنْهُ فِی أَمْرِ الدِّينِ وَ الدُّنْيَا فَلَمْ يَجُزْ فِی حِكْمَةِ الْحَكِيمِ أَنْ يَتْرُكَ الْخَلْقَ مِمَّا يَعْلَمُ أَنَّهُ لَا بُدَّ لَهُمْ مِنْهُ وَ لَا قِوَامَ لَهُمْ إِلَّا بِهِ فَيُقَاتِلُونَ بِهِ عَدُوَّهُمْ وَ يَقْسِمُونَ بِهِ (۷) فَيْئَهُمْ وَ يُقِيمُ (۸) لَهُمْ جُمُعَتَهُمْ وَ جَمَاعَتَهُمْ وَ يَمْنَعُ ظَالِمَهُمْ مِنْ مَظْلُومِهِمْ وَ مِنْهَا أَنَّهُ لَوْ لَمْ يَجْعَلْ لَهُمْ إِمَاماً قَيِّماً أَمِيناً حَافِظاً مُسْتَوْدَعاً لَدَرَسَتِ الْمِلَّةُ وَ ذَهَبَ الدِّينُ وَ غُيِّرَتِ السُّنَّةُ وَ الْأَحْكَامُ وَ لَزَادَ فِيهِ الْمُبْتَدِعُونَ وَ نَقَصَ مِنْهُ الْمُلْحِدُونَ وَ شَبَّهُوا ذَلِكَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ لِأَنَّا قَدْ وَجَدْنَا(۹)الْخَلْقَ مَنْقُوصِينَ مُحْتَاجِينَ

۱- فی العلل: متعاليا عن أن يرى و يباشر. م.

۲- فی المصدرين: لم يكن بدلهم. م.

۳- فی العلل: اجتلاب منافعهم. م.

۴- فی العلل: ذلك لو لم يكن لكان. م.

۵- فی العلل لم نجد. م.

۶- فی العيون: و لما لا بدّ لهم. م.

۷- ليس فی العيون لفظه به. م.

۸- فی العلل و يقيمون به. م.

۹- فی العلل: اذ قد وجدنا. م.

غَیْرَ کَامِلِینَ مَعَ اخْتِلَافِهِمْ وَ اخْتِلَافِ أَهْوَائِهِمْ وَ تَشَتُّتِ أَنْحَائِهِمْ (۱) فَلَوْ لَمْ یَجْعَلْ لَهُمْ قَیِّماً حَافِظاً (۲) لِمَا جَاءَ بِهِ الرَّسُولُ صلی الله علیه و آله لَفَسَدُوا عَلَی نَحْوِ مَا بَیَّنَّا وَ غُیِّرَتِ الشَّرَائِعُ وَ السُّنَنُ وَ الْأَحْکَامُ وَ الْإِیمَانُ وَ کَانَ فِی ذَلِکَ فَسَادُ الْخَلْقِ أَجْمَعِینَ فَإِنْ قِیلَ فَلِمَ لَا یَجُوزُ أَنْ یَکُونَ فِی الْأَرْضِ إِمَامَانِ فِی وَقْتٍ وَاحِدٍ أَوْ أَکْثَرُ مِنْ ذَلِکَ قِیلَ لِعِلَلٍ مِنْهَا أَنَّ الْوَاحِدَ لَا یَخْتَلِفُ فِعْلُهُ وَ تَدْبِیرُهُ وَ الِاثْنَیْنِ لَا یَتَّفِقُ فِعْلُهُمَا وَ تَدْبِیرُهُمَا وَ ذَلِکَ أَنَّا لَمْ نَجِدْ اثْنَیْنِ إِلَّا مُخْتَلِفَیِ الْهَمِّ وَ الْإِرَادَهِ فَإِذَا کَانَا اثْنَیْنِ ثُمَّ اخْتَلَفَ هَمُّهُمَا وَ إِرَادَتُهُمَا وَ تَدْبِیرُهُمَا وَ کَانَا کِلَاهُمَا مُفْتَرَضَیِ الطَّاعَهِ لَمْ یَکُنْ أَحَدُهُمَا أَوْلَی بِالطَّاعَهِ مِنْ صَاحِبِهِ فَکَانَ یَکُونُ فِی ذَلِکَ اخْتِلَافُ الْخَلْقِ وَ التَّشَاجُرُ وَ الْفَسَادُ ثُمَّ لَا یَکُونُ أَحَدٌ مُطِیعاً لِأَحَدِهِمَا إِلَّا وَ هُوَ عَاصٍ لِلْآخَرِ فَتَعُمُّ الْمَعْصِیَهُ أَهْلَ الْأَرْضِ ثُمَّ لَا یَکُونُ لَهُمْ مَعَ ذَلِکَ السَّبِیلُ إِلَی الطَّاعَهِ وَ الْإِیمَانِ وَ یَکُونُونَ إِنَّمَا أُتُوا فِی ذَلِکَ مِنْ قِبَلِ الصَّانِعِ الَّذِی وَضَعَ لَهُمْ بَابَ الِاخْتِلَافِ(۳) وَ التَّشَاجُرِ (۴)إِذْ أَمَرَهُمْ بِاتِّبَاعِ الْمُخْتَلِفَیْنِ وَ مِنْهَا أَنَّهُ لَوْ کَانَا إِمَامَیْنِ کَانَ لِکُلٍّ مِنَ الْخَصْمَیْنِ أَنْ یَدْعُوَ (۵) إِلَی غَیْرِ مَا یَدْعُو إِلَیْهِ صَاحِبُهُ فِی الْحُکُومَهِ ثُمَّ لَا یَکُونُ أَحَدُهُمَا أَوْلَی بِأَنْ یُتَّبَعَ مِنْ صَاحِبِهِ فَتَبْطُلُ الْحُقُوقُ وَ الْأَحْکَامُ وَ الْحُدُودُ وَ مِنْهَا أَنَّهُ لَا یَکُونُ وَاحِدٌ مِنَ الْحُجَّتَیْنِ أَوْلَی بِالنُّطْقِ (۶) وَ الْحُکْمِ وَ الْأَمْرِ وَ النَّهْیِ مِنَ الْآخَرِ فَإِذَا کَانَ هَذَا کَذَلِکَ وَجَبَ عَلَیْهِمَا أَنْ یَبْتَدِئَا بِالْکَلَامِ وَ لَیْسَ لِأَحَدِهِمَا أَنْ یَسْبِقَ صَاحِبَهُ بِشَیْ ءٍ إِذَا کَانَا فِی الْإِمَامَهِ شَرْعاً وَاحِداً فَإِنْ جَازَ لِأَحَدِهِمَا السُّکُوتُ جَازَ (۷) السُّکُوتُ لِلْآخَرِ مِثْلَ ذَلِکَ وَ إِذَا جَازَ لَهُمَا السُّکُوتُ بَطَلَتِ الْحُقُوقُ وَ الْأَحْکَامُ وَ عُطِّلَتِ الْحُدُودُ وَ صَارَتِ (۸) النَّاسُ کَأَنَّهُمْ لَا إِمَامَ لَهُمْ

۱- فی العلل: حالاتهم. م.

۲- فی العلل: لم یجعل فیها حافظا. م.

۳- فی العلل بعد ذلک: و سبب التشاجر اذ امرهم. م.

۴- فی العیون بعد ذلک: و الفساد. م.

۵- فی العلل: الی غیر الذی یدعو. م.

۶- فی العلل: بالنظر. م.

۷- فی العلل: جاز للآخر. م.

۸- فی العلل: و حار صار خ ل الناس. م.

فَإِنْ قَالَ فَلِمَ لَا يَجُوزُ أَنْ يَكُونَ الْإِمَامُ مِنْ غَيْرِ جِنْسِ الرَّسُولِ عليه السلام قِيلَ لِعِلَلٍ مِنْهَا أَنَّهُ لَمَّا كَانَ الْإِمَامُ مُفْتَرَضَ الطَّاعَةِ لَمْ يَكُنْ بُدٌّ مِنْ دَلَالَةٍ تَدُلُّ عَلَيْهِ وَ يَتَمَيَّزُ بِهَا مِنْ غَيْرِهِ وَ هِيَ الْقَرَابَةُ الْمَشْهُورَةُ وَ الْوَصِيَّةُ الظَّاهِرَةُ لِيُعْرَفَ مِنْ غَيْرِهِ وَ يُهْتَدَى إِلَيْهِ بِعَيْنِهِ وَ مِنْهَا أَنَّهُ لَوْ جَازَ فِي غَيْرِ جِنْسِ الرَّسُولِ لَكَانَ قَدْ فَضَّلَ مَنْ لَيْسَ بِرَسُولٍ عَلَى الرُّسُلِ إِذْ جَعَلَ أَوْلَادَ الرُّسُلِ أَتْبَاعاً لِأَوْلَادِ أَعْدَائِهِ كَأَبِي جَهْلٍ وَ ابْنِ أَبِي مُعَيْطٍ لِأَنَّهُ قَدْ يَجُوزُ بِزَعْمِهِ أَنْ يَنْتَقِلَ ذَلِكَ فِي أَوْلَادِهِمْ إِذَا كَانُوا مُؤْمِنِينَ فَيَصِيرَ أَوْلَادُ الرَّسُولِ تَابِعِينَ وَ أَوْلَادُ أَعْدَاءِ اللَّهِ وَ أَعْدَاءِ رَسُولِهِ مَتْبُوعِينَ وَ كَانَ الرَّسُولُ أَوْلَى بِهَذِهِ الْفَضِيلَةِ مِنْ غَيْرِهِ وَ أَحَقَّ وَ مِنْهَا أَنَّ الْخَلْقَ إِذَا أَقَرُّوا لِلرَّسُولِ بِالرِّسَالَةِ وَ أَذْعَنُوا لَهُ بِالطَّاعَةِ لَمْ يَتَكَبَّرْ أَحَدٌ مِنْهُمْ عَنْ أَنْ يَتَّبِعَ وُلْدَهُ وَ يُطِيعَ ذُرِّيَّتَهُ وَ لَمْ يَتَعَاظَمْ ذَلِكَ فِي أَنْفُسِ النَّاسِ وَ إِذَا كَانَ فِي غَيْرِ جِنْسِ الرَّسُولِ كَانَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ فِي نَفْسِهِ أَنَّهُ أَوْلَى بِهِ مِنْ غَيْرِهِ وَ دَخَلَهُمْ مِنْ ذَلِكَ الْكِبْرُ وَ لَمْ تَسْخُ (١) أَنْفُسُهُمْ بِالطَّاعَةِ لِمَنْ هُوَ عِنْدَهُمْ دُونَهُمْ فَكَانَ يَكُونُ فِي ذَلِكَ دَاعِيَةٌ لَهُمْ إِلَى الْفَسَادِ وَ النِّفَاقِ وَ الِاخْتِلَافِ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ وَجَبَ عَلَيْهِمُ الْإِقْرَارُ وَ الْمَعْرِفَةُ بِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَى وَاحِدٌ أَحَدٌ قِيلَ لِعِلَلٍ مِنْهَا أَنَّهُ لَوْ لَمْ يَجِبْ عَلَيْهِمُ الْإِقْرَارُ وَ الْمَعْرِفَةُ لَجَازَ (٢) أَنْ يَتَوَهَّمُوا مُدَبِّرَيْنِ أَوْ أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ وَ إِذَا جَازَ ذَلِكَ لَمْ يَهْتَدُوا إِلَى الصَّانِعِ لَهُمْ مِنْ غَيْرِهِ لِأَنَّ كُلَّ إِنْسَانٍ مِنْهُمْ كَانَ لَا يَدْرِي لَعَلَّهُ إِنَّمَا يَعْبُدُ غَيْرَ الَّذِي خَلَقَهُ وَ يُطِيعُ غَيْرَ الَّذِي أَمَرَهُ فَلَا يَكُونُونَ عَلَى حَقِيقَةٍ مِنْ صَانِعِهِمْ وَ خَالِقِهِمْ وَ لَا يَثْبُتُ عِنْدَهُمْ أَمْرُ آمِرٍ وَ لَا نَهْيُ نَاهٍ إِذْ لَا يَعْرِفُ الْآمِرَ بِعَيْنِهِ وَ لَا النَّاهِيَ مِنْ غَيْرِهِ وَ مِنْهَا أَنَّهُ لَوْ جَازَ أَنْ يَكُونَ اثْنَيْنِ لَمْ يَكُنْ أَحَدُ الشَّرِيكَيْنِ أَوْلَى بِأَنْ يُعْبَدَ وَ يُطَاعَ مِنَ الْآخَرِ وَ فِي إِجَازَةِ أَنْ يُطَاعَ ذَلِكَ الشَّرِيكُ إِجَازَةُ أَنْ لَا يُطَاعَ اللَّهُ وَ فِي أَنْ لَا يُطَاعَ (٣)

١- فی العیون المطبوع و لم تسبح. م.

٢- فی العلل: لو لم یجب ذلک علیهم لجاز لهم. م.

٣- فی العیون: و فی اجازه ان لا یطاع اللّه. م.

اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ الْكَفْرُ بِاللَّهِ وَ بِجَمِيعِ كُتُبِهِ وَ رُسُلِهِ وَ إِثْبَاتُ كُلِّ بَاطِلٍ وَ تَرْكُ كُلِّ حَقٍّ وَ تَحْلِيلُ كُلِّ حَرَامٍ وَ تَحْرِيمُ كُلِّ حَلَالٍ وَ الدُّخُولُ فِي كُلِّ مَعْصِيَةٍ وَ الْخُرُوجُ مِنْ كُلِّ طَاعَةٍ وَ إِبَاحَةُ كُلِّ فَسَادٍ وَ إِبْطَالٌ لِكُلِّ حَقٍّ (١) وَ مِنْهَا أَنَّهُ لَوْ جَازَ أَنْ يَكُونَ أَكْثَرَ مِنْ وَاحِدٍ لَجَازَ لِإِبْلِيسَ أَنْ يَدَّعِيَ أَنَّهُ ذَلِكَ الْآخَرُ حَتَّى يُضَادَّ اللَّهَ تَعَالَى فِي جَمِيعِ حُكْمِهِ وَ يَصْرِفَ الْعِبَادَ إِلَى نَفْسِهِ فَيَكُونُ فِي ذَلِكَ أَعْظَمُ الْكُفْرِ وَ أَشَدُّ النِّفَاقِ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ وَجَبَ عَلَيْهِمُ الْإِقْرَارُ لِلَّهِ بِأَنَّهُ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْ ءٌ قِيلَ لِعِلَلٍ مِنْهَا أَنْ يَكُونُوا قَاصِدِينَ نَحْوَهُ بِالْعِبَادَةِ وَ الطَّاعَةِ دُونَ غَيْرِهِ غَيْرَ مُشْتَبِهٍ عَلَيْهِمْ أَمْرُ رَبِّهِمْ وَ صَانِعِهِمْ وَ رَازِقِهِمْ(٢) وَ مِنْهَا أَنَّهُمْ لَوْ لَمْ يَعْلَمُوا أَنَّهُ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْ ءٌ لَمْ يَدْرُوا لَعَلَّ رَبَّهُمْ وَ صَانِعَهُمْ هَذِهِ الْأَصْنَامُ (٣) الَّتِي نَصَبَتْهَا لَهُمْ آبَاؤُهُمْ وَ الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ وَ النِّيرَانُ إِذَا كَانَ جَائِزاً أَنْ يَكُونَ عَلَيْهِمْ مُشَبَّهَةً (٤) وَ كَانَ يَكُونُ فِي ذَلِكَ الْفَسَادُ وَ تَرْكُ طَاعَاتِهِ كُلِّهَا وَ ارْتِكَابُ مَعَاصِيهِ كُلِّهَا عَلَى قَدْرِ مَا يَتَنَاهَى إِلَيْهِمْ مِنْ أَخْبَارِ هَذِهِ الْأَرْبَابِ وَ أَمْرِهَا وَ نَهْيِهَا وَ مِنْهَا أَنَّهُ لَوْ لَمْ يَجِبْ عَلَيْهِمْ أَنْ يَعْرِفُوا أَنْ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْ ءٌ لَجَازَ عِنْدَهُمْ أَنْ يَجْرِيَ عَلَيْهِ مَا يَجْرِي عَلَى الْمَخْلُوقِينَ مِنَ الْعَجْزِ وَ الْجَهْلِ وَ التَّغْيِيرِ وَ الزَّوَالِ وَ الْفَنَاءِ وَ الْكَذِبِ وَ الِاعْتِدَاءِ وَ مَنْ جَازَتْ عَلَيْهِ هَذِهِ الْأَشْيَاءُ لَمْ يُؤْمَنْ فَنَاؤُهُ وَ لَمْ يُوثَقْ بِعَدْلِهِ وَ لَمْ يُحَقَّقْ قَوْلُهُ وَ أَمْرُهُ وَ نَهْيُهُ وَ وَعْدُهُ وَ وَعِيدُهُ وَ ثَوَابُهُ وَ عِقَابُهُ وَ فِي ذَلِكَ فَسَادُ الْخَلْقِ وَ إِبْطَالُ الرُّبُوبِيَّةِ فَإِنْ قَالَ لِمَ أَمَرَ اللَّهُ تَعَالَى الْعِبَادَ وَ نَهَاهُمْ قِيلَ لِأَنَّهُ لَا يَكُونُ بَقَاؤُهُمْ وَ صَلَاحُهُمْ إِلَّا بِالْأَمْرِ وَ النَّهْيِ وَ الْمَنْعِ عَنِ الْفَسَادِ وَ التَّغَاصُبِ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ تَعَبَّدَهُمْ قِيلَ لِئَلَّا يَكُونُوا نَاسِينَ لِذِكْرِهِ وَ لَا تَارِكِينَ لِأَدَبِهِ وَ لَا لَاهِينَ عَنْ أَمْرِهِ وَ نَهْيِهِ إِذْ كَانَ فِيهِ صَلَاحُهُمْ وَ قِوَامُهُمْ فَلَوْ تُرِكُوا بِغَيْرِ تَعَبُّدٍ لَطَالَ عَلَيْهِمُ الْأَمَدُ فَقَسَتْ قُلُوبُهُمْ

١- في المصدرين: و إبطال كل حق. م.

٢- في العيون بعد ذلك: بهذا الأصنام. م.

٣- في نسخه: لعل ربهم وضع لهم هذه الأصنام.

۴- في نسخه: مشبها.

فَإِنْ قَالَ فَلِمَ أُمِرُوا بِالصَّلَاهِ قِيلَ لِأَنَّ فِي الصَّلَاهِ الْإِقْرَارَ بِالرُّبُوبِيَّهِ وَ هُوَ صَلَاحٌ عَامٌّ لِأَنَّ فِيهِ خَلْعَ الْأَنْدَادِ وَ الْقِيَامَ بَيْنَ يَدَيِ الْجَبَّارِ بِالذُّلِّ وَ الِاسْتِكَانَهِ وَ الْخُضُوعِ وَ الِاعْتِرَافِ وَ طَلَبَ الْإِقَالَهِ مِنْ سَالِفِ الذُّنُوبِ وَ وَضْعَ الْجَبْهَهِ عَلَى الْأَرْضِ كُلَّ يَوْمٍ وَ لَيْلَهٍ لِيَكُونَ الْعَبْدُ ذَاكِراً لِلَّهِ تَعَالَى غَيْرَ نَاسٍ لَهُ وَ يَكُونَ خَاشِعاً وَجِلًا مُتَذَلِّلًا طَالِباً رَاغِباً فِي الزِّيَادَهِ لِلدِّينِ وَ الدُّنْيَا مَعَ مَا فِيهِ مِنَ الِانْزِجَارِ عَنِ الْفَسَادِ وَ صَارَ ذَلِكَ عَلَيْهِ فِي كُلِّ يَوْمٍ وَ لَيْلَهٍ لِئَلَّا يَنْسَى الْعَبْدُ مُدَبِّرَهُ وَ خَالِقَهُ فَيَبْطَرَ (۱) وَ يَطْغَى وَ لِيَكُونَ فِي ذِكْرِ خَالِقِهِ وَ الْقِيَامِ بَيْنَ يَدَيْ رَبِّهِ زَاجِراً لَهُ عَنِ الْمَعَاصِي وَ حَاجِزاً وَ مَانِعاً عَنْ أَنْوَاعِ الْفَسَادِ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ أُمِرُوا بِالْوُضُوءِ وَ بُدِئَ بِهِ قِيلَ لِأَنْ يَكُونَ الْعَبْدُ طَاهِراً إِذَا قَامَ بَيْنَ يَدَيِ الْجَبَّارِ عِنْدَ مُنَاجَاتِهِ إِيَّاهُ مُطِيعاً لَهُ فِيمَا أَمَرَهُ نَقِيّاً مِنَ الْأَدْنَاسِ وَ النَّجَاسَهِ مَعَ مَا فِيهِ مِنْ ذَهَابِ الْكَسَلِ وَ طَرْدِ النُّعَاسِ وَ تَزْكِيَهِ الْفُؤَادِ لِلْقِيَامِ بَيْنَ يَدَيِ الْجَبَّارِ فَإِنْ قَالَ لِمَ وَجَبَ ذَلِكَ عَلَى الْوَجْهِ وَ الْيَدَيْنِ وَ الرَّأْسِ وَ الرِّجْلَيْنِ قِيلَ لِأَنَّ الْعَبْدَ إِذَا قَامَ بَيْنَ يَدَيِ الْجَبَّارِ فَإِنَّمَا (۲)يَنْكَشِفُ مِنْ جَوَارِحِهِ وَ يَظْهَرُ مَا وَجَبَ فِيهِ الْوُضُوءُ وَ ذَلِكَ أَنَّهُ بِوَجْهِهِ يَسْجُدُ وَ يَخْضَعُ وَ بِيَدِهِ يَسْأَلُ وَ يَرْغَبُ وَ يَرْهَبُ وَ يَتَبَتَّلُ وَ يَنْسُكُ (۳)وَ بِرَأْسِهِ يَسْتَقْبِلُ فِي رُكُوعِهِ وَ سُجُودِهِ وَ بِرِجْلَيْهِ يَقُومُ وَ يَقْعُدُ

۱- بطر يبطر بطرا: أخذته دهشه و حيره عند هجوم النعمه. طغى بالنعمه أو عندها فصرفها إلى غير وجهها. بطر الحق: تكبر عنه و لم يقبله.

۲- فى العلل: قائما.

۳- أصل الرغبه: السعه فى الشى ء يقال: رغب الشى ء: اتسع، و الرغبه و الرغب و الرغبى: السعه فى الإراده، قال تعالى: وَ يَدْعُونَنا رَغَباً وَ رَهَباً، قاله الراغب. و فى لسان العرب: الرغب بفتح الراء و ضمها و الرغب بفتح الراء و الغين و الرغبه، و الرغبوت، و الرغبى بفتح الراء و ضمها و الرغباء: الضراعه و المسأله، و فى حديث الدعاء: رغبه و رهبه إليك. و فيه أن الرهبه الخوف و الفزع. و قال الراغب: الرهبه و الرهب: مخافه مع تحرز و اضطراب. و التبتل: الانقطاع إلى اللّه فى العباده و إخلاص النيه انقطاعا يختص به، و أصله من بتل الشى ء: قطعه و أبانه من غيره، و سميت فاطمه عليها سلام اللّه البتول لانقطاعها إلى اللّه، و عن نساء زمانها و نساء الأمه عملا و حسبا و دينا. و النسك: العباده و التطوع بقربه، و فى الحديث الرغبه: تبسط يديك و تظهر باطنهما، و الرهبه: تبسط يديك تظهر ظهرهما. و التبتل: تحرك السبابه اليسرى ترفعها فى السماء رسلا و تضعها؛ كل ذلك فى حال الدعاء و التضرع.

فَإِنْ قَالَ فَلِمَ وَجَبَ الْغَسْلُ عَلَى الْوَجْهِ وَ الْيَدَيْنِ وَ جُعِلَ الْمَسْحُ عَلَى الرَّأْسِ وَ الرِّجْلَيْنِ وَ لَمْ يُجْعَلْ ذَلِكَ غَسْلًا كُلَّهُ أَوْ مَسْحاً كُلَّهُ قِيلَ لِعِلَلٍ شَتَّى مِنْهَا أَنَّ الْعِبَادَةَ الْعُظْمَى إِنَّمَا هِيَ الرُّكُوعُ وَ السُّجُودُ وَ إِنَّمَا يَكُونُ الرُّكُوعُ وَ السُّجُودُ بِالْوَجْهِ وَ الْيَدَيْنِ لَا بِالرَّأْسِ وَ الرِّجْلَيْنِ وَ مِنْهَا أَنَّ الْخَلْقَ لَا يُطِيقُونَ فِي كُلِّ وَقْتٍ غَسْلَ الرَّأْسِ وَ الرِّجْلَيْنِ وَ يَشْتَدُّ ذَلِكَ عَلَيْهِمْ فِي الْبَرْدِ وَ السَّفَرِ وَ الْمَرَضِ وَ أَوْقَاتٍ مِنَ اللَّيْلِ وَ النَّهَارِ وَ غَسْلُ الْوَجْهِ وَ الْيَدَيْنِ أَخَفُّ مِنْ غَسْلِ الرَّأْسِ وَ الرِّجْلَيْنِ وَ إِنَّمَا وُضِعَتِ الْفَرَائِضُ عَلَى قَدْرِ أَقَلِّ النَّاسِ طَاقَةً مِنْ أَهْلِ الصِّحَّةِ ثُمَّ عُمَّ فِيهَا الْقَوِيُّ وَ الضَّعِيفُ وَ مِنْهَا أَنَّ الرَّأْسَ وَ الرِّجْلَيْنِ لَيْسَا هُمَا فِي كُلِّ وَقْتٍ بَادِيَيْنِ ظَاهِرَيْنِ كَالْوَجْهِ وَ الْيَدَيْنِ لِمَوْضِعِ الْعِمَامَةِ وَ الْخُفَّيْنِ وَ غَيْرِ ذَلِكَ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ وَجَبَ الْوُضُوءُ مِمَّا خَرَجَ مِنَ الطَّرَفَيْنِ خَاصَّةً وَ مِنَ النَّوْمِ دُونَ سَائِرِ الْأَشْيَاءِ قِيلَ لِأَنَّ الطَّرَفَيْنِ هُمَا طَرِيقُ النَّجَاسَةِ وَ لَيْسَ لِلْإِنْسَانِ طَرِيقٌ تُصِيبُهُ النَّجَاسَةُ مِنْ نَفْسِهِ إِلَّا مِنْهُمَا فَأُمِرُوا بِالطَّهَارَةِ عِنْدَ مَا تُصِيبُهُمْ تِلْكَ النَّجَاسَةُ مِنْ أَنْفُسِهِمْ وَ أَمَّا النَّوْمُ فَإِنَّ النَّائِمَ (١)إِذَا غَلَبَ عَلَيْهِ النَّوْمُ يُفْتَحُ كُلُّ شَيْ ءٍ مِنْهُ وَ اسْتَرْخَى وَ كَانَ أَغْلَبُ الْأَشْيَاءِ عَلَيْهِ فِي الْخُرُوجِ مِنْهُ الرِّيحَ فَوَجَبَ عَلَيْهِ الْوُضُوءُ لِهَذِهِ الْعِلَّةِ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ لَمْ يُؤْمَرُوا بِالْغُسْلِ مِنْ هَذِهِ النَّجَاسَةِ كَمَا أُمِرُوا بِالْغُسْلِ مِنَ الْجَنَابَةِ قِيلَ لِأَنَّ هَذَا شَيْ ءٌ دَائِمٌ غَيْرُ مُمْكِنٍ لِلْخَلْقِ الِاغْتِسَالُ مِنْهُ كُلَّمَا يُصِيبُ ذَلِكَ وَ لا يُكَلِّفُ اللّٰهُ نَفْساً إِلّٰا وُسْعَها وَ الْجَنَابَةُ لَيْسَ (٢) هِيَ أَمْراً دَائِماً إِنَّمَا هِيَ شَهْوَةٌ يُصِيبُهَا إِذَا أَرَادَ وَ يُمْكِنُهُ تَعْجِيلُهَا وَ تَأْخِيرُهَا الْأَيَّامَ الثَّلَاثَةَ وَ الْأَقَلَّ وَ الْأَكْثَرَ وَ لَيْسَ ذَلِكَ هَكَذَا فَإِنْ قَالَ فَلِمَ أُمِرُوا بِالْغُسْلِ مِنَ الْجَنَابَةِ وَ لَمْ يُؤْمَرُوا بِالْغُسْلِ مِنَ الْخَلَاءِ وَ هُوَ أَنْجَسُ مِنَ الْجَنَابَةِ وَ أَقْذَرُ قِيلَ مِنْ أَجْلِ أَنَّ الْجَنَابَةَ مِنْ نَفْسِ الْإِنْسَانِ وَ هُوَ شَيْ ءٌ يَخْرُجُ مِنْ جَمِيعِ جَسَدِهِ وَ الْخَلَاءُ لَيْسَ هُوَ مِنْ نَفْسِ الْإِنْسَانِ إِنَّمَا هُوَ غِذَاءٌ يَدْخُلُ مِنْ بَابٍ وَ يَخْرُجُ مِنْ بَابٍ.

ص: ۶۵

١- في العيون: فلان النائم. م.

٢- في المصدرين ليست. م.

أقول: فی بعض نسخ علل الشرائع زیاده هی هذه.

فَإِنْ قَالَ فَلِمَ صَارَ الِاسْتِنْجَاءُ فَرْضاً قِیلَ لِأَنَّهُ لَا یَجُوزُ لِلْعَبْدِ أَنْ یَقُومَ بَیْنَ یَدَیِ الْجَبَّارِ وَ شَیْ ءٌ مِنْ ثِیَابِهِ وَ جَسَدِهِ نَجِسٌ.

قال مصنف هذا الکتاب غلط الفضل و ذلک لأن الاستنجاء به لیس بفرض و إنما هو سنه (۱)رجعنا إلی کلام الفضل انتهی.

و لنرجع إلی المشترک بین الکتابین.

فَإِنْ قَالَ أَخْبِرْنِی عَنِ الْأَذَانِ لِمَ أُمِرُوا بِهِ قِیلَ لِعِلَلٍ کَثِیرَهٍ مِنْهَا أَنْ یَکُونَ تَذْکِیراً لِلسَّاهِی وَ تَنْبِیهاً لِلْغَافِلِ وَ تَعْرِیفاً لِمَنْ جَهِلَ الْوَقْتَ وَ اشْتَغَلَ عَنِ الصَّلَاهِ وَ لِیَکُونَ ذَلِکَ دَاعِیاً إِلَی عِبَادَهِ الْخَالِقِ مُرَغِّباً فِیهَا مُقِرّاً لَهُ بِالتَّوْحِیدِ مُجَاهِراً بِالْإِیمَانِ مُعْلِناً بِالْإِسْلَامِ مُؤَذِّناً لِمَنْ نَسِیَهَا (۲) وَ إِنَّمَا یُقَالُ مُؤَذِّنٌ لِأَنَّهُ یُؤَذِّنُ بِالصَّلَاهِ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ بُدِئَ فِیهِ بِالتَّکْبِیرِ قَبْلَ التَّسْبِیحِ وَ التَّهْلِیلِ وَ التَّحْمِیدِ (۳) قِیلَ لِأَنَّهُ أَرَادَ أَنْ یَبْدَأَ بِذِکْرِهِ وَ اسْمِهِ لِأَنَّ اسْمَ اللَّهِ تَعَالَی فِی التَّکْبِیرِ فِی أَوَّلِ الْحَرْفِ وَ فِی التَّسْبِیحِ وَ التَّهْلِیلِ وَ التَّحْمِیدِ اسْمُ اللَّهِ فِی آخِرِ الْحَرْفِ فَبُدِئَ بِالْحَرْفِ الَّذِی اسْمُ اللَّهِ فِی أَوَّلِهِ لَا فِی آخِرِهِ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جُعِلَ مَثْنَی مَثْنَی قِیلَ لِأَنْ یَکُونَ مُکَرَّراً فِی آذَانِ الْمُسْتَمِعِینَ مُؤَکَّداً عَلَیْهِمْ إِنْ سَهَا أَحَدٌ عَنِ الْأَوَّلِ لَمْ یَسْهُ عَنِ الثَّانِی وَ لِأَنَّ الصَّلَاهَ رَکْعَتَانِ رَکْعَتَانِ فَلِذَلِکَ جُعِلَ الْأَذَانُ مَثْنَی مَثْنَی فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جُعِلَ التَّکْبِیرُ فِی أَوَّلِ الْأَذَانِ أَرْبَعاً قِیلَ لِأَنَّ أَوَّلَ الْأَذَانِ إِنَّمَا یَبْدُو غَفْلَهً وَ لَیْسَ قَبْلَهُ کَلَامٌ یَتَنَبَّهُ الْمُسْتَمِعُ لَهُ فَجُعِلَ ذَلِکَ تَنْبِیهاً لِلْمُسْتَمِعِینَ لِمَا بَعْدَهُ فِی الْأَذَانِ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جَعَلَ بَعْدَ التَّکْبِیرِ شَهَادَتَیْنِ قِیلَ لِأَنَّ أَوَّلَ الْإِیمَانِ التَّوْحِیدُ وَ الْإِقْرَارُ بِاللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ بِالْوَحْدَانِیَّهِ وَ الثَّانِیَ الْإِقْرَارُ بِالرَّسُولِ بِالرِّسَالَهِ وَ أَنَّ طَاعَتَهُمَا

۱- الظاهر عدم ورود هذا الاشکال کما یأتی عن المصنّف قدّس سرّه فی البیان الآتی.

۲- فی العلل: لمن یتناهی. م.

۳- فی العیون و بعض نسخ الکتاب ذکر التهلیل فقط و کذا فیما یأتی بعده. م.

وَ مَعْرِفَتَهُمَا مَقْرُونَتَانِ وَ أَنَّ أَصْلَ الْإِيمَانِ إِنَّمَا هُوَ الشَّهَادَهُ فَجَعَلَ شَهَادَتَيْنِ(۱) فِی الْأَذَانِ کَمَا جَعَلَ فِی سَائِرِ الْحُقُوقِ شَهَادَتَیْنِ فَإِذَا أَقَرَّ لِلَّهِ بِالْوَحْدَانِيَّهِ وَ أَقَرَّ لِلرَّسُولِ بِالرِّسَالَهِ فَقَدْ أَقَرَّ بِجُمْلَهِ الْإِيمَانِ لِأَنَّ أَصْلَ الْإِيمَانِ إِنَّمَا هُوَ الْإِقْرَارُ بِاللَّهِ وَ بِرَسُولِهِ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جُعِلَ بَعْدَ الشَّهَادَتَيْنِ الدُّعَاءُ إِلَى الصَّلَاهِ قِيلَ لِأَنَّ الْأَذَانَ إِنَّمَا وُضِعَ لِمَوْضِعِ الصَّلَاهِ وَ إِنَّمَا هُوَ نِدَاءٌ إِلَى الصَّلَاهِ فَجُعِلَ النِّدَاءُ إِلَى الصَّلَاهِ فِی وَسَطِ الْأَذَانِ فَقَدَّمَ الْمُؤَذِّنُ قَبْلَهَا أَرْبَعاً التَّكْبِيرَتَيْنِ وَ الشَّهَادَتَيْنِ وَ أَخَّرَ بَعْدَهَا أَرْبَعاً يَدْعُو إِلَى الْفَلَاحِ حَثّاً عَلَى الْبِرِّ وَ الصَّلَاهِ ثُمَّ دَعَا إِلَى خَيْرِ الْعَمَلِ مُرَغِّباً فِيهَا وَ فِی عَمَلِهَا وَ فِی أَدَائِهَا ثُمَّ نَادَى بِالتَّكْبِيرِ وَ التَّهْلِيلِ لِيُتِمَّ بَعْدَهَا أَرْبَعاً كَمَا أَتَمَّ قَبْلَهَا أَرْبَعاً وَ لِيَخْتِمَ كَلَامَهُ بِذِكْرِ اللَّهِ تَعَالَى كَمَا فَتَحَهُ بِذِكْرِ اللَّهِ تَعَالَى (۲) فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جُعِلَ آخِرُهَا التَّهْلِيلَ وَ لَمْ يُجْعَلْ آخِرُهَا التَّكْبِيرَ كَمَا جُعِلَ فِی أَوَّلِهَا التَّكْبِيرُ قِيلَ لِأَنَّ التَّهْلِيلَ اسْمُ اللَّهِ فِی آخِرِهِ فَأَحَبَّ اللَّهُ تَعَالَى أَنْ يَخْتِمَ الْكَلَامَ بِاسْمِهِ كَمَا فَتَحَهُ بِاسْمِهِ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ لَمْ يُجْعَلْ بَدَلَ التَّهْلِيلِ التَّسْبِيحُ أَوِ التَّحْمِيدُ وَ اسْمُ اللَّهِ فِی آخِرِهِمَا-(۳) قِيلَ لِأَنَّ التَّهْلِيلَ هُوَ إِقْرَارٌ لِلَّهِ تَعَالَى بِالتَّوْحِيدِ وَ خَلْعِ الْأَنْدَادِ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَ هُوَ أَوَّلُ الْإِيمَانِ وَ أَعْظَمُ التَّسْبِيحِ وَ التَّحْمِيدِ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ بُدِئَ فِی الِاسْتِفْتَاحِ وَ الرُّكُوعِ وَ السُّجُودِ وَ الْقِيَامِ وَ الْقُعُودِ بِالتَّكْبِيرِ قِيلَ لِلْعِلَّهِ الَّتِی ذَكَرْنَاهَا فِی الْأَذَانِ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جَعَلَ الدُّعَاءَ فِی الرَّكْعَهِ الْأُولَى قَبْلَ الْقِرَاءَهِ وَ لِمَ جَعَلَ فِی الرَّكْعَهِ الثَّانِيَهِ الْقُنُوتَ بَعْدَ الْقِرَاءَهِ قِيلَ لِأَنَّهُ أَحَبَّ أَنْ يَفْتَتِحَ قِيَامَهُ لِرَبِّهِ وَ عِبَادَتَهُ بِالتَّحْمِيدِ وَ التَّقْدِيسِ وَ الرَّغْبَهِ وَ الرَّهْبَهِ وَ يَخْتِمَهُ بِمِثْلِ ذَلِكَ لِيَكُونَ فِی الْقِيَامِ عِنْدَ الْقُنُوتِ طُولٌ (۴)

ص: ۶۷

۱- فی العلل: فجعلت شهادتین شهادتین کما جعل اه. م.

۲- فی العلل: بذکر اللّه و تحمیده تعالی کما فتحه بذکر اللّه و تحمیده تعالی. م.

۳- فی العلل: فی آخر الحرف من هذین الحرفین. م.

۴- فی العلل: بعض الطول. م.

فَأَحْرَى أَنْ يُدْرِكَ الْمُدْرِكُ الرُّكُوعَ فَلَا تَفُوتَهُ الرَّكْعَهُ(۱) فِی الْجَمَاعَهِ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ أُمِرُوا بِالْقِرَاءَهِ فِی الصَّلَاهِ قِیلَ لِئَلَّا یَكُونَ الْقُرْآنُ مَهْجُوراً مُضَیَّعاً وَ لِیَكُونَ مَحْفُوظاً (۲)فَلَا یَضْمَحِلَّ وَ لَا یُجْهَلَ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ بُدِئَ بِالْحَمْدِ فِی كُلِّ قِرَاءَهٍ دُونَ سَائِرِ السُّوَرِ قِیلَ لِأَنَّهُ لَیْسَ شَیْ ءٌ مِنَ الْقُرْآنِ (۳)وَ الْكَلَامِ جُمِعَ فِیهِ مِنْ جَوَامِعِ الْخَیْرِ وَ الْحِكْمَهِ مَا جُمِعَ فِی سُورَهِ الْحَمْدِ وَ ذَلِكَ أَنَّ قَوْلَهُ الْحَمْدُ لِلَّهِ إِنَّمَا هُوَ أَدَاءٌ لِمَا أَوْجَبَ اللَّهُ تَعَالَی عَلَی خَلْقِهِ مِنَ الشُّكْرِ وَ شُكْرٌ لِمَا وَفَّقَ عَبْدَهُ لِلْخَیْرِ رَبِّ الْعالَمِینَ تَمْجِیدٌ لَهُ وَ تَحْمِیدٌ وَ إِقْرَارٌ بِأَنَّهُ هُوَ الْخَالِقُ الْمَالِكُ لَا غَیْرُهُ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ اسْتِعْطَافٌ وَ ذِكْرٌ لِآلَائِهِ وَ نَعْمَائِهِ (۴)عَلَی جَمِیعِ خَلْقِهِ مالِكِ یَوْمِ الدِّینِ إِقْرَارٌ بِالْبَعْثِ وَ الْحِسَابِ وَ الْمُجَازَاهِ وَ إِیجَابٌ لَهُ مُلْكَ الْآخِرَهِ كَمَا أَوْجَبَ لَهُ مُلْكَ الدُّنْیَا إِیَّاكَ نَعْبُدُ رَغْبَهٌ وَ تَقَرُّبٌ إِلَی اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ إِخْلَاصٌ بِالْعَمَلِ لَهُ دُونَ غَیْرِهِ وَ إِیَّاكَ نَسْتَعِینُ اسْتِزَادَهٌ مِنْ تَوْفِیقِهِ وَ عِبَادَتِهِ وَ اسْتِدَامَهٌ لِمَا أَنْعَمَ عَلَیْهِ وَ نَصَرَهُ اهْدِنَا الصِّراطَ الْمُسْتَقِیمَ اسْتِرْشَادٌ لِأَدَبِهِ وَ اعْتِصَامٌ بِحَبْلِهِ وَ اسْتِزَادَهٌ فِی الْمَعْرِفَهِ بِرَبِّهِ وَ بِعَظَمَتِهِ وَ كِبْرِیَائِهِ صِراطَ الَّذِینَ أَنْعَمْتَ عَلَیْهِمْ تَوْكِیدٌ فِی السُّؤَالِ وَ الرَّغْبَهِ وَ ذِكْرٌ لِمَا قَدْ تَقَدَّمَ مِنْ نِعَمِهِ عَلَی أَوْلِیَائِهِ وَ رَغْبَهٌ فِی ذَلِكَ النِّعَمِ (۵)غَیْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَیْهِمْ اسْتِعَاذَهٌ مِنْ أَنْ یَكُونَ مِنَ الْمُعَانِدِینَ الْكَافِرِینَ الْمُسْتَخِفِّینَ بِهِ وَ بِأَمْرِهِ وَ نَهْیِهِ وَ لَا الضَّالِّینَ اعْتِصَامٌ مِنْ أَنْ یَكُونَ مِنَ الضَّالِّینَ الَّذِینَ ضَلُّوا عَنْ سَبِیلِهِ مِنْ غَیْرِ مَعْرِفَهٍ وَ هُمْ یَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ یُحْسِنُونَ صُنْعاً فَقَدِ اجْتَمَعَ فِیهِ مِنْ جَوَامِعِ الْخَیْرِ وَ الْحِكْمَهِ فِی أَمْرِ الْآخِرَهِ وَ الدُّنْیَا مَا لَا یَجْمَعُهُ شَیْ ءٌ مِنَ الْأَشْیَاءِ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جُعِلَ التَّسْبِیحُ فِی الرُّكُوعِ وَ السُّجُودِ قِیلَ لِعِلَلٍ مِنْهَا أَنْ یَكُونَ

۱- فی العلل: الركعتان. م.

۲- فی العلل: بل یكون محفوظا مدروسا. م.

۳- فی العیون: فی القرآن. م.

۴- فی العلل: و ذكر لربه و نعمائه. م.

۵- فی نسخه: تلك النعم. و فی العلل: مثل ذلك النعم.

الْعَبْدُ مَعَ خُضُوعِهِ وَ خُشُوعِهِ وَ تَعَبُّدِهِ وَ تَوَرُّعِهِ وَ اسْتِكَانَتِهِ وَ تَذَلُّلِهِ وَ تَوَاضُعِهِ وَ تَقَرُّبِهِ إِلَى رَبِّهِ مُقَدِّساً لَهُ مُمَجِّداً مُسَبِّحاً مُعَظِّماً (۱) شَاكِراً لِخَالِقِهِ وَ رَازِقِهِ وَ لِيَسْتَعْمِلَ التَّسْبِيحَ وَ التَّحْمِيدَ كَمَا اسْتَعْمَلَ التَّكْبِيرَ وَ التَّهْلِيلَ وَ لِيَشْغَلَ قَلْبَهُ وَ ذِهْنَهُ بِذِكْرِ اللَّهِ فَلَا يَذْهَبَ بِهِ الْفِكْرُ وَ الْأَمَانِيُّ إِلَى غَيْرِ اللَّهِ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جُعِلَ أَصْلُ الصَّلَاةِ رَكْعَتَيْنِ وَ لِمَ زِيدَ عَلَى بَعْضِهَا رَكْعَةٌ وَ عَلَى بَعْضِهَا رَكْعَتَانِ وَ لَمْ يُزَدْ عَلَى بَعْضِهَا شَيْ ءٌ قِيلَ لِأَنَّ أَصْلَ الصَّلَاةِ إِنَّمَا هِيَ رَكْعَةٌ وَاحِدَةٌ لِأَنَّ أَصْلَ الْعَدَدِ وَاحِدٌ فَإِذَا نَقَصَتْ(۲) مِنْ وَاحِدٍ فَلَيْسَتْ هِيَ صَلَاةً فَعَلِمَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ أَنَّ الْعِبَادَ لَا يُؤَدُّونَ تِلْكَ الرَّكْعَةَ الْوَاحِدَةَ الَّتِي لَا صَلَاةَ أَقَلُّ مِنْهَا بِكَمَالِهَا وَ تَمَامِهَا وَ الْإِقْبَالِ عَلَيْهَا فَقَرَنَ إِلَيْهَا رَكْعَةً لِيَتِمَّ بِالثَّانِيَةِ مَا نَقَصَ مِنَ الْأُولَى فَفَرَضَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ أَصْلَ الصَّلَاةِ رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ عَلِمَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَنَّ الْعِبَادَ لَا يُؤَدُّونَ هَاتَيْنِ الرَّكْعَتَيْنِ بِتَمَامِ مَا أُمِرُوا بِهِ وَ كَمَالِهِ فَضَمَّ إِلَى الظُّهْرِ وَ الْعَصْرِ وَ الْعِشَاءِ الْآخِرَةِ رَكْعَتَيْنِ لِيَكُونَ فِيهِمَا تَمَامُ الرَّكْعَتَيْنِ الْأُولَيَيْنِ ثُمَّ عَلِمَ أَنَّ صَلَاةَ الْمَغْرِبِ يَكُونُ شُغُلُ النَّاسِ فِي وَقْتِهَا أَكْثَرَ لِلِانْصِرَافِ إِلَى الْأَوْطَانِ وَ الْأَكْلِ وَ الْوُضُوءِ وَ التَّهْيِئَةِ لِلْمَبِيتِ فَزَادَ فِيهَا رَكْعَةً وَاحِدَةً لِيَكُونَ أَخَفَّ عَلَيْهِمْ وَ لِأَنْ تَصِيرَ رَكَعَاتُ الصَّلَاةِ فِي الْيَوْمِ وَ اللَّيْلَةِ فَرْداً ثُمَّ تَرَكَ الْغَدَاةَ عَلَى حَالِهَا لِأَنَّ الِاشْتِغَالَ فِي وَقْتِهَا أَكْثَرُ وَ الْمُبَادَرَةَ إِلَى الْحَوَائِجِ فِيهَا أَعَمُّ وَ لِأَنَّ الْقُلُوبَ فِيهَا أَخْلَى مِنَ الْفِكْرِ لِقِلَّةِ مُعَامَلَاتِ النَّاسِ بِاللَّيْلِ وَ لِقِلَّةِ الْأَخْذِ وَ الْإِعْطَاءِ فَالْإِنْسَانُ فِيهَا أَقْبَلُ عَلَى صَلَاتِهِ مِنْهُ فِي غَيْرِهَا مِنَ الصَّلَوَاتِ لِأَنَّ (۳)الْفِكْرَ أَقَلُّ لِعَدَمِ الْعَمَلِ مِنَ اللَّيْلِ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جُعِلَ (۴)التَّكْبِيرُ فِي الِاسْتِفْتَاحِ سَبْعَ مَرَّاتٍ قِيلَ (۵)لِأَنَّ الْفَرْضَ

۱- فی العیون: مطیعا. م.

۲- فی العیون: فان انقضت. م.

۳- فی العیون: لان الذکر قد تقدم العمل من اللیل. م.

۴- فی العلل: فلم جعل فی الاستفتاح سبع تکبیرات؟ قیل انما جعل ذلک لان التکبیر فی الصلاه الأولی التی هی الأصل اه. م.

۵- فی العیون و بعض نسخ الکتاب: قیل: إنّما جعل ذلک إلخ. م.

مِنْهَا وَاحِدٌ وَ سَائِرَهَا سُنَّةٌ وَ إِنَّمَا جُعِلَ ذَلِكَ لِأَنَّ التَّكْبِيرَ فِی الرَّكْعَهِ الْأَولَی الَّتِی هِیَ الْأَصْلُ كُلَّهُ سَبْعُ تَكْبِيرَاتٍ تَكْبِيرَهِ الِاسْتِفْتَاحِ وَ تَكْبِيرَهِ الرُّكُوعِ وَ تَكْبِيرَتَی السُّجُودِ وَ تَكْبِيرَهٍ أَيْضاً لِلرُّكُوعِ وَ تَكْبِيرَتَيْنِ لِلسُّجُودِ فَإِذَا كَبَّرَ الْإِنْسَانُ أَوَّلَ الصَّلَاهِ سَبْعَ تَكْبِيرَاتٍ فَقَدْ أَحْرَزَ التَّكْبِيرَ كُلَّهُ (۱)فَإِنْ سَهَا فِی شَیْ ءٍ مِنْهَا أَوْ تَرَكَهَا لَمْ يَدْخُلْ عَلَيْهِ نَقْصٌ فِی صَلَاتِهِ.

أَقُولُ وَ فِی الْعِلَلِ كَمَا قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ وَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام مَنْ كَبَّرَ أَوَّلَ صَلَاتِهِ سَبْعَ تَكْبِيرَاتٍ أَجْزَأَهُ وَ يُجْزِی تَكْبِيرَهٌ وَاحِدَهٌ ثُمَّ إِنْ لَمْ يُكَبِّرْ فِی شَیْ ءٍ مِنْ صَلَاتِهِ أَجْزَأَهُ عَنْهُ ذَلِكَ وَ إِنَّمَا عَنَی بِذَلِكَ إِذَا تَرَكَهَا سَاهِياً أَوْ نَاسِياً.

قَالَ مُصَنِّفُ هَذَا الْكِتَابِ غَلِطَ الْفَضْلُ أَنَّ تَكْبِيرَهَ الِافْتِتَاحِ فَرِيضَهٌ وَ إِنَّمَا هِیَ سُنَّهٌ وَاجِبَهٌ رَجَعْنَا إِلَی كَلَامِ الْفَضْلِ أَقُولُ رَجَعْنَا إِلَی الْمُشْتَرَكِ.

فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جَعَلَ رَكْعَهً وَ سَجْدَتَيْنِ (۲)قِيلَ لِأَنَّ الرُّكُوعَ مِنْ فِعْلِ الْقِيَامِ وَ السُّجُودَ مِنْ فِعْلِ الْقُعُودِ وَ صَلَاهَ الْقَاعِدِ عَلَی النِّصْفِ مِنْ صَلَاهِ الْقِيَامِ فَضُوعِفَ السُّجُودُ لِيَسْتَوِیَ بِالرُّكُوعِ فَلَا يَكُونَ بَيْنَهُمَا تَفَاوُتٌ لِأَنَّ الصَّلَاهَ إِنَّمَا هِیَ رُكُوعٌ وَ سُجُودٌ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جُعِلَ التَّشَهُّدُ بَعْدَ الرَّكْعَتَيْنِ قِيلَ لِأَنَّهُ كَمَا قُدِّمَ قَبْلَ الرُّكُوعِ وَ السُّجُودِ الْأَذَانُ وَ الدُّعَاءُ وَ الْقِرَاءَهُ فَكَذَلِكَ أَيْضاً أُمِرَ (۳)بَعْدَهَا بِالتَّشَهُّدِ وَ التَّحْمِيدِ وَ الدُّعَاءِ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جُعِلَ التَّسْلِيمُ تَحْلِيلَ الصَّلَاهِ وَ لَمْ يُجْعَلْ بَدَلُهُ تَكْبِيراً أَوْ تَسْبِيحاً أَوْ ضَرْباً آخَرَ قِيلَ لِأَنَّهُ لَمَّا كَانَ فِی الدُّخُولِ فِی الصَّلَاهِ تَحْرِيمُ الْكَلَامِ لِلْمَخْلُوقِينَ وَ التَّوَجُّهُ إِلَی الْخَالِقِ كَانَ تَحْلِيلُهَا كَلَامَ الْمَخْلُوقِينَ وَ الِانْتِقَالَ عَنْهَا وَ ابْتِدَاءُ الْمَخْلُوقِينَ بِالْكَلَامِ إِنَّمَا هُوَ بِالتَّسْلِيمِ

ص: ۷۰

۱- فی العلل: فقد علم اجزاء التكبير كله. م.

۲- فی العلل: ركعه بركوع و سجدتين. م.

۳- فی العلل: أخر. م.

فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جُعِلَ الْقِرَاءَهُ فِی الرَّكْعَتَیْنِ الْأُولَیَیْنِ وَ التَّسْبِیحُ فِی الْأَخْرَیَیْنِ قِیلَ لِلْفَرْقِ بَیْنَ مَا فَرَضَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مِنْ عِنْدِهِ وَ مَا فَرَضَهُ مِنْ عِنْدِ رَسُولِهِ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جُعِلَتِ الْجَمَاعَهُ قِیلَ لِأَنْ لَا یَكُونَ الْإِخْلَاصُ وَ التَّوْحِیدُ وَ الْإِسْلَامُ وَ الْعِبَادَهُ لِلَّهِ إِلَّا ظَاهِراً مَكْشُوفاً مَشْهُوداً لِأَنَّ فِی إِظْهَارِهِ حُجَّهً عَلَی أَهْلِ الشَّرْقِ وَ الْغَرْبِ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ لِیَكُونَ الْمُنَافِقُ الْمُسْتَخِفُّ مُؤَدِّیاً لِمَا أَقَرَّ بِهِ یُظْهِرُ الْإِسْلَامَ (۱)وَ الْمُرَاقَبَهَ وَ لِتَكُونَ شَهَادَاتُ النَّاسِ بِالْإِسْلَامِ بَعْضِهِمْ لِبَعْضٍ جَائِزَهً مُمْكِنَهً مَعَ مَا فِیهِ مِنَ الْمُسَاعَدَهِ عَلَی الْبِرِّ وَ التَّقْوَی وَ الزَّجْرِ عَنْ كَثِیرٍ مِنْ مَعَاصِی اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جُعِلَ الْجَهْرُ فِی بَعْضِ الصَّلَاهِ وَ لَمْ یُجْعَلْ فِی بَعْضٍ قِیلَ لِأَنَّ الصَّلَوَاتِ الَّتِی یُجْهَرُ فِیهَا إِنَّمَا هِیَ صَلَوَاتٌ تُصَلَّی فِی أَوْقَاتٍ مُظْلِمَهٍ فَوَجَبَ أَنْ یُجْهَرَ فِیهَا لِأَنْ یَمُرَّ الْمَارُّ فَیَعْلَمَ أَنَّ هَاهُنَا جَمَاعَهً فَإِنْ أَرَادَ أَنْ یُصَلِّیَ صَلَّی وَ لِأَنَّهُ إِنْ لَمْ یَرَ جَمَاعَهً تُصَلِّی سَمِعَ وَ عَلِمَ ذَلِكَ مِنْ جِهَهِ السَّمَاعِ وَ الصَّلَاتَانِ اللَّتَانِ لَا یُجْهَرُ فِیهِمَا فَإِنَّهُمَا بِالنَّهَارِ وَ فِی أَوْقَاتٍ مُضِیئَهٍ فَهِیَ تُدْرَكُ مِنْ جِهَهِ الرُّؤْیَهِ فَلَا یَحْتَاجُ فِیهَا إِلَی السَّمَاعِ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جُعِلَتِ الصَّلَوَاتُ فِی هَذِهِ الْأَوْقَاتِ وَ لَمْ تُقَدَّمْ وَ لَمْ تُؤَخَّرْ قِیلَ لِأَنَّ الْأَوْقَاتَ الْمَشْهُورَهَ الْمَعْلُومَهَ الَّتِی تَعُمُّ أَهْلَ الْأَرْضِ فَیَعْرِفُهَا الْجَاهِلُ وَ الْعَالِمُ أَرْبَعَهٌ غُرُوبُ الشَّمْسِ مَعْرُوفٌ (۲)تَجِبُ عِنْدَهُ الْمَغْرِبُ وَ سُقُوطُ الشَّفَقِ مَشْهُورٌ تَجِبُ عِنْدَهُ الْعِشَاءُ الْآخِرَهُ وَ طُلُوعُ الْفَجْرِ مَشْهُورٌ مَعْلُومٌ تَجِبُ عِنْدَهُ الْغَدَاهُ وَ زَوَالُ الشَّمْسِ مَشْهُورٌ مَعْلُومٌ تَجِبُ عِنْدَهُ الظُّهْرُ وَ لَمْ یَكُنْ لِلْعَصْرِ وَقْتٌ مَعْرُوفٌ مَشْهُورٌ مِثْلُ هَذِهِ الْأَوْقَاتِ الْأَرْبَعَهِ فَجُعِلَ وَقْتُهَا عِنْدَ الْفَرَاغِ مِنَ الصَّلَاهِ الَّتِی قَبْلَهَا (۳)وَ عِلَّهٌ أُخْرَی أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ أَحَبَّ أَنْ

۱- فی المصدرین: بظاهر الإسلام: م.

۲- فی العلل: مشهور معرفتها. م.

۳- الموجود فی العلل هكذا: و زوال الشمس و إیفاء الفی ء معلوم فوجب عنده الظهر، و لم یكن للعصر وقت معلوم مشهور مثل هذه الأوقات الأربعه فجعل وقتها الفراغ من الصلاه التی قبلها إلی أن یصیر الظل من كل شی ء أربعه أضعافه انتهی. و الظاهر أن الجمله الأخیره سقطت من قلم النسّاخ من المتن، لما أن المصنّف سیشیر فی شرحه للحدیث إلیها.

يَبْدَأَ النَّاسُ فِي كُلِّ عَمَلٍ أَوَّلًا بِطَاعَتِهِ وَ عِبَادَتِهِ فَأَمَرَهُمْ أَوَّلَ النَّهَارِ أَنْ يَبْدَءُوا بِعِبَادَتِهِ ثُمَّ يَنْتَشِرُوا فِيمَا أَحَبُّوا مِنْ مَرَمَّهِ (۱)دُنْيَاهُمْ فَأَوْجَبَ صَلَاةَ الْغَدَاةِ عَلَيْهِمْ فَإِذَا كَانَ نِصْفُ النَّهَارِ وَ تَرَكُوا مَا كَانُوا فِيهِ مِنَ الشُّغُلِ (۲)وَ هُوَ وَقْتٌ يَضَعُ النَّاسُ فِيهِ ثِيَابَهُمْ وَ يَسْتَرِيحُونَ وَ يَشْتَغِلُونَ بِطَعَامِهِمْ وَ قَيْلُولَتِهِمْ فَأَمَرَهُمْ أَنْ يَبْدَءُوا أَوَّلًا بِذِكْرِهِ وَ عِبَادَتِهِ فَأَوْجَبَ عَلَيْهِمُ الظُّهْرَ ثُمَّ يَتَفَرَّغُوا لِمَا أَحَبُّوا مِنْ ذَلِكَ فَإِذَا قَضَوْا وَطَرَهُمْ (۳)وَ أَرَادُوا الِانْتِشَارَ فِي الْعَمَلِ لِآخِرِ النَّهَارِ بَدَءُوا أَيْضاً بِعِبَادَتِهِ ثُمَّ صَارُوا إِلَى مَا أَحَبُّوا مِنْ ذَلِكَ فَأَوْجَبَ عَلَيْهِمُ الْعَصْرَ ثُمَّ يَنْتَشِرُونَ فِيمَا شَاءُوا مِنْ مَرَمَّهِ دُنْيَاهُمْ فَإِذَا جَاءَ اللَّيْلُ وَ وَضَعُوا زِينَتَهُمْ وَ عَادُوا إِلَى أَوْطَانِهِمْ ابْتَدَءُوا أَوَّلًا بِعِبَادَةِ رَبِّهِمْ ثُمَّ يَتَفَرَّغُونَ (۴)لِمَا أَحَبُّوا مِنْ ذَلِكَ فَأَوْجَبَ عَلَيْهِمُ الْمَغْرِبَ فَإِذَا جَاءَ وَقْتُ النَّوْمِ وَ فَرَغُوا مِمَّا كَانُوا بِهِ مُشْتَغِلِينَ أَحَبَّ أَنْ يَبْدَءُوا أَوَّلًا بِعِبَادَتِهِ وَ طَاعَتِهِ ثُمَّ يَصِيرُونَ إِلَى مَا شَاءُوا أَنْ يَصِيرُوا إِلَيْهِ مِنْ ذَلِكَ فَيَكُونُوا قَدْ بَدَءُوا فِي كُلِّ عَمَلٍ بِطَاعَتِهِ وَ عِبَادَتِهِ فَأَوْجَبَ عَلَيْهِمُ الْعَتَمَةَ فَإِذَا فَعَلُوا ذَلِكَ لَمْ يَنْسَوْهُ وَ لَمْ يَغْفُلُوا عَنْهُ وَ لَمْ تَقْسُ قُلُوبُهُمْ وَ لَمْ تَقِلَّ رَغْبَتُهُمْ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ إِذَا لَمْ يَكُنْ لِلْعَصْرِ وَقْتٌ مَشْهُورٌ مِثْلُ تِلْكَ الْأَوْقَاتِ أَوْجَبَهَا بَيْنَ الظُّهْرِ وَ الْمَغْرِبِ وَ لَمْ يُوجِبْهَا بَيْنَ الْعَتَمَهِ وَ الْغَدَاهِ أَوْ بَيْنَ الْغَدَاهِ وَ الظُّهْرِ قِيلَ لِأَنَّهُ لَيْسَ وَقْتٌ عَلَى النَّاسِ أَخَفَّ وَ لَا أَيْسَرَ وَ لَا أَحْرَى أَنْ يَعُمَّ فِيهِ الضَّعِيفَ (۵)وَ الْقَوِيَّ بِهَذِهِ الصَّلَاهِ مِنْ هَذَا الْوَقْتِ وَ ذَلِكَ أَنَّ النَّاسَ عَامَّتَهُمْ يَشْتَغِلُونَ فِي أَوَّلِ النَّهَارِ بِالتِّجَارَاتِ وَ الْمُعَامَلَاتِ وَ الذَّهَابِ فِي الْحَوَائِجِ وَ إِقَامَهِ الْأَسْوَاقِ فَأَرَادَ أَنْ لَا يَشْغَلَهُمْ عَنْ طَلَبِ مَعَاشِهِمْ وَ مَصْلَحِهِ دُنْيَاهُمْ وَ لَيْسَ يَقْدِرُ الْخَلْقُ كُلُّهُمْ عَلَى قِيَامِ اللَّيْلِ وَ لَا يَشْعُرُونَ بِهِ (۶)وَ لَا يَنْتَبِهُونَ لِوَقْتِهِ لَوْ كَانَ وَاجِباً وَ لَا يُمْكِنُهُمْ ذَلِكَ فَخَفَّفَ اللَّهُ تَعَالَى عَنْهُمْ وَ لَمْ يَجْعَلْهَا فِي أَشَدِّ الْأَوْقَاتِ عَلَيْهِمْ وَ لَكِنْ جَعَلَهَا فِي أَخَفِّ الْأَوْقَاتِ عَلَيْهِمْ كَمَا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَ لا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ

۱- فى العلل: من مئونه. م.

۲- فى العلل: ما كانوا من شغل. م.

۳- فى العلل: ظهرهم. م.

۴- فى العلل: يتضرعون. م.

۵- فى العلل: و لا اثر فيه للضعيف. م.

۶- فى العلل و فى نسخه من الكتاب: و لا يشتغلون به. م.

فَإِنْ قَالَ فَلِمَ يُرْفَعُ الْيَدَانِ فِی التَّكْبِيرِ قِيلَ لِأَنَّ رَفْعَ الْيَدَيْنِ هُوَ ضَرْبٌ مِنَ الِابْتِهَالِ وَ التَّبَتُّلِ وَ التَّضَرُّعِ فَأَوْجَبَ اللَّهُ (۱)عَزَّ وَ جَلَّ أَنْ يَكُونَ الْعَبْدُ فِی وَقْتِ ذِكْرِهِ مُتَبَتِّلًا مُتَضَرِّعاً مُبْتَهِلًا وَ لِأَنَّ فِی وَقْتِ رَفْعِ الْيَدَيْنِ إِحْضَارَ النِّيَّهِ وَ إِقْبَالَ الْقَلْبِ عَلَى مَا قَالَ وَ قَصَدَ.

أقول فی العلل لأن الفرض من الذكر إنما هو الاستفتاح و كل سنه فإنما تؤدى على جهه الفرض فلما أن كان فی الاستفتاح الذی هو الفرض رفع اليدين أحب أن يؤدوا السنه على جهه ما يؤدون الفرض و لنرجع إلى المشترك.

فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جُعِلَ صَلَاهُ السُّنَّهِ أَرْبَعاً وَ ثَلَاثِينَ رَكْعَهً قِيلَ لِأَنَّ الْفَرِيضَهَ سَبْعَ عَشْرَهَ رَكْعَهً فَجُعِلَتِ السُّنَّهُ مِثْلَيِ الْفَرِيضَهِ كَمَالًا لِلْفَرِيضَهِ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جُعِلَ صَلَاهُ السُّنَّهِ فِی أَوْقَاتٍ مُخْتَلِفَهٍ وَ لَمْ تُجْعَلْ فِی وَقْتٍ وَاحِدٍ قِيلَ لِأَنَّ أَفْضَلَ الْأَوْقَاتِ ثَلَاثَهٌ عِنْدَ زَوَالِ الشَّمْسِ وَ بَعْدَ الْمَغْرِبِ وَ بِالْأَسْحَارِ فَأَحَبَّ (۲)أَنْ يُصَلَّى لَهُ فِی كُلِّ هَذِهِ الْأَوْقَاتِ الثَّلَاثَهِ لِأَنَّهُ إِذَا فُرِّقَتِ السُّنَّهُ فِی أَوْقَاتٍ شَتَّى كَانَ أَدَاؤُهَا أَيْسَرَ وَ أَخَفَّ مِنْ أَنْ تُجْمَعَ كُلُّهَا فِی وَقْتٍ وَاحِدٍ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ صَارَتْ صَلَاهُ الْجُمُعَهِ إِذَا كَانَتْ مَعَ الْإِمَامِ رَكْعَتَيْنِ وَ إِذَا كَانَتْ بِغَيْرِ إِمَامٍ رَكْعَتَيْنِ وَ رَكْعَتَيْنِ قِيلَ لِعِلَلٍ شَتَّى مِنْهَا أَنَّ النَّاسَ يَتَخَطَّوْنَ إِلَى الْجُمُعَهِ (۳)مِنْ بُعْدٍ فَأَحَبَّ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ أَنْ يُخَفِّفَ عَنْهُمْ لِمَوْضِعِ التَّعَبِ الَّذِی صَارُوا إِلَيْهِ وَ مِنْهَا أَنَّ الْإِمَامَ يَحْبِسُهُمْ لِلْخُطْبَهِ وَ هُمْ مُنْتَظِرُونَ لِلصَّلَاهِ وَ مَنِ انْتَظَرَ الصَّلَاهَ فَهُوَ فِی صَلَاهٍ (۴)فِی حُكْمِ التَّمَامِ وَ مِنْهَا أَنَّ الصَّلَاهَ مَعَ الْإِمَامِ أَتَمُّ وَ أَكْمَلُ لِعِلْمِهِ وَ فِقْهِهِ وَ عَدْلِهِ وَ فَضْلِهِ وَ مِنْهَا أَنَّ الْجُمُعَهَ عِيدٌ وَ صَلَاهَ الْعِيدِ رَكْعَتَانِ وَ لَمْ تُقْصَرْ لِمَكَانِ الْخُطْبَتَيْنِ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جُعِلَتِ الْخُطْبَهُ قِيلَ لِأَنَّ الْجُمُعَهَ مَشْهَدٌ عَامٌّ فَأَرَادَ أَنْ يَكُونَ الْإِمَامُ سَبَباً لِمَوْعِظَتِهِمْ وَ تَرْغِيبِهِمْ فِی الطَّاعَهِ وَ تَرْهِيبِهِمْ مِنَ

۱- فی المصدرين: فاحب اللّه. م.

۲- فی العلل: فاوجب. م.

۳- أی يتجاوزون و يتسابقون إليها.

۴- فی العلل: فی الصلاه. م.

الْمَعْصِيَهِ وَ تَوْفِيقِهِمْ عَلَى مَا أَرَادَ (۱)مِنْ مَصْلَحَهِ دِينِهِمْ وَ دُنْيَاهُمْ وَ يُخْبِرُهُمْ بِمَا وَرَدَ عَلَيْهِمْ مِنَ الْآفَاتِ وَ مِنَ الْأَهْوَالِ الَّتِى لَهُمْ فِيهَا الْمَضَرَّهُ وَ الْمَنْفَعَهُ (۲)فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جُعِلَتْ خُطْبَتَيْنِ قِيلَ لِأَنْ يَكُونَ وَاحِدَهٌ لِلثَّنَاءِ وَ التَّمْجِيدِ وَ التَّقْدِيسِ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ الْأُخْرَى لِلْحَوَائِجِ وَ الْإِعْذَارِ وَ الْإِنْذَارِ وَ الدُّعَاءِ وَ مَا يُرِيدُ أَنْ يُعَلِّمَهُمْ مِنْ أَمْرِهِ وَ نَهْيِهِ مَا فِيهِ (۳)الصَّلَاحُ وَ الْفَسَادُ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جُعِلَتِ الْخُطْبَهُ يَوْمَ الْجُمُعَهِ قَبْلَ الصَّلَاهِ وَ جُعِلَتْ فِى الْعِيدَيْنِ بَعْدَ الصَّلَاهِ قِيلَ لِأَنَّ الْجُمُعَهَ أَمْرٌ دَائِمٌ وَ تَكُونُ فِى الشَّهْرِ مِرَاراً وَ فِى السَّنَهِ كَثِيراً (۴)فَإِذَا كَثُرَ ذَلِكَ عَلَى النَّاسِ مَلُّوا وَ تَرَكُوا وَ لَمْ يُقِيمُوا عَلَيْهِ وَ تَفَرَّقُوا عَنْهُ فَجُعِلَتْ قَبْلَ الصَّلَاهِ لِيُحْتَبَسُوا عَلَى الصَّلَاهِ وَ لَا يَتَفَرَّقُوا وَ لَا يَذْهَبُوا وَ أَمَّا الْعِيدَيْنِ فَإِنَّمَا هُوَ فِى السَّنَهِ مَرَّتَيْنِ (۵)وَ هُوَ أَعْظَمُ مِنَ الْجُمُعَهِ وَ الزِّحَامُ فِيهِ أَكْثَرُ وَ النَّاسُ فِيهِ أَرْغَبُ فَإِنْ تَفَرَّقَ بَعْضُ النَّاسِ بَقِيَ عَامَّتُهُمْ وَ لَيْسَ هُوَ بِكَثِيرٍ فَيَمَلُّوا وَ يَسْتَخِفُّوا بِهِ.

قال مصنف هذا الكتاب رحمه الله جاء هذا الخبر هكذا.

وَ الْخُطْبَتَانِ فِى الْجُمُعَهِ وَ الْعِيدَيْنِ بَعْدَ الصَّلَاهِ لِأَنَّهُمَا بِمَنْزِلَهِ الرَّكْعَتَيْنِ الْأُخْرَاوَيْنِ (۶)وَ أَوَّلُ مَنْ قَدَّمَ الْخُطْبَتَيْنِ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ لِأَنَّهُ لَمَّا أَحْدَثَ مَا أَحْدَثَ لَمْ يَكُنِ النَّاسُ يَقِفُونَ (۷)عَلَى خُطْبَتِهِ وَ يَقُولُونَ مَا نَصْنَعُ بِمَوَاعِظِهِ وَ قَدْ أَحْدَثَ مَا أَحْدَثَ فَقَدَّمَ الْخُطْبَتَيْنِ لِيَقِفَ النَّاسُ انْتِظَاراً لِلصَّلَاهِ (۸)فَلَا يَتَفَرَّقُوا عَنْهُ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ وَجَبَتِ الْجُمُعَهُ عَلَى مَنْ يَكُونُ عَلَى فَرْسَخَيْنِ لَا أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ

۱- فى العلل: أرادوا. م.

۲- فى العلل بعد هذه العباره: و لا يكون الصائر فى الصلاه منفصلا و ليس بفاعل غيره ممن يؤم الناس فى غير يوم الجمعه. م.

۳- فى العيون: بما فيه. م.

۴- و يكون فى الشهور و السنه كثيرا. م.

۵- فى العيون: و اما العيدان فانما هو فى السنه مرتان. و هو الموافق للقواعد. م.

۶- فى العيون: الأخيرتين. م.

۷- فى العلل: ليقفوا. م.

۸- ليس فى العلل بعد قوله: «للصلاه» شى ء. م.

قِيلَ لِأَنَّ مَا يُقَصَّرُ فِيهِ الصَّلَاهُ بَرِيدَانِ (۱)ذَاهِباً أَوْ بَرِيدٌ ذَاهِباً وَ جَائِياً وَ الْبَرِيدُ أَرْبَعَهُ فَرَاسِخَ فَوَجَبَتِ الْجُمُعَهُ عَلَى مَنْ هُوَ عَلَى نِصْفِ الْبَرِيدِ الَّذِی یَجِبُ فِیهِ التَّقْصِیرُ وَ ذَلِکَ أَنَّهُ یَجِی ءُ فَرْسَخَیْنِ(۲) وَ یَذْهَبُ فَرْسَخَیْنِ فَذَلِکَ أَرْبَعَهُ فَرَاسِخَ وَ هُوَ نِصْفُ طَرِیقِ الْمُسَافِرِ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ زِیدَ فِی صَلَاهِ السُّنَّهِ یَوْمَ الْجُمُعَهِ أَرْبَعُ رَکَعَاتٍ قِیلَ تَعْظِیماً لِذَلِکَ الْیَوْمِ وَ تَفْرِقَهً بَیْنَهُ وَ بَیْنَ سَائِرِ الْأَیَّامِ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ قُصِّرَتِ الصَّلَاهُ فِی السَّفَرِ قِیلَ لِأَنَّ الصَّلَاهَ الْمَفْرُوضَهَ أَوَّلًا إِنَّمَا هِیَ عَشْرُ رَکَعَاتٍ وَ السَّبْعُ إِنَّمَا زِیدَتْ فِیهَا (۳)

بَعْدُ فَخَفَّفَ اللَّهُ عَنْهُ (۴)تِلْکَ الزِّیَادَهَ لِمَوْضِعِ سَفَرِهِ (۵)وَ تَعَبِهِ وَ نَصَبِهِ وَ اشْتِغَالِهِ بِأَمْرِ نَفْسِهِ وَ ظَعْنِهِ (۶)وَ إِقَامَتِهِ لِئَلَّا یَشْتَغِلَ عَمَّا لَا بُدَّ لَهُ مِنْ مَعِیشَتِهِ رَحْمَهً مِنَ اللَّهِ تَعَالَی وَ تَعَطُّفاً عَلَیْهِ إِلَّا صَلَاهَ الْمَغْرِبِ فَإِنَّهَا لَمْ تُقَصَّرْ لِأَنَّهَا صَلَاهٌ مُقَصَّرَهٌ (۷)فِی الْأَصْلِ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ یَجِبُ التَّقْصِیرُ فِی ثَمَانِیَهِ فَرَاسِخَ لَا أَقَلَّ مِنْ ذَلِکَ وَ لَا أَکْثَرَ قِیلَ لِأَنَّ ثَمَانِیَهَ فَرَاسِخَ مَسِیرَهُ یَوْمٍ لِلْعَامَّهِ وَ الْقَوَافِلِ وَ الْأَثْقَالِ فَوَجَبَ التَّقْصِیرُ فِی مَسِیرَهِ یَوْمٍ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ وَجَبَ التَّقْصِیرُ فِی مَسِیرَهِ یَوْمٍ (۸)قِیلَ لِأَنَّهُ لَوْ لَمْ یَجِبْ فِی مَسِیرَهِ یَوْمٍ لَمَا وَجَبَ فِی مَسِیرَهِ سَنَهٍ (۹)وَ ذَلِکَ أَنَّ کُلَّ یَوْمٍ یَکُونُ بَعْدَ هَذَا الْیَوْمِ فَإِنَّمَا هُوَ نَظِیرُ هَذَا الْیَوْمِ فَلَوْ لَمْ یَجِبْ فِی هَذَا الْیَوْمِ لَمَا وَجَبَ فِی نَظِیرِهِ إِذَا کَانَ نَظِیرُهُ مِثْلَهُ لَا فَرْقَ بَیْنَهُمَا فَإِنْ قَالَ قَدْ یَخْتَلِفُ السَّیْرُ (۱۰)فَلِمَ جَعَلْتَ أَنْتَ (۱۱)مَسِیرَهَ یَوْمٍ ثَمَانِیَهَ فَرَاسِخَ قِیلَ لِأَنَّ ثَمَانِیَهَ فَرَاسِخَ هِیَ مَسِیرُ الْجِمَالِ وَ الْقَوَافِلِ (۱۲)وَ هُوَ السَّیْرُ الَّذِی یَسِیرُهُ الْجَمَّالُونَ وَ الْمُکَارُونَ

ص: ۷۵

۱- فی بریدان ذاهب وکذا فی الفقره الاخری

۲- فی المصدرین: علی فرسخین.

۳- فی العیون: علیها. م.

۴- فی العیون: عنهم. و فی العلل: فخفف اللّه تلک اه.

۵- فی العیون: لموضع السفر. م.

۶- الظعن: السیر و الترحال.

۷- فی المصدرین: مقصوره. م.

۸- فی العیون: فی مسیره یوم لا أکثر. م.

۹- فی العلل: مسیره الف سنه. م.

۱۰- فی العلل هاهنا زیاده و هی هذه: و ذلک ان سیر البقر إنّما هو أربعه، و سیر الفرس عشرین فرسخا.

۱۱- فی العیون: جعلت مسیره. م.

۱۲- فی العلل بعد هذه الفقره: و هو الغالب علی المسیر و هو أعظم السیر الذی یسیره الجمالون و المکارون. م.

فَإِنْ قَالَ فَلِمَ تُرِكَ (۱)تَطَوُّعُ النَّهَارِ وَ لَا يُتْرَكُ تَطَوُّعُ اللَّيْلِ قِيلَ لِأَنَّ كُلَّ صَلَاةٍ لَا تَقْصِيرَ فِيهَا فَلَا تَقْصِيرَ فِي تَطَوُّعِهَا وَ ذَلِكَ أَنَّ الْمَغْرِبَ لَا تَقْصِيرَ (۲)فِيهَا فَلَا تَقْصِيرَ فِيمَا بَعْدَهَا مِنَ التَّطَوُّعِ وَ كَذَلِكَ الْغَدَاةُ لَا تَقْصِيرَ فِيمَا قَبْلَهَا مِنَ التَّطَوُّعِ فَإِنْ قَالَ فَمَا بَالُ الْعَتَمَهِ مُقَصَّرَهٌ وَ لَيْسَ تُتْرَكُ رَكْعَتَاهَا قِيلَ إِنَّ تِلْكَ الرَّكْعَتَيْنِ لَيْسَتَا مِنَ الْخَمْسِينَ وَ إِنَّمَا هِيَ زِيَادَهٌ فِي الْخَمْسِينَ تَطَوُّعاً لِيُتِمَّ بِهَا بَدَلَ كُلِّ رَكْعَهٍ مِنَ الْفَرِيضَهِ رَكْعَتَيْنِ مِنَ النَّوَافِلِ (۳)فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جَازَ لِلْمُسَافِرِ وَ الْمَرِيضِ أَنْ يُصَلِّيَا صَلَاهَ اللَّيْلِ فِي أَوَّلِ اللَّيْلِ قِيلَ لِاشْتِغَالِهِ وَ ضَعْفِهِ لِيُحْرِزَ صَلَاتَهُ فَيَسْتَرِيحَ (۴)الْمَرِيضُ فِي وَقْتِ رَاحَتِهِ وَ يَشْتَغِلَ الْمُسَافِرُ بِأَشْغَالِهِ وَ ارْتِحَالِهِ وَ سَفَرِهِ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ أُمِرُوا بِالصَّلَاهِ عَلَى الْمَيِّتِ قِيلَ لِيَشْفَعُوا لَهُ وَ يَدْعُوا لَهُ بِالْمَغْفِرَهِ لِأَنَّهُ لَمْ يَكُنْ فِي وَقْتٍ مِنَ الْأَوْقَاتِ أَحْوَجَ إِلَى الشَّفَاعَهِ فِيهِ وَ الطَّلَبِ (۵)وَ الِاسْتِغْفَارِ مِنْ تِلْكَ السَّاعَهِ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جُعِلَتْ خَمْسُ تَكْبِيرَاتٍ دُونَ أَنْ يُكَبِّرَ أَرْبَعاً أَوْ سِتّاً (۶)قِيلَ إِنَّ الْخَمْسَ إِنَّمَا أُخِذَتْ مِنَ الْخَمْسِ الصَّلَوَاتِ فِي الْيَوْمِ وَ اللَّيْلَهِ.

أقول فی العلل و ذلک أنه لیس فی الصلاه تکبیره مفروضه إلا تکبیره الافتتاح فجمعت التکبیرات المفروضات فی الیوم و اللیله فجعلت صلاه علی المیت و لنرجع علی [إلی المشترک.

فَإِنْ قَالَ فَلِمَ لَمْ يَكُنْ فِيهَا رُكُوعٌ وَ سُجُودٌ قِيلَ لِأَنَّهُ (۷)إِنَّمَا يُرِيدُ بِهَذِهِ الصَّلَاهِ الشَّفَاعَهَ لِهَذَا الْعَبْدِ الَّذِي قَدْ تَخَلَّى مِمَّا خَلَّفَ (۸)وَ احْتَاجَ إِلَى مَا قَدَّمَ

ص: ۷۶

۱- فی العلل: ترک فی السفر. م.

۲- فی العلل: لا تقصر و کذا فی الفقرتین الأخراوین. م.

۳- فی المصدرین: من التطوع. م.

۴- فی العلل: فیشرع م.

۵- فی العلل: و الدعاء. م.

۶- فی العلل: دون ان تصیر اربعا أو ستا. م.

۷- فی العلل هاهنا زیاده و هی قوله: لم یکن یرید بهذه الصلاه التذلل و الخضوع إنّما أرید بها الشفاعه.

۸- فی المصدرین عما خلف. م.

فَإِنْ قَالَ فَلِمَ أَمِرَ بِغُسْلِ الْمَيِّتِ قِيلَ لِأَنَّهُ إِذَا مَاتَ كَانَ الْغَالِبُ عَلَيْهِ النَّجَاسَهَ وَ الْآفَهَ وَ الْأَذَى فَأَحَبَّ أَنْ يَكُونَ طَاهِراً إِذَا بَاشَرَ أَهْلَ الطَّهَارَهِ مِنَ الْمَلَائِكَهِ الَّذِينَ يَلُونَهُ وَ يُمَاسُّونَهُ فِيمَا بَيْنَهُمْ نَظِيفاً مُوَجَّهاً بِهِ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ (۱)وَ لَيْسَ مِنْ مَيِّتٍ يَمُوتُ إِلَّا خَرَجَتْ مِنْهُ الْجَنَابَهُ فَلِذَلِكَ أَيْضاً وَجَبَ الْغُسْلُ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ أُمِرُوا بِكَفْنِ الْمَيِّتِ قِيلَ لِيَلْقَى رَبَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ طَاهِرَ الْجَسَدِ وَ لِئَلَّا تَبْدُوَ عَوْرَتُهُ لِمَنْ يَحْمِلُهُ وَ يَدْفِنُهُ وَ لِئَلَّا يَظْهَرَ النَّاسُ عَلَى بَعْضِ حَالِهِ وَ قُبْحِ مَنْظَرِهِ (۲)وَ لِئَلَّا يَقْسُوَ الْقَلْبُ مِنْ كَثْرَهِ النَّظَرِ إِلَى مِثْلِ ذَلِكَ لِلْعَاهَهِ وَ الْفَسَادِ وَ لِيَكُونَ أَطْيَبَ لِأَنْفُسِ الْأَحْيَاءِ وَ لِئَلَّا يُبْغِضَهُ حَمِيمٌ فَيُلْقِيَ ذِكْرَهُ وَ مَوَدَّتَهُ فَلَا يَحْفَظَهُ فِيمَا خَلَّفَ وَ أَوْصَاهُ وَ أَمَرَ بِهِ وَ أَحَبَّ (۳)فَإِنْ قَالَ فَلِمَ أُمِرُوا بِدَفْنِهِ قِيلَ لِئَلَّا يَظْهَرَ النَّاسُ عَلَى فَسَادِ جَسَدِهِ وَ قُبْحِ مَنْظَرِهِ وَ تَغَيُّرِ رِيحِهِ وَ لَا يَتَأَذَّى بِهِ الْأَحْيَاءُ بِرِيحِهِ وَ بِمَا يَدْخُلُ عَلَيْهِ مِنَ الْآفَهِ (۴)وَ الْفَسَادِ وَ لِيَكُونَ مَسْتُوراً عَنِ الْأَوْلِيَاءِ وَ الْأَعْدَاءِ فَلَا يَشْمَتَ عَدُوٌّ وَ لَا يَحْزَنَ صَدِيقٌ (۵)فَإِنْ قَالَ فَلِمَ أُمِرَ مَنْ يَغْسِلُهُ بِالْغُسْلِ قِيلَ لِعِلَّهِ الطَّهَارَهِ مِمَّا أَصَابَهُ مِنْ نَضْحِ الْمَيِّتِ لِأَنَّ الْمَيِّتَ إِذَا خَرَجَ مِنْهُ الرُّوحُ بَقِيَ مِنْهُ أَكْثَرُ آفَتِهِ (۶)فَإِنْ قَالَ فَلِمَ لَمْ يَجِبِ الْغُسْلُ عَلَى مَنْ مَسَّ شَيْئاً مِنَ الْأَمْوَاتِ غَيْرِ الْإِنْسَانِ كَالطَّيْرِ وَ الْبَهَائِمِ وَ السِّبَاعِ وَ غَيْرِ ذَلِكَ قِيلَ لِأَنَّ هَذِهِ الْأَشْيَاءَ كُلَّهَا مُلَبَّسَهٌ رِيشاً وَ صُوفاً وَ شَعَراً وَ وَبَراً وَ هَذَا كُلُّهُ ذَكِيٌّ (۷)وَ لَا يَمُوتُ وَ إِنَّمَا يُمَاسُّ مِنْهُ الشَّيْ ءُ الَّذِي هُوَ ذَكِيٌّ مِنَ الْحَيِّ وَ الْمَيِّتِ.

۱- فی العلل هكذا: و قد روی عن بعض الأئمّه علیهم السلام أنّه قال: لیس من میت إلخ.

۲- فی العیون بعد هذه الفقره: و تغیر ریحه. م.

۳- قد اضطربت النسخ فی هذه الجمله ففی العیون: و امر به واجبا كان او ندبا. و فی العلل: امر به واجب. و فی بعض نسخ الكتاب: امر به بواجب. م.

۴- فی العلل بعد قوله الآفه: و الدنس. م.

۵- فی العیون: فلا یشمت عدوه و لا یحزن صدیقه. م.

۶- فی العلل هنا زیاده و هی هذه: و لئلا یلهج الناس به و بمماسته، إذ قد غلبت علیه عله النجاسه و الآفه.

۷- فی العیون: ذكی طاهر. م.

أقول: فِی الْعِلَلِ الَّذِی قَدْ أَلْبَسَهُ وَ عَلَاهُ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جَوَّزْتُمُ الصَّلَاةَ عَلَی الْمَیِّتِ بِغَیْرِ وُضُوءٍ قِیلَ لِأَنَّهُ لَیْسَ فِیهَا رُکُوعٌ وَ لَا سُجُودٌ وَ إِنَّمَا هِیَ دُعَاءٌ وَ مَسْأَلَةٌ وَ قَدْ یَجُوزُ أَنْ تَدْعُوَ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ وَ تَسْأَلَهُ عَلَی أَیِّ حَالٍ کُنْتَ وَ إِنَّمَا یَجِبُ الْوُضُوءُ فِی الصَّلَاةِ الَّتِی فِیهَا رُکُوعٌ وَ سُجُودٌ (۱)و لنرجع إلی المشترک.

فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جَوَّزْتُمُ الصَّلَاةَ عَلَیْهِ قَبْلَ الْمَغْرِبِ وَ بَعْدَ الْفَجْرِ قِیلَ لِأَنَّ هَذِهِ الصَّلَاةَ إِنَّمَا تَجِبُ فِی وَقْتِ الْحُضُورِ وَ الْعِلَّهِ وَ لَیْسَتْ هِیَ مُوَقَّتَهً کَسَائِرِ الصَّلَوَاتِ وَ إِنَّمَا هِیَ صَلَاهٌ تَجِبُ فِی وَقْتِ حُدُوثِ الْحَدَثِ لَیْسَ لِلْإِنْسَانِ فِیهِ اخْتِیَارٌ وَ إِنَّمَا هُوَ حَقٌّ یُؤَدَّی وَ جَائِزٌ أَنْ یُؤَدَّی الْحُقُوقُ فِی أَیِّ وَقْتٍ کَانَ إِذَا لَمْ یَکُنِ الْحَقُّ مُوَقَّتاً فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جُعِلَتْ لِلْکُسُوفِ صَلَاهٌ قِیلَ لِأَنَّهُ آیَهٌ مِنْ آیَاتِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ لَا یُدْرَی أَ لِرَحْمَهٍ ظَهَرَتْ أَمْ لِعَذَابٍ فَأَحَبَّ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله أَنْ تَفْزَعَ أُمَّتُهُ إِلَی خَالِقِهَا وَ رَاحِمِهَا عِنْدَ ذَلِکَ لِیَصْرِفَ عَنْهُمْ شَرَّهَا وَ یَقِیَهُمْ مَکْرُوهَهَا کَمَا صَرَفَ عَنْ قَوْمِ یُونُسَ حِینَ تَضَرَّعُوا إِلَی اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جُعِلَتْ عَشْرَ رَکَعَاتٍ قِیلَ لِأَنَّ الصَّلَاهَ الَّتِی نَزَلَ فَرْضُهَا مِنَ السَّمَاءِ إِلَی الْأَرْضِ أَوَّلًا فِی الْیَوْمِ وَ اللَّیْلَهِ فَإِنَّمَا هِیَ عَشْرُ رَکَعَاتٍ فَجُمِعَتْ تِلْکَ الرَّکَعَاتُ هَاهُنَا وَ إِنَّمَا جُعِلَ فِیهَا السُّجُودُ لِأَنَّهُ لَا یَکُونُ صَلَاهٌ فِیهَا رُکُوعٌ إِلَّا وَ فِیهَا سُجُودٌ وَ لِأَنْ یَخْتِمُوا صَلَاتَهُمْ أَیْضاً بِالسُّجُودِ وَ الْخُضُوعِ (۲)وَ إِنَّمَا جُعِلَتْ أَرْبَعَ سَجَدَاتٍ لِأَنَّ کُلَّ صَلَاهٍ نَقَصَ سُجُودُهَا مِنْ أَرْبَعِ سَجَدَاتٍ لَا تَکُونُ صَلَاهً لِأَنَّ أَقَلَّ الْفَرْضِ مِنَ السُّجُودِ فِی الصَّلَاهِ لَا یَکُونُ إِلَّا عَلَی أَرْبَعِ سَجَدَاتٍ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ لَمْ یُجْعَلْ بَدَلُ الرُّکُوعِ سُجُوداً قِیلَ لِأَنَّ الصَّلَاهَ قَائِماً أَفْضَلُ مِنَ الصَّلَاهِ قَاعِداً وَ لِأَنَّ الْقَائِمَ یَرَی الْکُسُوفَ وَ الِانْجِلَاءَ وَ السَّاجِدُ لَا یَرَی فَإِنْ قَالَ فَلِمَ غُیِّرَتْ عَنْ أَصْلِ الصَّلَاهِ الَّتِی افْتَرَضَهَا اللَّهُ قِیلَ لِأَنَّهُ صَلَّی لِعِلَّهِ

۱- ظاهر العباره ان قوله: الذی قد البسه إلی قوله: رکوع و سجود مختص بالعلل و لیس فی العیون؛ و لکن فی العیون المطبوع لم یسقط شی ء غیر قوله: الذی قد البسه و علاه. م.

۲- فی العلل: بالسجود و الخضوع و الخشوع. م.

تَغَيُّرِ أَمْرٍ مِنَ الْأُمُورِ وَ هُوَ الْكُسُوفُ فَلَمَّا تَغَيَّرَتِ الْعِلَّهُ تَغَيَّرَ الْمَعْلُولُ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جُعِلَ يَوْمُ الْفِطْرِ الْعِيدَ قِيلَ لِأَنْ يَكُونَ لِلْمُسْلِمِينَ مَجْمَعاً يَجْتَمِعُونَ فِيهِ وَ يَبْرُزُونَ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَيَحْمَدُونَهُ عَلَى مَا مَنَّ عَلَيْهِمْ فَيَكُونَ يَوْمَ عِيدٍ وَ يَوْمَ اجْتِمَاعٍ وَ يَوْمَ فِطْرٍ وَ يَوْمَ زَكَاهٍ وَ يَوْمَ رَغْبَهٍ وَ يَوْمَ تَضَرُّعٍ وَ لِأَنَّهُ أَوَّلُ يَوْمٍ مِنَ السَّنَهِ يَحِلُّ فِيهِ الْأَكْلُ وَ الشُّرْبُ لِأَنَّ أَوَّلَ شُهُورِ السَّنَهِ عِنْدَ أَهْلِ الْحَقِّ شَهْرُ رَمَضَانَ فَأَحَبَّ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ أَنْ يَكُونَ لَهُمْ فِي ذَلِكَ الْيَوْمِ مَجْمَعٌ يَحْمَدُونَهُ فِيهِ وَ يُقَدِّسُونَهُ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جُعِلَ التَّكْبِيرُ فِيهَا أَكْثَرَ مِنْهُ فِي غَيْرِهَا مِنَ الصَّلَوَاتِ قِيلَ لِأَنَّ التَّكْبِيرَ إِنَّمَا هُوَ تَعْظِيمٌ لِلَّهِ وَ تَمْجِيدٌ عَلَى مَا هَدَى وَ عَافَى كَمَا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ لِتُكْمِلُوا الْعِدَّهَ (۱)وَ لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلى ما هَداكُمْ وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جُعِلَ فِيهَا اثْنَتَا عَشْرَهَ تَكْبِيرَهً قِيلَ لِأَنَّهُ يَكُونُ فِي رَكْعَتَيْنِ (۲)اثْنَتَا عَشْرَهَ تَكْبِيرَهً فَلِذَلِكَ جُعِلَ فِيهَا اثْنَتَا عَشْرَهَ تَكْبِيرَهً فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جُعِلَ سَبْعٌ فِي الْأُولَى وَ خَمْسٌ فِي الْآخِرَهِ (۳)وَ لَمْ يُسَوَّ بَيْنَهُمَا قِيلَ لِأَنَّ السُّنَّهَ فِي صَلَاهِ الْفَرِيضَهِ أَنْ يُسْتَفْتَحَ بِسَبْعِ تَكْبِيرَاتٍ فَلِذَلِكَ بُدِئَ هَاهُنَا بِسَبْعِ تَكْبِيرَاتٍ وَ جُعِلَ فِي الثَّانِيَهِ خَمْسُ تَكْبِيرَاتٍ لِأَنَّ التَّحْرِيمَ مِنَ التَّكْبِيرِ فِي الْيَوْمِ وَ اللَّيْلَهِ خَمْسُ تَكْبِيرَاتٍ وَ لِيَكُونَ التَّكْبِيرُ فِي الرَّكْعَتَيْنِ جَمِيعاً وَتْراً وَتْراً فَإِنْ قَالَ فَلِمَ أُمِرُوا بِالصَّوْمِ قِيلَ لِكَيْ يَعْرِفُوا أَلَمَ الْجُوعِ وَ الْعَطَشِ فَيَسْتَدِلُّوا (۴)عَلَى فَقْرِ الْآخِرَهِ وَ لِيَكُونَ الصَّائِمُ خَاشِعاً ذَلِيلًا مُسْتَكِيناً مَأْجُوراً مُحْتَسِباً عَارِفاً صَابِراً لِمَا أَصَابَهُ مِنَ الْجُوعِ وَ الْعَطَشِ فَيَسْتَوْجِبَ الثَّوَابَ مَعَ مَا فِيهِ مِنَ الِانْكِسَارِ عَنِ الشَّهَوَاتِ وَ لِيَكُونَ ذَلِكَ وَاعِظاً لَهُمْ فِي الْعَاجِلِ وَ رَائِضاً لَهُمْ عَلَى أَدَاءِ

۱- ليست هذه الجمله موجوده فى العلل.

۲- فى العلل: الركعتين، و فى العيون: كل ركعتين. م.

۳- فى العلل: فى الأولى سبع و خمس فى الثانيه؛ و فى العيون: سبع تكبيرات فى الأولى و خمس فى الثانيه. م.

۴- فى العلل: و يستدلوا؛ و فى العيون: فليستدلوا. م.

مَا كَلَّفَهُمْ وَ دَلِيلًا (۱)فِی الْآجِلِ وَ لِيَعْرِفُوا شِدَّهَ مَبْلَغِ ذَلِکَ عَلَی أَهْلِ الْفَقْرِ وَ الْمَسْکَنَهِ فِی الدُّنْيَا فَيُؤَدُّوا إِلَيْهِمْ مَا افْتَرَضَ اللَّهُ تَعَالَی لَهُمْ فِی أَمْوَالِهِمْ فَإِنْ قَالَ لِمَ جُعِلَ الصَّوْمُ فِی شَهْرِ رَمَضَانَ خَاصَّهً دُونَ سَائِرِ الشُّهُورِ قِيلَ لِأَنَّ شَهْرَ رَمَضَانَ هُوَ الشَّهْرُ الَّذِی أَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَی فِيهِ الْقُرْآنَ وَ فِيهِ فَرَّقَ بَيْنَ الْحَقِّ وَ الْبَاطِلِ کَمَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَی شَهْرُ رَمَضانَ الَّذِی أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدیً لِلنَّاسِ وَ بَيِّناتٍ مِنَ الْهُدی وَ الْفُرْقانِ وَ فِيهِ نُبِّئَ مُحَمَّدٌ صلی الله عليه و آله وَ فِيهِ لَيْلَهُ الْقَدْرِ الَّتِی هِیَ خَيْرٌ مِنْ أَلْفِ شَهْرٍ وَ فِيها يُفْرَقُ کُلُّ أَمْرٍ حَکِيمٍ وَ هِیَ رَأْسُ السَّنَهِ يُقَدَّرُ فِيهَا مَا يَکُونُ فِی السَّنَهِ مِنْ خَيْرٍ أَوْ شَرٍّ أَوْ مَضَرَّهٍ أَوْ مَنْفَعَهٍ أَوْ رِزْقٍ أَوْ أَجَلٍ وَ لِذَلِکَ سُمِّيَتْ لَيْلَهَ الْقَدْرِ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ أُمِرُوا بِصَوْمِ شَهْرِ رَمَضَانَ لَا أَقَلَّ مِنْ ذَلِکَ وَ لَا أَکْثَرَ قِيلَ لِأَنَّهُ قُوَّهُ الْعِبَادِ الَّتِی يُعَمُّ فِيهَا الْقَوِیُّ وَ الضَّعِيفُ وَ إِنَّمَا أَوْجَبَ اللَّهُ تَعَالَی الْفَرَائِضَ عَلَی أَغْلَبِ الْأَشْيَاءِ وَ أَعَمِّ الْقُوَی (۲)ثُمَّ رَخَّصَ لِأَهْلِ الضَّعْفِ وَ رَغَّبَ أَهْلَ الْقُوَّهِ فِی الْفَضْلِ وَ لَوْ کَانُوا يَصْلُحُونَ عَلَی أَقَلَّ مِنْ ذَلِکَ لَنَقَصَهُمْ وَ لَوِ احْتَاجُوا إِلَی أَکْثَرَ مِنْ ذَلِکَ لَزَادَهُمْ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ إِذَا حَاضَتِ الْمَرْأَهُ لَا تَصُومُ وَ لَا تُصَلِّی قِيلَ لِأَنَّهَا فِی حَدِّ النَّجَاسَهِ فَأَحَبَّ أَنْ لَا تَعْبُدَ إِلَّا طَاهِراً (۳)وَ لِأَنَّهُ لَا صَوْمَ لِمَنْ لَا صَلَاهَ لَهُ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ صَارَتْ تَقْضِی الصِّيَامَ (۴)وَ لَا تَقْضِی الصَّلَاهَ قِيلَ لِعِلَلٍ شَتَّی فَمِنْهَا أَنَّ الصِّيَامَ لَا يَمْنَعُهَا مِنْ خِدْمَهِ نَفْسِهَا وَ خِدْمَهِ زَوْجِهَا وَ إِصْلَاحِ بَيْتِهَا وَ الْقِيَامِ بِأُمُورِهَا (۵)وَ الِاشْتِغَالِ بِمَرَمَّهِ مَعِيشَتِهَا وَ الصَّلَاهُ تَمْنَعُهَا مِنْ ذَلِکَ کُلِّهِ لِأَنَّ الصَّلَاهَ تَکُونُ فِی الْيَوْمِ وَ اللَّيْلَهِ مِرَاراً فَلَا تَقْوَی عَلَی ذَلِکَ وَ الصَّوْمُ لَيْسَ کَذَلِکَ وَ مِنْهَا أَنَّ الصَّلَاهَ فِيهَا عَنَاءٌ وَ تَعَبٌ وَ اشْتِغَالُ الْأَرْکَانِ وَ لَيْسَ فِی الصَّوْمِ شَیْ ءٌ مِنْ ذَلِکَ وَ إِنَّمَا هُوَ الْإِمْسَاکُ عَنِ الطَّعَامِ وَ الشَّرَابِ وَ لَيْسَ فِيهِ اشْتِغَالُ الْأَرْکَانِ

۱- فی المصدرين: و دليلا لهم. م.

۲- فی نسخه: القوم.

۳- فی العلل: فاحب ان لا يتعبد إلّا طاهره؛ و فی العيون: فاحب اللّه أن لا تعبده إلّا طاهرا. م.

۴- فی العيون: الصوم. م.

۵- فی العيون: بامرها. م.

وَ مِنْهَا أَنَّهُ لَيْسَ مِنْ وَقْتٍ يَجِی ءُ إِلَّا تَجِبُ عَلَيْهَا فِيهِ صَلَاةٌ جَدِيدَةٌ فِی يَوْمِهَا وَ لَيْلَتِهَا وَ لَيْسَ الصَّوْمُ كَذَلِكَ لِأَنَّهُ لَيْسَ كُلَّمَا حَدَثَ يَوْمٌ وَجَبَ عَلَيْهَا الصَّوْمُ وَ كُلَّمَا حَدَثَ وَقْتُ الصَّلَاهِ وَجَبَ عَلَيْهَا الصَّلَاةُ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ إِذَا مَرِضَ الرَّجُلُ أَوْ سَافَرَ فِی شَهْرِ رَمَضَانَ فَلَمْ يَخْرُجْ مِنْ سَفَرِهِ أَوْ لَمْ يُفِقْ مِنْ مَرَضِهِ حَتَّی يَدْخُلَ عَلَيْهِ شَهْرُ رَمَضَانٍ آخَرُ وَجَبَ عَلَيْهِ الْفِدَاءُ لِلْأَوَّلِ وَ سَقَطَ الْقَضَاءُ فَإِذَا أَفَاقَ بَيْنَهُمَا أَوْ أَقَامَ وَ لَمْ يَقْضِهِ وَجَبَ عَلَيْهِ الْقَضَاءُ وَ الْفِدَاءُ قِيلَ لِأَنَّ ذَلِكَ الصَّوْمَ إِنَّمَا وَجَبَ عَلَيْهِ فِی تِلْكَ السَّنَهِ فِی ذَلِكَ الشَّهْرِ فَأَمَّا الَّذِی لَمْ يُفِقْ فَإِنَّهُ لَمَّا أَنْ مَرَّ (۱)عَلَيْهِ السَّنَهُ كُلُّهَا وَ قَدْ غَلَبَ اللَّهُ عَلَيْهِ فَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ السَّبِيلَ إِلَی أَدَائِهِ سَقَطَ عَنْهُ وَ كَذَلِكَ كُلُّ مَا غَلَبَ اللَّهُ تَعَالَی عَلَيْهِ مِثْلَ الْمُغْمَی الَّذِی يُغْمَی عَلَيْهِ يَوْماً وَ لَيْلَةً فَلَا يَجِبُ عَلَيْهِ قَضَاءُ الصَّلَاهِ كَمَا قَالَ الصَّادِقُ عليه السلام كُلُّ مَا غَلَبَ اللَّهُ عَلَی الْعَبْدِ فَهُوَ أَعْذَرُ لَهُ لِأَنَّهُ دَخَلَ الشَّهْرَ وَ هُوَ مَرِيضٌ فَلَمْ يَجِبْ عَلَيْهِ الصَّوْمُ فِی شَهْرِهِ وَ لَا سَنَتِهِ لِلْمَرَضِ الَّذِی كَانَ فِيهِ وَ وَجَبَ عَلَيْهِ الْفِدَاءُ لِأَنَّهُ بِمَنْزِلَهِ مَنْ وَجَبَ عَلَيْهِ صَوْمٌ فَلَمْ يَسْتَطِعْ أَدَاءَهُ فَوَجَبَ عَلَيْهِ الْفِدَاءُ كَمَا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَصِيامُ شَهْرَيْنِ مُتَتابِعَيْنِ ... فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَإِطْعامُ سِتِّينَ مِسْكِيناً وَ كَمَا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَفِدْيَهٌ مِنْ صِيامٍ أَوْ صَدَقَهٍ أَوْ نُسُكٍ فَأَقَامَ الصَّدَقَهَ مَقَامَ الصِّيَامِ إِذَا عَسُرَ عَلَيْهِ فَإِنْ قَالَ فَإِنْ لَمْ يَسْتَطِعْ إِذْ ذَاكَ فَهُوَ الْآنَ يَسْتَطِيعُ قِيلَ لَهُ لِأَنَّهُ لَمَّا أَنْ دَخَلَ عَلَيْهِ شَهْرُ رَمَضَانٍ آخَرُ وَجَبَ عَلَيْهِ الْفِدَاءُ لِلْمَاضِی لِأَنَّهُ كَانَ بِمَنْزِلَهِ مَنْ وَجَبَ عَلَيْهِ صَوْمٌ فِی كَفَّارَهٍ فَلَمْ يَسْتَطِعْهُ فَوَجَبَ عَلَيْهِ الْفِدَاءُ وَ إِذَا وَجَبَ الْفِدَاءُ سَقَطَ الصَّوْمُ وَ الصَّوْمُ سَاقِطٌ وَ الْفِدَاءُ لَازِمٌ فَإِنْ أَفَاقَ فِيمَا بَيْنَهُمَا وَ لَمْ يَصُمْهُ وَجَبَ عَلَيْهِ الْفِدَاءُ لِتَضْيِيعِهِ وَ الصَّوْمُ لِاسْتِطَاعَتِهِ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جُعِلَ صَوْمُ السُّنَّهِ قِيلَ لِيَكْمُلَ بِهِ صَوْمُ الْفَرْضِ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جُعِلَ فِی كُلِّ شَهْرٍ ثَلَاثَهَ أَيَّامٍ وَ فِی كُلِّ عَشَرَهِ أَيَّامٍ يَوْماً قِيلَ لِأَنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَی يَقُولُ مَنْ جاءَ بِالْحَسَنَهِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثالِها فَمَنْ صَامَ فِی كُلِ

۱- فی العیون: مرت. م.

عَشَرَهِ أَيَّام يَوْماً فَكَأَنَّمَا صَامَ الـدَّهْرَ كُلَّهُ كَمَا قَالَ سَـلْمَانُ الْفَارِسِـيُّ رَحْمَهُ اللَّهِ عَلَيْهِ صَوْمُ ثَلَاثَهِ أَيَّام فِی الشَّهْرِ صَوْمُ الـدَّهْرِ كُلِّهِ فَمَنْ وَجَـدَ شَـيْئاً غَيْرَ الدَّهْرِ فَلْيَصُـمْهُ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جُعِلَ أَوَّلَ خَمِيس مِنَ الْعَشْـرِ الْأُوَلِ وَ آخِرَ خَمِيس مِنَ الْعَشْـرِ الْآخِرِ وَ أَرْبِعَاءَ فِی الْعَشْـرِ الْأَوْسَـطِ قِيلَ أَمَّا الْخَمِيسُ فَإِنَّهُ قَالَ الصَّادِقُ عليه السـلام يُعْرَضُ كُلَّ خَمِيسٍ أَعْمَالُ الْعِبَادِ إِلَی اللَّهِ (۱)فَأَحَبَّ أَنْ يُعْرَضَ عَمَلُ الْعَبْدِ عَلَی اللَّهِ تَعَالَی وَ هُوَ صَائِمٌ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جُعِلَ آخِرَ خَمِيسٍ قِيلَ لِأَنَّهُ إِذَا عُرِضَ عَمَلُ ثَمَانِيَهِ أَيَّام وَ الْعَبْدُ صَائِمٌ كَانَ أَشْـرَفَ وَ أَفْضَلَ مِنْ أَنْ يُعْرَضَ عَمَلُ يَوْمَيْنِ وَ هُوَ صَائِمٌ وَ إِنَّمَا جُعِلَ أَرْبِعَاءُ فِی الْعَشْـرِ الْأَوْسَطِ لِأَنَّ الصَّادِقَ عليه السـلام أَخْبَرَ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ خَلَقَ النَّارَ فِی ذَلِـكَ الْيَوْمِ وَ فِيهِ أَهْلَـكَ اللَّهُ الْقُرُونَ الْـأُولَی وَ هُوَ يَوْمُ نَحْسٍ مُسْـتَمِرٍّ فَأَحَبَّ أَنْ يَـدْفَعَ الْعَبْـدُ عَنْ نَفْسِهِ نَحْسَ ذَلِكَ الْيَوْمِ بِصَوْمِهِ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ وَجَبَ فِی الْكَفَّارَهِ عَلَی مَنْ لَمْ يَجِدْ تَحْرِيرَ رَقَبَهٍ الصِّيَامُ دُونَ الْحَجِّ وَ الصَّلَاهِ وَ غَيْرِهِمَا قِيلَ لِأَنَّ الصَّلَاهَ وَ الْحَجَّ وَ سَـائِرَ الْفَرَائِضِ مَـانِعَهٌ لِلْإِنْسَـانِ مِنَ التَّقَلُّبِ فِی أَمْرِ دُنْيَـاهُ وَ مَصْـلَحَهِ مَعِيشَـتِهِ مَعَ تِلْـكَ الْعِلَـلِ الَّتِی ذَكَرْنَاهَا فِی الْحَائِضِ الَّتِی تَقْضِـی الصِّيَـامَ وَ لَـا تَقْضِـی الصَّلَاهَ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ وَجَبَ عَلَيْهِ صَوْمُ شَـهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ دُونَ أَنْ يَجِبَ عَلَيْهِ شَـهْرٌ وَاحِـدٌ أَوْ ثَلَاثَهُ أَشْـهُرٍ قِيلَ لِأَنَّ الْفَرْضَ الَّذِی فَرَضَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَی الْخَلْقِ هُوَ شَهْرٌ وَاحِدٌ فَضُوعِفَ هَذَا الشَّهْرُ فِی الْكَفَّارَهِ (۲)تَوْكِيداً وَ تَغْلِيظاً عَلَيْهِ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جُعِلَتْ مُتَتَابِعَيْنِ قِيلَ لِئَلَّا يَهُونَ عَلَيْهِ الْأَدَاءُ فَيَسْتَخِفَّ بِهِ لِأَنَّهُ إِذَا قَضَاهُ مُتَفَرِّقاً هَانَ عَلَيْهِ الْقَضَاءُ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ أُمِرَ بِالْحَجِّ قِيلَ لِعِلَّهِ الْوِفَادَهِ إِلَی اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ طَلَبِ الزِّيَادَهِ وَ الْخُرُوجِ مِنْ كُلِّ مَا اقْتَرَفَ الْعَبْدُ تَائِباً مِمَّا مَضَی مُسْتَأْنِفاً لِمَا يَسْتَقْبِلُ مَعَ

۱- فی نسخه: علی اللّه.

۲- فی العيون: فی كفّارته. م.

مَا فِيهِ مِنْ إِخْرَاجِ الْأَمْوَالِ وَ تَعَبِ الْأَبْدَانِ وَ الِاشْتِغَالِ عَنِ الْأَهْلِ وَ الْوَلَدِ وَ حَظْرِ الْأَنْفُسِ عَنِ اللَّذَّاتِ شَاخِصاً فِی الْحَرِّ وَ الْبَرْدِ ثَابِتاً ذَلِکَ عَلَیْهِ دَائِماً مَعَ الْخُضُوعِ وَ الِاسْتِکَانَهِ وَ التَّذَلُّلِ مَعَ مَا فِی ذَلِکَ لِجَمِیعِ الْخَلْقِ مِنَ الْمَنَافِعِ.

أقول: فی العلل کُلُّ ذلک لطلب الرَّغبه إلی الله و الرَّهبه منه و ترک قساوه القلب و خَساره الأنفس و نسیان الذکر و انقطاع الرجاء و الأمل و تجدید الحقوق و حَظْر الأنفس عن الفساد مع ما فی ذلک من المنافع لجمیع مَنْ «المشترک».

فِی شَرْقِ الْأَرْضِ وَ غَرْبِهَا وَ مَنْ فِی الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ مِمَّنْ یَحِجُّ وَ مِمَّنْ لَا یَحِجُّ مِنْ بَیْنِ تَاجِرٍ وَ جَالِبٍ وَ بَائِعٍ وَ مُشْتَرٍ وَ کَاسِبٍ وَ مِسْکِینٍ وَ مُکَارٍ وَ فَقِیرٍ وَ قَضَاءِ حَوَائِجِ أَهْلِ الْأَطْرَافِ فِی الْمَوَاضِعِ الْمُمْکِنِ لَهُمُ الِاجْتِمَاعُ فِیهَا مَعَ مَا فِیهِ مِنَ التَّفَقُّهِ وَ نَقْلِ أَخْبَارِ الْأَئِمَّهِ علیهم السلام إِلَی کُلِّ صُقْعٍ وَ نَاحِیَهٍ کَمَا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَلَوْ لا نَفَرَ مِنْ کُلِّ فِرْقَهٍ مِنْهُمْ طائِفَهٌ لِیَتَفَقَّهُوا فِی الدِّینِ وَ لِیُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذا رَجَعُوا إِلَیْهِمْ لَعَلَّهُمْ یَحْذَرُونَ وَ لِیَشْهَدُوا مَنافِعَ لَهُمْ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ أُمِرُوا بِحَجَّهٍ وَاحِدَهٍ لَا أَکْثَرَ مِنْ ذَلِکَ قِیلَ لِأَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ وَضَعَ الْفَرَائِضَ عَلَی أَدْنَی الْقَوْمِ قُوَّهً کَمَا قَالَ عَزَّ وَ جَلَّ فَمَا اسْتَیْسَرَ مِنَ الْهَدْیِ یَعْنِی شَاهً لِیَسَعَ لَهُ الْقَوِیُّ وَ الضَّعِیفُ وَ کَذَلِکَ سَائِرُ الْفَرَائِضِ إِنَّمَا وُضِعَتْ عَلَی أَدْنَی الْقَوْمِ قُوَّهً (۱)وَ کَانَ مِنْ تِلْکَ الْفَرَائِضِ الْحَجُّ الْمَفْرُوضُ وَاحِداً ثُمَّ رَغَّبَ بَعْدُ أَهْلَ الْقُوَّهِ بِقَدْرِ طَاقَتِهِمْ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ أُمِرُوا بِالتَّمَتُّعِ إِلَی الْحَجِّ (۲)قِیلَ ذَلِکَ تَخْفِیفٌ مِنْ رَبِّکُمْ وَ رَحْمَهٌ لِأَنْ یَسْلَمَ النَّاسُ مِنْ إِحْرَامِهِمْ وَ لَا یَطُولَ ذَلِکَ عَلَیْهِمْ فَیَدْخُلَ (۳)عَلَیْهِمُ الْفَسَادُ وَ أَنْ یَکُونَ الْحَجُّ وَ الْعُمْرَهُ وَاجِبَیْنِ جَمِیعاً فَلَا تُعَطَّلَ الْعُمْرَهُ وَ لَا تَبْطُلَ وَ لَا یَکُونَ الْحَجُّ مُفْرَداً مِنَ الْعُمْرَهِ وَ یَکُونَ بَیْنَهُمَا فَصْلٌ وَ تَمْیِیزٌ وَ قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله دَخَلَتِ الْعُمْرَهُ فِی الْحَجِ

۱- فی العیون: مره. م.

۲- فی العیون: بالتمتع بالعمره الی الحجّ؛ و فی العلل بالتمتع فی الحجّ.

۳- فی العیون: فیتداخل. م.

إِلَی یَوْمِ الْقِیَامَهِ وَ لَوْ لَا أَنَّهُ صلی الله علیه و آله کَانَ سَاقَ الْهَدْیَ وَ لَمْ یَکُنْ لَهُ أَنْ یُحِلَّ حَتَّی یَبْلُغَ الْهَدْیُ مَحِلَّهُ لَفَعَلَ کَمَا أَمَرَ النَّاسَ وَ لِذَلِکَ قَالَ لَوِ اسْتَقْبَلْتُ مِنْ أَمْرِی مَا اسْتَدْبَرْتُ لَفَعَلْتُ کَمَا أَمَرْتُکُمْ وَ لَکِنِّی سُقْتُ الْهَدْیَ وَ لَیْسَ لِسَائِقِ الْهَدْیِ أَنْ یُحِلَّ حَتَّی یَبْلُغَ الْهَدْیُ مَحِلَّهُ فَقَامَ إِلَیْهِ رَجُلٌ فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ نَخْرُجُ حُجَّاجاً وَ رُءُوسُنَا تَقْطُرُ مِنْ مَاءِ الْجَنَابَهِ فَقَالَ إِنَّکَ لَنْ تُؤْمِنَ بِهَذَا أَبَداً.

أقول: لیس فی العلل قوله و قال النبی صلی الله علیه و آله إلی قوله لن تؤمن بهذا و هو موجود فی العیون و فی العلل مکانه زیاده لیست فیه و هی هذه و یکون بینهما فصل و تمییز و أن لا یکون الطواف بالبیت محظورا لأن المحرم إذا طاف بالبیت قد أحل إلا لعله فلو لا التمتع لم یکن للحاج أن یطوف لأنه إن طاف أحل و فسد إحرامه و یخرج منه قبل أداء الحج و لأن یجب علی الناس الهدی و الکفاره فیذبحون و ینحرون و یتقربون إلی الله جل جلاله فلا تبطل هراقه الدماء و الصدقه علی المسلمین و لنرجع إلی المشترک بین الکتابین.

فَإِنْ قَالَ فَلِمَ جُعِلَ وَقْتُهَا عَشْرَ ذِی الْحِجَّهِ قِیلَ لِأَنَّ اللَّهَ تَعَالَی أَحَبَّ أَنْ یُعْبَدَ بِهَذِهِ الْعِبَادَهِ فِی أَیَّامِ التَّشْرِیقِ فَکَانَ أَوَّلُ مَا حَجَّتْ إِلَیْهِ الْمَلَائِکَهُ وَ طَافَتْ بِهِ فِی هَذَا الْوَقْتِ فَجَعَلَهُ سُنَّهً وَ وَقْتاً إِلَی یَوْمِ الْقِیَامَهِ فَأَمَّا النَّبِیُّونَ آدَمُ وَ نُوحٌ وَ إِبْرَاهِیمُ وَ مُوسَی وَ عِیسَی وَ مُحَمَّدٌ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهِمْ وَ غَیْرُهُمْ مِنَ الْأَنْبِیَاءِ إِنَّمَا حَجُّوا فِی هَذَا الْوَقْتِ فَجُعِلَتْ سُنَّهً فِی أَوْلَادِهِمْ إِلَی یَوْمِ الْقِیَامَهِ فَإِنْ قَالَ فَلِمَ أُمِرُوا بِالْإِحْرَامِ قِیلَ لِأَنْ یَخْشَعُوا قَبْلَ دُخُولِ حَرَمِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ أَمْنِهِ وَ لِئَلَّا یَلْهُوا وَ یَشْتَغِلُوا بِشَیْ ءٍ مِنْ أَمْرِ الدُّنْیَا وَ زِینَتِهَا وَ لَذَّاتِهَا وَ یَکُونُوا جَادِّینَ فِیمَا فِیهِ قَاصِدِینَ نَحْوَهُ مُقْبِلِینَ عَلَیْهِ بِکُلِّیَّتِهِمْ مَعَ مَا فِیهِ مِنَ التَّعْظِیمِ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ لِنَبِیِّهِ (1)وَ التَّذَلُّلِ لِأَنْفُسِهِمْ عِنْدَ قَصْدِهِمْ إِلَی اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ وِفَادَتِهِمْ إِلَیْهِ رَاجِینَ ثَوَابَهُ

۱- فی العیون و لبیته و اعلم أنّه کان بین المصدرین و بینهما مع نسخ الکتاب اختلافات جزئیه عدا ما ذکرنا، و زوائد و نواقص لا یعبأ بها، أعرضنا عن التعرض لذکرها لعدم اختلال المعنی و تغیره بترکها. م.

رَاهِبِينَ مِنْ عِقَابِهِ مَاضِينَ نَحْوَهُ مُقْبِلِينَ إِلَيْهِ بِالذُّلِّ وَ الِاسْتِكَانَهِ وَ الْخُضُوعِ وَ اللَّهُ الْمُوَفِّقُ وَ صَلَّى اللَّهُ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ وَ سَلَّمَ.

**[ترجمه]عیون الاخبار علیه السلام ، علل الشرائع: از ابی عبد الله محمد بن شاذان مروی است: فضل بن شاذان نیشابوری گفت: اگر سائلی سؤال کند و بگوید: خبر بده مرا از این که آیا جایز است که خداوند حکیم، بنده خود را بدون علت و معنی تکلیف به فعلی از افعال کند؟ باید جواب او گفته شود: جایز نیست، زیرا که خداوند حکیم است و نه فعل عبث کند و نه از روی نادانی چیزی گوید.

و اگر گوید که خبر بده مرا از این که خلق چرا مکلف شدند؟ باید جواب او گفته شود: تکلیف بندگان علتی چند دارد. اگر بگوید که خبر بده مرا از آن علتها که آیا معروف و موجود است یا نه؟ در جواب گفته می شود: این علتها موجود و نزد اهلش معروف هستند.

پس اگر بگوید: آیا شما می شناسید و می دانید آن علتها را یا نمی شناسید و نمی دانید؟ باید جواب گفته شود: بعضی از آن ها را می دانیم و می شناسیم و بعضی از آن ها را نمی دانیم و نمی شناسیم.

و اگر بگوید که اول واجبات چیست؟ باید جواب گفته شود: اقرار به خدا و به آن چه از نزد خداوند عز و جل رسیده است.

ص: ۵۸

پس اگر بگوید: که چرا خلق مامور شدند به اقرار به خدا و به فرستادگان خدا و به حجت های خدا و آن چه از خدا رسیده است؟ باید جواب گفته شود: به جهت علت های بی شمار است: بعضی از آن ها اینست که کسی که به خدا و به فرستادگان او، و به حجت های او و به آن چه از نزد او رسیده است، اقرار نکند، معصیت های او را اجتناب نکرده و قبول نهی از ارتکاب گناهان کبیره او نکرده، و از عذاب خدا نترسیده در آن چه شهوات او اقتضا کرده است و از ظلم و فساد، لذت برده است.

و چون مردم مرتکب این گونه افعال شوند و هر انسانی متحمل شود آن چه میل کند، و متابعت هوای نفس کند بدون ترس از احدی، در این کردار ایشان فساد تمامی خلق و باختن بعضی ایشان بر بعضی دیگر است، پس فروج را غصب کنند و خونریزی و مال مردم و اسیر کردن عیال مردم را مباح دانند، و بعضی ایشان بعضی دیگر را بدون حق و جرمی به قتل رسانند، پس خرابی دنیا و هلاکت خلق و فساد دین مردم بر آن مترتب شود.

و بعضی از آن ها اینست که خداوند حکیم است، و حکیم در عالم وجود صورت نپذیرد و حکمت به صفت نیاید، مگر در حق کسی که فساد را منع کند و به صلاح و سداد کوشد، و از ستم و جور زجر کند و از کردار ناشایسته نهی نماید، و منع از فساد و امر بصلاح و سداد نهی از اعمال ناشایسته متصور نشود، مگر بعد از اقرار به خدای عز و جل و معرفت آمر و ناهی؛ و اکثر مردم بدون اقرار و معرفت خداوند واگذاشته شوند امر به صلاح و نهی از فساد ثابت نشود، زیرا که در این صورت آمر و ناهی نباشد.

و بعضی از آن ها اینست که ما خلق را چنین یافته ایم که در باطن و مستور از خلق فسادها در امورات می کنند، پس اگر اقرار

به خدا نداشته باشند و در غیاب خلق از خالق نترسند، احدی را خوف از احدی نیست، چون با میل و اراده نفسانی خود خلوت کند در ترک کردن معصیت و فرو گذاشتن عمل حرام و مرتکب شدن گناهان کبیره، چه فعل او از خلق مستور است و او را از احدی اضطراب و بیمی نیست.

پس در این گونه کردار هلاکت تمامی خلق است پس قوام امر خلق و صلاح ایشان صورت نپذیرد مگر با قرار ایشان به کسی که دانا و بینا است و به امور پوشیده و پنهان عالم است و امر به صلاح و ناهی از فساد است و هیچ امر پنهانی بر او پوشیده نیست تا این که در این اقرار منعی باشد ایشان را از انواع فساد در هنگامی که او و بندگان را به جانب خود روی دهد و در این عمل بزرگترین کفر و سخت ترین نفاق حاصل شود.

پس اگر بگوید: چرا بر مردم واجب است که از برای خداوند اقرار کنند به این که مثل او چیزی نیست؟ باید گفته شود: چون در خلقت و قوای مخلوق ضعیف آن مقدار دانش و بینش نمی بود که مصالح امورات خود را اتمام نمایند،

ص: ۵۹

و صانع جل اسمه بلندتر از آن بود که دیده شود و پدیدار است ضعف و عجز این مخلوق از ادراک خداوند جلیل، پس چاره نبود از این که حق تعالی رسولی فرستد که از جمله عیوب و معاصی محفوظ بوده و واسطه میان او و خلق باشد، که امر و نهی و آداب پروردگار را به مردم برساند، و ایشان را مطلع سازد به این که منافع خود را در یابند، و از ضررهای خود احتراز کنند، چه در اصل آفرینش ایشان آن مقدار دانشوری نمی بود که بشناسند به آن، آن چه را محتاج باشند از منافع و ضررهای خود، پس اگر بر مردم واجب نمی بود اطاعت و معرفت این فرستاده خداوند جلیل، در آمدن این فرستاده ایشان را منفعتی و رفع احتیاجی حاصل نمی شد، و فرستادن او عبث و بدون منفعت و مصلحت بود و این عمل از صفت آن حکیمی نیست که {محکم کرده است هر چیزی را.} - . نمل / ۸۸ -

پس اگر بگوید: چرا اولو الامر، یعنی ائمه و اوصیاء پیغمبران صلوات الله علیهم، در هر زمان مقرر شدند و به این منصب جلیل مفتخر گردیدند و خلق به اطاعت ایشان مأمور شدند؟ باید در جواب گفته شود: این مطلب را علتهای بسیار است: بعضی از آن ها اینست که چون خلق بر حدی محدود و احکامی مضبوط و معدود اطلاع یافتند، و مأمور شدند که از این حد تجاوز نکنند، زیرا که در تجاوز از این حد فسادهائی بی شمار می بود، و ثابت نمی شد و نظم نمی گرفت و قوام حاصل نمی کرد، مگر به این که در میان خلق قیمتی و امینی قرار داده شود که ایشان را منع کند، از تعدی کردن از حدود و داخل شدن در آن چه از ایشان ممنوع شده است.

چه اگر این بر این نهج مسلوک نشود، احدی لذت و منفعت خود را به جهت فساد غیر خود فرو نگذارد، پس حق تعالی در میان مردم قیمتی قرار داد که ایشان را از فساد منع کند و حدود و احکام الهی را اقامه نماید، و بعضی از آن ها اینست که ما نیافتیم فرقه از فرق و ملتی از ملل را که باقی باشند و زندگی کنند، مگر به وجود قیم و رئیسی در میان ایشان، که ناچارند از وجود او و در امر دین و دنیای خود.

پس در حکمت حکیم جایز نباشد که مردم را واگذارد، و در میان ایشان قرار ندهد کسی را که می داند ایشان لا بد او را لازم دارنـد، و قوامی از برای ایشان نباشـد مگر به وجود او، پس به سـبب او با دشـمنان خود مقاتله کنند، و به سـبب او غنیمت های خود را قسمت کنند، و از برای ایشان اقامه نماز جمعه و جماعت کند، و از مظلوم ایشان ظالم ایشان را دفع و رفع نماید.

بعضـی از آن ها اینست که اگر از برای مردم امامی که قیم ایشان و امین و حافظ و نگهبان شریعت باشد، قرار داده نمی شد هر آینـه شـریعت کهنـه می گشـت و دین از میـان می رفت، و سـنن و احکـام تغییر می کرد، و بـدعت کننـدگان در دین زیـاد، و ملحدان کم می کردند، و امر را بر مسلمانان مشتبه می ساختند.

ص: ۶۰

زیرا که ما خلق را ناقص و محتاج و غیر کامل یافته ایم با اختلاف ایشان و اختلاف هوای نفسانی و پراکندگی قصدهای ایشان، پس اگر برای ایشان قیمی و حافظی در آن چه رسول خدا آورده است، قرار داده نشود، هر آینه فساد خواهند کرد به نوعی که بیان کردیم، و شرایع و سنن و احکام و ایمان تغییر خواهد یافت، و این موجب فساد کلی از برای تمام خلق شود.

پس اگر بگویـد: چرا جایز نیست که در یک زمان دو امام یا بیشتر در زمین باشـد؟ بایـد جواب گفته شود: از برای چنـد جهت است: بعضی از آن ها اینست که یک نفر فعل و تدبیر او مختلف نشود، و دو نفر فعل و تدبیر آن ها متفق نشود.

و سـبب این مطلب آنست که مـا هیـچ دو نفر نمی یـابیم مگر آن که قصـدها و اراده آن هـا مختلف است، پس اگر دو امام در یک زمان باشـند، قصـد و اراده و تدبیر آن ها مختلف باشد و هر دو واجب الاطاعه باشـند یکی از آن دو نفر اولی به طاعت از دیگری نخواهـد بود، پس این اختلاف خلق و تشاجر و فساد آن ها خواهـد بود، علاوه بر آن که هیـچ کس یکی از این دو نفر را اطاعت نکنـد، مگر آن که دیگری را معصیت و نافرمانی کرده است و هیچ یک از این دو نفر اولی از دیگری نیست که آن دیگر متابعت او کند، پس حقوق و احکام و حدود باطل شود.

و بعضـی از آن ها اینست که هیـچ یک از این دو حجت اولی از دیگری نیسـتند در تکلم و حکم دادن و امر و نهی فرمودن، و چون چنین باشـد بر این دو نفر واجب است که بیک مرتبه ابتـدا بسـخن گفتن کننـد، یعنی اگر چنین نکننـد ترجیـح بلا مرجح لازم آید، و هیچ یک از آن ها را نرسد که در چیزی بر دیگری سبقت گیرد، چه در امامت یک شرع مساوی خواهد بود، پس اگر از برای یکی از آن ها سـکوت جایز باشـد از برای دیگری نیز مثل او جایز باشـد، یعنی از این جهت که هر دو مساوینـد، و چون از برای هر دو سـکوت جایز شـد، حقوق و احکام باطل شود و حـدود معطل شود، و مردم چنین شونـد که گویا امامی از برای آن ها نیست.

ص: ۶۱

پس اگر بگوید: چرا جایز نیست که امام از غیر جنس رسول و نسل او باشد؟ باید گفته شود: از چند جهت است: بعضی از آن هـا اینسـت که چـون امـام واجب الاطـاعه است، چـاره نیست از راهنمـائی کردن که به او راه یـافته شونـد و او را از غیر او تمیز دهنـد، و این رهنمـا قرابت و خویشـی مشـهوره و وصیت ظـاهر خواهـد بود، تا این که او از غیر خودش شـناخته شود و به عین

وجود او هدایت یافته شود.

و بعضی از آن ها اینست که اگر امام از غیر جنس و نسل رسول باشد، پس باید حق تعالی غیر رسول را بر رسولان افضلیت داده باشد، زیرا که اولاد رسول را تابع اولاد دشمنان رسول قرار داده است، مثل ابی جهل و ابن أبی معیط، چه عقیده اینان آن بود که جایز است امامت در اولاد آن ها منتقل شود، اگر مؤمن باشد پس اولاد رسول تابع شوند و اولاد دشمنان رسول متبوع، بنا بر این رسول به این فضیلت اولی و احق است از غیر او.

و بعضی از آن ها اینست که خلق چون به رسالت رسول اقرار کردند، و به اطاعت او اعتقاد نمودند، احدی از ایشان تکبر نکند از این که فرزند او را متابعت کند و ذریه او را اطاعت نماید، و این مطلب در انظار مردم بزرگ ننماید، و لیکن هر گاه امام از غیر نسل رسول باشد، هر یک از مردم نزد خود چنین می پندارد که او از غیر خود در امامت اولی خواهد بود، و از این جهت این مطلب در نظر مردم زیاد عظیم آید و خود را نمی توانند راضی کنند به اطاعت کسی که در نزد ایشان پست تر است از ایشان، پس این داعی شود به فساد و فانی کردن مردم یکدیگر را و اختلاف در میان ایشان.

پس اگر بگوید: چرا بر مردم واجب است که اقرار کنند و معرفت حاصل نمایند به این که خداوند واحد و أَحَد است؟ باید در جواب گفته شود: از چند علت است: یکی از آن ها اینست که اگر اقرار و معرفت واجب نباشد، هر آینه جایز خواهد

بود که کسی دو پروردگار یا زیاد توهم کند، و چون این مطلب جایز باشد، مردم صانع خود را از غیر او راه نبرند زیرا که هر انسانی از ایشان نمی داند خدای خود را، و شاید که می پرستد غیر آفریننده خود را، و اطاعت می نماید غیر آن کسی که او را امر نموده است، پس حقیقت صانع و خالق خود را درک نکنند، و امر امرکننده و نهی نهی کننده نزد ایشان ثابت نباشد، زیرا که آمر و ناهی را بعینه از غیر او امتیاز نمی دهند.

و از جمله علت ها اینست که اگر خدا جایز باشد که دو تا باشد، یکی از آن دو شریک سزاوارتر و اولی به پرستش و اطاعت از دیگری نیست، و در تجویز نمودن این که این شریک اطاعت شود، این اجازه است

ص: ۶۲

که خدا اطاعت نشود، و در این که خدا اطاعت نشود، کفر به خدا و جمیع کتابها و فرستادگان او، و اثبات هر باطلی و ترک هر حقی، و حلال کردن هر حرامی و حرام کردن هر حلالی، و داخل شدن در هر معصیتی و بیرون رفتن از هر اطاعتی، و مباح کردن هر گونه فسادی و باطل نمودن هر حقی است.

یعنی اگر اطاعت یکی از این دو شریک جایز باشد، پس اطاعت شریک دیگری جایز نباشد و در این صورت ممکن است گفته شود که این احکام از آن شریک خواهد بود که اطاعت نشده است، پس این احکام باید جاری نشود.

و بعضی از آن ها اینست که اگر جایز بود خدا بیش از یکی باشد، جایز بود از برای شیطان که ادعا کند خدا آن دیگریست، تا این که بر ضد خداوند جل شأنه شود در جمیع احکام، جواب داده شود که در نزد اهل خود معروف و موجود است.

پس اگر بگوید: چرا بر مردم واجب است که برای خداوند اقرار کنند به این که مثل او چیزی نیست؟ باید دو جواب گفته شود که از چند جهت است: یکی از آن ها اینست که مردم قصد نکنند جانب مثل خدا را در عبادت و اطاعت و غیر او را پرستش نکنند، و بر مردم اشتباه نشود امر پروردگار و صانع رزاق ایشان.

و یکی از آن ها اینست که اگر مردم ندانند که {مثل خدا چیزی نیست}، نمی دانند پروردگار ایشان کیست؟ و احتمال می دهند که شاید پروردگار ایشان این بت ها باشد، که پدرهای ایشان از برای ایشان درست کرده اند، و یا این که آفتاب یا ماه یا آتش باشد، چه جایز است که از برای ایشان اشتباهی حاصل شود در خداوند، و این سبب فساد و ترک اطاعت خداوند جل شانه و ارتکاب معصیتهای او شود، به مقداری که از این خدایان باطله اخبار به آن ها منتهی شود و امر و نهی آن ها به ایشان واصل شود.

و بعضی از آن ها اینست که اگر بر مردم واجب نباشد که بدانند {مثل خدا چیزی نیست}، جایز باشد نزد ایشان که بر خدا جاری شود آن چه بر مخلوق جاری می شود از عجز و جهل و تغییر و زوال و فنا و دروغ و ستم، و کسی که این گونه اشیاء بر او جایز است، از فنا ایمن نیست و به عدل او اعتمادی نیست، و قول او و امر او و نهی او وعد او و وعید او، و ثواب او و عقاب او محقق و درست نیست، و بر این ها مترتب شود فساد خلق و ابطال ربوبیت.

پس اگر بگوید: چرا خدا بندگان را امر و نهی فرمود: باید در جواب گفته شود: بقا و صلاح ایشان ممکن نشود مگر به امر و نهی و منع از فساد و غصب کردن از یکدیگر.

پس اگر بگوید: چرا ایشان را متعبد کرد یعنی از برای ایشان موقت و معین نمود که در هر زمانی متحمل عملی شوند؟ باید در جواب گفته شود: از برای این که ذکر او را فراموش نکنند، یعنی او جل شانه از یاد ایشان نرود، و آداب او را ترک نکنند و از امر و نهی او باز نایستند، زیرا که در آنست صلاح و فساد قوام ایشان، پس اگر بدون تعبد و تعین واگذاشته شوند، {مدت اشتغال بعمل آن ها طول می کشد و قلوب ایشان سخت می شود} - . حدید / ۱۶ - یعنی خدا را فراموش می کنند و در آن هر گونه مفاسد پیدا می شود.

ص: ۶۳

پس اگر بگوید: چرا مردم به نماز مأمور شدند؟ باید در جواب گفته شود: در نماز است اقرار به ربوبیت خداوند، و نماز صلاحی است که شامل قاطبه ناس می شود، زیرا که در نماز است مانند و نظیر سلب نمودن از خدا و ایستادن در درگاه او به ذلت و مسکنت و خضوع و اعتراف باو، و طلب بخشیدن گناهان گذشته و نهادن پیشانی را بر زمین در هر روزی و هر شبی.

و نماز موجب شود که بنده یادکننده خدا باشد و او را فراموش نکند، و خاشع و ترسان و ذلیل و طالب و راغب در زیادتی عبادت باشد که از برای دین و دنیای او مفید باشد، با این که در نماز است منزجر شدن از فساد، و نماز در هر شب و روز بر بنده واجب شده است تا این که آفریننده و خلق کننده خود را فراموش نکند، پس تکبر کند و طاغی شود، و تا این که در یاد کردن خالق خود و ایستادن در پیشگاه حضور پروردگار حائل شود از نافرمانیهای او، و حاضر و مانع شود او را از انواع فساد.

پس اگر بگوید: بندگان چرا به وضو مأمور شدند و باید به وضو ابتدا کنند؟ باید در جواب گفته شود: از جهت این که بنده طاهر باشد در وقتی که خواهد در پیشگاه حضور خداوند جبار بایستد، در هنگام مناجات با او و در حالی که مطیع او باشد در آن چه امر فرموده است، و پاکیزه باشد از کثافات و نجاست، با این که وضو سبب برطرف کردن کسالت و رفع نمودن پینکی و پاک کردن قلب باشد از برای ایستادن در پیشگاه حضرت جبار.

پس اگر بگوید: چرا وضو گرفتن بر دو دست و سر و دو پای و صورت واجب شد؟ باید در جواب بگوید: از برای این که بنده چون خواهد در حضور حضرت جبار بایستد، منکشف و ظاهر می شود از جوارح و اعضای و آن چه وضو در آن واجب است، و به این اعضاء مباشر اعمال عبادت می شود، زیرا که چون سجده و خضوع می کند، بر وی خود سجده می کند، و به دست خود سؤال می کند و رغبه و رهبه و تبتل می نماید، و به سر خود در حالت رکوع و سجود استقبال می کند به قبله، و بر دو پای خود می ایستد و می نشیند.

ص: ۶۴

پس اگر بگوید: چرا در شستن صورت و دو دست در وضو واجب شد؟ و مسح کردن در سر و دو پای و تمام وضو شستن پا مسح کردن قرار داده نشد؟ باید در جواب گفته شود: از برای علت های متعدده است:

یکی از آن ها اینست که عبادت بزرگ، رکوع و سجود است و رکوع و سجود به روی و دو دست است نه به سر و دو پای، و بعضی از آن ها اینست که مردم در همه اوقات طاقت ندارند شستن سر و دو پای را، سخت شود بر ایشان در سرما و سفر و در حالت ناخوشی و همه اوقات از شب و روز، و شستن روی و دو دست آسان تر است از شستن سر و دو پای، و واجبات بر اندازه کمترین مردم در طاقت از اهل صحت مقرر گردیده، و بعد از آن شامل قوی و ضعیف گردید.

و بعضی از آن علت ها اینست که سر و دو پای مانند روی و دو دست در هر وقتی ظاهر و مکشوف نیست، به جهت پوشیدن عمامه و موزه و غیر آن ها.

پس اگر بگوید: چرا وضو واجب شد در آن چیزی که از مخرج بول و غایط خارج می شود و در خوابیدن بدون سایر چیزها؟ باید جواب گفته شود از برای آن که این دو طرف راه نجاست است، و از برای انسان راهی نیست که از خودش نجاست به او رسد مگر از این دو راه، پس بندگان در وقت رسیدن این نجاست از خود ایشان مامور به طهارت شدند.

و اما خواب به آن سبب است که شخصی چون بخوابد خواب بر او غلبه می کند، و جمیع اعضای او گشوده و سست می شود، و اغلب چیزهائی که از او در این هنگام بیرون آید باد است، پس از این جهت وضو بر او واجب شده است.

پس اگر بگوید: چرا بندگان از بیرون آمدن این نجاست مأمور به غسل نشدند چنان که از جنابت مأمور به غسل شدند؟ باید در جواب گفته شود: چون بیرون آمدن بول و غایط دائمی است، و خلق را ممکن نیست غسل کند از این نجاست هر زمان که بیرون آید، و {خدا هیچ نفسی را تکلیف نفرموده است مگر به قدر وسع او} - . بقره / ۲۸۶ - و جنابت امر دائمی نیست و جز این نیست که آن شهوتی است که هر وقت انسان اراده کند به آن می رسد و تعجیل و تاخیر آن در سه روز کمتر و زیادتر

ممکن است و لیکن نجاست بول و غایط چنین نیست.

پس اگر بگوید: چرا مأمور شدند به غسل از جنابت و به غسل از تغوط مأمور نشدند؟ و حال این که غایط از جنابت نجس تر و کثیف تر است؟ باید در جواب گفته شود: از برای این که جنابت از نفس انسانی است، و آن چیزی است که از تمام جسد او خارج شود و غایط از نفس انسان نیست، زیرا که آن غذائی است که از دری داخل شود و از دری دیگر بیرون آید.

ص: ۶۵

می گویم: در برخی نسخه های علل الشرایع یک زیاده وجود دارد و آن اینست: چرا تطهیر مخرج بول و غائط واجب شده؟ گفته می شود: زیرا جایز نیست که بنده در برابر خدای جبار بایستد و بخشی از لباس یا بدنش نجس باشد.

مولف گوید: فضل در این جا مرتکب اشتباه شده است، زیرا شستن محل بول و غائط واجب نبوده بلکه سنت است، روایت فضل را ادامه می دهیم.

می بایست به بخش های مشترک دو کتاب مراجعه کنیم.

پس اگر بگوید: خبر بده مرا از اذان که چرا به آن امر شده است؟ یعنی مستحب مؤکد شده است. باید جواب گفته شود که علتهای بسیار دارد: بعضی از آن ها اینست که اذان موجب متذکر شدن فراموش کننده و تنبیه غافل می شود، و کسی که وقت را نمی داند، که از جهت ندانستن وقت به نماز مشغول نشده است، وقت را بر او می شناساند، و اذان بندگان را به عبادت خالق دعوت کند و آن ها را به عبادت ترغیب و تحریص نماید و به اقرار آورد آن ها را به یگانگی خداوند، و ایمان را ظاهر کند و اسلام را واضح و روشن نماید و کسانی که نماز را فراموش کرده اند اعلام نماید، چه اذان گوینده را مؤذن گویند، از این جهت که نماز را اعلام می کند.

پس اگر بگوید: چرا در اذان ابتدا به تکبیر کنند پیش از گفتن تسبیح و تهلیل (لا اله الا الله) و تحمید؟ باید جواب گفته شود: از این جهت است که خدا می خواست به ذکر و اسم او ابتدا شود، چه اسم خدا در الله اکبر اول حروف است و در لا اله الا الله آخر حروف است، پس باید ابتدا شود به حرفی که اسم خدا در اول آنست نه در آخر آن.

پس اگر بگوید: چرا اذان دو تا دو تا قرار داده شد؟ باید جواب گفته شود: یکی از آن جهت است که کلمات در اذان مکرر شود از برای شنوندگان، و تأکید کند

ایشان را که اگر کسی اول این کلمات را فراموش کند، یعنی ملتفت نشود، به دوم این کلمات متذکر شود و از این جهت است که نماز دو رکعت دو رکعت است پس اذان هم باید فصول آن دو تا دو تا باشد.

پس اگر بگوید: چرا در اول اذان چهار مرتبه الله اکبر قرار داده شده؟ باید در جواب گفته شود: به سبب آنست که شنوندگان در اول از آن غفلت دارند، قبل از آن کلامی نیست که آن ها را متنبه کند، پس این چهار مرتبه تکرار از برای آنست که شنوندگان متنبه فصول بعد از تکبیر شوند و در اذان مورد اعلام قرار گیرند.

پس اگر بگویـد: چرا بعـد از تکبیر شـهادتین قرار داده شـده؟ بایـد در جواب گفته شود: از برای آنست که اول ایمان توحید و اقرار کردن از برای خداوند است به وحدانیت، و دوم اقرار کردن از برای رسول است به رسالت و اطاعت و معرفت،

ص: ۶۶

خداوند و رسول او مقرون به یکدیگر است؛ و از برای این جهت است که اصل ایمان شـهادت است، پس در اذان دو شـهادت قرار داده شـده چنان که در سایر حقوق دو شـهادت قرار داده شـده است، و چون بنـده اقرار کنـد از برای خـدا به وحـدانیت و یگـانگی، و اقرار کنـد از برای رسول خـدا به رسـالت، پس اقرار کرده است به همه ایمـان، زیرا که اصـل ایمان اقرار به خـدا و رسول است.

پس اگر بگویـد: چرا بعـد از شـهادتین خوانـدن به نمـاز قرار داده شـده؟ یعنی حی علی الصـلاه. بایـد جواب گفته شود: از این جهت است که اذان از برای نماز مقرر شـده است، چه آن نـداء به نماز کردن است، پس نـداء به نماز، یعنی حی علی الصـلاه، در وسط اذان مقرر شده زیرا که مؤذن قبل از حی علی الصلاه چهار فصل مقدم می دارد، دو تکبیر و دو شهادت، و بعد از حی علی الصـلاه چهار فصل دیگر می گویـد: چه بعد از آن، به گفتن حی علی الفلاح می خواند مردم را به رسـتگاری و نجات به جهت ترغیب کردن به عمل نیک و نماز.

پس از آن به گفتن حی علی خیر العمل مردم را تحریص و ترغیب می کنـد به نماز و اداء آن، پس از آن صدای خود را به الله اکبر و لا اله الا الله بلند می کند، و به این چهار فصل که بعد از حی علی الصـلاه است، اذان را اتمام می کند چنان که به چهار فصل قبل از آن ابتدا کرده بود، پس کلام خود را به ذکر الله تمام می کند، چنان که ابتدا به ذکر الله نموده است.

پس اگر بگویـد: چرا آخر اذان لاـ اله الاـ الله قرار داده شـده؟ و چنـان که اول آن تکـبیر قرار داده شـد آخر آن تکبیر قرار داده نشـد؟ بایـد در جواب گفته شود: چون لاـ اله الا الله اسم خـدا در آخر آنست، پس خـدا خواست که ختم شود کلام به اسم او، چنان که ابتداء شده است به اسم او.

پس اگر بگویـد: چرا قرار داده نشـد بـدل از لا اله الا الله، سبحان الله یا الحمـد الله؟ و حال این که اسم خـدا در آخر این ها نیز هست؟ بایـد جواب گفته شود: از برای این که لا اله الا الله گفتن، اقرار نمودن به توحید است و نفی کردن مثل و شـبه است از برای خداوند، و آن اول ایمان است، پس لا اله الا الله اعظم است از سبحان الله و الحمد الله.

پس اگر بگوید: چرا در ابتداء نماز و رکوع و سـجود و قیام و قعود باید اللّه اکبر گفته شود؟ باید جواب گفته شود: از برای آن سبب است که در اذان ذکر نمودیم، یعنی چون در هر عملی از این اعمـال ابتـداء کردن به ذکر خـدا منـاسب است، پس از این جهت باید الله اکبر گفته شود.

پس اگر بگویـد: چرا دعـا در رکعت ، پیش از قرائت قرار داده شـد و در رکعت دوم، قنوت بعـد از قرائت قرار داده شـد؟ باید جواب گفته شود: از برای آنست که خـدا خواست نمازکننـده، ابتـداء قیام خود از برای پروردگار باشـد، و او را عبادت کند به تحمید و تقدیس و سؤال و خشیت، و ختم کند قیام خود را به مثل این اوراد و اذکار، چه در قیام در هنگام قنوت طولی حاصل

شود، پس خواست که در این رکعت طولی حاصل شود،

ص: ۶۷

از برای آن که نماز گذار درک رکوع کند و جماعت او در این رکعت فوت نشود، یعنی به نماز جماعت برسد.

پس اگر بگوید: چرا بندگان در نماز مأمور به قرائت شدند؟ باید در جواب گفته شود: از برای آنست که قرآن مهجور و متروک نشده و ضایع گذاشته نشود، و از برای آنست که قرآن محفوظ شده باشد، پس نه آثار آن برطرف شود و نه مجهول شود.

پس اگر بگوید: چرا بندگان مأمور شدند که در ابتدای هر قرائت سوره حمد بخوانند و سایر سوره های قرآنی را نخوانند؟ باید در جواب گفته شود: چیزی در قرآن و سایر کلمات جامعه نیست که در آن خیر و حکمت جمع شده باشد به قدر آن چه در سوره حمد جمع شده است، بدین سبب که « الْحَمْدُ لِلَّهِ» اداء شکری است که حق تعالی بر خلق خود واجب کرده است، و شکرگزاری است از برای این که خدا بنده خود را موفق به خیر گردانیده است، «رَبِّ الْعالَمِين» تمجید و تحمید و اقرار است به این که خداوند خالق و مالک است و غیر او کسی به این صفت نیست،« الرَّحْمنِ الرَّحِيم» اظهار عطوفت و ذکر آلاء و نعمتهای خداوندی است بر جمیع خلق او. «مالِكِ يَوْمِ الدِّينِ» اقرار است از برای خدا به مبعوث شدن بنده و حساب و مکافات عمل اوست، و واجب دانستن و ثابت نمودن است از برای او ملک آخرت را، چنان که از برای او ملک دنیا ثابت شده است.

«إِيَّاكَ نَعْبُدُ» اظهار رغبت و تقرب است به سوی خدای تعالی، و اظهار اخلاص بعمل است از برای او نه غیر او، «إِيَّاكَ نَسْتَعِينُ» طلب زیادتی توفیق و بندگی و طلب دوام نعمت هائی است که خدا به او عطا فرموده است و طلب دوام یاری او است، «اهْدِنَا الصِّراطَ الْمُسْتَقِيم» طلب رشد و راه حق است بر طریقه مقرره او، و چنگ زدن به ریسمان اطاعت او است، و طلب زیادتی معرفت پروردگار و معرفت عظمت و کبریائی او است.

«صِراطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ» تاکید است در سؤال و خواهش و یاد کردن است در نعمت ها و تفضلاتی که حق تعالی بر دوستان خود عطا فرموده است، و سؤال است از این که حق تعالی مثل این نعمت ها را بر او عطا فرماید، «غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ» پناه بردن به خدا است از این که از معاندان و کافران و استخفاف کنندگان به امر و به نهی او باشد، «وَ لَا الضَّالِّينَ» متمسک شدن به خدا است، از این که مبادا از کسانی باشد که بدون معرفت به خداوند گمراه شدند و راه او را نیافتند و گمان می کنند که عمل نیکوئی کردند، پس در این سوره مبارکه این مقدار از خیر و حکمت در امر دنیا و آخرت اجتماع یافته است که در هیچ کلامی اجتماع نیافته است.

پس اگر بگوید: چرا سبحان اللّه در رکوع و سجود قرار داده شده است؟ باید در جواب گفته شود: از برای چند علت است بعضی از آن ها اینست

ص: ۶۸

که بنده با خضوع و خشوع، و نهایت بندگی و تورع و مسکنت و تذلل و تواضع و تقرب او به سوی پروردگار خود، در حالتی که تقدیس و تمجید و تسبیح و بزرگ دانستن و شکرگزاری خالق و رازق خود کند، پس فکر و آرزوهای او به غیر از خدا نباشد.

پس اگر بگوید: چرا اصل نماز دو رکعت قرار داده شده؟ و چرا بر بعضی از نمازها یک رکعت افزوده شد، و بر بعضی دو رکعت و بر بعضی چیزی افزود نشد؟ باید در جواب گفته شود: از برای آن که اصل نماز یک رکعت است، زیرا که یکی اصل عدد است، پس اگر یکی ناقص شود و بجای نیاید، نمازی نخواهد بود، و چون حق تعالی می دانست که بندگان ادا نمی کنند این یک رکعت نماز را، که کمتر از آن نماز صورت نپذیرد، به کمال و تمام و اقبال بر آن ادا نمی کنند، رکعت دیگر به آن مقترن فرمود تا این که به رکعت دوم آن چه از رکعت اول ناقص شده است، اتمام شود.

پس خدا از این جهت اصل نماز را دو رکعت قرار داد و پس از آن رسول خدا صلی الله علیه و آله، چون می دانست که بندگان این دو رکعت را به تمام و کمال آن چه مأمور شده اند ادا نمی کنند، به هر یک از ظهر و عصر و عشاء دو رکعت دیگر منضم نمود که به سبب آن دو رکعت، دو رکعت اول کامل شود.

پس از آن چون می دانست که در وقت نماز مغرب شغل مردم زیادتر از اوقات دیگر است، به جهت برگشتن آن ها به منزل های خود و خوردن و وضو گرفتن و مهیا شدن از برای خواب، پس در نماز مغرب یک رکعت زیاد کرد تا این که بر ایشان آسانتر باشد، و تا این که عدد رکعات نماز در روز و شب فرد باشد.

و نماز صبح را به حال خود گذاشت، زیرا که شغل های مردم در وقت نماز صبح زیادتر است و رفتن به سوی حاجت های خود در آن هنگام بیشتر بوده، و به جهت آن که دل ها در وقت نماز صبح از فکر بالنسبه به شب خالی تر است، به جهت قلت معاملات با مردم و قلت دادن و گرفتن، پس انسان در وقت نماز صبح اقبال او در نماز زیادتر است از غیر آن وقت در نمازهای خود، زیرا که فکر در آن وقت کمتر است از جهت این که در شب متحمل شغلی نشده است که در فکر آن باشد.

پس اگر بگوید: چرا در ابتدا نماز هفت مرتبه تکبیر مقرر گردید؟ باید در جواب گفته شود: از برای این جهت است که تکبیرات در رکعت اول از نماز،

ص: ۶۹

که اصل نماز است، هفت تکبیر است: تکبیر افتتاح یعنی تکبیره الاحرام و تکبیر رکوع و دو تکبیر از سجده اول، و یک تکبیر نیز از برای رکوع، و دو تکبیر از برای سجده دوم، پس چون انسان در اول نماز هفت تکبیر بگوید، تمام تکبیرات نماز را درک کرده است و اگر در چیزی از آن ها سهوی حاصل شود و یا آن که ترک شود، نقصی بر نماز او وارد نیاید.

می گویم: و در علل آمده: چنانچه امام باقر و و امام صادق علیهما السلام فرمودند، کسی که اول نمازش هفت تکبیر را بگوید، او را مجزی خواهد بود و یک تکبیر نیز مجزی است؛ سپس اگر تا آخر نماز هیچ تکبیر نگفت، همان یک تکبیر برای او مجزی است و منظور از عدم تکبیر فرضی است که از سر سهو و نسیان هفت تکبیر را ترک کند؛

مولف گوید: فضل دچار اشتباه شده است، زیرا تکبیر اولیه واجب بوده، و تنها این مورد است که سنت واجب محسوب می شود. روایت فضل را ادامه می دهیم.

پس اگر بگوید: چرا اصل نماز یک رکوع و دو سجده قرار داده شد؟ باید در جواب گفته شود: رکوع از فعل قیام است و سجود از فعل قعود است، و نماز قاعد نصف نماز قائم محسوب می شود ،پس یک سجده مضاعف شد تا این که با رکوع مساوی شود و میان آن ها تفاوتی نباشد، زیرا که نماز یک رکوع است و یک سجود.

پس اگر بگوید: چرا تشهد بعد از دو رکعت مقرر گردید؟ باید در جواب گفته شود: از برای آنست که همچنان که قبل از رکوع و سجود اذان و دعا و قرائت مقرر شد، بعد از رکوع و سجود، شهادت و تحمید و دعا مقرر گردید.

پس اگر بگوید: چرا سلام تحلیل نماز شد؟ یعنی بعد از سلام حلال شد ارتکاب افعالی که در نماز حرام است و بدل از سلام تکبیر و یا تسبیح و یا چیز دیگر قرار داده نشد؟ باید در جواب گفته شود: از برای آنست که چون در داخل شدن در نماز است حرام بودن سخن گفتن با مخلوق و توجه کردن به خالق، پس باید به سبب حلال بودن سخن گفتن با مخلوق و انتقال از نماز، سخن مخلوق باشد و ابتدای سخن گفتن مخلوق با یکدیگر سلام کردن است.

ص: ۷۰

پس اگر بگوید: چرا قرائت در دو رکعت اول قرار داده شد و تسبیح در دو رکعت آخر باید؟ جواب گفته شود که از برای فرق گذاشتن میان آن چه خدا از نزد خود واجب کرده و آن چه از نزد رسول خود واجب کرده است.

پس اگر بگوید: چرا نماز جماعت قرار داده شد؟ باید در جواب گفته شود: از برای آن که اخلاص و توحید و اسلام و بندگی خدا ظاهر و مکشوف و مشهور باشد، زیرا که در اظهار آن حجتی است بر اهل مشرق و مغرب که از برای خدا به تنهائی عبادت کنند، و از برای آن که هر کسی که منافق است و در صدد استخفاف دین خدا می باشد، آن چه را اقرار کند، ادا کرده است به ظاهر اسلام و خوف از خدا را ظاهر کند، و از برای آنست شهادت دادن بعضی مردم از برای بعضی دیگر در اسلام آوردن جایز و ممکن باشد، علاوه بر این که در نماز جماعت است پیشی گرفتن بر نیکوکاری و پرهیزکاری و منع از بسیاری از معصیتهای خداوندی.

پس اگر بگوید: چرا در بعضی از نمازها به جهر خواندن مقرر شد و در بعضی دیگر مقرر نشد؟ باید در جواب گفته شود از برای نمازهائی که در آن ها به جهر خواندن مقرر شده است، نمازهائی است که در وقتهای تاریک است، پس واجب شد که بلند خوانده شود تا این که اگر کسی بگذرد، بداند که در آن جا نماز جماعت بر پا شده است و اگر بخواهد نماز گذارد، چه اگر نمی بیند که به جماعت نماز گزارده می شود، می شنود و از جهت شنیدن می فهمد که نماز گزارده می شود.

اما آن دو نمازی که به جهر خواندن مقرر نشده است، در روز است و در اوقاتی است که روشن است پس از جهت دیدن درک می کند آن را و احتیاج به شنیدن نیست.

پس اگر بگوید: چرا نماز در این اوقات مخصوصه مقرر شد و تقدیم و تاخیر از این اوقات جایز نیست؟ باید در جواب گفته شود: از برای آن که اوقات مشهوره معلومه که جمیع اهل زمین آن را درک کنند و جاهل آن اوقات را می شناسد، چهار وقت است غروب شمس مشهور است که در آن وقت نماز مغرب واجب شده است، و سقوط شفق مشهور است که در آن وقت نماز عشاء واجب شده است، و طلوع فجر مشهور و معلوم است که در آن وقت نماز صبح واجب شده است، و زوال شمس مشهور و معلوم است که در آن وقت نماز ظهر واجب شده است، و از برای عصر وقتی معلوم و مشهور نیست مثل این اوقات چهارگانه، پس وقت آن در هنگام فراق از نماز ظهر که قبل از آنست، مقرر شد.

علت دیگر آنست که خدا دوست می داشت

که مردم در هر عملی ابتدا کنند اولا به طاعت و عبادت او، پس در اول روز ایشان را مأمور کرد که به عبادت او ابتدا کنند، پس از آن پراکنده شوند در آن چه بخواهند از اصلاح امور دنیای خود. پس از این جهت نماز صبح را بر ایشان واجب کرد.

پس از آن چون نیمه روز شود و مردم شغل های خود را ترک می کنند، و جامه های خود را می نهند و استراحت می کنند و به طعام و قیلوله مشغول می شوند، خدا ایشان را امر کرد که اولا ابتدا کنند به ذکر و عبادت او، پس ایشان را مأمور کرد به نماز ظهر، پس از آن مشغول شوند به آن چه بخواهند از استراحت و طعام و قیلوله.

پس چون در این گونه اعمال رفع حاجت خود کنند و بخواهند پراکنده شوند و مشغول شوند به عمل خود در آخر روز، ابتدا کنند به عبادت او و پس از آن در عمل خود مشغول شوند و آن چه دوست دارند به آن اشتغال یابند، پس از این جهت نماز عصر را بر ایشان واجب گردانید، پس از نماز عصر پراکنده شوند در آن چه خواهند از اصلاح امور دنیای خود، و چون شب در آید و از کار خود دست کشند و به منزل های خود مراجعت کنند، اولا ابتدا کنند به عبادت پروردگار خود و بعد از آن به آن چه دوست دارند مشغول شوند، پس از این جهت نماز مغرب را بر ایشان واجب کرد.

و چون وقت خواب در آید و از اعمال خود که به آن مشغول بودند فارغ شوند، خدا دوست داشت که اولا ابتدا کنند به عبادت و طاعت او، پس از آن به آن چه خواهند مشغول شوند تا این که هر عملی به طاعت و عبادت او ابتدا کرده باشند، پس از این جهت نماز عشا را بر ایشان واجب کرد، و چون چنین کنند در این اوقات خدا را فراموش نکنند و از او غافل نشوند و دل های ایشان سخت نشود و میل ایشان به عبادت کم نگردد.

پس اگر بگوید: که اگر از برای عصر وقت مشهوری مثل این اوقات نبود، چرا نماز عصر را میان نماز ظهر و مغرب واجب کرد و میان عشا و صبح و ظهر آن را واجب نکرد؟ باید در جواب گفته شود: از برای آن که وقتی از این وقت از برای مردم سهل و آسانتر و سزاوارتر نیست که قاطبه مردم از ضعیف و قوی آن را درک کنند، زیرا که عموم مردم در اول صبح مشغولند به تجارت و معامله و رفتن در حاجت های خود و به پاداشتن بازارها، پس خدا خواست که ایشان را از طلب معاش و اصلاح دنیای خود باز ندارد و تمام خلق قدرت نداشتند بر این که شب را برخیزند و شب را بیدار نمی شدند، و در آن وقت اگر نماز

واجب بودی آن را در نیافته و تنبیه نمی شدنـد و این عمل ممکن ایشان نبود، پس حق تعالی ایشان را تخفیف داد و در سـخت ترین اوقـات مکلف نکرد ایشـان را، و این نمـاز را در آسانترین اوقات بر ایشان قرار داد چنان که فرموده است:« یُرِیـدُ اللَّهُ بِکُمُ الْیُسْرَ وَ لا یُرِیدُ بِکُمُ الْعُسْرَ.» - . بقره / ۱۸۵ - { خداوند، راحتی شما را می خواهد، نه زحمت شما را!}

ص: ۷۲

پس اگر بگویـد: چرا دو دست را در هنگـام تکـبیر گفتن بلنـد کرد؟ بایـد در جواب گفته شود: از برای آن که بلنـد کـردن دو دست قسـمی از سـؤال کردن و تـذلل و تضـرع است، پس خـدا واجب کرد که بنـده در وقـتی که او را ذکر می کنـد، تـذلل و تضـرع و زاری نمایـد، و از برای آن که در بلنـد کردن دو دست حاضـر سـاختن نیت و اقبال قلب است بر آن چه می گویـد: و قصد می کند.

می گویم: در علـل آمـده: واجب از ذکر تنهـا تکبیر برای آغاز نماز است و هر سـنتی بر جهت و در راسـتای فریضه واجب می شود، پس اگر در تکبیر آغاز بهتر است که دو دست را بالا ببرد، پس بهتر است که تکبیرات مسـتحب را هم ماننـد تکبیر فرض انجام دهند؛ می بایست به احادیث مشترک رجوع کنیم.

پس اگر بگویـد: چرا نماز نافله سـی و چهار رکعت است؟ بایـد در جواب گفته شود: از برای آن که نماز فریضه هفده رکعت است ، و نماز نافله دو برابر نماز فریضه قرار داده شد از برای اکمال آن اگر نقصانی داشته باشد.

پس اگر بگویـد: چرا نمـاز نـافله در اوقـات مختلفه قرار داده شـد و در یک وقت قرار داده نشـد؟ بایـد در جواب گفته شود: از برای آن که افضل اوقات سه وقت است: هنگام زوال شـمس و بعـد از مغرب و سـحر، پس خداوند دوست داشت که در جمیع این اوقات سه گانه بنده از برای او نماز کند، زیرا که اگر این نماز نافله متفرق شود و در اوقات بسیار به جا آورده شود، آسانتر و خفیف تر است از این که مجموع آن در یک وقت به جا آورده شود.

پس اگر بگویـد: چرا نماز جمعه اگر با امام گذارده شود دو رکعت است و اگر فرادی گذاشـته شود چهار رکعت است؟ یعنی اگر شـرائط آن جمع نشود بایـد مبـدل به ظهر بشود. باید در جواب گفته شود: علتهای بسـیار دارد: بعضـی از آن ها اینست که مردم از راه دور بـه نمـاز جمعـه مجتمـع می شونـد، پس خـدا دوست داشت که بر ایشـان تخفیـف دهـد به جهت آن تعبی که کشیده اند و از راه دور از برای این نماز حاضر شده اند.

و بعضـی از آن ها اینست که چون امام ایشان را از برای خطبه نگاه می دارد و ایشان از برای نماز منتظر می شوند، و کسـی که از برای نمـاز منتظر شود در نمـازی خواهـد بود که در حکم نماز تمام است، و بعضـی از آن ها اینست که نماز با امام تمامتر و کاملتر است به جهت علم و دانش و عـدالت و فضل امام، و بعضـی از آن ها اینست که جمعه عیـد است و نماز عید دو رکعت است، و به جهت آن دو خطبه که در آنست کمتر از سایر نمازها نیست.

پس اگر بگویـد: چرا خطبه مقرر شـد؟ باید در جواب گفته شود: از برای آن که نماز جمعه در محلی واقع شود که عموم مردم در آن محـل حاضـر باشـند، پس خـدا خواست که امـام سـبب شود از برای موعظه ایشـان و ترغیب کردن ایشـان در طـاعت، و

ترسانیدن ایشان از معصیت،

ص: ۷۳

و توفیق ایشان بر آن چه اراده کرده است از اصلاح دین و دنیای ایشان، و خبر دهد ایشان را به آن چه به او رسیده است از آفات و اهوالی که از برای مردم در آن احوال ضرر و منفعت است.

پس اگر بگوید: چرا دو خطبه مقرر شد؟ باید در جواب گفته شود: برای این که یک خطبه برای ثناء و تمجید و تقدیس خداوند است، و خطبه دیگر برای حوائج و برطرف کردن اعمال قبیحه و ترسانیدن مردم است از معصیت خدا و از برای دعا کردن و آن چه خواسته است تعلیم مردم کند از امر و نهی خدا و آن چه صلاح و فساد در آنست.

پس اگر بگوید: چرا خطبه در روز جمعه پیش از نماز و در عیدین بعد از نماز مقرر شد؟ باید در جواب گفته شود: از برای این که نماز جمعه امر دائمی است که در ماه زیاد و در سال بسیار واقع شود و چون مردم زیاد متحمل این عمل می شوند، از شنیدن خطبه ملول گشته و آن را ترک می کنند و نمی ایستند و متفرق می شوند، پس قبل از نماز خدا قرار داد تا این که مردم از برای نماز نگاه داشته شوند و متفرق نشوند و نروند.

اما نماز عیدین در سال دو مرتبه واقع می شود و عظمت آن از نماز جمعه زیادتر است، و جمعیت مردم در آن بیشتر و میل مردم به آن زیادتر است، و اگر بعضی متفرق شوند بیشتر آن ها باقی می مانند و بسیار واقع نمی شود تا این که مردم ملول شوند و به آن استخفاف کنند.

مؤلف گوید: این خبر شریف باین صورت وارد شده است که خطبه در نماز جمعه و عیدین بعد از نماز است، زیرا که این دو خطبه به منزله دو رکعت دیگر است، و اول کسی که دو خطبه را در نماز مقدم داشت عثمان بن عفان بود، زیرا که چون احداث کرد و بدعت گذاشت آن چه بدعت گذاشت مردم بر خطبه او توقف نمی کردند و می گفتند که ما مواعظ او را گوش نمی دهیم زیرا که احداث بدعت نموده است، پس دو خطبه را مقدم داشت بر نماز تا این که مردم به جهت انتظار نماز توقف کنند و متفرق نشوند از گرد او.

پس اگر بگوید: چرا نماز جمعه واجب شد بر کسی که مسافت او تا مکان اجتماع نماز جمعه دو فرسنگ و کمتر باشد و اگر زیاده بر دو فرسنگ باشد، واجب نیست؟

ص: ۷۴

باید در جواب گفته شود: از برای آن که آن مقدار مسافتی که موجب قصر نماز می شود و دو برید است یک برید در رفتن و یک برید در آمدن و برید چهار فرسنگ است، پس نماز جمعه واجب شد بر کسی که مسافت او نصف مسافت این دو برید باشد که موجب قصر نماز می شود و آن در مسافت دو فرسنگ صورت می پذیرد، زیرا که دو فرسنگ رفتن و دو فرسنگ برگشتن، چهار فرسنگ می شود و آن نصف راه مسافری است که نماز او قصر می شود.

پس اگر بگویـد: چرا بر نمـاز مسـتحبی روز جمعه چهـار رکعت افزوده شـد؟ بایـد در جواب گفته شود از برای تعظیم این روز شریف و فرق آن با سایر ایام.

پس اگر بگوید: چرا در سـفر نماز قصر شد؟ باید جواب گفته شود: از برای آن که نماز واجب در اول امر ده رکعت بود و بعد از آن هفت رکعت بر آن افزوده شد، و خدا در سـفر این هفت رکعت زیاده را تخفیف داد به جهت تعب و رنج سفر و اشتغال مسافر به امر خود از کوچ کردن و فرود آمـدن، تا این که دست نکشـد از آن چه در سـفر ناچار است از زنـدگانی خود، و این مرحمتی است از خداوند و ترحمی است بر مسافر، سوای نماز مغرب که قصـر نشده است زیرا که آن نمازی است که در اصل قصر است.

پس اگر بگوید: چرا قصـر کردن نماز در هشت فرسنگ واجب شد و در زیاده از آن و در کمتر از آن واجب نشد؟ یعنی معیار قصـر هشت فرسـنگ و زیاده شد و معیار زیاده و کمتر از هشت فرسـنگ نشد. باید در جواب گفته شود: از برای آن که هشت فرسـنگ میزان راه پیمودن یک روز است از برای عموم مردم و قافله ها و کسانی که بارهای سـنگینی دارند، پس قصر نماز در پیمودن یک روز راه مقرر شد.

پس اگر بگویـد: چرا قصـر کردن نمـاز در پیمـودن یـک روز راه مقرر شـد؟ بایـد در جواب گفته شود: از برای آن که اگر در پیمودن یک روز راه قصـر واجب نمی شـد، بایـد در پیمودن یک سال راه واجب نشود، زیرا که هر روز بعـد از روز سابق یک روز است، پس روز لاـحق نظیر روز سـابق است و اگر در روز سـابق واجب نشود، بایـد در روز لاحق نیز واجب نشود، زیرا که روزها مانند یک دیگرند و فرقی در آن ها نیست.

پس اگر بگویـد: پیمودن راه از برای مردم مختلف است چرا شـما معیـار هشت فرسـنگ مقرر کرده ایـد؟ در جواب بایـد گفته شود: از برای آن که هشت فرسـنگ معیار پیمودن ساربانان و قافله ها است و همانست پیمودنی که ساربانان و کرایه کشان می پیمایند.

ص: ۷۵

پس اگر بگوید: چرا نماز نافله روز در سفر باید ترک شود و نافله شب باید ترک نشود؟ باید در جواب گفته شود: از برای آن که هر نمـازی که در آن قصـر نیست، در نـافله آن نیز قصـر نیست، زیرا که در نمـاز مغرب و در نافله بعـد از آن قصـر نیست و همچنین در نماز صبح و در نافله پیش از آن قصر نیست.

پس اگر بگویـد: چرا نمـاز عشا قصـر می شود و دو رکعت نافله آن قصـر نمی شود؟ بایـد در جواب گفته شود: این دو رکعت نماز از جمله پنجاه رکعت نماز فریضه و نافله نیست، بلکه این نماز نافله عشا بر پنجاه رکعت افزوده شـد از برای آن که بدل از هر یـک رکعت فریضه دو رکعت نـافله تمـام شود، یعنی این نمـاز نـافله عشا جزء متمم دو برابر شـدن نماز نافله نسبت به نماز فریضه است.

پس اگر بگویـد: چرا جایز شـد از برای مسافر و مریض که نماز شب را در اول شب بخواننـد باید در جواب گفته شود از برای

مشغله مسافر و ضعف مریض تا این که مریض نماز خود را درک کند و بعد از آن در وقت راحت استراحت کند و مسافر نماز خود را درک کند و مشغول شود به اعمال خود از تهیه اسباب و کوچ کردن.

پس اگر بگوید: چرا مردم به نماز میت مأمور شدند؟ باید در جواب گفته شود: از برای آن که مردم شفیع میت شوند و اصرار و التماس نموده و آمرزش او را از خدا طلب کنند، زیرا که وقتی از اوقات احتیاج میت به شفاعت و طلب بخشیدن و آمرزش خداوند زیادتر از ساعت بعد از مرگ نیست.

پس اگر بگوید: چرا نماز میت پنج تکبیر قرار داده شد و چهار یا شش تکبیر قرار داده نشد؟ باید در جواب گفته شود: پنج تکبیر از پنج نماز روز و شب اخذ شده است.

می گویم: در کتاب علل آمده است: در این نماز تنها تکبیر اول واجب است، و تکبیرهای واجب از شب و روز جمع شده و نماز میت را شکل می دهد. می بایست به احادیث مشترک مراجعه کنیم.

پس اگر بگوید: چرا در نماز میت رکوع و سجود نیست؟ باید در جواب گفته شود: مقصود این نماز شفاعت این بنده است که آن چه از برای او عقب افتاده واگذاشته است و محتاج به آن اعمالی است که از او صادر شده.

ص: ۷۶

پس اگر بگوید: چرا امر شد به غسل میت؟ باید در جواب گفته شود: انسان چون بمیرد نجاست و آفت و اذیت بر او غالب آید، یعنی از جهت ناخوشی، پس خدای عز و جل دوست دارد که چون مباشرت کند با اهل طهارت از فرشتگان که با وی معاشرت کنند و خود را به او مالند، طاهر باشد و در میان ایشان نظیف باشد و با طهارت او را روی به خدا برند، و هیچ میتی نیست که بمیرد مگر آن که جنابت از او خارج می شود، یعنی نطفه که اصل تکوین این میت از آن نطفه بوده است در هنگام مردن از او بیرون می رود، پس از این جهت غسل دادن او نیز واجب شد.

پس اگر بگوید: چرا امر شد که میت را کفن کنند؟ باید در جواب گفته شود: از برای آن که چون خدای خود را ملاقات می کند، جسد او طاهر باشد چه اگر او را به لباس خود دفن کنند، ایمن از نجاست نیست و از برای این که عورت او از برای کسانی که او را حمل می کنند و دفنش می نمایند، ظاهر نباشد.

و از برای آن که مردم بر بعضی احوال او و قبح منظر او اطلاعی نیابند و از برای آن که دل سخت نشوند از کثرت نظر کردن به مثل میت، چه او را آفت رسیده و فاسد شده است و از برای آن که نیکوتر در قلوب زندگان واقع شود، و از برای آن که مبغوض ندارد او را خویشی از او پس ذکر او و مودت او را بیفکند، و نکوشد در آن چه عقب گذاشته است و وصیت کرده است و امر به آن کرده و دوست داشته است که واقع شود.

پس اگر بگوید: چرا امر شد به دفن میت؟ باید در جواب گفته شود: از برای آن که مردم مطلع نشوند بر فساد جسد او و قبح منظر او و تغییر بوی او، و زندگان به سبب بوی او اذیت نبینند و به سبب ورود آفت و فساد او متألم نشوند، و از برای آن که از

دوستان و دشمنان پوشیده باشد تا این که دشمنان شماتتش نکنند و دوستان بر او محزون نشوند.

پس اگر بگوید: چرا امر شد به غسل کردن کسی که میت را غسل داده است؟ باید در جواب گفته شود: به جهت طاهر شدن از آن چه به او ریخته است از پاشیدن آب به میت، چه میت چون روح از او خارج می شود، اکثر آفت او در غاسل باقی می ماند.

پس اگر بگوید: چرا غسل واجب نشد بر کسی که دست بمالد بر چیزی از مردگان چون مرغان و حیوانات و درندگان و غیر این ها، غیر از انسان که چون او را لمس کند باید غسل کند؟ باید در جواب گفته شود: از برای آن که جمیع حیوانات لباس آن ها پر یا پشم یا مو یا کرک بوده و تمام این ها پاک است و نمی میرد، یعنی حیات در این ها حلول نمی کند و آن چه از این ها به انسان مالیده شود پاک است، خواه از زنده و خواه از مرده آن ها.

ص: ۷۷

مؤلف می گوید: در علل آمده: آن چه را پوشیده و بالا برده است. پس اگر بگوید: چرا شما نماز کردن را بر میت بدون وضو تجویز کردید؟ باید در جواب گفته شود از برای آن که در نماز میت رکوع و سجودی نیست بلکه آن دعا و سؤال است و جایز است که خدا را بخوانی و از او سؤال کنی بر هر حالتی که باشی، و وضو واجب است در نمازی که رکوع و سجود در آن باشد. و بایستی به نقل مشترک برگردیم:

پس اگر بگوید: چرا شما تجویز کردید نماز خواندن بر میت را قبل از مغرب و بعد از فجر؟ باید در جواب گفته شود: از برای آن که این نماز میت واجب است در وقت حضور میت و صدور علت آن که موقت باشد، و این موقت نیست مثل سایر نمازها بلکه این نمازی است که در وقت حدوث و حادثه مرگ واجب می شود، و انسان را در مرگ اختیاری نیست که در وقت معین آن را واقع سازد، و این نماز حقی است که باید ادا شود و جایز است که حقوق در هر وقتی ادا شود هر گاه موقت به وقتی نباشد.

پس اگر بگوید: چرا از برای کسوف نماز قرار داده شد؟ باید در جواب گفته شود: از برای آن که آفتاب یا ماه گرفتن علاماتی است از علامات خداوندی، و معلوم نیست که ظهور این حادثه علامت رحمت است یا علامت عذاب و غضب، پس پیغمبر خواست که امت در این وقت فزع کنند در نزد خالق و راحم خود بلکه خدا شر این حادثه را از ایشان بگرداند و ایشان را از مکروه آن نگاه دارد، چنانچه قوم یونس هنگامی که توبه کردند و باز گشتند به سوی خدا بلا از ایشان گردانیده شد.

پس اگر بگوید: چرا ده رکعت یعنی ده رکوع قرار داده شد؟ باید در جواب گفته شود: از برای آن که نماز فریضه که اولا از آسمان به زمین نازل شد ده رکعت بود و این رکعات در این نماز اجتماع یافت، و سجده از این جهت در آن قرار داده شد که نیست نمازی که در آن رکوع باشد مگر این که سجود در آن نماز است، و از برای آن که مردم این نماز خود را به سجود و خضوع ختم کنند، و چهار سجده از این جهت در آن قرار داده شد که هر نمازی که سجود آن از چهار سجده کمتر باشد، نماز نیست زیرا که اقل سجده واجبی در نمازها نیست مگر چهار سجده، یعنی اقل نمازهای واجبی نماز صبح است و در آن

چهار سجده واجب است.

پس اگر بگوید: چرا بدل از رکوع، سجود قرار داده نشد؟ باید در جواب گفته شود: از برای آن که نماز ایستاده افضل است از نماز نشسته، و از برای آن که شخص قائم گرفتن و باز شدن خورشید را می بیند و شخص ساجد نمی بیند.

پس اگر بگوید: چرا این نماز از اصل نماز واجبی یعنی از هیئت و صورت آن تغییر داده شد؟ باید در جواب گفته شود:

ص: ۷۸

از برای این که انسان در این هنگام به علت تغییر امری در امور که کسوف است، باید نماز گذارد و چون تغییر کرده است باید معلول که نماز است تغییر کند.

پس اگر بگوید: چرا روز فطر عید قرار داده شد؟ باید در جواب گفته شود از جهت این که از برای مسلمانان مجمعی باشد که در آن روز جمع شوند و ظاهر شوند به سوی خدا و او را حمد کنند بر آن چه بر ایشان منت گذاشته است، پس این روز روز عید ایشان و روز اجتماع و روز افطار کردن و روز زکات دادن، و روز رغبت و سؤال و روز تضرع و زاری ایشان است.

و از برای آن که این روز، اول روزی از سال است که در آن حلال شده است اکل و شرب، چه اول از ماههای سال نزد اهل حق ماه رمضان است، پس خدا دوست داشت که از برای مردم در این روز مجمعی باشد که او را حمد گویند و تقدیس کنند.

پس اگر بگوید: چرا تکبیر در نماز این روز بیشتر از تکبیر در غیر نماز این روز از سایر نمازها قرار داده شد؟ باید در جواب گفته شود: از برای آن که تکبیر تعظیم و تمجید نمودن خدا است بر آن چه هدایت کرده است و عافیت عنایت فرموده است، یعنی این تعظیم مناسب این روز شریف است، چنان که فرموده است «وَ لِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَ لِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلى ما هَداكُمْ وَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ.» - . بقره / ۱۸۵ - {تا شماره [مقرر] را تکمیل کنید و خدا را به پاس آن که رهنمونیتان کرده است به بزرگی بستایید، و باشد که شکرگزاری کنید.}

پس اگر بگوید: چرا در نماز روز عید فطر دوازده تکبیر در دو رکعت قرار داده شد؟ باید در جواب گفته شود: از برای آن که در هر دو رکعتی از نماز دوازده تکبیر است، پس از این جهت در این دو رکعت نیز دوازده تکبیر قرار داده شد.

پس اگر بگوید: چرا هفت تکبیر در رکعت اول و پنج تکبیر در رکعت دوم قرار داده شد و میان این دو رکعت تسویه نشد، که در هر رکعتی شش تکبیر قرار داده شود؟ باید در جواب گفته شود: از برای آن که سنت در نماز فریضه آنست که تکبیر افتتاحیه گفته شود، پس از این جهت در این جا باید ابتدا به هفت تکبیر شود و در رکعت دوم پنج تکبیر از این جهت قرار داده شد که تکبیره الاحرام نمازهای شبانه روزی پنج تکبیر است، و از برای آن که تکبیر در هر دو رکعت فرد فرد باشد نه زوج زوج.

پس اگر بگوید: چرا امر به روزه شد باید در جواب گفته شود: از برای این که مردم درد گرسنگی و تشنگی را بچشند و از این جهت راه یابند بر فقر و احتیاج آخرت، و از برای آن که روزه دار خاشع و ذلیل و مسکین و مأجور و طالب راه خدا و

ثواب او باشد، و صابر باشد بر آن چه به او می رسد از درد گرسنگی و تشنگی، پس مستوجب ثواب شود.

با این که در روزه است ظهور شکستگی در شهوات نفسانیه و از برای این که روزه پند ایشان باشد در دنیا، یعنی کمتر بخورند و بیاشامند و کشنده ایشان باشد بر اداء

ص: ۷۹

آن چه مکلف شده اند و راهنمای ایشان باشد در آخرت، یعنی علامت باشد از برای شدائد و پریشانی آخرت.

و از برای این که بدانند سختی آن چه از تشنگی و گرسنگی بر فقر او مساکین در دنیا می رسد، پس به ایشان دهند آن چه خدا به ایشان واجب کرده است در اموال ایشان.

پس اگر بگوید: چرا روزه در ماه رمضان به خصوص قرار داده شد نه در سایر ماه ها؟ باید در جواب گفته شود: از برای این که ماه رمضان ماهی است که خدا در آن ماه قرآن را نازل کرد، و در این ماه فرق گذاشته شد میان حق و باطل چنان که خدا فرموده است:

«شَهْرُ رَمَضانَ الَّذِی أُنْزِلَ فِیهِ الْقُرْآنُ هُدیً لِلنَّاسِ وَ بَیِّناتٍ مِنَ الْهُدی وَ الْفُرْقانِ» - . بقره / ۱۸۵ - {ماه رمضان [همان ماه] است که در آن، قرآن فرو فرستاده شده است}و در این ماه پیغمبر صلی الله علیه و آله پیغام داده شد، و در این ماه است {شب قدر که از هزار ماه بهتر است} - . قدر / ۳ - و {در شب قدر هر امر با حکمت و مصلحت محقق و معین شود} - . دخان / ۴ - و ماه رمضان است اول هر سال، و در شب قدر این ماه مقدر می شود آن چه در سال واقع می شود از خیر یا شر یا ضرر یا منفعت یا رزق یا مردن، و از این جهت به شب قدر موسوم شده است.

پس اگر بگوید: چرا مردم مأمور شدند به یک ماه روزه گرفتن نه کمتر و نه زیادتر از آن؟ باید در جواب گفته شود: همین مقدار است طاقت و قوت بندگان که ضعیف و قوی در این مقدار از طاقت شرکت دارند، و خداوند فرائض خود را بر اغلب اشیاء واجب گردانید و بعد از آن قوی را در آن شریک کرد، یعنی اغلب مردم ضعیفند پس ملاحظه اضعف شد، پس حق تعالی ضعیفان را مرخص فرموده که زیاده بر این متحمل نشوند و اهل قوت را بر زیاده بر این ترغیب فرموده، و اگر بر کمتر از این صلاحیت داشتند کمتر از این مقرر می فرمود و اگر به زیادتر از این محتاج بودند، زیاده از این حکم می نمود.

پس اگر بگوید: چرا زنی که حائض می شود باید روزه نگیرد و نماز نخواند؟ باید در جواب گفته شود از برای آن که زن در حد نجاست واقع شود، پس خدا دوست داشت که بندگی او را نکند مگر در حال طهارت، و از برای آن که روزه نیست از برای کسی که نماز نیست، یعنی چون شرط نماز طهارتست و چون حائض طهارت ندارد پس نماز ندارد، در نتیجه روزه هم ندارد.

پس اگر بگوید: چرا حائض باید روزه اش را قضا کند و نمازش را قضا نکند؟ باید در جواب گفته شود: علتهای بسیار دارد: بعضی از آن ها اینست که روزه زن را مانع نیست از خدمت خود و خدمت شوهرش و اصلاح خانه اش و ایستادگی به

اموراتش و اشتغال به اصلاح زندگیش، و نماز او را از تمام این ها منع کند زیرا که نماز را در شب و روز باید مکرر بخواند، پس قدرت ندارد بر امور مذکوره و روزه چنین نیست.

یعنی نماز شبانه روزی پنج مرتبه است اما روزه چنین نیست بلکه محض امساك است، و بعضی از آن ها اینست که نماز در آن رنج و تعب و اشتغال جمیع ارکان بدن است و روزه چنین نیست، بلکه آن نخوردن و نیاشامیدن است و ارکان بدن او اشتغال به چیزی ندارد،

ص: ۸۰

و بعضی از آن ها اینست که وقتی نیاید مگر آن که در آن وقت بر زن نمازی جدید در شب و روز او واجب شود و روزه چنین نیست، زیرا که هر روزی که حادث شود بر او روزه واجب نیست، اما هر زمان که وقت نماز برآید واجب می شود بر او نماز.

پس اگر بگوید: چرا مردی چون در ماه رمضان ناخوش شود یا سفر کند پس پیوسته در سفر باشد یا علی الاتصال ناخوشی او افاقه نشود، تا ماه رمضان دیگر در آید واجب می شود بر او که از برای ماه رمضان اول فدیه دهد؟ یعنی از عوض هر روزی قدری از طعام به مسکینی دهد و قضاء از او ساقط شود، و اگر در میان این دو ماه رمضان ناخوشی مرض او افاقه شود و مسافر در مقامی اقامه کند، یعنی خواه در وطن خود یا غیر آن و قضاء روزه نکند، واجب می شود بر او فدیه و قضاء؟

باید در جواب گفته شود: از برای آن که روزه در این سال بر او در این ماه واجب است اما کسی که مرض او افاقه نشود، چون بر او تمام این سال گذشته است و حق تعالی ناخوشی را بر او غلبه داده است، پس راه از برای اداء این تکلیف از برای او قرار نداده است از این جهت این تکلیف از او ساقط می شود، و همچنین است به حکم هر چیزی که خدا بر او غلبه دهد مثل بیهوش که یک شبانه روزی بیهوش باشد، پس بر او قضاء نماز واجب نیست، چنانچه حضرت صادق علیه السلام فرموده است: هر چیزی را که خدا بر بنده غلبه دهد، پس او را معذور ساخته است، زیرا که ماه داخل شد و او مریض بود، پس نه در آن ماه روزه بر او واجب است و نه در آن سال، به جهت مرضی که در او پیدا شده است و بر او فدیه واجب است، زیرا که او به منزله کسی است که روزه بر او واجب شده باشد و استطاعت اداء آن را نداشته باشد، فدیه بر او واجب شود چنان که حق تعالی فرموده است:

«فَصِيامُ شَهْرَيْنِ مُتَتابِعَيْنِ فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَإِطْعامُ سِتِّينَ مِسْكِيناً» - . مجادله / ۴ - {باید پیش از تماس [با زن خود] دو ماه پیاپی روزه بدارد؛ و هر که نتواند، باید شصت بینوا را خوراک بدهد} و چنان که فرموده است « فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ» - . بقره / ۱۹۶ - {به کفّاره [آن، باید] روزه ای بدارد، یا صدقه ای دهد، یا قربانیی بکند} پس چون روزه بر او مشکل باشد صدقه را قائم مقام آن قرار داده است.

پس اگر بگوید: که اگر آن وقت را استطاعت نداشته الان که ناخوشی از او رفع شده است، استطاعت دارد؟ باید در جواب گفته شود: چون ماه رمضان دیگر بر او داخل شده، فدیه از برای ماه رمضان گذشته واجب است زیرا که این شخص به منزله

کسی است که روزه کفاره بر او واجب و استطاعت داشته باشد و از این جهت فدیه بر او واجب شده باشد، و چون که فدیه بر او واجب شد، روزه از او ساقط می شود و روزه از او ساقط است و فدیه بر او لازم است.

و اگر ناخوشی او در میان این دو ماه رمضان افاقه شود و قضاء روزه را نگیرد، فدیه بر او واجب است، به جهت این که قضا را ضایع گذاشته است، و قضاء بر او واجب است به جهت این که استطاعت داشته باشد.

پس اگر بگوید: چرا روزه مستحبی قرار داده شد؟ باید در جواب گفته شود: از برای این که روزه واجبی را کامل کند.

پس اگر بگوید: چرا در هر ماه سه روز روزه مستحبی قرار داده شد، که در هر ده روز یک روز روزه دارد؟ باید در جواب گفته شود: از برای آن که خداوند می فرماید «مَنْ جاءَ بِالْحَسَنَهِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثالِها» - . انعام / ۱۶۰ - {هر کس کار نیکی بیاورد، ده برابر آن [پاداش] خواهد داشت}.

ص: ۸۱

پس هر کسی که از هر ده روز، یک روز روزه بگیرد گویا تمام روزگار را روزه گرفته است چنان که سلمان فارسی (ره) گفته است: روزه داشتن سه روز در هر ماه، روزه داشتن روزگار است پس هر کسی زمانی غیر از روزگار خود بیابد، در آن زمان روزه بدارد، یعنی دیگر زمانی نیست که در آن روزه داشته شود.

پس اگر بگوید: چرا در هر ماه در دهه اول روز پنج شنبه اول و در دهه آخر، روز پنج شنبه آخر روزه داشتن مقرر شد و در دهه وسط روز چهارشنبه معین گردید؟ باید در جواب گفته شود: اما روز پنج شنبه از این جهت است که حضرت صادق علیه السلام فرموده است: در هر پنجشنبه اعمال بندگان بر خدا عرضه شود، پس خدا دوست داشت که بنده روزه دار باشد در وقتی که اعمال او عرضه شود.

پس اگر بگوید: چرا آخرین پنجشنبه ماه قرار داده شد، یعنی در دهه آخر پنج شنبه آخر قرار داده شد؟ باید در جواب گفته شود: از برای آن که هر گاه عرضه شود عمل هشت روز و بنده روزه دار باشد، اشرف و افضل است از این که عمل دو روز عرض شود و بنده صائم باشد.

و روزه چهار شنبه از دهه وسط، از این جهت قرار داده شد که حضرت صادق علیه السلام خبر داده است که خدا فرمود: آتش در این روز خلق شده و در این روز خدا هلاک کرد امتهای گذشته را و این روز پیوسته روز نحسی است، پس خدا دوست داشت که بنده او بر روزه داشتن نحوست این روز را از خود دفع کند.

پس اگر بگوید: چرا در کفاره بر کسی که نتواند بنده آزاد کند واجب شد روزه بدارد نه این که حج کند یا نماز کند یا غیر از این ها؟ باید در جواب گفته شود: برای این که نماز و حج و سایر فرائض مانع است از این که انسان امر دنیای خود را بگرداند و اصلاح زندگانی خود کند، با آن علت هائی که ذکر کردیم در حق حائض که روزه خود را قضا می کند و نماز خود را قضا نمی کند.

پس اگر بگوید: چرا بر او واجب شد که دو ماه پی در پی روزه بدارد و واجب نشد که یک ماه یا سه ماه روزه بدارد؟ باید در جواب گفته شود: از برای آن که آن واجبی که خدا بر خلق واجب کرده، یک ماه روزه بود و در کفاره یک ماه افزوده شد به جهت تأکید و سختی بر او.

پس اگر بگوید: چرا پی در پی قرار داده شد؟ باید در جواب گفته شود: از برای آن که اداء آن بر او آسان نباشد پس از کفاره باک نداشته باشد و استخفاف کند در دین خدا، چه اگر این دو ماه را متفرق روزه بگیرد و پی در پی نگیرد، اداء آن بسیار سهل باشد.

پس اگر بگوید: چرا امر شد به حج کردن؟ باید در جواب گفته شود: از برای رفتن به سوی خدا و طلب کردن ثواب بسیار و بیرون رفتن بنده از گناهان، در حالتی که از گذشته تائب باشد و شروع در آینده کند، یعنی به نوعی شود که ابتدای عمل او باشد مثل طفل مادر زاد.

ص: ۸۲

علاوه بر آن چه در حج است از بیرون کردن اموال و تعب انداختن ابدان، و روی گردانیدن از اهل و فرزند و منع کردن نفس را از لذتها، چه او در میان گرما و سرما به سر برد و پیوسته متحمل صدمات سرما و گرما باشد، و علی الدوام چنین کند تا به مقصود خود برسد، و با خضوع و مسکنت و تذلل باشد، علاوه بر این که در حج برای جمیع مردم منافعی است.

می گویم: در علل: همه این امور برای جلب رضای خدا و ترس از او، و ترک قساوت قلب و ضرر جانی و فراموشی یاد خدا و قطع امید و آرزو صورت می گیرد و نیز برای تجدید حق و حقوق و بازداشتن نفس از فساد است، به علاوه منافعی که برای(از این جا عبارات مشترک است) همه کسانی است که در در مشرق و مغرب زمین و کسانی که در بیابان یا دریا باشند حج کنند و یا حج نکنند، از تاجر و جالب و بایع و مشتری و کاسب و مسکین و مکاری فقیر، و آن چه در حج است از قضا شدن حاجت های اهل اطراف در مواضعی که اجتماع ممکن باشد از برای حاجیان، و ایشان با آن چه در حج است از پیدا کردن فهم و دانش و نقل اخبار ائمه علیهم السلام به هر سمت و به هر جانبی، چنان که حق تعالی فرموده است:

«فَلَوْ لا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَ لِيُنْذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذا رَجَعُوا إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ» - . توبه / ۱۲۲ - {پس چرا از هر فرقه ای از آنان، دسته ای کوچ نمی کنند تا [دسته ای بمانند و] در دین آگاهی پیدا کنند و قوم خود را -وقتی به سوی آنان بازگشتند بیم دهند- باشد که آنان [از کیفر الهی] بترسند؟} و«ولِيَشْهَدُوا مَنافِعَ لَهُمْ» - . حج / ۲۸ - {تا شاهد منافع خویش باشند.}

پس اگر بگوید: مردم چرا مأمور شدند به یک مرتبه حج کردن و به بیشتر از آن مأمور نشدند؟ باید در جواب گفته شود: از برای آن که خدا واجبات را به ملاحظه حال پست ترین مردم در قوت قرار داد، چنان که فرمود «فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ» - . بقره / ۱۹۶ - {آن چه از قربانی میسّر است [قربانی کند]} یعنی گوسفند هدی حج گذار باشد که در آن روز قربانی کند، پس قرار دادن گوسفند از برای آنست که ضعیف و قوی وسعت آن را داشته باشند، و همچنین سایر واجبات ملاحظه پست ترین

مردم در قوت شده است و از جمله فرائض حج است که یک مرتبه واجب شده است و بعد از آن از برای کسانی که قوت دارند، به قدر طاقت ایشان ترغیب و تحریص شده است که حج کنند.

پس اگر بگوید: چرا مردم مأمور شدند به تمتع به عمره به سوی حج، یعنی چرا مأمور شدند که اولا احرام بندند و اعمال عمره را به جای آورند و بعد از آن از برای حج محرم شوند، و آن چه بر ایشان در حین احرام بوده است از آن لذت و بهره برند و بعد از آن از برای حج محرم شوند و افعال حج را به جای آورند، و به عوض این دو احرام یک احرام نبندند؟

و حاصل سؤال اینست که چرا مردم باید عمره بگذارند و چون از احرام عمره فارغ شوند ثانیا احرام از برای حج بندند؟ باید در جواب گفته شود: از برای آن که در این فاصله میان دو احرام و علی حده عمره گذاشته تخفیف و رحمتی است از جانب پروردگار، زیرا که مردم از عارضه احرام سالم می مانند و این احرام بر ایشان طول نمی کشد تا آفت و فسادی بر ایشان داخل شود.

یعنی اگر فاصله میان حج و عمره واقع نشود و عمره علی حده از حج گزارده نشود، احرام حج و احرام عمره یکی خواهد شد و طول کشد و موجب آفت بر محرم شود، و از برای آنست که حج و عمره هر دو واجب باشد پس عمره تعطیل و باطل نشود، یعنی اگر فاصله میان حج و عمره نشود و علی حده عمره گزارده نشود، امتیاز میان حج و عمره نخواهد بود، پس هر چه به جای آورده از اجرای حج محسوب خواهد شد پس عمره باطل شود، و از برای آنست که حج علی حده از عمره باشد و میان حج و عمره فاصله و تمیزی باشد، یعنی ثواب بر دو واجب مترتب شود. پیغمبر صلی الله علیه و آله فرمود: عمره منضم شد به حج تا روز قیامت، و عمره واجبی است سوای حج و باید هر دو با یکدیگر گزارده شود، و در این حکم تبدیلی تا روز قیامت نیست.

ص: ۸۳

و اگر پیغمبر صلی الله علیه و آله قربانی نیاورده بود، نمی توانست محل شود، تا این که قربانی را به محل خود برساند هر آینه مثل مردم محل می شد و از این جهت فرمود: اگر پیش از این مثل شما سوق هدی نکرده بودم، خود نیز چنان که شما را امر کردم عمل می نمودم(یعنی قبل از رسانیدن هدی را به محل خود سر می تراشیدم و محل می شدم) و لیکن چون سوق هدی کردم، سائق به هدی را نمی تواند سر بتراشد تا این که هدی را به محل خود برساند، پس مردی برخاست و عرض کرد: یا رسول اللّٰه! ما به عنوان حاجی بیرون می رویم در حالی که سرهای ما از آب غسل جنابت می چکد، و مقصود غسل جنابت است یعنی در هنگام حج جماع کرده باشیم، آن جناب فرمود: تو هرگز ایمان به حج نخواهی آورد.

می گویم: در کتاب علل عبارت « و قال النبی صلی الله علیه و آله» تا «لن تؤمن بهذا» ذکر نشده است اما در کتاب عیون آمده است. در کتاب علل به جای این مطلب آمده است که در عیون نیست: و بین حج و عمره فاصله و تمییزی است و برای این که در طواف خانه محذوری پیش نیاید زیرا محرم وقتی دور خانه خدا طواف اگر تمتع نبود، حاجی نمی توانست طواف کند؛ زیرا اگر طواف می کرد، محل می شد و احرامش فاسد می گشت و قبل از ادای حج از احرام خارج می شد و به این خاطر که بر مردم قربانی و کفاره کرد، محل می شود مگر به خاطر عذری؛ پس واجب است و به همین خاطر مردم ذبح و نحر می کنند و

به خدای جل جلاله تقرب می جویند و در نتیجه ریختن خون و صدقه بر مسلمانان باطل نمی گردد؛ بایستی به قسمت مشترک بین دو کتاب برگردیم:

پس اگر بگوید: چرا وقت حج دهم ذی حجه قرار داده شد؟ باید در جواب گفته شود: از برای آن که خدا دوست داشت که به این عبادت در ایام تشریق عبادت کرده شود و این ایام، اول وقتی بود که ملائکه حج گزاردند و طواف کردند پس خدا این وقت را سنت قرار داد و معین کرد تا روز قیامت.

اما پیغمبران از آدم و نوح و ابراهیم و موسی و عیسی و محمد صلوات اللّٰه علیهم و غیر ایشان از سایر پیغمبران، در این وقت حج کردند پس در این وقت در میان اولاد ایشان سنت شد تا روز قیامت.

پس اگر بگوید: چرا مردم مأمور به احرام شدند؟ باید در جواب گفته شود: از برای آن که خاشع شوند پیش از دخول حرم خدا و محل امن او، و از برای این که مشغول نشوند به لهو و چیزی از امر دنیا یا زینت دنیا و لذات دنیوی، و جدّی باشند در آن عملی که از برای آن عمل آمده اند و قصد کنند آن عمل را، و با تمام وجود به آن روی بیاورند با این که در احرام است تعظیم خدا و پیغمبر او و تذلل کردن بندگان در وقتی که قصد خدای عزوجل را کرده اند. و به خاطر رفتن به سوی خدا، در حالتی که به ثواب او امیدوار هستند

ص: ۸۴

و از عقاب او ترسان و هراسان باشند و گذشتگان به سوی او و روکنندگان به او باشند به ذلت و خضوع و مسکنت و خدا توفیق دهنده است و صلی اللّٰه علی محمد و آله. - . عیون اخبار الرضا ۲ : ۱۰۶ ، علل الشرایع ۱ : ۲۹۴ -

**[ترجمه]

«۲»

ع، علل الشرائع ن، عیون أخبار الرضا علیه السلام حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عُبْدُوسٍ النَّیْسَابُورِیُّ الْعَطَّارُ رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ حَدَّثَنِی عَلِیُّ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ قُتَیْبَهَ النَّیْسَابُورِیُّ قَالَ: قُلْتُ لِلْفَضْلِ بْنِ شَاذَانَ لَمَّا سَمِعْتُ مِنْهُ هَذِهِ الْعِلَلَ أَخْبِرْنِی عَنْ هَذِهِ الْعِلَلِ أَ ذَکَرْتَهَا عَنِ الِاسْتِنْبَاطِ وَ الِاسْتِخْرَاجِ وَ هِیَ مِنْ نَتَائِجِ الْعَقْلِ أَوْ هِیَ مِمَّا سَمِعْتَهُ وَ رَوَیْتَهُ فَقَالَ لِی مَا کُنْتُ لِأَعْلَمَ مُرَادَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ بِمَا فَرَضَ وَ لَا مُرَادَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِمَا شَرَعَ وَ سَنَّ وَ لَا عِلَلَ (۱)ذَلِکَ مِنْ ذَاتِ نَفْسِی بَلْ سَمِعْتُهَا مِنْ مَوْلَایَ أَبِی الْحَسَنِ عَلِیِّ بْنِ مُوسَی الرِّضَا علیهما السلام الْمَرَّهَ بَعْدَ الْمَرَّهِ وَ الشَّیْ ءَ بَعْدَ الشَّیْ ءِ فَجَمَعْتُهَا فَقُلْتُ فَأُحَدِّثُ بِهَا عَنْکَ عَنِ الرِّضَا علیه السلام قَالَ نَعَمْ.

**[ترجمه]علل الشرائع، عیون أخبار الرضا علیه السلام : از علی بن محمد بن قتیبه نیشابوری مروی است: چون این علل را از فضل بن شاذان شنیدم، به او گفتم: خبر بده مرا از این علت ها که آیا از استنباط و استخراج خودت بود و این ها از نتیجه های عقل تو بود یا این که این ها را شنیده و از امام روایت کرده ای؟ به من گفت: من نمی دانم مراد خدا را از واجبات او و نمی

دانم مراد پیغمبر را از شرع و سنت او، و این علت ها را از نزد خود نمی گویم بلکه این ها از مولای خود حضرت ابی الحسن علی بن موسی الرضا علیه السلام مرتبه به مرتبه شنیدم و اندک اندک این ها را جمع کرده ام، من به او گفتم: من این ها را به توسط تو از حضرت رضا علیه السلام روایت کنم؟ گفت: بلی؛ - . علل الشرایع ۱ : ۳۱۸ ، عیون اخبار الرضا ۲ : ۱۲۷ -

**[ترجمه]

«۳»

ن، عیون أخبار الرضا علیه السلام وَ حَدَّثَنَا الْحَاکِمُ أَبُو مُحَمَّدٍ جَعْفَرُ بْنُ نُعَیْمِ بْنِ شَاذَانَ النَّیْسَابُورِیُّ رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُ عَنْ عَمِّهِ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدِ بْنِ شَاذَانَ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شَاذَانَ أَنَّهُ قَالَ: سَمِعْتُ هَذِهِ الْعِلَلَ مِنْ مَوْلَایَ أَبِی الْحَسَنِ عَلِیِّ بْنِ مُوسَی الرِّضَا علیهما السلام مُتَفَرِّقَهً فَجَمَعْتُهَا وَ أَلَّفْتُهَا.

**[ترجمه]عیون أخبار الرضا علیه السلام : فضل بن شاذان گفت: من این علل را یکی یکی از مولای خود حضرت ابی الحسن علی بن موسی الرضا علیهما السلام شنیدم و این ها را جمع کردم و تألیف نمودم. - . عیون اخبار الرضا ۲ : ۱۲۷ -

**[ترجمه]

بیان

قوله منها أن من لم یقرّ أقول لعل الفرق بین الوجه الأول و الثانی هو أن المحذور فی الوجه الأول عدم تحقق الأفعال الحسنه و عدم ترک الأفعال القبیحه و فی ذلک فساد الخلق و عدم بقائهم و اختلال نظامهم و فی الثانی المحذور عدم تحقق الأمر و النهی اللذین هما مقتضی حکمه الحکیم فلو فرض الإتیان بالأفعال الحسنه و الانتهاء عن الأعمال الفاحشه بدون أمر الله تعالی و نهیه أیضا لتم الوجه الثانی بدون الأول و الفرق بین الأول و الثالث هو أن الأول جار فی الأمور الظاهره بخلاف الثالث فإنه مختص بالأمور الباطنه فلو فرض أن یکون للناس حیاء یردعهم عن إظهار الفواحش و الظلم و الفساد لتم الوجه الثالث أیضا بخلاف الأول. قوله فلو لم یجب علیهم معرفته أی الرسول قوله ثم اختلف همهما أقول لعل المقصود نفی إمامه من کان فی عصر الأئمه علیهم السلام من أئمه الضلال إذ کانت آراؤهم مخالفه لآراء أئمتنا و أفعالهم مناقضه لأفعالهم و یحتمل أن یکون إلزاما علی المخالفین

۱- فی المصدرین: و لا اعلل.

إذ هم قـائلون باجتهـاد النبی و الإمام فی الأحکام و الاجتهاد مظنه الاختلاف کما یقولون فی أمیر المؤمنین علیه السـلام و معاویه ثم اعلم أن المراد بالإمامین الأمیران علی طائفه واحده أو اللذان تکون لهما الرئاسه العامه و إلا فینتقض باجتماع الأنبیاء الکثیرین فی عصـر واحـد فی زمن بنی إسـرائیل قوله منها أن یکونوا قاصدین أقول لعل المنظور فی الوجه الأول عدم تعیین شـی ء للعباده لأنه یحتمـل أن یکون کل شـی ء ربهم حتی الأشیاء التی لم یعبـدها أحـد و فی الثانی إضـلال الناس بعباده الأصـنام و أشـباهها باحتمـال أن تکـون هی ربهم و یحتمـل أن یکـون المراد بـالوجه الأول هو أنه لا بـد لهم من معرفه ربهم لتصـح العبـاده له و لا یمکنهم المعرفه بـالکنه و أقرب الوجوه التی تصـل إلیهـا عقول الخلق هو معرفته تعـالی بـأنه لا یشـبه شـیئا من الأشـیاء فی ذاته و صفـاته و یحتمل أن یکون غرض السائل من الإقرار بأنه لَیسَ کَمِثْلِهِ شَیْ ءٌ الإقرار بجمیع الصـفات الثبوتیه و السـلبیه فإن جمیعها راجعه إلیه داخله فیه إجمالا و لعل هذا أظهر. قوله لأن فی الصـلاه الإقرار بالربوبیه أقول إما لأنها مشتمله علی الإقرار بالربوبیه فی رب العالمین و علی التوحید فی التشـهد و علی الإخلاص فی إِیَّاکَ نَعْبُدُ وَ إِیَّاکَ نَسْتَعِینُ و إما لأن أصل عبادته تعالی دون غیره خلع للأنـداد و إقرار بـالربوبیه و أمـا الزجر عن الفسـاد فلأن من خواص الصـلاه أنها تصـلح صاحبها و تزجره عن الفساد کما قال تعالی إِنَّ الصَّلاهَ تَنْهی عَنِ الْفَحْشاءِ وَ الْمُنْکَرِ (۱)و لا أقل أنه فی حال الصـلاه ینزجر عن المعاصی و بعدها یستحیی عن ارتکاب کثیر منهـا و اسم کـان الضـمیر الراجع إلی المصـلی و خبره الظرف و زاجرا و حاجزا منصوبان بالحالیه. (۲)قوله علیه السلام لیسا همـا فی کل وقت بادیین أی لا یحصل فیهما الکثافه و القـذاره مثل ما یحصل فی الوجه و الیـدین قوله و ذلک لأن الاسـتنجاء به لیس بفرض أقول لم یقید الفضل الاستنجاء بالماء حتی یرد علیه إیراد الصدوق مع أنه یمکن تخصیصه

۱- العنکبوت: ۴۵.

۲- و یحتمل زیاده کلمه فی اشتباها من النسّاخ، أو کان فی الأصل زاجرا و حاجزا و مانعا مرفوعات.

بالمتعدی أو یقال إن مراده الأعم من الوجوب التخییری و یمکن توجیه کلامه بأن الفرض فی عرف الحدیث ما ثبت وجوبه بالقرآن و الاستنجاء لم یثبت وجوبه بنص القرآن حتی یکون فرضا و یرد علیه أن استعمال الفرض فی الوجوب بالمعنی الأعم أیضا شائع و غایه الأمر أن یکون مجازا فی عرفهم و ارتکابه لتوجیه الکلام مجوز. قوله و تعریفا لمن جهل الوقت یمکن تخصیصه بمن لا یمکنه العلم بدخول الوقت و یحتمل أن یکون المراد أنه یتنبه لاحتمال دخول الوقت فیحصل العلم به مع أنه سیأتی کثیر من الأخبار الداله علی جواز الاعتماد علی المؤذنین فی دخول الوقت. قوله مجاهرا بالإیمان أی الصلاه کما قال الله تعالی وَ ما کانَ اللّٰهُ لِیُضِیعَ إِیمانَکُمْ (۱)أو للتکلم بالکلمتین (۲)قوله فجعل الأولین یفهم منه أن التکبیرتین الأولیین لیستا من الأذان و إنما هما من المقدمات الخارجه عنه و به یمکن الجمع بین الأخبار المختلفه فی ذلک قوله لیکون لعل الأظهر و لیکون. قوله إنما هو أداء أی علمهم طریق الشکر أو حمد نفسه بدلا عن خلقه و قوله و شکر تخصیص بعد التعمیم قوله و إقرار بأنه هو الخالق لأن المراد بالعالم ما یعلم به الصانع و هو کل ما سوی الله و جمع لیدل علی جمیع أنواعه فإذا کان تعالی خالق الجمیع و مدبرهم فیکون هو الواجب تعالی و غیره آثاره. قوله علیه السلام استعطاف لأن ذکره تعالی بالرحمانیه و الرحیمیه نوع من طلب الرحمه بل أکمل أفراده. قوله لأن التکبیر فی الرکعه الأولی فی العلل فی الصلوات الأول و هو الصواب أی التکبیرات الافتتاحیه إذ الأولی افتتاح للقراءه و الثانیه افتتاح للرکوع و الثالثه للسجود الأول و الرابعه للسجود الثانی و هکذا إلی تمام الرکعتین و لیست التکبیرات التی للرفع من الرکوع و السجود بافتتاحیه.

۱- البقره: ۱۴۳.

۲- أی الشهادتین. و یحتمل أن یکون المراد بالایمان مجموع الشهادتین و الدعوه إلی الصلاه و إلی خیر العمل.

قوله غلط الفضل أقول بل اشتبه على الصدوق رحمه الله إذ الظاهر أن تكبيره الافتتاح فريضه لقوله تعالى وَ رَبَّكَ فَكَبِّرْ (۱)و لذا تبطل الصلاه بتركها عمدا و سهوا على أنه يحتمل أن يكون مراده بالفرض الواجب كما مر و العجب من الصدوق أنه مع ذكره فى آخر الخبر أن هذا العلل كلها مأخوذه عن الرضا عليه السلام و تصريحه فى سائر كتبه بأنها مرويه عنه عليه السلام كيف يجترى على الاعتراض عليها و لعله ظن أن الفضل أدخل بينها بعض كلامه فما لا يوافق مذهبه يحمله على أنه من كلام الفضل و يعترض عليه و فيه أيضا ما لا يخفى. قوله إلى أن يصير فى كل شى ء أربعه أضعافه أقول هذه العباره غير موجوده فى العيون و فيه أنه لا يوافق شيئا من الأخبار المختلفه الوارده فى آخر وقت العصر فإنه لم يرد فى شى ء من الأخبار أكثر من المثلين و لعل فيه تصحيفا و لذا أسقطه فى العيون. قوله و لأن فى وقت رفع اليدين أقول لعل المعنى أن فى وقت ذكر الله تعالى يناسب التضرع و الابتهال خصوصا فى وقت هذا الذكر المخصوص لأنه وقت إحضار النيه و إقبال القلب فيكون التضرع و الابتهال أنسب و لما كان هذا الوجه إنما يناسب تكبيره الاستفتاح ذكر لاطراده فى سائر التكبيرات وجها آخر على ما فى العلل و لعل التضرع و الابتهال فى رفع اليدين إنما هو لدلالته على اختصاص الكبرياء بالله و نفيه عما سواه و أنه تعالى لا يدرك بالأخماس و الحواس الظاهره و الباطنه كما سيأتى فى علل الصلاه. قوله عليه السلام فجعلت السنه مثلى الفريضه قال الوالد العلامه رحمه الله لأن الغالب فى أحوال الناس أنهم لا يمكنهم لتشبثهم بعلائقهم إحضار القلب فى أكثر من ثلث الصلاه فلما صارت النافله مثلى الفريضه أمكن تحصيل ثلث المجموع و هو يساوى عدد الفريضه. قوله عليه السلام و لم تقصر لمكان الخطبتين الأظهر أنه لا يختص بالوجه الأخير بل الغرض دفع توهم أنها صلاه مقصوره كصلاه السفر و ذلك لأن الخطبتين فيها بمنزله الركعتين فليست بمقصوره أو الغرض بيان عدم جواز إيقاعها فى السفر بتوهم

۱- المدّثّر: ۳.

أنهـا صـلاه مقصوره إذ الخطبه من شـرائطها فلا يتحقق بـدونها و معها ليست بمقصوره لأنها بمنزله الركعتين و يمكن أن يقرأ لم بكسر اللام استفهاما أى إنما تقصر العيد لمكان خطبتيه. قوله عليه السلام و المنفعه أقول كأنها معطوفه على الأهوال و لا يبعد أن يكون الأهـوال تصـحيف الأـحوال و بعـد ذلك فى نسـخ العلل زياده ليست فى العيون و هى هـذه و لا يكون الصائر فى الصـلاه منفصـلا و ليس بفاعـل غيره ممن يؤم النـاس فى غير يوم الجمعه و لعله لإغلاقه و عـدم وضوح معناه أسـقطه عن العيون و يمكن توجيهه بوجوه. الأول أن يكون المراد بيان كون حاله الخطبه حاله متوسـطه بين حاله الصـلاه و غيرها فيكون تقدير الكلام أنه لا يكـون الصـائر فى الصـلاه أى المتلبس بهـا منفصـلا عنهـا فى غير يـوم الجمعـه و فى يـوم الجمعه فى حـال الخطبه كـذلك لأـنه كالـداخل فى الصـلاه لاشتراط كثير من أحكام الصـلاه فيها و كونها عوضا عن الركعتين و ليس بـداخل حقيقه فيها و ليس فاعل غير الصـلاه يؤم الناس فى غير يوم الجمعه و يوم الجمعه كـذلك لأن الإمام فى الخطبه يؤم الناس من حيث يلزمهم الاجتماع إليه و الاسـتماع لكلامه كالاسـتماع لقراءته حال الصـلاه و ليست الخطبه بصـلاه حقيقه فالباء فى قوله بفاعل زائده و الضمير فى غيره راجع إلى الصـلاه بتأويـل الفعـل. الثـانى أن يرجع المعنى إلى الأـول و يوجه العبـاره بوجه آخر بـأن يكون و ليس بفاعـل عطف تفسـير لقوله منفصـلا و يكون قوله و غيره حالاـ للصـائر و قوله ممن يؤم صـفه لغيره أو حالاـ أخرى للصـائر و حاصـل المعنى أن الصـائر فى الصـلاه الـذى يكـون غير إمـام الجمعه و يؤم النـاس فى غير يوم الجمعه لاـ يكون منفصـلا عن الصـلاه غير فاعـل لها بخلاف يوم الجمعه فإنه كـذلك فى حال الخطبه و ليس فى هذا الوجه شـى ء من التكليفين السابقين. الثالث أن يكون ممن يؤم خبر كـان و قوله منفصـلا و قوله ليس بفاعل غيره حالين للصائر فيكون لبيان عله أخرى للخطبه و الحاصل أنه إنما جعلت الخطبه لئلا يكون الصائر فى صلاه الجمعه حال كونه منفصلا ممتازا عن سائر الأئمه و لا يفعلها

غیره ممن یؤم النـاس فی غیر الجمعه إذ یشترط فی الخطبه العلم بمـا یعـظ النـاس و یأمرهم به و العمل بها و لا یشترک ذلک فی سائر الأئمه و هذا وجه قریب و إن کان فیه بعد ما لفظا بل الأظهر عندی أنه کان فی الأصل لیکون أی إنما جعلت الخطبه لیکون الإمام فی تلک الصـلاه منفصـلا ممتازا و لا یفعل تلک الصـلاه غیره من أئمه الصلوات فی سائر الأیام و فی هذا الوجه و فی قوله فـأراد أن یکون للأمیر إشـعار بأن هـذه الصـلاه إنما یفعلها الأمراء أو المنصوبون من قبل الإمام علیه السـلام. الرابع أن یکون قوله ممن یـؤم متعلقـا بقوله منفصـلا و یکون قوله و لیس بفاعـل غیره تفسـیرا لقوله منفصـلا و یکون حاصـل الکلاـم أنه إنمـا جعلت الخطبه لئلا یکون المصـلی فی یوم الجمعه منفصلا عن المصلی فی غیره بأن یکون صلاته رکعتین فإنها مع الخطبتین بمنزله أربع رکعات. قوله و الخطبتان فی الجمعه و العیـدین بعـد الصـلاه أقول لم یـذهب إلی هـذا القول فیما علمنا أحد من علمائنا غیره فی هذین الکتابین و سیأتی القول فی ذلک فی بابه قوله فوجبت الجمعه علی من هو علی نصف البرید فی مناسبه هذا الأصل الحکم خفـاء و لعله مبنی علی مـا لاـ یصـل إلیه علمنـا من المناسـبات الواقعیه و یمکن أن یقال لما کان الغالب فی المسافرین الرکبان و القوافل المحمله المثقله إنما تقطع فی بیاض الأیام القصار ثمانیه فراسخ و التکلیف بحضور صلاه الجمعه یتعلق بالرکبان و المشاه و الغالب فیهم المشاه و الماشـی یسـیر غالبا نصف الراکب فلـذا جعل هنا نصف ما جعل للمسافر أو أن لیوم الجمعه أعمالا أخری غیر الصـلاه فجعل نصـفه للصـلاه و نصفه لسائر الأعمال فلو وجب علیهـم المسیر أکثر من فرسخین لم یتیسر له سائر الأعمال و الله یعلم. قوله لیلقی ربه طاهر الجسـد أی لا یصـیر جسده کثیفا من تراب القبر و غیره و المراد بملاقاه الرب ملاقاه ملائکته و رحمته قوله لأـن هـذه الأشـیاء کلهـا ملبّسه لعـل المعنی أنه لمـا کـان غالب المماسه فیها هکـذا فلـذا رفع الغسل من رأس فلا یتوهم منه وجوب الغسل بمس ما تحله الحیاه منها قوله علیه السلام یری الکسوف أی آثاره من ضوء الشمس و القمر.

ص: ۹۰

قوله علیه السلام فلما تغیرت العله أی المناسب لهذا العله الداله علی نزول العذاب زیاده تضرع و استکانه لیست فی سائر الصلوات فلذا زید فی رکوعاتها قوله لأن أول شهور السنه عله للتقیید بسنه الأکل قوله لأنه یکون فی رکعتین اثنتا عشره تکبیره أی مع تکبیره القنوت. قوله فلذلک جعل فیها أی فی القیام فقط و إلا فالمجموع أزید بعدد ما زید فیها و یقال راض الفرس ریاضا و ریاضه ذلله فهو رائض قوله و فیه فرق أی فی شهر رمضان بسبب نزول القرآن و یحتمل إرجاع الضمیر إلی القرآن. قوله علیه السلام و فیه نبئ محمد صلی الله علیه و آله لعل النبوه و الوحی کان فی شهر رمضان و الرساله و الأمر بالتبلیغ کان فی شهر رجب. قوله علیه السلام لأنه کان بمنزله من وجب علیه صوم أقول لعل التعلیل مبنی علی أن وقت القضاء هو ما بین الرمضانین إذ لا یجوز له التأخیر اختیارا عنه فلما کان فیما بین ذلک معذورا سهل الله علیه و قبل منه الفداء و لم یکن الله لیجمع علیه العوض و المعوض فلذا أسقط القضاء عنه بعد القدره لانتقال فرضه إلی شی ء آخر قوله لأنه إذا عرض عمل ثمانیه أیام کذا فی العیون و فی العلل ثلاثه أیام و علی التقدیرین یشکل فهمه أما علی الأول فیمکن توجیهه بوجهین الأول أن یقال العرض غیر مختص بعمل الأسبوع بل یعرض عمل ما مر من الشهر فی کل خمیس و إذا لم یکن فی العشر الآخر خمیسان فلیس مورد هذه العله و إذا کان فیه خمیسان ففیه ثلاثه احتمالات الأول أن یکون الخمیس الأول الحادی و العشرین و الخمیس الثانی الثامن و العشرین الثانی أن یکون الخمیس الثانی التاسع و العشرین الثالث أن یکون الخمیس الثانی الثلاثین و هذا الأخیر أیضا لیس بداخل فی المفروض لأن المفروض هو ما علم دخول خمیسین فیه أوّلا و هاهنا غیر معلوم لاحتمال أن لا یکون للشهر سلخ فبقی الاحتمالان الأولان و فی الثانی منهما یکون استیعاب الخمیس الأول لأعمال الشهر أکثر کالثانی فلذا خصه بالذکر فنقول دخول أعمال الشهر إلی العشرین معلوم فیهما فأما بعده فما یدخل فی عرض الخمیس الأول منه یومان أی یوم و بعض یوم و یدخل فی

الثانی زائدا علی هذا ثمانیه أیام أی سبعه أیام و بعض یوم فبعض الخمیس الأول حسب من الیومین و بعضه من الثمانیه فالمراد بقوله إذا عرض عمل ثمانیه أیام أی زائدا علی ما سیأتی من الیومین و علی ما هو المعلوم دخوله فیهما من العشرین علی أنه یحتمل أن یکون المعروض فی الخمیس عمل العشر فلا یحتاج إلی إضافه العشرین و یمکن أن یقال أخذ فی الخمیس الأول أکثر محتملاته و فی الخمیس الثانی أقل محتملاته استظهارا و تأکیدا إذ علی ما قررنا أکثر محتملات الخمیس الأول أن یدخل فیه عرض عمل یومین من العشر بأن یکون فی الثانی و العشرین أقل محتملات الثانی أن یدخل فیه ثمانیه بأن یکون الأول فی الحادی و العشرین و علی هذا یندفع و یرتفع أکثر التکلفات. الثانی أن یکون المعروض فی الخمیس عمل الأسبوع فقط لکن لما خص کل عشر بصوم یوم کان الأنسب أن یکون ما یعرض فی خمیس العشر الآخر أکثر استیعابا لأیامه فإذا عرض فی الخمیس الأول فما هو من احتمالیه أکثر استیعابا هو أن یشمل یومین منه کما مر بیانه و إذا عرض فی الخمیس الثانی یستوعب ثمانیه أیام من ذلک العشر علی کل احتمال من الاحتمالات فیکون أولی بالصوم و أما علی الثانی فیمکن توجیهه أیضا بوجهین الأول أنه إذا لزمه صوم الخمیس الثانی ففی بعض الشهور أی ما یکون سلخه الخمیس یلزمه احتیاطا صوم خمیسین کما ورد فی أخبار أخر فیعرض عمله فی ثلاثه أیام و هو صائم فی بعض الأحیان (1)بخلاف ما إذا کان المستحب صوم الخمیس الأول من العشر الآخر فإنه یکون دائما عرض العمل فی الشهر فی یومین و هو صائم. الثانی أن یکون المقصود من السؤال بیان عله جعل الخمیس الثانی بعد الأربعاء سواء کان فی العشر الوسط أو فی العشر الأخیر و سواء کان الخمیس الأول من العشر الأخیر أو الثانی منه فالمراد بالجواب أنه إنما جعل هذا الخمیس بعد الأربعاء لأن یعرض فیه صوم ثلاثه أیام فی هذا الشهر مع أنه یکون فی یوم العرض صائما أیضا و علی التقادیر لا یخلو من تکلف. قوله علیه السلام و استخف بالإیمان أی بأعماله و المراد هنا الصوم و سائر ما تلزم فیه

ص: ٩٢

١- فی نسخه: الایام.

الکفاره و یحتمل أن یکون بفتح الهمزه بناء علی إطلاق الیمین علی النذر و أن کفارته کذلک. قوله علیه السلام لعله الوفاده الوفد القوم یجتمعون و یردون البلاد الواحد وافد و کذا من یقصد الأمراء بالزیاده و الاسترفاد و الانتجاع یقال وفد یفد وفاده قوله ثابتا ذلک علیه دائما أی فی مده مدیده زائدا علی أزمنه سائر الطاعات قوله علیه السلام و لأن یجب علی الناس الهدی لعله مبنی علی أن هدی التمتع جبران لا نسک فیکون قوله و الکفاره عطف تفسیر.

**[ترجمه]عبارت «منها أن من لم یقر»، می گویم: بین وجه اول و دوم تفاوت است، ترس در وجه اول، عدم تحقق افعال نیک و عدم ترک افعال زشت است، که در این صورت اخلاقشان تباه و خودشان نابود و نظامشان مختل می شود.

در وجه دوم، ترس از عدم تحقق امر و نهی است که مقتضای حکمت خدای حکیم می باشد. اگر انجام اعمال نیک و نهی از اعمال زشت بدون امر و نهی الهی نیز واجب شود، وجه دوم بدون وجه اول صورت می گیرد.

تفاوت بین وجه اول و سوم این است که: وجه اول بر خلاف وجه سوم، در امور ظاهری است، زیرا وجه سوم به امور باطنی اختصاص دارد. پس اگر واجب است مردم از چنان حیای برخوردار باشند که آنان را از آشکار کردن عمل زشت و ظلم و فساد حفظ نماید، وجه سوم بر خلاف وجه اول، محقق می شود.

عبارت «اگر شناخت او بر آنان واجب نبود» یعنی رسول خدا صلی الله علیه و آله.

عبارت «ثم اختلف همّهما» می گویم: ممکن است منظور، نفی امامت از ائمه گمراهی باشد که در عصر ائمه علیهم السلام ادعای امامت کرده، حال آن که عقیده و عمل آن ها متناقض با عقیده و عمل ائمه علیهم السلام است.

ص: ۸۵

ممکن است الزامی بر مخالفان باشد، که به اجتهاد پیامبر صلی الله علیه و آله و امام علیه السلام در احکام معتقدند، اجتهاد همان امری است که مورد اختلاف می باشد، همان اختلافی که در مورد امیرالمومنین علیه السلام و معاویه لعنه الله می گویند.

لازم به ذکر است، منظور از دو امام، دو امیر بر یک طایفه، و یا دو نفری را گویند که ریاست عامه دارند، در غیر این صورت با اجتماع بسیاری از پیامبران در یک دوره در زمان بنی اسرائیل نقض می شود.

می گویم: منظور از عبارت «منها أن یکونوا قاصدین» ممکن است در وجه اول، عدم تعیین چیزی برای عبادت باشد؛ زیرا ممکن است هر چیزی پروردگار آن ها باشد، حتی اشیایی که هیچکس آن ها را نمی پرستد.

و در وجه دوم، گمراهی مردم به خاطر پرستش بت ها و چیزهایی از این قبیل است، با این احتمال که پروردگار آن هاست. ممکن است منظور از وجه اول این باشد که آن ها می بایست پروردگار خود را بشناسند تا عبادت آن ها صحیح باشد، گرچه نمی توانند به عمق معرفت الهی دست یابند. نزدیک ترین وجهی که عقل خلق به آن می رسد، معرفت الهی است، زیرا چیزی به ذات و صفات او شبیه نیست. ممکن است منظور پرسش کننده از اقرار به این که « هیچ چیز مانند او نیست»، اقرار به همه صفت های ثبوتیه و سلبیه باشد، زیرا همه این صفت ها به خدا باز می گردد، و به طور خلاصه در وجود اوست. ممکن است

این نظر واضح تر باشد.

در عبارت« لأن فی الصلاه الاقرار بالربوبیه» من می گویم: «نماز اقرار به ربوبیت الهی است»، زیرا «رب العالمین» اقرار به ربوبیت الهی، تشهد اقرار به توحید،

«إیاک نعبد و إیاک نستعین» اقرار به اخلاص، زیرا اصل عبادت پرستش خدای یکتاست، و نفی پرستش دیگری و اقرار به ربوبیت خدای یگانه است.

و اما «دوری از فساد»: یکی از ویژگی های نماز این است که شخص را اصلاح می کند و او را از فساد و بدی باز می دارد؛ همانطور که خدای متعال می فرماید: «إن الصلوه تنهی عن الفحشاء والمنکر» - . عنکبوت / ۴۵ - حداقل این است که در حال نماز و از گناهان دوری می کند و پس از آن از ارتکاب بسیاری از گناهان دوری می کند.

اسم کان، ضمیری است که به المصلی باز می گردد، خبر آن الظرف، و زاجرا و حاجزا حال و منصوب هستند.

عبارت حضرت علیه السلام که می فرماید: «لیسا هما فی کل وقت بادیین» یعنی کثافت و پلیدی، در آن راه نمی یابد، مانند آلودگی که در صورت و دست ها است.

عبارت «وذلک لان الاستنجاء به لیس بفرض» می گویم: فضل استنجا را مقید به آب نکرده است تا ایراد شیخ صدوق بر آن وارد باشد، حال آن که ممکن است با نجاست متعدی تخصیص یابد.

ص: ۸۶

و یا گفته می شود: منظور از آن اعم از وجوب تخییری است، ممکن است سخن او به این صورت توجیه شود که وجوب شناخت حدیث، آن چیزی است که وجوب آن به وسیله قرآن ثابت شده باشد. اما وجوب استنجاء در نص صریح قرآن وجود ندارد تا واجب شود، و اشکال می شود: کاربرد «فرض» در وجوب در معنای اعم آن نیز شایع است؛ نتیجه این که در عرف آنان مجاز بوده و ارتکاب آن در توجیه سخن مجوز به شمار می رود.

عبارت« و تعریفاً لمن جهل الوقت» ممکن است این عبارت را اختصاص داد به کسی که نمی تواند علم به دخول وقت حاصل کند و محتمل است مراد این باشد که او متنبه به احتمال دخول وقت می شود، در نتیجه علم به دخول وقت حاصل می کند، با این که اخبار بسیاری خواهد آمد که دلالت دارد بر این که اعتماد بر مؤذّنین در دخول وقت جایز است.

عبارت «مجاهرا بالایمان» یعنی نماز، همانطور که خدای متعال می فرماید: «وما کان الله لیضیع إیمانکم» - . بقره / ۱۴۳ - و یا گفتن شهادتین.

عبارت «فجعل الاولین»، این معنا از آن برداشت می شود که دو تکبیر اول جزء اذان نیست، و از مقدمات خارج از آن محسوب می شود، و تنها به این وسیله است که می توان بین روایت های مختلف در این زمینه جمع نمود.

ممکن است عبارت «ولیکون» واضح تر و مناسب تر از عبارت «لیکون» باشد. «إنما هو أداء» یعنی روش شکرگزاری را به آنان آموخت، و یا به این معناست که به جای خلق، خود را ستوده است. عبارت «و شکر» تخصیص بعد از تصمیم است.

عبارت «وإقرار بأنه هو الخالق»، منظور از عالم، همه چیزهایی است که سازنده از آن باخبر است، و شامل همه چیز جز خدا می شود؛ و جمع بسته شده، تا بر همه انواع آن دلالت کند؛ پس هنگامی که خدای متعال خالق و مدبر همه است، پس اوست که وجودش واجب است و همه چیزهای دیگر آثار آن است.

عبارت «استعطاف» که حضرت علیه السلام می فرماید، به این دلیل است که خداوند را به رحمانیت توصیف کرده است. رحیمیت نه تنها نوعی طلب رحمت است بلکه اکمل افراد رحمت اوست.

عبارت «لان التکبیر فی الرکعه الاولی»: در علل آمده است: در صلوات اول که پاداش نیز دارد، یعنی در تکبیرهای آغاز نماز؛ تکبیر اول برای شروع قرائت و تکبیر دوم برای شروع رکوع، و تکبیر سوم برای سجده اول، و تکبیر چهارم برای سجده دوم؛ و به همین صورت تا رکعت ها تمام شود. تکبیرهایی که برای برخاستن از رکوع و سجود است، جزء تکبیرهای آغازین به شمار نمی رود.

ص: ۸۷

می گویم: در عبارت «غلط الفضل»: امر بر شیخ صدوق رحمه الله پوشیده شده است، زیرا تکبیر اولیه واجب است، همانطور که خدای متعال می فرماید: «و ربک فکبر» - . مدثر / ۳ - و لذا ترک سهوی و یا عمدی آن نماز را باطل می کند، ممکن است همان طور که بیان شد منظور از فرض، واجب باشد.

شیخ صدوق رحمه الله با وجود این که در آخر روایت ذکر می کند همه این علت ها از قول امام رضا علیه السلام نقل شده، و در دیگر کتاب های خود نیز این موضوع را تصریح کرده است، گونه جرأت اعتراض بر آن ها را دارد؟ ممکن است تصور کرده باشد فضل برخی از سخنان را از قول خود در این روایت وارد کرده باشد، و هر چه با عقاید او مخالف باشد، آن را سخن فضل دانسته و بر آن اعتراض می کند، و اشکالات دیگری نیز وجود دارد که شناخته شده نیست.

در مورد عبارت «إلی أن یصیر فی کل شئ أربعه أضعافه» می گویم: این عبارت ها در کتاب عیون ذکر نشده است، این عبارت با روایت های مختلفی که در آخرین وقت عصر نقل شده، هیچ وجه مشترکی ندارد، زیرا در هیچ یک از روایت ها بیش از دو مثال ذکر نشده است و ممکن است اشتباهی رخ داده باشد و لذا در عیون ذکر نکرده باشد.

در مورد عبارت «ولان فی وقت رفع الیدین» می گویم: ممکن است به این معنا باشد که در زمانی خداوند را یاد کند و با تضرع و زاری مناسب باشد، خصوصا در زمان این ذکر مخصوص، چرا که وقت خطور نیت بوده و قلب آمادگی بیشتری دارد، پس لفظ تضرع و زاری مناسب تر است. ممکن است این وجه تنها مناسب تکبیره آغازین باشد که با توجه به آن چه در کتاب علل آمده، به خاطر پی در پی آمدن آن در دیگر تکبیرها، وجه دیگری پیدا می کند. ممکن است تضرع و زاری هنگام بالا بردن دست، دلالت بر اختصاص داشتن کبریایی به ذات پاک خداوند باشد و آن را از دیگر موجودات نفی کند، زیرا حق

تعالی با نمازهای پنجگانه و حواس ظاهری و باطنی درک نمی شود، در علت های نماز به این موضوع می پردازیم.

اما این که حضرت علیه السلام فرمود: «فجعلت السنه مثلی الفریضه»، پدرم علامه محمد تقی مجلسی رحمه الله گوید: زیرا بیشتر مردم به دلیل پرداختن به مشغله های خود نمی توانند بیش از یک سوم از نماز را حضور قلب داشته باشند، پس نافله را بیشتر از فریضه قرار داد، تا دو ثلث مجموع حاصل گشته و با فریضه برابر می شود.

این که حضرت علیه السلام می فرماید: «ولم تقصر لمکان الخطبتین»، مناسب تر این است که آن به وجه اخیر اختصاص نداشته باشد، بلکه هدف از آن از بین بردن این تصور باشد که این نماز مانند نماز مسافر شکسته است، زیرا دو خطبه در این جا معادل دو رکعت بوده و شکسته نیست، و یا هدف از آن، این است که تصور نکنیم

ص: ۸۸

در سفر این نماز شکسته می شود. زیرا خطبه از شرایط نماز بوده و بدون آن نماز اقامه نمی شود، و با وجود این دو خطبه نماز شکسته محسوب نمی شود، و ممکن است «لم» با کسره لام و به صورت استفهامی خوانده شود، به این معنا که نماز روز عید تنها به این دلیل شکسته شده که خطبه آن معادل دو رکعت است.

من می گویم: عبارت «و المنفعه» بر الاهوال عطف شده، و بعید نیست که الاهوال همان الاحوال باشد، و آن چه پس از آن آمده، در کتاب علل بوده و در عیون ذکر نشده است. آن عبارت این است: و چنین امر مهمی از کسی جز امیر ساخته نیست و از امامان جماعت که در غیر روز جمعه پیشوایی می کنند، چنین اموری بر نمی آید.

ممکن است به خاطر مبهم بودن معنای آن، در عیون ذکر نشده باشد و ممکن است به وجوهی قابل توجیه باشد:

اول: ممکن است منظور، حالت خطبه باشد که حد وسط بین نماز و دیگر اوقات است؛ و تقدیر کلام این می شود که مصلی نماز در غیر روز جمعه از نماز جدا نیست، و در روز جمعه و در هنگام خطبه ها اینگونه است، و نیز به این دلیل است که بسیاری از شرایط و احکام نماز بر او جاری بوده و به جای دو رکعت نماز او محسوب می شود، در حالی که حقیقتا چنین نیست. و در غیر روز جمعه که امامت می کند، چنین نبوده و این تنها به روز جمعه اختصاص دارد، زیرا امام در خطبه روز جمعه مردم را امامت می کند، از آن جهت که آنان را ملزم به گردآمدن نزد او و گوش دادن به سخنان وی می نماید، همانطور که هنگام خواندن قرائت نماز به وی گوش می دهند، و حال آن که خطبه در حقیقت نماز نیست. پس «باء» در عبارت «بفاعل» زائد بوده و ضمیر در «غیره» بنا به تأویل فعل، به نماز بر می گردد.

دوم: معنا به اول باز می گردد و عبارت را به صورت دیگری بیان می کند: «و لیس بفاعل» عطف تفسیر عبارت «منفصلا» بوده و «و غیره» حال برای صائر؛ و «ممن یؤم» صفت غیره و یا حال دیگری صائر؛ و معنای آن به این صورت است:

امامان جماعت دیگر، غیر از امام جمعه که روزهای دیگر غیر از جمعه امامت نماز را به عهده دارند، از نماز منفصل نیستند و آن را انجام نمی دهند، بر خلاف روز جمعه که در حال خطبه از نماز منصرف هستند وضع به همین صورت است، و در این

وجه چیزی از دو تکلف قبلی وجود ندارد.

سوم: «أن یکون ممن یؤم» خبر کـان و منفصـلا» و «لیس بفاعـل غیره» حـال صائر است. و علت دیگر خطبه این است که: خطبه تنها به این دلیل است که کسی که پیشوایی نماز جمعه را بر عهده دارد، از دیگر امام های جماعت جدا و متمایز بوده،

ص: ۸۹

و دیگر پیشوایان نماز در روزهای دیگر عمل او را انجام نمی دهند.

در این خطبه شـرط است: به آن چه می خواهـد مردم را به آن پنـد دهـد، و امر دهـد، آگاه باشـد و خود به آن عمل کند. این مورد در دیگر امامان جماعت نبوده، و این وجه نزدیکی است، گرچه از نظر لفظی ناصافی دارد. به عقیـده بنـده در اصل چنین بوده است: «لیکون» یعنی خطبه تنها به این دلیل قرار داده شده است که امام جمعه در آن نماز متمایز و برتر باشد، دیگر امامان جماعت در دیگر روزهای هفته چنین نمی کنند.

در این وجه و نیز عبـارت «فـأراد أن یکون للامیر» به این نکته اشـاره دارد که این نمـاز تنها را تنها امیران و کسانی که از سوی امام علیه السلام تعیین شده باشند، اقامه می نمایند.

چهارم: عبارت «ممن یؤم» متعلق به «منفصـلا» و عبارت «لیس بفاعل غیره» توضـیح «منفصلا» است و حاصل سخن: خطبه به این دلیـل قرار داده شـده که نمـازگزار روز جمعه از نمـازگزار دیگر روزهـا متمـایز باشـد، چرا که نمازش دو رکعت است و با دو خطبه به منزله چهار رکعت می باشد.

عبارت «والخطبتان فی الجمعه والعیـدین بعـد الصـلاه» می گویم: به این سـخن عقیده نداریم، چرا که هیچ یک از علمای ما در این دو کتاب به این قول متمایل نشده بحث در این خصوص در باب خود بیان می شود.

عبـارت « فوجبت الجمعه علی من هو علی نصف البریـد» در مناسـبت این اصل با حکم آن خفایی وجود دارد و شایـد مبتنی بر مناسبتهای واقعیه ای باشد که علم ما به آن نمی رسد و ممکن است گفته شود: وقتی غالب مسافران سواره هستند، و کاروانهای حامـل آنـان که سـنگین بـار هسـتند،در روزهـای روشن و کوتاه هشت فرسـخ طی طریق می کننـد و تکلیف به حضور در نماز جمعه متوجه سواران و پیادگان است و غالب آنان پیادپان هسـتند، و پیاده غالبا نصف سواره سـیر می کنـد، به همین جهت این جا نصف آن چه برای مسافر جعل شده، قرار داده شده است؛

و یـا به این دلیـل که روز جمعه اعمال دیگری غیر از نماز دارد، نیمی از آن را برای نماز و نیم دیگر برای اعمال دیگر است، و اگر لازم باشد بیش از دو فرسخ راه بپیمایند، اعمال دیگر برای او امکان پذیر نخواهد بود.

عبـارت «لیلقی ربه طـاهر الجسـد» یعنی جسـدش به خـاک قـبر و غیره آلـوده نمی شود. منظور از ملاقـات پروردگـار، دیـدار با فرشتگان و رحمت الهی است.

عبارت «لان هذه الاشیاء کلها ملبسه» ممکن است معنای آن این باشد که هرگاه بیشتر لمس به این صورت باشد، غسل سر برداشته می شود، پس نباید تصور کند با لمس آن چه که حیات در آن حلول کرده غسل واجب می شود.

عبارت «یری الکسوف» یعنی آثار کسوف را در نور خورشید و ماه می بیند.

ص: ۹۰

عبارت: «فلما تغیرت العله» یعنی مناسب با این علتی که دلالت بر نزول عذاب می کند، افزایش زاری و تضرع و فروتنی در دیگر نمازها وجود ندارد، لذا در رکوع آن می افزاید.

عبارت «لان أول شهور السنه» علتی برای تقیید سالی است که خوردن در آن رواست. و عبارت «لانه یکون فی رکعتین اثنا عشر تکبیره» یعنی با تکبیرات قنوت دوازده عدد می شود. و عبارت «فلذلک جعل فیها» یعنی در قیام فقط؛ در غیر این صورت به همان تعداد که بر تعداد آن افزوده می شود، بر مجموع آن نیز افزوده می شود. و گفته می شود: راض الفرس ریاضا و ریاضه: آن که کُرّه ی اسب را برای راه رفتن و دویدن و غیره آموزش دهد.

عبارت «وفیه فرق» یعنی در ماه رمضان به دلیل نزول قرآن؛ و ممکن است ضمیر به قرآن بازگردد.

عبارت «وفیه نبئ محمد صلی الله علیه واله» ممکن است نبوت و وحی در ماه رمضان باشد، و رسالت و امر به تبلیغ در ماه رجب.

عبارت «لانه کان بمنزله من وجب علیه صوم» من می گویم: ممکن است علت آن این باشد که وقت قضای روزه بین این رمضان تا رمضان آینده است، که تاخیر از آن جایز نیست، اما چنانچه معذور باشد، خداوند بر او آسان گرفته، و کفاره را از او می پذیرد، خداوند عوض و معوض را با هم از او نمی خواهد، لذا در صورتی که روزه واجب خود را به صورت دیگری به جای آورد، قضای آن از گردن او برداشته می شود.

در کتاب عیون نیز عبارت «لانه إذا عرض عمل ثمانیه أیام» آمده است اما در علل «ثلاثه ایام» ذکر شده است، و فهم آن بر دو تقدیر آن مشکل است: اما بنا بر اول، به دو صورت تعبیر می شود:

اول: انجام عمل اختصاص به هفته نداشته بلکه عملی است که هر ماه در روز پنج شنبه صورت می گیرد، و چنانچه در دهه آخر دو پنج شنبه نباشد، شامل این مورد نمی شود و چنانچه دو پنج شنبه باشد، سه احتمال وجود دارد:

اول: پنج شنبه اول بیست و یکم، و پنج شنبه دوم بیست و هشتم باشد. احتمال دوم: پنج شنبه دوم بیست و نهم. احتمال سوم: پنج شنبه سوم روز سی ام باشد.

مورد آخر جزء احتمالات محسوب نمی شود، زیرا فرض بر این است که می داند دو پنج شنبه داخل آنست و حال این که در این جا معلوم نیست، زیرا ممکن است ماه پایان نداشته باشد، پس دو احتمال اول باقی می ماند. در احتمال دوم، فراگرفتن پنج

شنبه اول برای انجام اعمال ماه بیشتر است، پنج شنبه دوم نیز همینطور، لذا به این مورد توجه کرده است. پس می گوییم: دخول اعمال ماه تا بیستم در هر دو معلوم است، اما بعد از بیستم، پس آن چه در عرض پنج شنبه اول آن داخل می شود دو روز است یعنی یک روز و مقداری از یک روز

ص: ۹۱

و در دومی اضافه بر این هشت روز یعنی هفت روز و بخشی از یک روز داخل می شود؛ پس بخشی از پنجشنبه اول از دو روز محسوب می شود و بعضی از آن از هشت روز؛ پس مراد از عبارت« اذا عرض عمل ثمانیه ایام یعنی زائد بر آن چه بیش از دو روز خواهد آمد و زائد بر آنچه دخول آن در آن دو معلوم است از بیست روز؛ بنا بر این که ممکن است معروض در پنجشنبه عمل دهه باشد، پس نیازی به اضافه کردن بیست روز نیست و می توان گفت: بیشترین محتملات در پنجشنبه اول اخذ شده و در پنجشنبه دوم کمترین محتملات آن گرفته شده از باب استظهار و تأکید؛ زیرا بنا بر آن چه ما تقریر کردیم، اکثر محتملات پنجشنبه اول آنست که داخل شود در آن عرض عمل دو روز از دهه به این که در بیست و دوم باشد و کمترین محتملات دوم آنست که هشت روز در آن داخل شود به این که اولی در بیست و یکم باشد و بنا بر این اکثر تکلفات مندفع و مرتفع می شود.

دوم آن که معروض در پنجشنبه فقط عمل هفته باشد؛ اما ار آن جا که هر دهد به روزه یک روز اختصاص داده شده، مناسبتر بود که آن چه در پنجشنبه دهه آخر عارض می شود نسبت به ایام آن فراگیرتر باشد؛ پس وقتی در پنجشنبه اول عارض شد، آن چه از میان دو احتمال فراگیرتر است آنست که شامل دو روز آن شود چنانچه بیان آن گذشت و وقتی در پنجشنبه دوم عارض شد، تمام هشت روز آن دهه را بنا بر هر احتمالی می گیرد، پس برای روزه اولویت دارد؛ اما بنا بر دومی، نیز می توان به دو وجه توجیهش نمود: اول آن که وقتی لازمه آن روزه پنجشنبه دوم باشد، پس در برخی ماهها یعنی ماههایی که آخر آن پنجشنبه باشد، احتیاطا لازم است دو پنجشنبه را روزه بدارد، چنانچه در اخبار دیگر نیز وارد شده، پس عملش را در سه روز معروض می کند و او در برخی احیان روزه دار است، به خلاف فرضی که مستحب، روز پنجشنبه اول دهه سوم باشد که دائما عملش در ماه در دو روز معروض داشته می شود در حالی که روزه دار است.

دوم آن که مقصود از سؤال بیان علت جعل پنجشنبه، دوم بعد از چهارشنبه باشد؛ خواه در دهه دوم یا در دهه سوم باشد و خواه پنجشنبه اول از دهه آخر یا از دهه دوم باشد؛ پس مراد از جواب آنست که این پنجشنبه بعد از چهارشنبه باشد تا روزه سه روز در این ماه بر او معروض شود؛ با این که او در عرض نیز روزه است و بنا بر این تقادیر، کلام خالی از تکلف نیست.

عبارت «واستخف بالایمان» یعنی با اعمال خود؛ و منظور در این جا روزه و آن چه لزوم کفاره را موجب می شود،

ص: ۹۲

و ممکن است با فتح همزه باشد، بنا بر اطلاق قسم بر نذر و کفاره آن نیز همین است.

عبارت« لعله الوفاده» الوفد یعنی قومی که جمع می شدند و وارد شهرها می شدند و مفرد آن وافد است و همچنین به معنای

کسانی است که قصد زیارت امرا می کنند و استرفاد و استنجاع طلب مال و علوفه است و وفد یفد وفاده به کار می رود.

عبارت «ثابتا ذلک علیه دائما» یعنی در مدت مدیدی علاوه بر زمان دیگر عبادت ها.

عبارت «ولان یجب علی الناس الهدی» ممکن است بر این اساس باشد که قربانی تمتع کفاره است و نه عبادت؛ پس عبارت « الکفاره» عطف تفسیر است.

**[ترجمه]

الفصل الثانی ما ورد من ذلک بروایه ابن سنان

«۱»

ع، علل الشرائع عَلِیُّ بْنُ أَحْمَدَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِیلَ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْعَبَّاسِ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ الرَّبِیعِ الصَّحَّافِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ أَنَّ أَبَا الْحَسَنِ عَلِیَّ بْنَ مُوسَی الرِّضَا علیهما السلام کَتَبَ إِلَیْهِ بِمَا فِی هَذَا الْکِتَابِ جَوَابَ کِتَابِهِ إِلَیْهِ یَسْأَلُهُ عَنْهُ جَاءَنِی کِتَابُکَ تَذْکُرُ أَنَّ بَعْضَ أَهْلِ الْقِبْلَهِ یَزْعُمُ أَنَّ اللَّهَ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی لَمْ یُحِلَّ شَیْئاً وَ لَمْ یُحَرِّمْهُ لِعِلَّهٍ أَکْثَرَ مِنَ التَّعَبُّدِ لِعِبَادِهِ بِذَلِکَ قَدْ ضَلَّ مَنْ قَالَ ذَلِکَ ضَلَالًا بَعِیداً وَ خَسِرَ خُسْرَاناً مُبِیناً لِأَنَّهُ لَوْ کَانَ کَذَلِکَ لَکَانَ جَائِزاً أَنْ یَسْتَعْبِدَهُمْ بِتَحْلِیلِ مَا حَرَّمَ وَ تَحْرِیمِ مَا أَحَلَّ حَتَّی یَسْتَعْبِدَهُمْ بِتَرْکِ الصَّلَاهِ وَ الصِّیَامِ وَ أَعْمَالِ الْبِرِّ کُلِّهَا وَ الْإِنْکَارِ لَهُ وَ لِرُسُلِهِ وَ کُتُبِهِ وَ الْجُحُودِ بِالزِّنَا وَ السَّرِقَهِ وَ تَحْرِیمِ ذَوَاتِ الْمَحَارِمِ وَ مَا أَشْبَهَ ذَلِکَ مِنَ الْأُمُورِ الَّتِی فِیهَا فَسَادُ التَّدْبِیرِ وَ فَنَاءُ الْخَلْقِ إِذِ الْعِلَّهُ فِی التَّحْلِیلِ وَ التَّحْرِیمِ التَّعَبُّدُ لَا غَیْرُهُ فَکَانَ کَمَا أَبْطَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِهِ قَوْلَ مَنْ قَالَ ذَلِکَ أَنَّا وَجَدْنَا کُلَّ مَا أَحَلَّ اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی فَفِیهِ صَلَاحُ الْعِبَادِ وَ بَقَاؤُهُمْ وَ لَهُمْ إِلَیْهِ الْحَاجَهُ الَّتِی لَا یَسْتَغْنُونَ عَنْهَا وَ وَجَدْنَا الْمُحَرَّمَ مِنَ الْأَشْیَاءِ لَا حَاجَهَ لِلْعِبَادِ إِلَیْهِ وَ وَجَدْنَاهُ مُفْسِداً دَاعِیاً إِلَی الْفَنَاءِ وَ الْهَلَاکِ ثُمَّ رَأَیْنَاهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی قَدْ أَحَلَّ بَعْضَ مَا حَرَّمَ فِی وَقْتِ الْحَاجَهِ لِمَا فِیهِ مِنَ الصَّلَاحِ فِی ذَلِکَ الْوَقْتِ نَظِیرَ مَا أَحَلَّ مِنَ الْمَیْتَهِ وَ الدَّمِ وَ لَحْمِ الْخِنْزِیرِ

ص: ۹۳

إِذَا اضْطُرَّ إِلَيْهِ الْمُضْطَرُّ لِمَا فِی ذَلِکَ الْوَقْتِ مِنَ الصَّلَاحِ وَ الْعِصْمَهِ وَ دَفْعِ الْمَوْتِ فَکَیْفَ دَلَّ الدَّلِیلُ عَلَی أَنَّهُ لَمْ یُحِلَّ إِلَّا لِمَا فِیهِ مِنَ الْمَصْلَحَهِ لِلْأَبْدَانِ وَ حَرَّمَ مَا حَرَّمَ لِمَا فِیهِ مِنَ الْفَسَادِ وَ کَذَلِکَ وَصَفَ فِی کِتَابِهِ وَ أَدَّتْ عَنْهُ رُسُلُهُ وَ حُجَجُهُ کَمَا قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام لَوْ یَعْلَمُ الْعِبَادُ کَیْفَ کَانَ بَدْءُ الْخَلْقِ مَا اخْتَلَفَ اثْنَانِ وَ قَوْلُهُ علیه السلام لَیْسَ بَیْنَ الْحَلَالِ وَ الْحَرَامِ إِلَّا شَیْ ءٌ یَسِیرٌ یُحَوِّلُهُ مِنْ شَیْ ءٍ إِلَی شَیْ ءٍ فَیَصِیرُ حَلَالًا وَ حَرَاماً.

**[ترجمه]علل الشرائع: محمد بن سنان گوید که امام رضا علیه السلام در پاسخ نامه وی به او چنین نوشت: نامه ات به من رسید که در آن نوشته ای برخی از اهل قبله می پندارند که خداوند متعال، هیچ چیز را بنابر حکمتی حلال یا حرام نکرده است، بلکه (احکام حلال و حرام) همه برای تعبد بندگان است (یعنی هر چه خدا فرموده است به جا آورند یا ترک کنند، از روی تعبد و پذیرش بی دلیل، بی آن که حکمتی و علتی در آن ها باشد). هر کس چنین گفته است سخت گمراه است و آشکارا در زیان، زیرا اگر چنین می بود (عکس آن چه هست نیز درست بود، یعنی) درست بود که مردمان را به تعبد فرا خواند با حلال قرار دادن حرام ها و حرام قرار دادن حلال ها:

یعنی (مثلا) عبادت را در این قرار دهد که مردمان نماز نخوانند، روزه نگیرند، هیچ کاری از کارهای نیک انجام ندهند، و خدا و پیامبران و کتابهای آسمانی را انکار کنند...(یعنی ترک عبادت عبادت باشد، و ترک کار نیک کار نیک، و ترک عقیده عقیده ... در صورتی که هرگز چنین نیست و) ما این را دریافته ایم که آن چه خداوند متعال حلال کرده است به صلاح بندگان و بقای ایشان مربوط است، و آنان (برای زندگی مادی و تکامل روحی) بدان نیاز دارند، و چیزی جایگزین آن نتواند شد.

و نیز دریافتیم که آن چه حرام شده است، چیزهایی است که بندگان خدا به آن ها نیازی ندارند، بلکه آن ها مایه فساد و نابودی و تباهی است. سپس دیده ایم که حق تبارک و تعالی برخی از محرّمات را در بعضی از اوقات که مورد احتیاج واقع شده اند و صلاح و مصلحت عباد در آن وقت استفاده از آن ها است، حلال کرده نظیر میته و خون و گوشت خوک،

ص: ۹۳

زمانی که شخص مضطرّ بوده و اضطرار ایجاب می کند که از این ها استفاده نماید، مثل این که حفظ نفس و دفع مرگ موقوف به تناول خون و گوشت خوک یا میته باشد، پس با قطع نظر از وجود دلیل وجدان چنین حکم می کند، چه رسد به این که دلیل قایم است بر این که: حق تعالی حلال نفرموده مگر چیزی را که در آن برای ابدان مصلحت بوده، و حرام نکرده مگر آن چه را که در آن برای نفوس فساد می باشد، و به همین بیان خداوند در کتابش محلّلات و محرّمات را توصیف فرموده، و انبیاء و رسل گرامش حکم را بیان کرده و حجج عظامش برای مردم اظهار فرموده اند، چنانچه حضرت ابو عبد اللّه علیه السّلام فرموده:

اگر مردم می دانستند که حق تعالی برای چه آن ها را آفریده، دو نفر با هم به نزاع بر نمی خواستند. یا در جای دیگر حضرتش فرموده: بین حلال و حرام مائز و فارقی نیست، مگر چیزی اندک و ناچیز که هر کدام را به دیگری تغییر داده و تبدیل می کند، در نتیجه حلال حرام یا حرام حلال می شود. - . علل الشرایع ۲ : ۳۱۶ -

**[ترجمه]

بیان

قوله بما فی هـذا الکتاب جواب کتابه إلیه هـذا کلام الصـدوق و لما فرق فی کتاب العلل هـذه العلل الوارده فی هـذا الخبر علی الأبواب المناسبه لهـا ذکر صـدر الخبر و أشـار إلی أن مـا فرقه کلهـا من تتمه هـذا الخبر و لعله أسـقط هـذا مما رواه فی العیون اختصارا أو لم یکن هذا فی بعض ما أورده هناک من الأسانید. قوله علیه السـلام فکان کما أبطل الله یحتمل أن یکون أنا وجدنا اسم کان و کما أبطل الله خبره أی یبطل ذلک وجـداننا کما یبطله صـریح الآیات الـداله علی أن الأحکام الشـرعیه معلله بالحکم الکامله و یحتمل أن یکون إنا وجدنا استئنافا. قوله علیه السلام کیف کان بدء الخلق أی لأی عله خلقهم و لأی حکمه کلفهم لم یختلفوا فی أمثال تلک المسائل المتعلقه بذلک قوله علیه السـلام یحوله من شـی ء إلی شـی ء أی اختلاف الأحوال و الأوقات و الأزمـان یوجب تغیر الحکم لتبـدل الحکمه کحرمه المیته فی حال الاختیار و حلیتها فی حال الاضـطرار و کحرمه الأجنبیه بـدون الصیغه و حلیتها معها فظهر أن دقائق الحکم مرعیه فی کل حکم من الأحکام.

**[ترجمه]عبارت « بما فی هـذا الکتاب» پاسـخی است که حضـرت علیه السـلام به نامه محمـد بن سـنان می دهد، و این کلام شیـخ صـدوق است و در کتـاب علـل علت هـایی که در این روایت ذکر شـده در بـاب های مناسب آن آمـده است، و ابتـدای روایت ذکرکرده و در ادامه روایت به تفـاوت هـای آن هـا اشـاره می کنـد، و ممکن این بخش به خاطر اختصار در عیون ذکر نشده باشد و یا این که در اسناد کتاب عیون نیز ذکر نشده باشد.

در عبارت «فکان کما أبطل الله» ممکن است «إنا وجدنا» اسم کان باشد و «کما أبطل الله» خبر آن؛ به این معنا که وجدان ما این امر را باطـل می دانـد، همـانطور که آیـات صـریح قرآن آن را باطـل می کنـد، این آیات دلالت بر این دارد که احکام شـرعی حکمت های کامل و شاملی دارد، و ممکن است « إنا وجدنا» استیناف و از سر گرفتن جمله باشد.

عبـارت «کیـف کـان بـدء الخلـق» یعنی به چه دلیـل آن هـا را خلـق کرده و برای چه حکمـتی آن هـا را مکلف کرده است، در خصوص چنین مسائل مربوط به آن با یکدیگر اختلاف نظر ندارند.

عبارت «یحوله من شـئ إلی شـئ» یعنی اختلاف احوال و وقت و زمان، موجب تغییر حکم می شود را که حکمت آن تغییر می کنـد. مثلا خوردن میته در حال اختیار و در حال اضـطرار، و حرام بودن مردار در حال اختیار و حلال بودن آن با ذبـح شـرعی. پس مشخص می شود که جزئیات حکمت ها در همه احکام قابل مشاهده است.

**[ترجمه]

«۲»

ن، عیون أخبار الرضا علیه السـلام مَاجِیلَوَیْهِ عَنْ عَمِّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ الْکُوفِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِـنَانٍ وَ حَـدَّثَنَا عَلِیُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِمْرَانَ الـدَّقَّاقُ وَ مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ السِّنَانِیُّ وَ عَلِیُّ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ الْوَرَّاقُ وَ الْحُسَـیْنُ بْنُ إِبْرَاهِیمَ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ هِشَامٍ الْمُکَتِّبُ

رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمْ قَالُوا حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ الْکُوفِیُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِیلَ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْعَبَّاسِ قَالَ حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ الرَّبِیعِ الصَّحَّافُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ وَ حَدَّثَنَا عَلِیُّ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ الْبَرْقِیُّ وَ عَلِیُّ بْنُ عِیسَی الْمُجَاوِرُ فِی مَسْجِدِ الْکُوفَهِ وَ أَبُو جَعْفَرٍ مُحَمَّدُ بْنُ مُوسَی الْبَرْقِیُ

ص: ۹۴

بِالرَّیِّ رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُمْ قَالُوا حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِیٍّ مَاجِیلَوَیْهِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِیهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ أَنَّ أَبَا الْحَسَنِ عَلِیَّ بْنَ مُوسَی الرِّضَا علیهما السلام کَتَبَ إِلَیْهِ فِی جَوَابِ مَسَائِلِهِ عِلَّهُ غُسْلِ الْجَنَابَهِ النَّظَافَهُ وَ تَطْهِیرُ الْإِنْسَانِ نَفْسَهُ مِمَّا أَصَابَهُ مِنْ أَذَاهُ وَ تَطْهِیرُ سَائِرِ جَسَدِهِ لِأَنَّ الْجَنَابَهَ خَارِجَهٌ مِنْ کُلِّ جَسَدِهِ فَلِذَلِکَ وَجَبَ عَلَیْهِ تَطْهِیرُ جَسَدِهِ کُلِّهِ وَ عِلَّهُ التَّخْفِیفِ فِی الْبَوْلِ وَ الْغَائِطِ لِأَنَّهُ أَکْثَرُ وَ أَدْوَمُ مِنَ الْجَنَابَهِ فَرَضِیَ فِیهِ بِالْوُضُوءِ لِکَثْرَتِهِ وَ مَشَقَّتِهِ وَ مَجِیئِهِ بِغَیْرِ إِرَادَهٍ مِنْهُ وَ لَا شَهْوَهٍ وَ الْجَنَابَهُ لَا تَکُونُ إِلَّا بِالاسْتِلْذَاذِ مِنْهُمْ وَ الْإِکْرَاهِ لِأَنْفُسِهِمْ وَ عِلَّهُ غُسْلِ الْعِیدِ وَ الْجُمُعَهِ وَ غَیْرِ ذَلِکَ مِنَ الْأَغْسَالِ لِمَا فِیهِ مِنْ تَعْظِیمِ الْعَبْدِ رَبَّهُ وَ اسْتِقْبَالِهِ الْکَرِیمَ الْجَلِیلَ وَ طَلَبِ الْمَغْفِرَهِ لِذُنُوبِهِ وَ لِیَکُونَ لَهُمْ یَوْمَ عِیدٍ مَعْرُوفٍ یَجْتَمِعُونَ فِیهِ عَلَی ذِکْرِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَجَعَلَ فِیهِ الْغُسْلَ تَعْظِیماً لِذَلِکَ الْیَوْمِ وَ تَفْضِیلًا لَهُ عَلَی سَائِرِ الْأَیَّامِ وَ زِیَادَهً فِی النَّوَافِلِ وَ الْعِبَادَهِ وَ لِیَکُونَ تِلْکَ طَهَارَهً لَهُ مِنَ الْجُمُعَهِ إِلَی الْجُمُعَهِ وَ عِلَّهُ غُسْلِ الْمَیِّتِ أَنَّهُ یُغَسَّلُ لِأَنَّهُ یُطَهَّرُ وَ یُنَظَّفُ مِنْ أَدْنَاسِ أَمْرَاضِهِ وَ مَا أَصَابَهُ مِنْ صُنُوفِ عِلَلِهِ لِأَنَّهُ یَلْقَی الْمَلَائِکَهَ وَ یُبَاشِرُ أَهْلَ الْآخِرَهِ فَیُسْتَحَبُّ إِذَا وَرَدَ عَلَی اللَّهِ وَ لَقِیَ أَهْلَ الطَّهَارَهِ وَ یُمَاسُّونَهُ وَ یُمَاسُّهُمْ أَنْ یَکُونَ طَاهِراً نَظِیفاً مُوَجَّهاً بِهِ إِلَی اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ لِیُطْلَبَ بِهِ وَ یُشْفَعَ لَهُ وَ عِلَّهٌ أُخْرَی أَنَّهُ یَخْرُجُ مِنْهُ الْأَذَی (۱)الَّذِی مِنْهُ خُلِقَ فَیُجْنِبُ فَیَکُونُ غُسْلُهُ لَهُ وَ عِلَّهُ اغْتِسَالِ مَنْ غَسَلَهُ أَوْ مَسَّهُ فَظَاهِرَهٌ لِمَا أَصَابَهُ مِنْ نَضْحِ الْمَیِّتِ لِأَنَّ الْمَیِّتَ إِذَا خَرَجَتِ الرُّوحُ مِنْهُ بَقِیَ أَکْثَرُ آفَهً فَلِذَلِکَ یُتَطَهَّرُ مِنْهُ وَ یُطَهَّرُ وَ عِلَّهُ الْوُضُوءِ الَّتِی مِنْ أَجْلِهَا صَارَ غَسْلُ الْوَجْهِ وَ الذِّرَاعَیْنِ وَ مَسْحُ الرَّأْسِ وَ الرِّجْلَیْنِ فَلِقِیَامِهِ بَیْنَ یَدَیِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ اسْتِقْبَالِهِ إِیَّاهُ بِجَوَارِحِهِ الظَّاهِرَهِ وَ مُلَاقَاتِهِ بِهَا الْکِرَامَ الْکَاتِبِینَ فَغَسْلُ الْوَجْهِ لِلسُّجُودِ وَ الْخُضُوعِ وَ غَسْلُ الْیَدَیْنِ لِیَقْلِبَهُمَا وَ یَرْغَبَ بِهِمَا وَ یَرْهَبَ وَ یَتَبَتَّلَ وَ مَسْحُ الرَّأْسِ وَ الْقَدَمَیْنِ لِأَنَّهُمَا ظَاهِرَانِ مَکْشُوفَانِ یَسْتَقْبِلُ بِهِمَا فِی حَالاتِهِ وَ لَیْسَ فِیهِمَا مِنَ الْخُضُوعِ وَ التَّبَتُّلِ مَا فِی الْوَجْهِ وَ الذِّرَاعَیْنِ

۱- فی المصدر: المنی الاذی خ ل. م.

وَ عِلَّهُ الزَّكَاهِ مِنْ أَجْلِ قُوتِ الْفُقَرَاءِ وَ تَحْصِينِ أَمْوَالِ الْأَغْنِيَاءِ لِأَنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى كَلَّفَ أَهْلَ الصِّحَّهِ الْقِيَامَ بِشَأْنِ أَهْلِ الزَّمَانَهِ وَ الْبَلْوَى كَمَا قَالَ عَزَّ وَ جَلَّ لَتُبْلَوُنَّ فِي أَمْوالِكُمْ بِإِخْرَاجِ الزَّكَاهِ (۱)وَ أَنْفُسِكُمْ بِتَوْطِينِ الْأَنْفُسِ عَلَى الصَّبْرِ مَعَ مَا فِي ذَلِكَ مِنْ أَدَاءِ شُكْرِ نِعَمِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ الطَّمَعِ فِي الزِّيَادَهِ مَعَ مَا فِيهِ مِنَ الرَّحْمَهِ وَ الرَّأْفَهِ لِأَهْلِ الضَّعْفِ وَ الْعَطْفِ عَلَى أَهْلِ الْمَسْكَنَهِ وَ الْحَثِّ لَهُمْ عَلَى الْمُوَاسَاهِ وَ تَقْوِيَهِ الْفُقَرَاءِ وَ الْمَعُونَهِ لَهُمْ عَلَى أَمْرِ الدِّينِ وَ هُمْ عِظَهٌ لِأَهْلِ الْغِنَى وَ عِبْرَهٌ لَهُمْ لِيَسْتَدِلُّوا عَلَى فَقْرِ الْآخِرَهِ بِهِمْ وَ مَا لَهُمْ مِنَ الْحَثِّ فِي ذَلِكَ عَلَى الشُّكْرِ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ لِمَا خَوَّلَهُمْ وَ أَعْطَاهُمْ وَ الدُّعَاءِ وَ التَّضَرُّعِ وَ الْخَوْفِ مِنْ أَنْ يَصِيرُوا مِثْلَهُمْ فِي أُمُورٍ كَثِيرَهٍ مِنْ أَدَاءِ الزَّكَاهِ (۲)وَ الصَّدَقَاتِ وَ صِلَهِ الْأَرْحَامِ وَ اصْطِنَاعِ الْمَعْرُوفِ وَ عِلَّهُ الْحَجِّ الْوِفَادَهُ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ طَلَبُ الزِّيَادَهِ وَ الْخُرُوجُ مِنْ كُلِّ مَا اقْتَرَفَ وَ لِيَكُونَ تَائِباً مِمَّا مَضَى مُسْتَأْنِفاً لِمَا يَسْتَقْبِلُ وَ مَا فِيهِ مِنِ اسْتِخْرَاجِ الْأَمْوَالِ وَ تَعَبِ الْأَبْدَانِ وَ حَظْرِهَا عَنِ الشَّهَوَاتِ وَ اللَّذَّاتِ وَ التَّقَرُّبِ بِالْعِبَادَهِ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ الْخُضُوعِ وَ الِاسْتِكَانَهِ وَ الذُّلِّ شَاخِصاً فِي الْحَرِّ (۳)وَ الْبَرْدِ وَ الْخَوْفِ وَ الْأَمْنِ دَائِباً فِي ذَلِكَ دَائِماً وَ مَا فِي ذَلِكَ لِجَمِيعِ الْخَلْقِ مِنَ الْمَنَافِعِ وَ الرَّغْبَهِ وَ الرَّهْبَهِ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ مِنْهُ تَرْكُ قَسَاوَهِ الْقَلْبِ وَ جَسَارَهِ الْأَنْفُسِ وَ نِسْيَانِ الذِّكْرِ وَ انْقِطَاعِ الرَّجَاءِ وَ الْأَمَلِ وَ تَجْدِيدُ الْحُقُوقِ وَ حَظْرُ النَّفْسِ عَنِ الْفَسَادِ وَ مَنْفَعَهُ مَنْ فِي شَرْقِ الْأَرْضِ وَ غَرْبِهَا وَ مَنْ فِي الْبَرِّ وَ الْبَحْرِ مِمَّنْ يَحُجُّ وَ مَنْ لَا يَحُجُّ مِنْ تَاجِرٍ وَ جَالِبٍ وَ بَائِعٍ وَ مُشْتَرٍ وَ كَاسِبٍ وَ مِسْكِينٍ وَ قَضَاءُ حَوَائِجِ أَهْلِ الْأَطْرَافِ وَ الْمَوَاضِعِ الْمُمْكِنِ لَهُمُ الِاجْتِمَاعُ فِيهَا كَذَلِكَ لِيَشْهَدُوا مَنافِعَ لَهُمْ وَ عِلَّهُ فَرْضِ الْحَجِّ مَرَّهً وَاحِدَهً لِأَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ وَضَعَ الْفَرَائِضَ عَلَى أَدْنَى الْقَوْمِ قُوَّهً فَمِنْ تِلْكَ الْفَرَائِضِ الْحَجُّ الْمَفْرُوضُ وَاحِدٌ ثُمَّ رَغَّبَ أَهْلَ الْقُوَّهِ عَلَى قَدْرِ طَاقَتِهِمْ

۱- فی المصدر: «لَتُبْلَوُنَّ فِي أَمْوالِكُمْ وَ أَنْفُسِكُمْ» فی اموالکم بإخراج الزکاه اه. م.

۲- فی المصدر: فی أداء الزکاه. م.

۳- فی المصدر: شاخصا إلیه فی الحر. م.

وَ عِلَّهُ وَضْعِ الْبَيْتِ وَسَطَ الْأَرْضِ أَنَّهُ الْمَوْضِعُ الَّذِی مِنْ تَحْتِهِ دُحِيَتِ الْأَرْضُ وَ كُلِّ رِيحٍ تَهُبُّ فِی الدُّنْيَا فَإِنَّهَا تَخْرُجُ مِنْ تَحْتِ الرُّكْنِ الشَّامِيِّ وَ هِیَ أَوَّلُ بُقْعَهٍ وُضِعَتْ فِی الْأَرْضِ لِأَنَّهَا الْوَسَطُ لِيَكُونَ الْفَرْضُ لِأَهْلِ الشَّرْقِ وَ الْغَرْبِ فِی ذَلِكَ سَوَاءً وَ سُمِّيَتْ مَكَّهُ مَكَّهَ لِأَنَّ النَّاسَ كَانُوا يَمْكُونَ فِيهَا وَ كَانَ يُقَالُ لِمَنْ قَصَدَهَا قَدْ مَكَا وَ ذَلِكَ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ ما كانَ صَلاتُهُمْ عِنْدَ الْبَيْتِ إِلَّا مُكاءً وَ تَصْدِيَهً فَالْمُكَاءُ الصَّفِيرُ وَ التَّصْدِيَهُ صَفْقُ الْيَدَيْنِ وَ عِلَّهُ الطَّوَافِ بِالْبَيْتِ أَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ قَالَ لِلْمَلَائِكَهِ إِنِّی جاعِلٌ فِی الْأَرْضِ خَلِيفَهً قالُوا أَ تَجْعَلُ فِيها مَنْ يُفْسِدُ فِيها وَ يَسْفِكُ الدِّماءَ فَرَدُّوا عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ هَذَا الْجَوَابَ فَنَدِمُوا فَلَاذُوا بِالْعَرْشِ وَ اسْتَغْفَرُوا فَأَحَبَّ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ أَنْ يَتَعَبَّدَ بِمِثْلِ ذَلِكَ الْعِبَادُ فَوَضَعَ فِی السَّمَاءِ الرَّابِعَهِ بَيْتاً بِحِذَاءِ الْعَرْشِ يُسَمَّى الضُّرَاحَ ثُمَّ وَضَعَ فِی السَّمَاءِ الدُّنْيَا بَيْتاً يُسَمَّى الْمَعْمُورَ بِحِذَاءِ الضُّرَاحِ ثُمَّ وَضَعَ هَذَا الْبَيْتَ بِحِذَاءِ الْبَيْتِ الْمَعْمُورِ ثُمَّ أَمَرَ آدَمَ عليه السلام فَطَافَ بِهِ فَتَابَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَيْهِ فَجَرَى ذَلِكَ فِی وُلْدِهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَهِ وَ عِلَّهُ اسْتِلَامِ الْحَجَرِ أَنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى لَمَّا أَخَذَ مِيثَاقَ بَنِی آدَمَ الْتَقَمَهُ الْحَجَرُ فَمِنْ ثَمَّ كَلَّفَ النَّاسَ تَعَاهُدَ ذَلِكَ الْمِيثَاقِ وَ مِنْ ثَمَّ يُقَالُ عِنْدَ الْحَجَرِ أَمَانَتِی أَدَّيْتُهَا وَ مِيثَاقِی تَعَاهَدْتُهُ لِتَشْهَدَ لِی بِالْمُوَافَاهِ وَ مِنْهُ قَوْلُ سَلْمَانَ رَحِمَهُ اللَّهُ لَيَجِيئَنَّ الْحَجَرُ يَوْمَ الْقِيَامَهِ مِثْلَ أَبِی قُبَيْسٍ لَهُ لِسَانٌ وَ شَفَتَانِ يَشْهَدُ لِمَنْ وَافَاهُ بِالْمُوَافَاهِ وَ الْعِلَّهُ الَّتِی مِنْ أَجْلِهَا سُمِّيَتْ مِنًى مِنًى أَنَّ جَبْرَئِيلَ عليه السلام قَالَ هُنَاكَ لِإِبْرَاهِيمَ عَلَيْهِ السَّلَامُ تَمَنَّ عَلَى رَبِّكَ مَا شِئْتَ فَتَمَنَّى إِبْرَاهِيمُ عليه السلام فِی نَفْسِهِ أَنْ يَجْعَلَ اللَّهُ مَكَانَ ابْنِهِ إِسْمَاعِيلَ كَبْشاً يَأْمُرُهُ بِذَبْحِهِ فِدَاءً لَهُ فَأُعْطِیَ مُنَاهُ وَ عِلَّهُ الصَّوْمِ لِعِرْفَانِ مَسِّ الْجُوعِ وَ الْعَطَشِ لِيَكُونَ الْعَبْدُ ذَلِيلًا مُسْتَكِيناً مَأْجُوراً مُحْتَسِباً صَابِراً وَ يَكُونَ ذَلِكَ دَلِيلًا لَهُ عَلَى شَدَائِدِ الْآخِرَهِ مَعَ مَا فِيهِ مِنَ الِانْكِسَارِ لَهُ عَنِ الشَّهَوَاتِ وَاعِظاً لَهُ فِی الْعَاجِلِ دَلِيلًا عَلَى الْآجِلِ لِيَعْلَمَ شِدَّهَ مَبْلَغِ ذَلِكَ مِنْ أَهْلِ الْفَقْرِ وَ الْمَسْكَنَهِ فِی الدُّنْيَا وَ الْآخِرَهِ وَ حَرَّمَ قَتْلَ النَّفْسِ لِعِلَّهِ فَسَادِ الْخَلْقِ فِی تَحْلِيلِهِ لَوْ أَحَلَّ وَ فَنَائِهِمْ وَ فَسَادِ التَّدْبِيرِ

وَ حَرَّمَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عُقُوقَ الْوَالِدَيْنِ لِمَا فِيهِ مِنَ الْخُرُوجِ عَنِ التَّوْقِيرِ (۱)لِطَاعَهِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ التَّوْقِيرِ لِلْوَالِدَيْنِ وَ تَجَنُّبِ كُفْرِ النِّعْمَهِ وَ إِبْطَالِ الشُّكْرِ وَ مَا يَدْعُو مِنْ ذَلِكَ إِلَى قِلَّهِ النَّسْلِ وَ انْقِطَاعِهِ لِمَا فِی الْعُقُوقِ مِنْ قِلَّهِ تَوْقِيرِ الْوَالِدَيْنِ وَ الْعِرْفَانِ بِحَقِّهِمَا وَ قَطْعِ الْأَرْحَامِ وَ الزُّهْدِ مِنَ الْوَالِدَيْنِ فِی الْوَلَدِ وَ تَرْكِ التَّرْبِيَهِ لِعِلَّهِ تَرْكِ الْوَلَدِ بِرَّهُمَا وَ حَرَّمَ الزِّنَا لِمَا فِيهِ مِنَ الْفَسَادِ مِنْ قَتْلِ الْأَنْفُسِ وَ ذَهَابِ الْأَنْسَابِ وَ تَرْكِ التَّرْبِيَهِ لِلْأَطْفَالِ وَ فَسَادِ الْمَوَارِيثِ وَ مَا أَشْبَهَ ذَلِكَ مِنْ وُجُوهِ الْفَسَادِ وَ حَرَّمَ أَكْلَ مَالِ الْيَتِيمِ ظُلْماً لِعِلَلٍ كَثِيرَهٍ مِنْ وُجُوهِ الْفَسَادِ أَوَّلُ ذَلِكَ أَنَّهُ إِذَا أَكَلَ الْإِنْسَانُ مَالَ الْيَتِيمِ ظُلْماً فَقَدْ أَعَانَ عَلَى قَتْلِهِ إِذِ الْيَتِيمُ غَيْرُ مُسْتَغْنٍ وَ لَا مُحْتَمِلٍ لِنَفْسِهِ وَ لَا عَلِيمٍ بِشَأْنِهِ وَ لَا لَهُ مَنْ يَقُومُ عَلَيْهِ وَ يَكْفِيهِ كَقِيَامِ وَالِدَيْهِ فَإِذَا أَكَلَ مَالَهُ فَكَأَنَّهُ قَدْ قَتَلَهُ وَ صَيَّرَهُ إِلَى الْفَقْرِ وَ الْفَاقَهِ مَعَ مَا خَوَّفَ اللَّهُ تَعَالَى وَ جَعَلَ مِنَ الْعُقُوبَهِ فِی قَوْلِهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ لْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّهً ضِعافاً خافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ وَ كَقَوْلِ أَبِی جَعْفَرٍ عليه السلام إِنَّ اللَّهَ وَعَدَ فِی أَكْلِ مَالِ الْيَتِيمِ عُقُوبَتَيْنِ عُقُوبَهً فِی الدُّنْيَا وَ عُقُوبَهً فِی الْآخِرَهِ فَفِی تَحْرِيمِ مَالِ الْيَتِيمِ اسْتِغْنَاءُ الْيَتِيمِ (۲)وَ اسْتِقْلَالُهُ بِنَفْسِهِ وَ السَّلَامَهُ لِلْعَقِبِ أَنْ يُصِيبَهُ مَا أَصَابَهُ لِمَا وَعَدَ اللَّهُ تَعَالَى فِيهِ مِنَ الْعُقُوبَهِ مَعَ مَا فِی ذَلِكَ مِنْ طَلَبِ الْيَتِيمِ بِثَارِهِ إِذَا أَدْرَكَ وَ وُقُوعِ الشَّحْنَاءِ وَ الْعَدَاوَهِ وَ الْبَغْضَاءِ حَتَّى يَتَفَانَوْا وَ حَرَّمَ اللَّهُ تَعَالَى الْفِرَارَ مِنَ الزَّحْفِ لِمَا فِيهِ مِنَ الْوَهْنِ فِی الدِّينِ وَ الِاسْتِخْفَافِ بِالرُّسُلِ وَ الْأَئِمَّهِ الْعَادِلَهِ عليهم السلام وَ تَرْكِ نُصْرَتِهِمْ عَلَى الْأَعْدَاءِ وَ الْعُقُوبَهِ لَهُمْ عَلَى إِنْكَارِ مَا دُعُوا إِلَيْهِ مِنَ الْإِقْرَارِ بِالرُّبُوبِيَّهِ وَ إِظْهَارِ الْعَدْلِ وَ تَرْكِ الْجَوْرِ وَ إِمَاتَهِ الْفَسَادِ لِمَا فِی ذَلِكَ مِنْ جُرْأَهِ الْعَدُوِّ عَلَى الْمُسْلِمِينَ وَ مَا يَكُونُ فِی ذَلِكَ مِنَ السَّبْیِ وَ الْقَتْلِ وَ إِبْطَالِ دِينِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ غَيْرِهِ مِنَ الْفَسَادِ وَ حَرَّمَ التَّعَرُّبَ بَعْدَ الْهِجْرَهِ لِلرُّجُوعِ عَنِ الدِّينِ وَ تَرْكِ الْمُؤَازَرَهِ لِلْأَنْبِيَاءِ وَ الْحُجَجِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ وَ مَا فِی ذَلِكَ مِنَ الْفَسَادِ وَ إِبْطَالِ حَقِّ كُلِّ ذِی حَقٍّ لَا لِعِلَّهِ سُكْنَى الْبَدْوِ

۱- فی نسخه: التوفيق.

۲- فی المصدر: استبقاء اليتيم. م.

وَ كَذَلِكَ لَوْ عَرَفَ الرَّجُلُ الدِّينَ كَامِلَةً لَمْ يَجُزْ لَهُ مُسَاكَنَةُ أَهْلِ الْجَهْلِ وَ الْخَوْفِ عَلَيْهِ لِأَنَّهُ لَا يُؤْمَنُ أَنْ يَقَعَ مِنْهُ تَرْكُ الْعِلْمِ وَ الدُّخُولُ مَعَ أَهْلِ الْجَهْلِ وَ التَّمَادِي فِي ذَلِكَ وَ حَرَّمَ مَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ لِلَّذِي أَوْجَبَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَى خَلْقِهِ مِنَ الْإِقْرَارِ بِهِ وَ ذِكْرِ اسْمِهِ عَلَى الذَّبَائِحِ الْمُحَلَّلَهِ وَ لِئَلَّا يُسَوِّيَ بَيْنَ مَا تُقُرِّبَ بِهِ إِلَيْهِ وَ بَيْنَ مَا جُعِلَ عِبَادَةً لِلشَّيَاطِينِ وَ الْأَوْثَانِ لِأَنَّ فِي تَسْمِيَهِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ الْإِقْرَارَ بِرُبُوبِيَّتِهِ وَ تَوْحِيدِهِ وَ مَا فِي الْإِهْلَالِ لِغَيْرِ اللَّهِ مِنَ الشِّرْكِ بِهِ وَ التَّقَرُّبِ بِهِ إِلَى غَيْرِهِ لِيَكُونَ ذِكْرُ اللَّهِ تَعَالَى وَ تَسْمِيَتُهُ عَلَى الذَّبِيحَهِ فَرْقاً بَيْنَ مَا أَحَلَّ اللَّهُ وَ بَيْنَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَ حَرَّمَ سِبَاعَ الطَّيْرِ الْوَحْشِ كُلَّهَا لِأَكْلِهَا مِنَ الْجِيَفِ وَ لُحُومِ النَّاسِ وَ الْعَذِرَهِ وَ مَا أَشْبَهَ ذَلِكَ فَجَعَلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ دَلَائِلَ مَا أَحَلَّ مِنَ الْوَحْشِ وَ الطَّيْرِ وَ مَا حَرَّمَ كَمَا قَالَ أَبِي عليه السلام كُلُّ ذِي نَابٍ مِنَ السِّبَاعِ وَ ذِي مِخْلَبٍ مِنَ الطَّيْرِ حَرَامٌ وَ كُلُّ مَا كَانَتْ لَهُ قَانِصَهٌ مِنَ الطَّيْرِ فَحَلَالٌ وَ عِلَّهٌ أُخْرَى يُفَرِّقُ بَيْنَ مَا أُحِلَّ مِنَ الطَّيْرِ وَ مَا حُرِّمَ قَوْلُهُ عليه السلام كُلْ مَا دَفَّ وَ لَا تَأْكُلْ مَا صَفَّ وَ حَرَّمَ الْأَرْنَبَ لِأَنَّهَا بِمَنْزِلَهِ السِّنَّوْرِ وَ لَهَا مَخَالِيبُ كَمَخَالِيبِ السِّنَّوْرِ وَ سِبَاعِ الْوَحْشِ فَجَرَتْ مَجْرَاهَا مَعَ قَذَرِهَا فِي نَفْسِهَا وَ مَا يَكُونُ مِنْهَا مِنَ الدَّمِ كَمَا يَكُونُ مِنَ النِّسَاءِ لِأَنَّهَا مَسْخٌ وَ عَلَيْهِ تَحْرِيمُ الرِّبَا إِنَّمَا نَهَى اللَّهُ عَنْهُ لِمَا فِيهِ مِنْ فَسَادِ الْأَمْوَالِ لِأَنَّ الْإِنْسَانَ إِذَا اشْتَرَى الدِّرْهَمَ بِالدِّرْهَمَيْنِ كَانَ ثَمَنُ الدِّرْهَمِ دِرْهَماً وَ ثَمَنُ الْآخَرِ بَاطِلًا فَبَيْعُ الرِّبَا وَ شِرَاهُ وَكْسٌ عَلَى كُلِّ حَالٍ عَلَى الْمُشْتَرِي وَ عَلَى الْبَائِعِ فَحَظَرَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ الرِّبَا لِعِلَّهِ فَسَادِ الْأَمْوَالِ كَمَا حَظَرَ عَلَى السَّفِيهِ أَنْ يُدْفَعَ إِلَيْهِ مَالُهُ لِمَا يُتَخَوَّفُ عَلَيْهِ مِنْ إِفْسَادِهِ حَتَّى يُؤْنَسَ مِنْهُ رُشْدٌ (۱)فَلِهَذِهِ الْعِلَّهِ حَرَّمَ اللَّهُ الرِّبَا وَ بَيْعَ الدِّرْهَمِ بِالدِّرْهَمَيْنِ يَداً بِيَدٍ وَ عِلَّهُ تَحْرِيمِ الرِّبَا بَعْدَ الْبَيِّنَهِ لِمَا فِيهِ مِنَ الِاسْتِخْفَافِ بِالْحَرَامِ الْمُحَرَّمِ وَ هِيَ كَبِيرَهٌ بَعْدَ الْبَيَانِ وَ تَحْرِيمِ اللَّهِ لَهَا وَ لَمْ يَكُنْ ذَلِكَ مِنْهُ إِلَّا اسْتِخْفَافاً بِالْمُحَرِّمِ لِلْحَرَامِ وَ الِاسْتِخْفَافُ بِذَلِكَ دُخُولٌ فِي الْكُفْرِ

۱- فی بعض النسخ: رشده. م.

وَ عِلَّهُ تَحْرِيمِ الرِّبَا بِالنَّسِيئَهِ لِعِلَّهِ ذَهَابِ الْمَعْرُوفِ وَ تَلَفِ الْأَمْوَالِ وَ رَغْبَهِ النَّاسِ فِی الرِّبْحِ وَ تَرْكِهِمُ الْقَرْضَ وَ الْقَرْضُ مِنْ صَنَائِعِ الْمَعْرُوفِ وَ لِمَا فِی ذَلِکَ مِنَ الْفَسَادِ وَ الظُّلْمِ وَ فَنَاءِ الْأَمْوَالِ وَ حَرَّمَ الْخِنْزِيرَ لِأَنَّهُ مُشَوَّهٌ جَعَلَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عِظَهً لِلْخَلْقِ وَ عِبْرَهً وَ تَخْوِيفاً وَ دَلِيلًا عَلَى مَا مُسِخَ عَلَى خِلْقَتِهِ وَ لِأَنَّ غِذَاءَهُ أَقْذَرُ الْأَقْذَارِ مَعَ عِلَلٍ كَثِيرَهٍ وَ كَذَلِکَ حَرَّمَ الْقِرْدَ لِأَنَّهُ مُسِخَ مِثْلَ الْخِنْزِيرِ وَ جُعِلَ عِظَهً وَ عِبْرَهً لِلْخَلْقِ وَ دَلِيلًا عَلَى مَا مُسِخَ عَلَى خِلْقَتِهِ وَ صُورَتِهِ وَ جَعَلَ فِيهِ شَيْئاً مِنَ الْإِنْسَانِ (۱)لِيَدُلَّ عَلَى أَنَّهُ مِنَ الْخَلْقِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِ وَ حُرِّمَتِ الْمَيْتَهُ لِمَا فِيهَا مِنْ فَسَادِ الْأَبْدَانِ وَ الْآفَهِ وَ لِمَا أَرَادَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ أَنْ يَجْعَلَ التَّسْمِيَهَ سَبَباً لِلتَّحْلِيلِ وَ فَرْقاً بَيْنَ الْحَلَالِ وَ الْحَرَامِ وَ حَرَّمَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ الدَّمَ كَتَحْرِيمِ الْمَيْتَهِ لِمَا فِيهِ مِنْ فَسَادِ الْأَبْدَانِ وَ لِأَنَّهُ يُورِثُ الْمَاءَ الْأَصْفَرَ وَ يُبْخِرُ الْفَمَ وَ يُنَتِّنُ الرِّيحَ وَ يُسِيئُ الْخُلُقَ وَ يُورِثُ الْقَسْوَهَ لِلْقَلْبِ وَ قِلَّهَ الرَّأْفَهِ وَ الرَّحْمَهِ حَتَّى لَا يُؤْمَنَ أَنْ يَقْتُلَ وَلَدَهُ وَ وَالِدَهُ وَ صَاحِبَهُ وَ حَرَّمَ الطِّحَالَ لِمَا فِيهِ مِنَ الدَّمِ وَ لِأَنَّ عِلَّتَهُ وَ عِلَّهَ الدَّمِ وَ الْمَيْتَهِ وَاحِدَهٌ لِأَنَّهُ يَجْرِی مَجْرَاهَا فِی الْفَسَادِ وَ عِلَّهُ الْمَهْرِ وَ وُجُوبِهِ عَلَى الرِّجَالِ وَ لَا يَجِبُ عَلَى النِّسَاءِ أَنْ يُعْطِينَ أَزْوَاجَهُنَّ لِأَنَّ عَلَى الرَّجُلِ مَئُونَهَ الْمَرْأَهِ لِأَنَّ الْمَرْأَهَ بَائِعَهٌ نَفْسَهَا وَ الرَّجُلَ مُشْتَرٍ وَ لَا يَكُونُ الْبَيْعُ إِلَّا بِثَمَنٍ وَ لَا الشِّرَاءُ بِغَيْرِ إِعْطَاءِ الثَّمَنِ مَعَ أَنَّ النِّسَاءَ مَحْظُورَاتٌ عَنِ التَّعَامُلِ وَ الْمَجِی ءِ (۲)مَعَ عِلَلٍ كَثِيرَهٍ وَ عِلَّهُ تَزْوِيجِ الرَّجُلِ أَرْبَعَ نِسْوَهٍ وَ تَحْرِيمِ أَنْ تَتَزَوَّجَ الْمَرْأَهُ أَكْثَرَ مِنْ وَاحِدٍ لِأَنَّ الرَّجُلَ إِذَا تَزَوَّجَ أَرْبَعَ نِسْوَهٍ كَانَ الْوَلَدُ مَنْسُوباً إِلَيْهِ وَ الْمَرْأَهُ لَوْ كَانَ لَهَا زَوْجَانِ أَوْ أَكْثَرُ مِنْ ذَلِکَ لَمْ يُعْرَفِ الْوَلَدُ لِمَنْ هُوَ إِذْ هُمْ مُشْتَرِكُونَ فِی نِكَاحِهَا وَ فِی ذَلِکَ فَسَادُ الْأَنْسَابِ وَ الْمَوَارِيثِ وَ الْمَعَارِفِ

۱- فی المصدر: شبها من الإنسان. م.

۲- فی نسخه: المتجر.

وَ عِلَّهُ تَزْوِيجِ الْعَبْدِ اثْنَتَيْنِ لَا أَكْثَرَ مِنْهُ لِأَنَّهُ نِصْفُ رَجُلٍ حُرٍّ فِي الطَّلَاقِ وَ النِّكَاحِ لَا يَمْلِكُ نَفْسَهُ وَ لَا لَهُ مَالٌ إِنَّمَا يُنْفِقُ عَلَيْهِ مَوْلَاهُ وَ لِيَكُونَ ذَلِكَ فَرْقاً بَيْنَهُ وَ بَيْنَ الْحُرِّ وَ لِيَكُونَ أَقَلَّ لِاشْتِغَالِهِ عَنْ خِدْمَهِ مَوَالِيهِ وَ عِلَّهُ الطَّلَاقِ ثَلَاثاً لِمَا فِيهِ مِنَ الْمُهْلَهِ فِيمَا بَيْنَ الْوَاحِدَهِ إِلَى الثَّلَاثِ لِرَغْبَهٍ تَحْدُثُ أَوْ سُكُونِ غَضَبٍ إِنْ كَانَ وَ لِيَكُونَ ذَلِكَ تَخْوِيفاً وَ تَأْدِيباً لِلنِّسَاءِ وَ زَجْراً لَهُنَّ عَنْ مَعْصِيَهِ أَزْوَاجِهِنَّ فَاسْتَحَقَّتِ الْمَرْأَهُ الْفُرْقَهَ وَ الْمُبَايَنَهَ لِدُخُولِهَا فِيمَا لَا يَنْبَغِي مِنْ مَعْصِيَهِ زَوْجِهَا وَ عِلَّهُ تَحْرِيمِ الْمَرْأَهِ بَعْدَ تِسْعِ تَطْلِيقَاتٍ فَلَا تَحِلُّ لَهُ أَبَداً عُقُوبَهً لِئَلَّا يُتَلَاعَبَ بِالطَّلَاقِ وَ لَا تُسْتَضْعَفَ الْمَرْأَهُ وَ لِيَكُونَ نَاظِراً فِي أَمْرِهِ مُتَيَقِّظاً مُعْتَبِراً وَ لِيَكُونَ يَأْساً لَهُمَا مِنَ الِاجْتِمَاعِ بَعْدَ تِسْعِ تَطْلِيقَاتٍ وَ عِلَّهُ طَلَاقِ الْمَمْلُوكِ اثْنَتَيْنِ لِأَنَّ طَلَاقَ الْأَمَهِ عَلَى النِّصْفِ فَجَعَلَهُ اثْنَتَيْنِ احْتِيَاطاً لِكَمَالِ الْفَرَائِضِ وَ كَذَلِكَ فِي الْفَرْقِ فِي الْعِدَّهِ لِلْمُتَوَفَّى [(۱)](#footnote-1)عَنْهَا زَوْجُهَا وَ عِلَّهُ تَرْكِ شَهَادَهِ النِّسَاءِ فِي الطَّلَاقِ وَ الْهِلَالِ لِضَعْفِهِنَّ عَنِ الرُّؤْيَهِ وَ مُحَابَاتِهِنَّ النِّسَاءَ فِي الطَّلَاقِ فَلِذَلِكَ لَا يَجُوزُ شَهَادَتُهُنَّ إِلَّا فِي مَوْضِعِ ضَرُورَهٍ مِثْلِ شَهَادَهِ الْقَابِلَهِ وَ مَا لَا يَجُوزُ لِلرِّجَالِ أَنْ يَنْظُرُوا إِلَيْهِ كَضَرُورَهِ تَجْوِيزِ شَهَادَهِ أَهْلِ الْكِتَابِ إِذَا لَمْ يُوجَدْ غَيْرُهُمْ وَ فِي كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ اثْنَانِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ مُسْلِمَيْنِ أَوْ آخَرَانِ مِنْ غَيْرِكُمْ كَافِرَيْنِ وَ مِثْلِ شَهَادَهِ الصِّبْيَانِ عَلَى الْقَتْلِ إِذَا لَمْ يُوجَدْ غَيْرُهُمْ وَ الْعِلَّهُ فِي شَهَادَهِ أَرْبَعَهٍ فِي الزِّنَا وَ اثْنَيْنِ فِي سَائِرِ الْحُقُوقِ لِشِدَّهِ حَدِّ الْمُحْصَنِ لِأَنَّ فِيهِ الْقَتْلَ فَجُعِلَتِ الشَّهَادَهُ فِيهِ مُضَاعَفَهً مُغَلَّظَهً لِمَا فِيهِ مِنْ قَتْلِ نَفْسِهِ وَ ذَهَابِ نَسَبِ وَلَدِهِ وَ لِفَسَادِ الْمِيرَاثِ وَ عِلَّهُ تَحْلِيلِ مَالِ الْوَلَدِ لِوَالِدِهِ بِغَيْرِ إِذْنِهِ وَ لَيْسَ ذَلِكَ لِلْوَلَدِ لِأَنَّ الْوَلَدَ مَوْهُوبٌ لِلْوَالِدِ فِي قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ يَهَبُ لِمَنْ يَشاءُ إِناثاً وَ يَهَبُ لِمَنْ يَشاءُ الذُّكُورَ مَعَ أَنَّهُ الْمَأْخُوذُ بِمَئُونَتِهِ صَغِيراً وَ كَبِيراً وَ الْمَنْسُوبُ إِلَيْهِ وَ الْمَدْعُوُّ لَهُ لِقَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ ادْعُوهُمْ لِآبائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَ قَوْلِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله أَنْتَ وَ مَالُكَ لِأَبِيكَ وَ لَيْسَتِ الْوَالِدَهُ كَذَلِكَ

ص: ۱۰۱

۱- فی نسخه: المتوفی.

لَا تَأْخُذُ مِنْ مَالِهِ إِلَّا بِإِذْنِهِ أَوْ بِإِذْنِ الْأَبِ لِأَنَّ الْأَبَ مَأْخُوذٌ بِنَفَقَهِ الْوَلَدِ وَ لَا تُؤْخَذُ الْمَرْأَهُ بِنَفَقَهِ وَلَدِهَا وَ الْعِلَّهُ فِی أَنَّ الْبَیِّنَهَ فِی جَمِیعِ الْحُقُوقِ عَلَی الْمُدَّعِی وَ الْیَمِینَ عَلَی الْمُدَّعَی عَلَیْهِ مَا خَلَا الدَّمَ لِأَنَّ الْمُدَّعَی عَلَیْهِ جَاحِدٌ وَ لَا یُمْکِنُ إِقَامَهُ الْبَیِّنَهِ عَلَی الْجُحُودِ لِأَنَّهُ مَجْهُولٌ وَ صَارَتِ الْبَیِّنَهُ فِی الدَّمِ عَلَی الْمُدَّعَی عَلَیْهِ وَ الْیَمِینُ عَلَی الْمُدَّعِی لِأَنَّهُ حَوْطٌ یَحْتَاطُ بِهِ الْمُسْلِمُونَ لِئَلَّا یَبْطُلَ دَمُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ وَ لِیَکُونَ ذَلِکَ زَاجِراً وَ نَاهِیاً لِلْقَاتِلِ لِشِدَّهِ إِقَامَهِ الْبَیِّنَهِ عَلَیْهِ لِأَنَّ مَنْ یَشْهَدُ عَلَی أَنَّهُ لَمْ یَفْعَلْ قَلِیلٌ وَ أَمَّا عِلَّهُ الْقَسَامَهِ أَنْ جُعِلَتْ خَمْسِینَ رَجُلًا فَلِمَا فِی ذَلِکَ مِنَ التَّغْلِیظِ وَ التَّشْدِیدِ وَ الِاحْتِیَاطِ لِئَلَّا یَهْدِرَ دَمُ امْرِئٍ مُسْلِمٍ وَ عِلَّهُ قَطْعِ الْیَمِینِ مِنَ السَّارِقِ لِأَنَّهُ یُبَاشِرُ الْأَشْیَاءَ غَالِباً بِیَمِینِهِ وَ هِیَ أَفْضَلُ أَعْضَائِهِ وَ أَنْفَعُهَا لَهُ فَجُعِلَ قَطْعُهَا نَکَالًا وَ عِبْرَهً لِلْخَلْقِ لِئَلَّا یَبْتَغُوا أَخْذَ الْأَمْوَالِ مِنْ غَیْرِ حِلِّهَا وَ لِأَنَّهُ أَکْثَرُ مَا یُبَاشِرُ السَّرِقَهَ بِیَمِینِهِ وَ حُرِّمَ غَصْبُ الْأَمْوَالِ وَ أَخْذُهَا مِنْ غَیْرِ حِلِّهَا لِمَا فِیهِ مِنْ أَنْوَاعِ الْفَسَادِ وَ الْفَسَادُ مُحَرَّمٌ لِمَا فِیهِ مِنَ الْفَنَاءِ وَ غَیْرِ ذَلِکَ مِنْ وُجُوهِ الْفَسَادِ وَ حُرِّمَ السَّرِقَهُ لِمَا فِیهَا مِنْ فَسَادِ الْأَمْوَالِ وَ قَتْلِ الْأَنْفُسِ لَوْ کَانَتْ مُبَاحَهً وَ لِمَا یَأْتِی فِی التَّغَاصُبِ مِنَ الْقَتْلِ وَ التَّنَازُعِ وَ التَّحَاسُدِ وَ مَا یَدْعُو إِلَی تَرْکِ التِّجَارَاتِ وَ الصِّنَاعَاتِ فِی الْمَکَاسِبِ وَ اقْتِنَاءِ الْأَمْوَالِ إِذَا کَانَ الشَّیْ ءُ الْمُقْتَنَی لَا یَکُونُ أَحَدٌ أَحَقَّ بِهِ مِنْ أَحَدٍ وَ عِلَّهُ ضَرْبِ الزَّانِی عَلَی جَسَدِهِ بِأَشَدِّ الضَّرْبِ لِمُبَاشَرَتِهِ الزِّنَا وَ اسْتِلْذَاذِ الْجَسَدِ کُلِّهِ بِهِ فَجُعِلَ الضَّرْبُ عُقُوبَهً لَهُ وَ عِبْرَهً لِغَیْرِهِ وَ هُوَ أَعْظَمُ الْجِنَایَاتِ وَ عِلَّهُ ضَرْبِ الْقَاذِفِ وَ شَارِبِ الْخَمْرِ ثَمَانِینَ جَلْدَهً لِأَنَّ فِی الْقَذْفِ نَفْیَ الْوَلَدِ وَ قَطْعَ النَّسْلِ وَ ذَهَابَ النَّسَبِ وَ کَذَلِکَ شَارِبُ الْخَمْرِ لِأَنَّهُ إِذَا شَرِبَ هَذَی وَ إِذَا هَذَی افْتَرَی فَوَجَبَ حَدُّ الْمُفْتَرِی وَ عِلَّهُ الْقَتْلِ بَعْدَ إِقَامَهِ الْحَدِّ فِی الثَّالِثَهِ عَلَی الزَّانِی وَ الزَّانِیَهِ لِاسْتِخْفَافِهِمَا وَ قِلَّهِ مُبَالاتِهِمَا بِالضَّرْبِ حَتَّی کَأَنَّهُمَا مُطْلَقٌ لَهُمَا ذَلِکَ الشَّیْ ءُ وَ عِلَّهٌ أُخْرَی أَنَّ الْمُسْتَخِفَّ بِاللَّهِ وَ بِالْحَدِّ کَافِرٌ فَوَجَبَ عَلَیْهِ الْقَتْلُ لِدُخُولِهِ فِی الْکُفْرِ

وَ عِلَّهُ تَحْرِيمِ الـذُّكْرَانِ لِلـذُّكْرَانِ وَ الْإِنَاثِ لِلْإِنَاثِ لِمَا رُكِّبَ فِي الْإِنَاثِ وَ مَا طُبِعَ عَلَيْهِ الـذُّكْرَانُ وَ لِمَا فِي إِتْيَانِ الـذُّكْرَانِ الذُّكْرَانَ وَ الْإِنَـاثِ لِلْإِنَـاثِ مِنِ انْقِطَاعِ النَّسْلِ وَ فَسَادِ التَّدْبِيرِ وَ خَرَابِ الـدُّنْيَا وَ أَحَلَّ اللَّهُ تَعَالَى الْبَقَرَ وَ الْغَنَمَ وَ الْإِبِلَ لِكَثْرَتِهَا وَ إِمْكَانِ وُجُودِهَا وَ تَحْلِيـلِ بَقَرِ الْوَحْشِ وَ غَيْرِهَـا مِنْ أَصْـنَافِ مَا يُؤْكَلُ مِنَ الْوَحْشِ الْمُحَلَّلَهِ لِأَنَّ غِـذَاءَهَا غَيْرُ مَكْرُوهٍ وَ لَا مُحَرَّمٍ وَ لَا هِيَ مُضِـرَّهٌ بَعْضُـهَا بِبَعْضٍ وَ لَا مُضِـرَّهٌ بِالْإِنْسِ وَ لَا فِي خَلْقِهَا تَشْوِيهٌ وَ كُرِهَ أَكْلُ لُحُومِ الْبِغَالِ وَ الْحَمِيرِ الْأَهْلِيَّهِ لِحَاجَهِ النَّاسِ إِلَى ظُهُورِهَا وَ اسْـتِعْمَالِهَا وَ الْخَوْفِ مِنْ قِلَّتِهَا لَا لِقَذَرِ خَلْقِهَا وَ لَا قَذَرِ غِذَائِهَا وَ حُرِّمَ النَّظَرُ إِلَى شُـعُورِ النِّسَاءِ الْمَحْجُوبِ بِالْأَزْوَاجِ وَ إِلَى غَيْرِهِنَّ مِنَ النِّسَاءِ لِمَا فِيهِ مِنْ تَهْيِيـجِ الرِّجَالِ وَ مَا يَـدْعُو التَّهْيِيجُ إِلَيْهِ مِنَ الْفَسَادِ وَ الدُّخُولِ فِيمَا لَا يَحِلُّ وَ لَا يَجْمُلُ (1)وَ كَذَلِكَ مَا أَشْبَهَ الشُّعُورَ إِلَّا الَّذِي قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ الْقَواعِدُ مِنَ النِّساءِ اللَّاتِي لا يَرْجُونَ نِكاحاً فَلَيْسَ عَلَيْهِنَّ جُناحٌ أَنْ يَضَـعْنَ ثِيابَهُنَّ غَيْرَ مُتَبَرِّجاتٍ أَيْ غَيْرَ الْجِلْبَابِ فَلَا بَـأْسَ بِـالنَّظَرِ إِلَى شُـعُورِ مِثْلِهِنَّ وَ عِلَّهُ إِعْطَـاءِ النِّسَـاءِ نِصْفَ مَـا يُعْطَى الرِّجَـالَ مِنَ الْمِيرَاثِ لِأَنَّ الْمَرْأَهَ إِذَا تَزَوَّجَتْ أَخَـذَتْ وَ الرَّجُلَ يُعْطِي فَلِـذَلِكَ وُفِّرَ عَلَى الرِّجَالِ وَ عِلَّهٌ أُخْرَى فِي إِعْطَاءِ الـذَّكَرِ مِثْلَيْ مَا تُعْطَى الْأُنْثَى لِأَنَّ الْأُنْثَى فِي عِيَالِ الـذَّكَرِ إِنِ احْتَاجَتْ وَ عَلَيْهِ أَنْ يَعُولَهَـا وَ عَلَيْهِ نَفَقَتُهَـا وَ لَيْسَ عَلَى الْمَرْأَهِ أَنْ تَعُولَ الرَّجُـلَ وَ لَـا تُؤْخَـذَ بِنَفَقَتِهِ إِذَا احْتَـاجَ فَوَفَّرَ اللَّهُ تَعَـالَى عَلَى الرِّجَالِ لِـذَلِكَ وَ ذَلِـكَ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ الرِّجالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّساءِ بِما فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَـهُمْ عَلى بَعْضٍ وَ بِما أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوالِهِمْ وَ عِلَّهُ الْمَرْأَهِ أَنَّهَا لَا تَرِثُ مِنَ الْعَقَارِ شَـيْئاً إِلَّا قِيمَهَ الطُّوبِ وَ النِّقْضِ لِأَنَّ الْعَقَارَ لَا يُمْكِنُ تَغْيِيرُهُ وَ قَلْبُهُ وَ الْمَرْأَهُ يَجُوزُ أَنْ يَنْقَطِعَ مَا بَيْنَهَا وَ بَيْنَهُ مِنَ الْعِصْمَهِ وَ يَجُوزُ تَغْيِيرُهَا وَ تَبْـدِيلُهَا وَ لَيْسَ الْوَلَـدُ وَ الْوَالِـدُ كَـذَلِكَ لِأَنَّهُ لَا يُمْكِنُ التَّفَصِّي مِنْهُمَا وَ الْمَرْأَهُ يُمْكِنُ الِاسْـتِبْدَالُ بِهَا فَمَا يَجُوزُ أَنْ يَجِي ءَ وَ يَذْهَبَ كَانَ مِيرَاثُهُ فِيمَا يَجُوزُ تَبْدِيلُهُ وَ تَغْيِيرُهُ إِذْ أَشْبَهَهُ وَ كَانَ الثَّابِتُ الْمُقِيمُ عَلَى حَالِهِ لِمَنْ كَانَ مِثْلَهُ فِي الثَّبَاتِ وَ الْقِيَامِ.

١- في نسخه: و لا يحمد.

**[ترجمه]ص: ۹۴

عیون اخبار الرضا علیه السلام : از محمد بن سنان مروی است که حضرت علی بن موسی الرضا علیهما السلام در جواب مسائل او به او نوشت: علت غسل جنابت نظافت و پاکیزگی است، و طاهر کردن انسان است خود را از آن چه رسیده است به او از منی او، و طاهر کردن او جسد خود را، زیرا که جنابت از تمام جسد او خارج می شود پس از این جهت واجب شده است بر او تطهیر تمام بدن او.

علت تخفیف در بول و غایط که در آن غسل نباید کرد، بلکه مجرد شستن و وضو گرفتن کافی است، اینست که هر یک از این ها بیشتر از جنابت واقع شوند و دوام هر یک از جنابت زیادتر است، پس خدا در این ها به وضو راضی شد به جهت کثرت و مشقت آن ها و آمدن آن ها بدون اراده انسان و حال این که در این ها لذت و شهوتی نیست. اما جنابت حاصل نشود مگر با لذت و اکراه نفس، یعنی به اختیار خود خود را بر آن وا می دارد. و علت غسل جمعه و عید و غیر این ها از غسل های دیگر آنست که در غسل نمودن تعظیم کردن بنده است پروردگار خود را، و استقبال او است کریم جلیل را، و طلب کردن آمرزش گناهان او است. و از برای آنست که روز عید از برای ایشان معروف باشد و به ذکر خدا اجتماع کنند، پس خدا غسل آن روز را تعظیم آن روز قرار داد، و از برای این قرار داد که دلالت کند بر تفضیل آن روز بر سایر ایام، و به جهت این که این زیادتی در مستحبات و عبادت در این روز از برای آنست که این غسل طهارتی است از برای او از این جمعه تا جمعه دیگر.

علت غسل میت اینست که میت را غسل دهند تا این که تطهیر و پاک شود از چرکهای ناخوشی و آن چه به او رسیده است از اقسام علتها و دردها، چه او ملائکه را ملاقات کند و با اهل آخرت همنشین شود، پس نیکو است که چون بر خدا وارد شود اهل طهارت را ملاقات کند و با ایشان مباشرت و معاشرت کند و ایشان با وی خلط و آمیزش کنند. علت دیگر آنست که آن منی که از آن آفریده شده است در هنگام مرگ از میت بیرون می رود و جنب می شود، پس غسل دادن او از آن جهت است. علت غسل کردن کسی که میت را غسل می دهد و کسی که او را مس کرده، طاهر شدن از آن چیزی است که به او رسیده است از کثافت و آفت میت، زیرا چون روح از میت خارج شود اکثر آفت او در او باقی می ماند، پس از این جهت است که باید او را تطهیر کرد و از او تطهیر نمود.

علت وضو که بدان علت مقرر شده است شستن رو و دو ذراع و مسح سر و دو پا، ایستادن بنده است پیش روی خدا، و استقبال نمودن او است خدا را به جوارح ظاهره خود، و ملاقات نمودن او است به آن جوارح ظاهره که اعضای وضو است ملائکه کرام الکاتبین را، پس باید روی خود را به جهت سجده کردن و خضوع نمودن بشوید، و شستن دو دست از آن جهت است که خواهد آن ها را بلند کند به درگاه خدا و پائین آورد و به آن ها رغبت (آنست که کف دو دست به آسمان بلند شود) و رهبت (آنست که پشت دو دست به آسمان بلند شود) و تبتل (به یک انگشت اشاره کردن در هنگام دعا است) کند.

ص: ۹۵

علت زکات دادن قوت فقرا دادن و حفظ کردن مال اغنیا است، و خداوند تبارک و تعالی اهل صحت و سلامت را به قیام و ایستادگی کردن امر اهل آفات و بلیات مکلف ساخته است، چنانچه فرموده است: «لَتُبْلَوُنَّ فِی أَمْوالِکُمْ - . آل عمران / ۱۸۶ - »

{ به یقین (همه شما) در اموال خود، آزمایش می شوید!} با خارج کردن زکات مال، «وَ أَنْفُسِکُمْ» { یعنی در جانهای خود} در مقـام ابتلا و امتحان آورده شویـد به مال ها و نفس های خود، در مالهای خود به زکات دادن و در نفسـهای خود به مهیا کردن خود را از برای صـبر بر بلیـات، بـا این که در زکـات دادن رأفت و رحم کردن به ضـعفا و رأفت بر پریشـان حالاـن، و تحریص کردن فقرا است بر مواساه و مشـارکت در امر معـاش، و قوت دادن درویشـان و یاری کردن ایشان است بر امر دین، و این فقرا نصـیحت و موعظه انـد از برای اهـل ثروت و مکنت و عبرتنـد از برای ایشـان، تـا این که به سـبب ایشـان بر پریشانی آخرت راه یابند، و بر مال خود پی برند و تحریص شوند در زکات دادن بر شکرگزاری خدا که ایشان را فضیلت داده و مال به این ها عطا فرموده، و دعا و تضـرع کننـد و بترسـند که مثل این فقرا شونـد و این مراتب مـذکوره حاصل شود در امور بسـیار، چون زکات دادن و صدقه دادن و صله رحم کردن و احسان کردن به مردم به بذل مال.

علت حـج، رفتن به سوی خدا و طلب کردن بسیاری ثواب و بیرون رفتن از جمیع گناهان است که از او صادر شده است، و از برای آنست که از گذشته تائب باشد که آینده را از سر گیرد، یعنی چون حج کند گویا تازه به دنیا آمده است و ابتداء عمل او است و او را هیچ معصیتی نیست.

و نیز علت حج لوازم آنست از خرج کردن اموال و به تعب انداختن بدن و منع کردن بدن را از شهوات و لذات، و تقرب یافتن به سـبب عبادت پروردگار، و خضوع و خواری و ذلت رفتن مـدتی مدید در میان سـرما و گرما و در میان امن و ترس، و نیز در حج است از برای جمیع خلائق از منافع و سؤال کردن از خدا و ترسـیدن از او، و ترک قساوت قلب و سـختی نفس، و فراموش نکردن ذکر و انقطـاع امیـد و آرزو کردن. و نیز در حـج اسـت تـازه کردن حقـوق، و منـع کردن نفس را از فسـاد و بـه منفعت رسیدن کسانی که در شرق و غرب زمین هستند و کسانی که در بیابان و دریا هستند، از کسانی که حج می کنند و کسانی که حج نمی کنند، از تاجر و جالب و بایع و مشتری و کاسب و مسکین، و برآوردن حوائج اهل اطراف عالم و مواضعی که ممکن است ایشان را اجتماع در آن یعنی حاجیان را کذلک «لِیَشْـهَدُوا مَنافِعَ لَهُمْ.» - . حج / ۲۸ - { تا شاهد منافع گوناگون خویش) باشند}

علت واجب شـدن حـج یک مرتبه، اینست که حق تعالی در واجب کردن فرائض ملاحظه پست ترین مکلفین در طاقت و قوت فرموده است، و از آن جمله حـج است پس آن را یک مرتبه واجب گردانیـد، پس از آن مسـتحب گردانیـده است از برای اهل قوت و طاقت به مقدار طاعت ایشان.

ص: ۹۶

علت این که خـانه کعبه در وسط زمین است، اینست که خانه کعبه موضـعی است که از زیر این موضع زمین منبسط شـد، و هر بـادی که در دنیا می وزد از زیر رکن شامی بیرون می آیـد، و خانه کعبه اول بقعه ای است که در زمین بنا شـد، چه آن وسـط زمین است و بایـد عرض اهل مشـرق و مغرب در آن مساوی باشد، یعنی از هر جانب که قصد آن کنند مسافت نسبت به جمع مساوی باشد، چه اگر در کنار زمین می بود نسبت به بعضـی نهایت قرب می داشت و نسبت به بعضی نهایت بعد. مکه را مکه نامیدنـد از آن جهت که مردم قصـد مکه می کردنـد، چه کسـی که قصـد مکه کند، گویند: «قد مکا» و از این جهت است که حق تعالی می فرمایـد «وَ ما کانَ صَـلاتُهُمْ عِنْدَ الْبَیْتِ إِلَّا مُکاءً وَ تَصْدِیَهً» - . انفال / ۳۵ - { نمازشان نزد خانه (خدا)، چیزی جز

«سوت کشیدن» «کف زدن» نبود؛} و مکاء به معنی صفیر زدنست، و تصدیه کف زدن است.

علت طواف خانه این بود که حق تعالی به ملائکه فرمود: «من خلیفه در زمین قرار دهم. ملائکه عرض کردند: آیا قرار دهی در زمین کسی را که افساد کند و خونی بریزد»، - . بقره / ۳۰ - چون این جواب را به خدا عرض کردند، پشیمان شدند و پناه به عرش بردند و استغفار کردند. حق تعالی خواست که سایر عبادت کنندگان مانند آن ملائکه عبادت کنند و آن ها را پناهی باشد، پس در آسمان چهارم به محاذی عرش خانه بنا نهاد که آن را ضراح نامند، پس از آن در آسمان دنیا خانه بنا نهاد که آن خانه را معمور نامند، و آن خانه محاذی ضراح بود، پس از آن این خانه (مکه) را به محاذی بیت المعمور بنا نهاد.

و آدم علیه السلام را امر کرد که طواف کند آن خانه را، و توبه او را قبول کرد و این عمل میان فرزندان او جاری شد تا روز قیامت. علت استلام حجر الاسود و لمس کردن آن، اینست که حق تعالی چون میثاق و عهد گرفت از بنی آدم از حجر، این عهد را چون لقمه از برای خود قرار داد، یعنی درخواست که وفا به این عهد به توسط او شود، و از این جهت است که مردم مکلف شدند که این میثاق را حفظ کنند و وفا کنند، و از این جهت است که نزد حجر می گویند: «امانتی ادیتها و میثاقی تعاهدته لتشهد لی بالموافات» یعنی امانتم را تأدیه کردم و میثاقم را به آن متعهدم تا تو ای سنگ برای من شهادت به وفاداری بدهی!

و از این جا است قول سلمان «ره» که در روز قیامت، حجر را چون کوه ابو قبیس بیاورند و او را زبان و دو لب باشد و شهادت دهد به این وفاء به عهد، برای کسی که وفا کرده باشد.

علت این که منا را منا نام گذاشتند، اینست که جبرئیل در آن محل به ابراهیم علیه السلام فرمود: «تمن علی ربک ما شئت» آرزو کن از پروردگارت آن چه خواهی، پس ابراهیم در نزد خود آرزو کرد که خدا در مکان اسماعیل قوچ قرار دهد، که مامور باشد آن قوچ را به عوض اسماعیل فدا کند، حق تعالی منی و آرزوی او را به او عطا فرمود.

علت روزه گرفتن، دانستن و فهمیدن تشنگی و گرسنگی است تا این که بنده ذلیل و مسکین و ماجور و مثاب و صابر باشد، پس این دلیل است بر سختی های آخرت، با این که روزه باعث شکستگی شهوات شود، چه آن در دنیا چون پند و موعظه است، و نسبت به آخرت علامت و نشانه آنست تا این که دانسته شود مقدار سختی آن نسبت به اهل فقر و بیچارگی در دنیا و آخرت؛ یعنی چون روزه دار روزه گیرد، سختی و شدت فقرا را در دنیا درک کند و مشقت اهوال آخرت را بداند، و پند گیرد که باید کم خورد و کم آشامید.

و قتل نفس را حرام گردانید به علت فاسد شدن خلق در تحلیل آن، اگر حلال می کرد به جهت فناء خلق و فساد تدبیر و نظم امور،

ص: ۹۷

عقوق والدین را خدا از این جهت حرام کرد که در عقوق والدین است بیرون رفتن از اطاعت خدا و از احترام کردن والدین و از اجتناب کردن از کفران نعمت، از این جهت که منجر شود به باطل کردن شکر و قلت نسل، زیرا که در عقوق است احترام

نداشتن والـدین و عارف نبودن به حق آن ها و قطع ارحام، و ترسیدن والـدین در پس انـداختن ولـد و ترک کردن تربیت، به جهت ترک کردن ولد نیکوئی آن ها را.

زنـا را از این جهت حرام کرده که در زنـا است فسادهـا، چـون قتـل نفس و از میـان بردن نسبها و ترک تربیت اطفـال و فسـاد میراثها و مانند آن از وجوه فساد.

خوردن مـال یتیم را از روی ظلم، از آن جهت حرام کرد که در آن وجوهی از فسـاد است: اول آن هـا اینست که اگر مال یتیم از روی ظلم خورده شود، این اعـانت بر قتـل یتیم است، زیرا که یتیم نه مسـتغنی است و نه می توانـد متحمل خود شود، و نه به امر خود دانا است و نه کسـی از برای او است که در امر او قائم شده و او را چون والدین کفایت کند، پس چون کسـی مال او را بخورد مثـل اینست که او را کشـته باشـد، و او را فقیر و پریشـان گردانیـده باشـد، بـا این که حق تعـالی خورنـده مال یتیم را تخویف نموده و عقوبت از برای او قرار داده در قول خود: «وَ لْيَخْشَ الَّذِينَ لَوْ تَرَكُوا مِنْ خَلْفِهِمْ ذُرِّيَّةً ضِعافاً خافُوا عَلَيْهِمْ فَلْيَتَّقُوا اللَّهَ» - . نساء / ۹ - { و باید بترسـند کسانی که اگر بگذارند از پس مرگ خود فرزندان ضعیف و عاجز که بر انان می ترسند. پس باید از خدا بترسند.}

حضـرت امام محمد باقر علیه السـلام فرمود: «همانا حق تعالی در خوردن مال یتیم دو عقوبت و جزاء بد وعده فرموده، یکی در دنیـا و دیگری در آخرت.» پس در حرام گردانیـدن خـدا مـال یتیم را، بی نیـاز کردن یتیم و مسـتقل نمودن او است به خود که محتاج به غیر نباشد، و سالم گردانیدن فرزندان خورنده های مال یتیم است از این که به آن ها رسد آن چه به آن ایتام رسیده، چه حق تعالی وعـده داده به این که هر کس مال یتیم خورد، فرزنـدان او چون ایتام محتاج شوند و مال آن ها را خورند، با این که در این خوردن مال یتیم است از طلب کردن یتیم چون به حد رشد رسـید حقوق خود را، و وقوع دشمنی و عداوت و بغض ما بین آن یتیم و خورنده مال او، تا آن که یکدیگر را فانی سازند.

و حرام کرده است خدا فرار کردن از جهاد را، زیرا که در فرار از جهاد وهن در دین است، و استخفاف پیغمبران و پیشوایان، و عـدول و نصـرت نـدادن ایشان را بر اعـداء و صدمه زدن بر ایشان، چه این عمل موجب انکار ادعاهای ایشان شود از قبیل اقرار بربـوبیت و اظهـار عـدل و ترک جـور و رفـع سـتم و فسـاد نکردن. و نیز در فرار از جهـاد اسـت جرأت پیـدا کردن دشـمنان بر مسلمانان و اسیر کردن ایشان و قتل مسلمانان و ابطال دین خدا و غیر این ها از مفاسدی که مترتب خواهد شد.

و حرام کرده است سـکنی کردن در بلاـد کفار بعـد از سـکنی کردن در بلاد اسـلام را، زیرا که در آن رجوع کردن از دین، و ترک اعانت کردن پیغمبران و حجتهای خداست، و در آن فساد و باطل کردن حق هر صاحب حقی است، نه به سـبب سـکنای اول، یعنی مثلاـ هر گـاه از اهل اسـلام قرض کنـد و بعـد از رفتن به بلاد کفر آن قرض را ادا نکنـد، پس این قرض ابطال شـده است، و به سبب سکنای ثانی است که آمدن به بلاد اسلام باشد،

ص: ۹۸

و همچنین هر گـاه مردی شـناسائی کامـل در دین پیـدا کنـد، از برای او جـایز نیست سـکنا کردن نزد اهـل جهل و معاشـرت با

ایشان، چه در محل خوف است که ایمن نیست از این که شناسائی او به حق مرتفع شده و با اهل جهل یکسان شود، و پیوسته چون ایشان عمل کند.

و حرام کرده است ذبیحه که در هنگام ذبح غیر اسم خدا بر آن گفته شود، یعنی غیر «بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِيمِ» بر آن بخوانند، زیرا که حق تعالی بر خلق خود واجب کرده است که بر او اقرار کرده و ذکر او کنند در هنگام ذبح کردن ذبیح های حلال، و از این جهت است که مساوی نشود میان چیزی که باعث تقرب به او جل اسمه شود و چیزی که باعث پرستش بتان و شیاطین شود، زیرا که در بردن نام خدا اقرار به ربوبیت و وحدانیت او است، و در بردن نام غیر خدا است شرک به خدا و تقرب به غیر او، پس بردن نام خدا هنگام ذبح کردن و بردن نام غیر او در آن هنگام، فارق میان حلال و حرام شود که اول حلال و ثانی حرام باشد.

حرام کرده است درندگان وحوش و طیور را، از این جهت که مردار و گوشت انسان و غایط و مانند آن می خورند، پس از این جهت حق تعالی قرار داد دلائل و علامات در وحوش و طیور، از برای آن که فارق باشد میان حلال و حرام گوشت آن ها، چنان چه پدر بزرگوارم می فرماید: «یعنی هر صاحب نیش از درندگان و هر صاحب چنگال از پرندگان حرام است و هر پرنده که از برای آن قانصه باشد، یعنی چینه دان داشته باشد حلال است» و علت دیگری که باعث فرق شود میان حلال از پرنده و حرام از آن، قول حضرت علیه السلام است که فرمود: «بخور از پرنده گوشت آن پرنده که در حین پریدن بال های خود را حرکت دهد (چون کبوتر)، و نخور از آن پرنده که در وقت پریدن بال های وی حرکت نمی کند (چون کرکس).»

و حرام گردانیده خرگوش را زیرا که آن به منزله گربه ای است، و او را چنگال چون چنگال های گربه و درندگان وحوش است، پس خرگوش را خدا مانند درندگان قرار داد با این که خرگوش در نفس او نجاستی هست، زیرا که در آن خون به مثل خون زنان است، که مقصود خون حیض و استحاضه و نفاس است، به این جهت که حیوانی است که مسخ شده است.

علت حرام گردانیدن ربا و نهی کردن خدا از آن، اینست که در ربا است فساد اموال زیرا که چون انسان یک درهم را به دو درهم خرید، ثمن این درهم که خریده است یکی از آن دو درهم است که داده، پس یکی از آن دو درهم را لغو و عبث داده و از این جهت مال خود را فاسد کرده، پس بیع و شراء ربا در هر حال و هر قسمی نقصان است بر مشتری و بر بایع، یعنی نقصان یا بر مشتری خواهد بود یا بر بایع، و حق تعالی از آن منع کرده است به سبب فساد اموال، چنان که منع کرد که مال سفیه را بخودش دهند تا وقتی که رشید شود، و این از آن جهت است که ترسیده می شود بر او از این که این مال را فاسد کند، و باین سبب خدا حرام کرد ربا و فروختن یک درهم را بدو درهم، و لیکن در صورتی که دست بدست کنند، یعنی عین او را بدهد و عین مثل آن را بگیرد، اما در غیر از آن قسم از فروضات دیگر می توان صحیحش نمود، و مقصود از دست به دست آنست که نقد معامله کنند اما نسیه بعد از این مذکور شود.

علت تحریم ربا بعد از اطلاع مکلف، استخفاف به حرام و حرام کننده است بعد از بیان و بعد از حرام گردانیدن خدا آن را، پس این نیست مگر استخفاف به محرم و حرام و استخفاف به خدا و به فرموده او و دخول در کفر است.

علت حرام گردانیدن رباء نسیه، آنست که در ربای نسیه، رفتن احسان و ترحم است از میان مردم، و تلف کردن اموال و رغبت مردم است در سود و ترک قرض کردن و قرض دادن و عمل های حسنه است، و در رباء نسیه است فساد و ظلم و فنا اموال.

حرام گردانیده است خوک را، زیرا که خوک آن قبیح الوجه است که حق تعالی وی را پند و موعظه و عبرت و ترسانیدن از برای خلق قرار داده است، و آن را خلق فرموده و باقی گذاشته است تا این که دلیل و علامت باشد از برای آن خلقی که مسخ شده اند و به این صورت شده اند، و از این جهت است که غذای خوک نجس ترین نجس ها است یا سبب های دیگر که بی شمار است.

همچنین حرام کرده است بوزینه را، از جهت این که بوزینه نیز چون خوک مسخ شده، و نصیحت و پند و عبرت از برای خلق قرار داده شده است، و آن را خدا واگذاشته است از برای این که علامت و دلیل باشد که آن چیزی که مسخ شده است به صورت و خلقت بوزینه مسخ شده، و در آن شباهتی از انسان قرار داده شده تا این که دلالت کند بر این که بوزینه انسانی بوده که حق تعالی بر آن غضب کرده و به این صورتش مبتلا نموده است.

حرام کرده مردار را، زیرا که در آن مردار است فساد بدن و آفت، و از این جهت که حق تعالی خواست بردن نام مبارکش سبب از برای تحلیل شود و در مردار نام مبارکش برده نشده است، پس چون که خواست فرق گذارد میان حلال و حرام، مردار را حرام کرد.

حرام کرد خون را مانند حرام کردن مردار، زیرا که خون بدن را فاسد کند و آفت رساند و موجب ماء الاصفر شود (یعنی خلط صفراوی)، و باعث گند دهان و بوی بد خلق بد، و مورث قساوت قلب و قلت رأفت و رحمت شود، تا به حدی که ایمن نیست خورنده خون از این که بکشد فرزند و پدر و مصاحب خود را.

حرام کرده سپرز(طحال) را، از این جهت که خون در آنست و علت آن با علت حرمت خون و مردار یکی است، زیرا که سپرز مانند آن ها است در فساد.

علت مهر و واجب گردانیدن آن بر مردان و واجب نبودن بر زنان که چیزی به شوهرهای خود دهند، اینست که بر مردانست نفقه و کسوه زن، زیرا که زن در هنگام شوهر کردن خود را می فروشد و مرد آن را می خرد، و بیع بدون ثمن و شراء بدون دادن ثمن صورت نمی گیرد، با این که زنان از معامله کردن و آمدن در محل معامله ممنوع هستند و علت های بسیار دیگر هم دارد.

علت تزویج کردن مرد چهار زن را و حرام بودن زیاده از یک شوهر از برای زن، آنست که مرد چون چهار زن تزویج کرد، ولد منسوب به اوست اما زن اگر دو شوهر یا بیشتر داشته باشد، معلوم نخواهد شد که ولد از کیست، زیرا که ایشان در نکاح و وطی او شرکت دارند و چون ولد معلوم نشد از کیست، مفسده انساب و میراث بردن و نشناختن او متحقق گردد.

علت تزویج کردن بنده دو زن را و حرام بودن زیاده از آن بر او، اینست که بنده در طلاق و نکاح نصف مرد آزاد است، نه خود را مالک شود و نه او را مالی باشد و نفقه او بر مولایش باشد، تا این که این باعث فرق می شود میان بنده و آزاد، و از برای آن که بنده را کار کمتر باشد و در خدمت مولای خود به اشتغال و خدمات او مستمر و مستقر باشد.

علت جایز بودن طلاق سه مرتبه، آنست که در سه طلاق مهلتی حاصل آید از یکی تا سه طلاق و بسا هست که رغبتی حاصل شود، و یا آن که اگر غضب بوده است فرو نشیند و از برای آنست که سبب شود ترسانیدن و تأدیب کردن زنان و زجر نمودن ایشان را از نافرمانی شوهران خود، پس زن مستحق مفارقت و جدائی خواهد شد، زیرا که در عملی داخل شده است که سزاوار او نیست و آن مخالفت و نافرمانی شوهر است.

علت حرام شدن زن بعد از نه طلاق که ابدا از برای او حلالیت حاصل نشود و حرام ابدی گردد، آنست که این حرام شدن از برای او عقوبت و پاداش باشد، که مرد طلاق را بازی نپندارد و زن را ضعیف نشمرد؛ و از برای اینست که مرد در امور خود نظر کند و در اعمال و کردار خود بیدار باشد و عبرت گیرد، و این نه مرتبه طلاق دادن سبب شود از برای یأس و ناامیدی طرفین از تزویج کردن، یعنی بعد از این براحت افتد و آن ها را بر این زحمت و مشقت روی ندهد.

علت طلاق دادن بنده زوجه خود را دو مرتبه، یعنی بعد از دو مرتبه طلاق زوجه بر وی حرام شود و محتاج به محلل خواهد بود، آنست که طلاق کنیز بر نصف است پس در طلاق دادن من باب احتیاط و کمال در فرائض است؛ یعنی به حسب قاعده نصف می باید و یک نصف طلاق سبب حرمت شود، زیرا که در آزاد سه طلاق سبب از برای حرمت می شود، و به اقتضای قاعده نصف یک طلاق و نصف طلاق می شود پس دو طلاق من باب اکمال فرائض است؛ و همچنین است در فرق در عده از برای زوجه که شوهر آن وفات کند، یعنی عده آزاد که چهار ماه و ده روز است، وعده کنیز نصف آنست که دو ماه و پنج روز باشد.

علت مسموع نبودن شهادت زنان در طلاق و دیدن هلال، ضعف زنان است از رؤیت هلال و دوستی ایشان است با یکدیگر در طلاق، پس از این جهت جایز نباشد شهادت زنان در هیچ مقامی مگر در مقام ضرورت، مثل شهادت زن قابله در حیات طفل مثلاـ و مثل چیزهائی که مردان را نظر در آن جایز نباشد. و این مطلب نظیر شهادت اهل کتاب است چون یهود و نصاری و مجوس، در وقتی که غیر از این ها یافت نشود چه در قرآن مجید فرمود: شهادت دو نفر عادل از مسلمانان مسموع است، و اگر یافت نشوند دو نفر از کافران کافی است، و این قضیه مانند شهادت کودکان است بر قتل، هر گاه غیر ایشان کسی یافت نشود.

علت لزوم شهادت چهار نفر شاهد عادل در زنا، و کفایت دو نفر شاهد عادل در سایر حقوق، به جهت شدت حد زنای محصنه است، زیرا که حکم در زنای محصنه قتل است، پس شهادت در آن مضاعف و سخت تر خواهد بود زیرا که در آن قتل نفس و قطع فرزند از پدر در نسب و فساد میراث محقق خواهد شد.

علت حلال بودن مال فرزند از برای پدرش بدون اذن او، و حال این که مال پدر از برای پسر بدون اذن او حلال نیست، آنست که فرزند بپدر بخشیده شده است در آیه شریفه«يَهَبُ لِمَنْ يَشاءُ إِناثاً وَ يَهَبُ لِمَنْ يَشاءُ الذُّكُورَ » - . شوری / ۴۹ - {به هر کس بخواهد فرزند دختر و به هرکس بخواهد فرزند پسر می دهد}، با این که فرزند را مئونه با پدر است، خواه صغیر باشد خواه

کبیر، یعنی پـدر متکفل امور او است و فرزنـد منسوب به پـدر است و منتسب به او خوانـده شـده است، چنان چه حق تعالی می فرمایـد: «ادْعُوهُمْ لِآبائِهِمْ هُوَ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ» - . احزاب / ۵ - {آنان را به [نام] پـدرانشان بخوانیـد، که این نزد خـدا عادلانه تر است}و قول پیغمبر صلی الله علیه و آله، پس فی الحقیقه چیزی را خود مالک نیست، امـا نسبت به مـادر چنین نیست و مـادر بدون اذن فرزند نمی تواند چیزی را از مال او تصرف کند،

ص: ۱۰۱

پس باید یا باذن او تصرف کند یا به اذن پدر او، زیرا که پدر است که هر گونه نفقه فرزند با اوست و هر چه را فرزند است از آن اوست، و لکن نفقه فرزند با مادر نیست و به او منسوب نیست.

علت این که در جمیع حقوق شاهد و بینه با مـدعی است، و قسم از برای مدعی علیه و منکر است سوای قتل آنست که مدعی علیه منکر است، و او را اقامه شاهد ممکن نیست بر انکار خود، زیرا که انکار امریست مجهول، اما در قتل که بینه با مدعی علیه است و قسم بر مـدعی است، از این جهت است که خون رعایتی است که بایـد آن را مسلمانان اخذ کنند، تا این که خون مرد مسلمان باطل نشود، و تا این که زاجر و نـاهی شود از برای قاتل که دیگر مرتکب این گونه اعمال نشود به جهت شـدت و سختی اقامه شاهد بر منکر، زیرا که کم است کسی که شهادت دهد بر این که این عمل از او صادر نشده است.

امـا علت این که بایـد اولیـاء مقتول پنجاه قسم بخورنـد، آنست که در قسم شـدت و سختی و احتیاط است، پس از این جهت خون مسلمانی هدر نخواهد شد.

علت جدا کردن دست راست دزد، آنست که چون به دست راست خود مباشر عمل دزدی می شود و این دست انفع و افضل اعضای او است، پس بریـدن دست عقوبت و عبرت خلق است که بـدون حلیت اموال مردم را تصرف نکننـد، و از آن جهت است که با دست راست خود بیشتر مباشر عمل دزدی می شود.

علت حرمت غصب کردن اموال و گرفتن آن را بدون مستند، حلیت آنست که انواع فساد بر آن مترتب شود و این مفاسد حرام است، چه این مفاسـد از قبیل فنـا کردن هر یـک از مردم است دیگری را، به جهت غصب امـوال و غیر از این مفسـده از سـایر مفاسد.

دزدی از این جهت حرام شـده است که اگر مبـاح بـود، امـوال فاسـد می شـد و جـان هـای مردم در معرض تلـف بـود و چـون خواهنـد از یکـدیگر غصب اموال کننـد، یکـدیگر را می کشـند و منازعه می کننـد و حسـد بر یکـدیگر می برنـد، و تجارت و صنعـت متروک شـود و کسـی کسـب نمی کنـد، زیرا کـه بنـا بر ایـن آن مـال کـه کـاسب کسب کرده است از دیگران به آن سزاوارتر نیست.

علت این که زنا کار را به سختی و شدت تازیانه بر بدنش زنند، آنست که با آن بدن مباشر زنا شده است و به تمام این بدن از زنـا لـذت حاصـل نمـوده، پس زدن تازیـانه به جهت عقـوبت و مکافات عمـل او و عـبرت دیگران است، چه این تازیـانه زدن بزرگترین جنایتها باشد.

و علت این که هشتاد تازیانه باید زد کسی را که نسبت زنا یا لواط به کسی دهد، و یا آن که شراب خورده باشد، آنست که بر آن ها و سبب حلال کردن گاو وحشی و غیر آن از اقسام حیوان های وحشی که گوشت آن ها حلال است و خوردن گوشت آن ها جایز است، این است که غذای آن ها نه مکروه است و نه حرام، و نه بعضی از این حیوانات به بعضی دیگر ضرر رسانند و نه در خلقت آن ها قبح و زشتی است.

ص: ۱۰۲

و گوشت استر و حمار اهلی مکروه شد، به جهت احتیاج مردم به زیاد شدن آن ها و کار کردن با آن ها و ترس از فانی شدن آن ها، پس این کراهت نه از برای خباثت خلقت آن ها است و نه از برای خباثت غذای آن ها است.

و حرام شده است نظر کردن به موهای زنانی که از جهت شوهران خود در پرده هستند و غیر از زنان از سایر زنان، به جهت این که به واسطه نظر کردن مردان به هیجان آیند و آتش شهوت آن ها مشتعل شود، و این باعث فساد و دخول در عمل حرام و افعال غیر جمیله شود، و همچنین است چیزهائی که مانند موهای زنان باشد، یعنی سایر عورات ایشان، مگر آن چه حق تعالی فرموده است در کلام خود: «وَ الْقَواعِدُ مِنَ النِّساءِ اللَّاتِی لا یَرْجُونَ نِکاحاً فَلَیْسَ عَلَیْهِنَّ جُناحٌ أَنْ یَضَعْنَ ثِیابَهُنَّ غَیْرَ مُتَبَرِّجاتٍ بِزِینَهٍ» -. نور / ۶۰ - {و زنانی که از شدت بزرگی و پیری از حیض و ولد باز ایستاده باشند و امید به نکاح نداشته باشند، پس باکی بر آن ها نیست که جامه های خود را بنهند و لیکن زینت خود را ظاهر نکنند، که غرض از نهادن جامه اظهار زینت خود نباشد}، یعنی غیر از سایر جامه های خود را نپوشند، چون چادر و سرانداز که بر بالای مقنعه می پوشند، پس باکی نیست نظر کردن به موهای مثل ایشان.

علت آن که زنان را در میراث نصف مردان دهند، آنست که چون زن شوهر کند اخذ مال از شوهر خود کند، و مرد را چون زنی از برایش تزویج کنند باید عطا کند، پس از این جهت است که میراث را به مردان زیادتر دهند.

علت دیگر برای این که مرد را دو برابر زن میراث دهند، آنست که زن اگر محتاج شود در عیال مرد داخل شود، و بر مرد لازم است که او را عیال خود گیرد و نفقه او را بدهد، و لیکن بر زن لازم نیست که مرد را عیال خود گیرد و اگر محتاج شود نفقه او را بدهد، پس از این جهت خدا سهم مرد را وافر گردانیده است چه حق تعالی فرموده است: «الرِّجالُ قَوَّامُونَ عَلَی النِّساءِ بِما فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلی بَعْضٍ وَ بِما أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوالِهِمْ» -. نساء / ۳۴ - {مردان، سرپرست زنانند، به دلیل آن که خدا برخی از ایشان را بر برخی برتری داده و [نیز] به دلیل آن که از اموالشان خرج می کنند.}

علت این که زوجه از شوهر خود خانه و املاک او را به میراث نمی برد، بلکه باید آن ها را قیمت کنند و به مقدار سهمی آن ها و سایر ورثه را از قیمت آن بدهند، اینست که خانه و املاک را تغییر دادن و از مکانی به مکان دیگر بردن ممکن نیست، و زوجه ممکن است که از نکاح شوهرش رهائی حاصل کند و به کسی دیگر تزویج کند، پس تغییر و تبدیل نمودن زوجه جایز است و لیکن فرزند و پدر را این عمل ممکن نیست، زیرا که جدا کردن پدر و فرزند را در نسب محال است و تبدیل کردن زوجه ممکن است، پس کسی که تغییر و تبدیل او جایز باشد، باید میراث او از چیزی باشد که تغییر و تبدیل آن جایز باشد، چه این وارث و میراث مانند یکدیگر باشند، و چیزی که ثابت و برقرار است مانند خانه و املاک، از برای کسی است که ثابت

و مقیم است، مانند فرزند و پدر. - . عیون اخبار الرضا ۲ : ۹۵ -

**[ترجمه]

توضیح

قوله علیه السلام لأنه أکثر الضمیر راجع إلی کل واحد من البول و الغائط و قوله و أدوم عطف تفسیر لقوله أکثر قوله علیه السلام و مشقته لأنه اشتغال بفعل لا استلذاذ فیه. قوله علیه السلام و الإکراه لأنفسهم أی بإرادتهم کأن المرید لشی ء یکره نفسه علیه و الأظهر أنه تصحیف و لا إکراه ثم اعلم أن الاختیار فی الجنابه مبنی علی الغالب إذ الاحتلام یقع بغیر اختیار. قوله لما فیه من تعظیم العبد الضمیر راجع إلی العید أو إلی الغسل قوله علیه السلام و زیاده فی النوافل أی ثوابها أو هو نفسه زیاده فیها. قوله علیه السلام لیطلب به أی لیطلب الناس الأجر بسببه للصلاه علیه و تشییعه و دفنه و یؤیده ما فی العلل لیطلب وجهه إلی وجه الله و رضاه و فی بعض نسخ العیون لیطالب فیه فیکون قوله و یشفع له عطفا تفسیریا له. قوله علیه السلام لأنهما ظاهران مکشوفان عله لأصل المسح و قوله و لیس فیهما عله للاکتفاء به بدون الغسل. قوله علیه السلام و تحصین أموال الأغنیاء أی حفظها من الضیاع فإن أداء الزکاه یوجب عدم تلفها و ضیاعها قوله علیه السلام و الحث لهم أی للأغنیاء علی المواساه بإعطاء أصل الزکاه أو لأن إعطاء الزکاه یوجب تزکیه النفس عن البخل و هذا أنسب بلفظ المواساه إذ هی المساهمه و المساواه فی المال بأن یعطی الفقراء مثل ما یأخذ لنفسه قوله علیه السلام من الحث فی ذلک أی فی الاستدلال و العبره قوله علیه السلام فی أمور کثیره متعلق بقوله الشکر لله أو بمقدر أی تحصل تلک الفضائل فی أمور کثیره. قوله علیه السلام و منه متعلق بالرهبه کما أن إلی الله متعلق بالرغبه قوله علیه السلام و تجدید الحقوق عطف علی الترک کما أن ما قبله معطوف علی مدخوله. قوله علیه السلام و عله وضع البیت وسط الأرض أی لم یقال إنه وضع وسط الأرض لأن الأرض دحیت من تحته إلی أطراف الأرض فلذا یقال إنه الوسط أو المراد

بالوسط وسط المعموره تقریبا لکون بعض العماره فی العرض الجنوبی أیضا و یحتمل علی بعد أن یکون الوسط بمعنی الأشرف و علی الاحتمال الأول یمکن أن یکون هبوب الریح أیضا عله أخری لکونه وسطا قوله علیه السلام کانوا یمکون فیها هذا لا یساعده الاشتقاق إلا أن یقال کان أصل مکه مکوه فصارت بکثره الاستعمال هکذا أو یقال کان أصل المکاء المک فقلبت الکاف الثانیه من باب أملیت و أمللت أو یقال إن بیان ذلک لیس لبیان مبدإ الاشتقاق بل لبیان أن الذین کان ذلک فعالهم أهلکهم و نقصهم یقال مکه أهلکه و نقصه و یمکن أن یکون مبنیا علی الاشتقاق الکبیر. قوله علیه السلام لیعلم فیه لف و نشر فإن العلم بحال أهل الفقر فی الدنیا عله لکونه واعظا و العلم بحال أهل الفقر فی الآخره عله لکونه دلیلا. قوله علیه السلام من قتل الأنفس أی للتغایر قوله علیه السلام و العقوبه لهم لعلها معطوفه علی نصرتهم أو علی الأعداء و علی التقدیرین ضمیر الجمع راجع إلی الأعداء أو إلی الرسول و الأئمه و دعوا علی المعلوم أو علی المجهول. قوله علیه السلام و کذلک لو عرف الرجل أی أن التعرب بعد الهجره إنما یحرم لتضمنه ترک نصره الأنبیاء و الحجج علیهم السلام و ترک الحقوق اللازمه بین المسلمین و الرجوع إلی الجهل لا لخصوص کونه فی الأصل من أهل البادیه إذ یحرم علی من کمل علمه من غیر أهل البادیه أیضا أن یساکنهم لتلک العله أو المعنی أنه لیس لخصوص سکنی البادیه مدخل فی ذلک بل لا یجوز لمن کمل علمه أن یساکن أهل الجهل من أهل القری و البلاد أیضا و فی العلل و لذلک و هو أظهر قوله علیه السلام و الخوف علیه کأنه معطوف علی الجهل أی مساکنه جماعه یخاف علیه من مجالستهم الضلال و ترک الحق و یحتمل أن یکون معطوفا علی ذلک إذا کان لذلک و علی التقدیرین المراد عدم جواز مساکنه من یخاف علیه فی مجالستهم (۱)ترک الدین أو الوقوع فی المحرمات. قوله علیه السلام فجعل الله عز و جل المفعول الثانی لجعل قوله کل ذی ناب أی لما کانت العله فی حرمتها أکلها اللحوم و افتراسها الحیوانات جعل ضابط الحکم ما

۱- فی نسخه: من مجالستهم.

یـدل علیه من النـاب و المخلب و قـوله و عله أخرى یمکن أن یکون لبیـان قاعـده أخرى ذکرهـا اسـتطرادا و یکون المراد بـالعله القاعده و یحتمل أن یکون الصفیف أیضا من علامات الجلاده و السبعیه و لا یبعد أن یکون و عله أخرى کلام ابن سنان أدخلها بین کلامـه علیه السـلام بقرینه تغییر الأسـلوب و أما عـدم القانصه فمن لوازم سـباع الطیر غالبا. قوله علیه السـلام وکس أی نقص قـوله علیه السـلام على المشـترى متعلـق بـالبیع و قوله علیه السـلام على البـائع متعلق بالشـراء على اللف و النشـر قوله علیه السـلام بالحرام المحرم أی المبین حرمته. قوله علیه السـلام و لما أراد الله لما کانت المیته نوعین الأول أن یکون موتها بغیر الذبح فیجمد الدم فی بدنها و یورث أکلها فساد الأبدان و الآفه و الثانی أن یکون ترک التسـمیه أو الاستقبال فقوله لما أراد الله لهذا الفرد منها أی العله فیهـا أمر آخر یرجع إلى صـلاح أدیانهم لا أبـدانهم. قوله علیه السـلام احتیاطا لکمال الفرائض أی لیس لثلاث تطلیقات نصف لعدم تنصف الطلاق فإما أن یؤخذ واحد أو اثنان فاختیر الاثنان لرعایه الاحتیاط. قوله علیه السلام و لا تؤخذ المرأه أی مع وجود الوالـد و قـدرته على الإنفـاق قوله علیه السـلام لما رکب فی الإناث أی من المیل إلى الرجال أو من العضو الـذی یناسـب وطی الرجـال لهن. و قـال فی النهـایه الجلباب الإزار و الرداء و قیل الملحفه و قیل هو کالمقنعه تغطی به المرأه رأسـها و ظهرها و صـدرها و قیل ثوب أوسع من الخمار و دون الرداء انتهى و قد ورد فی الأخبار المعتبره أنها تضع من الثیاب الجلباب و هذا الخبر یدل على أنه لا تضـعه و لعل لفظ غیر زید من النساخ کما هو فی بعض النسخ أو المراد بالجلباب ما یکشف بوضـعه سائر الجسد غیر الشـعر و ما یجوز لهن کشـفه إذ قد فسـر بالقمیص أیضا. قوله علیه السلام و علیه نفقتها لعل المراد أنه یجبر الرجال على نفقه النساء کالبنت

و الأم و إن کان فقیرا إذا کان قادرا علی الکسب بخلاف العکس و الطوب بالضم الآجر و سیأتی توضیح تلک العلل فی الأبواب المناسبه لها.

**[ترجمه]عبارت «لأنه أکثر» ضمیر به هر یک از بول و غائط بر می گردد، عبارت «و أدوم» عطف تفسیر عبارت «أکثر» است. عبارت «ومشقته» یعنی به خاطر این که این کار اشتغال به فعلی است که در آن هیچ لذتی نیست.

عبارت « والاکراه لأنفسهم» یعنی به اراده خودشان. گویا مرید چیزی نفس خود را بر آن به اکراه وا می دارد، به نظر می رسد عبارت صحیح تر «ولا إکراه» بوده است. لازم به ذکر است که اختیار در جنابت مبنی بر غالب است؛ زیرا احتلام بدون اختیار روی می دهد.

عبارت «لما فیه من تعظیم العبد» ضمیر به عید و یا به غسل بر می گردد. عبارت« و زیاده فی النوافل» منظور پاداش نافله ها و یا خود غسل موجب زیادت است. عبارت« لیطلب به» یعنی تا از مردم بابت نماز و تشییع و دفن پاداش بخواهد، عبارت:« لیطلب وجهه» یعنی رضا و خشنودی خداوند را طلب کند که در کتاب علل آمده، تاییدی بر این موضوع است.

در برخی از نسخه های عیون آمده است:« لیطالب فیه»؛ پس در نتیجه «یشفع له» عطف تفسیری آن است.

عبارت «لأنهما ظاهران مکشوفان» علت اصلی مسح سر و پاها را بیان می کند، و عبارت« و لیس فیهما» علت است برای اکتفا به مسح بدون نیاز به شستن پا.

« وتحصین أموال الأغنیاء» یعنی حفظ ثروت آنان از حیف و میل شدن. زیرا پرداخت زکات، مال و دارایی آنان را از تلف شدن حفظ می کند. عبارت «والحث لهم» یعنی تشویق ثروتمندان به نیکی و پرداخت اصل زکات، و یا به این دلیل که پرداخت زکات موجب تزکیه نفس از بخل می شود، این تعبیر به «مواساه» نزدیک تر بوده، چرا که به معنای همکاری و مشارکت است. مواسات در مال به این معناست که به فقیران چیزی را ببخشد که آن را برای خود می پسندد.

عبارت« من الحث فی ذلک» یعنی در استدلال و عبرت. عبارت« فی أمور کثیره» متعلق به «الشکر لله» و یا متعلق به فعل مقدری است، یعنی کسب چنین فضائلی در بسیاری از امور. عبارت« ومنه» متلق به الرهبه بوده، و «الی الله» نیز متعلق به الرغبه است.

عبارت« و تجدید الحقوق» عطف بر ترک بوده کما این که ماقبل کلمه تجدید عطف بر مدخول ترک یعنی کلمه قساوت و ما بعد از آن است.

عبارت« وعله وضع البیت وسط الأرض» یعنی چرا گفته می شود: بیت خدا وسط زمین قرار داده شده است؟ زیرا زمین از زیر کعبه کشیده شد و گسترش یافت، به همین دلیل می گویند: خانه کعبه در وسط زمین قرار دارد،

ص: ۱۰۴

و یا منظور تقریبا وسط بیت معمور است، چرا که در بخش جنوبی نیز تا حدودی از آن عمارت وجود داشت. احتمال ضعیفی

وجود دارد که وسط به معنای اشراف و احاطه باشد؛ با توجه به احتمال اول، ممکن است وزش باد نیز علت دیگری برای وسط بودن کعبه بدانند.

عبارت« کانوا یمکون فیها» این معنا مساعدتی با ریشه اشتقاقی مکه ندارد مگر این که گفته شود: اصل واژه مکه، مکوه بوده و بعد به دلیل کاربرد زیاد آن به مکه تغییر یافته است. و یا اصل واژه المکاء، «مک» بوده و مثل باب أملیت و أمللت کاف دوم تغییر کرده باشد؛ و یا بیان این معنا برای ذکر مصدر اشتقاق نیست بلکه برای بیان این نکته است: کسانی که مرتکب چنین اعمالی می شوند، آنان را هلاک کرده و ناقص و کمشان کرد. و« مَکَّهُ» یعنی او را هلاک و ناقص کرد؛ و ممکن است مبتنی بر اساس اشتقاق کبیر باشد.

در عبارت« لیعلم» لف و نشر وجود دارد، علم به حال فقیران در دنیا علت واعظ بودن او، و علم به حال فقیران در آخرت علت دلیل و راهنما بودن اوست. عبارت« من قتل الأنفس» یعنی به دلیل غیرت بر نوامیس قتل نفس صورت می گرفت. عبارت« والعقوبه لهم» ممکن است معطوف به نصرتهم و یا الاعداء باشد، و در هر دو صورت، ضمیر به الاعداء و یا به الرسول و الائمه علیهم السلام بر می گردد، و عبارت« دعوا» به صورت معلوم و یا مجهول خوانده می شود.

عبارت« وکذلک لو عرف الرجل» یعنی تعرب (برگشتن به بدویت و ارتداد) پس از هجرت است؛ و تنها به این دلیل حرام شده است که شخص یاری پیامبر صلی الله علیه و آله و ائمه علیهم السلام را ترک می کند، و حق و حقوق بین مسلمانان را از بین برده و به جاهلیت بر می گردد؛ و به این معنا نیست که شخص به بادیه و زادگاهش بازگردد، زیرا بر غیر بادیه نشین ها نیز که عقلشان کامل شده باشد، حرام است که با چنین افرادی مجالست کنند، به همان علت که بیان شد. و یا به این معناست که بادیه نشینان نه تنها حق ورود به این را نداشته بلکه جایز نیست کسانی که علم خود را پنهان می کنند، با جاهلان روستاها و شهرها هم نشین شوند. در علل عبارت« و لذلک لو عرف...» به جای« و کذلک لو عرف» دارد و این واضح تر می باشد.

عبارت «والخوف علیه» معطوف به جهل است، یعنی هم نشینی با گروهی که به خاطر گمراهی و رها کردن حق، بر او می ترسد؛ و ممکن است معطوف بر «ذلک» باشد، و این در صورتی است که عبارت« لذلک» باشد.

با توجه به دو تقدیر ، منظور عدم جایز بودن هم نشینی با کسانی است که هم نشینی با آنان به دلیل رها کردن دین و ارتکاب اعمال حرام، خطرناک است.

عبارت« فجعل الله عز و جل» مفعول دوم جعل« کل ذی ناب» است؛ یعنی از آن جا که علت حرام بودن گوشت این پرندگان و حیوانات این است که خود گوشت خوار هستند و حیوانات را شکار می کنند،

ص: ۱۰۵

حکم کلی بر آن را دندان نیش و چنگال می داند.

عبارت« وعله أخری» ممکن است بیان قانون و حکم دیگری باشد که آن را برای توضیح اضافه تر ذکر می کند، و منظور از

العله، قاعده است. ممکن است صفیف(باز نگه داشتن بال هنگام پرواز) نیز نشانه دیگری برای قدرت مندی و درندگی پرنده باشد. بعید نیست که« و عله أخری» سخن ابن سنان باشد که در بین فرمایشات حضرت علیه السلام آورده است به قرینه تغییر اسلوب. اما نداشتن چینه دان نیز غالبا ویژگی لازم پرندگان درنده است.

« وکس» به معنای نقص است؛ و« علی المشتری» متعلق به البیع؛ و« علی البائع» متعلق به الشراء و لف و نشر می باشد.« بالحرام المحرم» به معنای حرامی است که حرام بودنش آشکار است.

عبارت« ولما أراد الله» بر این اساس است که میته دو نوع می باشد: اول این که قربانی با ذبح غیر شرعی ذبح شده باشد که در این صورت خون در بدن او جامد و سفت می شود، و خوردن آن باعث بیماری بدن و باعث آفت می شود؛ دوم این که: نام خدا بر آن نبرده باشند یا رو به قبله بودن را ترک نموده باشند. و« و لما أراد الله» یعنی به خاطر آن چه خدا برای این فرد از آنان اراده نموده یعنی علت در آن امر دیگری است که به صلاح دین و دنیایشان بر می گردد.

عبارت« احتیاطا لکمال الفرائض» یعنی سه طلاق قابل تنصیف نیست زیرا طلاق قابل نصف شدن نیست پس اگر بخواهد یک یا دو طلاق اختیار کند، و برای رعایت احتیاط دو طلاقه انتخاب می کنند.

عبارت «ولا تؤخذ المرأه» یعنی به خاطر وجود پدر و توانایی او در نفقه، زن مورد مؤاخذه برای گرفتن نفقه فرزند قرار نمی گیرد.« لما رکب فی الإناث» یعنی به خاطر آن چه در زنان قرار داده شده از نظر میل به مردان یا عضوی که زنان دارند و مناسبت دارد با این که مردان آنان را وطی کنند.

در نهایه آمده است: جلباب: جامه و رداست؛ و گویند به معنای ملحفه است و عده ای نیز معتقدند: جلباب شبیه مقنعه بوده و زنان سر و پشت و سینه های خود را با آن می پوشانند. و گویند: لباس گشادتر از روسری و کمتر از چادر است. در روایت های معتبر آمده است: پیرزنان جلباب خود را از بین البسه شان می توانند نپوشند. این روایت بر این دلالت دارد که پیرزن آن را نمی تواند نپوشد. شاید لفظ «غیر» توسط نساخ به روایت اضافه شده باشد، در برخی از نسخه ها نیز به همین صورت نقل شده است؛ ممکن است منظور از جلباب پوششی باشد که با نپوشیدن آن همه بدن به جز موها و آن چه آشکار شدن آن جایز است، در آن آشکار باشد. زیرا برخی آن را به پیراهن نیز تفسیر کرده اند.

عبارت« و علیه نفقتها» ممکن منظور این باشد که خداوند مردان را به دادن نفقه زنان،

ص: ۱۰۶

مانند دختر و مادر اگر چه مردان فقیر باشند، به شرطی که قدرت بر کسب داشته باشند، مکلف کرده است به خلاف فرض عکس که زنان بر نفقه دادن مجبور نمی شوند.

الطوب با ضمه، آجر است. توضیح این علت ها در باب های مناسب آن خواهد آمد.

**[ترجمه]

«۳»

ن، عيون أخبار الرضا عليه السلام ابْنُ الْمُتَوَكِّلِ عَنِ السَّعْدَآبَادِيِّ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا الْحَسَنِ عَلِيَّ بْنَ مُوسَى بْنِ جَعْفَرٍ عليهما السلام يَقُولُ حَرَّمَ اللَّهُ الْخَمْرَ لِمَا فِيهَا مِنَ الْفَسَادِ وَ مِنْ تَغْيِيرِهَا عُقُولَ شَارِبِيهَا وَ حَمْلِهَا إِيَّاهُمْ عَلَى إِنْكَارِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ الْفِرْيَهِ عَلَيْهِ وَ عَلَى رُسُلِهِ وَ سَائِرِ مَا يَكُونُ مِنْهُمْ مِنَ الْفَسَادِ وَ الْقَتْلِ وَ الْقَذْفِ وَ الزِّنَا وَ قِلَّهِ الِاحْتِجَازِ مِنْ شَيْ ءٍ مِنَ الْحَرَامِ فَبِذَلِكَ قَضَيْنَا عَلَى كُلِّ مُسْكِرٍ مِنَ الْأَشْرِبَهِ أَنَّهُ حَرَامٌ مُحَرَّمٌ لِأَنَّهُ يَأْتِي مِنْ عَاقِبَتِهَا مَا يَأْتِي مِنْ عَاقِبَهِ الْخَمْرِ فَلْيَجْتَنِبْ مَنْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَ الْيَوْمِ الْآخِرِ وَ يَتَوَلَّانَا وَ يَنْتَحِلُ مَوَدَّتَنَا كُلَّ شَرَابٍ مُسْكِرٍ فَإِنَّهُ لَا عِصْمَهَ بَيْنَنَا وَ بَيْنَ شَارِبِيهَا.

**[ترجمه]عيون اخبار الرضا عليه السلام : از محمد بن سنان مروى است: از حضرت رضا عليه السلام شنيدم كه فرمود: خدا شراب را از اين جهت حرام كرد كه موجب فساد شود، و سبب تغيير عقل آشامنده آن بشود و او را وادارد بر انكار كردن خداوند عالم و دروغ بستن بر او و پيغمبران او و ساير محرماتى كه خدا و رسول او رسيده است، مثل فساد و قتل و نسبت به زنا دادن و زنا كردن و منع نكردن خود را از چيزى از محرمات، يعنى باك نداشتن از هر عمل حرام.

پس به اين سبب ما حكم نموديم به اين كه هر مست كننده حرام است، زيرا كه عاقبت آن چون عاقبت خمر است و مفاسد وى بر آن مرتب شود، پس كسى كه به خدا و رسول و روز قيامت ايمان آورده و ولايت ما را قبول كرده است و ادعاى دوستى ما مى كند، بايد از هر چيزى كه مست كننده باشد و سبب زوال عقل شود، اجتناب كند؛ زيرا كه ميان ما و شرابخوار ربطى و عهدى نيست، يعنى اين طائفه به ما ائمه اميدوار نباشند، زيرا كه از حفاظت ما محرومند. - . عيون اخبار الرضا ۲ : ۱۰۵ -

**[ترجمه]

الفصل الثالث فی نوادر العلل و متفرقاتها

«۱»

ع، علل الشرائع ابْنُ الْمُتَوَكِّلِ عَنِ السَّعْدَآبَادِيِّ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مِهْرَانَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ جَابِرٍ عَنْ زَيْنَبَ بِنْتِ عَلِيٍّ عليه السلام قَالَتْ قَالَتْ فَاطِمَهُ عليها السلام فِي خُطْبَتِهَا فِي مَعْنَى فَدَكَ لِلَّهِ فِيكُمْ عَهْدٌ قَدَّمَهُ إِلَيْكُمْ وَ بَقِيَّهٌ اسْتَخْلَفَهَا عَلَيْكُمْ كِتَابُ اللَّهِ بَيِّنَهٌ بَصَائِرُهُ وَ آيٌ مُنْكَشِفَهٌ سَرَائِرُهُ وَ بُرْهَانٌ مُتَجَلِّيَهٌ ظَوَاهِرُهُ مُدِيمٌ لِلْبَرِيَّهِ اسْتِمَاعُهُ وَ قَائِدٌ إِلَى الرِّضْوَانِ أَتْبَاعَهُ وَ مُؤَدٍّ إِلَى النَّجَاهِ أَشْيَاعَهُ فِيهِ تِبْيَانُ حُجَجِ اللَّهِ الْمُنِيرَهِ وَ مَحَارِمِهِ الْمُحَرَّمَهِ وَ فَضَائِلِهِ الْمُدَوَّنَهِ وَ جُمَلِهِ الْكَافِيَهِ وَ رُخَصِهِ الْمَوْهُوبَهِ وَ شَرَائِعِهِ الْمَكْتُوبَهِ وَ بَيِّنَاتِهِ الْجَالِيَهِ فَفَرَضَ الْإِيمَانَ تَطْهِيراً مِنَ الشِّرْكِ وَ الصَّلَاهَ تَنْزِيهاً مِنَ الْكِبْرِ وَ الزَّكَاهَ زِيَادَهً فِي الرِّزْقِ وَ الصِّيَامَ تَثْبِيتاً لِلْإِخْلَاصِ وَ الْحَجَّ تَسْلِيَهً لِلدِّينِ وَ الْعَدْلَ مُسْكاً لِلْقُلُوبِ وَ الطَّاعَهَ نِظَاماً لِلْمِلَّهِ وَ الْإِمَامَهَ لَمّاً مِنَ الْفُرْقَهِ وَ الْجِهَادَ عِزّاً لِلْإِسْلَامِ وَ الصَّبْرَ مَعُونَهً عَلَى الِاسْتِيجَابِ وَ الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ مَصْلَحَهً لِلْعَامَّهِ وَ بِرَّ الْوَالِدَيْنِ وِقَايَهً عَنِ السَّخَطِ (۱)وَ صِلَهَ الْأَرْحَامِ مَنْمَاهً لِلْعَدَدِ وَ الْقِصَاصَ حَقْناً لِلدِّمَاءِ وَ الْوَفَاءَ لِلنَّذْرِ

۱- فی نسخه: من السخط.

تَعَرُّضاً لِلْمَغْفِرَهِ وَ تَوْفِيَهَ الْمَكَايِيلِ وَ الْمَوَازِينِ تَغْيِيراً لِلْبَخْسَهِ وَ اجْتِنَابَ قَذْفِ الْمُحْصَنَاتِ حَجْباً عَنِ اللَّعْنَهِ وَ اجْتِنَابَ السَّرِقَهِ إِيجَاباً لِلْعِفَّهِ وَ مُجَانَبَهَ أَكْلِ أَمْوَالِ الْيَتَامَى إِجَارَهً مِنَ الظُّلْمِ وَ الْعَدْلَ فِى الْأَحْكَامِ إِينَاساً لِلرَّعِيَّهِ وَ حَرَّمَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ الشِّرْكَ إِخْلَاصاً لِلرُّبُوبِيَّهِ فَ اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تُقاتِهِ فِيمَا أَمَرَكُمْ بِهِ وَ انْتَهُوا عَمَّا نَهَاكُمْ عَنْهُ.

قال الصدوق رحمه الله أخبرنا على بن حاتم عن محمد بن أسلم عن عبد الجليل الباقطانى عن الحسن بن موسى الخشاب عن عبد الله بن محمد العلوى عن رجال من أهل بيته عن زينب بنت على عن فاطمه عليها السلام بمثله

وَ أَخْبَرَنِى عَلِيُّ بْنُ حَاتِمٍ أَيْضاً عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِى عُمَيْرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُمَارَهَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْمِصْرِيِّ عَنْ هَارُونَ بْنِ يَحْيَى النَّاشِبِ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ مُوسَى الْعَبْسِيِّ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ مُوسَى الْمَعْمَرِيِّ عَنْ حَفْصٍ الْأَحْمَرِ عَنْ زَيْدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ عَمَّتِهِ زَيْنَبَ بِنْتِ عَلِيٍّ عَنْ فَاطِمَهَ عليها السلام بِمِثْلِهِ وَ زَادَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ فِى اللَّفْظِ.

**[ترجمه]علل الشرائع: زینب دختر علی علیهما السلام فرمود: فاطمه علیهاالسلام در خطبه اش درباره فدک فرمود: خدا را با شما عهد و پیمانی است که برایتان فرستاده، و بازمانده ای است که در میان شما به جای گذاشته است. اولی کتاب خداست که دلیل و برهان او است، نشانه ای که کشف کننده اسرارش است و دلیلی است که ظواهر آن را روشن می کند و جلا می دهد. گوش دادن به آن، پیوسته برای نیکی و خیر است، و رهبری است که پیروانش را به سوی بهشت می خواند، و پیروانش را به سوی نجات سوق می دهد. به وسیله آن می توان به حجّتهای نورانی الهی، و واجباتی که تفسیر شده، و محرّماتی که از ارتکاب آن منع گردیده، و نیز به گواهی های جلوه گرش و برهان های کافی اش و فضائل پسندیده اش، و رخصت های بخشیده شده اش و قوانین واجبش، دست یافت.

پس خدای بزرگ ایمان را برای پاک کردن شما از شرک، و نماز را برای پاک نمودن شما از تکبّر، و زکات را برای تزکیه نفس و افزایش روزی، و روزه را برای تثبیت اخلاص، و حج را برای استحکام دین، و عدالت ورزی را برای التیام قلب ها، و اطاعت ما خاندان را برای نظم یافتن ملتها، و امامتمان را برای رهایی از تفرقه، و جهاد را برای عزت اسلام، و صبر را برای کمک در بدست آوردن پاداش قرار داد و امر به معروف را برای مصلحت جامعه، و نیکی به پدر و مادر را برای رهایی از غضب الهی. و صله ارحام را برای افزایش جمعیت، و قصاص را وسیله حفظ خون ها، و وفای به نذر را برای در معرض مغفرت الهی قرار گرفتن،

ص: ۱۰۷

و دقت در کیل و وزن را برای رفع کم فروشی مقرر فرمود. نهی از شراب خواری را برای پاکیزگی از زشتی، و حرمت نسبت ناروا دادن را برای عدم دوری از رحمت الهی، و ترک دزدی را برای پاکدامنی قرار داد، و شرک را حرام کرد تا در یگانه پرستی خالص شوند. پس آن گونه که شایسته است از خدا بترسید، و از دنیا نروید جز آن که مسلمان باشید، و از خدا در آن چه بدان امر کرده بپرهیزید و از آن بازداشته اطاعت نمائید. - . علل الشرایع ۱ : ۲۸۹ -

شیخ صدوق مثل این روایت را به اسناد دیگری نیز نقل فرموده و اضافه کرده که برخی از اخبار با برخی دیگر از نظر لفظی

کم و زیادی دارند. - . علل الشرایع ۱ : ۲۸۹ -

**[ترجمه]

بیان

قولها و بقیه أی من رحمته أقامها مقام نبیکم قولها بصائره أی دلائله المبصره الواضحه. قولها علیها السلام مدیم للبریه استماعه أی ما دام القرآن بینهم لا ینزل علیهم العذاب کما ورد فی الأخبار هذا إذا قرئ استماعه بالرفع و إذا قرئ بالنصب فالمعنی أنه یجب علی الخلائق استماعه و العمل به إلی یوم القیامه أو لا یکرر بتکرر الاستماع و لا یخلق بکثره التلاوه. قولها اتباعه بصیغه المصدر لیناسب ما تقدمه أو الجمع لیوافق ما بعده و فی الفقیه المنوره مکان المنیره و المحدوده مکان المحرمه و المندوبه مکان المدونه. قولها و شرائعها المکتوبه أی الواجبه أو المقرّره و الجالیه الواضحه قولها تثبیتا للإخلاص لأنه أمر عدمی لیس فیه ریاء و السناء الرفعه قولها مسکا للقلوب أی یمسکها عن الخوف و القلق و الاضطراب أو عن الجور و الظلم. قولها علیها السلام و الطاعه أی طاعه الله و النبی و الإمام و اللم الاجتماع قولها

علیها السلام معونه علی الاستیجاب أی طلب إیجاب المطلوب و الظفر به و فی بعض النسخ الاستنجاب أی طلب نجابه النفس. قولها علیها السلام منماه للعدد أی إذا وصلهم أحبوه و أعانوه فیکثر عدد أتباعه و أحبائه بهم أو یزید الله أولاده و أحفاده و سیأتی شرح تمام الخطبه مفصلا فی کتاب الفتن إن شاء الله تعالی.

**[ترجمه]« و بقیه» یعنی به رحمت خود آن را همتای مقام پیامبرتان قرار داد، عبارت« بصائره» یعنی دلائل روشن و آشکارش.« مدیم للبریه استماعه» یعنی تا زمانی که قرآن در میان آن هاست، عذاب بر آنان نازل نمی شود، همانطور که در روایات آمده است. این معنا در فرضی است که استماعه به رفع خوانده شود، و اگر به نصب خوانده شود معنایش اینست که بر مردم واجب است تا روز قیامت به آن گوش دهند و عمل کنند، و یا با تکرار شنیدن تکراری نشده و با تلاوت زیاد کهنه نمی گردد.

عبارت« اتباعه» با صیغه مصدر یعنی إتباع آمده تا با آن چه پیش از آن آمده است، مناسب باشد، و یا به صورت جمع ذکر شده یعنی أتباع تا با آن چه پس از آن می آید مطابق باشد. در کتاب فقیه« المنوره» به جای« المنیّره» ذکر شده، و « المحدوده» به جای « المحرّمه» و« المندوبه» به جای« المدوّنه» آمده است.

عبارت:« و شرائها المکتوبه» یعنی دینهای واجب و مقرر؛« الجالیه» یعنی واضح و آشکار.« تثبیتا للاخلاص» زیرا روزه امری عدمی بوده و هیچ ریایی در آن نیست.« السناء» یعنی رفعت؛ عبارت« مسکا للقلوب» یعنی قلب ها را از ترس و نگرانی و اضطراب و یا از ظلم و ستم باز می دارد.

عبارت« و الطاعه» یعنی اطاعت از خدا و رسول صلی الله علیه و آله و امام علیه السلام . «اللّمّ»: اجتماع.

ص: ۱۰۸

عبارت« معونه علی الاستیجاب» یعنی درخواست به دست آوردن مطلوب و دست یافتن به آن. در برخی از نسخه ها استنجاب به معنای درخواست نجابت نفس است.

عبارت« منماه للعدد» یعنی اگر با خویشان بپیوندد، او را دوست داشته و یاری اش می نمایند، در نتیجه طرفداران و دوست دارانش زیاد می شود. و یا این که خداوند فرزندان و نسل او را زیاد می کند. ان شاء الله شرح این خطبه مفصلا در کتاب فتن خواهد آمد.

**[ترجمه]

«۲»

ع، علل الشرائع عَلِیُّ بْنُ حَاتِمٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عَلِیٍّ الْعَبْدِیِّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ إِبْرَاهِیمَ الْهَاشِمِیِّ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ إِبْرَاهِیمَ الدَّیْرِیِّ عَنْ عَبْدِ الْوَرَّاقِ بْنِ حَاتِمٍ عَنْ مَعْمَرٍ بن [عَنْ قَتَادَهَ عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِکٍ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله جَاءَنِی جَبْرَئِیلُ فَقَالَ لِی یَا

أَحْمَدُ الْإِسْلَامُ عَشَرَهُ أَسْهُمٍ وَ قَدْ خَابَ مَنْ لَا سَهْمَ لَهُ فِيهَا أَوَّلُهَا شَهَادَهُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ هِيَ الْكَلِمَهُ وَ الثَّانِيَهُ الصَّلَاهُ وَ هِيَ الطُّهْرُ وَ الثَّالِثَهُ الزَّكَاهُ وَ هِيَ الْفِطْرَهُ وَ الرَّابِعَهُ الصَّوْمُ وَ هِيَ الْجُنَّهُ وَ الْخَامِسَهُ الْحَجُّ وَ هِيَ الشَّرِيعَهُ وَ السَّادِسَهُ الْجِهَادُ وَ هُوَ الْعِزُّ وَ السَّابِعَهُ الْأَمْرُ بِالْمَعْرُوفِ وَ هُوَ الْوَفَاءُ وَ الثَّامِنَهُ النَّهْيُ عَنِ الْمُنْكَرِ وَ هُوَ الْحُجَّهُ وَ التَّاسِعَهُ الْجَمَاعَهُ وَ هِيَ الْأُلْفَهُ وَ الْعَاشِرَهُ الطَّاعَهُ وَ هِيَ الْعِصْمَهُ قَالَ قَالَ حَبِيبِي جَبْرَئِيلُ إِنَّ مَثَلَ هَذَا الدِّينِ كَمَثَلِ شَجَرَهٍ ثَابِتَهٍ (۱)الْإِيمَانُ أَصْلُهَا وَ الصَّلَاهُ عُرُوقُهَا وَ الزَّكَاهُ مَاؤُهَا وَ الصَّوْمُ سَعَفُهَا وَ حُسْنُ الْخُلُقِ وَرَقُهَا وَ الْكَفُّ عَنِ الْمَحَارِمِ ثَمَرُهَا فَلَا تَكْمُلُ شَجَرَهٌ إِلَّا بِالثَّمَرِ كَذَلِكَ الْإِيمَانُ لَا يَكْمُلُ إِلَّا بِالْكَفِّ عَنِ الْمَحَارِمِ.

**[ترجمه]علل الشرائع: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: جبرئیل نزد من آمد و گفت: ای احمد! اسلام ده جزء دارد و کسی که سهمی و جزئی از آن را ندارد زیانکار و ناامید می باشد، اوّل آن ده جزء عبارت است از: شهادت دادن به لا اله الّا اللّه و آن کلمه توحید است. دوّم نماز است که پاک کننده از گناهان می باشد، سوّم زکات بوده که آن فطرت می باشد، چهارم روزه است که سپر از آتش جهنّم می باشد، پنجم حج است که شریعت می باشد، ششم جهاد است که موجب عزّت و بزرگی دین می باشد، هفتم امر به معروف است که وفاء به عهد خدا می باشد، هشتم نهی از منکر است که اتمام حجّت حقّ تعالی است بر خلائق، نهم جماعت است در نماز و آن موجب الفت بین مردم می باشد، دهم طاعت است که آن مردم را از گناهان باز می دارد.

حبیب من جبرئیل به من خبر داد که مثل این دین همچون مثل درخت ثابت بوده که ایمان پایه آن، و نماز ریشه هایش، و زکات آبش، و روزه شاخه هایش، و حسن خلق برگ های آن، و خودداری از محارم میوه اش می باشد، و همان طوری که درخت کامل نمی شود مگر با میوه، همان طور ایمان کامل نمی گردد مگر با خود داری از محارم. - . علل الشرایع ۱ : ۲۹۱ -

**[ترجمه]

إيضاح

قوله صلی الله علیه و آله و هی الکلمه أی هی الکلمه الجامعه التامه التی تستحق أن تسمی کلمه أو هی مع الشهاده بالرساله التی هی قرینتها کلمه بها یحکم بالإسلام. قوله صلی الله علیه و آله و هی الطهر أی مطهره من الذنوب قوله صلی الله علیه و آله و هی الفطره تطلق الفطره علی دین الإسلام لأن الناس مفطورون علیه و الحمل هنا للمبالغه فی بیان اشتراط الإیمان بالزکاه. قوله صلی الله علیه و آله و هی الشریعه أی من أعظم الشرائع و لذا سمی الله تعالی ترکه

۱- فی نسخه: نابته.

کفرا قوله صلی الله علیه و آله و هو العز أی یوجب عز الدین و غلبته علی سائر الأدیان قوله صلی الله علیه و آله و هو الوفاء أی بعهد الله حیث أخذ عهدهم علی الأمر بالمعروف قوله صلی الله علیه و آله و هو الحجه أی إتمام الحجه لله علی الخلق قوله صلی الله علیه و آله الجماعه أی فی الصلاه أو الاجتماع علی الحق قوله صلی الله علیه و آله و هی العصمه أی تعصم الناس عن الذنوب و عن استیلاء الشیطان و السعف بالتحریک أغصان النخیل.

**[ترجمه]این که حضرت صلی الله علیه و آله می فرماید:« و هی الکلمه» یعنی کلمه جامع و شاملی که استحقاق آن را دارد که کلمه نام نهاده شود، و یا توحید همراه با شهادت به رسالت پیامبر صلی الله علیه و آله که قرین آن است، کلمه ای است که فقط به وسیله آن بر اسلام شخص حکم می شود.

« و هی الطهر» یعنی پاکیزه کننده از گناهان. « و هی الفطره» فطرت بر دین اسلام اطلاق می شود چرا که بر آن آفریده شده اند، و زکات در این جا به عنوان یکی از شروط ایمان، به صورت مبالغه به کار رفته است.

عبارت« و هی الشریعه» یعنی از بزرگترین شریعت هاست؛ لذا خدای عز و جل ترک آن را کفر می داند. ص: ۱۰۹

« و هو العز» یعنی موجب عزت دین و غلبه آن بر دیگر دین ها می شود. عبارت« و هو الوفاء» یعنی وفا به عهد الهی است که از مردم پیمان امر به معروف گرفته است. عبارت« و هو الحجه» یعنی تمام کردن حجت خدا بر خلق؛« الجماعه» یعنی در نماز، و یا اجتماع بر حق؛ عبارت« و هی العصمه» یعنی محافظت از گناهان و از سیطره شیطان، و «السعف» با فتح سین و عین، یعنی شاخه های نخل.

**[ترجمه]

«۳»

ع، علل الشرائع أَبِی وَ ابْنُ الْوَلِیدِ عَنْ سَعْدٍ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ هَاشِمٍ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ جَمِیلٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَنَّهُ سَأَلَهُ عَنْ شَیْ ءٍ مِنَ الْحَلَالِ وَ الْحَرَامِ فَقَالَ إِنَّهُ لَمْ یُجْعَلْ شَیْ ءٌ إِلَّا لِشَیْ ءٍ.

**[ترجمه]علل الشرائع: جمیل از امام صادق علیه السلام درباره حلال و حرام پرسید، حضرت علیه السلام فرمود: خداوند، هیچ چیز را قرار نداده است، مگر این که حکمتی داشته باشد. - . علل الشرایع ۱ : ۱۹ -

**[ترجمه]

بیان

أی لم یشرع الله تعالی حکما من الأحکام إلا لحکمه من الحکم و لم یحلل الحلال إلا لحسنه و لم یحرم الحرام إلا لقبحه لا کما تقوله الأشاعره من نفی الغرض و إنکار الحسن و القبح العقلیین و یمکن أن یعم بحیث یشمل الخلق و التقدیر أیضا فإنه تعالی لم یخلق شیئا أیضا إلا لحکمه کامله و عله باعثه و علی نسخه الباء أیضا یرجع إلی ما ذکرنا بأن تکون سببیه و یحتمل أن تکون

للملابسه أی لم یخلق و لم یقدر شیئا فی الدنیا إلا متلبسا بحکم من الأحکام یتعلق به و هو مخزون عند أهله من الأئمه علیهم السلام.

**[ترجمه]یعنی خداوند هیچ حکمی را قرار نداده است مگر این که حکمتی دارد، و چیزی را حلال نکرده است مگر برای حسنه و نیکی، و چیزی را حرام نکرده است جز به خاطر قباحت و زشتی آن. نه مانند سخن اشاعره که غرض و حکمت را نفی کرده و حسن و قبح عقلی را انکار می کنند. و می توان حکمت را تعیمم داد به طوری که خلق و تقدیر را نیز در بر بگیرد، پس خدای متعال هیچ چیز را خلق نکرده است مگر این که بنا به حکمتی کامل و علتی برانگیزاننده؛ و بنا بر یکی از نسخه ها، « بشیء» بوده که معنای آن نیز به آن چه ذکر کردیم باز می گردد، به این صورت که باء سببیه باشد و ممکن است باء برای ملابسه باشد، یعنی خدا هیچ چیز را در دنیا خلق نکرد و مقدر ننمود مگر دارای حکمی از احکام الهی به آن پیوسته باشد، و علم آن نزد اهلش یعنی ائمه علیهم السلام محفوظ است.

**[ترجمه]

«۴»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ عَلِیِّ بْنِ أَبِی حَمْزَهَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَا مِنْ أَحَدٍ أَغْیَرَ مِنَ اللَّهِ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی وَ مَنْ أَغْیَرُ مِمَّنْ حَرَّمَ الْفَوَاحِشَ ما ظَهَرَ مِنْها وَ ما بَطَنَ

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: امام صادق علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل فرمود: هیچ کس غیورتر از خداوند تبارک و تعالی نیست. کیست غیورتر از کسی که « فواحش ظاهری و باطنی را حرام کرده است». - . تفسیر عیاشی ۲ : ۲۰ -

**[ترجمه]

«۵»

نهج، نهج البلاغه قب، المناقب لابن شهرآشوب قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام فَرَضَ اللَّهُ تَعَالَی الْإِیمَانَ تَطْهِیراً مِنَ الشِّرْکِ وَ الصَّلَاهَ تَنْزِیهاً عَنِ الْکِبْرِ وَ الزَّکَاهَ تَسْبِیباً لِلرِّزْقِ وَ الصِّیَامَ ابْتِلَاءً لِإِخْلَاصِ الْمُحِقِّ وَ الْحَجَّ تَقْوِیَهً لِلدِّینِ (۱)وَ الْجِهَادَ عِزّاً لِلْإِسْلَامِ وَ الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ مَصْلَحَهً لِلْعَوَامِّ وَ النَّهْیَ

۱- فی النهج: و الصیام ابتلاء لاخلاص الخلق، و الحجّ تقربه للدین. أی سببا لتقرب أهل الدین بعضهم من بعض إذ یجتمعون من جمیع الاقطار فی مقام واحد لغرض واحد. و علی ما فی المتن فالمعنی ظاهر، إذ الحجّ عباده تستلزم اجتماع أکثر أهل الملّه فی مجمع واحد علی غایه من الذله و الخضوع و الانقیاد، فمن یری من الملوک و غیرهم هذا المجتمع و المحشد عظم الدین فی عینه و لم یطمع فیهم ففی ذلک تقویه الدین و إعزاز للمسلمین.

عَنِ الْمُنْكَرِ رَدْعاً لِلسُّفَهَاءِ وَ صِلَةَ الْأَرْحَامِ مَنْمَاةً لِلْعَدَدِ وَ الْقِصَاصَ حَقْناً لِلدِّمَاءِ وَ إِقَامَةَ الْحُدُودِ إِعْظَاماً لِلْمَحَارِمِ وَ تَرْكَ شُرْبِ الْخَمْرِ تَحْصِيناً لِلْعَقْلِ وَ مُجَانَبَةَ السَّرِقَةِ إِيجَاباً لِلْعِفَّةِ وَ تَرْكَ الزِّنَا تَحْقِيقاً لِلنَّسَبِ وَ تَرْكَ اللِّوَاطِ تَكْثِيراً لِلنَّسْلِ وَ الشَّهَادَاتِ (۱)اسْتِظْهَاراً عَلَى الْمُجَاحَدَاتِ وَ تَرْكَ الْكَذِبِ تَشْرِيفاً لِلصِّدْقِ وَ السَّلَامَ أَمَاناً مِنَ الْمَخَاوِفِ وَ الْإِمَامَةَ نِظَاماً لِلْأُمَّةِ (۲)وَ الطَّاعَةَ تَعْظِيماً لِلسُّلْطَانِ (۳)

**[ترجمه]نهج البلاغه، مناقب: امیرالمومنین علیه السلام فرمود: پس خداوند ایمان را برای تطهیر از شرک و بت پرستی مقرّر فرمود، و نماز را برای دوری از کبر و نخوت، و زکات را برای فراوانی و افزونی روزی دستور داد، و روزه را برای آشکار شدن اخلاص شخص، و حجّ را برای ترفیع یا تشدید و محکم ساختن دیانت و آئین، و جهاد را سبب عزّت و شوکت اسلام، و پایداری را در مواقع سخت برای یاری و ظفر و غلبه بر هدف، و أمر به معروف را برای مصلحت و خیرخواهی امّت و همه مردم،

ص: ۱۱۰

نهی از منکر را برای بازداشتن سفیهان، و نیکی به پدر و مادر را برای جلوگیری از خشم، و صله رحم را برای نموّ و بیشتر گشتن جماعت. و قصاص را برای جلوگیری از خون ریزی، و وفای و قصاص را برای حفظ خونها، و اقامه حدود را برای بزرگداشت حرامها، و ترک خوردن مسکر را برای حفظ عقل، و دوری از دزدی را برای پا بر جایی پاکدامنی، و ترک زنا را برای حفظ نسب، و ترک لواط را برای ازدیاد نسل، و شهادات را برای پشتوانه حق علیه انکارها، و ترک دروغ را به خاطر شرافت راستی، و سلام را امانی از خطرات، و امامت را برای نظام امت، و فرمانبرداری را برای بزرگداشت مقام امامت. - . نهج البلاغه: ۶۸۰ ، مناقب ابن شهر آشوب ۲ : ۴۲ -

**[ترجمه]

«۶»

قب، المناقب لابن شهرآشوب مِمَّا أَجَابَ الرِّضَا علیه السلام بِحَضْرَةِ الْمَأْمُونِ لِصَبَّاحِ بْنِ نَصْرٍ الْهِنْدِيِّ وَ عِمْرَانَ الصَّابِی عَنْ مَسَائِلِهِمَا قَالَ عِمْرَانُ الْعَيْنُ نُورٌ مُرَكَّبَةٌ أَمِ الرُّوحُ تُبْصِرُ الْأَشْيَاءَ مِنْ مَنْظَرِهَا قَالَ علیه السلام الْعَيْنُ شَحْمَةٌ وَ هُوَ الْبَيَاضُ وَ السَّوَادُ وَ النَّظَرُ لِلرُّوحِ دَلِيلُهُ أَنَّكَ تَنْظُرُ فِيهِ فَتَرَى صُورَتَكَ فِي وَسَطِهِ وَ الْإِنْسَانُ لَا يَرَى صُورَتَهُ إِلَّا فِي مَاءٍ أَوْ مِرْآةٍ وَ مَا أَشْبَهَ ذَلِكَ قَالَ صَبَّاحٌ فَإِذَا عَمِيَتِ الْعَيْنُ كَيْفَ صَارَتِ الرُّوحُ قَائِمَةً وَ النَّظَرُ ذَاهِبٌ قَالَ كَالشَّمْسِ طَالِعَةً يَغْشَاهَا الظَّلَامُ قَالا (۴)أَيْنَ تَذْهَبُ الرُّوحُ قَالَ أَيْنَ يَذْهَبُ الضَّوْءُ الطَّالِعُ مِنَ الْكُوَّةِ (۵)فِي الْبَيْتِ إِذَا سُدَّتِ الْكُوَّةُ قَالَ أَوْضِحْ لِي ذَلِكَ قَالَ الرُّوحُ مَسْكَنُهَا فِي الدِّمَاغِ وَ شُعَاعُهَا مُنْبَثٌّ فِي الْجَسَدِ بِمَنْزِلَةِ الشَّمْسِ دَارَتُهَا فِي السَّمَاءِ وَ شُعَاعُهَا مُنْبَسِطٌ عَلَى الْأَرْضِ فَإِذَا غَابَتِ الدَّارَةُ فَلَا شَمْسَ وَ إِذَا قُطِعَتِ الرَّأْسُ فَلَا رُوحَ قَالا فَمَا بَالُ الرَّجُلِ يَلْتَحِي دُونَ الْمَرْأَةِ قَالَ علیه السلام زَيَّنَ اللَّهُ الرِّجَالَ بِاللِّحَى وَ جَعَلَهَا فَصْلًا يُسْتَدَلُّ بِهَا عَلَى الرِّجَالِ مِنَ النِّسَاءِ

ص: ۱۱۱

۱- و فی نسخه من النهج: و الشهاده. قیل: هی الموت فی نصر الحق لیستعان بذلک علی قهر الجاحدین له فیبطل جحوده. و قیل: هی الاخبار بما شاهده و شهده، و غایتها استظهار المستشهد علی مجاهده خصمه کی لا یضیع لو لم یکن بینهما شاهد.

۲- و فی نسخه من النهج: و الامانات نظاما للامه. قیل: لانه إذا روعیت الأمانه فی الاعمال أدی کل عامل ما یجب علیه فتنتظم شئون الأمه، أما لو کثرت الخیانات فقد فسدت و کثر الاهمال فاختل النظام.

۳- فی النهج: تعظیما للإمامه.

۴- فی المصدر: قال. م.

۵- بضم الکاف و فتحها مع الواو المشدده المفتوحه: الخرق فی الحائط.

قَالَ عِمْرَانُ مَا بَالُ الرَّجُلِ إِذَا كَانَ مُؤَنَّثاً وَ الْمَرْأَهُ إِذَا كَانَتْ مُذَكَّرَهً قَالَ علیه السلام عِلَّهُ ذَلِكَ أَنَّ الْمَرْأَهَ إِذَا حَمَلَتْ وَ صَارَ الْغُلَامُ مِنْهَا فِي الرَّحِمِ مَوْضِعَ الْجَارِيَهِ كَانَ مُؤَنَّثاً وَ إِذَا صَارَتِ الْجَارِيَهُ مَوْضِعَ الْغُلَامِ كَانَتْ مُذَكَّرَهً وَ ذَلِكَ أَنَّ مَوْضِعَ الْغُلَامِ فِي الرَّحِمِ مِمَّا يَلِي مَيَامِنَهَا وَ الْجَارِيَهِ مِمَّا يَلِي مَيَاسِرَهَا وَ رُبَّمَا وَلَدَتِ الْمَرْأَهُ وَلَدَيْنِ فِي بَطْنٍ وَاحِدٍ فَإِنْ عَظُمَ ثَدْيَاهَا جَمِيعاً تَحْمِلُ تَوْأَمَيْنِ وَ إِنْ عَظُمَ أَحَدُ ثَدْيَيْهَا كَانَ ذَلِكَ دَلِيلًا عَلَى أَنَّهَا تَلِدُ وَاحِداً إِلَّا أَنَّهُ إِذَا كَانَ الثَّدْيُ الْأَيْمَنُ أَعْظَمَ كَانَ الْمَوْلُودُ ذَكَراً وَ إِذَا كَانَ الْأَيْسَرُ أَعْظَمَ كَانَ الْمَوْلُودُ أُنْثَى وَ إِذَا كَانَتْ حَامِلًا فَضَمُرَ ثَدْيُهَا الْأَيْمَنُ فَإِنَّهَا تُسْقِطُ غُلَاماً وَ إِذَا ضَمُرَ (۱)ثَدْيُهَا الْأَيْسَرُ فَإِنَّهَا تُسْقِطُ أُنْثَى وَ إِذَا ضَمُرَا جَمِيعاً تُسْقِطُهُمَا جَمِيعاً قَالَ مِنْ أَيِّ شَيْءٍ الطُّولُ وَ الْقِصَرُ فِي الْإِنْسَانِ فَقَالَ مِنْ قِبَلِ النُّطْفَهِ إِذَا خَرَجَتْ مِنَ الذَّكَرِ فَاسْتَدَارَتْ جَاءَ الْقِصَرُ وَ إِنِ اسْتَطَالَتْ جَاءَ الطُّولُ قَالَ صَبَّاحٌ مَا أَصْلُ الْمَاءِ قَالَ علیه السلام أَصْلُ الْمَاءِ خَشْيَهُ اللَّهِ بَعْضُهُ مِنَ السَّمَاءِ وَ يَسْلُكُهُ فِي الْأَرْضِ يَنَابِيعَ وَ بَعْضُهُ مَاءٌ عَلَيْهِ (۲)الْأَرَضُونَ وَ أَصْلُهُ وَاحِدٌ عَذْبٌ فُرَاتٌ قَالَ فَكَيْفَ مِنْهَا عُيُونُ نِفْطٍ وَ كِبْرِيتٍ وَ قَارٍ (۳)وَ مِلْحٍ وَ أَشْبَاهِ ذَلِكَ قَالَ غَيَّرَهُ الْجَوْهَرُ وَ انْقَلَبَتْ كَانْقِلَابِ الْعَصِيرِ خَمْراً وَ كَمَا انْقَلَبَتِ الْخَمْرُ فَصَارَتْ خَلًّا وَ كَمَا يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَ دَمٍ لَبَناً خَالِصاً قَالَ فَمِنْ أَيْنَ أُخْرِجَتْ أَنْوَاعُ الْجَوَاهِرِ قَالَ انْقَلَبَ مِنْهَا كَانْقِلَابِ النُّطْفَهِ عَلَقَهً ثُمَّ مُضْغَهً ثُمَّ خِلْقَهً مُجْتَمِعَهً مَبْنِيَّهً عَلَى الْمُتَضَادَّاتِ الْأَرْبَعِ قَالَ عِمْرَانُ إِذَا كَانَتِ الْأَرْضُ خُلِقَتْ مِنَ الْمَاءِ وَ الْمَاءُ بَارِدٌ رَطْبٌ فَكَيْفَ صَارَتِ الْأَرْضُ بَارِدَهً يَابِسَهً قَالَ سُلِبَتِ النَّدَاوَهُ فَصَارَتْ يَابِسَهً قَالَ الْحَرُّ أَنْفَعُ أَمِ الْبَرْدُ قَالَ بَلِ الْحَرُّ أَنْفَعُ مِنَ الْبَرْدِ لِأَنَّ الْحَرَّ مِنْ حَرِّ الحيات [الْحَيَاهِ] وَ الْبَرْدَ مِنْ بَرْدِ الْمَوْتِ وَ كَذَلِكَ السُّمُومُ الْقَاتِلَهُ الْحَارُّ مِنْهَا أَسْلَمُ وَ أَقَلُّ ضَرَراً مِنَ السُّمُومِ الْبَارِدَهِ

۱- أی هزل و دق و قل لحمه.

۲- فی نسخه: علته.

۳- فی المصدر: فکیف منها عیون نفط و کبریت و منها قار. و القار ماده سوداء تطلی بها السفن یقال بالفارسیه: قیر.

وَ سَأَلَاهُ عَنْ عِلَّهِ الصَّلَاهِ فَقَالَ طَاعَهٌ أَمَرَهُمْ بِهَا وَ شَرِيعَهٌ حَمَلَهُمْ عَلَيْهَا وَ فِی الصَّلَاهِ تَوْقِیرٌ لَهُ وَ تَبْجِیلٌ وَ خُضُوعٌ مِنَ الْعَبْدِ إِذَا سَجَدَ وَ الْإِقْرَارُ بِأَنَّ فَوْقَهُ رَبّاً یَعْبُدُهُ وَ یَسْجُدُ لَهُ وَ سَأَلَاهُ عَنِ الصَّوْمِ فَقَالَ علیه السلام امْتَحَنَهُمْ بِضَرْبٍ مِنَ الطَّاعَهِ کَیْمَا یَنَالُوا بِهَا عِنْدَهُ الدَّرَجَاتِ لِیُعَرِّفَهُمْ فَضْلَ مَا أَنْعَمَ عَلَیْهِمْ مِنْ لَذَّهِ الْمَاءِ وَ طِیبِ الْخُبْزِ وَ إِذَا عَطِشُوا یَوْمَ صَوْمِهِمْ ذَکَرُوا یَوْمَ الْعَطَشِ الْأَکْبَرِ فِی الْآخِرَهِ وَ زَادَهُمْ ذَلِکَ رَغْبَهً فِی الطَّاعَهِ وَ سَأَلَاهُ لِمَ حَرَّمَ الزِّنَا قَالَ لِمَا فِیهِ مِنَ الْفَسَادِ وَ ذَهَابِ الْمَوَارِیثِ وَ انْقِطَاعِ الْأَنْسَابِ لَا تَعْلَمُ الْمَرْأَهُ فِی الزِّنَا مَنْ أَحْبَلَهَا وَ لَا الْمَوْلُودُ یَعْلَمُ مَنْ أَبُوهُ وَ لَا أَرْحَامَ مَوْصُولَهَ وَ لَا قَرَابَهَ مَعْرُوفَهَ.

**[ترجمه]المناقب: از جمله مسائلی که حضرت امام رضا علیه السلام در حضور مأمون جواب داده است، در مسائل صباح بن نصر هندی و عمران صابی، یکی این است که عمران به آن حضرت عرض کرد: چشم نوری است مرکب یا روح اشیاء را از منظر آن ها می بیند؟ چشم پیه است و آن سفید و سیاه است و نظر و دیدن برای روح است، دلیل آن این است که تو در آن نظر می کنی و صورت خود را در میان دیده ات می بینی، و حال آن که انسان صورت خود را جز در آب یا آینه و آن چه مانند آن ها است نمی بیند. صباح عرض کرد: چون چشم کور شد چگونه روح قائم و دیدن از بین رفته است؟ فرمود: مانند خورشید فروزان که ظلمت پرده ی آن شود. گفتند: روح کجا رفته است؟ فرمود: به کجا می رود آن روشنائی که از روزنه خانه پدید می آید گاهی که آن روزنه را مسدود می داری؟ صباح بن نصر هندی از آن حضرت پرسید: برایم بیشتر توضیح بدهید! فرمود: مکان روح دماغست و شعاع و اثر آن در تمام بدن پراکنده می باشد، مانند خورشید که در آسمان است و شعاع آن پراکنده است در زمین و برای همین است وقتی که سر انسان بریده شد، روح خارج می گردد و انسان می میرد.

عرض کردند: از چه روی است که مرد ریش دارد و زن ندارد؟ و امام رضا علیه السلام فرمود: زینت بخشید خداوند مردان را به واسطه ریش و لحیه، و این ریش را فاصله و تمیزی قرار داد که مردان را از زنان به آن دلیل بشناسند.

ص: ۱۱۱

عمران صابی از امام رضا علیه السّلام پرسید: چرا مرد زن منش شود و زن مردمنش؟ فرمود: علتش اینست که چون زن آبستن شد به پسر، و در رحم آن پسر در جای دختر قرار گرفت، زن منش شود و اگر دختر در جای پسر قرار گرفت، مردمنش گردد. چون جای پسر در رحم سمت راست است و جای دختر سمت چپ. و چه بسا زنی دو قلو زاید از یک شکم، و نشانش اینست که هر دو پستانش بزرگ شوند، و اگر یکی بزرگ شود نشان آنست که یکی است جز این که اگر پستان راست بزرگتر است، پسر است و اگر چپ، دختر است؛ و اگر هر دو پستان آبستن لاغر شوند، پسرش را بیندازد.

گفت: بلندی و کوتاهی آدمی از کجا است؟ فرمود: از نطفه اگر وقتی بیرون آمد گرد شد، قد بچه کوتاه شود و اگر دراز شد، بلند شود.

صباح هندی پرسید: اصل آب چیست؟ فرمود: مایه آب ترس خداست، برخی از آسمانست که در زمین روانش سازد در چشمه ها، و برخی آنست که بر آنست زمین ها، و مایه همه یکی است شیرین و گوارا.

گفت: چگونه از آن ها چشمه های نفت و کبریت و قیر باشند و نمک و مانند آن؟ فرمود: گوهر زمین آن ها را دگرگون

کرده و منقلب شدنـد، مانند تبدیل آب انگور به خمر، و تبدیل خمر به سـرکه، و چنانچه از میان سـرگین و خون، شـیر پاک بر آید.

گفت: از کجا انواع جواهر بر آینـد؟ فرمود: از همان برگردنـد مانند برگشـتن نطفه به علقه و علقه به مضـغه، در آن جا ترکیبی است بر بنیاد چهار ضد.

عمران گفت: وقـتی زمین از آب آفریـده شـده و آب سـرد و تر است، چگـونه زمین سـرد و خشـک شـده؟ فرمود: تری رفته و خشک شده. گفت: گرما سودمندتر است یا سـرما؟ فرمود: گرما، زیرا گرما از گرمی زندگی است، و سـرما از سردی مرگ؛ و همچنین زهرهای کشنده گرم، کم زیانتر و سالم تر از زهرهای سرد هستند.

ص: ۱۱۲

آن دو از حضـرت درباره علت نماز پرسیدند، فرمود: نماز اطاعتی است که آنان را امر به آن نموده و شریعتی است که آنان را وادار به آن نموده و نماز مایه بزرگـداشت خـدا و تکریم او و خضوع عبد در هنگامی است که به سـجده افتاده و اقرار است به این که ما فوق او پرودگاری است که او را می پرستد و برایش به خاک می افتد.

از حضـرت علیه السـلام دربـاره روزه پرسـیدند. فرمود: خداونـد، از آن رو بنـدگان را بـا انواع طـاعت هـا آزموده است که نزد خداونـد به درجاتی برسـند، تا ارزش آن چه را خداوند از لذّت آب و گوارایی نان روزیِ آنان ساخته است، دریابند و هر گاه در روزِ روزه داری خود تشنه شوند، به یاد روز تشنگی بزرگ در قیامت بیفتند و این، مایه رغبت بیشتر آنان در طاعت گردد .

پرسـیدند: چرا خداونـد زنا را تحریم کرده است؟ فرمود: برای این که این عمل مفاسـد زیادی را ایجاد می کنـد، قانون ارث [و ارتباط مالی پـدر و فرزند] را نابود می سازد، ریشه نسـبها را قطع می کند، زن بدکار نمی داند از نطفه چه کسـی باردار شده و فرزندش هم پدر و بسـتگان پدری خود را نمی شـناسد و نمی داند نزدیکان متصل به او و خویشاوندان معروف او کیسـتند. - . مناقب ابن شهرآشوب ۴ : ۳۸۲ -

**[ترجمه]

بیان

الداره الحلقه و الشعر المستدیر علی قرن الإنسان أو موضع الذؤابه أطلقت هنا علی جرم الشمس مجازا قوله علیه السلام خشیه الله أی لمـا نظر الله بـالهیبه فی الـدره صـارت مـاء کمـا ورد فی الخبر و النظر مجـاز فلـذا نسب الماء إلی الخشیه و یحتمل أن یکون تصحیف خلقه الله.

**[ترجمه]« الداره» حلقه و موی گرد شده بر ابروها و پیشانی انسان؛ و یا زلف پیشانی در این جا مجاز از جرم خورشـید است؛ عبارت« خشـیه الله» یعنی وقتی خـدا با هیبت نظر بر درّه افکنـد، آن درّه مبـدل به آب شد. نظر افکندن در این جا مجاز است، و

لذا آب را به ترس از خدا نسبت داده اند و ممکن است عبارت« خلقه الله» باشد که به اشتباه نقل شده است.

**[ترجمه]

«۷»

ين، كتاب حسين بن سعيد و النوادر فَضَالَةُ عَنْ أَبَانٍ عَنْ زِيَادِ بْنِ أَبِي رَجَاءٍ (۱)عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ عَنْ أَبِي سُخَيْلَةَ (۲)عَنْ سَلْمَانَ قَالَ: بَيْنَا أَنَا جَالِسٌ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِذَا قَصَدَ لَهُ رَجُلٌ فَقَالَ

ص: ۱۱۳

۱- قال النجاشيّ فى ص ۱۲۲ من رجاله: زياد بن عيسى أبو عبيده الحذاء كوفيّ، مولى ثقه، روى عن أبى جعفر و أبى عبد اللّه عليهما السلام، و أخته حماده بنت رجاء. و قيل: بنت الحسن روت عن أبى عبد اللّه، قاله ابن نوح، عن أبى سعيد. و قال الحسن بن عليّ بن فضال: و من أصحاب أبى جعفر أبو عبيده الحذاء و اسمه زياد، مات فى حياه أبى عبد اللّه عليه السلام. قال سعد بن عبد اللّه الأشعريّ: و من أصحاب أبى جعفر أبو عبيده و هو زياد بن أبى رجاء، كوفيّ، ثقه، صحيح، و اسم أبى رجاء منذر، و قيل: زياد بن أحرم و لم يصحّ. و قال العقيقى العلوى: أبو عبيده زياد الحذاء، و كان حسن المنزله عند آل محمّد صلّى اللّه عليه و عليهم و كان زامل أبا جعفر عليه السلام إلى مكّه، له كتاب يرويه عليّ بن رئاب. انتهى. أقول: الظاهر من كلام النجاشيّ اتّحاد زياد بن أبى رجاء و أبى عبيده الحذاء، فعليه يحتمل إمّا زياده كلمه عن فى السند و إرساله لغرابه روايه زياد و هو من أصحاب الصادقين عليهما السلام عن أبى سخيله و هو من أصحاب عليّ عليه السلام؛ و إمّا كون أبى عبيده كنيه لشخص آخر مجهول غير الحذاء، و فى نسخه من البحار عن عبيده باسقاط كلمه «أبى».

۲- مصغرا، و حكى المامقانى فى فصل الكنى عن رجال البرقى أن اسمه عاصم بن طريف، و أنه مجهول من أصحاب عليّ عليه السلام.

يَا رَسُولَ اللَّهِ الْمَمْلُوكُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله ابْتُلِيَ بِكَ وَ بُلِيتَ بِهِ لِيَنْظُرَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ كَيْفَ تَشْكُرُ وَ يَنْظُرَ كَيْفَ يَصْبِرُ.

**[ترجمه]نوادر: سلمان گويد: نزد رسول خدا صلى الله عليه و آله بودم كه مردى خدمت حضرت رسيد و عرض كرد:

ص: ١١٣

اى رسول خدا، صلى الله عليه و آله، حكمت وجود بنده مملوك چيست؟ فرمود: او به تو آزمايش مى شود و تو نيز به او آزمايش مى شوى تا خداى عز و جل ببيند چگونه شكر به جاى مى آورى و ببيند او چگونه صبر پيشه مى كند. - . الزهد: ١١٢ -

**[ترجمه]

«٨»

ين، كتاب حسين بن سعيد و النوادر ابْنُ أَبِي عُمَيْرٍ عَنْ مَنْصُورِ بْنِ يُونُسَ عَنِ الثُّمَالِيِّ عَنْ أَحَدِهِمَا عليهما السلام قَالَ: إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى يَقُولُ إِنَّ مِنْ عِبَادِي مَنْ يَسْأَلُنِي الشَّيْ ءَ مِنْ طَاعَتِي لِأُحِبَّهُ فَأَصْرِفُ ذَلِكَ عَنْهُ لِكَيْ لَا يُعْجِبَهُ عَمَلُهُ.

**[ترجمه]نوادر: يكى از صادقين عليهما السلام فرمود: خداى تبارك و تعالى مى فرمايد: برخى از بندگان من چيزى از اطاعت مرا مى طلبد، تا من او را دوست بدارم؛ من حاجتش را بر نمى آورم تا عملش او را مغرور نسازد. - . الزهد: ١٣٧ -

**[ترجمه]

«٩»

ما، الأمالي للشيخ الطوسي جَمَاعَةٌ عَنْ أَبِي الْمُفَضَّلِ عَنْ عُبَيْدِ اللَّهِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْقَاسِمِ بْنِ الْحُسَيْنِ بْنِ زَيْدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ الْحُسَيْنِ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ آبَائِهِ عَنْ عَلِيٍّ عليه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لَوْ لَا أَنَّ الذَّنْبَ خَيْرٌ لِلْمُؤْمِنِ مِنَ الْعُجْبِ مَا خَلَّى اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بَيْنَ عَبْدِهِ الْمُؤْمِنِ وَ بَيْنَ ذَنْبٍ أَبَداً.

ع، (١)علل الشرائع أبي عن سعد عن ابن عيسى عن علي بن الحكم عن ابن أسباط رفعه إلى أبي عبد الله عليه السلام مثله.

**[ترجمه]امالى شيخ طوسى: امام صادق عليه السلام از پدران بزرگوارش، از اميرالمومنين عليه السلام نقل مى كند: رسول خدا صلى الله عليه و آله فرمود: اگر گناه براى بنده مومن از عجب و خودپسندى بهتر نبود، خداى عز و جل هيچ گاه بين بنده خود و گناه، جمع نمى كرد. - . امالى طوسى: ٥٧١ -

در علل الشرائع حدیث مشابهی از امام صادق علیه السلام نقل شده است. - . علل الشرایع ۲ : ۵۵۰ -

**[ترجمه]

«۱۰»

نهج، نهج البلاغه قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام إِنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ وَضَعَ الثَّوَابَ عَلَى طَاعَتِهِ وَ الْعِقَابَ عَلَى مَعْصِيَتِهِ زِيَادَةً لِعِبَادِهِ عَنْ نَقِمَتِهِ وَ حِيَاشَةً لَهُمْ إِلَى الْجَنَّهِ (۲)

**[ترجمه]نهج البلاغه: اميرالمومنين علیه السلام فرمود: به درستی که خدای تعالی وضع کرد ثواب را بر فرمانداری خود، و عقوبت را بر نافرمانی خود، به جهت بازداشتن بندگان را از عقوبت خود و به جهت جمع کردن ایشان را و داخل ساختن به بهشت. - . نهج البلاغه: ۷۰۹ -

**[ترجمه]

«۱۱»

وَ قَالَ علیه السلام فِي الْقَاصِعَهِ وَ كُلَّمَا كَانَتِ الْبَلْوَى وَ الِاخْتِبَارُ أَعْظَمَ كَانَتِ الْمَثُوبَهُ وَ الْجَزَاءُ أَجْزَلَ أَ لَا تَرَوْنَ أَنَّ اللَّهَ سُبْحَانَهُ اخْتَبَرَ الْأَوَّلِينَ مِنْ لَدُنْ آدَمَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ إِلَى الْآخِرِينَ مِنْ هَذَا الْعَالَمِ بِأَحْجَارٍ لَا تَضُرُّ وَ لَا تَنْفَعُ وَ لَا تُبْصِرُ وَ لَا تَسْمَعُ فَجَعَلَهَا بَيْتَهُ الْحَرَامَ الَّذِي جَعَلَهُ لِلنَّاسِ قِيَاماً ثُمَّ وَضَعَهُ بِأَوْعَرِ (۳)بِقَاعِ الْأَرْضِ حَجَراً وَ أَقَلِّ نَتَائِقِ (۴)الدُّنْيَا مَدَراً إِلَى قَوْلِهِ وَ لَكِنَّ اللَّهَ يَخْتَبِرُ عِبَادَهُ بِأَنْوَاعِ الشَّدَائِدِ وَ

۱- من هنا إلى آخر الباب سقط عن طبع أمين الضرب و هو موجود فی نسخه المصنّف بخطه الشريف.

۲- من حاش الإبل: جمعها و ساقها.

۳- الوهر بالتسكين: الصعب: ضد السهل.

۴- النتائق جمع نتيقه: البقاع المرتفعه، سميت مكّه بذلك لارتفاعها و ارتفاع بنائها و شهرتها و علوها من الأرض.

يَتَعَبَّدُهُمْ بِأَلْوَانِ الْمَجَاهِدِ وَ يَبْتَلِيهِمْ بِضُرُوبِ الْمَكَارِهِ إِخْرَاجاً لِلتَّكَبُّرِ مِنْ قُلُوبِهِمْ وَ إِسْكَاناً لِلتَّذَلُّلِ فِي نُفُوسِهِمْ وَ لِيَجْعَلَ ذَلِكَ أَبْوَاباً فُتُحاً (۱)إِلَى فَضْلِهِ وَ أَسْبَاباً ذُلُلًا لِعَفْوِهِ فَاللَّهَ اللَّهَ فِي عَاجِلِ الْبَغْيِ وَ آجِلِ وَخَامَةِ الظُّلْمِ وَ سُوءِ عَاقِبَةِ الْكِبْرِ إِلَى قَوْلِهِ علیه السلام وَ عَنْ ذَلِكَ مَا حَرَسَ اللَّهُ عِبَادَهُ الْمُؤْمِنِينَ بِالصَّلَوَاتِ وَ الزَّكَوَاتِ وَ مُجَاهَدَةِ الصِّيَامِ فِي الْأَيَّامِ الْمَفْرُوضَاتِ تَسْكِيناً لِأَطْرَافِهِمْ (۲)وَ تَخْشِيعاً لِأَبْصَارِهِمْ وَ تَذْلِيلًا لِنُفُوسِهِمْ وَ تَخْفِيضاً لِقُلُوبِهِمْ وَ إِذْهَاباً لِلْخُيَلَاءِ عَنْهُمْ لِمَا فِي ذَلِكَ مِنْ تَعْفِيرِ عِتَاقِ الْوُجُوهِ (۳)بِالتُّرَابِ تَوَاضُعاً وَ إِلْصَاقِ كَرَائِمِ الْجَوَارِحِ بِالْأَرْضِ تَصَاغُراً وَ لُحُوقِ الْبُطُونِ بِالْمُتُونِ (۴)مِنَ الصِّيَامِ تَذَلُّلًا مَعَ مَا فِي الزَّكَاةِ مِنْ صَرْفِ ثَمَرَاتِ الْأَرْضِ وَ غَيْرِ ذَلِكَ إِلَى أَهْلِ الْمَسْكَنَةِ وَ الْفَقْرِ انْظُرُوا إِلَى مَا فِي هَذِهِ الْأَفْعَالِ مِنْ قَمْعِ نَوَاجِمِ الْفَخْرِ وَ قَدْعِ طَوَالِعِ الْكِبْرِ (۵)

إلى آخر ما سيأتى مشروحا فى آخر المجلد الخامس (۶)

۱- بضمتين أى مفتوحه موسعه.

۲- المراد بالاطراف هنا الأيدى و الارجل.

۳- عتاق الوجوه: كرامها و حسانها، و هو جمع عتيق من عتق: إذا رقت بشرته.

۴- المتون: الظهور.

۵- القمع: القهر. النواجم: الطوالع جمع ناجمه. القدع: الكف و المنع.

۶- و هو كتاب النبوّه، فى باب ما ورد بلفظ نبى من الأنبياء و بعض نوادر أحوالهم.

**[ترجمه]نهج البلاغة: و حضرت عليه السلام در خطبه قاصعه مى فرمايد: هر چه گرفتارى و آزمون عظيم تر باشد، بازده و پاداشش نيز سنگين تر خواهد بود مگر نمى بينيد خداوند انسان ها را از زمان آدم تا انسان هاى آخرين اين جهان، با سنگ هائى كه نه زيان مى رسانند و نه نفع مى بخشند، نه مى بينند و نه مى شنوند، آزمايش نموده. اين سنگ ها را خانه محترم خود قرار داده، و آن را موجب پايدارى و پابرجائى مردم گردانيده است. سپس آن را در پر سنگلاخ ترين مكان ها و بى گياه ترين نقاط زمين و كم فاصله ترين دره ها قرار داد. سپس مى فرمايد: خداوند، بندگانش را به آزمون هاى گوناگون مى آزمايد،

ص: ۱۱۴

و به كوشش هاى رنگارنگ در مسير تعبد و بندگى خالص قرار مى دهد، و به انواع سختى ها مبتلايشان مى سازد، تا خانه دل را از لوث خود خواهى و تكبر فروشويد، و فروتنى را در عمق جانشان بر نشاند، تا درهاى فضل و رحمت به سويشان گشوده شود و به سهولت وسيله بخشايش فراهم گردد، پس از خدا بترسيد، از خدا بترسيد، از كيفر سركشى در اين جهان و سرانجام وخيم ستم در آن سرا و بد فرجامى نخوت.

تا آن جا كه مى فرمايد: خداوند بندگان مؤمن را با نمازها و زكاتها و روزه هاى دشوار، از كبر و خودبينى محافظت و حراست مى كند، و به پيكر آنان آرامش مى بخشد، به ديدگان آنان فروتنى مى دهد، به پيكر آنان آرامش مى بخشد، به ديدگان آنان فروتنى مى دهد، نَفْس آنان را رام مى سازد، دل هاى آنان را افتادگى مى آموزد، و خودپسندى را از آنان دور مى كند. وانگهى ساييدن پيشانى كه بهترين جاهاى صورت است، بر خاك در سجده نماز، موجب تواضع است، و نهادن اعضاى پر ارزش بدن بر زمين دليل و نشانه اى كوچك، و چسبيدن شكم به پشت بر اثر روزه، باعث فروتنى است. به بركت زكات، بهره هاى زمين و جز اين در راه مستمندان مصرف شود. به اسرار آنچه در اين كارهاست با همه وجود بنگريد: از سركوبى جوانه هاى فخر و ريشه كن كردن درختان كبر - . نهج البلاغه: ۳۹۹ - .

و تا آخر خطبه، كه به طور كامل در پايان جلد پنج بيان مى شود.

**[ترجمه]

أبواب الموت و ما يلحقه إلى وقت البعث و النشور

باب ۱ حكمه الموت و حقيقته و ما ينبغى أن يعبر عنه

الآيات

الملك: «الَّذِى خَلَقَ الْمَوْتَ وَ الْحَياةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ»(۳)

lt;meta info="- الَّذِى خَلَقَ الْمَوْتَ وَ الْحَياةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَ هُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ - . ملك / ۲ - {همانكه مرگ و زندگى را پديد آورد تا شما را بيازمايد كه كدتوق: امتان نيكوكارتريد، و اوست ارجمند آمرزنده}

**[ترجمه]

تفسیر

قال الطبرسی أی خلق الموت للتعبد بالصبر علیه و الحیاه للتعبد بالشکر علیها أو الموت للاعتبار و الحیاه للتزود و قیل قدم الموت لأنه إلی القهر أقرب أو لأنه أقدم لِیَبْلُوَکُمْ أی لیعاملکم معامله المختبر بالأمر و النهی فیجازی کلا بقدر عمله و قیل لیبلوکم أیکم أکثر ذکرا للموت و أحسن له استعدادا و علیه صبرا و أکثر امتثالا فی الحیاه.

**[ترجمه]طبرسی گوید: مرگ را برای بندگی و صبر بر آن و زندگی را برای بندگی و شکر بر آن قرار داد؛ و یا مرگ را برای عبرت گرفتن، و زندگی را برای توشه اندوختن قرار داد.

گویند: خداوند مرگ را مقدم داشته است زیرا به قهاریت خدا نزدیک تر است، و یا به این دلیل است که مرگ بر زندگی مقدم است. «لیبلوکم» یعنی مانند کسی که آزمایشتان می کند، است، با شما رفتار کرده و به هر کس به اندازه عملش پاداش می دهد.

و گویند: «لیبلوکم» تا شما را بیازماید تا کدامیک از شما بیشتر به یاد مرگ هستید، و بهتر برای آن آماده شده، و بر آن صبر پیشه می کنید، و در زندگی فرمانبردارتر هستید. - . مجمع البیان ۱۰ : ۶۹ -

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

لی، الأمالی للصدوق ابْنُ الْوَلِیدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ یَزِیدَ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام إِنَّ قَوْماً أَتَوْا نَبِیّاً لَهُمْ فَقَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّکَ (۱)یَرْفَعْ عَنَّا الْمَوْتَ فَدَعَا لَهُمْ فَرَفَعَ اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی مِنْهُمُ الْمَوْتَ وَ کَثُرُوا حَتَّی ضَاقَتْ بِهِمُ الْمَنَازِلُ وَ کَثُرَ النَّسْلُ وَ کَانَ الرَّجُلُ یُصْبِحُ فَیَحْتَاجُ أَنْ یُطْعِمَ أَبَاهُ وَ أُمَّهُ وَ جَدَّهُ وَ جَدَّ جَدِّهِ وَ یُوَضِّیَهُمْ (۲)وَ یَتَعَاهَدَهُمْ فَشُغِلُوا عَنْ طَلَبِ الْمَعَاشِ فَأَتَوْهُ فَقَالُوا سَلْ رَبَّکَ أَنْ یَرُدَّنَا إِلَی آجَالِنَا الَّتِی کُنَّا عَلَیْهَا فَسَأَلَ رَبَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَرَدَّهُمْ إِلَی آجَالِهِمْ.

۱- فی المصدر: ربنا. م.

۲- أی ینظفهم. و فی المصدر: یرضیهم.

کا، الکافی علی عن أبیه عن ابن أبی عمیر مثله (۱)

**[ترجمه]امالی صدوق: امام صادق علیه السلام فرمود: قومی نزد پیغمبر عصر خود آمدند و گفتند: دعا کن پروردگار تو مرگ را از ما بردارد، برای آنان دعا کرد و خدای تبارک و تعالی مرگ را از میانشان برداشت و بسیار شدند، تا جا بر آن ها تنگ شد و نسل فراوان شد و صبح که می شد، هر مردی باید پدر و مادر و تا جد سی ام را خوراک دهد، و آنان را نظافت کند و وارسی کند، و از طلب معاش باز ماندند. نزد آن پیغمبر آمدند و گفتند: از پروردگارت بخواه که ما را به همان عمرهای خود برگرداند او از خدا خواست و خدای عز و جل آن ها را به عمرهاشان برگرداند. - . امالی صدوق: ۴۱۲ -

ص: ۱۱۶

مثل این روایت در کافی نیز منقول است. - . کافی ۳ : ۱۳۳ -

**[ترجمه]

«۲»

کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ إِسْحَاقَ عَنْ عَلِیِّ بْنِ مَهْزِیَارَ عَنْ فَضَالَةَ عَنْ مُوسَی بْنِ بَکْرٍ عَنْ زُرَارَةَ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: الْحَیَاةُ وَ الْمَوْتُ خَلْقَانِ مِنْ خَلْقِ اللَّهِ فَإِذَا جَاءَ الْمَوْتُ فَدَخَلَ فِی الْإِنْسَانِ لَمْ یَدْخُلْ فِی شَیْ ءٍ إِلَّا وَ خَرَجَتْ (۲)مِنْهُ الْحَیَاةُ.

**[ترجمه]کافی: امام باقر علیه السلام فرمود: زندگی و مرگ دو آفریده خداوند هستند. اگر مرگ بیاید و به انسان روی آورد، داخل در او می شود و مرگ داخل چیزی نمی شود مگر این که زندگی از آن خارج بشود. - . کافی ۳ : ۱۳۳ -

**[ترجمه]

«۳»

کا، الکافی الْعِدَّةُ عَنْ سَهْلٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُکَیْنٍ قَالَ: سُئِلَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الرَّجُلِ یَقُولُ اسْتَأْثَرَ اللَّهُ بِفُلَانٍ فَقَالَ ذَا مَکْرُوهٌ فَقِیلَ فُلَانٌ یَجُودُ بِنَفْسِهِ فَقَالَ لَا بَأْسَ أَ مَا تَرَاهُ یَفْتَحُ فَاهُ عِنْدَ مَوْتِهِ مَرَّتَیْنِ أَوْ ثَلَاثاً فَذَلِکَ حِینَ یَجُودُ بِهَا لِمَا یَرَی مِنْ ثَوَابِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ قَدْ کَانَ بِهَا ضَنِیناً.

**[ترجمه]کافی: از امام صادق علیه السلام درباره مردی سؤال شد که می گفت: خداوند فلان چیز را به خود اختصاص داد؛ فرمود: این بد و ناپسند است.؛ پس گفته شد: فلانی خود را آماده مرگ کرد؛ فرمود: اشکال ندارد؛ آیا او را نمی بینی که دهان خود را موقع مردن دو یا سه بار می گشاید؟ پس این هنگامه ایست که خود را آماده مرگ می کند، زیرا ثواب خدای عز و جل را می بیند، در حالی که قبلا نسبت به آن بخیل و تنگ نظر بود. - . کافی ۳ : ۱۳۳ -

**[ترجمه]

بیان

قال الجزری الاستیثار الانفراد بالشی ء و منه الحدیث إذا استأثر الله بشی ء فاله عنه انتهی أقول لعل کراهه ذلک لإشعاره بأنه قبل ذلک لم یکن الله متفردا بالقدره و التدبیر فیه أو لإیمائه إلی افتقاره سبحانه بذلک و انتفاعه تعالی به.

**[ترجمه]جزری گوید: « الاستیثار» به معنای چیزی را به خود اختصاص دادن است، و از همین باب است حدیثی که نقل شده است: وقتی خداوند چیزی را به خود اختصاص داد، پس از آن روی برگردان و آن را فراموش کن. پایان سخن جزری. می گویم: ممکن است علت کراهت آن باشد که پیش از این خداوند متفرد در قدرت و تدبیر در آن نبود و یا اشاره دارد به نیاز خدای سبحان به آن و سود بردن خدا از آن.

**[ترجمه]

«۴»

ع، علل الشرائع عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّمَا صَارَ الْإِنْسَانُ یَأْکُلُ وَ یَشْرَبُ بِالنَّارِ وَ یُبْصِرُ وَ یَعْمَلُ بِالنُّورِ وَ یَسْمَعُ وَ یَشَمُّ بِالرِّیحِ وَ یَجِدُ الطَّعَامَ وَ الشَّرَابَ بِالْمَاءِ وَ یَتَحَرَّکُ بِالرُّوحِ وَ سَاقَ الْحَدِیثَ إِلَی أَنْ قَالَ فَهَکَذَا الْإِنْسَانُ خُلِقَ مِنْ شَأْنِ الدُّنْیَا وَ شَأْنِ الْآخِرَهِ فَإِذَا جَمَعَ اللَّهُ بَیْنَهُمَا صَارَتْ حَیَاتُهُ فِی الْأَرْضِ لِأَنَّهُ نَزَلَ مِنْ شَأْنِ السَّمَاءِ إِلَی الدُّنْیَا فَإِذَا فَرَّقَ اللَّهُ بَیْنَهُمَا صَارَتْ تِلْکَ الْفُرْقَهُ الْمَوْتَ تَرُدُّ شَأْنَ الْأُخْرَی إِلَی السَّمَاءِ فَالْحَیَاهُ فِی الْأَرْضِ وَ الْمَوْتُ فِی السَّمَاءِ وَ ذَلِکَ أَنَّهُ یُفَرِّقُ بَیْنَ الْأَرْوَاحِ وَ الْجَسَدِ فَرُدَّتِ الرُّوحُ وَ النُّورُ إِلَی (۳)الْقُدْرَهِ [الْقُدُسِ الْأُولَی وَ تُرِکَ الْجَسَدُ لِأَنَّهُ مِنْ شَأْنِ الدُّنْیَا وَ إِنَّمَا فَسَدَ الْجَسَدُ فِی الدُّنْیَا لِأَنَّ الرِّیحَ تُنَشِّفُ الْمَاءَ فَیَیْبَسُ فَیَبْقَی الطِّینُ فَیَصِیرُ رُفَاتاً وَ یَبْلَی وَ یَرْجِعُ

۱- الا أن فیه: فردهم إلی حالهم. م.

۲- فی المصدر: و قد خرجت. م.

۳- فی المصدر: إلی القدره القدس خ ل الأولی. م.

كُلٌّ إِلَى جَوْهَرِهِ الْأَوَّلِ وَ تَحَرَّكَتِ الرُّوحُ (١)بِالنَّفْسِ حَرَكَتَهَا مِنَ الرِّيحِ فَمَا كَانَ مِنْ نَفْسِ الْمُؤْمِنِ فَهُوَ نُورٌ مُؤَيَّدٌ بِالْعَقْلِ وَ مَا كَانَ مِنْ نَفْسِ الْكَافِرِ فَهُوَ نَارٌ مُؤَيَّدٌ بِالنُّكْرِ(٢) فَهَذِهِ صُورَةُ نَارٍ وَ هَذِهِ صُورَةُ نُورٍ وَ الْمَوْتُ رَحْمَةٌ مِنَ اللَّهِ لِعِبَادِهِ الْمُؤْمِنِينَ وَ نَقِمَةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ.

أقول: سيأتى الخبر بتمامه و أسناده و شرحه فى كتاب السماء و العالم.

**[ترجمه]علل الشرائع: امام صادق علیه السلام فرمود: انسان با آتش می خورد و می آشامد و با نور می بیند و کار می کند و با باد می شنود و بوی اشیا را می فهمد و غذا و نوشیدنی را با آب می یابد و با روح حرگت می کند و حدیث را ادامه داد تا آن جا که فرمود: انسان این چنین آفریده شده برای کار دنیا و کار آخرت، و چون خدا میان این دو را جمع می کند، زندگی او در زمین قرار می گیرد، زیرا از یک مقام آسمانی به دنیا فرود آمده، و چون خدا میان این دو جدائی افکند، این جدائی مرگ است و آن چه از آخرتست، به آسمان گراید، پس زندگی در زمین است، و دوران مرگ در آسمان؛ و این برای آنست که میان جان و تن جدائی افتد، و جان و روشنی به عالم قدس نخست برگردد و تن بماند، زیرا که از مقام دنیا است، و همانا که تن در این دنیا تباه شود برای این که باد آب را بخشکاند، و خاک خشک گردد و نرم گردد و بپوسد،

ص: ۱۱۷

و هر کدام به عنصر نخست خود برگردند، و روح به سبب نفس تحرک پیدا می کند، تحرکی که از باد است پس انچه از نفس مؤمن باشد، نوریست که مؤید به عقل است و آن چه از نفس کافر است آتشی است که به شیطنت و بدی مؤید است. این از صورت آتش خود باشد و آن از صورت نور خود، و مرگ رحمتی است از خدا برای بنده مؤمنش و نقمت و عذابی است بر کافر. - . علل الشرایع ۱ : ۱۳۲ -

می گویم: این روایت به طور کامل همراه با شرح و اسناد آن در کتاب « آسمان و جهان» بیان می شود.

**[ترجمه]

«۵»

دَعَوَاتُ الرَّاوَنْدِيِّ، (٣)قَالَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله لَوْ لَا ثَلَاثَةٌ فِي ابْنِ آدَمَ مَا طَأْطَأَ رَأْسَهُ شَيْ ءٌ الْمَرَضُ وَ الْمَوْتُ وَ الْفَقْرُ وَ كُلُّهُنَّ فِيهِ وَ إِنَّهُ لَمَعَهُنَّ وَثَّابٌ.

**[ترجمه]دعوات راوندی: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: اگر سه چیز در انسان وجود نداشت، در برابر هیچ چیز سر فرو نمی آورد: بیماری و مرگ و فقر. همه این امور در او وجود دارد اما با این وجود طغیان می کند. - . دعوات راوندی: ۱۷۱ -

**[ترجمه]

باب ۲ علامات الکبر و أن ما بین الستین إلی السبعین معترک المنایا و تفسیر أرذل العمر

الآيات

النحل: «وَ اللَّهُ خَلَقَکُمْ ثُمَّ يَتَوَفَّاکُمْ وَ مِنْکُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلی أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِکَيْ لا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئاً إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ قَدِيرٌ»(۷۰)

الحج: «يا أَيُّهَا النَّاسُ إِنْ کُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْناکُمْ مِنْ تُرابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَ غَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِنُبَيِّنَ لَکُمْ وَ نُقِرُّ فِي الْأَرْحامِ ما نَشاءُ إِلی أَجَلٍ مُسَمًّی ثُمَّ نُخْرِجُکُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّکُمْ وَ مِنْکُمْ مَنْ يُتَوَفَّی وَ مِنْکُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلی أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِکَيْلا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئاً»(۵)

يس: «وَ مَنْ نُعَمِّرْهُ نُنَکِّسْهُ فِي الْخَلْقِ أَ فَلا يَعْقِلُونَ»(۶۸)

lt;meta info="- وَ اللَّهُ خَلَقَکُمْ ثُمَّ يَتَوَفَّاکُمْ وَ مِنْکُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلی أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِکَيْ لا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْئاً إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ قَدِيرٌ - . نحل / ۷۰ -

{و خدا شما را آفرید، سپس [جان] شما را می گیرد، و بعضی از شما تا خوارترین [دوره] سالهای زندگی [فرتوتی] بازگردانده می شود، به طوری که بعد از [آن همه] دانستن، [دیگر] چیزی نمی دانند. قطعاً خدا داناي تواناست.}

- يا أَيُّهَا النَّاسُ إِنْ کُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْناکُمْ مِنْ تُرابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَ غَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِنُبَيِّنَ لَکُمْ وَ نُقِرُّ فِي الْأَرْحامِ ما نَشاءُ إِلی أَجَلٍ مُسَمًّی ثُمَّ نُخْرِجُکُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّکُمْ وَ مِنْکُمْ مَنْ يُتَوَفَّی وَ مِنْکُمْ مَنْ يُرَدُّ إِلی أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِکَيْلا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئاً - . حج / ۵ -

{ای مردم، اگر در باره برانگیخته شدن در شکّید، پس [بدانید] که ما شما را از خاك آفریده ایم، سپس از نطفه، سپس از علقه، آنگاه از مضغه، دارای خلقت کامل و [احیاناً] خلقت ناقص، تا [قدرت خود را] بر شما روشن گردانیم. و آن چه را اراده می کنیم تا مدتی معین در رحمها قرار می دهیم، آنگاه شما را [به صورت] کودك برون می آوریم، سپس [حیات شما را ادامه می دهیم] تا به حد رشدتان برسید، و برخی از شما [زودرس] می میرد، و برخی از شما به غایت پیری می رسد به گونه ای که پس از دانستن [بسی چیزها] چیزی نمی داند. و زمین را خشکیده می بینی و[لی] چون آب بر آن فرود آوریم به جنبش درمی آید وبه گونه ای که پس از دانستن [بسی چیزها] چیزی نمی داند. و زمین را خشکیده می بینی و[لی] چون آب بر آن فرود آوریم به جنبش درمی آید و نمو می کند و از هر نوع [رستنیهای] نیکو می رویاند.}

- وَ مَنْ نُعَمِّرْهُ نُنَکِّسْهُ فِي الْخَلْقِ أَ فَلا يَعْقِلُونَ - . يس / ۶۸ -

{و هر که را عمر دراز دهیم، او را در خلقت دچار اُفْت می کنیم؛ آیا نمی اندیشند؟}

**[ترجمه]

تفسير

قال الطبرسی رحمه الله إِلی أَرْذَلِ الْعُمُرِ أی أدون العمر و أوضعه أی یبقیه حتی یصیر إلی حال الهرم و الخوف فیظهر النقصان فی جوارحه و حواسه و عقله.

۱- فی المصدر: و حرکت تحرکت خ ل الأرواح الروح خ ل.

۲- فی المصدر: النکر له. م.

۳- سقط هذا الخبر عن طبع أمین الضرب و هو موجود فی نسخه المصنّف بخطه الشریف.

و روى عن على عليه السلام أَنَّ أَرْذَلَ الْعُمُرِ خَمْسٌ وَ سَبْعُونَ سَنَةً.

و روى مثل ذلك عن النبى صلى الله عليه و آله و عن قتاده تسعون سنه. لِكَيْلا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئاً أى ليرجع إلى حال الطفوليه بنسيان ما كان علمه لأجل الكبر فكأنه لا يعلم شيئا مما كان عليه و قيل ليقل علمه بخلاف ما كان عليه فى حال شبابه.

**[ترجمه]طبرسی رحمه الله گوید: «إلى أرذل العمر» پست ترین مرحله عمر آدمی، یعنی چنان عمر کند تا به مرحله پیری و ترس برسد و در اعضا و حواس و عقل و خرد او نشانه های نقصان و ضعف آشکار شود.

ص: ۱۱۸

از امام علی علیه السلام روایت شده است که ارذل العمر، هفتاد و پنج سالگی است. از رسول خدا صلی الله علیه و آله نیز همین سن روایت شده است؛ و از قتاده، نود سالگی روایت شده است. - . مجمع البیان ۶ : ۱۷۷ -

«لِكَيْلا يَعْلَمَ مِنْ بَعْدِ عِلْمٍ شَيْئاً» - . حج / ۵ - {به گونه ای که پس از دانستن [بسی چیزها] چیزی نمی داند} یعنی به دوران کودکی برگردد و بسیاری از چیزهایی را که می دانست، فراموش می کند، گویا هیچ یک از دانسته های خود را به یاد نمی آورد. و گفته می شود: بر خلاف دوران جوانی، از علم و آگاهی او کم می شود. - . مجمع البیان ۶ : ۱۷۷ -

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

ل، الخصال ابْنُ الْوَلِيدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ يَزِيدَ عَنِ ابْنِ أَبِي عُمَيْرٍ عَنِ ابْنِ عَبْدِ الْحَمِيدِ عَنِ الصَّبَّاحِ مَوْلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: كُنْتُ مَعَ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فَلَمَّا مَرَرْنَا بِأُحُدٍ قَالَ تَرَى الثَّقْبَ الَّذِي فِيهِ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ أَمَّا أَنَا فَلَسْتُ أَرَاهُ وَ عَلَامَةُ الْكِبَرِ ثَلَاثٌ كَلَالُ الْبَصَرِ وَ انْحِنَاءُ الظَّهْرِ وَ رِقَّةُ الْقَدَمِ.

**[ترجمه]خصال: صباح، غلام امام صادق علیه السلام گوید: در خدمت امام صادق علیه السّلام بودم. از کنار کوه احد که می گذشتیم، فرمود: شکافی را که در کوه است می بینی؟ عرض کردم: بلی، فرمود: اما من نمی بینم و نشانه پیری سه چیز است: کم سوئی چشم و خمیدگی پشت و نازکی پا. - . خصال: ۸۸ -

**[ترجمه]

«۲»

مع، معانی الأخبار أَبِي عَنْ سَعْدٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ إِدْرِيسَ عَنِ الْأَشْعَرِيِّ عَنِ ابْنِ عَبْدِ الْحَمِيدِ عَمَّنْ حَدَّثَهُ قَالَ: مَاتَ رَجُلٌ مِنْ آلِ أَبِي طَالِبٍ لَمْ يَكُنْ حَضَرَهُ أَبُو الْحَسَنِ عليه السلام فَجَاءَهُ قَوْمٌ فَلَمَّا جَلَسَ أَمْسَكَ الْقَوْمُ كَأَنَّ عَلَى رُءُوسِهِمُ الطَّيْرَ فَكَانُوا فِي ذِكْرِ الْفُقَرَاءِ

(۱)وَ الْمَوْتِ فَلَمَّا جَلَسَ قَالَ ابْتِدَاءً مِنْهُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مَا بَيْنَ السِّتِّينَ إِلَى السَّبْعِينَ مُعْتَرَكُ الْمَنَايَا ثُمَّ قَالَ عليه السلام الْفُقَرَاءُ مِحَنُ الْإِسْلَامِ.

**[ترجمه]معانی الاخبار: یکی از راویان می گوید: یکی از اولاد آل ابو طالب درگذشت؛ امام کاظم علیه السّلام در آن جا حضور نداشتند، بعد از این که آمدند و در جای خود مستقر شدند مردم از سخن گفتن باز ماندند، آن ها قبل از آمدن امام علیه السّلام در مسائل فقر و مرگ گفتگو می کردند. هنگامی که حضرت در جای خود قرار گرفتند، فرمودند: رسول خدا صلی اللّه علیه و آله فرمود: بین شصت و هفتاد مرگ و میر زیاد است، و بیشترین مرگ ها در این سالها واقع می شود، و بعد فرمودند: فقراء نیکوکاران اسلام می باشند. - . معانی الاخبار: ۴۰۲ -

**[ترجمه]

«۳»

فس، تفسير القمی مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنِ الْعَبَّاسِ عَنِ ابْنِ أَبِی نَجْرَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْمُغِيرَةِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ عليه السلام قَالَ: إِذَا بَلَغَ الْعَبْدُ مِائَةَ سَنَةٍ فَهِيَ أَرْذَلُ الْعُمُرِ.

**[ترجمه]تفسیر قمی: امام صادق علیه السلام به نقل از پدران بزرگوارشان نقل فرمود: هنگامی که بنده به صد سالگی رسد، به سراشیبی (ارذل العمر) رسیده است. - . تفسیر قمی ۲ : ۵۳ -

**[ترجمه]

«۴»

ل، الخصال رُوِيَ أَنَّهُ إِذَا بَلَغَ الْمِائَةَ فَذَلِكَ أَرْذَلُ الْعُمُرِ.

**[ترجمه]خصال: نقل شده است: هنگامی که شخص به صد سالگی رسد، پست ترین دوران عمر اوست.

**[ترجمه]

«۵»

وَ رُوِيَ أَنَّ أَرْذَلَ الْعُمُرِ أَنْ يَكُونَ عَقْلُهُ عَقْلَ ابْنِ سَبْعِ سِنِينَ (۲)

**[ترجمه]خصال: پست ترین دوران عمر زمانی است که عقل انسان، همانند عقل بچه هفت ساله گردد. - . خصال: ۵۴۶ -

**[ترجمه]

«۶»

ف، تحف العقول عَنْ أَبِی الْحَسَنِ الثَّالِثِ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ یَوْماً إِنَّ أَکْلَ الْبِطِّیخِ یُورِثُ الْجُذَامَ فَقِیلَ لَهُ أَ لَیْسَ قَدْ أَمِنَ الْمُؤْمِنُ إِذَا أَتَی عَلَیْهِ أَرْبَعُونَ سَنَهً مِنَ الْجُنُونِ وَ الْجُذَامِ وَ الْبَرَصِ قَالَ نَعَمْ وَ لَکِنْ إِذَا خَالَفَ الْمُؤْمِنُ مَا أُمِرَ بِهِ مِمَّنْ آمَنَهُ لَمْ یَأْمَنْ أَنْ تُصِیبَهُ عُقُوبَهُ الْخِلَافِ.

ص: ۱۱۹

۱- فی المصدر: الفقر. و کذا فی الفقره الأخیره. م.

۲- فی المصدر: عقل سبع سنین. م.

**[ترجمه]تحف العقول: روزی امـام هـادی علیه السـلام فرمود: خوردن خربزه جـذام می آورد، به ایشـان گفته شـد: آیا چنین نیست که مؤمن که به چهل سالگی می رسـد، از جنون و جذام و برص در امان است؟ فرمود: آری، اما هر گاه مؤمن با آن چه بدان امر می شود، از اموری که به او ایمنی می بخشد، مخالفت می کند از وارد آمدن عقوبت مخالفت با آن در امان نیست. - . تحف العقول: ۳۵۷ -

**[ترجمه]

«۷»

شی، تفسـیر العیاشـی عَنْ أَبِی بَصِیرٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام إِذَا بَلَغَ الْعَبْدُ ثَلَاثاً وَ ثَلَاثِینَ سَنَةً فَقَدْ بَلَغَ أَشُدَّهُ وَ إِذَا بَلَغَ أَرْبَعِینَ سَنَةً فَقَدِ انْتَهَی مُنْتَهَاهُ وَ إِذَا بَلَغَ إِحْدَی وَ أَرْبَعِینَ فَهُوَ فِی النُّقْصَانِ وَ یَنْبَغِی لِصَاحِبِ الْخَمْسِینَ أَنْ یَکُونَ کَمَنْ هُوَ فِی النَّزْعِ.

**[ترجمه]ص: ۱۱۹

تفسـیر عیاشی: امام صادق علیه السلام فرمود: هر گاه بنده به سی و سه سالگی برسد، به حد رشد خود رسیده است و هر گاه به چهل سال برسد، به نهایت خود رسـیده است، و هر گاه به چهل و یک سالگی رسد، رو به کاستی است، و کسی که عمرش به پنجاه رسیده، سزاوار است همانند کسی باشد که در حال نزع و جان کندن است - . تفسیر عیاشی ۲ : ۳۱۵ - .

**[ترجمه]

«۸»

(۱)

دَعَوَاتُ الرَّاوَنْدِیِّ، قَالَ النَّبِیُّ صـلی الله علیه و آله الْمُسْـلِمُ إِذَا ضَعُفَ مِنَ الْکِبَرِ یَأْمُرُ اللَّهُ الْمَلَکَ أَنْ یَکْتُبَ لَهُ فِی حَالِهِ تِلْکَ مَا کَانَ یَعْمَلُ وَ هُوَ شَابٌّ نَشِیطٌ مُجْتَمِعٌ.

**[ترجمه]دعوات راوندی: رسول خدا صـلی الله علیه و آله فرمود: مسلمان هنگامی که ضعف پیری بر او غلبه کند، خداوند به فرشـته ای دسـتور می دهد که در این حال اعمال (نیکی) را که او در جوانی و شادابی و سلامت انجام می داد، برایش بنویسد. - . دعوات راوندی: ۱۶۳ -

**[ترجمه]

«۹»

نهج، نهج البلاغه قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام الْعُمُرُ الَّذِی أَعْذَرَ اللَّهُ فِیهِ إِلَی ابْنِ آدَمَ سِتُّونَ سَنَةً.

**[ترجمه]نهج البلاغه: اميرالمومنين عليه السلام فرمود: آن مدت عمری كه خداوند برای فرزندان آدم جای عذر و بهانه را باقی گذارده است، شصت سال است - . نهج البلاغه: ۳۲۸ - .

**[ترجمه]

باب ۳ الطاعون و الفرار منه

اشاره

باب ۳ الطاعون و الفرار منه (۲)

**[ترجمه]طاعون و فرار از آن

**[ترجمه]

الآيات

البقره: «أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيارِهِمْ وَ هُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْياهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَشْكُرُونَ»(۲۴۳)

lt;meta info="- أَ لَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيارِهِمْ وَ هُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْياهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَشْكُرُونَ - . بقره / ۲۴۳ -

{آيا از [حال] كسانی كه از بيم مرگ از خانه های خود خارج شدند، و هزاران تن بودند، خبر نيافتی؟ پس خداوند به آنان گفت: «تن به مرگ بسپاريد» آنگاه آنان را زنده ساخت. آری، خداوند نسبت به مردم، صاحب بخشش است، ولی بيشتر مردم سپاسگزاری نمی كنند.}

**[ترجمه]

تفسير

قيل نزلت فی أهل داوردان قريه قبل واسط وقع فيهم طاعون فخرجوا هاربين فأماتهم الله فمر بهم حزقيل (۳) و قد عريت عظامهم و تفرقت أوصالهم فتعجب من ذلك فأوحى الله إليه ناد فيهم أن قوموا بإذن الله فنادى فقاموا يقولون سبحانك اللهم و بحمدك لا إله إلا أنت و قيل نزلت فی قوم من بنی إسرائيل دعاهم ملكهم إلى الجهاد ففروا حذر الموت فأماتهم الله ثمانيه أيام ثم أحياهم.

ص: ۱۲۰

١- (*)سقط هذا الخبر و تاليه عن طبع أمين الضرب و هما موجودان فى نسخه المصنّف بخطه الشريف.

٢- الطاعون: مرض معروف، هو بثر و ورم مؤلم جدا، يخرج مع لهب، و يسود ما حواليه أو يخضر أو يحمر حمره بنفسجيه كدره، و يحصل معه خفقان القلب و القى ء، و يخرج فى المراق و الآباط غالبا و الأيدى و الأصابع و سائر الجسد. قاله النووى فى تهذيب الأسماء و اللغات.

٣- هو حزقيل بن بورى و يلقب بابن العجوز، من سلاله لاوى أحد أنبياء بنى إسرائيل، يأتى ذكره فى كتاب النبوّه.

**[ترجمه]این آیه در شأن اهالی داوردان، روستایی نرسیده به واسط است که طاعون در بینشان شایع شد، و برای فرار از طاعون از شهر خارج شدند و خداوند جان آن ها را گرفت، حزقیلِ پیامبر بر آن ها گذشت و مشاهده کرد استخوان هایشان پوسیده و اعضای بدنشان پراکنده شده است، از این امر شگفت زده شد. خدای متعال به او وحی فرمود: از آن ها بخواه تا به اذن خداوند برخیزند، حزقیل آن ها را صدا کرد و برخاستند، در حالی که می گفتند: سبحانک اللهم وبحمدک لا إله إلا أنت.

و گویند: این آیه در شأن قومی از بنی اسرائیل است که پادشاهشان آنان را به جهاد دعوت کرد و آن ها از مرگ گریختند، سپس خداوند هشت روز جانشان را گرفت و دوباره آنان را زنده کرد. - . تفسیر بیضاوی ۱ : ۲۰۹ -

ص: ۱۲۰

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

ن، عيون أخبار الرضا عليه السلام الْمُفَسِّرُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَنِ الْحُسَيْنِيِّ عَنْ أَبِی مُحَمَّدٍ الْعَسْكَرِیِّ عَنْ آبائه عَلَيْهِمُ السَّلَامُ قَالَ: قِيلَ لِلصَّادِقِ عليه السلام أَخْبِرْنَا عَنِ الطَّاعُونِ فَقَالَ عَذَابُ اللَّهِ لِقَوْمٍ (۱)وَ رَحْمَةٌ لِآخَرِينَ قَالُوا وَ كَيْفَ تَكُونُ الرَّحْمَةُ عَذَاباً قَالَ أَ مَا تَعْرِفُونَ أَنَّ نِيرَانَ جَهَنَّمَ عَذَابٌ عَلَى الْكُفَّارِ وَ خَزَنَةُ جَهَنَّمَ مَعَهُمْ فِيهَا فَهِیَ رَحْمَةٌ عَلَيْهِمْ.

ع، علل الشرائع الْمُفَسِّرُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَنِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیٍّ النَّاصِرِ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْجَوَادِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ مثله.

**[ترجمه]عیون أخبار الرضا علیه السلام : از امام صادق علیه السّلام در باره طاعون سؤال شد، آن حضرت فرمودند: برای عدّه ای عذاب و برای عدّه ای دیگر رحمت است، گفتند: چگونه ممکن است رحمت عذاب باشد؟! فرمود: آیا نمی دانید آتش جهنّم برای کافرین عذاب است ولی برای خزنه جهنّم که با کافرین در آن جا هستند، مایه رحمت است؟ - . عیون اخبار الرضا ۲ : ۶ -

در علل الشرائع نیز حدیث مشابهی از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است. - . علل الشرایع ۱ : ۲۸۹

-

**[ترجمه]

«۲»

ن، عيون أخبار الرضا عليه السلام بِالْأَسَانِيدِ الثَّلَاثَةِ عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ عليهم السلام قَالَ قَالَ عَلِیٌّ عليه السلام الطَّاعُونُ مِيتَةٌ وَحِيَّةٌ.

صح، صحیفه الرضا علیه السلام عَنْهُ علیه السلام مِثْلَهُ.

**[ترجمه]عیون اخبار الرضا علیه السلام : امام رضا علیه السلام از پدران بزرگوارشان نقل می کند که امیرالمومنین علی علیه السلام فرمود: طاعون، مرگ سریع است. - . عیون اخبار الرضا ۲ : ۶ -

حدیث مشابهی در صحیفه الرضا علیه السلام از حضرت علیه السلام نقل کرده است.

**[ترجمه]

بیان

وحِیّه أی سریعه.

**[ترجمه]وحِیّه به معنای سریع است.

**[ترجمه]

«۳»

ع، علل الشرائع ابْنُ الْمُتَوَكِّلِ عَنِ السَّعْدَآبَادِيِّ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَاصِمِ بْنِ حُمَيْدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْمُغِيرَهِ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام الْقَوْمُ يَكُونُونَ فِي الْبَلَدِ يَقَعُ فِيهَا الْمَوْتُ أَ لَهُمْ أَنْ يَتَحَوَّلُوا عَنْهَا إِلَى غَيْرِهَا قَالَ نَعَمْ قُلْتُ بَلَغَنَا أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَابَ قَوْماً بِذَلِكَ فَقَالَ أُولَئِكَ كَانُوا رَتَبَهً بِإِزَاءِ الْعَدُوِّ فَأَمَرَهُمْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنْ يَثْبُتُوا فِي مَوْضِعِهِمْ وَ لَا يَتَحَوَّلُوا مِنْهُ إِلَى غَيْرِهِ فَلَمَّا وَقَعَ فِيهِمُ الْمَوْتُ تَحَوَّلُوا مِنْ ذَلِكَ الْمَكَانِ إِلَى غَيْرِهِ فَكَانَ تَحْوِيلُهُمْ مِنْ ذَلِكَ الْمَكَانِ إِلَى غَيْرِهِ كَالْفِرَارِ مِنَ الزَّحْفِ.

**[ترجمه]علل الشرائع: از علی بن مغیره نقل شده که گفت: محضر مبارک حضرت ابی عبدالله علیه السلام عرض کردم: «مردم در شهر بوده و مرگ در بینشان واقع می شود؛ مثل این که مرض وبا در بین ایشان شایع می گردد و آن ها را از پای در می آورد. آیا می توانند از آن شهر گریخته و جای دیگر بروند؟» حضرت فرمود: «آری.» عرضه داشتم: «به ما رسیده که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم گروهی را به خاطر این کار، ملامت و سرزنش کردند؟ حضرت فرمود: آن ها گروهی بودند در مقابل دشمن، که رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم مأمورشان کرده بود

در جای خود مانده و به جای دیگری نروند. وقتی مرگ و هلاکت در بینشان واقع شد، از آن مکان به جای دیگری گریختند و این گریز به مشابه این بود که از صحنه نبرد (جهاد) گریخته بودند، از این رو مورد نهی و ملامت قرار گرفتند». -[۱]. علل الشرایع ۲ : ۲۳۷ -

**[ترجمه]

بیان

فی بعض النسخ رئیه بالهمزه من الرؤیه أی کانوا یتراءون العدوّ و یترقّبونهم و فی بعضـها رتبه بالتاء قبل الباء الموحّده أی رتّبوا و أثبتوا بإزاء العدوّ.

**[ترجمه]در برخی از نسخه ها، رئیه با همزه از الرؤیه گرفته شده است، یعنی دشمن را می دیدند و زیر نظر داشتند، در برخی از نسخه ها «رتبه» با تاء و قبل از باء موحده است، یعنی ایستادگی کرده و در برابر دشمن مقاومت کردند.

**[ترجمه]

«۴»

مع، معانی الأخبار ابْنُ الْوَلِیدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِیهِ عَنْ فَضَالَهَ عَنْ أَبَانٍ الْأَحْمَرِ قَالَ: سَأَلَ بَعْضُ أَصْحَابِنَا أَبَا الْحَسَنِ علیه السلام عَنِ الطَّاعُونِ یَقَعُ فِی بَلْدَهٍ وَ أَنَا فِیهَا أَتَحَوَّلُ عَنْهَا قَالَ نَعَمْ قَالَ فَفِی الْقَرْیَهِ وَ أَنَا فِیهَا أَتَحَوَّلُ عَنْهَا قَالَ نَعَمْ قَالَ فَفِی الدَّارِ وَ أَنَا فِیهَا أَتَحَوَّلُ عَنْهَا قَالَ نَعَمْ قُلْتُ فَإِنَّا نَتَحَدَّثُ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ

۱- فی نسخه: عذاب لقوم.

صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ قَالَ الْفِرَارُ مِنَ الطَّاعُونِ كَالْفِرَارِ مِنَ الزَّحْفِ قَالَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله علیه و آله إِنَّمَا قَالَ هَذَا فِي قَوْمٍ كَانُوا يَكُونُونَ فِي الثُّغُورِ فِي نَحْوِ الْعَدُوِّ فَيَقَعُ الطَّاعُونُ فَيُخَلُّونَ أَمَاكِنَهُمْ وَ يَفِرُّونَ مِنْهَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله علیه و آله ذَلِكَ فِيهِمْ.

**[ترجمه]معانی الاخبار: کسی از اصحاب موسی بن جعفر علیه السلام از ایشان سؤال می کند: من در شهری هستم که بیماری طاعون شایع شده، می شود به شهر دیگر بروم؟ حضرت فرمودند: بله، آن فرد گفت: اگر طاعون به روستای ما بیاید و من به روستای دیگر بروم. حضرت فرمودند: اشکالی ندارد.

شخص گفت در خانه ام باشم این بیماری بیاید، می شود بیرون بروم؟ حضرت فرمودند: بله. شخص گفت: این خبر به ما رسیده است از رسول الله صلی الله علیه و آله که فرمودند: « اگر کسی از طاعون فرار کند، مثل این که از جهاد فرار کرده است.

حضرت فرمودند: موردی که پیامبر صلی الله علیه و آله

ص: ۱۲۱

فرمودند: فرار از طاعون مثل فرار از جهاد است، درباره گروهی از ساکنین مرزها در مقابل دشمن بود، در آن جا طاعون آمد، آن ها خانه هایشان را خالی و فرار کردند. پس رسول خدا (ص) آن سخن را در خصوص این افراد فرمودند. - . معانی الاخبار: ۲۵۴ -

**[ترجمه]

«۵»

وَ رُوِيَ أَنَّهُ إِذَا وَقَعَ الطَّاعُونُ فِي أَهْلِ مَسْجِدٍ فَلَيْسَ لَهُمْ أَنْ يَفِرُّوا مِنْهُ إِلَى غَيْرِهِ.

**[ترجمه]روایت شده است: اگر طاعون در میان اهل مسجدی شایع شود، جایز نیست که از آن جا به جای دیگری فرار کنند. - . معانی الاخبار: ۲۵۴ -

**[ترجمه]

بيان

يمكن أن يكون الروايه الأخيره على تقدير صحتها محموله على الكراهه جمعا بينها و بين ما سبق و الظاهر أن لخصوصيه المسجد مدخلا و ليس لبيان الفرد الخفى

لِمَا رَوَاهُ عَلِيُّ بْنُ جَعْفَرٍ فِي كِتَابِ الْمَسَائِلِ، عَنْ أَخِيهِ مُوسَى علیه السلام قَالَ سَأَلْتُهُ عَنِ الْوَبَاءِ (۱)يَقَعُ فِي الْأَرْضِ هَلْ يَصْلُحُ لِلرَّجُلِ

أَنْ يَهْرُبَ مِنْهُ قَالَ يَهْرُبُ مِنْهُ مَا لَمْ يَقَعْ فِی مَسْجِدِهِ الَّذِی یُصَلِّی فِيهِ فَإِذَا وَقَعَ فِی أَهْلِ مَسْجِدِهِ الَّذِی یُصَلِّی فِيهِ فَلَا يَصْلُحُ الْهَرَبُ مِنْهُ

**[ترجمه]ممکن است این روایت اخیر چنـدان صـحیح نباشد و نتوان با روایت پیشـین جمع کرد، به نظر می رسد خصوصـیت مسـجد مدخلیت و سـببیت دارد و برای بیان فرد خفیّ نیست؛ زیرا در کتاب المسائل از امام کاظم علیه السلام درباره وبا که در زمین واقع می شود، پرسـیدم که آیـا صـلاح است کسـی از آن بگریزد؟ فرمود: تـا زمـانی که در مسـجدی که در آن نمـاز می گزارد واقع نشده، بگریزد. اما وقتی که در میان اهل مسجدی که در آن نماز می گذارد واقع شد، صلاح نیست که بگریزد.

**[ترجمه]

«۶»

ن، عیون أخبـار الرضا علیه السـلام جَعْفَرُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ أَحْمَـدَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُمَرَ بْنِ عَبْـدِ الْعَزِيزِ عَمَّنْ سَـمِعَ الْحَسَنَ بْنَ مُحَمَّدٍ النَّوْفَلِيَّ عَنِ الرِّضَـا علیه السـلام قَـالَ: إِنَّ قَوْمـاً مِنْ بَنِی إِسْـرَائِيلَ هَرَبُوا مِنْ بِلَادِهِمْ مِنَ الطَّاعُونِ وَ هُمْ أُلُوفٌ حَـذَرَ الْمَوْتِ فَأَمَـاتَهُمُ اللَّهُ فِی سَاعَهٍ وَاحِـدَهٍ فَعَمَـدَ أَهْلُ تِلْکَ الْقَرْيَهِ فَحَظَرُوا عَلَيْهِمْ حَظِيرَهً (۲)فَلَمْ يَزَالُوا فِيهَا حَتَّی نَخِرَتْ عِظَامُهُمْ (۳)فَصَارُوا رَمِيماً فَمَرَّ بِهِمْ نَبِيٌّ مِنْ أَنْبِيَاءِ بَنِی إِسْرَائِيلَ فَتَعَجَّبَ مِنْهُمْ وَ مِنْ كَثْرَهِ الْعِظَامِ الْبَالِيَهِ فَأَوْحَی اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَيْهِ أَ تُحِبُّ أَنْ أُحْيِيَهُمْ لَکَ فَتُنْذِرَهُمْ فَقَالَ نَعَمْ يَا رَبِّ فَأَوْحَی اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ أَنْ نَادِهِمْ فَقَالَ أَيَّتُهَا الْعِظَامُ الْبَالِيَهُ قُومِی بِإِذْنِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَقَامُوا أَحْيَاءً أَجْمَعُونَ يَنْفُضُونَ التُّرَابَ عَنْ رُءُوسِهِمْ.

**[ترجمه]عیون اخبـار الرضـا علیه السـلام : امام رضا علیه السـلام فرمود: قومی از بنی اسـرائیل از بیم طاعون از شـهرهای خود خارج شدنـد،« وَ هُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ» - . بقره / ۲۴۳ - {از ترس مرگ، از خانه های خود فرار کردنـد؟ و آنان، هزارها نفر بودند} خداوند به یکباره جان آنان را گرفت، مردم آن روستا در زیر سـتونی سقفی نصب کردند و سایبانی بر آن ها ساختند، به همین حال بودند تا این که استخوان هایشان پوسید و متلاشی شد.

یکی از پیامبران بنی اسـرائیل بر آن ها گذشت، و از آن ها و از اسـتخوان های زیادی که پوسـیده بود، شگفت زده شد. خدای عز و جل به او وحی کرد: دوست داری آن ها را برای تو زنـده کنم تا آن ها را بیم دهی؟ پاسـخ داد: آری، پروردگارا. خدای عز و جـل به او وحی کرد که آنـان را فرا بخوانـد. آن پیـامبر فرمود: ای اسـتخوان های پوسـیده به اذن و اراده خـدای عز و جل برخیزید. پس همه آن ها زنده شدند و خاک را از سر و روی خود زدودند. - . عیون اخبار الرضا ۱ : ۱۶۰ -

**[ترجمه]

«۷»

کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَی يَرْفَعُهُ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیه السـلام قَالَ: دَعَا نَبِيٌّ مِنَ الْأَنْبِيَاءِ عَلَی قَوْمِهِ فَقِيلَ لَهُ أُسَـلِّطُ عَلَيْهِمْ عَدُوَّهُمْ فَقَالَ لَا فَقِيلَ لَهُ فَالْجُوعَ فَقَالَ لَا

۱- قال ابن منظور فی لسان العرب: الوباء: الطاعون بالقصر و المد و الهمز، و قیل: هو کل مرض عام.

۲- الحظیره: ما یحاط بالشی ء خشبا أو قصبا.

۳- أی بلیت و تفتّت.

فَقِيلَ لَهُ مَا تُرِيدُ فَقَالَ مَوْتٌ دَفِيفٌ يَحْزُنُ الْقَلْبَ وَ يُقِلُّ الْعَدَدَ فَأَرْسِلَ عَلَيْهِمُ الطَّاعُونُ.

**[ترجمه]کافی: امیرالمومنین علیه السلام فرمود: یکی از پیامبران بنی اسرائیل قوم خود را نفرین کرد، به او گفته شد: دشمن را بر آن ها مسلط کنم؟ گفت: خیر. گفت: گرسنگی چطور؟ گفت: خیر.

ص: ۱۲۲

به او گفتند: چه می خواهی؟ گفت: مرگ آرام و آهسته که قلب را اندوهگین سازد و از تعدادشان بکاهد. پس خداوند طاعون را بر آن ها مسلط ساخت. - . کافی ۳ : ۱۳۴ -

**[ترجمه]

«۸»

فس، تفسیر القمی أَ لَمْ تَرَ إِلَی الَّذِینَ خَرَجُوا الْآیَهَ قَالَ إِنَّهُ کَانَ وَقَعَ طَاعُونٌ بِالشَّامِ فِی بَعْضِ الْمَوَاضِعِ فَخَرَجَ مِنْهُمْ خَلْقٌ کَثِیرٌ هَرَباً مِنَ الطَّاعُونِ فَصَارُوا إِلَی مَفَازَهٍ فَمَاتُوا فِی لَیْلَهٍ وَاحِدَهٍ کُلُّهُمْ وَ کَانُوا حَتَّی إِنَّ الْمَارَّ فِی تِلْکَ الطُّرُقِ کَانَ یُنَحِّی عِظَامَهُمْ بِرِجْلِهِ عَنِ الطَّرِیقِ ثُمَّ أَحْیَاهُمُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ رَدَّهُمْ إِلَی مَنَازِلِهِمْ وَ عَاشُوا دَهْراً طَوِیلًا ثُمَّ مَاتُوا وَ دُفِنُوا.

**[ترجمه]تفسیر قمی: در تفسیر آیه شریفه« أَلَمْ تَرَ إِلَی الَّذِینَ خَرَجُوا» - . بقره / ۲۴۳ - {آیا ندیدی جمعیتی را که از ترس مرگ، از خانه های خود فرار کردند؟ و آنان، هزارها نفر بودند} فرمود: شام از ترس ابتلاء به طاعون به سوی بیابان ها می گریختند، و در یک شب همه آن ها مردند. تعداد کشته شدگان به حدی بود که برای عبور از خیابان ها می بایست از روی جنازه آن ها گذشت. سپس خدای عز و جل بار دیگر آنان را زنده ساخت و به خانه هایشان بازگرداند و روزگاری طولانی زندگانی کردند، سپس مرده و دفن شدند. - . تفسیر قمی ۱ : ۸۸ -

**[ترجمه]

«۹»

کا، الکافی الْعِدَّهُ عَنْ سَهْلٍ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عُمَرَ بْنِ یَزِیدَ وَ غَیْرِهِ عَنْ بَعْضِهِمْ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام وَ بَعْضِهِمْ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام فِی قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ أَ لَمْ تَرَ إِلَی الَّذِینَ خَرَجُوا مِنْ دِیارِهِمْ وَ هُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْیاهُمْ فَقَالَ إِنَّ هَؤُلَاءِ أَهْلُ مَدِینَهٍ مِنْ مَدَائِنِ الشَّامِ وَ کَانُوا سَبْعِینَ أَلْفَ بَیْتٍ وَ کَانَ الطَّاعُونُ یَقَعُ فِیهِمْ فِی کُلِّ أَوَانٍ فَکَانُوا إِذَا أَحَسُّوا بِهِ خَرَجَ مِنَ الْمَدِینَهِ الْأَغْنِیَاءُ لِقُوَّتِهِمْ وَ بَقِیَ فِیهَا الْفُقَرَاءُ لِضَعْفِهِمْ فَکَانَ الْمَوْتُ یَکْثُرُ فِی الَّذِینَ أَقَامُوا وَ یَقِلُّ فِی الَّذِینَ خَرَجُوا فَیَقُولُ الَّذِینَ خَرَجُوا لَوْ کُنَّا أَقَمْنَا لَکَثُرَ فِینَا الْمَوْتُ وَ یَقُولُ الَّذِینَ أَقَامُوا لَوْ کُنَّا خَرَجْنَا لَقَلَّ فِینَا الْمَوْتُ قَالَ فَأَجْمَعَ رَأْیُهُمْ جَمِیعاً أَنَّهُ إِذَا وَقَعَ الطَّاعُونُ وَ أَحَسُّوا بِهِ خَرَجُوا کُلُّهُمْ مِنَ الْمَدِینَهِ فَلَمَّا أَحَسُّوا بِالطَّاعُونِ خَرَجُوا جَمِیعاً وَ تَنَحَّوْا عَنِ الطَّاعُونِ حَذَرَ الْمَوْتِ فَسَارُوا فِی الْبِلَادِ مَا شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ إِنَّهُمْ مَرُّوا بِمَدِینَهٍ خَرِبَهٍ قَدْ جَلَا أَهْلُهَا عَنْهَا وَ أَفْنَاهُمُ الطَّاعُونُ فَنَزَلُوا بِهَا فَلَمَّا حَطُّوا رِحَالَهُمْ وَ

اطْمَأَنُّوا بِهَا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مُوتُوا جَمِيعاً فَمَاتُوا مِنْ سَاعَتِهِمْ وَ صَارُوا رَمِيماً عِظَاماً تَلُوحُ وَ كَانُوا عَلَى طَرِيقِ الْمَارَّهِ فَكَنَسَتْهُمُ الْمَارَّهُ فَنَحَّوْهُمْ وَ جَمَعُوهُمْ فِي مَوْضِعٍ فَمَرَّ بِهِمْ نَبِيٌّ مِنْ أَنْبِيَاءِ بَنِي إِسْرَائِيلَ يُقَالُ لَهُ حِزْقِيلُ فَلَمَّا رَأَى تِلْكَ الْعِظَامَ بَكَى وَ اسْتَعْبَرَ (۱)وَ قَالَ يَا رَبِّ لَوْ شِئْتَ لَأَحْيَيْتَهُمُ السَّاعَهَ كَمَا أَمَتَّهُمْ فَعَمَرُوا بِلَادَكَ وَ وَلَدُوا عِبَادَكَ وَ عَبَدُوكَ مَعَ مَنْ يَعْبُدُكَ مِنْ خَلْقِكَ فَأَوْحَى اللَّهُ تَعَالَى إِلَيْهِ أَ فَتُحِبُّ

ص: ۱۲۳

۱- أی جرت عبرته أی دمعته.

ذَلِکَ فَقَالَ نَعَمْ یَا رَبِّ فَأَحْیِهِمْ قَالَ فَأَوْحَی اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَیْهِ قُلْ کَذَا وَ کَذَا فَقَالَ الَّذِی أَمَرَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ أَنْ یَقُولَهُ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام وَ هُوَ الِاسْمُ الْأَعْظَمُ فَلَمَّا قَالَ حِزْقِیلُ ذَلِکَ الْکَلَامَ نَظَرَ إِلَی الْعِظَامِ یَطِیرُ بَعْضُهَا إِلَی بَعْضٍ فَعَادُوا أَحْیَاءً یَنْظُرُ بَعْضُهُمْ إِلَی بَعْضٍ یُسَبِّحُونَ اللَّهَ عَزَّ ذِکْرُهُ وَ یُکَبِّرُونَهُ وَ یُهَلِّلُونَهُ فَقَالَ حِزْقِیلُ عِنْدَ ذَلِکَ أَشْهَدُ أَنَّ اللَّهَ عَلی کُلِّ شَیْ ءٍ قَدِیرٌ قَالَ عُمَرُ بْنُ یَزِیدَ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فِیهِمْ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآیَهُ.

**[ترجمه]کافی: ز امام باقر و امام صادق علیهما السلام در باره آیه« أَلَمْ تَرَ إِلَی الَّذِینَ خَرَجُوا مِنْ دِیارِهِمْ حَذَرَ الْمَوْتِ» - . بقره / ۲۴۳ - {آیا ندیدی جمعیتی را که از ترس مرگ، از خانه های خود فرار کردند؟ و آنان، هزارها نفر بودند} نقل شده: این قوم اهل شهری از شهرهای شام و از بنی اسرائیل بودند و تعداد آن ها هفتاد هزار نفر بود، که بیماری طاعون هر از چند گاهی میان آن ها شایع می شد، و هرگاه احساس می کردند این مرض حادث شده، ثروتمندان از شهر خارج شدند و فقراء به جهت ناداری در شهر باقی ماندند، و لذا مرگ و میر بیشتر در میان فقرا واقع شد و ثروتمندانی که از شهر فرار کرده بودند، اکثرا نجات پیدا کردند، بعد فقرا گفتند: اگر ما هم از شهر خارج شده بودیم زنده می ماندیم، و اغنیاء گفتند: اگر ما در شهر مانده بودیم، می مردیم. پس فقرا نیز تصمیم گرفتند مثل اغنیاء از شهر خارج شوند، بار دیگر که طاعون شایع شد، همگی از بیم مرگ از شهر خارج شدند و در شهرها به راه افتادند تا به شهر ویرانی رسیدند که طاعون اهالی آن جا را هلاک کرده بود، وقتی بار و بنه خود را نهادند امر الهی مبنی بر مرگ آن ها صادر شد،پس همگی هلاک شدند. اینان بر سر راه گذر کاروانیان بودند، رهگذران استخوان های آنان را از کنار راه دور کردند و همه را در یک جا گرد آوردند. پس از این ماجرا یکی از پیامبران بنی اسرائیل به نام حزقیل از آن جا گذشت و چون آن استخوان ها را دید، آب در دیده گرداند و گریست. و گفت: پروردگارا! اگر بخواهی این ها را هم اینک زنده می گردانی چنان که آن ها را میراندی تا شهرهایت را آباد کنند و از بندگانت فرزند آرند و همراه دیگر خلائق تو که پرستشت می کنند تو را بپرستند. خدای متعال به او وحی فرمود: آیا دوست داری

ص: ۱۲۳

آن ها زنده شوند؟ عرض کرد: آری، بار خدایا! آن ها را زنده کن. خدای عزّ و جلّ بدو وحی فرمود که چنین و چنان بگو. او نیز همان را بر زبان جاری کرد که خدای عزّ و جلّ به او دستور داده بود. امام صادق علیه السّلام فرمود: آن اسم اعظم بود، و چون حزقیل آن کلام را بر زبان جاری کرد، دید استخوان های پراکنده را که به سوی یکدیگر می پرند، و همه آن ها زنده شدند و به یکدیگر می نگریستند «و سبحان اللّه و اللّه اکبر و لا اله الا اللّه» می گفتند. در این هنگام حزقیل گفت: گواهی می دهم که «خدای بر هر کاری توانا است» - طلاق / ۱۲ - . عمر بن یزید می گوید: امام صادق علیه السّلام فرمود: این آیه درباره این ها نازل شد. - . کافی ۸: ۱۹۹ -

**[ترجمه]

«۱۰»

دَعَوَاتُ الرَّاوَنْدِیِّ، سُئِلَ زَیْنُ الْعَابِدِینَ علیه السلام عَنِ الطَّاعُونِ أَ نَبْرَأُ مِمَّنْ یَلْحَقُهُ فَإِنَّهُ مُعَذَّبٌ فَقَالَ علیه السلام إِنْ کَانَ عَاصِیاً فَابْرَأْ

مِنْهُ طُعِنَ أَوْ لَمْ يُطْعَنْ (۱)وَ إِنْ كَانَ لِلَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ مُطِيعاً فَإِنَّ الطَّاعُونَ مِمَّا تُمَحَّصُ بِهِ ذُنُوبُهُ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ عَذَّبَ بِهِ قَوْماً وَ يَرْحَمُ بِهِ آخَرِينَ وَاسِعَةٌ قُدْرَتُهُ لِمَا يَشَاءُ أَ مَا تَرَوْنَ أَنَّهُ جَعَلَ الشَّمْسَ ضِيَاءً لِعِبَادِهِ وَ مُنْضِجاً لِثِمَارِهِمْ وَ مُبْلِغاً لِأَقْوَاتِهِمْ وَ قَدْ يُعَذِّبُ بِهَا قَوْماً يَبْتَلِيهِمْ بِحَرِّهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ بِذُنُوبِهِمْ وَ فِي الدُّنْيَا بِسُوءِ أَعْمَالِهِمْ.

**[ترجمه]دعوات راوندی: از امام زین العابدین علیه السلام درباره طاعون پرسیدند: آیا از کسی که بدان دچار گشته است دوری و تبری جوییم، به خاطر این که عذاب دامن گیرش شده است؟ امام علیه السلام فرمود: اگر او گناه کار باشد، من از او برائت می جویم؛ چه گرفتار طاعون باشد و چه نباشد. و اگر او پیرو فرمان خداوند عزّوجل باشد، هرآینه طاعون از ناحیه کسی است که با آن گناهان او را پاک می کند. همانا خداوند عزّوجل به وسیله آن قومی را کیفر دهد و قوم دیگر را رحمت کند. قدرت او هر چیزی را بخواهد فرا می گیرد. آیا نمی نگرید که او خورشید را برای بندگانش مایه روشنایی، و برای میوه هایش مایه رسیدن، و برای روزی هایشان مایه دستیابی قرارداده است؟ در حالی که گاهی به وسیله آن قومی را کیفر می دهد؛ یعنی در روز قیامت با حرارت آن به خاطر گناهانشان و در دنیا به خاطر رفتاربدشان گرفتار می سازد. - . دعوات راوندی: ۱۷۱ -

**[ترجمه]

باب ۴ حب لقاء اللّٰه و ذم الفرار من الموت

الآيات

البقره: «قُلْ إِنْ كانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ* وَ لَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَداً بِما قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ* وَ لَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلى حَياةٍ وَ مِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَةٍ وَ ما هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذابِ أَنْ يُعَمَّرَ وَ اللَّهُ بَصِيرٌ بِما يَعْمَلُونَ»(۹۴-۹۶)

آل عمران: «وَ لَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُونَ»(۱۴۳) (و قال تعالى): «الَّذِينَ قالُوا لِإِخْوانِهِمْ وَ قَعَدُوا لَوْ أَطاعُونا ما قُتِلُوا قُلْ فَادْرَؤُا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ»(۱۶۸)

۱- أی أصابه الطاعون أولا.

النساء: «أَيْنَما تَكُونُوا يُدْرِكْكَمُ الْمَوْتُ وَ لَوْ كُنْتُمْ فِی بُرُوجٍ مُشَيَّدَهٍ»(۷۸)

يونس: «إِنَّ الَّذِينَ لاٰ يَرْجُونَ لِقاءَنـا وَ رَضُوا بِالْحَياهِ الـدُّنْيا وَ اطْمَأَنُّوا بِها وَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ آياتِنا غافِلُونَ* أُولٰئِکَ مَأْواهُمُ النَّارُ بِما كانُوا يَكْسِبُونَ»(۷-۸)

الأحزاب: «قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمُ الْفِرارُ إِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ أَوِ الْقَتْلِ وَ إِذاً لا تُمَتَّعُونَ إِلَّا قَلِيلًا»(۱۶)

الجمعه: «قُلْ يا أَيُّهَا الَّذِينَ هادُوا إِنْ زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أَوْلِياءُ لِلَّهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ *وَ لا يَتَمَنَّوْنَهُ أَبَداً بِما قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ* قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِی تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلاقِيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلى عالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهادَهِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»(۶-۸)

lt;meta info="- قُلْ إِنْ كـانَتْ لَكُمُ الـدَّارُ الْآخِرَهُ عِنْدَ اللَّهِ خـالِصَهً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ * وَ لَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَداً بِما قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ * وَ لَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلى حَياهٍ وَ مِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرُ أَلْفَ سَنَهٍ وَ ما هُوَ بِمُزَحْزِحِهِ مِنَ الْعَذابِ أَنْ يُعَمَّرَ وَ اللَّهُ بَصِيرٌ بِما يَعْمَلُونَ - . بقره / ۹۴ - ۹۶ -

{بگو: «اگر در نزد خدا، سرای بازپسین یکسر به شما اختصاص دارد، نه دیگر مردم، پس اگر راست می گویید آرزوی مرگ کنید.» ولی به سبب کارهایی که از پیش کرده اند، هرگز آن را آرزو نخواهند کرد. و خدا به [حال] ستمگران داناست. و آنان را مسلماً آزمندترین مردم به زندگی، و [حتی حریص تر] از کسانی که شرک می ورزند خواهی یافت. هر یک از ایشان آرزو دارد که کاش هزار سال عمر کند با آن که اگر چنین عمری هم به او داده شود، وی را از عذاب دور نتواند داشت. و خدا بر آن چه می کنند بیناست.}

- وَ لَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَلْقَوْهُ فَقَدْ رَأَيْتُمُوهُ وَ أَنْتُمْ تَنْظُرُون - . آل عمران / ۱۴۳ -

{و شما مرگ را پیش از آن که با آن روبرو شوید، سخت آرزو می کردید؛ پس، آن را دیدید و [همچنان] نگاه می کردید.}

- الَّذِينَ قالُوا لِإِخْوانِهِمْ وَ قَعَدُوا لَوْ أَطاعُونا ما قُتِلُوا قُلْ فَادْرَؤُا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ - . آل عمران / ۱۶۸ -

ص: ۱۲۴

{همان کسانی که [خود در خانه] نشستند و در باره دوستان خود گفتند: «اگر از ما پیروی می کردند کشته نمی شدند.» بگو: «اگر راست می گویید مرگ را از خودتان دور کنید.»}

- أَيْنَما تَكُونُوا يُدْرِكْكُمُ الْمَوْتُ وَ لَوْ كُنْتُمْ فِی بُرُوجٍ مُشَيَّدَهٍ - . نساء / ۷۸ -

{هر کجا باشید، شما را مرگ درمی یابد؛ هر چند در بُرجهای استوار باشید.}

- إِنَّ الَّذِينَ لاٰ يَرْجُونَ لِقاءَنـا وَ رَضُوا بِالْحَياهِ الـدُّنْيا وَ اطْمَأَنُّوا بِها وَ الَّذِينَ هُمْ عَنْ آياتِنا غافِلُونَ* أُولٰئِکَ مَأْواهُمُ النَّارُ بِما كانُوا

يَكْسِبُونَ - يونس / ۷ - ۸ -

{كسانى كه اميد به ديدار ما ندارند، و به زندگى دنيا دل خوش كرده و بدان اطمينان يافته اند، و كسانى كه از آيات ما غافلند، آنان به [كيفر] آن چه به دست مى آوردند، جايگاهشان آتش است.}

- قُلْ لَنْ يَنْفَعَكُمُ الْفِرارُ إِنْ فَرَرْتُمْ مِنَ الْمَوْتِ أَوِ الْقَتْلِ وَ إِذاً لا تُمَتَّعُونَ إِلَّا قَلِيلًا - . احزاب / ۱۶ -

{بگو: «اگر از مرگ يا كشته شدن بگريزيد، هرگز اين گريز براى شما سود نمى بخشد، و در آن صورت جز اندكى برخوردار نخواهيد شد.»}

- قُلْ يا أَيُّهَا الَّذِينَ هادُوا إِنْ زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ أَوْلِياءُ لِلَّهِ مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ * وَ لا يَتَمَنَّوْنَهُ أَبَداً بِما قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ وَ اللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ * قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِى تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلاقِيكُمْ ثُمَّ تُرَدُّونَ إِلى عالِمِ الْغَيْبِ وَ الشَّهادَةِ فَيُنَبِّئُكُمْ بِما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ - .جمعه / ۶ -۸ -

{بگو: «اى كسانى كه يهودى شده ايد، اگر پنداريد كه شما دوستان خداييد نه مردم ديگر، پس اگر راست مى گوييد درخواست مرگ كنيد.» و[لى] هرگز آن را به سبب آن چه از پيش به دست خويش كرده اند، آرزو نخواهند كرد، و خدا به [حال] ستمگران داناست. بگو: «آن مرگى كه از آن مى گريزيد، قطعاً به سر وقت شما مى آيد؛ آنگاه به سوى داناى نهان و آشكار بازگردانيده خواهيد شد، و به آن چه [در روى زمين] مى كرديد، آگاهتان خواهد كرد.»}

**[ترجمه]

تفسير

خالِصَةً أى خاصه بكم و الخطاب لليهود لقولهم لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كانَ هُوداً فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ لأنه من أيقن أنه من أهل الجنه اشتاقها و أحب التخلص إليها من الدار ذات الشوائب بِما قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ أى من موجبات النار و روى أنهم لو تمنوا الموت لغص (۱)كل إنسان بريقه فمات مكانه و ما بقى على وجه الأرض يهودى وَ مِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا أى أحرص منهم أو خبر مبتداء محذوف صفته يَوَدُّ أَحَدُهُمْ أى و منهم ناس يود أحدهم و على هذا أيضا يحتمل أن يكون المراد بالمشركين اليهود لقولهم عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ و الزحزحه التبعيد و يحتمل أن يكون المراد عذاب الآخره أو الأعم فيكون الزحزحه كنايه عن رفعه عنهم إذ بمقدار زياده العمر يبعد عنهم عذاب البرزخ وَ لَقَدْ كُنْتُمْ تَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ أى الحرب فإنها من أسباب الموت أو الموت بالشهاده و هو توبيخ لمن لم يشهد بدرا و تمنى الجهاد ثم شهد أحدا و فر لا يَرْجُونَ لِقاءَنا أى لا يتوقعونه لإنكارهم البعث أو لا يخافون عقابنا إذ قد يكون الرجاء بمعنى الخوف فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ الخطاب و إن توجه ظاهرا إلى اليهود لكنه تعريض عام لكل من يدعى ولايه الله و يكره الموت.

**[ترجمه]«خالصه» يعنى مخصوص شما، و خطاب به يهوديان است زيرا گفتند «لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كانَ هُوداً» - . بقره / ۱۱۱ - «فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ» - . بقره / ۹۴ - زيرا هر كس يقين دارد بهشتى است، مشتاق آن بوده و دوست دارد از خانه آلودگى

خلاص شود، و «بِما قَدَّمَتْ أَيْدِيهِمْ» - . بقره / ۹۵ - یعنی از موجبات آتش؛ و روایت شـده است اگر آن ها آرزوی مرگ می کردنـد، آب دهـان هر کس راه گلـوی او را گرفتـه و جـان می داد و در روی زمیـن هیـچ یهـودی بـاقی نمی مانـد. - . تفسیر بیضاوی ۱ : ۱۲۳ - ۱۲۵ -

«وَ مِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا» - . بقره / ۹۶ - یعنی حریص تر از آن ها هسـتند، و یا خبر برای مبتدای محذوف است، صـفت آن « یود أحدهم» یعنی از میان آن ها گروهی هستند که هر یک از آنان دوست دارد؛

بر همین اساس احتمال دارد منظور از مشـرکان، یهود باشـد که می گوینـد: «عزیر ابن الله» یعنی عزیر پسـر خداست و الزحزحه: تبعیـد؛ و ممکن است منظور عذاب آخرت باشد و ممکن است اعم از آن و کنایه از دور کردن عذاب از آن ها باشد، به میزان افزایش عمر، عذاب برزخ نیز از آنان دور می شود. - . تفسیر بیضاوی ۱ : ۱۲۳ - ۱۲۵ -

« و لقد کنتم تمنون الموت» - . آل عمران / ۱۴۳ - منظور جنگ است زیرا جنگ از اسباب مرگ به شمار می رود، و یا منظور مرگ با شهادت است، و سرزنشی است برای کسانی که در جنگ بدر حضور نداشتند و آرزوی جهاد داشتند، اما هنگامی که در جنگ احد حضور یافتند، پا به فرار گذاشتند؛ «لا یرجون لقائنا» یعنی: انتظار آن را ندارند، چرا که معاد را انکار می کنند، و یا از عقاب و کیفر ما نمی ترسند؛ زیرا گاهی الرجاء به معنای ترس است.

«فتمنوا الموت» خطـاب است و ظـاهرا یهود را مخـاطب قرار داده امـا کنـایه ای است به همه کسـانی که ادعـای دوستی خـدا را دارند اما از مرگ بیزارند.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

فس، تفسیر القمی فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ قَالَ إِنَّ فِي التَّوْرَاهِ مَكْتُوبٌ

ص: ۱۲۵

۱- غص بالطعام أو الماء اعترض فی حلقه شی ء منه فمنعه التنفس.

أَوْلِيَاءُ اللَّهِ يَتَمَنَّوْنَ الْمَوْتَ ثُمَّ قَالَ إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِی تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلاقِیکَمْ

**[ترجمه]تفسیر قمی: «فَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ» - . بقره / ۹۴ - فرمود: در تورات نوشته شده است:

ص: ۱۲۵

اولیای الهی آرزوی مرگ می کنند، سپس فرمود: بگو: «إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِی تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلاقِیکُمْ .» - . جمعه / ۸ - { آن مرگی که از آن می گریزید، قطعاً به سر وقت شما می آید}. - . تفسیر قمی ۲ : ۲۴۸ -

**[ترجمه]

«۲»

ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر ابْنُ أَبِی عُمَیْرٍ عَنِ الْحَکَمِ بْنِ أَیْمَنَ عَنْ دَاوُدَ الْأَبْزَارِیِّ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَیْهِ السَّلَامُ قَالَ: یُنَادِی مُنَادٍ کُلَّ یَوْمٍ لِدْ لِلْمَوْتِ وَ اجْمَعْ لِلْفَنَاءِ وَ ابْنِ لِلْخَرَابِ (۱)

**[ترجمه]نوادر: امام باقر علیه السلام فرمود: هر روز فرشته ای ندا سر می دهد: ای فرزندان آدم، برای مرگ بزایید، برای نابودی جمع کن و برای خراب شدن بساز.» - . الزهد: ۱۴۸ -

**[ترجمه]

«۳»

ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر ابْنُ مَحْبُوبٍ عَنْ أَبِی أَیُّوبَ عَنْ أَبِی عُبَیْدَهَ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام جُعِلْتُ فِدَاکَ حَدِّثْنِی بِمَا أَنْتَفِعُ بِهِ فَقَالَ یَا أَبَا عُبَیْدَهَ مَا أَکْثَرَ ذِکْرَ الْمَوْتِ إِنْسَانٌ إِلَّا زَهِدَ فِی الدُّنْیَا.

**[ترجمه]نوادر: ابی عبیده حذّاء، گوید: به امام باقر علیه السلام عرض کردم: برای من بازگو کنید آن چه را بدان سود گیرم. فرمود: ای ابا عبیده، بسیار یاد مرگ کن، زیرا آدمی نباشد که یاد مرگ کند جز آن که در دنیا بی رغبت شود. - . الزهد: ۱۴۸ -

**[ترجمه]

«۴»

ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر عَلِیُّ بْنُ النُّعْمَانِ عَنِ ابْنِ مُسْکَانَ عَنْ دَاوُدَ عَنْ زَیْدِ بْنِ أَبِی شَیْبَهَ الزُّهْرِیِّ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْمَوْتَ الْمَوْتَ جَاءَ الْمَوْتُ بِمَا فِیهِ جَاءَ بِالرَّوْحِ وَ الرَّاحَهِ وَ الْکَرَّهِ الْمُبَارَکَهِ إِلَی جَنَّهٍ عَالِیَهٍ لِأَهْلِ دَارِ الْخُلُودِ الَّذِینَ کَانَ لَهَا سَعْیُهُمْ وَ فِیهَا رَغْبَتُهُمْ وَ جَاءَ الْمَوْتُ بِمَا فِیهِ جَاءَ بِالشِّقْوَهِ وَ النَّدَامَهِ وَ الْکَرَّهِ الْخَاسِرَهِ إِلَی نَارٍ

حَامِیَهٍ (۲)لِأَهْلِ دَارِ الْغُرُورِ الَّذِینَ کَانَ لَهَا سَعْیُهُمْ وَ فِیهَا رَغْبَتُهُمْ.

**[ترجمه]نوادر: امام باقر علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: هان ای مردم! مرگ را، مرگ را در نظر آورید! مرگ با آن چه در اوست، آمد با رَوْح و راحت و یورشی مبارک برای بردن به بهشت بلند مرتبه، از برای آنان که در دنیا زیست می کردند ولی دل به آخرت داشتند، و این جا را مزرعه آن جا قرار داده و نسبت به عالم خلود شوق وافر داشتند. مرگ با آن چه در اوست آمد، با تیره بختی، پشیمانی و بازگشت زیانبار آمد به سوی جهنم. برای آن هایی که در دنیا فریب خورده اند کسانی که تلاششان برای دنیا و رغبتشان در آن بود. - . الزهد: ۱۴۸ -

**[ترجمه]

«۵»

وَ قَالَ: إِذَا اسْتَحَقَّتْ وِلَایَهُ الشَّیْطَانِ وَ الشَّقَاوَهُ جَاءَ الْأَمَلُ بَیْنَ الْعَیْنَیْنِ وَ ذَهَبَ الْأَجَلُ وَرَاءَ الظَّهْرِ.

**[ترجمه]نوادر: پیامبر خدا صلی الله علیه و آله می فرمایند: هرگاه کسی مستحقّ دوستی شیطان و بدبختی شود، آرزو پیش چشم آید و مرگ، پشت سر قرار گیرد. - . الزهد: ۱۴۸ -

**[ترجمه]

«۶»

قَالَ وَ قَالَ: سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَیُّ الْمُؤْمِنِینَ أَکْیَسُ قَالَ أَکْثَرُهُمْ ذِکْراً لِلْمَوْتِ وَ أَشَدُّهُمْ اسْتِعْدَاداً لَهُ.

**[ترجمه]نوادر: از رسول خدا صلی الله علیه و آله سوال شد: زیرکترین مومنان چه کسی است؟ فرمود: کسی که همیشه به یاد مرگ است و برای آن مهیا تر است. - . الزهد: ۱۴۸ -

**[ترجمه]

«۷»

وَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام أَیُّهَا النَّاسُ کُلُّ امْرِئٍ لَاقٍ فِی فِرَارِهِ مَا مِنْهُ یَفِرُّ وَ الْأَجَلُ مَسَاقُ النَّفْسِ إِلَیْهِ وَ الْهَرَبُ مِنْهُ مُوَافَاتُهُ.

**[ترجمه]امیرالمومنین علیه السلام فرمود: ای مردم، تمام افراد بشر در گریز خود برخورد می کنند با چیزی که از آن فرار می کرده اند، که همان مرگست و اجل و مدت زندگی همان زمانی است که نفس، او را به مرگ سوق می دهد و رهبری می کند، و فرار از آن عین برخورد و رسیدن به آن است.

**[ترجمه]

أقول

سيأتی شرحه فی باب شهاده أمیر المؤمنین علیه السلام (۳)

ص: ۱۲۶

۱- اللام فی الجمل الثلاثه للعاقبه.

۲- فی نسخه: خاصّه.

۳- قال رضی اللّه عنه هناک: قوله: کل امرئ لاق فی فراره أی من الأمور المقدره الحتمیه کالموت، قال اللّه تعالی: «قُلْ إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِی تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلاقِیکُمْ» و إنّما قال علیه السلام: فی فراره، لان کل أحد یفر دائما من الموت و إن کان تبعدا، و المساق مصدر میمی، فیحتمل أن یکون المراد بالاجل منتهی العمر و المساق ما یساق إلیه، و أن یکون المراد به المده فالمساق زمان السوق و قوله علیه السلام: و الهرب منه موافاته من حمل اللازم علی الملزوم، فان الإنسان ما دام یهرب من موته بحرکات و تصرفات یفنی عمره فیها فکان الهرب منه موافاته، و المعنی: أنه إذا قدر زوال عمر أو دوله فکل ما یدبره الإنسان لرفع ما یهرب منه یصیر سببا لحصوله، إذ تأثیر الأدویه و الأسباب باذنه تعالی، مع أنّه عند حلول الأجل یصیر أحذق الاطباء أجهلهم و یغفل عما ینفع المریض و هکذا فی سائر الأمور انتهی.

**[ترجمه]شرح آن در باب شهادت امیرالمومنین علیه السلام بیان خواهد شد.

ص: ۱۲۶

**[ترجمه]

«۸»

لی، الأمالی للصدوق الدَّقَّاقُ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ هَارُونَ عَنْ عُبَیْدِ اللَّهِ بْنِ مُوسَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَیْنِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مِحْصَنٍ عَنِ ابْنِ ظَبْیَانَ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ آبَائِهِ عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام قَالَ: لَمَّا أَرَادَ اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی قَبْضَ رُوحِ إِبْرَاهِیمَ علیه السلام أَهْبَطَ اللَّهُ مَلَکَ الْمَوْتِ فَقَالَ السَّلَامُ عَلَیْکَ یَا إِبْرَاهِیمُ قَالَ وَ عَلَیْکَ السَّلَامُ یَا مَلَکَ الْمَوْتِ أَ دَاعٍ أَمْ نَاعٍ قَالَ بَلْ دَاعٍ یَا إِبْرَاهِیمُ فَأَجِبْ قَالَ إِبْرَاهِیمُ فَهَلْ رَأَیْتَ خَلِیلًا یُمِیتُ خَلِیلَهُ قَالَ فَرَجَعَ مَلَکُ الْمَوْتِ حَتَّی وَقَفَ بَیْنَ یَدَیِ اللَّهِ جَلَّ جَلَالُهُ فَقَالَ إِلَهِی قَدْ سَمِعْتَ مَا قَالَ خَلِیلُکَ إِبْرَاهِیمُ فَقَالَ اللَّهُ جَلَّ جَلَالُهُ یَا مَلَکَ الْمَوْتِ اذْهَبْ إِلَیْهِ وَ قُلْ لَهُ هَلْ رَأَیْتَ حَبِیباً یَکْرَهُ لِقَاءَ حَبِیبِهِ إِنَّ الْحَبِیبَ یُحِبُّ لِقَاءَ حَبِیبِهِ.

**[ترجمه]امالی صدوق: امام صادق علیه السلام از پدران بزرگوارشان و ایشان از امیرالمومنین علیه السلام نقل فرمود: زمانی که خداوند می خواست ابراهیم را قبض روح کند، ملک الموت را فرستاد. گفت : درود بر تو باد. ابراهیم علیه السلام سلام او را پاسخ داد و گفت : آیا برای دعوت کردن آمده ای یا برای مرگ؟ ملک الموت گفت: برای مرگ، باید که اجابت کنی.

پس ابراهیم گفت: آیا دیده ای دوستی، دوست خود را بمیراند؟ ملک الموت برگشت و مقابل خدای عز و جل ایستاد و گفت: معبودا! خود شنیدی که خلیلت ابراهیم چه گفت. پس خدای جل جلاله خطاب کرد: ای فرشته مرگ! برو به او بگو: آیا دید ه ای که دوستی ملاقات دوست را ناخوش دارد؟ به درستی که هر دوستی، خواهان ملاقات با دوستش است. - . امالی صدوق: ۱۶۴ -

**[ترجمه]

«۹»

ل، الخصال ابْنُ الْمُغِیرَهِ عَنْ جَدِّهِ عَنْ جَدِّهِ عَنِ السَّکُونِیِّ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ أَبِیهِ عَلَیْهِمَا السَّلَامُ قَالَ: أَتَی النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله رَجُلٌ فَقَالَ مَا لِی لَا أُحِبُّ الْمَوْتَ فَقَالَ لَهُ أَ لَکَ مَالٌ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَقَدَّمْتَهُ قَالَ لَا قَالَ فَمِنْ ثَمَّ لَا تُحِبُّ الْمَوْتَ.

**[ترجمه]خصال: امام صادق علیه السلام فرمود: مردی به خدمت پیامبر صلی الله علیه وآله آمد و عرض کرد: چرا من از مرگ نفرت دارم؟ رسول خدا صلی الله علیه و آل فرمود: آیا ثروتمند هستی؟ پاسخ داد: آری. آیا حق و حقوق مالت را پرداخته ای؟ گفت: خیر. فرمود: به همین دلیل است که مرگ را دوست نداری. - . خصال: ۱۳ -

**[ترجمه]

«۱۰»

ل، الخصال أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ حَمْزَهَ بْنِ حُمْرَانَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: لَمْ یَخْلُقِ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ یَقِیناً لَا شَکَّ فِیهِ أَشْبَهَ بِشَکٍّ لَا یَقِینَ فِیهِ مِنَ الْمَوْتِ.

**[ترجمه]خصال: امام صادق علیه السلام فرمود: خداوند عز و جل هیچ یقینی خالی از شک و تردید نیافرید چون مرگ که شبیه تر باشد به شکی که در آن یقین نیست. - . خصال: ۱۴ -

**[ترجمه]

«۱۱»

ل، الخصال الْفَامِیُّ وَ ابْنُ مَسْرُورٍ مَعاً عَنِ ابْنِ بُطَّهَ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ أَبِیهِ عَنْ جَدِّهِ علیه السلام قَالَ: سُئِلَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام بِمَا ذَا أَحْبَبْتَ لِقَاءَ اللَّهِ قَالَ لَمَّا رَأَیْتُهُ قَدِ اخْتَارَ لِی دِینَ مَلَائِکَتِهِ وَ رُسُلِهِ وَ أَنْبِیَائِهِ عَلِمْتُ أَنَّ الَّذِی أَکْرَمَنِی بِهَذَا لَیْسَ یَنْسَانِی فَأَحْبَبْتُ لِقَاءَهُ.

**[ترجمه]خصال: امام صادق علیه السلام از پدر بزرگوارش و او از جدش علیهم السلام نقل فرمود: از حضرت امیر المؤمنین علیه السلام پرسیدند: به چه علّت این همه به مرگ و مردن اشتیاق داری؟ فرمود: وقتی دیدم خداوندی که دین ملائکه و انبیا و رسولانش را برای من انتخاب کرد، دانستم آن کسی که با من با این لطف و کرامت برخورد کرد، به یقین مرا فراموش نمی کند، به همین خاطر مشتاق لقایش هستم. - . خصال: ۳۳ -

**[ترجمه]

«۱۲»

ید، التوحید الْهَمْدَانِیُّ عَنْ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی الْجَارُودِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام مِثْلَهُ.

ص: ۱۲۷

**[ترجمه]در کتاب توحید، همدانی حدیث مشابهی از امام باقر علیه السلام از پدران بزرگوارشان نقل فرموده است.

ص: ۱۲۷

**[ترجمه]

«۱۳»

ل، الخصال الْخَلِيلُ عَنْ أَبِي الْعَبَّاسِ السَّرَّاجِ عَنْ قُتَيْبَةَ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي عَمْرٍو عَنْ عَاصِمِ بْنِ عُمَرَ بْنِ قَتَادَةَ عَنْ مَحْمُودِ بْنِ لَبِيدٍ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ: شَيْئَانِ يَكْرَهُهُمَا ابْنُ آدَمَ يَكْرَهُ الْمَوْتَ وَ الْمَوْتُ رَاحَةٌ لِلْمُؤْمِنِ مِنَ الْفِتْنَةِ وَ يَكْرَهُ قِلَّةَ الْمَالِ وَ قِلَّةُ الْمَالِ أَقَلُّ لِلْحِسَابِ.

**[ترجمه]خصال: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: آدمی زاده دو چیز را ناخوش می دارد: نخست مرگ را، و حال آن که مرگ برای مؤمن مایه آسودگی از آزمایش است، و دوم اندکی مال را و حال آن که اندکی مال موجب اندکی حساب است. - . خصال: ۷۴ -

**[ترجمه]

«۱۴»

ل، الخصال أَبِي عَنْ سَعْدٍ عَنِ الْأَصْبَهَانِيِّ عَنِ الْمِنْقَرِيِّ عَنْ غَيْرِ وَاحِدٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: مَنْ أَحَبَّ الْحَيَاةَ ذَلَّ.

**[ترجمه]خصال: امام صادق علیه السلام فرمود: هرکس به زندگی دنیا دل ببندد، ذلیل شود. - . خصال: ۱۲۰ -

**[ترجمه]

«۱۵»

ن، عیون أخبار الرضا علیه السلام الْمُفَسِّرُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَنِ الْحُسَيْنِيِّ عَنْ أَبِي مُحَمَّدٍ الْعَسْكَرِيِّ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى الصَّادِقِ علیه السلام فَقَالَ قَدْ سَئِمْتُ الدُّنْيَا فَأَتَمَنَّى عَلَى اللَّهِ الْمَوْتَ فَقَالَ تَمَنَّ الْحَيَاةَ لِتُطِيعَ لَا لِتَعْصِيَ فَلَأَنْ تَعِيشَ فَتُطِيعَ خَيْرٌ لَكَ مِنْ أَنْ تَمُوتَ فَلَا تَعْصِيَ وَ لَا تُطِيعَ.

**[ترجمه]عیون اخبار الرضا علیه السلام: امام رضا علیه السلام فرمود: مردی به امام صادق علیه السلام عرض کرد: از دنیا خسته شده ام و از خدا مرگ می طلبم. حضرت فرمود: از خدا حیات و زندگی بخواه برای آن که او را اطاعت کنی، نه آن که به نافرمانی اش آلوده شوی. پس اگر زنده باشی و به اطاعت خدا بپردازی، برایت بهتر از آن است که بمیری و نه معصیتی از تو برآید و نه طاعتی. - . عیون اخبار الرضا ۲ : ۶ -

**[ترجمه]

«۱۶»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی ابْنُ مَخْلَدٍ عَنْ أَبِی عَمْرٍو عَنِ الْحَارِثِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْوَاقِدِیِّ مُحَمَّدِ بْنِ عُمَرَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ جَعْفَرٍ الزُّهْرِیِّ عَنْ یَزِیدَ بْنِ الْهَادِ عَنْ هِنْدٍ بِنْتِ الْحَارِثِ الْفِرَاسِیَّهِ (۱)عَنْ أُمِّ الْفَضْلِ (۲)قَالَتْ دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلَی رَجُلٍ یَعُودُهُ وَ هُوَ شَاکٍ فَتَمَنَّی الْمَوْتَ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَا تَتَمَنَّ الْمَوْتَ فَإِنَّکَ إِنْ تَکُ مُحْسِناً تَزْدَدْ إِحْسَاناً إِلَی إِحْسَانِکَ وَ إِنْ کُنْتَ مُسِیئاً (۳)فَتُؤَخَّرُ لِتَسْتَعْتِبَ فَلَا تَمَنَّوُا الْمَوْتَ.

۱- بکسر الفاء و تخفیف الراء بعدها مهمله. و یقال: القرشیه، أوردها ابن حجر فی فصل النساء من التقریب، و وثقها.

۲- اسمها لبابه بتخفیف الباء، بنت الحارث بن حزن بن بجیر بن الهزم الهلالیه، زوج العباس ابن عبد المطلب، و اخت میمونه زوج النبیّ صلّی اللّه علیه و آله، عدها الشیخ فی رجاله من أصحاب رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله. و قیل: إنها أول امرأه أسلمت بعد خدیجه؛ حکی عن ابن حبان أنّها ماتت بعد العباس فی خلافه عثمان، و أوردها النسابه البغدادیّ محمّد بن حبیب ابن أمیّه بن عمرو الهاشمی المتوفّی سنه ۲۴۵ فی کتابه المحبر فی فصل المنجبات من النساء فقال: ولدت الفضل: الردف، و عبد اللّه الحبر، و عبید اللّه الجواد، و معبدا- شهیدا بافریقیه- و عبد الرحمن- شهیدا بافریقیه- و قثم- شهیدا بسمرقند- بنی العباس بن عبد المطلب، مات الفضل بالشام فی طاعون عمواس، و عبد اللّه بالطائف، و عبید اللّه بالمدینه. انتهی.

۳- فی المصدر: و ان تک. م.

**[ترجمه]امالی شیخ طوسی: رسول خدا صلی الله علیه و آله به عیادت شخصی رفت که از بیماری شکایت داست و آرزوی مرگ کرد. حضرت صلی الله علیه و آله فرمود: آرزوی مرگ مکن؛ زیرا اگر نیکوکار باشی بر نیکی های خود می افزایی، و اگر گناه کار باشی، مهلت می یابی و عذر تقصیر می طلبی. پس آرزوی مرگ مکنید. - . امالی طوسی: ۳۸۵ -

ص: ۱۲۸

**[ترجمه]

«۱۷»

مع، معانی الأخبار ابْنُ الْوَلِیدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ مَعْرُوفٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ مَهْزِیَارَ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَبْدِ الصَّمَدِ بْنِ بَشِیرٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قُلْتُ لَهُ أَصْلَحَکَ اللَّهُ مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ أَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ وَ مَنْ أَبْغَضَ لِقَاءَ اللَّهِ أَبْغَضَ اللَّهُ لِقَاءَهُ قَالَ نَعَمْ قُلْتُ فَوَ اللَّهِ إِنَّا لَنَکْرَهُ الْمَوْتَ فَقَالَ لَیْسَ ذَاکَ حَیْثُ تَذْهَبُ إِنَّمَا ذَلِکَ عِنْدَ الْمُعَایَنَهِ إِذَا رَأَی مَا یُحِبُّ فَلَیْسَ شَیْ ءٌ أَحَبَّ إِلَیْهِ مِنْ أَنْ یَتَقَدَّمَ وَ اللَّهُ یُحِبُّ لِقَاءَهُ وَ هُوَ یُحِبُّ لِقَاءَ اللَّهِ حِینَئِذٍ وَ إِذَا رَأَی مَا یَکْرَهُ فَلَیْسَ شَیْ ءٌ أَبْغَضَ إِلَیْهِ مِنْ لِقَاءِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ یُبْغِضُ لِقَاءَهُ.

ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر القاسم بن محمد مثله.

**[ترجمه]معانی الاخبار: راوی گوید: خدمت امام صادق علیه السلام عرض کردم: آیا کسی که ملاقات خدا را دوست دارد، خدا هم ملاقات او را دوست دارد؟ و کسی که از ملاقات خدا کراهت ونفرت دارد، خدا هم از ملاقات او کراهت دارد؟ فرمود: بلی. گفتم: پس قسم به خدا ما از مرگ کراهت داریم. گفت: اینطور نیست که شما فکرمی کنید، حبّ و بغض در هنگام مشاهده و معاینه معلوم می شود. اگرانسان آن چه را دوست دارد ببیند، پس هیچ چیز برای او دوست داشتنی تر از این نیست که به سوی خدا برود، و خدا هم ملاقات او رادوست دارد و او هم در این هنگام ملاقات خدا را دوست می دارد، واگر برعکس ببیند آن چه را که از آن کراهت دارد، در این هنگام هیچ چیز برای او مبغوض تر از ملاقات خداوند نیست و خداوند ملاقات او را مبغوض می دارد. - . معانی الاخبار: ۲۳۷ -

در کتاب نوادر نیز حدیث مشابهی نقل شده است. - . الزهد: ۱۵۵ -

**[ترجمه]

«۱۸»

مع، معانی الأخبار مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ یُونُسَ الْمُعَاذِیِّ عَنْ أَحْمَدَ الْهَمْدَانِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْأَشْعَثِ عَنْ مُوسَی بْنِ إِسْمَاعِیلَ عَنْ أَبِیهِ عَنْ جَدِّهِ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ علیهما السلام قَالَ: کَانَ لِلْحَسَنِ بْنِ عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهِمَا صَدِیقٌ وَ کَانَ مَاجِناً فَتَبَاطَی عَلَیْهِ أَیَّاماً فَجَاءَهُ یَوْماً فَقَالَ لَهُ الْحَسَنُ علیه السلام کَیْفَ أَصْبَحْتَ فَقَالَ یَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ

أَصْبَحْتُ بِخِلَافِ مَا أَحِبُّ وَ يُحِبُّ اللَّهُ وَ يُحِبُّ الشَّيْطَانُ فَضَحِكَ الْحَسَنُ علیه السلام ثُمَّ قَالَ وَ كَيْفَ ذَاكَ قَالَ لِأَنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يُحِبُّ أَنْ أُطِيعَهُ وَ لَا أَعْصِيَهُ وَ لَسْتُ كَذَلِكَ وَ الشَّيْطَانُ يُحِبُّ أَنْ أَعْصِيَ اللَّهَ وَ لَا أُطِيعَهُ وَ لَسْتُ كَذَلِكَ وَ أَنَا أُحِبُّ أَنْ لَا أَمُوتَ وَ لَسْتُ كَذَلِكَ فَقَامَ إِلَيْهِ رَجُلٌ فَقَالَ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ مَا بَالُنَا نَكْرَهُ الْمَوْتَ وَ لَا نُحِبُّهُ قَالَ فَقَالَ الْحَسَنُ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِنَّكُمْ أَخْرَبْتُمْ آخِرَتَكُمْ وَ عَمَرْتُمْ دُنْيَاكُمْ فَأَنْتُمْ تَكْرَهُونَ النُّقْلَةَ مِنَ الْعُمْرَانِ إِلَى الْخَرَابِ.

**[ترجمه]معانی الاخبار: امام صادق علیه السلام فرمود: امام حسن علیه السلام دوستی داشت که به کردار و گفتار خود بی توجه بود. روزی خدمت امام حسن علیه السلام آمد. حضرت علیه السلام فرمود: چگونه صبح کردی؟ پاسخ داد: نه آنگونه است که خود می خواهم و نه آنگونه که خدا می خواهد و نه آنگونه که شیطان می خواهد. امام حسن علیه السلام خندید و فرمود: چگونه چنین است؟ عرض کرد: خداوند می خواهد او را اطاعت کنم و معصیت ننمایم، اما من این گونه نیستم. شیطان می خواهد معصیت خدا را بکنم، این گونه هم نیستم، این طور هم نیستم که همیشه با خدا مخالفت کنم، خودم هم نمی خواهم بمیرم، اما می میرم. پس شخصی برخاست و به حضرت علیه السلام عرض کرد: یابن رسول الله! چرا ما مرگ را دوست نداریم؟ حضرت فرمود: چون شما آخرت خود را ویران کرده و دنیایتان را آباد ساخته اید. پس شما دوست ندارید از آبادی به خرابه انتقال یابید. به جهت این است که شما دنیا را آباد کرده اید و آخرت را خراب کرده‌اید. - . معانی الاخبار: ۳۸۹ -

**[ترجمه]

توضیح

الماجن من لا یبالی قولا و فعلا.

**[ترجمه]ماجن به کسی اطلاق می شود که به گفتار و کردار خود بی توجه است.

**[ترجمه]

«۱۹»

مع، معانی الأخبار أَبِي عَنْ سَعْدٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ يُونُسَ بْنِ يَعْقُوبَ عَنْ شُعَيْبٍ الْعَقَرْقُوفِيِّ (۱)قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام شَيْ ءٌ يُرْوَى عَنْ أَبِي ذَرٍّ رَحِمَهُ اللَّهُ

ص: ۱۲۹

۱- بالعین المهمله و القاف المثناه المفتوحتین، ثمّ الراء المهمله الساکنه، ثمّ القاف و الواو، ثمّ الفاء الموحده، ثمّ الیاء، نسبه إلی عقرقوف، و هو علی ما حکی عن مراصد الاطلاع قریه من نواحی نهر عیسی، بینها و بین بغداد أربع فراسخ، إلی جانبها تل عظیم یری من خمسه فراسخ أو اکثر، و فی وسطه بناء باللبن و القصب؛ و الرجل هو شعیب بن یعقوب ابن اخت یحیی بن القاسم أبی بصیر، روی عن أبی عبد اللّه و أبی الحسن علیهما السلام، ثقه، عین، له کتاب یرویه حماد بن عیسی و غیره.

أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ ثَلَاثَةٌ يُبْغِضُهَا النَّاسُ وَ أَنَا أُحِبُّهَا أُحِبُّ الْمَوْتَ وَ أُحِبُّ الْفَقْرَ وَ أُحِبُّ الْبَلَاءَ فَقَالَ إِنَّ هَذَا لَيْسَ عَلَى مَا تَرْوُونَ (۱)إِنَّمَا عَنَى الْمَوْتُ فِي طَاعَةِ اللَّهِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنَ الْحَيَاةِ فِي مَعْصِيَةِ اللَّهِ وَ الْفَقْرُ فِي طَاعَةِ اللَّهِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنَ الْغِنَى فِي مَعْصِيَةِ اللَّهِ وَ الْبَلَاءُ فِي طَاعَةِ اللَّهِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنَ الصِّحَّةِ فِي مَعْصِيَةِ اللَّهِ.

جا، المجالس للمفيد أحمد بن الوليد عن أبيه عن الصفار عن ابن معروف عن ابن مهزيار عن ابن فضال مثله.

**[ترجمه]معانی الاخبار: شعیب عقرقوفی گوید: به امام صادق علیه السّلام عرض کردم: حدیثی از ابوذر رضی اللّه عنه

رسیده که گفته است: سه چیز است که مردم آن ها را خوش ندارنـد و من آن ها را دوست دارم، من مرگ را دوست دارم، و نداری و فقر را دوست دارم، و بلا و گرفتاری را دوست دارم.

حضرت فرمود: این کلام به این گونه نیست که مردم روایت می کنند بلکه مقصود ابوذر این است که من مرگ در راه اطاعت خدا را بیشتر از زندگی در راه نافرمانی خدا دوست دارم، و بلای در راه فرمانبرداری خدا را بیش از تندرستی در نافرمانی خدا دوست دارم، و نداری در راه فرمانبرداری خدا را بیش از توانگری در نافرمانی خدا دوست دارم. - . معانی الاخبار: ۱۶۵ -

در مجالس مفید حدیث مشابهی از ابن فضال نقل شده است. - . امالی مفید: ۱۹۰ -

**[ترجمه]

«۲۰»

مع، معانی الأخبار أَبِي عَنْ سَعْدٍ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ الْحَسَنِ الطَّحَّانِ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ فُضَيْلِ بْنِ يَسَارٍ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: لَا يَبْلُغُ أَحَدُكُمْ حَقِيقَةَ الْإِيمَانِ حَتَّى يَكُونَ فِيهِ ثَلَاثُ خِصَالٍ يَكُونُ الْمَوْتُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنَ الْحَيَاةِ وَ الْفَقْرُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنَ الْغِنَى وَ الْمَرَضُ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنَ الصِّحَّةِ قُلْنَا وَ مَنْ يَكُونُ كَذَلِكَ قَالَ كُلُّكُمْ ثُمَّ قَالَ أَيُّمَا أَحَبُّ إِلَى أَحَدِكُمْ يَمُوتُ فِي حُبِّنَا أَوْ يَعِيشُ فِي بُغْضِنَا فَقُلْتُ نَمُوتُ وَ اللَّهِ فِي حُبِّكُمْ أَحَبُّ إِلَيْنَا قَالَ وَ كَذَلِكَ الْفَقْرُ وَ الْغِنَى وَ الْمَرَضُ وَ الصِّحَّةُ قُلْتُ إِي وَ اللَّهِ.

**[ترجمه]معانی الاخبار: امام باقر علیه السلام فرمود: بنده تا سه ویژگی را دارا نباشد حقیقت ایمان را کامل درنیابد: مرگ را بیشتر از زنـدگی، فقر را بیشتر از ثروت، و بیماری را بیشتر از تندرستی دوست داشته باشد؛ گفتیم: کدامیک از ما چنین است؟ فرمود: همه شما؛ سپس فرمود: شما دوست دارید در حب و دوستی ما بمیرید و یا در بغض و دشمنی ما زندگی کنید؟ پاسخ دادم: به خدا سوگند، مردن در دوستی شما برای ما بهتر است. حضرت علیه السلام فرمود: فقر و ثروت، بیماری و تندرستی، نیز به همین صورت است. گفتم: به خدا سوگند چنین است. - . معانی الاخبار: ۱۲۹ -

**[ترجمه]

«۲۱»

لی، الأمالی للصدوق عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَكْيَسُ النَّاسِ مَنْ كَانَ أَشَدَّ ذِكْراً لِلْمَوْتِ.

**[ترجمه]امالی صدوق: امام صادق علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل فرمود: زیرک ترین مردم کسی است که مرگ را بیشتر یاد می کند. - . امالی صدوق: ۲۷ -

**[ترجمه]

«۲۲»

لی، الأمالی للصدوق ابْنُ الْمُغِيرَهِ بِإِسْنَادِهِ عَنِ السَّكُونِيِّ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ آبَائِهِ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ قَالَ عَلِيٌّ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَا أَنْزَلَ الْمَوْتَ حَقَّ مَنْزِلَتِهِ مَنْ عَدَّ غَداً مِنْ أَجَلِهِ.

**[ترجمه]امالی صدوق: امام صادق علیه السلام از پدران بزرگوارشان و از امیرالمومنین علیه السلام نقل فرمود: کسی که فردا را از عمرش حساب کند مرگ را در جایگاه حقیقی آن قرار نداده است. - . امالی صدوق: ۹۶ -

**[ترجمه]

«۲۳»

ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر حَمَّادُ بْنُ عِيسَى عَنْ حُسَيْنِ بْنِ الْمُخْتَارِ رَفَعَهُ إِلَى سَلْمَانَ الْفَارِسِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ أَنَّهُ قَالَ: لَوْ لَا السُّجُودُ لِلَّهِ وَ مُجَالَسَهُ قَوْمٍ يَتَلَفَّظُونَ طَيِّبَ الْكَلَامِ كَمَا يُتَلَفَّظُ طَيِّبُ التَّمْرِ لَتَمَنَّيْتُ الْمَوْتَ.

**[ترجمه]نوادر: سلمان فارسی رضی الله عنه می گوید: اگر سجده کردن برای خدا و همنشینی با عدّه ای که از دهانشان سخنان نیکویی چون خرمای ناب بیرون می ریزد، در میان نبود، هر آینه تمنّای مرگ می کردم - . الزهد: ۱۴۹ - .

ص: ۱۳۰

**[ترجمه]

«۲۴»

لی، الأمالی للصدوق مَاجِيلَوَيْهِ عَنْ عَمِّهِ عَنِ الْبَرْقِيِّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ خَلَفِ بْنِ حَمَّادٍ عَنْ

١- في نسخه: على ما يرون.

أَبِی الْحَسَنِ الْعَبْدِیِّ عَنِ الْأَعْمَشِ عَنْ عَبَایَهَ بْنِ رِبْعِیٍّ (۱)قَالَ: إِنَّ شَابّاً مِنَ الْأَنْصَارِ کَانَ یَأْتِی عَبْدَ اللَّهِ بْنَ الْعَبَّاسِ وَ کَانَ عَبْدُ اللَّهِ یُکْرِمُهُ وَ یدینه (۲) [یُدْنِیهِ] فَقِیلَ لَهُ إِنَّکَ تُکْرِمُ هَذَا الشَّابَّ وَ تدینه [تُدْنِیهِ] وَ هُوَ شَابُّ سَوْءٍ یَأْتِی الْقُبُورَ فَیَنْبُشُهَا بِاللَّیَالِی فَقَالَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْعَبَّاسِ إِذَا کَانَ ذَلِکَ فَأَعْلِمُونِی قَالَ فَخَرَجَ الشَّابُّ فِی بَعْضِ اللَّیَالِی یَتَخَلَّلُ الْقُبُورَ فَأُعْلِمَ عَبْدُ اللَّهِ بْنُ الْعَبَّاسِ بِذَلِکَ فَخَرَجَ لِیَنْظُرَ مَا یَکُونُ مِنْ أَمْرِهِ وَ وَقَفَ نَاحِیَهً یَنْظُرُ إِلَیْهِ مِنْ حَیْثُ لَا یَرَاهُ الشَّابُّ قَالَ فَدَخَلَ قَبْراً قَدْ حَفَرَ ثُمَّ اضْطَجَعَ فِی اللَّحْدِ وَ نَادَی بِأَعْلَی صَوْتِهِ یَا وَیْحِی إِذَا دَخَلْتُ لَحْدِی وَحْدِی وَ نَطَقَتِ الْأَرْضُ مِنْ تَحْتِی فَقَالَتْ لَا مَرْحَباً بِکَ وَ لَا أَهْلًا قَدْ کُنْتُ أُبْغِضُکَ وَ أَنْتَ عَلَی ظَهْرِی فَکَیْفَ وَ قَدْ صِرْتَ فِی بَطْنِی بَلْ وَیْحِی إِذَا نَظَرْتُ إِلَی الْأَنْبِیَاءِ وُقُوفاً وَ الْمَلَائِکَهِ صُفُوفاً فَمِنْ عَدْلِکَ غَداً مَنْ یُخَلِّصُنِی وَ مِنَ الْمَظْلُومِینَ مَنْ یَسْتَنْقِذُنِی وَ مِنْ عَذَابِ النَّارِ مَنْ یُجِیرُنِی عَصَیْتُ مَنْ لَیْسَ بِأَهْلٍ أَنْ یُعْصَی عَاهَدْتُ رَبِّی مَرَّهً بَعْدَ أُخْرَی فَلَمْ یَجِدْ عِنْدِی صِدْقاً وَ لَا وَفَاءً وَ جَعَلَ یُرَدِّدُ هَذَا الْکَلَامَ وَ یَبْکِی فَلَمَّا خَرَجَ مِنَ الْقَبْرِ الْتَزَمَهُ ابْنُ عَبَّاسٍ وَ عَانَقَهُ ثُمَّ قَالَ لَهُ نِعْمَ النَّبَّاشُ نِعْمَ النَّبَّاشُ مَا أَنْبَشَکَ لِلذُّنُوبِ وَ الْخَطَایَا ثُمَّ تَفَرَّقَا.

**[ترجمه]امالی صدوق: عبایه بن ربعی گوید: جوانی از انصار نزد ابن عباس می آمد و عبد اللّه بن عباس او را گرامی داشت و به خود نزدیک می کرد. به او گفتند: این جوان را گرامی داری و به خود نزدیک می کنی با این که جوان بد کرداریست؛ جوان شب ها می رفت و نبش قبور می کرد؛ ابن عباس گفت: در چنین وقتی به من آگاهی دهید.

آن جوان شبی میان گورستان رفت و به عبد اللّه خبر دادند، و او بیرون شد تا کار او را بنگرد. در گوشه ای که جوان او را نمی دید، ایستاد و به او نگاه می کرد، آن جوان گوری کند، خوابید و فریاد کشید: وای بر من از آن هنگامه ای که تنها در لحد بخوابم و زمین زیر بالینم به سخن آید و گوید: خوش نیامدی و اهل نیستی، من تو را در پشت من که بودی، دشمن می داشتم، چگونه است زمانی که در دل من آمدی، وای بر من گاهی که به انبیاء بنگرم که ایستاده اند و فرشتگان در صفند، چه کسی فردای قیامت مرا از عدل تو می رهاند، و از مظلومین نجات می دهد و از شکنجه دوزخ پناه می دهد؟ نافرمانی کردم کسی را که نباید نافرمانیش کرد، با پروردگارم مکراً عهد بستم خدا صدق و وفایی در عهد من از من ندید! این سخن را تکرار می کرد و می گریست. چون از گور برآمد، ابن عباس خود را به او رسانید و او را در آغوش کشید و گفت: چه خوب گورکنی هستی، چه خوب گورکنی هستی، چه خوب گناهان و خطاها را نبش می کنی. سپس از هم جدا شدند. - . امالی صدوق: ۲۷۱ -

**[ترجمه]

«۲۵»

ب، قرب الإسناد الْیَقْطِینِیُّ عَنِ الْقَدَّاحِ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ أَبِیهِ علیه السلام قَالَ قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله اسْتَحْیُوا مِنَ اللَّهِ حَقَّ الْحَیَاءِ قَالُوا وَ مَا نَفْعَلُ یَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ فَإِنْ کُنْتُمْ فَاعِلِینَ فَلَا یَبِیتَنَّ أَحَدُکُمْ إِلَّا وَ أَجَلُهُ بَیْنَ عَیْنَیْهِ وَ لْیَحْفَظِ الرَّأْسَ وَ مَا وَعَی وَ الْبَطْنَ وَ مَا حَوَی وَ لْیَذْکُرِ الْقَبْرَ وَ الْبِلَی وَ مَنْ أَرَادَ الْآخِرَهَ فَلْیَدَعْ زِینَهَ الْحَیَاهِ الدُّنْیَا.

**[ترجمه]قرب الاسناد: امام صادق علیه السلام از پدران بزرگوارشان وایشان از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل فرمود: به معنای حقیقی از خداوند حیا کنید! عرض کردند یا رسول اللّه چه کنیم؟ فرمود: اگر اهل حیا هستید، پس هیچگاه نباید هیچ

یک از شما بخوابد، مگر آن که اجلش را مقابل چشمش ببیند، و باید سر و قوائی را که در سر است (از چشم و گوش و زبان) نگاه دارد، و اندرون شکم را از حرام خالی نگهدارد، و قبر و پوسیدن در زیر خاک را فراموش نکند، و هر که آخرت را بخواهد باید آرایش زندگی دنیا را رها کند. - . قرب الاسناد: ۲۳ -

**[ترجمه]

بیان

و ما وعی أی و لیحفظ ما وعاه الرأس من البصر و السمع و اللسان و غیرها من المشاعر عن ارتکاب ما یسخط الله و لیحفظ البطن و ما حواه من الطعام و الشراب أن یکونا من حرام و یمکن أن یعمّ البطن بحیث یشمل الفرج أیضا.

ص: ۱۳۱

۱- عبایه بفتح العین و تخفیف الباء و فتح الیاء، و ربعی بکسر الراء و سکون الباء و العین المهمله المکسوره ثمّ الیاء هو عبایه بن عمرو بن ربعی، عده الشیخ فی رجاله من أصحاب أمیر المؤمنین و الحسن علیهما السلام، و عده البرقی- علی ما حکی- من خواص علیّ علیه السلام

۲- أی یحسن إلیه.

**[ترجمه]«و ما وعی» آن چه در سر جمع شده است: چشم و گوش و زبان و دیگر حواس را از ارتکاب آن چه موجب خشم خداست، حفظ کند. «و الْبَطْنَ وَ مَا حَوَی» یعنی خوردنی و نوشیدنی اش را از حرام حفظ کند؛ و ممکن است شکم را تعمیم داده و فرج را نیز شامل شود.

ص: ۱۳۱

**[ترجمه]

«۲۶»

ل، الخصال الْأَرْبَعُمِائَةِ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام أَکْثِرُوا ذِکْرَ الْمَوْتِ وَ یَوْمِ خُرُوجِکُمْ مِنَ الْقُبُورِ وَ قِیَامِکُمْ بَیْنَ یَدَیِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ تُهَوَّنْ عَلَیْکُمُ الْمَصَائِبُ.

**[ترجمه]خصال: امیرالمومنین علیه السلام فرمود: مرگ و روز بیرون آمدنتان از گورها، و ایستادن در پیشگاه خدای عزوجل را فراوان یاد کنید، تا مصائب بر شما آسان شود - . خصال: ۶۱۶ - .

**[ترجمه]

«۲۷»

ن، عیون أخبار الرضا علیه السلام الْمُفَسِّرُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَنِ الْحُسَیْنِیِّ عَنْ أَبِی مُحَمَّدٍ الْعَسْکَرِیِّ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام کَمْ مِنْ غَافِلٍ یَنْسِجُ ثَوْباً لِیَلْبَسَهُ وَ إِنَّمَا هُوَ کَفَنُهُ وَ یَبْنِی بَیْتاً لِیَسْکُنَهُ وَ إِنَّمَا هُوَ مَوْضِعُ قَبْرِهِ.

**[ترجمه]عیون اخبار الرضا علیه السلام : امام عسکری علیه السلام از پدران بزرگوارشان و از امیرالمومنین علیه السلام نقل فرمود: بسا غفلت زده، که جامه ای را می بافد تا بپوشد و همان کفنش گردد، و خانه ای بنا کند تا ساکن شود که همان جا محل دفن اوست. - . عیون اخبار الرضا ۱ : ۲۹۷ -

**[ترجمه]

«۲۸»

ن، عیون أخبار الرضا علیه السلام بِالْإِسْنَادِ إِلَی دَارِمٍ عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَکْثِرُوا مِنْ ذِکْرِ هَادِمِ اللَّذَّاتِ.

**[ترجمه]عیون اخبار الرضا علیه السلام : امام رضا علیه السلام از از پدران بزرگوارشان و از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل فرمود: نابودکننده خوشی ها (مرگ) را بسیار یاد کنید. - . عیون اخبار الرضا ۲ : ۷۰ -

**[ترجمه]

«۲۹»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی فِیمَا أَوْصَی بِهِ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام عِنْدَ وَفَاتِهِ قَصِّرِ الْأَمَلَ وَ اذْکُرِ الْمَوْتَ وَ ازْهَدْ فِی الدُّنْیَا فَإِنَّکَ رَهْنُ مَوْتٍ وَ غَرَضُ بَلَاءٍ وَ صَرِیعُ سُقْمٍ (۱)

**[ترجمه]امالی شیخ طوسی: امیر مومنان علیه السلام در سفارشات هنگام رحلت فرمودند: آرزو را کوتاه کن، و مرگ را به یاد آور، و در دنیا پارسا باش، چرا که تو در گرو مرگ، و مورد هدف بلا و مورد هجوم بیماری هستی. - . امالی طوسی: ۷ -

**[ترجمه]

«۳۰»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی فِیمَا کَتَبَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام لِمُحَمَّدِ بْنِ أَبِی بَکْرٍ عِبَادَ اللَّهِ إِنَّ الْمَوْتَ لَیْسَ مِنْهُ (۲)فَوْتٌ فَاحْذَرُوا قَبْلَ وُقُوعِهِ وَ أَعِدُّوا لَهُ عُدَّتَهُ فَإِنَّکُمْ طَرْدُ الْمَوْتِ إِنْ أَقَمْتُمْ لَهُ أَخَذَکُمْ وَ إِنْ فَرَرْتُمْ مِنْهُ أَدْرَکَکُمْ وَ هُوَ أَلْزَمُ لَکُمْ مِنْ ظِلِّکُمْ الْمَوْتُ مَعْقُودٌ بِنَوَاصِیکُمْ وَ الدُّنْیَا تُطْوَی خَلْفَکُمْ فَأَکْثِرُوا ذِکْرَ الْمَوْتِ عِنْدَ مَا تُنَازِعُکُمْ إِلَیْهِ أَنْفُسُکُمْ مِنَ الشَّهَوَاتِ وَ کَفَی بِالْمَوْتِ وَاعِظاً وَ کَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله کَثِیراً مَا یُوصِی أَصْحَابَهُ بِذِکْرِ الْمَوْتِ فَیَقُولُ أَکْثِرُوا ذِکْرَ الْمَوْتِ فَإِنَّهُ هَادِمُ اللَّذَّاتِ حَائِلٌ بَیْنَکُمْ وَ بَیْنَ الشَّهَوَاتِ.

**[ترجمه]امالی شیخ طوسی: امیرالمومنین علیه السلام در نامه ای به محمد بن ابی بکر فرمود: بندگان خدا! از مرگ رهائی نیست، پس پیش از فرا رسیدن آن، ترس و احتیاط را مراعات کنید، و توشه لازم آن را آماده نمائید که شما هدف مرگ قرار گرفته اید. اگر بایستید شما را می گیرد، و اگر فرار کنید شما را به چنگ می آورد، و مرگ از سایه شما برای شما لازم تر و نزدیک تر است، مرگ به پیشانی شما نوشته شده، و دنیا پس از شما در نوردیده خواهد شد.

بنا بر این، هنگامی که هواهای نفسانی و شهوات هجوم می آورند، مرگ را بسیار یادآور شوید، که مرگ برای وعظ و پند کفایت می کند. و رسول خدا صلی اللّٰه علیه و آله اکثر اوقات اصحابش را به یاد مرگ توصیه می فرمود و می فرمود: زیاد در یاد مرگ باشید که او لذت ها را از بین می برد، و میان شما و شهوات شما حائل و مانع می شود. - . امالی طوسی: ۲۷ -

ص: ۱۳۲

**[ترجمه]

«۳۱»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی جَمَاعَةٌ عَنْ أَبِی الْمُفَضَّلِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ سُلَیْمَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ

الْحَارِثِ بْنِ بَشِيرٍ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ الْفُضَيْلِ عَنْ عَبَّادٍ الْمِنْقَرِیِّ (۳)

ص: ۱۳۲

۱- قوله: «رهن موت» شبه علیه السلام الموت للزومه الإنسان و عدم انفکاک الإنسان منه بالرهن فی ید المرتهن. و الغرض: الهدف. و الصریع بمعنی مصروع أی المطروح علی الأرض و الساقط علیها، لان طبیعه الإنسان دائما یصارع المرض و السقم و یدافعه حتّی تضعف و یغلب علیه المرض و السقم فیصرعها و یطرحها علی الأرض، فهو إمّا زمن مقعد علی فراشه، و إمّا راکب علی سریره و نعشه.

۲- فی نسخه: فیه.

۳- نسبه إلی منقر وزان منبر؛ أبی بطن من سعد و هو منقر بن عبید بن مقاعس.

عَنِ الصَّادِقِ عَنْ آبَائِهِ عليهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لَوْ أَنَّ الْبَهَائِمَ يَعْلَمُونَ مِنَ الْمَوْتِ مَا تَعْلَمُونَ أَنْتُمْ مَا أَكَلْتُمْ مِنْهَا سَمِيناً.

**[ترجمه]امالی شیخ طوسی: امام صادق علیه السلام از پدران بزرگوارشان وایشان از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل فرمود: اگر چارپایان نیز به میزان شما از مرگ و سختیهای پس از آن خبر داشتند، هرگز از آن ها، گوشت حیوان فرب حیوان فربهی را نمی خوردید(یعنی از باد مرگ حیوانات چاق نمی شدند). - . امالی طوسی: ۴۵۳ -

**[ترجمه]

بیان

لا- ینافی هذا الخبر ما سیأتی من الأخبار فی أن الموت مما لم تبهم عنه البهائم إذ المعنی فیه لو علموا کما تعلمون من خصوصیات الموت و شدائده فلا ینافی علمهم بأصل الموت أو المراد أنهم لو کانوا مکلفین و علموا ما أوعد الله من العقاب لما کانوا غافلین کغفلتکم و لذا قال صلی الله علیه و آله من الموت.

**[ترجمه]این روایت با آن چه که در دیگر روایت ها آمده است و حکایت از آن دارد که حیوانات نیز از مرگ بی خبر و نادان نیستند، منافات ندارد؛ معنای روایت در خود آن است: دانستن سختی های مرگ و خصوصیات آن، منافاتی با علم حیوانات با اصل مرگ ندارد؛ و یا منظور این است که اگر آنان نیز موظف و مکلف بودند و از وعده کیفر الهی آگاه بودند، به اندازه شما انسان ها از مرگ غافل نبودند. از همین رو، حضرت صلی الله علیه و آله فرموده است:« ا گر چارپایان نیز از مرگ خبر داشتند».

**[ترجمه]

«۳۲»

مص، مصباح الشریعه قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام ذِكْرُ الْمَوْتِ يُمِيتُ الشَّهَوَاتِ فِی النَّفْسِ وَ يَقْلَعُ مَنَابِتَ الْغَفْلَهِ وَ يُقَوِّی الْقَلْبَ بِمَوَاعِدِ اللَّهِ وَ يُرِقُّ الطَّبْعَ وَ يَكْسِرُ أَعْلَامَ الْهَوَی وَ يُطْفِئُ نَارَ الْحِرْصِ وَ يُحَقِّرُ الدُّنْيَا وَ هُوَ مَعْنَی مَا قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله فِكْرُ سَاعَهٍ خَيْرٌ مِنْ عِبَادَهِ سَنَهٍ وَ ذَلِكَ عِنْدَ مَا يَحُلُّ أَطْنَابَ خِيَامِ الدُّنْيَا وَ يَشُدُّهَا فِی الْآخِرَهِ وَ لَا يُشَكُّ بِنُزُولِ الرَّحْمَهِ عَلَی ذَاكِرِ الْمَوْتِ بِهَذِهِ الصِّفَهِ وَ مَنْ لَا يَعْتَبِرُ بِالْمَوْتِ وَ قِلَّهِ حِيلَتِهِ وَ كَثْرَهِ عَجْزِهِ وَ طُولِ مُقَامِهِ فِی الْقَبْرِ وَ تَحَيُّرِهِ فِی الْقِيَامَهِ فَلَا خَيْرَ فِيهِ.

: (۱)قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله اذْكُرُوا هَادِمَ اللَّذَّاتِ فَقِيلَ وَ مَا هُوَ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ الْمَوْتُ فَمَا ذَكَرَهُ عَبْدٌ عَلَی الْحَقِيقَهِ فِی سَعَهٍ إِلَّا ضَاقَتْ عَلَيْهِ الدُّنْيَا وَ لَا فِی شِدَّهٍ إِلَّا اتَّسَعَتْ عَلَيْهِ وَ الْمَوْتُ أَوَّلُ مَنْزِلٍ مِنْ مَنَازِلِ الْآخِرَهِ وَ آخِرُ مَنْزِلٍ مِنْ مَنَازِلِ الدُّنْيَا فَطُوبَی لِمَنْ أُكْرِمَ عِنْدَ النُّزُولِ بِأَوَّلِهَا وَ طُوبَی لِمَنْ أُحْسِنَ مُشَايَعَتُهُ فِی آخِرِهَا وَ الْمَوْتُ أَقْرَبُ الْأَشْيَاءِ مِنْ بَنِی آدَمَ وَ هُوَ يَعُدُّهُ أَبْعَدَ فَمَا أَجْرَأَ الْإِنْسَانَ عَلَی نَفْسِهِ وَ مَا أَضْعَفَهُ مِنْ خَلْقٍ وَ فِی الْمَوْتِ نَجَاهُ الْمُخْلِصِينَ وَ هَلَاكُ الْمُجْرِمِينَ وَ لِذَلِكَ اشْتَاقَ مَنِ اشْتَاقَ إِلَی الْمَوْتِ وَ كَرِهَ مَنْ كَرِهَ.

قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله مَنْ أَحَبَّ لِقَاءَ اللَّهِ أَحَبَّ اللَّهُ لِقَاءَهُ وَ مَنْ كَرِهَ لِقَاءَ اللَّهِ كَرِهَ اللَّهُ لِقَاءَهُ.

ص: ۱۳۳

۱- يحتمل أن يكون ذلك و الحديث الآتى بعده من بقيه كلام الإمام الصّادق عليه السلام استشهد بهما على ما قال أولا من الترغيب فى ذكر الموت، أو يكونان خبرين مرسلين من جامع المصباح و الظاهر من المصنّف الأول.

**[ترجمه]مصباح الشریعه: امام صادق علیه السلام فرمود: یاد مرگ خواهشهای نفس را می میراند، و رویش گاه های غفلت را ریشه کن می کند، و دل را با وعدههای خدا نیرو می بخشد، و طبع را رقیق می سازد، و پرچم های هوس را می شکند، و آتش حرص را خاموش می سازد، و دنیا در نظر کوچک می کند. و اینست معنای سخن رسول خدا صلی الله علیه و آله که می فرماید: یک ساعت تفکر برتر از یک سال عبادت است، و این هنگامی است که انسان طناب های خیال دنیا را باز کند و در پایگاه آخرت ببندد، و هیچ تردیدی به دل راه ندهد که چنین رحمتی بر یاد کننده مرگ فرود می آید. کسی که مرگ را وسیله ی عبرت خویش، و اندک بودن زاد و توشه، و زیاد بودن عجز و ناتوانی و طول اقامت در قبر و سرگردانی قیامت قرار ندهد، در وجودش خیری نیست؛.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود - . ممکن است این حدیث و حدیث بعدی ادامه فرمایش امام رضا علیه السلام باشد،که این احادیث را برای ترغیب به یاد مرگ، شاهد آورده است. و یا دو روایتی باشند که از جامع المصباح نقل شده است. به نظر مولف مورد اول صحیح است. - : از بین برنده لذتها را یاد کنید، سؤ ال شد: یا رسول الله! آن چیست؟ فرمود: مرگ؛ و مرگ اولین منزل از منازل سرای آخرت، و آخرین مرحله از مراحل (زندگی) دنیاست. خوشا به حال کسی که در وقت نزول موت، اوّل منزل آخرت به او سبک باشد، بلکه خوش تر از دنیا باشد، و خوشا به حال کسی که مشایعت او بعد از موتش ، که آخر منزل از منازل دنیای او است، خوب به جا آورده شود؛ موت نزدیکترین چیزها است به آدمی و او، آن را دورتر از همه چیز حساب می کند؛ و چه جرأت عظیمی است که انسان دارد و چه جسم و خلقت ضعیفی دارد! و موت باعث نجات مخلصان است از زحمت دنیا، و موجب هلاکت و عذاب گناهکاران است؛ و از این جهت است که مشتاقان مرگ، مشتاق مرگ هستند و آرزوی موت می کنند، و کراهت داران مرگ از مرگ می ترسند و از موت کراهت دارند.

پیغمبر صلّی اللَّه علیه و آله و سلم می فرماید: هر که دوست می دارد لقای رحمت پروردگار را، حضرت پروردگار نیز لقای او را دوست می دارد، و هر که کراهت دارد ملاقات موت و ملاقات رحمت الهی را، خدا نیز ملاقات او را کراهت دارد. - . مصباح الشریعه: ۱۷۱ -

ص: ۱۳۳

**[ترجمه]

بیان

قوله علیه السلام و ذلک أی فکر الساعه الذی هو خیر من عباده سنه و حلّ أطناب خیام الدنیا کنایه عن قطع العلائق عنها و عن شهواتها و کذا شدها فی الآخره عباره عن جعل ما یأخذه و یدعه فی الدنیا لتحصیل الآخره.

**[ترجمه]عبارت« و ذلک» یعنی اندیشیدن درباره قیامت که از یک سال عبادت برتر است؛« حلّ أطناب خیام الدنیا» کنایه از بریدن از علایق دنیوی و از شهوت های آن است.« و کذا شدها فی الآخره» یعنی آن چه که در دنیا به دست آورده و رها می کند، برای تحصیل آخرت رها کند.

**[ترجمه]

«۳۳»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: قُلْتُ لَهُ أَخْبِرْنِی عَنِ الْکَافِرِ الْمَوْتُ خَیْرٌ لَهُ أَمِ الْحَیَاهُ فَقَالَ الْمَوْتُ خَیْرٌ لِلْمُؤْمِنِ وَ الْکَافِرِ قُلْتُ وَ لِمَ قَالَ لِأَنَّ اللَّهَ یَقُولُ وَ ما عِنْدَ اللَّهِ خَیْرٌ لِلْأَبْرارِ وَ یَقُولُ وَ لا یَحْسَبَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا أَنَّما نُمْلِی لَهُمْ خَیْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِی لَهُمْ لِیَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِینٌ.

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: محمد بن مسلم نقل می کند: خدمت امام باقر علیه السلام عرض کردم: مرگ برای کافر بهتر است و یا زندگی؟ فرمود: مرگ هم برای مومن بهتر است و هم برای کافر. پرسیدم: چگونه چنین است؟ فرمود: خدای متعال می فرماید:« وَ ما عِنْدَ اللَّهِ خَیْرٌ لِلْأَبْرارِ» - . آل عمران / ۱۹۸ - {آن چه نزد خداست برای نیکان بهتر است.} و نیز می فرماید: «وَ لا یَحْسَبَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا أَنَّما نُمْلِی لَهُمْ خَیْرٌ لِأَنْفُسِهِمْ إِنَّما نُمْلِی لَهُمْ لِیَزْدادُوا إِثْماً وَ لَهُمْ عَذابٌ مُهِینٌ.» - . آل عمران / ۱۷۸ - {و البته نباید کسانی که کافر شده اند تصور کنند این که به ایشان مهلت می دهیم برای آنان نیکوست؛ ما فقط به ایشان مهلت می دهیم تا بر گناه [خود] بیفزایند، و [آنگاه] عذابی خفت آور خواهند داشت.} - . تفسیر عیاشی ۱ : ۲۳۰ -

**[ترجمه]

«۳۴»

سر، السرائر مِنْ کِتَابِ أَبِی الْقَاسِمِ بْنِ قُولَوَیْهِ رَحِمَهُ اللَّهُ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام بَلَغَ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام مَوْتُ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِهِ ثُمَّ جَاءَ خَبَرٌ آخَرُ أَنَّهُ لَمْ یَمُتْ فَکَتَبَ إِلَیْهِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمنِ الرَّحِیمِ أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّهُ قَدْ کَانَ أَتَانَا خَبَرٌ ارْتَاعَ لَهُ إِخْوَانُکَ (۱)ثُمَّ جَاءَ تَکْذِیبُ الْخَبَرِ الْأَوَّلِ فَأَنْعَمَ ذَلِکَ أَنْ سُرِرْنَا وَ إِنَّ السُّرُورَ وَشِیکُ الِانْقِطَاعِ (۲)یَبْلُغُهُ عَمَّا قَلِیلٍ تَصْدِیقُ الْخَبَرِ الْأَوَّلِ فَهَلْ أَنْتَ کَائِنٌ کَرَجُلٍ قَدْ ذَاقَ الْمَوْتَ ثُمَّ عَاشَ بَعْدَهُ فَسَأَلَ الرَّجْعَهَ (۳)فَأُسْعِفَ بِطَلِبَتِهِ فَهُوَ مُتَأَهِّبٌ بِنَقْلِ مَا سَرَّهُ مِنْ مَالِهِ إِلَی دَارِ قَرَارِهِ لَا یَرَی أَنَّ لَهُ مَالًا غَیْرَهُ وَ اعْلَمْ أَنَّ اللَّیْلَ وَ النَّهَارَ دَائِبَانِ (۴)فِی نَقْصِ الْأَعْمَارِ وَ إِنْفَادِ الْأَمْوَالِ وَ طَیِّ الْآجَالِ هَیْهَاتَ هَیْهَاتَ قَدْ صَبَّحَا عاداً وَ ثَمُودَ ... وَ قُرُوناً بَیْنَ ذلِکَ کَثِیراً فَأَصْبَحُوا قَدْ وَرَدُوا عَلَی رَبِّهِمْ وَ قَدِمُوا عَلَی أَعْمَالِهِمْ وَ اللَّیْلُ وَ النَّهَارُ غَضَّانِ جَدِیدَانِ لَا یُبْلِیهِمَا مَا مَرَّا بِهِ یَسْتَعِدَّانِ لِمَنْ بَقِیَ بِمِثْلِ مَا أَصَابَا مَنْ مَضَی (۵)وَ اعْلَمْ أَنَّمَا أَنْتَ نَظِیرُ إِخْوَانِکَ وَ أَشْبَاهِکَ مَثَلُکَ کَمَثَلِ الْجَسَدِ قَدْ نُزِعَتْ قُوَّتُهُ فَلَمْ یَبْقَ إِلَّا حُشَاشَهُ نَفْسِهِ یَنْتَظِرُ الدَّاعِیَ فَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِمَّا نَعِظُ بِهِ ثُمَّ نَقْصُرُ عَنْهُ.

۱- ارتاع منه و له: فزع و تفزع.

۲- أی سریع الانقطاع و قریبه.

۳- فی السرائر المطبوع: قد ذاق الموت و عاین ما بعده یسأل الرجعه.

۴- دأب فی العمل: جد و تعب و استمر علیه فهو دائب. و فی السرائر المطبوع: و اعلم أن اللیل و النهار لم یزالا دائبین فی قصر

نقص خ ل الاعمار.

٥- فى نسخه: يستعدان لمن بقى أن يصيباه ما أصابا من مضى.

**[ترجمه]سرائر: امام صادق علیه السلام فرمود: خبر مرگ یکی از اصحاب امیرالمؤمنین علیه السلام به ایشان رسید و سپس خبر دیگری رسید که او نمرده است! حضرت به آن صحابی نوشتند: بسم الله الرحمن الرحیم اما بعد خبری به ما رسید که موجب ترس برادران تو گردید و سپس خبری رسید که تکذیب خبر اول بود! چشم روشنی این خبر دوم این بود که موجب مسرّت ما شد؛ و انقطاع سرور نزدیک است و به زودی تصدیق خبر اول به آن خبر می رسد؛ آیا تو مانند مردی آماده هستی که طعم مرگ را چشیده و سپس بعد از آن زنده شده و درخواست رجعت به دنیا کرده و به خواهش او عمل شده؛ پس او مهیا شده که مالش را که موجب شادی اوست، به خانه محل استقرارش منتقل کند در حالی که مالی غیر از آن مال برای خود نمی بیند و بدان که شب و روز با برنامه منظم در کارند تا عمرها کاسته شوند و اموال تمام شوند و اجل ها طی گردند؛ چه دور است! چه دور است! عاد و ثمود و نسلهایی بین آن ها بر پروردگارشان رسیدند و بر اعمال خود وارد گشتند و شب و روز وشکفته هایی جدید هستند که آن چه آن دو بر آن گذشته اند آن ها را پیر نمی کند و برای آیندگان مثل آن چه به گذشتگان رسانده اند فراهم می کنند؛ و بدان که تو مانند برادرانت هستی و نظائر تو مانند تو بر مثال جسد هستند که قوت آن کم گشته و جز باقی مانده روحشان در آنان نمانده و منتظر دعوت کننده است؛ پس پناه می بریم به خدا از آن چه بدان موعظه می کنیم و سپس در آن کوتاهی می کنیم. -. سرائر ۳ : ۶۳۴ -

ص: ۱۳۴

**[ترجمه]

بیان

فأنعم ذلک أی أقر عیون إخوانک یقال نعم الله بک عینا و أنعم الله بک عینا و أنعم صباحا و یقال ما أنعمنا بک أی ما أقدمک فسررنا بلقائک و أنعمت علی فلان أی أصرت إلیه نعمه و الحشاش و الحشاشه بضمهما بقیه الروح فی الجسد فی المرض.

**[ترجمه]«فأنعم ذلک» یعنی چشم برادرانت روشن شد، و گفته می شود: نعم الله بک عینا و أنعم الله بک عینا و أنعم صباحا: خداوند چشم تو را روشن سازد؛ و صبح چشم شما روشن باشد.

گفته می شود ما أنعمنا بک: یعنی آن چه سبب شد تو بیایی در نتیجه سبب چشم روشنی ما شد؛ و أنعمت علی فلان: نعمت و بخششی به فلانی عطا کردم. الحشاش و الحشاشه با ضمه: باقی مانده روح در بدن در هنگام بیماری.

**[ترجمه]

«۳۵»

ضه، روضه الواعظین قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَكْيَسُ النَّاسِ مَنْ كَانَ أَشَدَّ ذِكْراً لِلْمَوْتِ.

**[ترجمه]روضه الواعظین: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: زیرک ترین مردم کسی است که بیش از دیگران مرگ را

یاد می کند. - . روضه الواعظین: ۵۳۴ و ۵۳۷ -

**[ترجمه]

«۳۶»

وَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام فِي خُطْبَتِهِ فَإِنَّ الْغَايَةَ أَمَامَكُمْ وَ إِنَّ وَرَاءَكُمُ السَّاعَةَ تَحْدُوكُمْ تَخَفَّفُوا تَلْحَقُوا فَإِنَّمَا يُنْتَظَرُ بِأَوَّلِكُمْ آخِرُكُمْ (۱)

ص: ۱۳۵

۱- قال السیّد فی نهج البلاغه بعد ایراده هذا الکلام: إن هذا الکلام لو وزن بعد کلام اللّه سبحانه و بعد کلام رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله بکل کلام لمال به راجحا و برز علیه سابقا، فأما قوله علیه السلام: «تخففوا تلحقوا» فما سمع کلام أقل منه مسموعا و لا- أکثر محصولا- و ما أبعد غورها من کلمه!، و أنقع نطفتها من حکمه!، و قد نبهنا فی کتاب الخصائص علی عظم قدرها و شرف جوهرها انتهی. منه أقول: و قال بعض الشارحین: الغایه: الثواب و العقاب، و النعیم و الشقاء، فعلیکم أن تعدوا للغایه ما یصل بکم إلیها، و لا- تستبطئوها فان الساعه التی تصیبونها فیها- و هی القیامه- آزفه إلیکم فکأنها فی تقربها نحوکم و تقلیل المسافه بینها و بینکم بمنزله سائق یسوقکم إلی ما تسیرون إلیه، سبق السابقون بأعمالهم إلی الحسنی فمن أراد اللحاق بهم فعلیه أن یتخفف من أثقال الشهوات و أوزار العناء فی تحصیل اللذات، و یحفز بنفسه عن هذه الفانیات فیلحق بالذین فازوا بعقبی الدار، و أصله الرجل یسعی و هو غیر مثقل بما یحمله یکون أجدر أن یلحق الذین سبقوه. قال ابن میثم: کون الساعه وراءهم فلان الإنسان لما کان بطبعه ینفر من الموت و یفر منه و کانت العاده فی الهارب من الشی ء أن یکون وراءه المهروب منه و کانت الموت متأخرا عن وجود الإنسان و لاحقا تأخرا و لحوقا عقلیا أشبه المهروب منه المتأخر اللاحق هربا و تأخرا و لحوقا حسیا فلا جرم استعیر لفظ المحسوسه و هی الوراء. و أمّا کونهم تحدوهم فلان الحادی لما کان من شأنه سوق الإبل بالحداء و کان تذکر الموت و سماع نوادبه مزعجا للنفوس إلی الاستعداد للامور الآخره و الاهبه للقاء اللّه سبحانه فهو یحملها علی قطع عقبات طریق الآخره، کما یحمل الحادی الإبل علی قطع الطریق البعیده الوعره لا جرم أشبه الحادی فاسند الحداء إلیه. قوله: «تخففوا تلحقوا» لما نبههم بکون الغایه أمامهم و أن الساعه تحدوهم فی سفر واجب و کان السابق إلی الغایه من ذلک السفر هو الفائز برضوان اللّه و قد علم أن التخفیف و قطع العلائق فی الاسفار سبب للسبق و الفوز بلحوق السابقین لا جرم أمرهم بالتخفیف لغایه اللحوق فی کلمتین فالاولی منهما قوله: «تخففوا» و کنی بهذا الامر عن الزهد الحقیقی الذی هو أقوی أسباب السلوک إلی اللّه سبحانه، و هو عباره عن حذف کل شاغل عن التوجه إلی القبله الحقیقیه، و الاعراض عن متاع الدنیا و طیباتها، فان ذلک تخفیف للاوزار المانعه عن الصعود فی درجات الابرار، و الموجبه لحلول دار البوار، و هی کنایه باللفظ المستعار و هذا الامر فی معنی الشرط. و الثانیه قوله: «تلحقوا» و هو جزاء الشرط، أی إن تتخففوا تلحقوا. إلی آخر کلامه و من شاء فلیراجعه.

**[ترجمه]روضه الواعظین: امیرالمومنین علیه السلام در خطبه ای می فرماید: آخرین منزل ، رویاروی شماست و مرگ پشت سرتان . و با آواز خود شما را به پیش می راند. سبکبار شوید تا برسید. زیرا آنان که از پیش رفته اند چشم به راه شما واپس ماندگان اند. - . روضه الواعظین: ۵۳۴ و ۵۳۷ -

ص: ۱۳۵

**[ترجمه]

«۳۷»

وَ قَالَ أَیْضاً فِی خُطْبَتِهِ فَمَا یَنْجُو مِنَ الْمَوْتِ مَنْ یَخَافُهُ وَ لَا یُعْطَی الْبَقَاءَ مَنْ أَحَبَّهُ وَ مَنْ جَرَی فِی عِنَانِ أَمَلِهِ عَثَرَ بِهِ أَجَلُهُ وَ إِذَا کُنْتَ فِی إِدْبَارٍ وَ الْمَوْتُ فِی إِقْبَالٍ فَمَا أَسْرَعَ الْمُلْتَقَی الْحَذَرَ الْحَذَرَ فَوَ اللَّهِ لَقَدْ سَتَرَ حَتَّی کَأَنَّهُ غَفَرَ.

**[ترجمه]روضه الواعظین: و نیز در خطبه ای دیگر می فرماید: پس نجات و خلاصی از مرگ نیست کسی را که می ترسد از مرگ، و عطا نشده است بقائی در دنیا کسی را که بقا را دوست می دارد. و کسی که به دنبال عنان آرزوهایش رفته، اجلش او را لغزانده! زمانی که تو (در اثر گذشتن ایام عمر) پشت به دنیا کرده (و رو به طرف مرگ نهاده ای) و مرگ (هم به سوی) تو رو می آورد، پس چه زود (میان تو و مرگ) ملاقات خواهد بود. بر حذر باشید! بر حذر باشید! به خدا قسم هر آینه بر گناه پرده پوشیده، تا جایی که گویا آمرزیده است. - . روضه الواعظین: ۵۳۴ و ۵۳۷ -

**[ترجمه]

«۳۸»

وَ تَبِعَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ جِنَازَةً فَسَمِعَ رَجُلًا یَضْحَکُ فَقَالَ کَأَنَّ الْمَوْتَ فِیهَا عَلَی غَیْرِنَا کُتِبَ وَ کَأَنَّ الْحَقَّ فِیهَا عَلَی غَیْرِنَا وَجَبَ وَ کَأَنَّ الَّذِی نَرَی مِنَ الْأَمْوَاتِ سَفْرٌ عَمَّا قَلِیلٍ إِلَیْنَا رَاجِعُونَ نُبَوِّئُهُمْ أَجْدَاثَهُمْ وَ نَأْکُلُ تُرَاثَهُمْ قَدْ نَسِینَا کُلَّ وَاعِظٍ وَ وَاعِظَةٍ وَ رُمِینَا بِکُلِّ جَائِحَةٍ وَ عَجِبْتُ لِمَنْ نَسِیَ الْمَوْتَ وَ هُوَ یَرَی الْمَوْتَ وَ مَنْ أَکْثَرَ ذِکْرَ الْمَوْتِ رَضِیَ مِنَ الدُّنْیَا بِالْیَسِیرِ (۱)

**[ترجمه]روضه الواعظین: امام علی علیه السلام در تشییع جنازه ای شرکت فرموده بود، شنید که مردی می خندد، پس فرمود: گویا مرگ برای دیگران نه برای ما مقرر شده است، و گویا حق در آن نه برای ما، بلکه برای جز ما ثابت شده است. و گویا این مردگان که رو به خاک نهاده اند، مسافرانی هستند که به زودی به سوی ما برمی گردند، بدن های آنان را زیر خاک می پوشانیم و آن چه را که ارث گذاشته اند می خوریم، گویی ما بعد از رفتن آنان جاویدان خواهیم ماند، سپس هر گونه پند دهنده را فراموش می کنیم و نشانه هر بلا و مصیبتی می شویم. در شگفتم از آن کس که مردگان را می بیند و مرگ را از یاد برده است. و کسی که زیاد یاد مرگ کند، به کم دنیا راضی می شود. - . روضه الواعظین: ۵۳۴ و ۵۳۷ -

**[ترجمه]

قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام مَكْتُوبٌ فِی التَّوْرَاهِ نُحْنَا لَكُمْ فَلَمْ تَبْكُوا وَ شَوَّقْنَاكُمْ فَلَمْ تَشْتَاقُوا أَعْلِمِ الْقَتَّالِینَ أَنَّ لِلَّهِ سَیْفاً لَا یَنَامُ وَ هُوَ جَهَنَّمُ أَبْنَاءَ الْأَرْبَعِینَ أَوْفُوا لِلْحِسَابِ أَبْنَاءَ الْخَمْسِینَ زَرْعٌ قَدْ دَنَا حَصَادُهُ أَبْنَاءَ السِّتِّینَ مَا ذَا قَدَّمْتُمْ وَ مَا ذَا أَخَّرْتُمْ أَبْنَاءَ السَّبْعِینَ عُدُّوا أَنْفُسَكُمْ فِی الْمَوْتَی أَبْنَاءَ الثَّمَانِینَ تُكْتَبُ لَكُمُ الْحَسَنَاتُ وَ لَا تُكْتَبُ عَلَیْكُمُ السَّیِّئَاتُ أَبْنَاءَ التِّسْعِینَ أَنْتُمْ أُسَرَاءُ اللَّهِ فِی أَرْضِهِ ثُمَّ قَالَ مَا یَقُولُ كَرِیمٌ أَسَرَ رَجُلًا مَا ذَا یَصْنَعُ بِهِ قُلْتُ یُطْعِمُهُ وَ یَسْقِیهِ وَ یَفْعَلُ بِهِ فَقَالَ مَا تَرَی اللَّهَ صَانِعاً بِأَسِیرِهِ.

**[ترجمه]روضه الواعظین: امام صادق علیه السلام فرمود: در تورات چنین مکتوب است: برایتان نوحه سرایی کردیم، اما نگریستید، تشویقتان کردیم اما به شوق نیامدید. ای پیامبر! به خونریزان بفهمان که خدای را شمشیری است که آرامش ندارد، وآن جهنم است. پس ای چهل ساله ها آماده حساب باشید، پنجاه ساله ها شما کاشته ای هستید که زمان برداشتش نزدیک است. شصت ساله ها! چه پیش فرستاده اید وچه به جای نهاده اید؟ هفتاد ساله ها! خود را جزء رفتگان به حساب آرید، هشتاد ساله ها! فقط برایتان حسنه می نویسند و گناه برایتان نوشته نمی شود، نود ساله ها! شما اسیران خدا در زمینید، سپس می گوید: کریمی که مردی را اسیر کرده چه می گوید؟ و با او چه می کند؟ راوی می گوید: عرض کردم او را نان و آب می دهد و از او کار می کشد؟ امام فرمود: بنا بر این، می خواهی رفتار خدا با اسیرش چگونه باشد؟ - . روضه الواعظین: ۵۳۴ و ۵۳۷ -

**[ترجمه]

بیان

الغایه الموت أو الجنه و النار قوله علیه السلام ینتظر بأولكم أی إنما ینتظر ببعث الأولین و نشرهم مجی ء الآخرین و موتهم لقد ستر أی الذنوب حتی

ص: ۱۳۶

۱- أورده السیّد فی نهج البلاغه فی باب المختار من حكم أمیر المؤمنین علیه السلام. و السفر بفتح السین و سكون الفاء: مسافرون. نبوّئهم أی ننزلهم. فی أجداثهم أی قبورهم. الجائحه: الآفه تهلك الأصل و الفرع.

كأنه قد غفرها فاحذروا عقاب ما ستره و اشكروه على هذا الستر و يحتمل على بعد أن يكون المعنى ستر الموت عن الخلائق بحيث يظنون أنه رفع عنهم لكثره غفلتهم عنه قوله أوفوا أى أكملوا و سلموا ما طلب منكم من الأعمال لأنكم تحاسبون عليها قوله زرع أى أنتم أو أعمالكم.

**[ترجمه]الغايه» مرگ و یا بهشت و دوزخ است.« ينتظر بأولكم» يعنى آمدن و مرگ آخرين شما با برانگيختن اولين از شما مورد انتظار است.« لقد ستر» يعنى گناهان را پوشانده،

ص: ۱۳۶

تا جايى كه گويى آن ها را بخشيده است، پس از كيفر آن چه پرده پوشى گرده است، بپرهيزيد و شكر اين پرده پوشى را به جاى آوريد. و احتمال ضعيفى هم وجود دارد كه يعنى مرگ از مخلوقات مستور شده، به گونه اى كه تصور مى كنند گناهانشان بخشيده شده است، چرا كه بسيار از گناهان خود غافلند.« أوفوا» يعنى كامل بپردازيد و اعمالى را كه از شما خواسته است، كامل و سالم به جاى آوريد، زيرا به خاطر آن محاسبه مى شويد. «زرع» يعنى شما و يا اعمالتان.

**[ترجمه]

«۴۰»

تم، فلاح السائل فِي كِتَابِ مُحَمَّدِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْأَشْعَثِ بِإِسْنَادِهِ أَنَّ مَوْلَانَا عَلِيّاً عليه السلام قَالَ: مَا رَأَيْتُ إِيمَاناً مَعَ يَقِينٍ أَشْبَهَ مِنْهُ بِشَكٍّ عَلَى هَذَا الْإِنْسَانِ إِنَّهُ كُلَّ يَوْمٍ يُوَدِّعُ إِلَى الْقُبُورِ وَ يُشَيِّعُ وَ إِلَى غُرُورِ الدُّنْيَا يَرْجِعُ وَ عَنِ الشَّهْوَةِ وَ الذُّنُوبِ لَا يُقْلِعُ فَلَوْ لَمْ يَكُنْ لِابْنِ آدَمَ الْمِسْكِينِ ذَنْبٌ يَتَوَكَّفُهُ وَ لَا حِسَابٌ يَقِفُ عَلَيْهِ إِلَّا مَوْتٌ يُبَدِّدُ شَمْلَهُ وَ يُفَرِّقُ جَمْعَهُ وَ يؤتم [يُوتِمُ وُلْدَهُ لَكَانَ يَنْبَغِي لَهُ أَنْ يُحَاذِرَ مَا هُوَ فِيهِ بِأَشَدِّ النُّصُبِ وَ التَّعَبِ وَ لَقَدْ غَفَلْنَا عَنِ الْمَوْتِ غَفْلَةَ أَقْوَامٍ غَيْرِ نَازِلٍ بِهِمْ وَ رَكَنَّا إِلَى الدُّنْيَا وَ شَهَوَاتِهَا رُكُونَ أَقْوَامٍ قَدْ أَيْقَنُوا بِالْمُقَامِ وَ غَفَلْنَا عَنِ الْمَعَاصِي وَ الذُّنُوبِ غَفْلَةَ أَقْوَامٍ لَا يَرْجُونَ حِسَاباً وَ لَا يَخَافُونَ عِقَاباً.

**[ترجمه]فلاح السائل: امام على عليه السلام فرمود: هيچ ايمانِ توأم با يقينى نديدم كه براى اين انسان به شك شبيه تر باشد؛ او هر روز مردگان را به سوى گورستان توديع و تشييع مى كند و با اين حال باز به دنياى فريبنده روى مى آورد و از شهوت و گناهان دست نمى كشد. اگر اين بينوا فرزند آدم را، نه گناهى بود كه منتظر عقاب آن باشد و نه حساب و كتابى در كارش بود، به جز همين مرگ، كه اجتماع او را پراكنده و جمعش را متفرّق و فرزندانش را يتيم مى كند، بى گمان سزاوار بود كه از سرايى انسان در آن داراى تلاش و خستگى بيشترى است، بر حذر باشد. ما از مرگ مانند غفلت اقوامى كه مرگ گويا بر آنان فرود نخواهد آمد، غافل گشته و به دنيا و شهوات آن تكيه داده ايم مانند تكيه اقوامى كه به ماندن يقين دارند و از معاصى و ذنوب غفلت ورزيديم مانند غفلت اقوامى كه اميد حساب رسى و ترس عقاب خدا را ندارند. - . فلاح السائل: ۲۱۴ -

**[ترجمه]

بيان

لعل الضمير فی قوله علیه السلام منه راجع إلی الموت المتقدم ذکره فی الروایه أو المعلوم بقرینه المقام و قوله علی الإنسان متعلق بقوله أشبه و الظاهر أنه سقط منه شی ء و التوکف التوقع أی یتوقع و ینتظر عقابه.

**[ترجمه]ممکن است ضمیر در« منه» به مرگ برگردد که در روایت به آن اشاره شده است، و یا این که ضمیر به قرینه مقام به معلوم بر گردد. عبارت« علی الانسان» متعلق به« أشبه» است و به نظر می رسد چیزی از آن حذف شده است.« التوکف» توقع، یعنی توقع و انتظار عقاب را می کشد.

**[ترجمه]

«۴۱»

جع، جامع الأخبار قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله أَفْضَلُ الزُّهْدِ فِی الدُّنْیَا ذِکْرُ الْمَوْتِ وَ أَفْضَلُ الْعِبَادَهِ ذِکْرُ الْمَوْتِ وَ أَفْضَلُ التَّفَکُّرِ ذِکْرُ الْمَوْتِ فَمَنْ أَثْقَلَهُ ذِکْرُ الْمَوْتِ وَجَدَ قَبْرَهُ رَوْضَهً مِنْ رِیَاضِ الْجَنَّهِ.

**[ترجمه]جامع الاخبار: از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرمود: برترین زهد در دنیا یاد مرگ است؛ برترین عبادت یاد مرگ است؛ برترین تفکر یاد مرگ است؛ کسی که سنگینی یاد مرگ را احساس کند (یاد مرگ بر او اثر گذارد)، قبر خود را باغی از باغ های بهشت می یابد. - . جامع الاخبار: ۱۶۲ -

**[ترجمه]

«۴۲»

وَ قَالَ رَجُلٌ لِأَبِی ذَرٍّ رَحِمَهُ اللَّهُ مَا لَنَا نَکْرَهُ الْمَوْتَ قَالَ لِأَنَّکُمْ عَمَّرْتُمُ الدُّنْیَا وَ خَرَّبْتُمُ الْآخِرَهَ فَتَکْرَهُونَ أَنْ تَنْتَقِلُوا مِنْ عُمْرَانٍ إِلَی خَرَابٍ قِیلَ لَهُ فَکَیْفَ تَرَی قُدُومَنَا عَلَی اللَّهِ قَالَ أَمَّا الْمُحْسِنُ فَکَالْغَائِبِ یَقْدَمُ عَلَی أَهْلِهِ وَ أَمَّا الْمُسِی ءُ فَکَالْآبِقِ یَقْدَمُ عَلَی مَوْلَاهُ قِیلَ فَکَیْفَ تَرَی حَالَنَا عِنْدَ اللَّهِ قَالَ أَعْرِضُوا أَعْمَالَکُمْ عَلَی کِتَابِ اللَّهِ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی إِنَّ الْأَبْرارَ لَفِی نَعِیمٍ وَ إِنَّ الْفُجَّارَ لَفِی جَحِیمٍ قَالَ الرَّجُلُ فَأَیْنَ رَحْمَهُ اللَّهِ قَالَ إِنَّ رَحْمَتَ اللَّهِ قَرِیبٌ مِنَ الْمُحْسِنِینَ

**[ترجمه]جامع الاخبار: مردی به ابوذر- رحمه اللّه علیه- گفت که: ای ابوذر! ما را چه می شود که مرگ را ناخوش داریم؟ ابوذر گفت: از برای آن که شما دنیا را آبادان کرده اید، و آخرت را ویران ساخته اید، پس ناخوش دارید که از آبادی به سوی ویرانه منتقل شوید؛ پس به ابوذر گفت که: آمدن و ورود ما را بر خدای عز و جل چگونه می بینی؟ ابوذر گفت: امّا نیکوکار، چون غائب و مسافری است که از سفر باز آید، و بر کسان خود وارد شود. و امّا بدکار، چون غلام گریخته است که بر آقای خود وارد گردد. آن مرد گفت: حالِ ما را در نزد خدای- تعالی- چگونه می بینی؟ ابوذر گفت که: عمل های خود را بر کتاب خدا عرضه دارید. به درستی که خدای تعالی می فرماید:« إِنَّ الْأَبْرارَ لَفِی نَعِیمٍ وَ إِنَّ الْفُجَّارَ لَفِی جَحِیمٍ». - . انفطار / ۱۳ و ۱۴ - { بی تردید نیکان در نعمت اند و قطعا بدکاران در دوزخ هستند} آن مرد گفت: پس رحمت خدا در کجا است؟ ابوذر گفت: {رحمت خدا به نیکوکاران نزدیک است. - . اعراف / ۵۶ - }. - . جامع الاخبار: ۱۶۴ -

**[ترجمه]

«۴۳»

كِتَابُ الدُّرَّهِ الْبَاهِرَهِ، قِيلَ لِأَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام مَا الِاسْتِعْدَادُ لِلْمَوْتِ

ص: ۱۳۷

فَقَالَ أَدَاءُ الْفَرَائِضِ وَ اجْتِنَابُ الْمَحَارِمِ وَ الِاشْتِمَالُ عَلَى الْمَكَارِمِ ثُمَّ لَا يُبَالِي أَ وَقَعَ عَلَى الْمَوْتِ أَوْ وَقَعَ الْمَوْتُ عَلَيْهِ وَ اللَّهِ لَا يُبَالِي ابْنُ أَبِي طَالِبٍ أَ وَقَعَ عَلَى الْمَوْتِ أَمْ وَقَعَ الْمَوْتُ عَلَيْهِ.

**[ترجمه]الدره الباهره: به امیرالمومنین علیه السلام عرض شد: آمادگی برای مرگ چگونه است؟

ص: ۱۳۷

فرمود: انجام واجبات و دوری از محرمات و تخلق به مکارم اخلاق! پسر جانم! پدرت باکی ندارد که رو به مرگ رود یا مرگ به سوی او آید، به خدا قسم پسر ابی طالب برایش فرق ندارد که او به سراغ مرگ برود یا مرگ به سراغ او بیاید. - . الدره الباهره: ۲۸ -

**[ترجمه]

«۴۴»

دَعَوَاتُ الرَّاوَنْدِيِّ، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لَا يَتَمَنَّيَنَّ أَحَدُكُمُ الْمَوْتَ لِفَتْرٍ نَزَلَ بِهِ.

**[ترجمه]دعوات راوندی: رسول خدا (ص) فرمود: هیچ یک از شما به خاطر سستی که به او رسیده، آرزوی مرگ نکند. - . دعوات راوندی: ۱۲۲ -

**[ترجمه]

«۴۵»

وَ قَالَ: لَا تَتَمَنَّوُا الْمَوْتَ فَإِنَّ هَوْلَ الْمُطَّلَعِ شَدِيدٌ وَ إِنَّ مِنْ سَعَادَةِ الْمَرْءِ أَنْ يَطُولَ عُمُرُهُ وَ يَرْزُقَهُ اللَّهُ الْإِنَابَةَ إِلَى دَارِ الْخُلُودِ.

**[ترجمه]دعوات راوندی: رسول خدا صلی الله علیه و اله فرمود: آرزوی مرگ نکنید؛ زیرا ترس و اضطراب کسی که از مرگ خبر می شود، بسیار شدید و سخت است. یکی از خوشبختی های انسان، این است که عمرش طولانی باشد و در نتیجه با توبه و انابه به سوی قیامت و سرای ابدی برود. - . دعوات راوندی: ۱۲۲ -

**[ترجمه]

«۴۶»

وَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام بَقِيَّةُ عُمُرِ الْمَرْءِ لَا قِيمَةَ لَهُ يُدْرِكُ بِهَا مَا قَدْ فَاتَ وَ يُحْيِي مَا مَاتَ.

أقول: سيأتي أخبار الاستعداد للموت في باب موضوع له في كتاب المكارم.

**[ترجمه]دعوات راوندی: امیرالمومنین علیه السلام فرمود: نمی توان برای باقی مانده ی عمر انسان بهایی معین نمود، زیرا می توان با آن باقی مانده، گذشته را جبران کرد و کوتاهی ها را به ثمر رساند. - . دعوات راوندی: ۱۲۲ -

می گویم: روایت های مربوط به مرگ در باب مخصوص به آن در کتاب مکارم ذکر می شود.

**[ترجمه]

تحقیق مقام لرفع شکوک و أوهام

ربما یتوهم التنافی بین الآیات و الأخبار الداله علی حبّ لقاء الله و بین ما یدل علی ذم طلب الموت و ما ورد فی الأدعیه من استدعاء طول العمر و بقاء الحیاه و ما روی من کراهه الموت عن کثیر من الأنبیاء و الأولیاء و یمکن الجواب عنه بوجوه

**[ترجمه]ممکن است تصور شود بین آیات و روایاتی که دلالت بر حب لقای الهی دارد و آیات و روایاتی که آرزو کردن مرگ را نکوهش می کند، بین دعاهایی که طول عمر و بقای زندگی را از خدا طلب می کند و روایت هایی که درباره کراهت از مرگ از پیامبران و اولیای الهی روایت شده، توهم شود که منافات وجود داشته شود.

پاسخ به این تصور به چند وجه است:

**[ترجمه]

الأول

ما ذکره الشهید رحمه الله فی الذکری من أن حب لقاء الله غیر مقید بوقت فیحمل علی حال الاحتضار و معاینه ما یحب و استشهد لذلک بما مر من خبر عبد الصمد بن بشیر. (۱)

**[ترجمه]آن چه شهید رحمه الله در کتاب ذکری بیان می کند: هر کس لقای الهی را دوست داشته باشد، مقید به وقت و زمان خاصی نیست، و این بر حال احتضار و دیدن آن چه دوست دارد، تعبیر می شود. و برای اثبات سخن خود به روایت عبد الصمد بن بشیر - . روایت شماره ۱۷ - استشهاد نموده است.

**[ترجمه]

الثانی

أن الموت لیس نفس لقاء الله فکراهته من حیث الألم الحاصل منه لا یستلزم کراهه لقاء الله و هذا لا ینفع فی کثیر من الأخبار.

**[ترجمه]مرگ به معنای نفس لقای پروردگار نیست، و کراهت از آن به خاطر درد و رنج حاصل از مرگ موجب نمی شود لقای الهی مستلزم کراهت و بیزاری باشد؛ البته این وجه در در بسیاری از روایت ها بی فائده است.

**[ترجمه]

الثالث

أن مـا ورد فی ذم کراهه الموت فهی محموله علی مـا إذا کرهه لحب الـدنیا و شـهواتها و التعلق بملاذها و ما ورد بخلاف ذلک علی ما إذا کرهه لطاعه الله تعالی و تحصیل مرضاته و توفیر ما یوجب سعاده النشأه الأخری و یؤیده خبر سلمان. (۲)

**[ترجمه]آن چه در مورد کراهت از مرگ بیـان شـده است حـاکی از این است که این کراهت به خـاطر حب دنیا و شـهوت هـای و تعلق به لـذت هـای آن است؛ در برخی از روایت ها نیز بر عکس آن چه ذکر شـد، علت کراهت از مرگ را اطاعت از خدای متعال و به دست آوردن رضا و خشنودی او و اندوختن زاد و توشه ای می داند تا بتواند به وسیله آن به سعادت آخروی برسد. روایت سلمان – . روایت شماره ۲۳ – تأییدی بر این مطلب است.

**[ترجمه]

الرابع

أن کراهه الموت إنمـا تـذم إذا کـانت مـانعه من تحصـیل السـعادات الأـخرویه بـأن یترک الجهاد و الأمر بالمعروف و النهی عن المنکر و هجران الظالمین لحب الحیاه

۱- الواقع تحت رقم ۱۷.

۲- الواقع تحت رقم ۲۳.

و البقاء و الحاصل أن حب الحياه الفانيه الدنيويه إنما يذم إذا آثرها على ما يوجب الحياه الباقيه الأخرويه و يدل عليه خبر شعيب العقرقوفي و فضيل بن يسار (۱)و هذا الوجه قريب من الوجه الثالث.

**[ترجمه]کراهت از مرگ، تنها زمانی نکوهش می شود که مانع از کسب سعادت اخروی باشد و شخص جهاد و امر به معروف و نهی از منکر را ترک کرده و به خاطر حب دنیا

ص: ۱۳۸

و حب بقا، ظالمان را به حال خود رها کند. و در نتیجه حب زندگی در دنیای فانی تنها زمانی نکوهش می شود که بر تحصیل حیات جاودان و اخروی ترجیح داده شود. روایت های شعیب عقرقونی و فضیل بن یسار نیز بر همین موضوع دلالت می کند. - . روایت های شماره ۱۹ و ۲۰ - این وجه به وجه سوم نزدیک است.

**[ترجمه]

الخامس

أن العبد يلزم أن يكون في مقام الرضا بقضاء الله فإذا اختار الله له الحياه فيلزمه الرضا بها و الشكر عليها فلو كره الحياه و الحال هذه فقد سخط ما ارتضاه الله له و علم صلاحه فيه و هذا مما لا يجوز و إذا اختار الله تعالى له الموت يجب أن يرضى بذلك و يعلم أن صلاحه فيما اختاره الله له فلو كره ذلك كان مذموما و أما الدعاء لطلب الحياه و البقاء لأمره تعالى بذلك فلا ينافي الرضاء بالقضاء و كذا في الصحه و المرض و الغنى و الفقر و سائر الأحوال المتضاده يلزم الرضا بكل منها في وقته و أمرنا بالدعاء لطلب خير الأمرين عندنا فما ورد في حب الموت إنما هو إذا أحب الله تعالى ذلك لنا و أما الاقتراح عليه في ذلك و طلب الموت فهو كفر لنعمه الحياه غير ممدوح عقلا و شرعا كطلب المرض و الفقر و أشباه ذلك و هذا وجه قريب و يؤيده كثير من الآيات و الأخبار و الله تعالى يعلم.

**[ترجمه]بنده ملزم است که در مقام رضا به قضای الهی باشد؛ پس وقتی خدا زندگی را برای او برگزید باید به آن زندگی راضی باشد و به خاطر آن خدا را شکر کند؛ پس اگر در چنین حالی ادامه زندگی را مکروه بدارد، از آن چه خدا برای او بدان رضایت داده و صلاحش را در آن دانسته، خشمگین گشته و این از اموری است که جایز نمی باشد و وقتی خدا مرگ را برای او برگزینند، باید به آن راضی شود و بداند که صلاح او در همان چیزی است که خدا برگزیده و اگر این امر را ناشسند بشمرد مورد مذمت است؛ اما دعا کردن و درخواست زندگی و بقا به این دلیل است که خدای متعال خود به این امر فرمان داده است، و با رضا و خشنودی از قضا و قدر الهی منافات ندارد. در مورد سلامتی و بیماری و فقر وثروت و دیگر امور متضاد یکدیگر نیز می بایست بنده در آن زمان راضی و خشنود بوده، و ضمن این که خداوند از ما خواسته است تا بین این امور آن چه خیر و صلاح ماست، از خداوند بخواهیم. پس آن چه درباره حب مرگ آمده است، تنها زمانی است که خداوند آن را برای ما بیشتر دوست داشته باشد، اما طلب مرگ و آرزوی نیستی، کفران نعمت زندگی است و این که انسان طلب بیماری و فقر و مانند آن نماید، عقلا و شرعا پسندیده نیست.

این پاسخ مناسب تر از دیگر پاسخ هاست و بسیاری از آیات و روایات بر این نکته دلالت دارد. و الله أعلم.

**[ترجمه]

باب ۵ ملک الموت و أحواله و أعوانه و کیفیه نزعه للروح

الآیات

الأنعام: «وَ هُوَ الْقاهِرُ فَوْقَ عِبادِهِ وَ یُرْسِلُ عَلَیْکُمْ حَفَظَهً حَتَّی إِذا جاءَ أَحَدَکُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنا وَ هُمْ لا یُفَرِّطُونَ»(۶۱)

الأعراف: «حَتَّی إِذا جاءَتْهُمْ رُسُلُنا یَتَوَفَّوْنَهُمْ قالُوا أَیْنَ ما کُنْتُمْ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ قالُوا ضَلُّوا عَنَّا وَ شَهِدُوا عَلی أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ کانُوا کافِرِینَ»(۳۷)

یونس: «وَ لکِنْ أَعْبُدُ اللَّهَ الَّذِی یَتَوَفَّاکُمْ»(۱۰۴)

النحل: «الَّذِینَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلائِکَهُ ظالِمِی أَنْفُسِهِمْ»(۲۸) (و قال تعالی): «الَّذِینَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلائِکَهُ طَیِّبِینَ»(۳۲)

۱- الواقعان تحت رقمی ۱۹ و ۲۰.

التنزيل: «قُلْ يَتَوَفَّاكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِی وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ إِلی رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ»(۱۱)

الزمر: «اللَّهُ يَتَوَفَّی الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِها وَ الَّتِی لَمْ تَمُتْ فِی مَنامِها فَيُمْسِكُ الَّتِی قَضی عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَ يُرْسِلُ الْأُخْری إِلی أَجَلٍ مُسَمًّی»(۴۲)

lt;meta info="- وَ هُوَ الْقاهِرُ فَوْقَ عِبادِهِ وَ يُرْسِلُ عَلَيْكُمْ حَفَظَةً حَتَّی إِذا جاءَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنا وَ هُمْ لا يُفَرِّطُونَ - . انعام / ۶۱ -

{و اوست كه بر بندگانش قاهر [و غالب] است؛ و نگهبانانی بر شما می فرستد، تا هنگامی كه يكی از شما را مرگ فرا رسد، فرشتگان ما جانش بستانند، در حالی كه كوتاهی نمی كنند.}

- حَتَّی إِذا جاءَتْهُمْ رُسُلُنا يَتَوَفَّوْنَهُمْ قالُوا أَيْنَ ما كُنْتُمْ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ قالُوا ضَلُّوا عَنَّا وَ شَهِدُوا عَلی أَنْفُسِهِمْ أَنَّهُمْ كانُوا كافِرِينَ - . اعراف / ۳۷ -

{تا آنگاه كه فرشتگان ما به سراغشان بيايند كه جانشان بستانند، می گويند: «آن چه غير از خدا می خوانديد كجاست؟» می گويند: «از [چشم] ما ناپديد شدند» و عليه خود گواهی می دهند كه آنان كافر بودند.}

- وَ لكِنْ أَعْبُدُ اللَّهَ الَّذِی يَتَوَفَّاكُمْ - يونس / ۱۰۴ -

{بلكه خدايی را می پرستم كه جان شما را می ستاند}

- الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلائِكَةُ ظالِمِی أَنْفُسِهِمْ - . نحل / ۲۸ -

{همانان كه فرشتگان جانشان را می گيرند در حالی كه بر خود ستمكار بوده اند} و فرمود: الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلائِكَةُ طَيِّبِينَ - . نحل / ۳۲ - {همان كسانی كه فرشتگان جانشان را -در حالی كه پاكند- می ستانند}

ص: ۱۳۹

- قُلْ يَتَوَفَّاكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِی وُكِّلَ بِكُمْ ثُمَّ إِلی رَبِّكُمْ تُرْجَعُونَ - . سجده / ۱۱ -

{بگو: «فرشته مرگی كه بر شما گمارده شده، جانتان را می ستاند، آنگاه به سوی پروردگارتان بازگردانيده می شويد.»}

- اللَّهُ يَتَوَفَّی الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِها وَ الَّتِی لَمْ تَمُتْ فِی مَنامِها فَيُمْسِكُ الَّتِی قَضی عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَ يُرْسِلُ الْأُخْری إِلی أَجَلٍ مُسَمًّی - . زمر / ۴۲ -

{خدا روح مردم را هنگام مرگشان به تمامی بازمی ستاند، و [نيز] روحی را كه در [موقع] خوابش نمرده است [قبض می كند]؛ پس آن [نفسی] را كه مرگ را بر او واجب كرده نگاه می دارد، و آن ديگر [نَفْسها] را تا هنگامی معيّن [به سوی زندگیِ دنيا]

بازپس می فرستد. قطعاً در این [امر] برای مردمی که می اندیشند نشانه هایی [از قدرت خدا]ست.}

**[ترجمه]

تفسیر

وَ هُوَ الْقاهِرُ أی المقتدر المستولی علی عباده وَ یُرْسِلُ عَلَیْکُمْ حَفَظَهً أی ملائکه یحفظون أعمالکم و یحصونها علیکم تَوَفَّتْهُ أی تقبض روحه رُسُلُنا یعنی أعوان ملک الموت وَ هُمْ لا یُفَرِّطُونَ لا یضیعون و لا یقصرون فیما أمروا به من ذلک حَتَّی إِذا جاءَتْهُمْ رُسُلُنا أی ملک الموت و أعوانه یَتَوَفَّوْنَهُمْ أی یقبضون أرواحهم و قیل معناه حتی إذا جاءتهم الملائکه لحشرهم یتوفونهم إلی النار یوم القیامه قالُوا ضَلُّوا عَنَّا أی ذهبوا عنا و افتقدناهم فلا یقدرون علی الدفع عنا و بطلت عبادتنا إیاهم.

و قال الطبرسی رحمه الله فی قوله تعالی قُلْ یَتَوَفَّاکُمْ مَلَکُ الْمَوْتِ الَّذِی وُکِّلَ بِکُمْ أی وکل بقبض أرواحکم عن ابن عباس قال جعلت الدنیا بین یدی ملک الموت مثل جام یأخذ منها ما شاء إذا قضی علیه الموت من غیر عناء و خطوته ما بین المشرق و المغرب و قیل إن له أعوانا کثیره من ملائکه الرحمه و ملائکه العذاب فعلی هذا المراد بملک الموت الجنس و یدل علیه قوله تَوَفَّتْهُ رُسُلُنا و قوله تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلائِکَهُ و أما إضافه التوفی إلی نفسه فی قوله یَتَوَفَّی الْأَنْفُسَ حِینَ مَوْتِها فلأنه سبحانه خلق الموت و لا یقدر علیه أحد سواه.

**[ترجمه]« و هو القاهر» یعنی مقتدر و مسلط بر بندگانش؛« و یرسل علیکم حفظه» یعنی فرشتگانی که اعمال شما را ثبت و ضبط می کنند؛ « توفته» یعنی او را قبض روح می کند؛ « رسلنا» یعنی دستیاران ملک الموت؛« و هم لا یفرطون» یعنی در مأموریت خود کم و کاستی ندارند؛ - .

مجمع البیان ۴ : ۷۴ -

« حتی إذا جاءتهم رسلنا» یعنی ملک الموت و دستیارانش؛« یتوفونهم» یعنی آن ها را قبض روح می کنند؛ و گفته شده به این معناست: روز قیامت هنگامی که فرشتگان برای حشر آن ها می آیند، آن ها را در آتش دوزخ گرد می آورند.« قالوا ضلوا عنا» یعنی از نزد ما رفتند و آن ها را گم کردیم، و قادر به دفع عذاب از ما نیستند و پرستش کردن آن ها باطل شد و هیچ سودی نداشت. - . مجمع البیان ۴ : ۲۵۰ -

طبرسی رحمه الله گوید: «قل یتوفیکم ملک الموت الذی وکل بکم» یعنی مأمور به قبض روح شماست. از ابن عباس نقل شده است: دنیا در برابر ملک الموت همچون جامی است که هرچقدر از آن بخواهد، بدون هیچ رنجی می گیرد از کسی که اجلش فرا رسیده است؛ گام ملک الموت به اندازه مشرق تا مغرب است. و گفته شده: بسیاری از فرشتگان رحمت و فرشتگان عذاب دستیاران ملک الموت هستند؛ بنابراین، منظور از ملک الموت اسم جنس است و آیه شریفه« توفته رسلنا» و« توفتهم الملائکه» نیز بر همین امر دلالت دارد.

اما اضافه شدن التوفی به نفس در عبارت« یتوفی الانفس حین موتها» به این دلیل است که خدای متعال خود مرگ را آفریده

است و جز او كسى بر آن قادر نيست. -. مجمع البيان ٨: ١٠۴ -

**[ترجمه]

الأخبار

«١»

ج، الإحتجاج فِى خَبَرِ الزِّنْدِيقِ الْمُدَّعِى لِلتَّنَاقُضِ فِى الْقُرْآنِ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام فِى قَوْلِهِ تَعَالَى اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِها وَ قَوْلِهِ يَتَوَفَّاكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ وَ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنا وَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلائِكَهُ طَيِّبِينَ وَ الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلائِكَهُ ظالِمِى أَنْفُسِهِمْ فَهُوَ تَبارَكَ وَ تَعَالَى أَجَلُّ وَ أَعْظَمُ مِنْ أَنْ يَتَوَلَّى ذَلِكَ بِنَفْسِهِ وَ فِعْلُ رُسُلِهِ وَ مَلَائِكَتِهِ فِعْلُهُ لِأَنَّهُمْ بِأَمْرِهِ يَعْمَلُونَ فَاصْطَفَى جَلَّ ذِكْرُهُ مِنَ الْمَلَائِكَهِ رُسُلًا وَ سَفَرَهً بَيْنَهُ وَ بَيْنَ خَلْقِهِ وَ هُمُ الَّذِينَ قَالَ اللَّهُ فِيهِمْ اللَّهُ يَصْطَفِى مِنَ الْمَلائِكَهِ رُسُلًا وَ مِنَ النَّاسِ فَمَنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الطَّاعَهِ

ص: ۱۴۰

تَوَلَّتْ قَبْضَ رُوحِهِ مَلَائِكَهُ الرَّحْمَهِ وَ مَنْ کَانَ مِنْ أَهْلِ الْمَعْصِیَهِ تَوَلَّی (۱)قَبْضَ رُوحِهِ مَلَائِکَهُ النَّقِمَهِ وَ لِمَلَکِ الْمَوْتِ أَعْوَانٌ مِنْ مَلَائِکَهِ الرَّحْمَهِ وَ النَّقِمَهِ یَصْدُرُونَ عَنْ أَمْرِهِ وَ فِعْلُهُمْ فِعْلُهُ وَ کُلُّ مَا یَأْتُونَهُ مَنْسُوبٌ إِلَیْهِ وَ إِذَا کَانَ فِعْلُهُمْ فِعْلَ مَلَکِ الْمَوْتِ وَ فِعْلُ مَلَکِ الْمَوْتِ فِعْلُ اللَّهِ لِأَنَّهُ یَتَوَفَّی الْأَنْفُسَ عَلَی یَدِ مَنْ یَشَاءُ وَ یُعْطِی وَ یَمْنَعُ وَ یُثِیبُ وَ یُعَاقِبُ عَلَی یَدِ مَنْ یَشَاءُ وَ إِنَّ فِعْلَ أُمَنَائِهِ فِعْلُهُ کَمَا قَالَ وَ ما تَشاؤُنَ إِلَّا أَنْ یَشاءَ اللَّهُ

**[ترجمه]احتجاج: امیرالمومنین علیه السلام در تفسیر آیه شریفه « اللَّهُ یَتَوَفَّی الْأَنْفُسَ حِینَ مَوْتِها» - . زمر / ۴۲ - وَ «تَوَفَّاکُمْ مَلَکُ الْمَوْتِ» - . انعام / ۶۱ - و «وَ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنا وَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلائِکَهُ طَیِّبِینَ» - . نحل / ۳۲ - وَ «الَّذِینَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلائِکَهُ ظالِمِی أَنْفُسِهِمْ» - . نحل / ۲۸ - فرمود: خداوند تبارک و تعالی اجلّ و اعظم از آن است خود متولّی این امور شود، و فعل رسولان و ملائکه او همان فعل خداوند است، زیرا اینان عمل به امر او می کنند، بنا بر این خداوند جلیل گروهی از ملائکه را به عنوان رسول و سفیر میان خود و خلق برگزیده است، و ایشان همان کسانند که می فرماید: « اللَّهُ یَصْطَفِی مِنَ الْمَلائِکَهِ رُسُلًا وَ مِنَ النَّاسِ» - . حج / ۷۵ - { خداوند از فرشتگان رسولانی برمی گزیند، و همچنین از مردم؛} بنا بر این تولّی قبض روح أهل طاعت

را ملائکه رحمت به عهده دارند، و قبض روح أهل معصیت را ملائکه عذاب انجام می دهند.

و ملک الموت یارانی از فرشتگان رحمت و عذاب دارد، که تحت فرمان او بوده و فعل ایشان همان فعل او است، و سراغ هر که می روند کارشان منسوب به ملک الموت است، در این صورت کار ملک الموت نیز همان فعل خداوند است، زیرا پروردگار، قبض روح بر دست هر که خواهد جاری می سازد، عطا می کند و منع می فرماید، پاداش و عقوبت را در دست هر که خواهد روان می کند، چرا که فعل افراد امین او همان فعل خداوند است، «وَ ما تَشاؤُنَ إِلَّا أَنْ یَشاءَ اللَّهُ.» - . انسان / ۳۰ - { و شما هیچ چیز را نمی خواهید مگر این که خدا بخواهد،}. - . احتجاج: ۲۴۷ -

**[ترجمه]

«۲»

فس، (۲)تفسیر القمی أَبِی عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عن هِشَامٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَمَّا أُسْرِیَ بِی إِلَی السَّمَاءِ رَأَیْتُ مَلَکاً مِنَ الْمَلَائِکَهِ بِیَدِهِ لَوْحٌ مِنْ نُورٍ لَا یَلْتَفِتُ یَمِیناً وَ لَا شِمَالًا مُقْبِلًا عَلَیْهِ ثُبَّهُ کَهَیْئَهِ الْحَزِینِ فَقُلْتُ مَنْ هَذَا یَا جَبْرَئِیلُ فَقَالَ هَذَا مَلَکُ الْمَوْتِ مَشْغُولٌ فِی قَبْضِ الْأَرْوَاحِ فَقُلْتُ أَدْنِنِی مِنْهُ یَا جَبْرَئِیلُ لِأُکَلِّمَهُ فَأَدْنَانِی مِنْهُ فَقُلْتُ لَهُ یَا مَلَکَ الْمَوْتِ أَ کُلُّ مَنْ مَاتَ أَوْ هُوَ مَیِّتٌ فِیمَا بَعْدُ أَنْتَ تَقْبِضُ رُوحَهُ قَالَ نَعَمْ قُلْتُ وَ تَحْضُرُهُمْ بِنَفْسِکَ قَالَ نَعَمْ مَا الدُّنْیَا کُلُّهَا عِنْدِی فِیمَا سَخَّرَهَا اللَّهُ لِی وَ مَکَّنَنِی مِنْهَا إِلَّا کَدِرْهَمٍ فِی کَفِّ الرَّجُلِ یُقَلِّبُهُ کَیْفَ یَشَاءُ وَ مَا مِنْ دَارٍ فِی الدُّنْیَا إِلَّا وَ أَدْخُلُهَا فِی کُلِّ یَوْمٍ خَمْسَ مَرَّاتٍ (۳)وَ أَقُولُ إِذَا بَکَی أَهْلُ الْبَیْتِ عَلَی مَیِّتِهِمْ لَا تَبْکُوا عَلَیْهِ فَإِنَّ لِی إِلَیْکُمْ عَوْدَهً وَ عَوْدَهً حَتَّی لَا یَبْقَی مِنْکُمْ أَحَدٌ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ کَفَی بِالْمَوْتِ طَامَّهً (۴)یَا جَبْرَئِیلُ فَقَالَ جَبْرَئِیلُ مَا بَعْدَ الْمَوْتِ أَطَمُّ (۵)وَ أَعْظَمُ مِنَ الْمَوْتِ.

**[ترجمه]تفسیر قمی: امام صادق علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل فرمود: چون مرا به آسمان بردند فرشته ای دیدم که لوح نوری به دست داشت و پیوسته بی این که به راست و چپ رو کند بدان نگاه می کرد، بر هیئت حریر بود، به جبرئیل گفتم: این کیست؟ گفت این ملک الموت است و مشغول جان گرفتن است، گفتم: ای جبرئیل مرا نزد او ببر تا با او سخن گویم. مرا نزدش برد و به او گفتم: آیا هر که مرده و می میرد تو جانش را ستانی؟ گفت: آری، گفتم: خود بالای سرش روی؟ گفت: آری، خدا همه دنیا را به مانند یک درهمی برای من مسخر کرده که در دست کسی باشد و آن را بچرخاند، هیچ خانه در جهان نیست جز این که من هر روز پنج بار در آن درآیم و به خاندانی که بر مرده خود گریند می گویم: گریه نکنید که من باز آیم و باز آیم تا هیچ کدام شما نمانید. رسول خدا صلی اللّه علیه و آله فرمود: ای جبرئیل، مرگ بس است برای کوبنده گی؟ گفت: آن چه پس از مرگ است، کوبنده تر و بزرگتر است. -. تفسیر قمی ۱ : ۳۸۹ -

**[ترجمه]

«۳»

ن، عیون أخبار الرضا علیه السلام بِالْأَسَانِیدِ الثَّلَاثَهِ عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ

ص: ۱۴۱

۱- فی المصدر: تولت. م.

۲- فی المطبوع «ن» و هو وهم من النسّاخ و الصحیح «فس» أی تفسیر علیّ بن إبراهیم.

۳- أی فی أوقات الصلوات، علی ما فی حدیث آخر یأتی تحت رقم ۴۴ من الباب الآتی.

۴- الطامه: الداهیه تفوق ما سواها.

۵- أی أعظم و أفقم.

صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ لَمَّا أَسْرِیَ بِی إِلَی السَّمَاءِ رَأَیْتُ فِی السَّمَاءِ الثَّالِثَهِ رَجُلًا قَاعِداً رِجْلٌ لَهُ فِی الْمَشْرِقِ وَ رِجْلٌ (۱)فِی الْمَغْرِبِ وَ بِیَدِهِ لَوْحٌ یَنْظُرُ فِیهِ وَ یُحَرِّکُ رَأْسَهُ فَقُلْتُ یَا جَبْرَئِیلُ مَنْ هَذَا فَقَالَ مَلَکُ الْمَوْتِ علیه السلام (۲)

**[ترجمه]عیون اخبار الرضا علیه السلام : امام رضا علیه السلام از پدران بزرگوارشان و ایشان از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل فرمودند که حضرت فرمود:

ص: ۱۴۱

هنگامی که به آسمان ها عروج کردم، در آسمان سوم مردی را نشسته دیدم، که یک پای او در مشرق و پای دیگر او در مغرب است، و در دستش لوحی دارد و به آن نگاه می کند و سر خود را تکان می دهد. به جبرئیل گفتم، ای جبرئیل این چه کسی است؟ پاسخ گفت: این عزرائیل ملک الموت علیه السلام است. - . عیون اخبار الرضا ۲ : ۳۵ -

**[ترجمه]

«۴»

ن، عیون أخبار الرضا علیه السلام بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِذَا کَانَ یَوْمُ الْقِیَامَهِ یَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِمَلَکِ الْمَوْتِ یَا مَلَکَ الْمَوْتِ وَ عِزَّتِی وَ جَلَالِی وَ ارْتِفَاعِی فِی عُلُوِّی لَأُذِیقَنَّکَ طَعْمَ الْمَوْتِ کَمَا أَذَقْتَ عِبَادِی.

**[ترجمه]عیون اخبار الرضا علیه السلام : در همین سند از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است: هنگامی که روز قیامت فرا برسد، خدای عز و جل به ملک الموت می فرماید: ای ملک الموت! به عزت و جلال و رفعت مقام خودم سوگند که من مزّه مرگ را به تو می چشانم، آن چنان که تو طعم مرگ را به بندگان من چشانیدی. - . عیون اخبار الرضا ۲ : ۳۵ -

**[ترجمه]

«۵»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی ابْنُ الصَّلْتِ عَنِ ابْنِ عُقْدَهَ عَنْ عَلِیِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ دَاوُدَ عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله مِثْلَهُ (۳)

**[ترجمه]در کتاب امالی شیخ طوسی حدیث مشابهی از امام رضا علیه السلام از پدران بزرگوارشان و ایشان از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است. - . امالی طوسی: ۳۳۶ -

**[ترجمه]

«۶»

يـد، التوحيـد الْقَطَّانُ عَنِ ابْنِ زَكَرِيَّا عَنِ ابْنِ حَبِيبٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ يَعْقُوبَ بْنِ مَطَرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ طَلْحَةَ بْنِ زَيْدٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُبَيْدٍ عَنْ أَبِی مَعْمَرٍ السَّعْدَانِیِّ فِی خَبَرِ مَنْ أَتَی أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام مُدَّعِياً لِلتَّنَاقُضِ فِی الْقُرْآنِ قَالَ علیه السلام أَمَّا قَوْلُهُ قُلْ يَتَوَفَّاكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِی وُكِّلَ بِكُمْ (۴)وَ قَوْلُهُ اللَّهُ يَتَوَفَّی الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِها وَ قَوْلُهُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنا وَ هُمْ لا يُفَرِّطُونَ وَ قَوْلُهُ الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلائِكَةُ ظالِمِی أَنْفُسِهِمْ وَ قَوْلُهُ الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلائِكَةُ طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلامٌ عَلَيْكُمْ فَإِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَی يُدَبِّرُ الْأُمُورَ كَيْفَ يَشَاءُ وَ يُوَكِّلُ مِنْ خَلْقِهِ مَنْ يَشَاءُ بِمَا يَشَاءُ أَمَّا مَلَكُ الْمَوْتِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يُوَكِّلُهُ بِخَاصَّتِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ خَلْقِهِ وَ يُوَكِّلُ رُسُلَهُ مِنَ الْمَلَائِكَةِ خَاصَّةً بِمَنْ يَشَاءُ مِنْ خَلْقِهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَی وَ الْمَلَائِكَةُ الَّذِينَ سَمَّاهُمُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَكَّلَهُمْ بِخَاصَّةِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ خَلْقِهِ إِنَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَی (۵)يُدَبِّرُ الْأُمُورَ كَيْفَ يَشَاءُ وَ لَيْسَ كُلُّ الْعِلْمِ يَسْتَطِيعُ صَاحِبُ الْعِلْمِ أَنْ يُفَسِّرَهُ لِكُلِّ النَّاسِ لِأَنَّ مِنْهُمُ الْقَوِیَ

۱- فی المصدر: و رجل له. م.

۲- فی المصدر: قال: هذا ملک الموت. م.

۳- الا ان فيه: و ارتفاعی فی علو مكانی. م.

۴- فی المصدر بعد هذه الجمله: ثم الی ربكم ترجعون. م.

۵- ليس فی المصدر قوله: إنّه تبارک و تعالی. م.

وَ الضَّعِيفَ وَ لِأَنَّ مِنْهُ مَا يُطَاقُ حَمْلُهُ وَ مِنْهُ مَا لَا يُطَاقُ حَمْلُهُ إِلَّا مَنْ يُسَهِّلُ اللَّهُ لَهُ (۱)حَمْلَهُ وَ أَعَانَهُ عَلَيْهِ مِنْ خَاصَّهِ أَوْلِيَائِهِ وَ إِنَّمَا يَكْفِيكَ أَنْ تَعْلَمَ أَنَّ اللَّهَ الْمُحْيِي الْمُمِيتُ وَ أَنَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ عَلَى يَدَيْ مَنْ يَشَاءُ مِنْ خَلْقِهِ مِنْ مَلَائِكَتِهِ وَ غَيْرِهِمْ.

أقول تمامه فی کتاب القرآن.

**[ترجمه]کتاب توحید: مردی خدمت امیرالمومنین علیه السلام آمده و مدعی تناقض در قرآن شد. حضرت در پاسخ او فرمود: و اما قول آن جناب «قُلْ یَتَوَفَّاکُمْ مَلَکُ الْمَوْتِ الَّذِی وُکِّلَ بِکُمْ» - . سجده / ۱۱ - و قول آن جناب «اللَّهُ یَتَوَفَّی الْأَنْفُسَ حِینَ مَوْتِها» - . زمر / ۴۲ - و قول آن جناب «تَوَفَّتْهُ رُسُلُنا وَ هُمْ لا یُفَرِّطُونَ» - . انعام / ۶۱ - و قول آن جناب «إِنَّ الَّذِینَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلائِکَهُ ظالِمِی أَنْفُسِهِمْ» - . نحل / ۲۸ - و قول آن جناب «الَّذِینَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلائِکَهُ طَیِّبِینَ یَقُولُونَ سَلامٌ عَلَیْکُمْ.» - . محل / ۳۲ - پس به درستی که خدای تبارک و تعالی کارها را تدبیر کند به هر وضعی که خواهد، و می گمارد از خلق خویش هر که را خواهد به آن چه خواهد، اما ملک الموت، پس به درستی که خدای عز و جل او را می گمارد بر خاصه و مخصوصان کسانی که می خواهد از خلق خویش، و فرستادگان خود را از فرشتگان به خصوص می گمارد بر کسی که می خواهد از خلق خویش، و فرشتگانی که خدای عز و جل ایشان را نام برد، بر جماعت خاصی از کسانی که می خواهد از خلق خویش تبارک و تعالی گماشته و امور را به هر وضع که خواهد تدبیر می کند.

و هر علمی چنان نیست که صاحب علم بتواند که آن را از برای همه مردمان تفسیر و بیان کند، زیرا که بعضی از ایشان قوی

ص: ۱۴۲

و بعضی از ایشان ضعیف اند، و به جهت آن که بعضی از آن چیزیست که طاقت حمل آن باشد و می توان برداشت، و بعضی از آن چیزیست که حملش در تحت طاقت نیست، مگر آن که خدا حمل آن را از برایش آسان گرداند و او را بر آن یاری کند از دوستان مخصوصش، و جز این نیست که همین تو را بس باشد که بدانی خدا زنده کننده ای است میراننده، و بدانی که او جانها را می میراند بر دستهای هر که خواهد از خلق خویش از فرشتگانش و غیر ایشان. - . توحید: ۲۶۸ -

متن کامل این حدیث در کتاب قرآن بیان می کنیم.

**[ترجمه]

«۷»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ حُمْرَانَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ قَوْلِ اللَّهِ إِذا جاءَ أَجَلُهُمْ فَلا یَسْتَأْخِرُونَ ساعَهً وَ لا یَسْتَقْدِمُونَ قَالَ هُوَ الَّذِی سُمِّیَ لِمَلَکِ الْمَوْتِ علیه السلام فِی لَیْلَهِ الْقَدْرِ.

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: از امام صادق علیه السلام درباره تفسیر آیه شریفه «إِذا جاءَ أَجَلُهُمْ فَلا یَسْتَأْخِرُونَ ساعَهً وَ لایَسْتَقْدِمُونَ» - . یونس / ۴۹ - { و هنگامی که سرآمد آن ها فرا رسد، نه ساعتی از آن تأخیر می کنند، و نه بر آن پیشی می گیرند.}

پرسیدم. حضرت علیه السلام فرمود: منظور همان است که در شب قدر برای ملك الموت نام برده شده است. - . تفسیر عیاشی ۲ : ۱۳۱ -

**[ترجمه]

«۸»

جع، جامع الأخبار قَالَ إِبْرَاهِيمُ الْخَلِيلُ علیه السلام لِمَلَكِ الْمَوْتِ هَلْ تَسْتَطِيعُ أَنْ تُرِيَنِی صُورَتَکَ الَّتِی تَقْبِضُ فِيهَا رُوحَ الْفَاجِرِ قَالَ لَا تُطِيقُ ذَلِکَ قَالَ بَلَى قَالَ فَأَعْرِضْ عَنِّی فَأَعْرَضَ عَنْهُ ثُمَّ الْتَفَتَ فَإِذَا هُوَ بِرَجُلٍ أَسْوَدَ قَائِمِ الشَّعْرِ مُنْتِنِ الرِّيحِ أَسْوَدِ الثِّيَابِ يَخْرُجُ مِنْ فِيهِ وَ مَنَاخِرِهِ لَهِيبُ النَّارِ وَ الدُّخَانُ فَغُشِيَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ ثُمَّ أَفَاقَ فَقَالَ لَوْ لَمْ يَلْقَ الْفَاجِرُ عِنْدَ مَوْتِهِ إِلَّا صُورَةَ وَجْهِکَ لَكَانَ حَسْبَهُ.

**[ترجمه]جامع الاخبار: ابراهیم علیه السلام به ملك الموت فرمود: می توانی چهره ای که با آن جان بدکاران را می گیری به من نشان بدهی؟ ملك الموت فرمود: طاقت دیدن آن را نداری. فرمود: طاقت دارم. ملك الموت فرمود: روی خود را برگردان و دوباره به او نگاه کرد، مردی دید با چهره ای بسیار سیاه، موهایی رها شده، بدبو، از دهان و از تمام منافذ بدنش آتش و دود خارج می شد، ابراهیم علیه السلام با دیدن او بی هوش بر زمین افتاد. وقتی به هوش آمد و فرمود: اگر انسان فاجر هیچ چیز جز چهره تو را در هنگام جان دادن نبیند، برای عذاب او کافی است. - . جامع الاخبار: ۱۶۶ -

**[ترجمه]

«۹»

نهج، نهج البلاغه مِنْ خُطْبَةٍ لَهُ علیه السلام ذَكَرَ فِيهَا مَلَکَ الْمَوْتِ هَلْ تُحِسُّ بِهِ إِذَا دَخَلَ مَنْزِلًا أَمْ هَلْ تَرَاهُ إِذَا تَوَفَّى أَحَداً بَلْ كَيْفَ يَتَوَفَّى الْجَنِينَ فِي بَطْنِ أُمِّهِ أَ يَلِجُ عَلَيْهِ مِنْ بَعْضِ جَوَارِحِهَا أَمِ الرُّوحُ أَجَابَتْهُ بِإِذْنِ رَبِّهَا أَمْ هُوَ سَاكِنٌ مَعَهُ فِي أَحْشَائِهَا كَيْفَ يَصِفُ إِلَهَهُ مَنْ يَعْجِزُ عَنْ صِفَةِ مَخْلُوقٍ مِثْلِهِ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: امیرالمومنین علیه السلام در خطبه ای که ملك الموت را در آن ذکر می کند، می فرماید: آیا هنگامی که فرشته مرگ وارد منزلی می شود، او را با حس درك می کنید؟ و آیا وقتی که کسی را قبض روح می نماید وی را می بینید؟ و حتی چگونگی قبض روح کردن چنین را در شکم مادر می توانید تشخیص دهید؟ که آیا از پیکر مادر وارد می شود یا این که روح به اذن پروردگار دعوت او را اجابت می کند (و خارج می شود)؟ یا این که همراه او در رحم مادر ساکن است؟ آن کس که از صفات مخلوقی مانند خود عاجز است، چگونه می تواند پروردگار خویش را توصیف کند؟ - . نهج البلاعه: ۲۴۸ -

**[ترجمه]

«۱۰»

كا، الكافی عَلِيٌّ عَنْ أَبِيهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَيْرٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ مَا مِنْ أَهْلِ بَيْتِ شَعْرٍ وَ لَا وَبَرٍ إِلَّا وَ مَلَکُ الْمَوْتِ يَتَصَفَّحُهُمْ فِی كُلِّ يَوْمٍ خَمْسَ مَرَّاتٍ.

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: اهل هیچ خانه ای که از درخت و کرک است نیست، مگر این که ملک الموت روزی پنج نوبت با آنان دست می دهد و مصافحه می کند. -. کافی ۳ : ۱۳۲ -

**[ترجمه]

بيان

لعل الأظهر مدر مكان وبر.

**[ترجمه]به نظر می رسد« مدر» به جای« وبر» صحیح تر باشد.

**[ترجمه]

«۱۱»

كا، الكافی مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عُلْوَانَ عَنْ عَمْرِو بْنِ شِمْرٍ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ لَحْظَهِ مَلَكِ

ص: ۱۴۳

۱- فی المصدر: الا ان يسهل اللّه له.

الْمَوْتِ قَالَ أَ مَا رَأَيْتَ النَّاسَ يَكُونُونَ جُلُوساً فَتَعْتَرِيهِمُ السَّكْتَةُ (۱)فَمَا يَتَكَلَّمُ أَحَدٌ مِنْهُمْ فَتِلْكَ لَحْظَةُ مَلَكِ الْمَوْتِ حَيْثُ يَلْحَظُهُمْ.

: ين، كتاب حسين بن سعيد و النوادر ابن علوان مثله.

**[ترجمه]کافی: جابر می گوید: از امام باقر علیه السلام درباره لحظه آمدن ملک

ص: ۱۴۳

الموت پرسیدم، فرمود: آیا ندیده ای که مردم نشسته اند و ناگهان سکته بر آنان عارض می شود و در نتیجه احدی از آنان سخن نمی گوید؟ پس آن لحظه ایست که ملک الموت با گوشه چشم به آنان نظر می اندازد. - . کافی ۳ : ۱۳۲ -

مانند این روایت در نوادر نقل شده است؛ - . الزهد: ۱۲۳ -

**[ترجمه]

«۱۲»

کا، الکافی عَلِيٌّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ صَالِحٍ عَنْ زَيْدٍ الشَّحَّامِ قَالَ: سُئِلَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ مَلَكِ الْمَوْتِ يُقَالُ (۲)الْأَرْضُ بَيْنَ يَدَيْهِ كَالْقَصْعَةِ يَمُدُّ يَدَهُ حَيْثُ يَشَاءُ فَقَالَ نَعَمْ.

**[ترجمه]کافی: از امام صادق علیه السلام درباره ملک الموت پرسیده شد که گفته می شود: زمین در دستان ملک الموت همانند کاسه ای است که به هر جای آن که بخواهد دست خود را می کشد، آیا صحیح است؟ فرمود: آری. - . کافی ۳ : ۱۳۲ -

**[ترجمه]

«۱۳»

يه، من لا- يحضره الفقيه قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام قِيلَ لِمَلَكِ الْمَوْتِ علیه السلام كَيْفَ تَقْبِضُ الْأَرْوَاحَ وَ بَعْضُ-هَا فِي الْمَغْرِبِ وَ بَعْضُ-هَا فِي الْمَشْرِقِ فِي سَاعَةٍ وَاحِدَةٍ فَقَالَ أَدْعُوهَا فَتُجِيبُنِي قَالَ وَ قَالَ مَلَكُ الْمَوْتِ علیه السلام إِنَّ الدُّنْيَا بَيْنَ يَدَيَّ كَالْقَصْ-عَةِ بَيْنَ يَدَيْ أَحَدِكُمْ يَتَنَاوَلُ مِنْهَا مَا يَشَاءُ وَ الدُّنْيَا عِنْدِي كَالدِّرْهَمِ فِي كَفِّ أَحَدِكُمْ يُقَلِّبُهُ كَيْفَ شَاءَ.

**[ترجمه]من لایحضره الفقیه: امام صادق علیه السّلام فرمود: از ملک الموت پرسیدند: تو چگونه چندین نفر را در یک زمان قبض روح می کنی، در صورتی که پاره از آنان در مغرب زمین هستند و بعضی در مشرق زمین؟ گفت: من آنان را به سوی خود می خوانم و آن ها مرا اطاعت می کنند. امام علیه السّلام ادامه می دهد: باز ملک الموت گفت: همانا همه جهان پیش من چون کاسه ای است که در برابر یکی از شما باشد، از هر کجای آن که بخواهد می خورد، و جمیع دنیا نزد من مانند یک

درهم است که در کف شما باشد، هر طور که بخواهد آن را می گرداند. - . فقیه: ۵۲ -

**[ترجمه]

«۱۴»

ل، الخصال ابْنُ إِدْرِيسَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ الرَّازِیِّ عَنِ ابْنِ أَبِی عُثْمَانَ عَنْ مُوسَی بْنِ بَكْرٍ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ الْأَوَّلِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَی اخْتَارَ مِنْ كُلِّ شَیْ ءٍ أَرْبَعَةً اخْتَارَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ جَبْرَئِیلَ وَ مِیكَائِیلَ وَ إِسْرَافِیلَ وَ مَلَكَ الْمَوْتِ علیه السلام.

**[ترجمه]خصال: رسول خدا (ص) فرمود: خداوند از هر چیزی چهار مورد را برگزیده است، از فرشتگان: جبرئیل و میکائیل و اسرافیل و عزرائیل علیهم السلام را برگزیده است. - . خصال: ۲۲۵ -

**[ترجمه]

«۱۵»

یه، من لا یحضره الفقیه سُئِلَ الصَّادِقُ علیه السلام عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ اللَّهُ یَتَوَفَّی الْأَنْفُسَ حِینَ مَوْتِها وَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ قُلْ یَتَوَفَّاكُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ الَّذِی وُكِّلَ بِكُمْ وَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ الَّذِینَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلائِكَةُ طَیِّبِینَ وَ الَّذِینَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلائِكَةُ ظالِمِی أَنْفُسِهِمْ وَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنا وَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ لَوْ تَری إِذْ یَتَوَفَّی الَّذِینَ كَفَرُوا الْمَلائِكَةُ وَ قَدْ یَمُوتُ فِی السَّاعَةِ الْوَاحِدَةِ فِی جَمِیعِ الْآفَاقِ مَا لَا یُحْصِیهِ إِلَّا اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَكَیْفَ هَذَا فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَ تَعَالَی جَعَلَ لِمَلَكِ الْمَوْتِ أَعْوَاناً مِنَ الْمَلَائِكَةِ یَقْبِضُونَ الْأَرْوَاحَ بِمَنْزِلَةِ صَاحِبِ الشُّرْطَةِ لَهُ أَعْوَانٌ مِنَ الْإِنْسِ یَبْعَثُهُمْ فِی حَوَائِجِهِمْ فَتَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ وَ یَتَوَفَّاهُمْ مَلَكُ الْمَوْتِ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مَعَ مَا یَقْبِضُ هُوَ وَ یَتَوَفَّاهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مِنْ مَلَكِ الْمَوْتِ.

ص: ۱۴۴

۱- فی المصدر: السكینه السكته خ ل. م.

۲- فی المصدر: فقال الأرض. و الظاهر ان النسخه مغلوطه لتكرر الجواب بناء علیه. م.

**[ترجمه]من لایحضره الفقیه: از امام صادق علیه السّلام سؤال شد در مورد این فرمایش خداوند عزّ و جلّ:« اللَّهُ یَتَوَفَّی الْأَنْفُسَ حِینَ مَوْتِها» - . زمر / ۴۲ - و از آیه« قُلْ یَتَوَفَّاکُمْ مَلَکُ الْمَوْتِ الَّذِی وُکِّلَ بِکُمْ» - . سجده / ۱۱ - و باز می فرماید: «الَّذِینَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلائِکَةُ طَیِّبِینَ» - . نحل / ۳۲ - و باز می فرماید: «الَّذِینَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلائِکَةُ ظالِمِی أَنْفُسِهِمْ» - . نحل / ۲۸ - و باز در جای دیگر می فرماید: «تَوَفَّتْهُ رُسُلُنا» - . انعام / ۶۱ - و باز در جای دیگر می فرماید: «وَ لَوْ تَری إِذْ یَتَوَفَّی الَّذِینَ کَفَرُوا الْمَلائِکَةُ» - . انفال / ۵۰ - در یک زمان آنقدر نفوس در اطراف جهان از دنیا می روند که شمارش آن ها را جز خدا نتواند، اگر تنها ملک الموت قبض روح می کند، با توجه به مضمون آیات یاد شده چگونه چنین چیزی ممکن است؟ آن حضرت پاسخ فرمود: خداوند تبارک و تعالی برای ملک الموت دستیاران و کمک کارانی از فرشتگان قرار داده است که آن ها جان ها را می ستانند، بسان رئیس نظمیه (پلیس) که دارای مددکاران و دستیارانی از میان انسان هاست و برای انجام کارها و نیازهای خود به ایشان مأموریت می دهد و آنان را به نقاط مختلف گسیل می دارد، ملائکه نیز به همین ترتیب از طرف ملک الموت اعزام می شوند و قبض روح انسان ها می کنند، و ملک الموت نیز جان های قبض شده را از فرشتگان می ستاند، علاوه بر آن چه که خود قبض کرده است، و آن جمله را خداوند عزّ و جلّ از ملک الموت می ستاند. - . فقیه: ۵۳ -

ص: ۱۴۴

**[ترجمه]

«۱۶»

کا، الکافی أَبُو عَلِیٍّ الْأَشْعَرِیُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ عُقْبَةَ عَنْ أَسْبَاطِ بْنِ سَالِمٍ مَوْلَی أَبَانٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام جُعِلْتُ فِدَاکَ یَعْلَمُ مَلَکُ الْمَوْتِ بِقَبْضِ مَنْ یَقْبِضُ قَالَ لَا إِنَّمَا هِیَ صِکَاکٌ (۱)تَنْزِلُ مِنَ السَّمَاءِ اقْبِضْ نَفْسَ فُلَانِ بْنِ فُلَانٍ.

ما، الأمالی للشیخ الطوسی الحسین بن إبراهیم القزوینی عن محمد بن وهبان عن محمد بن أحمد بن زکریا عن الحسن بن فضال عن علی بن عقبه مثله.

**[ترجمه]کافی: اسباط می گوید: به امام صادق علیه السلام عرض کردم: فدایت شوم؛ آیا فرشته مرگ می داند جان چه کسی را باید بگیرد؟ فرمودند: نه بلکه فرمانهایی از آسمان نازل می شود که جان فلانی فرزند فلانی را بگیر. - . کافی ۳ : ۱۳۱ -

در کتاب امالی شیخ طوسی حدیث مشابهی از علی بن عقبه نقل شده است. - . امالی طوسی: ۶۹۳ -

**[ترجمه]

«۱۷»

كا، الكافى مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ إِسْحَاقَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مَهْزِيَارَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ إِسْمَاعِيلَ الْمِيثَمِيِّ عَنْ عَبْدِ الْأَعْلَى مَوْلَى آلِ سَامٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِى عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ إِنَّما نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا قَالَ فَمَا هُوَ (۲)عِنْدَكَ قُلْتُ عَدَدُ الْأَيَّامِ قَالَ إِنَّ الْآبَاءَ وَ الْأُمَّهَاتِ يُحْصُونَ ذَلِكَ لَا وَ لَكِنَّهُ عَدَدُ الْأَنْفَاسِ.

**[ترجمه]كافى: عبدالاعلى مى گويد: به امام صادق عليه السلام عرض كردم معناى آيه« إِنَّما نَعُدُّ لَهُمْ عَدًّا» - . مريم / ۸۴ - { ما آن ها (و اعمالشان) را به دقت شماره مى كنيم! } چيست؟ فرمود: معناى آن نزد تو چيست؟ گفتم: مراد تعداد روزهاست! فرمود: پدران و مادران روزها را مى شمرند و تعداد آن ها را مى دانند؛ نه؛ مراد تعداد دم ها و بازدم هاى خلائق است كه خدا آن را مى داند. - . كافى ۳ : ۱۳۱ -

**[ترجمه]

«۱۸»

كا، الكافى عَلِيٌّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ بَكْرِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأَزْدِيِّ عَنْ أَبِى عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِى تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلاقِيكُمْ إِلَى قَوْلِهِ تَعْمَلُونَ قَالَ تَعُدُّ (۳)السِّنِينَ ثُمَّ تَعُدُّ الشُّهُورَ ثُمَّ تَعُدُّ الْأَيَّامَ ثُمَّ تَعُدُّ السَّاعَاتِ ثُمَّ يَعُدُّ النَّفَسَ فَ إِذا جاءَ أَجَلُهُمْ فَلا يَسْتَأْخِرُونَ ساعَةً وَ لا يَسْتَقْدِمُونَ

ب، قرب الإسناد ابن سعد عن الأزدى مِثْلَهُ.

**[ترجمه]كافى: امام صادق عليه السلام در تفسير آيه شريفه« إِنَّ الْمَوْتَ الَّذِى تَفِرُّونَ مِنْهُ فَإِنَّهُ مُلاقِيكُمْ... تعملون» - . جمعه / ۸ - { بگو: «اين مرگى كه از آن فرار مى كنيد سرانجام با شما ملاقات خواهد كرد؛ سپس به سوى كسى كه داناى پنهان و آشكار است بازگردانده مى شويد؛ آنگاه شما را از آن چه انجام مى داديد خبر مى دهد!»} فرمود: سال ها، سپس ماه ها و روزها و ساعت ها و سپس تعداد نفس ها شمرده مى شود،« فَإِذا جاءَ أَجَلُهُمْ فَلا يَسْتَأْخِرُونَ ساعَةً وَ لا يَسْتَقْدِمُونَ.» - . يونس / ۴۹ - { و هنگامى كه سرآمد آن ها فرا رسد، نه ساعتى از آن تأخير مى كنند، و نه بر آن پيشى مى گيرند} - . كافى ۳ : ۱۳۴ -

در قرب الاسناد حديث مشابهى از ازدى نقل شده است. - . قرب الاسناد: ۴۱ -

**[ترجمه]

باب ۶ سكرات الموت و شدائده و ما يلحق المؤمن و الكافر عنده

الآيات

النساء: «إِنَّ الَّذِينَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلائِكَةُ ظالِمِى أَنْفُسِهِمْ قالُوا فِيمَ كُنْتُمْ قالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِى الْأَرْضِ قالُوا أَ لَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ واسِعَةً فَتُهاجِرُوا فِيها فَأُولئِكَ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ وَ ساءَتْ مَصِيراً»(۹۷)

۱- وزان بحار جمع الصك و هو الكتاب.

۲- فى المصدر: ما هو عندك؟. م.

۳- فى المصدر: بعد السنين ثمّ بعد الشهور؛ و هكذا. م.

الأنفال: «وَ لَوْ تَری إِذْ یَتَوَفَّی الَّذِینَ کَفَرُوا الْمَلائِکَهُ یَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَ أَدْبارَهُمْ وَ ذُوقُوا عَذابَ الْحَرِیقِ»(۵۰)

یونس: «الَّذِینَ آمَنُوا وَ کانُوا یَتَّقُونَ* لَهُمُ الْبُشْری فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ فِی الْآخِرَهِ لا تَبْدِیلَ لِکَلِماتِ اللَّهِ ذلِکَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِیمُ»(۶۳-۶۴)

الأحزاب: «تَحِیَّتُهُمْ یَوْمَ یَلْقَوْنَهُ سَلامٌ»(۴۴)

السجده: «إِنَّ الَّذِینَ قالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَیْهِمُ الْمَلائِکَهُ أَلَّا تَخافُوا وَ لا تَحْزَنُوا وَ أَبْشِرُوا بِالْجَنَّهِ الَّتِی کُنْتُمْ تُوعَدُونَ»(۳۰)

محمد: «فَکَیْفَ إِذا تَوَفَّتْهُمُ الْمَلائِکَهُ یَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَ أَدْبارَهُمْ»(۲۷)

ق: «وَ جاءَتْ سَکْرَهُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ذلِکَ ما کُنْتَ مِنْهُ تَحِیدُ»(۱۹) (۱)

الواقعه: «فَلَوْ لا إِذا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ* وَ أَنْتُمْ حِینَئِذٍ تَنْظُرُونَ *وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَیْهِ مِنْکُمْ وَ لکِنْ لا تُبْصِرُونَ* فَلَوْ لا إِنْ کُنْتُمْ غَیْرَ مَدِینِینَ *تَرْجِعُونَها إِنْ کُنْتُمْ صادِقِینَ* فَأَمَّا إِنْ کانَ مِنَ الْمُقَرَّبِینَ* فَرَوْحٌ وَ رَیْحانٌ وَ جَنَّهُ نَعِیمٍ* وَ أَمَّا إِنْ کانَ مِنْ أَصْحابِ الْیَمِینِ* فَسَلامٌ لَکَ مِنْ أَصْحابِ الْیَمِینِ *وَ أَمَّا إِنْ کانَ مِنَ الْمُکَذِّبِینَ الضَّالِّینَ *فَنُزُلٌ مِنْ حَمِیمٍ* وَ تَصْلِیَهُ جَحِیمٍ»(۸۳-۹۴)

المنافقین: «وَ أَنْفِقُوا مِنْ ما رَزَقْناکُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ یَأْتِیَ أَحَدَکُمُ الْمَوْتُ فَیَقُولَ رَبِّ لَوْ لا أَخَّرْتَنِی إِلی أَجَلٍ قَرِیبٍ فَأَصَّدَّقَ وَ أَکُنْ مِنَ الصَّالِحِینَ»(۱۰)

القیامه: «کَلَّا إِذا بَلَغَتِ التَّراقِیَ* وَ قِیلَ مَنْ راقٍ *وَ ظَنَّ أَنَّهُ الْفِراقُ* وَ الْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ* (۲)إِلی رَبِّکَ یَوْمَئِذٍ الْمَساقُ»(۲۶-۳۰)

۱- قال الرضی رحمه اللّه: هذه استعاره، و المراد بسکره الموت هاهنا الکرب الذی یتغشی المحتضر عند الموت فیفقد تمییزه و یفارق معه معقوله، فشبه تعالی بالسکره من الشراب، إلّا أن تلک السکره منعمه، و هذه السکره مؤلمه. و قوله: «بالحق» یحتمل معنیین: إحداهما أن یکون و جاءت بالحق من أمر الآخره حتّی عرفه الإنسان اضطرارا و رآه جهارا، و الآخر أن یکون المراد بالحق هاهنا أی بالموت الذی هو الحق. تلخیص البیان ص ۲۲۸.

۲- قال السیّد الرضیّ رضوان اللّه علیه فی ص ۲۶۸ من تلخیص البیان: هذه استعاره علی أکثر الأقوال و المراد به- و اللّه أعلم- صفه الشدتین المجتمعین علی المرء من فراق الدنیا و لقاء أسباب الآخره، و قد ذکرنا فیما تقدم مذهب العرب فی العباره عن الامر الشدید و الخطب الفظیع بذکر الکشف عن الساق و القیام علی ساق، و قد یجوز أیضا أن یکون الساق هاهنا جمع ساقه کما قالوا: حاجه و حاج، و غایه و غای، و الساقه: هم الذین یکونون فی أعقاب الناس یحفزونهم علی السیر، و هذا فی صفه أحوال الآخره و سوق الملائکه للناس إلی القیامه، فکأنّه تعالی وصف الملائکه السابقین بالکثره (بالکره خ) حتی یلتف بعضهم ببعض من شده الحفز و عنیف السیر و السوق، و ممّا یقوی ذلک قوله تعالی: «إِلی رَبِّکَ یَوْمَئِذٍ الْمَساقُ» و الوجه الأوّل أقرب، و

هذا الوجه أغرب. انتهى. أقول: قوله: الملائكه السابقين هكذا فى النسخ و لعلّ الصحيح «السائقين».

الفجر: «یا أَیَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّهُ* ارْجِعِی إِلی رَبِّکِ راضِیَهً مَرْضِیَّهً* فَادْخُلِی فِی عِبادِی* وَ ادْخُلِی جَنَّتِی»(۲۷-۳۰)

lt;meta info="- إِنَّ الَّذِینَ تَوَفَّاهُمُ الْمَلائِکَهُ ظالِمِی أَنْفُسِهِمْ قالُوا فِیمَ کُنْتُمْ قالُوا کُنَّا مُسْتَضْعَفِینَ فِی الْأَرْضِ قالُوا أَ لَمْ تَکُنْ أَرْضُ اللَّهِ واسِعَهً فَتُهاجِرُوا فِیها فَأُولئِکَ مَأْواهُمْ جَهَنَّمُ وَ ساءَتْ مَصِیراً - . نساء / ۹۷ -

{کسانی که بر خویشتن ستمکار بوده اند، [وقتی] فرشتگان جانشان را می گیرند، می گویند: «در چه [حال] بودید؟» پاسخ می دهند: «ما در زمین از مستضعفان بودیم.» می گویند: «مگر زمین خدا وسیع نبود تا در آن مهاجرت کنید؟» پس آنان جایگاهشان دوزخ است، و [دوزخ] بد سرانجامی است.}

ص: ۱۴۵

- وَ لَوْ تَری إِذْ یَتَوَفَّی الَّذِینَ کَفَرُوا الْمَلائِکَهُ یَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَ أَدْبارَهُمْ وَ ذُوقُوا عَذابَ الْحَرِیقِ - . انفال / ۵۰ -

{و اگر ببینی آنگاه که فرشتگان جان کافران را می ستانند، بر چهره و پشت آنان می زنند و [گویند:] عذاب سوزان را بچشید.}

- الَّذِینَ آمَنُوا وَ کانُوا یَتَّقُونَ *لَهُمُ الْبُشْری فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ فِی الْآخِرَهِ لا تَبْدِیلَ لِکَلِماتِ اللَّهِ ذلِکَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِیمُ - . یونس / ۶۳ - ۶۴ -

{همانان که ایمان آورده و پرهیزگاری ورزیده اند.در زندگی دنیا و در آخرت مژده برای آنان است. وعده های خدا را تبدیلی نیست؛ این همان کامیابی بزرگ است.}

- تَحِیَّتُهُمْ یَوْمَ یَلْقَوْنَهُ سَلام - . احزاب / ۴۴ -"

{درودشان - روزی که دیدارش کنند- سلام خواهد بود}

- إِنَّ الَّذِینَ قالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَیْهِمُ الْمَلائِکَهُ أَلَّا تَخافُوا وَ لا تَحْزَنُوا وَ أَبْشِرُوا بِالْجَنَّهِ الَّتِی کُنْتُمْ تُوعَدُونَ - . سجده / ۳۰ -

{در حقیقت، کسانی که گفتند: «پروردگار ما خداست»؛ سپس ایستادگی کردند، فرشتگان بر آنان فرود می آیند [و می گویند:] «هان، بیم مدارید و غمین مباشید، و به بهشتی که وعده یافته بودید شاد باشید.}

- فَکَیْفَ إِذا تَوَفَّتْهُمُ الْمَلائِکَهُ یَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَ أَدْبارَهُمْ ق وَ جاءَتْ سَکْرَهُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ ذلِکَ ما کُنْتَ مِنْهُ تَحِیدُ - . محمد / ۲۷ -

{پس چگونه [تاب می آورند] وقتی که فرشتگان [عذاب]، جانشان را می ستانند و بر چهره و پشت آنان تازیانه می نوازند؟}

- فَلَوْ لا ـ إِذا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ وَ أَنْتُمْ حِينَئِذٍ تَنْظُرُونَ *وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ وَ لكِنْ لا ـ تُبْصِرُونَ *فَلَوْ لا ـ إِنْ كُنْتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ* تَرْجِعُونَها إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ *فَأَمَّا إِنْ كانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ *فَرَوْحٌ وَ رَيْحانٌ وَ جَنَّةُ نَعِيمٍ *وَ أَمَّا إِنْ كانَ مِنْ أَصْحابِ الْيَمِينِ *فَسَلامٌ لَكَ مِنْ أَصْحابِ الْيَمِينِ *وَ أَمَّا إِنْ كانَ مِنَ الْمُكَذِّبِينَ الضَّالِّينَ *فَنُزُلٌ مِنْ حَمِيمٍ وَ تَصْلِيَةُ جَحِيمٍ - .

واقعه / ۸۳ - ۹۴ -

{پس چرا آنگاه که [جان شما] به گلو می رسد، و در آن هنگام خود نظاره گرید- و ما به آن [محتضر] از شما نزدیکتریم ولی نمی بینید- پس چرا، اگر شما بی جزا می مانید [و حساب و کتابی در کار نیست]، اگر راست می گویید، [روح] را برنمی گردانید؟ و امّا اگر [او] از مقرّبان باشد، [در] آسایش و راحت و بهشت پر نعمت [خواهد بود]. و امّا اگر از یاران راست باشد، از یاران راست بر تو سلام باد. و امّا اگر از دروغزنان گمراه است، پس با آبی جوشان پذیرایی خواهد شد، و [فرجامش] درافتادن به جهنّم است.}

- وَ أَنْفِقُوا مِنْ ما رَزَقْناكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْ لا ـ أَخَّرْتَنِي إِلى أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ وَ أَكُنْ مِنَ الصَّالِحِينَ - . منافقين / ۱۰ -

{و از آن چه روزیِ شما گردانیده ایم، انفاق کنید، پیش از آن که یکی از شما را مرگ فرا رسد و بگوید: «پروردگارا، چرا تا مدّتی بیشتر [اجل] مرا به تأخیر نینداختی تا صدقه دهم و از نیکوکاران باشم؟»}

- كَلَّا إِذا بَلَغَتِ التَّراقِيَ * وَ قِيلَ مَنْ راقٍ *وَ ظَنَّ أَنَّهُ الْفِراقُ *وَ الْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ *إِلى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَساقُ - . قيامت / ۲۶ - ۳۰ -

{نه چنین است [که او پندارد، زیرا]آنگاه که جان میان گلوگاهش رسد، و گفته شود: «چاره ساز کیست؟» و داند که همان [زمان] فراق است، و [محتضر را] ساق به ساق دیگر درپیچد، آن روز است که بسوی پروردگارت سوق دادن باشد.}

ص: ۱۴۶

- يا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ *ارْجِعِي إِلى رَبِّكِ راضِيَةً مَرْضِيَّةً *فَادْخُلِي فِي عِبادِي وَ ادْخُلِي جَنَّتِي - . فجر / ۲۷ - ۳۰ -

{ای نفس مطمئنّه، خشنود و خداپسند به سوی پروردگارت بازگرد، و در میان بندگان من درآی، و در بهشت من داخل شو.}

**[ترجمه]

تفسير

قال الطبرسی رحمه الله تَوَفَّاهُمُ أی تَقْبِضُ أَرْوَاحَهُمْ الْمَلائِكَةُ ملک الموت أو ملک الموت و غيره فإن الملائكه تتوفی و ملک الموت يتوفی و الله يتوفی و ما يفعله ملک الموت أو الملائكه يجوز أن يضاف إلى الله تعالى إذا فعلوه بأمره و ما تفعله الملائكه جاز أن يضاف إلى ملک الموت إذا فعلوه بأمره فِيمَ كُنْتُمْ أی فی أی شیء كنتم من دينكم على وجه التقرير لهم و التوبيخ

لفعلهم قالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ يستضعفنا أهل الشرك بالله فى أرضنا و بلادنا و يمنعوننا من الإيمان بالله و اتباع رسوله وَ لَوْ تَرى يا محمد إِذْ يَتَوَفَّى الَّذِينَ كَفَرُوا الْمَلائِكَةُ أى يقبضون أرواحهم عند الموت يَضْرِبُونَ وُجُوهَهُمْ وَ أَدْبارَهُمْ يريد أستاههم و لكن الله سبحانه كنى عنها و قيل وجوههم ما أقبل منهم و أدبارهم ما أدبر منهم و المراد يضربون أجسادهم من قدامهم و من خلفهم و المراد بهم قتلى بدر و قيل معناه سيضربهم الملائكه عند الموت وَ ذُوقُوا عَذابَ الْحَرِيقِ أى و تقول الملائكه للكفار استخفافا بهم ذوقوا عذاب الحريق بعد هذا فى الآخره و قيل إنه كان مع الملائكه يوم بدر مقامع من حديد كلما ضربوا المشركين بها التهبت النار فى جراحاتهم فذلك قوله وَ ذُوقُوا عَذابَ الْحَرِيقِ الَّذِينَ آمَنُوا أى صدقوا بالله و وحدانيته وَ كانُوا يَتَّقُونَ مع ذلك معاصيه لَهُمُ الْبُشْرى فِي الْحَياهِ الدُّنْيا وَ فِي الْآخِرَهِ قيل فيه أقوال.

أحدها أن البشرى فى الحياه الدنيا هى ما بشرهم الله تعالى به فى القرآن على

الأعمال الصالحه و نظيره قوله تعالى: وَ بَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ و قوله يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ و ثانيها أن البشاره فى الحياه الدنيا بشاره الملائكه للمؤمنين عند موتهم أَلَّا تَخافُوا وَ لا تَحْزَنُوا وَ أَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنْتُمْ تُوعَدُونَ و ثالثها أنها فى الدنيا الرؤيا الصالحه يراها المؤمن لنفسه أو ترى له و فى الآخره الجنه و هى ما تبشرهم الملائكه عند خروجهم من القبور و فى القيامه إلى أن يدخلوا الجنه يبشرونهم بها حالا بعد حال و هو المروى عن أبى جعفر عليه السلام و روى ذلك فى حديث مرفوع عن النبى صلى الله عليه و آله.

وَ رَوَى عُقْبَةُ بْنُ خَالِدٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام أَنَّهُ قَالَ: يَا عُقْبَةُ لَا يَقْبَلُ اللَّهُ مِنَ الْعِبَادِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ إِلَّا هَذَا الدِّينَ الَّذِي أَنْتُمْ عَلَيْهِ وَ مَا بَيْنَ أَحَدِكُمْ وَ بَيْنَ أَنْ يَرَى مَا تَقَرُّ بِهِ عَيْنُهُ إِلَّا أَنْ تَبْلُغَ نَفْسُهُ إِلَى هَذِهِ وَ أَوْمَأَ بِيَدِهِ إِلَى الْوَرِيدِ الْخَبَرَ بِطُولِهِ ثُمَّ قَالَ إِنَّ هَذَا فِي كِتَابِ اللَّهِ وَ قَرَأَ هَذِهِ الْآيَةَ.

و قيل إن المؤمن يفتح له باب إلى الجنه فى قبره فيشاهد ما أعد له فى الجنه قبل دخولها لا تَبْدِيلَ لِكَلِماتِ اللَّهِ أى لا خلف لما وعد الله و لا خلاف.

و فى قوله تعالى تَحِيَّتُهُمْ يَوْمَ يَلْقَوْنَهُ سَلامٌ روى عن البراء (۱)أنه قال يوم يلقون ملك الموت لا يقبض روح مؤمن إلا سلم عليه.

و فى قوله إِنَّ الَّذِينَ قالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقامُوا أى استمروا على أن الله ربهم وحده لم يشركوا به شيئا أو ثم استقاموا على طاعته و أداء فرائضه

وَ رَوَى مُحَمَّدُ بْنُ الْفُضَيْلِ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا الْحَسَنِ الرِّضَا عليه السلام عَنِ الِاسْتِقَامَةِ فَقَالَ هِيَ وَ اللَّهِ مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلائِكَةُ يَعْنِي عِنْدَ الْمَوْتِ: وَ رُوِيَ ذَلِكَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام.

و قيل تستقبلهم الملائكه إذا خرجوا من قبورهم فى الموقف بالبشاره من الله تعالى و قيل إن البشرى تكون فى ثلاثه مواطن عند الموت و فى القبر و عند البعث أَلَّا تَخافُوا وَ لا تَحْزَنُوا أى يقولون لهم لا تخافوا عقاب الله و لا تحزنوا لفوت الثواب و قيل لا تخافوا ما أمامكم من أمور الآخره و لا تحزنوا على ما وراءكم و على ما خلفتم من أهل و ولد.

۱- بالباء المفتوحه و الراء المهمله، و الالف و الهمزه.

و قيل لا تخافوا و لا تحزنوا على ذنوبكم فإنى أغفرها لكم و قيل إن الخوف يتناول المستقبل و الحزن يتناول الماضى أى لا تخافوا فيما يستقبل من الأوقات و لا تحزنوا على ما مضى.

وَ جاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ أى غمره الموت (۱)و شدته التى تغشى الإنسان و تغلب على عقله بِالْحَقِّ أى أمر الآخره حتى عرفه صاحبه و اضطر إليه و قيل معناه جاءَتْ سَكْرَةُ الْمَوْتِ بِالْحَقِّ الذى هو الموت ذلِكَ أَيْ ذَلِكَ الْمَوْتُ ما كُنْتَ مِنْهُ تَحِيدُ أى تهرب و تميل.

فَلَوْ لا إِذا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ أى فهلا إذا بلغت النفس الحلقوم عند الموت وَ أَنْتُمْ يا أهل الميت حِينَئِذٍ تَنْظُرُونَ أى ترون تلك الحال و قد صار إلى أن يخرج نفسه و قيل معناه تنظرون لا يمكنكم الدفع و لا تملكون شيئا وَ نَحْنُ أَقْرَبُ إِلَيْهِ مِنْكُمْ بالعلم و القدره وَ لكِنْ لا تُبْصِرُونَ ذلك و لا تعلمونه و قيل معناه و رسلنا الذين يقبضون روحه أقرب إليه منكم و لكن لا تبصرون رسلنا فَلَوْ لا إِنْ كُنْتُمْ غَيْرَ مَدِينِينَ تَرْجِعُونَها يعنى فهلا ترجعون نفس من يعز عليكم إذا بلغت الحلقوم و تردونها إلى موضعها إن كنتم غير مجزيين بثواب و عقاب و غير محاسبين و قيل أى غير مملوكين و قيل أى غير مبعوثين و المراد أن الأمر لو كان كما تقولونه من أنه لا بعث و لا حساب و لا جزاء و لا إله يحاسب و يجازى فهلا رددتم الأرواح و النفوس من حلوقكم إلى أبدانكم إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ فى قولكم فإذا لم تقدروا على ذلك فاعلموا أنه من تقدير مقدر حكيم و تدبير مدبر عليم.

فَأَمَّا إِنْ كانَ ذلك المحتضر مِنَ الْمُقَرَّبِينَ عند الله فَرَوْحٌ أى فله روح و هو الراحه و الاستراحه من تكاليف الدنيا و مشاقها و قيل الروح الهواء الذى تستلذه النفس و يزيل عنها الهم وَ رَيْحانٌ يعنى الرزق فى الجنه و قيل هو الريحان المشموم من ريحان الجنه يؤتى به عند الموت فيشمه.

و قيل الروح الرحمه و الريحان كل نباهه و شرف و قيل الروح النجاه

ص: ۱۴۹

۱- غمره الشي ء: شدته و مزدحمه، غمره الموت: مكارهه و شدائده.

من النار و الريحان الدخول فى دار القرار و قيل روح فى القبر و ريحان فى الجنه و قيل روح فى القبر و ريحان فى القيامه. فَسَلامٌ لَكَ مِنْ أَصْحابِ الْيَمِينِ أى فترى فيهم ما تحب لهم من السلامه من المكاره و الخوف و قيل معناه فسلام لك أيها الإنسان الذى هو من أصحاب اليمين من عذاب الله و سلمت عليك ملائكه الله قال الفراء فسلام لك إنك من أصحاب اليمين فحذف إنك و قيل معناه فسلام لك منهم فى الجنه لأنهم يكونون معك و يكون لك بمعنى عليك.

فَنُزُلٌ مِنْ حَمِيمٍ أى فنزلهم الذى أعد لهم من الطعام و الشراب من حميم جهنم وَ تَصْلِيَهُ جَحِيمٍ أى إدخال نار عظيمه كَلَّا أى ليس يؤمن الكافر بهذا و قيل معناه حقا إِذا بَلَغَتِ أى النفس أو الروح التَّراقِيَ أى العظام المكتنفه بالحلق و كنى بذلك عن الإشفاء على الموت وَ قِيلَ مَنْ راقٍ أى و قال من حضره هل من راق أى من طبيب شاف يرقيه و يداويه فلا يجدونه أو قالت الملائكه من يرقى بروحه أ ملائكه الرحمه أم ملائكه العذاب و قال الضحاك أهل الدنيا يجهزون البدن و أهل الآخره يجهزون الروح وَ ظَنَّ أَنَّهُ الْفِراقُ أى و علم عند ذلك أنه الفراق من الدنيا و الأهل و المال و الولد و جاء فى الحديث أن العبد ليعالج كرب الموت و سكراته و مفاصله يسلم بعضها على بعض تقول عليك السلام تفارقنى و أفارقك إلى يوم القيامه.

وَ الْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ فيه وجوه أحدها التفت شده أمر الآخره بأمر الدنيا و الثانى التفت حال الموت بحال الحياه و الثالث التفت ساقاه عند الموت لأنه تذهب القوه فتصير كجلد يلتف بعضه ببعض و قيل هو أن يضطرب فلا يزال يمد إحدى رجليه و يرسل الأخرى و يلف إحداهما بالأخرى و قيل هو التفاف الساقين فى الكفن و الرابع التفت ساق الدنيا بساق الآخره و هو شده كرب الموت بشده هول المطلع و المعنى فى الجميع أنه تتابعت عليه الشدائد فلا يخرج من شده إلا جاء أشد منها.

إِلى رَبِّكَ يَوْمَئِذٍ الْمَساقُ أى مساق الخلائق إلى المحشر الذى لا يملك فيه الأمر

و النهی إلا ـ الله تعـالی و قیل یسوق الملک بروحه إلی حیث أمر الله به إن کان من أهل الجنه فإلی علیین و إن کان من أهل النار فإلی سجین.

یا أَیَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّهُ بالإیمان المؤمنه الموقنه بالثواب و البعث و قیل المطمئنه الآمنه بالبشاره بالجنه عند الموت و یوم البعث و قیـل النفس المطمئنه التی یبیض وجههـا و تعطی کتابهـا بیمینها فحینئـذ تطمئن ارْجِعِی إِلی رَبِّکِ أی یقال لها عنـد الموت و قیل عنـد البعث ارجعی إلی ثواب ربک و ما أعده لک من النعیم و قیل ارجعی إلی الموضع الذی یختص الله سـبحانه بالأمر و النهی فیه دون خلقه و قیـل إن المراد ارجعی إلی صاحبـک و جسـدک فیکون الخطاب للروح أن ترجع إلی الجسـد راضِیَهً بثواب الله مَرْضِیَّهً أعمالها التی عملتها و قیل راضـیه عن الله بما أعدلها مرضـیه رضی عنها ربها بما عملت من طاعته و قیل راضیه بقضاء الله فی الـدنیا حتی رضـی الله عنهـا و رضـی باعتقادها و أفعالها فَادْخُلِی فِی عِبادِی أی فی زمره عبادی الصالحین المصـطفین الـذین رضیت عنهم وَ ادْخُلِی جَنَّتِی التی وعدتکم بها و أعددت نعیمکم فیها (۱)

**[ترجمه]طبرسـی رحمه الله گوید:« توفتهم» یعنی فرشتگان جان آن ها را می گیرند: ملک الموت و یا او و دیگر دستیارانش؛ زیرا فرشـتگان آن ها را قبض روح می کننـد، و ملک الموت قبض روح می کند، و خداوند نیز قبض روح می کند. و هنگامی که فرشـتگان و ملک الموت به امر خدا کسـی را قبض روح می کنند، جایز است قبض روح به خداوند نسـبت داده شود. و نیز جـایز است قبض روحی را که توسـط فرشـتگان صورت می گیرد، به ملـک الموت نسـبت داده شود چرا که به فرمـان او انجام شده است.

« فیم کنتم» یعنی در هر کـاری که بودیـد، تقـدیرا دینشـان مورد نظر است و عملشـان را توبیـخ و سـرزنش می کنـد.« قـالوا کنا مستضـعفین فی الارض» یعنی مشـرکان ما را در سـرزمین و شـهرمان ضعیف نگه داشتند و ما را از ایمان به خدا و پیروی رسول صلی الله علیه و آله بازداشتند. - . مجمع البیان ۳ : ۱۶۹ و ۱۷۰ -

و ای محمـد صـلی الله علیـه و آلـه، می دیـدی« إذ یتـوفی الـذین کفروا الملائـکه» یعنی جانشـان را هنگـام مرگ می گرفتنـد؛« یضـربون وجوههم وأدبـارهم» منظور ضـربه بر پشت و بـاسن هـای آنان است، اما خـدای تعالی به صورت کنایه به این موضوع اشاره می فرماید.

«وجوههم» آن چه مقابل آن هاست، و« أدبارهم» آن چه پشت آن هاست و یعنی از جلو وعقب بر بدن آن ها می زنند و منظور کشتگان مشرک بدر هستند. و گویند: به این معناست: فرشتگان در هنگام مرگ به آن ها می زنند.

« و ذوقوا عـذاب الحریق»: فرشـتگان برای تحقیر کـافران به آن هـا می گوینـد: از این پس آتش سوزان را در قیامت بچشـید. و گویند: در جنگ بدر فرشتگان گرزهای آتشینی داشتند که هرگاه بر مشرکان ضربه می زدند، آتش از زخم هایشان زبانه می کشید، از همین رو خدای متعال می فرماید:« وذوقوا عذاب الحریق». - . مجمع البیان ۴ : ۴۸۰ -

« الـذین آمنوا» یعنی به خداونـد و یگانگی او ایمان آوردند؛ «و کانوا یتقون»: با وجود ایمانشان از معاصـی خدا تقوی پیشه می کردند.« لَهُمُ الْبُشْری فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ فِی الْآخِرَهِ» گفته شده: چند وجه دارد:

اول: بشارت در زندگی دنیا، همان بشارتی است که خدای متعال در قرآن به

ص: ۱۴۷

اعمال صالح داده است، و می فرمایـد:« وَ بَشِّرِ الَّذِینَ آمَنُوا أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ» – . یونس / ۲ – { و به کسانی که ایمان آورده انـد بشارت ده که برای آن هـا، سابقه نیـک (و پاداشـهای مسلّم) نزد پروردگارشان است} و نیز «یُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَهٍ مِنْهُ» – . توبه / ۲۱ – { پروردگارشان آن ها را به رحمتی از ناحیه خود، بشارت می دهد}.

دوم: بشارت در زنـدگی دنیـا، بشارتی است که فرشتگان هنگـام مرگ به مومنان می دهنـد: « ألا تخافوا ولا تحزنوا وأبشروا بالجنه التی کنتم توعدون» – . فصلت / ۳۰ – {هان، بیم مدارید و غمین مباشید، و به بهشتی که وعده یافته بودید شاد باشید}

سوم: بشارت در دنیا رویای خوبی است که مومن برای خود می بینـد و یا برای او می بیننـد، و در آخرت بهشت و آن بشارتی است که فرشتگان هنگـام خروج از قبر و در قیامت و تـا زمانی که وارد بهشت شود، پی در پی او را بشارت می دهنـد. این روایت از امام باقر علیه السلام و نیز از رسول خدا صلی الله علیه و آله مرفوعاً نقل شده است.

از عقبه بن خالـد نقل شـده است: امام صادق علیه السلام فرمود: ای عتبه! خداوند روز قیامت هیچ دینی از بندگان نمی پذیرد، جز دینی که شما بر آن هستید، بین شما و بین آن چه به دیدن آن چشمتان روشن می شود چیزی نیست جز این که جانتان به این جا برسد، و با دست به گلوی خود اشاره فرمود. تا آخر روایت با طولی که دارد، سپس حضرت علیه السلام فرمود: این در کتاب خدا است و همین آیه را تلاوت فرمود.

و گفته شده: دری از بهشت در قبر به روی مومن گشوده می شود و پیش از آن که وارد بهشت شود آن چه را خدا برای او در بهشت مهیا کرده می بینـد. «لاتبـدیل لکلمـات الله» – . یونس / ۶۴ – یعنی در وعـده الهی هیـچ خلف و خلافی راه نـدارد. – . مجمع البیان ۵ : ۲۰۵ –

« تحیتهم یوم یلقونه سلام» – . احزاب / ۴۴ – : از براء نقل شـده است: ملک الموت هنگام قبض روح مومن جان وی را نمی گیرد مگر این که به او سلام می کند.

« إِنَّ الَّذِینَ قالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقامُوا» – . صلت / ۳۰ – یعنی بر این استقامت کردنـد که پروردگارشان یگانه است و چیزی را شریک او نگرفتند، و یا بر اطاعت خدا و انجام واجبات استقامت و پایداری نمودند. محمد بن فضیل روایت کرده است: از امام رضا علیه السلام درباره استقامت پرسیدم. فرمود: به خـدا سوگنـد، همان است که شما بر آن هستید،« تَتَنَزَّلُ عَلَیْهِمُ الْمَلائِکَهُ» یعنی هنگام مرگ فرشتگان بر آنان نازل می شوند. چنین روایتی از امام صادق علیه السلام نیز نقل شده است.

و گفته شـده: استقبال فرشتگان از آنان، هنگامی است که از قبر خارج شونـد و از سوی خـدا آنان را بشارت دهند. و گویند: بشارت در سه مکان می باشد: هنگام مرگ، در قبر و هنگام قیامت.

ص: ۱۴۸

« ألا تخافوا ولا تحزنوا» یعنی فرشتگان به آن ها گویند: از کیفر خدا نترسید و به خاطر از دست دادن ثواب اندوهگین مباشید. و گویند: از هول و هراس قیامت که پیش روی شماست، ترس به دل راه مدهید، و آن چه پیش شماست، از اهل و فرزند، نگران نباشید.

و گفته شده: به خاطر گناهانتان نگران و اندوهگین نباشید، چرا که من آن ها را می بخشم. و گویند: خوف مربوط به آینده و حزن مربوط به گذشته است، به این معنا که: از آن چه پیش روست نترسید، و بر آن چه گذشته اندوهگین مباشید. - . مجمع البیان ۹ : ۲۰ و ۲۱ -

« و جاءت سكره الموت» یعنی شدت و سختی مرگ که بر قلب انسان چیره شده و بر عقلش مسلط می شود.« بالحق» یعنی امر آخرت تا این که صاحبش آن را بشناسد و گرفتار آن گردد.

و گفته شده: یعنی سختی مرگ حقیقت را که همان مرگ است، به پیش آورد.« ذلك» یعنی آن مرگ.« ما کنت منه تحید» یعنی از آن فرار می کردید و منحرف می شدید. - . مجمع البیان ۹ : ۲۴۰ -

« فَلَوْ لا ـ إِذا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ» یعنی وقت مردن، هنگامی که جان به گلو می رسد، « و أنتم» یعنی خانواده مرده،« حِينَئِذٍ تَنْظُرُونَ» یعنی حال او را مشاهده می کنید، در حالی که روح در حال خارج شدن از بدن اوست.

و گفته شده: به این معناست: نگاه می کنید و حال آن که قدرت دفع آن را ندارید و هیچ کاری از دستتان بر نمی آید. « ونحن أقرب إليه منكم » با علم و قدرت؛ «ولكن لا تبصرون» آن را نمی بینید و از آن آگاه نیستید.

و گفته شده: به این معناست: رسولان ما که او را قبض روح می کنند، از شما به او نزدیك ترند اما شما این رسولان را نمی بینید.« فلولا إن كنتم غير مدينين ترجعونها» یعنی اگر می توانید جان کسی را که به گلویش رسیده و برایتان عزیز است، باز گردانید، اگر ثواب و کتابی در کار نیست و محاسبه نمی شوید.

و گفته شده: یعنی غیر مملوك و بنده خدا نیستید. و گفته شده: یعنی برانگیخته نمی شوید. و منظور این است که اگر ادعای شما درست است و همانطور که می گویید نه معادی است و نه حسابی و نه پاداشی و نه خدایی که به حساب بندگان رسیدگی کند و پاداش دهد، پس جان هایی را که به گلو رسیده است به بدن هایتان بازگردانید، اگر در گفتار خود صادق هستید، پس اگر قدر بر چنین عملی نیستید، پس بدانید که این امر تقدیر خدای حکیم و تدبیر مدبری داناست. - . مجمع البیان ۹ : ۳۷۷ -

« فأما إن كان»: منظور محتضر است،« من المقربين» نزد خداوند؛« فروح» یعنی روح دارد و آن راحتی و آسایش از تکالیف و سختی های دنیاست؛ و گفته شده: الروح: هوایی است که نفس از استنشاق آن لذت می برد و غم و اندوهش از بین می رود.

« و ریحان» رزق و روزی در بهشت است. گفته شده: آن ریحانی بهشتی است که بنده هنگام مرگ استنشاق می کند و جان می دهد. و گویند: الروح: رحمت و الریحان: هر شرف و بزرگی را گویند.

و گفته شده: الروح: نجات

ص: ۱۴۹

از آتش؛ و الریحـان: ورود به خـانه آسایش است. و گفته شـده: روح در قبر و ریحان در بهشت است. و گوینـد: روح در قبر و ریحان در قیامت می باشد. -. مجمع البیان ۹ : ۳۷۹ -

« فسـلام لک من أصـحاب الیمین»: در آن از ناخوشـی ها و ترس و بیم ها سـلامت بوده و هر آن چه دوست داری مشاهده می کنی. و گفته شـده: به این معنـاست که سـلام بر تو، ای انسـانی که از اصـحاب یمین بوده و از عـذاب خـدا در امـان هسـتی، و فرشتگان الهی نیز بر تو درود می فرستند؛

پس سـلام بر تو که از اصـحاب یمین هستی، و« إنک» حذف شده است. و گفته شده: به این معناست: سـلام بر تو، در بهشت، زیرا آنان با تو هستند.« لک» در این جا به معنای« علیک» است.

« فنزل من حمیم»: یعنی خوردنی و نوشـیدنی که برایشـان فراهم شـده، از حمیم (آب جوشان) است و« تصـلیه جحیم»: یعنی به آتشی بزرگ. -. مجمع البیان ۴ : ۳۷۹ و ۳۸۰ -

« کلا» یعنی به حقیقت؛ «إذا بلغت» یعنی جان و یا روح؛« التراقی» یعنی به اسـتخوان های ترقوه که حلق را احاطه کرده، و کنایه از لحظه جان دادن است.

« من راق» یعنی اطرافیان به او گوینـد: آیا چاره سازی هست؟ یعنی آیا طبیبی شـفابخش هشت تا درد او را چاره کنـد و وی را درمان نماید؟ چنین کسـی را نمی یابند. و یا فرشتگان می گویند: چه کسی روح او را بالا می برد؟ فرشتگان رحمت یا عذاب؟ ضحاک گوید: اهل دنیا جسمشان را فربه می کنند و اهل آخرت روحشان را.

« وظن إنه الفراق » یعنی در این هنگام در می یابد زمان فراق و جدایی از دنیا و خانواده و مال و فرزندان فرا رسیده است.

در حـدیثی آمده است: بنده سـکرات مرگ و سـختی آن را معالجه کند، در حالی که مفاصـلش به یکدیگر سـلام کرده و می گویند: سلام بر تو، از من جدا می شوی و من از تو جدا می شوم تا روز قیامت.

« إلتفت الساق بالساق» چند تفسیر دارد:

یعنی شـدت و سـختی امر آخرت به سـختی امر دنیـا می پیچـد؛ دوم: حـال مرگ به حـال حیـات می پیچـد؛ سوم: هنگام مرگ پاهایش به هم می پیچد چرا که قدرت و نیروی او از بین رفته و مانند پوست شده است که بخشی از آن به بخش دیگر پیچیده است. و گفته شـده: سراسـیمه تکـان می خورد و بر خود می لرزد و دائم یکی از پاهـایش را دراز کرده و پای دیگر را رها می کند و یکی از پاها را بر دیگری می پیچد. و گفته شده: منظور به هم پیچیدن ساق ها در کفن است.

چهارم: ساق دنیا را به ساق آخرت می پیچد، و آن شدت سختی مرگ در مقایسه با شدت ترس کسی است که از اوضاع قیامت با خبر شده است. در همه موارد، به این معناست که سختی ها پی در پی بر او وارد شد و هنوز از این سختی بیرون نرفته سختی سنگین تر و بزرگتری بر او وارد می شود.

« إلی ربک یومئذ المساق» یعنی سوق دادن خلایق به سوی محشر که در آن جا امر

ص: ۱۵۰

و نهی فقط برای خداست. و گفته شده: فرشته مرگ روح او ر به هر کجا خداوند امر فرماید، سوق می دهد. اگر بهشتی باشد به سوی اعلی علیین و اگر جهنمی باشد به سوی سجین و آتش. - . مجمع البیان ۱۰ : ۲۰۳ -

« یا أیتها النفس المطمئنه»یعنی با ایمان و مومن و معتقد به پاداش و معاد. گفته شده: المطمئنه یعنی مومن به بشارت به بهشت هنگام مرگ و روز رستاخیز. و گفته شده: نفس مطمئنه ای که چهره اش روشن شده و نامه عملش را به دست راستش می دهند و در این هنگام مطمئن می شود.

« ارجعی إلی ربک» یعنی در هنگام مرگ به وی گفته می شود. و گفته شده: هنگام حشر به وی گویند: به پاداش پروردگار و نعمت هایی که برایت فراهم کرده است، بازگرد. و گفته شده: به جایگاه امر و نهی که مخصوص پروردگار است و بندگان در آن تصرفی ندارند، بازگرد. و گفته شده: منظور این است: به صاحب خود و جسم خود بازگرد و این خطاب به روح است که به جسم برگردد.

« راضیه»یعنی خشنود به پاداش الهی،« مرضیه» یعنی از اعمالی که انجام داده ای؛ و گفته شده: راضی از آن چه خداوند برای او فراهم کرده است و مرضی و خشنود بودن خداوند از او به خاطر طاعاتی که بر جای آورده است.

و گفته شده: راضی به قضای الهی در دنیا تا رضایت پروردگار را به دست آورد و از اعتقاد و اعمال او خشنود شود.

« فادخلی فی عبادی» یعنی در زمره بندگان صالح و برگزیده که از آنان خشنود است.« وادخلی جنتی»: بهشتی که به شما وعده دادم و نعمت ها را در آن برایتان فراهم ساختم. - . مجمع البیان ۱۰ : ۳۵۵ -

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

ل، الخصال ابْنُ إِدْرِيسَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَالِمٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ النَّضْرِ عَنْ عَمْرِو بْنِ شِمْرٍ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله النَّاسُ اثْنَانِ وَاحِدٌ أَرَاحَ وَ آخَرُ اسْتَرَاحَ فَأَمَّا الَّذِی اسْتَرَاحَ فَالْمُؤْمِنُ إِذَا مَاتَ اسْتَرَاحَ مِنَ

الدُّنْيَا وَ بَلَائِهَا وَ أَمَّا الَّذِی أَرَاحَ فَالْكَافِرُ إِذَا مَاتَ أَرَاحَ الشَّجَرَ وَ الدَّوَابَّ وَ كَثِیراً مِنَ النَّاسِ.

**[ترجمه]خصال: امام باقر علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل فرمود: مردم در جهت مرگ بر دو دسته اند: یکی راحت می نماید و دیگری راحت می شود. امّا آن که راحت می شود مؤمن است، چون بمیرد از دنیا و بلایش و تنگی و سختی هایش می رهد. امّا آن که راحت می نماید کافر است، چون بمیرد درخت و جنبنده و بسیاری از مردم را با مرگ خودش راحت می نماید. - . خصال: ۳۸ -

**[ترجمه]

«۲»

مع، معانی الأخبار مَاجِیلَوَیْهِ عَنْ عَمِّهِ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام مِثْلَهُ.

**[ترجمه]در معانی الخبار نیز حدیث مشابهی از امام صادق علیه السلام نقل شده است. - . معانی الاخبار: ۱۴۳ -

**[ترجمه]

«۳»

جا، المجالس للمفید ما، الأمالی للشیخ الطوسی الْمُفِیدُ عَنِ الصَّدُوقِ عَنْ مَاجِیلَوَیْهِ عَنْ عَمِّهِ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنْ أَبِیهِ وَ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ مَعاً عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَطِیَّةَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْمَوْتُ كَفَّارَةٌ لِذُنُوبِ الْمُؤْمِنِینَ.

ص: ۱۵۱

۱- سیأتی فی تفسیر الآیه حدیث عن الكافی فی باب ما یعاین المؤمن عند الموت تحت رقم ۵۰.

**[ترجمه]مجالس مفید: امام صادق علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل فرمود: مرگ کفاره گناهان مومنان است. - . امالی مفید: ۲۸۳ ، امالی طوسی: ۱۱۰ -

ص: ۱۵۱

**[ترجمه]

«۴»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی الْمُفِیدُ عَنِ ابْنِ قُولَوَیْهِ عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ حَنَانِ بْنِ سَدِیرٍ عَنْ أَبِیهِ قَالَ: کُنْتُ عِنْدَ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَذُکِرَ عِنْدَهُ الْمُؤْمِنُ وَ مَا یَجِبُ مِنْ حَقِّهِ فَالْتَفَتَ إِلَیَّ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَقَالَ لِی یَا أَبَا الْفَضْلِ أَ لَا أُحَدِّثُکَ بِحَالِ الْمُؤْمِنِ عِنْدَ اللَّهِ فَقُلْتُ بَلَی فَحَدِّثْنِی جُعِلْتُ فِدَاکَ فَقَالَ إِذَا قَبَضَ اللَّهُ رُوحَ الْمُؤْمِنِ صَعِدَ مَلَکَاهُ إِلَی السَّمَاءِ فَقَالا یَا رَبِّ عَبْدُکَ وَ نِعْمَ الْعَبْدُ کَانَ سَرِیعاً إِلَی طَاعَتِکَ بَطِیئاً عَنْ مَعْصِیَتِکَ وَ قَدْ قَبَضْتَهُ إِلَیْکَ فَمَا تَأْمُرُنَا مِنْ بَعْدِهِ فَیَقُولُ الْجَلِیلُ الْجَبَّارُ اهْبِطَا إِلَی الدُّنْیَا وَ کُونَا عِنْدَ قَبْرِ عَبْدِی وَ مَجِّدَانِی وَ سَبِّحَانِی وَ هَلِّلَانِی وَ کَبِّرَانِی وَ اکْتُبَا ذَلِکَ لِعَبْدِی حَتَّی أَبْعَثَهُ مِنْ قَبْرِهِ.

أقول: سیأتی تمامه فی باب قضاء حاجه المؤمن.

**[ترجمه]امالی شیخ طوسی: سدیر صیرفی روایت کرده است که: در محضر امام صادق علیه السلام بودم و اصحاب در باره مؤمن و مقام و منزلت او صحبت می کردند، حضرت از آن میان روی به من کرد و فرمود: ای ابا الفضل! آیا دوست داری که با تو از شأن و منزلت مؤمن در پیشگاه خداوند سخن بگویم؟ عرض کردم: آری بفرمائید! فرمود: چون خداوند روح مؤمن را بگیرد، دو فرشته ای که بر او گمارده شده بودند، به طرف آسمان بالا می روند و عرضه می دارند:

پروردگارا! فلان بنده تو که بنده خوب و شایسته ای بود، و در انجام طاعات و فرامین تو کوشا و سخت کوش، و در نافرمانی از دستورات تو کند و کم جنب و جوش، جان او را گرفتی و به سوی خود فراخواندی، اینک فرمان چیست؟! خداوند به آن دو فرشته خطاب فرماید که: به زمین فرود آیید و در کنار قبر بنده ام مستقر شوید و (مدام) به حمد و تسبیح و تهلیل و تکبیر من مشغول باشید و (ثواب) این عبادات را برای بنده ام بنویسید تا زمانی که او را از قبر برانگیزم. - . امالی طوسی: ۱۹۵ -

می گویم: شرح کامل آن در باب برآوردن حاجت مومن بیان می شود.

**[ترجمه]

«۵»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی الْمُفِیدُ عَنْ عَمْرِو بْنِ مُحَمَّدٍ الصَّیْرَفِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ هَمَّامٍ عَنِ الْفَزَارِیِّ عَنْ سَعِیدِ بْنِ عُمَرَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ ضَوْءٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ عَلِیُّ بْنُ الْحُسَیْنِ زَیْنُ الْعَابِدِینَ علیه السلام قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مَا مِنْ شَیْ ءٍ أَتَرَدَّدُ عَنْهُ

تَرَدُّدِی عَنْ قَبْضِ رُوحِ الْمُؤْمِنِ (۱)یَکْرَهُ الْمَوْتَ وَ أَنَا أَکْرَهُ مَسَاءَتَهُ فَإِذَا حَضَرَهُ أَجَلُهُ الَّذِی لَا یُؤَخَّرُ فِیهِ (۲)بَعَثْتُ إِلَیْهِ بِرَیْحَانَتَیْنِ مِنَ الْجَنَّهِ تُسَمَّی إِحْدَاهُمَا الْمُسْخِیَهُ وَ الْأُخْرَی الْمُنْسِیَهُ فَأَمَّا الْمُسْخِیَهُ فَتُسْخِیهِ عَنْ مَالِهِ (۳)وَ أَمَّا الْمُنْسِیَهُ فَتُنْسِیهِ أَمْرَ الدُّنْیَا.

**[ترجمه]امالی شیخ طوسی: امام صادق علیه السلام از امام زین العابدین علیه السلام نقل فرمود که حضرت فرمود: خدای عز و جل فرمود: من در کاری که انجام دهم هیچ گاه تردید نداشته ام مانند تردیدی که در مرگ مؤمن دارم، (زیرا) او مرگ را خوش ندارد، و من ناخوش کردن او را خوش نمی دارم. پس هرگاه زمان مرگش فرا برسد، که هیچ تاخیری در آن نیست، خداوند دو گل بهشتی می آورد، یکی گلی به نام «مسخیه» (از یاد برنده) و دیگری گلی به نام «منسیه». امّا «مسخیه» نفس او را از مالش باز می دارد و «منسیه» امر دنیا را از یاد او می برد. - . امالی طوسی: ۴۱۲ -

**[ترجمه]

«۶»

ن، عیون أخبار الرضا علیه السلام الْمُفَسِّرُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَنِ الْحُسَیْنِیِّ عَنْ أَبِی مُحَمَّدٍ الْعَسْکَرِیِّ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ: قِیلَ لِلصَّادِقِ علیه السلام صِفْ لَنَا الْمَوْتَ قَالَ علیه السلام لِلْمُؤْمِنِ کَأَطْیَبِ رِیحٍ یَشَمُّهُ فَیَنْعُسُ (۴)لِطِیبِهِ وَ یَنْقَطِعُ التَّعَبُ وَ الْأَلَمُ کُلُّهُ عَنْهُ وَ لِلْکَافِرِ کَلَسْعِ الْأَفَاعِی وَ لَدْغِ الْعَقَارِبِ أَوْ أَشَدَّ قِیلَ فَإِنَّ قَوْماً یَقُولُونَ إِنَّهُ أَشَدُّ مِنْ نَشْرٍ بِالْمَنَاشِیرِ (۵)وَ قَرْضٍ بِالْمَقَارِیضِ وَ رَضْخٍ بِالْأَحْجَارِ وَ تَدْوِیرِ قُطْبِ الْأَرْحِیَهِ عَلَی الْأَحْدَاقِ قَالَ کَذَلِکَ هُوَ عَلَی

ص: ۱۵۲

۱- فی المصدر: اتردد فیه مثل ترددی عند قبض روح المؤمن. م.

۲- فی المصدر: لا تأخیر فیه. م.

۳- کأنّه من سخوت نفسی عن الشی ء ای ترکته و لم تنازعنی إلیه نفسی.

۴- أی تأخذه فتره فی حواسه فقارب النوم.

۵- جمع المنشار و هی آله ذات أسنان ینشر بها الخشب و نحوه.

بَعْضِ الْكَافِرِينَ وَ الْفَاجِرِينَ أَ لَا تَرَوْنَ مِنْهُمْ مَنْ يُعَايِنُ تِلْكَ الشَّدَائِدَ فَذَلِكُمُ الَّذِي هُوَ أَشَدُّ مِنْ هَذَا لَا مِنْ عَذَابِ الْآخِرَةِ فَإِنَّهُ أَشَدُّ مِنْ عَذَابِ الدُّنْيَا قِيلَ فَمَا بَالُنَا نَرَى كَافِراً يَسْهُلُ عَلَيْهِ النَّزْعُ فَيَنْطَفِئُ وَ هُوَ يُحَدِّثُ وَ يَضْحَكُ وَ يَتَكَلَّمُ وَ فِي الْمُؤْمِنِينَ أَيْضاً مَنْ يَكُونُ كَذَلِكَ وَ فِي الْمُؤْمِنِينَ وَ الْكَافِرِينَ مَنْ يُقَاسِي عِنْدَ سَكَرَاتِ الْمَوْتِ هَذِهِ الشَّدَائِدَ فَقَالَ مَا كَانَ مِنْ رَاحَةٍ لِلْمُؤْمِنِينَ هُنَاكَ فَهُوَ عَاجِلُ ثَوَابِهِ وَ مَا كَانَ مِنْ شَدِيدَةٍ فَتَمْحِيصُهُ مِنْ ذُنُوبِهِ لِيَرِدَ الْآخِرَةَ نَقِيّاً نَظِيفاً مُسْتَحِقّاً لِثَوَابِ الْأَبَدِ لَا مَانِعَ لَهُ دُونَهُ وَ مَا كَانَ مِنْ سُهُولَةٍ هُنَاكَ عَلَى الْكَافِرِ فَلِيُوَفَّى أَجْرَ حَسَنَاتِهِ فِي الدُّنْيَا لِيَرِدَ الْآخِرَةَ وَ لَيْسَ لَهُ إِلَّا مَا يُوجِبُ عَلَيْهِ الْعَذَابَ وَ مَا كَانَ مِنْ شِدَّةٍ عَلَى الْكَافِرِ هُنَاكَ فَهُوَ ابْتِدَاءُ عَذَابِ اللَّهِ لَهُ بَعْدَ نَفَادِ حَسَنَاتِهِ (۱)ذَلِكُمْ بِأَنَّ اللَّهَ عَدْلٌ لَا يَجُورُ.

ع، علل الشرائع مع، معانی الأخبار المفسر عن أحمد بن الحسن الحسینی عن الحسن بن علی الناصری عن أبیه عن أبی جعفر الثانی عن أبیه عن جده عن الصادق علیه السلام مثله.

**[ترجمه]عیون اخبار الرضا علیه السلام : امام حسن عسکری علیه السلام از پدران بزرگوارشان نقل فرمود: به امام صادق علیه السّلام عرض شد: مرگ را برای ما توصیف فرمایید؟ حضرت فرمودند: مرگ برای مؤمن مثل خوشترین بویی است که آن را استشمام کرده و به خاطر خوش بودنش حالت چرتی بر او عارض شود و به دنبالش تمام رنج ها و محنت ها تمام می شود و برای کافر همچون گزیدن افعی ها و نیش عقرب ها یا سخت تر از این ها است.

محضرش عرض شد: جماعتی می گویند: مرگ سخت تر و دردش شدیدتر از بریدن با ارّه و چیدن با قیچی و کوبیدن با سنگ و گردیدن قطب آسیاب در چشم می باشد.

حضرت فرمودند: نسبت به

ص: ۱۵۲

برخی از کافرین و فاجرین البته همین طور است مگر نمی بینی برخی از ایشان چنین رنج هایی را کشیده و متحمّل می شوند، ایشان همان کسانی هستند که درد مرگ بر آن ها شدیدتر و سخت تر از آن چه ذکر شد می باشد.

توجّه داشته باشید این عذاب دنیا است و عذاب آخرت محقّقا شدیدتر از عذاب دنیا خواهد بود.

محضرش عرض شد: پس چرا برخی از کفّار را می بینیم که حالت نزع و جان دادنشان سهل بوده، به طوری که در حال صحبت نمودن و خندیدن تکلم کردن خاموش می شوند و بعضی از مؤمنین نیز همین طور می باشند، ولی پاره ای از اهل ایمان و کفر را مشاهده کرده ایم که هنگام سکرات مرگ این شدائد و سختی ها را رفته رفته و کم کم متحمّل می شوند؟

حضرت فرمودند: اگر مؤمنی را دیدی که به سهولت از دنیا رفت این از باب آن است که ثوابش را خداوند به تأخیر نینداخت، بلکه عاجلا به او مرحمت فرموده و اگر مؤمنی سخت جان داد به خاطر محو نمودن گناهانش بوده، تا در آخرت پاک و پاکیزه وارد شده و مستحق ثواب دائم و ابدی باشد و اگر کافری به راحتی و سهولت از دنیا رفت به خاطر آن است که حقّ تبارک و تعالی اجر حسنات و اعمال نیکش را که در دنیا انجام داده بدین ترتیب عنایت فرموده تا در آخرت وقتی وارد شد عملی

نداشته باشد، مگر آن چه که موجب عذاب و عقوبت است، و اگر کافری به سختی و شدّت جان داد این سختی آغاز عذاب او است که استحقاقش را دارد و خداوند هرگز جور و ستم نمی کند. - . عیون اخبار الرضا ۱ : ۲۴۸ -

در علل الشرایع و معانی الاخبار مثل این حدیث نقل شده است. - . علل الشرایع ۱ : ۲۸۸ ، معانی الاخبار: ۲۸۷ -

**[ترجمه]

«۷»

مع، معانی الأخبار الْهَمَدَانِيُّ عَنْ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ أَبِي مُحَمَّدٍ الْأَنْصَارِيِّ وَ كَانَ خَيِّراً عَنْ عَمَّارٍ الْأَسَدِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَوْ أَنَّ مُؤْمِناً أَقْسَمَ عَلَى رَبِّهِ عَزَّ وَ جَلَّ أَنْ لَا يُمِيتَهُ مَا أَمَاتَهُ أَبَداً وَ لَكِنْ إِذَا حَضَرَ أَجَلُهُ بَعَثَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَيْهِ رِيحَيْنِ رِيحاً يُقَالُ لَهُ الْمُنْسِيَةُ وَ رِيحاً يُقَالُ لَهُ الْمُسْخِيَةُ فَأَمَّا الْمُنْسِيَةُ فَإِنَّهَا تُنْسِيهِ أَهْلَهُ وَ مَالَهُ فَأَمَّا الْمُسْخِيَةُ فَإِنَّهَا تُسْخِي نَفْسَهُ عَنِ الدُّنْيَا حَتَّى يَخْتَارَ مَا عِنْدَ اللَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى.

**[ترجمه]معانی الاخبار: رسول خدا (ص) فرمود: اگر مؤمنی بر پرودگار عز و جل خود قسم یاد کند که خدا او را نمیراند، خدا ابدا او را نمی میراند، ولی وقتی اجل او فرا می رسد، خداوند عز و جل بر او دو باد می فرستد: بادی که آن را منسیّه خوانند و بادی که آن را مسخّیه خوانند؛ اما منسیه آنست که موجب فراموشی اهل و مالش می شود و اما مسخّیه چیزی است که سبب می شود نفس او دنیا را ترک کند تا آن چه نزد خدای تباک و تعالی است را برگزیند. - . معانی الاخبار: ۱۴۲ -

**[ترجمه]

«۸»

ل، الخصال الْأَرْبَعُمِائَةِ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام تَمَسَّكُوا بِمَا أَمَرَكُمُ اللَّهُ بِهِ فَمَا بَيْنَ أَحَدِكُمْ وَ بَيْنَ أَنْ يَغْتَبِطَ وَ يَرَى مَا يُحِبُّ إِلَّا أَنْ يَحْضُرَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ ما عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَ أَبْقى وَ تَأْتِيهِ الْبِشَارَةُ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَتَقَرُّ عَيْنُهُ وَ يُحِبُّ لِقَاءَ اللَّهِ.

**[ترجمه]خصال: امیرالمومنین علیه السلام فرمود: به آن چه خداوند بدان فرمان داده است، متوسل شوید؛ پس بین شما و بین آن که شادمان شود و آن چه دوست دارد را ببیند نیست مگر آن که(موقع مرگ) رسول خدا (ص) نزد او بیاید و آن چه نزد خداست بهتر و باقی تر است و بشارت از جانب خدای عز و جل نزد او می آید؛ پس چشم او روشن می شود و لقای الهی را دوست دارد. - . خصال: ۶۱۴ -

**[ترجمه]

بیان

الاغتباط کون الإنسان علی حال یغبطه الناس و یتمنون حاله.

**[ترجمه]الاغتباط: انسان در حالتی باشد که دیگران به او غبطه بخورند و آرزو کنند کاش جای او بودند.

**[ترجمه]

«۹»

مع، معانی الأخبار الْمُفَسِّرُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَنِ الْحُسَیْنِیِّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیٍّ النَّاصِرِیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ الْجَوَادِ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ: قِیلَ لِأَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام صِفْ

ص: ۱۵۳

۱- لیس فی المصدر قوله: بعد نفاد حسناته. م.

لَنَا الْمَوْتَ فَقَالَ عَلَى الْخَبِيرِ سَقَطْتُمْ هُوَ أَحَدُ ثَلَاثَهِ أَمُورٍ يَرِدُ عَلَيْهِ إِمَّا بِشَارَهٌ بِنَعِيمِ الْأَبَدِ وَ إِمَّا بِشَارَهٌ بِعَذَابِ الْأَبَدِ وَ إِمَّا تَحْزِينٌ (۱)وَ تَهْوِيلٌ وَ أَمْرُهُ مُبْهَمٌ لَا تَدْرِى مِنْ أَىِّ الْفِرَقِ هُوَ فَأَمَّا وَلِيُّنَا الْمُطِيعُ لِأَمْرِنَا فَهُوَ الْمُبَشَّرُ بِنَعِيمِ الْأَبَدِ وَ أَمَّا عَدُوُّنَا الْمُخَالِفُ عَلَيْنَا فَهُوَ الْمُبَشَّرُ بِعَذَابِ الْأَبَدِ وَ أَمَّا الْمُبْهَمُ أَمْرُهُ الَّذِى لَا يُدْرَى مَا حَالُهُ فَهُوَ الْمُؤْمِنُ الْمُسْرِفُ عَلَى نَفْسِهِ لَا يَدْرِى مَا يَئُولُ إِلَيْهِ حَالُهُ يَأْتِيهِ الْخَبَرُ مُبْهَماً مَخُوفاً ثُمَّ لَنْ يُسَوِّيَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ بِأَعْدَائِنَا لَكِنْ يُخْرِجُهُ مِنَ النَّارِ بِشَفَاعَتِنَا فَاعْمَلُوا وَ أَطِيعُوا وَ لَا تَتَّكِلُوا (۲)وَ لَا تَسْتَصْغِرُوا عُقُوبَهَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَإِنَّ مِنَ الْمُسْرِفِينَ مَنْ لَا تَلْحَقُهُ شَفَاعَتُنَا إِلَّا بَعْدَ عَذَابِ ثَلَاثِمِائَهِ أَلْفِ سَنَهٍ.

وَ سُئِلَ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ أَبِى طَالِبٍ عليهما السلام مَا الْمَوْتُ الَّذِى جَهِلُوهُ قَالَ أَعْظَمُ سُرُورٍ يَرِدُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذَا نُقِلُوا عَنْ دَارِ النَّكَدِ إِلَى نَعِيمِ الْأَبَدِ وَ أَعْظَمُ ثُبُورٍ يَرِدُ عَلَى الْكَافِرِينَ إِذَا نُقِلُوا عَنْ جَنَّتِهِمْ إِلَى نَارٍ لَا تَبِيدُ وَ لَا تَنْفَدُ.

وَ قَالَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ عليهما السلام: لَمَّا اشْتَدَّ الْأَمْرُ بِالْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَبِى طَالِبٍ عليهما السلام نَظَرَ إِلَيْهِ مَنْ كَانَ مَعَهُ فَإِذَا هُوَ بِخِلَافِهِمْ لِأَنَّهُمْ كُلَّمَا اشْتَدَّ الْأَمْرُ تَغَيَّرَتْ أَلْوَانُهُمْ وَ ارْتَعَدَتْ فَرَائِصُهُمْ وَ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَ كَانَ الْحُسَيْنُ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ وَ بَعْضُ مَنْ مَعَهُ مِنْ خَصَائِصِهِ تُشْرِقُ أَلْوَانُهُمْ وَ تَهْدَأُ جَوَارِحُهُمْ وَ تَسْكُنُ نُفُوسُهُمْ فَقَالَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ انْظُرُوا لَا يُبَالِى بِالْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ الْحُسَيْنُ عليه السلام صَبْراً بَنِى الْكِرَامِ فَمَا الْمَوْتُ إِلَّا قَنْطَرَهٌ يَعْبُرُ بِكُمْ عَنِ الْبُؤْسِ وَ الضَّرَّاءِ إِلَى الْجِنَانِ الْوَاسِعَهِ وَ النَّعِيمِ الدَّائِمَهِ فَأَيُّكُمْ يَكْرَهُ أَنْ يَنْتَقِلَ مِنْ سِجْنٍ إِلَى قَصْرٍ وَ مَا هُوَ لِأَعْدَائِكُمْ إِلَّا كَمَنْ يَنْتَقِلُ مِنْ قَصْرٍ إِلَى سِجْنٍ وَ عَذَابٍ إِنَّ أَبِى حَدَّثَنِى عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله أَنَّ الدُّنْيَا (۳)سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَ جَنَّهُ الْكَافِرِ وَ الْمَوْتُ جِسْرُ هَؤُلَاءِ إِلَى جِنَانِهِمْ وَ جِسْرُ هَؤُلَاءِ إِلَى جَحِيمِهِمْ مَا كَذَبْتُ وَ لَا كُذِبْتُ.

۱- فى المصدر: تخوين تخويف خ ل. م.

۲- فى المصدر: فاعلموا و اطيعوا و لا تتكلموا. م.

۳- فى المصدر: الدنيا.

وَ قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ علیهما السلام: قِيلَ لِعَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ علیهما السلام مَا الْمَوْتُ قَالَ لِلْمُؤْمِنِ كَنَزْعِ ثِيَابٍ وَسِخَةٍ قَمِلَةٍ وَ فَكِّ قُيُودٍ وَ أَغْلَالٍ ثَقِيلَةٍ وَ الِاسْتِبْدَالِ بِأَفْخَرِ الثِّيَابِ وَ أَطْيَبِهَا رَوَائِحَ وَ أَوْطَإِ الْمَرَاكِبِ وَ آنَسِ الْمَنَازِلِ وَ لِلْكَافِرِ كَخَلْعِ ثِيَابٍ فَاخِرَةٍ وَ النَّقْلِ عَنْ مَنَازِلَ أَنِيسَةٍ وَ الِاسْتِبْدَالِ بِأَوْسَخِ الثِّيَابِ وَ أَخْشَنِهَا وَ أَوْحَشِ الْمَنَازِلِ وَ أَعْظَمِ الْعَذَابِ.

وَ قِيلَ لِمُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ علیهما السلام مَا الْمَوْتُ قَالَ هُوَ النَّوْمُ الَّذِي يَأْتِيكُمْ كُلَّ لَيْلَةٍ إِلَّا أَنَّهُ طَوِيلٌ مُدَّتُهُ لَا يُنْتَبَهُ مِنْهُ إِلَّا يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَمَنْ رَأَى فِي نَوْمِهِ مِنْ أَصْنَافِ الْفَرَحِ مَا لَا يُقَادِرُ قَدْرَهُ وَ مِنْ أَصْنَافِ الْأَهْوَالِ مَا لَا يُقَادِرُ قَدْرَهُ فَكَيْفَ حَالُ فَرِحٍ فِي النَّوْمِ وَ وَجِلٍ فِيهِ هَذَا هُوَ الْمَوْتُ فَاسْتَعِدُّوا لَهُ.

**[ترجمه]معانی الاخبار: امام جواد علیه السلام از پدران خود علیهم السلام نقل فرمود که شخصی به امیر المؤمنین علیه السلام عرض کرد: مرگ را برایم وصف کن.

ص: ۱۵۳

حضرت فرمود: با مرد آگاهی رو برو شده اید. مرگ یکی از سه أمری است که بر آدمی وارد می شود: یا نوید به نعمتهای جاودان است و یا خبری است به عذاب همیشگی؛ و یا اندوهگین نمودن و ترسانیدن است، و کار شخص« محتضر» مبهم می باشد، زیرا نمی داند جزو کدامیک از این سه گروه خواهد بود.

اما انسانی که دوستدار و مطیع ما باشد، به نعمتهای جاودان نوید داده شده، و دشمنانی که با ما سر ستیز دارند، عذاب ابدی در پیش خواهند داشت و اما آن کس که وضعش معلوم نیست و نمی داند سرانجامش چه خواهد شد، مؤمنی است که به زیان خود زیاده روی نموده و مشخص نیست سرانجامش به کجا خواهد کشید، خبر مبهم و ترسناکی به او می رسد، ولی خداوند هرگز او را با دشمنان ما برابر نخواهد کرد، و به شفاعت ما او را از جهنّم بیرون می آورد، پس کار نیک انجام دهید و از خدا اطاعت کنید. مطمئن نباشید و سزای گناه را از طرف خدا ناچیز مشمارید! زیرا شفاعت شامل حال «مسرفین» نخواهد شد، مگر بعد از سیصد هزار سال.

و از امام حسن مجتبی علیه السّلام پرسیده شد: چه مرگی است که مردم آن را نمی شناسند، فرمود: یا بزرگترین شادمانی است که بر مؤمنین وارد می آید، زیرا از سرای رنج (دنیا) به نعمتهای جاودان آخرت منتقل می گردند، و یا بزرگترین هلاکتی است که بر کافران وارد می آید. زیرا از بهشت خودشان (دنیا) به عذاب و جهنّمی منتقل می شوند که نه نابودی دارد و نه پایانی.

و حضرت زین العابدین- علیّ بن الحسین- علیهما السّلام فرمود: (در روز عاشورا) آنگاه که کار بر امام حسین علیه السّلام دشوار گردید، چون یاران آن حضرت نگاه بر چهره اش می افکندند، به روشنی محسوس بود، بر خلاف دیگران که رنگ پریده و مضطرب گشته و دندانشان می لرزد و طپش قلبشان بیشتر شده و تغییر کرده، ایشان و چند تن از خواص با چهره و روئی درخشان و بدنی کاملا آرام و دلی مطمئنّ (در صحنه) بودند.

بعضی از آنان به بعض دیگر گفتند: بنگرید که آنان چگونه از مرگ نمی هراسند! در آن صحنه وحشتناک، امام حسین علیه السّلام به ایشان می فرمود: پایداری کنید! ای گرامی زادگان، مرگ چیزی نیست جز پلی که شما را از سختی و آسیب می

گذرانـد، و به بهشت عظیم و نعمتهای جاودان می رسانـد، کدامیک از شـما دوست ندارد، که از زندانی به قصـر منتقل گردد. در حالی که آن برای دشمنانتان همانند پلی است که آن ها را از کاخ به زندان و شکنجه گاه می رساند.

زیرا پـدرم از پیـامبر خـدا صـلی اللّه علیه و آله برایم بـازگو کرد: دنیـا زنـدان مؤمن و بهشت کـافر است و مرگ پـل مؤمنان به بهشت ایشان، و پل کافران به آتش سوزان دوزخ می باشد، نه این را به من دروغ گفته اند و نه من دروغ می گویم.

حضرت محمّد بن علیّ علیهما السّلام فرمود: شخصی به علیّ بن الحسین علیهما السّلام عرض کرد: مرگ چیست؟ فرمود: برای مؤمن، مانند از تن در آوردن لباس چرکین و پر از شپش، و رهائی از قیدها و زنجیرهای گران و ملبس شدن به فاخرترین لباس و (بوئیدن) خوشبوترین بوی ها، و سوارشدن بر (رام ترین) مرکب ها و مأوا گرفتن در مأنوس ترین منازل، و برای کافران مانند از تن بـدر آوردن لبـاس هـای فـاخر و انتقـال از منزل هـای مـأنوس و بر تن کردن چرکین ترین و زبرترین لبـاس ها، و رفتن به وحشتناک ترین منازل، و (چشیدن) سخت ترین شکنجه هاست.

ص: ۱۵۴

از محمّـد بن علیّ علیهما السّـلام پرسـیدند که مرگ چیست؟ فرمود: همان خوابی است که شب هنگام شـما را فرا می گیرد، با این تفـاوت که مرگ مـدّتش طولا‌نـی تر است و شـخص از آن بیـدار نگردد، مگر در روز قیـامت، وقتی انسان در خواب انواع شادمانی را ببینـد که نتوانـد وصف کنـد، و همچنین از اقسام ترس چیزهایی ببینـد که قادر به توصـیف حـدّ آن نباشد، پس آن حال شادی یا ترس در خواب چگونه است؟ این است مرگ، پس خود را برای آن مهیّا سازید. - . معانی الاخبار: ۲۸۸ -

**[ترجمه]

بیان

النکد الشده و العسر و الثبور الهلاک.

**[ترجمه]کلمه النکد شدت و سختی و الثبور یعنی هلاک.

**[ترجمه]

«۱۰»

مع، معانی الأخبار الْمُفَسِّرُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَنِ الْحُسَـیْنِیِّ عَنْ أَبِی مُحَمَّدٍ الْعَسْـکَرِیِّ عَنْ آبَائِهِ علیهم السـلام قَالَ: دَخَلَ مُوسَی بْنُ جَعْفَرٍ علیهما السـلام عَلَی رَجُلٍ قَدْ غَرِقَ فِی سَـکَرَاتِ الْمَوْتِ وَ هُوَ لَا یُجِیبُ دَاعِیاً فَقَالُوا لَهُ یَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ وَدِدْنَا لَوْ عَرَفْنَا کَیْفَ الْمَوْتُ وَ کَیْفَ حَالُ صَاحِبِنَا فَقَالَ الْمَوْتُ هُوَ الْمِصْـفَاهُ تُصَـفِّی الْمُؤْمِنِینَ مِنْ ذُنُوبِهِمْ فَیَکُونُ آخِرُ أَلَمٍ یُصِیبُهُمْ کَفَّارَهَ آخِرِ وِزْرٍ بَقِیَ عَلَیْهِمْ وَ تُصَـفِّی الْکَافِرِینَ مِنْ حَسَنَاتِهِمْ فَیَکُونُ آخِرُ لَذَّهٍ أَوْ رَاحَهٍ تَلْحَقُهُمْ هُوَ آخِرَ ثَوَابِ حَسَنَهٍ تَکُونُ لَهُمْ وَ أَمَّا صَاحِبُکُمْ هَذَا فَقَدْ نُخِلَ (۱)مِنَ الذُّنُوبِ نَخْلًا وَ صُـفِّیَ مِنَ الْآثَامِ تَصْـفِیَهً وَ خُلِّصَ حَتَّی نُقِّیَ کَمَا یُنَقَّی الثَّوْبُ مِنَ الْوَسَخِ وَ صَـلُحَ لِمُعَاشَرَتِنَا أَهْلَ الْبَیْتِ

فِی دَارِنَا دَارِ الْأَبَدِ.

**[ترجمه]معانی الاخبار: امام حسن عسکری علیه السلام از نیای بزرگوار خود روایت نموده، حضرت موسی ابن جعفر علیهما السّلام به عیادت مردی رفتند که در سکرات مرگ غوطه ور بود، و پاسخ هر کس را که صدایش می زد، نمی داد. حاضران به حضرت عرض کردند: ای فرزند پیامبر خدا اگر ما را آگاه سازید که مرگ چه حالتی باشد، خوشحال می شویم. اکنون وضع رفیق ما چگونه است؟

فرمود: مرگ وسیله تصفیه است، مؤمنان را از گناهانشان پاکیزه و خالص می گرداند، پس آخرین رنجی که به آنان برسد کفّاره آخرین گناهی است که بر گردنشان باقی مانده، و کافران را از حسناتشان تصفیه می نماید، و آخرین لذّت یا آسودگی است که به آنان می رسد، و آن آخرین پاداش نیکی است که به نفع انسان می باشد. امّا این دوست شما کاملا از گناه پاک شد و از کیفر آن خلاص گشت، و خالص شد همچون لباسی که از چرک پاک شود، و صلاحیّت یافت که با ما اهل بیت در سرای بهشت جاودانه معاشرت کند. -. معانی الاخبار: ۲۸۹ -

**[ترجمه]

«۱۱»

مع، معانی الأخبار بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ علیهما السلام قَالَ: مَرِضَ رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِ الرِّضَا علیه السلام فَعَادَهُ فَقَالَ کَیْفَ تَجِدُکَ قَالَ لَقِیتُ الْمَوْتَ بَعْدَکَ یُرِیدُ مَا لَقِیَهُ مِنْ شِدَّةِ مَرَضِهِ فَقَالَ کَیْفَ لَقِیتَهُ فَقَالَ أَلِیماً شَدِیداً فَقَالَ مَا لَقِیتَهُ إِنَّمَا لَقِیتَ مَا یُنْذِرُکَ بِهِ وَ یُعَرِّفُکَ بَعْضَ حَالِهِ إِنَّمَا النَّاسُ رَجُلَانِ مُسْتَرِیحٌ بِالْمَوْتِ وَ مُسْتَرَاحٌ بِهِ مِنْهُ

۱- نخل الدقیق: غربله و أزال نخالته، و نخل الشی ء: اختاره و صفاه.

فَجَدِّدِ الْإِيمَانَ بِاللَّهِ وَ بِالْوَلَايَهِ تَكُنْ مُسْتَرِيحاً فَفَعَلَ الرَّجُلُ ذَلِکَ وَ الْحَدِيثُ طَوِيلٌ أَخَذْنَا مِنْهُ مَوْضِعَ الْحَاجَهِ (۱)

**[ترجمه]معانی الاخبار: از امام جواد علیه السلام روایت شده که فرمود: مردی از یاران حضرت رضا علیه السّلام بیمار شد حضرت به عیادت او رفت و به او فرمود: خود را چگونه می بینی یعنی حالت چطور است؟ گفت: بعد از ورود شما مرگ را دیدار کردم- مقصودش شدّت یافتن بیماریش بود- حضرت فرمود: چگونه آن را یافتی؟ گفت: دردناک و بسیار سخت. فرمود: آن را ندیده ای بلکه فقط چیزی را دیده ای که تو را می ترساند، تو را به آن (یعنی به مرگ) و بعضی حالات آن را به تو می شناساند، مردم دو قسمند: یکی شخصی که با مرگ راحت می شود، و دیگری شخصی که با مرگش مردم از او آسوده می شوند،

ص: ۱۵۵

پس ایمان خودت را به خدا و به ولایت تجدید بنما تا طلب راحت کننده باشی یعنی مرگ را راحتی خود بینی، پس آن مرد چنان کرد. - . معانی الاخبار: ۲۸۹ - روایت طولانی است و ما به قدر نیاز از آن بهره گرفتیم.

**[ترجمه]

«۱۲»

مع، معانی الأخبار بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ علیهما السلام قَالَ: قِيلَ لِمُحَمَّدِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ مُوسَى صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ مَا بَالُ هَؤُلَاءِ الْمُسْلِمِينَ يَكْرَهُونَ الْمَوْتَ قَالَ لِأَنَّهُمْ جَهِلُوهُ فَكَرِهُوهُ وَ لَوْ عَرَفُوهُ وَ كَانُوا مِنْ أَوْلِيَاءِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ لَأَحَبُّوهُ وَ لَعَلِمُوا أَنَّ الْآخِرَهَ خَيْرٌ لَهُمْ مِنَ الدُّنْيَا ثُمَّ قَالَ علیه السلام يَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ مَا بَالُ الصَّبِيِّ وَ الْمَجْنُونِ يَمْتَنِعُ مِنَ الدَّوَاءِ الْمُنَقِّي لِبَدَنِهِ وَ النَّافِي لِلْأَلَمِ عَنْهُ قَالَ لِجَهْلِهِمْ بِنَفْعِ الدَّوَاءِ قَالَ وَ الَّذِي بَعَثَ مُحَمَّداً بِالْحَقِّ نَبِيّاً إِنَّ مَنِ اسْتَعَدَّ لِلْمَوْتِ حَقَّ الِاسْتِعْدَادِ فَهُوَ (۲)أَنْفَعُ لَهُ مِنْ هَذَا الدَّوَاءِ لِهَذَا الْمُتَعَالِجِ أَمَا إِنَّهُمْ لَوْ عَرَفُوا مَا يُؤَدِّي إِلَيْهِ الْمَوْتُ مِنَ النَّعِيمِ لَاسْتَدْعَوْهُ وَ أَحَبُّوهُ أَشَدَّ مَا يَسْتَدْعِي الْعَاقِلُ الْحَازِمُ الدَّوَاءَ لِدَفْعِ الْآفَاتِ وَ اجْتِلَابِ السَّلَامَهِ.

**[ترجمه]معانی الاخبار: امام هادی علیه السّلام فرمود: شخصی به حضرت جواد علیه السّلام عرض نمود: چرا این مسلمان ها مرگ را دوست ندارند؟ فرمود: بدین جهت به آن مایل نیستند که آن را نشاخته اند ولی اگر آن را بشناسند و از اولیاء خدا باشند، هر آینه آن را دوست خواهند داشت، و یقین دارند که آخرت برایشان بهتر از دنیاست.

سپس فرمود: ای ابا عبد اللّه! چرا کودک یا شخص دیوانه از خوردن داروئی که بدنش را از میکروبها پاک کرده و سلامتش می نماید، سرباز می زند؟ گفت: زیرا آن ها سود دارو را نمی دانند، فرمود: سوگند به آن که محمّد را به حقّ به پیامبری مبعوث کرد، آن کس که کاملا مهیّای مرگ بشود، برایش از داروئی که بیماری را درمان می نماید سودمندتر است. بدانید! اگر آگاه بودند که مرگ، آنان را به چه نعمت هائی می رساند، آن را می طلبیدند، و دوستش می داشتند بیشتر از آن که یک انسان خردمند و هوشیار برای به دست آوردن تندرستی و دفع آسیب بدنش دارو طلب کند. - . معانی الاخبار: ۲۸۹ - ۲۹۱ -

**[ترجمه]

«۱۳»

مع، معانی الأخبار بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیٍّ علیهما السلام قَالَ: دَخَلَ عَلِیُّ بْنُ مُحَمَّدٍ علیهما السلام عَلَی مَرِیضٍ مِنْ أَصْحَابِهِ وَ هُوَ یَبْکِی وَ یَجْزَعُ مِنَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُ یَا عَبْدَ اللَّهِ تَخَافُ مِنَ الْمَوْتِ لِأَنَّکَ لَا تَعْرِفُهُ أَ رَأَیْتَکَ إِذَا اتَّسَخْتَ وَ تَقَذَّرْتَ وَ تَأَذَّیْتَ مِنْ کَثْرَهِ الْقَذَرِ وَ الْوَسَخِ عَلَیْکَ وَ أَصَابَکَ قُرُوحٌ وَ جَرَبٌ وَ عَلِمْتَ أَنَّ الْغَسْلَ فِی حَمَّامٍ یُزِیلُ ذَلِکَ کُلَّهُ أَ مَا تُرِیدُ أَنْ تَدْخُلَهُ فَتَغْسِلَ ذَلِکَ عَنْکَ أَوْ تَکْرَهُ أَنْ تَدْخُلَهُ فَیَبْقَی ذَلِکَ عَلَیْکَ قَالَ بَلَی یَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ قَالَ فَذَلِکَ الْمَوْتُ هُوَ ذَلِکَ الْحَمَّامُ هُوَ آخِرُ مَا بَقِیَ عَلَیْکَ مِنْ تَمْحِیصِ ذُنُوبِکَ وَ تَنْقِیَتِکَ مِنْ سَیِّئَاتِکَ فَإِذَا أَنْتَ وَرَدْتَ عَلَیْهِ وَ جَاوَرْتَهُ فَقَدْ نَجَوْتَ مِنْ کُلِّ غَمٍّ وَ هَمٍّ وَ أَذًی وَ وَصَلْتَ إِلَی کُلِّ سُرُورٍ وَ فَرَحٍ فَسَکَنَ الرَّجُلُ وَ نَشِطَ وَ اسْتَسْلَمَ وَ غَمَّضَ عَیْنَ نَفْسِهِ وَ مَضَی لِسَبِیلِهِ وَ سُئِلَ الْحَسَنُ بْنُ عَلِیِّ بْنِ مُحَمَّدٍ علیهم السلام عَنِ الْمَوْتِ مَا هُوَ فَقَالَ هُوَ التَّصْدِیقُ بِمَا لَا یَکُونُ.

حَدَّثَنَا أَبِی عَنْ أَبِیهِ عَنْ جَدِّهِ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا مَاتَ لَمْ یَکُنْ مَیِّتاً فَإِنَّ الْمَیِّتَ هُوَ الْکَافِرُ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ یَقُولُ یُخْرِجُ الْحَیَّ مِنَ الْمَیِّتِ وَ یُخْرِجُ الْمَیِّتَ مِنَ الْحَیِّ یَعْنِی الْمُؤْمِنَ مِنَ الْکَافِرِ وَ الْکَافِرَ مِنَ الْمُؤْمِنِ.

ص: ۱۵۶

۱- یأتی الحدیث مرسلا فی باب ما یعاین المؤمن تحت رقم ۴۶ عن دعوات الراوندیّ فی صوره مفصله.

۲- فی المصدر: لهو. م.

**[ترجمه]معانی الاخبار: امام حسن عسکری علیه السّلام فرمود: حضرت علیّ بن محمّد الهادی علیهما السّلام بر بالین یکی از اصحاب خود رفت که بیمار شده بود و از ترس مرگ گریه و بی تابی می کرد، سپس به او فرمود: ای بنده خدا ترس تو از مرگ بدین سبب است که آن را نمی شناسی، آیا هر گاه بدنت را چرك و کثافت فرا گیرد، و از شدّت کثافت و چرکی که بر تو است، آزرده شوی و به بیماری های پوستی و دمل و گری مبتلا گردی، و بدانی که شستشو در گرما به همه آن ها را بر طرف می کند، آیا به آن جا نمی روی تا خودت را از آن آلودگی ها پاك کنی؟ یا این که (دوست داری) به گرمابه نروی تا آن کثافت ها بر بدنت باقی بماند؟

عرض کرد: آری، ای فرزند پیامبر خدا (دوست دارم خود را پاك گردانم). فرمود: پس مرگ نقش همان گرمابه را دارد و آن آخرین چیزی است که از غربال کردن گناهانت و پاکیزه ساختن تو برایت مانده، پس چون به آن رسیدی و از آن گذر کردی یقینا از هر غصّه و اندوه و آزاری رسته ای و به همه خوشیها و شادکامی ها رسیده ای. بر اثر موعظه آن حضرت، مرد آرام شد و تسلیم مرگ گردید و شادمانی کرد و چشم خود را بر دنیا بست و جان داد.

از امام عسکری علیه السّلام از مرگ پرسیدند، فرمود: تصدیق به آن چیزی است که توقع حصول آن را ندارد، بعد از امام صادق علیه السّلام نقل کرد که مؤمن به مرگ نمی میرد، و مرده، کافر است، خدا می فرماید:« يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَ يُخْرِجُ الْمَيِّتَ مِنَ الْحَيِ» - . روم / ١٧ - یعنی مؤمن را از کافر و کافر را از مؤمن می آورد. - . معانی الاخبار: ٢٨٩ - ٢٩١ -

ص: ١٥٦

**[ترجمه]

بيان

قوله عليه السلام هو التصديق بما لا يكون أى هو ما يستلزم التصديق بأمور لا تكون بزعمه أى لا يتوقع حصولها مما يشاهده من غرائب أحوال النشأه الآخره أو المعنى أن الموت أمر التصديق به تصديق بما لا يكون إذ المؤمن لا يموت بالموت و الكافر أيضا لا يموت بالموت بل كان ميتا قبله ففيه حذف مضاف أى التصديق بالموت تصديق بما لا يكون.

**[ترجمه]«هو التصديق بما لا يكون» یعنی مستلزم تصدیق اموری است که تصورش را هم نمی کرد، یعنی احوال قیامت که انتظار رخ دادن آن را نداشت. و یا به این معناست: مرگ امری است، و تصدیق آن تصدیق چیزی است که وجود ندارد، بنابر این مومن با مرگ نمی میرد، و کافر نیز با مرگ نمی میرد بلکه پیش از آن مرده است.

پس در عبارت مضاف حذف شده است: یعنی تصدیق مرگ تصدیق چیزی است که وجود ندارد.

**[ترجمه]

«١۴»

ل، الخصال الْأَرْبَعُمِائَهِ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام قَالَ: مَا مِنَ الشِّيعَهِ عَبْدٌ يُقَارِفُ أَمْراً نَهَيْنَاهُ عَنْهُ فَيَمُوتُ حَتَّى يُبْتَلَى بِبَلِيَّهٍ تُمَحَّصُ بِهَا ذُنُوبُهُ إِمَّا فِي مَالٍ وَ إِمَّا فِي وَلَدٍ وَ إِمَّا فِي نَفْسِهِ حَتَّى يَلْقَى اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ وَ مَا لَهُ ذَنْبٌ وَ إِنَّهُ لَيَبْقَى عَلَيْهِ الشَّيْ ءُ مِنْ ذُنُوبِهِ فَيُشَدَّدُ بِهِ عَلَيْهِ عِنْدَ مَوْتِهِ.

**[ترجمه]خصال: امیرالمؤمنین علیه السلام فرمود: کسی از شیعیان ما نیست که مرتکب گناهی شود، که ما از آن نهی کرده ایم، مگر این که تا زمان مرگش مبتلای به امتحاناتی شود که به وسیله آن از گناه پاک شود، یا امتحان در مال، یا در اولاد، یا در وجود خودش، و اگر گناهی بر او بماند، با سخت گرفتن در جان دادنش از گناه پاک می گردد. - . خصال: ۶۳۵ -

**[ترجمه]

«۱۵»

ع، علل الشرائع أَبِي عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ مَاجِيلَوَيْهِ عَنِ الْكُوفِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنِ الْمُفَضَّلِ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام يَا مُفَضَّلُ إِيَّاكَ وَ الذُّنُوبَ وَ حَذِّرْهَا شِيعَتَنَا فَوَ اللَّهِ مَا هِيَ إِلَى أَحَدٍ أَسْرَعَ مِنْهَا إِلَيْكُمْ إِنَّ أَحَدَكُمْ لَتُصِيبُهُ الْمَعَرَّهُ مِنَ السُّلْطَانِ وَ مَا ذَاكَ إِلَّا بِذُنُوبِهِ وَ إِنَّهُ لَيُصِيبُهُ السُّقْمُ وَ مَا ذَاكَ إِلَّا بِذُنُوبِهِ وَ إِنَّهُ لَيُحْبَسُ عَنْهُ الرِّزْقُ وَ مَا هُوَ إِلَّا بِذُنُوبِهِ وَ إِنَّهُ لَيُشَدَّدُ عَلَيْهِ عِنْدَ الْمَوْتِ وَ مَا هُوَ إِلَّا بِذُنُوبِهِ حَتَّى يَقُولَ مَنْ حَضَرَهُ لَقَدْ غُمَّ بِالْمَوْتِ فَلَمَّا رَأَى مَا قَدْ دَخَلَنِي قَالَ أَ تَدْرِي لِمَ ذَاكَ يَا مُفَضَّلُ قَالَ قُلْتُ لَا أَدْرِي جُعِلْتُ فِدَاكَ قَالَ ذَاكَ وَ اللَّهِ إِنَّكُمْ لَا تُؤَاخَذُونَ بِهَا فِي الْآخِرَهِ وَ عُجِّلَتْ لَكُمْ فِي الدُّنْيَا.

**[ترجمه]علل الشرائع: امام صادق علیه السلام فرمود: ای مفصل! از گناهان بپرهیز و شیعیان ما را نیز از گناهان بر حذر دار، سوگند به خدا که گناهان به سوی هیچ کس با شتاب تر از آن که به سوی شما می آیند نمی روند. همانا کسی از شما را از ناحیه سلطان رنج و سختی می رسد و این نیست مگر به خاطر گناهانش و کسی از شما دچار بیماری می شود و این نیست مگر به خاطر گناهانش و کسی از شما رزق و روزی اش از او باز داشته می شود و این نیست مگر به دلیل گناهانش. و کسی از شما هنگام مرگ دچار فشار زیاد می شود تا آن جا که کسی که در نزد او حاضر است می گوید: او به خاطر مرگ دلتنگ و غمگین شده است و این نیست مگر به خاطر گناهانش. روای گوید: در این جا من از سخنان حضرت به فکر فرو رفتم که چرا باید شیعیان به چنین بلاهایی دچار شوند؟ و حضرت چون مرا به این حال دید فرمود: آیا می دانی که چرا چنین است؟ عرض کردم : خیر. حضرت فرمود: سوگند به خدا که این به خاطر آن است که شما به سبب گناهانتان در آخرت مورد مواخذه قرار نگیرید و در عقوبت و کیفرتان در این دنیا تعجیل شده است (تا پاک به آن دنیا کوچ کنید). - . علل الشرایع ۱ : ۳۴۶ -

**[ترجمه]

بیان

قال الفیروزآبادی المعره الإثم و الأذی و الغرم و الدیه و الخیانه قوله علیه السلام لقد غم بالموت أی صار مغموما متألما بالموت

غایه الغم لشدته و قال الجوهری غم یومنا بالفتح فهو یوم غم إذا کان یأخذ بالنفس من شده الحر.

**[ترجمه]فیروزآبادی گوید: المعره به معنای گناه و آزار و اذیت و ضرر و زیان و دیه و خیانت.« لقد غم بالموت» یعنی به خاطر شدت و سختی مرگ سخت غمگین و اندوهگین می شود.

جوهری گوید: غم یومَنا (با فتحه) فهو یوم غمٍّ، یعنی روز گرمی که از شدت گرما نفس بگیرد.

**[ترجمه]

«۱۶»

مع، معانی الأخبار أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنِ ابْنِ یَزِیدَ عَنْ یَحْیَی بْنِ الْمُبَارَکِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الصَّلْتِ (۱)عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: کُنَّا مَعَهُ فِی جِنَازَهٍ فَقَالَ بَعْضُ الْقَوْمِ بَارَکَ اللَّهُ

۱- أقول: الموجود فی نسخه المصنّف و المطبوع و نسخه مخطوطه اخری من البحار علی بن الصلت و الظاهر أنّه لا یصحّ لان علیّ بن الصلت لم یدرک أبا عبد اللّه علیه السلام، و لعله تصحیف علی بن الصامت کما فی معانی الأخبار المطبوع، فلیراجع الحدیث فی ص ۱۰۸ منه.

لِی فِی الْمَوْتِ وَ فِیمَا بَعْدَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فِیمَا بَعْدَ الْمَوْتِ فَضْلٌ إِذَا بُورِکَ لَکَ فِی الْمَوْتِ فَقَدْ بُورِکَ لَکَ فِیمَا بَعْدَهُ.

**[ترجمه]معانی الاخبار: علی بن صلت - . در نسخه مولف و نسخه چاپی و نسخه خطی دیگری از بحار، « علی بن صلت» آمده است و به نظر می رسد صحیح نباشد. زیرا علی بن صلت در زمان امام صادق علیه السلام نبوده است؛ ممکن است « علی بن صامت» باشد، که معانی الاخبار چاپی نیز به همین صورت ءمده است. ر. ک کتاب معانی حدیث ص ۱۰۸. -

می گوید: همراه با امام صادق علیه السلام در تشییع جنازه ای بودیم که یکی از مردم گفت: خدا در مرگ و در بعد از مرگ به من برکت دهد!

ص: ۱۵۷

حضرت به او فرمود: دعای کسب برکت در بعد از مرگ زیادی بود و لازم نبود چنین دعایی کنی! زیرا وقتی خود مرگ برایت مبارک باشد، ما بعد از آن نیز برای تو مبارک خواهد بود؛ - . معانی الاخبار: ۳۸۲ -

**[ترجمه]

«۱۷»

ع، علل الشرائع عَلِیُّ بْنُ حَاتِمٍ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ حَمْدَانَ بْنِ الْحُسَیْنِ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ الْوَلِیدِ عَنْ عِمْرَانَ بْنِ الْحَجَّاجِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قُلْتُ لِأَیِّ عِلَّهٍ إِذَا خَرَجَ الرُّوحُ مِنَ الْجَسَدِ وَجَدَ لَهُ مَسّاً وَ حَیْثُ رُکِّبَتْ لَمْ یَعْلَمْ بِهِ قَالَ لِأَنَّهُ نَمَا عَلَیْهَا الْبَدَنُ.

**[ترجمه]علل الشرائع: عبدالرحمن می گوید محضر امام صادق علیه السّلام عرض کردم: به چه علّت وقتی روح از جسد و کالبد انسان خارج می شود، درد و الم حسّ می شود؟ ولی وقتی با آن ترکیب می گردد، یعنی روح وارد بدن می شود انسان چنین حسّی نمی کند؟

حضرت فرمودند: به خاطر آن که بدن با روح نموّ کرده و الفت پیدا کرده، لا جرم وقت جدا شدن روح از بدن درد و الم جدایی را انسان حسّ و درک می کند. - . علل الشرایع ۱ : ۳۵۹ -

**[ترجمه]

بیان

قوله علیه السلام لأنه نما علیها البدن أی إن الألم إنما هو لألفه الروح بالبدن لنموه علیها لا لمحض الإخراج حتی یکون لإدخال الروح أیضا ألم أو أنه لما نما علیها البدن و بلغ حدا یعرف الآلام و الأوجاع فلذا یتألم بإخراج الروح بخلاف حاله الإدخال فإنه

قبل دخول الروح ما كان يجد شيئا لعدم الحياه و بعده لا ألم يحس به و يحتمل وجها ثالثا و هو أن السائل لما توهم أن الروح يدخل حقيقه فى البدن سأل عن الحكمه فى عدم تأثر البدن بدخول الروح و تأثره بالخروج مع أن العكس أنسب فأجاب عليه السلام بأن الروح الحيوانى لا يدخل من خارج فى البدن بل إنما تتولد فيه و ينمو البدن عليها (۱)و المس أول ما يحس به من التعب و الألم منه.

**[ترجمه]« لانه نما عليها البدن» يعنى اين درد و رنج تنها به خاطر الفت روح با بدن است که با آن رشد کرده، و نه به خاطر خارج شدن روح تا خروج روح نيز دردناک باشد. و يا اين که چون بدن با آن رشد و نمو کرده و به حدى رسيده است که درد و رنج را مى شناسد، بنابراين به خاطر خروج روح از بدن درد مى کشد؛ بر خلاف زمانى که روح وارد بدن مى شود، زيرا قبل از ورود روح به خاطر پايان يافتن زندگى، چيزى وجود ندارد و روح پس از ورود درد نمى کشد.

ممکن است وجه سومى هم داشته باشد: پرسش کننده چون تصور مى کند روح حقيقتا وارد بدن مى شود، از حکمت اين مى پرسد که چرا بدن از ورود روح تاثير نمى پذيرد اما از خروج آن متأثر مى شود؟ حال آن که عکس اين مورد مناسب تر است.

پس حضرت عليه السلام پاسخ مى دهد: روح حيوانى از خارج وارد بدن نمى شود، بلکه در بدن متولد شده و با آن رشد مى کند. و اين درد و رنج اولين سختى و دردى است که از بدن احساس مى کند.

**[ترجمه]

«۱۸»

ن، عيون أخبار الرضا عليه السلام ل، الخصال ابْنُ الْوَلِيدِ عَنْ سَعْدٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ حَمْزَةَ الْأَشْعَرِيِّ عَنْ يَاسِرٍ الْخَادِمِ قَالَ سَمِعْتُ الرِّضَا عليه السلام يَقُولُ إِنَّ أَوْحَشَ مَا يَكُونُ هَذَا الْخَلْقُ فِي ثَلَاثَةِ مَوَاطِنَ يَوْمَ يُولَدُ وَ يَخْرُجُ مِنْ بَطْنِ أُمِّهِ فَيَرَى الدُّنْيَا وَ يَوْمَ يَمُوتُ فَيُعَايِنُ الْآخِرَةَ وَ أَهْلَهَا وَ يَوْمَ يُبْعَثُ فَيَرَى أَحْكَاماً لَمْ يَرَهَا فِي دَارِ الدُّنْيَا وَ قَدْ سَلَّمَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَى يَحْيَى عليه السلام فِي هَذِهِ الثَّلَاثَةِ الْمَوَاطِنِ وَ آمَنَ رَوْعَتَهُ فَقَالَ وَ سَلامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَ يَوْمَ يَمُوتُ وَ يَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا وَ قَدْ سَلَّمَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ عليه السلام عَلَى نَفْسِهِ فِي هَذِهِ الثَّلَاثَةِ الْمَوَاطِنِ فَقَالَ وَ السَّلامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَ يَوْمَ أَمُوتُ وَ يَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا

۱- لو بدل رحمه اللّه الروح الحيوانى بالروح الانسانى انطبق على الحركه الجوهريه القائله بكون الروح الانسانى إحدى مراتب البدن الاستكماليه كما يدلّ عليه قوله تعالى: «ثُمَّ أَنْشَأْناهُ خَلْقاً آخَرَ» الآيه و المدرك للذه و الالم هو النفس فيتم البيان؛ فالروح حدوثه كمال للبدن و هو نفسه فلا يشعر به، و مفارقته مفارقه ما أنس به بالتعلق و التصرف فيوجب التألم. ط.

**[ترجمه]عیون اخبار الرضا علیه السلام ، خصال : یاسر، خادم حضرت رضا علیه السّلام گوید: شنیدم امام رضا علیه السلام فرمود: وحشت ناک ترین چیزی که این خلق در پیش دارد سه جاست: روزی که متولد و از بطن مادرش خارج می گردد و دنیا را می بیند؛ و روزی که می میرد و آخرت و اهل آن را مشاهده می کند و روزی که برانگیخته می شود و أحکامی را که در دار دنیا ندیده بود می بیند و خداوند عز و جل در این سه موضع بر یحیی سلام و درود فرستاده و ترس او را فرو نشانده است، خداوند می فرماید: «وَ سَلامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَ يَوْمَ يَمُوتُ وَ يَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا» - . مریم / ۱۵ - {و سلام بر او آن روز که زاده شد و آن روز که می میرد و آن روز که مجدّدا زنده می شود} و عیسی بن مریم نیز در این سه موضع بر خود درود فرستاده و گفته است: «وَ السَّلامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَ يَوْمَ أَمُوتُ وَ يَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا» - . مریم / ۳۳ - {و سلام بر من روزی که زاده شدم و روزی که می میرم و روزی که مجدّدا زنده می شوم.} - . عیون اخبار الرضا ۱ : ۲۵۷ -

ص: ۱۵۸

**[ترجمه]

«۱۹»

ل، الخصال أَبِي عَنْ سَعْدٍ عَنِ الْأَصْبَهَانِيِّ عَنِ الْمِنْقَرِيِّ عَنْ عَبْدِ الرَّزَّاقِ عَنْ مَعْمَرٍ عَنِ الزُّهْرِيِّ قَالَ قَالَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ علیهما السلام أَشَدُّ سَاعَاتِ ابْنِ آدَمَ ثَلَاثُ سَاعَاتٍ السَّاعَةُ الَّتِي يُعَايِنُ فِيهَا مَلَكَ الْمَوْتِ وَ السَّاعَةُ الَّتِي يَقُومُ فِيهَا مِنْ قَبْرِهِ وَ السَّاعَةُ الَّتِي يَقِفُ فِيهَا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى فَإِمَّا إِلَى الْجَنَّةِ وَ إِمَّا إِلَى النَّارِ ثُمَّ قَالَ إِنْ نَجَوْتَ يَا ابْنَ آدَمَ عِنْدَ الْمَوْتِ فَأَنْتَ أَنْتَ وَ إِلَّا هَلَكْتَ وَ إِنْ نَجَوْتَ يَا ابْنَ آدَمَ حِينَ تُوضَعُ فِي قَبْرِكَ فَأَنْتَ أَنْتَ وَ إِلَّا هَلَكْتَ وَ إِنْ نَجَوْتَ حِينَ يُحْمَلُ النَّاسُ عَلَى الصِّرَاطِ فَأَنْتَ أَنْتَ وَ إِلَّا هَلَكْتَ وَ إِنْ نَجَوْتَ حِينَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ فَأَنْتَ أَنْتَ وَ إِلَّا هَلَكْتَ ثُمَّ تَلَا وَ مِنْ وَرائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلى يَوْمِ يُبْعَثُونَ قَالَ هُوَ الْقَبْرُ وَ إِنَّ لَهُمْ فِيهِ لَ مَعِيشَةً ضَنْكاً وَ اللَّهِ إِنَّ الْقَبْرَ لَرَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ أَوْ حُفْرَةٌ مِنْ حُفَرِ النَّارِ ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَى رَجُلٍ مِنْ جُلَسَائِهِ فَقَالَ لَهُ قَدْ عَلِمَ سَاكِنُ السَّمَاءِ سَاكِنَ الْجَنَّةِ مِنْ سَاكِنِ النَّارِ فَأَيُّ الرَّجُلَيْنِ أَنْتَ وَ أَيُّ الدَّارَيْنِ دَارُكَ.

**[ترجمه]خصال: امام سجاد علیه السلام فرمود: سخت ترین هنگام آدمیزاد سه وقت است: هنگامی که ملك الموت را می بیند و هنگامی که از گور برخیزد و هنگامی که در پیشگاه الهی می ایستد که یا بهشتی شود و یا جهنمی، سپس فرمود: ای آدمیزاده! اگر هنگام مرگ نجات یافتی، شخصیت خود را احراز کرده ای و گر نه نابود گشته ای و اگر هنگامی که به خاکت بسپارند، نجات یافتی، خود را دریافته ای و گر نه نابود گشته ای و اگر هنگامی که مردم بر سر پل صراط درگذرند نجات یافتی تو شخصیتی داری و گر نه نابود گشته ای، و اگر هنگامی که {مردم در پیشگاه رب العالمین به پا خیزند} - . مطففین / ۶ - نجات یافتی تو را مقامی است و گر نه نابودی، سپس این آیه تلاوت فرمود: { از پس مرگشان عالم برزخ است تا روز رستاخیز} - . مومنون / ۱۰۰ - و فرمود:

این عالم برزخ همان عالم قبر است که {به تنگنای زندگی دچارند} - .

طه / ۱۲۴ - به خدای سوگند که قبر یا گلستانی است از بوستان بهشتی یا گودالی است از گودالهای آتش، سپس روی بر

یکی از اهل مجلس کرده و به او فرمود: آن که در آسمان است شخص بهشتی را از دوزخی می شناسد تو از کدامین هستی و خانه ات کدام یک از این دو خانه است؟ - . خصال: ۱۱۹ -

**[ترجمه]

«۲۰»

لی، الأمالی للصدوق أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنِ النَّهْدِیِّ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ جَمِیلِ بْنِ صَالِحٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ قِیلَ مَنْ راقٍ قَالَ ذَاکَ قَوْلُ ابْنِ آدَمَ إِذَا حَضَرَهُ الْمَوْتُ قَالَ هَلْ مِنْ طَبِیبٍ هَلْ مِنْ دَافِعٍ (۱)قَالَ وَ ظَنَّ أَنَّهُ الْفِراقُ یَعْنِی فِرَاقَ الْأَهْلِ وَ الْأَحِبَّهِ عِنْدَ ذَلِکَ قَالَ وَ الْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ قَالَ الْتَفَّتِ الدُّنْیَا بِالْآخِرَهِ قَالَ إِلی رَبِّکَ یَوْمَئِذٍ الْمَساقُ إِلَی رَبِّ الْعَالَمِینَ یَوْمَئِذٍ الْمَصِیرُ.

**[ترجمه]امالی صدوق: از امام باقر علیه السلام درباره تفسیر آیه شریفه «وَ قِیلَ مَنْ راقٍ» - . قیامه / ۲۷ - { و گفته شود: «آیا کسی هست که (این بیمار را از مرگ) نجات دهد؟!} پرسیده شد؛ فرمود: این سخن آدمی زاد است هنگامی که زمان مرگش فرا رسید، گفت: آیا طبیبی هست؟ آیا کسی هست که مرگ را دفع کند؟؛« وَ ظَنَّ أَنَّهُ الْفِراقُ» - . قیامه / ۲۸ - یعنی جدایی از خانواده و دوستان هنگام مرگ؛« وَ الْتَفَّتِ السَّاقُ بِالسَّاقِ» - . قیامه / ۲۹ - دنیا به آخرت در می پیچد؛« اِلی رَبِّکَ یَوْمَئِذٍ الْمَساقُ» - . قیماه / ۳۰ -

در آن روز به سوی پروردگار جهانیان باز می گردند. - . امالی صدوق: ۲۵۳ -

**[ترجمه]

«۲۱»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ صَالِحٍ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام مِثْلَهُ (۲)

**[ترجمه]در کتاب کافی نیز حدیث مشابهی از امام باقر علیه السلام نقل شده است. - . کافی ۳ : ۱۳۲ -

**[ترجمه]

«۲۲»

لی، الأمالی للصدوق ن، عیون أخبار الرضا علیه السلام الطَّالَقَانِیُّ عَنِ ابْنِ عُقْدَهَ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ أَبِیهِ عَنِ الرِّضَا علیه السلام عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ: لَمَّا حَضَرَتِ الْحَسَنَ بْنَ عَلِیٍّ علیه السلام الْوَفَاهُ بَکَی فَقِیلَ یَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ أَ تَبْکِی وَ مَکَانُکَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَکَانُکَ الَّذِی أَنْتَ بِهِ (۳)

۱- فی الأمالی المطبوع: هل من طبیب؟ هل من راق؟ الخ.

۲- مع اختلاف فی الألفاظ م.

۳- فی الأمالی: و مکانک من رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله الذی انت به. م.

وَ قَدْ قَالَ فِيكَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله مَا قَالَ وَ قَدْ حَجَجْتَ عِشْرِينَ حَجَّةً مَاشِياً وَ قَدْ قَاسَمْتَ رَبَّكَ مَالَكَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ حَتَّى النَّعْلَ وَ النَّعْلَ فَقَالَ عليه السلام إِنَّمَا أَبْكِي لِخَصْلَتَيْنِ لِهَوْلِ الْمُطَّلَعِ وَ فِرَاقِ الْأَحِبَّةِ.

**[ترجمه]امالی صدوق: حضرت علی بن موسی الرضا علیهما السلام به توسط آباء امجاد خود علیهم السلام از حضرت حسین بن علی بن ابی طالب علیهم السلام روایت کرد: آن جناب فرمود: چون وقت وفات حضرت حسن بن علی بن ابی طالب علیهم السلام رسید، آن جناب گریه کرد. به او گفتند: یا ابن رسول اللّه، آیا گریه می کنی و حال این که مکان تو در نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله و منزلت تو، آن

ص: ۱۵۹

مکان است که می دانی، و رسول خدا در حق تو فرموده آن چه فرموده، و بیست مرتبه پیاده حج کرده، و سه مرتبه جمیع مال خودت را از کلی و جزئی با پروردگار خود قسمت کرده ای، فرمود: من به جهت دو خصلت گریه می کنم: یکی از هول کسی که بر ان آگاهی می یابد و دیگری فراق دوستان. - . امالی صدوق: ۱۸۴ ، عیون اخبار الرضا ۱ : ۳۰۳ -

**[ترجمه]

«۲۳»

ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر النَّضْرُ عَنِ ابْنِ سِنَانٍ عَمَّنْ سَمِعَ أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام مِثْلَهُ وَ فِيهِ وَ قَدْ حَجَجْتَ عِشْرِينَ حَجَّةً رَاكِباً وَ عِشْرِينَ حَجَّةً مَاشِياً.

و ما فی روایه الصدوق أظهر.

**[ترجمه]نوادر: از امام باقر علیه السلام نیز چنین روایتی را نقل کرده اند، با این تفاوت که در آن آمده است: به امام مجتبی علیه السلام عرض شد: شما که بیست حج سواره و بیست حج پیاده انجام داده ای. - . الزهد: ۱۵۰ -

آن چه در روایت صدوق آمده است، واضح تر می باشد.

**[ترجمه]

«۲۴»

سن، المحاسن ابْنُ فَضَّالٍ عَنِ ابْنِ فُضَيْلٍ عَنْ أَبِي حَمْزَةَ الثُّمَالِيِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام يَقُولُ قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى مَا تَرَدَّدْتُ عَنْ شَيْ ءٍ أَنَا فَاعِلُهُ كَتَرَدُّدِي عَنِ الْمُؤْمِنِ فَإِنِّي أُحِبُّ لِقَاءَهُ وَ يَكْرَهُ الْمَوْتَ فَأَزْوِيهِ عَنْهُ وَ لَوْ لَمْ يَكُنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مُؤْمِنٌ وَاحِدٌ لَاكْتَفَيْتُ بِهِ عَنْ جَمِيعِ خَلْقِي وَ جَعَلْتُ لَهُ مِنْ إِيمَانِهِ أُنْساً لَا يَحْتَاجُ مَعَهُ إِلَى أَحَدٍ.

**[ترجمه]محاسن: امام صادق عليه السلام فرمود: خداى تبارك و تعالى مى فرمايد: در كارى كه انجام مى دهم هيچ ترديدى ندارم، چون ترديدم در مرگ بنده مؤمنم، كه ملاقات او را دوست دارم و او مرگ را نخواهد، پس مرگ را از او بر مى گردانم. و اگر در تمام زمين جز يك بنده مومن وجود نداشته باشد، در ميان همه خلق براى من كافى است و ايمانش را چنان انيس و همدم او قرار مى دهم، كه با وجود آن به احدى محتاج نباشد. - . محاسن: ۱۵۹ -

**[ترجمه]

«۲۵»

سن، المحاسن ابْنُ فَضَّالٍ عَنْ أَبِی جَمِیلَهَ عَنْ مُحَمَّدٍ الْحَلَبِیِّ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی لِیَأْذَنْ بِحَرْبٍ مِنِّی مُسْتَذِلُّ عَبْدِیَ الْمُؤْمِنِ وَ مَا تَرَدَّدْتُ عَنْ شَیْ ءٍ کَتَرَدُّدِی فِی مَوْتِ الْمُؤْمِنِ إِنِّی لَأُحِبُّ لِقَاءَهُ وَ یَکْرَهُ الْمَوْتَ فَأَصْرِفُهُ عَنْهُ وَ إِنَّهُ لَیَدْعُونِی فِی أَمْرٍ (۱)فَأَسْتَجِیبُ لَهُ لِمَا هُوَ خَیْرٌ لَهُ (۲)وَ لَوْ لَمْ یَکُنْ فِی الدُّنْیَا إِلَّا وَاحِدٌ مِنْ عَبِیدِی مُؤْمِنٌ لَاسْتَغْنَیْتُ بِهِ عَنْ جَمِیعِ خَلْقِی وَ لَجَعَلْتُ لَهُ مِنْ إِیمَانِهِ أُنْساً لَا یَسْتَوْحِشُ فِیهِ إِلَی أَحَدٍ.

**[ترجمه]محاسن: امام صادق عليه السّلام فرمود: خداوند تبارك و تعالى مى فرمايد: هر كس به بنده مؤمن من اهانت كند، بايد اذن به جنگ با من بدهد و ترديد ندارم در چيزى كه كنم، چون ترديدم در مرگ بنده مؤمنم، كه ملاقات او را خواهانم و او مرگ را نخواهد، و آن را از او بگردانم. و راستى كه او از من خواهش كند، منش ببخشم و آن چه براى او بهتر است، اجابت كنم و اگر در دنيا جز يك بنده مؤمن نباشد، بدو بى نيازم از همه آفريده هايم؛ و از ايمانش برايش همدمى سازم كه از كسى هراس نكند. - . محاسن: ۱۶۰ -

**[ترجمه]

بيان

قوله تعالی فأستجيب له لما هو خير له أی أعطيه عوضا عما يسألنی من الأمور الفانيه ما أعلمه أنه خير له من اللذات الباقيه.

**[ترجمه]اين كه خداوند مى فرمايد:« فأستجيب له لما هو خير له»، يعنى در عوض لذت هاى فانى كه از من درخواست مى كند، من لذت هاى جاودان اخروى به او مى دهم، از آن چه مى دانم كه براى او بهتر است.

**[ترجمه]

«۲۶»

سن، المحاسن أَبِی عَمَّنْ حَدَّثَهُ عَنْ أَبِی سَلَّامٍ النَّحَّاسِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام وَ اللَّهِ لَا یَصِفُ عَبْدٌ هَذَا الْأَمْرَ فَتَطْعَمُهُ النَّارُ قُلْتُ إِنَّ فِیهِمْ مَنْ یَفْعَلُ وَ یَفْعَلُ فَقَالَ إِنَّهُ إِذَا کَانَ ذَلِکَ ابْتَلَی اللَّهُ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی أَحَدَهُمْ فِی جَسَدِهِ فَإِنْ کَانَ ذَلِکَ کَفَّارَهً لِذُنُوبِهِ وَ إِلَّا ضَیَّقَ اللَّهُ عَلَیْهِ فِی رِزْقِهِ فَإِنْ کَانَ ذَلِکَ کَفَّارَهً لِذُنُوبِهِ

۱- فی المصدر: فی الامر. م.

۲- لیست هذه الجمله الی قوله: عن جمیع خلقی موجوده فی المصدر؛ و فیه أیضا: «اجعل له» بدل «لجعلت له». م.

وَ إِلَّا شَدَّدَ اللَّهُ عَلَيْهِ عِنْدَ مَوْتِهِ حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهَ وَ لَا ذَنْبَ لَهُ ثُمَّ يُدْخِلُهُ الْجَنَّةَ.

**[ترجمه]محاسن: امام صادق علیه السلام فرمود: به خدا قسم هیچ بنده ای نیست که این امر امامت را وصف کند و بدان معتقد باشد و آتش در او طمع کند؛ گفتم: در بین معتقدان امر امامت هستند کسانی که اهل انجام گناه هستند؛ حضرت فرمود: وقتی گناه کنند، خدای تبارک و تعالی او را در جسمش مبتلا به مرض می کند و آن مرض، کفاره گناهان اوست و اگر او را مریض نکند، در روزی اش بر او تنگ می گیرد و آن تنگی رزق، کفاره گناهان اوست

ص: ۱۶۰

و اگر او را تنگ روزی نکند، هنگام مرگ را بر او سخت می گیرد تا با حالی به نزد خدا بیاید که گناهی بر او نباشد، سپس خدا او را داخل بهشت می کند؛ - . محاسن: ۱۷۲ -

**[ترجمه]

«۲۷»

سن، المحاسن ابْنُ مَحْبُوبٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ دَاوُدَ بْنِ فَرْقَدٍ عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ شُعَيْبٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام رَجُلٌ يَعْمَلُ بِكَذَا وَ كَذَا فَلَمْ أَدَعْ شَيْئاً إِلَّا قُلْتُهُ وَ هُوَ يَعْرِفُ هَذَا الْأَمْرَ فَقَالَ هَذَا يُرْجَى لَهُ وَ النَّاصِبُ لَا يُرْجَى لَهُ وَ إِنْ كَانَ كَمَا تَقُولُ لَا يَخْرُجُ مِنَ الدُّنْيَا حَتَّى يُسَلِّطَ اللَّهُ عَلَيْهِ شَيْئاً يُكَفِّرُ اللَّهُ عَنْهُ بِهِ إِمَّا فَقْراً وَ إِمَّا مَرَضاً.

**[ترجمه]محاسن: یعقوب بن شعیب گوید: خدمت امام صادق علیه السلام عرض کردم: شخصی چنین و چنان می کند، و همه گناهان را بر شمردم، اما به امر امامت معتقد است. حضرت علیه السلام فرمود: جای امید برای او وجود دارد، اما هیچ امیدی به ناصب نیست؛ اگر چنین باشد که بیان کردی، خداوند او را از دنیا نمی برد مگر این که چیزی را کفاره گناهانش قرار دهد، یا فقر و یا بیماری. - . محاسن: ۱۷۲ -

**[ترجمه]

«۲۸»

جع، جامع الأخبار قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَوَ الَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ لَوْ يَرَوْنَ مَكَانَهُ وَ يَسْمَعُونَ كَلَامَهُ لَذَهَلُوا عَنْ مَيِّتِهِمْ وَ لَبَكَوْا عَلَى نُفُوسِهِمْ حَتَّى إِذَا حُمِلَ الْمَيِّتُ عَلَى نَعْشِهِ رَفْرَفَ رُوحُهُ فَوْقَ النَّعْشِ وَ هُوَ يُنَادِي يَا أَهْلِي وَ يَا وُلْدِي لَا تَلْعَبَنَّ بِكُمُ الدُّنْيَا كَمَا لَعِبَتْ بِي فَجَمَعْتُ الْمَالَ مِنْ حِلِّهِ وَ غَيْرِ حِلِّهِ ثُمَّ خَلَّفْتُهُ لِغَيْرِي فَالْمَهْنَأُ لَهُ وَ التَّبِعَةُ عَلَيَّ فَاحْذَرُوا مِثْلَ مَا حَلَّ بِي وَ قِيلَ مَا مِنْ مَيِّتٍ يَمُوتُ حَتَّى يَتَرَاءَى لَهُ مَلَكَانِ الْكَاتِبَانِ عَمَلَهُ فَإِنْ كَانَ مُطِيعاً قَالا لَهُ جَزَاكَ اللَّهُ عَنَّا خَيْراً فَرُبَّ مَجْلِسِ صِدْقٍ أَجْلَسْتَنَا وَ عَمَلٍ صَالِحٍ قَدْ أَحْضَرْتَنَا وَ إِنْ كَانَ فَاجِراً قَالا لَا جَزَاكَ اللَّهُ عَنَّا خَيْراً فَرُبَّ مَجْلِسِ سَوْءٍ قَدْ أَجْلَسْتَنَا وَ عَمَلٍ غَيْرِ صَالِحٍ قَدْ أَحْضَرْتَنَا وَ كَلَامٍ قَبِيحٍ قَدْ أَسْمَعْتَنَا.

**[ترجمه]جامع الاخبار: رسول خدا (ص) فرمود: سوگند به آن کسی که جانم در دست قدرت اوست، اگر جای او را ببینند و سخنش را بشنوند مرده ی خود را فراموش کنند و بر حال خویش بگریند، هر گاه مرده را در تابوت گذارند، روحش بر فراز جسد قرار گیرد و صدا زند: ای اهل و فرزندانم! دنیا با شما بازی نکند چنانچه با من بازی کرد، گرد آوردم آن را از حلال و حرام و برای غیر خودم گذاشتم، گواراست برای او ولی گناهش برای من، بترسید از آن چه که بر من فرود آمد.

هیچ مرده ای نیست مگر این که دو فرشته نویسنده اعمال او را به وی نشان می دهند، اگر فرمانبردار باشد، به او می گویند: خداوند از طرف ما جزای خیر به تو دهد، چه مجالس نیکویی که ما را در آن شرکت دادی و چه عمل صالحی که ما را در آن حاضر نمودی.

اگر مرده گناهکار باشد به او می گویند: خداوند تو را جزای خیر ندهد، چه مجالس پلیدی که ما را ما را در آن شرکت دادی و چه عمل زشتی که ما را در آن حاضر نمودی، و چه سخنان ناپسندی که به گوش ما رساندی. - . جامع الاخبار: ۱۶۷ -

**[ترجمه]

«۲۹»

وَ قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله إِذَا رَضِيَ اللَّهُ عَنْ عَبْدٍ قَالَ يَا مَلَكَ الْمَوْتِ اذْهَبْ إِلَى فُلَانٍ فَأْتِنِي بِرُوحِهِ حَسْبِي مِنْ عَمَلِهِ قَدْ بَلَوْتُهُ فَوَجَدْتُهُ حَيْثُ أُحِبُّ فَيَنْزِلُ مَلَكُ الْمَوْتِ وَ مَعَهُ خَمْسُمِائَةٍ مِنَ الْمَلَائِكَةِ مَعَهُمْ قُضْبَانُ الرَّيَاحِينِ وَ أُصُولُ الزَّعْفَرَانِ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمْ يُبَشِّرُهُ بِبِشَارَةٍ سِوَى بِشَارَةِ صَاحِبِهِ وَ يَقُومُ الْمَلَائِكَةُ صَفَّيْنِ لِخُرُوجِ رُوحِهِ مَعَهُمُ الرَّيْحَانُ فَإِذَا نَظَرَ إِلَيْهِمْ إِبْلِيسُ وَضَعَ يَدَهُ عَلَى رَأْسِهِ ثُمَّ صَرَخَ فَيَقُولُ لَهُ جُنُودُهُ مَا لَكَ يَا سَيِّدَنَا فَيَقُولُ أَ مَا تَرَوْنَ مَا أُعْطِيَ هَذَا الْعَبْدُ مِنَ الْكَرَامَةِ أَيْنَ كُنْتُمْ عَنْ هَذَا قَالُوا جَهَدْنَا بِهِ فَلَمْ يُطِعْنَا.

**[ترجمه]جامع الاخبار: حضرت رسول الله صلّی الله علیه و آله و سلّم فرمودند: «چون پروردگار تبارک و تعالی از بنده خود راضی باشد، به فرشته مرگ می گوید: ای ملک الموت از نزد من به سوی فلان کس برو، و روح او را برای من بیاور؛ دیگر اعمال شایسته ای که به جا آورده کافی است، من او را امتحان نموده ام و در منزلگاه خوبی که مورد محبّت من بوده است او را یافته ام.

ملک الموت از بارگاه عزّ جلال الهی نازل می شود، با پانصد فرشته که با آن ها شاخه های گل و دسته های ریشه دار گُل زعفران است. هر یک از آن فرشتگان او را بشارت می دهند، به بشارتی غیر از آن چه فرشته دیگر بشارت بدان داده است.

در آن هنگام، فرشتگان همه شاخه های گل و شاخه های زعفران را در دست می گیرند و برای خروج روح او، از طرفین به دو صفّ طولانی صفّ می بندند. چون إبلیس که رئیس شیاطین است، چشمش به این منظره می افتد، دو دست خود را به روی سرش گذارده و فریاد می کشد. پیروان او که او را در چنین حالی می بینند، می گویند: ای بزرگ ما، چه حادثه ای روی داده است که چنین برافروخته شدی؟ او می گوید: مگر شما نمی بینید که این بنده خدا چه اندازه مورد کرامت و احترام واقع شده است؟ کجا بودید شما که او را گمراه نکردید؟ آن ها می گویند: ما کوشش خود را درباره او نمودیم، چون از ما اطاعت

نکرد مؤثّر واقع نشد. - . جامع الاخبار: ۱۶۷ -

**[ترجمه]

«۳۰»

کنز، کنز جامع الفوائد و تأویل الآیات الظاهره أَبُو طَاهِرٍ الْمُقَلَّدُ بْنُ غَالِبٍ عَنْ رِجَالِهِ بِإِسْنَادِهِ الْمُتَّصِلِ إِلَى عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ علیهما السلام وَ هُوَ سَاجِدٌ يَبْكِي حَتَّى عَلَا نَحِيبُهُ وَ ارْتَفَعَ صَوْتُهُ بِالْبُكَاءِ فَقُلْنَا يَا أَمِيرَ

الْمُؤْمِنِينَ لَقَدْ أَمْرَضَنَا بُكَاؤُكَ وَ أَمَضَّنَا وَ شَجَانَا (۱)وَ مَا رَأَيْنَاكَ قَدْ فَعَلْتَ مِثْلَ هَذَا الْفِعْلِ قَطُّ فَقَالَ كُنْتُ سَاجِداً أَدْعُو رَبِّي بِدُعَاءِ الْخَيْرَاتِ فِي سَجْدَتِي فَغَلَبَنِي عَيْنِي فَرَأَيْتُ رُؤْيَا هَالَتْنِي وَ أَقْلَقَتْنِي رَأَيْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَائِماً وَ هُوَ يَقُولُ يَا أَبَا الْحَسَنِ طَالَتْ غَيْبَتُكَ فَقَدِ اشْتَقْتُ إِلَى رُؤْيَاكَ وَ قَدْ أَنْجَزَ لِي رَبِّي مَا وَعَدَنِي فِيكَ فَقُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَ مَا الَّذِي أَنْجَزَ لَكَ فِيَّ قَالَ أَنْجَزَ لِي فِيكَ وَ فِي زَوْجَتِكَ وَ ابْنَيْكَ وَ ذُرِّيَّتِكَ فِي الدَّرَجَاتِ الْعُلَى فِي عِلِّيِّينَ قُلْتُ بِأَبِي أَنْتَ وَ أُمِّي يَا رَسُولَ اللَّهِ فَشِيعَتُنَا قَالَ شِيعَتُنَا مَعَنَا وَ قُصُورُهُمْ بِحِذَاءِ قُصُورِنَا وَ مَنَازِلُهُمْ مُقَابِلَ مَنَازِلِنَا قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَمَا لِشِيعَتِنَا فِي الدُّنْيَا قَالَ الْأَمْنُ وَ الْعَافِيَةُ قُلْتُ فَمَا لَهُمْ عِنْدَ الْمَوْتِ قَالَ يَحْكُمُ الرَّجُلُ فِي نَفْسِهِ وَ يُؤْمَرُ مَلَكُ الْمَوْتِ بِطَاعَتِهِ قُلْتُ فَمَا لِذَلِكَ حَدٌّ يُعْرَفُ قَالَ بَلَى إِنَّ أَشَدَّ شِيعَتِنَا لَنَا حُبّاً يَكُونُ خُرُوجُ نَفْسِهِ كَشُرْبِ أَحَدِكُمْ فِي يَوْمِ الصَّيْفِ الْمَاءَ الْبَارِدَ الَّذِي يَنْتَقِعُ بِهِ الْقُلُوبُ وَ إِنَّ سَائِرَهُمْ لَيَمُوتُ كَمَا يُغْبَطُ أَحَدُكُمْ عَلَى فِرَاشِهِ كَأَقَرِّ مَا كَانَتْ عَيْنُهُ بِمَوْتِهِ.

**[ترجمه]کنز جامع الفوائد: حضرت امیرالمومنین علیه السلام در سجده بودند و گریه می کردند، تا به حدّی که صدای ناله او بلند شد و صدای گریه بالا گرفت. ما گفتیم: ای أمیرالمؤمنین،

ص: ۱۶۱

گریه تو ما را آتش زد، و ما را به حزن و غصّه فرود برد، و هیچگاه ما تو را همانند این حالی که در سجده داشتی ندیدیم. أمیرالمؤمنین علیه السّلام فرمود: «من در سجده بودم و از پروردگارم طلب خیرات می نمودم که چشم مرا چرت گرفت، و خوابی دیدم که مرا به دهشت آورد و مرا از آن دعا و طلب جدا کرد.

من دیدم رسول خدا صلّی الله علیه وآله وسلّم را که ایستاده است و می گوید: ای أبوالحسن، غیبت تو طول کشید و من مشتاق دیدار تو می باشم و آن چه خداوند به من درباره تو وعده داده بود، وفا کرده است. من گفتم: یا رسول الله آن چه خدا درباره من به تو وعده داده بود و آن را منجّز نمود، چیست؟ رسول خدا گفت: وعده خود را به من منجزّ کرده است درباره تو و زوجه ات و دو پسرانت و ذُرّیّه ات در درجات بلند و مقام عالی در علیّین.

من گفتم: پدرم و مادرم به فدای تو باد ای رسول خدا، پس شیعیان ما چه خواهند شد؟ رسول خدا گفت: شیعیان ما با ما هستند. قصرهای ایشان در برابر قصرهای ماست. و منزل های آنان در مقابل منزل های ما. من گفتم: ای رسول خدا - که درود خدا بر او و آل او باد - برای شیعیان ما در دنیا چه بهره ای است؟ گفت: امن و عافیت (که از دستبرد شیطان در امانند، و از خرابی دین و ایمان در عافیت).

من گفتم: بهره آن ها در وقت مردن چیست؟ گفت: امور آن مرد را به خود او می سپارند و مَلَكُ الموت را امر به اطاعت او می کنند. من گفتم: آیا برای این جریان، حدّی هست که شناخته شود؟ رسول خدا گفت: آری آن شیعه ای که محبّتش به ما از همه بیشتر است خروج جان از بدن وی، مانند آب خوردن یکی از شماست در روز تابستانی، آب سرد خوشگواری را که دل ها بدان شفا یابد.

و أمّا سایرین از شیعیان، مانند چشم داشت و اهمیّتی است که چون یکی از شما به رخت خواب می رود انتظار خوشی و

راحتی را دارد، مثل بهترین چیزی که چشمش را به واسطه مرگ، تر و تازه و خرّم کرده باشد.» - . تأویل الآیات الظاهره: ۷۵۱ -

**[ترجمه]

«۳۱»

فر، تفسیر فرات بن إبراهیم أَبُو الْقَاسِمِ الْعَلَوِیُّ مُعَنْعَناً عَنْ أَبِی بَصِیرٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام جُعِلْتُ فِدَاکَ یُسْتَکْرَهُ الْمُؤْمِنُ عَلَی خُرُوجِ نَفْسِهِ قَالَ فَقَالَ لَا وَ اللَّهِ قَالَ قُلْتُ وَ کَیْفَ ذَاکَ قَالَ إِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا حَضَرَتْهُ الْوَفَاهُ حَضَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ أَهْلُ بَیْتِهِ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ وَ فَاطِمَهُ وَ الْحَسَنُ وَ الْحُسَیْنُ وَ جَمِیعُ الْأَئِمَّهِ عَلَیْهِمُ الصَّلَاهُ وَ السَّلَامُ وَ لَکِنِ اکْنُوا عَنِ اسْمِ فَاطِمَهَ وَ یَحْضُرُهُ جَبْرَئِیلُ وَ مِیکَائِیلُ وَ إِسْرَافِیلُ وَ عِزْرَائِیلُ علیه السلام (۲)قَالَ فَیَقُولُ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ علیهما السلام یَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّهُ کَانَ مِمَّنْ یُحِبُّنَا وَ یَتَوَلَّانَا فَأَحِبَّهُ قَالَ فَیَقُولُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَا جَبْرَئِیلُ إِنَّهُ مِمَّنْ کَانَ یُحِبُّ عَلِیّاً وَ ذُرِّیَّتَهُ فَأَحِبَّهُ وَ قَالَ جَبْرَئِیلُ لِمِیکَائِیلَ وَ إِسْرَافِیلَ علیهم السلام مِثْلَ ذَلِکَ ثُمَّ یَقُولُونَ جَمِیعاً لِمَلَکِ الْمَوْتِ إِنَّهُ مِمَّنْ کَانَ یُحِبُّ مُحَمَّداً وَ آلَهُ یَتَوَلَّی عَلِیّاً وَ ذُرِّیَّتَهُ فَارْفُقْ بِهِ قَالَ فَیَقُولُ مَلَکُ الْمَوْتِ وَ الَّذِی اخْتَارَکُمْ وَ کَرَّمَکُمْ وَ اصْطَفَی مُحَمَّداً صلی الله علیه و آله بِالنُّبُوَّهِ وَ خَصَّهُ بِالرِّسَالَهِ لَأَنَا أَرْفَقُ بِهِ مِنْ وَالِدٍ رَفِیقٍ وَ أَشْفَقُ عَلَیْهِ مِنْ أَخٍ شَفِیقٍ ثُمَّ قَامَ إِلَیْهِ

۱- أمضه الامر: أحرقه و شق علیه. أمضه الجرح و نحوه: أوجعه. و شجا الرجل: أحزنه.

۲- فی المصدر: و عزرائیل و ملک الموت. م.

مَلَکَ الْمَوْتِ فَیَقُولُ یَا عَبْدَ اللَّهِ أَخَذْتَ فَکَاکَ رَقَبَتِکَ أَخَذْتَ رِهَانَ أَمَانِکَ فَیَقُولُ نَعَمْ فَیَقُولُ الْمَلَکُ فَبِمَا ذَا فَیَقُولُ بِحُبِّی مُحَمَّداً وَ آلَهُ وَ بِوَلَایَتِی عَلِیَّ بْنَ أَبِی طَالِبٍ وَ ذُرِّیَّتَهُ فَیَقُولُ أَمَّا مَا کُنْتَ تَحْذَرُ فَقَدْ آمَنَکَ اللَّهُ مِنْهُ وَ أَمَّا مَا کُنْتَ تَرْجُو فَقَدْ أَتَاکَ اللَّهُ بِهِ افْتَحْ عَیْنَیْکَ فَانْظُرْ إِلَی مَا عِنْدَکَ قَالَ فَیَفْتَحُ عَیْنَیْهِ فَیَنْظُرُ إِلَیْهِمْ وَاحِداً وَاحِداً وَ یُفْتَحُ لَهُ بَابٌ إِلَی الْجَنَّهِ فَیَنْظُرُ إِلَیْهَا فَیَقُولُ لَهُ هَذَا مَا أَعَدَّ اللَّهُ لَکَ وَ هَؤُلَاءِ رُفَقَاؤُکَ أَ فَتُحِبُّ اللَّحَاقَ بِهِمْ أَوِ الرُّجُوعَ إِلَی الدُّنْیَا قَالَ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَ مَا رَأَیْتَ شُخُوصَهُ (۱)وَ رَفْعَ حَاجِبَیْهِ إِلَی فَوْقٍ مِنْ قَوْلِهِ لَا حَاجَهَ لِی إِلَی الدُّنْیَا وَ لَا الرُّجُوعِ إِلَیْهَا وَ یُنَادِیهِ مُنَادٍ مِنْ بُطْنَانِ الْعَرْشِ یَسْمَعُهُ وَ یَسْمَعُ مَنْ بِحَضْرَتِهِ یا أَیَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّهُ إِلَی مُحَمَّدٍ وَ وَصِیِّهِ وَ الْأَئِمَّهِ مِنْ بَعْدِهِ ارْجِعِی إِلی رَبِّکِ راضِیَهً بِالْوَلَایَهِ مَرْضِیَّهً بِالثَّوَابِ فَادْخُلِی فِی عِبادِی مَعَ مُحَمَّدٍ وَ أَهْلِ بَیْتِهِ وَ ادْخُلِی جَنَّتِی غَیْرَ مَشُوبَهٍ.

**[ترجمه]تفسیر فرات بن ابراهیم: ابو بصیر به امام صادق علیه السلام عرض کرد: فدایت گردم! آیا مومن، مرگ و خروج روح از کالبدش را ناخوش دارد؟ امام صادق: نه به خدا سوگند ابو بصیر: چگونه می شود که او به مرگ علاقه مند باشد؟ (با این که هر کسی مرگ را دوست ندارد) امام صادق علیه السلام فرمود: هنگامی که مومن در لحظه مرگ قرار گرفت، رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و امیر مومنان علی علیه السلام، و فاطمه و حسن و حسین علیهم السلام و همه امامان علیهم السلام در بالین او حاضر می شوند، جبرئیل و اسرافیل و میکائیل و عزرائیل نیز حاضر می شوند، امیر مومنان علی علیه السلام به پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم عرض می کند، ای رسول خدا، این مومن ما را دوست داشت و ولایت ما را داشت، پس او را دوست بدار.

رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم به جبرئیل می گوید: این مومن، علی علیه السلام و فرزندان او را دوست داشت، پس او را دوست بدار. جبرئیل هم همین سخن را به اسرافیل و میکائیل می گوید و سپس همه به عزرائیل می گویند: این مومن، محمد و آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم را دوست داشت، و علی علیه السلام و فرزندانش را امام خود قرار داد، به او مدارا کن.

عزرائیل در پاسخ می گوید: سوگند به کسی که شما را برگزید و گرامی داشت، محمد صلی الله علیه و آله و سلم را به پیامبری برگزید و به مقام رسالت، اختصاص داد، من از پدر صمیمی، نسبت به او صمیمی ترم، و از برادر مهربان، نسبت به او مهربان تر می باشم. سپس عزرائیل به آن مومن متوجه می شود،

ص: ۱۶۲

تا روح او را قبض کند، به او می گوید: ای بنده خدا! آیا برات آزادی و کارت نجات خود را گرفتی؟ مؤمن، می گوید: آری. عزرائیل می گوید: برای چه؟ مؤمن می گوید: به خاطر محبتی که محمد و آل محمد صلی الله علیه و آله و سلم داشتم، و به خاطر آن که ولایت علی علیه السلام و فرزندان او را پذیرفته بودم.

عزرائیل می گوید: از آن چه از آن می ترسیدی، خداوند تو را از آن ایمن نمود، و به آن چه که امید داشتی خداوند تو را به امیدت رسانید، دو چشم خود را بگشا و به آن چه در حضورت است، بنگر.

مؤمن چشم خود را می گشاید، و به پیامبر و امامان علیه السلام یکی یکی نگاه می کند، و دری از بهشت به روی او گشوده می گردد، و به او گفته می شود: خداوند این بهشت را برای تو آماده ساخته، و این ها پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و آلش رفقا و دوستان تواند، آیا دوست داری به این ها محمد صلی الله علیه و آله و سلم و آلش بپیوندی یا به دنیا باز گردی؟

مؤمن در پاسخ می گوید: نیازی به دنیا و بازگشت به آن ندارم. منادی خدا از درون عرش فریاد می زند که هم او و هم همه حاضران صدای آن منادی را می شنوند ندای او این است: ای کسی که به محمد صلی الله علیه و آله و سلم و وصی او و امامان بعد از او اطمینان داشتی، باز گرد به سوی پروردگارت، در حالی که که تو به ولایت آن ها راضی هستی، و با او ثوابش از تو خوشنود است، داخل شو در میان

بندگانم محمد صلی الله علیه و آله و سلم و خاندانش و داخل شو در بهشتم که هیچ گونه گرفتاری و رنج در آن نیست. - . تفسیر فرات: ۵۵۳ -

**[ترجمه]

بیان

قوله علیه السلام و لکن اکنوا عن اسم فاطمه أی لا تصرّحوا باسمها علیها السلام لئلا یصیر سببا لإنکار الضعفاء من الناس.

قوله علیه السلام من قوله لا حاجه أی رفع حاجبیه إشاره إلی الإباء و الامتناع عن الرجوع إلی الدنیا قوله علیه السلام غیر مشوبه أی حال کون الجنه غیر مشوبه بالمحن و الآلام.

**[ترجمه]عبارت« ولکن أکنوا عن اسم فاطمه علیها سلام» یعنی اسم حضرت سلام الله علیها را به طور آشکار بیان نکنید، زیرا ممکن است موجب شود مردم ضعیف انکار کنند.

« من قوله : لا- حاجه» یعنی ابروهای خود را بالا- برد، به نشانه ابا و امتناع از بازگشت به دنیا است. «غیر مشوبه» یعنی بهشت آمیخته با درد و رنج و سختی نیست.

**[ترجمه]

«۳۲»

فر، تفسیر فرات بن إبراهیم مُحَمَّدُ بْنُ عِیسَی بْنِ زَکَرِیَّا الدِّهْقَانُ مُعَنْعَناً عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُلَیْمَانَ الدَّیْلَمِیِّ عَنْ أَبِیهِ قَالَ سَمِعْتُ الْإِفْرِیقِیَّ یَقُولُ سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الْمُؤْمِنِ أَ یُسْتَکْرَهُ عَلَی قَبْضِ رُوحِهِ قَالَ لَا وَ اللَّهِ قُلْتُ وَ کَیْفَ ذَاکَ قَالَ لِأَنَّهُ إِذَا حَضَرَهُ مَلَکُ الْمَوْتِ جَزِعَ فَیَقُولُ لَهُ مَلَکُ الْمَوْتِ لَا تَجْزَعْ فَوَ اللَّهِ لَأَنَا أَبَرُّ بِکَ وَ أَشْفَقُ (۲)مِنْ وَالِدٍ رَحِیمٍ لَوْ حَضَرَکَ افْتَحْ عَیْنَیْکَ وَ انْظُرْ قَالَ وَ یَتَهَلَّلُ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ وَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ وَ الْحَسَنُ وَ الْحُسَیْنُ وَ الْأَئِمَّهُ مِنْ بَعْدِهِمْ وَ الزَّهْرَاءُ عَلَیْهِمُ الصَّلَاهُ وَ السَّلَامُ قَالَ فَیَنْظُرُ إِلَیْهِمْ فَیَسْتَبْشِرُ بِهِمْ

۱- شخص الشی ء: ارتفع. شخص بصره: فتح عینیه فلم یطرف، شخص المیت بصره و ببصره: رفعه. و فی المصدر: شخصه.

۲- فی المصدر: و اشفق علیک. م.

فَمَا رَأَيْتَ شُخُوصَهُ (۱)قُلْتُ بَلَى قَالَ فَإِنَّمَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ قَالَ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ قَدْ يَشْخَصُ الْمُؤْمِنُ وَ الْكَافِرُ قَالَ وَيْحَكَ إِنَّ الْكَافِرَ يَشْخَصُ مُنْقَلِباً إِلَى خَلْفِهِ لِأَنَّ مَلَكَ الْمَوْتِ إِنَّمَا يَأْتِيهِ لِيَحْمِلَهُ مِنْ خَلْفِهِ وَ الْمُؤْمِنَ أَمَامَهُ وَ يُنَادِي رُوحَهُ مُنَادٍ مِنْ قِبَلِ رَبِّ الْعِزَّهِ مِنْ بُطْنَانِ الْعَرْشِ فَوْقَ الْأُفُقِ الْأَعْلَى وَ يَقُولُ يا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّهُ إِلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِهِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ ارْجِعِي إِلى رَبِّكِ راضِيَهً مَرْضِيَّهً فَادْخُلِي فِي عِبادِي وَ ادْخُلِي جَنَّتِي فَيَقُولُ مَلَكُ الْمَوْتِ علیه السلام إِنِّی قَدْ أُمِرْتُ أَنْ أُخَيِّرَكَ الرُّجُوعَ إِلَى الدُّنْيَا وَ الْمُضِيَّ فَلَيْسَ شَيْ ءٌ أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنْ إِسْلَالِ رُوحِهِ (۲)

**[ترجمه]تفسیر فرات کوفی: افریقی نقل می کند که به حضرت صادق علیه السّلام عرض کردم: آقا فدایت شوم آیا مؤمن مردن را کراهت دارد؟ فرمود: نه وقتی فرشته مرگ برای قبض روح او می آید ناراحت می شود، ملك الموت به او می گوید: ای دوست خدا! ناراحت نباش، به آن خدائی که محمّد را به حق برانگیخته، من به تو از پدر مهربان که بر تو حاضر شود، مهربانترم؛ چشم بگشا و نگاه کن.

در این موقع پیامبر اکرم و امیر المؤمنین و فاطمه و حسن و حسین و ائمه علیهم السّلام با شادمانی با او مواجه می شوند، می گوید: این ها رفیق های تو هستند، آن ها را مشاهده می کند و با دیدنشان شادمان می گردد. بعد حضرت از من پرسید:

ص: ۱۶۳

آیا ندیده ای میت چشم خود را باز می گذارد؟ عرض کردم: بله؛ فرمود: با چشم خود به این خوبان نظر می کند. راوی می گوید: عرض کردم: فدایت شوم! هم مؤمن و هم کافر موقع مردن چشم خود را باز می گذارند! فرمود: وای بر تو کافر به پشت خود نظر می کند؛ زیرا ملك الموت می آید تا او را از پشت سر ببرد ولی مؤمن را از مقابل می آید و روح او را یک منادی از درون عرش و از جانب پروردگار عزت و از بالای افق بلندتر صدا می زند و می گوید: ای نفسی که به محمد و آل او صلوات الله علیهم مطمئن بودی! بر گرد به سوی خدا با خشنودی و خوشحال از ثواب، داخل بندگانم محمّد و اهل بیت او بشو، داخل بهشت شو. پس ملك الموت می گوید: فرمان داده شده ام که تو را بین بازگشت به دنیا و رفتن مخیر نمایم. پس چیزی نزد او محبوب تر از آسان جان دادن نیست. - . تفسیر فرات: ۵۵۴ -

**[ترجمه]

«۳۳»

نهج، نهج البلاغه لَا يَنْزَجِرُ مِنَ اللَّهِ بِزَاجِرٍ وَ لَا يَتَّعِظُ مِنْهُ بِوَاعِظٍ وَ هُوَ يَرَى الْمَأْخُوذِينَ عَلَى الْغِرَّهِ (۳)حَيْثُ لَا إِقَالَهَ وَ لَا رَجْعَهَ كَيْفَ نَزَلَ بِهِمْ مَا كَانُوا يَجْهَلُونَ وَ جَاءَهُمْ مِنْ فِرَاقِ الدُّنْيَا مَا كَانُوا يَأْمَنُونَ (۴)وَ قَدِمُوا مِنَ الْآخِرَهِ عَلَى مَا كَانُوا يُوعَدُونَ فَغَيْرُ مَوْصُوفٍ مَا نَزَلَ بِهِمْ (۵)اجْتَمَعَتْ عَلَيْهِمْ سَكْرَهُ الْمَوْتِ وَ حَسْرَهُ الْفَوْتِ فَفَتَرَتْ لَهَا أَطْرَافُهُمْ وَ تَغَيَّرَتْ لَهَا أَلْوَانُهُمْ ثُمَّ ازْدَادَ الْمَوْتُ فِيهِمْ وُلُوجاً فَحِيلَ بَيْنَ أَحَدِهِمْ وَ بَيْنَ مَنْطِقِهِ وَ إِنَّهُ لَبَيْنَ أَهْلِهِ يَنْظُرُ بِبَصَرِهِ وَ يَسْمَعُ بِأُذُنِهِ عَلَى صِحَّهٍ مِنْ عَقْلِهِ وَ بَقَاءٍ مِنْ لُبِّهِ وَ يُفَكِّرُ فِيمَ أَفْنَى عُمُرَهُ وَ فِيمَ أَذْهَبَ دَهْرَهُ وَ يَتَذَكَّرُ أَمْوَالًا جَمَعَهَا أَغْمَضَ فِي مَطَالِبِهَا (۶)وَ أَخَذَهَا مِنْ مُصَرَّحَاتِهَا (۷)وَ مُشْتَبِهَاتِهَا قَدْ لَزِمَتْهُ تَبِعَاتُ جَمْعِهَا (۸)وَ أَشْرَفَ عَلَى فِرَاقِهَا تَبْقَى

۱- فی المصدر: شخصه. م.

۲- من سل الشی ء من الشی ء: إذا انتزعه و أخرجه برفق.

۳- بکسر الغین المعجمه أی بغته و علی غفله.

۴- من الموت و ما بعده، لان الغافل حال انهماکه فی لذات الدنیا و اشتغاله باللهو و اللعب فیها لا یعرض له خوف الموت، بل یکون آمنا منه و غافلا عنه.

۵- أی لا- یمکن توصیف ما نزل بهم من الاهوال و الحسرات حقیقه، بل کل ما یقال فی ذلک تمثیل یقرب ذلک إلی ذهن الفاهم.

۶- أی تساهل فی وجوه اکتسابها، لم یفرق بین حلالها و حرامها، فکأنّه أغمض عینیه و أطبق جفنیها فلم ینظر إلی حرامها و مشتبهها.

۷- الصرح: الخالص من کل شی ء.

۸- تبعات بفتح فکسر: ما یطالبه به الناس من حقوقهم فیها أو ما یحاسبه به اللّه من منع حقه منها و تخطی حدود شرعه فی جمعها.

لِمَنْ وَرَاءَهُ يُنَعَّمُونَ بِهَا (۱)فَيَكُونُ الْمَهْنَأُ لِغَيْرِهِ (۲)وَ الْعِبْ ءُ عَلَى ظَهْرِهِ وَ الْمَرْءُ قَدْ غَلِقَتْ رُهُونُهُ بِهَا يَعَضُّ يَدَهُ نَدَامَةً عَلَى مَا أَصْحَرَ لَهُ عِنْدَ الْمَوْتِ مِنْ أَمْرِهِ وَ يَزْهَدُ فِيمَا كَانَ يَرْغَبُ فِيهِ أَيَّامَ عُمُرِهِ وَ يَتَمَنَّى أَنَّ الَّذِي كَانَ يَغْبِطُهُ بِهَا وَ يَحْسُدُهُ عَلَيْهَا قَدْ حَازَهَا دُونَهُ فَلَمْ يَزَلِ الْمَوْتُ يُبَالِغُ فِي جَسَدِهِ حَتَّى خَالَطَ سَمْعَهُ (۳)فَصَارَ بَيْنَ أَهْلِهِ لَا يَنْطِقُ بِلِسَانِهِ وَ لَا يَسْمَعُ بِسَمْعِهِ يُرَدِّدُ طَرْفَهُ بِالنَّظَرِ فِي وُجُوهِهِمْ يَرَى حَرَكَاتِ أَلْسِنَتِهِمْ وَ لَا يَسْمَعُ رَجْعَ كَلَامِهِمْ ثُمَّ ازْدَادَ الْمَوْتُ الْتِيَاطاً فَقُبِضَ بَصَرُهُ كَمَا قُبِضَ سَمْعُهُ وَ خَرَجَتِ الرُّوحُ مِنْ جَسَدِهِ فَصَارَ جِيفَةً بَيْنَ أَهْلِهِ قَدْ أَوْحَشُوا مِنْ جَانِبِهِ وَ تَبَاعَدُوا مِنْ قُرْبِهِ لَا يُسْعِدُ بَاكِياً وَ لَا يُجِيبُ دَاعِياً ثُمَّ حَمَلُوهُ إِلَى مَخَطٍّ مِنَ الْأَرْضِ (۴)وَ أَسْلَمُوهُ فِيهِ إِلَى عَمَلِهِ وَ انْقَطَعُوا عَنْ زَوْرَتِهِ حَتَّى إِذَا بَلَغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ.

إلی آخر ما سیأتی فی باب صفه المحشر

**[ترجمه]نهج البلاغه: امیر المؤمنین علیه السلام فرمود: از هیچ بیم دهنده ای از خدا بیمناک نشود، و از هیچ اندرزگویی پند نپذیرد، با این که می بیند آن هایی را که مرگ غافلگیر کرده است، نه توان فسخ عزیمت دارند، و نه به «دنیا» راه بازگشتی است و چگونه آن چه را پیش بینی نمی کردند، بر سر آن ها فرود آمد، و جدایی آن ها از دنیایی که در آن ایمن و آسوده خاطر بودند فرا رسید، و بر آن چه در آخرت وعده داده شده بودند وارد شدند، آن چه بر سر این ها آمده قابل توصیف نیست، سختی جان دادن و اندوه از دست رفتن، آنان را فرا گرفت، در برابر آن دست و پایشان سست و رنگشان دگرگون شد. پس از آن مرگ بر آن ها بیشتر چنگ انداخت، تا این که میان او و زبان هر کدام از آن ها جدایی افکند، در این هنگام وی در میان کسان خود با چشم می بیند و با گوش می شنود، خردش سالم و عقلش برجاست، می اندیشد که عمرش را در چه راهی فانی کرده و روزگارش را در چه راه سپری کرده است از دارایی ها یی که گرد آورده یاد می کند که چگونه در جمع آوری آن ها چشم بر هم نهاده و آن ها را از حلال و حرام و مشتبه به چنگ آورده، در حالی که وبال گرد آوری آن ها دامنگیر اوست، هنگام جدایی

ص: ۱۶۴

او از آن ها فرا رسیده، و همه برای بازماندگانش به جای مانده است تا از آن ها بهره مند و کامیاب شوند، این دارایی ها برای غیر او مایه خوشی و بهره وری، ولی بر پشت وی باری گران است، و او همچنان در گرو حسابرسی آن هاست، وی بر اثر آن چه در هنگام مرگ بر او آشکار می شود دست خود را از شدّت پشیمانی می گزد، و از آن چه در روزگار زندگی خود بدان دلبستگی داشته، دل می کَند، و آرزو می کند که این دارایی ها از آن همان کس می بود که به سبب داشتن آن ها بدو رشک می برد و حسد می ورزید، نه از آن او.

امّا مرگ همچنان در درون کالبد او پیش می رود تا این که گوشش همچون زبانش از کار می افتد، و در میان کسان خود نه می تواند با زبانش سخن گوید، و نه با گوشش بشنود، پیوسته چشمان او به چهره آنان در گردش است، حرکات زبان آنان را می بیند ولی آوای گفتگوی آن ها را نمی شنود، پس از آن مرگ بیشتر به او گلاویز می شود، و چشم او مانند گوشش از کار می افتد و جان از تنش بیرون می رود، و در میان کسانش به مرداری بدل می شود که همه از او وحشت دارند، و از نزدیک شدن به او دوری می جویند، نه گریه کننده ای را کمک می کند، و نه آواز دهنده ای را پاسخ می گوید، سپس او را به سوی منزلگاهش در اندرون زمین حمل می کنند، و او را در آن جا به دست عملش می سپارند، و دیگر به دیدارش نمی

آیند تا زمان مقرر به سر رسد. -. نهج البلاغه: ۲۳۹ -

تا آخر آن چه در باب وصف محشر خواهد آمد.

**[ترجمه]

بیان

ما كانوا يجهلون أی من تفصيل أهواله و سكراته أو لعدم استعدادهم له كأنهم جاهلون و الولوج الدخول و المصرّحات يحتمل الحلال الصريح و الحرام الصريح و العب ء بالكسر الحمل (۵)و يقال غلق الرهن يغلق غلوقا إذا بقی فی يد المرتهن لا يقدر راهنه على فكّه على ما أصحر له أی انكشف و أصله الخروج إلى الصحراء و الضمير فی أمره راجع إلى الموت أو المرء و لا يسمع رجع كلامهم أی ما يتراجعونه بينهم من الكلام و الالتياط الالتصاق قد أوحشوا من جانبه أی و جعلوا مستوحشين و المستوحش المهموم الفزع.

**[ترجمه]« ما كانوا يجهلون» یعنی جزئیات هول و بیم و سکرات مرگ را نمی دانند و یا به خاطر عدم آمادگی آن ها برای مرگ که گویا از آن بی خبرند. الولوج یعنی ورود؛ المصرحات: ممکن است حلال آشکار و یا حرام آشکار باشد؛ و العبء با کسره: بار و سنگینی را گویند.

گفته شده: غلق الرهن يغلق غلوقا: هنگامی که گرو در دست رهن گیرنده بماند و رهن دهنده نتواند آن را پس بگیرد. على ما اصحر له: آشکار شود، و اصل آن به معنای خارج شدن به سوی صحراست.

ضمیر در أمره به مرگ و یا انسان باز می گردد. ولا يسمع رجع كلامهم: یعنی سخنی که بین یکدیگر رد و بدل می کنند را نمی شنوند. الالتياط: چسبیدن و پیوست شدن. قد أوحشوا من جانبه: وحشت زده شدند. المستوحش: غمگین و محزون.

**[ترجمه]

«۳۴»

كا، الكافی الْعِدَّةُ عَنْ سَهْلٍ (۶)عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْفُضَيْلِ عَنْ أَبِی حَمْزَةَ قَالَ سَمِعْتُ

ص: ۱۶۵

۱- الموجود فی النهج: ينعمون فيها و يتمتعون بها.

۲- المهنأ: ما أتاک بلا مشقه.

۳- فی النهج: حتى خالط لسانه سمعه. أی شارک السمع اللسان عن أداء وظيفته، و فيه إشاره إلى أن ما تبطل أولا من الأعضاء اللسان، ثمّ السمع، ثمّ البصر.

۴- المخط: موضع الخط: كنايه عن القبر، يخط أولا ثمّ يحفر. و يروى بالحاء، و محط القوم: منزلهم، قاله ابن ميثم.

۵- و الثقل.

۶- الصحيح كما فى الكافى و المرآه: سهل بن زياد، عن محمّد بن على، عن محمّد بن الفضيل.

أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام يَقُولُ إِنَّ آيَهَ الْمُؤْمِنِ إِذَا حَضَرَهُ الْمَوْتُ يَبْيَضُّ وَجْهُهُ أَشَدَّ مِنْ بَيَاضِ لَوْنِهِ وَ يَرْشَحُ جَبِينُهُ وَ يَسِيلُ مِنْ عَيْنَيْهِ كَهَيْئَهِ الدُّمُوعِ فَيَكُونُ ذَلِكَ خُرُوجَ نَفْسِهِ وَ إِنَّ الْكَافِرَ تَخْرُجُ نَفْسُهُ سَيْلًا مِنْ شِدْقِهِ (۱)كَزَبَدِ الْبَعِيرِ أَوْ كَمَا تَخْرُجُ نَفْسُ الْبَعِيرِ.

**[ترجمه]کافی: ابو حمزه می گوید: شنیدم

ص: ۱۶۵

امام محمد باقر صلوات الله علیه فرمودند: علامت احتضار مومن آنست که روی او سفید می شود، زیاده از سفیدی که داشت، یا از سفیدی سایر بدنش و طرف پیشانی او به عرق می افتد، و از چشم های او آبی روان می شود مانند آب گریه، پس این ها علامت آن است که روح او بدر می رود، و روح کافر از اطراف دهانش بیرون می رود مثل کف دهان شتر یا هم چنان که جان شتر بیرون می رود. - . کافی ۳ : ۷۰ -

**[ترجمه]

«۳۵»

کا، الکافی عَلِيٌّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ يُونُسَ عَنْ إِدْرِيسَ الْقُمِّيِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام يَقُولُ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَأْمُرُ مَلَكَ الْمَوْتِ فَيَرُدُّ نَفْسَ الْمُؤْمِنِ لِيُهَوِّنَ عَلَيْهِ وَ يُخْرِجَهَا مِنْ أَحْسَنِ وَجْهِهَا فَيَقُولُ النَّاسُ لَقَدْ شُدِّدَ عَلَى فُلَانٍ الْمَوْتُ وَ ذَلِكَ تَهْوِينٌ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ عَلَيْهِ وَ قَالَ يُصْرَفُ عَنْهُ إِذَا كَانَ مِمَّنْ سَخِطَ اللَّهُ عَلَيْهِ أَوْ مِمَّنْ أَبْغَضَ اللَّهُ أَمْرَهُ أَنْ يُجْذَبَ الْجَذْبَهَ الَّتِي بَلَغَتْكُمْ بِمِثْلِ السَّفُّودِ مِنَ الصُّوفِ الْمَبْلُولِ فَيَقُولُ النَّاسُ لَقَدْ هُوِّنَ عَلَى فُلَانٍ الْمَوْتُ.

**[ترجمه]کافی: ادریس قمی می گوید: شنیدم امام صادق علیه السلام فرمود: خدای عز و جل امر می کند به ملک الموت که روح مؤمن را به او بر می گرداند تا کار بر او آسان شود و آن جان را از بهترین وجه ممکن می گیرد؛ پس مردم می گویند: جان دادن بر فلانی سخت شد؛ و این آسان گیری خدای عز و جل بر اوست و فرمود: اگر شخص از کسانی باشد که خدا بر او خشم کرده، یا از کسانی باشد که خدا امر او را مورد غضب قرار داده ملک الموت از او منصرف می شود و مثل چسبیدنی که شما دیده اید که پشم تر به آهن گداخته می چسبد، قبض روح می شود؛ پس مردم می گویند: مرگ بر فلانی آسان شد! - . کافی ۳ : ۷۱ -

**[ترجمه]

بیان

قوله علیه السلام فیرد نفس المؤمن أی یرد الروح إلی بدنه بعد قرب النزع مره بعد أخری لئلا یشق علیه مفارقه الدنیا دفعه و الکافر یصرف عنه ذلک و قیل یراه منزله فی الجنه ثم یرد إلیه الروح کاملا لیرضی بالموت و یهون علیه أو یرد علیه روحه مره بعد أخری لیخفف بذلک سیئاته و یهون علیه أمره الآخره و الأول أظهر و السفّود بالتشدید الحدیده التی یشوی بها اللحم.

**[ترجمه]« فیرد نفس المؤمن» یعنی با نزدیک شدن جان کندن او، بارها و بارها روح به بدن او باز می گرداند، تا جدا شدن یکباره از دنیا برای او سخت نباشد، اما این موضوع در مورد کافر صدق نمی کند.و گفته شده: جایگاه خود را در بهشت می بیند و سپس روح به طور کامل به بدنش باز می گردد تا به مرگ رضایت دهد، و جان دادن بر او آسان شود؛ و یا بازگرداندن چندباره روح به بدن برای این است که بار گناهانش سبک شده و امر آخرت برایش آسان شود. معنای اول واضح تر است. السفّود با تشدید یعنی آهنی که با آن گوشت را کباب می کنند.

**[ترجمه]

«۳۶»

فس، تفسیر القمی فِی قَوْلِهِ تَعَالَی إِنَّ الَّذِینَ قالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقامُوا أَیْ عَلَی وَلَایَهِ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام تَتَنَزَّلُ عَلَیْهِمُ الْمَلائِکَهُ قَالَ عِنْدَ الْمَوْتِ أَلَّا تَخافُوا وَ لا تَحْزَنُوا وَ أَبْشِرُوا بِالْجَنَّهِ الَّتِی کُنْتُمْ تُوعَدُونَ نَحْنُ أَوْلِیاؤُکُمْ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا قَالَ کُنَّا نَحْرُسُکُمْ مِنَ الشَّیَاطِینِ وَ فِی الْآخِرَهِ أَیْ عِنْدَ الْمَوْتِ وَ لَکُمْ فِیها ما تَشْتَهِی أَنْفُسُکُمْ وَ لَکُمْ فِیها ما تَدَّعُونَ یَعْنِی فِی الْجَنَّهِ نُزُلًا مِنْ غَفُورٍ رَحِیمٍ

**[ترجمه]تفسیر قمی:« إِنَّ الَّذِینَ قالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقامُوا» یعنی کسانی که گفتند: الله پروردگار ماست و سپس بر ولایت امیرالمومنین علیه السلام استقامت کردند،« تَتَنَزَّلُ عَلَیْهِمُ الْمَلائِکَهُ» فرمود: یعنی در هنگام مرگ،« أَلَّا تَخافُوا وَ لا تَحْزَنُوا وَ أَبْشِرُوا بِالْجَنَّهِ الَّتِی کُنْتُمْ تُوعَدُونَ نَحْنُ أَوْلِیاؤُکُمْ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا» فرمود: شما را از شر شیطان حفظ می کنیم،« وَ فِی الْآخِرَهِ» یعنی در هنگام مرگ،« وَ لَکُمْ فِیها ما تَشْتَهِی أَنْفُسُکُمْ وَ لَکُمْ فِیها ما تَدَّعُونَ» یعنی در بهشت،« نُزُلًا مِنْ غَفُورٍ رَحِیمٍ». - . فصلت / ۳۰ - ۳۲ - {اینها وسیله پذیرایی از سوی خداوند غفور و رحیم است!»} - . تفسیر قمی ۲ : ۲۳۷ -

**[ترجمه]

«۳۷»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِیرَهِ عَنِ السَّکُونِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ الْمَیِّتَ إِذَا حَضَرَهُ الْمَوْتُ أَوْثَقَهُ مَلَکُ الْمَوْتِ وَ لَوْ لَا ذَلِکَ مَا اسْتَقَرَّ (۲)

۱- الشدق: جانب الفم.

۲- قال المصنّف قدس اللّه روحه فی کتابه مرآه العقول- بعد تضعیفه الحدیث-: الایثاق إما علی الحقیقه و إن لم تر الوثاق، أو هو کنایه عن أن بعد رؤیته لا تبقی له قوه تقدر علی الحرکه، و قال الوالد رحمه اللّه: یوثقه بالبشاره بما أعد اللّه له، أو بإراءه الجنه و مراتبها المعده له، أو بمشاهدته؛ کما تری أنّه إذا رأی الشخص أسدا کأنّه یتوثق و لا یمکنه الحرکه، أو بأنیاب المنیه، أو بغیر ذلک ممّا لا یعلمه إلّا اللّه تعالی و حججه علیهم السلام.

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: هنگامی که زمان مرگ شخصی فرا می رسد، ملک الموت او را می بندد، در غیر این صورت آرام نمی گیرد. - .

ص: ۱۶

مولف (قدس الله روحه) در کتاب مرآه العقول – بعد از ضعیف شمردن حدیث- می گوید: ایثاق یا بستن حقیقی است هرچند ریسمان را نبیند و یا کنایه از این دارد که بعد از دیدن ملک الموت قدرت حرکت برای او باقی نمی ماند. والد رحمه الله گوید: او را به نعمت هایی که خداوند برای او آماده ساخته است، میخکوب می سازد؛ و یا به ارئه بهشت و جایگاه هایی که برای او آماده شده است، و یا به مشاهده ملک الموت. همانطور که اگر شخص شیری را مقابل خود ببیند، بر جا ثابت شده و قدرت حرکت ندارد، و یا با دیدن نیش مرگ، و یا با دین چیزهای دیگری که جز خدا و حجت های الهی از آن آگاه نیستند. -

**[ترجمه]

«۳۸»

یه، من لا یحضره الفقیه سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله کَیْفَ یَتَوَفَّی مَلَکُ الْمَوْتِ الْمُؤْمِنَ فَقَالَ إِنَّ مَلَکَ الْمَوْتِ لَیَقِفُ مِنَ الْمُؤْمِنِ عِنْدَ مَوْتِهِ مَوْقِفَ الْعَبْدِ الذَّلِیلِ مِنَ الْمَوْلَی فَیَقُومُ هُوَ وَ أَصْحَابُهُ لَا یَدْنُو مِنْهُ حَتَّی یَبْدَأَ (۱)بِالتَّسْلِیمِ وَ یُبَشِّرَهُ بِالْجَنَّهِ.

**[ترجمه]من لایحضره الفقیه: از رسول خدا صلی الله علیه و آله پرسیدند: ملک الموت چگونه جان مومن را می گیرد؟ فرمود: ملک الموت در هنگام مرگ مومن در مقابل او می ایستد مانند ایستادن بنده ذلیل در مقابل مولای خودش، او و یارانش نزدیک مومن نمی شوند تا این که به او سلام می کند واو را به بهشت بشارت می دهد. - . فقیه: ۵۳ -

**[ترجمه]

«۳۹»

لی، الأمالی للصدوق بِإِسْنَادِهِ عَنْ أَبِی سَعِیدٍ الْخُدْرِیِّ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَنْ صَامَ مِنْ رَجَبٍ أَرْبَعَهً وَ عِشْرِینَ یَوْماً فَإِذَا نَزَلَ بِهِ مَلَکُ الْمَوْتِ تَرَاءَی لَهُ فِی صُورَهِ شَابٍّ عَلَیْهِ حُلَّهٌ مِنْ دِیبَاجٍ أَخْضَرَ عَلَی فَرَسٍ مِنْ أَفْرَاسِ الْجِنَانِ وَ بِیَدِهِ حَرِیرٌ أَخْضَرُ مُمَسَّکٌ بِالْمِسْکِ الْأَذْفَرِ وَ بِیَدِهِ قَدَحٌ مِنْ ذَهَبٍ مَمْلُوءٌ مِنْ شَرَابِ الْجِنَانِ فَسَقَاهُ إِیَّاهُ عِنْدَ خُرُوجِ نَفْسِهِ یُهَوِّنُ عَلَیْهِ سَکَرَاتِ الْمَوْتِ ثُمَّ یَأْخُذُ رُوحَهُ فِی تِلْکَ الْحَرِیرِ فَیَفُوحُ مِنْهَا رَائِحَهٌ یَسْتَنْشِقُهَا أَهْلُ سَبْعِ سَمَاوَاتٍ فَیَظَلُّ فِی قَبْرِهِ رَیَّانَ حَتَّی یَرِدَ حَوْضَ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله.

أقول سیأتی الحدیث بإسناده فی کتاب الصوم.

**[ترجمه]امالی صدوق: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: و هر کس بیست و چهار روز از ماه رجب را روزه بدارد، (به

هنگام مرگ) فرشته مرگ به صورت جوانی زیبا با لباسی از دیبای سبز و سوار بر اسبی از اسبان بهشتی، در حالی که در یک دست او پارچه سبز ابریشمی که با عطر مشک، معطّر شده است و در دست دیگرش قدحی زرّین و سرشار از شراب بهشتی قرار دارد، بر او ظاهر شود و او را سیراب کند تا سختیهای مرگ بر او آسان گردد، سپس روح او را در آن پارچه سبز معطّر قرار دهد، پس بوی عطر از آن برمی خیزد که فرشتگان هفت آسمان از آن بهره می گیرند، و (جسدش) در قبر با طراوت می ماند، و با طراوت از قبر برانگیخته می شود تا در کنار حوض بر رسول خدا صلّی اللّٰه علیه و آله و سلّم وارد شود. - . امالی صدوق: ۴۳۲ -

می گویم: این حدیث با سندهای آن در کتاب روزه ذکر می شود.

**[ترجمه]

«۴۰»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی الْمُفِیدُ عَنِ الْجِعَابِیِّ عَنِ ابْنِ عُقْدَهَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ سَلَمَهَ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ حُذَیْفَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: مَرِضَ رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِ سَلْمَانَ رَحِمَهُ اللَّهُ فَافْتَقَدَهُ فَقَالَ أَیْنَ صَاحِبُکُمْ قَالُوا مَرِیضٌ قَالَ امْشُوا بِنَا نَعُودُهُ فَقَامُوا مَعَهُ فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَی الرَّجُلِ إِذَا هُوَ یَجُودُ بِنَفْسِهِ فَقَالَ سَلْمَانُ یَا مَلَکَ الْمَوْتِ ارْفُقْ بِوَلِیِّ اللَّهِ فَقَالَ مَلَکُ الْمَوْتِ بِکَلَامٍ سَمِعَهُ مَنْ حَضَرَ یَا أَبَا عَبْدِ اللَّهِ إِنِّی أَرْفُقُ بِالْمُؤْمِنِینَ وَ لَوْ ظَهَرْتُ لِأَحَدٍ لَظَهَرْتُ لَکَ.

عد، العقائد الِاعْتِقَادُ فِی الْمَوْتِ قِیلَ لِأَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام صِفْ لَنَا الْمَوْتَ فَقَالَ عَلَی الْخَبِیرِ سَقَطْتُمْ.

و ساق الحدیث إلی آخر ما رویناه من کتاب معانی الأخبار عن کل إمام فی ذلک (۲)و قال الشیخ المفید قدس الله روحه فی شرحه ترجم الباب بالموت و ذکره غیره و قد کان ینبغی أن یذکر حقیقه الموت أو یترجم الباب بمآل الموت و عاقبه الأموات

۱- فی المصدر: حتی یبدأه. م.

۲- تقدم الحدیث تحت رقم ۹.

فالموت هو مضادّ الحياه يبطل معه النموّ و يستحيل معه الإحساس و هو من فعل الله تعالى ليس لأحد فيه صنع و لا يقدر عليه أحد إلا الله تعالى قال الله سبحانه وَ هُوَ الَّذِی یُحْیِی وَ یُمِیتُ (۱)فأضاف الإحياء و الإماته إلى نفسه و قال الَّذِی خَلَقَ الْمَوْتَ وَ الْحَیاهَ لِیَبْلُوَکُمْ أَیُّکُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا (۲)فالحياه ما كان بها النمو و الإحساس و يصح معها القدره و العلم و الموت ما استحال معه النمو و الإحساس و لم يصح معه القدره و العلم و فعل الله تعالى الموت بالأحياء لنقلهم من دار العمل و الامتحان إلى دار الجزاء و المكافاه و ليس يميت الله عبدا إلا و إماتته أصلح له من بقائه و لا يحييه إلا و حياته أصلح له من موته و كل ما يفعله الله تعالى بخلقه فهو أصلح لهم و أصوب فى التدبير و قد يمتحن الله تعالى كثيرا من خلقه بالآلام الشديده قبل الموت و يعفى آخرين من ذلك و قد يكون الألم المتقدم للموت ضربا من العقوبه لمن حل به و يكون استصلاحا له و لغيره و يعقبه نفعا عظيما و عوضا كثيرا و ليس كل من صعب عليه خروج نفسه كان بذلك معاقبا و لا كل من سهل عليه الأمر فى ذلك كان به مكرما مثابا و قد ورد الخبر (۳)بأن الآلام التى تتقدم الموت تكون كفارات لذنوب المؤمنين و تكون عقابا للكافرين و تكون الراحه قبل الموت استدراجا للكافرين و ضربا من ثواب المؤمنين و هذا أمر مغيب عن الخلق لم يظهر الله تعالى أحدا من خلقه على إرادته فيه تنبيها له حتى يميز له حال الامتحان من حال العقاب و حال الثواب من حال الاستدراج تغليظا للمحنه ليتم التدبير الحكمى فى الخلق.

فأما ما ذكره أبو جعفر من أحوال الموتى بعد وفاتهم فقد جاءت الآثار به على التفصيل و قد أورد بعض ما جاء فى ذلك إلا أنه ليس مما ترجم به الباب فى شى ء و الموت على كل حال أحد بشارات المؤمن إذ كان أول طرقه إلى محل النعيم و به يصل إلى ثواب الأعمال الجميله فى الدنيا و هو أول شده تلحق الكافر من شدائد العقاب

۱- المؤمن: ۶۸.

۲- الملک: ۲.

۳- تقدم فى الباب أخبار عديده تدلّ على ذلک.

و أول طرقه إلى حلول العقاب إذ كان الله تعالى جعل الجزاء على الأعمال بعده و صيره سببا لنقله من دار التكليف إلى دار الجزاء و حال المؤمن بعد موته أحسن من حاله قبله و حال الكافر بعد موته أسوأ من حاله قبله إذ المؤمن صائر إلى جزائه بعد مماته و الكافر صائر إلى جزائه بعد مماته.

**[ترجمه]امالی شیخ طوسی: حسن بن حذیفه از امام صادق علیه السلام نقل کرد: یکی از دوستان سلمان رحمه الله بیمار شد و سلمان جویای حالش شد و پرسید: دوستتان کجاست؟ گفتند: بیمار است. گفت: بیایید به عیادت او برویم و با هم به عیادت وی رفتند، هنگامی که بر او وارد شدند در حال احتضار بود، سلمان گفت: ای ملک الموت با دوست خدا مدارا کن. ملک الموت با سخنی که همه آن را شنیدند پاسخ داد: من با همه مومنان مدارا می کنم و اگر بر کسی ظاهر شوم، آن شما هستید. - . امالی طوسی: ۱۲۸ -

اعتقادات الامامیه: به امیرالمومنین علیه السلام عرض کردند: مرگ را برای ما توصیف کن. فرمود: از آگاه پرسش کردید.

این حدیث تا به آخر در کتاب معانی الاخبار نقل کردیم. از عبارت« کل امام فی ذلک». - . اعتقادات صدوق: ۷۷ - شیخ مفید رحمه الله علیه در شرح خود می نویسد: باب مرگ ترجمه شده است و موارد دیگر بیان شده است، بهتر بود به حقیقت مرگ نیز می پرداختند، و یا باب سرانجام موت و عاقبت اموات ترجمه شود.

ص: ۱۶۷

مرگ متضاد زندگی است و رشد و نمو را از بین می برد، و با وجود آن احساس دیگر هیچ جایگاهی ندارد، و این امر به دست قدرت الهی است، و هیچ کس در آن دخالتی ندارد؛ و هیچ کس جز خدا بر آن قادر و توانا نیست؛

خدای متعال می فرماید:« او کسی است که زنده می کند و می میراند» - . غافر / ۶۸ - «الذی خلق الموت والحیاه لیبلوکم أیکم أحسن عملا» - . ملک / ۲ - { آن کس که مرگ و حیات را آفرید تا شما را بیازماید که کدام یک از شما بهتر عمل می کنید،} پس زندگی آن است که در آن رشد و نمو و احساس وجود داشته و قدرت و علم در آن است؛ و مرگ آن است که رشد و نمو و احساس در آن غیر ممکن بوده و دیگر قدرت و علمی در آن وجود ندارد.

این که خدای متعال زندگان را می میراند، برای این است که آنان را از خانه عمل و امتحان به خانه پاداش و کیفر منتقل می کند، و خداوند هیچ بنده ای را نمی میراند مگر این که مرگ او بهتر از زندگی اش باشد؛ و او را زنده نمی کند مگر این که زندگی او بهتر از مرگش باشد.

هر آن چه که خداوند نسبت به بندگان انجام می دهد، به خیر و صلاح آن هاست و به تدبیر الهی بهتر و نیکوتر است؛ خداوند بسیاری از بندگان خود را پیش از مرگ به دردهای سخت می آزماید و دیگران را از این درد و رنج ها عافیت می بخشد؛ درد و رنجی انسان پیش از مرگ بخشی از کیفر و مجازات اعمال اوست و برای اصلاح وی و دیگران صورت می گیرد، و در پی آن سودی سرشار و عوض و پاداشی بزرگ خواهد بود. اما به این معنا نیست که هرکس به سختی جان دهد، کیفر شده باشد، خیر، هر کس که در این خصوص به وی آسان گیرند و راحت جان دهد، لطف و کرم پروردگار و پاداشی برای بنده

است.

در روایات آمده است: درد و رنج های پیش از مرگ، کفاره گناهان مومنان است، و کیفر کافران؛ و راحتی پیش از مرگ استدراج و مهلت دادن کافران، و بخشی از پاداش برای مومنان محسوب می شود. و این امر بر خلق پوشیده است، و خداوند هیچیک از بندگان را بر اراده خود در این امر آگاه نمی گرداند تا وی را متذکر سازد، تا حال امتحان را از حال کیفر و پاداش را از استدراج و مهلت دادن برای او متمایز شود تا محنت و رنج را سخت نموده و بدین وسیله تدبیر حکمت آمیز الهی در مورد خلق محقق شود.

اما آن چه که شیخ صدوق در مورد احوال مردگان بیان فرمود، و آثار آن به تفصیل آورده شده است؛ ممکن است برخی از احادیث در این خصوص در این باب ترجمه نشده باشد؛ به هر حال مرگ یکی از بشارت های مومن است، چرا که دروازه ورود او به نعمت های الهی می باشد، و تنها به وسیله مرگ است که می تواند به پاداش اعمال نیکش در دنیا برسد.

اما مرگ برای کافر، اولین طعم تلخ کیفری است که کافر می چشد،

ص: ۱۶۸

و دروازه ورود او به کیفر است، چرا که پس از آن خدای متعال کیفر اعمال او را فراهم کرده است، و مرگ را وسیله انتقال او از خانه تکلیف به خانه کیفر قرار داده است.

حال مومن پس از مرگ بهتر از حال او پیش از مرگ است، و حال کافر پس از مرگ بدتر از حال او پیش از مرگ می باشد؛ چرا که مومن پس از مرگ به سوی پاداش عمل خود پیش می رود و کافر به سوی کیفر اعمال خود. - . تصحیح الاعتقاد: ۷۴ -

**[ترجمه]

«۴۱»

وَ قَدْ جَاءَ الْحَدِيثُ مِنْ آلِ مُحَمَّدٍ عليهم السلام أَنَّهُمْ قَالُوا الدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَ الْقَبْرُ بَيْتُهُ وَ الْجَنَّةُ مَأْوَاهُ وَ الدُّنْيَا جَنَّةُ الْكَافِرِ وَ الْقَبْرُ سِجْنُهُ وَ النَّارُ مَأْوَاهُ.

**[ترجمه]از ائمه آل محمد علیهم السلام نقل شده است: دنیا زندان مؤمن و قبر حصار او و بهشت جایگاه اوست، و دنیا بهشت کافر و قبر زندان او و آتش جایگاه اوست. - . تصحیح الاعتقاد: ۷۴ -

**[ترجمه]

«۴۲»

وَ رُوِیَ عَنْهُمْ علیهم السلام أَنَّهُمْ قَالُوا الْخَیْرُ كُلُّهُ بَعْدَ الْمَوْتِ وَ الشَّرُّ كُلُّهُ بَعْدَ الْمَوْتِ وَ لَا حَاجَةَ بِنَا مَعَ نَصِّ الْقُرْآنِ بِالْعَوَاقِبِ إِلَی الْأَخْبَارِ وَ قَدْ ذَكَرَ اللَّهُ جَزَاءَ الصَّالِحِینَ فَبَیَّنَهُ وَ ذَكَرَ عِقَابَ الْفَاسِقِینَ فَفَصَّلَهُ وَ فِی بَیَانِ اللَّهِ وَ تَفْصِیلِهِ غِنًی عَمَّا سِوَاهُ انْتَهَی.

أقول: سیأتی خبر طویل یشتمل علی تکلم سلمان مع الأموات فی باب أحواله رضی الله عنه.

**[ترجمه]و نیز روایت شده است: تمام خیر بعد از مرگ است و تمام شر بعد از مرگ است، و ما با نص قرآن به عواقب کار نیازی به اخبار نداریم و خداوند تعالی جزاء صالحین را، بیان نموده و جزاء فاسقین را تفصیل داده است و با تفصیل خداوند از غیرش بی نیازی حاصل است. - . تصحیح الاعتقاد: ۷۴ -

می گویم: روایتی طولانی در خصوص گفتگوی سلمان رضی الله عنه با مردگان در باب احوال سلمان رضی الله عنه بیان می شود.

**[ترجمه]

«۴۳»

کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ سَعِیدٍ عَنِ النَّضْرِ بْنِ سُوَیْدٍ عَنْ یَحْیَی الْحَلَبِیِّ عَنْ سُلَیْمَانَ بْنِ دَاوُدَ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَلَوْ لا إِذا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ إِلَی قَوْلِهِ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِینَ فَقَالَ إِنَّهَا إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ أُرِیَ (۱)مَنْزِلَهُ فِی الْجَنَّةِ فَیَقُولُ رُدُّونِی إِلَی الدُّنْیَا حَتَّی أُخْبِرَ أَهْلِی بِمَا أَرَی فَیُقَالُ لَهُ لَیْسَ إِلَی ذَلِكَ سَبِیلٌ.

**[ترجمه]کافی: ابا بصیر گوید: از امام صادق علیه السلام درباره تفسیر این آیه شریفه« فلولا إذا بلغت الحلقوم ... إن کنتم صادقین» - . واقعه / ۸۳ - ۸۷ - پرسیدم. فرمود: هنگامی که جانشان به گلویشان می رسد، جایگاهش را در بهشت به او نشان می دهند، و او می گوید: مرا به دنیا باز گردانید تا خانواده ام را از آن چه دیدم باخبر سازم. به او می گویند: دیگر راه بازگشتی نیست. - . کافی ۳ : ۷۱ -

**[ترجمه]

«۴۴»

کا، الکافی عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ یُونُسَ عَنِ الْهَیْثَمِ بْنِ وَاقِدٍ عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: دَخَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلَی رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِهِ وَ هُوَ یَجُودُ بِنَفْسِهِ فَقَالَ یَا مَلَكَ الْمَوْتِ ارْفُقْ بِصَاحِبِی فَإِنَّهُ مُؤْمِنٌ فَقَالَ أَبْشِرْ یَا مُحَمَّدُ فَإِنِّی بِكُلِّ مُؤْمِنٍ رَفِیقٌ وَ اعْلَمْ یَا مُحَمَّدُ أَنِّی أَقْبِضُ رُوحَ ابْنِ آدَمَ فَیَجْزَعُ أَهْلُهُ فَأَقُومُ فِی نَاحِیَةٍ مِنْ دَارِهِمْ فَأَقُولُ مَا هَذَا الْجَزَعُ فَوَ اللَّهِ مَا تَعَجَّلْنَاهُ قَبْلَ أَجَلِهِ وَ مَا كَانَ لَنَا فِی قَبْضِهِ مِنْ ذَنْبٍ فَإِنْ تَحْتَسِبُوهُ وَ تَصْبِرُوا تُؤْجَرُوا وَ إِنْ تَجْزَعُوا تَأْثَمُوا وَ تُوزَرُوا وَ اعْلَمُوا أَنَّ لَنَا فِیكُمْ عَوْدَةً ثُمَّ عَوْدَةً فَالْحَذَرَ الْحَذَرَ إِنَّهُ لَیْسَ فِی شَرْقِهَا وَ لَا فِی غَرْبِهَا (۲)أَهْلُ بَیْتِ

۱- فی المصدر: ثم اری. م.

۲- الضمیر فی الکلمتین یرجع إلی الأرض، و لم یذکرها اعتمادا علی القرینه.

مَدَرٍ وَ لَا وَبَرٍ (۱)إِلَّا وَ أَنَا أَتَصَفَّحُهُمْ فِی کُلِّ یَوْمٍ خَمْسَ مَرَّاتٍ وَ لَأَنَا أَعْلَمُ بِصَغِیرِهِمْ وَ کَبِیرِهِمْ مِنْهُمْ بِأَنْفُسِهِمْ وَ لَوْ أَرَدْتُ قَبْضَ رُوحِ بَعُوضَةٍ مَا قَدَرْتُ عَلَیْهَا حَتَّی یَأْمُرَنِی رَبِّی بِهَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِنَّمَا یَتَصَفَّحُهُمْ فِی مَوَاقِیتِ الصَّلَاهِ فَإِنْ کَانَ مِمَّنْ یُوَاظِبُ عَلَیْهَا عِنْدَ مَوَاقِیتِهَا لَقَّنَهُ شَهَادَهَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللَّهِ وَ نَحَّی عَنْهُ مَلَکُ الْمَوْتِ إِبْلِیسَ.

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله بر یکی از یاران خود وارد شد که در حال جان دادن بود. حضرت صلی الله علیه و آله فرمود: ای ملک الموت با دوست ما مهربان باش، او مومن است.

ملک الموت فرمود: تو را بشارت باد ای محمد صلی الله علیه و آله من با هر مومنی دوست هستم، و بدان ای محمد صلی الله علیه و آله، من روح هر بنی آدمی را که قبض می کنم خانواده او گریه و شیون می کنند، من در گوشه ای از خانه ایستاده و می گویم: این بی تابی و شیون برای چیست؟ به خدا سوگند ما پیش از فرا رسیدن زمان مرگش به سراغ او نیامده ایم، و در قبض روح او گناهی نداریم، اگر این امر را پذیرفته و بر آن صبر پیشه کنید، پاداش می برید، و اگر بی تابی نمایید مرتکب گناه شده اید. و بدانید که ما بارها و بارها به سوی شما باز می گردیم، پس بپرهیزید و بر حذر باشید!

در شرق و غرب عالم و در شهر و روستا هیچ کس نیست

ص: ۱۶۹

مگر این که من روزی پنج نوبت بر احوال آن ها می نگرم و من به ریز و درشت اعمالشان از خودشان آگاه ترم، و حتی اگر بخواهم جان پشه ای را بگیرم، قدرت این کار را ندارم مگر این که پروردگار مرا به آن امر کند.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: ملک الموت در زمان نمازهای پنجگانه بر آن ها وارد می شود، و آنان را نظاره می کند، اگر از کسانی باشد که بر نماز خود مداومت دارد، خود شهادت به لا اله الا الله و محمد رسول الله را به او تلقین می کند و ملک الموت، ابلیس را از او دور می سازد. - . کافی ۳ : ۷۱ -

**[ترجمه]

«۴۵»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ صَالِحٍ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام مِثْلَهُ بِأَدْنَی تَغْیِیرٍ.

**[ترجمه]در کتاب کافی حدیث مشابهی با اندکی تغییر از امام باقر علیه السلام نقل شده است.

**[ترجمه]

بیان

استدل بهذا الخبر على أن القابض لأرواح غير الإنسان من الحيوانات أيضا هو ملك الموت عليه السلام و فيه نظر.

**[ترجمه]روایت بر این دلالت دارد که قبض روح غیر انسان مانند حیوانات نیز بر عهده ملک الموت است، و این نکته قابل تأمل می باشد.

**[ترجمه]

«۴۶»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ النَّوْفَلِیِّ عَنِ السَّکُونِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهِ اشْتَکَی عَیْنَهُ فَعَادَهُ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله فَإِذَا هُوَ یَصِیحُ فَقَالَ لَهُ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله (۲)أَ جَزَعاً أَمْ وَجَعاً فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ وَ مَا وَجِعْتُ وَجَعاً قَطُّ أَشَدَّ مِنْهُ فَقَالَ یَا عَلِیُّ إِنَّ مَلَکَ الْمَوْتِ إِذَا نَزَلَ لِقَبْضِ رُوحِ الْکَافِرِ نَزَلَ مَعَهُ سَفُّودٌ مِنْ نَارٍ فَنَزَعَ رُوحَهُ بِهِ فَتَصِیحُ جَهَنَّمُ فَاسْتَوَی عَلِیٌّ علیه السلام جَالِساً فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ أَعِدْ عَلَیَّ حَدِیثَکَ فَقَدْ أَنْسَانِی وَجَعِی مَا قُلْتَ ثُمَّ قَالَ هَلْ یُصِیبُ ذَلِکَ أَحَداً مِنْ أُمَّتِکَ قَالَ نَعَمْ حَاکِمٌ جَائِرٌ وَ آکِلُ مَالِ الْیَتِیمِ ظُلْماً وَ شَاهِدُ زُورٍ.

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: امیرالمومنین علیه السلام دچار چشم درد شدیدی شد. پیامبرصلی الله علیه و آله به عیادت او رفتند. آنگاه پیامبرصلی الله علیه و آله فرمود: بی تابی است و یا شدت درد؟ علی علیه السلام فرمود: ای رسول خدا صلی الله علیه و آله، تا کنون چنین دردی نکشیده ام. حضرت فرمود: ای علی! ملک الموت هنگامی که برای قبض روح کافر فرود آید، درحالی فرود می آید که همراه خود سیخی آتشین دارد پس به وسیله آن سیخ آتشین آنچنان جان او را می گیرد که جهنم فریاد و صیحه می زند. آنقدر قبض روح او سخت است که جهنم صیحه می کشد.

در این هنگام علی علیه السلام صاف نشست و عرض کرد: یا رسول الله سخنت را دوباره برایم بازگو بفرما زیرا آن چه فرمودی باعث شد درد خود را فراموش کنم. سپس گفت: آیا این عذاب سخت به کسی از امت تو نیز می رسد؟ پیامبر فرمود: بله، حاکم ستمگر، و خورنده مال یتیم به ستم، و گواه دروغین. - . کافی ۳ : ۱۲۹ -

**[ترجمه]

«۴۷»

کا، الکافی عَلِیُّ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَکَمِ عَنْ رَبِیعِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سُلَیْمٍ الْعَامِرِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ عِیسَی بْنَ مَرْیَمَ علیه السلام جَاءَ إِلَی قَبْرِ یَحْیَی بْنِ زَکَرِیَّا علیه السلام وَ کَانَ سَأَلَ رَبَّهُ أَنْ یُحْیِیَهُ لَهُ فَدَعَاهُ فَأَجَابَهُ وَ خَرَجَ إِلَیْهِ مِنَ الْقَبْرِ فَقَالَ لَهُ مَا تُرِیدُ مِنِّی فَقَالَ لَهُ أُرِیدُ أَنْ تُؤْنِسَنِی کَمَا کُنْتَ فِی الدُّنْیَا فَقَالَ لَهُ یَا عِیسَی مَا سَکَنَتْ عَنِّی حَرَارَةُ الْمَوْتِ (۳)وَ أَنْتَ تُرِیدُ أَنْ تُعِیدَنِی إِلَی

۱- أراد من أهل بيت المدر أهل القرى، و من أهل بيت الوبر أهل البوادى و أهل الفساطيط و الخيم.

۲- فى المصدر: فقال النبىّ. م.

۳- فى نسخه من الكافى: مراره السوق. و فى الوافى: حزازه السوق. و هو وجع فى القلب من الغيظ و نحوه. و السوق بالفتح: النزع كأنّ روح الإنسان تساق لتخرج من بدنه.

الدُّنْيَا وَ تَعُودَ عَلَيَّ حَرَارَةُ الْمَوْتِ فَتَرَكَهُ فَعَادَ إِلَى قَبْرِهِ.

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: عیسی بن مریم علیه السلام کنار قبر یحیی علیه السلام آمد، و از درگاه خدا خواست تا یحیی علیه السلام را زنده کند. دعایش به اجابت رسید، یحیی علیه السلام زنده شد و از میان قبر بیرون آمد و به عیسی علیه السلام گفت: «از من چه میخواهی؟» عیسی علیه السلام گفت: «میخواهم با من انس و الفت بگیری همان گونه که در دنیا با هم مأنوس بودیم.» یحیی علیه السلام گفت: «ای عیسی! هنوز از مرارت و سختی مرگ، آرامش نیافتهام، میخواهی مرا به

ص: ۱۷۰

دنیا برگردانی! تا بار دیگر به سختی مرگ مبتلا شوم.» این را گفت و سپس به قبر خود بازگشت - . کافی ۳ : ۱۳۳ - .

**[ترجمه]

بیان

لعل ذوق حراره الموت إنما یکون بعد استمرار التعیش فی الدنیا و عود التعلقات کما کانت.

**[ترجمه]چشیدن طعم مرگ، تنها پس از زندگی در دنیا و عادت کردن به تعلقات آن است، به همان صورت که بوده است.

**[ترجمه]

«۴۸»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَبِی أَیُّوبَ عَنْ یَزِیدَ الْکُنَاسِیِّ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: إِنَّ فِتْیَةً مِنْ أَوْلَادِ مُلُوکِ بَنِی إِسْرَائِیلَ کَانُوا مُتَعَبِّدِینَ وَ کَانَتِ الْعِبَادَةُ فِی أَوْلَادِ مُلُوکِ بَنِی إِسْرَائِیلَ وَ إِنَّهُمْ خَرَجُوا یَسِیرُونَ فِی الْبِلَادِ لِیَعْتَبِرُوا فَمَرُّوا بِقَبْرٍ عَلَى ظَهْرِ الطَّرِیقِ (۱)قَدْ سَفَى عَلَیْهِ السَّافِی لَیْسَ یَتَبَیَّنُ مِنْهُ إِلَّا رَسْمُهُ (۲)فَقَالُوا لَوْ دَعَوْنَا اللَّهَ السَّاعَةَ فَیَنْشُرَ لَنَا صَاحِبَ هَذَا الْقَبْرِ فَسَاءَلْنَاهُ کَیْفَ وَجَدَ طَعْمَ الْمَوْتِ فَدَعَوُا اللَّهَ وَ کَانَ دُعَاؤُهُمُ الَّذِی دَعَوُا اللَّهَ بِهِ أَنْتَ إِلَهُنَا یَا رَبَّنَا لَیْسَ لَنَا إِلَهٌ غَیْرُکَ وَ الْبَدِیعُ الدَّائِمُ غَیْرُ الْغَافِلِ الْحَیُّ الَّذِی لَا یَمُوتُ لَکَ فِی کُلِّ یَوْمٍ شَأْنٌ تَعْلَمُ کُلَّ شَیْ ءٍ بِغَیْرِ تَعْلِیمٍ انْشُرْ لَنَا هَذَا الْمَیِّتَ بِقُدْرَتِکَ قَالَ فَخَرَجَ مِنْ ذَلِکَ الْقَبْرِ رَجُلٌ أَبْیَضُ الرَّأْسِ وَ اللِّحْیَهِ یَنْفُضُ رَأْسَهُ مِنَ التُّرَابِ فَزِعاً شَاخِصاً بَصَرَهُ إِلَى السَّمَاءِ فَقَالَ لَهُمْ مَا یُوقِفُکُمْ عَلَى قَبْرِی فَقَالُوا دَعَوْنَاکَ لِنَسْأَلَکَ کَیْفَ وَجَدْتَ طَعْمَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمْ لَقَدْ سَکَنْتُ (۳)فِی قَبْرِی تِسْعاً وَ تِسْعِینَ سَنَةً مَا ذَهَبَ عَنِّی أَلَمُ الْمَوْتِ وَ کَرْبُهُ وَ لَا خَرَجَ مَرَارَةُ طَعْمِ الْمَوْتِ مِنْ حَلْقِی فَقَالُوا لَهُ مِتَّ یَوْمَ مِتَّ وَ أَنْتَ عَلَى مَا نَرَى أَبْیَضَ الرَّأْسِ وَ اللِّحْیَهِ قَالَ لَا وَ لَکِنْ لَمَّا سَمِعْتُ الصَّیْحَهَ اخْرُجْ اجْتَمَعَتْ تُرْبَةُ عِظَامِی إِلَى رُوحِی فَبَقِیتُ فِیهِ فَخَرَجْتُ فَزِعاً شَاخِصاً بَصَرِی مُهْطِعاً (۴)إِلَى صَوْتِ الدَّاعِی فَابْیَضَّ لِذَلِکَ رَأْسِی وَ لِحْیَتِی.

**[ترجمه]کافی: امام باقر علیه السلام فرمود: جوانانی از پسران سلاطین بنی اسرائیل- که عابد و زاهد بودند- از راهی می

گذشـتند، در میان راه قبری دیدنـد که بادها بر آن وزیـده؛ و جز اثر مختصـری از آن نمانـده بود، گفتند: خوب است دعا کنیم خـدا صاحب این قبر را زنـده کنـد، از او بپرسـیم: طعم مرگ را چگونه یافتی؟ به این نحو دعا کردنـد گفتنـد: پروردگارا توئی خـدای ما، خدائی غیر از تو نیست ... این مرده را به قدرت خویش زنده کن، چون دعا تمام شد مردی با سـر و ریش سـفید در حالی که خاک از سـر خویش می فشاند بیمناک از قبر بیرون آمده، چشم به جانب آسـمان دوخت، گفت: به چه سبب این جا ایستاده اید؟

گفتند: تو را خواندیم که بگوئی طعم مرگ را چگونه یافتی؟ گفت: نود و نه سال است در قبر به سر می برم هنوز تلخی مرگ از کـامم نرفته و سـختی و نـاراحتیش برطرف نشـده گفتنـد: به همین حال با سـر و ریش سـفید مردی؟ گفت: نه چون صـدائی شنیـدم که بیرون شو، خاک اسـتخوان هایم گردآمـد و به روح پیوسـته شد و به جانب آن صدا شـتافتم، و ترسان و خیره بیرون آمدم از این جهت سر و ریشم سفید شد. - . کافی ۳ : ۱۳۳ -

**[ترجمه]

توضیح

قال الجزری السافی الریح التی تسفی التراب.

ص: ۱۷۱

۱- فی المصدر: علی ظهر طریق الطریق خ ل. م.

۲- فی المصدر: لیس منه الا رسمه. م.

۳- فی المصدر: سکنت مکثت خ ل. م.

۴- هطع کمنع هطعا و هطوعا: أسرع مقبلا خائفا، و أقبل ببصره علی الشی ء و لا یقلع عنه، و أهطع: مد عنقه و صوب رأسه.

**[ترجمه]جزری گوید: السافی یعنی بادی که همراه خود گرد و خاک داشته باشد.

ص: ۱۷۱

**[ترجمه]

«۴۹»

محص، التمحیص عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ مُعَاوِیَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ اللَّهُ تَعَالَی مَا مِنْ عَبْدٍ أُرِیدُ أَنْ أُدْخِلَهُ الْجَنَّهَ إِلَّا ابْتَلَیْتُهُ فِی جَسَدِهِ فَإِنْ کَانَ ذَلِکَ کَفَّارَهً لِذُنُوبِهِ وَ إِلَّا سَلَّطْتُ عَلَیْهِ سُلْطَاناً فَإِنْ کَانَ ذَلِکَ کَفَّارَهً لِذُنُوبِهِ وَ إِلَّا ضَیَّقْتُ عَلَیْهِ فِی رِزْقِهِ فَإِنْ کَانَ ذَلِکَ کَفَّارَهً لِذُنُوبِهِ وَ إِلَّا شَدَّدْتُ عَلَیْهِ عِنْدَ الْمَوْتِ حَتَّی یَأْتِیَنِی وَ لَا ذَنْبَ لَهُ ثُمَّ أُدْخِلُهُ الْجَنَّهَ وَ مَا مِنْ عَبْدٍ أُرِیدُ أَنْ أُدْخِلَهُ النَّارَ إِلَّا صَحَّحْتُ لَهُ جِسْمَهُ فَإِنْ کَانَ ذَلِکَ تَمَامَ طَلِبَتِهِ عِنْدِی وَ إِلَّا آمَنْتُ خَوْفَهُ مِنْ سُلْطَانِهِ فَإِنْ کَانَ ذَلِکَ تَمَامَ طَلِبَتِهِ عِنْدِی وَ إِلَّا وَسَّعْتُ عَلَیْهِ رِزْقَهُ فَإِنْ کَانَ ذَلِکَ تَمَامَ طَلِبَتِهِ عِنْدِی وَ إِلَّا یَسَّرْتُ عَلَیْهِ عِنْدَ الْمَوْتِ حَتَّی یَأْتِیَنِی وَ لَا حَسَنَهَ لَهُ ثُمَّ أُدْخِلُهُ النَّارَ.

أقول: سیأتی مثله بأسانید فی باب شده ابتلاء المؤمن و باب عله ابتلائه.

**[ترجمه]تمحیص: امام صادق علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل می کند که حضرت فرمود: خداوند متعال می فرماید: هر بنده ای را که بخواهم وارد بهشت کنم او را مبتلا می کنم و این ابتلاء موجب کفاره گناهان او می گردد، و اگر گرفتاری بدنی برای او پیش نیامد روزی او را تنگ می گردانم تا گناهانش سبک شود، و یا حاکمی را بر او مسلط می گردانم تا کفاره گناهان او شود و اگر آن هم نشد، در هنگام مرگ برای او سختی می آورم تا بدون گناه وارد قیامت شود و داخل بهشت گردد.

از آن طرف هر بنده ای را که بخواهم وارد دوزخ کنم بدن او را سالم می گردانم، و اگر به این راضی نشد، او را در امن و امان از حاکم و سلطان قرار می دهم، و اگر آن هم نشد رزق او را وسیع می گردانم، و اگر آن هم نشد مرگ را بر او آسان خواهم گرفت، تا روز قیامت حسنه ای نداشته باشد و وارد دوزخ گردد. - . کتاب تمحیص: ۴۰۵ -

می گویم: حدیث مشابه آن با سندهای مربوطه در باب شدت ابتلای مومن و باب علت ابتلای مومن بیان می شود.

**[ترجمه]

«۵۰»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی الْغَضَائِرِیُّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ مُحَمَّدٍ الْعَلَوِیِّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیِّ بْنِ صَالِحٍ الصُّوفِیِّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْحَسَنِ الْحُسَیْنِیِّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیِّ بْنِ مُوسَی عَنْ أَبِیهِ عَنْ جَدِّهِ علیه السلام قَالَ: قِیلَ لِلصَّادِقِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ علیهما السلام صِفْ لَنَا الْمَوْتَ قَالَ لِلْمُؤْمِنِ کَأَطْیَبِ طِیبٍ یَشَمُّهُ فَیَنْعُسُ لِطِیبِهِ وَ یَنْقَطِعُ التَّعَبُ وَ الْأَلَمُ عَنْهُ وَ الْکَافِرِ (۱)کَلَسْعِ

الْأَفَاعِی وَ لَدْغِ الْعَقَارِبِ وَ أَشَدَّ.

**[ترجمه]امالی طوسی: از حضرت صادق علیه السّلام سؤال شد: مرگ را برای ما توصیف بفرمائید، فرمود: مرگ برای مؤمن مثل خوشترین بوئیست که ببوید و از عطرش به وجد آید و بالمره تعب و الم از او منقطع گردد، و برای کافر مثل گزیدن افعیها و عقربها و سخت تر از این ها است. - . امالی طوسی: ۶۵۲ -

**[ترجمه]

«۵۱»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی جَمَاعَهٌ عَنْ أَبِی الْمُفَضَّلِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ قَیْسٍ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ الثَّالِثِ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله النَّاسُ اثْنَانِ رَجُلٌ أَرَاحَ وَ رَجُلٌ اسْتَرَاحَ فَأَمَّا الَّذِی اسْتَرَاحَ (۲)فَالْمُؤْمِنُ اسْتَرَاحَ مِنَ الدُّنْیَا وَ نَصَبِهَا وَ أَفْضَی إِلَی رَحْمَهِ اللَّهِ وَ کَرِیمِ ثَوَابِهِ وَ أَمَّا الَّذِی أَرَاحَ فَالْفَاجِرُ أَرَاحَ (۳)مِنْهُ النَّاسُ وَ الشَّجَرُ وَ الدَّوَابُّ وَ أَفْضَی إِلَی مَا قَدَّمَ.

**[ترجمه]امالی طوسی: جابر از امام باقر علیه السلام نقل می کند که پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود: مردم دو گروهند: یکی راحت می کند و دیگری راحت می شود، آن که راحت می شود مؤمن است که چون می میرد، از دنیا و گرفتاری آن راحت می شود، و آن که راحت می کند کافر است که چون می میرد، درختان و حیوانات و بسیاری از مردم را راحت می کند (منظور این است که کافر به خاطر دوری از خدا، وصله ناجوری در جهان است و موجودات عالم از او بیزارند.) - . امالی طوسی: ۵۷۱ -

**[ترجمه]

«۵۲»

دَعَوَاتُ الرَّاوَنْدِیِّ، رُوِیَ بِأَنَّ الْمُحْتَضَرَ یَحْضُرُهُ صَفٌّ مِنَ الْمَلَائِکَهِ عَنْ یَمِینِهِ عَلَیْهِمْ ثِیَابٌ خُضْرٌ وَ صَفٌّ عَنْ یَسَارِهِ عَلَیْهِمْ ثِیَابٌ سُودٌ وَ یَنْتَظِرُ کُلٌّ وَاحِدٍ مِنَ الْفَرِیقَیْنِ فِی قَبْضِ رُوحِهِ وَ الْمَرِیضُ یَنْظُرُ إِلَی هَؤُلَاءِ مَرَّهً وَ إِلَی هَؤُلَاءِ أُخْرَی وَ یَبْعَثُ اللَّهُ

۱- کذا فی النسخ و الظاهر: للکافر.

۲- لیس فی المصدر جمله «فاما الذی استراح». م.

۳- فی المصدر: راح.

مَلَكاً إِلَى الْمُؤْمِنِ يُبَشِّرُهُ وَ يَأْمُرُ مَلَكَ الْمَوْتِ أَنْ يَتَرَاءَى لَهُ فِي أَحْسَنِ صُورَةٍ فَإِذَا أَخَذَ فِي قَبْضِ رُوحِهِ وَ ارْتَقَى إِلَى رُكْبَتَيْهِ شَفَعَ إِلَى جَبْرَئِيلَ وَ قَدْ أَمَرَهُ اللَّهُ أَنْ يَنْزِلَ إِلَى عَبْدِهِ أَنْ يُرَخِّصَ لَهُ فِي تَوْدِيعِ أَهْلِهِ وَ وُلْدِهِ فَيَقُولُ لَهُ أَنْتَ مُخَيَّرٌ بَيْنَ أَنْ أَمْسَحَ عَلَيْكَ جَنَاحِي أَوْ تَنْظُرَ إِلَى مِيكَائِيلَ فَيَقُولُ أَيْنَ مِيكَائِيلُ فَإِذَا بِهِ وَ قَدْ نَزَلَ فِي جَوْقٍ مِنَ الْمَلَائِكَهِ فَيَنْظُرُ إِلَيْهِ وَ يُسَلِّمُ عَلَيْهِ فَإِذَا بَلَغَتِ الرُّوحُ إِلَى بَطْنِهِ وَ سُرَّتِهِ شَفَعَ إِلَى مِيكَائِيلَ أَنْ يُمْهِلَهُ فَيَقُولُ لَهُ أَنْتَ مُخَيَّرٌ بَيْنَ أَنْ أَمْسَحَ عَلَيْكَ جَنَاحِي أَوْ تَنْظُرَ إِلَى الْجَنَّهِ فَيَخْتَارُ النَّظَرَ إِلَى الْجَنَّهِ فَيَتَضَاحَكُ وَ يَأْمُرُ اللَّهُ مَلَكَ الْمَوْتِ أَنْ يَرْفُقَ بِهِ فَإِذَا فَارَقَتْهُ رُوحُهُ تَبِعَاهُ الْمَلَكَانِ اللَّذَانِ كَانَا مُوَكَّلَيْنِ بِهِ يَبْكِيَانِ وَ يَتَرَحَّمَانِ عَلَيْهِ وَ يَقُولَانِ رَحِمَ اللَّهُ هَذَا الْعَبْدَ كَمْ أَسْمَعَنَا الْخَيْرَ وَ كَمْ أَشْهَدَنَا عَلَى الصَّالِحَاتِ وَ قَالا يَا رَبَّنَا إِنَّا كُنَّا مُوَكَّلَيْنِ بِهِ وَ قَدْ نَقَلْتَهُ إِلَى جِوَارِكَ فَمَا تَأْمُرُنَا فَيَقُولُ تَعَالَى تَلْزَمَانِ قَبْرَهُ وَ تَتَرَحَّمَانِ عَلَيْهِ وَ تَسْتَغْفِرَانِ لَهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَهِ فَإِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَهِ أَتَيَاهُ بِمَرْكَبٍ فَأَرْكَبَاهُ وَ مَشَيَا بَيْنَ يَدَيْهِ إِلَى الْجَنَّهِ وَ خَدَمَاهُ فِي الْجَنَّهِ.

**[ترجمه]دعوات راوندی: روایت شده که صفی از ملائکه با البسه ای سبز رنگ در سمت راست محتضر و صفی در سمت چپ با البسه سیاه نزد او حاضر می شوند و هر یک از افراد دو گروه منتظر قبض روح او می مانند و این شخص بیمار گاهی به این دسته و گاهی به دسته دیگر نظر می کند و خداوند فرشته ای

ص: ۱۷۲

را به سمت مؤمن می فرستد که او را بشارت بدهد و به ملک الموت امر می کند که در بهترین شکل برای او دیده شود؛ پس وقتی شروع به قبض روح او نمود، و تا زانوانش بالا آمد جبرئیل را شفیع او می کند در حالی که خداوند به او امر نموده که بر بنده اش نازل گردد و به او اجازه وداع اهل و فرزندانش بدهد؛ پس به او می گوید: تو مخیّری بین این که من بالم را بر تو بکشم یا به میکائیل نظر نمایی؛ پس آن مریض می گوید: میکائیل کجاست؟ ناگهان میکائیل را می بیند در گروهی از ملائکه می بیند که به او نظر نموده و بر او سلام می کند؛ پس وقتی روح به شکم و ناف او رسید، میکائیل شفیع او می شود که به او مهلت داده شود؛ پس میکائیل به او می گوید: تو مخیّری بین این که من بالم را بر تو بکشم یا به بهشت نظر نمایی؛ پس مریض نظر به بهشت را بر می گزیند و او می خندد و خدا به ملک الموت امر می کند که بر او ارفاق کند؛ پس وقتی روح او از او جدا شد، آن دو ملک موکل او از روح او تبعیت نموده و دنبال آن می روند و می گریند و بر او ترحم می جویند و می گویند: خدا این بنده را رحمت کند! چقدر به ما نیکی شنواند و چقدر بر اعمال صالح ما را شاهد گرفت! و می گویند: پروردگارا! ما موکل بر او بودیم و تو او را منتقل به جوار خود فرمودی؛ پس به ما چه امر می کنی؟ پس خدای تعالی می فرماید: شما دو نفر کنار قبر او باشید و بر او طلب رحمت کنید و تا روز قیامت برایش طلب آمرزش کنید؛ پس وقتی روز قیامت فرا می رسد، مرکبی برای او می آورند و او را سوار آن نموده و مقابل او راه می روند تا به بهشت و او را در بهشت خدمت می کنند. - . دعوات راوندی: ۲۸۱ -

**[ترجمه]

باب ۷ ما يعاين المؤمن و الكافر عند الموت و حضور الأئمه عليهم السلام عند ذلك و عند الدفن و عرض الأعمال عليهم صلوات الله عليهم

الأخبار

«۱»

م، تفسير الإمام عليه السلام إِنَّ الْمُؤْمِنَ الْمُوَالِيَ لِمُحَمَّدٍ وَ آلِهِ الطَّيِّبِينَ الْمُتَّخِذَ لِعَلِيٍّ بَعْدَ مُحَمَّدٍ إِمَامَهُ الَّذِي يَحْتَذِي مِثَالَهُ وَ سَيِّدَهُ الَّذِي يُصَدِّقُ أَقْوَالَهُ وَ يُصَوِّبُ أَفْعَالَهُ وَ يُطِيعُهُ بِطَاعَةِ مَنْ يَنْدُبُهُ مِنْ أَطَايِبِ ذُرِّيَّتِهِ لِأُمُورِ الدِّينِ وَ سِيَاسَتِهِ إِذَا حَضَرَهُ مِنْ أَمْرِ اللَّهِ تَعَالَى مَا لَا يُرَدُّ وَ نَزَلَ بِهِ مِنْ قَضَائِهِ مَا لَا يُصَدُّ وَ حَضَرَهُ مَلَكُ الْمَوْتِ وَ أَعْوَانُهُ وَجَدَ عِنْدَ رَأْسِهِ مُحَمَّداً رَسُولَ اللَّهِ وَ مِنْ جَانِبٍ آخَرَ عَلِيّاً سَيِّدَ الْوَصِيِّينَ وَ عِنْدَ رِجْلَيْهِ مِنْ جَانِبٍ الْحَسَنَ سِبْطَ سَيِّدِ النَّبِيِّينَ وَ مِنْ جَانِبٍ آخَرَ الْحُسَيْنَ سَيِّدَ الشُّهَدَاءِ أَجْمَعِينَ وَ حَوَالَيْهِ بَعْدَهُمْ خِيَارَ خَوَاصِّهِمْ وَ مُحِبِّيهِمْ الَّذِينَ هُمْ سَادَةُ هَذِهِ الْأُمَّةِ بَعْدَ سَادَاتِهِمْ مِنْ آلِ مُحَمَّدٍ يَنْظُرُ الْعَلِيلُ الْمُؤْمِنُ إِلَيْهِمْ فَيُخَاطِبُهُمْ بِحَيْثُ يَحْجُبُ اللَّهُ صَوْتَهُ عَنْ آذَانِ حَاضِرِيهِ كَمَا يَحْجُبُ رُؤْيَتَنَا أَهْلَ الْبَيْتِ

ص: ۱۷۳

وَ رُؤْيَهَ خَواصِّنَا عَنْ أَعْيُنِهِمْ لِيَكُونَ إِيمَانُهُمْ بِذَلِكَ أَعْظَمَ ثَوَاباً لِشِدَّهِ الْمِحْنَهِ عَلَيْهِمْ فَيَقُولُ الْمُؤْمِنُ بِأَبِي أَنْتَ وَ أَمِّي يَا رَسُولَ رَبِّ الْعِزَّهِ بِأَبِي أَنْتَ وَ أُمِّي يَا وَصِيَّ رَسُولِ رَبِّ الرَّحْمَهِ بِأَبِي أَنْتُمَا وَ أُمِّي يَا شِبْلَيْ مُحَمَّدٍ وَ ضِرْغَامَيْهِ يَا وَلَدَيْهِ وَ سِبْطَيْهِ يَا سَيِّدَيْ شَبَابِ أَهْلِ الْجَنَّهِ الْمُقَرَّبِينَ مِنَ الرَّحْمَهِ وَ الرِّضْوَانِ مَرْحَباً بِكُمْ مَعَاشِرَ خِيَارِ أَصْحَابِ مُحَمَّدٍ وَ عَلِيٍّ وَ وَلَدَيْهِمَا مَا كَانَ أَعْظَمَ شَوْقِي إِلَيْكُمْ وَ مَا أَشَدَّ سُرُورِي الْآنَ بِلِقَائِكُمْ يَا رَسُولَ اللَّهِ هَذَا مَلَكُ الْمَوْتِ قَدْ حَضَرَنِي وَ لَا أَشُكُّ فِي جَلَالَتِي فِي صَدْرِهِ لِمَكَانِكَ وَ مَكَانِ أَخِيكَ فَيَقُولُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله كَذَلِكَ هُوَ فَأَقْبَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَلَى مَلَكِ الْمَوْتِ فَيَقُولُ يَا مَلَكَ الْمَوْتِ اسْتَوْصِ بِوَصِيَّهِ اللَّهِ فِي الْإِحْسَانِ إِلَى مَوْلَانَا وَ خَادِمِنَا وَ مُحِبِّنَا وَ مُؤْثِرِنَا فَيَقُولُ لَهُ مَلَكُ الْمَوْتِ يَا رَسُولَ اللَّهِ مُرْهُ أَنْ يَنْظُرَ إِلَى مَا أَعَدَّ اللَّهُ لَهُ فِي الْجِنَانِ فَيَقُولُ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لِيَنْظُرَ إِلَى الْعُلُوِّ فَيَنْظُرُ إِلَى مَا لَا يُحِيطُ بِهِ الْأَلْبَابُ (۱)وَ لَا يَأْتِي عَلَيْهِ الْعَدَدُ وَ الْحِسَابُ فَيَقُولُ مَلَكُ الْمَوْتِ كَيْفَ لَا أَرْفُقُ بِمَنْ ذَلِكَ ثَوَابُهُ وَ هَذَا مُحَمَّدٌ وَ أَعِزَّتُهُ زُوَّارُهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَوْ لَا أَنَّ اللَّهَ جَعَلَ الْمَوْتَ عَقَبَهً (۲)لَا يَصِلُ إِلَى تِلْكَ الْجِنَانِ إِلَّا مَنْ قَطَعَهَا لَمَا تَنَاوَلْتُ رُوحَهُ وَ لَكِنْ لِخَادِمِكَ وَ مُحِبِّكَ هَذَا أُسْوَهٌ (۳)بِكَ وَ بِسَائِرِ أَنْبِيَاءِ اللَّهِ وَ رُسُلِهِ وَ أَوْلِيَائِهِ الَّذِينَ أُذِيقُوا الْمَوْتَ لِحُكْمِ اللَّهِ تَعَالَى ثُمَّ يَقُولُ مُحَمَّدٌ يَا مَلَكَ الْمَوْتِ هَاكَ أَخَانَا قَدْ سَلَّمْنَاهُ إِلَيْكَ فَاسْتَوْصِ بِهِ خَيْراً ثُمَّ يَرْتَفِعُ هُوَ وَ مَنْ مَعَهُ إِلَى رَوْضِ الْجِنَانِ وَ قَدْ كُشِفَ مِنَ الْغِطَاءِ وَ الْحِجَابِ لِعَيْنِ ذَلِكَ الْمُؤْمِنِ الْعَلِيلِ فَيَرَاهُمُ الْمُؤْمِنُ هُنَاكَ بَعْدَ مَا كَانُوا حَوْلَ فِرَاشِهِ فَيَقُولُ يَا مَلَكَ الْمَوْتِ الْوَحَا الْوَحَا (۴)تَنَاوَلْ رُوحِي وَ لَا تُلْبِثْنِي هَاهُنَا فَلَا صَبْرَ لِي عَنْ مُحَمَّدٍ وَ أَعِزَّتِهِ وَ أَلْحِقْنِي بِهِمْ

۱- الموجود فی التفسیر المطبوع هکذا: فیقول له رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله: انظر، فینظر إلی العلو و ینظر إلی ما لا یحیط به الالباب.

۲- العقبه: المرقی الصعب من الجبال.

۳- الاسوه بضم الهمزه و کسرها و سکون السین: القدوه.

۴- کلمه تقال فی الاستعجال و المعنی: البدار البدار.

فَعِنْدَ ذَلِکَ یَتَنَاوَلُ مَلَکَ الْمَوْتِ رُوحَهُ فَیَسُلُّهَا کَمَا یَسُلُّ الشَّعْرَهَ مِنَ الدَّقِیقِ وَ إِنْ کُنْتُمْ تَرَوْنَ أَنَّهُ فِی شِدَّهٍ فَلَیْسَ هُوَ فِی شِدَّهٍ بَلْ هُوَ فِی رَخَاءٍ وَ لَذَّهٍ فَإِذَا أُدْخِلَ قَبْرَهُ وَجَدَ جَمَاعَتَنَا هُنَاکَ وَ إِذَا جَاءَهُ مُنْکَرٌ وَ نَکِیرٌ قَالَ أَحَدُهُمَا لِلْآخَرِ هَذَا مُحَمَّدٌ وَ عَلِیٌّ وَ الْحَسَنُ وَ الْحُسَیْنُ وَ خِیَارُ صَحَابَتِهِمْ بِحَضْرَهِ صَاحِبِنَا فَلْنَتَّضِعْ لَهُمَا (۱)فَیَأْتِیَانِ فَیُسَلِّمَانِ عَلَی مُحَمَّدٍ سَلَاماً مُفْرَداً ثُمَّ یُسَلِّمَانِ عَلَی عَلِیٍّ سَلَاماً مُفْرَداً ثُمَّ یُسَلِّمَانِ عَلَی الْحَسَنَیْنِ سَلَاماً یَجْمَعَانِهِمَا فِیهِ ثُمَّ یُسَلِّمَانِ عَلَی سَائِرِ مَنْ مَعَنَا مِنْ أَصْحَابِنَا ثُمَّ یَقُولُونَ قَدْ عَلِمْنَا یَا رَسُولَ اللَّهِ زِیَارَتَکَ فِی خَاصَّتِکَ لِخَادِمِکَ وَ مَوْلَاکَ وَ لَوْ لَا أَنَّ اللَّهَ یُرِیدُ إِظْهَارَ فَضْلِهِ لِمَنْ بِهَذِهِ الْحَضْرَهِ مِنَ الْمَلَائِکَهِ وَ مَنْ یَسْمَعُنَا مِنْ مَلَائِکَتِهِ بَعْدَهُمْ لَمَا سَأَلْنَاهُ وَ لَکِنْ أَمْرُ اللَّهِ لَا بُدَّ مِنِ امْتِثَالِهِ ثُمَّ یَسْأَلَانِهِ فَیَقُولَانِ مَنْ رَبُّکَ وَ مَا دِینُکَ وَ مَنْ نَبِیُّکَ وَ مَنْ إِمَامُکَ وَ مَا قِبْلَتُکَ وَ مَنْ شِیعَتُکَ وَ مَنْ إِخْوَانُکَ فَیَقُولُ اللَّهُ رَبِّی وَ مُحَمَّدٌ نَبِیِّی وَ عَلِیٌّ وَصِیُّ مُحَمَّدٍ إِمَامِی وَ الْکَعْبَهُ قِبْلَتِی وَ الْمُؤْمِنُونَ الْمُوَالُونَ لِمُحَمَّدٍ وَ عَلِیٍّ وَ آلِهِمَا وَ أَوْلِیَاؤُهُمَا الْمُعَادُونَ لِأَعْدَائِهِمَا إِخْوَانِی أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَحْدَهُ لَا شَرِیکَ لَهُ وَ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ وَ أَنَّ أَخَاهُ عَلِیّاً وَلِیُّ اللَّهِ وَ أَنَّ مَنْ نَصَبَهُمْ لِلْإِمَامَهِ مِنْ أَطَایِبِ عِتْرَتِهِ وَ خِیَارِ ذُرِّیَّتِهِ خُلَفَاءُ الْأُمَّهِ وَ وُلَاهُ الْحَقِّ وَ الْقَوَّامُونَ بِالصِّدْقِ فَیَقُولَانِ عَلَی هَذَا حَیِیتَ وَ عَلَی هَذَا مِتَّ وَ عَلَی هَذَا تُبْعَثُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ تَعَالَی وَ تَکُونُ مَعَ مَنْ تَتَوَلَّاهُ فِی دَارِ کَرَامَهِ اللَّهِ وَ مُسْتَقَرِّ رَحْمَتِهِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ إِنْ کَانَ لِأَوْلِیَائِنَا مُعَادِیاً وَ لِأَعْدَائِنَا مُوَالِیاً وَ لِأَضْدَادِنَا بِأَلْقَابِنَا مُلَقِّباً فَإِذَا جَاءَهُ مَلَکُ الْمَوْتِ لِنَزْعِ رُوحِهِ مَثَّلَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِذَلِکَ الْفَاجِرِ سَادَتَهُ الَّذِینَ اتَّخَذَهُمْ أَرْبَاباً مِنْ دُونِ اللَّهِ عَلَیْهِمْ مِنْ أَنْوَاعِ الْعَذَابِ مَا یَکَادُ نَظَرُهُ إِلَیْهِمْ یُهْلِکُهُ وَ لَا یَزَالُ یَصِلُ إِلَیْهِ مِنْ حَرِّ عَذَابِهِمْ مَا لَا طَاقَهَ لَهُ بِهِ فَیَقُولُ لَهُ مَلَکُ الْمَوْتِ یَا أَیُّهَا الْفَاجِرُ الْکَافِرُ تَرَکْتَ أَوْلِیَاءَ اللَّهِ إِلَی أَعْدَائِهِ فَالْیَوْمَ لَا یُغْنُونَ عَنْکَ شَیْئاً وَ لَا تَجِدُ إِلَی مَنَاصٍ (۲)سَبِیلًا فَیَرِدُ عَلَیْهِ مِنَ الْعَذَابِ مَا لَوْ قُسِمَ أَدْنَاهُ عَلَی أَهْلِ الدُّنْیَا لَأَهْلَکَهُمْ ثُمَّ إِذَا دُلِّیَ فِی

۱- أی فلنتذلل و لنتخشع لهما.

۲- المناص: الملجأ و المفر.

قَبْرِهِ رَأَى بَاباً مِنَ الْجَنَّهِ مَفْتُوحاً إِلَى قَبْرِهِ يَرَى مِنْهُ خَيْرَاتِهَا فَيَقُولُ لَهُ مُنْكَرٌ وَ نَكِيرٌ انْظُرْ إِلَى مَا حُرِمْتَ مِنْ تِلْكَ الْخَيْرَاتِ ثُمَّ يُفْتَحُ لَهُ فِي قَبْرِهِ بَابٌ مِنَ النَّارِ يَدْخُلُ عَلَيْهِ مِنْهُ مِنْ عَذَابِهَا فَيَقُولُ رَبِّ لَا تُقِمِ السَّاعَهَ يَا رَبِّ لَا تُقِمِ السَّاعَهَ.

**[ترجمه]تفسیر امام علیه السلام : امام عسکری علیه السلام فرمود: مؤمنی که ولایت محمد و آل پاک او را دارد و علی را بعد از محمد به عنوان امام خود گرفته؛ علی که مثل و مانند محمد صلوات الله علیهما عمل می کند و علی را آقای خود گرفته و اقوال او را تصدیق و افعال او را تصویب می کند و از او اطاعت می کند مثل اطاعت کسی که او را از ذریه پاک او برای امور دین و سیاستش می خواند، زمانی که از امر خدای تعالی امری بر او عارض می شود که قابل ردّ کردن نیست و از قضای او چیزی بر او فرود آید که قابل بازداشتن نیست و ملک الموت و اعوان او نزد وی حاضر می شوند، نزد سر خود محمد رسول الله (ص) را می بیند و در طرف دیگر خود علی سید اوصیا را می بیند و نزد پای خود در یک سمت امام حسن سبط سید انبیا و در جانب دیگر امام حسین سید همه شهیدان علیهما السلام است و در اطراف او بعد از اینان، برگزیدگان از خواص و محبانشان حضور دارند؛ همان ها که سروران این امت هستند، بعد از سروران خود از آل محمد (ص) بیمار مؤمن به آنان نظر می کند و آنان را مورد خطاب قرار می دهد به گونه ای که خدا صوت او را از گوش های حاضرین در بستر احتضارش می پوشاند، همان طور که رویت ما اهل بیت و رویت خواص ما از

ص: ۱۷۳

چشم های آنان محجوب گشته تا ایمانشان به ولایت از حیث ثواب بزرگتر گردد به خاطر شدت رنج و محنتی که بر آنان است؛ پس مؤمن می گوید: ای رسول پروردگار عزت! پدر و مادرم به فدایت باد! ای وصی رسول پروردگار رحمت! پدر و مادرم به فدایت باد! ای شیر بچگان محمد و دو شیر او! ای دو فرزند و نواده او! ای دو آقای جوانان اهل بهشت که به رحمت و رضوان خدا نزدیک هستید! پدر و مادرم به فدایتان باد! ای گروه های نیکان از اصحاب محمد و علی و دو فرزندشان علیهم السلام خوش آمدید! چقدر اشتیاق من به شما زیاد بود و چقدر سرور من اکنون از دیدن شما زیاد گشته! ای رسول خدا! این ملک الموت است که بر من حاضر شده و من در جلالت خودم در سینه او شکی ندارم به خاطر جایگاه تو و جایگاه برادرت!

پس رسول خدا (ص)می فرماید: بله چنین است؛ پس رسول خدا (ص) روی به ملک الموت نموده و می فرماید: ای ملک الموت! وصیت خدا را در باب احسان به دوست و خادم و محب و ایثارگر ما بپذیر! پس ملک الموت می گوید: یا رسول الله! به او امر کن که نظر کند به آن چه خدا در بهشت برایش مهیا کرده؛ پس رسول خدا (ص) به او می فرماید: باید به بالا نظر نماید و به آن چه خردها بر آن محیط نمی گردد و قابل شمارش و محاسبه نیست، نگاه کند!

پس ملک الموت می گوید: چگونه آسان نگیرم به کسی که چنین ثوابی دارد؟ در حالی که این محمد و عزیران او هستند که زائران او هستند؛ ای رسول خدا! اگر خدا مرگ را گردنه ای قرار نداده بود که به آن بهشت نمی رسد مگر کسی که از آن بگذرد، من به سمت قبض روح او نمی رفتم ولی این خادم و محب تو به تو و سایر انبیا و رسولان خدا و اولیای او که به خاطر حکم خدای متعال مرگ را چشیده اند، تأسی نموده است؛

پس محمد (ص) می گوید: ای ملک الموت! برادر ما را بگیر که ما او را به تو سپردیم؛ پس وصیت به خیر ما را در حق او

بپـذیر؛ سـپس پیـامبر و همراهـان او به سوی باغهای بهشت اوج می گیرنـد در حالی که پرده و حجاب از چشم آن مؤمن بیمار برداشـته شـده، پس آن مؤمن آنـان را در بهشت می بینـد بعـد از آن که دور بستر او بودنـد؛ پس می گویـد: ای ملك الموت! سریع بـاش و روح مرا بگیر و مرا این جـا نگـذار! زیرا من نمی توانم نسبت به دوری محمـد و عزیزانش صبر کنم! مرا به آنـان ملحق ساز؛

ص: ۱۷۴

پس در این هنگام ملك الموت روح او را می گیرد و مثل جدا شدن مو از آرد از تنش جدا می کند و اگر شما می بینید که او در شـدت است، او در شـدت نیست بلکه او در راحتی و لـذت است؛ پس وقتی وارد قبرش می گردد جماعت ما را آن جا می بیند.

و وقتی منکر و نکیر به نزد او می اینـد، یکی از آنان به دیگری می گوید: این محمد و علی و حسن و حسـین و برگزیدگان از اصـحاب ایشاننـد که نزد این رفیق ما هسـتند؛ پس ما بایـد برای آن دو خضوع به خرج دهیم؛ پس می آینـد و بر محمـد و علی جداگانه سلام می کنند و سپس بر حسنین سلام می کنند و آن دو را در آن سلام شریك می سازند؛ سپس بر سایر اصحاب ما که همراه مـا هسـتند سـلام می کننـد و سـپس می گوینـد: ای رسـول الله! مـا زیـارت تـو را در بین خواص خود از این خـادم و دوسـتت دیـدیم و اگر خـدا نمی خواست فضل خود را در حق ملائکه ای که در این محضـر هسـتند و ملائکه ای که بعد از ما سخن ما را می شـنوند ظاهر سازد، ما از او سؤال شب اول قبر نمی کردیم؛ ولی امر خـدا را ناچار باید امتثال کرد؛ سـپس از آن مؤمن سؤال می پرسـند و می گوینـد: پروردگارت کیست؟ دینت چیست؟ پیامبرت کیست؟ امامت کیست؟ قبله ات کجاست؟ پیروان و برادران تو کیستند؟

پس می گویـد: خـدا پروردگـار من است و محمـد پیامبرم و علی وصـی محمـد امام من است و کعبه قبله من و مؤمنین ولایت مدار محمد و علی و آل آن دو که دشـمنان دشمنان آن دو هستند، برادران من هستند؛ گواهی می دهم که معبودی جز خدای لاـ شـریك له نیست و گواهی می دهم که محمـد عبـدو رسول اوست و این که برادر او عل ولیّ خـداست و این که کسانی از پاکان عترت و برگزیـدگان از ذریه او خلفای امت و والیان حق و برپادارانـدگان به راستی هسـتند؛ پس می گویند: بر این زادی و بر این مردی و ان شـاء الله بر این عقیـده مبعوث می شوی و با کسانی که در دار کرامت خـدا و محل اسـتقرار رحمتش تولّی داشتی، خواهی بود.

رسول خـدا (ص) فرمود: و اگر دشـمن دوسـتان ما و دوست دشـمنان ما باشـد، و ملقب به القاب دشـمنان ما باشـد، وقتی ملك الموت برای قبض روح او می آیـد، خداونـد عز و جل برای آن فاجر سـرورانش را که آنان را به جای خدا ارباب گرفته متمثل می کند؛ بر آنان از انواع عذاب به قدری است که نزدیك است نگاه او به ایشان(دشمنان خدا و اهل بیت) او را هلاك کند و پیوسـته از حرارت عـذاب آنـان به قـدری که تاب آن را نـدارد به ایشان می رسـد؛ پس ملك الموت به او می گویـد: ای فاجر کـافر! اولیـای خـدا را بـا اعـدائشان رها کردی! امروز چیزی را از تو بی نیاز نمی کننـد و راه گریزی نـداری؛ پس از عـذاب به قدری بر او وارد می شود که کمترین آن اگر بر اهل دنیا تقسیم شود، آنان را هلاك می کند و سپس وقتی روانه

قبرش می شود، دری از بهشت را باز می بینـد که از آن در خیراتش را می بیند؛ پس منکر و نکیر به او می گویند: نگاه کن به آن چه از آن خیرات حران کردی! سپس دری از آتش در قبرش برای او گشوده می شود که از آنن در عـذاب او بر او داخل می شود، پس می گوید: پروردگارا! قیامت را مرسان! پروردگارا! قیامت را مرسان! - . تفسیر امام عسکری: ۲۲۱ -

**[ترجمه]

بیان

الضرغام بالکسر الأسد.

**[ترجمه]الضرغام با کسره به معنای شیر است.

**[ترجمه]

«۲»

م، تفسیر الإمام علیه السلام قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ الَّذِینَ یَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلاقُوا رَبِّهِمْ (۱)الَّذِینَ یُقَدِّرُونَ أَنَّهُمْ یَلْقَوْنَ رَبَّهُمْ اللِّقَاءَ الَّذِی هُوَ أَعْظَمُ کَرَامَاتِهِ وَ إِنَّمَا قَالَ یَظُنُّونَ لِأَنَّهُمْ لَا یَرَوْنَ بِمَا ذَا یُخْتَمُ لَهُمْ وَ الْعَاقِبَهُ مَسْتُورَهٌ عَنْهُمْ وَ أَنَّهُمْ إِلَیْهِ راجِعُونَ إِلَی کَرَامَاتِهِ وَ نَعِیمِ جِنَانِهِ لِإِیمَانِهِمْ وَ خُشُوعِهِمْ لَا یَعْلَمُونَ ذَلِکَ یَقِیناً لِأَنَّهُمْ لَا یَأْمَنُونَ أَنْ یُغَیِّرُوا وَ یُبَدِّلُوا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَا یَزَالُ الْمُؤْمِنُ خَائِفاً مِنْ سُوءِ الْعَاقِبَهِ وَ لَا یَتَیَقَّنُ الْوُصُولَ إِلَی رِضْوَانِ اللَّهِ حَتَّی یَکُونَ وَقْتُ نَزْعِ رُوحِهِ وَ ظُهُورِ مَلَکِ الْمَوْتِ لَهُ وَ ذَلِکَ أَنَّ مَلَکَ الْمَوْتِ یَرِدُ عَلَی الْمُؤْمِنِ وَ هُوَ فِی شِدَّهِ عِلَّهٍ وَ عَظِیمِ ضِیقِ صَدْرِهِ بِمَا یُخَلِّفُ مِنْ أَمْوَالِهِ وَ لِمَا هُوَ عَلَیْهِ مِنِ اضْطِرَابِ أَحْوَالِهِ فِی مُعَامِلِیهِ وَ عِیَالِهِ وَ قَدْ بَقِیَتْ فِی نَفْسِهِ مَرَارَتُهَا وَ حَسَرَاتُهَا وَ اقْتَطَعَ دُونَ أَمَانِیِّهِ فَلَمْ یَنَلْهَا فَیَقُولُ لَهُ مَلَکُ الْمَوْتِ مَا لَکَ تَجَرَّعُ غُصَصَکَ قَالَ لِاضْطِرَابِ أَحْوَالِی وَ اقْتِطَاعِکَ لِی دُونَ آمَالِی فَیَقُولُ لَهُ مَلَکُ الْمَوْتِ وَ هَلْ یَحْزَنُ عَاقِلٌ مِنْ فَقْدِ دِرْهَمٍ زَائِفٍ وَ اعْتِیَاضِ أَلْفِ أَلْفِ ضِعْفِ الدُّنْیَا فَیَقُولُ لَا فَیَقُولُ مَلَکُ الْمَوْتِ فَانْظُرْ فَوْقَکَ فَیَنْظُرُ فَیَرَی دَرَجَاتِ الْجَنَّهِ وَ قُصُورَهَا الَّتِی یَقْصُرُ دُونَهَا الْأَمَانِیُّ فَیَقُولُ مَلَکُ الْمَوْتِ تِلْکَ مَنَازِلُکَ وَ نِعَمُکَ وَ أَمْوَالُکَ وَ أَهْلُکَ وَ عِیَالُکَ وَ مَنْ کَانَ مِنْ أَهْلِکَ هَاهُنَا وَ ذُرِّیَّتِکَ صَالِحاً فَهُمْ هُنَاکَ مَعَکَ أَ فَتَرْضَی بِهِ بَدَلًا مِمَّا هُنَاکَ فَیَقُولُ بَلَی وَ اللَّهِ ثُمَّ یَقُولُ انْظُرْ فَیَنْظُرُ فَیَرَی مُحَمَّداً وَ عَلِیّاً وَ الطَّیِّبِینَ مِنْ آلِهِمَا فِی أَعْلَی عِلِّیِّینَ فَیَقُولُ أَ وَ تَرَاهُمْ هَؤُلَاءِ سَادَاتُکَ وَ أَئِمَّتُکَ هُمْ هُنَاکَ جُلَّاسُکَ وَ آنَاسُکَ (۲)أَ فَمَا تَرْضَی

۱- البقره: ۴۶.

۲- الجلاس جمع الجلیس. الاناس جمع الانس: من تأنس به.

بِهِمْ بَدَلًا مِمَّنْ تُفَارِقُ هَاهُنَا فَيَقُولُ بَلَی وَ رَبِّی فَذَلِکَ مَا قَالَ اللَّهُ تَعَالَی إِنَّ الَّذِینَ قالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَیْهِمُ الْمَلائِکَةُ أَلَّا تَخافُوا وَ لا تَحْزَنُوا فَمَا أَمَامَکُمْ مِنَ الْأَهْوَالِ کُفِیتُمُوهَا وَ لَا تَحْزَنُوا عَلَی مَا تُخَلِّفُونَهُ مِنَ الذَّرَارِیِّ وَ الْعِیَالِ فَهَذَا الَّذِی شَاهَدْتُمُوهُ فِی الْجِنَانِ بَدَلًا مِنْهُمْ وَ أَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِی کُنْتُمْ تُوعَدُونَ هَذِهِ مَنَازِلُکُمْ وَ هَؤُلَاءِ سَادَاتُکُمْ آنَاسُکُمْ وَ جُلَّاسُکُمْ.

**[ترجمه]تفسیر امام حسن عسکری علیه السلام : منظور از« الَّذِینَ یَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلاقُوا رَبِّهِمْ» - . بقره / ۴۶ - کسانی هستند که مقدر شده است پروردگار خود را ملاقات کنند، ملاقاتی که از بزرگترین کرامت های الهی است. و تنهابه این خاطر واژه« یظنون» به کار رفته است، که آن ها نمی دانند عاقبت امرشان چگونه خواهد بود و سرانجام کار بر آن ها پوشیده است.

« وَ أَنَّهُمْ إِلَیْهِ راجِعُونَ» به کرامت های الهی و نعمت های بهشتی باز می گردند و این به خاطر ایمان و خشوع آنان است و حال آن که به طور یقین از آن آگاه نیستند، زیرا اطمینان ندارند که این ایمانشان تغییر نیابد و دگرگون نشود.

پیامبر اکرم صلی اللَّه علیه و آله و سلم فرمود: مؤمن پیوسته از آینه قیامت بیمناک است، و یقین ندارد که آیا مقام خشنودی و رضای خدا را دریافت خواهد کرد یا نه، تا هنگام مرگ و آمدن ملک الموت.

جریان چنین است که ملک الموت در هنگام شدت بیماری و کمال ناراحتی او، از رها کردن اموال و خانواده و گرفتاری های دیگر می آید. مؤمن به واسطه جدا شدن از زن و زندگی حسرت و اندوه فراوان دارد چون آرزوهایش نقش بر آب شده، ملک الموت به او می گوید: این چه اندوه و ناراحتی است که داری آیا عاقل ناراحت می شود به واسطه از دست دادن پشیزی بی ارزش، در صورتی که به جای آن میلیون ها برابر دنیا به او ارزانی داشته اند.

در پاسخ می گوید: نه. ملک الموت اشاره به او می کند که نگاه کن به بالای سرت. محتضر درجات بهشت و قصرها که از حد آرزو هم بالاتر است می بیند. فرشته مرگ به او می گوید: این جا منزل تو است و نعمت پایدار و اموال و خانواده و خویشاوندانت در این جایند، هر کدام از خویشاوندان و خانواده ات صالح باشند در این جا با تو خواهند بود، آیا راضی هستی به جای مال و ملک دنیا این نعمت ها را دریابی می گوید: به خدا قسم مشتاقم و حاضرم.

فرشته مرگ به او می گوید: اینک تماشا کن محتضر نگاه می کند محمّد و علی و پیشوایان معصوم از فرزندان پیامبر و علی را در اعلی علیین مشاهده می کند. فرشته به او می گوید: می بینی آن ها را پیشوایان و رهبران تو هستند آن ها در آن جا همنشین و مأنوس با تو خواهند بود، حالا حاضری

به جای کسانی که اکنون در دنیا از آن ها مفارقت می کنی این همنشین ها را انتخاب نمائی؟ می گوید:

به خدا سوگند آری اینست تفسیر آیه ای که خداوند می فرماید:« إِنَّ الَّذِینَ قالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَیْهِمُ الْمَلائِکَةُ أَلَّا تَخافُوا» - . فصلت / ۳۰ - کسانی که موحد و خدا شناسند و استقامت در راه ائمه دارند ملائکه به آن ها می گویند: از آینده ناراحت نباشید ما رفع نگرانیهای شما را کرده ایم:« وَ لا تَحْزَنُوا »و اندوهگین نباشید از زن و بچه های خود و اموالی که می

گذارید آن چه در بهشت مشاهده می کنید به جای آن ها است که در دنیا می گذارید:

« وَ أَبْشِرُوا بِالْجَنَّهِ الَّتِی کُنْتُمْ تُوعَدُونَ» مژده باد شما را به بهشتی که در انتظارتان هست، اینست قصرهای بهشتی و این هایند که همنشین و مأنوس با شما خواهند بود (ائمه گرام علیهم السّلام). - . تفسیر امام عسکری: ۲۳۸ -

**[ترجمه]

«۳»

ین، کِتَابُ حُسَیْنِ بْنِ سَعِیدٍ وَ النَّوَادِرُ الْقَاسِمُ عَنْ کُلَیْبٍ الْأَسَدِیِّ (۱)قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام جَعَلَنِیَ اللَّهُ فِدَاکَ بَلَغَنَا عَنْکَ حَدِیثٌ قَالَ وَ مَا هُوَ قُلْتُ قَوْلُکَ إِنَّمَا یَغْتَبِطُ صَاحِبُ هَذَا الْأَمْرِ إِذَا کَانَ فِی هَذِهِ وَ أَوْمَأْتَ بِیَدِکَ إِلَی حَلْقِکَ فَقَالَ نَعَمْ إِنَّمَا یَغْتَبِطُ أَهْلُ هَذَا الْأَمْرِ إِذَا بَلَغَتْ هَذِهِ وَ أَوْمَأَ بِیَدِهِ إِلَی حَلْقِهِ أَمَّا مَا کَانَ یَتَخَوَّفُ مِنَ الدُّنْیَا فَقَدْ وَلَّی عَنْهُ وَ أَمَامَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ عَلِیٌّ وَ الْحَسَنُ وَ الْحُسَیْنُ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهِمْ (۲)

**[ترجمه]نوادر: کلیب اسدی گوید: خدمت امام صادق علیه السلام عرض کردم: فدایتان شوم، حدیثی از شما به ما رسیده است. فرمود: کدام حدیث؟ عرض کردم: این که فرموده اید: زمانی معتقدان به این امر(ولایت) شاد می شوند(دیگران به حالشان غبطه می خورند) که جانشان به این جا برسد، و با دست به گلوی مبارک اشاره فرموده اید.

حضرت علیه السلام فرمود: آری، معتقدان به این امر تنها زمانی شاد می شوند که جانشان به این جا برسد، و با دست به گلوی مبارکش اشاره فرمود، آن چه از امور دنیا که از آن بیم داشت، پشت سر گذاشته، و رسول خدا صلی الله علیه و آله و امام علی و امام حسن و امام حسین علیهم السلام را پیش روی خود می بیند. - . الزهد: ۱۵۷ -

**[ترجمه]

«۴»

ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر النَّضْرُ عَنْ یَحْیَی الْحَلَبِیِّ عَنْ أَیُّوبَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ إِنَّ أَشَدَّ مَا یَکُونُ عَدُوُّکُمْ کَرَاهِیَهً لِهَذَا الْأَمْرِ حِینَ تَبْلُغُ نَفْسُهُ هَذِهِ وَ أَوْمَأَ بِیَدِهِ إِلَی حَنْجَرَتِهِ ثُمَّ قَالَ إِنَّ رَجُلًا مِنْ آلِ عُثْمَانَ کَانَ سَبَّابَهً لِعَلِیٍّ علیه السلام فَحَدَّثَتْنِی مَوْلَاهٌ لَهُ کَانَتْ تَأْتِینَا قَالَتْ لَمَّا احْتُضِرَ قَالَ مَا لِی وَ لَهُمْ قُلْتُ جَعَلَنِیَ اللَّهُ فِدَاکَ مَا لَهُ قَالَ هَذَا فَقَالَ لِمَا أُرِیَ مِنَ الْعَذَابِ أَ مَا سَمِعْتَ قَوْلَ اللَّهِ تَبَارَکَ وَ تَعَالَی فَلا وَ رَبِّکَ لا یُؤْمِنُونَ حَتَّی یُحَکِّمُوکَ فِیما شَجَرَ بَیْنَهُمْ ثُمَّ لا یَجِدُوا فِی أَنْفُسِهِمْ حَرَجاً مِمَّا قَضَیْتَ وَ یُسَلِّمُوا تَسْلِیماً هَیْهَاتَ هَیْهَاتَ لَا وَ اللَّهِ حَتَّی یَکُونَ ثَبَاتُ الشَّیْ ءِ فِی الْقَلْبِ وَ إِنْ صَلَّی وَ صَامَ.

**[ترجمه]نوادر: ایوب می گوید: شنیدم امام صادق علیه السلام فرمود: بدترین زمانی که دشمن شما پیدا می کند از کراهتی که نسبت به این امر امامت دارد، زمانی است که جانش به این جا برسد و با دست به حنجره اش اشاره فرمود؛ سپس فرمود: مردی از آل عثمان بود که بسیار به علی علیه السلام ناسزا می گفت. پس کنیز او که به نزد ما رفت و آمد داشت به من گفت:

وقتی این شخص محتضر شد، گفت: مرا با آنان چه کار؟ ایوب می گوید: به حضرت عرضه داشتم: خدا مرا فدای شما بگرداند؛ چه شد که این جمله را گفت؟ فرمود: به خاطر عذابی که به او نشان داده شد! مگر نشنیده ای آن آیه را که فرمود:« فَلا وَ رَبِّکَ لا یُؤْمِنُونَ حَتَّی یُحَکِّمُوکَ فیما شَجَرَ بَیْنَهُمْ ثُمَّ لا یَجِدُوا فی أَنْفُسِهِمْ حَرَجاً مِمَّا قَضَیْتَ وَ یُسَلِّمُوا تَسْلیماً - . نساء / ۶۵ - {به پروردگارت سوگند که آن ها مؤمن نخواهند بود، مگر این که در اختلافات خود، تو را به داوری طلبند؛ و سپس از داوری تو، در دل خود احساس ناراحتی نکنند؛ و کاملا تسلیم باشند.} هیهات؛ هیهات؛ نه به خدا قسم ایمان نمی آورند تا این که در قلبشان ثبات پیدا کند؛ اگر چه نماز و روزه به جای بیاورند(تا در قلب ایمان نباشد، مؤمن نیستند ولو اهل نماز و روزه باشند.) - . الزهد: ۱۵۷ -

**[ترجمه]

«۵»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ عَبْدِ الرَّحِیمِ قَالَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام إِنَّمَا أَحَدُکُمْ حِینَ یَبْلُغُ نَفْسُهُ هَاهُنَا یَنْزِلُ عَلَیْهِ مَلَکُ الْمَوْتِ فَیَقُولُ أَمَّا مَا کُنْتَ تَرْجُو فَقَدْ أُعْطِیتَهُ وَ أَمَّا مَا کُنْتَ تَخَافُهُ فَقَدْ أَمِنْتَ مِنْهُ وَ یُفْتَحُ لَهُ بَابٌ إِلَی مَنْزِلِهِ مِنَ الْجَنَّهِ وَ یُقَالُ لَهُ انْظُرْ إِلَی مَسْکَنِکَ

ص: ۱۷۷

۱- کلیب وزان زبیر هو کلیب بن معاویه بن جبله الصیداوی الأسدی، أبو محمد، و قیل أبو الحسین، روی عن أبی جعفر و أبی عبد اللّه علیهما السلام، له کتاب. أورد ترجمته النجاشیّ فی ص ۲۲۳ من رجاله، و فی سائر کتب التراجم یوجد ترجمته و بیان حاله فلیراجع.

۲- تأتی صوره اخری للحدیث تحت رقم ۱۴.

فِی الْجَنَّهِ وَ انْظُرْ هَذَا رَسُولُ اللَّهِ وَ عَلِیٌّ وَ الْحَسَنُ وَ الْحُسَیْنُ علیهم السلام رُفَقَاؤُکَ وَ هُوَ قَوْلُ اللَّهِ الَّذِینَ آمَنُوا وَ کانُوا یَتَّقُونَ لَهُمُ الْبُشْری فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ فِی الْآخِرَهِ

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: امام باقر علیه السلام فرمود: فقط از شما شیعیان هنگامی که نفسش به گلویش رسید، ملک الموت بر او فرود می آید و می گوید: آن چه را امید می بردی به تو اعطا شد، و آن چه را از آن می ترسیدی نسبت به آن امان و ایمنی یافتی، و دری از بهشت به سوی مسکنش باز می کند و به او گفته می شود : به مسکنت در بهشت نگاه کن

ص: ۱۷۷

و بنگر این رسول خدا و علی و حسن و حسین علیهم السلام دوستانت هستند و این است گفتار خدا:{ همانان که ایمان آورده اند و همواره پرهیزکاری دارند . آنان را در زندگی دنیا وآخرت مژده و بشارت است در دنیا به وسیله وحی و در آخرت به خطاب خدا و گفتار فرشتگان - . یونس / ۶۳ - ۶۴ - .} - . تفسیر عیاشی ۲ : ۱۳۳ -

**[ترجمه]

«۶»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ أَبِی حَمْزَهَ الثُّمَالِیِّ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام مَا یُصْنَعُ بِأَحَدِنَا عِنْدَ الْمَوْتِ قَالَ أَمَا وَ اللَّهِ یَا أَبَا حَمْزَهَ مَا بَیْنَ أَحَدِکُمْ وَ بَیْنَ أَنْ یَرَی مَکَانَهُ مِنَ اللَّهِ وَ مَکَانَهُ مِنَّا إِلَّا أَنْ یَبْلُغَ نَفْسُهُ هَاهُنَا ثُمَّ أَهْوَی بِیَدِهِ إِلَی نَحْرِهِ أَ لَا أُبَشِّرُکَ یَا أَبَا حَمْزَهَ فَقُلْتُ بَلَی جُعِلْتُ فِدَاکَ فَقَالَ إِذَا کَانَ ذَلِکَ أَتَاهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ عَلِیٌّ علیه السلام مَعَهُ یَقْعُدُ عِنْدَ رَأْسِهِ فَقَالَ لَهُ إِذَا کَانَ ذَلِکَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَ مَا تَعْرِفُنِی أَنَا رَسُولُ اللَّهِ هَلُمَّ إِلَیْنَا فَمَا أَمَامَکَ خَیْرٌ لَکَ مِمَّا خَلَّفْتَ أَمَّا مَا کُنْتَ تَخَافُ فَقَدْ أَمِنْتَهُ وَ أَمَّا مَا کُنْتَ تَرْجُو فَقَدْ هَجَمْتَ عَلَیْهِ (۱)أَیَّتُهَا الرُّوحُ اخْرُجِی إِلَی رَوْحِ اللَّهِ وَ رِضْوَانِهِ وَ یَقُولُ لَهُ عَلِیٌّ عَلَیْهِ السَّلَامُ مِثْلَ قَوْلِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله ثُمَّ قَالَ یَا أَبَا حَمْزَهَ أَ لَا أُخْبِرُکَ بِذَلِکَ مِنْ کِتَابِ اللَّهِ قَوْلِ اللَّهِ الَّذِینَ آمَنُوا وَ کانُوا یَتَّقُونَ الْآیَهَ.

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: ابوحمزه ثمالی گوید: به امام باقر علیه السلام عرض کردم: هنگام مرگ با یکی از ما شیعیان شما چه می کنند؟ حضرت فرمود: هشیار باش ای ابا حمزه! به خدا قسمم نیست بین شما و بین این که جایگاه خود را نزد خدا و نزد ما ببیند، مگر آن که جانش به این جا برسد و با دست به گلوی خود اشاره فرمود؛ بعد فرمود: آیا بشارت ندهم تو را ای اباحمزه؟ عرض کردم: چرا فدای تو شوم. فرمود: آن گاه که مرگ فرارسد، رسول خدا صلی الله علیه و آله در حالی که علی علیه السلام با اوست می آیند؛ نزد سر او می نشیند و رسول خدا صلی الله علیه و آله در این هنگام می فرماید: آیا مرا نمی شناسی؟ من رسول خدایم به سوی ما بیا آن چه در پیش رو داری بهتر است برای تو از آن چه برجای گذاشتی، اما از آن چه می ترسیدی امان یافتی، و آن چه را امید داشتی بر آن دست یافتی. ای روح! برای رسیدن به راحتی و خشنودی خدا خارج شو. پس علی علیه السلام نیز سخنی مانند سخن رسول خدا صلی الله علیه و آله می گوید. سپس امام باقر علیه السلام فرمود: ای اباحمزه! آیا تو را به همین مطلب از کتاب خدا خبر ندهم؟ سخن خداوند است: «الذین آمنوا و کانوا یتقون» - . یونس / ۶۳ -

{همان ها که ایمان آوردند، و (از مخالفت فرمان خدا) پرهیز می کردند. } - . تفسیر عیاشی ۲ : ۱۳۴ -

**[ترجمه]

«۷»

جا، المجالس للمفید عَلِیُّ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ الزُّبَیْرِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیِّ بْنِ مَهْدِیٍّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیِّ بْنِ عَمْرٍو عَنْ أَبِیهِ عَنْ جَمِیلِ بْنِ صَالِحٍ عَنْ أَبِی خَالِدٍ الْکَابُلِیِّ عَنِ الْأَصْبَغِ بْنِ نُبَاتَهَ قَالَ: دَخَلَ الْحَارِثُ الْهَمْدَانِیُّ عَلَی أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ عَلِیٍّ علیه السلام فِی نَفَرٍ مِنَ الشِّیعَهِ وَ کُنْتُ فِیهِمْ فَجَعَلَ الْحَارِثُ یَتَّئِدُ فِی مِشْیَتِهِ وَ یَخْبِطُ الْأَرْضَ بِمِحْجَنِهِ وَ کَانَ مَرِیضاً فَأَقْبَلَ عَلَیْهِ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام وَ کَانَتْ لَهُ مِنْهُ مَنْزِلَهٌ فَقَالَ کَیْفَ تَجِدُکَ یَا حَارِثُ فَقَالَ نَالَ الدَّهْرُ یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ مِنِّی وَ زَادَنِی أَوْباً غَلِیلًا اخْتِصَامُ أَصْحَابِکَ بِبَابِکَ قَالَ وَ فِیمَ خُصُومَتُهُمْ قَالَ فِیکَ وَ فِی الثَّلَاثَهِ مِنْ قَبْلِکَ (۲)فَمِنْ مُفْرِطٍ مِنْهُمْ غَالٍ وَ مُقْتَصِدٍ تَالٍ وَ مِنْ مُتَرَدِّدٍ مُرْتَابٍ لَا یَدْرِی أَ یُقْدِمُ أَمْ یُحْجِمُ فَقَالَ حَسْبُکَ یَا أَخَا هَمْدَانَ أَلَا إِنَّ خَیْرَ شِیعَتِی النَّمَطُ (۳)الْأَوْسَطُ إِلَیْهِمْ یَرْجِعُ الْغَالِی وَ بِهِمْ یَلْحَقُ التَّالِی فَقَالَ لَهُ الْحَارِثُ لَوْ کَشَفْتَ فِدَاکَ أَبِی وَ أُمِّی الرَّیْنَ عَنْ قُلُوبِنَا وَ جَعَلْتَنَا فِی ذَلِکَ عَلَی بَصِیرَهٍ مِنْ أَمْرِنَا قَالَ قَدْکَ

۱- أی انتهیت إلیه بغته علی غفله منک.

۲- فی کشف الغمّه ص ۱۲۳ هکذا: قال: فی شأنک و البلیه من قبلک. و فی ذیل ص ۳ من الأمالی للمفید جعله بدلا عما فی المتن.

۳- النمط: جماعه من الناس أمرهم واحد.

فَإِنَّکَ امْرُؤٌ مَلْبُوسٌ عَلَیْکَ إِنَّ دِینَ اللَّهِ لَا یُعْرَفُ بِالرِّجَالِ بَلْ بِآیَهِ الْحَقِّ فَاعْرِفِ الْحَقَّ تَعْرِفْ أَهْلَهُ یَا حَارِثُ إِنَّ الْحَقَّ أَحْسَنُ الْحَدِیثِ وَ الصَّادِعَ (۱)بِهِ مُجَاهِدٌ وَ بِالْحَقِّ أُخْبِرُکَ فَأَرْعِنِی سَمْعَکَ ثُمَّ خَبِّرْ بِهِ مَنْ کَانَتْ لَهُ حَصَانَهٌ مِنْ أَصْحَابِکَ أَلَا إِنِّی عَبْدُ اللَّهِ وَ أَخُو رَسُولِهِ وَ صِدِیقُهُ الْأَوَّلُ قَدْ صَدَّقْتُهُ وَ آدَمُ بَیْنَ الرُّوحِ وَ الْجَسَدِ ثُمَّ إِنِّی صِدِیقُهُ الْأَوَّلُ فِی أُمَّتِکُمْ حَقّاً فَنَحْنُ الْأَوَّلُونَ وَ نَحْنُ الْآخِرُونَ وَ نَحْنُ خَاصَّتُهُ یَا حَارِثُ وَ خَالِصَتُهُ وَ أَنَا صِفْوُهُ وَ وَصِیُّهُ وَ وَلِیُّهُ وَ صَاحِبُ نَجْوَاهُ وَ سِرِّهِ أُوتِیتُ فَهْمَ الْکِتَابِ وَ فَصْلَ الْخِطَابِ وَ عِلْمَ الْقُرُونِ وَ الْأَسْبَابِ وَ اسْتُودِعْتُ أَلْفَ مِفْتَاحٍ یَفْتَحُ کُلُّ مِفْتَاحٍ أَلْفَ بَابٍ یُفْضِی کُلُّ بَابٍ إِلَی أَلْفِ عَهْدٍ (۲)وَ أُیِّدْتُ وَ اتُّخِذْتُ وَ أُمْدِدْتُ بِلَیْلَهِ الْقَدْرِ نَفْلًا وَ إِنَّ ذَلِکَ لَیَجْرِی لِی وَ لِمَنْ تَحَفَّظَ (۳)مِنْ ذُرِّیَّتِی مَا جَرَی اللَّیْلُ وَ النَّهَارُ حَتَّی یَرِثَ اللَّهُ الْأَرْضَ وَ مَنْ عَلَیْهَا وَ أُبَشِّرُکَ یَا حَارِثُ لَتَعْرِفُنِی عِنْدَ الْمَمَاتِ وَ عِنْدَ الصِّرَاطِ وَ عِنْدَ الْحَوْضِ وَ عِنْدَ الْمُقَاسَمَهِ قَالَ الْحَارِثُ وَ مَا الْمُقَاسَمَهُ قَالَ مُقَاسَمَهُ النَّارِ أُقَاسِمُهَا قِسْمَهً صَحِیحَهً أَقُولُ هَذَا وَلِیِّی فَاتْرُکِیهِ وَ هَذَا عَدُوِّی فَخُذِیهِ ثُمَّ أَخَذَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام بِیَدِ الْحَارِثِ- فَقَالَ یَا حَارِثُ أَخَذْتُ بِیَدِکَ کَمَا أَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِیَدِی فَقَالَ لِی وَ قَدْ شَکَوْتُ إِلَیْهِ حَسَدَ قُرَیْشٍ وَ الْمُنَافِقِینَ لِی إِنَّهُ إِذَا کَانَ یَوْمُ الْقِیَامَهِ أَخَذْتُ بِحَبْلِ اللَّهِ وَ بِحُجْزَتِهِ یَعْنِی عِصْمَتَهُ مِنْ ذِی الْعَرْشِ تَعَالَی وَ أَخَذْتَ أَنْتَ یَا عَلِیُّ بِحُجْزَتِی وَ أَخَذَ ذُرِّیَّتُکَ بِحُجْزَتِکَ وَ أَخَذَ شِیعَتُکُمْ بِحُجَزِکُمْ فَمَا ذَا یَصْنَعُ اللَّهُ بِنَبِیِّهِ وَ مَا یَصْنَعُ نَبِیُّهُ بِوَصِیِّهِ خُذْهَا إِلَیْکَ یَا حَارِثُ قَصِیرَهٌ مِنْ طَوِیلَهٍ أَنْتَ مَعَ مَنْ أَحْبَبْتَ وَ لَکَ مَا اکْتَسَبْتَ یَقُولُهَا ثَلَاثاً فَقَامَ الْحَارِثُ یَجُرُّ رِدَاءَهُ وَ یَقُولُ مَا أُبَالِی بَعْدَهَا مَتَی لَقِیتُ الْمَوْتَ أَوْ لَقِیَنِی قَالَ جَمِیلُ بْنُ صَالِحٍ وَ أَنْشَدَنِی أَبُو هَاشِمٍ السَّیِّدُ الْحِمْیَرِیُّ رَحِمَهُ اللَّهُ فِیمَا تَضَمَّنَهُ هَذَا الْخَبَرُ:

قَوْلُ عَلِیٍّ لِحَارِثٍ عَجَبٌ*** کَمْ ثَمَّ أُعْجُوبَهً لَهُ حَمَلًا

ص: ۱۷۹

۱- صدع بالحق. تکلم به جهارا.

۲- فی نسخه: الف الف.

۳- فی نسخه: استحفظ.

يَا حَارِ هَمْدَانَ مَنْ يَمُتْ يَرَنِی*** مِنْ مُؤْمِنٍ أَوْ مُنَافِقٍ قُبُلًا

يَعْرِفُنِی طَرْفُهُ وَ أَعْرِفُهُ*** بِنَعْتِهِ (۱)وَ اسْمِهِ وَ مَا عَمِلَا

وَ أَنْتَ عِنْدَ الصِّرَاطِ تَعْرِفُنِی*** فَلَا تَخَفْ عَثْرَهً وَ لَا زَلَلًا

أَسْقِيكَ مِنْ بَارِدٍ عَلَى ظَمَإٍ*** تَخَالُهُ فِی الْحَلَاوَهِ الْعَسَلَا

أَقُولُ لِلنَّارِ حِينَ تُوقَفُ لِلْعَرْضِ ***دَعِيهِ لَا تَقْتُلِی الرَّجُلَا

دَعِيهِ لَا تَقْرَبِيهِ إِنَّ لَهُ*** حَبْلًا بِحَبْلِ الْوَصِيِّ مُتَّصِلًا

ما، الأمالی للشيخ الطوسی جماعه عن أبی المفضل عن محمد بن علی بن مهدی و غيره عن محمد بن علی بن عمرو مثله (۲)

**[ترجمه]مجالس مفيد: اصبغ بن نباته روايت كرده: حارث همدانی بر امير المؤمنين عليه السّلام با گروهی از شيعيان، كه من هم با آنان بودم، وارد شد. حارث هنگام راه رفتن پاهايش تا می خورد و زمين را با پا خط می كشيد، حارث مريض هم بود، با اين حال به سوی علی عليه السّلام رو آورد او در پيش علی عليه السلام مقام و منزلتی داشت.

حضرت امير المؤمنين عليه السلام فرمود: چطور می بينم تو را ای حارث؟ عرض كرد روزگارم به پايان رسيده ای امير المؤمنين، دشمنی شيعيانت بر در خانه ات سوز اندوه مرا بيشتر می كند، حضرت فرمود: دشمنی آنان در چه چيز است؟ عرض كرد: در باره ی تو و سه چيز درباره تو؛ پس يک دسته از آنان غلوّ كنندگان درباره ی تو هستند كه تو را خدا می دانند، يک دسته ميانه رو اند كه تو را نه خدا می دانند و نه هم يک بشر عادی، يک دسته هم در باره تو سرگردان هستند و شک دارند و نمی دانند تو را پيشوا قرار دهند يا ديگری را.

حضرت فرمود: ای برادر همدانی، كافيست تو را كه بهترين شيعيان من دسته ی وسط باشند، غلوّكنندگان و آنانی كه شک دارند، به اين دسته می پيوندند. عرض كرد: چه می شود اگر مطلب را آشكار كنی پدر و مادرم قربانت، و شک را از دل ما بزدائی و ما را در يک بينائی از وظيفه مان قرار دهی؟ فرمود: اين امريست

ص: ۱۷۸

پوشيده ی بر تو، دين خدا به مردان شناخته نمی شود، بلكه به نشانه ی حق شناخته می شود. ای حارث، حق را بشناس، بعد اهل حق را خواهی شناخت. ای حارث، حق بهترين حديث است، و فريادزننده به حق مجاهد است، تو را از حق خبر دهم گوشت را فرا سوی من دار!

بعد او را خبر داد كه گمراهست هر كس جز اين عقيده داشته باشد كه من بنده ی خدا و برادر رسول خدايم، صديق اول منم، من رسول خدا را تصديق كردم در صورتی كه آدم ميان روح و جسم بود، بعد او را در ميان شما مردم به حق تصديق كردم،

مائیم اول ها و آخرها، ما خواص پیامبریم. ای حارث! محمّد صلی الله علیه و آله پیامبر خدا و من وصی و ولی او و صاحب کار وی هستم، من محرم رازهای اویم، خدا به من فهم کتاب و فصل الخطاب و دانش قرآن بخشیده، به من یک هزار کلید سپرده شد که با هر کلید یک هزار در از دانش باز می شود، و در هر بابی هزار پیمانست، با سه وسیله من تایید و یاری می شوم، این همه دانش برای من و فرزندانم که حفظ این امانت را کنند، جاریست تا هنگامی که روز شب در جریانست، تا زمانی که خدا زمین را ارث برد، و هر کس را که بر زمین است. تو را مژده دهم ای حارث تا مرا هنگام مرگ بشناسی، و نزد صراط و نزد حوض و هنگام تقسیم کردن؛ حارث پرسید: مقاسمه و تقسیم چیست؟ فرمود: بهشت و جهنم را بخش می کنم، تقسیمی صحیح و درست؛ به آتش می گویم: این دوست من است؛ آن را رها کن و این دشمن من است او را بگیر؛

سپس حضرت امیر المؤمنین علیه السلام دست حارث را گرفت و فرمود: ای حارث، دست تو را گرفتم همان طوری که رسول خدا (ص) دست مرا گرفت، در آن هنگام که از قریش و منافقین شکایت کردم. پیامبر فرمود: هر گاه روز قیامت شود چنگ به ریسمان خدا و حفظ و نگهداری صاحب عرش می زنم، و تو نیز یا علی به دامن من چنگ می زنی؛ فرزندانت به دامن تو چنگ می زنند، و شیعیانت چنگ به دامن شما می زنند، چه می کند خدا با پیامبرش؟ و پیامبرش با وصی او چه می کند؟ بگیر این ها که گفتم که اندکی از بسیار است، تو با هر کس که دوست داری باشی و برای تو است هر چه انجام داده ای، این حرف را سه مرتبه علی برای حارث تکرار کرد.

حارث برخاست و دامنش به زمین کشیده می شد و می گفت: چه باکی دارم از پروردگارت بعد از این هر گاه بمیرم و مرگ مرا ملاقات کند.

جمیل بن صالح می گوید: گفتار علی علیه السلام به حارث همدانی بسی شگفت انگیز است، و حارث چه شگفتیها از آن گفتار بر گرفته و با خود به همراه برد.

سید حمیری رحمه الله نیز مضمون این خبر را برای من به شعر در آورد:

سخن علی علیه السلام به حارث عجیب بود و چه بسیار سخن عجیب در آن جا برای او حمل فرمود!

ص: ۱۷۹

ای حارث همدانی! هر کس چه مؤمن و چه منافق پیش از مرگ مرا در مقابل و روبرو خواهد دید.

او مرا با دیدگان خود می بیند، و من او را با تمام صفات و نام و نشان و کردار و عملش می شناسم.

و تو ای حارث در کنار پل دوزخ مرا خواهی دید و خواهی شناخت، بنا بر این از لغزش و افتادن از روی پل در میان دوزخ بیم مدار.

من در آن حال که تو در نهایت تشنگی و فرط عطش هستی از آبهای سرد و خوشگوار سیرابت می کنم که از فرط شیرینی پنداری که عسل است.

در هنگامی که در مقام عرض و حساب تو را در برابر آتش متوقّف سازند، به آتش گویم: او را رها کن و این مرد را نکَش.

او را رها کن و ابداً گرد ساحت او مگرد و به وی نزدیک نشو، که او به ریسمانی چنگ زده که به ریسمان ولایت وصیّ رسول خدا متّصل است. - . امالی مفید: ۳ -

مثل این روایت در امالی شیخ طوسی نیز نقل شده است. - . امالی طوسی: ۶۲۵ -

**[ترجمه]

بیان

یتّئد أی یتثبت و یتأنّی من التؤده و فی ما یتأوّد أی یتعوج و خبطه ضربه شدیدا و المحجن کمنبر العصا المعوجه و أوب کفرح غضب و فی ما أوارا و غلیلا و الأوار بالضم حراره الشمس و حراره العطش و الغلیل الحقد و الضغن و حراره الحب و الحزن و أحجم عنه کفّ أو نکص هیبه و قد إذا کانت اسمیه تکون علی وجهین اسم فعل مرادفه لیکفی نحو قولهم قدنی درهم و اسم مرادف لحسب ذکره الفیروزآبادی و قال أرعنی سمعک و راعنی استمع لمقالی قوله علیه السلام نفلا أی زائدا علی ما أعطیت من الفضائل و الکرائم قوله علیه السلام قبلا أی مقابله و عیانا و قوله علیه السلام تخاله أی تظنه.

**[ترجمه]« یتّئد»: در گام برداشتن ثابت شد و تأمل و درنگ نمود، از التؤده گرفته شده. در نسخه امالی شیخ عبارت« یتأود»: کج یا خم شد.« خبطه»: به شدت او را کتک زد،« المحجن» بر وزن منبر: عصای کج؛« أوب» بر وزن فرح: خشمگین شد.

در نسخه امالی« أُوارا و غلیلا»، الاوار با ضمه: حرارت خورشید، و شدت عطش را گویند. «الغلیل»: حقد و کینه، سوزش غم و شادی. « أحجم عنه» : خودداری کرد و یا از روی ترس از آن کار صرف نظر کرد. و قد اگر اسمیه باشد دو وجه دارد: اسم فعل که مرادف آن یکفی می باشد، مانند:« قدنی درهم»: برای من یک درهم بس است، و به معنای « حسب» نیز می باشد. فیروز آبادی ضمن بیان آن می گوید:« أرعنی سمعک وراعنی» : به سخنان من گوش بده.

« نفلا»: اضافه بر آن فضل و کرم هایی که به تو عطا نمودم.« قبلا»: رو به رو و آشکارا.« و تخاله»: گمان می کنی.

**[ترجمه]

«۸»

فس، تفسیر القمی أَبِی عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنِ ابْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: مَا یَمُوتُ مُوَالٍ لَنَا مُبْغِضٌ لِأَعْدَائِنَا إِلَّا وَ یَحْضُرُهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ وَ الْحَسَنُ

۱- فى نسخه: بعينه.

۲- أورده الطبرىّ أيضا فى ص ۴ من بشاره المصطفى باختلاف يسير بإسناده عن أبى البقاء إبراهيم بن الحسين البصرى، عن أبى طالب محمّد بن الحسين بن عتبه، عن محمّد بن الحسن بن الحسين بن أحمد الفقيه، عن حمويه أبى عبد اللّه بن علىّ بن حمويه، عن محمّد بن عبد اللّه بن المطلب الشيبانى، عن محمّد بن علىّ بن مهدىّ. إلا أن فيه: أقول للنار حين توقف للعرض*** على حرها دعى الرجلا. و زاد فى آخره: هذا لنا شيعه و شيعتنا*** أعطانى اللّه فيهم الاملا و أورده أيضا الاربلى فى ص ۱۲۳ من كشف الغمّه و فيه: دعيه لا تقربى لا تقبل الرجلا.

وَ الْحُسَيْنُ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ فَيَرَوْنَهُ وَ يُبَشِّرُونَهُ وَ إِنْ كَانَ غَيْرَ مُوَالٍ لَنَا يَرَاهُمْ بِحَيْثُ يَسُوؤُهُ وَ الدَّلِيلُ عَلَى ذَلِكَ قَوْلُ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام لِحَارِثٍ الْهَمْدَانِي:

يَا حَارِ هَمْدَانَ مَنْ يَمُتْ يَرَنِی*** مِنْ مُؤْمِنٍ أَوْ مُنَافِقٍ قُبُلًا

**[ترجمه]تفسیر قمی: امام صادق علیه السلام فرمود: هیچ دوست دار ما و بیزار از دشمنان ما از دنیا نمی رود مگر این که رسول خدا صلی الله علیه و آله و امیرالمومنین و امام حسن

ص: ۱۸۰

و امام حسین علیهم السلام را دیده و او را بشارت می دهند، و اگر دوستدار ما نباشد، ایشان را به گونه ای می بیند که نمی پسندد. تأیید این سخن، فرمایش امیرالمومنین علیه السلام به حارث همدانی است که فرمود:

ای حارث همدانی هر کس چه مؤمن و چه منافق پیش از مرگ مرا بالعیان و روبرو خواهد دید. - . تفسیر قمی ۲ : ۲۲۷ -

**[ترجمه]

«۹»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی الْمُفِيدُ عَنِ الْمَرَاغِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ صَالِحٍ السَّبِيعِيِّ عَنْ صَالِحِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ عِيسَى بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ الْحُسَيْنِ الْعُرَنِيِّ عَنْ يَحْيَى بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبَانِ بْنِ تَغْلِبَ عَنْ أَبِي دَاوُدَ الْأَنْصَارِيِّ عَنِ الْحَارِثِ الْهَمْدَانِيِّ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ علیهما السلام فَقَالَ مَا جَاءَ بِكَ فَقُلْتُ حُبِّي لَكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فَقَالَ يَا حَارِثُ أَ تُحِبُّنِي قُلْتُ نَعَمْ وَ اللَّهِ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ قَالَ أَمَا لَوْ بَلَغَتْ نَفْسُكَ الْحُلْقُومَ رَأَيْتَنِي حَيْثُ تُحِبُّ وَ لَوْ رَأَيْتَنِي وَ أَنَا أَذُودُ (۱)الرِّجَالَ عَنِ الْحَوْضِ ذَوْدَ غَرِيبَةِ الْإِبِلِ لَرَأَيْتَنِي حَيْثُ تُحِبُّ وَ لَوْ رَأَيْتَنِي وَ أَنَا مَارٌّ عَلَى الصِّرَاطِ بِلِوَاءِ الْحَمْدِ بَيْنَ يَدَيْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَرَأَيْتَنِي حَيْثُ تُحِبُّ: (۲).

ما، الأمالی للشیخ الطوسی المفید عن المرزبانی عن عبد الله بن الحسن عن محمد بن رشید قال آخر شعر قاله السید بن محمد رحمه الله قبل وفاته بساعه و ذلک أنه أغمی علیه و اسود لونه ثم أفاق و قد ابیض وجهه و هو یقول

أحب الذی من مات من أهل وده ***تلقاه بالبشری لدی الموت یضحک

و من مات یهوی غیره من عدوه ***فلیس له إلا إلی النار مسلک

أبا حسن تفدیک نفسی و أسرتی*** و مالی و ما أصبحت فی الأرض أملک

أبا حسن إنی بفضلک عارف ***و إنی بحبل من هواک لممسک

۱- ذاد الإبل عن الماء: دفعه و طرده.

۲- أورد الشاعر المضمون فی سبیکه النظم و القریض فی قوله: لنحن علی الحوض ذواده*** نذود و تسعد وراده و ما فاز من فاز إلّا بنا*** و ما خاب من حبنا زاده و من سرنا نال منا السرور*** و من ساءنا ساء میلاده و من کان ظالمنا حقنا*** فان القیامه میعاده أورده الطبریّ فی ص ۱۳۶ من بشاره المصطفی باسناد له عن أحمد بن زیاد الهمدانیّ قال: رأیت صبیا صغیرا یکون سباعیا أو ثمانیا بالمدینه ینشد، فقلت: یا فتی لمن هذه الأبیات؟ فقال: لمنشدها فقلت: من الفتی؟ قال: علوی فاطمی، إیها عنک.

و أنت وصی المصطفی و ابن عمه*** و إنا نعادی مبغضیک و نترک

موالیک ناج مؤمن بین الهدی*** و غالیک معروف الضلاله مشرک

و لاحٍ لحانی فی علی و حزبه*** فقلت لحاک الله إنک أعفک

و معنی أعفک أحمق (۱)(ص ۳۰)

**[ترجمه]امالی طوسی: از حارث روایت است که گفت: خدمت امیرمؤمنان علی بن ابی طالب علیه السلام رسیدم، فرمود: تو را چه به این جا آورده؟ گفتم: یا امیر المؤمنین! دوستی شما! فرمود: حارث! مرا دوست داری؟ گفتم: یا امیرالمؤمنین! به خدا قسم آری! فرمود: آگاه باش! هنگامی که نَفَست به گلویت برسد، هر جا که دوست داشته باشی مرا می بینی؛ و و اگر مرا ببینی که مردم را از حوض می رانم مانند رانده شتران غریبه از حوض؛ و مرا ببینی که مقابل رسول خدا (ص) با پرچم حمد از پل صراط عبور می کنم، هر جا که دوست داشته باشی مرا خواهی دید. - . امالی طوسی: ۴۸ -

در امالی شیخ طوسی آمده که محمد بن رشید می گوید: آخرین شعری را که سید پسر محمد رحمه الله سرود، یک ساعت قبل از وفاتش بود و علت این بود که بیهوش شد و رنگش تیره شد، سپس به هوش آمد در حالی که چهره اش سفید شده بود در حالی که چنین می گفت:

من دوست دارم آن کسی را که هر کس از اهل مودت او بمیرد، او را با شادمانی به هنگام مرگ خواهد دید و آن محبّ می خندد؛

و کسی که بمیرد و غیر او از دشمنانش را دوست بدارد، جز به سمت آتش راهی ندارد!

یا ابا الحسن! علی جان! جان و خانواده ام و دارای ام و هر آن چه که در زمین دارم، فدای تو باد!

ای ابا الحسن! من به فضل تو عارفم و به ریسمان هر آن کس که تو را دوست دارد چنگ زننده ام؛

ص: ۱۸۱

و تو وصیّ مصطفی (ص) و پسر عموی او هستی و ما با مبغضان تو دشمنی داریم و ترکشان می کنیم.

دوستان تو اهل نجات و مؤمن اند و هدایتشان آشکار است و غلوّ کنندگان در حق تو گمراهیشان آشکار و مشرک هستند.

و ملامت کننده ای مرا در مورد علی و حزب او سرزنش نمود؛ پس گفتم: خدا تو را قبیح و زشت کند که تو حقیقتاً احمق هستی!

و واژه اعفک به معنای احمق است. - . امالی طوسی: ۴۹ -

**[ترجمه]

توضیح

لحا الله فلانا قبّحه و لعنه و لحيت الرجل ألحاه لحيا لمته و الملاحاه المنازعه.

**[ترجمه]« لحا الله فلانا»: خداوند او را زشت گردانیده و لعنت نمود.« لحيت الرجل ألحاه لحيا»: او را سرزنش كردم.« الملاحاه»: مجادله و دشمنى.

**[ترجمه]

«۱۰»

ع، علل الشرائع أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ مَهْزِیَارَ عَنْ أَخِیهِ عَلِیٍّ عَنْ فَضَالَهَ عَنْ مُعَاوِیَهَ بْنِ وَهْبٍ عَنْ یَحْیَی بْنِ سَابُورَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ فِی الْمَیِّتِ تَدْمَعُ عَیْنُهُ عِنْدَ الْمَوْتِ فَقَالَ ذَلِکَ عِنْدَ مُعَایَنَهِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَرَی مَا یَسُرُّهُ قَالَ ثُمَّ قَالَ أَ مَا تَرَی الرَّجُلَ إِذَا یَرَی مَا یَسُرُّهُ فَتَدْمَعُ عَیْنُهُ وَ یَضْحَکُ.

کا، الکافی محمد بن یحیی عن أحمد بن محمد عن علی بن الحکم عن معاویه بن وهب مثله: (۲)- ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر فضاله مثله- مع، معانی الأخبار ابن الولید عن الصفار عن ابن معروف عن علی بن مهزیار عن فضاله مثله (۳).

**[ترجمه]علل الشرائع: یحیی بن سابور می گوید: از حضرت ابی عبد اللَّه علیه السّلام شنیدم که درباره میّت می فرمودند: چشم او هنگام مرگ گریان است! این در وقتی است که رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله را می بیند که آن چه او را مسرور می سازد را می بیند. سپس امام علیه السّلام فرمودند: آیا ندیده ای انسانی وقتی چیزی می بیند که مسرورش می کند، در نتیجه اشک از چشم هایش جاری می گردد و می خندد؟ -. علل الشرایع ۱ : ۳۵۶ -

در کتاب کافی -. کافی ۳ : ۷۰ - و نوادر -. الزهد: ۱۵۵ - و معانی الاخبار -. معانی الاخبار: ۲۳۶ - مثل این روایت نقل شده است.

**[ترجمه]

«۱۱»

فس، تفسیر القمی یا أَیَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّهُ ارْجِعِی إِلی رَبِّکِ راضِیَهً مَرْضِیَّهً قَالَ إِذَا حَضَرَ الْمُؤْمِنَ الْوَفَاهُ نَادَی مُنَادٍ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ یا أَیَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّهُ ارْجِعِی راضِیَهً بِوَلَاءِ عَلِیٍ

١- أورده الطبرىّ فى ص ٩٢ من كتابه بشاره المصطفى بإسناده عن الحسن بن الحسين بن بابويه عن محمّد بن الحسن الطوسىّ، عن المفيد؛ و فيه ثلاثه عشر بيتا.

٢- باختلاف يسير. م.

٣- باختلاف يسير. م.

مَرْضِيَّةً بِالثَّوَابِ فَادْخُلِي فِي عِبادِي وَ ادْخُلِي جَنَّتِي فَلَا يَكُونُ لَهُ هِمَّةٌ إِلَّا اللُّحُوقُ بِالنِّدَاءِ.

**[ترجمه]تفسیر قمی: علی بن ابراهیم در تفسیر آیه شریفه« يا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلى رَبِّكِ راضِيَةً مَرْضِيَّةً» - . فجر / ۲۸ - ۳۰ - فرمود: هنگام مرگ مومن، منادی از سوی خدا ندا می دهد: ای نفس مطمئنه! بر گرد به سوی پروردگارت در حالی که راضی به ولایت علی علیه السلام،

ص: ۱۸۱

و خشنود به ثواب الهی هستی، پس داخل بین بندگان من شو و داخل بهشت من شو! پس هم و غمی جز پیوستن به ندای الهی ندارد. - . تفسیر قمی ۲ : ۴۱۸ -

**[ترجمه]

«۱۲»

ل، الخصال الْأَرْبَعُمِائَةِ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام تَمَسَّكُوا بِمَا أَمَرَكُمْ اللَّهُ بِهِ فَمَا بَيْنَ أَحَدِكُمْ وَ بَيْنَ أَنْ يَغْتَبِطَ وَ يَرَى مَا يُحِبُّ إِلَّا أَنْ يَحْضُرَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ مَا عِنْدَ اللَّهِ خَيْرٌ وَ أَبْقى وَ تَأْتِيهِ الْبِشَارَةُ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَتَقَرُّ عَيْنُهُ وَ يُحِبُّ لِقَاءَ اللَّهِ.

**[ترجمه]خصال: امیر المؤمنین علیه السلام فرمود: به آن چه خدا به آن امرتان فرموده چنگ بزنید؛ پس فاصله بین یکی از شما و بین این که خوشحال شود و آن چه را دوست دارد ببیند نیست مگر این که رسول خدا (ص) نزد او حاضر گردد و آن چه نزد خداست بهتر و باقی تر است و بشارت از جانب خدای عز و جل به او می رسد و در نتیجه چشمش روشن می گردد و ملاقات خدا را دوست دارد. - . خصال ۲ : ۶۱۴ -

**[ترجمه]

«۱۳»

یر، بصائر الدرجات أَحْمَدُ بْنُ الْحُسَيْنِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ يَحْيَى الْخَثْعَمِيِّ عَنْ بُرَيْدِ (۱)بْنِ مُعَاوِيَةَ الْعِجْلِيِّ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام اعْمَلُوا فَسَيَرَى اللَّهُ عَمَلَكُمْ وَ رَسُولُهُ وَ الْمُؤْمِنُونَ فَقَالَ مَا مِنْ مُؤْمِنٍ يَمُوتُ وَ لَا كَافِرٍ فَيُوضَعُ فِي قَبْرِهِ حَتَّى يُعْرَضَ عَمَلُهُ عَلَى رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ عَلَى عَلِيٍّ علیه السلام فَهَلُمَّ جَرّاً إِلَى آخِرِ مَنْ فَرَضَ اللَّهُ طَاعَتَهُ عَلَى الْعِبَادِ.

**[ترجمه]بصائر الدرجات: برید عجلی گوید: برای امام باقر علیه السلام این آیه را خواندم که:« عمل کنید که به زودی خداوند و رسولش و مؤمنین عمل شما را می بینند» - . توبه / ۱۰۹ - حضرت فرمود: هیچ مؤ من و کافری نیست که بمیرد و در قبرش نهاده شود مگر این که عملش بر رسول خدا صلی الله علیه و آله و بر علی علیه السلام و همین طور تا آخر بر همه آنانی که خداوند طاعت آنان را بندگان واجب ساخته است عرضه می شود. - . بصائر الدرجات: ۳۹۷ -

**[ترجمه]

«۱۴»

سن، المحاسن أَبِی عَنْ حَمْزَهَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ جَمِیلِ بْنِ دَرَّاجٍ عَنْ کُلَیْبِ بْنِ مُعَاوِیَهَ الْأَسَدِیِّ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام مَا بَیْنَ مَنْ وَصَفَ هَذَا الْأَمْرَ وَ بَیْنَ أَنْ یَغْتَبِطَ وَ یَرَی مَا تَقَرُّ بِهِ عَیْنُهُ إِلَّا أَنْ تَبْلُغَ نَفْسُهُ هَذِهِ فَیُقَالُ أَمَّا مَا کُنْتَ تَرْجُو فَقَدْ قَدِمْتَ عَلَیْهِ وَ أَمَّا مَا کُنْتَ تَتَخَوَّفُ فَقَدْ أَمِنْتَ مِنْهُ وَ إِنَّ أَمَامَکَ لِإِمَامَ صِدْقٍ اقْدَمْ عَلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ عَلِیٍّ وَ الْحَسَنِ وَ الْحُسَیْنِ علیهم السلام (۲)

**[ترجمه]محاسن: امام صادق علیه السلام فرمود: بین توصیف این امر (سعادت ابدی شیعیان) و بین این که شخص خوشحال شود و آن چه چشمش بدان روشن می شود را ببیند فاصله ای نیست مگر این که جانش به حلقومش برسد؛ پس به او گفته می شود: اما آن چه آرزویش را داشتی که بر آن وارد گشتی و اما از آن چه می ترسیدی ایمن شدی و امام تو امام راستینی است؛ بر رسول خدا و علی و حسن و حسین علیهم السلام وارد شو! - . محاسن: ۱۷۴ -

**[ترجمه]

«۱۵»

سن، المحاسن ابْنُ فَضَّالٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ عُقْبَهَ (۳)عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْوَلِیدِ النَّخَعِیِّ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ أَشْهَدُ عَلَی أَبِی علیه السلام أَنَّهُ کَانَ یَقُولُ مَا بَیْنَ أَحَدِکُمْ وَ بَیْنَ

۱- برید- وزان زبیر- بن معاویه العجلیّ، أبو القاسم، عربی، روی عن أبی عبد اللّه و أبی جعفر علیهما السلام، مات فی حیاه أبی عبد اللّه علیه السلام و قیل: فی سنه ۱۵۰، و الرجل وجه من وجوه أصحابنا، و فقیه من أکابر فقهائنا، له محل عند الأئمّه علیهم السلام، قال الکشّیّ: إنّه ممن اتفقت العصابه علی تصدیقه، و ممن انقادوا له بالفقه، و روی أخبارا کثیره فی فضله و توثیقه عن الأئمّه، یوجد ترجمته فی ص ۱۵۵ من رجال الکشّیّ، و فی ص ۸۱ من النجاشیّ، و فصل الفاضل المامقانی ترجمته فی ج ۱ ص ۱۶۴ فلیراجع.

۲- تقدم الحدیث بألفاظ اخری تحت رقم ۳ مع ضبط کلیب.

۳- عقبه بضم العین و سکون القاف.

أَنْ يَغْتَبِطَ وَ يَرَى مَا تَقَرُّ بِهِ عَيْنُهُ إِلَّا أَنْ تَبْلُغَ نَفْسُهُ هَذِهِ وَ أَوْمَأَ بِيَدِهِ إِلَى حَلْقِهِ وَ قَدْ قَالَ اللَّهُ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ وَ جَعَلْنا لَهُمْ أَزْواجاً وَ ذُرِّيَّةً فَنَحْنُ وَ اللَّهِ ذُرِّيَّةُ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله.

**[ترجمه]محاسن: امام صادق علیه السلام فرمود: من گواهم بر پدرم که می فرمود: فاصله بین شما و بین

ص: ۱۸۳

این که دیگران حسرت مقامتان را بخورند و شاد و خرم از آینده خود شوید، به همین است که جانتان به این جا برسد، و اشاره به حلق خود کرد، خداوند تبارک و تعالی در کتاب خود فرموده است« وَ لَقَدْ أَرْسَلْنا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ وَ جَعَلْنا لَهُمْ أَزْواجاً وَ ذُرِّيَّةً» - . رعد / ۳۸ - {و قطعاً پیش از تو [نیز] رسولانی فرستادیم، و برای آنان زنان و فرزندانی قرار دادیم} پس به خدا قسم ما ذریه پیامبر اکرم صلی اللّه علیه و آله و سلم هستیم. - . محاسن: ۱۷۵ -

**[ترجمه]

«۱۶»

سن، المحاسن أَبِي عَنِ النَّضْرِ عَنْ يَحْيَى الْحَلَبِيِّ عَنْ شَجَرَةَ (۱)أَخِي بَشِيرٍ النَّبَّالِ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام مَا بَيْنَ أَحَدِكُمْ وَ بَيْنَ أَنْ يُعَايِنَ مَا تَقَرُّ بِهِ عَيْنُهُ إِلَّا أَنْ تَبْلُغَ نَفْسُهُ هَذِهِ وَ أَوْمَأَ بِيَدِهِ إِلَى حَلْقِهِ.

**[ترجمه]محاسن: امام صادق علیه السلام فرمود: فاصله بین شما و بین این که چیزی ببیند که شاد و خرم از آینده خود شود به همین است که جانتان به این جا برسد و با دستش اشاره به حلق خود کرد. - . محاسن: ۱۷۵ -

**[ترجمه]

«۱۷»

سن، المحاسن ابْنُ فَضَّالٍ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ بْنِ عَوَّاضٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام يَقُولُ إِذَا بَلَغَتْ نَفْسُ أَحَدِكُمْ هَذِهِ قِيلَ لَهُ أَمَّا مَا كُنْتَ تَحْزَنُ مِنْ هَمِّ الدُّنْيَا وَ حُزْنِهَا فَقَدْ أَمِنْتَ مِنْهُ وَ يُقَالُ لَهُ أَمَامَكَ رَسُولُ اللَّهِ وَ عَلِيٌّ وَ فَاطِمَةُ عَلَيْهِمُ السَّلَامُ(۲).

: سن، المحاسن ابن فضال عن أبی جمیله عن أبی بكر الحضرمی عن أبی عبد الله علیه السلام مثله و زاد فیه الحسن و الحسین علیهما السلام.

**[ترجمه]محاسن: امام صادق علیه السلام فرمود: هرگاه جان یکی از شما به این جا (گلو) برسد، به او گویند: هر غم و غصه ای که در دنیا داشتی، از آن در امان هستی؛ و گویند: اکنون رسول خدا صلی الله علیه و آله و علی علیه السلام و فاطمه سلام الله علیها مقابل تو هستند. - . محاسن: ۱۷۵ -

در کتاب محاسن نیز این حدیث از امام صادق علیه السلام روایت شده است، با این تفاوت که امام حسن و امام حسین علیهما السلام نیز به آن افزوده شده است. - . محاسن: ۱۷۵ -

**[ترجمه]

«۱۸»

سن، المحاسن أَبِی عَنِ النَّضْرِ بْنِ سُوَیْدٍ عَنْ یَحْیَی الْحَلَبِیِّ عَنْ عَبْدِ الْحَمِیدِ الطَّائِیِّ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام إِنَّ أَشَدَّ مَا یَکُونُ عَدُوُّکُمْ کَرَاهَهً لِهَذَا الْأَمْرِ إِذَا بَلَغَتْ نَفْسُهُ هَذِهِ (۳)وَ أَشَارَ بِیَدِهِ إِلَی حَلْقِهِ وَ أَشَدَّ مَا یَکُونُ أَحَدُکُمْ اغْتِبَاطاً بِهَذَا الْأَمْرِ إِذَا بَلَغَتْ نَفْسُهُ هَذِهِ وَ أَوْمَأَ بِیَدِهِ إِلَی حَلْقِهِ فَیَنْقَطِعُ عَنْهُ أَهْوَالُ الدُّنْیَا وَ مَا کَانَ یُحَاذِرُ مِنْهَا وَ یُقَالُ أَمَامَکَ رَسُولُ اللَّهِ وَ عَلِیٌّ وَ فَاطِمَهُ ثُمَّ قَالَ أَمَّا فَاطِمَهَ فَلَا تَذْکُرْهَا.

: ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر النضر مثله و فی آخره و یقال له أمامک رسول الله صلی الله علیه و آله و علی و الأئمه.

**[ترجمه]محاسن: امام صادق علیه السلام فرمود: بدترین و سخت ترین لحظه بر دشمن شما لحظه ای است که جانش به این جا برسد، و با دست به گلوی مبارکش اشاره فرمود؛ و بیشترین زمانی که به شما به خاطر این امر(ولایت) خوشحال می شود، زمانی است که جان به این جا برسد، و با دست به گلوی مبارکش اشاره فرمود، پس درد و رنج های دنیا و آن چه بیم آن را داشت، پشت سر گذاشته و به او گویند: رسول خدا صلی الله علیه و آله و علی علیه السلام و فاطمه سلام الله علیها مقابل تو هستند. سپس فرمود: نام فاطمه سلام الله علیها را در میان اینان نقل نکن و نیاور(از باب تقیه). - . محاسن: ۱۷۵ -

در کتاب نوادر مثل این روایت نقل شده و در آخر آن دارد: رسول خدا صلی الله علیه و آله و علی علیه السلام و امامان علیهم السلام مقابل تو هستند. - . الزهد: ۱۵۷ -

**[ترجمه]

«۱۹»

سن، المحاسن ابْنُ فَضَّالٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ فُضَیْلٍ عَنِ ابْنِ أَبِی یَعْفُورٍ قَالَ: قَالَ لِی أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَدِ اسْتَحْیَیْتُ مِمَّا أُرَدِّدُ هَذَا الْکَلَامَ عَلَیْکُمْ مَا بَیْنَ أَحَدِکُمْ وَ بَیْنَ أَنْ

۱- هو شجره بن میمون بن أبی أراکه النبال الوابشی، مولاهم الکوفیّ، ثقه و من وجوه الاصحاب و أجلائهم.

۲- رواه الکلینی کما یأتی تحت رقم ۵۵.

۳- فی المصدر: إلی هذه. م.

يَغْتَبِطَ إِلَّا أَنْ تَبْلُغَ نَفْسُهُ هَذِهِ وَ أَهْوَى بِيَدِهِ إِلَى حَنْجَرَتِهِ يَأْتِيهِ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ عَلِيٌّ عليه السلام فَيَقُولَانِ لَهُ أَمَّا مَا كُنْتَ تَخَافُ فَقَدْ آمَنَكَ اللَّهُ مِنْهُ وَ أَمَّا مَا كُنْتَ تَرْجُو فَأَمَامَكَ.

**[ترجمه]محاسن: ابی یعفور گوید: امام صادق علیه السلام به من فرمود: از بس این سخن را برای شما بیان کردم، حیا می کنم و خجالت می کشم! فاصله بین شما و بین این که

دیگران حسرت مقامتان را بخورند و شاد و خرم از آینده خود شوید، به همین است که جانتان به این جا برسد، و اشاره به حلق خود کرد، و رسول خدا صلی الله علیه و آله و علی علیه السلام نزد او آمده و می فرمایند: از هر چه بیم داشتی خدا تو را از آن ایمنی بخشید، و به هرچه امید داشتی اکنون در برابر تو است. - . محاسن: ۱۷۵ و ۱۷۶ -

**[ترجمه]

«۲۰»

سن، المحاسن ابْنُ فَضَّالٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ عُقْبَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ: دَخَلْنَا عَلَى أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام أَنَا وَ الْمُعَلَّى بْنُ خُنَيْسٍ فَقَالَ يَا عُقْبَةُ لَا يَقْبَلُ اللَّهُ مِنَ الْعِبَادِ يَوْمَ الْقِيَامَهِ إِلَّا هَذَا الَّذِي أَنْتُمْ عَلَيْهِ وَ مَا بَيْنَ أَحَدِكُمْ وَ بَيْنَ أَنْ يَرَى مَا تَقَرُّ بِهِ عَيْنُهُ إِلَّا أَنْ تَبْلُغَ نَفْسُهُ هَذَا وَ أَوْمَأَ بِيَدِهِ إِلَى الْوَرِيدِ قَالَ ثُمَّ اتَّكَأَ وَ غَمَزَ إِلَيَّ الْمُعَلَّى أَنْ سَلْهُ فَقُلْتُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ إِذَا بَلَغَتْ نَفْسُهُ هَذِهِ فَأَيَّ شَيْ ءٍ يَرَى فَرَدَّدَ عَلَيْهِ بضعه عشر [بِضْعَ عَشْرَةَ] مَرَّةً أَيَّ شَيْ ءٍ يَرَى (۱)فَقَالَ فِي كُلِّهَا يَرَى لَا يَزِيدُ عَلَيْهَا ثُمَّ جَلَسَ فِي آخِرِهَا فَقَالَ يَا عُقْبَةُ قُلْتُ لَبَّيْكَ وَ سَعْدَيْكَ فَقَالَ أَبَيْتَ إِلَّا أَنْ تَعْلَمَ فَقُلْتُ نَعَمْ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ إِنَّمَا دِينِي مَعَ دَمِي فَإِذَا ذَهَبَ دَمِي كَانَ ذَلِكَ وَ كَيْفَ بِكَ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ كُلَّ سَاعَهٍ وَ بَكَيْتُ فَرَقَّ لِي فَقَالَ يَرَاهُمَا وَ اللَّهِ قُلْتُ بِأَبِي أَنْتَ وَ أُمِّي مَنْ هُمَا فَقَالَ ذَاكَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ عَلِيٌّ عليه السلام يَا عُقْبَةُ لَنْ تَمُوتَ نَفْسٌ مُؤْمِنَهٌ أَبَداً حَتَّى تَرَاهُمَا قُلْتُ فَإِذَا نَظَرَ إِلَيْهِمَا الْمُؤْمِنُ أَ يَرْجِعُ إِلَى الدُّنْيَا قَالَ لَا بَلْ يَمْضِي أَمَامَهُ فَقُلْتُ لَهُ يَقُولَانِ شَيْئاً جُعِلْتُ فِدَاكَ فَقَالَ نَعَمْ يَدْخُلَانِ جَمِيعاً عَلَى الْمُؤْمِنِ فَيَجْلِسُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عِنْدَ رَأْسِهِ وَ عَلِيٌّ عِنْدَ رِجْلَيْهِ فَيُكِبُّ عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله فَيَقُولُ يَا وَلِيَّ اللَّهِ أَبْشِرْ أَنَا رَسُولُ اللَّهِ إِنِّي خَيْرٌ لَكَ مِمَّا تَتْرُكُ مِنَ الدُّنْيَا ثُمَّ يَنْهَضُ رَسُولُ اللَّهِ فَيَقُومُ عَلَيْهِ (۲)عَلِيٌّ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمَا حَتَّى يُكِبَّ عَلَيْهِ فَيَقُولُ يَا وَلِيَّ اللَّهِ أَبْشِرْ أَنَا عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ الَّذِي كُنْتَ تُحِبُّنِي أَمَا لَأَنْفَعُكَ (۳)ثُمَّ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام أَمَا إِنَّ هَذَا فِي كِتَابِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ قُلْتُ أَيْنَ هَذَا جُعِلْتُ فِدَاكَ مِنْ كِتَابِ اللَّهِ قَالَ فِي سُورَهِ يُونُسَ قَوْلِ اللَّهِ تَبَارَكَ وَ تَعَالَى هَاهُنَا الَّذِينَ آمَنُوا وَ كانُوا يَتَّقُونَ لَهُمُ الْبُشْرى فِي الْحَياهِ الدُّنْيا وَ فِي الْآخِرَهِ لا تَبْدِيلَ لِكَلِماتِ اللَّهِ ذلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ.

۱- فی الکافی: فقلت له بضع عشر مره: أی شی ء یری؟.

۲- فی المصدر: فیقدم علیه. م.

٣- في المصدر: لانفعنك. م.

شی، تفسیر العیاشی عن عقبه بن خالد مثله

**[ترجمه]محاسن: عقبه می گوید: من و معلی بن خنیس وارد بر امام صادق علیه السلام شدیم؛ حضرت فرمود: ای عقبه! خداوند در روز قیامت چیزی از بندگان قبول نمی کند مگر آن چه شما بدان اعتقاد دارید(از ولایت) و فاصله ای بین یکی از شما با این که ببیند آن چه چشمش را روشن می کند نیست مگر این که جانش به این جا برسد- و با دست به رگ گردنش اشاره فرمود- سپس حضرت تکیه داد و معلّی با چشم به من اشاره کرد که از حضرت سؤال کن! پس من گفتم: یابن رسول الله! وقتی جانم به گلویم رسید چه چیز دیده می شود؟- و عقبه چند ده بار دیگر نیز این را پرسید که در وقت مردن چه چیز دیده می شود؟ حضتر در تمام جوابهای خود فقط می فرمود:« دیده می شود» و چیزی بر آن نمی افزود! سپس در آخرین مرتبه نشست و فرمود: ای عقبه! عرض کردم: من در اطاعت شما هستم بفرمایید! فرمود: جز این که بخواهی بدانی به جواب دیگری راضی نیستی؟(چاره ای نداری و حتما می خواهی بیاموزی؟) عرض کردم: بله یابن رسول الله! همانا دین من همراه با خون من است و تا وقتی جان بدهم طلب دین را رها نمی کنم! شما در هر ساعت و چگونه اید یابن رسول الله؟ و شروع به گریه کردم؛ حضرت به حال من مهربانی کرد و فرمود: به خدا قسم که محتضر آن دو را می بیند! عرض کردم: پدر و مادرم به فدایت آن دو کیستند؟ فرمود: آن دو رسول خدا (ص) و علی علیه السلام هستند! ای عقبه! هیچ مؤمنی هرگز نمی میرد تا آن دو را ببیند؛ گفتم: وقتی مؤمن به آن دو نظر کرد به دنیا بر می گردد؟ فرمود: نه بلکه به سمت مقابلش می رود؛ عرض کردک: فدایت شوم آیا آن دو سرور چیزی و مطلبی می گویند؟ فرمود: بله هر دو با هم بر مؤمن وارد می شوند و رسول خدا (ص) نزد سر او و علی علیه السلام نزد پای او می نشینند؛ رسول خدا (ص) بر روی او خم می شود و می فرماید: ای ولیّ خدا! بر تو بشارت باد که من رسول خدا هستم و من برای تو بهترم از آن چه داری از دنیا ترک می کنی! سپس رسول خدا (ص) بر می خیزد و علی علیه السلام بلند می شود و به روی او خم می شود و می فرماید: ای ولیّ خدا! بر تو بشارت باد که من همان علی بن ابی طالب علیه السلام هستم که دوستم می داشتی! بدان که من به تو نفع رسانم! سپس امام صادق علیه السلام فرمود: بدانید که این مطلب در کتاب خدای عز و جل نیز هست! عرض کردم: فدایت شوم در کجای کتاب خدا آمده؟ فرمود: در سور یونس سخن خدای تبارک و تعالی در این خصوص است که فرمود:« الَّذینَ آمَنُوا وَ کانُوا یَتَّقُونَ لَهُمُ الْبُشْری فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ فِی الْآخِرَهِ لا تَبْدیلَ لِکَلِماتِ اللَّهِ ذلِکَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظیمُ.» -. یونس / ۶۳ و ۶۴ - { همان ها که ایمان آوردند، و (از مخالفت فرمان خدا) پرهیز می کردند. در زندگی دنیا و در آخرت، شاد (و مسرور)ند؛ وعده های الهی تخلّف ناپذیر است! این است آن رستگاری بزرگ!} -. محاسن: ۱۷۵ و ۱۷۶ -

ص: ۱۸۵

در تفسیر عیاشی نیز حدیث مشابهی از عقبه بن خالد نقل شده است. -. تفسیر عیاشی ۲ : ۱۳۳ -

**[ترجمه]

بیان

إنما دینی مع دمی المراد بالدم الحیاه أی لا أترک طلب الدین ما دمت حیا فإذا ذهب دمی أی مت کان ذلک أی ترک الطلب

أو المعنى أنه إنما يمكننى تحصيل الدين ما دمت حيا فقوله فإذا ذهب دمى استفهام إنكارى أى بعد الموت كيف يمكننى طلب الدين و فى شى، تفسير العياشى فإذا ذهب دينى كان ذلك فالمعنى أن دينى مقرون بحياتى فمع عدم الدين فكأنى لست بحى فقوله كان ذلك أى كان الموت و فى الكافى (۱)إنما دينى مع دينك فإذا ذهب دينى كان ذلك أى إن دينى إنما يستقيم إذا كان موافقا لدينك فإذا ذهب دينى لعدم علمى بما تعتقده كان ذلك أى الخسران و الهلاك و العذاب الأبدى أشار إليه مبهما لتفخيمه و أما استشهاده عليه السلام بالآيه فالظاهر أنه فسر البشرى فى الحياه الدنيا بما يكون عند الموت و يحتمل أن يكون عليه السلام فسر البشرى فى الآخره بذلك لأن تلك الحاله من مقدمات النشأه الآخره فالبشرى فى الحياه الدنيا بالمنامات الحسنه كما ورد فى أخبار أخر أو بما بشر الله فى كتبه و على لسان أنبيائه و الأول أظهر.

**[ترجمه]منظور از الدم در عبارت« إنما دینی مع دمی»، زندگی است، یعنی تا زمانی که زنده هستم از طلب دین دست بر نمی دارم.« فإذا ذهب دمی» استفهام انکاری است، یعنی پس از مرگ چگونه می توانم در طلب دین برآیم؟ در نقل تفسیر عیاشی آمده:« فإذا ذهب دمی کان ذلک» به این معنا که دین من وابسته به زندگی من است، و اگر دین نداشته باشم مثل این است که جان خود را از دست داده ام.

پس عبارت« کان ذلک» یعنی مرگ و نابودی من می رسد. و در کافی دارد:« إنما دینی مع دینک فإذا ذهب دینی کان ذلک» یعنی دین من تنها زمانی مستقیم خواهد بود که با دین تو موافق و هم راستا باشد، پس هرگاه به خاطر ناآگاهی من به عقاید شما، دینم تباه شود، آن اتفاق رخ می دهد. یعنی خسران و هلاک و عذاب ابدی، راوی یعنی عقبه به صورت مبهم به این موضوع اشاره کرده است تا آن را بزرگ جلوه دهد.

و اما این که حضرت علیه السلام به آیه استشهاد می کند، به نظر می رسد بشارت در زندگی دنیا را به بشارت هنگام مرگ تفسیر می کند، و ممکن است حضرت علیه السلام بشارت در آخرت را به بشارت هنگام مرگ تفسیر فرموده است، زیرا این حالت در مقدمه مراحل آخرت می باشد. بنابراین همانطور که در روایت های دیگر آمده است، بشارت در زندگی دنیا با خواب های نیکو است، و یا بشارت به چیزی است که خدای متعال در کتاب خود و از زبان پیامبر خود صلی الله علیه و آله فرموده است. و مورد اول واضح تر به نظر می رسد.

**[ترجمه]

«۲۱»

سن، المحاسن مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَسْلَمَ عَنِ الْخَطَّابِ الْكُوفِيِّ وَ مُصْعَبٍ الْكُوفِيِّ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام أَنَّهُ قَالَ لِسَدِيرٍ (۲)وَ الَّذِي بَعَثَ مُحَمَّداً بِالنُّبُوَّهِ وَ عَجَّلَ رُوحَهُ إِلَى الْجَنَّهِ مَا بَيْنَ أَحَدِكُمْ وَ بَيْنَ أَنْ يَغْتَبِطَ وَ يَرَى سُرُوراً (۳)أَوْ تَبَيَّنَ لَهُ النَّدَامَهُ وَ الْحَسْرَهُ إِلَّا أَنْ يُعَايِنَ مَا قَالَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فِي كِتَابِهِ عَنِ الْيَمِينِ وَ عَنِ الشِّمالِ قَعِيدٌ وَ أَتَاهُ مَلَكُ الْمَوْتِ بِقَبْضِ (۴)رُوحِهِ فَيُنَادِي رُوحَهُ فَتَخْرُجُ مِنْ جَسَدِهِ فَأَمَّا الْمُؤْمِنُ فَمَا يُحِسُّ بِخُرُوجِهَا وَ ذَلِكَ قَوْلُ اللَّهِ سُبْحَانَهُ وَ تَعَالَى يا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّهُ ارْجِعِي إِلى رَبِّكِ راضِيَهً مَرْضِيَّهً فَادْخُلِي فِي عِبادِي وَ ادْخُلِي جَنَّتِي ثُمَّ قَالَ ذَلِكَ لِمَنْ كَانَ وَرِعاً

۱- فی ج ۱ ص ۳۶ من فروعه، فی باب ما یعاین المؤمن و الکافر بإسناده عن العده، عن سهل بن زیاد، عن ابن فضال.

۲- وزان شریف هو سدیر بن حکیم بن صهیب الصیرفی.

۳- فی المصدر: السرور. م.

۴- فی المصدر: یقبض. م.

مُوَاسِیاً لِإِخْوَانِهِ وَصُولًا لَهُمْ (۱)وَ إِنْ كَانَ غَيْرَ وَرِعٍ وَ لَا وَصُولٍ (۲)لِإِخْوَانِهِ قِيلَ لَهُ مَا مَنَعَكَ مِنَ الْوَرَعِ وَ الْمُوَاسَاهِ لِإِخْوَانِكَ أَنْتَ مِمَّنِ انْتَحَلَ الْمَحَبَّهَ بِلِسَانِهِ وَ لَمْ يُصَدِّقْ ذَلِكَ بِفِعْلٍ وَ إِذَا لَقِيَ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام لَقِيَاهُمَا مُعْرِضَيْنِ مُقَطِّبَيْنِ فِي وَجْهِهِ غَيْرَ شَافِعَيْنِ لَهُ قَالَ سَدِيرٌ مَنْ جَدَعَ اللَّهُ أَنْفَهُ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فَهُوَ ذَاكَ (۳)

**[ترجمه]محاسن: امام صادق عليه السلام به سدير فرمود: قسم به كسى كه فرستاده محمد را به پيغمبرى، و شتابانه روحش را به بهشت برده ميان هر يك از شما با خوشى و شادمانى يا پشيمان شدن و افسوس فاصله اى نباشد جز كه به چشم خود بيند آن چه را خدا عز و جل در قرآنش فرموده:« عَنِ الْيمينِ وَ عَنِ الشِّمالِ قَعيدٌ». - . ق / ۱۷ - {از راست و از چپ نشسته اى باشد} و ملك الموت آيد تا جانش را بگيرد، و روحش را فرياد دهد تا از تنش به در آيد، اما آن كه مؤمن باشد آمدنش را احساس نكند (يعنى برايش هيچ تلخى و ناگوارى ندارد) و اينست سخن خداى سبحانه و تعالى كه مى فرمايد: {اى جان با ايمان بر گرد به سوى پروردگارت كه خوشى و خوشت دارند و درآى در ميان بندگانم و درآى در بهشتم.} - . فجر / ۲۸ - و آن گاه فرمود: اين مقام براى كسى است كه پارسا باشد

ص: ۱۸۶

و با برادران دينى خود همراهى دارد و به آن ها خير مى رساند اگر ناپارسا است و خيررسان به برادران خود نيست به او گفته شود: چه تو را بازداشت از پارسائى و همراهى كردن برادرانت؟ تو از كسانى باشى كه به زبان اظهار دوستى كنند و با كردار آن را پياده نكنند، و چون برخورد كند با رسول خدا صلى الله عليه و آله و امير مؤمنان از او رو گردانند و در روى او ترشرو باشند و شفاعت او نكنند، سدير گفت: از كسانيست كه خدا بينى آن ها را بريده؟ آن حضرت فرمود: همانست. - . محاسن: ۱۷۷ و ۱۷۸ -

**[ترجمه]

بيان

جدع الأنف أى قطعه كنايه عن المذله أى من أذله الله يكون كذلك و يحتمل أن يكون من استفهاما أى من يكون كذلك فقوله جدع الله أنفه جمله دعائيه فأجاب عليه السلام بأنه هو الذى ذكرت لك سابقا.

**[ترجمه]جدع الأنف: بريدن بينى، و كنايه از ذلت و خوارى است، يعنى خداوند هر كس را كه خوار نمايد، به اين صورت خواهد بود. و ممكن است« من» استفهامى باشد، يعنى: چه كسى چنين است؟ و عبارت« جدع الله أنفه» جمله دعايى باشد، و حضرت عليه السلام پاسخ مى دهد: بينى بريده همان كسى است كه قبلا برايت ذكر نمودم؛

**[ترجمه]

«۲۲»

سن، المحاسن ابْنُ مَحْبُوبٍ عَنِ الْعَلَاءِ عَنْ مُحَمَّدٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام يَقُولُ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اسْتَعِينُوا عَلَى مَا أَنْتُمْ عَلَيْهِ بِالْوَرَعِ وَ الِاجْتِهَادِ فِي طَاعَهِ اللَّهِ فَإِنَّ أَشَدَّ مَا يَكُونُ أَحَدُكُمْ اغْتِبَاطاً بِمَا هُوَ عَلَيْهِ لَوْ قَدْ صَارَ فِي حَدِّ الْآخِرَهِ وَ انْقَطَعَتِ الدُّنْيَا عَنْهُ فَإِذَا كَانَ فِي ذَلِكَ الْحَدِّ عَرَفَ أَنَّهُ قَدِ اسْتَقْبَلَ النَّعِيمَ وَ الْكَرَامَهَ مِنَ اللَّهِ وَ الْبُشْرَى بِالْجَنَّهِ وَ أَمِنَ مِمَّنْ كَانَ يَخَافُ وَ أَيْقَنَ أَنَّ الَّذِي كَانَ عَلَيْهِ هُوَ الْحَقُّ وَ أَنَّ مَنْ خَالَفَ دِينَهُ عَلَى بَاطِلٍ هَالِكٌ.

**[ترجمه]محاسن: محمد می گوید: شنیدم امام باقر علیه السلام فرمود: از خدا بترسید و اعتقادی که به امر امامت ما دارید را با ورع و سخت کوشی در طاعت خدا یاری کنید که بیشترین حدی که یکی از شما به شادی و خوشحالی می رسد آن لحظه ای است که به حدّ آخرت برسد و دنیا از او بریده شود؛ وقتی به آن حد رسید می فهمد که در مقابل خود نعمتها و کرامت های خدا و بشارت به بهشت را پیش رو دارد و از کسانی که از آنان می ترسید، ایمن می شود و یقین می کند که باوری که داشت حق بوده و کسی که با باور او مخالفت ورزیده باطل و هلاک شونده است؛ - . محاسن: ۱۷۷ و ۱۷۸ -

**[ترجمه]

«۲۳»

سن، المحاسن أَبِي عَنِ النَّضْرِ عَنْ يَحْيَى عَنْ قُتَيْبَهَ الْأَعْشَى (۴)عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: أَمَا إِنَّ أَحْوَجَ مَا تَكُونُونَ فِيهِ إِلَى حُبِّنَا حِينَ تَبْلُغُ نَفْسُ أَحَدِكُمْ هَذِهِ وَ أَوْمَأَ بِيَدِهِ إِلَى نَحْرِهِ ثُمَّ قَالَ لَا بَلْ إِلَى هَاهُنَا وَ أَهْوَى بِيَدِهِ إِلَى حَنْجَرَتِهِ فَيَأْتِيهِ الْبَشِيرُ فَيَقُولُ أَمَّا مَا كُنْتَ تَخَافُهُ فَقَدْ أَمِنْتَ مِنْهُ.

۱- أی کثیر الاعطاء لهم.

۲- فی المصدر: و لا وصولا. م.

۳- فی المصدر: فهو ذلک. م.

۴- قتیبه مصغرا، و أعشی بفتح الهمزه، و سکون العین، و فتح الشین، بعدها الف مقصوره، قال النجاشیّ فی ص ۲۲۳ من رجاله: قتیبه بن محمّد الاعشی المؤدّب، أبو محمّد المقری، مولی الازد، ثقه، عین، روی عن أبی عبد اللّه علیه السلام، له کتاب یرویه عده من أصحابنا اه.

**[ترجمه]محاسن: امام صادق علیه السلام فرمود: بیشترین زمانی که شما به محبت ما نیازمندید، زمانی است که جان شما به این جا برسد- و با دست به بالای سینه مبارکش اشاره فرمود و بعد فرمود: نه! بلکه زمانی که به این جا برسد و با دست به حنجره شریفش اشاره فرمود و فرمود: پس بشارت دهنده نزد او آمده و می گوید: از آن چه بر آن خائف بودی ایمنی یافتی! - . محاسن: ۱۷۷ و ۱۷۸ -

ص: ۱۸۷

**[ترجمه]

«۲۴»

سن، المحاسن بِالْإِسْنَادِ عَنْ یَحْیَی الْحَلَبِیِّ عَنْ بَشِیرٍ الْکُنَاسِیِّ قَالَ: دَخَلْنَا عَلَی أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَقَالَ حَدَّثَ أَصْحَابُکُمْ أَنَّ أَبِی کَانَ یَقُولُ مَا بَیْنَ أَحَدِکُمْ وَ بَیْنَ أَنْ یَغْتَبِطَ إِلَّا أَنْ تَبْلُغَ نَفْسُهُ هَذِهِ وَ أَوْمَأَ بِیَدِهِ إِلَی حَلْقِهِ.

**[ترجمه]محاسن: بشیر کناسی گوید: بر امام صادق علیه السلام وارد شدیم، حضرت فرمود: به شیعیان و اصحابت بگو که پدرم می فرمود: فاصله بین یکی از شما و بین آن که خوشحال شود، نیست مگر آن که جانش به این جا برسد و با دست به حلقوم مبارکش اشاره فرمود؛ - . محاسن: ۱۷۷ و ۱۷۸ -

**[ترجمه]

«۲۵»

صح، صحیفه الرضا علیه السلام عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ علیهما السلام مَنْ أَحَبَّنِی وَجَدَنِی عِنْدَ مَمَاتِهِ بِحَیْثُ یُحِبُّ وَ مَنْ أَبْغَضَنِی وَجَدَنِی عِنْدَ مَمَاتِهِ بِحَیْثُ یَکْرَهُ.

**[ترجمه]صحیفه الرضا علیه السلام : امام رضا علیه السلام از پدران بزرگوارشان و از امیرالمومنین علیه السلام نقل کردند که فرمود: کسی که مرا دوست بدارد موقع مردنش آن گونه که دوست دارد مرا می یابد و کسی که مرا دشمن بدارد موقع مردنش آن گونه که ناپسند دارد مرا می یابد. - . صحیفه الرضا: ۵۷ -

**[ترجمه]

«۲۶»

شی، تفسیر العیاشی مُحَمَّدٌ عَنْ یُونُسَ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا قَالَ: قَالَ لِی أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام کُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَهُ الْمَوْتِ وَ مَبْشُورَهٌ کَذَا نُزِلَ بِهَا عَلَی مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ لَیْسَ أَحَدٌ مِنْ هَذِهِ الْأُمَّهِ إِلَّا یَسْتَبْشِرُونَ فَأَمَّا الْمُؤْمِنُونَ فَیُبَشَّرُونَ إِلَی قُرَّهِ عَیْنٍ وَ أَمَّا الْفُجَّارُ فَیُبَشَّرُونَ إِلَی خِزْیِ اللَّهِ إِیَّاهُمْ.

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: امام باقر علیه السلام فرمود: خداوند آیه« کُلُّ نَفْسٍ ذائِقَهُ الْمَوْتِ ومَبشوره» - . بقره / ۱۸۵ - { هر کسی طعم مرگ را می چشد و بشارت داده می گردد.} این گونه بر محمد (ص) نازل کرد؛ احدی از این امت نیست مگر این که به او بشارت داده می شود: اما مؤمنان به روشنی چشمشان بشارت داده می شوند و فاجران به این که خدا آنان را خوار و ذلیل می کند بشارت داده می شوند. - . تفسیر عیاشی ۱ : ۳۰۹ -

**[ترجمه]

«۲۷»

شی، تفسیر العیاشی عَنِ الْحَارِثِ بْنِ الْمُغِیرَهِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فِی قَوْلِ اللَّهِ وَ إِنْ مِنْ أَهْلِ الْکِتابِ إِلَّا لَیُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَ یَوْمَ الْقِیامَهِ یَکُونُ عَلَیْهِمْ شَهِیداً قَالَ هُوَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله.

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: امام صادق علیه السلام در تفسیر آیه شریفه« وَ إِنْ مِنْ أَهْلِ الْکِتابِ إِلَّا لَیُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَ یَوْمَ الْقِیامَهِ یَکُونُ عَلَیْهِمْ شَهِیداً» - . نساء / ۱۵۹ - {و از اهلِ کتاب، کسی نیست مگر آن که پیش از مرگ خود حتماً به او ایمان می آورد، و روز قیامت [عیسی نیز] بر آنان شاهد خواهد بود.} فرمود: منظور رسول خدا صلی الله علیه و آله است. - . تفسیر عیاشی ۱ : ۳۰۹ -

**[ترجمه]

«۲۸»

شی، تفسیر العیاشی عَنِ ابْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فِی قَوْلِ اللَّهِ فِی عِیسَی علیه السلام وَ إِنْ مِنْ أَهْلِ الْکِتابِ إِلَّا لَیُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَ یَوْمَ الْقِیامَهِ یَکُونُ عَلَیْهِمْ شَهِیداً فَقَالَ إِیمَانُ أَهْلِ الْکِتَابِ إِنَّمَا هُوَ لِمُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله.

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: امام صادق علیه السلام در تفسیر آیه شریفه« وَ إِنْ مِنْ أَهْلِ الْکِتابِ إِلَّا لَیُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَ یَوْمَ الْقِیامَهِ یَکُونُ عَلَیْهِمْ شَهِیداً» درباره حضرت عیسی علیه السلام فرمود: ایمان اهل کتاب نسبت به محمد صلی الله علیه و آله است. - . تفسیر عیاشی ۱ : ۳۱۰ -

**[ترجمه]

«۲۹»

شی، تفسیر العیاشی عَنِ الْمَشْرِقِیِّ عَنْ غَیْرِ وَاحِدٍ فِی قَوْلِهِ وَ إِنْ مِنْ أَهْلِ الْکِتابِ إِلَّا لَیُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ یَعْنِی بِذَلِکَ مُحَمَّداً صلی الله علیه و آله أَنَّهُ لَا یَمُوتُ یَهُودِیٌّ وَ لَا نَصْرَانِیٌّ أَبَداً حَتَّی یَعْرِفَ أَنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ أَنَّهُ قَدْ کَانَ بِهِ کَافِراً.

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: امام صادق علیه السلام در تفسیر آیه شریفه« وَ إِنْ مِنْ أَهْلِ الْکِتابِ إِلَّا لَیُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ» فرمود:

مقصود ایمـان به محمـد (ص) است؛ هیـچ یهودی و نصـرانی هرگز نمی میرد تا بدانـد که محمـد (ص) رسول الله است و او به نبوت آن حضرت کافر بود. -. تفسیر عیاشی ۱ : ۳۱۰ -

**[ترجمه]

«۳۰»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام فِی قَوْلِهِ وَ إِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَ يَوْمَ الْقِيامَهِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيداً قَالَ لَيْسَ مِنْ أَحَدٍ مِنْ جَمِيعِ الْأَدْيَانِ يَمُوتُ إِلَّا رَأَى رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ حَقّاً مِنَ الْأَوَّلِينَ وَ الْآخِرِينَ.

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: امـام صـادق علیه السـلام در تفسـیر آیه شـریفه« وَ إِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَ يَوْمَ الْقِيامَهِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيداً» فرمود: پیروان هیچ دینی از اولین و آخرین نمی ماند جز این که قبل از مرگ رسول خدا صـلی الله علیه و آله و امیرالمومنین علی علیه السلام را در جایگاه حقانیت می بینند. -. تفسیر عیاشی ۱ : ۳۱۰ -

**[ترجمه]

«۳۱»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ صَفْوَانَ بْنِ مِهْرَانَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ الشَّيْطَانَ لَيَأْتِی الرَّجُلَ مِنْ أَوْلِيَائِنَا عِنْدَ مَوْتِهِ يَأْتِيهِ عَنْ يَمِينِهِ وَ عَنْ يَسَارِهِ لِيَصُدَّهُ عَمَّا هُوَ عَلَيْهِ

ص: ۱۸۸

فَيَأْبَى اللَّهُ لَهُ ذَلِكَ وَ كَذَلِكَ قَالَ اللَّهُ يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَياهِ الدُّنْيا وَ فِي الْآخِرَهِ

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: امام صادق علیه السلام فرمود: زمان مرگ یکی از طرفداران و شیعیان ما شیطان از راست و چپ به بالین او می آید تا او را از آن چه بدان اعتقاد دارد گمراه سازد،

ص: ۱۸۸

ولی خداوند عزّ و جلّ از آن جلوگیری می کند و نمی گذارد و این همان فرمایش خداوند تعالی است که:« يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَياهِ الدُّنْيا وَ فِي الْآخِرَهِ» - . ابراهیم / ۲۷ - {خداوند سبحان آنان را که ایمان آورده اند در زندگانی دنیا و به سرای آخرت بر قول ثابت (که همان اعتقادات حقّه صحیح و واقعی است) استوار و پا بر جای نگه می دارد.} - . تفسیر عیاشی ۲ : ۲۴۲ -

**[ترجمه]

«۳۲»

ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر صَفْوَانُ عَنِ ابْنِ مُسْكَانَ عَنْ أَبِي عَمْرٍو الْبَزَّازِ (۱)قَالَ: كُنَّا عِنْدَ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام جُلُوساً فَقَامَ فَدَخَلَ الْبَيْتَ وَ خَرَجَ فَأَخَذَ بِعِضَادَتَيِ الْبَابِ (۲)فَسَلَّمَ فَرَدَدْنَا عَلَيْهِ السَّلَامَ ثُمَّ قَالَ وَ اللَّهِ إِنِّي لَأُحِبُّ رِيحَكُمْ وَ أَرْوَاحَكُمْ وَ إِنَّكُمْ لَعَلَى دِينِ اللَّهِ وَ دِينِ مَلَائِكَتِهِ وَ مَا بَيْنَ أَحَدِكُمْ وَ بَيْنَ أَنْ يَرَى مَا تَقَرُّ بِهِ عَيْنُهُ إِلَّا أَنْ تَبْلُغَ نَفْسُهُ هَاهُنَا وَ أَوْمَأَ بِيَدِهِ إِلَى حَنْجَرَتِهِ وَ قَالَ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَ أَعِينُوا عَلَى ذَلِكَ بِوَرَعٍ.

**[ترجمه]نوادر : ابو عمرو بزاز می گوید: ما نزد امام باقر علیه السلام نشسته بودیم که حضرت برخاست و داخل خانه شد و برگشت و دو بازوی در را گرفت و بر ما سلام فرمود و ما به ایشان جواب سلام دادیم؛ سپس فرمود: به خدا که من بوی شما و جان های شما را دوست دارم، شما بر دین خدا و دین فرشته هائید، فاصله بین شما و بین این که شاد و خرم از آینده خود شوید، به همین است که جانتان به این جا برسد، و با دست اشاره به حلق خود کرد، و کمک کنید بر آن با تقوای زیاد. - . الزهد: ۱۵۸ -

**[ترجمه]

«۳۳»

م، تفسیر الإمام علیه السلام إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَ ماتُوا وَ هُمْ كُفَّارٌ أُولئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَهُ اللَّهِ وَ الْمَلائِكَهِ وَ النَّاسِ أَجْمَعِينَ خالِدِينَ فِيها لا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذابُ وَ لا هُمْ يُنْظَرُونَ قَالَ الْإِمَامُ علیه السلام قَالَ اللَّهُ تَعَالَى إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِاللَّهِ فِي رَدِّهِمْ نُبُوَّهَ مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله وَ وَلَايَهَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ علیهما السلام وَ آلِهِمَا علیهم السلام وَ ماتُوا عَلَى كُفْرِهِمْ وَ هُمْ كُفَّارٌ أُولئِكَ عَلَيْهِمْ لَعْنَهُ اللَّهِ يُوجِبُ اللَّهُ تَعَالَى لَهُمُ الْبُعْدَ مِنَ الرَّحْمَهِ وَ السَّحْقَ مِنَ الثَّوَابِ وَ الْمَلائِكَهِ وَ عَلَيْهِمْ لَعْنَهُ الْمَلَائِكَهِ يَلْعَنُونَهُمْ وَ النَّاسِ أَجْمَعِينَ كُلٌّ

يَلْعَنُهُمْ لِأَنَّ كُلًّا مِنَ الْمَأْمُورِينَ الْمُنْتَهِينَ يَلْعَنُونَ الْكَافِرِينَ وَ الْكَافِرُونَ أَيْضاً يَقُولُونَ لَعَنَ اللَّهُ الْكَافِرِينَ فَهُمْ فِي لَعْنِ أَنْفُسِهِمْ أَيْضاً خالِدِينَ فِيها فِي اللَّعْنَهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ لا يُخَفَّفُ عَنْهُمُ الْعَذابُ يَوْماً وَ لَا سَاعَةً وَ لا هُمْ يُنْظَرُونَ لَا يُؤَخَّرُونَ سَاعَةً إِلَّا يَحِلُ

١- هو حفص بن سليمان الأسدى الكوفيّ الغاضرى- بمعجمتين- و هو حفص بن أبى داود القارى، صاحب عاصم، و يقال له: حفيص، أورده هكذا ابن حجر فى ص ١١٨ من التقريب و قال بعد ذلك: متروك الحديث مع إمامته فى القراءه، من الثامنه، مات سنه ثمانين و له تسعون انتهى. و فى هامش التقريب: و هو ثبت فى القراءه عند ابن معين و أحمد، و متروك فى الحديث عند البخارى و غيره، وثقه وكيع، قال الذهبى: هو فى نفسه صادق غير أنّه لم يتقين الحديث، قال حنبل بن إسحاق، عن أحمد قال: ما به بأس، و روى أبو علىّ الصواف، عن عبد اللّه، عن أبيه قال: هو صالح اه. أقول: أورده الشيخ بالعنوان فى أصحاب الصادق عليه السلام و قال: أسند عنه و أورده أيضا فى باب الكنى من أصحاب الباقر عليه السلام.

٢- عضادتا الباب: خشبتاه من جانبيه.

بِهِمُ الْعَذَابُ قَالَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ عليهما السلام قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِنَّ هَؤُلَاءِ الْكَاتِمِينَ لِصِفَهِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ الْجَاحِدِينَ لِحِلْيَهِ عَلِيٍّ وَلِيِّ اللَّهِ إِذَا أَتَاهُمْ مَلَکُ الْمَوْتِ لِيَقْبِضَ أَرْوَاحَهُمْ أَتَاهُمْ بِأَفْظَعِ الْمَنَاظِرِ وَ أَقْبَحِ الْوُجُوهِ فَيُحِيطُ بِهِمْ عِنْدَ نَزْعِ أَرْوَاحِهِمْ مَرَدَهُ شَيَاطِينِهِمْ الَّذِينَ كَانُوا يَعْرِفُونَهُمْ ثُمَّ يَقُولُ مَلَکُ الْمَوْتِ أَبْشِرِي أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْخَبِيثَهُ الْكَافِرَهُ بِرَبِّهَا بِجَحْدِ نُبُوَّهِ نَبِيِّهَا صلى الله عليه و آله وَ إِمَامَهِ عَلِيٍّ وَصِيِّهِ عليه السلام بِلَعْنَهٍ مِنَ اللَّهِ وَ غَضَبٍ ثُمَّ يَقُولُ ارْفَعْ رَأْسَکَ وَ طَرْفَکَ وَ انْظُرْ فَيَرَى دُونَ الْعَرْشِ مُحَمَّداً صلى الله عليه و آله عَلَى سَرِيرٍ بَيْنَ يَدَيْ عَرْشِ الرَّحْمَنِ وَ يَرَى عَلِيّاً عليه السلام عَلَى كُرْسِيٍّ بَيْنَ يَدَيْهِ وَ سَائِرَ الْأَئِمَّهِ عليهم السلام عَلَى مَرَاتِبِهِمُ الشَّرِيفَهِ بِحَضْرَتِهِ ثُمَّ يَرَى الْجِنَانَ قَدْ فُتِحَتْ أَبْوَابُهَا وَ يَرَى الْقُصُورَ وَ الدَّرَجَاتِ وَ الْمَنَازِلَ الَّتِي تَقْصُرُ عَنْهَا أَمَانِيُّ الْمُتَمَنِّينَ فَيَقُولُ لَهُ لَوْ كُنْتَ لِأَوْلِيَائِکَ مُوَالِياً كَانَتْ رُوحُکَ يُعْرَجُ بِهَا إِلَى حَضْرَتِهِمْ وَ كَانَ يَكُونُ مَأْوَاکَ فِي تِلْکَ الْجِنَانِ وَ كَانَتْ تَكُونُ مَنَازِلُکَ (۱)[فِيهَا] و أولياؤک وَ [أُولَئِکَ مُجَاوِرُوکَ وَ مُقَارِبُوکَ فَانْظُرْ فَيُرْفَعُ حُجُبُ الْهَاوِيَهِ (۲)فَيَرَاهَا بِمَا فِيهَا مِنْ بَلَايَاهَا وَ دَوَاهِيهَا وَ عَقَارِبِهَا وَ حَيَّاتِهَا وَ أَفَاعِيهَا وَ ضُرُوفِ عَذَابِهَا وَ نَكَالِهَا فَيُقَالُ لَهُ فَتِلْکَ إِذاً مَنَازِلُکَ ثُمَّ تَمَثَّلُ لَهُ شَيَاطِينُهُ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ كَانُوا يُغْوُونَهُ وَ يَقْبَلُ مِنْهُمْ مُقَرَّنِينَ هُنَاکَ فِي الْأَصْفَادِ (۳)وَ الْأَغْلَالِ فَيَكُونُ مَوْتُهُ بِأَشَدِّ حَسْرَهٍ وَ أَعْظَمِ أَسَفٍ.

**[ترجمه]تفسیر امام حسن عسکری علیه السلام: امام علیه السلام فرموده است: خداوند متعال فرمود: «إِنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا» یعنی به خداوند با نپذیرفتن نبوّت محمد صلی الله علیه و آله و ولایت علی بن ابی طالب علیه السلام و آل آن دو نفر علیهم السلام کافر شدند؛ «وَمَاتُوا وَهمْ کُفَّارٌ» یعنی بر کفرشان، «أُولَئِکَ عَلَیهِمْ لَعْنَهُ اللّه» یعنی خداوند متعال دوری از رحمت و دوری از ثواب را برای آنان مقرر می سازد. «وَالْمَلآئِکَهِ» یعنی و ملائکه آنان را لعنت می کنند. «وَالنَّاسِ أَجْمَعِینَ» یعنی تمام مردم آنان را مورد لعن خود قرار می دهند؛ زیرا تمامی مأمورین نهی شده (شاید منهی به معنای عاقل باشد)، کافران را لعنت می کنند و کافران نیز می گویند: خداوند، کافران را لعنت کند. و آنان نیز در لعنت فرستادن بر خود، سهیم می شوند. «خَالِدِینَ فِیها» یعنی در لعنت و در آتش جهنم، «لاَ یخَفَّفُ عَنْهمُ الْعَذَابُ» یعنی نه یک روز و نه یک ساعت، «وَلاَ هم ینظَرُونَ» یعنی حتی یک لحظه، آنان را از شکنجه شدن رها نمی کنند.«و لا هم یُنظرون» یعنی یک ساعت هم به عقب انداخته نمی شوند مگر این که

عذاب به آنان برسد. امام علی بن الحسین علیهما السلام فرمود: رسول خدا (ص) فرمود: اینان که کتمان گر صفت رسول خدا و منکر زینت علی ولی الله علیهما السلام هستند، وقتی ملک الموت برای قبض روحشان می آید، با زشت ترین منظره و قبیح ترین چهره بر آنان وارد می شود و هنگام کندن جانشان شیاطین رانده شده شان بر آنان احاطه می یابند، همان شیاطینی که این کافران آنان را می شناختند؛ سپس ملک الموت می گوید: ای نفس خبیثی که به پروردگارش کافر و نبوت پیامبرش (ص) و امامت علی وصیّ او علیه السلام را منکر بود! بر تو باد بشارت به نفرین و خشم خدا. سپس می گوید: سرت را بلند کن و چشمت را بالا بیاور و ببین! پس زیر عرش محمد (ص) را می بیند که بر تختی مقابل عرش خدای رحمان نشسته و علی علیه السلام را بر صندلی مقابل او می بیند و سایر امامان علیهم السلام را بر مراتب با شرافتی که دارند در محضر پیامبر (ص) می بیند، سپس بهشت را می بیند که درهای آن گشوده گشته و قصرها و درجات و منازل آن را می بیند که آرزوهای آرزومندان از رسیدن به آن ها کوتاه است! پس به او می گوید: اگر دوست اولیای خود بودی، روح تو نیز به محضر آنان عروج می کرد و مأوای تو نیز در آن بهشت بود و آن جا محل نزول تو و اولیا و مجاوران و نزدیکانت بود؛ پس نگاه کن؛ پس حجابهای

جهنم برداشته می شود و آن را با بلیّات و مصیباتش و با عقربها و مارها و افعی هایش و انواع عذاب و عقوباتش می بیند؛ پس به او گفته می شود: این جا منزلگاه توست؛ سپس شیاطینش بر او مجسم می شوند و (گفته می شود:) اینان کسانی بودند که او را گمراه می کردند و او از آنان حرف شنوی داشت که همگی با هم در غل و زنجیرهایند؛ و مرگ او در نتیجه با شدیدترین حسرت ها و بزرگترین تأسف ها خواهد بود. - . تفسیر امام عسکری: ۵۷۲ -

**[ترجمه]

«۳۴»

ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر صَفْوَانُ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: مَا بَیْنَ أَحَدِکُمْ وَ بَیْنَ أَنْ یَرَی مَا تَقَرُّ بِهِ عَیْنُهُ إِلَّا أَنْ تَبْلُغَ نَفْسُهُ هَذِهِ فَیَأْتِیَهُ مَلَکُ الْمَوْتِ فَیَقُولَ أَمَّا مَا کُنْتَ تَطْمَعُ فِیهِ مِنَ الدُّنْیَا فَقَدْ فَاتَکَ فَأَمَّا مَا کُنْتَ تَطْمَعُ فِیهِ مِنَ الْآخِرَهِ فَقَدْ أَشْرَفْتَ عَلَیْهِ وَ أَمَامَکَ سَلَفُ (۴)صِدْقٍ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ عَلِیٌّ وَ إِبْرَاهِیمُ.

ص: ۱۹۰

۱- الموجود فی التفسیر المطبوع هکذا: و کانت تکون منازلک فیها، و إذ کنت علی مخالفتهم فقد حرمت حضرتهم و منعت مجاورتهم، و تلک منازلک، و اولئک مجاوروک و مقاربوک فانظر إلخ. و هو الصحیح. فلیراجع ص ۲۳۸ من تفسیر الإمام المطبوع سنه ۱۳۱۵ و ص ۲۲۳ من المطبوع فی هامش تفسیر علیّ بن إبراهیم.
۲- من أسماء جهنم، معرفه ممنوعه من الصرف، و تدخلها أل للمح الصفه فیقال: الهاویه.
۳- قرنه أی جمعه و شدده یقال: قرنت الأساری فی الحبال. و الاصفاد: ما یوثق به الاسیر من قد أو قید أو غل.
۴- السلف: کل من تقدمک بالموت من آبائک و ذوی قرابتک و لذا سمی الصدر الأول بالسلف الصالح، و منه الحدیث: ابشر بالسلف الصالح مرافقه رسول اللّه صلّی اللّه علیه و آله و علی و فاطمه علیهما السلام؛ قاله الطریحی فی المجمع.

**[ترجمه]نوادر: امام باقر علیه السلام فرمود: فاصله بین شما و بین این که ببینید آن چه را مایه چشم روشنی شماست، همین است که جانتان به این جا(حلقوم) برسد! پس ملک الموت نزد او آمده و می گوید: اما آن چه در دنیا در آن طمع داشتی که از دست تو رفت و آن چه در امر آخرت خود بر ان طمع داشتی که اکنون در شرف رسیدن به آن هستی و رو به روی تو پدرانت هستند که رسول خدا و علی و ابراهیم علیهم و آلهم السلام را تصدیق کردند. - . الزهد: ۱۵۹ -

ص: ۱۹۰

**[ترجمه]

«۳۵»

ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر صَفْوَانُ عَنْ قُتَیْبَهَ الْأَعْشَی قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ عَادَیْتُمْ فِینَا الْآبَاءَ وَ الْأَبْنَاءَ وَ الْأَزْوَاجَ وَ ثَوَابُکُمْ عَلَی اللَّهِ إِنَّ أَحْوَجَ مَا تَکُونُونَ فِیهِ إِلَی حُبِّنَا إِذَا بَلَغَتِ النَّفْسُ هَذِهِ وَ أَوْمَأَ بِیَدِهِ إِلَی حَلْقِهِ.

**[ترجمه]نوادر: قتیبه اعشی گوید: شنیدم امام صادق علیه السلام می فرمود: شماها به خاطر ما با پدران و پسران وهمسران (خویش) دشمنی کردید و در عوض، پاداش شما بر خدای عز و جل می باشد، و بدانید که نیازمندترین وقت شما (به ولایت و دوستی ما) آن وقتی است که جان ها به این جا رسد، و با دست، اشاره به گلوی خویش کرد - . الزهد: ۱۵۹ - .

**[ترجمه]

«۳۶»

قب، المناقب لابن شهرآشوب زُرَیْقٌ (۱)عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام فِی قَوْلِهِ تَعَالَی لَهُمُ الْبُشْری فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا قَالَ هُوَ أَنْ یُبَشِّرَاهُ بِالْجَنَّهِ عِنْدَ الْمَوْتِ یَعْنِی مُحَمَّداً وَ عَلِیّاً علیه السلام.

**[ترجمه]مناقب: امام صادق علیه السلام در تفسیر آیه شریفه «لَهُمُ الْبُشْری فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا» - . یونس / ۶۴ - فرمود: هنگام مرگ او را به بهشت بشارت می دهند، یعنی به دیدار پیامبر صلی الله علیه و آله و علی علیه السلام . - . مناقب ابن شهرآشوب ۳ : ۲۵۸ -

**[ترجمه]

«۳۷»

الْفُضَیْلُ بْنُ یَسَارٍ عَنِ الْبَاقِرَیْنِ علیهما السلام قَالا حَرَامٌ عَلَی رُوحٍ أَنْ تُفَارِقَ جَسَدَهَا حَتَّی تَرَی مُحَمَّداً وَ عَلِیّاً وَ حَسَناً وَ حُسَیْناً بِحَیْثُ تَقَرُّ عَیْنُهَا (۲).

**[ترجمه]مناقب: امام باقر و امام صادق علیهما السلام فرمودند: بر روح حرام است تا زمانی که محمد و علی و حسن و حسین علیهم السلام را ندیده، از جسم خود خارج شود. - . این حدیث در شماره ۴۳ بیان می شود. -

**[ترجمه]

«۳۸»

الْحَافِظُ أَبُو نُعَيْمٍ بِالْإِسْنَادِ عَنْ هِنْدٍ الْجَمَلِيِّ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام وَ رَوَى الشَّعْبِيُّ وَ جَمَاعَةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنِ الْحَارِثِ الْأَعْوَرِ عَنْهُ علیه السلام وَ لَا يَمُوتُ عَبْدٌ يُحِبُّنِي إِلَّا رَآنِي حَيْثُ يُحِبُّ وَ لَا يَمُوتُ عَبْدٌ يُبْغِضُنِي إِلَّا رَآنِي حَيْثُ يَكْرَهُ.

**[ترجمه]مناقب: امیرالمومنین علیه السلام فرمود: امیرمؤمنان علیه السلام فرمودند: سوگند به خداوند، دشمن ندارد مرا انسانی مگر این که اگر با همین حالت دشمنی بمیرد، خواهد دید مرا به گونه ای که ناراحت گردد، و دوست نمی دارد مرا کسی مگر آن که اگر با دوستی من بمیرد مرا می بیند به گونه ای که خشنود گردد - . مناقب ابن شهرآشوب ۳ : ۲۵۸ - .

**[ترجمه]

«۳۹»

سُئِلَ الصَّادِقُ علیه السلام عَنِ الْمَيِّتِ تَدْمَعُ عَيْنُهُ عِنْدَ الْمَوْتِ فَقَالَ علیه السلام ذَاكَ عِنْدَ مُعَايَنَةِ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَيَرَى مَا يَسُرُّ.

**[ترجمه]مناقب: از امام صادق علیه السلام درباره میت پرسیدند که هنگام مرگ اشک از چشمش جاری می شود. حضرت علیه السلام فرمود: این هنگامی است که رسول خدا صلی الله علیه و آله را می بیند، پس آن چه مسرورش می کند را رؤیت می نماید(و اشک شوق می ریزد). - . مناقب ابن شهرآشوب ۳ : ۲۵۸ -

**[ترجمه]

«۴۰»

لی، الأمالی للصدوق حَمْدَوَيْهِ وَ إِبْرَاهِيمُ مَعاً عَنْ أَيُّوبَ بْنِ نُوحٍ عَنْ صَفْوَانَ عَنْ عَاصِمِ بْنِ حُمَيْدٍ عَنْ فُضَيْلٍ الرَّسَّانِ عَنْ أَبِي عَمْرٍو الْبَزَّازِ (۳)عَنِ الشَّعْبِيِّ (۴)عَنِ الْحَارِثِ

۱- اختلف فی ضبطه فالنجاشیّ علی تقدیم المهمله، مصغر «رزق» و الشیخ بتقدیم المعجمه، مصغر «زرق».

۲- للحدیث ذیل یأتی فی خبر ۴۳.

۳- تقدم ترجمته فی الباب تحت رقم ۳۲ فليراجع.

۴- بفتح الشين و سكون العين المهمله نسبه الی شعب او شعبان، قال ابن منظور فی ماده «شعب» من لسان العرب: شعبان: بطن من همدان، تشعب من اليمن، اليهم ينسب عامر الشعبی علی طرح الزائد. و قيل: شعب جبل باليمن و هو ذو شعبين، فمن كان منهم بالكوفه يقال لهم: الشعبيون منهم عامر بن شراحيل الشعبی، و عداده فی الهمدان؛ و من كان منهم بالشام يقال لهم: الشعبانيون؛ و من كان منهم باليمن يقال لهم: آل ذی شعبين؛ و من كان منهم بمصر و المغرب يقال لهم: الاشعوب. انتهی. و قال السويدی فی صفحه ۱۸ من السبائک: الشعبيون: بطن من ولد عمرو بن حسان ابن عمرو الحميری قال الجوهریّ: كان عمرو بن حسان قد نزل هو و ولده جبلا باليمن ذا شعبتين فنسبوا إليه، ثمّ تفرقوا فی البلاد فنزلت فرقه منهم بالكوفه فقيل لهم: الشعبيون علی الأصل، و إليهم ينسب عامر الشعبی و إن كان عداده فی همدان اه. و قال فی شعبان بن عمرو بن زهير بن ابير بن الهميسع بن حمير: فبنو شعبان بطن من حمير و إليهم ينسب الشعبی إه. و الرجل عامر بن شراحيل، أبو عمرو من فقهاء العامّه وثقه ابن حجر فی ص ۲۴۷ من تقريبه، و قال: ثقه، مشهور، فقيه، فاضل، من الثالثه؛ قال مكحول فما رأيت أفقه منه؛ مات بعد المائه و له نحو من ثمانين انتهی. أقول: فصل ابن خلّكان ترجمته و مدحه و قال: و كانت ولادته سنه لست سنين خلت من خلافه عثمان، و قيل: سنه عشرين للهجره و قيل: إحدی و ثلاثين. و روی عنه أنّه قال: ولدت سنه جلولاء و هی سنه تسع عشره. و توفی بالكوفه سنه ۱۰۴ و قيل: ۱۰۳ و قيل: ۱۰۷ و قيل: ۱۰۶ و قيل ۱۰۵، و كانت أمه من سبی جلولاء.

الْأَعْوَرِ قَالَ: أَتَيْتُ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام ذَاتَ لَيْلَةٍ فَقَالَ يَا أَعْوَرُ مَا جَاءَ بِکَ قَالَ فَقُلْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ جَاءَ بِی وَ اللَّهِ حُبُّکَ قَالَ أَمَا إِنِّی سَأُحَدِّثُکَ لِشُکْرِهَا أَمَا إِنَّهُ لَا يَمُوتُ عَبْدٌ يُحِبُّنِی فَتَخْرُجُ نَفْسُهُ حَتَّى يَرَانِی حَيْثُ يُحِبُّ وَ لَا يَمُوتُ عَبْدٌ يُبْغِضُنِی فَتَخْرُجُ نَفْسُهُ حَتَّى يَرَانِی حَيْثُ يَکْرَهُ قَالَ ثُمَّ قَالَ لِیَ الشَّعْبِیُّ بَعْدُ أَمَا إِنَّ حُبَّهُ لَا يَنْفَعُکَ وَ بُغْضَهُ لَا يَضُرُّکَ.

**[ترجمه]امالی صدوق: حارث اعور

ص: ۱۹۱

می گوید: شبی خدمت امیرمؤمنان علیه السلام رسیدم، فرمود: ای اعور، چه چیز تو را به این جا آورده ؟ گفتم: ای امیرمؤمنان، به خدا سوگند دوستی تو مرا به این جا کشانده است. فرمود: اینک تو را خبری دهم که شکرگزار آن باشی، آگاه باش که هیچ بنده ای که مرا دوست می دارد، نمیرد وجانش به در نرود تا آن که مرا آن گونه که دوست می دارد ببیند. وهیچ بنده ای که مرا دشمن می دارد، نمیرد وجانش به در نرود تا آن که مرا آن گونه که ناخوش می دارد ببیند. راوی می گوید: شعبی به من گفت: دوستی او به تو سود نمی رساند و دشمنی او نیز به تو ضرر نمی زند. - . امالی طوسی: ۳۴ -

**[ترجمه]

«۴۱»

کش، رجال الکشی مُحَمَّدُ بْنُ مَسْعُودٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ أَيُّوبَ عَنِ الْعَمْرَکِیِّ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ يُونُسَ بْنِ يَعْقُوبَ عَنْ سَعِيدِ بْنِ يَسَارٍ أَنَّهُ حَضَرَ أَحَدَ ابْنَیْ سَابُورَ وَ کَانَ لَهُمَا وَرَعٌ وَ إِخْبَاتٌ فَمَرِضَ أَحَدُهُمَا وَ لَا أَحْسَبُهُ إِلَّا زَکَرِيَّا بْنَ سَابُورَ قَالَ فَحَضَرْتُهُ عِنْدَ مَوْتِهِ قَالَ فَبَسَطَ يَدَهُ ثُمَّ قَالَ ابْيَضَّتْ يَدِی يَا عَلِیُّ قَالَ فَدَخَلْتُ عَلَى أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام وَ عِنْدَهُ مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمٍ فَلَمَّا قُمْتُ مِنْ عِنْدِهِ ظَنَنْتُ أَنَّ مُحَمَّدَ بْنَ مُسْلِمٍ أَخْبَرَهُ بِخَبَرِ الرَّجُلِ فَأَتْبَعَنِی بِرَسُولٍ فَرَجَعْتُ إِلَيْهِ فَقَالَ أَخْبِرْنِی خَبَرَ الرَّجُلِ الَّذِی حَضَرْتَهُ عِنْدَ الْمَوْتِ أَیَّ شَیْ ءٍ سَمِعْتَهُ يَقُولُ قُلْتُ بَسَطَ يَدَهُ فَقَالَ ابْيَضَّتْ يَدِی يَا عَلِیُّ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام رَآهُ وَ اللَّهِ رَآهُ وَ اللَّهِ رَآهُ وَ اللَّهِ.

کا، الکافی محمد بن يحيى عن أحمد بن محمد عن ابن فضال مثله (۱)

**[ترجمه]رجال کشی: سعید بن یسار می گوید: نزد یکی از دو پسر شاپور وارد شدم و هر دو پسر او تقوای زیاد و تسلیم محض در برابر خدا داشتند؛ پس یکی از آن دو مریض شد و من گمان نمی کنم کسی جز زکریا پسر شاپور بود؛ من هنگام مرگ او نزد وی حاضر شدم که دست خود را گشود و سپس گفت: ای علیّ! دستم سفید شد! سعید می گوید: من وارد بر امام صادق علیه السلام شدم و محمد مسلم نزد آن حضرت بود. وقتی از نزد او برخاستم، گمان کردم محمد بن مسلم خبر اتفاقی را که موقع مردن زکریا بن شاپور افتاده بود را به اطلاع حضرت رسانده است. حضرت کسی را به دنبال من فرستاد و من به نزد ایشان برگشتم؛ فرمود: به من خبر بده از مردی که هنگام مرگ نزد او حاضر بودی! چه چیزی از او شنیدی که می گفت؟ عرض کردم: دست خود را باز کرد و گفت: یا علی! دستم سفید شد! پس امام صادق علیه السلام فرمود: به خدا قسم او(علی (ع)) را دید؛ به خدا قسم او را دید؛ به خدا قسم او را دید؛ - . رجال کشی: ۶۲۶ -

مثل این روایت در کافی نیز نقل شده است. - . کافی ۳ : ۶۷ -

**[ترجمه]

«۴۲»

کشف، کشف الغمه حَدَّثَ الْحُسَیْنُ بْنُ عَوْنٍ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَی السَّیِّدِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْحِمْیَرِیِّ عَائِداً فِی عِلَّتِهِ الَّتِی مَاتَ فِیهَا فَوَجَدْتُهُ یُسَاقُ بِهِ وَ وَجَدْتُ عِنْدَهُ جَمَاعَةً مِنْ جِیرَانِهِ وَ کَانُوا

۱- باختلاف یسیر.

عُثْمَانِیَّهً وَ کَانَ السَّیِّدُ جَمِیلَ الْوَجْهِ رَحْبَ الْجَبْهَهِ عَرِیضَ مَا بَیْنَ السَّالِفَیْنِ فَبَدَتْ فِی وَجْهِهِ نُکْتَهٌ سَوْدَاءُ مِثْلُ النُّقْطَهِ مِنَ الْمِدَادِ ثُمَّ لَمْ تَزَلْ تَزِیدُ وَ تَنْمِی حَتَّی طَبَّقَتْ وَجْهَهُ بِسَوَادِهَا فَاغْتَمَّ لِذَلِکَ مَنْ حَضَرَهُ مِنَ الشِّیعَهِ وَ ظَهَرَ مِنَ النَّاصِبَهِ سُرُورٌ وَ شَمَاتَهٌ فَلَمْ یَلْبَثْ بِذَلِکَ إِلَّا قَلِیلًا حَتَّی بَدَتْ فِی ذَلِکَ الْمَکَانِ مِنْ وَجْهِهِ لُمْعَهٌ بَیْضَاءُ فَلَمْ تَزَلْ تَزِیدُ أَیْضاً وَ تَنْمِی حَتَّی أَسْفَرَ وَجْهُهُ وَ أَشْرَقَ وَ افْتَرَّ السَّیِّدُ (۱)ضَاحِکاً مُسْتَبْشِراً فَقَالَ شعر:

کَذَبَ الزَّاعِمُونَ أَنَّ عَلِیّاً ***لَنْ یُنَجِّی مُحِبَّهُ مِنْ هَنَاتٍ (۲)

قَدْ وَ رَبِّی دَخَلْتُ جَنَّهَ عَدْنٍ***وَ عَفَا لِیَ الْإِلَهُ عَنْ سَیِّئَاتِی

فَأَبْشِرُوا الْیَوْمَ أَوْلِیَاءَ عَلِیٍ***وَ تَوَالَوُا الْوَصِیَّ حَتَّی الْمَمَاتِ

ثُمَّ مِنْ بَعْدِهِ تَوَلَّوْا بَنِیهِ***وَاحِداً بَعْدَ وَاحِدٍ بِالصِّفَاتِ

ثُمَّ أَتْبَعَ قَوْلَهُ هَذَا أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ حَقّاً حَقّاً وَ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللَّهِ حَقّاً حَقّاً وَ أَشْهَدُ أَنَّ عَلِیّاً أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ حَقّاً حَقّاً أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ ثُمَّ أَغْمَضَ عَیْنَهُ لِنَفْسِهِ فَکَأَنَّمَا کَانَتْ رُوحُهُ ذُبَالَهً طَفِئَتْ أَوْ حَصَاهً سَقَطَتْ قَالَ عَلِیُّ بْنُ الْحُسَیْنِ قَالَ لِی أَبِی الْحُسَیْنُ بْنُ عَوْنٍ وَ کَانَ أُذَیْنَهُ حَاضِراً فَقَالَ اللَّهُ أَکْبَرُ مَا مَنْ شَهِدَ کَمَنْ لَمْ یَشْهَدْ أَخْبَرَنِی وَ إِلَّا صَمَّتَا- الْفُضَیْلُ بْنُ یَسَارٍ- عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ وَ عَنْ جَعْفَرٍ علیه السلام أَنَّهُمَا قَالا حَرَامٌ عَلَی رُوحٍ أَنْ تُفَارِقَ جَسَدَهَا حَتَّی تَرَی الْخَمْسَهَ مُحَمَّداً وَ عَلِیّاً وَ فَاطِمَهَ وَ حَسَناً وَ حُسَیْناً بِحَیْثُ تَقَرُّ عَیْنُهَا أَوْ تَسْخَنُ عَیْنُهَا فَانْتَشَرَ هَذَا الْحَدِیثُ فِی النَّاسِ فَشَهِدَ جِنَازَتَهُ وَ اللَّهِ الْمُوَافِقُ وَ الْمُفَارِقُ.

ما، الأمالی للشیخ الطوسی جماعه عن أبی المفضل عن یحیی بن علی بن عبد الجبار عن عمه محمد بن عبد الجبار عن علی عن أبیه الحسین بن عون مثله- قب، المناقب لابن شهرآشوب لَمَّا احْتُضِرَ السَّیِّدُ الْحِمْیَرِیُّ بَدَتْ فِی وَجْهِهِ نُکْتَهٌ سَوْدَاءُ و ساق الحدیث مثله و زاد بعد قوله واحدا بعد واحد بالصفات ثُمَّ قَالَ

أُحِبُّ الَّذِی مَنْ مَاتَ مِنْ أَهْلِ وُدِّهِ*** تَلَقَّاهُ بِالْبُشْرَی لَدَی الْمَوْتِ یَضْحَکُ

وَ مَنْ کَانَ یَهْوَی غَیْرَهُ مِنْ عَدُوِّهِ*** فَلَیْسَ لَهُ إِلَّا إِلَی النَّارِ مَسْلَکٌ

الْقَصِیدَهَ

۱- افتر الرجل: ضحک ضحکا حسنا.

۲- الهنات: الداهیه.

**[ترجمه]کشف الغمه: حسین بن عون می گوید: من به عیادت سید بن محمد حمیری رفتم در بیماری که در آن وفات کرد، و دیدم که در حال جان دادن است و نزد او جماعتی از همسایه های او بودند که عثمانی مسلک بودند،

ص: ۱۹۲

و او مردی بود زیبا چهره و گشاده پیشانی، و میان دو شانه و گردن او عریض بود، اتفاقا در روی او نقطه سیاهی ظاهر شد مثل نقطه ای از مرکّب و بزرگ می گشت و زیاده می شد تا تمام روی او را آن سیاهی فرو گرفت، و برای این شیعیانی که حاضر بودند غمگین گشتند؛ و از ناصبیان حاضر شادی و شماتت ظاهر گشت. اندکی بر این حال گذشت تا این که در آن مکان از صورتش که در آن نقطه سیاه پیدا شده بود قطعه سفیدی پیدا شد، و ترقی می کرد و زیاده می گشت تا روی او به حال اول باز گشت و به اشراق و نورانیت مایل شد، در آن حال سید خنده ای نیکو نمود و با خوشحالی و لبخند این ابیات را گفت:

دروغ پنداشتند کسانی که خیال کردند که علی علیه السلام دوست و محب خود را از آن عیب و ننگ نجات نخواهد داد؛

به خدا سوگند که همانا به بهشت عدن رفتم و معبود گناهان و سیئاتی که داشتم را عفو فرمود؛

پس بشارت دهید امروز دوستان علی را و تا وقت وفات به ولایت علی علیه السلام پای بند باشید؛ و بعد از آن تولی نمایید به پسران او یکی بعد از یکی و هر که به آن صفات باشد.

بعد از این گفت:« اشهد ان لا اله الا اللّه حقا حقا، اشهد ان محمدا رسول اللّه حقا حقا، اشهد ان علیا امیر المؤمنین حقا حقا؛ اشهد ان لا اله الا اللّه»، بعد از آن چشم ها را بر هم نهاد، گوئیا روح او فتیله چراغ بود که خاموش شد، یا سنگ ریزه ای بود که افتاد.

علی بن حسین بن عون روایت کند که پدرم در حالی که أذینه نیز حاضر بود به من گفت: اللّه اکبر، کسی که می بیند مثل آن کسی که نمی بیند نیست؛ من به این دو گوش خود شنیدم و اگر نشنیده باشم، هر دو گوشم کر باد که فضیل بن یسار مرا خبر داد از امام باقر و امام صادق علیهما السلام که ایشان هر دو فرمودند: حرام است بر روح که مفارقت کند از جسد خود تا پنج کس را ببیند: محمد و علی و فاطمه و حسن و حسین علیهم صلوات اللّه را به گونه ای که چشم های او روشن شود یا چشم هایش داغ گردد؛ پس این حدیث در میان مردم انتشار یافت و بر جنازه او حاضر گشت و خداست که توفیق دهنده و جدا کننده است. - . کشف الغمه ۲ : ۴۰ -

در امالی شیخ طوسی مثل این حدیث نقل شده است. - . امالی طوسی: ۶۲۷ -

مناقب: وقتی سید حمیری در بستر احتضار افتاد، در صورتش نقطه سیاهی آشکار شد؛ و حدیث را مثل روایت قبلی ادامه داد و بعد از آخرین بیتی که نقل شد و گفت« واحداً بعد واحد بالصفات» چنین سرود:

دوست دارم آن کسی را که هر کس از اهل مودت او بمیرد، او را هنگام مرگ با بشارتی می بیند در حالی که خندان است.

و هر کس که غیر او از دشمنانش را دست دارد، جز به سمت آتش جهنم راهی برای او نیست. تا پایان قصیده؛ - . مناقب ابن شهرآشوب ۳ : ۲۵۸ -

ص: ۱۹۳

**[ترجمه]

بیان

قال الجوهری السالفه ناحیه مقدم العنق من لدن معلق القرط إلی قلت الترقوه و الذباله بالضم الفتیله.

**[ترجمه]جوهری گوید: السالفه به معنای قسمت جلوی گردن از محل آویزان کردن گوشواره تا گودی استخوان ترقوه است. الذباله با ضم یعنی فتیله (پنبه تابیده، نوار نخی).

**[ترجمه]

«۴۳»

بشا، بشاره المصطفی مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ شَهْرَیَارَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُحَمَّدٍ النَّوْسِیِّ (۱)عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ الْقُرَشِیِّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عُمَرَ الْأَحْمَسِیِّ (۲)عَنْ عُبَیْدِ بْنِ کَثِیرٍ الْهِلَالِیِّ عَنْ یَحْیَی بْنِ مُسَاوِرٍ عَنْ أَبِی الْجَارُودِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله قَالَ یَحْیَی بْنُ مُسَاوِرٍ أَخْبَرَنَا أَبُو خَالِدٍ الْوَاسِطِیُّ عَنْ زَیْدِ بْنِ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ علیه السلام قَالُوا قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ وَ الَّذِی نَفْسِی بِیَدِهِ لَا تُفَارِقُ رُوحٌ جَسَدَ صَاحِبِهَا حَتَّی تَأْکُلَ مِنْ ثِمَارِ الْجَنَّهِ أَوْ مِنْ شَجَرَهِ الزَّقُّومِ وَ حِینَ تَرَی مَلَکَ الْمَوْتِ تَرَانِی وَ تَرَی عَلِیّاً وَ فَاطِمَهَ وَ حَسَناً وَ حُسَیْناً علیهم السلام فَإِنْ کَانَ یُحِبُّنَا قُلْتُ یَا مَلَکَ الْمَوْتِ ارْفُقْ بِهِ إِنَّهُ کَانَ یُحِبُّنِی وَ یُحِبُّ أَهْلَ بَیْتِی وَ إِنْ کَانَ یُبْغِضُنَا قُلْتُ یَا مَلَکَ الْمَوْتِ شَدِّدْ عَلَیْهِ إِنَّهُ کَانَ یُبْغِضُنِی وَ یُبْغِضُ أَهْلَ بَیْتِی.

**[ترجمه]بشاره المصطفی: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: سوگند به کسی که جانم به دست اوست، روح بدنی از صاحبش جدا نمی شود مگر این که از میوه های بهشت یا از درخت زقوم بخورد، و هنگامی که ملک الموت را ببیند مرا و علی و فاطمه و حسن و حسین علیهم السلام را می بیند، پس اگر محبّ ما باشد به ملک الموت می گویم : با او مدارا کن، زیرا او مرا و اهل بیتم را دوست داشت و اگر دشمن ما باشد به ملک الموت می گویم: به او سخت بگیر زیرا او دشمن من و اهل بیتم بود. - . بشاره المصطفی: ۶ -

**[ترجمه]

«۴۴»

فر، تفسیر فرات بن إبراهیم عُبَیْدُ بْنُ کَثِیرٍ مُعَنْعَناً عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِیهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله

يَا عَلِيُّ إِنَّ فِيكَ مَثَلًا مِنْ عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَ السَّلَامُ قَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَ إِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَ يَوْمَ الْقِيامَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيداً يَا عَلِيُّ إِنَّهُ لَا يَمُوتُ رَجُلٌ يَفْتَرِي عَلَى عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ وَ السَّلَامُ حَتَّى يُؤْمِنَ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَ يَقُولَ فِيهِ الْحَقَّ حَيْثُ لَا يَنْفَعُهُ ذَلِكَ شَيْئاً وَ إِنَّكَ عَلَى مَثَلِهِ لَا يَمُوتُ عَدُوُّكَ حَتَّى يَرَاكَ عِنْدَ الْمَوْتِ فَتَكُونَ عَلَيْهِ غَيْظاً وَ حُزْناً حَتَّى يُقِرَّ بِالْحَقِّ مِنْ أَمْرِكَ وَ يَقُولَ فِيكَ الْحَقَّ وَ يُقِرَّ بِوَلَايَتِكَ حَيْثُ لَا يَنْفَعُهُ ذَلِكَ شَيْئاً وَ أَمَّا وَلِيُّكَ فَإِنَّهُ يَرَاكَ عِنْدَ الْمَوْتِ فَتَكُونُ لَهُ شَفِيعاً وَ مُبَشِّراً وَ قُرَّةَ عَيْنٍ.

**[ترجمه]تفسير فرات كوفى: امام باقر عليه السلام فرمود: رسول خدا (ص) فرمود: اى على! در تو مثلى از عيسى بن مريم عليهما السلام است؛ خداى تعالى مى فرمايد:« وَ إِنْ مِنْ أَهْلِ الْكِتابِ إِلَّا لَيُؤْمِنَنَّ بِهِ قَبْلَ مَوْتِهِ وَ يَوْمَ الْقِيامَةِ يَكُونُ عَلَيْهِمْ شَهِيداً» - . نساء / ۱۵۹ - { و هيچ يک از اهل كتاب نيست مگر اين كه پيش از مرگش به او [= حضرت مسيح] ايمان مى آورد؛ و روز قيامت، بر آن ها گواه خواهد بود.} اى على! مردى كه بر عيسى بن مريم عليهما الصلاه و السلام افترا زد نمرد تا اين كه قبل از مرگش به او ايمان بياورد و در مورد آن حضرت، معتقد به حق شود، جايى كه اين اقرار نفعى به حال او نخواهد داشت؛ تو نيز مثل عيسى عليه السلام خواهى بود؛ دشمن تو نخواهد مرد تا تو را هنگام مرگ ببيند و تو موجب خشم و اندوه او شوى تا او در مورد امر امامت تو اعتراف به حق كند و در مورد تو حقيقت را معتقد شود و به ولايت تو اقرار كند، جايى كه اين اعتراف نفعى به حال او ندارد؛ اما دوست تو، تو را هنگام مرگ مى بيند و تو شفيع و مبشّر و نور چشم خواهى بود؛ - . تفسير فرات: - ۱۱۶

**[ترجمه]

«۴۵»

دَعَوَاتُ الرَّاوَنْدِيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عليهما السلام قَالَ: مَرِضَ رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِ الرِّضَا عليه السلام فَعَادَهُ فَقَالَ كَيْفَ تَجِدُكَ قَالَ لَقِيتُ الْمَوْتَ بَعْدَكَ يُرِيدُ مَا لَقِيَهُ مِنْ شِدَّةِ

۱- الموجود فى بشاره المصطفى المطبوع: «النرسى».

۲- الموجود فى بشاره المصطفى هكذا: «الاحمسى من أصل خطّ أبى سعيد بيده قال: أخبرنا أبو سعيد بن كثير الهلالى التمار».

مَرَضِهِ فَقَالَ كَيْفَ لَقِيتَهُ قَالَ شَدِيداً أَلِيماً قَالَ مَا لَقِيتَهُ إِنَّمَا لَقِيتَ مَا يَبْدَؤُكَ بِهِ وَ يُعَرِّفُكَ بَعْضَ حَالِهِ إِنَّمَا النَّاسُ رَجُلَانِ مُسْتَرِيحٌ بِالْمَوْتِ وَ مُسْتَرَاحٌ مِنْهُ فَجَدِّدِ الْإِيمَانَ بِاللَّهِ وَ بِالْوَلَايَهِ تَكُنْ مُسْتَرِيحاً فَفَعَلَ الرَّجُلُ ذَلِكَ ثُمَّ قَالَ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ هَذِهِ مَلَائِكَةُ رَبِّي بِالتَّحِيَّاتِ وَ التُّحَفِ يُسَلِّمُونَ عَلَيْكَ وَ هُمْ قِيَامٌ بَيْنَ يَدَيْكَ فَأْذَنْ لَهُمْ فِي الْجُلُوسِ فَقَالَ الرِّضَا علیه السلام اجْلِسُوا مَلَائِكَةَ رَبِّي ثُمَّ قَالَ لِلْمَرِيضِ سَلْهُمْ أُمِرُوا بِالْقِيَامِ بِحَضْرَتِي فَقَالَ الْمَرِيضُ سَأَلْتُهُمْ فَذَكَرُوا أَنَّهُ لَوْ حَضَرَكَ كُلُّ مَنْ خَلَقَهُ اللَّهُ مِنْ مَلَائِكَتِهِ لَقَامُوا لَكَ وَ لَمْ يَجْلِسُوا حَتَّى تَأْذَنَ لَهُمْ هَكَذَا أَمَرَهُمُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ ثُمَّ غَمَّضَ الرَّجُلُ عَيْنَيْهِ وَ قَالَ السَّلَامُ عَلَيْكَ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ هَذَا شَخْصُكَ مَاثِلٌ لِي مَعَ أَشْخَاصِ مُحَمَّدٍ وَ مَنْ بَعْدَهُ مِنَ الْأَئِمَّهِ علیهم السلام وَ قَضَى الرَّجُلُ (۱)

**[ترجمه]دعوات راوندی: از حضرت محمّد بن علیّ علیهما السّلام (امام جواد) روایت شده که فرمود: مردی از یاران حضرت رضا علیه السّلام بیمار شد، حضرت به عیادت او رفت و به او فرمود: خود را چگونه می بینی؟

گفت: بعد از ورود شما مرگ را دیدار کردم مقصودش شدّت یافتن

بیماریش بود حضرت فرمود: چگونه آن را یافتی؟ گفت: دردناك و بسیار سخت. فرمود: آن را ندیده ای بلکه فقط چیزی را دیده ای که تو را می ترساند و تو را به آن (یعنی به مرگ) و بعضی حالات آن را به تو می شناساند؛ مردم دو قسمند: یکی شخصی که با مرگ راحت می شود، و دیگری شخصی که با مرگش مردم از او آسوده می شوند، پس ایمان خودت را به خدا و به ولایت تجدید بنما تا طلب راحت شوی، پس آن مرد چنان کرد.

سپس عرض کرد: یابن رسول الله! این فرشتگان الهی هستند که با درود بر شما درود می فرستند و در برابر شما ایستاده اند، به ایشان اجازه نشستن بفرمایید. حضرت علیه السلام اجازه داد و فرمود: ای فرشتگان پروردگار من! بنشینید. سپس فرمود: از ایشان بپرس امر شده اند که در برابر من بایستند؟

بیمار پاسخ داد: از ایشان پرسیدم و عرض کردند اگر همه فرشتگان مخلوق الهی خدمت شما برسند در برابرتان می ایستند و تا زمانی که اجازه نفرموده اید نمی نشینند، این فرمان خدای عز و جل است.

سپس مرد چشمانش را بست و گفت: سلام بر تو ای فرزند رسول خدا! این شمایی که بر من تمثل پیدا کرده ای با محمد (ص) و امامان پس از او و مرد از دنیا رفت؛ - . دعوات راوندی: ۲۴۸ -

**[ترجمه]

«۴۶»

وَ عَنِ الْحَارِثِ الْأَعْوَرِ قَالَ قَالَ: أَتَيْتُ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام ذَاتَ يَوْمٍ نِصْفَ النَّهَارِ فَقَالَ مَا جَاءَ بِكَ قُلْتُ حُبُّكَ وَ اللَّهِ قَالَ إِنْ كُنْتَ صَادِقاً لَتَرَانِي فِي ثَلَاثِ مَوَاطِنَ حَيْثُ تَبْلُغُ نَفْسُكَ هَذِهِ وَ أَوْمَأَ بِيَدِهِ إِلَى حَنْجَرَتِهِ وَ عِنْدَ الصِّرَاطِ وَ عِنْدَ الْحَوْضِ.

**[ترجمه]دعوات راوندی: حارث اعور نقل می کند: در نیم روزی خدمت امیرمؤمنان علیه السلام رسیدم، فرمود: تو را چه به این جا آورده؟ گفتم: به خدا سوگند، دوستی شما! فرمود: اگر راست بگویی حتماً مرا در سه جا خواهی دید: هنگامی که نَفَست به این جا برسد و اشاره به گلوی مبارک کرد و در صراط و بر سر حوض (کوثر). - . دعوات راوندی: ۲۴۸ -

**[ترجمه]

«۴۷»

کا، الکافی عَلِیُّ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ بُنْدَارَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِی هَاشِمٍ عَنْ أَبِی خَدِیجَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: مَا مِنْ أَحَدٍ یَحْضُرُهُ الْمَوْتُ إِلَّا وَکَّلَ بِهِ إِبْلِیسُ مِنْ شَیَاطِینِهِ مَنْ یَأْمُرُهُ (۲)بِالْکُفْرِ وَ یُشَکِّکُهُ فِی دِینِهِ حَتَّی تَخْرُجَ نَفْسُهُ فَمَنْ کَانَ مُؤْمِناً لَمْ یَقْدِرْ عَلَیْهِ فَإِذَا حَضَرْتُمْ مَوْتَاکُمْ فَلَقِّنُوهُمْ شَهَادَهَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ حَتَّی یَمُوتَ.

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: هیچ انسانی نیست مگر این که در هنگام مرگ، شیطان یکی از مأمورین خود را نزد او حاضر می کند تا وی را وسوسه کند و در دینش به شک اندازد و او را به کفر بکشاند. این وسوسه ادامه دارد تا این که روح از بدن او خارج شود. اگر ایمان محتضر، سست و عاریه ای باشد، شیطان به آسانی آن را از او می گیرد و کافر از دنیا می رود. و اگر محتضر از مؤمنان حقیقی باشد، شیطان نمی تواند بر او غالب شود و دین و ایمانش را بگیرد.

سپس فرمود: هرگاه یکی از شما بر بالین شخصی از کسان خود رفتید که مرگش فرا رسیده است ، شهادت به لا اله الا الله و محمد رسول الله (ص) را به او تلقین کنید تا شیطان به او دست نیابد. - . کافی ۳ : ۶۵ -

**[ترجمه]

«۴۸»

کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَیْنِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِی هَاشِمٍ عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِی سَلَمَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: حَضَرَ رَجُلًا الْمَوْتُ فَقِیلَ یَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ فُلَاناً قَدْ حَضَرَهُ الْمَوْتُ فَنَهَضَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ وَ مَعَهُ نَاسٌ (۳)مِنْ أَصْحَابِهِ حَتَّی أَتَاهُ وَ هُوَ مُغْمًی عَلَیْهِ قَالَ فَقَالَ یَا مَلَکَ الْمَوْتِ کُفَّ عَنِ الرَّجُلِ حَتَّی أَسْأَلَهُ

۱- تقدم صدر الحدیث مسندا عن کتاب المعانی فی باب سکرات الموت تحت رقم ۱۱.

۲- فی المصدر: من شیطانه أن یأمره إلخ. م.

۳- فی المصدر: اناس م.

فَأَفَاقَ الرَّجُلُ فَقَالَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله مَا رَأَيْتَ قَالَ رَأَيْتُ بَيَاضاً كَثِيراً وَ سَوَاداً كَثِيراً فَقَالَ فَأَيُّهُمَا كَانَ أَقْرَبَ إِلَيْکَ فَقَالَ السَّوَادُ فَقَالَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله قُلِ اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِيَ الْكَثِيرَ مِنْ مَعَاصِيکَ وَ اقْبَلْ مِنِّي الْيَسِيرَ مِنْ طَاعَتِکَ فَقَالَهُ ثُمَّ أُغْمِيَ عَلَيْهِ فَقَالَ يَا مَلَکَ الْمَوْتِ خَفِّفْ عَنْهُ سَاعَةً حَتَّى أَسْأَلَهُ (۱)فَأَفَاقَ الرَّجُلُ فَقَالَ مَا رَأَيْتَ قَالَ رَأَيْتُ بَيَاضاً كَثِيراً وَ سَوَاداً كَثِيراً قَالَ فَأَيُّهُمَا كَانَ أَقْرَبَ إِلَيْکَ فَقَالَ الْبَيَاضُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله غَفَرَ اللَّهُ لِصَاحِبِكُمْ قَالَ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام إِذَا حَضَرْتُمْ مَيِّتاً فَقُولُوا لَهُ هَذَا الْكَلَامَ لِيَقُولَهُ.

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: شخصی را مرگ در رسید، به حضرت رسول خدا صلی الله علیه و آله خبر دادند: فلانی در حال احتضار است. حضرت صلی الله علیه و آله نزد او حاضر شدند با جماعتی از صحابه و او بیهوش بود. پس حضرت فرمود: که ای ملك الموت! دست از او بر دار تا از او سوال کنم. پس آن شخص به هوش آمد، حضرت فرمود: چه چیز می بینی؟ گفت: سفیدی بسیار و سیاهی بسیار می بینم. فرمود: کدام یک به تو نزدیکترند؟ گفت: سیاهی. حضرت فرمود: بگو:« خدایا گناهان زیادی که مرتکب شدم را بر من ببخش و طاعت کم مرا قبول فرما». پس آن شخص بیهوش شد، باز به ملك الموت فرمود: دست از او بر دار تا از او پرسش کنم.

ص: ۱۹۵

پس او به هوش آمد. حضرت فرمود: چه چیز می بینی؟ گفت: سفیدی بسیار و سیاهی بسیار می بینم. فرمود که کدام یک به تو نزدیکتر است؟ گفت سفیدی. حضرت فرمود : او را آمرزیدند. پس حضرت صادق علیه السلام فرمودند: نزد هر که محتضری که حاضر شوید در این حال بگویید که این دعا بخواند. - . کافی ۳ : ۶۶ -

**[ترجمه]

«۴۹»

کا، الکافی عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ أَبِيهِ عَنْ سَدِيرٍ الصَّيْرَفِيِّ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام جُعِلْتُ فِدَاکَ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ هَلْ يُكْرَهُ الْمُؤْمِنُ عَلَى قَبْضِ رُوحِهِ قَالَ لَا وَ اللَّهِ إِنَّهُ إِذَا أَتَاهُ مَلَکُ الْمَوْتِ لِقَبْضِ رُوحِهِ جَزِعَ عِنْدَ ذَلِکَ فَيَقُولُ لَهُ مَلَکُ الْمَوْتِ يَا وَلِيَّ اللَّهِ لَا تَجْزَعْ فَوَ الَّذِي بَعَثَ مُحَمَّداً صلی الله علیه و آله لَأَنَا أَبَرُّ بِکَ وَ أَشْفَقُ عَلَيْکَ مِنْ وَالِدٍ رَحِيمٍ لَوْ حَضَرَکَ افْتَحْ عَيْنَيْکَ فَانْظُرْ قَالَ وَ يُمَثَّلُ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ وَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ وَ فَاطِمَةُ وَ الْحَسَنُ وَ الْحُسَيْنُ وَ الْأَئِمَّةُ مِنْ ذُرِّيَّتِهِمْ علیهم السلام فَيُقَالُ لَهُ هَذَا رَسُولُ اللَّهِ وَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ وَ فَاطِمَةُ وَ الْحَسَنُ وَ الْحُسَيْنُ وَ الْأَئِمَّةُ رُفَقَاؤُکَ قَالَ فَيَفْتَحُ عَيْنَيْهِ فَيَنْظُرُ فَيُنَادِي رُوحَهُ مُنَادٍ مِنْ قِبَلِ رَبِّ الْعِزَّةِ فَيَقُولُ يَا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ إِلَى مُحَمَّدٍ وَ أَهْلِ بَيْتِهِ ارْجِعِي إِلى رَبِّكِ راضِيَةً بِالْوَلَايَةِ مَرْضِيَّةً بِالثَّوَابِ فَادْخُلِي فِي عِبادِي يَعْنِي مُحَمَّداً وَ أَهْلَ بَيْتِهِ وَ ادْخُلِي جَنَّتِي فَمَا مِنْ شَيْ ءٍ (۲)أَحَبَّ إِلَيْهِ مِنِ اسْتِلَالِ رُوحِهِ وَ اللُّحُوقِ بِالْمُنَادِي.

**[ترجمه]کافی: سدیر صیرفی می گوید: به امام صادق علیه السلام عرض کردم: قربانت شوم آیا مومن از قبض روح خود کراهت دارد؟ فرمود: نه به خدا سوگند هنگامی که فرشته ی مرگ برای قبض روحش می آید بیتابی می کند. فرشته ی مرگ

به او می گوید: ای دوست خدا! بی تابی مکن. به کسی که محمد صلی الله علیه و آله را به پیامبری برانگیخت سوگند، من از پدری مهربان نسبت به تو خوش رفتارتر و مهربانترم. چشمانت را باز کن و بنگر.

حضرت فرمود: در این هنگام پیامبر خدا و امیر مومنان و فاطمه و حسن و حسین و امامان معصوم علیهم السلام در نظر او ظاهر می شوند. به او می گوید: این پیامبر خدا و امیرمومنان و فاطمه و حسن و حسین و امامان معصوم علیهم السلام اند که رفیقان تو هستند؛ او چشمانش را باز کرده و نگاه می کند و ندا کننده ای از جانب خداوند متعال به روح او ندا می دهد: ای نفسی که به محمد و خاندانش اطمینان داری! به سوی پروردگارت بازگرد در حالی که به ولایت آن ها راضی و به ثواب هایت خوشنود هستی و در زمره ی بندگان من یعنی محمد و خاندانش علیهم السلام در آی و به بهشت من داخل شو. در این هنگام در نزد او چیزی محبوب تر از بیرون آمدن روحش از تن و پیوستن به ندا کننده نیست. - . کافی ۳ : ۶۷ -

**[ترجمه]

«۵۰»

کا، الکافی عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ يُونُسَ عَنْ خَالِدِ بْنِ عُمَارَةَ عَنْ أَبِی بَصِيرٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام إِذَا حِيلَ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ الْكَلَامِ أَتَاهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ مَنْ شَاءَ اللَّهُ فَجَلَسَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَنْ يَمِينِهِ وَ الْآخَرُ عَنْ يَسَارِهِ فَيَقُولُ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَمَّا مَا كُنْتَ تَرْجُو فَهُوَ ذَا أَمَامَكَ وَ أَمَّا مَا كُنْتَ تَخَافُ مِنْهُ فَقَدْ أَمِنْتَ

۱- فی المصدر: خفف عنه حتّی أسأله. م.

۲- فی المصدر: فما شی ء. م.

مِنْهُ ثُمَّ یُفْتَحُ لَهُ بَابٌ إِلَی الْجَنَّهِ (۱)فَیَقُولُ هَذَا مَنْزِلُکَ فِی الْجَنَّهِ فَإِنْ شِئْتَ رَدَدْنَاکَ إِلَی الدُّنْیَا وَ لَکَ فِیهَا ذَهَبٌ وَ فِضَّهٌ فَیَقُولُ لَا حَاجَهَ فِی الدُّنْیَا فَعِنْدَ ذَلِکَ یَبْیَضُّ لَوْنُهُ وَ یَرْشَحُ جَبِینُهُ وَ تَتَقَلَّصُ شَفَتَاهُ (۲)وَ تَنْتَشِرُ مَنْخِرَاهُ وَ تَدْمَعُ عَیْنُهُ الْیُسْرَی فَأَیَّ هَذِهِ الْعَلَامَاتِ رَأَیْتَ فَاکْتَفِ بِهَا فَإِذَا خَرَجَتِ النَّفْسُ مِنَ الْجَسَدِ فَیُعْرَضُ عَلَیْهَا کَمَا یُعْرَضُ (۳)عَلَیْهِ وَ هِیَ فِی الْجَسَدِ فَیَخْتَارُ الْآخِرَهَ فَیُغَسِّلُهُ فِیمَنْ یُغَسِّلُهُ وَ یُقَلِّبُهُ فِیمَنْ یُقَلِّبُهُ فَإِذَا أُدْرِجَ فِی أَکْفَانِهِ وَ وُضِعَ عَلَی سَرِیرِهِ خَرَجَتْ رُوحُهُ تَمْشِی بَیْنَ أَیْدِی الْقَوْمِ قُدُماً وَ تَلَقَّاهُ أَرْوَاحُ الْمُؤْمِنِینَ یُسَلِّمُونَ عَلَیْهِ وَ یُبَشِّرُونَهُ بِمَا أَعَدَّ اللَّهُ لَهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ مِنَ النَّعِیمِ فَإِذَا وُضِعَ فِی قَبْرِهِ رُدَّ إِلَیْهِ الرُّوحُ إِلَی وَرِکَیْهِ ثُمَّ یُسْأَلُ عَمَّا یَعْلَمُ فَإِذَا جَاءَ بِمَا یَعْلَمُ فُتِحَ لَهُ ذَلِکَ الْبَابُ الَّذِی أَرَاهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَیَدْخُلُ عَلَیْهِ مِنْ نُورِهَا وَ بَرْدِهَا وَ طِیبِ رِیحِهَا قَالَ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاکَ فَأَیْنَ ضَغْطَهُ الْقَبْرِ فَقَالَ هَیْهَاتَ مَا عَلَی الْمُؤْمِنِینَ مِنْهَا شَیْ ءٌ وَ اللَّهِ إِنَّ هَذِهِ الْأَرْضَ لَتَفْتَخِرُ عَلَی هَذِهِ فَتَقُولُ وَطِئَ عَلَی ظَهْرِی مُؤْمِنٌ وَ لَمْ یَطَأْ عَلَی ظَهْرِکِ مُؤْمِنٌ وَ تَقُولُ لَهُ الْأَرْضُ لَقَدْ کُنْتُ (۴)أُحِبُّکَ وَ أَنْتَ تَمْشِی عَلَی ظَهْرِی فَأَمَّا إِذَا وُلِّیتُکَ فَسَتَعْلَمُ مَا أَصْنَعُ بِکَ فَیُفْتَحُ لَهُ مَدَّ بَصَرِهِ (۵)

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: هنگامی که بین مؤمن و بین قدرت بر گفتن حائل می شود، یعنی نتواند سخن بگوید پیامبر خداصلی الله علیه و آله و کسانی که خدا خواهد کنار او می آیند. رسول خداصلی الله علیه و آله سمت راست شخص و دیگران به جانب چپ او می نشینند.

رسول خدا شروع به سخن کرده می فرماید: آن چه را امیدوارش بودی اکنون روبروی توست (دیدار پیامبر و ائمه علیهم السلام) و امّا آن چه را از آن می ترسیدی (کیفر) از آن ایمن هستی.

ص: ۱۹۶

سپس دری از بهشت برایش گشوده می شود و رسول خدا می فرماید: این منزل تو در بهشت است. اگر خواستی تو را به دنیا باز می گردانیم که در آن جا طلا و نقره است. محتضر در این هنگام می گوید: مرا نیازی به دنیا نیست؛ در این هنگام رنگش سفید شده و پیشانیش عرق می کند و لبهایش می لرزد و بینی او فراخ می شود و چشم چپ او اشک می ریزد؛ پس هر یک از این علامات را دیدی به آن اکتفا نما؛ پس وقتی جان از جسم خارج شد، چنانچه بهشت بر او عرضه شد، باز بر نفس او عرضه می شود در حالی که هنوز نفس و جان در جسم او هست و او آخرت را بر می گزیند و او را در میان اموات غسل می دهند و جنازه اش را بالا و پایین و دگرگون می کنند؛ پس وقتی در کفنش نهاده شد و بر تابوت نهاده شد، جانش خارج می شود و در مقابل تشییع کنندگان راه می رود و ارواح مؤمنان او را ملاقات می کنند و بر او سلام داده بشارتش می دهند به نعماتی که خدای عز و جل برایش مهیا کرده؛ وقتی در قبرش نهاده می شود روح به بالای ران پایش بر می گردد؛ سپس از آن چه می داند، پرسیده می شود؛ پس وقتی آن چه می دانست را بر زبان آورد، همان در بهشتی که رسول خداصلی الله علیه و آله به او نمود بر او گشوده می شود و نور، خنکی و بوی خوش آن بر او داخل می گردد. سَدیر صیرفی (راوی خبر) در ادامه می گوید: گفتم: یابن رسول الله! پس فشار قبر چه می شود؟ فرمود: هرگز چنین چیزی برای مؤمنان نیست؛ به خدا قسم! این زمین بر مؤمن افتخار می کند و می گوید: بر پشت من راه رفت. و زمین می گوید: به درستی که من تو را دوست داشتم، آن هنگامی که بر پشت من راه می رفتی و اکنون که به من سپرده شده ای، خواهی دید که چگونه با تو رفتار می کنم! و آن گاه به قدر دید چشم برایش گشایش می یابد. - . کافی ۳ : ۶۸ -

**[ترجمه]

بیان

یشکل الجمع بین هذا الخبر و خبر فاطمه بنت أسد و سعد بن معاذ إلا أن یقال کان ذلک العموم فی صدر الإسلام ثم نسخه الله و رفعه عن کمل المؤمنین أو یخص المؤمن فی هذا الخبر بالمعصومین (۶)و یمکن أن یقال فی خبر فاطمه أن النبی صلی الله علیه و آله إنما فعل ذلک لما وعدها لمزید اطمئنانها و الله یعلم.

**[ترجمه]جمع بین این روایت و روایت فاطمه بنت اسد و سعد بن معاذ مشکل است مگر این که گفته شود: فضار قبر در صدر اسلام عمومیت داشته و سپس خدای متعال آن را منسوخ کرده و آن را از مومنان کامل برداشت و یا مومن در این روایت اختصاص به معصومین علیهم السلام باشد. ممکن است در مورد روایت فاطمه بنت اسد بگویند: رسول خدا صلی الله علیه و آله تنها به این خاطر این کار را انجام داد که به او قول داده بود، تا بر اطمینان او بیفزاید. و الله یعلم.

**[ترجمه]

«۵۱»

کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ عَمَّارِ بْنِ مَرْوَانَ قَالَ حَدَّثَنِی مَنْ سَمِعَ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ مِنْکُمْ وَ اللَّهِ یُقْبَلُ وَ لَکُمْ وَ اللَّهِ یُغْفَرُ إِنَّهُ

۱- فی المصدر: من الجنه. م.

۲- أی انضمتا و انزوتا الی علو. م.

۳- فی المصدر: کما عرض. م.

۴- فی المصدر: و اللّه لقد کنت. م.

۵- فی المصدر: فیفسح له مد بصره. و هو الأصحّ. م.

۶- یبعده مورد الخبر؛ و یمکن أن یخصص المؤمنین بمن لم یأتوا ما یوجب الضغطه.

لَيْسَ بَيْنَ أَحَدِكُمْ وَ بَيْنَ أَنْ يَغْتَبِطَ وَ يَرَى السُّرُورَ وَ قُرَّةَ الْعَيْنِ إِلَّا أَنْ تَبْلُغَ نَفْسُهُ هَاهُنَا وَ أَوْمَأَ بِيَدِهِ إِلَى حَلْقِهِ ثُمَّ قَالَ إِنَّهُ إِذَا كَانَ ذَلِكَ وَ احْتُضِرَ حَضَرَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ عَلِيٌّ وَ جَبْرَئِيلُ وَ مَلَكُ الْمَوْتِ عليه السلام فَيَدْنُو مِنْهُ عَلِيٌّ عليه السلام فَيَقُولُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ هَذَا كَانَ يُحِبُّنَا أَهْلَ الْبَيْتِ فَأَحِبَّهُ وَ يَقُولُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَا جَبْرَئِيلُ إِنَّ هَذَا كَانَ يُحِبُّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ أَهْلَ بَيْتِ رَسُولِهِ فَأَحِبَّهُ وَ يَقُولُ جَبْرَئِيلُ لِمَلَكِ الْمَوْتِ إِنَّ هَذَا كَانَ يُحِبُّ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ أَهْلَ بَيْتِ رَسُولِهِ فَأَحِبَّهُ وَ ارْفُقْ بِهِ فَيَدْنُو مِنْهُ مَلَكُ الْمَوْتِ فَيَقُولُ يَا عَبْدَ اللَّهِ أَخَذْتَ فَكَاكَ رَقَبَتِكَ أَخَذْتَ أَمَانَ بَرَاءَتِكَ تَمَسَّكْتَ بِالْعِصْمَةِ الْكُبْرَى فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا قَالَ فَيُوَفِّقُهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَيَقُولُ نَعَمْ فَيَقُولُ وَ مَا ذَاكَ فَيَقُولُ وَلَايَةُ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ فَيَقُولُ صَدَقْتَ أَمَّا الَّذِي كُنْتَ تَحْذَرُهُ فَقَدْ آمَنَكَ اللَّهُ عَنْهُ [(۱)](#)وَ أَمَّا الَّذِي كُنْتَ تَرْجُوهُ فَقَدْ أَدْرَكْتَهُ أَبْشِرْ بِالسَّلَفِ الصَّالِحِ مُرَافَقَةِ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ عَلِيٍّ وَ فَاطِمَةَ عليهما السلام ثُمَّ يَسُلُّ نَفْسَهُ سَلًّا رَفِيقاً ثُمَّ يُنْزَلُ بِكَفَنِهِ مِنَ الْجَنَّةِ وَ حَنُوطِهِ مِنَ الْجَنَّةِ بِمِسْكٍ أَذْفَرَ فَيُكَفَّنُ بِذَلِكَ الْكَفَنِ وَ يُحَنَّطُ بِذَلِكَ الْحَنُوطِ ثُمَّ يُكْسَى حُلَّةً صَفْرَاءَ مِنْ حُلَلِ الْجَنَّةِ فَإِذَا وُضِعَ فِي قَبْرِهِ فَتَحَ اللَّهُ لَهُ بَاباً مِنْ أَبْوَابِ الْجَنَّةِ يَدْخُلُ عَلَيْهِ مِنْ رَوْحِهَا وَ رَيْحَانِهَا ثُمَّ يُفْسَحُ لَهُ عَنْ أَمَامِهِ مَسِيرَةَ شَهْرٍ وَ عَنْ يَمِينِهِ وَ عَنْ يَسَارِهِ ثُمَّ يُقَالُ لَهُ نَمْ نَوْمَةَ الْعَرُوسِ عَلَى فِرَاشِهَا أَبْشِرْ بِرَوْحٍ وَ رَيْحَانٍ وَ جَنَّةِ نَعِيمٍ وَ رَبٍّ غَيْرِ غَضْبَانَ ثُمَّ يَزُورُ آلَ مُحَمَّدٍ فِي جِنَانِ رَضْوَى فَيَأْكُلُ مَعَهُمْ مِنْ طَعَامِهِمْ وَ يَشْرَبُ مَعَهُمْ مِنْ شَرَابِهِمْ وَ يَتَحَدَّثُ مَعَهُمْ فِي مَجَالِسِهِمْ حَتَّى يَقُومَ قَائِمُنَا أَهْلَ الْبَيْتِ فَإِذَا قَامَ قَائِمُنَا بَعَثَهُمُ اللَّهُ فَأَقْبَلُوا مَعَهُ يُلَبُّونَ زُمَراً زُمَراً فَعِنْدَ ذَلِكَ يَرْتَابُ الْمُبْطِلُونَ وَ يَضْمَحِلُّ الْمُحِلُّونَ وَ قَلِيلٌ مَا يَكُونُونَ هَلَكَتِ الْمَحَاضِيرُ وَ نَجَا الْمُقَرَّبُونَ مِنْ أَجْلِ ذَلِكَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لِعَلِيٍّ عليه السلام أَنْتَ أَخِي وَ مِيعَادُ مَا بَيْنِي وَ بَيْنَكَ وَادِي السَّلَامِ قَالَ وَ إِذَا احْتُضِرَ الْكَافِرُ حَضَرَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ عَلِيٌّ وَ جَبْرَئِيلُ وَ مَلَكُ الْمَوْتِ عليه السلام فَيَدْنُو مِنْهُ عَلِيٌّ عليه السلام فَيَقُولُ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّ هَذَا كَانَ يُبْغِضُنَا أَهْلَ الْبَيْتِ فَأَبْغِضْهُ وَ يَقُولُ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله يَا جَبْرَئِيلُ إِنَّ هَذَا كَانَ يُبْغِضُ اللَّهَ

۱- فی المصدر: منه. م.

وَ رَسُولَهُ وَ أَهْلَ بَيْتِ رَسُولِهِ فَأَبْغِضْهُ (۱)وَ يَقُولُ جَبْرَئِيلُ يَا مَلَكَ الْمَوْتِ إِنَّ هَذَا كَانَ يُبْغِضُ اللَّهَ وَ رَسُولَهُ وَ أَهْلَ بَيْتِ رَسُولِهِ فَأَبْغِضْهُ وَ أَعْنِفْ عَلَيْهِ فَيَدْنُو مِنْهُ مَلَكُ الْمَوْتِ فَيَقُولُ يَا عَبْدَ اللَّهِ أَخَذْتَ فَكَاكَ رِهَانِكَ (۲)أَخَذْتَ أَمَانَ بَرَاءَتِكَ مِنَ النَّارِ تَمَسَّكْتَ بِالْعِصْمَةِ الْكُبْرَى فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَيَقُولُ لَا فَيَقُولُ أَبْشِرْ يَا عَدُوَّ اللَّهِ بِسَخَطِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ عَذَابِهِ وَ النَّارِ أَمَّا الَّذِي كُنْتَ تَحْذَرُهُ فَقَدْ نَزَلَ بِكَ ثُمَّ يَسُلُّ نَفْسَهُ سَلًّا عَنِيفاً ثُمَّ يُوَكِّلُ بِرُوحِهِ ثَلَاثَمِائَةِ شَيْطَانٍ كُلُّهُمْ يَبْزُقُ فِي وَجْهِهِ وَ يَتَأَذَّى بِرُوحِهِ فَإِذَا وُضِعَ فِي قَبْرِهِ فُتِحَ لَهُ بَابٌ مِنْ أَبْوَابِ النَّارِ (۳)فَيَدْخُلُ عَلَيْهِ مِنْ قَيْحِهَا وَ لَهَبِهَا.

ين، كتاب حسين بن سعيد و النوادر محمد بن سنان مثله

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: به خدا قسم تنها از شما شیعیان قبول می شود و به خدا قسم خدا شما را می آمرزد

ص: ۱۹۷

و فاصله بین یکی از شما و بین این که شاد و خرم شود و شادی و نور چشمش را ببیند، به همین است که جانتان به این جا برسد، اشاره به حلق خود کرد؛ سپس فرمود: چون کافر محتضر شود، رسول خدا صلی اللَّه علیه و آله و علی علیه السّلام و جبرئیل و ملک الموت بالینش آیند، و علی علیه السّلام بدو نزدیک شود و گوید: یا رسول اللَّه! راستی این بود که دوست ما اهل بیت بود؛ او را دوست دار! رسول خدا صلی اللَّه علیه و آله و سلم می فرماید: ای جبرئیل! راستی اینست که دوست می داشت خدا و رسولش و خاندان رسولش را پس او را دوست دار، جبرئیل به ملک الموت گوید: راستی این دوست می داشت خدا و رسولش و خاندان رسولش را پس او را دوست دار و بر او آسان بگیر، و ملک الموت نزدیک او آید و گوید: ای بنده خدا! برات آزادیت را گرفتی؟ سند امانت را گرفتی؟ به عصمت کبری در زندگی دنیا چنگ زدی؟ پس خدای عز و جل به او توفیق می دهد و می گوید: بله؛ ملک الموت می گوید: آن چه بود؟ پس می گوید: ولایت علیّ بن ابی طالب (ع). پس ملک الموت می گوید: راست گفتی! از آن چه از آن بر حذر بودی خدا تو را از آن و به آن چه امید داشتی رسیدی و بر تو بشارت باد به گذشتگان صالحت؛ همراهی با رسول خدا (ص) و علی و فاطمه صلوات الله علیهما؛ سپس جان او به آرامی از تنش خارج می شود و از بهشت مشک خوش بوی و کافور آورده می شود و در آن کفن پیچیده می شود و با آن کافور حنوط می گردد و سپس لباس زردی از لباس های بهشتی پوشانده می شود و وقتی در قبرش نهاده می شود، خدا دری از درهای بهشت به روی او می گشاید که روح و ریحان بهشتی داخل قبرش می گردد، سپس به قدر مسافت یک ماه از سمت راست و چپش برایش گشوده می شود؛ بعد به او گفته می شود: مانند خفتن عروس بر بسترش بخواب و بر تو باد به روح و ریحان و بهشت پر نعمت و پروردگاری که خشمگین نیست؛ سپس آل محمد (ص) را در بهشت رَضوَی زیارت می کند؛ پس با آنان از طعامشان می خورد و از شرابشان می آشامد و در مجالسشان با آنان گفتگو می کند تا این که قائم ما قیام کند؛ وقتی قیام کرد، خدا آنان را بر می انگیزد و آنان با او گروه گروه لبّیک می گویند و در این هنگام اهل تردید به شک می افتند و نافرمانان مضمحلّ می شوند و چه کم هستند و عجولان هلاک می شوند و اهل تسلیم و انقیاد نجات می یابند و به همین خاطر رسول خدا (ص) به علی علیه السلام فرمود: تو برادر من هستی و موعد بین من و تو وادی سلام است. و وقتی کافر به حال احتضار می افتد، رسول خدا و علی صلوات الله علیهما و جبرئیل و ملک الموت نزد او حاضر می شوند؛ پس علی علیه السلام به او

نزدیک شده و عرضه می دارد: یا رسول الله! راستی این بود که دشمن ما اهل بیت بود؛ او را دشمن دار، رسول خدا صلی اللّه علیه و آله و سلم می فرماید: ای جبرئیل! راستی اینست که

ص: ۱۹۸

خدا و رسولش و خاندان رسولش را دشمن می داشت؛ پس او را دشمن دار، جبرئیل گوید: ای ملک الموت! راستی این دشمن می داشت خدا و رسولش و خاندان رسولش را پس او را دشمن دار و بر او سخت بگیر، و ملک الموت در بر او آید و گوید: ای بنده خدا! آیا برات آزادی ات را گرفتی؟ امان برائت از آتشت را گرفتی؟ در حیات دنیا به عصمت کبری چنگ زدی؟ پس می گوید: نه؛ پس می گوید: ای دشمن خدا مژده ات باد به سخط خدای عز و جل و عذاب او در دوزخ؛ اما از آن چه می ترسیدی بر تو فرود آمده، سپس جانش را به سختی از تنش بکشد.

سپس صد شیطان به روحش گمارد که همه به رویش آب دهان اندازند و از بویش آزار کشند، و چون در گورش نهند یک در از دوزخ در آن گشوده شود، که از چرک و خون و شرارش بر او وارد می شود. - . کافی ۳ : ۶۳ -

در کتاب نوادر نیز حدیث مشابهی از محمد بن سنان نقل شده است. - . الزهد: ۱۵۴ -

**[ترجمه]

بیان

المحلون الذین لا یرون حرمه الأئمه علیهم السلام و لا یتابعونهم قال الفیروزآبادی رجل محل منتهک للحرام أو لا یری للشهر الحرام حرمه و یقال رجل محضیر أی کثیر العدو و المحاضیر جمعه أی الذین یستعجلون فی طلب الفرج بقیام القائم علیه السلام و المقربون بفتح الراء أی أهل التسلیم و الانقیاد فإنهم المقربون عند الله أو بکسر الراء أی الذین یقولون الفرج قریب و لا یستبطئونه.

**[ترجمه]المحلّون کسانی هستند که نه حرمت ائمه علیهم السلام را نگه می دارند و نه از ایشان پیروی می کنند. فیروزآبادی گوید: رجل محل: کسی که هتک حرمت می کند، و یا حرمت ماه حرام را نگه نمی دارد.

و گویند: رجل محضیر یعنی کسی که به سرعت می دود، المحاضیر جمع آن است، یعنی کسانی که در طلب فرج قائم علیه السلام عجولی به خرج می دهند. المقربون با فتحه راء: اهل تسلیم و خضوع، پس آنان مقربان درگاه الهی هستند؛ و یا با کسره راء: کسانی که می گویند: فرج نزدیک است و آن را دیر نمی دانند.

**[ترجمه]

كا، الكافي مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ النَّضْرِ بْنِ سُوَيْدٍ عَنْ يَحْيَى الْحَلَبِيِّ عَنِ ابْنِ مُسْكَانَ عَنْ عَبْدِ الرَّحِيمِ الْقَصِيرِ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي جَعْفَرٍ عليه السلام حَدَّثَنِي صَالِحُ بْنُ مِيثَمٍ عَنْ عَبَايَةَ الْأَسَدِيِّ أَنَّهُ سَمِعَ عَلِيّاً عليه السلام يَقُولُ وَ اللَّهِ لَا يُبْغِضُنِي عَبْدٌ أَبَداً يَمُوتُ عَلَى بُغْضِي إِلَّا رَآنِي عِنْدَ مَوْتِهِ حَيْثُ يَكْرَهُ وَ لَا يُحِبُّنِي عَبْدٌ أَبَداً فَيَمُوتُ عَلَى حُبِّي إِلَّا رَآنِي عِنْدَ مَوْتِهِ حَيْثُ يُحِبُّ فَقَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عليه السلام نَعَمْ وَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله بِالْيَمِينِ.

ين، كتاب حسين بن سعيد و النوادر النضر مثله.

**[ترجمه]كافى: عبد الرحيم قصير گويد: به امام باقر عليه السلام عرض كردم: صالح بن ميثم از عبايه اسدى از اميرالمومنين عليه السلام نقل كرده است كه فرمود: اميرمؤمنان عليه السلام فرمودند: سوگند به خداوند دشمن ندارد مرا انسانى مگر اين كه اگر با همين حالت دشمنى بميرد خواهد ديد مرا به گونه اى كه ناراحت گردد و دوست نمى دارد مرا كسى مگر آن كه اگر با دوستى من بميرد مرا مى بيند به گونه اى كه خشنود گردد .

حضرت باقرعليه السلام فرمودند: آرى اين چنين است و اضافه كردند كه حضرت رسول اكرم صلى الله عليه وآله نيز در طرف راست محتضر مى باشند . - . كافى ۳ : ۶۹ -

مثل اين حديث در نوادر نقل شده است. - . الزهد: ۱۵۶ -

**[ترجمه]

«۵۳»

كا، الكافي الْعِدَّةُ عَنْ سَهْلٍ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ الْعَبْدِيِّ عَنِ ابْنِ أَبِي يَعْفُورٍ قَالَ: كَانَ خَطَّابٌ الْجُهَنِيُّ خَلِيطاً لَنَا وَ كَانَ شَدِيدَ النَّصْبِ لِآلِ مُحَمَّدٍ صلى الله عليه و آله

ص: ۱۹۹

۱- فى نسخه: فأبغضه و اعنف عليه.

۲- فى نسخه: رقبتك.

۳- فى المصدر: فتح له من أبواب النار. م.

وَ كَانَ يَصْحَبُ نَجْدَهَ الْحَرُورِیَّ قَالَ فَدَخَلْتُ عَلَیْهِ أَعُودُهُ لِلْخُلْطَهِ وَ التَّقِیَّهِ فَإِذَا هُوَ مُغْمًی عَلَیْهِ فِی حَدِّ الْمَوْتِ فَسَمِعْتُهُ یَقُولُ مَا لِی وَ لَکَ یَا عَلِیُّ فَأَخْبَرْتُ بِذَلِکَ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام رَآهُ وَ رَبِّ الْکَعْبَهِ رَآهُ وَ رَبِّ الْکَعْبَهِ رَآهُ وَ رَبِّ الْکَعْبَهِ (۱)

**[ترجمه]کافی: ابن ابی یعفور می گوید: خطاب جهنی با ما رفت و آمد داشت و خیلی دشمن آل محمّد صلّی اللّه علیه و آله و سلم بود

ص: ۱۹۹

و از اصحاب نجده حروری به شمار می رفت. من به جهت آمیزشی که داشتم و هم از روی تقیه به عیادتش رفتم، بی هوش بود در حال مرگ. شنیدم می گفت: مرا با تو چه کار یا علی؟ این جریان را به حضرت صادق علیه السّلام عرض کردم فرمود: به خدای کعبه قسم او را دیده و این سخن را سه مرتبه تکرار کرد. - . کافی ۳ : ۷۰ -

**[ترجمه]

«۵۴»

کا، الکافی الْعِدَّهُ عَنْ سَهْلٍ عَنِ الْبَزَنْطِیِّ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ عَبْدِ الْحَمِیدِ بْنِ عَوَّاضٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ إِذَا بَلَغَتْ نَفْسُ أَحَدِکُمْ هَذِهِ قِیلَ لَهُ أَمَّا مَا کُنْتَ تَحْذَرُ مِنْ هَمِّ الدُّنْیَا وَ حُزْنِهَا فَقَدْ أَمِنْتَ مِنْهُ وَ یُقَالُ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ وَ عَلِیٌّ وَ فَاطِمَهُ علیهم السلام أَمَامَکَ (۲)

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: هرگاه جان یکی از شما به این جا برسد، به او گویند: از غم و اندوه دنیا که بر حذر بودی، در امان مانده ای و به او می گویند: رسول خدا صلی الله علیه و آله و علی علیه السلام و فاطمه سلام الله مقابل تو هستند. - . کافی ۳ : ۷۰ -

**[ترجمه]

«۵۵»

ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر النَّضْرُ عَنْ یَحْیَى الْحَلَبِیِّ عَنْ سُلَیْمَانَ بْنِ دَاوُدَ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام مَا مَعْنَى قَوْلِ اللَّهِ تَبَارَکَ وَ تَعَالَى فَلَوْ لا إِذا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ وَ أَنْتُمْ حِینَئِذٍ تَنْظُرُونَ الْآیَاتِ قَالَ إِنَّ نَفْسَ الْمُحْتَضَرِ إِذَا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ وَ کَانَ مُؤْمِناً رَأَى مَنْزِلَهُ مِنَ الْجَنَّهِ فَیَقُولُ رُدُّونِی إِلَى الدُّنْیَا حَتَّى أُخْبِرَ أَهْلَهَا بِمَا أَرَى فَیُقَالُ لَهُ لَیْسَ إِلَى ذَلِکَ سَبِیلٌ.

**[ترجمه]نوادر: ابا بصیر گوید: از امام صادق علیه السلام درباره تفسیر آیه شریفه« فَلَوْ لا إِذا بَلَغَتِ الْحُلْقُومَ وَ أَنْتُمْ حِینَئِذٍ تَنْظُرُونَ» - . واقعه / ۸۳- ۸۴ - { پس چرا هنگامی که جان به گلوگاه می رسد (توانایی بازگرداندن آن را ندارید)؟! و شما در این حال نظاره می کنید (و کاری از دستتان ساخته نیست)؛} پرسیدم. فرمود: هنگامی که جان محتضر به گلویش برسد، اگر

مومن باشد جایگاه خود را در بهشت می بیند و می گوید: مرا به دنیا بازگردانید تا اهل آن را از آن چه دیده ام باخبر سازم، به او می گویند: دیگر راه بازگشتی نیست. - . الزهد: ۱۵۶ -

**[ترجمه]

«۵۶»

ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر حَمَّادُ بْنُ عِیسَی عَنْ حُسَیْنِ بْنِ الْمُخْتَارِ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: إِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا مَاتَ رَأَی رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ عَلِیّاً بِحَضْرَتِهِ.

أقول: قد مر کثیر من أخبار هذا الباب فی الأبواب السابقه و سیأتی کثیر منها فی باب البرزخ و غیرها.

وَ قَالَ الْبُرْسِیُّ فِی مَشَارِقِ الْأَنْوَارِ، رَوَی الْمُفِیدُ بِإِسْنَادِهِ عَنْ أُمِّ سَلَمَهَ رَضِیَ اللَّهُ عَنْهَا قَالَتْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِعَلِیٍّ علیه السلام یَا عَلِیُّ إِنَّ مُحِبِّیکَ یَفْرَحُونَ فِی ثَلَاثَهِ مَوَاطِنَ عِنْدَ خُرُوجِ أَنْفُسِهِمْ وَ أَنْتَ هُنَاکَ تَشْهَدُهُمْ وَ عِنْدَ الْمُسَاءَلَهِ فِی الْقُبُورِ وَ أَنْتَ هُنَاکَ تُلَقِّنُهُمْ وَ عِنْدَ الْعَرْضِ عَلَی اللَّهِ وَ أَنْتَ هُنَاکَ تَعْرِفُهُمْ.

تذییل: اعلم أن حضور النبی صلی الله علیه و آله و الأئمه صلوات الله علیهم عند الموت مما قد ورد به الأخبار المستفیضه و قد اشتهر بین الشیعه غایه الاشتهار و إنکار مثل

۱- ذکرت هذه الجمله فی المصدر مرتین. م.

۲- تقدم الحدیث عن المحاسن تحت رقم ۱۷.

ذلـك لمحض استبعاد الأوهـام ليس من طريقه الأخيـار و أمـا نحو حضورهم و كيفيته فلاـ يلزم الفحص عنه بل يكفى فيه و فى أمثاله الإيمـان به مجملاـ على مـا صـدر عنهم عليهم السـلام و ما يقال من أن هـذا خلاف الحس و العقل أما الأول فلأنا نحضـر الموتى إلى قبض روحهم و لا نرى عنـدهم أحدا و أما الثانى فلأنه يمكن أن يتفق فى آن واحد قبض أرواح آلاف من الناس فى مشارق الأرض و مغاربها و لا يمكن حضور الجسم فى زمان واحد فى أمكنه متعدده فيمكن الجواب عن الأول بوجوه.

الأـول أن الله تعـالى قادر على أن يحجبهم عن أبصارنا لضـرب من المصـلحه كما ورد فى أخبار الخاصه و العامه فى تفسـير قوله تعالى جَعَلْنا بَيْنَکَ وَ بَيْنَ الَّذِينَ لا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَهِ حِجاباً مَسْتُوراً إن الله تعالى أخفى شخص النبى صلى الله عليه و آله عن أعدائه مع أن أولياءه كانوا يرونه و إنكار أمثال ذلک يفضى إلى إنكار أكثر معجزات الأنبياء و الأوصياء عليهم السلام و قد مر فيما نقلنا من تفسير العسكرى عليه السلام التصريح بهذا الوجه.

الثـانى أنه يمكن أن يكون حضورهم بجسـد مثالى لطيف لا يراه غير المحتضـر كحضور ملك الموت و أعوانه و سـيأتى الأخبار فى سائر الموتى أن أرواحهم فى البرزخ تتعلق بأجساد مثاليه و أما الحىّ من الأئمه عليهم السلام فلا يبعد تصرف روحه لقوّته فى جسد مثالى أيضا.

الثالث أنه يمكن أن يخلق الله تعالى لكل منهم مثالا بصورته و هـذه الأمثله يكلمون الموتى و يبشـرونهم من قبلهم عليهم السـلام كما ورد فى بعض الأخبار بلفظ التمثيل.

الرابع أنه يمكن أن يرتسم صورهم فى الحس المشترک بحيث يشاهدهم المحتضر و يتكلم معهم كما فى المبرسم.

الخـامس مـا ذكره السـيد المرتضـى رضـى الله عنه و هـو أن المعنى أنه يعلم فى تلـك الحـال ثمره ولاـيتهم و انحرافه عنهم لأـن المحبّ لهم يرى فى تلـك الحال ما يـدله على أنه من أهل الجنه و كـذا المبغض لهم يرى ما يـدله على أنه من أهل النار فيكون حضورهم و تكلمهم استعاره تمثيليه و لا يخفى أن الوجهين الأخيرين بعيدان عن

سیاق الأخبار بل مثل هذه التأویلات ردّ للأخبار و طعن فی الآثار و أما الجواب عن الوجه الثانی فبأنه إنما یتمّ الشبهه إذا ثبت وقوع هذا الاتفاق و محض الإمکان لا یکفی فی ذلک مع أنه إذا قلنا بأن حضورهم فی الأجساد المثالیه یمکن أن یکون لهم أجساد مثالیه کثیره لما جعل الله لهم من القدره الکامله التی بها امتازوا عن سائر البشر و فی الوجوه الثلاثه الأخیره علی تقدیر صحتها اندفاع هذا الإیراد ظاهر و الأحوط و الأولی فی أمثال تلک المتشابهات الإیمان بها و عدم التعرض لخصوصیاتها و تفاصیلها و إحاله علمها إلی العالم علیه السلام کما مر فی الأخبار التی أوردناها فی باب التسلیم: وَ اللَّهُ یَهْدِی مَنْ یَشاءُ إِلی صِراطٍ مُسْتَقِیمٍ

**[ترجمه]نوادر: امام صادق علیه السلام فرمود: مومن هنگامی که از دنیا می رود، رسول خدا صلی الله علیه و آله و علی علیه السلام را مشاهده می کند. - . الزهد: ۱۵۶ -

می گویم: بسیاری از روایت های این باب در باب های قبلی آمده است و بسیاری از روایت های دیگر نیز در باب برزخ و دیگر باب ها خواهد آمد.

برسی در مشارق الانوار می گوید: ای علی! محبان تو در سه جا شاد می شوند: اول: هنگام خروج جان از بدنشان در حالی که تو شاهد بر آن هستی؛ دوم: هنگام سؤال و جواب در قبر در حالی که تو در آن جا در حال تلقین به آن ها هستی؛

سوم: هنگام عرضه اعمال ایشان در برابر خداوند متعال، در حالی که تو در آن جا آن ها را می شناسی و یا آن ها را معرفی می نمایی.

تذییل: لازم به ذکر است که حضور پیامبر صلی الله علیه و اله و ائمه علیهم السلام در هنگام مرگ، از روایت هایی است که بسیار نقل شده است، و در میان شیعه بسیار مشهور است، و انکار چنین

ص: ۲۰۰

روایت هایی به جهت این که اوهام مردم آن را بعید می شمرد، راه و روش نیکان نیست. اما نحوه حضور و چگونگی آن نیازی به جستجو ندارد. بلکه در این مورد و امثال آن ایمان اجمالی به آن چه از امامان علیهم السلام صادر شده کفایت می کند.

و این که گفته می شود: این خلاف حس و عقل است. اما خلاف حسّ است زیرا ما نزد محتضر تا قبض روح او حاضر می شویم و هیچ کس را نزد او نمی بینیم. و اما خلاف عقل است زیرا ممکن است در آن واحد جان هزاران نفر در شرق و غرب عالم گرفته شود، و جسم پیامبر و اهل بیت علیهم السلام نمی تواند در یک لحظه در چندین مکان متفاوت باشد، در جواب می گوییم:

پاسخ اول چند وجه دارد: خداوند قادر است بنا به مصلحت، ایشان را از چشم ما پنهان بدارد، همان طور که در تفسیر خاصه و عامه از آیه شریفه «جعلنا بینک وبین الذین لا یؤمنون بالآخره حجابا مستورا» - . اسراء / ۴۵ - { میان تو و آن ها که به آخرت

ایمان نمی آورند، حجاب ناپیدایی قرارمی دهیم؛} بیان شده است که خدای متعال پیامبر صلی الله علیه و آله را از دید دشمنانش پنهان داشت و حال آن که دوستانش حضرت را می دیدند و انکار چنین روایت هایی منجر به انکار بسیاری از معجزات پیامبران و ائمه علیهم السلام می شود. در تفسیر امام حسن عسکری علیه السلام که پیش از این بیان شد، به این موضوح تصریح شده است.

دوم: ممکن است حضور ایشان در بدن مثالی لطیف باشد که غیر محتضر آنان را نمی بیند، مانند حضور ملك الموت و دست یارانش. روایت های دیگر درباره دیگر مردگانی نقل خواهد شد که ارواحشان در برزخ در بدن های مثالی قرار می گیرد. اما امام زنده بعید نیست که در روح خود تصرف نماید؛ چرا که در بدن مثالی نیز قدرت مند است.

سوم: ممکن است خدای متعال برای هر یک از ایشان تمثیل قرار دهد و این تمثیل ها با مردگان سخن گویند و از سوی ایشان، آنان را بشارت دهند، چنانچه در روایت ها نیز به لفظ تمثیل اشاره شده است.

چهارم: ممکن است صورتهای آنان در محسوس مشترکی بین آنان و محتضر رسم گردد به طوری که محتضر ایشان را مشاهده کرده و با آن ها سخن بگوید چنانچه در بیمار مبتلی به مرض ذات الجنب چنین است.

پنجم: سید مرتضی رضی الله عنه می گوید: به این معناست که شخص در آن حال ثمره ولایت ایشان و یا انحراف خود را می بیند، زیرا دوستدار ایشان در آن حال چیزی را می بیند که نشان می دهد او از اهل بهشت است و نیز دشمن ایشان نیز چیزی را مشاهده می کند که نشان می دهد او از جهنمیان است.

پس حضور و سخن گفتن ایشان استعاره تمثیلیه است، و کاملا مشخص است که دو وجه اخیر از سیاق روایت ها کاملا به دور بوده

ص: ۲۰۱

بلکه چنین تفسیرهایی به منزله رد این روایت ها است.

و به آثار لطمه می زند، اما پاسخ به وجه دوم: این شبهه زمانی صحیح است که حضور آنان ثابت شود، و تنها امکان مردن افراد زیادی در آن واحد در دنیا کفایت نمی کند، مضافا بر این که خاطر نشان کردیم حضور ائمه علیهم السلام در جسم مثالی صورت می گیرد، ممکن است خدای متعال با قدرت کامل خود بدن های مثالی زیادی برای ایشان قرار داده باشد، که بدین وسیله آنان را از دیگر انسان ها متمایز می نماید.

با وجوه سه گانه ای که در آخر وجوه و احتمالات ذکر شد، با تقدیر صحیح بودن آن، دفع این شبهه آشکار است. در همه این امثال این متشابهات آن چه به احتیاط نزدیک تر و اولی می باشد، ایمان به آن است، و این که به خصوصیت ها و جزئیات آن ورود پیدا نکند، و علم ان را به امام که محیط به انست واگذار نماید چنانچه در روایت هایی که در باب تسلیم نقل کردیم نیز گذشت، خداوند هر که را بخواهد به راه راست هدایت می کند.

**[ترجمه]

باب ۸ أحوال البرزخ و القبر و عذابه و سؤاله و سائر ما يتعلق بذلک

الآيات

البقره: «وَ لا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتٌ بَلْ أَحْياءٌ وَ لكِنْ لا تَشْعُرُونَ»(۱۵۴)

آل عمران: «وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتاً بَلْ أَحْياءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ* فَرِحِينَ بِما آتاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ يَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ *يَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَ فَضْلٍ وَ أَنَّ اللَّهَ لا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِينَ»(۱۶۹)

إبراهيم: «يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَياةِ الدُّنْيا وَ فِي الْآخِرَةِ»(۲۷)

طه: «وَ مَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِكْرِي فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَنْكاً وَ نَحْشُرُهُ يَوْمَ الْقِيامَةِ أَعْمى»()

المؤمنون: «حَتَّى إِذا جاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ رَبِّ ارْجِعُونِ لَعَلِّي أَعْمَلُ صالِحاً فِيما تَرَكْتُ كَلَّا إِنَّها كَلِمَةٌ هُوَ قائِلُها وَ مِنْ وَرائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلى يَوْمِ يُبْعَثُونَ»(۹۹-۱۰۰)

المؤمن: «قالُوا رَبَّنا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَ أَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ فَاعْتَرَفْنا بِذُنُوبِنا فَهَلْ إِلى خُرُوجٍ مِنْ سَبِيلٍ»(۱۱)

ص: ۲۰۲

lt;meta info="- وَ لا تَقُولُوا لِمَنْ یُقْتَلُ فِی سَبِیلِ اللَّهِ أَمْواتٌ بَلْ أَحْیاءٌ وَ لکِنْ لا تَشْعُرُونَ - . بقره / ۱۵۴ -

{و کسانی را که در راه خدا کشته می شوند، مرده نخوانید، بلکه زنده اند؛ ولی شما نمی دانید.}

- وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِینَ قُتِلُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ أَمْواتاً بَلْ أَحْیاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ یُرْزَقُونَ *فَرِحِینَ بِما آتاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ یَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِینَ لَمْ یَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَیْهِمْ وَ لا هُمْ یَحْزَنُونَ*یَسْتَبْشِرُونَ بِنِعْمَهٍ مِنَ اللَّهِ وَ فَضْلٍ وَ أَنَّ اللَّهَ لا یُضِیعُ أَجْرَ الْمُؤْمِنِینَ - . آل عمران / ۱۶۹ - ۱۷۱ -

{هرگز کسانی را که در راه خدا کشته شده اند، مرده مپندار، بلکه زنده اند که نزد پروردگارشان روزی داده می شوند. به آن چه خدا از فضل خود به آنان داده است شادمانند، و برای کسانی که از پی ایشانند و هنوز به آنان نپیوسته اند شادی می کنند که نه بیمی بر ایشان است و نه اندوهگین می شوند. بر نعمت و فضل خدا و این که خداوند پاداش مؤمنان را تباه نمی گرداند، شادی می کنند.}

- یُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِینَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ فِی الْآخِرَهِ - . ابراهیم/ ۲۷ -

{خدا کسانی را که ایمان آورده اند، در زندگی دنیا و در آخرت با سخن استوار ثابت می گرداند}

- وَ مَنْ أَعْرَضَ عَنْ ذِکْرِی فَإِنَّ لَهُ مَعِیشَهً ضَنْکاً وَ نَحْشُرُهُ یَوْمَ الْقِیامَهِ أَعْمی - . طه / ۱۲۴ -

{و هر کس از یاد من دل بگرداند، در حقیقت، زندگیِ تنگ [و سختی] خواهد داشت، و روز رستاخیز او را نابینا محشور می کنیم.»}

- حَتَّی إِذا جاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ قالَ رَبِّ ارْجِعُونِ لَعَلِّی أَعْمَلُ صالِحاً فِیما تَرَکْتُ کَلَّا آن ها کَلِمَهٌ هُوَ قائِلُها وَ مِنْ وَرائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلی یَوْمِ یُبْعَثُونَ - . مومنون / ۹۹ - ۱۰۰ -

{تا آنگاه که مرگ یکی از ایشان فرا رسد، می گوید:«پروردگارا، مرا بازگردانید، شاید من در آن چه وآن هاده ام کار نیکی انجام دهم. نه چنین است، این سخنی است که او گوینده آن است و پشاپیش آنان برزخی است تا روزی که برانگیخته خواهند شد.}

- قالُوا رَبَّنا أَمَتَّنَا اثْنَتَیْنِ وَ أَحْیَیْتَنَا اثْنَتَیْنِ فَاعْتَرَفْنا بِذُنُوبِنا فَهَلْ إِلی خُرُوجٍ مِنْ سَبِیلٍ - . مومن / ۱۱ -

{می گویند: «پروردگارا، دو بار ما را به مرگ رسانیدی و دو بار ما را زنده گردانیدی. به گناهانمان اعتراف کردیم؛ پس آیا راه بیرون شدنی [از آتش] هست؟»}

ص: ۲۰۲

**[ترجمه]

قال الطبرسی رحمه الله قوله تعالی بَلْ أَحْیاءٌ فیه أقوال أحدها و هو الصحیح أنهم أحیاء علی الحقیقه إلی أن تقوم الساعه و هو قول ابن عباس و مجاهد و قتاده و إلیه ذهب الحسن و عمرو بن عبید و واصل بن عطاء و اختاره الجبائی و الرمّانی و جمیع المفسرین.

الثانی أن المشرکین کانوا یقولون أصحاب محمد یقتلون نفوسهم فی الحروب بغیر سبب ثم یموتون فیذهبون فأعلمهم الله أنه لیس الأمر علی ما قالوه و أنهم سیحیون یوم القیامه و یثابون عن البلخی و لم یذکر ذلک غیره.

و الثالث معناه لا تقولوا هم أموات فی الدین بل هم أحیاء بالطاعه و الهدی و مثله قوله سبحانه أَ وَ مَنْ کانَ مَیْتاً فَأَحْیَیْناهُ فجعل الضلال موتا و الهدایه حیاه عن الأصمّ.

و الرابع أن المراد أنهم أحیاء لما نالوا من جمیل الذکر و الثناء کما روی عن أمیر المؤمنین علیه السلام من قوله هلک خزّان الأموال و العلماء باقون ما بقی الدهر أعیانهم مفقوده و آثارهم فی القلوب موجوده و المعتمد هو القول الأول لأن علیه إجماع المفسرین و لأن الخطاب للمؤمنین و کانوا یعلمون أن الشهداء علی الحق و الهدی و أنهم ینشرون و یحیون یوم القیامه فلا یجوز أن یقال لهم وَ لکِنْ لا تَشْعُرُونَ من حیث إنهم کانوا یشعرون بذلک و یقرّون به و لأن حمله علی ذلک یبطل فائده تخصیصهم بالذکر و لو کانوا أیضا أحیاء بما حصل لهم من جمیل الثناء لما قیل أیضا وَ لکِنْ لا تَشْعُرُونَ لأنهم کانوا یشعرون بذلک و وجه تخصیص الشهداء بکونهم أحیاء و إن کان غیرهم من المؤمنین قد یکونون أحیاء فی البرزخ أنه علی جهه البشاره بذکر حالهم ثم البیان لما یختصون به من أنهم یرزقون کما فی الآیه الأخری فإن قیل فنحن نری جثث الشهداء مطروحه علی الأرض لا یتصرف و لا یری فیها شی ء من علامات الأحیاء فالجواب علی مذهب من یقول بأن الإنسان هو الروح من أصحابنا أن الله تعالی جعل لهم أجساما کأجسامهم فی دار الدنیا یتنعمون فیها دون أجسامهم التی فی القبور فإن النعیم و العذاب إنما یصل عنده إلی النفس التی هی الإنسان المکلّف عنده دون الجثه و یؤیده کثیر من الأخبار.

و أما علی مذهب من قال من أصحابنا إن الإنسان هذه الجثه المشاهده و إن الروح

هو النفس المتردد فی مخارق الحیوان و هو أجزاء الجو فیقول إنه یلطف أجزاء من الإنسان لا یمکن أن یکون الحی حیا بأقل منها یوصل إلیها النعیم و إن لم تکن تلک الجمله بکمالها لأنه لا معتبر بالأطراف و أجزاء السمن فی کون الحی حیا فإن الحی لا یخرج بمفارقتها من کونه حیا و ربما قیل بأن الجثه یجوز أن تکون مطروحه فی الصوره و لا یکون میتا فیصل إلیها اللذات کما أن النائم حی و تصل إلیه اللذات مع أنه لا یحس و لا یشعر بشی ء من ذلک فیری فی النوم ما یحدثه السرور و الالتذاذ حتی أنه یود أن یطول نومه و لا ینتبه و قد جاء فی الحدیث (۱)أنه یفسح له مد بصره و یقال له نم نومه العروس و قوله وَ لٰکِنْ لا تَشْعُرُونَ أی لا تعلمون أنهم أحیاء و فی هذه الآیه دلاله علی صحه مذهبنا فی سؤال القبر و إثابه المؤمن فیه و عقاب العصاه علی ما تظاهرت به الأخبار و إنما حمل البلخی الآیه علی حیاه الحشر لإنکاره عذاب القبر انتهی کلامه رفع الله مقامه.

و قال الرازی فی تفسیر تلک الآیه بعد نقل ما ذکره الطبرسی رحمه الله من الأقوال الأربعه و اختیار القول الأول و هذا قول أکثر المفسرین و هذا دلیل علی أن المطیعین یصل ثوابهم إلیهم و هم فی القبر فإن قیل نحن نشاهد أجسادهم میته فی القبور فکیف یصح ما ذهبتم إلیه قلنا أما عندنا فالبنیه لیست شرطا فی الحیاه و لا امتناع فی أن الله تعالی یعید الحیاه إلی کل واحد من تلک الذرات و الأجزاء الصغیره من غیر حاجه إلی الترکیب و التألیف و أما عند المعتزله فلا یبعد أن یعید الله الحیاه إلی الأجزاء التی لا بد منها فی مائیه الحیاه بغیر الأطراف و یحتمل أن یحییهم إذا لم یشاهدوا ثم قال و أکثر العلماء علی ترجیح هذا القول و یدل علیه وجوه أحدها أن الآیات الداله علی عذاب القبر کثیره کقوله تعالی قالُوا رَبَّنا أَمَتَّنَا اثْنَتَیْنِ وَ أَحْیَیْتَنَا اثْنَتَیْنِ (۲)و الموتان لا یحصلان إلا عند حصول الحیاه فی القبر و قال تعالی أُغْرِقُوا فَأُدْخِلُوا ناراً (۳)و الفاء للتعقیب و قال النّٰارُ یُعْرَضُونَ عَلَیْهٰا غُدُوًّا وَ عَشِیًّا وَ یَوْمَ تَقُومُ السّٰاعَةُ

۱- تقدم مسندا تحت رقم ۵۲.

۲- المؤمن: ۱۱.

۳- نوح: ۲۵.

أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذابِ (۱)و إذا ثبت عذاب القبر وجب القول بثواب القبر أيضا لأن العذاب حق الله تعالى على العبد و الثواب حق العبد على الله تعالى فإسقاط العذاب أحسن من إسقاط الثواب فحيث ما أسقط العقاب إلى القيامه بل حققه فى القبر كان ذلک فى الثواب أولى.

و ثانيها أن المعنى لو كان على ما قيل فى سائر الأقوال لم يكن لقوله وَ لكِنْ لا تَشْعُرُونَ معنى لأن الخطاب للمؤمنين و قد كانوا يعلمون أنهم سيحيون يوم القيامه و أنهم ماتوا على هدى و نور.

و ثالثها أن قوله وَ يَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ دليل على حصول الحياه فى البرزخ مثل المبعث.

و رابعها قوله صلى الله عليه و آله القبر روضه من رياض الجنه أو حفره من حفر النيران و الأخبار فى ثواب القبر و عذابه كالمتواتره

و كان صلى الله عليه و آله يقول فى آخر صلاته: و أعوذ بک من عذاب القبر.

و خامسها لو كان المراد بقوله إنهم أحياء أنهم سيحيون فحينئذ لا يبقى لتخصيصهم بهذا فائده.

و سادسها أن الناس يزورون قبور الشهداء و يعظّمونها و ذلک يدل من بعض الوجوه على ما ذكرناه و اعلم أن فى الآيه قولا آخر و هو أن ثواب القبر و عذابه للروح لا للقالب و هذا القول مبنى على معرفه الروح و لنشر إلى حاصل قول هؤلاء فنقول إنهم قالوا إنه لا يجوز أن يكون الإنسان عباره عن هذا الهيكل المخصوص لوجهين الأول أن أجزاء هذا الهيكل أبدا فى النمو و الذبول و الزياده و النقصان و الاستكمال و الذوبان (۲)و لا ـ شک أن الإنسان من حيث هو هو باق من أول عمره إلى آخره و الباقى غير ما هو غير باق فالمشار إليه عند كل أحد بقوله أنا وجب أن يكون مغايرا لهذا الهيكل.

ص: ۲۰۵

۱- المؤمن: ۴۶.

۲- الذبول: ذهاب النضاره. و الذوبان: الهزال.

الثانى أنى أكون عالما بأنى أنا حال ما أكون غافلا عن هـذه الأعضاء الظاهره فما دل عليه قولنا أنا مغاير لهذه الأعضاء و الأبعاض ثم اختلفوا عند ذلك فى أن الذى يشير إليه كل أحد بقوله أنا أى شى ء هو و الأقوال فيها كثيره إلا أن أشدها تحصيلا وجهان أحدهما أنها أجزاء جسمانيه ساريه فى هذا الهيكل سريان النار فى الفحم و الدهن فى السمسم و ماء الورد فى الورد و القائلون بهذا القول فريقان أحدهما الذين اعتقدوا تماثل الأجسام فقالوا إن تلك الأجسام متماثله لسائر الأجزاء التى منها يؤلف هذا الهيكل إلا أن القادر المختار سبحانه يبقى بعض الأجزاء من أول العمر إلى آخره فتلك الأجزاء هى التى يشير إليها كل أحد بأنا ثم إن تلك الأجزاء حيّه بحياه يخلقها الله فيها فإذا أزال الحياه عنها ماتت و هذا قول أكثر المتكلمين.

و ثانيهما أن الذين اعتقدوا اختلاف الأجسام زعموا أن الأجسام التى هى باقيه من أول العمر إلى آخره أجسام مخالفه بالماهيه للأجسام التى منها ائتلف هذا الهيكل و تلك الأجسام حيه لذاتها مدركه لذاتها نورانيه لذاتها فإذا خالطت هذا البدن و صارت ساريه فى هذا الهيكل سريان النار فى الفحم صار هذا الهيكل مستنيرا بنور ذلك الروح متحركا بتحريكه ثم إن هذا الهيكل أبدا فى الذوبان و التحليل إلا أن تلك الأجزاء باقيه بحالها و إنما لا يعرض لها التحليل لأنها مخالفه بالماهيه لهذه الأجسام فإذا فسد هذا القالب انفصلت تلك الأجسام اللطيفه النورانيه إلى عالم السماوات و القدس و الطهاره إن كانت من جمله السعداء أو إلى الجحيم و عالم الآفات إن كانت من جمله الأشقياء.

و القول الثانى أن الذى يشير إليه كل أحد بقوله أنا موجود ليس بمتحيز و لا قائم بالمتحيز و أنه ليس داخل العالم و لا خارجا عنه و لاـ يلزم من كونه كذلك أن يكون مثلا لله تعالى لأنه الاشتراك فى السلوب لا يوجب الاشتراك فى الماهيه و قالوا هذه الأرواح بعد مفارقه الأبدان تتألم و تلتذ إلى أن يردها الله تعالى إلى الأبدان يوم القيامه فهناك يحصل الالتذاذ و التألم للأبدان فهذا قول قال به عالم من الناس قالوا و إن لم يقم عليه برهان قاهر على القول به و لكن لم يقم دليل على

فساده و أنه مما یزیل الشکوک و الشبهات عما ورد فی کتاب الله من ثواب القبر و عقابه فوجب المصیر إلیه فهذا هو الإنسان فی توجیه هذا القول.

أقول ثم قال الرازی فی تفسیر آیه آل عمران بعد اختیار القول الأول فیها أیضا یحتمل أن یکون الروح جسما مخصوصا ساریا فی هذه الجثه سریان النار فی الفحم و یحتمل أن یکون جوهرا قائما بنفسه لیس بجسم و لا حال فی الجسم و علی کلا المذهبین فإنه لا یبعد أنه لما مات البدن انفصل ذلک الشیء حیا و إن قلنا أماته الله إلا أنه تعالی یعید الحیاه إلیه و علی هذا التقدیر تزول الشبهات بالکلیه عن ثواب القبر کما فی هذه الآیه و عن عذابه کما فی قوله تعالی أُغْرِقُوا فَأُدْخِلُوا ناراً فثبت أنه لا امتناع فی ذلک و ظاهر الآیه داله علیه فوجب المصیر إلیه و الذی یؤکد ما قلناه القرآن و الحدیث و العقل أما القرآن فآیات إحداها قوله تعالی یا أَیَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّهُ ارْجِعِی إِلی رَبِّکِ (۱)الآیه و لا شک أن المراد بقوله ارْجِعِی إِلی رَبِّکِ بالموت ثم قال فَادْخُلِی فِی عِبادِی و فاء التعقیب یدل علی أن حصول هذه الحاله یکون عقیب الموت و ثانیها قوله حَتَّی إِذا جاءَ أَحَدَکُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ رُسُلُنا وَ هُمْ لا یُفَرِّطُونَ (۲)و هذا عباره عن موت البدن ثم قال ثُمَّ رُدُّوا إِلَی اللَّهِ مَوْلاهُمُ الْحَقِّ (۳)فقوله رُدُّوا ضمیر عنهم و إنما هو هو بحیاته و ذاته المخصوصه فدل علی أن ذلک باق بعد موت البدن و ثالثها قوله فَأَمَّا إِنْ کانَ مِنَ الْمُقَرَّبِینَ فَرَوْحٌ وَ رَیْحانٌ وَ جَنَّهُ نَعِیمٍ (۴)و فاء التعقیب یدل علی أن قیامه کل أحد حاصله بعد موته و أما قیامته الکبری فهی حاصله فی الوقت المعلوم عند الله. و أیضا

رُوِیَ أَنَّهُ صلی الله علیه و آله یَوْمَ بَدْرٍ کَانَ یُنَادِی الْمَقْتُولِینَ وَ یَقُولُ فَهَلْ وَجَدْتُمْ ما وَعَدَ رَبُّکُمْ حَقًّا فَقِیلَ یَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّهُمْ أَمْوَاتٌ فَکَیْفَ تُنَادِیهِمْ فَقَالَ صلی الله علیه و آله إِنَّهُمْ أَسْمَعُ مِنْکُمْ.

وَ أَیْضاً قَالَ صلی الله علیه و آله أَنْبِیَاءُ اللَّهِ لَا یَمُوتُونَ بَلْ یُنْقَلُونَ مِنْ دَارٍ إِلَی دَارٍ.

و أما المعقول فمن وجوه الأول أن وقت النوم یضعف البدن و ضعفه لا یقتضی

۱- الفجر: ۲۷- ۲۸.

۲- الأنعام: ۶۱.

۳- الأنعام: ۶۲.

۴- الواقعه: ۸۸- ۸۹.

ضعف النفس بل النفس تقوى عند النوم فتشاهد الأحوال و تطلع على المغيبات فهذا يقوى الظن فى أن موت البدن لا يستعقب موت النفس.

الثانى أن كثره الأفكار سبب لجفاف الدماغ و جفافه مؤد إلى الموت و هذه الأفكار سبب لاستكمال النفس بالمعارف الإلهيه و هو غايه كمال النفس فما هو سبب لكمال النفس فهو سبب لنقصان البدن فهذا يقوى الظن فى أن النفس لا تموت بموت البدن.

الثالث أن أحوال النفس على ضد أحوال البدن و ذلك لأن النفس إنما تفرح و تبتهج بالمعارف الإلهيه كما قال تعالى أَلا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ (۱)

وَ قَالَ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ أَبِيتُ عِنْدَ رَبِّى يُطْعِمُنِى وَ يَسْقِينِى.

و لا شكّ أن ذلك الشراب ليس إلا عباره عن المعرفه و المحبه و الاستناره بأنوار عالم الغيب و أيضا فإنا نرى أن الإنسان إذا غلب عليه الاستبشار بخدمه سلطان أو الفوز بمنصب أو بالوصول إلى معشوق قد ينسى الطعام و الشراب و بالجمله فالسعادات النفسانيه كالمضادات للسعادات الجسمانيه و كل ذلك يغلب على الظن أن النفس مستقله بذاتها و لا تعلق لها بالبدن و متى كان كذلك وجب أن لا تموت النفس بموت البدن و أما قوله تعالى يُرْزَقُونَ فاعلم أن المتكلمين قالوا الثواب منفعه خالصه دائمه مقرونه بالتعظيم فقوله يُرْزَقُونَ إشاره إلى المنفعه و قوله فَرِحِينَ إشاره إلى الفرح الحاصل بسبب ذلك التعظيم و أما الحكماء فإنهم قالوا إذا أشرقت جواهر الأرواح القدسيه بالأنوار الإلهيه كانت مبتهجه من وجهين أحدهما بكون ذواتها مستنيره مشرقه متلألئه بتلك المعارف الإلهيه و الثانى بكونها ناظره إلى ينبوع النور و مصدر الرحمه و الجلاله قالوا و ابتهاجها بهذا القسم الثانى أتم من ابتهاجها بالأول فقوله يُرْزَقُونَ إشاره إلى الدرجه الأولى و قوله فَرِحِينَ إلى الدرجه الثانيه و لذا قال فَرِحِينَ بِما آتاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ يعنى فرحهم ليس بالرزق بل بإيتاء الرزق لأن المشغول بالرزق مشغول بنفسه و الناظر إلى إيتاء الرزق مشغول بالرازق و من طلب الرزق لغيره فهو محجوب انتهى.

۱- الرعد: ۲۸.

و قال الشيخ الطبرسى رحمه الله فى تفسير تلك الآيه قول عِنْدَ رَبِّهِمْ فيه وجهان أحدهما أنهم بحيث لا يملك أحد لهم نفعا و لا ضرا إلا ربهم و ليس المراد فى ذلك قرب المسافه لأنه مستحيل عليه سبحانه و الآخر أنهم عند ربهم أحياء من حيث يعلمهم كذلك دون الناس.

وَ رُوِىَ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ وَ ابْنِ مَسْعودٍ وَ جَابِرٍ أَنَّ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله قَالَ: لَمَّا أُصِيبَ إِخْوَانُكُمْ بِأُحُدٍ جَعَلَ اللَّهُ أَرْوَاحَهُمْ فِى حَوَاصِلِ طُيُورٍ خُضْرٍ تَرِدُ أَنْهَارَ الْجَنَّهِ وَ تَأْكُلُ مِنْ ثِمَارِهَا.

وَ رُوِىَ عَنْهُ صلى الله عليه و آله أَنَّهُ قَالَ لِجَعْفَرِ بْنِ أَبِى طَالِبٍ وَ قَدْ اسْتُشْهِدَ فِى غَزَاهِ مُؤْتَهَ رَأَيْتُهُ لَهُ جَنَاحَانِ يَطِيرُ بِهِمَا مَعَ الْمَلَائِكَهِ فِى الْجَنَّهِ.

و أنكر بعضهم حديث الأرواح و قال إن الروح عرض لا يجوز أن يتنعم و هذا لا يجوز لأن الروح جسم رقيق هوائى مأخوذ من الريح و يدل على ذلك أنه يخرج من البدن و يرد عليه و هى الحساسه الفعاله دون البدن و ليست من الحياه فى شى ء لأن ضد الحياه الموت و ليس كذلك الروح و هذا قول على بن عيسى يُرْزَقُونَ من نعيم الجنه غُدُوًّا وَ عَشِيًّا و قيل يرزقون النعيم فى قبورهم.

فَرِحِينَ بِما آتاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ أى مسرورين بما أعطاهم الله من ضروب نعمه فى الجنه و قيل فى قبورهم و قيل فرحين بما نالوا من الشهاده و جزائها وَ يَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أى يسرون بإخوانهم الذين فارقوهم و هم أحياء فى الدنيا على مناهجهم من الإيمان و الجهاد لعلمهم بأنهم إذا استشهدوا لحقوا بهم و صاروا من كرامه الله تعالى إلى مثل ما صاروا إليه يقولون إخواننا يقتلون كما قتلنا فيصيبون من النعيم مثل ما أصبنا.

و قيل إنه يؤتى الشهيد بكتاب فيه ذكر من تقدم عليه من إخوانه فيسر بذلك و يستبشر كما يستبشر أهل الغائب بقدومه فى الدنيا و قيل معناه لم يلحقوا بهم فى الفضل إلا أن لهم فضلا عظيما بتصديقهم و إيمانهم أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ أى يستبشرون بأن لا خوف عليهم و ذلك لأنه بدل من قوله بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ لأن

الذین یلحقون بهم مشتملون علی عدم الحزن و الاستبشار هنا إنما یقع بعدم خوف هؤلاء اللاحقین و معناه لا خوف علیهم فیمن خلفوه من ذریتهم لأن الله تعالی یتولاهم وَ لا هُمْ یَحْزَنُونَ علی ما خلفوا من أموالهم لأن الله قد أجزل لهم ما عوضهم و قیل معناه لا خوف علیهم فیما یقدمون علیه لأن الله تعالی محص ذنوبهم بالشهاده و لا هم یحزنون علی مفارقه الدنیا فرحا بالآخره و یَسْتَبْشِرُونَ یعنی هؤلاء الذین قتلوا فی سبیل الله بِنِعْمَهٍ مِنَ اللَّهِ وَ فَضْلٍ الفضل و النعمه عبارتان یعبر بهما عن معنی واحد و قیل النعمه ما استحقوه بطاعتهم و الفضل ما زادهم سبحانه من المضاعفه.

و قال رحمه الله فی قوله تعالی یُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِینَ آمَنُوا أی یثبتهم فی کرامته و ثوابه بقولهم الثابت الذی وجد منهم و هو کلمه الإیمان لأنه ثابت بالحجج و الأدله.

و قیل معناه یثبت الله المؤمنین بسبب کلمه التوحید و حرمتها فی الحیاه الدنیا حتی لا یزلوا و لا یضلوا عن طریق الحق و یثبتهم بها فی الآخره حتی لا یزلوا و لا یضلوا عن طریق الجنه و قیل معناه یثبتهم بالتمکین فی الأرض و النصره و الفتح فی الدنیا و بإسکانهم الجنه فی الآخره و قال أکثر المفسرین إن المراد بقوله فِی الْآخِرَهِ فی القبر و الآیه وردت فی سؤال القبر و هو قول ابن عباس و ابن مسعود و هو المروی عن أئمتنا علیهم السلام.

و قال رحمه الله فی قوله تعالی حَتَّی إِذا جاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ یعنی أن هؤلاء الکفار إذا أشرفوا علی الموت سألوا الله تعالی عند ذلک الرجعه إلی دار التکلیف فیقول أحدهم رَبِّ ارْجِعُونِ و فی معناه قولان أحدهما أنهم استغاثوا أولا بالله ثم رجعوا إلی مسأله الملائکه فقال لهم ارجعونی أی ردونی إلی الدنیا و الآخر أنه علی عاده العرب فی تعظیم المخاطب لَعَلِّی أَعْمَلُ صالِحاً فِیما تَرَکْتُ أی فی ترکتی أو فی دنیای فإنه ترک الدنیا و صار إلی الآخره أو فیما ضیعت و فرطت أی فی صلاتی و صیامی و طاعاتی ثم قال سبحانه فی الجواب عن سؤالهم کَلَّا أی لا یرجع إلی الدنیا إِنَّها أی مسأله الرجعه کَلِمَهٌ هُوَ قائِلُها أی کلام یقوله و لا فائده له فی ذلک أو کلمه

يقولها بلسانه و ليس لها حقيقه مثل قوله وَ لَوْ رُدُّوا لَعادُوا لِما نُهُوا عَنْهُ (1)وَ مِنْ وَرائِهِمْ أى و من بين أيديهم بَرْزَخٌ أى حاجز بين الموت و البعث فى القيامه من القبور و قيل حاجز بينهم و بين الرجوع إلى الدنيا و هم فيه إِلى يَوْمِ يُبْعَثُونَ و قيل البرزخ الإمهال إلى يوم القيامه و هو القبر و كل فصل بين شيئين فهو برزخ.

و قال رضى الله عنه فى قوله تعالى قالُوا رَبَّنا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ وَ أَحْيَيْتَنَا اثْنَتَيْنِ اختلف فى معناه على وجوه أحدها أن الإماته الأولى فى الدنيا بعد الحياه و الثانيه فى القبر قبل البعث و الإحياء الأولى فى القبر للمساءله و الثانيه فى الحشر عن السدى و هو اختيار البلخى.

و ثانيها أن الإماته الأولى حال كونهم نطفا فأحياهم الله فى الدنيا ثم أماتهم الموته الثانيه ثم أحياهم للبعث فهاتان حياتان و مماتان.

و ثالثها أن الحياه الأولى فى الدنيا و الثانيه فى القبر و لم يرد الحياه يوم القيامه و الموته الأولى فى الدنيا و الثانيه فى القبر انتهى.

أقول اختار الرازى فى تفسيره الوجه الأول ثم ذكر عليه وجوها من الاعتراض و أجاب عنها و لا نطيل الكلام بذكرها.

و قال الشيخ البهائى قدس الله روحه اشتهر الاحتجاج فى الكتب الكلاميه فى إثبات عذاب القبر بقوله تعالى حكايه عن الكفار رَبَّنا أَمَتَّنَا اثْنَتَيْنِ الآيه و تقريره أنه سبحانه حكى عنهم على وجه يشعر بتصديق الاعتراف بإماتتين و إحياءين فإحدى الإماتتين فى الدنيا و الأخرى فى القبر بعد السؤال و أحد الإحياءين فيه للسؤال و الآخر فى القيامه و أما الإحياء فى الدنيا فإنما سكتوا لأن غرضهم الإحياء الذى عرفوا فيه قدره الله سبحانه على البعث و لهذا قالوا فَاعْتَرَفْنا بِذُنُوبِنا أى بالذنوب التى حصلت بسبب إنكار الحشر و الإحياء فى الدنيا لم يكونوا فيه معترفين بذنوبهم.

قال المحقق الشريف فى شرح المواقف إن تفسير هذه الآيه على هذا الوجه هو الشائع المستفيض بين المفسرين ثم قال و أما حمل الإماته الأولى على خلقهم أمواتا فى أطوار النطفه و حمل الإماته الثانيه على الإماته الطاريه على الحياه و حمل الإحياءين

١- الأنعام: ٢٨.

على الإحياء فى الدنيا و الحشر فقد رد بأن الإماته إنما تكون بعد سابقه الحياه و لا حياه فى أطوار النطفه و بأنه قول شذاذ من المفسرين و المعتمد هو قول الأكثرين انتهى كلامه.

فقد جعل التفسير بالوجه الأول مستفيضا و بالوجه الثانى شاذّا و يخطر بالبال أن الأمر بالعكس فإن الشائع المستفيض بين المفسرين هو ما جعله شاذّا و الشاذّ النادر هو ما جعله مستفيضا و لعل هذا من سهو قلمه فإن التفاسير المشهوره التى عليها المدار فى هذه الأعصار هى الكشاف و مفاتح الغيب و معالم التنزيل و مجمع البيان و جوامع الجامع و تفسير النيشابورى و تفسير البيضاوى و لم يختر أحد من هؤلاء تفسير الآيه بالوجه الأول بل أكثرهم إنما اختاروا التفسير الثانى.

و أما التفسير الأول فبعضهم نقله ثم زيّفه و بعضهم اقتصر على مجرد نقله من غير ترجيح فلو كان هو الشائع المستفيض كما زعمه السيد المحقق لما كان الحال على هذا المنوال قال فى الكشاف أراد بالإماتتين خلقهم أمواتا أولا و إماتتهم عند انقضاء آجالهم و بالإحياءين الإحياء الأولى و إحياء البعث. ثم قال بعد ذلك فإن قلت كيف صح أن يسمى خلقهم أمواتا إماته قلت كما صح أن تقول سبحان من صغّر جسم البعوضه و كبّر جسم الفيل و قولك للحفّار ضيّق فم الركيه و وسّع أسفلها و ليس ثم نقل من كبر إلى صغر و لا ـ من صغر إلى كبر و لا من ضيق إلى سعه و لا من سعه إلى ضيق و إنما أردت الإنشاء على تلك الصفات و السبب فى صحته أن الصغر و الكبر جائزان معا على المصنوع الواحد من غير ترجيح لأحدهما و كذلك الضيق و السعه فإذا اختار الصانع أحد الجائزين و هو متمكن منهما على السواء فقد صرف المصنوع عن الجائز الآخر فجعل صرفه عنه كنقله منه و من جعل الإماتتين التى بعد حياه الدنيا و التى بعد حياه القبر لزمه إثبات ثلاث إحياءات و هو خلاف ما فى القرآن إلا أن يتمحّل فيجعل إحداها غير معتدّ بها أو يزعم أن الله يحييهم فى القبور و تستمرّ بهم تلك الحياه فلا يموتون بعدها و

یعدّهم فی المستثنین من الصعقه فی قوله تعالی إِلَّا مَنْ شاءَ اللَّهُ فإن قلت کیف تسبّب هذا لقوله فَاعْتَرَفْنا بِذُنُوبِنا قلت قد أنکروا البعث فکفروا و تبع ذلک من الذنوب ما لا یحصی لأن من لم یخش العاقبه تخرّق فی المعاصی فلما رأوا الإماته و الإحیاء قد تکررا علیهم علموا بأن الله تعالی قادر علی الإعاده قدرته علی الإنشاء فاعترفوا بذنوبهم التی اقترفوها من إنکار البعث و ما تبعه من معاصیهم انتهی کلامه.

و قال الشیخ أمین الإسلام فی جوامع الجامع أراد بالإماتتین خلقهم أمواتا أولا و إماتتهم عند انقضاء آجالهم و بالإحیاءین الإحیاء الأولی و إحیاء البعث و قیل الإماتتان هما التی فی الدنیا بعد الحیاه و التی فی القبر قبل البعث و الإحیاءان هما التی فی القبر للمساءله و التی فی البعث انتهی و فی کلام هذین الفاضلین کفایه و الله الموفّق.

ثم قال رحمه الله و عساک تقول إن تفسیر الآیه علی ما هو الشائع المستفیض کما ذکرته یقتضی سکوت الکفار عن الإحیاء و الإماته الواقعین فی القبر فما السبب فی سکوتهم عنهما فنقول إن الحیاه فی القبر حیاه برزخیه ناقصه لیس معها من آثار الحیاه سوی الإحساس بالألم أو اللذه حتی أنه قد توقف بعض الأمه فی عود الروح إلی المیت فلذلک لم یعتدوا بها فی جنب الحیاتین الأخریین قال فی شرح المقاصد اتفق أهل الحق علی أنه تعالی یعید إلی المیت فی القبر نوع حیاه قدر ما یتألّم و یلتذّ لکن توقّفوا فی أنه هل یعاد الروح إلیه أم لا و ما یتوهم من امتناع الحیاه بدون الروح ممنوع و إنما ذلک فی الحیاه الکامله التی تکون معها القدره و الأفعال الاختیاریه انتهی کلامه و الحق أن الروح یتعلق به و إلا لما قدر علی إجابه الملکین و لکنه تعلق ضعیف کما یشعر به

ما رواه فی الکافی عن الصادق علیه السلام فی حدیث طویل فَیَدْخُلُ عَلَیْهِ مَلَکَا الْقَبْرِ مُنْکَرٌ وَ نَکِیرٌ فَیُلْقِیَانِ فِیهِ الرُّوحَ إِلَی حَقْوَیْهِ الْحَدِیثَ.

و قد یستبعد تعلق الروح بمن أکلته السباع أو أحرق و تفرقت أجزاؤه یمینا و شمالا و لا استبعاد فیه نظرا إلی قدره الله سبحانه علی حفظ أجزائه الأصلیه عن

التفرق أو جمعها بعده و تعلق الروح بها تعلقا ما و قد روى عن أئمتنا عليهم السلام ما يدل على أن الأجزاء الأصليه محفوظه إلى يوم القيامه انتهى كلامه ضاعف الله إكرامه.

أقول الشيخ الطبرسى رحمه الله و إن اختار فى الجوامع التفسير الثانى اختار فى المجمع التفسير الأول حيث قدمه على غيره و الرازى بالغ فى اختيار الأول و ذب عنه قول من أنكره و قال احتج أكثر العلماء بهذه الآيه على إثبات عذاب القبر و البيضاوى ذكرهما و قدم الثانى لأنه يقتص أثر الزمخشرى غالبا فظهر أن ما ذكر السيد الشريف ليس ببعيد عن الصواب فى هذا الباب.

**[ترجمه]طبرسی رحمه الله علیه گوید:« بل أحیاء» چند تفسیر دارد:

اولین مورد، که مورد صحیح است، حقیقتا آن ها زنده هستند تا زمانی که قیامت بر پا شود، و ابن عباس و مجاهد و قتاده نیز چنین مطلبی را نقل کرده اند، حسن و عمرو بن عبید و واصل بن عطاء نیز تنها به این موضوع معتقدند، جبایی رمانی و همه مفسران نیز این مطلب را بیان کرده اند.

دوم: مشرکان می گفتند: یاران محمد بی دلیل خود را در جنگ به کشتن می دهند، و می میرند و همه چیز برایشان پایان می پذیرد. خدای متعال به آن ها آموخت آنگونه که تصور می کنند نیست، و روز قیامت زنده شده و پاداش عمل خود را می بینند، این مطلب فقط از بلخی نقل شده است و در کتاب های دیگر نیامده است.

سوم: به این معناست: نگویید آن ها در دین کشته شده اند، بلکه با اطاعت و هدایت زنده هستند. خدای متعال نیز در آیه شریفه« أو من کان میتا فأحییناه» - . انعام / ۱۲۲ - گمراهی را مرگ و هدایت را زندگی می داند. به نقل از اصم.

چهارم: منظور این است: آن ها زنده هستند چرا که نام نیکو و مدح و ستایش از خود باقی گذاشتند؛ امیرالمومنین علیه السلام نیز می فرماید: خزانه داران مال و ثروت تباه شدند و علما تا زمانی که روزگار باقی است، ماندگارند. در مقابل دیدگان نیستند اما نشانه ها و آثارشان در دل ها زنده است.

مورد اول قابل اعتماد است چرا که همه مفسران نیز بر آن اتفاق نظر دارند، زیرا خطاب به مومنان است و می دانستند شهدا بر حق و هدایت هستند و روز قیامت زنده و محشور می شوند، جایز نیست به آن ها بگویند:« ولکن لاتشعرون» - . بقره / ۱۵۴ - زیرا آن را احساس کرده و به آن اقرار دارند، و چنین تصوری فایده تخصیص خبر را از بین می برد، و اگر آن ها نیز بنا بر مدح و سنای نیکو زنده باشند، به آن ها نیز گفته نمی شود:« ولکن لاتشرون»، زیرا آن ها چنین امری را درک می نمایند. وجه تخصیص شهدا به زنده بودن، هر چند دیگر مومنان ممکن است در برزخ زنده باشند برای بشارت به حال آنان و بیان نعمت هایی است که به آنان اختصاص دارد. از جمله این که نزد خدا روزی داده می شوند، در آیه بعد نیز به این موضوع اشاره شده است.

اگر بگویند: ما به چشم خود جسد شهدا را می بینیم که بر روی زمین افتاده است و هیچ نشانه زندگی در آن به چشم نمی خورد. پاسخ ما بر اساس اعتقاد اصحاب امامیه است که می گویند انسان همان روح است:

خدای متعال بدن هایی مانند بدن های مادی برایشان قرار می دهد تا از آن بهرمند شوند، و با بدن های آنان در قبر متفاوت است، نعمت و عذاب تنها به روح می رسد، روحی که انسان نزد آن مکلف است، و عذاب به جسم انسان نمی رسد، بسیاری از روایت ها نیز بر این امر دلالت دارد.

اما کسانی که معتقدند انسان همین بدن ظاهری بوده و روح

ص: ۲۰۳

همان نفسی است که در دشت حیوانی جولان می دهد و جزئی از هواست، می گویند: اجزائی از انسان لطیف بوده و موجود زنده بدون آن نمی تواند زنده بماند که نعمت ها به این جزء می رسد، اگر چه آن اجزاء تمام انسان نباشد؛ زیرا در این که یک موجود زنده، زنده باشد، اعتباری به اعضا و اجزای موجب چاقی جثه او نیست؛ زیرا موجود زنده با جدا شدن آن اجزا از حالت زنده بودن خارج نمی گردد و چه بسا گفته شود: جایز است جثه انسان در صورت و شکل انداخته شود در حالی که او مرده نیست، در نتیجه لذت ها به او برسد، همانطور که کسی که خواب است، زنده بوده و لذت ها به وی می رسد با آن که نه چیزی را حس می کند و نه چیزی از این امور درک می نماید، اما در خواب چیزی را می بیند که برایش لذت و شادی به همراه دارد، تا آن جا که ناخودآگاه دوست دارد خواب خود را ادامه دهد، در حدیث آمده است: تا چشمش کار می کند قبر او را گسترش می دهند و می گویند: مانند عروس با خیالی آسوده بخواب.

عبارت « ولکن لاتشعرون» یعنی نمی دانید که آن ها زنده اند، و این آیه دلالت بر درستی اعتقاد و مذهب ما درباره سوال قبر و پاداش مومن در آن و کیفر گناهکار دارد، و این بر اساس روایت هایی است که نقل شده است.

تنها بلخی این آیه را به زندگی قیامت تفسیر کرده زیرا وی عذاب قبر را انکار می کند. مطلب طبرسی به پایان رسید، خداوند جایگاه او را رفیع گرداند. -. مجمع البیان ۱ : ۴۳۷ - ۴۳۹ -

رازی در تفسیر این آیات و پس از تفسیر طبرسی رحمه الله علیه و ذکر وجه های چهارگانه، ضمن تأیید و انتخاب وجه اول می گوید: بیشتر مفسرین بر همین اعتقاد هستند و به این معناست که مطیعان الهی پاداش خود را در قبر دریافت می کنند.

اگر بگویند: ما به چشم خود جسدشان را در قبر می بینیم، پس چگونه چنین چیزی ممکن است؟ در پاسخ می گوییم: بنا بر اعتقاد ما، جسم شرط زندگی نبوده و مانعی ندارد که خدای متعال روح را به هر یک از آن ذرات و اجزای کوچک باز گرداند، بدون این که نیازی به ترکیب و گردآوری آن ها داشته باشد.

اما معتزله معتقدند: بعید نیست که خداوند روح را به اجزایی که در حیات جسم بدون نیاز به اعضا و جوارح تأثیر دارد و احتمال دارد که آنان را زنده کند در وقتی که دیده نشوند. سپس رازی می گوید: بسیاری از علما این سخن و عقیده را ترجیح می دهند، و چند وجه بر این عقیده دلالت می کند:

آیه شریفه« قالوا ربنا أمتنا اثنتین وأحییتنا اثنتین» -. مومن / ۱۱ - و دو مرگ تنها زمانی صورت می پذیرد که در قبر زنده

شونـد.و نیز آیه شـریفه« اغرقوا فادخلوا نارا» - . نوح / ۲۵ - فاء برای تعقیب است، و گویـد: آتش جهنم هر صـبح و شام و روز قیمت بر آن ها عرضه می شود،

ص: ۲۰۴

و« أدخلوا آل فرعون أشـد العـذاب» - . مومن / ۴۶ - پس هنگـامی که عـذاب قبر به اثبات می رسـد، ثواب و پاداش در قبر نیز واجب می شود، زیرا عـذاب حق الهی بر بنـدگان است، و پاداش حق بنـدگان بر حق تعالی، و از بین رفتن عذاب بهتر از ازبین رفتن ثواب است، پس از آن جا که عذاب در قبر بوده و به قیامت موکول نشده است، پاداش در قبر از آن سزاوارتر است.

دوم: اگر معنا به همان صورت باشد که بیان شد، پس« ولکن لا تشعرون» نباید معنایی داشـته باشد، زیرا خطاب به مومنان بوده و حال آن که آن ها می دانند روز قیامت زنده می شوند، و با نور و هدایت از دنیا رفته اند.

سوم: آیه شـریفه «ویستبشـرون بالذین لم یلحقوا بهم» - . آل عمران / ۱۷۰ - دلیل بر وجود زنـدگی در برزخ، مانند روز قیامت است.

چهارم: سخن رسول خدا صلی الله علیه و آله است که می فرماید: قبر باغی از باغ های بهشت و یا حفره ای از حفره های جهنم است، و روایـات بسیار پیرامون ثواب و عـذاب قبر، و نیز این که حضـرت صـلی الله علیه و آله در پایان نماز های خود دعا می کرد: از عذاب قبر به تو پناه می آورم، همگی بر زندگی در قبر دلالت دارد.

پنجم: اگر منظور از« إنهم أحیاء» این باشـد که آن ها زنـده خواهنـد شـد، در این صورت فایده ای در اختصاص دادن آن ها به این امتیاز وجود ندارد.

ششم: مردم به زیارت قبر شهدا رفته و آن ها را بزرگ می شمارند، این کار از برخی از جنبه ها گفته های ما را تأیید می کند.

لازم به ذکر است در این آیه نکته دیگری وجود دارد، و آن این که ثواب و عذاب قبر برای روح است و نه جسم، و این سخن بر پایه شناخت روح است. و باید به حاصل سخن اینان اشاره نماییم؛

پس می گوییم: آن هـا معتقدنـد: بنـا به دو دلیل انسان نمی توانـد عبارت از این پیکر مخصوص باشـد: زیرا اولا این که اجزای این پیکر رشـد و نمو می کنـد، پژمرده می شود و زیادی و نقصان می یابـد و به کمال می رسـد و پس از آن رو به کاستی می نهـد، بی شک انسان از این جهت که انسان است، از آغاز تا پایان عمر باقی می مانـد، و آن چه باقی می ماند، متفاوت از امور فناپذیر می باشد، و کسی که خود را نزد همه با لفظ« من» معرفی می کند، می بایست با این هیکل و جسم متفاوت باشد.

ص: ۲۰۵

دوم: از کجـا معلوم که «من» من هسـتم، در حـالی که از این اعضای ظاهری غافلم؛ پس آن چه که لفظ «من» بر آن دلالت می کند، با این اعضا و جوارح مغایر است. پس آن ها بر سر این موضوع که «من» چیست؟ با یکدیگر اختلاف نظر پیدا می کنند،

نقل قول ها در این خصوص زیاد است، دو مورد از مهم ترین آن ها این است: یکی آن که اجزای جسمانی هستند که در این هیکل جریان دارند، مانند جریان آتش در زغال، و روغن در کنجد، و آب در گل.

کسانی که چنین اعتقادی دارند، دو گروه هستند: کسانی که معتقدند این اجزا شبیه هم بوده و می گویند: این اجسام شبیه دیگر اجزایی هستند که این هیکل و ساختار از آن ساخته شده است، اما خدای توانای صاحب اختیار برخی از اجزا را از ابتدای عمر تا پایان آن نگه می دارد، و این اجزا همان است که هر کس با لفظ« من» به آن اشاره می کند، پس این اجزا با حیات و زندگی که خداوند به آن ها ارزانی داشته است، به زندگی خود ادامه می دهد، و چون روح زندگی از آن ها گرفته شود، می میرند. این عقیده بیشتر متکلمان است.

دوم: کسانی که به اختلاف اجسام معتقدند، تصور می کنند اجسامی که از اول تا پایان عمر باقی می مانند، اجسامی هستند که ماهیتشان با ماهیت اجسامی از آن ساخته شده اند، متفاوت است، و این اجسام به ذات خود زنده بوده، به ذات خود مدرک بوده و نورانیت آن نیز ذاتی است، و هنگامی که بدن آمیخته شود و مانند آتش در زغال در این هیکل و ساختار جاری شود، این ساختار با نور روح نورانی شده و با حرکت آن به جنبش و حرکت در می آید.

سپس این ساختار رو به تحلیل می رود، اما آن اجزا همچنان پابرجا هستند، و هیچ تحلیلی در آن ها صورت نمی گیرد، چرا که با ماهیت این اجسام متفاوتند، و هنگامی که این قالب فاسد شود و از بین برود، آن اجسام لطیف نورانی جدا شده و به سوی عالم آسمانی و مقدس و پاک بالا می رود، یا در شمار سعادتمندان در می آید و یا اگر از شقاوتمندان باشد در دوزخ و عالم آفت ها جای می گیرد.

سوم: آن چه که هر کسی با لفظ« من» می شناسد، نه مکان دار است و نه وابسته به مکان است؛ نه داخل عالم است و نه خارج از آن، و نه لازم است در چنین حالتی مثل خدای متعال باشد، زیرا اشتراک در صفات سلبی لزوما موجب اشتراک در ماهیت نمی شود.

و می گویند: این ارواح پس از جدا شدن از بدن درد می کشند و لذت می برند، تا زمانی که خداوند روز قیامت آن ها را به بدن هایشان باز گرداند. پس لذت بردن و درد کشیدن برای بدن حاصل می شود، و این سخن عالمی از میان مردم است.

می گویند: گرچه این سخن دلیل محکمی ندارد که بتوان به آن معتقد شد، اما دلیلی نیز بر نادرستی آن وجود ندارد،

ص: ۲۰۶

و این سخن شک و شبهه را در مورد آیاتی که بر پاداش قبر و کیفر دلالت دارد، از بین می برد؛ پس باید این سخن را پذیرفت، چرا که این همان انسان در توجیه این سخن است. – . تفسیر رازی ۴ : ۱۲۶ و ۱۲۷ –

می گویم: سپس رازی در تفسیر آیه مربوط به سوره آل عمران پس از انتخاب عقیده اول می گوید: احتمال دارد روح جسمی مخصوص باشد که در بدن جریان دارد، مانند آتشی که در زغال جریان دارد؛ و ممکن است روح جوهری قائم به خود باشد،

نه جسم باشد و نه در جسم حل شود.

و بنا بر هر دو عقیـده، بعیـد نیست هنگامی که بدن از بین رفت، آن شـیء زنده از بدن جدا شود، و این که گفتیم خدای متعال آن را می میراند به این دلیل است که حق تعالی خود دوباره زندگی را به او باز می گرداند.

با این تقدیر، تمامی شبهه ها درباره ثواب و عذاب در قبر از بین می رود، خدای متعال نیز در این آیه شریفه می فرماید:« اغرقوا فـادخلوا نارا». - . نوح / ۲۵ - و ثابت می کنـد هیـچ انکاری در آن نیست، و می بایست این را پـذیرفت. آن چه که بر ثواب و عذاب در قبر صحه می گذارد، قرآن و حدیث و عقل است.

اما در قرآن، آیاتی مانند:« يا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ارْجِعِي إِلى رَبِّكِ - . فجر / ۲۷- ۲۸ - » و قطعا منظور از« ارجعی الی ربک» مرگ است. سپس خـدای متعـال می فرمایـد:« فادخلی فی عبادی» فاء در این جا برای تعقیب است، به این معنا که حصول این حالت بلافاصله پس از مرگ است؛ و نیز آیه شریفه« حَتَّى إِذا جاءَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ تَوَفَّتْهُ

رُسُلُنا وَ هُمْ لا يُفَرِّطُونَ» - . انعام / ۶۱ - و این آیه بر مرگ بـدن دلالـت دارد، و نیز« ثُمَّ رُدُّوا إِلَى اللَّهِ مَوْلاـهُمُ الْحَقِ» - . انعام / ۶۲ - واژه «ردوا» در ایـن آیـه دارای ضـمیری اسـت که به مردگـان بر می گردد و روح درست همـان است که بر می گردد با حیات و ذات مخصوص به خودش؛ پس بر این دلالت دارد که روح پس از مرگ بدن باقی می ماند.

سومین آیه:« فَأَمَّا إِنْ كـانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ فَرَوْحٌ وَ رَيْحـانٌ وَ جَنَّةُ نَعِيمٍ - . واقعه / ۸۸- ۸۹ - »، فـاء در این آیه فاء تعقیب است، به این معنا که قیامت هر کس پس از مرگ او است، اما علم به زمان برپایی قیامت کبری نزد خداست.

و نیز روایت شده: رسول خدا صـلی الله علیه و آله کشته شدگان جنگ بدر را مخاطب قرار داده و فرمود:« فَهَلْ وَجَدْتُمْ ما وَعَدَ رَبُّكُمْ حَقًّا» - . اعراف / ۴۴ - گفتند: یا رسول الله ، آن ها مرده اند، پس چرا آن ها را صدا می زنید؟ حضـرت صلی الله علیه و آله فرمود: آن ها اکنون از شما شنواترند.

و نیز حضرت صلی الله علیه و آله فرمود: انبیای الهی نمی میرند بلکه از خانه ای به خانه دیگر منتقل می شوند.

اما این موضوع از چند وجه با عقل نیز قابل اثبات است: اول این که هنگام خواب بدن ضـعیف می شود، و ضـعف بدن موجب نمی شود که روح ضـعیف می شود بلکه روح در هنگام خواب قدرتمنـدتر شده و حالت های مختلف را مشاهده می کند و از امور غیبی باخبر می گردد و این وجه این تصور را تقویت می کند که مرگ بدن، مرگ روح را به دنبال ندارد.

دوم: کثرت افکار قدرت تفکر را می خشـکاند، و خشکی اندیشه به مرگ منجر می گردد، و این افکار موجب تکمیل آگاهی روح به معرف الهی است، و این نهایت کمال روح است، و آن چه موجب کمال روح می شود، نقصان جسم را به دنبال دارد، و این تأییدی است بر این که روح با مرگ بدن از بین نمی رود و نمی میرد.

سوم: احوال نفس بر خلاـف احوال جسم بوده، و به این دلیـل است که روح تنهـا به وسیله معارف الهی خرسـند و شادمان می گردد، خـدای متعال نیز می فرماید:« أَلا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ.» - . رد / ۲۸ - {آگاه باشید، تنها با یاد خدا دلها آرامش می

یابد!}

رسول خدا صلی الله علیه و آله می فرماید: نزد پروردگارم شب را به صبح می رسانم، در حالی که مرا طعام داده و سیراب می گرداند.

شکی نیست که این سیراب شدن، چیزی جز معرفت و محبت و نورانی شدن با انوار عالم غیب نیست. همچنین معتقدیم هنگامی که انسان به خدمت سلطان و یا رسیدن به مقام و منصب و یا وصال معشوقی شادمان است، به کلی خوردن و آشامیدن را فراموش می کند.

و به طور خلاصه سعادت روحی با سعادت جسمی در تضاد است، و همه این امور تأییدی است بر این که روح به ذات خود مستقل بوده و به بدن وابسته نیست، و در چنین حالتی می بایست روح با مرگ بدن از بین نرود.

اما بیشتر متکلمان معتقدند: ثواب منفعت خالص، دائمی و همراه با تعظیم و بزرگداشت است، و واژه« یرزقون» به منفعت اشاره دارد، و« فرحین» به شادی اشاره دارد که در اثر این تعظیم و بزرگداشت حاصل می شود.

اما حکما معتقدند: هنگامی که ارواح قدسی با انوار الهی نورانی می شود، این سرور از دو جنبه است: خود این روح نورانی بوده و به وسیله این معارف الهی درخشان است؛ دوم این که درخشش روح به این دلیل است که به سرچشمه نور و منبع رحمت و جلال چشم دوخته اند.

می گویند: سرور و شادی روح از نظاره به سرچشمه نور کامل تر از مورد نور خودشان است، عبارت« یرزقون» اشاره به مورد اول (نور ذاتی) و« فرحین» به مورد دوم اشاره دارد.

و بر همین اساس خدای متعال می فرماید:« فَرِحِينَ بِما آتاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ» - . آل عمران / ۱۷۰ - یعنی

شادیشان به خاطر رزق خودشان نیست بلکه به دلیل رزق و روزی است که خدای متعال به آن ها ارزانی می فرماید. زیرا کسی که به رزق مشغول است در حقیقت به خود مشغول بوده و کسی که به عطای روزی چشم دوخته است، در حقیقت به روزی دهنده چشم دوخته است، و هر کس از دیگری رزق و روزی می طلبد، محجوب می ماند. - . تفسیر رازی ۹ : ۴۲۸ و ۴۲۹ -

ص: ۲۰۸

شیخ طبرسی رحمه الله در تفسیر آیه شریفه« عند ربهم» دو وجه بیان می کند: یکی این که هیچ کس جز پروردگارشان مالك سود و ضرر آن ها نخواهد بود، و منظور قرب مسافت نیست چرا که چنین چیزی محال خواهد بود، و دیگر این که آن ها نزد پروردگارشان زنده هستند از آن جهت که خدا آنان را زنده می داند و نه مردم؛

و روایت شده که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: وقتی برادران شما در غزوه اُحُد شهید شدند، باری تعالی ارواحشان را

در پرندگان سبز رنگ که در بهشت هستند داخل کرد، و این پرندگان به رودهای بهشت آمده و از میوه های آن می خورند.

و حضرت صلی الله علیه و آله در مورد جعفر بن ابی طالب که در جنگ موته به شهادت رسید فرمود: او را دیدم که با دو بال در بهشت با فرشتگان به هر کجا خواهد پرواز کند.

برخی حدیث ارواح را انکار کرده و گویند: روح عرض بوده و جایز نیست از نعمت ها بهرمند شود، و حال این که چنین سخنی درست نیست، زیرا روح جسم لطیف و هوایی بوده و از الریح گرفته شده است، و بر این دلالت دارد که آن از بدن خارج شده و به آن باز می گردد، و بدون بدن حساس و فعال است؛ و زندگی در بدن جریان ندارد، چرا که زندگی متضاد مرگ است، و اما روح این چنین نیست. و این قول علی بن عیسی است؛« یرزقون» یعنی صبح و شام از نعمت های بهشتی برخوردار می شوند، و گویند: از نعمت ها در قبر بهرمند می شوند.

« فَرِحِینَ بِما آتاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ» یعنی به خاطر نعمت ها در بهشت شاد و خوشحالند، و گویند در قبرهایشان متنعم می شوند، و گویند: از مشاهدات و پاداش ها خرسند و شادمان هستند.

«وَ یَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِینَ لَمْ یَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ» یعنی از دیدار برادران دینی خود که در دنیا زنده بوده و با ایمان و جهادگر هستند، خرسند و شادمان اند، زیرا می دانند که اگر آن ها نیز به شهادت برسند، به شهدا پیوسته و از همان نعمت هایی برخوردار می شوند که آنان در حال حاضر از آن بهرمند هستند.

ص: ۲۰۹

می گویند: همان طور که ما به شهادت رسیدیم برادرانمان نیز به شهادت می رسند، و از همان نعمت هایی برخوردار می شوند که ما از آن بهرمند شدیم.

و گویند: فهرستی از اسامی شهدا را که پیش از وی وارد بهشت شده اند، به شهید می دهند و او از همین رو خوشحال می شود، و او را بشارت می دهند، همانطور که به مژده آمدن غایب به اهل او در دنیا داده می شود.

و گویند: یعنی از نظر فضل و مرتبه به آنان نمی رسند، جز این که به سبب تصدیق و ایمان به آن ها، از فضل و روزی بهرمند می شوند.« أَلَّا خَوْفٌ عَلَیْهِمْ وَ لا هُمْ یَحْزَنُونَ» - . آل عمران / ۱۷۰ - یعنی بشارت می دهند که هیچ ترسی نخواهند داشت، و این به این خاطر است که بدل است از« بِالَّذِینَ لَمْ یَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ» - . آل عمران / ۱۷۰ - است، زیرا کسانی که به آنان پیوسته اند، نیز هیچ غم و اندوهی ندارند و بشارت دادن در این جا تنها به عدم ترس کسانی اشاره دارد که به آن ها می پیوندند. و به این معناست که هیچ نگرانی و ترسی نسبت به اهل و عیالی که بر جای گذاشته، ندارد، چرا که خداوند آن ها را سرپرستی می کند.

«و لا هم یحزنون» یعنی بر اموالی که بر جای گذاشته اند، چرا که خداوند عوض آن را به او عطا می کند، و گویند: بر اعمالی که پیش فرستاده اند، ترس و نگرانی ندارند، چرا که خداوند با شهادت گناهان آن ها را پاک کرده، و به خاطر جدایی از دنیا

ناراحت نیستند چرا که به آخرت خود خرسند و شادمانند. « و یستبشرون» یعنی کسانی را که در راه خدا به شهادت رسیدند،« بنعمه من الله وفضل» فضل و نعمت دو واژه هستند اما معنای یکسانی دارند.

و گویند: النعمه یعنی آن چه که در اثر طاعت استحقاق آن را یافته اند؛ الفضل یعنی چند برابر ساختنی که خداوند از فضل و کرم خود بر آن ها بیفزاید؛ - . مجمع البیان ۲ : ۴۴۴ -

طبرسی رحمه الله در تفسیر« یثبت الله الذین آمنوا» می گوید: یعنی آنان را در کرامت و ثوابش ثابت می گرداند، و این پاداش، سخن ثابت که همان ایمان است، می باشد، زیرا ایمانشان با حجت ها و ادله ثابت شده است.

و گویند: به این معناست که خدای متعال مومنان را به خاطر کلمه توحید و حرمت آن در زندگی دنیا ثابت قدم می گرداند، تا پایشان نلغزد و از مسیر حق منصرف نشوند؛ و در آخرت نیز به همین وسیله آنان را ثابت قدم می گرداند تا پایشان نلغزد و از مسیر بهشت منحرف نشوند.

و گویند: آنان را با قدرت دادن در زمین و فتح و پیروزی در دنیا و با سکونت در بهشت در آخرت ثابت قدم می گرداند. بیشتر مفسران بر این اعتقادند که منظور از« فی الآخره» در قبر بوده و آیه درباره سوال قبر نازل شده است، به نقل از ابن عباس و ابن مسعود، و از ائمه ما علیهم السلام نیز نقل شده است. - . مجمع البیان ۶ : ۷۶ -

شیخ طبرسی رحمه الله گوید:« حتی إذا جاء أحدهم الموت» - . مومنون / ۹۹ - یعنی این کافران هنگامی که مرگشان فرا می رسد، از خدای متعال درخواست می کنند تا آنان را به سرای تکلیف برگرداند، و یکی از آنان می گوید:« رب ارجعون»، این آیه دو تفسیر دارد:

یکی این که آنان ابتدا از خدا درخواست کرده و سپس دست به دامن ملائکه می شوند و می گویند:« ارجعونی» یعنی مرا به دنیا بازگردانید. دوم این که جمع آوردن فعل امر، عادت عرب برای احترام و بزرگداشت مخاطب است.

« لعلی أعمل صالحا فیما ترکت» - . مومنون / ۱۰۰ - یعنی در آن چه وا نهاده ام، و یا در دنیای خودم، زیرا او دنیا را ترک کرده و به آخرت سفر کرده است، و یا در آن چه که تباه کرده و افراط نموده ام، یعنی در نماز و روزه و عبادت هایم. سپس خدای متعال در پاسخ به درخواست آن ها می فرماید:« کلا» یعنی به دنیا باز نمی گردید،« انَّها» یعنی مسأله رجعت،« کلمه هو قائلها» - . مومنون . ۱۰۰ - یعنی سخنی است که بر زبان می آورد اما هیچ سودی برای او ندارد، و یا سخنی است که تنها لقلقه

ص: ۲۱۰

زبانش است و از دل نیست و حقیقت ندارد؛ مانند:« ولو ردوا لعادوا لما نهوا عنه» - . انعام / ۲۸ - .

« و من ورائهم» یعنی و در مقابلشان« برزخ» قرار دارد. برزخ بین مرگ و رستاخیز از قبرها در قیامت است، و گویند: فاصله و مانعی بین آن ها و بازگشت به دنیا است، و در آن هستند تا« إلی یوم یبعثون». و گویند: برزخ تاخیر و مهلتی در قبر تا روز قیامت است، و فصل و جدایی بین دو چیز را برزخ گویند. - . مجمع البیان ۷ : ۲۰۸ -

شیخ رضی الله عنه در تفسیر آیه شریفه «قالوا ربنا أمتنا اثنتین وأحییتنا اثنتین» - . غافر / ۱۱ - {می گویند: «پروردگارا، دو بار ما را به مرگ رسانیدی و دو بار ما را زنده گردانیدی} فرموده: معنای آن چند وجه دارد:

مرگ اول در دنیا و پس از زندگی است، و مرگ دوم در قبر و پیش از قیامت است؛ زنده شدن اول در قبر برای پاسخ گفتن به سوال و زنده شدن دوم در قیامت می باشد. به نقل از سدی و انتخاب بلخی.

وجه دوم این که مرگ اول زمانی است که نطفه بودند و خداوند آن ها را در دنیا زندگی بخشید، و سپس در مرگ دوم دوباره جان آن ها را گرفت، و پس از آن آنان را برای محاسبه قیامت زنده کرد. این دو مرگ و دو زنده شدن است.

سومین وجه آن که زندگی اول در دنیا و زندگی دوم در قبر است، و روز قیامت زندگی بازنمی گردد؛ و مرگ اول در دنیا و مرگ دوم در قبر می باشد. - . مجمع البیان ۸ : ۴۲۹ -

می گویم: رازی در تفسیر خود وجه اول را انتخاب کرده است، و سپس دو ایراد بر آن وارد می کند و به آن ها پاسخ می دهد، و ما برای جلوگیری از طولانی شدن سخن از ذکر آن خودداری می کنیم.

شیخ بهایی قدس الله روحه می گوید: در کتب کلامی در اثبات عذاب قبر و تفسیر آیه شریفه از قول کفار که می گویند:« ربنا أمتنا اثنتین» - . غافر / ۱۱ - تا آخر آیه، احتجاج های مشهوری نقل شده است، و تقریر آن این است که خدای متعال در این آیه از قول آن ها به گونه ای سخن می گوید که احساس می شود وجود دو مرگ و دو زندگی را تایید می فرماید.

یکی از مرگ ها در دنیا و دیگری در قبر پس از سوال نکیر و منکر است؛ و زنده شدن ها نیز یکی برای پاسخ به سوال نکیر و منکر و دیگری در قیامت می باشد. اما آن ها درباره زنده شدن اول سخنی بر زبان نمی آورند زیرا هدفشان زنده شدنی است که در آن به قدرت الهی بر زنده کردن موجودات پی برده اند، و بر همین اساس می گویند:« فاعترفنا بذنوبنا» یعنی گناهانی که به خاطر انکار معاد مرتکب شده اند، و در زنده شدن در دنیا، به گناهان خود اعتراف نمی کنند.

محقق شریف در شرح مواقف می گوید: تفسیر این آیه به همین صورت همان تفسیری است که بین مفسران شایع می باشد. سپس می گوید: اما تفسیر مرگ اول به خلق آنان از مرگ و نیستی در شکل های نطفه، و تفسیر مرگ دوم به مرگ ناگهانی در زندگی، و تفسیر دو زنده شدن

ص: ۲۱۱

به احیا در زندگی و در قیامت، به این صورت پاسخ داده شده است که مرگ تنها پس از زندگی صورت می گیرد و حال آن که هیچ زندگی قبل از نطفه وجود ندارد. تعداد کمی از مفسران این تفسیر را می پذیرند و ملاک و معیار قابل اعتماد، نظر اکثریت مفسران است. پایان کلام محقق شریف؛

می گویم: محقق شریف تفسیر اول را رایج و تفسیر دوم را شاذ و مخالف با قیاس قرار داده است، و تصور می شود بر عکس بوده و آن چه بین مفسران رایج و مستفیض است، همان باشد که این محقق آن را نادر و شاذ تلقی نموده و تفسیر نادر و شاذ

آن است که این محقق آن را رایج دانسته؛ ممکن است این کار سهوا صورت گرفته باشد.

تفسیرهای مشهوری که در زمان ما مدار فهم قرآن هستند، عبارت اند از: تفسیر کشاف، مفاتیح الغیب، معالم التنزیل، مجمع البیان، جوامع الجامع وتفسیر نیشابوری، وتفسیر بیضاوی که هیچ یک از آن ها تفسیر اول را انتخاب نکرده اند، بلکه بیشترشان تفسیر دوم را برگزیده اند.

و اما تفسیر اول را عده ای از مفسران آن را نقل کرده و سپس ناصواب دانسته اند، برخی دیگر نیز تنها به نقل آن اکتفا کرده، بدون این که آن را ترجیح دهند، و اگر بنا بر تصور سید محقق این تفسیر رایج بود، وضعیت به این صورت نبود.

در تفسیر کشاف آمده است: منظور از دو مرگ این است که آن ها را از مرگ و نیستی آفرید، و بار دیگر جان آن ها را هنگام فرا رسیدن اجل هایشان می گیرد؛ و منظور از دوبار زنده شدن: زنده شدن اولیه و زنده شدن هنگام معاد است.

سپس در ادامه می گوید: پس اگر بپرسی چطور می توانی بگویی آن ها را از مرگ و نیستی خلق کرد؟ در پاسخ می گویم: همان طور که می توانی بگویی: پاک و منزه است کسی که پیکر پشه را کوچک و پیکر فیل را بزرگ آفرید، و به این دلیل که به حفار می گویی: دهانه چاه پر از آب را تنگ و پایین آن را گشاد کن؛ و در آن جا انتقالی وجود ندارد که از بزرگ(فیل) به کوچک(پشه) و از کوچک به بزرگ، و نه از تنگی(دهانه چاه) به وسعت(پایین آن) و نه از وسعت به تنگی رسیده باشد؛ بلکه هدف تنها این بود که این صفت ها ایجاد شود، علت درستی آن این است: جایز است یک خالق کوچکی و بزرگی را بدون ترجیح یکی بر دیگری خلق کند، تنگی و وسعت نیز همین طور؛ پس هنگامی که آفریننده یکی از دو امر ممکن را انتخاب می کند، و حال آن که به طور یکسان می تواند هر یک از آن ها را که بخواهد، برگزیند، در این صورت از امر دوم صرف نظر می کند، و این صرف نظر مانند منتقل شدن از آن است؛

و از قرار دادن دو مرگ یکی پس از زندگی دنیا و دیگری پس از عالم قبر، می بایست سه بار زنده شدن را ثابت نمود که این بر خلاف قرآن است، مگر این که زرنگی کرده و یکی از آن ها را نادیده بگیرند، و یا تصور شود خداوند آن ها را در قبر زنده کرده و زندگیشان را ادامه دهند و پس از آن نمیرند،

ص: ۲۱۲

و با توجه به آیه شریفه« إلا من شاء الله» - . نمل / ۸۷ - آن ها را جزء استثناها شمرد.

اگر بپرسی: این امر چگونه با« فاعترفنا بذنوبنا» جمع می شود؟ می گویم: آن ها معاد را انکار کردند و مرتکب گناهان بی شماری شدند، زیرا کسی که از عاقبت کار واهمه ای ندارد، در گناهان غرق می شود؛ اما هنگامی که مردن و زنده شدن را به چشم مشاهده می کنند، در می یابند که خدای متعال قادر است دوباره آن ها را زنده کند، و در نتیجه به گناهانی که در اثر انکار معاد و دیگر گناهانی که به تبع آن مرتکب شده اند، اعتراف می کنند.

شیخ امین الاسلام در جوامع الجوامع می گوید: منظور از دو مرگ این است که ابتدا آن ها را از عدم و نیستی و مرگ آفرید،

و بار دیگر در زمان فرا رسیدن مرگشان، جان آن ها را می گیرد؛ و منظور از دو زنده شدن، زنده شدن و تولد اول و نیز به هنگام قیامت است.

و می گویند: دو مرگ آن است که در دنیا و پس از پایان زندگی، و نیز در قبر و پیش از قیامت است؛ و دو زنده شدن، یکی در قبر و برای پاسخ به سوال نکیر و منکر و دیگری هنگام قیامت است.

سخن این دو عالم در این خصوص کفایت می کند، و خداوند توفیق دهنده است.

سپس طبرسی رحمه الله می گوید: شاید است بگویی: ممکن است تفسیر آیه بر اساس آن چیزی باشد که شایع است و همان طور که گفته شد، می بایست کافران را در برابر زندگی و مرگ در قبر به سکوت وادارد، علت سکوت آن ها چیست؟

می گوییم: زندگی در قبر، زندگی برزخی و ناقصی است و از آثار زندگی چیزی جز درد و رنج درک نمی کند، برخی از امت ها در برابر مساله بازگشت روح به مرده درنگ کرده اند، بنابراین در کنار دو زندگی دیگر به آن اعتمادی نکرده اند.

و در شرح مقاصد می نویسد: اهل حق بر این اتفاق نظر دارند که خدای متعال نوعی زندگی، به اندازه ای که رنج بکشد و لذت ببرد، در قبر به مرده باز می گرداند، اما در خصوص این که آیا روح به او باز می گردد و یا خیر، درنگ کرده اند. و توهم محال بودن زندگی بدون روح ممنوع است؛ و این تنها در زندگی کاملی است که قدرت و اعمال اختیاری در آن وجود دارد. پایان کلام شارح مقاصد.

حق این است که روح وابسته به جسم است، اگر چنین نبود نمی توانست به دو فرشته پاسخ دهد، اما این تعلق ضعیف است، چنانچه به این مطلب اشعار دارد آن چه در کافی در حدیثی طولانی از امام صادق علیه السلام روایت شده است که فرمود: و دو فرشته قبر نکیر و منکر بر او وارد شده و روح را به او القا می کنند تا کمرش تا آخر خبر.

و بعید است کسی که درندگان او را می خورند و یا در آتش می سوزد و اجزای بدنش همه جا پراکنده می شود، روح در او وجود داشته باشد، اما با توجه به قدرت خدای سبحان بر حفظ اجزای اصلی و جلوگیری از

پراکنده شدن آن و یا گردآوری آن ها چنین امری بعید نیست، و روح به طور کامل به آن تعلق دارد، و بر اساس آن چه از ائمه علیهم السلام روایت شده است اجزای اصلی بدن تا روز قیامت محفوظ باقی می ماند.

می گویم: شیخ طبرسی رحمه الله گرچه در جوامع تفسیر دوم را انتخاب می کند اما در مجمع تفسیر اول را بر می گزیند و آن را بر دیگر تفاسیر ترجیح می دهد؛ رازی در انتخاب قول اول مبالغه کرده و در مقابل، سخن کسی را که آن را انکار می کند، رد نموده و به دفاع از قول اول بر می خیزد و می گوید: بسیاری از علما از این آیه برای اثبات عذاب قبر استفاده کرده اند، بیضاوی نیز دو وجه را ذکر کرده و تفسیر دوم را مقدم می داند، زیرا دأب او اینست که مو به مو اثر زمخشری را نقل می کند، پس معلوم می شود آن چه سید شریف در این باب بیان کرده، صحیح است.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

فس، تفسیر القمی وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِینَ قُتِلُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ الْآیَهَ: فَإِنَّهُ حَدَّثَنِی أَبِی عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَبِی عُبَیْدَهَ الْحَذَّاءِ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: هُمْ وَ اللَّهِ شِیعَتُنَا إِذَا دَخَلُوا الْجَنَّهَ وَ اسْتَقْبَلُوا الْکَرَامَهَ مِنَ اللَّهِ اسْتَبْشَرُوا بِمَنْ لَمْ یَلْحَقْ بِهِمْ مِنْ إِخْوَانِهِمْ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ فِی الدُّنْیَا أَلَّا خَوْفٌ عَلَیْهِمْ وَ لا هُمْ یَحْزَنُونَ وَ هُوَ رَدٌّ عَلَی مَنْ یُبْطِلُ الثَّوَابَ وَ الْعِقَابَ بَعْدَ الْمَوْتِ.

**[ترجمه]تفسیر قمی: امام صادق علیه السلام در تفسیر آیه شریفه« وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِینَ قُتِلُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ» - . آل عمران / ۱۶۹ - تا آخر آیه؛ {(ای پیامبر!) هرگز گمان مبر کسانی که در راه خدا کشته شدند، مردگانند!} فرمود: به خدا سوگند، آن ها شیعیان ما هستند، هنگامی که وارد بهشت می شوند و کرامت و بخشش الهی می بینند، به برادران مومن خود که هنوز به آن ها نپیوسته اند چنین می گویند. و نیز« أَلَّا خَوْفٌ عَلَیْهِمْ وَ لا هُمْ یَحْزَنُونَ» - . آل عمران / ۱۷۰ - {که نه ترسی بر آن هاست، و نه غمی خواهند داشت.} این پاسخی است به کسانی که پاداش و کیفر پس از مرگ را انکار می کنند. - . تفسیر قمی ۱ : ۳۴ -

**[ترجمه]

«۲»

فس، تفسیر القمی حَتَّی إِذا جاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ إِلَی قَوْلِهِ إِنَّها کَلِمَهٌ هُوَ قائِلُها فَإِنَّهَا نَزَلَتْ فِی مَانِعِ الزَّکَاهِ- (۱)قَوْلُهُ وَ مِنْ وَرائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلی یَوْمِ یُبْعَثُونَ قَالَ الْبَرْزَخُ هُوَ أَمْرٌ بَیْنَ أَمْرَیْنِ وَ هُوَ الثَّوَابُ وَ الْعِقَابُ بَیْنَ الدُّنْیَا وَ الْآخِرَهِ وَ هُوَ رَدٌّ عَلَی مَنْ أَنْکَرَ عَذَابَ الْقَبْرِ وَ الثَّوَابَ وَ الْعِقَابَ قَبْلَ یَوْمِ الْقِیَامَهِ (۲)وَ هُوَ قَوْلُ الصَّادِقِ علیه السلام وَ اللَّهِ مَا أَخَافُ عَلَیْکُمْ إِلَّا الْبَرْزَخَ فَأَمَّا إِذَا صَارَ الْأَمْرُ إِلَیْنَا فَنَحْنُ أَوْلَی بِکُمْ.

وَ قَالَ عَلِیُّ بْنُ الْحُسَیْنِ علیهما السلام إِنَّ الْقَبْرَ رَوْضَهٌ مِنْ رِیَاضِ الْجَنَّهِ أَوْ حُفْرَهٌ مِنْ حُفَرِ النِّیرَانِ.

و أقول قد مضی خبر علی بن الحسین علیهما السلام فی باب الموت أنه علیه السلام تلا وَ مِنْ

ص: ۲۱۴

۱- فی المصدر: فی مانع الزکاه و الخمس. م.

۲- فی المصدر: قبل القیامه. م.

وَرائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلى يَوْمِ يُبْعَثُونَ قَالَ هُوَ الْقَبْرُ وَ إِنَّ لَهُمْ فِيهِ لَ مَعِيشَةً ضَ نْكاً وَ اللَّهِ إِنَّ الْقَبْرَ لَرَوْضَةٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّةِ أَوْ حُفْرَةٌ مِنْ حُفَرِ النِّيرَانِ.

أقول: هـذا الخبر يـدل على أن المراد بالمعيشه الضـنک فی الآيه هو عذاب القبر و يؤيده ذكر القيامه بعدها و إليه ذهب كثير من المفسـرين و لا يجوز أن يراد بها سوء الحال فی الدنيا لأن كثيرا من الكفار فی الدنيا فی معيشه طيبه هنيئه غير ضـنک و المؤمنين بالضد من ذلک.

قال الطبرسـی رحمه الله فَإِنَّ لَهُ مَعِيشَةً ضَ نْكاً أی عيشا ضيقا و هو أن يقتر الله عليه الرزق عقوبه له على إعراضه فإن وسع عليه فإنه يضيق عليه المعيشه بأن يمسكه و لا ينفقه على نفسه و إن أنفقه فإن الحرص على الجمع و زياده الطلب يضيق المعيشه عليه و قيل هو عذاب القبر عن ابن مسعود و أبی سعيد الخدری و السدی و رواه أبو هريره مرفوعا و قيل هو طعام الزقوم و الضريع فی جهنم لأـن مـاله إليهـا و إن كـان فی سـعه من الـدنيا و قيل معناه أن يكون عيشه منغّصا بأن ينفق إنفاق من لا يوقن بالخلف و قيل و هو الحرام فی الـدنيا و الذی يؤدی إلى النار و قيل عيشا ضـيقا فی الدنيا لقصـرها و سائر ما يشوبها و يكدرها و إنما العيش الرغد فی الجنه.

**[ترجمه]تفسير قمی: آيه شريفه« حَتَّى إِذا جاءَ أَحَدَهُمُ الْمَوْتُ ...انها كَلِمَةٌ هُوَ قائِلُها» - . مومنون / ۹۹ - ۱۰۰ - در مورد كسی نـازل شـده است كه زكـات مالش را نمی پردازد، و آيه« وَ مِنْ وَرائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلى يَوْمِ يُبْعَثُونَ» - . مومنون / ۱۰۰ - «برزخ همان امر بين دو امر ثواب و عقاب بين دنيا و آخرت است و پاسـخی است به كسانی كه عذاب قبر و پاداش و كيفر پيش از قيامت را انكار می كننـد، و آن قول امام صادق عليه السـلام است كه می فرمايد:« به خدا سوگند من بر شـما (شـيعيان) نمی ترسم جز از مرحله برزخ بين دنيا و آخرت. چون در قيامت كار به دست ما برسد، ما بر شما سزاوارتريم.

و علی بن حسين عليهما السلام فرمود: قبر باغی از باغ های بهشت و يا گودالی از گودال های جهنم است.

در روايتی از علی بن حسين عليهما السلام در باب مرگ آمده است كه حضرت در تفسير آيه شريفه« و من

ص: ۲۱۴

وَرائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلى يَوْمِ يُبْعَثُونَ» فرمود: منظور قبر است و در آن« مَعِيشَةً ضَ نْكاً» - . طه / ۱۲۴ - زندگی سختی خواهند داشت. به خدا سوگند قبر باغی از باغ های بهشت و يا گودالی از گودال های جهنم است. - . تفسير قمی ۲ : ۶۹ -

می گويم: منظور از زنـدگی سـخت در اين آيه، عـذاب قبر است، و لفظ قيامت كه پس از آن ذكر شـده، تاييدی بر آن است، بسـياری از مفسـران نيز بر اين اعتقادند، منظور از آن نمی تواند حال بد و زندگی سخت در دنيا باشد، زيرا بسياری از كفار در دنيا زندگی آرام و راحت و بدون سختی دارند، و حال آن كه زندگی مومنان بر عكس اين است.

طبرسـی رحمه الله گويد:« فإن له معيشه ضنكا » يعنی زندگی تنگ و سخت، و اين كه خداوند روزی او را تنگ گرداند، و اين به كيفر مخالفت اوست، و اگر خـدا روزی او را وسـيع گردانـد، بخل ورزيده و از انفاق آن خودداری می كند و يا در صورت

انفاق، دچار حرص و طمع شده و با گردآوری مال زندگی را بر خود سخت می سازد.

و گویند: منظور عذاب قبراست، به نقل از ابن مسعود و ابوسعید خدری و سدی، که از ابوهریره نقل کرده اند.

و گویند: منظور طعام و غذای ناگوار جهنمیان است، چرا که به سوی آن گرایش داشته است، حال آن که در زندگی دنیا در وسعت و فراوانی به سر می برد. و گویند: به این معناست که زندگی ناگواری داشته زیرا مانند کسی که یقین به جبران ندارد انفاق می کند.

و گویند: منظور هز چیز حرام در دنیاست که به آتش جهنم ختم می شود. و گویند: زندگی سخت در دنیاست زیرا مدت آن محدود است و نیز دیگر اموری که آن را تیره و سخت می گرداند، و زندگی فراخ تنها در بهشت است. - .

مجمع البیان ۷ : ۶۳ و ۶۴ -

**[ترجمه]

«۳»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ حَمَّادٍ عَنْ حَرِیزٍ عَنْ زُرَارَهَ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام أَ رَأَیْتَ الْمَیِّتَ إِذَا مَاتَ لِمَ تُجْعَلُ مَعَهُ الْجَرِیدَهُ قَالَ یَتَجَافَی عَنْهُ الْعَذَابُ وَ الْحِسَابُ مَا دَامَ الْعُودُ رَطْباً قَالَ وَ الْعَذَابُ کُلُّهُ فِی یَوْمٍ وَاحِدٍ فِی سَاعَهٍ وَاحِدَهٍ قَدْرَ مَا یُدْخَلُ الْقَبْرَ وَ یَرْجِعُ الْقَوْمُ وَ إِنَّمَا جُعِلَتِ السَّعَفَتَانِ لِذَلِکَ فَلَا یُصِیبُهُ عَذَابٌ وَ لَا حِسَابٌ بَعْدَ جُفُوفِهِمَا إِنْ شَاءَ اللَّهُ.

**[ترجمه]کافی: زراره می گوید: به امام باقر علیه السلام عرض کردم: چرا چوب تازه در همراه میت قرار داده می شود؟ فرمود: زیرا همین دو چوب تازه، عذاب و حساب قبر را تا مدتی که خشک نشده اند، دور می کند، سپس فرمود: به خواست خدا، پس از آن که آن دو چوب، خشک شدند، عذاب و حساب قبر به سراغ میت نمی رود. - . کافی ۳ : ۷۹ -

**[ترجمه]

«۴»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْمُغِیرَهِ عَنْ حَرِیزٍ وَ فُضَیْلٍ وَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ قَالُوا قِیلَ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام لِأَیِّ شَیْ ءٍ یُوضَعُ مَعَ الْمَیِّتِ الْجَرِیدَهُ قَالَ إِنَّهُ یَتَجَافَی عَنْهُ [الْعَذَابُ مَا دَامَتْ رَطْبَهً.

**[ترجمه]کافی: عبدالرحمن گوید: به امام صادق علیه السلام عرض کردم: به چه دلیل چوب تر همراه مرده می گذارند؟ حضرت فرمود: زیرا تا وقتی آن دو چوب تر و تازه اند صاحب قبر عذاب نمی شود. - . کافی ۳ : ۸۰ -

**[ترجمه]

«۵»

ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر ابْنُ أَبِی الْبِلَادِ عَنْ أَبِیهِ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ یَرْفَعُهُ إِلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ قَالَ لِبَعْضِ أَصْحَابِهِ کَیْفَ أَنْتَ إِذَا أَتَاکَ فَتَّانَا الْقَبْرِ فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ مَا فَتَّانَا الْقَبْرِ قَالَ مَلَکَانِ فَظَّانِ غَلِیظَانِ أَصْوَاتُهُمَا کَالرَّعْدِ الْقَاصِفِ وَ أَبْصَارُهُمَا کَالْبَرْقِ

ص: ۲۱۵

الْخَاطِفِ يَطَئَانِ فِی أَشْعَارِهِمَا وَ يَحْفِرَانِ بِأَنْيَابِهِمَا فَيَسْأَلَانِكَ قَالَ وَ أَنَا عَلَی مِثْلِ هَذِهِ الْحَالِ قَالَ وَ أَنْتَ عَلَی مِثْلِ حَالِكَ هَذِهِ قَالَ إِذَنْ أَكْفِيَهُمَا.

**[ترجمه]نوادر: رسول خدا صلی الله علیه و آله به یکی از یاران فرمود: حالت چگونه خواهد بود هنگامی که دو فتان قبر نزد تو بیاید؟ پرسیدند: یا رسول الله! دو فتان قبر که هستند؟ فرمود: دو فرشته ای که خشن و سنگدل هستند؛ صدایی دارند چون رعد کوبنده، دیدگانی چون برق

ص: ۲۱۵

خاطف، برقی که چشم را می زند، موی بدنشان آن قدر بلند است که روی زمین کشیده می شود و با دندان خود زمین را می شکافند، و از تو سوال می پرسند. راوی گوید: خدمت حضرت علیه السلام عرض کردم: من نیز چنین حالی خواهم داشت؟ فرمود: تو بر حالی که الآن داری خواهی بود. راوی گفت: بنا بر این من از آن دو خود را حفظ خواهم کرد؛ -. الزهد: ۱۴۶ -

**[ترجمه]

«۶»

شف، کشف الیقین مِنْ تَفْسِيرِ الْحَافِظِ مُحَمَّدِ بْنِ مُؤْمِنٍ الشِّيرَازِيِّ بِإِسْنَادِهِ رَفَعَهُ قَالَ: أَقْبَلَ صَخْرُ بْنُ حَرْبٍ حَتَّی جَلَسَ إِلَی رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقَالَ يَا مُحَمَّدُ هَذَا الْأَمْرُ لَنَا بَعْدَكَ أَمْ لِمَنْ قَالَ يَا صَخْرُ الْأَمْرُ بَعْدِی لِمَنْ هُوَ مِنِّی بِمَنْزِلَةِ هَارُونَ مِنْ مُوسَی فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَی عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ يَعْنِی يَسْأَلُكَ أَهْلُ مَكَّةَ عَنْ خِلَافَةِ عَلِيِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ عَنِ النَّبَإِ الْعَظِيمِ الَّذِی هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ مِنْهُمُ الْمُصَدِّقُ بِوَلَايَتِهِ وَ خِلَافَتِهِ وَ مِنْهُمُ الْمُكَذِّبُ كَلَّا رَدٌّ عَلَيْهِمْ سَيَعْلَمُونَ سَيَعْرِفُونَ خِلَافَتَهُ بَعْدَكَ أَنَّهَا حَقٌّ يَكُونُ ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ سَيَعْرِفُونَ خِلَافَتَهُ وَ وَلَايَتَهُ إِذْ يُسْأَلُونَ عَنْهَا فِی قُبُورِهِمْ فَلَا يَبْقَی مَيِّتٌ فِی شَرْقٍ وَ لَا غَرْبٍ وَ لَا فِی بَرٍّ وَ لَا فِی بَحْرٍ إِلَّا وَ مُنْكَرٌ وَ نَكِيرٌ يَسْأَلَانِهِ عَنْ وَلَايَةِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ بَعْدَ الْمَوْتِ يَقُولَانِ لِلْمَيِّتِ مَنْ رَبُّكَ وَ مَا دِينُكَ وَ مَنْ نَبِيُّكَ وَ مَنْ إِمَامُكَ.

**[ترجمه]کشف الیقین: صخر بن حرب به حضور رسول اللّه صلی اللّه علیه و آله رسید و در کنارش نشست و سؤال کرد: حکومت و خلافت بعد از تو به عهده کیست؟ پیامبر صلی اللّه علیه و آله فرمود: آن کس که برای من به منزله هارون برای موسی علیه السّلام بود، او جانشین من است.

در همین حین آیه کریمه« عَمَّ يَتَساءَلُونَ» -. نبأ / ۱ - بر رسول اللّه فرود آمد. آن هنگام که اهل مکّه از خلافت علی علیه السّلام از تو می پرسیدند.« عَنِ النَّبَإِ الْعَظِيمِ الَّذِی هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ» -. نبأ / ۲- ۳ - بعضی ولایت او را تصدیق و بعضی دیگر تکذیب می کردند.

« كَلَّا» ردّ آن هاست؛« سَيَعْلَمُونَ» در آینده نزدیک می فهمند که خلافت او بر حقّ بود« ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ» -. نبأ / ۵ - ، به خلافت و ولایت او پی خواهند برند، چون در قبر از آنان سؤال می شود، و هیچ مرده ای در شرق و غرب عالم و در خشکی و دریا نیست مگر این که نکیر و منکر از او درباره ولایت امیرالمومنین علیه السلام سوال کرده، و پس از مرگ می پرسند:

پروردگار تو کیست؟ دین تو چیست؟ پیامبر تو کیست؟ امام تو کیست؟ - . الیقین فی امره امیرالمؤمنین: ۴ -

**[ترجمه]

«۷»

کا، الکافی أَبُو عَلِیٍّ الْأَشْعَرِیُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ وَ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِیلَ عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شَاذَانَ جَمِیعاً عَنْ صَفْوَانَ عَنِ ابْنِ مُسْکَانَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ زِیَادٍ الصَّیْقَلِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام (۱)قَالَ: الْجَرِیدَهُ تَنْفَعُ الْمُؤْمِنَ وَ الْکَافِرَ.

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: چوب های تر مومن و کافر را سود می رساند. - . کافی ۳ : ۷۹ -

**[ترجمه]

«۸»

ج، الإحتجاج فِی حَدِیثِ الزِّنْدِیقِ الَّذِی سَأَلَ الصَّادِقَ علیه السلام عَنْ مَسَائِلَ أَنْ قَالَ أَخْبِرْنِی عَنِ السِّرَاجِ إِذَا انْطَفَأَ أَیْنَ یَذْهَبُ نُورُهُ قَالَ یَذْهَبُ فَلَا یَعُودُ قَالَ فَمَا أَنْکَرْتَ أَنْ یَکُونَ الْإِنْسَانُ مِثْلَ ذَلِکَ إِذَا مَاتَ وَ فَارَقَ الرُّوحُ الْبَدَنَ لَمْ یَرْجِعْ إِلَیْهِ أَبَداً کَمَا لَا یَرْجِعُ ضَوْءُ السِّرَاجِ إِلَیْهِ إِذَا انْطَفَأَ قَالَ لَمْ تُصِبِ الْقِیَاسَ إِنَّ النَّارَ فِی الْأَجْسَامِ کَامِنَهٌ وَ الْأَجْسَامَ قَائِمَهٌ بِأَعْیَانِهَا کَالْحَجَرِ وَ الْحَدِیدِ فَإِذَا ضُرِبَ أَحَدُهُمَا بِالْآخَرِ سَطَعَتْ (۲)مِنْ بَیْنِهِمَا نَارٌ تُقْتَبَسُ مِنْهَا سِرَاجٌ لَهُ الضَّوْءُ فَالنَّارُ ثَابِتَهٌ فِی أَجْسَامِهَا وَ الضَّوْءُ ذَاهِبٌ وَ الرُّوحُ جِسْمٌ رَقِیقٌ قَدْ أُلْبِسَ قَالَباً کَثِیفاً لَیْسَ بِمَنْزِلَهِ السِّرَاجِ الَّذِی

۱- فی المصدر: قال: یوضع للمیت جریدتان واحده فی الیمین و الأخری فی الایسر، قال: قال: الجریده اه. م.

۲- فی المصدر: سقطت. م.

ذَکَرْتَ إِنَّ الَّذِی خَلَقَ فِی الرَّحِمِ جَنِیناً مِنْ مَاءٍ صَافٍ وَ رَکَّبَ فِیهِ ضُرُوباً مُخْتَلِفَهً مِنْ عُرُوقٍ وَ عَصَبٍ وَ أَسْنَانٍ وَ شَعْرٍ وَ عِظَامٍ وَ غَیْرِ ذَلِکَ هُوَ یُحْیِیهِ بَعْدَ مَوْتِهِ وَ یُعِیدُهُ بَعْدَ فَنَائِهِ قَالَ فَأَیْنَ الرُّوحُ قَالَ فِی بَطْنِ الْأَرْضِ حَیْثُ مَصْرَعُ الْبَدَنِ إِلَی وَقْتِ الْبَعْثِ قَالَ فَمَنْ صُلِبَ أَیْنَ رُوحُهُ قَالَ فِی کَفِّ الْمَلِکِ الَّذِی قَبَضَهَا حَتَّی یُودِعَهَا الْأَرْضَ (۱)قَالَ أَ فَیَتَلَاشَی الرُّوحُ بَعْدَ خُرُوجِهِ عَنْ قَالَبِهِ أَمْ هُوَ بَاقٍ قَالَ بَلْ هُوَ بَاقٍ إِلَی وَقْتٍ یُنْفَخُ فِی الصُّورِ فَعِنْدَ ذَلِکَ تَبْطُلُ الْأَشْیَاءُ وَ تَفْنَی فَلَا حِسَّ وَ لَا مَحْسُوسَ ثُمَّ أُعِیدَتِ الْأَشْیَاءُ کَمَا بَدَأَهَا مُدَبِّرُهَا وَ ذَلِکَ أَرْبَعُمِائَهِ سَنَهٍ تَسْبِتُ فِیهَا الْخَلْقُ وَ ذَلِکَ بَیْنَ النَّفْخَتَیْنِ.

أقول: سیأتی تمام الخبر مشروحا فی کتاب الاحتجاجات.

**[ترجمه]احتجاج: در حدیثی زندیق از امام صادق علیه السلام پرسید: مرا درباره چراغ آگاه کنید، بفرمائید وقتی چراغ خاموش می شود نورش کجا می رود؟ فرمود: می رود و برنمی گردد. گفت پس شما انکار نمی کنی که انسان هم همان طور باشد، وقتی مرد و روح از بدن خارج شد دیگر هیچ وقت برنگردد، مانند نور چراغ که دیگر برنگردد؟ فرمود: قیاس ناصحیح کردی.

فرمود: آتش در درون اجسام نهفته است اما اجسام پایدار به ذات خویشند، مانند سنگ و آهن وقتی یکی را به دیگری زدی از بین آن دو آتشی افروخته می شود که چراغ روشن می گردد و دارای نور است، پس آتش در درون اشیاء است و نور می رود.

روح جسم لطیفی است که به او لباس کلفتی پوشیده اند، مانند چراغی که

ص: ۲۱۶

گفتی نیست. آن کسی که در رحم جنین را از آب صاف آفریده، و در آن چیزهای مختلفی ترکیب نموده از رگ و پی و دندان و موی و استخوان و چیزهای دیگر، بعد از مرگ زنده اش می کند و دو مرتبه پس از فنا بازش می گرداند. گفت: روح کجاست؟ فرمود: در دل زمین، همان جا که بدن به خاک سپرده شده تا روز قیامت. گفت: کسی را که به دار آویخته اند روحش کجاست؟ گفت: در اختیار فرشته ای که روحش را گرفته تا به زمین تحویل دهد.

گفت: آیا روح وقتی از قالب خارج شد متلاشی می شود یا باقی است؟ فرمود: باقی است تا وقتی در صور دمیده شود، در این موقع همه چیز از بین می رود دیگر حس و محسوسی وجود ندارد، باز دو مرتبه برمی گردند چنانچه ابتدا مدبّر اشیاء آن ها را به وجود آورد و این در فاصله چهار صد سال است که مخلوقات آسوده اند. این چهار صد سال همان فاصله بین دو نفخه است. - . احتجاج: ۳۴۹ -

می گویم: این روایت به طور کامل در کتاب احتجاجات ذکر می شود.

**[ترجمه]

ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر الْقَاسِمُ وَ عُثْمَانُ بْنُ عِیسَى عَنْ عَلِیٍّ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ سَعْداً (۲)لَمَّا مَاتَ شَیَّعَهُ سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَکٍ فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلَى قَبْرِهِ فَقَالَ وَ مِثْلُ سَعْدٍ یُضَمُّ فَقَالَتْ أُمُّهُ هَنِیئاً لَکَ یَا سَعْدُ وَ کَرَامَهً فَقَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ یَا أُمَّ سَعْدٍ لَا تَحْتِمِی عَلَى اللَّهِ فَقَالَتْ یَا رَسُولَ اللَّهِ قَدْ سَمِعْنَاکَ وَ مَا تَقُولُ فِی سَعْدٍ فَقَالَ إِنَّ سَعْداً کَانَ فِی لِسَانِهِ غِلَظٌ عَلَى أَهْلِهِ.

**[ترجمه]نوادر: امام صادق علیه السلام فرمود: هنگامی که سعد از دنیا رفت، هفتاد هزار فرشته او را تشییع کردند، رسول خدا صلی الله علیه و آله بالای قبر او ایستاد. مادر سعد گفت: ای سعد! بهشت و کرامت الهی گوارای تو باد. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: چیزی را حتمی بر خدا ندان. ام سعد گفت: آن چه در مورد سعد فرمودی را شنیدیم. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: این فشار قبر به خاطر بداخلاقی با خانواده اش بود. - . الزهد: ۱۶۲ -

**[ترجمه]

«۱۰»

وَ قَالَ أَبُو بَصِیرٍ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ إِنَّ رُقَیَّهَ بِنْتَ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَمَّا مَاتَتْ قَامَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلَى قَبْرِهَا فَرَفَعَ یَدَهُ تِلْقَاءَ السَّمَاءِ وَ دَمَعَتْ عَیْنَاهُ فَقَالُوا لَهُ یَا رَسُولَ اللَّهِ إِنَّا قَدْ رَأَیْنَاکَ رَفَعْتَ رَأْسَکَ إِلَى السَّمَاءِ وَ دَمَعَتْ عَیْنَاکَ فَقَالَ إِنِّی سَأَلْتُ رَبِّی أَنْ یَهَبَ لِی رُقَیَّهَ مِنْ ضَمَّهِ الْقَبْرِ.

**[ترجمه]امام صادق علیه السلام فرمود: هنگامی که رقیه دختر رسول خدا صلی الله علیه و آله از دنیا رفت، رسول خدا صلی الله علیه و آله بر سر قبر او ایستاده و دست به آسمان بلند نمود و اشک از چشمان مبارکش جاری شد. عرض کردند: شما را دیدیم که سر را به سوی آسمان بلند کرده و گریستید. حضرت صلی الله علیه و آله فرمود: از پروردگار درخواست کردم عذاب قبر رقیه را بر من ببخشاید. - . الزهد: ۱۶۲ -

**[ترجمه]

«۱۱»

فس، تفسیر القمی أَحْمَدُ بْنُ إِدْرِیسَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِیزِ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ فَأَمَّا إِنْ کانَ مِنَ الْمُقَرَّبِینَ فَرَوْحٌ وَ رَیْحانٌ قَالَ فِی قَبْرِهِ وَ جَنَّهُ نَعِیمٍ قَالَ فِی الْآخِرَهِ وَ أَمَّا إِنْ کانَ مِنَ الْمُکَذِّبِینَ الضَّالِّینَ فَنُزُلٌ مِنْ حَمِیمٍ فِی الْقَبْرِ (۳)وَ تَصْلِیَهُ جَحِیمٍ فِی الْآخِرَهِ.

۱- فی المصدر بین قوله: یودعها الأرض و قوله: قال: أ فیتلاشی سؤالان آخران. م.

۲- هو سعد بن معاذ، و تأتی صوره اخرى مفصله من الحدیث تحت رقم ۱۴.

٣- فی المصدر: فی قبره. م.

**[ترجمه]تفسیر قمی: امام صادق علیه السلام در تفسیر آیه شریفه« فَأَمَّا إِنْ كانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ فَرَوْحٌ وَ رَيْحانٌ» - . واقعه / ۸۸ - ۸۹ - {و امّا اگر [او] از مقرّبان باشد، [در] آسایش و راحت و بهشت پر نعمت [خواهد بود]} فرمود: یعنی در قبرش؛« وَ جَنَّةُ نَعِيمٍ» در آخرت؛« وَ أَمَّا إِنْ كانَ مِنَ الْمُكَذِّبِينَ الضَّالِّينَ فَنُزُلٌ مِنْ حَمِيمٍ» - . واقعه / ۹۲ - ۹۳ - {و امّا اگر از دروغزنان گمراه است، پس با آبی جوشان پذیرایی خواهد شد} در قبر؛ « وَ تَصْلِيَةُ جَحِيمٍ» - . واقعه / ۹۴ - {و [فرجامش] درافتادن به جهنّم است} در آخرت است. - . تفسیر قمی ۲ : ۳۲۹ -

ص: ۲۱۷

**[ترجمه]

«۱۲»

فس، تفسير القمي وَ أَمَّا الرَّدُّ عَلَى مَنْ أَنْكَرَ الثَّوَابَ وَ الْعِقَابَ فَقَوْلُهُ يَوْمَ يَأْتِ لا تَكَلَّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَ سَعِيدٌ فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فَفِي النَّارِ لَهُمْ فِيها زَفِيرٌ وَ شَهِيقٌ خالِدِينَ فِيها ما دامَتِ السَّماواتُ وَ الْأَرْضُ إِلَّا ما شاءَ رَبُّكَ (۱)فَإِذَا قَامَتِ الْقِيَامَةُ (۲)تُبَدَّلُ السَّمَاوَاتُ وَ الْأَرْضُ وَ قَوْلُهُ النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْها غُدُوًّا وَ عَشِيًّا (۳)فَأَمَّا الْغُدُوُّ وَ الْعَشِيُّ إِنَّمَا يَكُونَانِ فِي الدُّنْيَا فِي دَارِ الْمُشْرِكِينَ وَ أَمَّا فِي الْقِيَامَةِ فَلَا يَكُونُ غُدُوٌّ وَ لَا عَشِيٌّ وَ قَوْلُهُ لَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيها بُكْرَةً وَ عَشِيًّا يَعْنِي فِي جِنَانِ الدُّنْيَا الَّتِي يُنْقَلُ إِلَيْهَا أَرْوَاحُ الْمُؤْمِنِينَ فَأَمَّا فِي جَنَّاتِ الْخُلْدِ فَلَا يَكُونُ غُدُوٌّ وَ لَا عَشِيٌّ وَ قَوْلُهُ وَ مِنْ وَرائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلى يَوْمِ يُبْعَثُونَ (۴)فَقَالَ الصَّادِقُ عليه السلام الْبَرْزَخُ الْقَبْرُ وَ هُوَ الثَّوَابُ وَ الْعِقَابُ بَيْنَ الدُّنْيَا وَ الْآخِرَهِ وَ الدَّلِيلُ عَلَى ذَلِكَ أَيْضاً قَوْلُ الْعَالِمِ عليه السلام وَ اللَّهِ مَا يُخَافُ عَلَيْكُمْ إِلَّا الْبَرْزَخُ وَ قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتاً بَلْ أَحْياءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ فَرِحِينَ بِما آتاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ يَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَ لا هُمْ يَحْزَنُونَ (۵)وَ قَالَ الصَّادِقُ عليه السلام يَسْتَبْشِرُونَ وَ اللَّهِ فِي الْجَنَّهِ بِمَنْ لَمْ يَلْحَقْ بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ فِي الدُّنْيَا وَ مِثْلُهُ كَثِيرٌ مِمَّا هُوَ رَدٌّ عَلَى مَنْ أَنْكَرَ عَذَابَ الْقَبْرِ.

**[ترجمه]تفسیر قمی: اما در پاسخ کسانی که ثواب و عقاب را انکار می کنند، این آیه شریفه است که می فرماید:« يوم يَأْتِ لا تَكَلَّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ فَمِنْهُمْ شَقِيٌّ وَ سَعِيدٌ فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فَفِي النَّارِ لَهُمْ فِيها زَفِيرٌ وَ شَهِيقٌ خالِدِينَ فِيها ما دامَتِ السَّماواتُ وَ الْأَرْضُ إِلَّا ما شاءَ رَبُّكَ» - . هود / ۱۰۵ - ۱۰۷ - {روزی [است] که چون فرا رسد هیچ کس جز به اذن وی سخن نگوید. آنگاه بعضی از آنان تیره بختند و [برخی] نیکبخت. و اما کسانی که تیره بخت شده اند، در آتش، فریاد و ناله ای دارند. تا آسمان ها و زمین برجاست، در آن ماندگار خواهند بود، مگر آن چه پروردگارت بخواهد، زیرا پروردگار تو همان کند که خواهد.}

هنگامی که قیامت بر پا شده، و آسمان ها و زمین دگرگون شود، و نیز« النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْها غُدُوًّا وَ عَشِيًّا» - . غافر / ۴۶ - {[اینک هر] صبح و شام بر آتش عرضه می شوند} صبح و شام در دنیا و در سرای مشرکان است، چرا که قیامت صبح و شام ندارد، و نیز« لَهُمْ رِزْقُهُمْ فِيها بُكْرَةً وَ عَشِيًّا» - . مریم / ۶۲ - {و روزی شان صبح و شام در آن جا [آماده] است.} یعنی در بهشت دنیا که ارواح مومنان از آن جا منتقل می شود، اما در بهشت جاویدان دیگر صبح و شامی وجود ندارد.

و آیه« مِنْ وَرائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلی یَوْمِ یُبْعَثُونَ» - . مومنون / ۱۰۰ - {و پشاپیش آنان برزخی است تا روزی که برانگیخته خواهند شد} امام صادق علیه السلام فرمود: برزخ قبر است و همان ثواب و عقاب بین دنیا و آخرت، و دلیل این سخن نیز، حدیث حضرت علیه السلام است که می فرماید: « از هیچ چیز جز برزخ بر شما نمی ترسم» و نیز سخن خدای متعال است که می فرماید:

« وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِینَ قُتِلُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ أَمْواتاً بَلْ أَحْیاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ یُرْزَقُونَ فَرِحِینَ بِما آتاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ وَ یَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِینَ لَمْ یَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَیْهِمْ وَ لا هُمْ یَحْزَنُونَ» - . آل عمران / ۱۶۹ - ۱۷۰ - {هرگز کسانی را که در راه خدا کشته شده اند، مرده مپندار، بلکه زنده اند که نزد پروردگارشان روزی داده می شوند. به آن چه خدا از فضل خود به آنان داده است شادمانند، و برای کسانی که از پی ایشانند و هنوز به آنان نپیوسته اند شادی می کنند که نه بیمی بر ایشان است و نه اندوهگین می شوند.} امام صادق علیه السلام می فرماید: به خدا سوگند در بهشت به مومنانی که در دنیا بوده و هنوز به ایشان ملحق نشده اند، بشارت می دهند. احادیثی از این دست که بر منکران عذاب قبر پاسخ می دهد، زیاد است. - . تفسیر قمی ۱ : ۳۱ -

**[ترجمه]

«۱۳»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی فِیمَا کَتَبَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام لِمُحَمَّدِ بْنِ أَبِی بَکْرٍ یَا عِبَادَ اللَّهِ مَا بَعْدَ الْمَوْتِ لِمَنْ لَا یُغْفَرُ لَهُ أَشَدُّ مِنَ الْمَوْتِ الْقَبْرُ فَاحْذَرُوا ضِیقَهُ وَ ضَنْکَهُ وَ ظُلْمَتَهُ وَ غُرْبَتَهُ إِنَّ الْقَبْرَ یَقُولُ کُلَّ یَوْمٍ أَنَا بَیْتُ الْغُرْبَهِ أَنَا بَیْتُ التُّرَابِ أَنَا بَیْتُ الْوَحْشَهِ أَنَا بَیْتُ الدُّودِ وَ الْهَوَامِّ وَ الْقَبْرُ رَوْضَهٌ مِنْ رِیَاضِ الْجَنَّهِ أَوْ حُفْرَهٌ مِنْ حُفَرِ النَّارِ (۶)إِنَّ الْعَبْدَ الْمُؤْمِنَ إِذَا دُفِنَ قَالَتْ لَهُ الْأَرْضُ مَرْحَباً وَ أَهْلًا قَدْ کُنْتَ مِمَّنْ أُحِبُّ أَنْ تَمْشِیَ عَلَی ظَهْرِی فَإِذَا وُلِّیتُکَ (۷)فَسَتَعْلَمُ کَیْفَ

۱- هود: ۱۰۵- ۱۰۷.

۲- فی المصدر: و أمّا قوله: «ما دامَتِ السَّماواتُ وَ الْأَرْضُ» انما هو فی الدنیا ما دامت السموات و الأرض فإذا قامت اه. م.

۳- غافر: ۴۶.

۴- المؤمنون: ۱۰۰.

۵- آل عمران: ۱۶۹- ۱۷۱.

۶- فی المصدر: النیران. م.

۷- إما من ولی فلانا: دنا منه و قرب، أو من ولی یلی ولایه الشی ء: قام به و ملک أمره.

صَنِیعِی (۱)بِکَ فَیُتَّسَعُ لَهُ مَدَّ الْبَصَرِ وَ إِنَّ الْکَافِرَ إِذَا دُفِنَ قَالَتْ لَهُ الْأَرْضُ لَا مَرْحَباً بِکَ وَ لَا أَهْلًا (۲)لَقَدْ کُنْتَ مِنْ أَبْغَضِ مَنْ یَمْشِی عَلَی ظَهْرِی فَإِذَا وُلِّیتُکَ فَسَتَعْلَمُ کَیْفَ صَنِیعِی بِکَ فَتَضُمُّهُ حَتَّی تَلْتَقِیَ أَضْلَاعُهُ وَ إِنَّ الْمَعِیشَةَ الضَّنْکَ الَّتِی حَذَّرَ اللَّهُ مِنْهَا عَدُوَّهُ عَذَابُ الْقَبْرِ إِنَّهُ یُسَلَّطُ عَلَی الْکَافِرِ فِی قَبْرِهِ تِسْعَةً وَ تِسْعِینَ تِنِّیناً (۳)فَیَنْهَشْنَ لَحْمَهُ وَ یَکْسِرْنَ عَظْمَهُ یَتَرَدَّدْنَ عَلَیْهِ کَذَلِکَ إِلَی یَوْمِ یُبْعَثُ لَوْ أَنَّ تِنِّیناً مِنْهَا نَفَخَ فِی الْأَرْضِ لَمْ تُنْبِتْ زَرْعاً یَا عِبَادَ اللَّهِ إِنَّ أَنْفُسَکُمُ الضَّعِیفَةَ وَ أَجْسَادَکُمُ النَّاعِمَةَ الرَّقِیقَةَ الَّتِی یَکْفِیهَا الْیَسِیرُ تَضْعُفُ عَنْ هَذَا فَإِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَجْزَعُوا لِأَجْسَادِکُمْ وَ أَنْفُسِکُمْ بِمَا لَا طَاقَةَ (۴)لَکُمْ بِهِ وَ لَا صَبْرَ لَکُمْ عَلَیْهِ فَاعْمَلُوا بِمَا أَحَبَّ اللَّهُ وَ اتْرُکُوا مَا کَرِهَ اللَّهُ.

**[ترجمه]امالی شیخ طوسی: از مکتوبات امیر المؤمنین علیه السلام به محمد بن ابی بکر است که فرمود: ای بندگان خدا، دوران پس از مرگ برای کسی که آمرزیده نشده، از مرگ سخت تر است.

از قبر، تنگی ، فشار، تاریکی و غربت آن بر حذر باشید ؛ زیرا به یقین هر روز، قبر فریاد می زند و می گوید: من خانه غربت و تنهایی ام، من خانه خاکی هستم، من خانه وحشتم، من خانه کرم ها و خزنده هایم . قبر باغی ار باغ های بهشت یا گودالی از گودال های آتش است؛ زمانی که بنده مؤمنی دفن شود به او گوید: خوش آمدی (مرحبا و اهلا)، تو از افرادی بودی که دوست داشتم بر پشتم راه بروی. پس چون تو را دریابم به زودی خواهی دانست

ص: ۲۱۸

که با تو چگونه رفتار می کنم، پس قبر به اندازه مسافتی که چشمش کار می کند وسعت یابد.

و چون کافر به گور رود، زمین به او گوید: خوش نیامدی (لا مرحبا بک و لا اهلا)، مبغوض ترین افراد بودی که بر پشتم گام می زدی، چون تو را دریابم به زودی خواهی دانست که با تو چه می کنم. پس به هم بچسبید تا دنده های دو پهلویش به هم رسد. به یقین زندگی در تنگی و فشار که خداوند دشمنش را از آن بر حذر داشته، عذاب قبر است، به تحقیق خدا در قبر بر کافران نود و نه اژدها می گمارد که گوشت او را با نیش می گزند (و کم کم می خورند)، و استخوان های او را می شکنند و تا روز قیامت این گونه با او رفتار می کنند. اگر یکی از آن ها (اژدهاها) بر زمین دمد هرگز کشت و گیاهی در زمین نروید. ای بندگان خدا، بدانید که جان های شما ضعیف و تنهای شما نازک و نرمند؛ به گونه ای که اندکی از عذاب، آن ها را بس است و از تحمل چنین عذابی ناتوانند.

اگر می توانید جسمها و جان هایتان را جدا کنید از آن چه تاب و طاقت و تحمل آن را نداشته و توان صبر بر آن را ندارید ؛ پس عمل کنید به آن چه خدا دوست دارد و وانهید، آن چه را که او بد دارد. - . امالی طوسی: ۲۸ -

**[ترجمه]

بیان

قوله علیه السلام تسعه و تسعین تنینا قال الشیخ البهائی رحمه الله قال بعض أصحاب الحال و لا ینبغی أن یتعجب من التخصیص

بهـذا العـدد فلعل عـدد هذه الحيات بقدر عدد الصـفات المذمومه من الكبر و الريا و الحسد و الحقد و سائر الأخلاق و الملكات الرديه فإنهـا تنشـعب و تتنوع أنواعا كثيره و هى بعينها تنقلب حيات فى تلك النشأه انتهى كلامه و لبعض أصـحاب الحـديث فى نكته التخصيص بهذا العدد وجه ظاهرى إقناعى محصله أنه

قد ورد فى الحديث أَنَّ لِلَّهِ تِسْعَةً وَ تِسْعِينَ اسْماً مَنْ أَحْصَاهَا دَخَلَ الْجَنَّةَ.

و معنى إحصائها الإذعان باتصافه عز و علا بكل منها

وَ رَوَى الصَّادِقُ عَنِ النَّبِيِّ صـلى الله عليه و آله أَنَّهُ قَـالَ: إِنَّ لِلَّهِ مِائَةَ رَحْمَةٍ أَنْزَلَ مِنْهَا رَحْمَةً وَاحِدَةً بَيْنَ الْجِنِّ وَ الْإِنْسِ وَ الْبَهَائِمِ وَ أَخَّرَ تسعه [تِسْعاً] وَ تِسْعِينَ رَحْمَةً يَرْحَمُ بِهَا عِبَادَهُ.

فتبين من الحديث الأول أنه سبحانه بين لعباده معالم معرفته بهذه الأسماء التسعه و التسعين و من الحديث الثانى أن لهم عنده فى النشأه الأخرويّه تسعه [تسـعا] و تسـعين رحمه و حيث إن الكافر لم يعرف الله سبحانه بشى ء من تلك الأسماء جعل له فى مقابل كل اسم رحمه تنّين ينهشه فى قبره هذا حاصل كلامه و هو كما ترى.

ص: ۲۱۹

۱- فى المصدر: «صنعى» فى الموضعين. م.

۲- فى المصدر: لا مرحبا و لا أهلا. م.

۳- كسكين حيه عظيمه.

۴- فى المصدر: مما لا طاقه. م.

**[ترجمه]شیخ بهایی رحمه الله در تفسیر« تسعه وتسعین تنّینا» می گوید: برخی از صاحب دلان می گویند: نباید از این عدد تعجب کرد، ممکن است تعداد این مارها به اندازه صفت های نکوهیده مانند کبر و ریا و حسد و کینه و دیگر اخلاق و ویژگی های پست است، که شاخه شاخه شده و انواع مختلفی دارد، و این صفت ها در قبر به مار تبدیل می شود. پایان کلام شیخ بهایی.

برخی از اصحاب امامیه در خصوص این عدد عقیده ظاهری و قانع کننده ای دارند؛ حاصل آن اینست که در احادیث آمده است: خداوند نود و نه اسم دارد که هر کس آن ها را شمارش کند، وارد بهشت می شود.

شمردن به این معناست که حق تعالی را موصوف به هر یک از این اسم ها بداند.

امام صادق علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل فرمود: خداوند صد رحمت دارد که یکی از آن ها را نازل فرموده و به آن رحمت میان جن و انس و درندگان و حشرات، دوستی و مهر افکند که به واسطه آن با هم انس می گیرند. نود و نه رحمت باقی مانده ذخیره ای است که پروردگار به وسیله آن در قیامت بندگان خود را با آن مورد ترحم قرار می دهد.

از حدیث اول مشخص می شود خدای سبحان نشانه های معرفتی خود را با این نود و نه اسم برای بندگان مشخص کرده است، و از حدیث دوم چنین برداشت می شود که بندگان در قیامت از نود و نه رحمت الهی برخوردار می شوند، و از آن جا که کافران خدای متعال را با این اسم ها نمی شناسند، در مقابل هر رحمت ماری قرار می دهد که او را در قبرش می گزند، این منظور وی از این روایت است، و این حاصل چیزی است که شیخ بهایی رحمه الله بدان معتقد است و می بینی که خالی از اشکال نیست.

ص: ۲۱۹

**[ترجمه]

«۱۴»

ع، علل الشرائع لی، الأمالی للصدوق عَلِیُّ بْنُ الْحُسَیْنِ بْنِ الشُّقَیْرِ الْهَمْدَانِیُّ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ یُوسُفَ عَنْ عَلِیِّ بْنِ بُزُرْجَ الْخَیَّاطِ عَنْ عُمَرَ بْنِ الْیَسَعِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْیَسَعِ عَنِ ابْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: أُتِیَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَقِیلَ لَهُ إِنَّ سَعْدَ بْنَ مُعَاذٍ قَدْ مَاتَ فَقَامَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ قَامَ أَصْحَابُهُ مَعَهُ فَأَمَرَ بِغُسْلِ سَعْدٍ وَ هُوَ قَائِمٌ عَلَی عِضَادَةِ الْبَابِ فَلَمَّا أَنْ حُنِّطَ وَ کُفِّنَ وَ حُمِلَ عَلَی سَرِیرِهِ تَبِعَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِلَا حِذَاءٍ وَ لَا رِدَاءٍ ثُمَّ کَانَ یَأْخُذُ یَمْنَةَ السَّرِیرِ مَرَّةً وَ یَسْرَةَ السَّرِیرِ مَرَّةً حَتَّی انْتَهَی بِهِ إِلَی الْقَبْرِ فَنَزَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله حَتَّی لَحَدَهُ وَ سَوَّی اللَّبِنَ عَلَیْهِ وَ جَعَلَ یَقُولُ نَاوِلُونِی حَجَراً نَاوِلُونِی تُرَاباً رَطْباً یَسُدُّ بِهِ مَا بَیْنَ اللَّبِنِ فَلَمَّا أَنْ فَرَغَ وَ حَثَا التُّرَابَ عَلَیْهِ وَ سَوَّی قَبْرَهُ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِنِّی لَأَعْلَمُ أَنَّهُ سَیَبْلَی وَ یَصِلُ الْبِلَی إِلَیْهِ وَ لَکِنَّ اللَّهَ یُحِبُّ عَبْداً إِذَا عَمِلَ عَمَلًا أَحْکَمَهُ فَلَمَّا أَنْ سَوَّی التُّرْبَةَ عَلَیْهِ قَالَتْ أُمُّ سَعْدٍ یَا سَعْدُ هَنِیئاً لَکَ الْجَنَّةُ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَا أُمَّ سَعْدٍ مَهْ لَا تَجْزِمِی عَلَی رَبِّکِ فَإِنَّ سَعْداً قَدْ أَصَابَتْهُ ضَمَّةٌ

قَالَ فَرَجَعَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ رَجَعَ النَّاسُ فَقَالُوا لَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ لَقَدْ رَأَيْنَاكَ صَنَعْتَ عَلَى سَعْدٍ مَا لَمْ تَصْنَعْهُ عَلَى أَحَدٍ إِنَّكَ تَبِعْتَ جَنَازَتَهُ بِلَا رِدَاءٍ وَ لَا حِذَاءٍ فَقَالَ صلى الله عليه و آله إِنَّ الْمَلَائِكَةَ كَانَتْ بِلَا رِدَاءٍ وَ لَا حِذَاءٍ فَتَأَسَّيْتُ بِهَا قَالُوا وَ كُنْتَ تَأْخُذُ يَمْنَةَ السَّرِيرِ مَرَّةً وَ يَسْرَةَ السَّرِيرِ مَرَّةً قَالَ كَانَتْ يَدِي فِي يَدِ جَبْرَئِيلَ آخُذُ حَيْثُ يَأْخُذُ قَالُوا أَمَرْتَ بِغُسْلِهِ وَ صَلَّيْتَ عَلَى جِنَازَتِهِ وَ لَحَدْتَهُ فِي قَبْرِهِ ثُمَّ قُلْتَ إِنَّ سَعْداً قَدْ أَصَابَتْهُ ضَمَّةٌ قَالَ فَقَالَ صلى الله عليه و آله نَعَمْ إِنَّهُ كَانَ فِي خُلُقِهِ مَعَ أَهْلِهِ سُوءٌ.

ما، الأمالی للشیخ الطوسی الغضائری عن الصدوق مثله.

**[ترجمه]علل الشرائع، امالی شیخ صدوق: محضر مبارك رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله عرض شد: سعد بن معاذ از دنیا رفت، رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله از جا برخاستند و صحابه آن حضرت نیز برخاسته و جنازه سعد را حمل کرده، و آن را به مغسل برده روی چهارچوبه درب غسل دادند. وقتی او را حنوط و کفن نموده و روی تخت حملش نمودند، رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله جنازه اش را تشییع نمودند، سپس حضرت جانب راست تابوت را یک بار و جانب چپش را بار دیگر گرفتند، و جنازه را نقل داده تا به قبر رسیدند، حضرت داخل قبر شدند و او را در لحد گذارده و خشت های لحد را روی وی قرار دادند و پیوسته می فرمودند:

سنگ به من دهید، گل دهید تا درز خشت ها را مسدود کنم، هنگامی که حضرت از چیدن لحد فارغ شدند و خاك در قبر ریخته و آن را پر نمودند، فرمودند: من می دانم که این قبر به زودی کهنه و فرسوده می شود، ولی خداوند متعال دوست دارد که بنده اش وقتی عملی انجام داد محکم و استوار به جا آورد.

باری وقتی حضرت خاك روی قبر ریخت و آن را تسویه فرمود، مادر سعد خطاب به فرزندش گفت: بهشت بر تو گوارا باد.

رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله فرمودند: ای مادر سعد ساکت باش، تو جزم و یقین نداری که پروردگارت با او چه می کند، در این ساعت قبر او را فشار داد.

رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله از دفن او مراجعت فرمود و مردم نیز برگشتند، اصحاب عرضه داشتند: یا رسول اللَّه مشاهده کردیم و دیدیم که با سعد کاری انجام دادید که در حقّ احدی به جا نیاورده اید، جنازه اش را تشییع نموده و در وقت تشییع بدون عباء و بدون کفش حرکت می فرمودید.

رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله فرمودند: فرشتگان به این هیئت او را تشییع کردند من نیز تأسّی به ایشان نمودم.

عرضه داشتند: جانب راست تابوت را یک بار و طرف چپ آن را بار دیگر گرفتید و او را حمل نمودید. حضرت فرمودند: دستم در دست جبرئیل بود هر کجا را که او می گرفت من نیز می گرفتم.

عرض کردند: امر به غسل فرموده و نماز بر او گذاردید و لحدش را چیدید سپس فرمودید: قبر سعد را فشار داد!! حضرت فرمود: رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله فرمودند: بلی، این فشار به خاطر سوء خلقی بود که وی با همسرش داشت. - . علل الشرایع ۱ : ۳۷۰ ، امالی صدوق: ۳۱۴ -

مثل این روایت در امالی شیخ طوسی نیز نقل شده است. - . امالی صدوق: ۴۲۷ -

**[ترجمه]

«۱۵»

لی، الأمالی للصدوق الْعَطَّارُ عَنْ أَبِیهِ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ الْکُوفِیِّ عَنِ التَّفْلِیسِیِّ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَرَّ عِیسَی ابْنُ مَرْیَمَ علیه السلام بِقَبْرٍ یُعَذَّبُ صَاحِبُهُ ثُمَّ مَرَّ بِهِ مِنْ قَابِلٍ فَإِذَا هُوَ لَیْسَ یُعَذَّبُ فَقَالَ یَا رَبِّ مَرَرْتُ بِهَذَا الْقَبْرِ عَامَ أَوَّلَ فَکَانَ صَاحِبُهُ یُعَذَّبُ ثُمَّ مَرَرْتُ بِهِ الْعَامَ فَإِذَا هُوَ لَیْسَ یُعَذَّبُ فَأَوْحَی اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَیْهِ یَا رُوحَ اللَّهِ إِنَّهُ أَدْرَکَ لَهُ وَلَدٌ صَالِحٌ فَأَصْلَحَ طَرِیقاً وَ آوَی یَتِیماً فَغَفَرْتُ لَهُ بِمَا عَمِلَ ابْنُهُ.

ص: ۲۲۰

**[ترجمه]امالی صدوق: امام صادق علیه السـلام از پدران بزرگوارشان و ایشان از رسول خدا صـلی الله علیه و آله نقل فرمود: عیسـی بن مریم علیهما السلام بر قبری گذشت، صاحبش را در عذاب دید، بار دیگر از همان قبر عبور کرد، اما از عذاب خبری نبود!

گفت: خـدایا! سـال پیش، از این قبر گذشـتم، صـاحبش در عـذاب بود! امسـال چنین نیست! (این چه حکمتی است)؟ از سوی پروردگار به عیسی وحی شد: ای روح اللَّه! فرزند این شخص، راهی را بازسازی کرده و یتیمی را پناه داده؛ پس به سبب کردار نیك او، پدرش را آمرزیدیم. - . امالی صدوق: ۴۱۴ -

ص: ۲۲۰

**[ترجمه]

«۱۶»

ثـو، ثواب الأعمـال لی، الأمـالی للصـدوق ابْنُ الْوَلِیـدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ هَـاشِمٍ عَنِ النَّوْفَلِیِّ عَنِ السَّکُونِیِّ عَنِ الصَّادِقِ عَنْ آبَـائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله ضَغْطَهُ الْقَبْرِ لِلْمُؤْمِنِ کَفَّارَهٌ لِمَا کَانَ مِنْهُ مِنْ تَضْیِیعِ النِّعَمِ.

ع، علل الشرائع أبی عن علی عن أبیه عن النوفلی مثله.

**[ترجمه]ثواب الاعمـال، امـالی صـدوق: امـام صـادق علیه السّـلام از پـدران خود از رسول خـدا (ص) نقل کرد که حضـرت فرمـود: فشـار قـبر برای مـؤمن کفـاره ایست که به سـبب تضـییع نعمتهـا بر او روا گشـته است. - . امـالی صـدوق: ۲۳۱ ، ثـواب الاعمال: ۲۳۴ -

مثل این روایت در علل الشرایع نیز نقل شده است. - . علل الشرایع ۱ : ۳۷۰ -

**[ترجمه]

«۱۷»

لی، الأمالی للصدوق ابْنُ الْوَلِیدِ عَنْ سَـعْدٍ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنِ ابْنِ أَبِی نَجْرَانَ وَ الْحُسَـیْنِ بْنِ سَعِیدٍ مَعاً عَنْ حَمَّادٍ عَنْ حَرِیزٍ عَنْ أَبَانِ بْنِ تَغْلِبَ عَنِ الصَّادِقِ علیه السـلام قَـالَ: مَنْ مَـاتَ مَا بَیْنَ زَوَالِ الشَّمْسِ یَوْمَ الْخَمِیسِ إِلَی زَوَالِ الشَّمْسِ مِنْ یَوْمِ الْجُمُعَهِ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ أَعَاذَهُ اللَّهُ مِنْ ضَغْطَهِ الْقَبْرِ.

ثو، ثواب الأعمال أبی عن أحمد بن إدریس عن الأشعری عن علی بن إسماعیل عن حماد مثله.

**[ترجمه]امالی صـدوق: امام صادق علیه السـلام فرمود: هر که بین ظهر پنـج شـنبه تا ظهر جمعه از دنیا برود، خداونـد او را از

فشار قبر در امان دارد. - . امالی صدوق: ۲۳۱ -

در کتاب ثواب الاعمال حدیث مشابهی از حماد نقل شده است. - . ثواب الاعمال: ۲۳۰ -

**[ترجمه]

«۱۸»

ع، علل الشرائع ابْنُ الْوَلِيدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ السِّنْدِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَحْيَى عَنْ صَفْوَانَ بْنِ مِهْرَانَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: أُقْعِدَ رَجُلٌ مِنَ الْأَخْيَارِ فِي قَبْرِهِ فَقِيلَ لَهُ إِنَّا جَالِدُوكَ مِائَةَ جَلْدَةٍ مِنْ عَذَابِ اللَّهِ فَقَالَ لَا أُطِيقُهَا فَلَمْ يَزَالُوا بِهِ حَتَّى انْتَهَوْا إِلَى جَلْدَةٍ وَاحِدَةٍ فَقَالُوا لَيْسَ مِنْهَا بُدٌّ قَالَ فَبِمَا تَجْلِدُونِيهَا قَالُوا نَجْلِدُكَ لِأَنَّكَ صَلَّيْتَ يَوْماً بِغَيْرِ وُضُوءٍ وَ مَرَرْتَ عَلَى ضَعِيفٍ فَلَمْ تَنْصُرْهُ قَالَ فَجَلَدُوهُ جَلْدَةً مِنْ عَذَابِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَامْتَلَأَ قَبْرُهُ نَاراً.

**[ترجمه]علل الشرائع: امام صادق علیه السلام فرمود: مردی از نیکان را در قبر نهادند و به او گفتند: ما تو را صد تازیانه از عذاب خداوند عزّ و جلّ می زنیم. گفت: طاقت ندارم. پیوسته از تازیانه ها کم کردند تا به یک تازیانه رسید. باز گفت که طاقت ندارم. گفتند: چاره ای غیر از تازیانه نیست.

گفت: چرا به من تازیانه می زنید؟ گفتند: روزی بدون وضو نماز خواندی، و بر فردی ضعیف گذشتی ولی او را یاری نکردی. آنگاه تازیانه ای از عذاب خدای متعال به او زدند که قبرش پر از آتش شد. - . علل الشرایع ۱ : ۳۵۹ -

**[ترجمه]

«۱۹»

ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر فَضَالَةُ عَنْ أَبَانٍ عَنْ بَشِيرٍ النَّبَّالِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام يَقُولُ خَاطَبَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَبْرَ سَعْدٍ فَمَسَحَهُ بِيَدِهِ وَ اخْتَلَجَ بَيْنَ كَتِفَيْهِ فَقِيلَ لَهُ يَا رَسُولَ اللَّهِ رَأَيْنَاكَ خَاطَبْتَ وَ اخْتَلَجَ بَيْنَ كَتِفَيْكَ وَ قُلْتَ سَعْدٌ يُفْعَلُ بِهِ هَذَا فَقَالَ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ مُؤْمِنٍ إِلَّا وَ لَهُ ضَمَّةٌ.

**[ترجمه]نوادر: بشیر نبال می گوید: شنیدم امام صادق علیه السلام فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله قبر سعد را مورد خطاب قرار داد و بر آن دست کشید و بین دو کتف حضرت تکانی خورد؛ راوی عرض کرد: با سعد نیز چنین برخورد می شود؟ فرمود: هیچ مؤمنی نیست مگر این که فشاری در قبر دارد. - . الزهد: ۱۶۲ -

**[ترجمه]

«۲۰»

ين، كتاب حسين بن سعيد و النوادر عَلِيُّ بْنُ النُّعْمَانِ عَنِ ابْنِ مُسْكَانَ عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ خَالِدٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَمَّا يَلْقَى صَاحِبُ الْقَبْرِ فَقَالَ إِنَّ مَلَكَيْنِ يُقَالُ لَهُمَا مُنْكَرٌ وَ نَكِيرٌ يَأْتِيَانِ صَاحِبَ الْقَبْرِ فَيَسْأَلَانِهِ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَيَقُولَانِ مَا تَقُولُ فِي هَذَا الرَّجُلِ الَّذِي خَرَجَ فِيكُمْ فَيَقُولُ مَنْ هُوَ فَيَقُولَانِ الَّذِي كَانَ يَقُولُ إِنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ أَ حَقٌّ ذَلِكَ

قَالَ فَإِذَا كَانَ مِنْ أَهْلِ الشَّكِّ قَالَ مَا أَدْرِي قَدْ سَمِعْتُ النَّاسَ يَقُولُونَ فَلَسْتُ أَدْرِي أَ حَقٌّ ذَلِكَ أَمْ كَذِبٌ فَيَضْرِبَانِهِ ضَرْبَةً يَسْمَعُهَا أَهْلُ السَّمَاوَاتِ وَ أَهْلُ الْأَرْضِ إِلَّا الْمُشْرِكِينَ وَ إِذَا كَانَ مُتَيَقِّناً فَإِنَّهُ لَا يَفْزَعُ فَيَقُولُ أَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ تَسْأَلَانِي فَيَقُولَانِ أَ تَعْلَمُ أَنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ فَيَقُولُ أَشْهَدُ أَنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ حَقّاً جَاءَ بِالْهُدَى وَ دِينِ الْحَقِّ قَالَ فَيَرَى مَقْعَدَهُ مِنَ الْجَنَّةِ وَ يُفْسَحُ لَهُ عَنْ قَبْرِهِ ثُمَّ يَقُولَانِ لَهُ نَمْ نَوْمَةً لَيْسَ فِيهَا حُلُمٌ فِي أَطْيَبِ مَا يَكُونُ النَّائِمُ.

**[ترجمه]نوادر: سلیمان بن خالد می گوید: از امام صادق علیه السلام در مورد آن چه که انسان در قبر (برزخ) با آن برخورد می کند، سؤال کردم. امام علیه السلام [در پاسخ]فرمود: دو ملک که به آن ها منکر و نکیر گفته می شود، به سراغ انسان در قبر (برزخ) می آیند و از وی از رسول اکرم صلی الله علیه و آله پرسش می کنند و می گویند: رأی و نظر تو در خصوص این شخص که در میان شما خروج کرد چیست؟

می گوید: مقصود شما چه کسی است؟ [آن دو ملک]می گویند: کسی که گفت: رسول خدا است، آیا گفتار او حق بود؟

ص: ۲۲۱

اگر متوفا از اهل شک بود، می گوید: نمی دانم، شنیدم که مردم این چنین می گفتند، ولی من نمی دانم آیا حق بود یا دروغ. سپس به او ضربتی می زنند که اهل آسمان و زمین جز مشرکان می شنوند. اما اگر متوفا از اهل یقین بود [از نحوه پرسش دو ملک] ترسی به دل راه نداده [خود را گم نمی کند و] می گوید:

آیا از رسول خدا از من سؤال می کنید؟ می گویند: آیا تو علم داری به این که او رسول خدا است؟ می گوید: من شهادت می دهم که او به حق رسول خدا است و از جانب خدا هدایت و دین حق آورده است. پس جایگاه خود را در بهشت می بیند و عالم او در برزخ و قبر وسعت داده می شود و سپس آن دو ملک به او می گویند: آرام گیر [به صورتی که] هیچ گونه ناراحتی در این آرامش نداشته و [در حقیقت] در بهترین آرامشی که کسی که خواب است، آن را دارد. - . الزهد: ۱۶۲ -

**[ترجمه]

«۲۱»

ع، علل الشرائع عَلِيُّ بْنُ حَاتِمٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ الْهَمْدَانِيِّ عَنِ الْمُنْذِرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ أَبِي خَالِدٍ عَنْ زَيْدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَنْ عَلِيٍّ علیه السلام قَالَ: عَذَابُ الْقَبْرِ يَكُونُ مِنَ النَّمِيمَةِ وَ الْبَوْلِ وَ عَزَبِ الرَّجُلِ عَنْ أَهْلِهِ (۱)

**[ترجمه]علل الشرائع: امیرالمومنین علیه السلام فرمود: عذاب قبر از سخن چینی و پرهیز نکردن از بول و دوری مرد از زنش پیدا می شود، که رختخواب خود را جدا نموده و در غذا و خواب از او دوری کند. - . علل الشرایع ۱ : ۳۶۰ -

**[ترجمه]

«۲۲»

لی، الأمالی للصدوق عَلِیُّ بْنُ حَاتِمٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ النَّحْوِیِّ عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ سُلَیْمَانَ بْنِ مُقْبِلٍ عَنْ مُوسَی بْنِ جَعْفَرٍ عَنْ أَبِیهِ علیه السلام قَالَ: إِذَا مَاتَ الْمُؤْمِنُ شَیَّعَهُ سَبْعُونَ أَلْفَ مَلَکٍ إِلَی قَبْرِهِ فَإِذَا أُدْخِلَ قَبْرَهُ أَتَاهُ مُنْکَرٌ وَ نَکِیرٌ فَیُقْعِدَانِهِ وَ یَقُولَانِ لَهُ مَنْ رَبُّکَ وَ مَا دِینُکَ وَ مَنْ نَبِیُّکَ فَیَقُولُ رَبِّیَ اللَّهُ وَ مُحَمَّدٌ نَبِیِّی وَ الْإِسْلَامُ دِینِی فَیَفْسَحَانِ لَهُ فِی قَبْرِهِ مَدَّ بَصَرِهِ وَ یَأْتِیَانِهِ بِالطَّعَامِ مِنَ الْجَنَّهِ وَ یُدْخِلَانِ عَلَیْهِ الرَّوْحَ وَ الرَّیْحَانَ وَ ذَلِکَ قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ فَأَمَّا إِنْ کانَ مِنَ الْمُقَرَّبِینَ فَرَوْحٌ وَ رَیْحانٌ یَعْنِی فِی قَبْرِهِ وَ جَنَّهُ نَعِیمٍ یَعْنِی فِی الْآخِرَهِ ثُمَّ قَالَ علیه السلام إِذَا مَاتَ الْکَافِرُ شَیَّعَهُ سَبْعُونَ أَلْفاً مِنَ الزَّبَانِیَهِ (۲)إِلَی قَبْرِهِ وَ إِنَّهُ لَیُنَاشِدُ حَامِلِیهِ بِصَوْتٍ یَسْمَعُهُ کُلُّ شَیْ ءٍ إِلَّا الثَّقَلَانِ وَ یَقُولُ لَوْ أَنَّ لِی کَرَّهً فَأَکُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ وَ یَقُولُ ارْجِعُونِ لَعَلِّی أَعْمَلُ صالِحاً فِیما تَرَکْتُ فَتُجِیبُهُ الزَّبَانِیَهُ کَلَّا إِنَّها کَلِمَهٌ أَنْتَ قَائِلُهَا وَ یُنَادِیهِمْ مَلَکٌ لَوْ رُدَّ لَعَادَ لِمَا نُهِیَ عَنْهُ فَإِذَا أُدْخِلَ قَبْرَهُ وَ فَارَقَهُ النَّاسُ أَتَاهُ مُنْکَرٌ وَ نَکِیرٌ فِی أَهْوَلِ صُورَهٍ فَیُقِیمَانِهِ ثُمَّ یَقُولَانِ لَهُ مَنْ رَبُّکَ وَ مَا دِینُکَ وَ مَنْ نَبِیُّکَ فَیَتَلَجْلَجُ لِسَانُهُ (۳)وَ لَا یَقْدِرُ عَلَی

ص: ۲۲۲

۱- أی بعده و اعتزاله عن أهله، و لعله کنایه عن نشوزه علیها.

۲- الزبانیه عند العرب: الشرط و سموا بها بعض الملائکه لدفعهم أهل النار إلیها.

۳- أی یثقل لسانه و یتردد فی کلامه.

الْجَوَابِ فَيَضْرِبَانِهِ ضَرْبَةً مِنْ عَذَابِ اللَّهِ يُذْعَرُ لَهَا كُلُّ شَيْ ءٍ ثُمَّ يَقُولَانِ لَهُ مَنْ رَبُّكَ وَ مَا دِينُكَ وَ مَنْ نَبِيُّكَ فَيَقُولُ لَا أَدْرِي فَيَقُولَانِ لَهُ لَا دَرَيْتَ وَ لَا هَدَيْتَ وَ لَا أَفْلَحْتَ ثُمَّ يَفْتَحَانِ لَهُ بَاباً إِلَى النَّارِ وَ يُنْزِلَانِ إِلَيْهِ مِنَ الْحَمِيمِ مِنْ جَهَنَّمَ وَ ذَلِكَ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ وَ أَمَّا إِنْ كانَ مِنَ الْمُكَذِّبِينَ الضَّالِّينَ فَنُزُلٌ مِنْ حَمِيمٍ يَعْنِي فِي الْقَبْرِ وَ تَصْلِيَةُ جَحِيمٍ يَعْنِي فِي الْآخِرَةِ.

**[ترجمه]امالی صدوق: امام صادق علیه السلام می فرماید: وقتی مومن از دنیا رود، هفتاد هزار فرشته او را تا قبرش تشییع می کننـد. وقتی وارد قبر شد، منکر و نکیر به سراغ او می آیند و به او می گویند: پروردگار تو کیست؟ دین تو چیست؟ پیغمبر تو کیست؟ پس می گویـد: خداونـد پروردگار من است و محمد (ص) پیغمبر من و اسلام دین من است. پس قبرش تا چشم کار می کند وسیع می شود، و برای او طعام می آورند و روح و ریحان بر او وارد می شود.

خدای متعال می فرماید:« فَأَمَّا إِنْ كانَ مِنَ الْمُقَرَّبِينَ فَرَوْحٌ وَ رَيْحانٌ» - . واقعه / ۸۸ - ۸۹ - یعنی در قبر؛ و« وَ جَنَّةُ نَعِيمٍ» - . واقعه / ۸۹ - در آخرت. سپس حضرت علیه السلام می فرماید: پس چون کافر بمیرد، هفتاد هزار فرشته عذاب او را تا قبرش همراهی کنند، و او فریادی می کشد که همه چیز جز جن و انس بشنود و می گوید:« کاش بر می گشتم و مومن می شدم» - . زمر / ۵۸ - و به عاملان خود قسم می دهـد و می گویـد: « مرا برگردانید تا شاید آن چه ترک کردم عمل کنم»، - . مومنون / ۹۹ - ۱۰۰ - فرشتگان عذاب به او پاسخ دهند:« نه هرگز، این کلمه ای است که به زبان می گوید»؛ و فرشته ای ندا کند به آن ها که اگر برگردد، دوباره به آن چه نهی شده باز می گردد.

و زمانی که او را در قبرش گذارند و مردم از او جدا شوند، نکیر و منکر در هراسناک ترین شکل بر او وارد شوند و او را بر پا دارند و از پروردگار، پیغمبر و دینش سوال می کنند. کافر زبانش به لکنت می افتد و قادر به

ص: ۲۲۲

جواب نیست. در آن زمان آن چنان ضربتی از عذاب خدا بر او زنند که همه چیز از آن ضربه به لرزه و ترس می افتد، و دوباره از او سوال می کننـد، گویـد: نمی دانم، به او می گویند: ندانستی و ره نیافتی و رستگار نباشی. پس دری از دوزخ بر روی او باز می کننـد و آب جوشان مخصوص دوزخ برایش می آورنـد. و این سـخن خـدای متعال است که می فرماید:« وَ أَمَّا إِنْ كانَ مِنَ الْمُكَذِّبِينَ الضَّالِّينَ فَنُزُلٌ مِنْ حَمِيمٍ» - . واقعه / ۹۲ - ۹۳ - یعنی در قبر؛ و «وَ تَصْلِيَةُ جَحِيمٍ» یعنی در آخرت. - . امالی صدوق: ۲۳۹ -

**[ترجمه]

«۲۳»

لی، الأمالي للصدوق الْقَطَّانُ عَنِ السُّكَّرِيِّ عَنِ الْجَوْهَرِيِّ عَنِ ابْنِ عُمَارَةَ عَنْ أَبِيهِ قَالَ قَالَ الصَّادِقُ علیه السلام مَنْ أَنْكَرَ ثَلَاثَةَ أَشْيَاءَ فَلَيْسَ مِنْ شِيعَتِنَا الْمِعْرَاجَ وَ الْمُسَاءَلَةَ فِي الْقَبْرِ وَ الشَّفَاعَةَ.

**[ترجمه]امالی صـدوق: امام صادق علیه السـلام فرمود: امام صادق علیه السلام فرمودند: هر کس، این سه چیز را انکار کند،

شیعه ما نیست: معراج و سؤال قبر و شفاعت. - . امالی صدوق: ۲۴۲ -

**[ترجمه]

«۲۴»

لی، الأمالی للصدوق أَبِی عَنِ الْحِمْیَرِیِّ عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ غَالِبٍ عَنْ أَبِیهِ عَنْ سَعِیدِ بْنِ الْمُسَیَّبِ قَالَ: کَانَ عَلِیُّ بْنُ الْحُسَیْنِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهِ یَعِظُ النَّاسَ وَ یُزَهِّدُهُمْ فِی الدُّنْیَا وَ یُرَغِّبُهُمْ فِی أَعْمَالِ الْآخِرَهِ بِهَذَا الْکَلَامِ فِی کُلِّ جُمُعَهٍ فِی مَسْجِدِ الرَّسُولِ صلی الله علیه و آله وَ حُفِظَ عَنْهُ وَ کُتِبَ کَانَ یَقُولُ أَیُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا اللَّهَ وَ اعْلَمُوا أَنَّکُمْ إِلَیْهِ تُرْجَعُونَ فَ تَجِدُ کُلُّ نَفْسٍ ما عَمِلَتْ فِی هَذِهِ الدُّنْیَا مِنْ خَیْرٍ مُحْضَراً وَ ما عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَیْنَها وَ بَیْنَهُ أَمَداً بَعِیداً وَ یُحَذِّرُکُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَیْحَکَ ابْنَ آدَمَ الْغَافِلَ وَ لَیْسَ بِمَغْفُولٍ عَنْهُ ابْنَ آدَمَ إِنَّ أَجَلَکَ أَسْرَعُ شَیْ ءٍ إِلَیْکَ قَدْ أَقْبَلَ نَحْوَکَ حَثِیثاً یَطْلُبُکَ وَ یُوشِکُ أَنْ یُدْرِکَکَ وَ کَأَنْ قَدْ أَوْفَیْتَ أَجَلَکَ وَ قَبَضَ الْمَلَکُ رُوحَکَ وَ صِرْتَ إِلَی مَنْزِلٍ وَحِیداً فَرَدَّ إِلَیْکَ فِیهِ رُوحَکَ وَ اقْتَحَمَ عَلَیْکَ فِیهِ مَلَکَاکَ مُنْکَرٌ وَ نَکِیرٌ لِمُسَاءَلَتِکَ وَ شَدِیدِ امْتِحَانِکَ أَلَا وَ إِنَّ أَوَّلَ مَا یَسْأَلَانِکَ عَنْ رَبِّکَ الَّذِی کُنْتَ تَعْبُدُهُ وَ عَنْ نَبِیِّکَ الَّذِی أُرْسِلَ إِلَیْکَ وَ عَنْ دِینِکَ الَّذِی کُنْتَ تَدِینُ بِهِ وَ عَنْ کِتَابِکَ الَّذِی کُنْتَ تَتْلُوهُ وَ عَنْ إِمَامِکَ الَّذِی کُنْتَ تَتَوَلَّاهُ ثُمَّ عَنْ عُمُرِکَ فِیمَا أَفْنَیْتَهُ وَ مَالِکَ مِنْ أَیْنَ اکْتَسَبْتَهُ وَ فِیمَا أَتْلَفْتَهُ فَخُذْ حِذْرَکَ وَ انْظُرْ لِنَفْسِکَ وَ أَعِدَّ لِلْجَوَابِ قَبْلَ الِامْتِحَانِ وَ الْمُسَاءَلَهِ وَ الِاخْتِبَارِ فَإِنْ تَکُ مُؤْمِناً تَقِیّاً عَارِفاً بِدِینِکَ مُتَّبِعاً لِلصَّادِقِینَ مُوَالِیاً لِأَوْلِیَاءِ اللَّهِ لَقَّاکَ اللَّهُ حُجَّتَکَ وَ أَنْطَقَ لِسَانَکَ بِالصَّوَابِ فَأَحْسَنْتَ الْجَوَابَ فَبُشِّرْتَ بِالْجَنَّهِ وَ الرِّضْوَانِ مِنَ اللَّهِ وَ الْخَیْرَاتِ الْحِسَانِ وَ اسْتَقْبَلَتْکَ الْمَلَائِکَهُ بِالرَّوْحِ وَ الرَّیْحَانِ وَ إِنْ لَمْ تَکُنْ کَذَلِکَ تَلَجْلَجَ لِسَانُکَ

وَ دَحَضَتْ حُجَّتُکَ وَ عَمِیتَ عَنِ الْجَوَابِ وَ بُشِّرْتَ بِالنَّارِ وَ اسْتَقْبَلَتْکَ مَلَائِکَهُ الْعَذَابِ بِنُزُلٍ مِنْ حَمِیمٍ وَ تَصْلِیَهِ جَحِیمٍ.

أقول: تمامه فی أبواب المواعظ.

**[ترجمه]امالی صدوق: امام زین العابدین علیه السلام - که هر جمعه در مسجد رسول خدا صلی الله علیه و آله با این جملات مردم را اندرز می داد و به دل برکندن از دنیا و رغبت به آخرت فرا می خواند - می فرمود : ای مردم! از خدا بترسید و بدانید که شما به سوی او باز می گردید و هر کس هر کاری را که در این دنیا کرده است، می یابد.« وَ ما عَمِلَت مِنْ خَیْرٍ مُحْضَراً وَ ما عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَیْنَها وَ بَیْنَهُ أَمَداً بَعِیداً وَ یُحَذِّرُکُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ.» - . آل عمران / ۳۰ - { آن چه را از کار نیک انجام داده، حاضر می بیند؛ و آرزو می کند میان او، و آن چه از اعمال بد انجام داده، فاصله زمانیِ زیادی باشد. خداوند شما را از (نافرمانی) خودش، برحذر می دارد}

وای بر تو ای آدمیزاد که تو خود غافلی اما (چشم های بیدار عالم) از تو غافل نیستند، مرگ از هر چیز سریع تر به سوی تو روان است. شتابان به تو روی آورده، به دنبالت می آید و به زودی گریبانت را می گیرد. آنگاه که عمرت سر آید، فرشته روحت را بستاند، تنها وارد قبر شوی، روحت باز گردد، و دو ملک منکر و نکیر، برای پرسش و آزمایشی سخت در آیند، و نخستین سؤال آن ها از پروردگاری باشد که می پرستیدی، پیامبری که برایت فرستاده بودند، دینی که به آن عقیده داشتی، کتابی که می خواندی، امامی که ولایتش را داشتی، و از عمرت که در چه راه گذراندی، و مالت که از کجا به دست آوردی و به کجا مصرف کردی.

پس وسیله دفاع را فراهم کن. به حال خود بیندیش، پیش از پرسش و آزمایش پاسخ را آماده ساز، که اگر مؤمن باشی، دینت را بشناسی، و اگر پیرو راستگویان، و تسلیم دوستان خدا باشی، خداوند حجت و برهانت (و پاسخ سؤالت) را به تو تلقین کند، زبانت را به گفتار درست بگشاید، و نیکو جواب دهی، مژده بهشت و رضایت خدا را دریابی و ملائکه با« روح و ریحان» (دلگشائی و خرمی) به استقبالت آیند، و گر نه زبانت لکنت یابد،

ص: ۲۲۳

دلیلت باطل شود، از جواب درمانی، و به دوزخ نویدت دهند، و فرشتگان عذاب به استقبالت آمده، با آب جوشان از تو پذیرائی کنند، و به آتشت افکنند. - . امالی صدوق: ۴۰۷ -

همه این روایت را در باب پندها بیان می کنیم.

**[ترجمه]

«۲۵»

فس، تفسیر القمی أَبِی عَنِ النَّضْرِ عَنْ یَحْیَی الْحَلَبِیِّ عَنْ عَبْدِ الْحَمِیدِ الطَّائِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ:

إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا أُدْخِلَ قَبْرَهُ أَتَاهُ مُنْكَرٌ فَفَزِعَ مِنْهُ يَسْأَلُ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله فَيَقُولُ لَهُ مَا تَقُولُ فِي هَذَا الرَّجُلِ الَّذِي كَانَ بَيْنَ أَظْهُرِكُمْ فَإِنْ كَانَ مُؤْمِناً قَالَ أَشْهَدُ أَنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ جَاءَ بِالْحَقِّ فَيُقَالُ لَهُ ارْقُدْ رَقْدَةً لَا حُلُمَ فِيهَا وَ يَتَنَحَّى عَنْهُ الشَّيْطَانُ وَ يُفْسَحُ لَهُ فِي قَبْرِهِ سَبْعَةَ أَذْرُعٍ وَ يَرَى مَكَانَهُ مِنَ الْجَنَّةِ قَالَ وَ إِذَا كَانَ كَافِراً قَالَ مَا أَدْرِي فَيُضْرَبُ ضَرْبَةً يَسْمَعُهَا كُلُّ مَنْ خَلَقَ اللَّهُ إِلَّا الْإِنْسَانَ وَ سُلِّطَ عَلَيْهِ الشَّيْطَانُ وَ لَهُ عَيْنَانِ مِنْ نُحَاسٍ أَوْ نَارٍ كَالْبَرْقِ الْخَاطِفِ فَيَقُولُ لَهُ أَنَا أَخُوكَ وَ يُسَلَّطُ عَلَيْهِ الْحَيَّاتُ وَ الْعَقَارِبُ وَ يُظْلَمُ عَلَيْهِ قَبْرُهُ ثُمَّ يَضْغَطُهُ ضَغْطَةً يَخْتَلِفُ أَضْلَاعُهُ عَلَيْهِ ثُمَّ قَالَ بِأَصَابِعِهِ فَشَرَجَهَا.

**[ترجمه]تفسير قمي: امام صادق عليه السلام فرمود: هنگامی که شخص وارد قبر می شود، فرشته منکر می آید و شخص از منکر وحشت می کند، می پرسد که آیا پیامبر را می شناسی؟ از پیامبر سؤال می کند؛« فإن كان مؤمناً» اگر این آدم مؤمن باشد در همان عالم قبر می گوید: او رسول خدا صلی الله علیه و آله است که به حق مبعوث شد، به او می گویند: آرام بخواب و راحت باش، خوابی که در آن هیچ پریشانی و ناراحتی نیست، شیطان از او دور می شود، قبرش را گشاد قرار می دهند به اندازه هفت زراع، جایگاه خودش را هم در بهشت می بیند.

و اگر میت کافر باشد، گوید نمی دانم، و چنان ضربه ای بر سرش وارد می کنند که همه مخلوقات خدا جز انسان، آن را می شنود، و هم نشینی بر او مسلط می سازد که چشمانش مانند سرب و مانند برق خاطف است و به او می گوید: من برادر تو هستم و بر او مارها و عقرب ها را مسلط می کند، قبرش را تاریک می کند و چنان فشارش می دهد که استخوان هایش می شکند.

امام علیه السلام دست های مبارکشان را قلاب کردند و نشان دادند که چگونه بر مرده فشار می آورند. - . تفسیر قمی ۲ : ۱۲۰ -

**[ترجمه]

بيان

ثم قال بأصابعه القول هنا بمعنى الفعل أي أدخل أصابعه بعضها في بعض لتوضيح اختلاف الأضلاع أي تدخل أضلاعه من جانب في أضلاعه من جانب آخر و قوله شرجها في أكثر النسخ بالجيم قال الفيروزآبادي الشرج الفرقه و المزج و الجمع و نضد اللبن و التشريج الخياطه المتباعده و تشرج اللحم بالشحم تداخل انتهى و في بعض النسخ بالحاء المهمله أي أوضح و بين اختلاف الأضلاع.

**[ترجمه]« ثم قال بأصابعه» قول در این جا به معنای فعل است، یعنی انگشتانش را در هم فرو برد تا در هم رفتن دنده ها را نشان دهد، یعنی دنده هایش در یکدیگر فرو می روند و بر مرده فشار وارد می کنند.

« شرجها» در بیشتر نسخه ها با «جیم» است. فیروزآبادی گوید: الشرج به معنای جدایی است و آمیختن و جمع کردن و ضمیمه کردن شیر به هم؛ التشریج: خیاطی و کوک زدن درشت بر روی پارچه، وتشرج اللحم بالشحم: گوشت و چربی با هم آمیخت. در برخی از نسخه ها این واژه با حاء مهمله آمده، یعنی آشکار کرد و در هم رفتن دنده ها را مشخص نمود.

**[ترجمه]

«۲۶»

فس، تفسیر القمی أَبِی عَنْ عَلِیِّ بْنِ مَهْزِیَارَ عَنْ عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ صَالِحٍ عَنْ جَابِرٍ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ الْعَلَاءِ (۱)عَنْ سُوَیْدِ بْنِ غَفَلَهَ عَنْ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهِ قَالَ: إِنَّ ابْنَ آدَمَ إِذَا کَانَ فِی آخِرِ یَوْمٍ مِنَ الدُّنْیَا وَ أَوَّلِ یَوْمٍ مِنَ الْآخِرَهِ مُثِّلَ لَهُ مَالُهُ (۲)وَ وَلَدُهُ وَ عَمَلُهُ فَیَلْتَفِتُ إِلَی مَالِهِ فَیَقُولُ وَ اللَّهِ إِنِّی کُنْتُ عَلَیْکَ لَحَرِیصاً شَحِیحاً فَمَا لِی عِنْدَکَ فَیَقُولُ خُذْ مِنِّی کَفَنَکَ ثُمَّ یَلْتَفِتُ إِلَی وَلَدِهِ فَیَقُولُ

۱- هکذا فی النسخ المطبوعه من التفسیر، و فی الأمالی و الکافی: إبراهیم بن عن خ عبد الأعلی. و علی أی فالرجل مجهول.

۲- فی نسخه: مثل له أهله و ما له اه.

وَ اللَّهِ إِنِّی کُنْتُ لَکَمْ لَمُحِبّاً وَ إِنِّی کُنْتُ عَلَیْکَمْ لَمُحَامِیاً فَمَا ذَا لِی عِنْدَکُمْ فَیَقُولُونَ نُؤَدِّیکَ إِلَی حُفْرَتِکَ وَ نُوَارِیکَ فِیهَا ثُمَّ یَلْتَفِتُ إِلَی عَمَلِهِ فَیَقُولُ وَ اللَّهِ إِنِّی کُنْتُ فِیکَ لَزَاهِداً وَ إِنَّکَ کُنْتَ عَلَیَّ لَثَقِیلًا فَمَا ذَا عِنْدَکَ فَیَقُولُ أَنَا قَرِینُکَ فِی قَبْرِکَ وَ یَوْمِ حَشْرِکَ حَتَّی أُعْرَضَ أَنَا وَ أَنْتَ عَلَی رَبِّکَ فَإِنْ کَانَ لِلَّهِ وَلِیّاً أَتَاهُ أَطْیَبَ النَّاسِ رِیحاً وَ أَحْسَنَهُمْ مَنْظَراً وَ أَزْیَنَهُمْ رِیَاشاً فَیَقُولُ أَبْشِرْ بِرَوْحٍ مِنَ اللَّهِ وَ رَیْحَانٍ وَ جَنَّهِ نَعِیمٍ قَدْ قَدِمْتَ خَیْرَ مَقْدَمٍ فَیَقُولُ مَنْ أَنْتَ فَیَقُولُ أَنَا عَمَلُکَ الصَّالِحُ ارْتَحِلْ مِنَ الدُّنْیَا إِلَی الْجَنَّهِ وَ إِنَّهُ لَیَعْرِفُ غَاسِلَهُ وَ یُنَاشِدُ حَامِلَهُ أَنْ یُعَجِّلَهُ (۱)فَإِذَا أُدْخِلَ قَبْرَهُ أَتَاهُ مَلَکَانِ وَ هُمَا فَتَّانَا الْقَبْرِ یَجُرَّانِ أَشْعَارَهُمَا وَ یَبْحَثَانِ الْأَرْضَ بِأَنْیَابِهِمَا (۲)وَ أَصْوَاتُهُمَا کَالرَّعْدِ الْقَاصِفِ وَ أَبْصَارُهُمَا کَالْبَرْقِ الْخَاطِفِ فَیَقُولَانِ لَهُ مَنْ رَبُّکَ وَ مَنْ نَبِیُّکَ وَ مَا دِینُکَ فَیَقُولُ اللَّهُ رَبِّی وَ مُحَمَّدٌ نَبِیِّی وَ الْإِسْلَامُ دِینِی فَیَقُولَانِ ثَبَّتَکَ اللَّهُ فِیمَا تُحِبُّ وَ تَرْضَی وَ هُوَ قَوْلُ اللَّهِ یُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِینَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثّابِتِ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا الْآیَهَ فَیَفْسَحَانِ لَهُ فِی قَبْرِهِ مَدَّ بَصَرِهِ وَ یَفْتَحَانِ لَهُ بَاباً إِلَی الْجَنَّهِ وَ یَقُولَانِ لَهُ نَمْ قَرِیرَ الْعَیْنِ نَوْمَ الشَّابِّ النَّاعِمِ وَ هُوَ قَوْلُهُ أَصْحابُ الْجَنَّهِ یَوْمَئِذٍ خَیْرٌ مُسْتَقَرًّا وَ أَحْسَنُ مَقِیلًا وَ إِذَا کَانَ لِرَبِّهِ عَدُوّاً فَإِنَّهُ یَأْتِیهِ أَقْبَحَ خَلْقِ اللَّهِ رِیَاشاً (۳)وَ أَنْتَنَهُ رِیحاً فَیَقُولُ لَهُ أَبْشِرْ (۴)بِنُزُلٍ مِنْ حَمِیمٍ وَ تَصْلِیَهِ جَحِیمٍ وَ إِنَّهُ لَیَعْرِفُ غَاسِلَهُ وَ یُنَاشِدُ حَامِلَهُ أَنْ یَحْبِسَهُ فَإِذَا أُدْخِلَ قَبْرَهُ أَتَیَاهُ مُمْتَحِنَا (۵)الْقَبْرِ فَأَلْقَیَا عَنْهُ أَکْفَانَهُ ثُمَّ قَالا لَهُ مَنْ رَبُّکَ وَ مَنْ

۱- قال المصنّف فی مرآه العقول: قوله: ارتحل بصیغه الامر، و فی قوله: و إنّه لیعرف غاسله فعل مقدر یدلّ علیه السیاق، و الواو حالیه، و التقدیر: فیرتحل و الحال انه لیعرف غاسله، و یحتمل أن تکون عاطفه علی أتاه فلا تقدیر. و یناشد حامله فی الصحاح: نشدت فلانا انشده نشدا: إذا قلت له: نشدتک اللّه، أی سألتک باللّه، و ملکا القبر: مبشر و بشیر.

۲- فی الکافی هکذا: أتاه ملکا القبر یجران أشعارهما و یخدان الأرض بأقدامهما.

۳- فی الکافی: أقبح خلق اللّه زیا و رؤیا.

۴- فی التفسیر المطبوع سنه ۱۳۱۵ هکذا: فیقول له: من أنت؟ فیقول له: أنا عملک ابشر.

۵- فی التفسیر المطبوع مقتحما. خ ل.

نَبِیُّکَ وَ مَا دِینُکَ فَیَقُولُ لَا أَدْرِی فَیَقُولَانِ لَهُ مَا دَرَیْتَ وَ لَا هَدَیْتَ فَیَضْرِبَانِهِ (۱)بِمِرْزَبَةٍ ضَرْبَةً مَا خَلَقَ اللَّهُ دَابَّةً إِلَّا وَ تُذْعَرُ لَهَا مَا خَلَا الثَّقَلَیْنِ ثُمَّ یَفْتَحَانِ لَهُ بَاباً إِلَی النَّارِ ثُمَّ یَقُولَانِ لَهُ نَمْ بِشَرِّ حَالٍ فَهُوَ مِنَ الضَّیْقِ مِثْلُ مَا فِیهِ الْقَنَا مِنَ الزُّجِّ حَتَّی إِنَّ دِمَاغَهُ یَخْرُجُ مِنْ بَیْنِ ظُفُرِهِ وَ لَحْمِهِ وَ یُسَلِّطُ اللَّهُ عَلَیْهِ حَیَّاتِ الْأَرْضِ وَ عَقَارِبَهَا وَ هَوَامَّهَا فَتَنْهَشُهُ حَتَّی یَبْعَثَهُ اللَّهُ مِنْ قَبْرِهِ وَ إِنَّهُ لَیَتَمَنَّی قِیَامَ السَّاعَةِ مِمَّا هُوَ فِیهِ مِنَ الشَّرِّ.

**[ترجمه]تفسیر قمی: امیرالمومنین علیه السلام فرمود: انسان هنگام مرگ مال و فرزندان و عمل خود را متمثّل می بیند و به مال خود می گوید: من برای کسب و اندوختن تو بسیار حریص و بخیل بودم. تو برای من چگونه ای؟ مال در پاسخ گوید: به مقدار کفن از من بر گیر.

سپس به فرزندان می گوید:

ص: ۲۲۴

به خدا سوگند من شما را بسیار دوست داشته و حفاظت می کردم. شما برای من چه می کنید؟ آنان می گویند: تو را به قبر رسانده، در آن دفن می کنیم. آنگاه به کردار خویش می گوید من به تو رغبتی نشان نمی دادم و برایم سنگین بودی. تو برای من چه می کنی؟ عمل انسان می گوید: من در قبر و قیامت و نشور با تو خواهم بود، تا به حضور پروردگارت برسیم. و آدمی در آن روز غسل دهنده ی خود را می شناسد و با کسانی که جنازه اش را بر می دارند سخن می گوید و سوگندشان می دهد که عجله کنند. - . مولف در مرآه العقول می گوید: إرتحل صیغه امر، و عبارت « و إنّه لیعرف غاسله» فعل مقدری است که سیاق جمله بر آن دلالت می کند، و « واو» حالیه، و تقدیر جمله به این صورت است: « فیرتحل و الحال انه لیعرف غاسله». ممکن است بر « أتاه» عطف شده و مقدر نباشد. عبارت « یناشد حامله فی الصحاح» نشدت فلانا انشده نشدا: او را به خدا سوگند داد و درخواست چیزی کرد، ملکا القبر: بشیر و نذیر (نکیر و منکر) هستند. - .

پس همین که داخل قبر شد، دو فرشته نزدش می آیند که همان دو شکافنده ی قبرند، موی بدنشان آن قدر بلند است که روی زمین کشیده می شود، و با دندان خود زمین را می شکافند، صدایی دارند چون رعد کوبنده، دیدگانی چون برق خاطف، برقی که چشم را می زند، از او می پرسند: پروردگارت کیست؟ و پیرو کدامیک از انبیایی؟ و چه دینی داری؟

می گوید:پروردگارم اللَّه است، و پیامبرم محمد صلی الله علیه و آله و سلم و دینم اسلام است، می گویند: (به خاطر این که در سخن حق پایدار مانده ای) خدایت بر آن چه دوست می داری و بدان خوشنودی ثابت بدارد، و این فرموده خدای تعالی است:« یُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِینَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا» - . ابراهیم / ۲۷ - { خدای تعالی کسانی را که ایمان آورده اند بر قول حق و ثابت، هم در دنیا و هم در آخرت پایداری می دهد.}

این جاست که قبر او را تا آن جا که چشمش کار کند وسعت می دهند و دری از بهشت به رویش می گشایند و به او می گویند: با دیده روشن و با خرسندی خاطر بخواب، آن طور که جوان نورس و آسوده خاطر می خوابد، و این دعای خیر همان است که خدای تعالی در باره اش فرموده:« أَصْحابُ الْجَنَّهِ یَوْمَئِذٍ خَیْرٌ مُسْتَقَرًّا وَ أَحْسَنُ مَقِیلًا»، - . فرقان / ۲۴ - {بهشتیان آن روز

بهترین جایگاه و زیباترین خوابگاه را دارند.}

و اگر دشمن پروردگارش باشد، فرشته اش به صورت زشت ترین صورت و جامه و بدبوترین شخص نزدش می آید و به او می گوید: بشارت باد تو را به ضیافتی از حمیم دوزخ، جایگاه آتشی افروخته و او نیز غسل دهنده ی خود را می شناسد و حامل خود را سوگند می دهد: که مرا به طرف قبر مبر، و چون داخل قبرش می کنند، دو فرشته ممتحن نزدش می آیند و کفن او را از بدنش انداخته، می پرسند: پروردگار تو و پیغمبرت کیست؟

ص: ۲۲

و چه دینی داری؟

می گوید: نمی دانم، می گویند: هرگز ندانستی و هدایت نشدی. پس او را با گرزی آن چنان می زنند که تمامی جنبنده هایی که خدا آفریده، به غیر از جن و انس، همه از آن ضربت تکان می خورند. آن گاه دری از جهنم به رویش باز نموده، به او می گویند: بخواب با بدترین حال.

آن گاه قبرش آن قدر تنگ می شود که بر اندامش می چسبد، آن طور که نوک نیزه به غلافش به طوری که مغز سرش از بین ناخن و گوشتش بیرون آید، و خداوند مار و عقرب زمین و حشرات آن را بر او مسلط می کند تا نیشش بزنند، و او بدین حال خواهد بود، تا خداوند از قبرش مبعوث کند، در این مدت آن قدر در فشار است که دائما آرزو می کند که قیامت بر پا شود. - . تفسیر قمی ۱ : ۳۷۱ -

**[ترجمه]

«۲۷»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی ابْنُ الصَّلْتِ عَنِ ابْنِ عُقْدَةَ عَنْ قَاسِمِ بْنِ جَعْفَرِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ عَبَّادِ بْنِ أَحْمَدَ الْقَزْوِینِیِّ عَنْ عَمِّهِ عَنْ أَبِیهِ عَنْ جَابِرٍ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ عَبْدِ الْأَعْلَی عَنْ سُوَیْدِ بْنِ غَفَلَهَ ذَکَرَ أَنَّ عَلِیَّ بْنَ أَبِی طَالِبٍ وَ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَبَّاسٍ ذَکَرَا أَنَّ ابْنَ آدَمَ إِذَا کَانَ فِی آخِرِ یَوْمٍ مِنَ الدُّنْیَا وَ أَوَّلِ یَوْمٍ مِنَ الْآخِرَهِ مُثِّلَ لَهُ مَالُهُ وَ وَلَدُهُ وَ عَمَلُهُ وَ سَاقَ الْحَدِیثَ مِثْلَ مَا مَرَّ.

شی، تفسیر العیاشی عن ابن غفله مثله.

**[ترجمه]امالی شیخ طوسی: علی بن ابی طالب علیه السلام و عبد الله بن عباس روایت کرده اند: انسان در آخرین روز از زندگی دنیوی و در اولین روز از زندگی اخروی، مال و فرزندان و عمل خود را متجسم می بیند. و ادامه حدیث به همان نحوی است که بیان شد. - . امالی طوسی: ۳۴۷ -

در تفسیر عیاشی نیز حدیث مشابهی از ابن غفله نقل شده است. - . تفسیر عیاشی ۲ : ۲۴۴ -

**[ترجمه]

«۲۸»

كا، الكافی عَلِيٌّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ وَ عِدَّهٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنِ الْبَزَنْطِيِّ وَ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ جَمِيعاً عَنْ أَبِی جَمِيلَهَ عَنْ جَابِرٍ عَنْ عَبْدِ الْأَعْلَى وَ عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ يُونُسَ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الْأَعْلَى عَنْ سُوَيْدِ بْنِ غَفَلَهَ مِثْلَهُ وَ قَالَ فِی آخِرِهِ وَ قَالَ جَابِرٌ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عليه السلام قَالَ النَّبِيُّ صلی الله عليه و آله إِنِّی كُنْتُ أَنْظُرُ إِلَى الْإِبِلِ وَ الْغَنَمِ وَ أَنَا أَرْعَاهَا وَ لَيْسَ مِنْ نَبِيٍّ إِلَّا وَ قَدْ رَعَى الْغَنَمَ وَ كُنْتُ أَنْظُرُ إِلَيْهَا قَبْلَ النُّبُوَّهِ وَ هِیَ مُتَمَكِّنَهٌ فِی الْمَكِينَهِ مَا حَوْلَهَا شَیْ ءٌ يُهَيِّجُهَا حَتَّى تُذْعَرَ فَتَطِيرَ فَأَقُولُ مَا هَذَا وَ أَعْجَبُ حَتَّى حَدَّثَنِی جَبْرَئِيلُ عليه السلام أَنَّ الْكَافِرَ يُضْرَبُ ضَرْبَهً مَا خَلَقَ اللَّهُ شَيْئاً إِلَّا سَمِعَهَا وَ يُذْعَرُ لَهَا إِلَّا الثَّقَلَيْنِ فَقُلْنَا ذَلِكَ لِضَرْبَهِ الْكَافِرِ فَنَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْ عَذَابِ الْقَبْرِ.

**[ترجمه]كافی: ابن غفليه نيز چنين حديثی را نقل كرده است و در آخر آن می افزايد: جابر از امام باقر عليه السلام نقل كرد: پيامبر اكرم صلی الله عليه و آله فرمود : همه پيامبران، زمانی چوپان بودند - من هم پيش از رسيدن به اين مقام چوپان بودم- گاهی می ديدم كه گوسفندان وشتران بی جهت، رم كرده اند و با ترس و وحشت سر از چرا بر می دارند.

از اين موضوع بسيار در شگفت بودم، تا اين كه پس از پيامبری، فرشته وحی (جبرئيل امين) ماجرا را برايم چنين گفت:

هنگامی كه كافری را در قبر تازيانه می زنند، همه موجودات - غير از جن و انس صدای ضربات تازيانه را می شنوند و با شنيدن اين صدای مهيب وحشت و ترس بر آن ها چيره می شود.

پس گفتم: آن به خاطر زدن كافر بوده است ، پس پناه بر خدا از عذاب سخت قبر! - . كافی ۳ : ۱۱۹ -

**[ترجمه]

بيان

قوله عليه السلام مثل له أی صور له كل من الثلاثه بصوره مثاليه يخاطبها و تخاطبه و يجوز أن يراد بالتمثل خطور هذه الثلاثه بالبال و حضور صورها فی الخيال و حينئذ يكون المخاطبه بلسان الحال لا بلسان المقال و الشحّ البخل مع الحرص و الزهد فی الشی ء ضد الرغبه فيه و الرياش اللباس الفاخر و قال الجزری

ص: ۲۲۶

۱- فی الكافی: فيضربان يافوخه.

فیه تفتنون فی القبور یرید مساءله منکر و نکیر من فتنه الامتحان و الاختبار.

قوله علیه السلام یخدّان الأرض (۱)أی یشقّانها و القاصف الشدید الصوت.

قوله علیه السلام و هو قول الله الضمیر عائد إلی قول الملکین ثبّتک الله و المضاف محذوف و التقدیر هو مدلول قول الله عز و جل و قیل هو عائد إلی تثبیت المؤمن علی ما یجیب به الملکین

کَمَا یَدُلُّ عَلَیْهِ مَا رُوِیَ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ ذَکَرَ قَبْضَ رُوحِ الْمُؤْمِنِ فَقَالَ ثُمَّ یُعَادُ رُوحُهُ فِی جَسَدِهِ وَ یَأْتِیهِ مَلَکَانِ فَیُجْلِسَانِهِ فِی قَبْرِهِ وَ یَقُولَانِ لَهُ مَنْ رَبُّکَ وَ مَا دِینُکَ فَیَقُولُ رَبِّیَ اللَّهُ وَ دِینِیَ الْإِسْلَامُ وَ نَبِیِّی مُحَمَّدٌ فَیُنَادِی مُنَادٍ مِنَ السَّمَاءِ أَنْ صَدَقَ عَبْدِی فَذَلِکَ قَوْلُهُ تَعَالَی یُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِینَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ

و الفسحه بالضم السعه و المراد بمد البصر مداه و غایته التی ینتهی إلیها و قرّه العین برودتها و انقطاع بکائها و رؤیتها ما کانت مشتاقه إلیه و القرّه بالضم ضدّ الحر و العرب تزعم أن دمع الباکی من شده السرور بارد و دمع الباکی من الحزن حارّ فقرّه العین کنایه عن الفرح و السرور و الناعم من النعمه بالکسر و هو ما یتنعّم به من المال و نحوه أو بالفتح و هی نفس التنعّم و لعل الثانی أولی.

قوله تعالی أَصْحابُ الْجَنَّهِ یَوْمَئِذٍ المراد الیوم المذکور فی قوله تعالی قبل هذه الآیه یَوْمَ یَرَوْنَ الْمَلائِکَهَ لا بُشْری یَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِینَ وَ یَقُولُونَ حِجْراً مَحْجُوراً و هذا الحدیث یدل علی أن المراد بذلک الیوم یوم الموت و بالملائکه ملائکه الموت و هو قول کثیر من المفسرین و فسر بعضهم ذلک الیوم بیوم القیامه و الملائکه بملائکه النار و المراد بالمستقر المکان الذی یستقر فیه و بالمقیل مکان الاستراحه مأخوذ من مکان القیلوله قال الشیخ البهائی رحمه الله و یحتمل أن یراد بأحدهما الزمان أی إن مکانهم و زمانهم أطیب ما یتخیل من الأمکنه و الأزمان و یحتمل المصدریه فیهما أو فی أحدهما.

۱- قد عرفت سابقا أن جمله یخدان الأرض لیست فی التفسیر، و أنّها موجوده فی الکافی، و متن الحدیث من الکافی غیر مذکور فی الکتاب.

أبشر بنزل من حميم البشاره هنا على سبيل التهكم و النزل بضمتين ما يعدّ للضيف النازل على الإنسان من الطعام و الشراب و فيه تهكّم أيضا و الحميم الماء الشديده الحراره يسقى منه أهل النار أو يصبّ على أبدانهم و الأنسب بالنزل السقى و التصليه التلويح على النار أتاه ممتحنا القبر إضافه اسم الفاعل إما إلى معموله على حذف المضاف أى ممتحنا صاحب القبر أو إلى غير معموله كمصارع مصر و هذا أولى و تخصيص إلقاء الأكفان بعدو الله ظاهر لما فيه من الشناعه المناسبه لحاله و اليافوخ هو الموضع الذى يتحرك من رأس الطفل إذا كان قريب عهد بالولاده و المرزبه بالراء المهمله و الزاء المعجمه و الباء الموحده عصاه من حديد و القنا جمع قناه و هى الرمح و الزجّ الحديده التى فى أسفل الرمح.

**[ترجمه]عبارت« مثل له» یعنی هر یک از این سه مورد (مال و فرزندان و عمل) صورت مثالی دارند که شخص با آن ها سخن گفته و آنان نیز با او سخن می گویند، و می توان منظور از تمثیل را حضور این سه مورد در ذهن و یا تصویر آن ها در ذهن دانست، در این صورت گفتگو به زبان حال است و نه مقال.

الشح یعنی بخل همراه با حرص، الزهد یعنی متضاد رغبت در چیزی است، الریاش یعنی لباس فاخر.

جزری در مورد این حدیث می گوید:

ص: ۲۲۶

در قبر آزمایش می شوند، منظور سوال پرسیدن نکیر و منکر است که امتحان و آزمایش محسوب می شود.

عبارت« خدان الأرض» یعنی زمین را می شکافند؛ القاصف یعنی صدای مهیب؛ عبارت« و هو قول الله» ضمیر به سخن فرشتگان که گفتند:« ثبتک الله» بر می گردد و مضاف محذوف بوده و تقدیر آن به این صورت است که این سخن مدلول کلام خدای متعال است.

و گویند:« هو» به ثبات مومن در برابر پاسخ هایی است که به فرشتگان می دهد، آن چه از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است، نیز بر این امر دلالت می کند:

نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله ذکری از قبض روح مؤمن شد، حضرت فرمود: سپس روح به کالبدش برمی گردد و دو فرشته می آیند و در قبر او می نشینند، و می پرسند: خدای تو کیست و دین تو چیست؟ پاسخ می دهد: پروردگار یکتا خدای من و اسلام دین من و محمد صلی الله علیه و آله پیامبر من است. پس منادی از آسمان ندا می دهد: بنده من راست گفت. این همان سخن خدای متعال است که می فرماید:« یُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِینَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ». - . ابراهیم / ۲۷ -

الفسح با ضمه: وسعت و فراخی؛ منظور از مدالبصر امتداد و نهایتی است که چشم می بیند؛ قره العین: خنکی چشم و قطع شدن گریه و دیدن آن چه بدان مشتاق است؛ القره با ضم: متضاد حرارت و گرمی. عرب تصور می کند اشک شوق سرد، و اشک غم و اندوه گرم است. قره العین کنایه از سرور و شادی است. الناعم: از نعمت و با کسره، آن چه بدان بهرمند می شود مانند مال و غیره، و یا الناعم با فتحه: همان تنعم است و ممکن است مورد دوم اولویت داشته باشد.

« أصحاب الجنه یومئذ» منظور از الیوم آن است که در آیه قبل بیان شده:« یَوْمَ یَرَوْنَ الْمَلائِکَهَ لا بُشْری یَوْمَئِذٍ لِلْمُجْرِمِینَ وَ یَقُولُونَ حِجْراً مَحْجُوراً» - . فرقان / ۲۲ - {روزی که فرشتگان را ببینند، آن روز برای گناهکاران بشارتی نیست، و می گویند: «دور و ممنوع [از رحمت خدایید].»}

حدیث بر این دلالت دارد که منظور از الیوم، روز مرگ است و الملائکه فرشتگان مرگ هستند؛ بیشتر مفسران بر این اعتقادند. برخی نیز الیوم را به روز قیامت تفسیر می کنند، و الملائکه را به فرشتگان نگهبان دوزخ.

منظور از« المستقر» مکانی است که در آن قرار می گیرند؛« المقیل» مکان استراحت و از مکان قیلوله(محل استراحت) گرفته شده است. شیخ بهایی رحمه الله گوید: ممکن است منظور از یکی از این دو واژه زمان باشد، یعنی مکان و زمان آن ها از هرچه تصور کنند بهتر است، و ممکن است هر دو و یا یکی از آن ها مصدریه باشد.

ص: ۲۲۷

« ابشر بنزل من حمیم» بشارت در این جا برای استهزاء است، النزل با تنوین: غذا و نوشیدنی که برای میهمان آماده می شود، در این جا نیز از باب استهزاء است؛

الحمیم: آب جوشان که جهنمیان از آن می نوشند و یا بر بدن هایشان ریخته می شود، واژه مناسب تر برای النزل: نوشاندن است.

التصلیه: اشاره به آتش است،« أتاه ممتحنا القبر» اضافه اسم فاعل به معمول و حذف مضاف است، یعنی ممتحنا صاحب القبر؛ و یا اضافه به غیر معمول خود مانند عبارت مصارع مصر، و این مناسب تر است. و تخصیص القاء الاکفان به دشمن خدا نیز مشخص است، زیرا زشتی و پلیدی در آن است که با حالش متناسب می باشد. الیافوخ: نرمه سر کودک، ملاج بچه تازه متولد شده که برای مدت کوتاهی نرم و بی استخوان است؛ المرزبه با راء مهمله و زاء معجمه و باء موحده: عصای آهنین؛ القنا: جمع قناه و آن نیزه است؛ الزج: آهنی که در بُنِ نیزه می باشد.

**[ترجمه]

«۲۹»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی الْحَفَّارُ عَنْ إِسْمَاعِیلَ بْنِ عَلِیٍّ الدِّعْبِلِیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ أَخِی دِعْبِلٍ عَنْ شُعْبَهَ بْنِ الْحَجَّاجِ عَنْ عَلْقَمَهَ بْنِ مَرْثَدٍ عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَیْدَهَ عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ (۱)عَازِبٍ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فِی قَوْلِهِ تَعَالَی یُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِینَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ فِی الْآخِرَهِ قَالَ فِی الْقَبْرِ إِذَا سُئِلَ الْمَوْتَی.

أقول سیأتی فی باب الدفن فی خبر فَاطِمَهَ بِنْتِ أَسَدٍ أَنَّهُ قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله وَ الَّذِی نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِیَدِهِ لَقَدْ سَمِعَتْ فَاطِمَهُ تَصْفِیقَ یَمِینِی عَلَی شِمَالِی

**[ترجمه]امالی شیخ طوسی: رسول خدا صلی الله علیه و آله در تفسیر آیه شریفه« يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثّابِتِ فِی الْحَياهِ الدُّنْيا وَ فِی الْآخِرَهِ» فرمود: آن در قبر و زمانی است که از میت سوال می پرسند. - . امالی طوسی: ۳۷۷ -

می گویم: در باب دفن بیان خواهیم کرد که رسول خدا صلی الله علیه و آله درباره فاطمه بنت اسد می فرماید: قسم به آن خدائیکه جان من در قبضه قدرت اوست صدای بهم زدن دست های مرا فاطمه شنید.

**[ترجمه]

«۳۰»

فس، تفسیر القمی فِی رِوَايَهِ أَبِی الْجَارُودِ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام فِی قَوْلِهِ فَالسّابِقاتِ سَبْقاً يَعْنِی أَرْوَاحَ الْمُؤْمِنِينَ (۲)سَبَقَ أَرْوَاحُهُمْ إِلَی الْجَنَّهِ بِمِثْلِ الدُّنْيَا وَ أَرْوَاحُ الْكَافِرِينَ إِلَی النَّارِ بِمِثْلِ ذَلِكَ (۳)

**[ترجمه]تفسیر قمی: امام باقر علیه السلام در تفسیر آیه شریفه« فَالسّابِقاتِ سَبْقاً» - . نازات / ۴ - فرمود: ارواح مومنان سبقت می گیرند به سوی بهشت که (برای هر کدام شان) به بزرگی و مثل دنیا داده می شود، و ارواح کافران به سوی دوزخ سبقت می گیرند که آن نیز به مثل دنیا است. - . تفسیر قمی ۲ : ۳۹۶ -

**[ترجمه]

«۳۱»

م، تفسیر الإمام علیه السلام قَالَ عَلِيُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ علیهما السلام مَنْ قَوَّى مِسْكِيناً فِی دِينِهِ ضَعِيفاً فِی مَعْرِفَتِهِ عَلَى نَاصِبٍ مُخَالِفٍ فَأَفْحَمَهُ لَقَّنَهُ اللَّهُ يَوْمَ يُدْلَى فِی قَبْرِهِ أَنْ يَقُولَ اللَّهُ رَبِّی وَ مُحَمَّدٌ

۱- البراء بالباء المفتوحه، و عازب بالعين المهمله و الزای المعجمه المكسوره.

۲- فی المصدر: تسبق. م.

۳- فی المصدر: بمثل ذلک النار. م.

نَبِیِّی وَ عَلِیٌّ وَلِیِّی وَ الْکَعْبَهُ قِبْلَتِی وَ الْقُرْآنُ بَهْجَتِی وَ عُدَّتِی وَ الْمُؤْمِنُونَ إِخْوَانِی وَ الْمُؤْمِنَاتُ أَخَوَاتِی فَیَقُولُ اللَّهُ أَدْلَیْتَ بِالْحُجَّهِ (۱)فَوَجَبَتْ لَکَ أَعَالِی دَرَجَاتِ الْجَنَّهِ فَعِنْدَ ذَلِکَ یَتَحَوَّلُ عَلَیْهِ قَبْرُهُ أَنْزَهَ رِیَاضِ الْجَنَّهِ.

**[ترجمه]تفسیر امام عسکری علیه السلام: امیرالمومنین علیه السلام فرمود: کسی که درمانده ای را در دین و ناتوانی را در معرفت ، در برابر دشمن مخالف ما توانا سازد تا آن دشمن را شکست دهد و به جایش بنشاند، خداوند روزی که او را به سوی گورش می فرستند، به او تلقین می فرماید تا بگوید: الله پروردگار من است و محمد (ص)

ص: ۲۲۸

پیامبر و علی ولی ّمن و کعبه قبله و قرآن موجب شادمانی و ذخیره ی من و مؤمنان، برادران من اند.

آن گاه خداوند خطاب به او می فرماید: حجّت را ادا کردی؛ پس اینک درجات بالای بهشت از آن توست. در این هنگام قبر او برایش به شاداب ترین باغ های بهشت مبدل می شود. - . تفسیر امام عسکری: ۳۴۶ -

**[ترجمه]

«۳۲»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی الْمُفِیدُ عَنِ ابْنِ قُولَوَیْهِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ هَمَّامٍ عَنِ الْحِمْیَرِیِّ عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ سَعِیدٍ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ أَحْمَدَ عَنِ ابْنِ ظَبْیَانَ قَالَ: کُنْتُ عِنْدَ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَقَالَ مَا یَقُولُ النَّاسُ فِی أَرْوَاحِ الْمُؤْمِنِینَ بَعْدَ مَوْتِهِمْ قُلْتُ یَقُولُونَ فِی حَوَاصِلِ طُیُورٍ خُضْرٍ فَقَالَ سُبْحَانَ اللَّهِ الْمُؤْمِنُ أَکْرَمُ عَلَی اللَّهِ مِنْ ذَلِکَ إِذَا کَانَ ذَلِکَ أَتَاهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ عَلِیٌّ وَ فَاطِمَهُ وَ الْحَسَنُ وَ الْحُسَیْنُ علیهم السلام وَ مَعَهُمْ مَلَائِکَهُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ الْمُقَرَّبُونَ فَإِنْ أَنْطَقَ اللَّهُ لِسَانَهُ بِالشَّهَادَهِ لَهُ بِالتَّوْحِیدِ وَ لِلنَّبِیِّ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ بِالنُّبُوَّهِ وَ الْوَلَایَهِ لِأَهْلِ الْبَیْتِ شَهِدَ عَلَی ذَلِکَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ عَلِیٌّ وَ فَاطِمَهُ وَ الْحَسَنُ وَ الْحُسَیْنُ علیهم السلام وَ الْمَلَائِکَهُ الْمُقَرَّبُونَ مَعَهُمْ وَ إِنِ اعْتُقِلَ لِسَانُهُ خَصَّ اللَّهُ نَبِیَّهُ صلی الله علیه و آله بِعِلْمِ مَا فِی قَلْبِهِ مِنْ ذَلِکَ فَشَهِدَ بِهِ وَ شَهِدَ عَلَی شَهَادَهِ النَّبِیِّ عَلِیٌّ وَ فَاطِمَهُ وَ الْحَسَنُ وَ الْحُسَیْنُ عَلَی جَمَاعَتِهِمْ مِنَ اللَّهِ أَفْضَلُ السَّلَامِ وَ مَنْ حَضَرَ مَعَهُمْ مِنَ الْمَلَائِکَهِ فَإِذَا قَبَضَهُ اللَّهُ إِلَیْهِ صَیَّرَ تِلْکَ الرُّوحَ إِلَی الْجَنَّهِ فِی صُورَهٍ کَصُورَتِهِ فَیَأْکُلُونَ وَ یَشْرَبُونَ فَإِذَا قَدِمَ عَلَیْهِمُ الْقَادِمُ عَرَفَهُمْ بِتِلْکَ الصُّورَهِ الَّتِی کَانَتْ فِی الدُّنْیَا.

**[ترجمه]امالی شیخ طوسی: ابن ظبیان می گوید نزد حضرت صادق علیه السلام نشسته بودم، فرمود: مردم درباره ارواح مومنان بعد از مرگ چه می گویند؟ گفتم: می گویند: در چینه دان مرغانی سبز قرار دارند؛ فرمود: سبحان الله! مومن در نزد خداوند گرامی تر از این است که روحش را در چینه دان مرغی قرار دهد.

وقتی هنگام مرگ مؤمن رسید، رسول خدا صلی الله علیه و آله و علی علیه السلام و فاطمه سلام الله علیها و حسن و حسین علیهم السلام نزد او می آیند، و فرشتگان الهی نیز با ایشان همراه هستند. در این هنگام خداوند زبان او را به شهادت بر توحید و نبوت پیامبر صلی الله علیه و آله و ولایت اهل بیت علیهم السلام گویا می کند، و رسول خدا صلی الله علیه و آله و علی علیه

السلام و فاطمه سلام الله علیها و حسن و حسین علیهما السلام نیز بر آن شهادت می دهند.

و اگر زبانش بند آید، خداوند پیامبرش صلی الله علیه و آله را به آن چه که در دل اوست، آگاه کرده و به آن شهادت می دهد، و علی علیه السلام و فاطمه سلام الله علیها و حسن و حسین علیهم السلام و همه فرشتگان نیز بر شهادت پیامبر صلی الله علیه و آله گواهی می دهند؛

پس از قبض روح وی خداوند روح او را در بهشت، در قالبی چون قالب دنیائی قرار می دهد. پس مؤمنین در عالم برزخ در قیافه ای همچون قیافه دنیائی جلوه می کنند، و در حقیقت بدن برزخی همانند همین بدن دنیائی است. با آن می خورند و می آشامند و اگر کسی پیش آن ها آمد، او را به همان صورتی که در دنیا بود، می شناسد. - . امالی طوسی: ۴۱۸ -

**[ترجمه]

«۳۳»

لی، الأمالی للصدوق ابْنُ سَعِیدٍ الْهَاشِمِیُّ عَنْ فُرَاتٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ عَلِیٍّ الْهَمْدَانِیِّ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیٍّ الشَّامِیِّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ أَبِی جَرِیرٍ عَنْ عَطَاءٍ الْخُرَاسَانِیِّ رَفَعَهُ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ غَنْمٍ (۲)قَالَ: لَمَّا أُسْرِیَ بِالنَّبِیِّ صلی الله علیه و آله مَرَّ عَلَی شَیْخٍ قَاعِدٍ تَحْتَ شَجَرَهٍ وَ حَوْلَهُ أَطْفَالٌ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مَنْ هَذَا الشَّیْخُ یَا جَبْرَئِیلُ قَالَ هَذَا أَبُوکَ إِبْرَاهِیمُ علیه السلام قَالَ فَمَا هَؤُلَاءِ الْأَطْفَالُ حَوْلَهُ قَالَ هَؤُلَاءِ أَطْفَالُ الْمُؤْمِنِینَ حَوْلَهُ یَغْذُوهُمْ.

**[ترجمه]امالی صدوق: عبدالرحمان بن غنم می گوید: چون رسول خدا صلّی الله علیه و آله و سلّم به معراج رفت، عبورش افتاد به پیرمردی که در زیر درختی نشسته بود و در اطراف او کودکانی گرد آمده بودند. رسول خدا صلّی الله علیه و آله و سلّم سؤال کرد: ای جبرئیل! این پیرمرد کیست؟ جبرائیل گفت: این شیخ، پدر تو إبراهیم است.

رسول الله صلّی الله علیه و آله و سلّم سؤال کرد: این اطفال در اطراف او کیانند؟ جبرائیل گفت: این ها اطفال مؤمنان هستند که دور او هستند و حضرت إبراهیم به آن ها غذا می دهد. - . امالی صدوق: ۳۶۵ -

**[ترجمه]

«۳۴»

فس، تفسیر القمی أَبِی عَنْ سُلَیْمَانَ الدَّیْلَمِیِّ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ أَطْفَالَ شِیعَتِنَا مِنَ الْمُؤْمِنِینَ تُرَبِّیهِمْ فَاطِمَهُ علیها السلام.

ص: ۲۲۹

۱- أدلی بحجته: أحضرها و احتج بها.

۲- ضـبطه المامقانی رحمه اللّه فی تنقیح الرجال بضم الغین المعجمه و سکون النون، و ابن حجر فی التقریب بفتح الغین، و قال: مختلف فی صحبته، ذکره العجلیّ فی کبار ثقات التابعین، مات سنه ۷۸.

**[ترجمه]تفسیر قمی: امام صادق علیه السلام فرمود: بی شک خردسالان شیعه ما از مؤمنان را فاطمه علیها السلام پرورش می دهد. - . تفسیر قمی ۲ : ۳۰۹ -

ص: ۲۲۹

**[ترجمه]

«۳۵»

ثو، ثواب الأعمال أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مَرْحُومٍ عَنِ ابْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِذَا دَخَلَ الْمُؤْمِنُ قَبْرَهُ کَانَتِ الصَّلَاهُ عَنْ یَمِینِهِ وَ الزَّکَاهُ عَنْ یَسَارِهِ وَ الْبِرُّ مُطِلٌّ عَلَیْهِ وَ یَتَنَحَّی الصَّبْرُ نَاحِیَهً قَالَ إِذَا دَخَلَ عَلَیْهِ الْمَلَکَانِ اللَّذَانِ یَلِیَانِ مُسَاءَلَتَهُ قَالَ الصَّبْرُ لِلصَّلَاهِ وَ الزَّکَاهِ وَ الْبِرِّ دُونَکُمْ صَاحِبَکُمْ فَإِنْ عَجَزْتُمْ عَنْهُ فَأَنَا دُونَهُ.

**[ترجمه]ثواب الاعمال: امام صادق علیه السلام فرمود: وقتی که مؤمن وارد قبرش می شود، نماز در سمت راست و زکات در سمت چپ او قرار می گیرد، و احسان بر او سایه می افکند، و صبر در کناری می ایستد؛ چون دو فرشته مأمور باز خواست (نکیر و منکر) بر او وارد شوند، صبر به نماز و زکات و نیکوکاری خطاب می کند که مواظب رفیق خود باشید! و اگر نتوانستید، من به یاری او خواهم شتافت. - . کافی ۲ : ۳۸۰ -

**[ترجمه]

بیان

أطلّ علیه أشرف و فی بعض النسخ بالظاء المعجمه.

**[ترجمه]أطل علیه: مشرف بودن، در برخی از نسخه ها با ظاء معجمه آمده است.

**[ترجمه]

«۳۶»

سن، المحاسن ابْنُ مَحْبُوبٍ رَفَعَهُ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: مَنْ مَاتَ یَوْمَ الْجُمُعَهِ کُتِبَ لَهُ بَرَاءَهٌ مِنْ ضَغْطَهِ الْقَبْرِ.

**[ترجمه]محاسن: امام صادق علیه السلام فرمود: هر کس روز جمعه از دنیا برود، از فشار قبر در امان است. - . محاسن: ۶۰ -

**[ترجمه]

«۳۷»

سن، المحاسن ابْنُ فَضَّالٍ عَنْ أَبِی جَمِیلَهَ عَنِ ابْنِ طَرِیفٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: مَنْ مَاتَ لَیْلَهَ الْجُمُعَهِ کَتَبَ اللَّهُ لَهُ بَرَاءَهً مِنْ عَذَابِ النَّارِ وَ مَنْ مَاتَ یَوْمَ الْجُمُعَهِ أُعْتِقَ مِنَ النَّارِ.

**[ترجمه]محاسن: امام باقر علیه السلام فرمود: به من خبر رسیده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: هر کس شب جمعه بمیرد، خداوند جواز برائت از آتش جهنم را برای او می نویسد و هر کس روز جمعه از دنیا برود، از آتش آزاد می شود. - . محاسن: ۶۰ -

**[ترجمه]

«۳۸»

وَ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام بَلَغَنِی أَنَّ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله قَالَ مَنْ مَاتَ یَوْمَ الْجُمُعَهِ أَوْ لَیْلَهَ الْجُمُعَهِ رُفِعَ عَنْهُ عَذَابُ الْقَبْرِ.

**[ترجمه]امام باقر علیه السلام فرمود: به من خبر رسیده است که رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: هر کس شب جمعه ویا روز جمعه بمیرد، عذاب قبر از او برداشته می شود. - . محاسن: ۶۰ -

**[ترجمه]

«۳۹»

یر، بصائر الدرجات سَلَمَهُ بْنُ خَطَّابٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ عِیسَی بْنِ شَلَقَانَ (۱)قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ إِنَّ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ عَلِیّاً علیه السلام کَانَتْ لَهُ خُئُولَهٌ فِی بَنِی مَخْزُومٍ وَ إِنَّ شَابّاً مِنْهُمْ أَتَاهُ فَقَالَ یَا خَالِی إِنَّ أَخِی وَ ابْنَ أَبِی مَاتَ وَ قَدْ حَزِنْتُ عَلَیْهِ حُزْناً شَدِیداً قَالَ فَتَشْتَهِی أَنْ تَرَاهُ قَالَ نَعَمْ قَالَ فَأَرِنِی قَبْرَهُ فَخَرَجَ وَ مَعَهُ بُرْدُ رَسُولِ اللَّهِ السَّحَابُ فَلَمَّا انْتَهَی إِلَی الْقَبْرِ تَمَلْمَلَتْ شَفَتَاهُ ثُمَّ رَکَضَهُ بِرِجْلِهِ فَخَرَجَ مِنْ قَبْرِهِ وَ هُوَ یَقُولُ رمیکا بِلِسَانِ الْفُرْسِ فَقَالَ لَهُ عَلِیٌّ علیه السلام أَ لَمْ تَمُتْ وَ أَنْتَ رَجُلٌ مِنَ الْعَرَبِ قَالَ بَلَی وَ لَکِنَّا مِتْنَا عَلَی سُنَّهِ فُلَانٍ وَ فُلَانٍ فَانْقَلَبَتْ أَلْسِنَتُنَا.

ص: ۲۳۰

۱- بفتح الشین المعجمه و اللام و القاف هو عیسی بن صبیح العزرمی، عربی صلیب، روی عن أبی عبد اللّه علیه السلام، وثقه النجاشیّ و قال: له کتاب.

**[ترجمه]بصائر الدرجات: امام صادق علیه السلام فرمود: امیرالمؤمنین دایی اشخاصی از قبیله بنی مخزوم بود؛ جوانی از آنان به نزد حضرت آمد و گفت: دایی جان! برادر من و فرزند پدرم، مُرد و من به شدت از مرگش محزون گشتم! حضرت فرمود: دوست داری او را ببینی؟ گفت: بله؛ فرمود: قبرش را به من نشان بده! پس حضرت در حالی که« سحاب» جامه رسول خدا را به تن داشت؛ وقتی به نزد قبر رسید، دو لب مبارکش تکانی خورد، سپس با پای خود به سمت او شتابان رفت؛ آن میت از قبرش خارج شد در حالی که به زبان فارسی می گفت:« رمیکا» پس علی علیه السلام به او فرمود: آیا تو در حالی که مردی از عرب بودی نمردی؟ گفت: بله؛ ولی بر سنت فلانی و فلانی(یعنی اولی و دومی) مردیم، پس درر نتیجه زبان های ما منقلب و دگرگون گردید! - . بصائر الدرجات ۶ : ۲۶۲ -

ص: ۲۳۰

**[ترجمه]

«۴۰»

یر، بصائر الدرجات عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ فَضَّالٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلَاءِ بْنِ يَحْيَى الْمَكْفُوفِ عَنْ عُمَرَ بْنِ أَبِي زِيَادٍ عَنْ عَطِيَّةَ الْأَبْزَارِيِّ (۱)قَالَ: طَافَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بِالْكَعْبَةِ فَإِذَا آدَمُ بِحِذَاءِ الرُّكْنِ الْيَمَانِيِّ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله ثُمَّ انْتَهَى إِلَى الْحَجَرِ فَإِذَا نُوحٌ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِحِذَائِهِ رَجُلٌ طَوِيلٌ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله.

**[ترجمه]بصائر الدرجات: ابزاری می گوید: رسول خدا (ص) کعبه را طواف کرد و ناگهان دید که آدم مقابل رکن یمانی است. پس رسول خدا (ص) به او سلام کرد و به حجر الاسود رسید و ناگهان نوح علیه السلام را که مرد بلند قامتی بود را مقابل آن دید و بر او نیز سلام نمود. - . بصائر الدرجات ۶ : ۲۶۶ -

**[ترجمه]

«۴۱»

یر، بصائر الدرجات مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ عَنِ الْحَكَمِ بْنِ بَكْرٍ (۲)عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْمُكَارِي عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامُ لَقِيَ أَبَا بَكْرٍ فَقَالَ لَهُ مَا أَمَرَكَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَنْ تُطِيعَنِي فَقَالَ لَا وَ لَوْ أَمَرَنِي لَفَعَلْتُ قَالَ فَانْطَلِقْ بِنَا إِلَى مَسْجِدِ قُبَاءَ فَانْطَلَقَ مَعَهُ فَإِذَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يُصَلِّي فَلَمَّا انْصَرَفَ قَالَ عَلِيٌّ يَا رَسُولَ اللَّهِ إِنِّي قُلْتُ لِأَبِي بَكْرٍ مَا أَمَرَكَ رَسُولُ اللَّهِ أَنْ تُطِيعَنِي فَقَالَ لَا فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بَلَى قَدْ أَمَرْتُكَ فَأَطِعْهُ قَالَ فَخَرَجَ فَلَقِيَ عُمَرَ وَ هُوَ ذَعِرٌ فَقَالَ لَهُ مَا لَكَ فَقَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله كَذَا وَ كَذَا قَالَ تَبّاً لِأُمَّتِكَ تَتْرُكُ أَمْرَهُمْ مَا تَعْرِفُ سِحْرَ بَنِي هَاشِمٍ.

**[ترجمه]بصائر الدرجات: حضرت صادق علیه السّلام فرمود: حضرت امیر المؤمنین علیه السّلام ابا بکر را دید، به او فرمود: مگر پیامبر اکرم به تو دستور نداد که از من اطاعت کنی؟ جواب داد: نه، اگر دستور بدهد انجام می دهم. فرمود: برویم به مسجد قبا. پس ابو بکر با حضرت راه افتاد و ناگهان مشاهده کردند پیامبر صلی الله علیه و آله مشغول نماز است، پس از تمام

شـدن نماز علی علیه السّـلام عرض کرد: یا رسول اللّه، من به ابو بکر گفتم: خدا و پیامبرش به تو دسـتور داده اند از من اطاعت کنی، جواب داد: نه.

پیـامبر اکرم(ص) فرمود من تو را دسـتور می دهم از او اطـاعت کن. ابو بکر خـارج شـد در بین راه، عمر او را دیـد که بیمناک است. پرسید: چه شده؟ جواب داد: پیامبر اکرم صلّی اللّه علیه و آله و سلّم به من چنین و چنان فرمود.

عمر گفت: مرگ بر ملتی که تو را فرمان روای خود کنند، تو سحر بنی هاشم را نمی دانی؟ - . بصائر الدرجات ۶ : ۲۶۹ -

**[ترجمه]

«۴۲»

یر، بصـائر الـدرجات مُحَمَّدُ بْنُ عِیسَـی عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ أَبِی الْبِلَادِ عَنْ عُبَیْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْخَثْعَمِیِّ (۳)عَنْ أَبِی إِبْرَاهِیمَ علیه السـلام قَالَ: خَرَجْتُ مَعَ أَبِی إِلَی بَعْضِ أَمْوَالِهِ فَلَمَّا بَرَزْنَا إِلَی الصَّحْرَاءِ اسْتَقْبَلَهُ شَیْخٌ أَبْیَضُ الرَّأْسِ وَ اللِّحْیَهِ فَسَلَّمَ عَلَیْهِ فَنَزَلَ إِلَیْهِ أَبِی أَسْـمَعُهُ یَقُولُ لَهُ جُعِلْتُ فِدَاکَ ثُمَّ جَلَسَـا فَتَسَاءَلَا طَوِیلًا ثُمَّ قَامَ الشَّیْخُ وَ انْصَـرَفَ وَ وَدَّعَ أَبِی وَ قَامَ یَنْظُرُ فِی قَفَاهُ حَتَّی تَوَارَی عَنْهُ فَقُلْتُ لِأَبِی مَنْ هَذَا الشَّیْخُ الَّذِی سَمِعْتُکَ تَقُولُ لَهُ مَا لَمْ تَقُلْهُ لِأَحَدٍ قَالَ هَذَا أَبِی.

**[ترجمه]بصائر الدرجات: حضـرت صادق علیه السّـلام فرمود: با پدرم بر سر یکی از مزرعه ها رفتیم، در راه پیرمردی با مو و ریش سپیـد دیـدیم که جلو آمـد، پـدرم پیاده شـد و سـلام کرد، شـنیدم پـدرم به او می گوید: فدایت شوم. مدتی با هم سـخن گفتند، سپس پیرمرد برخاست، پدرم با او وداع کرد و رفت و ما به او نگاه می کردیم تا وقتی که ناپدید شد.

به پدرم گفتم: این پیرمرد که بود؟ شـنیدم با او به گونه ای صـحبت می کردید که با کسی چنین سخن نگفته اید. پاسخ داد: او پدرم بود. - . بصائر الدرجات ۶ : ۲۷۰ -

**[ترجمه]

«۴۳»

یر، بصـائر الـدرجات مُحَمَّدُ بْنُ عِیسَـی عَنْ عُثْمَـانَ بْنِ عِیسَـی عَمَّنْ أَخْبَرَهُ عَنْ عَبَایَهَ الْأَسَـدِیِّ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَی أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام وَ عِنْدَهُ رَجُلٌ رَثُّ الْهَیْئَهِ وَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ ع

۱- عده الشیخ فی رجاله من أصحاب الصادق علیه السلام، و حاله مجهول.

۲- لم نجـد له ذکرا فی کتب الـتراجم، و الموجـود فی البصـائر. عن بکر. و فی طریق آخر للروایه یوجـد فی البصـائر: محمّـد بن الحسین، عن الحکم بن مسکین، عن أبی سعید. و فی ذیله: تبا لامه ولوک أمرهم إلخ. و فی البصائر روایات اخری فی ذلک.

٣- لم نجد له ذكرا في كتب التراجم.

مُقْبِلٌ عَلَيْهِ يُكَلِّمُهُ فَلَمَّا قَامَ الرَّجُلُ قُلْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مَنْ هَذَا الَّذِی أَشْغَلَکَ عَنَّا قَالَ هَذَا وَصِیُّ مُوسَی علیه السلام.

أقول قد أوردنا أمثال تلک الأخبار الداله علی الأجساد المثالیه فی باب احتجاج أمیر المؤمنین علیه السلام علی أبی بکر و فی باب غصب الخلافه و فی باب کفر الثلاثه و فی باب أن الأئمه علیهم السلام یظهرون بعد الموت و فی أبواب المعجزات فلا نوردها هنا حذرا من الإطاله و التکرار.

**[ترجمه]بصائر الدرجات: عبایه اسدی گفت: خدمت امیر المؤمنین علیه السّلام رسیدم مردی با لباس کهنه خدمت ایشان بود، امیر المؤمنین علیه السّلام

ص: ۲۳۱

روی به جانب او کرده با او صحبت می کرد. همین که از جای حرکت کرد، من گفتم: یا امیر المؤمنین، این که بود که شما را به خود مشغول کرده بود و ما را از شما باز داشته بود؟ فرمود: این شخص وصی موسی علیه السّلام بود. - . بصائر الدرجات ۶ : ۲۷۰ -

می گویم: چنین روایت هایی که بر بدن مثالی دلالت می کند، در باب احتجاج های امیرالمومنین علیه السلام بر ابوبکر و باب غصب خلافت، و در باب کفر خلفای سه گانه، و باب ظهور ائمه علیهم السلام پس از مرگ، و باب معجزه ها ذکر کردیم، و در این جا برای پرهیز از طولانی شدن سخن از بیان آن خودداری نمودیم.

**[ترجمه]

«۴۴»

یر، بصائر الدرجات إِبْرَاهِیمُ بْنُ هَاشِمٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ أَسْبَاطٍ عَنْ بَکْرِ بْنِ جَنَاحٍ عَنْ رَجُلٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: لَمَّا مَاتَتْ فَاطِمَهُ بِنْتُ أَسَدٍ أُمُّ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ جَاءَ عَلِیٌّ إِلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَا أَبَا الْحَسَنِ مَا لَکَ قَالَ أُمِّی مَاتَتْ قَالَ فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله وَ أُمِّی وَ اللَّهِ ثُمَّ بَکَی وَ قَالَ وَا أُمَّاهْ ثُمَّ قَالَ لِعَلِیٍّ علیه السلام هَذَا قَمِیصِی فَکَفِّنْهَا فِیهِ وَ هَذَا رِدَائِی فَکَفِّنْهَا فِیهِ فَإِذَا فَرَغْتُمْ فَآذِنُونِی فَلَمَّا أُخْرِجَتْ صَلَّی عَلَیْهَا النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله صَلَاهً لَمْ یُصَلِّ قَبْلَهَا وَ لَا بَعْدَهَا عَلَی أَحَدٍ مِثْلَهَا ثُمَّ نَزَلَ عَلَی قَبْرِهَا فَاضْطَجَعَ فِیهِ ثُمَّ قَالَ لَهَا یَا فَاطِمَهُ قَالَتْ لَبَّیْکَ یَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ فَهَلْ وَجَدْتِ مَا وَعَدَ رَبُّکِ حَقّاً قَالَتْ نَعَمْ فَجَزَاکَ اللَّهُ خَیْرَ جَزَاءٍ وَ طَالَتْ مُنَاجَاتُهُ فِی الْقَبْرِ فَلَمَّا خَرَجَ قِیلَ یَا رَسُولَ اللَّهِ لَقَدْ صَنَعْتَ بِهَا شَیْئاً فِی تَکْفِینِکَ إِیَّاهَا ثِیَابَکَ وَ دُخُولِکَ فِی قَبْرِهَا وَ طُولِ مُنَاجَاتِکَ وَ طُولِ صَلَاتِکَ مَا رَأَیْنَاکَ صَنَعْتَهُ بِأَحَدٍ قَبْلَهَا قَالَ أَمَّا تَکْفِینِی إِیَّاهَا فَإِنِّی لَمَّا قُلْتُ لَهَا یُعْرَضُ النَّاسُ یَوْمَ یُحْشَرُونَ مِنْ قُبُورِهِمْ فَصَاحَتْ وَ قَالَتْ وَا سَوْأَتَاهْ فَلَبِسْتُهَا ثِیَابِی وَ سَأَلْتُ اللَّهَ فِی صَلَاتِی عَلَیْهَا أَنْ لَا یُبْلِیَ أَکْفَانَهَا حَتَّی تَدْخُلَ الْجَنَّهَ فَأَجَابَنِی إِلَی ذَلِکَ وَ أَمَّا دُخُولِی فِی قَبْرِهَا فَإِنِّی قُلْتُ لَهَا یَوْماً إِنَّ الْمَیِّتَ إِذَا أُدْخِلَ قَبْرَهُ وَ انْصَرَفَ النَّاسُ عَنْهُ دَخَلَ عَلَیْهِ مَلَکَانِ مُنْکَرٌ وَ نَکِیرٌ فَیَسْأَلَانِهِ فَقَالَتْ وَا غَوْثَاهْ بِاللَّهِ فَمَا زِلْتُ أَسْأَلُ رَبِّی فِی قَبْرِهَا حَتَّی فُتِحَ لَهَا بَابٌ مِنْ قَبْرِهَا إِلَی الْجَنَّهِ فَصَارَ رَوْضَهً مِنْ رِیَاضِ الْجَنَّهِ.

يج، الخرائج و الجرائح مرسلا (1)مثله.

ص: ٢٣٢

١- مع اختلاف يسير. م.

**[ترجمه]بصائر الدرجات: امام صادق علیه السلام فرمود: هنگامی که فاطمه بنت اسد، از دنیا رفت، امیرالمومنین علیه السلام نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمد و رسول خدا به او فرمود: ای ابالحسن، چه شده است؟ فرمود: مادرم از دنیا رفت. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: به خدا قسم او مادر من نیز بود و سپس گریست و فرمود: وا اماه، آنگاه به علی علیه السلام فرمود: این پیراهن من است، او را در این پیراهن کفن کن، و این ردای من است، او را در این ردا کفن کن. هنگامی که از این کار فارغ شدی، به من خبر ده.

پس از غسل و کفن ایشان، پیامبر صلی الله علیه و آله چنان نمازی بر او خواند که قبل و بعد از آن برای هیچ کس چنین نماز میتی را به جا نیاورد، پیامبرصلی الله علیه وآله در میان قبر مادر امیر مومنان علیه السلام(فاطمه بنت اسد علیها السلام) کمی دراز کشید و توقف کرد،(با او صحبت نمود و مسایلی را به او تلقین کرد تا از عذاب قبر رهایی یابد.)

سپس رسول خدا صلی الله علیه و آله وارد قبر فاطمه بنت اسد علیها السلام شد و خطاب به ایشان فرمود: ای فاطمه! فاطمه علیها السلام در جواب عرض کرد: بلی ای رسول خدا. رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: آیا آن چه را که پروردگارت وعده داد، حق یافته ای؟ عرض کرد: بلی خداوند به شما جزای خیر دهد. مناجات آن حضرت در قبر طولانی شد. پس وقتی که از قبر خارج شد، به حضور آن حضرت عرض شد: ای رسول خدا! چرا نسبت به فاطمه بنت اسد علیها السلام کارهایی انجام دادی، از قبیل این که او را با لباس خودت کفن کردی، و در قبرش وارد شدی و با ایشان نجوای طولانی داشتی، همچنین در حقش دعای طولانی نمودی، در حالی که تا به حال ندیدیم که با کسی دیگر این اعمال را انجام داده باشید؟

حضرت فرمودند: اما این که او را با لباس خودم کفن نمودم، به خاطر این بود که وقتی به او گفتم: روز قیامت مردم لخت و عریان از قبرهایشان محشور و زنده می شوند، فریاد زد و گفت: وای بر رسوایی آن روز، پس لباسم را به او پوشاندم و دعایی که برای او نمودم از خدا خواستم کفن هایش را کهنه و پاره نکند تا این که وارد بهشت شود، پس خداوند دعایم را اجابت نمود.

و اما این که وارد قبر شدم، برای این بود که روزی به او گفتم: وقتی که میت را وارد قبرش می کنند و مردم بر می گردند، دو ملك منکر و نکیر بر او وارد می شوند و از او سوال می کنند. فاطمه گفت: وای به خدا پناه می برم. پس مادامی که در قبرش بودم از خدا تقاضا می نمودم تا این که از قبرش به طرف بهشت دری گشوده شد و قبرش باغی از باغ های بهشت گردید. - . بصائر الدرجات ۶ : ۲۷۴ -

مثل این حدیث در کتاب خرائج و جرائح نیز نقل شده است. - . الخرائج و الجرائح ۱ : ۹۰ -

ص: ۲۳۲

**[ترجمه]

سن، المحاسن عُثْمَانُ بْنُ عِيسَى عَنْ أَبِی بَصِيرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: إِنَّ جُلَّ عَذَابِ الْقَبْرِ فِی الْبَوْلِ.

**[ترجمه]محاسن: امام صادق عليه السلام فرمود: همانا بيشترين عامل عذاب قبر از ناحيه(عدم رعايت طهارت از) ادرار است، (يعنى كسى كه در مورد نجاست و طهارت، لاابالى است.) - . محاسن: ۷۸ -

**[ترجمه]

«۴۶»

خص، منتخب البصائر ير، بصائر الدرجات الْحُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنِ الْمُعَلَّى عَنْ أَبِی الْفَضْلِ الْمَدِينِيِّ عَنْ أَبِی مَرْيَمَ الْأَنْصَارِيِّ عَنْ مِنْهَالِ بْنِ عَمْرٍو عَنْ زِرِّ بْنِ حُبَيْشٍ (۱)قَالَ سَمِعْتُ عَلِيّاً عليه السلام يَقُولُ إِنَّ الْعَبْدَ إِذَا أُدْخِلَ حُفْرَتَهُ أَتَاهُ مَلَكَانِ اسْمُهُمَا مُنْكَرٌ وَ نَكِيرٌ فَأَوَّلُ مَنْ يَسْأَلَانِهِ عَنْ رَبِّهِ ثُمَّ عَنْ نَبِيِّهِ ثُمَّ عَنْ وَلِيِّهِ فَإِنْ أَجَابَ نَجَا وَ إِنْ عَجَزَ عَذَّبَاهُ فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ مَا لِمَنْ عَرَفَ رَبَّهُ وَ نَبِيَّهُ وَ لَمْ يَعْرِفْ وَلِيَّهُ فَقَالَ مُذَبْذَبٌ (۲)لَا إِلَى هَؤُلَاءِ وَ لَا إِلَى هَؤُلَاءِ وَ مَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا ذَلِكَ لَا سَبِيلَ لَهُ وَ قَدْ قِيلَ لِلنَّبِيِّ صلى الله عليه و آله مَنِ الْوَلِيُّ يَا نَبِيَّ اللَّهِ قَالَ وَلِيُّكُمْ فِی هَذَا الزَّمَانِ عَلِيٌّ وَ مِنْ بَعْدِهِ وَصِيُّهُ وَ لِكُلِّ زَمَانٍ عَالِمٌ يَحْتَجُّ اللَّهُ بِهِ لِئَلَّا يَكُونَ كَمَا قَالَ الضُّلَّالُ قَبْلَهُمْ حِينَ فَارَقَتْهُمْ أَنْبِيَاؤُهُمْ رَبَّنا لَوْ لا أَرْسَلْتَ إِلَيْنا رَسُولًا فَنَتَّبِعَ آياتِكَ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَذِلَّ وَ نَخْزى تَمَامُ ضَلَالَتِهِمْ جَهَالَتُهُمْ بِالْآيَاتِ وَ هُمُ الْأَوْصِيَاءُ فَأَجَابَهُمُ اللَّهُ قُلْ كُلٌّ مُتَرَبِّصٌ فَتَرَبَّصُوا فَسَتَعْلَمُونَ مَنْ أَصْحابُ الصِّراطِ السَّوِيِّ وَ مَنِ اهْتَدى وَ إِنَّمَا كَانَ تَرَبُّصُهُمْ أَنْ قَالُوا نَحْنُ فِی سَعَةٍ عَنْ مَعْرِفَةِ الْأَوْصِيَاءِ حَتَّى نَعْرِفَ إِمَاماً فَعَيَّرَهُمُ اللَّهُ بِذَلِكَ وَ الْأَوْصِيَاءُ هُمْ أَصْحَابُ الصِّرَاطِ وُقُوفٌ عَلَيْهِ لَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ عَرَفَهُمْ وَ عَرَفُوهُ وَ لَا يَدْخُلُ النَّارَ إِلَّا مَنْ أَنْكَرَهُمْ وَ أَنْكَرُوهُ لِأَنَّهُمْ عُرَفَاءُ اللَّهِ عَرَّفَهُمْ عَلَيْهِمْ عِنْدَ أَخْذِ الْمَوَاثِيقِ عَلَيْهِمْ وَ وَصَفَهُمْ فِی كِتَابِهِ فَقَالَ جَلَّ وَ عَزَّ وَ عَلَى الْأَعْرافِ رِجالٌ يَعْرِفُونَ كُلًّا بِسِيماهُمْ هُمُ الشُّهَدَاءُ عَلَى أَوْلِيَائِهِمْ وَ النَّبِيُّ الشَّهِيدُ عَلَيْهِمْ أَخَذَ لَهُمْ مَوَاثِيقَ الْعِبَادِ بِالطَّاعَةِ وَ أَخَذَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله عَلَيْهِمُ الْمَوَاثِيقَ بِالطَّاعَةِ

ص: ۲۳۳

۱- قال ابن حجر فی ص ۱۶۳ من التقريب: زر- بكسر أوله و تشديد الراء- ابن حبيش- بمهمله و موحده و معجمه مصغر- ابن حباشه- بضم المهمله- الأسدى، الكوفیّ، أبو مريم، ثقه، جليل، مخضرم، مات سنه إحدى أو اثنين، أو ثلاث و ثمانين، و هو ابن ۱۲۷ سنه انتهى. أقول: كان زر عالما بالقرآن، اعرب الناس، و كان ابن مسعود يسأله عن العربيه، أورده الشيخ فی رجاله فی أصحاب أمير المؤمنين عليه السلام و قال: كان فاضلا.

۲- المذبذب: المتحير و المتردد بين أمرين.

فَجَرَتْ نُبُوَّتُهُ عَلَيْهِمْ وَ ذَلِکَ قَوْلُ اللَّهِ فَکَیْفَ إِذا جِئْنا مِنْ کُلِّ أُمَّهٍ بِشَهِیدٍ وَ جِئْنا بِکَ عَلی هؤُلاءِ شَهِیداً یَوْمَئِذٍ یَوَدُّ الَّذِینَ کَفَرُوا وَ عَصَوُا الرَّسُولَ لَوْ تُسَوَّی بِهِمُ الْأَرْضُ وَ لا یَکْتُمُونَ اللَّهَ حَدِیثاً.

**[ترجمه]منتخب البصائر: امیرالمومنین علیه السلام فرمود: همانا بنده هنگامی که داخل قبر خود شود دو ملک نزد او حاضر شوند(یکی منکر و دیگری نکیر است) و اول چیزی که از وی سؤال کنند(از پروردگار، و پیغمبر، و امام او سؤال نمایند) پس اگر جواب دهد نجات یافته است، و اگر متحیر بماند و جواب نگوید عذابش نمایند مردی از حضرت پرسید: کسی که خدا و رسولش را بشناسد ولی امامش را نشناسد چه سرنوشتی دارد؟ فرمود: متحیر و مردد است و نه به سمت خوبان و نه به سمت بدان می رود؛ و هر کس را خدا گمراه کند تو بر(هدایت) او راهی نخواهی یافت. این چنین شخصی راهی ندارد. و به پیامبر (ص) عرض شد: ای نبیّ خدا! امام کیست؟ فرمود: امام درر این زمان علی علیه السلام است و پس از او وصیّ او و در هر زمانی عالمی وجود دارد که خدا او را حجت قرار داده و به او احتجاج می کند تا مانند گمراهان سابق نباشند که هنگامی که انبیایشان از آنان جدا شدند، گفتند: پروردگارا! چرا پیامبری برای ما نفرستادی تا از آیات تو پیروی کنیم، پیش از آن که ذلیل و رسوا شویم؟ تمام گمراهی آنان این بود که به آیات که همان اوصیا بودند، جهالت داشتند؛ پس خداوند به آنان پاسخ داد:« بگو: «همه (ما و شما) در انتظاریم! (ما در انتظار وعده پیروزی، و شما در انتظار شکست ما!) حال که چنین است، انتظار بکشید! امّا به زودی می دانید چه کسی از اصحاب صراط مستقیم، و چه کسی هدایت یافته است» و انتظار آنان این بود که می گفتند: ما از معرفت اوصیا راحتیم تا امامی را بشناسیم! پس خدا آنان را در قبال این سخنشان سرزنش فرمود و اوصیا همان اصحاب صراط هستند که بر صراط ایستاده اند و داخل بهشت نمی شود مگر کسی که آنان را بشناسد و آن اوصیا نیز او را بشناسند و داخل جهنم نمی شود مگر کسی که آنان را نشناسد و آنان نیز او را نشناسند؛ زیرا آنان عارفان به خدایند که خدا آنان را به مردم شناساند هنگامی که از آنان اخذ پیمان می کرد و در کتاب خود آنان را وصف فرمود:« و بر «اعراف» مردانی هستند که هر یک از آنان را از چهره شان می شناسند» آنان بر دوستانشان گواه و پیامبر بر آنان گواه است و خدا پیمان اطاعت از ایشان را از آنان گرفته است و پیامبر نیز پیمان اطاعت از ایشان را از آنان گرفته است

ص: ۲۳۳

و نبوت او بر آنان جاری است و اینست سخن خدا که فرمود:« حال آن ها چگونه است آن روزی که از هر امتی، شاهد و گواهی (بر اعمالشان) می آوریم، و تو را نیز بر آنان گواه خواهیم آورد؟ در آن روز، آن ها که کافر شدند و با پیامبر (ص) بمخالفت برخاستند، آرزو می کنند که ای کاش (خاک بودند، و) خاک آن ها با زمینهای اطراف یکسان می شد (و بکلی محو و فراموش می شدند). در آن روز، (با آن همه گواهان،) سخنی را نمی توانند از خدا پنهان کنند.» - . بصائر الدرجات ۱۰ - ۴۵۴ :

**[ترجمه]

«۴۷»

سن، المحاسن أَبِی عَنْ حَمْزَهَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ عَنْ جَمِیلِ بْنِ دَرَّاجٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام إِنَّ الْمُؤْمِنِینَ إِذَا أَخَذُوا مَضَاجِعَهُمْ

أَصْعَدَ اللَّهُ بِأَرْوَاحِهِمْ إِلَيْهِ فَمَنْ قَضَى لَهُ عَلَيْهِ الْمَوْتَ جَعَلَهُ فِی رِيَاضِ الْجَنَّهِ كُنُوزِ (۱)رَحْمَتِهِ وَ نُورِ عِزَّتِهِ وَ إِنْ لَمْ يُقَدِّرْ عَلَيْهَا الْمَوْتَ بَعَثَ بِهَا مَعَ أُمَنَائِهِ مِنَ الْمَلَائِكَهِ إِلَى الْأَبْدَانِ الَّتِی هِیَ فِيهَا.

**[ترجمه]محاسن: امام صادق علیه السلام فرمود: مؤمنین، وقتی که در خوابگاه های خود خوابیدند، خدا روح آن ها را به سوی خود می برد. اگر مرگ بر آن ها مقدر شده باشد، در باغ های بهشت و گنج های رحمتش و نور عزتش جای دهد، و اگر حکم فرمان مرگ برای او نباشد، با ملائکه به ابدان خود برگرداند. - . محاسن: ۱۷۸ -

**[ترجمه]

«۴۸»

سن، المحاسن ابْنُ فَضَّالٍ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام (۲)قَالَ: ذَكَرَ الْأَرْوَاحَ أَرْوَاحَ الْمُؤْمِنِينَ فَقَالَ يَلْتَقُونَ قُلْتُ يَلْتَقُونَ قَالَ نَعَمْ وَ يَتَسَاءَلُونَ وَ يَتَعَارَفُونَ حَتَّى إِذَا رَأَيْتَهُ قُلْتَ فُلَانٌ.

**[ترجمه]محاسن: در حضور امام صادق علیه السلام سخن از ارواح مومنان به میان آمد، حضرت فرمود: ارواح مومنان در برزخ با هم ملاقات و دیدار می کنند. آن گاه شخصی با تعجب و شگفتی از حضرت پرسید: آیا ملاقات می کنند؟ فرمود: بلی، و با یک دیگر گفتگو می نمایند و همدیگر را می شناسند. وقتی کسی را دیدی، می گویی فلانی است. - . محاسن: ۱۷۸ -

**[ترجمه]

«۴۹»

سن، المحاسن ابْنُ مَحْبُوبٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ إِسْحَاقَ الْجَازِيِّ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَيْنَ أَرْوَاحُ الْمُؤْمِنِينَ فَقَالَ أَرْوَاحُ الْمُؤْمِنِينَ فِی حُجُرَاتٍ فِی الْجَنَّهِ يَأْكُلُونَ مِنْ طَعَامِهَا وَ يَشْرَبُونَ مِنْ شَرَابِهَا وَ يَتَزَاوَرُونَ فِيهَا وَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَقِمْ لَنَا السَّاعَهَ لِتُنْجِزَ لَنَا مَا وَعَدْتَنَا قَالَ قُلْتُ فَأَيْنَ أَرْوَاحُ الْكُفَّارِ فَقَالَ فِی حُجُرَاتِ النَّارِ (۳)يَأْكُلُونَ مِنْ طَعَامِهَا وَ يَشْرَبُونَ مِنْ شَرَابِهَا وَ يَتَزَاوَرُونَ فِيهَا وَ يَقُولُونَ رَبَّنَا لَا تُقِمْ لَنَا السَّاعَهَ لِتُنْجِزَ لَنَا مَا وَعَدْتَنَا.

**[ترجمه]محاسن: راوی گوید از محضر امام صادق علیه السلام پرسیدم:

ارواح مومنین کجا هستند؟ امام فرمودند: در حجره هایی از بهشت (برزخی) از غذاهای بهشتی می خورند و از شرابهای بهشتی می نوشند و همدیگر را زیارت می کنند و این چنین می گویند: خدایا زمان قیامت را برسان تا آن وعده هایی که به ما دادی به ما برسد. پرسیدم ارواح کفار کجا هستند؟

امام فرمودند: آن ها نیز در حجره هایی از آتش گرفتار غذا و نوشیدنی های جهنمی هستند و این دعارا دارند: خدایا قیامت را نرسان تا آن وعده هایی که به ما داده ای به ما نرسد. - . محاسن: ۱۷۸ -

**[ترجمه]

«۵۰»

سن، المحاسن ابْنُ أَبِی نَجْرَانَ وَ الْبَزَنْطِیُّ مَعاً عَنْ عَاصِمِ بْنِ حُمَیْدٍ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَحَدِهِمَا علیهما السلام قَالَ: إِذَا مَاتَ الْعَبْدُ الْمُؤْمِنُ دَخَلَ مَعَهُ فِی قَبْرِهِ سِتَّةُ صُوَرٍ فِیهِنَّ صُورَةٌ أَحْسَنُهُنَّ وَجْهاً وَ أَبْهَاهُنَّ هَیْئَةً وَ أَطْیَبُهُنَّ رِیحاً وَ أَنْظَفُهُنَّ صُورَةً قَالَ فَیَقِفُ صُورَةٌ عَنْ یَمِینِهِ وَ أُخْرَی عَنْ یَسَارِهِ وَ أُخْرَی بَیْنَ یَدَیْهِ وَ أُخْرَی خَلْفَهُ وَ أُخْرَی عِنْدَ رِجْلِهِ وَ تَقِفُ

ص: ۲۳۴

۱- فی المصدر: فی کنوز.

۲- فی المصدر: عن أبی بصیر عن أبی عبد اللّه علیه السلام.

۳- فی المصدر: فی النار.

الَّتِی هِیَ أَحْسَنُهُنَّ فَوْقَ رَأْسِهِ فَإِنْ أَتِیَ عَنْ یَمِینِهِ مَنَعَتْهُ الَّتِی عَنْ یَمِینِهِ ثُمَّ کَذَلِکَ إِلَی أَنْ یُؤْتَی مِنَ الْجِهَاتِ السِّتِّ قَالَ فَتَقُولُ أَحْسَنُهُنَّ صُورَةً وَ مَنْ أَنْتُمْ جَزَاکُمُ اللَّهُ عَنِّی خَیْراً فَتَقُولُ الَّتِی عَنْ یَمِینِ الْعَبْدِ أَنَا الصَّلَاةُ وَ تَقُولُ الَّتِی عَنْ یَسَارِهِ أَنَا الزَّکَاةُ وَ تَقُولُ الَّتِی بَیْنَ یَدَیْهِ أَنَا الصِّیَامُ وَ تَقُولُ الَّتِی خَلْفَهُ أَنَا الْحَجُّ وَ الْعُمْرَةُ وَ تَقُولُ الَّتِی عِنْدَ رِجْلَیْهِ أَنَا بِرُّ مَنْ وَصَلْتِ مِنْ إِخْوَانِکَ ثُمَّ یَقُلْنَ مَنْ أَنْتِ فَأَنْتِ أَحْسَنُنَا وَجْهاً وَ أَطْیَبُنَا رِیحاً وَ أَبْهَانَا هَیْئَةً فَتَقُولُ أَنَا الْوَلَایَةُ لِآلِ مُحَمَّدٍ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهِمْ أَجْمَعِینَ.

**[ترجمه]محاسن: یکی از صادقین علیهما السلام فرمود: وقتی بنده مومن می میرد و وارد قبر و برزخ می شود شش چهره ی نورانی با او وارد قبر می شوند، در بین این شش صورت یکی از همه نورانی تر و زیباتر و بشاش تر و زیباتر است، یکی از آن ها طرف راست این شخص در قبر قرار می گیرد، یکی چپ او، یکی روبروی او، یکی پشت سر او، یکی نزدیک پاهای او، آن که از

ص: ۲۳۴

همه نورانی تر است بالای سر او می ایستد. این شخص که در قبر آرمید، این شش صورت در برابر هر حادثه و مشکلی که بخواهد به او آسیب برساند از هر طرف از وی حمایت می کنند.

آن که از همه نورانی تر است از دیگران می پرسد: شما کیستید؟ خدا جزای خیر به شما بدهد آن که طرف راست قرار دارد می گوید: من نمازم، و آن که طرف چپ قرار دارد می گوید: من زکاتم، و آن که جلو او قرار دارد می گوید: من روزه ام، و آن که پشت سر او قرار دارد می گوید: من حج و عمره ام، و آن که نزدیک پاهای او قرار دارد می گوید: من نیکی و احسانم که به برادران مومنت روا داشتی. بعد می گویند: شما که هستید که از ما زیباتر و خوش بوتر و با هیبت ترید؟ می گوید: من ولایت آل محمد صلوات الله علیهم هستم. - . محاسن: ۲۸۸ -

**[ترجمه]

«۵۱»

یج، الخرائج و الجرائح رَوَی عَبْدُ اللَّهِ بْنُ طَلْحَةَ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الْوَزَغِ قَالَ هُوَ الرِّجْسُ مَسْخٌ فَإِذَا قَتَلْتَهُ فَاغْتَسِلْ یَعْنِی شُکْراً وَ قَالَ إِنَّ أَبِی کَانَ قَاعِداً فِی الْحِجْرِ وَ مَعَهُ رَجُلٌ یُحَدِّثُهُ فَإِذَا هُوَ الْوَزَغُ یُوَلْوِلُ بِلِسَانِهِ فَقَالَ أَبِی علیه السلام لِلرَّجُلِ أَ تَدْرِی مَا یَقُولُ هَذَا الْوَزَغُ قَالَ الرَّجُلُ لَا أَعْلَمُ مَا یَقُولُ قَالَ فَإِنَّهُ یَقُولُ لَئِنْ ذَکَرْتَ عُثْمَانَ لَأَسُبَّنَّ عَلِیّاً وَ قَالَ إِنَّهُ لَیْسَ یَمُوتُ مِنْ بَنِی أُمَیَّةَ مَیِّتٌ إِلَّا مُسِخَ وَزَغاً وَ قَالَ علیه السلام إِنَّ عَبْدَ الْمَلِکِ لَمَّا نَزَلَ بِهِ الْمَوْتُ مُسِخَ وَزَغاً فَکَانَ عِنْدَهُ وُلْدُهُ وَ لَمْ یَدْرُوا کَیْفَ یَصْنَعُونَ وَ ذَهَبَ ثُمَّ فَقَدُوهُ فَأَجْمَعُوا عَلَی أَنْ أَخَذُوا جِذْعاً فَصَنَعُوهُ کَهَیْئَةِ رَجُلٍ فَفَعَلُوا ذَلِکَ وَ أَلْبَسُوا الْجِذْعَ ثُمَّ کَفَّنُوهُ فِی الْأَکْفَانِ لَمْ یَطَّلِعْ عَلَیْهِ أَحَدٌ مِنَ النَّاسِ إِلَّا وُلْدُهُ وَ أَنَا.

**[ترجمه]الخرائج و الجرائح: عبد اللّه بن طلحه می گوید: از امام صادق علیه السّلام در باره «وزغ» پرسیدم؟ فرمود: پلید است و همه انواعش از حیوانات مسخ شده هستند و هر گاه آن را بکشی باید غسل کنی. آن گاه فرمود: روزی پدرم در حجر اسماعیل نشسته بود و در کنار او مردی بود که با او سخن می گفت، ناگاه وزغی را دید که با زبانش ولوله می کند. پدرم به

آن مرد فرمود: آیا می دانی این وزغ چه می گوید؟ آن مرد گفت: نه، من سخن او را نمی فهمم.

امام علیه السّلام فرمود: می گوید: به خدا سوگند اگر عثمان را به دشنام یاد کنید، من نیز تا این مرد این جا است علی علیه السلام را دشنام دهم. نیز پدرم فرمود: کسی از بنی امیه نمیرد مگر آن که به صورت وزغی مسخ شود، و فرمود: هنگامی که مرگ عبد الملک فرا رسید به صورت وزغی مسخ شد و از نزد آنان که پیش او بودند بگریخت. آنان که نزد او بودند فرزندانش بودند، و چون او را از دست دادند بر آن ها گران آمد و ندانستند چه کنند، و سرانجام بر آن شدند تنه درخت خرمایی را بیاورند و آن را به شکل مردی درآورند. آن ها همین کار را کردند و به آن مجسمه چوبی زره ای آهنی پوشانیدند و در کفنش پیچیدند، و هیچ کس از آن آگاهی نیافت مگر فرزندانش و من. - . الخزائج و الجرایح ۱ : ۲۸۳ -

**[ترجمه]

«۵۲»

خص، منتخب البصائر سَعْدٌ عَنِ ابْنِ عِيسَى وَ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ مَعاً عَنِ ابْنِ بَزِيعٍ عَنْ مَنْصُورِ بْنِ يُونُسَ عَنْ أَبِي بَكْرٍ الْحَضْرَمِيِّ عَنْ أَبِي جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: لَا يُسْأَلُ فِي الْقَبْرِ إِلَّا مَنْ مَحَضَ الْإِيمَانَ مَحْضاً أَوْ مَحَضَ الْكُفْرَ مَحْضاً فَقُلْتُ لَهُ فَسَائِرُ النَّاسِ فَقَالَ يُلْهَى عَنْهُمْ.

**[ترجمه]منتخب البصائر: امام باقر علیه السلام فرمود: در قبر سئوال نمی شود مگر از کسانی که ایمان محض داشته و یا کافر محض بوده اند، گفتم پس وضع دیگران چگونه است؟ فرمود : به حال خود واگذار می شوند.

**[ترجمه]

«۵۳»

شی، تفسير العياشی عَنْ زَيْدٍ الشَّحَّامِ قَالَ: سُئِلَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ عَذَابِ الْقَبْرِ قَالَ إِنَّ أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام حَدَّثَنَا أَنَّ رَجُلًا أَتَى سَلْمَانَ الْفَارِسِيَّ فَقَالَ حَدِّثْنِي فَسَكَتَ عَنْهُ ثُمَّ عَادَ فَسَكَتَ فَأَدْبَرَ الرَّجُلُ وَ هُوَ يَقُولُ وَ يَتْلُو هَذِهِ الْآيَةَ إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ ما أَنْزَلْنا مِنَ الْبَيِّناتِ وَ الْهُدى مِنْ بَعْدِ ما بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتابِ فَقَالَ لَهُ أَقْبِلْ

ص: ۲۳۵

إِنَّا لَوْ وَجَدْنَا أَمِيناً لَحَدَّثْنَاهُ وَ لَكِنْ أَعِدَّ لِمُنْكَرٍ وَ نَكِيرٍ (۱)إِذَا أَتَيَاکَ فِی الْقَبْرِ فَسَأَلَاکَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَإِنْ شَكَكْتَ أَوِ الْتَوَيْتَ ضَرَبَاكَ عَلَى رَأْسِكَ بِمِطْرَقَةٍ (۲)مَعَهُمَا تَصِيرُ مِنْهُ رَمَاداً قَالَ فَقُلْتُ ثُمَّ مَهْ قَالَ تَعُودُ ثُمَّ تُعَذَّبُ قُلْتُ وَ مَا مُنْكَرٌ وَ نَكِيرٌ قَالَ هُمَا قَعِيدَا الْقَبْرِ قُلْتُ أَ مَلَكَانِ يُعَذِّبَانِ النَّاسَ فِي قُبُورِهِمْ فَقَالَ نَعَمْ.

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: زید شحام می گوید: از امام صادق علیه السلام درباره عذاب قبر سؤال شد، فرمود: امام باقر علیه السلام برای ما حدیث فرمود که مردی به نزد سلمان فارسی آمد و گفت: برای من حدیثی بگو، ولی سلمان با او سخن نگفت و در حالی که خاموش بود بازگشت. آن مرد نیز در حالی که آیه: «إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَى مِن بَعْدِ مَا بَيَّنَّاه لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ» را تلاوت می کرد، روی برگرداند که برود. سلمان به او گفت: به سوی من رو کن

چرا که ما اگر انسان امینی را بیابیم، احادیث را برای او بازگو می کنیم؛ اما خود را برای نکیر و منکر که در قبر به پیش تو می آیند، آماده ساز که آن دو در باره رسول الله صلی الله علیه و آله از تو می پرسند و اگر شک کنی یا به خود بپیچی و به سختی جواب دهی، با گرزی که همراهشان است بر سرت می کوبند و تو تبدیل به خاکستر می شوی. آن مرد به سلمان عرض کرد: سپس چه می شود؟ سلمان گفت: سپس باز می گردی و عذاب داده می شوی. آن مرد عرض کرد: نکیر و منکر چیست؟ سلمان گفت: آن دو، نگهبانان قبر هستند. آن مرد عرض کرد: آیا دو فرشته، مردم را در قبرهایشان شکنجه می کنند؟ سلمان گفت: آری. - . تفسیر عیاشی ۱ : ۹۰ -

**[ترجمه]

«۵۴»

م، تفسير الإمام عليه السلام قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ وَ كُنْتُمْ أَمْواتاً فَأَحْياكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ قَالَ الْإِمَامُ عليه السلام قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لِكُفَّارِ قُرَيْشٍ وَ الْيَهُودِ كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ الَّذِي دَلَّكُمْ عَلَى طُرُقِ الْهُدَى وَ جَنَّبَكُمْ إِنْ أَطَعْتُمُوهُ سُبُلَ الرَّدَى وَ كُنْتُمْ أَمْوَاتاً فِي أَصْلَابِ آبَائِكُمْ وَ أَرْحَامِ أُمَّهَاتِكُمْ فَأَحْيَاكُمْ أَخْرَجَكُمْ أَحْيَاءً ثُمَّ يُمِيتُكُمْ فِي هَذِهِ الدُّنْيَا وَ يُقْبِرُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ فِي الْقُبُورِ وَ يُنْعِمُ فِيهَا الْمُؤْمِنِينَ بِنُبُوَّةِ مُحَمَّدٍ وَ وَلَايَةِ عَلِيٍّ وَ يُعَذِّبُ فِيهَا الْكَافِرِينَ بِهِمَا ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ فِي الْآخِرَةِ بِأَنْ تَمُوتُوا فِي الْقُبُورِ بَعْدُ ثُمَّ تُحْيَوْا لِلْبَعْثِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ تُرْجَعُونَ إِلَى مَا وَعَدَكُمْ مِنَ الثَّوَابِ عَلَى الطَّاعَاتِ إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِيهَا وَ مِنَ الْعِقَابِ عَلَى الْمَعَاصِي إِنْ كُنْتُمْ مُقَارِفِيهَا فَقِيلَ لَهُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ فَفِي الْقُبُورِ نَعِيمٌ وَ عَذَابٌ قَالَ إِي وَ الَّذِي بَعَثَ مُحَمَّداً بِالْحَقِّ نَبِيّاً وَ جَعَلَهُ زَكِيّاً هَادِياً مَهْدِيّاً وَ جَعَلَ أَخَاهُ عَلِيّاً بِالْعَهْدِ وَفِيّاً وَ بِالْحَقِّ مَلِيّاً وَ لَدَى اللَّهِ مَرْضِيّاً وَ إِلَى الْجِهَادِ سَابِقاً وَ لِلَّهِ فِي أَحْوَالِهِ مُوَافِقاً وَ لِلْمَكَارِمِ حَائِزاً وَ بِنَصْرِ اللَّهِ عَلَى أَعْدَائِهِ فَائِزاً وَ لِلْعُلُومِ حَاوِياً وَ لِأَوْلِيَاءِ اللَّهِ مُوَالِياً وَ لِأَعْدَائِهِ مُنَاوِياً وَ بِالْخَيْرَاتِ نَاوِياً وَ لِلْقَبَائِحِ رَافِضاً وَ لِلشَّيْطَانِ مُخْزِياً وَ لِلْفَسَقَةِ الْمَرَدَةِ مُقْصِياً (۳)وَ لِمُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله نَفْساً وَ بَيْنَ يَدَيْهِ لَدَى الْمَكَارِهِ جُنَّةً وَ تُرْساً آمَنْتُ بِهِ أَنَا وَ أَبِي عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ عَبْدُ رَبِّ الْأَرْبَابِ الْمُفَضَّلُ عَلَى أُولِي الْأَلْبَابِ الْحَاوِي لِعُلُومِ الْكِتَابِ زَيْنُ

۱- أی هیأ لمساءلتهما.

۲- المطرقه: آله من حدید و نحوه یضرب بها الحدید و نحوه.

۳- فی تفسیر العسکریّ المطبوع: مغضبا.

مَنْ يُوَافِي يَوْمَ الْقِيَامَهِ فِي عَرَصَاتِ الْحِسَابِ بَعْدَ مُحَمَّدٍ صَفِيِّ الْكَرِيمِ الْعَزِيزِ الْوَهَّابِ إِنَّ فِي الْقَبْرِ نَعِيماً يُوَفِّرُ اللَّهُ بِهِ حُظُوظَ أَوْلِيَائِهِ وَ إِنَّ فِي الْقَبْرِ عَذَاباً يُشَدِّدُ اللَّهُ بِهِ عَلَى أَشْقِيَاءِ أَعْدَائِهِ.

أقول تمامه في باب ما يعاين المؤمن و الكافر عند الموت من قوله إن المؤمن الموالي إلى آخر الخبر.

**[ترجمه]تفسير امام عليه السلام: حضرت امام حسن عسكرى عليه السلام فرمود: رسول خدا صلى الله عليه و آله به كفرپيشگان قريش و يهود فرمود: «كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللَّهِ» او كه شما را به سوى هدايت رهنمون شد و اگر از او پيروى كنيد از راه هلاكت دورتان مى دارد «وَكُنتُمْ أَمْوَاتًا» در كمرهاى پدرانتان و رحم هاى مادرانتان «فَأَحْيَاكُمْ» زنده بيرونتان آورد «ثُمَّ يُمِيتُكُمْ» در اين دنيا و به قبر سرازيرتان كند «ثُمَّ يُحْيِيكُمْ» در قبرها و آن جا كسانى را كه به پيامبرى محمّد صلى الله عليه و آله و ولايت على عليه السلام ايمان دارند در رفاه و آسايش گذارد و كفرپيشگان را به عذاب گرفتار سازد. «ثُمَّ إِلَيْهِ تُرْجَعُونَ» پس از اين كه در قبرها مى ميريد و براى برانگيخته شدن در روز قيامت زنده مى شويد، به سوى وعده هاى خداوند باز مى گرديد، وعده ى پاداش فرمانبرى از او اگر چنين كرده باشيد و وعده كيفر نافرمانى از او اگر بدان آلوده شده باشيد. پس به حضرت گفته شد: يابن رسول الله! پس در قبور نعمت و عذاب وجود دارد؟ فرمود: بله قسم به كسى كه محمد صلى الله عليه و اله را به حق به نبوت برگزيد و او را پاك و هادى و مهدىّ قرار داد و برادرش را على قرار داد كه به عهد وفادار بود و مدت درازى با حق بود و نزد خدا مورد رضايت بود و به جهاد سبقت گير و در احوالش با خدا موافق و حائز مكارم و به يارى خدا بر دشمنان او پيروز و دارنده علوم و موالى دوستان خدا و دشمن دشمنان خدا بود و نيت خيرات را داشت و ترك كننده قبايح بود و شيطان را خوار و فاسقان متمرّد را دور نمود و جان محمد (ص) بود و در سختى ها در برابر او سپر بود؛ من و پدرم على بن ابى طالب بنده ربّ الارباب و همان كه بر صاحبان خرد تفضل مى كند و دارنده علوم كتاب است و زينت

ص: ۲۳۶

كسانى است كه در مواقف قيامت وفا دارند، بعد از محمد پيامبر برگزيده و با كرامت و عزيز و بخشنده به عذاب و ثواب قبر ايمان داريم؛ در قبر نعمتهايى است كه خدا با آن نصيب اوليايش را زياد مى كند و عذابى است كه خدا آن را بر شقاوت مندان از دشمنانش شديد و سخت مى كند. - . تفسير امام عسكرى: ۲۱۰ -

اين روايت را به طور كامل در باب مشاهدات مومن و كافر هنگام مرگ، از عبارت «إن المؤمن الموالى» تا پايان ذكر مى كنيم.

**[ترجمه]

«۵۵»

الْبُرْسِيُّ فِي مَشَارِقِ الْأَنْوَارِ، عَنِ الْفَضْلِ بْنِ شَاذَانَ مِنْ كِتَابِ صَحَائِفِ الْأَبْرَارِ أَنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام اضْطَجَعَ فِي نَجَفِ الْكُوفَهِ عَلَى الْحَصَى فَقَالَ قَنْبَرٌ يَا مَوْلَايَ أَ لَا أَفْرُشُ لَكَ ثَوْبِي تَحْتَكَ فَقَالَ لَا إِنْ هِيَ إِلَّا تُرْبَهُ مُؤْمِنٍ أَوْ مُزَاحَمَتُهُ فِي مَجْلِسِهِ فَقَالَ الْأَصْبَغُ بْنُ نُبَاتَهَ أَمَّا تُرْبَهُ مُؤْمِنٍ فَقَدْ عَلِمْنَا أَنَّهَا كَانَتْ أَوْ سَتَكُونُ فَمَا مَعْنَى مُزَاحَمَتِهِ فِي مَجْلِسِهِ فَقَالَ يَا ابْنَ نُبَاتَهَ إِنَّ فِي هَذَا الظَّهْرِ

أَرْوَاحَ كُلِّ مُؤْمِنٍ وَ مُؤْمِنَةٍ فِی قَوَالِبَ مِنْ نُورٍ عَلَی مَنَابِرَ مِنْ نُورٍ.

**[ترجمه]مشارق الانوار: امیرالمومنین علیه السلام در نجف بر سنگ ها دراز کشید در حالی که به پشت روی زمین خوابیده بود زیرش فرشی نبود. قنبر عرض کرد: یا امیر المؤمنین، اجازه می دهی فرشی زیر شما پهن کنیم؟ فرمود: نه، مگر نه این است که این خاک خوابگاه مؤمن است یا محل تنگنای او در مجلسش.

اصبغ می گوید: گفتم: یا امیر المؤمنین، تربت مؤمن را می دانیم که یا بوده و یا می شود، اما تنگنای او در مجلسش چگونه است؟ فرمود: ای پسر نباته، اگر دیده شما باز شود خواهید دید در پشت این نجف(قبرستان وادی السلام) ارواح هر مؤمنی را در قالب هایی از نور که بر منبرهایی از نور قرار دارد. - . مشارق انوار الیقین: ۱۳۴ -

**[ترجمه]

«۵۶»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: إِذَا وُضِعَ الرَّجُلُ فِی قَبْرِهِ أَتَاهُ مَلَكَانِ مَلَكٌ عَنْ یَمِینِهِ وَ مَلَكٌ عَنْ شِمَالِهِ وَ أُقِیمَ الشَّیْطَانُ بَیْنَ یَدَیْهِ عَیْنَاهُ مِنْ نُحَاسٍ فَیُقَالُ لَهُ كَیْفَ تَقُولُ فِی هَذَا الرَّجُلِ الَّذِی خَرَجَ بَیْنَ ظَهْرَانَیْكُمْ قَالَ فَیَفْزَعُ لِذَلِكَ فَیَقُولُ إِنْ كَانَ مُؤْمِناً عَنْ مُحَمَّدٍ تَسْأَلَانِی فَیَقُولَانِ لَهُ عِنْدَ ذَلِكَ نَمْ نَوْمَةً لَا حُلُمَ فِیهَا وَ یُفْسَحُ لَهُ فِی قَبْرِهِ سَبْعَةَ أَذْرُعٍ وَ یَرَی مَقْعَدَهُ مِنَ الْجَنَّةِ وَ إِنْ كَانَ كَافِراً قِیلَ لَهُ مَا تَقُولُ فِی هَذَا الرَّجُلِ الَّذِی خَرَجَ بَیْنَ ظَهْرَانَیْكُمْ فَیَقُولُ مَا أَدْرِی وَ یُخَلَّی بَیْنَهُ وَ بَیْنَ الشَّیْطَانِ وَ یُضْرَبُ بِمِرْزَبَةٍ مِنْ حَدِیدٍ یَسْمَعُ صَوْتَهُ كُلُّ شَیْ ءٍ وَ هُوَ قَوْلُ اللَّهِ یُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِینَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ فِی الْآخِرَهِ وَ یُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِینَ وَ یَفْعَلُ اللَّهُ ما یَشاءُ.

شی، تفسیر العیاشی عَنْ زُرَارَةَ وَ حُمْرَانَ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ وَ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام مِثْلَهُ.

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: امام باقر علیه السلام فرمود: هنگامی که مرد در قبرش قرار می گیرد، دوملك یکی از جانب راست و دیگری از جانب چپ بر وی حاضر می شوند و شیطان [نیز در آن جا] در برابرش قرار دارد [تا او را اغوا کند]، چشم هایش مانند مس گداخته است، [به او از سوی فرشتگان] گفته می شود: تو چه می گویی در خصوص مردی که در میان شما ظاهر شد و گمان می کرد که پیامبر است؟

[شخص مرده] ناراحت شده و وحشت خاصی برایش پیش می آید. پس اگر مؤمن بود[و تحت حفظ ملائکه قرار داشت] می گوید: محمد رسول خداست؛ پس در این هنگام گفته می شود: آرام گیر [به صورتی که] هیچ گونه ناراحتی در این آرامش نداشته باشد و عالم او [در برزخ و] قبر وسعت داده می شود به اندازه ی هفت زراع و جایگاه خویش را در بهشت می بیند. و اگر کافر باشد، به او گفته می شود: در مورد این مردی که در میان شما ظاهر شد(و ادعای نبوت داشت) چه می گویی؟ می گوید: نمی دانم! و بین او و شیطان خالی می شود و با عصایی از آهن بر سرش کوبیده می شود که صدای آن را هر چیزی می شنود و این همان گفتار خداوند است: «خدا کسانی را که ایمان آورده اند، در زندگی دنیا و آخرت با سخن استوار و ثابت می گرداند و ظالمان را گمراه می کند و خدا آن چه بخواهد انجام می دهد». - . تفسیر عیاشی ۲ : ۲۴۴ -

در تفسیر عیاشی نیز حدیث مشابهی از امام صادق علیه السلام نقل شده است. - . تفسیر عیاشی ۲ : ۲۴۴ -

**[ترجمه]

«۵۷»

قب، المناقب لابن شهرآشوب كِتَابُ الشِّيرَازِيِّ سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ عَنِ الزُّهْرِيِّ عَنْ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ فِي قَوْلِهِ يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ يَعْنِي بِقَوْلِ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ

ص: ۲۳۷

مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ فِی الْحَیاهِ الـدُّنْیا ثُمَّ قَالَ وَ فِی الْآخِرَهِ قَالَ هَذَا فِی الْقَبْرِ یَدْخُلَانِ عَلَیْهِ مَلَکَانِ فَظَّانِ غَلِیظَانِ یَحْفِرَانِ الْقَبْرَ بِأَنْیَابِهِمَا وَ أَصْوَاتُهُمَا کَالرَّعْدِ الْقَاصِفِ (۱)وَ أَعْیُنُهُمَا کَالْبَرْقِ الْخَاطِفِ وَ مَعَ کُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِرْزَبَهٌ فِیهَا ثَلَاثُمِائَهٍ وَ سِتُّونَ عُقْدَهً فِی کُلِّ عُقْدَهٍ (۲)ثَلَاثُمِائَهٍ وَ سِتُّونَ حَلْقَهً وَزْنُ کُلِّ حَلْقَهٍ کَوَزْنِ حَدِیدِ الدُّنْیا لَوِ اجْتَمَعَ عَلَیْهَا أَهْلُ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ أَنْ یُقِلُّوهَا (۳)مَا أَقَلُّوهَا هِیَ فِی أَیْدِیهِمْ أَخَفُّ مِنْ جَنَاحِ بَعُوضٍ فَیَدْخُلَانِ الْقَبْرَ عَلَی الْمَیِّتِ وَ یُجْلِسَانِهِ فِی قَبْرِهِ وَ یَسْأَلَانِهِ مَنْ رَبُّکَ فَیَقُولُ الْمُؤْمِنُ اللَّهُ رَبِّی ثُمَّ یَقُولَانِ فَمَنْ نَبِیُّکَ فَیَقُولُ الْمُؤْمِنُ مُحَمَّدٌ نَبِیِّی فَیَقُولَانِ مَا قِبْلَتُکَ فَیَقُولُ الْمُؤْمِنُ الْکَعْبَهُ قِبْلَتِی فَیَقُولَانِ لَهُ مَنْ إِمَامُکَ فَیَقُولُ الْمُؤْمِنُ إِمَامِی عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ فَیَقُولَانِ لَهُ صَدَقْتَ ثُمَّ قَالَ وَ یُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِینَ یَعْنِی عَنْ وَلَایَهِ عَلِیٍّ فِی الْقَبْرِ وَ اللَّهِ لَیُسْأَلُنَّ عَنْ وَلَایَتِهِ عَلَی الصِّرَاطِ وَ اللَّهِ لَیُسْأَلُنَّ عَنْ وَلَایَتِهِ فِی الْحِسَابِ (۴)ثُمَّ قَالَ سُفْیَانُ بْنُ عُیَیْنَهَ وَ مَنْ رَوَی عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ الْمُؤْمِنَ یَقُولُ الْقُرْآنُ إِمَامِی فَقَدْ أَصَابَ أَیْضاً وَ ذَلِکَ أَنَّ اللَّهَ تَعَالَی بَیَّنَ إِمَامَهَ عَلِیٍّ علیه السلام فِی الْقُرْآنِ.

**[ترجمه]مناقب ابن شهر آشوب: ابو هریره در تفسیر آیه «یُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذینَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ فِی الْآخِرَهِ» - ابراهیم / ۲۷ - .

گفته: قول ثابت یعنی لا اله الا الله،

ص: ۲۳۷

محمد رسول الله در دنیا و سپس گفته: و فی الآخره یعنی در قبر که دو فرشته خشن و سنگدل بر او داخل می شوند و با نیشهای خود قبر حفر می کنند و صداهای اینان مثل رعد کوبنده است و چشمانشان مثل برق رباینده است و با هر یک عصایی از آهن است که در آن سیصد و شصت گیره است و در هر گیره ای سی صد و شصت حلقه است و وزن هر حلقه ای مثل وزن آهن های دنیا است که اگر اهل آسمان و زمین بخواهند آن را بلند کنند نمی توانند ولی در دست آن دو سبک تر از پشه است؛ پس وارد بر میت در قبر می شوند و او را در قبرش می نشانند و از او می پرسند: پروردگار تو کیست؟ پس مؤمن می گوید: الله تعالی پروردگار من است؛ سپس می گویند: پیامبرت کیست؟ مؤمن می گوید: محمد (ص) پیامبر من است؛ می گویند: قبله ات کجاست؟ مؤمن می گوید: کعبه قبله من است؛ به او می گویند: امام تو کیست؟ مؤمن می گوید: امام من علیّ بن ابی طالب است؛ به او می گویند: راست گفتی؛ سپس ابو هریره گفت: «وَ یُضِلّ اللهُ الظّالمینَ» یعنی خداوند ظالمان به ولایت علی را در قبر گمراه می کند و خدا حتما از ولایت او بر صراط خواهد پرسید و خدا حتما از ولایت او در محاسبه خواهد پرسید؛ سپس سفیان بن عیینه گفت: و کسانی که از ابن عباس روایت کرده اند که مؤمن می گوید: قرآن امام من است، نیز درست گفته و علت آنست که خدای تعالی امامت علی علیه السلام را در قرآن تبیین فرموده است. - . مناقب ابن شهرآشوب ۳ : ۲۵۹ -

**[ترجمه]

«۵۸»

جا، المجالس للمفید عَلِیُّ بْنُ بِلَالٍ الْمُهَلَّبِیُّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَسَدٍ الْأَصْفَهَانِیِّ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ مُحَمَّدٍ الثَّقَفِیِّ عَنْ إِسْمَاعِیلَ

بْنِ يَسَارٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مِلْحٍ عَنْ عَبْدِ الْوَهَّابِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْأَزْدِيِّ عَنْ أَبِي صَادِقٍ عَنْ مُزَاحِمِ بْنِ عَبْدِ الْوَارِثِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زَكَرِيَّا عَنْ شُعَيْبِ بْنِ وَاقِدٍ الْمُزَنِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَهْلٍ مَوْلَى سُلَيْمَانَ بْنِ عَلِيِّ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْعَبَّاسِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ قَيْسٍ مَوْلَى عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ عليهما السلام قَالَ: إِنَّ عَلِيّاً أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام كَانَ قَرِيباً مِنَ الْجَبَلِ بِصِفِّينَ فَحَضَرَتْ صَلَاةُ الْمَغْرِبِ فَأَمْعَنَ (۵)بَعِيداً ثُمَّ أَذَّنَ فَلَمَّا فَرَغَ عَنْ أَذَانِهِ إِذَا رَجُلٌ مُقْبِلٌ نَحْوَ الْجَبَلِ أَبْيَضُ الرَّأْسِ وَ اللِّحْيَةِ وَ الْوَجْهِ فَقَالَ السَّلَامُ عَلَيْكَ

۱- في المصدر: العاصف.

۲- في المصدر: كل عقد.

۳- قل الشي ء: رفعه.

۴- في المصدر: يوم الحساب.

۵- أي فأبعد.

يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ وَ رَحْمَةُ اللَّهِ وَ بَرَكَاتُهُ مَرْحَباً بِوَصِيِّ خَاتَمِ النَّبِيِّينَ وَ قَائِدِ الْغُرِّ الْمُحَجَّلِينَ وَ الْأَعَزِّ الْمَأْمُونِ وَ الْفَاضِلِ الْفَائِزِ بِثَوَابِ الصِّدِّيقِينَ وَ سَيِّدِ الْوَصِيِّينَ فَقَالَ لَهُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عَلَيْهِ السَّلَامَ وَ عَلَيْكَ السَّلَامُ (۱)كَيْفَ حَالُكَ فَقَالَ بِخَيْرٍ أَنَا مُنْتَظِرُ رُوحِ الْقُدُسِ وَ لَا أَعْلَمُ أَحَداً أَعْظَمَ فِي اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ اسْمُهُ بَلَاءً وَ لَا أَحْسَنَ ثَوَاباً مِنْكَ وَ لَا أَرْفَعَ عِنْدَ اللَّهِ مَكَاناً اصْبِرْ يَا أَخِي عَلَى مَا أَنْتَ فِيهِ حَتَّى تَلْقَى الْحَبِيبَ فَقَدْ رَأَيْتَ أَصْحَابَنَا مَا لَقُوا بِالْأَمْسِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ نَشَرُوهُمْ بِالْمَنَاشِيرِ وَ حَمَلُوهُمْ عَلَى الْخَشَبِ وَ لَوْ تَعْلَمُ هَذِهِ الْوُجُوهُ التَّرِبَةُ الشَّائِهَةُ (۲)وَ أَوْمَأَ بِيَدِهِ إِلَى أَهْلِ الشَّامِ مَا أُعِدَّ لَهُمْ فِي قِتَالِكَ مِنْ عَذَابٍ وَ سُوءِ نَكَالٍ لَأَقْصَرُوا وَ لَوْ تَعْلَمُ هَذِهِ الْوُجُوهُ الْمُبْيَضَّةُ وَ أَوْمَأَ بِيَدِهِ إِلَى أَهْلِ الْعِرَاقِ مَا ذَا لَهُمْ مِنَ الثَّوَابِ فِي طَاعَتِكَ لَوَدَّتْ أَنَّهَا قُرِضَتْ بِالْمَقَارِيضِ وَ السَّلَامُ عَلَيْكَ وَ رَحْمَةُ اللَّهِ وَ بَرَكَاتُهُ ثُمَّ غَابَ مِنْ مَوْضِعِهِ فَقَامَ عَمَّارُ بْنُ يَاسِرٍ وَ أَبُو الْهَيْثَمِ بْنُ التَّيِّهَانِ وَ أَبُو أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيُّ وَ عُبَادَةُ بْنُ الصَّامِتِ وَ خُزَيْمَةُ بْنُ ثَابِتٍ وَ هَاشِمٌ الْمِرْقَالُ فِي جَمَاعَةٍ مِنْ شِيعَةِ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام وَ قَدْ كَانُوا سَمِعُوا كَلَامَ الرَّجُلِ فَقَالُوا يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مَنْ هَذَا الرَّجُلُ فَقَالَ لَهُمْ (۳)أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام هَذَا شَمْعُونُ وَصِيُّ عِيسَى عليه السلام بَعَثَهُ اللَّهُ يُصَبِّرُنِي عَلَى قِتَالِ أَعْدَائِهِ فَقَالُوا لَهُ فِدَاكَ آبَاؤُنَا وَ أُمَّهَاتُنَا وَ اللَّهِ لَنَنْصُرَنَّكَ (۴)نَصْرَنَا لِرَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ لَا يَتَخَلَّفُ عَنْكَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ وَ الْأَنْصَارِ إِلَّا شَقِيٌّ فَقَالَ لَهُمْ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام مَعْرُوفاً.

يج، الخرائج و الجرائح عَنْ عَلِيِّ بْنِ حَسَّانَ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ كَثِيرٍ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام مِثْلَهُ.

**[ترجمه]مجالس مفید: قیس غلام امیر المؤمنین علیه السلام می گوید: امیرالمومنین علیه السلام نزدیک کوه بود در صفین، چون هنگام نماز مغرب فرا رسید به مکانی دور دست رفته و در آن جا نـدای اذان در داد، و چون از اذان فارغ گردیـد، مردی به نزد او آمد و به کوه نزدیک می شد. چون پیش آمد دیدیم مردی است که موهای سر و صورتش سپید و صورتی روشن دارد. گفت: سلام خدا بر تو باد ای

ص: ۲۳۸

أميرالمؤمنين! و رحمت خدا و برکات خدا بر تو باد، آفرین بر وصی خاتم النبیین و پیشوای پیشتازان سفیدرو و نشانه دار بهشت، و آفرین بر عزیزترین امین درگاه الهی، و مرد پر بهره و فیضی که به ثواب صدیقان فائز شده، و سید و سالار اوصیای پیامبران است. أمیرالمؤمنین علیه السلام فرمود: وَ عَلَيْكَ السلَامُ حال شما چطور است؟ آن مرد گفت: حالم خوب است، و من در انتظار روح القدس هستم و به خاطر نـدارم هیچکس در راه رضای خداونـد عزوجل امتحانش از تو بزرگتر و ثوابش از تو نیکوتر باشد، و نه مکانت و منزلت او در نزد خدا رفیع تر و بلند پایه تر.

ای برادر من! بر این مشکلات و رنج هائی که دست به گریبان هستی پایداری و استقامت داشته باش تا آن که حبیب را ملاقات نمائی! من اصحاب و یاران خود را دیدم که دیروز از دست بنی إسرائیل چه به آن ها می رسید؛ بدن آن ها را با اره می بریدند و بدن آن ها را روی تخته های چوب میخ کوب نموده و حمل می کردند. سپس با دست خود اشاره به اهل شام نموده گفت:

اگر این صورت های مسکین و مُتنکر می دانستند که چه عذاب سخت و پاداش بدی برای آن ها به جهت نبرد با تو معین گردیده است، البته دست از جنگ بر می داشتند. و پس از آن با دست خود، نیز اشاره به اهل عراق نموده گفت: اگر این

چهره های روشن می دانستند که چه پاداش و اجر بزرگی به جهت اطاعت از فرمان تو برای آن ها مهیا گردیده است، دوست داشتند که بدن آن ها را با قیچی های آهن پاره پاره کنند و در یاری از تو ایستادگی و مقاومت بنمایند. پس گفت: و السلَامُ عَلَيْكَ وَ رَحْمَةُ اللهِ وَ بَرَكَاتُهُ، سلام و رحمت و برکات خدا بر تو باد». سلام خود را نمود و از نظرها پنهان شد.

در این حال عمار بن یاسر و أبوالهیثمِ بن التیهان و ابو أیوب انصاری و عبادَه بن صامت و خزیمه بن ثابت و هاشم مِرْقال، و جماعتی دیگر از پیروان خاص و حواريّين أميرالمؤمنين عليه السلام که گفتار آن مرد را شنیده بودند برخاستند و عرض کردند: ای أمیر مؤمنان! این مرد که بود؟ حضرت أميرالمؤمنين عليه السلام فرمود: این مرد شَمعون بن صَفا وصی حضرت عیسی علیه السلام بود که خداوند او را فرستاده بود تا مرا در جنگ و نبرد با دشمنان خودش تأیید و تقویت نماید. تمامی آن یاران گفتند:

پدران ما و مادران ما فدای تو باد؛ سوگند به خدا چنان جنگی در رکاب تو خواهیم نمود و چنان یاری و نصرتی از تو خواهیم کرد که از رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم می نمودیم؛ و هیچیک از مهاجرین و انصار دست از یاری تو بر نخواهند داشت مگر آن کسی که شقی بوده باشد. أميرالمؤمنين عليه السلام در باره آن ها دعای خیر نموده و کردار آنان را به ستودگی یاد فرمود. - . امالی مفید: ۱۰۴ -

در الخرائج و الجرئح نیز حدیث مشابهی از امام صادق علیه السلام نقل شده است. - . الخرائج و الجرائح ۲ : ۷۴۳ -

**[ترجمه]

«۵۹»

فس، تفسير القمی فِی الْخَبَرِ الطَّوِيلِ فِی الْمِعْرَاجِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام إِلَی أَنْ قَالَ: فَإِذَا أَنَا بِقَوْمٍ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ مَوَائِدُ مِنْ لَحْمٍ طَيِّبٍ وَ لَحْمٍ خَبِيثٍ وَ هُمْ يَأْكُلُونَ الْخَبِيثَ (۵)

ص: ۲۳۹

۱- ليست فی المصدر جمله «و عليك السلام».

۲- التربه: الفقيره، كأنها لصقت بالتراب. الشائهه: القبيحه المتنكره.

۳- فی المصدر: فقال أمير المؤمنين: هذا شمعون.

۴- فی المصدر: لننصرك.

۵- فی المصدر: و يأكلون الخبيث.

وَ يَدَعُونَ الطَّيِّبَ فَسَأَلْتُ جِبْرَئِيلَ مَنْ هَؤُلَاءِ (۱)فَقَالَ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الْحَرَامَ وَ يَدَعُونَ الْحَلَالَ مِنْ أُمَّتِكَ (۲)قَالَ ثُمَّ مَرَرْتُ بِأَقْوَامٍ (۳)لَهُمْ مَشَافِرُ (۴)كَمَشَافِرِ الْإِبِلِ يُقْرَضُ اللَّحْمُ مِنْ أَجْسَامِهِمْ (۵)وَ يُلْقَى فِي أَفْوَاهِهِمْ فَقُلْتُ مَنْ هَؤُلَاءِ يَا جَبْرَئِيلُ فَقَالَ هُمُ (۶)الْهَمَّازُونَ اللَّمَّازُونَ ثُمَّ مَرَرْتُ بِأَقْوَامٍ تُرْضَخُ وُجُوهُهُمْ وَ رُءُوسُهُمْ بِالصَّخْرِ (۷)فَقُلْتُ مَنْ هَؤُلَاءِ يَا جَبْرَئِيلُ فَقَالَ الَّذِينَ يَتْرُكُونَ (۸)صَلَاةَ الْعِشَاءِ ثُمَّ مَضَيْتُ فَإِذَا أَنَا بِأَقْوَامٍ يُقْذَفُ بِالنَّارِ فِي أَفْوَاهِهِمْ فَتَخْرُجُ مِنْ أَدْبَارِهِمْ فَقُلْتُ مَنْ هَؤُلَاءِ (۹)قَالَ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوالَ الْيَتامى ظُلْماً إِنَّما يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ ناراً وَ سَيَصْلَوْنَ سَعِيراً ثُمَّ مَضَيْتُ فَإِذَا أَنَا بِأَقْوَامٍ يُرِيدُ أَحَدُهُمْ أَنْ يَقُومَ فَلَا يَقْدِرُ مِنْ عِظَمِ بَطْنِهِ فَقُلْتُ مَنْ هَؤُلَاءِ يَا جَبْرَئِيلُ قَالَ فَهُمُ (۱۰)الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبا لا يَقُومُونَ إِلَّا كَما يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطانُ مِنَ الْمَسِّ وَ إِنَّهُمْ لَبِسَبِيلِ آلِ فِرْعَوْنَ يُعْرَضُونَ عَلَى النَّارِ غُدُوًّا وَ عَشِيًّا يَقُولُونَ رَبَّنَا مَتَى تَقُومُ السَّاعَةُ وَ لَا يَعْلَمُونَ أَنَّ السَّاعَةَ أَدْهى وَ أَمَرُّ ثُمَّ مَرَرْتُ بِنِسَاءٍ (۱۱)مُعَلَّقَاتٍ بِثَدْيِهِنَّ فَقُلْتُ مَنْ هَؤُلَاءِ يَا جَبْرَئِيلُ فَقَالَ

۱- في المصدر: فقلت من هؤلاء يا جبرئيل؟ فقال: هؤلاء.

۲- في المصدر و هم من امتك يا محمد.

۳- في المصدر: ثم مضيت فإذا انا باقوام.

۴- جمع المشفر: الشفه للبعير.

۵- في المصدر: من جنوبهم.

۶- في المصدر: هؤلاء.

۷- في المصدر: ثم مضيت فإذا أنا باقوام ترضخ رءوسهم بالصخر. و الرضخ: الدق و الكسر، و يمكن أن يكون من قولهم: تراضخ القوم بالحجاره: إذا تراموا بها. الصخر: الحجر العظيم الصلب.

۸- في المصدر: هؤلاء الذين ينامون عن صلاه العشاء.

۹- في المصدر: من هؤلاء يا جبرئيل؟.

۱۰- في المصدر: هؤلاء الذين.

۱۱- في المصدر: ثم مضيت فإذا أنا بنسوان.

هُنَّ اللَّوَاتِی (۱)یُوَرِّثْنَ أَمْوَالَ أَزْوَاجِهِنَّ أَوْلَادَ غَیْرِهِمْ.

أقول سیأتی الخبر بإسناده تماما فی باب المعراج.

**[ترجمه]تفسیر قمی: امام صادق علیه السلام فرمود: رس.ل خدا (ص) فرمود: شب معراج گروهی را دیدم که در برابر آنان سفره هایی از گوشت پاکیزه و پلید قرار داشت، و آن گروه از گوشت پلید می خوردند

ص: ۲۳۹

و گوشت پاکیزه را رها کرده بودند. از جبرئیل سؤال کردم این گروه کیستند؟ گفت: اینان گروهی از امت تو هستند که حرام می خورند و حلال را ترک می کنند.

سپس گروهی دیگر را دیدم که دهانشان همانند دهان شتر بود، از تنشان گوشت می برید و در دهانشان می افکند. پرسیدم اینان کیستند؟ فرمود: اینان عیب جویان سخن چین اند. پس برگروهی گذشتم که صورت و سرهایشان را با سنگ می کوبیدند. سؤال کردم اینان کیستند؟ فرمود: اینان کسانی اند که نماز عشاء را ترک کنند.

سپس به گروهی گذشتیم که در دهان آن ها آتش افکنده و از پشتشان خارج می شد، گفتم: اینان کیانند؟

گفت: اینان کسانی هستند که « اموال یتیمان را به ستم می خورند و جز این نیست که آتش در شکم خود می افکنند که در دورخ جای می گیرند.» - . نساء / ۱۰ - سپس به گروهی گذشتم که یکی از آن ها، آهنگ برخاستن داشت لیکن از بزرگی شکم نمی توانست برخیزد، گفتم: ای جبرئیل! اینان کیانند؟ فرمود: اینان «کسانی هستند که ربا می خورند و نمی توانند برخیزند، مگر همچون کسانی که جن زده شده اند» - . بقره / ۲۷۵ - و آنان به شیوه آل فرعون، » بام و شام » - . غافر / ۴۶ - به آتش عرضه می شوند و می گویند: خدایا، کی رستخیز به پا خواهد شد و نمی دانند که رستخیز بسیار «گرانتر و تلختر» - . قمر / ۴۶ - است.

سپس به زنانی برخوردم که از پستان هایشان آویزان شده بودند، گفتم: ای جبرئیل! اینان کیانند ؟گفت:

ص: ۲۴۰

اینان زنانی هستند که اموال شوهرانشان را به فرزندان دیگران به ارث می گذارند. - . تفسیر قمی ۱ : ۳۵۸ -

**[ترجمه]

«۶۰»

یل، الفضائل لابن شاذان فض، کتاب الروضه قِیلَ لَمَّا مَاتَتْ فَاطِمَهُ بِنْتُ أَسَدٍ أُمُّ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام أَقْبَلَ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ علیهما السلام بَاکِیاً فَقَالَ لَهُ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله مَا یُبْکِیکَ لَا أَبْکَی اللَّهُ عَیْنَکَ قَالَ توفت [تُوُفِّیَتْ وَالِدَتِی یَا رَسُولَ

اللَّهِ قَالَ لَهُ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله بَلْ وَ وَالِدَتِی یَا عَلِیُّ فَلَقَدْ کَانَتْ تُجَوِّعُ أَوْلَادَهَا وَ تُشْبِعُنِی وَ تُشَعِّثُ أَوْلَادَهَا وَ تُدَهِّنُنِی وَ اللَّهِ لَقَدْ کَانَ فِی دَارِ أَبِی طَالِبٍ نَخْلَهٌ فَکَانَتْ تُسَابِقُ إِلَیْهَا مِنَ الْغَدَاهِ لِتَلْتَقِطَ ثُمَّ تَجْنِیَهُ رَضِیَ اللَّهُ عَنْهَا فَإِذَا خَرَجُوا بَنُو عَمِّی تُنَاوِلُنِی ذَلِکَ ثُمَّ نَهَضَ صلی الله علیه و آله فَأَخَذَ فِی جَهَازِهَا وَ کَفَّنَهَا بِقَمِیصِهِ صلی الله علیه و آله وَ کَانَ فِی حَالِ تَشْیِیعِ جَنَازَتِهَا یَرْفَعُ قَدَماً وَ یَتَأَنَّی فِی رَفْعِ الْآخَرِ وَ هُوَ حَافِی الْقَدَمِ فَلَمَّا صَلَّی عَلَیْهَا کَبَّرَ سَبْعِینَ تَکْبِیرَهً ثُمَّ لَحَدَهَا فِی قَبْرِهَا بِیَدِهِ الْکَرِیمَهِ بَعْدَ أَنْ نَامَ فِی قَبْرِهَا وَ لَقَّنَهَا الشَّهَادَهَ فَلَمَّا أُهِیلَ عَلَیْهَا التُّرَابُ (۲)وَ أَرَادَ النَّاسُ الِانْصِرَافَ جَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَقُولُ لَهَا ابْنُکِ ابْنُکِ لَا جَعْفَرٌ وَ لَا عَقِیلٌ ابْنُکِ ابْنُکِ عَلِیُّ بْنُ أَبِی طَالِبٍ قَالُوا یَا رَسُولَ اللَّهِ فَعَلْتَ فِعْلًا مَا رَأَیْنَا مِثْلَهُ قَطُّ مَشْیُکَ حَافِیَ الْقَدَمِ وَ کَبَّرْتَ سَبْعِینَ تَکْبِیرَهً وَ نَوْمُکَ فِی لَحْدِهَا وَ قَمِیصُکَ عَلَیْهَا وَ قَوْلُکَ لَهَا ابْنُکِ ابْنُکِ لَا جَعْفَرٌ وَ لَا عَقِیلٌ فَقَالَ صلی الله علیه و آله أَمَّا التَّأَنِّی فِی وَضْعِ أَقْدَامِی وَ رَفْعِهَا فِی حَالِ التَّشْیِیعِ لِلْجَنَازَهِ فَلِکَثْرَهِ ازْدِحَامِ الْمَلَائِکَهِ وَ أَمَّا تَکْبِیرِی سَبْعِینَ تَکْبِیرَهً فَإِنَّهَا صَلَّی عَلَیْهَا سَبْعُونَ صَفّاً مِنَ الْمَلَائِکَهِ وَ أَمَّا نَوْمِی فِی لَحْدِهَا فَإِنِّی ذَکَرْتُ فِی حَالِ حَیَاتِهَا ضَغْطَهَ الْقَبْرِ فَقَالَتْ وَا ضَعْفَاهْ فَنِمْتُ فِی لَحْدِهَا لِأَجْلِ ذَلِکَ حَتَّی کَفَیْتُهَا ذَلِکَ وَ أَمَّا تَکْفِینِی لَهَا بِقَمِیصِی فَإِنِّی ذَکَرْتُ لَهَا فِی حَیَاتِهَا الْقِیَامَهَ وَ حَشْرَ النَّاسِ عُرَاهً فَقَالَتْ وَا سَوْأَتَاهْ فَکَفَّنْتُهَا بِهِ لِتَقُومَ یَوْمَ الْقِیَامَهِ مَسْتُورَهً وَ أَمَّا قَوْلِی لَهَا ابْنُکِ ابْنُکِ لَا جَعْفَرٌ وَ لَا عَقِیلٌ فَإِنَّهَا لَمَّا نَزَلَ عَلَیْهَا الْمَلَکَانِ وَ سَأَلَاهَا عَنْ رَبِّهَا فَقَالَتْ اللَّهُ رَبِّی وَ قَالا مَنْ نَبِیُّکِ قَالَتْ

۱- فی المصدر: هؤلاء.

۲- أی صب علیها التراب.

مُحَمَّدٌ نَبِيِّي فَقَالا مَنْ وَلِيُّكِ وَ إِمَامُكِ فَاسْتَحْيَتْ أَنْ تَقُولَ وَلَدِي فَقُلْتُ لَهَا قُولِي ابْنُكِ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ علیهما السلام فَأَقَرَّ اللَّهُ بِذَلِكَ عَيْنَهَا.

**[ترجمه]فضائل ، کتاب روضه: هنگامی که فاطمه بنت اسد از دنیا رفت، امیرالمومنین علیه السلام نزد رسول خدا صلی الله علیه و آله آمد و رسول خدا به او فرمود: ای ابالحسن، چه شده است؟ فرمود: مادرم از دنیا رفت. پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: او مادر من نیز بود و سپس گریست و فرمود: ای علی، کودکان خود را گرسنه می گذاشت و مرا سیر می کرد. آنان را گردآلود می گذاشت و مرا تمیز و آراسته می نمود، به خدا سوگند، در خانه ابوطالب نخلی بود، صبح گاهان از نخل بالا رفته و خرما را می چید و هنگامی که پسر عموهایم از خانه خارج می شدند، به من می داد. سپس رسول خدا (ص) برخاست و شروع به تجهیز او نمود و او را در لباس خود کفن نمود، و در تشییع جنازه او با پای برهنه، قدمی برداشته و قدم بعد را با تأنی برمی داشت. هنگامی که بر او نماز گزارد، هفتاد تکبیر گفت و در قبرش فرود آمد و به اطراف قبرش اشاره می نمود، گویی که آن را فراخ و بر او هموار می‌کرد و شهادتین را بر او تلقین نمود و هنگامی که روی قبر او خاک ریختند، و مردم باز می گشتند، رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: پسرت پسرت پسرت، نه جعفر و نه عقیل؛ پسرت، پسرت علی بن ابی طالب.

عرض کردند: یا رسول الله صلی الله علیه و آله، شما کاری را انجام دادید که پیش از این هرگز از شما ندیده بودیم: با پای برهنه و آرام رام او را تشییع نمودید، و هفتاد تکبیر گفتید، و در قبر خوابیدید، و با پیراهن خود او را کفن کردید و فرمودید: پسرت پسرت، نه جعفر و نه عقیل. حضرت صلی الله علیه و آله فرمود: درنگ من در هنگام تشییع جنازه به خاطر ازدحام فرشتگان بود، و این که در نماز هفتاد تکبیر گفتم، برای این بود که فرشتگان در هفتاد صف بر نماز فاطمه ایستاده بودند.

و این که در قبرش خوابیدم، بدین جهت بود روزی به او درباه فشار قبر گفتم. فاطمه ترسید و گفت: وای از ضعف و ناتوانی! آه! به خدا پناه می برم از چنین روزی! من در قبرش خوابیدم تا فشار قبر از او برداشته شود.

و اما این که لباس خود را به او کفن کردم، به خاطر این بود که روزی از قیامت صحبت کردم و گفتم : مردم در آن روز برهنه محشور می شوند. فاطمه خیلی ناراحت شد و گفت: وای از این رسوایی! من لباسم را به او کفن کردم و از خداوند خواستم کفن او نپوسد و با همان کفن وارد محشر گردد

و این که گفتم: پسرت! پسرت!

چون آن دو فرشته وارد قبر شدند از فاطمه پرسیدند: پروردگارت کیست؟ گفت: پروردگارم الله است . پرسیدند: پیغمبرت کیست؟

ص: ۲۴۱

پاسخ داد: محمد صلی الله علیه و آله پیغمبر من است . پرسیدند: امامت کیست ؟ فاطمه حیا کرد از این که بگوید فرزندم علی است . لذا من گفتم : پسرت ! پسرت ! علی بن ابی طالب علیه السلام است و خداوند نیز از او پذیرفت. - . فضائل ابن شاذان: ۱۰۱ -

**[ترجمه]

«۶۱»

کش، رجال الکشی رَوَی أَصْحَابُنَا أَنَّ أَبَا الْحَسَنِ الرِّضَا علیه السلام قَالَ بَعْدَ مَوْتِ ابْنِ أَبِی حَمْزَهَ (۱)إِنَّهُ أُقْعِدَ فِی قَبْرِهِ فَسُئِلَ عَنِ الْأَئِمَّهِ علیهم السلام فَأَخْبَرَ بِأَسْمَائِهِمْ حَتَّی انْتَهَی إِلَیَّ فَسُئِلَ فَوَقَفَ فَضُرِبَ عَلَی رَأْسِهِ ضَرْبَهً امْتَلَأَ قَبْرُهُ نَاراً.

**[ترجمه]رجال کشی: از امام رضا علیه السلام روایت شده است: پس از مرگ علی بن ابی حمزه فرمود: او در قبرش نشسته، از او درباره ائمه علیه السلام سؤال شد، او به اسمائشان خبر داد تا به من رسید و توقف کرد، پس ضربه ای به سرش زدند و قبرش از آتش پر شد. - . رجال کشی: ۷۰۵ -

**[ترجمه]

«۶۲»

کش، رجال الکشی مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَیْنِ عَنْ أَبِی عَلِیٍّ الْفَارِسِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ یُونُسَ قَالَ: دَخَلْتُ عَلَی الرِّضَا علیه السلام فَقَالَ لِی مَاتَ عَلِیُّ بْنُ أَبِی حَمْزَهَ قُلْتُ نَعَمْ قَالَ قَدْ دَخَلَ النَّارَ قَالَ فَفَزِعْتُ مِنْ ذَلِکَ قَالَ أَمَا إِنَّهُ سُئِلَ عَنِ الْإِمَامِ بَعْدَ مُوسَی أَبِی فَقَالَ لَا أَعْرِفُ إِمَاماً بَعْدَهُ فَقِیلَ لَا فَضُرِبَ فِی قَبْرِهِ ضَرْبَهً اشْتَعَلَ قَبْرُهُ نَاراً.

**[ترجمه]رجال کشی: یونس گوید: خدمت امام رضا علیه السلام رسیدم. به من فرمود: علی بن ابی حمزه از دنیا رفت. عرض کردم: آری. فرمود: وارد آتش شد. از این سخن ترسیدم. حضرت علیه السلام فرمود: از او درباره امام پس از موسی علیه السلام ، پدرم، پرسیدند. پاسخ داد: امام پس از او را نمی شناسم. گفتند: او را نمی شناسی؟ پس ضربه ای به سرش زدند و قبرش از آتش پر شد. - . رجال کشی: ۷۰۵ -

**[ترجمه]

بیان

فقیل لا هذا استفهام إنکاری.

**[ترجمه]« فقیل لا» در این جا استفهام انکاری است.

**[ترجمه]

«۶۳»

جع، جامع الأخبار رُوِیَ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: مَنْ مَاتَ مَا بَیْنَ زَوَالِ الشَّمْسِ مِنْ یَوْمِ الْخَمِیسِ إِلَی زَوَالِ الشَّمْسِ مِنْ

يَوْمِ الْجُمُعَهِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَعَاذَهُ اللَّهُ مِنْ ضَغْطَهِ الْقَبْرِ.

**[ترجمه]جامع الاخبار: امام صادق علیه السلام فرمود: هر کس بین ظهر پنج شنبه تا ظهر روز جمعه بمیرد خداوند او را از فشار قبر محافظت می کند. - . جامع الاخبار: ۱۶۱ -

**[ترجمه]

«۶۴»

وَ قَالَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله إِنَّ الْقَبْرَ أَوَّلُ مَنَازِلِ الْآخِرَهِ فَإِنْ نَجَا مِنْهُ فَمَا بَعْدَهُ أَيْسَرُ مِنْهُ وَ إِنْ لَمْ يَنْجُ مِنْهُ فَمْا بَعْدَهُ لَيْسَ أَقَلَّ مِنْهُ.

**[ترجمه]رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: همانا قبر نخستین منزل آخرت است، اگر انسان در این منزل نجات یابد، حوادث بعد از آن آسانتر از آن است، و اگر در این منزل نجات نیابد، سختی حوادث بعد از آن، کمتر از آن نیست. - . جامع الاخبار: ۱۶۶ -

**[ترجمه]

«۶۵»

كِتَابُ الْمُحْتَضَرِ، لِلْحَسَنِ بْنِ سُلَيْمَانَ قَالَ رَوَى الْفَضْلُ بْنُ شَاذَانَ فِي كِتَابِ الْقَائِمِ علیه السلام عَنِ ابْنِ طَرِيفٍ عَنِ ابْنِ نُبَاتَهَ فِي حَدِيثٍ طَوِيلٍ يَذْكُرُ فِيهِ أَنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام خَرَجَ مِنَ الْكُوفَهِ وَ مَرَّ حَتَّى أَتَى الْغَرِيَّيْنِ فَجَازَهُ فَلَحِقْنَاهُ وَ هُوَ مُسْتَلْقٍ عَلَى الْأَرْضِ بِجَسَدِهِ لَيْسَ تَحْتَهُ ثَوْبٌ فَقَالَ لَهُ قَنْبَرٌ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَ لَا أَبْسُطُ ثَوْبِي تَحْتَكَ قَالَ لَا هَلْ هِيَ إِلَّا تُرْبَهُ مُؤْمِنٍ أَوْ مُزَاحَمَتُهُ فِي مَجْلِسِهِ قَالَ الْأَصْبَغُ فَقُلْتُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ تُرْبَهُ مُؤْمِنٍ قَدْ

۱- أی علیّ بن أبی حمزه البطائنی، قائد أبی بصیر یحیی بن القاسم، روی عن أبی عبد اللّه و أبی الحسن علیهما السلام، ثمّ وقف علی الرضا علیه السلام، و هو أحد عمد الواقفه، قیل: کان هو أحد قوام ابی الحسن علیه السلام، و کان عنده ثلاثون الف دینار، و لم یرد المال إلی الرضا علیه السلام، و کان ذلک سبب وقوفه و جهوده موته.

عَرَفْنَاهُ كَانَتْ أَوْ تَكُونُ فَمَا مُزَاحَمَتُهُ فِی مَجْلِسِهِ فَقَالَ يَا ابْنَ نُبَاتَهَ لَوْ كُشِفَ لَكَمْ لَرَأَيْتُمْ (۱)أَرْوَاحَ الْمُؤْمِنِينَ فِی هَذَا الظَّهْرِ حَلَقاً يَتَزَاوَرُونَ وَ يَتَحَدَّثُونَ إِنَّ فِی هَذَا الظَّهْرِ رُوحَ كُلِّ مُؤْمِنٍ وَ بِوَادِی (۲)بَرَهُوتَ نَسَمَةَ كُلِّ كَافِرٍ.

**[ترجمه]کتاب محتضر: ابن نباته در حدیث طویلی نقل می کند که امیر المؤمنین علیه السّلام از کوفه خارج شد رفت تا رسید به غریین از آن جا نیز رد شد ما به آن جناب رسیدیم در حالی که به پشت روی زمین خوابیده بود و زیرش فرشی نبود. قنبر عرض کرد یا امیر المؤمنین، اجازه می دهی فرشی زیر شما پهن کنیم؟ فرمود: نه، مگر نه این است که این خاک خوابگاه مؤمن است یا مزاحم شدن برای او در مجلسش.

اصبغ گفت: گفتم: یا امیر المؤمنین، تربت مؤمن

ص: ۲۴۲

را می دانیم که یا بوده و یا می شود، اما مزاحمت در مجلسش چگونه است؟ فرمود: ای پسر نباته، اگر دیده شما باز شود، خواهید دید ارواح مومنان را در این بیابان که با یکدیگر ملاقات کرده و با

هم سخن می گویند. روح هر مؤمنی را در این بیابان و در وادی برهوت ارواح هر کافری قرار دارد.

**[ترجمه]

«۶۶»

وَ مِنَ الْكِتَابِ الْمَذْكُورِ لِلْفَضْلِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِيلَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ عَمَّارِ بْنِ مَرْوَانَ عَنْ زَيْدٍ الشَّحَّامِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: إِنَّ أَرْوَاحَ الْمُؤْمِنِينَ يَرَوْنَ آلَ مُحَمَّدٍ عليهم السلام فِی جِبَالِ رَضْوَى فَتَأْكُلُ مِنْ طَعَامِهِمْ وَ تَشْرَبُ مِنْ شَرَابِهِمْ وَ تُحَدِّثُ مَعَهُمْ فِی مَجَالِسِهِمْ حَتَّى يَقُومَ قَائِمُنَا أَهْلَ الْبَيْتِ عليهم السلام فَإِذَا قَامَ قَائِمُنَا بَعَثَهُمُ اللَّهُ وَ أَقْبَلُوا مَعَهُ يُلَبُّونَ زُمَراً فَزُمَراً فَعِنْدَ ذَلِكَ يَرْتَابُ الْمُبْطِلُونَ وَ يَضْمَحِلُّ الْمُنْتَحِلُونَ وَ يَنْجُو الْمُقَرَّبُونَ.

**[ترجمه]از همان کتاب: امام صادق علیه السلام فرمود: ارواح مؤمنان آل محمد (ص) را در کوههای رضوی می بینند و از طعامشان می خورند و از شرابشان می نوشند و در مجالسشان با آنان سخن می گویند تا قائم ما اهل بیت علیه السلام ظهور کند که وقتی قیام کند، خداوند مؤمنان را بر می انگیزد و آنان با او می آیند در حالی که دسته پشت دسته تلبیه می گویند و در این هنگام باطل انگارندگان به شک می افتند و کسانی که نحله ای غیر از شیعه دارند نابود می شوند و مقربان نجات می یابند.

**[ترجمه]

«۶۷»

وَ مِنْ كِتَابِ الشِّفَاءِ وَ الْجِلَاءِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عليهما السلام قَالَ: إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَيُقَالُ لِرُوحِهِ وَ هُوَ يُغَسَّلُ أَ يَسُرُّكَ أَنْ تُرَدَّ إِلَى الْجَسَدِ الَّذِي كُنْتَ فِيهِ فَيَقُولُ مَا أَصْنَعُ بِالْبَلَاءِ وَ الْخُسْرَانِ وَ الْغَمِّ.

**[ترجمه]کتاب شفاء و جلاء: وقتی مؤمن را غسل می دهند ملائکه می پرسند: «می خواهی به جسد خود برگردی که در آن بودی؟»، می گوید: چه می خواهم بلا و خسران و غم را؟

**[ترجمه]

«۶۸»

كا، الكافي بَعْضُ أَصْحَابِنَا عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْعَبَّاسِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ عليه السلام قَالَ: إِنَّ الْأَحْلَامَ لَمْ تَكُنْ فِي مَا مَضَى فِي أَوَّلِ الْخَلْقِ وَ إِنَّمَا حَدَثَتْ فَقُلْتُ وَ مَا الْعِلَّةُ فِي ذَلِكَ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ ذِكْرُهُ بَعَثَ رَسُولًا إِلَى أَهْلِ زَمَانِهِ فَدَعَاهُمْ إِلَى عِبَادَةِ اللَّهِ وَ طَاعَتِهِ فَقَالُوا إِنْ فَعَلْنَا ذَلِكَ فَمَا لَنَا مَا أَنْتَ بِأَكْثَرِنَا مَالًا وَ لَا بِأَعَزِّنَا عَشِيرَةً فَقَالَ إِنْ أَطَعْتُمُونِي أَدْخَلَكُمُ اللَّهُ الْجَنَّةَ وَ إِنْ عَصَيْتُمُونِي أَدْخَلَكُمُ اللَّهُ النَّارَ فَقَالُوا وَ مَا الْجَنَّةُ وَ النَّارُ فَوَصَفَ لَهُمْ ذَلِكَ فَقَالُوا مَتَى نَصِيرُ إِلَى ذَلِكَ فَقَالَ إِذَا مِتُّمْ فَقَالُوا لَقَدْ رَأَيْنَا أَمْوَاتَنَا صَارُوا عِظَاماً وَ رُفَاتاً فَازْدَادُوا لَهُ تَكْذِيباً وَ بِهِ اسْتِخْفَافاً فَأَحْدَثَ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ فِيهِمُ الْأَحْلَامَ فَأَتَوْهُ فَأَخْبَرُوهُ بِمَا رَأَوْا وَ مَا أَنْكَرُوا مِنْ ذَلِكَ فَقَالَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ ذِكْرُهُ أَرَادَ أَنْ يَحْتَجَّ عَلَيْكُمْ بِهَذَا هَكَذَا تَكُونُ أَرْوَاحُكُمْ إِذَا مِتُّمْ وَ إِنْ بُلِيَتْ أَبْدَانُكُمْ تَصِيرُ الْأَرْوَاحُ إِلَى عِقَابٍ حَتَّى تُبْعَثَ الْأَبْدَانُ.

**[ترجمه]کافی: امام کاظم علیه السلام فرمود: در ابتدای خلقت انسان، خواب دیدن وجود نداشته ولی بعد به وجود آمده است؛ راوی حدیث می گوید: به حضرت گفتم: چه علتی داشت؟ حضرت فرمود: خداوند تبارک و تعالی پیامبری برای هدایت مردم آن زمان فرستاد، او نیز مردم زمان خود را به عبادت و اطاعت از خداوند فرا خواند، گفتند: اگر عبادت کنیم چه بهره ای خواهیم برد؟ تو که مالت از ما بیشتر نیست و از حیث قبیله از ما عزیزتر نیستی! پیامبر گفت : اگر اطاعتم کنید خدا شما را داخل بهشت می کند و اگر نافرمانی ام کنید شما را به جهنم می برد.

پرسیدند: بهشت و جهنم چیست؟ برای آن ها توضیح داد.

گفتند: چه وقت به آن می رسیم ؟ گفت : پس از مرگ. گفتند: بسیار دیده ایم که پس از مرگ استخوان های مردگان پوسیده و بدن های آن ها از میان می رود. و خلاصه، هر چه بیشتر برای آن ها توضیح می داد و آن ها را موعظه می کرد، بیشتر آن حضرت را انکار می کردند، تا این که خداوند خواب دیدن را بر آن ها ایجاد فرمود، و از این پس هر وقت به خواب می رفتند، مناظری را در خواب مشاهده می کردند و پیش پیامبر آمدند و آن چه را در خواب دیده بودند و برایشان کریه بود، برای او بازگو می کردند.

و سپس فرمود: خدای عز و جل خواست با این خوابها بر شما احتجاج کند، ارواح شما وقتی می میرید همین طور خواهد بود و اگر بدن های شما بپوسد ارواح دچار عقاب می شود تا ابدان زنده گردند. -[۱] . کافی ۸: ۹۰ -

**[ترجمه]

«۶۹»

نهج، نهج البلاغه قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام فِی خُطْبَهٍ حَتَّی إِذَا انْصَرَفَ الْمُشَیِّعُ وَ رَجَعَ

ص: ۲۴۳

۱- فی المحتضر المطبوع ص ۴: لألفیتم.

۲- فی المحتضر المطبوع ص ۴: و فی وادی.

الْمُتَفَجِّعُ أَقْعِدَ فِی حُفْرَتِهِ نَجِیّاً لِبَهْتَهِ السُّؤَالِ وَ عَثْرَهِ الِامْتِحَانِ وَ أَعْظَمُ مَا هُنَالِکَ بَلِیَّهً نُزُلُ الْحَمِیمِ وَ تَصْلِیَهُ الْجَحِیمِ وَ فَوْرَاتُ السَّعِیرِ لَا فَتْرَهٌ مُرِیحَهٌ وَ لَا دَعَهٌ مُزِیحَهٌ وَ لَا قُوَّهٌ حَاجِزَهٌ وَ لَا مَوْتَهٌ نَاجِزَهٌ وَ لَا سِنَهٌ مُسَلِّیَهٌ بَیْنَ أَطْوَارِ الْمَوْتَاتِ وَ عَذَابِ السَّاعَاتِ (۱)

**[ترجمه]نهج البلاغه: امیرالمومنین علیه السلام فرمود: هنگامی که تشییع کنندگان بروند و مصیبت زدگان باز گردند،

در گودال قبر نشانده می شود، برای حیرت سؤال، و لغزش امتحان، زمزمه غم آلود دارد. و بزرگ ترین بلای آن جا، فرود آمدن در آتش سوزان دوزخ و بر افروختگی شعله ها و نعره های آتش است، که نه یک لحظه آرام گیرد تا استراحت کند، و نه آرامشی وجود دارد که از درد او بکاهد، و نه قدرتی که مانع کیفر او شود، نه مرگی که او را از این همه ناراحتی برهاند، و نه خوابی که اندوهش را بر طرف سازد، در میان انواع مرگ ها و ساعت ها مجازات گوناگون گرفتار است. - . نهج البلاغه: - ۱۷۳

**[ترجمه]

بیان

بهته أخذه بغته و بهت أی دهش و تحیّر و فوره الحرّ شدّته.

**[ترجمه]«بهته» یعنی او را ناگهان گرفت و به معنای مدهوش و متحیر شد نیز می آید و «فوره الحرّ» یعنی شدت گرما.

**[ترجمه]

«۷۰»

نهج، نهج البلاغه قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام فِی خُطْبَهٍ وَ بَادِرُوا الْمَوْتَ فِی غَمَرَاتِهِ وَ امْهَدُوا لَهُ قَبْلَ حُلُولِهِ وَ أَعِدُّوا لَهُ قَبْلَ نُزُولِهِ فَإِنَّ الْغَایَهَ الْقِیَامَهُ وَ کَفَی بِذَلِکَ وَاعِظاً لِمَنْ عَقَلَ وَ مُعْتَبَراً لِمَنْ جَهِلَ وَ قَبْلَ بُلُوغِ الْغَایَهِ مَا تَعْلَمُونَ مِنْ ضِیقِ الْأَرْمَاسِ وَ شِدَّهِ الْإِبْلَاسِ وَ هَوْلِ الْمُطَّلَعِ وَ رَوْعَاتِ الْفَزَعِ وَ اخْتِلَافِ الْأَضْلَاعِ وَ اسْتِکَاکِ الْأَسْمَاعِ وَ ظُلْمَهِ اللَّحْدِ وَ خِیفَهِ الْوَعْدِ وَ غَمِّ الضَّرِیحِ وَ رَدْمِ الصَّفِیحِ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: امیرالمومنین علیه السلام فرمود: بر مرگ و سختی های آن پیشدستی کنید، و پیش از رسیدنش مهیا شوید، و قبل از این که فرود آید (با اعمال صالحه برای آخرت) آماده شوید. و به (طاعت و بندگی و اسباب مغفرت و آمرزش پیش از رسیدن) مرگ و سختی های آن بشتابید، و برای آن پیش از آمدنش (خود را) آراسته کنید، و پیش از آن که وارد شود آماده باشید (تا مرگ نرسیده به دستور خدا و رسول رفتار کرده از شیطان و نفس امّاره دوری گزینید که پس از آمدن آن راه بسته می شود)، زیرا قیامت (هنگام پاداش و کیفر) پایان کار است (و مرگ اوّل منزل آن می باشد)، و بس است مرگ پند دهنده برای خردمند، و عبرت برای نادان و غافل.

و پیش از رسیدن به پایان دنیا (قیامت) چیزهائی را می دانید از تنگی قبرها، و فراوانی غمّ و اندوه (به مفارقت و جدائی مال و فرزند و دوستان)، و از ترس محلّی که (اوضاع قیامت را) آگاه می شوید (و آن برزخ است)، و پیاپی رسیدن خوف و بیم، و جابجا شدن دهنده ها (بر اثر فشار قبر)، و کر شدن گوش ها (از صداهای وحشت انگیز)، و تاریکی لحد، و ترس عذابی که خداوند (به زبان پیغمبرانش) خبر داده است، و پوشاندن قبر، و استوار کردن سنگ پهن (که قبر را به آن مسدود می نمایند). - . نهج البلاغه: ۳۸۸ -

**[ترجمه]

بیان

الأرماس جمع الرمس و هو القبر و الإبلاس اليأس و الانكسار و الحزن و قال الجزرى المطّلع مكان الاطّلاع من الموضع العالى و منه الحديث لَافْتَدَيْتُ [بِهِ مِنْ هَوْلِ الْمُطَّلَعِ أى الموقف يوم القيامه أو ما يشرف عليه من أمر الآخره عقيب الموت فشبّهه بالمطّلع الذى يشرف عليه من موضع عال و اختلاف الأضلاع كنايه عن ضغطه القبر إذ يحصل بسببها تداخل الأضلاع و اختلافها و الضريح الشق فى وسط القبر و اللحد فى الجانب و الصفيح الحجر و المراد بردمه هنا سدّ القبر به.

**[ترجمه]«الارماس»: جمع المرس و آن قبر است. «الابلاس»: اندوه و غم و تأسف (که در اثر شدّت و سختی به انسان روی می آورد) به نقل از جزری. «المطلع»: مکان مرتفعی که از آن جا نگاه کنند، و نقل شده است: لافتديت من هول المطلع: یعنی از موقف قیامت فدیه دادم، و یا امر آخرتی که پس از مرگ بر آن مشرف می شود، و به مکان مرتفعی تشبیه کرده است که به جاهای دیگر اشراف دارد.

«اختلاف الاضلاع» کنایه از فشار قبر است، چرا که در اثر آن دنده ها در هم فرو می روند. الضریح: شکاف در وسط قبر و لحد در جانب قبر است، «الصفیح»: سنگ و منظور از بستن شکاف در این جا بستن قبر با سنگ است.

**[ترجمه]

«۷۱»

دَعَوَاتُ الرَّاوَنْدِيِّ، قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عليه السلام مَنْ أَتَمَّ رُكُوعَهُ لَمْ يَدْخُلْهُ وَحْشَةُ الْقَبْرِ.

ص: ۲۴۴

۱- الفتره: السكون، أى لا يفتر العذاب حتّى يستريح من الالم. و الدعه: الراحه و خفض العيش؛ و المزيح: المزيل، أى لا تكون له راحه تزيل ما أصابه من تعب العذاب و ألمه. و الحاجز: المانع. و الناجز: الحاضر، أى لا ـ تكون له موته حاضره تذهب باحساسه عن الشعور بتلك الآلام. و السنه بالكسر و التخفيف: فتور يتقدم النوم. و المسليه: المذهله و الملهيه عن العذاب و الآلام. و أطوار الموتات: أنواعها و ألوانها، و كل نوبه من نوب العذاب كأنها موت لشدتها. أشار عليه السلام بهذه الجملات إلى

شـده العذاب و الخلود فيه، كقوله تعالى: «إِنَّ الْمُجْرِمِينَ فِی عَذابِ جَهَنَّمَ خالِدُونَ لا یُفَتَّرُ عَنْهُمْ وَ هُمْ فِیهِ مُبْلِسُونَ» و فی قوله: و لا موته ناجزه، إشاره إلی عدم الفناء.

**[ترجمه]دعوات راوندی: امام باقر علیه السلام فرمود: کسی که رکوعش را درست انجام دهد، وحشت قبر نخواهد داشت. - . دعوات راوندی: ۲۷۶ -

ص: ۲۴۴

**[ترجمه]

«۷۲»

وَ رَوَی ابْنُ عَبَّاسٍ عَذَابُ الْقَبْرِ ثَلَاثَهُ أَثْلَاثٍ ثُلُثٌ لِلْغِیبَهِ وَ ثُلُثٌ لِلنَّمِیمَهِ وَ ثُلُثٌ لِلْبَوْلِ (۱)

**[ترجمه]ابن عباس نقل می کند: عذاب قبر سه ثلث است: یک سوم برای غیبت، و یک سوم برای سخن چینی، و یک سوم برای بی احتیاطی در تطهیر بول. - . دعوات راوندی: ۲۷۹ -

**[ترجمه]

«۷۳»

وَ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله أَنَّ لِلَّهِ تَعَالَی مَلَکَیْنِ یُقَالُ لَهُمَا نَاکِرٌ وَ نَکِیرٌ یَنْزِلَانِ عَلَی الْمَیِّتِ فَیَسْأَلَانِهِ عَنْ رَبِّهِ وَ نَبِیِّهِ وَ دِینِهِ وَ إِمَامِهِ فَإِنْ أَجَابَ بِالْحَقِّ سَلَّمُوهُ إِلَی مَلَائِکَهِ النَّعِیمِ وَ إِنْ أُرْتِجَ عَلَیْهِ (۲)سَلَّمُوهُ إِلَی مَلَائِکَهِ الْعَذَابِ.

**[ترجمه]رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: خداوند دو فرشته به نام نکیر و منکر دارد که نزد مرده حاضر می شوند و از او درباره خدا و پیامبر و دین و امامش می پرسند، اگر پاسخ داد او را به فرشتگان نعمت تحویل می دهند و اگر از پاسخ دادن عاجز بماند، او را به فرشتگان عذاب تحویل می دهند. - . دعوات راوندی: ۲۸۰ -

**[ترجمه]

«۷۴»

سن، المحاسن أَبِی عَنِ النَّضْرِ عَنْ یَحْیَی الْحَلَبِیِّ عَنِ ابْنِ مُسْکَانَ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قَالَ لِی یَا أَبَا مُحَمَّدٍ إِنَّ الْمَیِّتَ مِنْکُمْ عَلَی هَذَا الْأَمْرِ شَهِیدٌ قُلْتُ وَ إِنْ مَاتَ عَلَی فِرَاشِهِ قَالَ وَ إِنْ مَاتَ عَلَی فِرَاشِهِ حَیٌّ عِنْدَ رَبِّهِ یُرْزَقُ.

**[ترجمه]محاسن: ابو بصیر می گوید: امام صادق علیه السلام فرمود: ابا محمد! کسی که بر این امر (محبّت اهل بیت پیامبرصلی الله علیه و آله بمیرد، شهید است. عرض کردم: فدایت شوم! اگرچه به طور طبیعی و در بستر بمیرد؟ حضرت فرمود: (آری)، اگرچه در بستر بمیرد، پس او زنده است و (نزد خدا) روزی می خورد. - . محاسن: ۱۶۴ -

**[ترجمه]

«۷۵»

یر، بصائر الـدرجات أَحْمَـدُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ مَالِكٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِی بَصِـیرٍ قَالَ: كُنْتُ عِنْـدَ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السـلام فَرَكَضَ بِرِجْلِهِ الْأَرْضَ فَإِذَا بَحْرٌ فِیهِ سُـفُنٌ مِنْ فِضَّةٍ فَرَكِبَ وَ رَكِبْتُ مَعَهُ حَتَّی انْتَهَی إِلَی مَوْضِعٍ فِیهِ خِیَامٌ مِنْ فِضَّةٍ فَدَخَلَهَا ثُمَّ خَرَجَ فَقَالَ رَأَیْتَ الْخَیْمَهَ الَّتِی دَخَلْتُهَا أَوَّلًا فَقُلْتُ نَعَمْ قَالَ تِلْكَ خَیْمَهُ رَسُولِ اللَّهِ صـلی الله علیه و آله وَ الْأُخْرَی خَیْمَهُ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ وَ الثَّالِثَهُ خَیْمَهُ فَاطِمَهَ وَ الرَّابِعَهُ خَیْمَهُ خَدِیجَهَ وَ الْخَامِسَهُ خَیْمَهُ الْحَسَنِ وَ السَّادِسَهُ خَیْمَهُ الْحُسَـیْنِ وَ السَّابِعَهُ خَیْمَهُ عَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ وَ الثَّامِنَهُ خَیْمَهُ أَبِی وَ التَّاسِعَهُ خَیْمَتِی وَ لَیْسَ أَحَدٌ مِنَّا یَمُوتُ إِلَّا وَ لَهُ خَیْمَهٌ یَسْكُنُ فِیهَا.

**[ترجمه]بصائر الـدرجات: ابوبصـیر می گوید: نزد حضـرت صادق علیه السـلام بودم که حضـرت با پا روی زمین کشـیدند و خداونـد با دست قـدرت خود دریائی نمایان فرمود که روی آن چند کشتی از نقره وجود داشت. حضـرت سوار شدند، من هم همراه آن حضـرت سوار شدم. مقداری راه رفتیم تا به جائی رسیدیم که تعدادی خیمه سر پا بود، حضرت از کشتی پیاده شدند و به داخل یکی از خیمه ها رفتنـد، و بعـد از چندی از آن خیمه خارج شدند و پیش من آمدند و فرمودند: آن خیمه ای که در آن داخل شدم دیدی؟ گفتم: بلی یابن رسول الله، فرمود: آن خیمه از رسول خدا صلی الله علیه و آله بود، و خیمه بعدی از علی بن ابی طـالب است، و خیمه سوم از فاطمه زهراست، و چهارم از خـدیجه کبری است، و پنجم از امام حسن مجتبی، و شـشم از امـام حسـین، و خیمه هفتم از امـام سـجاد، و هشـتمین خیمه از پـدرم امام باقر، و خیمه نهم از من است. آنگاه فرمود: نمی شود یکی از ما بمیرد، مگر این که برای او خیمه ای است که در آن سکونت خواهد نمود. - . بصائر ۸ : ۳۷۶ -

**[ترجمه]

«۷۶»

تَفْسِـیرُ النُّعْمَـانِیِّ، فِیمَـا سَـیَأْتِی فِی كِتَابِ الْقُرْآنِ بِإِسْـنَادِهِ عَنْ أَمِیرِ الْمُـؤْمِنِینَ علیه السـلام قَالَ: وَ أَمَّا الرَّدُّ عَلَی مَنْ أَنْكَرَ الثَّوَابَ وَ الْعِقَابَ فِی الـدُّنْیا بَعْـدَ الْمَوْتِ قَبْلَ الْقِیَامَهِ فَیَقُولُ اللَّهُ تَعَالَی یَوْمَ یَأْتِ لا تَكَلَّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ فَمِنْهُمْ شَـقِیٌّ وَ سَـعِیدٌ فَأَمَّا الَّذِینَ شَـقُوا فَفِی النَّارِ لَهُمْ فِیهـا زَفِیرٌ وَ شَـهِیقٌ خالِـدِینَ فِیهـا مـا دامَتِ السَّماواتُ وَ الْأَرْضُ الْآیَهَ وَ أَمَّا الَّذِینَ سُـعِدُوا فَفِی الْجَنَّهِ خالِـدِینَ فِیها ما دامَتِ السَّماواتُ وَ الْأَرْضُ إِلَّا

ص: ۲۴۵

۱- أی لعدم التوقی من البول. و قد وردت روایات تدلّ علی النهی عن الاستحقار بالبول و عن عدم المبالاه باصابه البول الجسد، راجع أبواب التخلی من الكتاب و من الوسائل.

۲- أی استغلق علیه الكلام.

ما شاءَ رَبُّکَ یَعْنِی السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرْضَ قَبْلَ الْقِیَامَهِ فَإِذَا کَانَتِ الْقِیَامَهُ بُدِّلَتِ السَّمَاوَاتُ وَ الْأَرْضُ وَ مِثْلُ قَوْلِهِ تَعَالَی وَ مِنْ وَرائِهِمْ بَرْزَخٌ إِلی یَوْمِ یُبْعَثُونَ وَ هُوَ أَمْرٌ بَیْنَ أَمْرَیْنِ وَ هُوَ الثَّوَابُ وَ الْعِقَابُ بَیْنَ الدُّنْیَا وَ الْآخِرَهِ وَ مِثْلُهُ قَوْلُهُ تَعَالَی النَّارُ یُعْرَضُونَ عَلَیْها غُدُوًّا وَ عَشِیًّا وَ یَوْمَ تَقُومُ السَّاعَهُ وَ الْغُدُوُّ وَ الْعَشِیُّ لَا یَکُونَانِ فِی الْقِیَامَهِ الَّتِی هِیَ دَارُ الْخُلُودِ وَ إِنَّمَا یَکُونَانِ فِی الدُّنْیَا وَ قَالَ اللَّهُ تَعَالَی فِی أَهْلِ الْجَنَّه وَ لَهُمْ رِزْقُهُمْ فِیها بُکْرَهً وَ عَشِیًّا وَ الْبُکْرَهُ وَ الْعَشِیُّ إِنَّمَا یَکُونَانِ مِنَ اللَّیْلِ وَ النَّهَارِ فِی جَنَّهِ الْحَیَاهِ قَبْلَ یَوْمِ الْقِیَامَهِ قَالَ اللَّهُ تَعَالَی لا یَرَوْنَ فِیها شَمْساً وَ لا زَمْهَرِیراً وَ مِثْلُهُ قَوْلُهُ سُبْحَانَهُ وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِینَ قُتِلُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ أَمْواتاً بَلْ أَحْیاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ یُرْزَقُونَ فَرِحِینَ بِما آتاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ الْآیَهَ.

**[ترجمه]تفسیر نعمانی: امیر المؤمنین علیه السلام فرمود: برای ردّ منکرین ثواب و عقاب پس از مرگ و قبل از قیامت، این کلام حقّ تعالی کافی است: «اما کسانی که به شقاوت گراییدند در آتش ناله می زنند و در آن جاودانه اند، تا وقتی که آسمان ها و زمین برقرار است، مگر آن چه پروردگارت بخواهد، که پروردگارت هر چه را اراده کند بدون شک انجام می دهد» - . هود / ۱۰۵ - ۱۰۷ - ، و« امّا کسانی که سعادتمند شدند در بهشت جاودان خواهند بود، مادام که آسمان ها و زمین برقرار است، مگر

ص: ۲۴۵

آن چه پروردگارت بخواهد» - . هود / ۱۰۸ - ، یعنی آسمان ها و زمین قبل از روز قیامت، به آسمان و زمین دیگری تبدیل می شود، و نیز خداوند می فرماید: «و پشاپیش آنان برزخی است تا روزی که برانگیخته خواهند شد» - . مومنون / ۱۰۰ - و آن امری بین دو امر است، پاداش و کیفر بین دنیا و آخرت.

خدای متعال می فرماید: «[اینک هر] صبح و شام بر آتش عرضه می شوند،» - . غافر / ۴۶ - صبح و شام در قیامت که خانه ابدی است، وجود ندارد، بلکه این امر تنها در در دنیا صدق می کند، خدای متعال درباره اهل بهشت می فرماید: «و روزی شان صبح و شام در آن جا [آماده] است.» - . مریم / ۶۲ - صبحگاه و شامگاه تنها در شب و روز بهشت دنیوی و قبل از روز قیامت صدق می کند، خدای متعال می فرماید: «در آن جا نه آفتابی بینند و نه سرمایی» - . انسان / ۱۳ - و نیز می فرماید: «هرگز کسانی را که در راه خدا کشته شده اند، مرده مپندار، بلکه زنده اند که نزد پروردگارشان روزی داده می شوند، به آن چه خدا از فضل خود به آنان داده است شادمانند. - . آل عمران / ۶۹ - ۱۷۰ - »

**[ترجمه]

«۷۷»

فس، تفسیر القمی فَیَوْمَئِذٍ لا یُسْئَلُ عَنْ ذَنْبِهِ قَالَ مِنْکُمْ یَعْنِی مِنَ الشِّیعَهِ إِنْسٌ وَ لا جَانٌّ قَالَ مَعْنَاهُ أَنَّهُ مَنْ تَوَلَّی أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهِ وَ تَبَرَّأَ مِنْ أَعْدَائِهِ وَ أَحَلَّ حَلَالَهُ وَ حَرَّمَ حَرَامَهُ ثُمَّ دَخَلَ فِی الذُّنُوبِ وَ لَمْ یَتُبْ فِی الدُّنْیَا عُذِّبَ لَهَا (۱)فِی الْبَرْزَخِ وَ یَخْرُجُ یَوْمَ الْقِیَامَهِ وَ لَیْسَ لَهُ ذَنْبٌ یُسْأَلُ عَنْهُ یَوْمَ الْقِیَامَهِ.

**[ترجمه]تفسیر قمی: «فَیَوْمَئِذٍ لا یُسْئَلُ عَنْ ذَنْبِهِ» فرمود: یعنی از شما شیعه بابت گناهانتان نمی پرسند، «إِنْسٌ وَ لا جَانٌّ» - .

رحمن / ۳۲ - فرمود: به این معناست که هر کس ولایت امیرالمومنین علیه السلام را بپذیرد و از دشمنان حضرت بیزاری جوید، و حلال خدا را حلال و حرام خدا را حرام بداند، و سپس مرتکب گناه شود و در دنیا توبه نکند، در برزخ عذاب می شود و در روز قیامت در حالی محشور می شود که از گناهان پاک شده، و چیزی باقی نمانده است تا از آن سوال شود. - . تفسیر قمی ۲ : ۳۲۳

-

**[ترجمه]

«۷۸»

فر، تفسیر فرات بن إبراهیم عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عَلِیِّ بْنِ عِیسَی الزُّهْرِیِّ رَفَعَهُ إِلَی أَصْبَغَ بْنِ نُبَاتَهَ قَالَ: تَوَجَّهْتُ إِلَی أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام (۲)لِأُسَلِّمَ عَلَیْهِ فَلَمْ أَلْبَثْ أَنْ خَرَجَ فَقُمْتُ قَائِماً عَلَی رِجْلِی فَاسْتَقْبَلْتُهُ فَضَرَبَ بِکَفِّهِ إِلَی کَفِّی فَشَبَّکَ أَصَابِعَهُ فِی أَصَابِعِی ثُمَّ قَالَ لِی یَا أَصْبَغَ بْنَ نُبَاتَهَ قُلْتُ لَبَّیْکَ وَ سَعْدَیْکَ یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ فَقَالَ إِنَّ وَلِیَّنَا وَلِیُّ اللَّهِ فَإِذَا مَاتَ کَانَ فِی الرَّفِیقِ الْأَعْلَی وَ سَقَاهُ اللَّهُ مِنْ نَهَرٍ أَبْرَدَ مِنَ الثَّلْجِ وَ أَحْلَی مِنَ الشَّهْدِ فَقُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاکَ وَ إِنْ کَانَ مُذْنِباً قَالَ نَعَمْ أَ لَمْ تَقْرَأْ کِتَابَ اللَّهِ فَأُوْلئِکَ یُبَدِّلُ اللَّهُ سَیِّئاتِهِمْ حَسَناتٍ وَ کانَ اللَّهُ غَفُوراً رَحِیماً.

**[ترجمه]تفسیر فرات بن ابراهیم: اصبغ بن نباته می گوید: به قصد زیارت امیر المؤمنین علیه السّلام رفتم تا سلامی عرض کنم، ناگهان آن حضرت بیرون آمد، از جا پریدم و بر سر پا برابرش ایستادم. حضرت دستش را به دست من زد و انگشتانش را در انگشتان من قرار داد و فرمود: ای اصبغ بن نباته، گفتم: لبیک و سعدیک یا امیر المؤمنین! فرمود: همانا دوست ما دوست خداست، و چون بمیرد در رفیق اعلی (نزد خدا) خواهد بود، و خداوند او را از نهری که از برف سردتر و از انگبین شیرین تر است، سیراب نماید. عرض کردم: قربانت گردم ای امیر المؤمنین علیه السّلام، اگر چه گنهکار باشد؟ فرمود: بلی، مگر کتاب خدا را نخواندی که می فرماید: «خدا گناهان آن ها را مبدل به ثواب گرداند که خداوند در حق بندگان بسیار آمرزنده و مهربانست. - . فرقان / ۷۰ - » - . تفسیر فرات: ۳۹۳ -

**[ترجمه]

«۷۹»

لی، الأمالی للصدوق الْحُسَیْنُ بْنُ عَلِیِّ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِی بَکْرٍ

١- فى المصدر: عليها. م.

٢- فى المصدر: توجهت نحو أمير المؤمنين. م.

عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ النَّوْفَلِيِّ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ يَزِيدَ عَنْ حَمَّادِ بْنِ عِيسَى عَنْ زُرْعَهَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْمُفَضَّلِ بْنِ عُمَرَ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام کَیْفَ کَانَ وِلَادَهُ فَاطِمَهَ علیها السلام فَقَالَ علیه السلام وَ سَاقَ الْحَدِیثَ إِلَی أَنْ قَالَ فَبَیْنَا هِیَ کَذَلِکَ إِذْ دَخَلَ عَلَیْهَا أَرْبَعُ نِسْوَهٍ سُمْرٍ طِوَالٍ کَأَنَّهُنَّ مِنْ نِسَاءِ بَنِی هَاشِمٍ فَفَزِعَتْ مِنْهُنَّ لَمَّا رَأَتْهُنَّ فَقَالَتْ إِحْدَاهُنَّ لَا تَحْزَنِی یَا خَدِیجَهُ إِنَّا رُسُلُ رَبِّکِ إِلَیْکِ نَحْنُ أَخَوَاتُکِ أَنَا سَارَهُ وَ هَذِهِ آسِیَهُ بِنْتُ مُزَاحِمٍ وَ هِیَ رَفِیقَتُکِ فِی الْجَنَّهِ وَ هَذِهِ مَرْیَمُ بِنْتُ عِمْرَانَ وَ هَذِهِ کُلْثُمُ [(۱)](#)أُخْتُ مُوسَی بَعَثَنَا اللَّهُ إِلَیْکِ لِنَلِیَ مِنْکِ مَا تَلِی النِّسَاءُ مِنَ النِّسَاءِ الْحَدِیثَ.

**[ترجمه]امالی صدوق: مفضل بن عمر گوید: خدمت امام صادق علیه السلام عرض کردم: ولادت فاطمه سلام الله علیها چگونه بود؟ حضرت علیه السلام شرح داد تا آن جا که فرمود:

و در این میان چهار زن گندم گون بلند بالا، مانند زنان بنی هاشم بر او(خدیجه) وارد شدند و از آن ها در هراس شد، یکی از آن ها گفت: ای خدیجه، غم مخور که ما فرستاده پروردگاریم نزد تو و خواهران توئیم، من ساره ام و این آسیه دختر مزاحم که رفیق تو است در بهشت، و این مریم دختر عمران، و این کلثوم خواهر موسی بن عمرانست. خدا ما را فرستاده که از تو پذیرائی کنیم مانند زنان. تا آخر روایت؛ - . امالی صدوق: ۴۷۵ -

**[ترجمه]

«۸۰»

یر، بصائر الدرجات عَنْ مُعَاوِیَهَ بْنِ حُکَیْمٍ عَنِ الْوَشَّاءِ قَالَ: قَالَ لِیَ الرِّضَا علیه السلام بِخُرَاسَانَ رَأَیْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله هَاهُنَا وَ الْتَزَمْتُهُ.

**[ترجمه]بصائر الدرجات: وشاء گوید: امام رضا علیه السلام در خراسان به من فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله را در این جا دیدم و ایشان را در آغوش گرفتم. - . بصائر الدرجات ۶ : ۲۶۳ -

**[ترجمه]

«۸۱»

یر، بصائر الدرجات مُحَمَّدُ بْنُ عِیسَی عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ وَ عَلِیِّ بْنِ الْحَکَمِ عَنِ الْحَکَمِ بْنِ مِسْکِینٍ عَنْ أَبِی عُمَارَهَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام وَ عُثْمَانَ بْنِ عِیسَی عَنْ أَبَانِ بْنِ تَغْلِبَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَنَّ أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام لَقِیَ أَبَا بَکْرٍ فَاحْتَجَّ عَلَیْهِ ثُمَّ قَالَ لَهُ أَ مَا تَرْضَی بِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بَیْنِی وَ بَیْنَکَ قَالَ وَ کَیْفَ لِی بِهِ فَأَخَذَ بِیَدِهِ وَ أَتَی مَسْجِدَ قُبَا فَإِذَنْ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِیهِ فَقَضَی عَلَی أَبِی بَکْرٍ فَرَجَعَ أَبُو بَکْرٍ مَذْعُوراً فَلَقِیَ عُمَرَ فَأَخْبَرَهُ فَقَالَ تَبّاً لَکَ أَ مَا عَلِمْتَ سِحْرَ بَنِی هَاشِمٍ.

**[ترجمه]بصائر الدرجات: حضرت صادق علیه السّلام فرمود: حضرت امیر المؤمنین علیه السّلام ابابکر را ملاقات کرد و با او

احتجاج نمود، سپس فرمود: آیا داوری رسول خدا صلی الله علیه و آله را بین من و خود می پذیری؟ گفت: چگونه چنین چیزی ممکن است؟ حضرت علیه السلام دست او را گرفت و به مسجد قبا آورد.

رسول خدا صلی الله علیه و آله در آن جا حضور داشت و بر ابوبکر حکم نمود. ابوبکر ترسان و هراسان بازگشت. در راه عمر را دید و او را از موضوع باخبر کرد. عمر گفت: وای بر تو، آیا از سحر بنی هاشم بی خبری؟ - . بصائر الدرجات ۶ : ۲۶۳ -

**[ترجمه]

«۸۲»

ختص، الإختصاص عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ الْحَجَّالُ عَنِ اللُّؤْلُؤِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْقُمِّيِّ عَنْ أَخِيهِ إِدْرِيسَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام يَقُولُ بَيْنَا أَنَا وَ أَبِي مُتَوَجِّهَيْنِ إِلَى مَكَّةَ وَ أَبِي قَدْ تَقَدَّمَنِي فِي مَوْضِعٍ يُقَالُ لَهُ ضَجْنَانُ إِذْ جَاءَ رَجُلٌ فِي عُنُقِهِ سِلْسِلَةٌ يَجُرُّهَا فَأَقْبَلَ عَلَيَّ فَقَالَ اسْقِنِي اسْقِنِي فَصَاحَ بِي أَبِي لَا تَسْقِهِ لَا سَقَاهُ اللَّهُ قَالَ وَ فِي طَلَبِهِ رَجُلٌ يَتْبَعُهُ فَجَذَبَ سِلْسِلَتَهُ جَذْبَةً طَرَحَهُ بِهَا فِي أَسْفَلِ دَرْكٍ مِنَ النَّارِ.

**[ترجمه]اختصاص: ادریس گوید: شنیدم امام صادق علیه السلام فرمود: یحیی بن ام الطویل می گوید: من و پدرم در مسیر بودیم، پدرم پیشاپیش من بود. به وادی ضجنان رسیدیم، ناگهان مردی سیاه که برگردنش زنجیری بسته شده بود، مشاهده کردیم و آن مرد به من نزدیک شد و گفت: مرا سیراب کن، مرا سیراب کن.

پدرم فریاد زد: او را سیراب مکن، که خدا او را سیراب نکند. حضرت علیه السلام فرمود: در پی او مردی زنجیر او را گرفته و در قعر جهنم کشاند. - . اختصاص: ۲۷۶ -

ص: ۲۴۷

**[ترجمه]

«۸۳»

ختص، الإختصاص ابْنُ عِيسَى عَنِ الْأَهْوَازِيِّ عَنِ الْجَوْهَرِيِّ عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ

ص: ۲۴۷

۱- فی المصدر: کلثوم. م.

عَنْ بَشِیرٍ النَّبَّالِ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام کُنْتُ مَعَ أَبِی بِعُسْفَانَ (۱)فِی وَادٍ بِهَا أَوْ بِضَجْنَانَ فَنَفَرَتْ بَغْلَتُهُ فَإِذَا رَجُلٌ فِی عُنُقِهِ سِلْسِلَهٌ وَ طَرَفُهَا فِی یَدِ آخَرَ یَجُرُّهُ فَقَالَ اسْقِنِی فَقَالَ الرَّجُلُ لَا تَسْقِهِ لَا سَقَاهُ اللَّهُ فَقُلْتُ لِأَبِی مَنْ هَذَا فَقَالَ هَذَا مُعَاوِیَهُ.

**[ترجمه]اختصاص: امام صادق علی السلام فرمود: همراه پدرم در عسفان(محلی بین مکه و مدینه) و در وادی از آن به نام ضجنان بودیم. استر ایشان رم کرد. در این هنگام مردی مقابلمان ظاهر شد که زنجیر به گردن داشت، و یک سر آن در دست دیگری بود و آن را می کشید، و گفت: مرا سیراب کن. آن مرد گفت: به او آب نده، خداوند او را سیراب نکند. از پدرم پرسیدم او کیست؟ فرمود: او معاویه است. - . اختصاص: ۲۷۶ -

**[ترجمه]

«۸۴»

یر، بصائر الدرجات عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ سَعِیدٍ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ أَبِی الْبِلَادِ وَ حَدَّثَنِی مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَیْنِ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ أَبِی الْبِلَادِ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی الْحَسَنِ الرِّضَا علیه السلام حَدَّثَنِی عَبْدُ الْکَرِیمِ بْنُ حَسَّانَ عَنْ عُبَیْدَهَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بِشْرٍ الْخَثْعَمِیِّ (۲)عَنْ أَبِیهِ أَنَّهُ قَالَ کُنْتُ رِدْفَ أَبِی وَ هُوَ یُرِیدُ الْعُرَیْضَ (۳)فَقَالَ فَلَقِیَهُ شَیْخٌ أَبْیَضُ الرَّأْسِ وَ اللِّحْیَهِ یَمْشِی قَالَ فَنَزَلَ إِلَیْهِ فَقَبَّلَ بَیْنَ عَیْنَیْهِ فَقَالَ إِبْرَاهِیمُ وَ لَا أَعْلَمُهُ إِلَّا أَنَّهُ قَبَّلَ یَدَهُ ثُمَّ جَعَلَ یَقُولُ لَهُ جُعِلْتُ فِدَاکَ وَ الشَّیْخُ یُوصِیهِ (۴)قَالَ وَ قَامَ أَبِی حَتَّی تَوَارَی الشَّیْخُ ثُمَّ رَکِبَ فَقُلْتُ یَا أَبَهْ مَنْ هَذَا الَّذِی صَنَعْتَ بِهِ مَا لَمْ أَرَکَ صَنَعْتَهُ بِأَحَدٍ قَالَ هَذَا أَبِی یَا بُنَیَّ.

**[ترجمه]بصائر الدرجات: ابراهیم بن ابی البلاد گفت: به حضرت رضا علیه السّلام عرض کردم: عبد الکریم بن حسان از عبیده بن عبد اللّه بن بشر خثعمی از پدر بزرگوار شما علیه السلام نقل کرد که فرمود: من پشت سر پدرم نشسته بودم بر مرکب می خواست برود به عریض (منطقه ای در مدینه)، پیرمردی را که سر و ریشش سفید شده بود ملاقات کرد، گفت پائین آمد و پیشانی او را بوسید. ابراهیم گفت: من نمی دانم آیا فرمود دست او را هم بوسید یا نه بعد شروع کرد به گفتن فدایت شوم. آن پیرمرد هم پیوسته او را سفارش می کرد، گفت: پدرم از جای حرکت کرد تا آن پیرمرد پنهان شد، بعد سوار شد، گفتم: پدر جان این شخص که بود که کاری نسبت به او نمودی که با احدی انجام ندادی؟ فرمود: پسرم او پدرم بود. - . بصائر الدرجات ۶ : ۲۶۳ -

**[ترجمه]

«۸۵»

یر، بصائر الدرجات الْحُسَیْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ مُعَلَّی بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بَشِیرٍ عَنْ عُثْمَانَ بْنِ مَرْوَانَ عَنْ سَمَاعَهَ قَالَ: کُنْتُ عِنْدَ أَبِی الْحَسَنِ علیه السلام فَأَطَلْتُ الْجُلُوسَ عِنْدَهُ فَقَالَ أَ تُحِبُّ أَنْ تَرَی أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَقُلْتُ وَدِدْتُ وَ اللَّهِ فَقَالَ قُمْ وَ ادْخُلْ ذَلِکَ الْبَیْتَ فَدَخَلْتُ الْبَیْتَ فَإِذَا أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَاعِدٌ.

**[ترجمه]بصائر الدرجات: سماعه گوید: نزد ابالحسن علیه السلام بودم. مدت ماندن نزد حضرت علیه السلام را طول دادم.

حضـرت علیه السـلام فرمود: دوست داری ابا عبـدالله علیه السـلام را زیارت کنی؟ گفتم: به خـدا سوگنـد، دوست دارم. فرمود: برخیز و وارد این خانه شو. وارد خانه شدم و ابا عبد الله علیه السلام را دیدم که ایستاده است. - . بصائر الدرجات ۶ : ۲۶۵ -

**[ترجمه]

«۸۶»

یر، بصائر الدرجات مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَـیْنِ عَنْ مُوسَـی بْنِ سَـعْدَانَ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ أَبِی الْعَلَاءِ عَنْ هَارُونَ بْنِ خَارِجَهَ عَنْ یَحْیَی ابْنِ أُمِّ الطَّوِیلِ قَالَ: صَحِبْتُ عَلِیَّ بْنَ الْحُسَـیْنِ علیهما السـلام مِنَ الْمَـدِینَهِ إِلَی مَکَّهَ وَ هُوَ عَلَی بَغْلَتِهِ وَ أَنَا عَلَی رَاحِلَهٍ فَجُزْنَا وَادِیَ ضَـجْنَانَ فَإِذَا نَحْنُ

ص: ۲۴۸

۱- عسفان کعثمان: موضع علی مرحلتین من مکّه. و ضجنان کسکران: جبل قرب مکّه، و جبل آخر بالبادیه.

۲- الموجود فی رجال الشیخ: عبید بن عبد اللّه بن بشر الخثعمیّ الکوفیّ، عده من أصحاب الصادق علیه السلام.

۳- عریض کزبیر: واد بالمدینه به اموال لأهلها.

۴- فی المصدر بعد ذلک: فکان فی آخر ما قال له: انظر لارتفع فلا ندعها قال: اه. م.

بِرَجُلٍ أَسْوَدَ فِی رَقَبَتِهِ سِلْسِلَهٌ وَ هُوَ یَقُولُ یَا عَلِیَّ بْنَ الْحُسَیْنِ اسْقِنِی فَوَضَعَ رَأْسَهُ عَلَی صَدْرِهِ ثُمَّ حَرَّکَ دَابَّتَهُ قَالَ فَالْتَفَتُّ فَإِذَا بِرَجُلٍ یَجْذِبُهُ وَ هُوَ یَقُولُ لَا تَسْقِهِ لَا سَقَاهُ اللَّهُ قَالَ فَحَرَّکْتُ رَاحِلَتِی وَ لَحِقْتُ بِعَلِیِّ بْنِ الْحُسَیْنِ علیهما السلام فَقَالَ لِی أَیَّ شَیْ ءٍ رَأَیْتَ فَأَخْبَرْتُهُ فَقَالَ ذَلِکَ مُعَاوِیَهُ لَعَنَهُ اللَّهُ.

**[ترجمه]بصائر الدرجات: یحیی بن ام طویل گوید: از مدینه تا مکه در مصاحبت علی بن الحسین علیهما السلام بودم. در حالی که ایشان سوار بر استر بودند و من هم بر شترم. به وادی ضجنان رسیدیم، ناگهان

ص: ۲۴۸

مردی سیاه که برگردنش زنجیری بسته شده بود، مشاهده کردیم. و آن مرد می گفت: یا علی بن الحسین، تشنه ام مرا سیراب کن. حضرت سرشان را پایین انداختند و مرکبشان را حرکت دادند. من (راوی حدیث) به قصد نوشاندن آب متوجه او شدم. ناگهان مردی اورا به سوی خودش کشید و گفت نه! او را سیراب نکنید که خدا او را سیراب نکرده است.

راوی در ادامه گفت: شترم را حرکت دادم و به امام پیوستم. امام به من فرمود: چه چیزی را دیدی؟ آن چه که دیده بودم به عرض رسانیدم. فرمود: آن شخص (مرد سیاه تشنه) معاویه بود. لعنت خدا بر او باد. - . بصائر الدرجات ۶ : ۲۷۳ -

**[ترجمه]

«۸۷»

عد، العقائد اعتقادنا فی النفوس أنها هی الأرواح التی بها الحیاه و أنها الخلق الأول

لقول النبی صلی الله علیه و آله إن أول ما أبدع الله سبحانه و تعالی هی النفوس.

مقدسه مطهره فأنطقها بتوحیده ثم خلق بعد ذلک سائر خلقه و اعتقادنا فیها أنها خلقت للبقاء و لم تخلق للفناء

لقول النبی صلی الله علیه و آله ما خلقتم للفناء بل خلقتم للبقاء.

و إنما تنقلون من دار إلی دار و أنها فی الأرض غریبه و فی الأبدان مسجونه و اعتقادنا فیها أنها إذا فارقت الأبدان فهی باقیه منها منعمه و منها معذبه إلی أن یردها الله عز و جل بقدرته إلی أبدانها.

وَ قَالَ عِیسَی ابْنُ مَرْیَمَ لِلْحَوَارِیِّینَ بِحَقٍّ أَقُولُ لَکُمْ إِنَّهُ لَا یَصْعَدُ إِلَی السَّمَاءِ إِلَّا مَا نَزَلَ مِنْهَا وَ قَالَ اللَّهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ وَ لَوْ شِئْنا لَرَفَعْناهُ بِها وَ لکِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَی الْأَرْضِ وَ اتَّبَعَ هَواهُ فَمَا لَمْ یَرْفَعْ مِنْهَا إِلَی الْمَلَکُوتِ فَهِیَ تَهْوِی فِی الْهَاوِیَهِ وَ ذَلِکَ لِأَنَّ الْجَنَّهَ دَرَجَاتٌ وَ النَّارَ دَرَکَاتٌ وَ قَالَ عَزَّ وَ جَلَّ تَعْرُجُ الْمَلائِکَهُ وَ الرُّوحُ إِلَیْهِ وَ قَالَ عَزَّ وَ جَلَّ إِنَّ الْمُتَّقِینَ فِی جَنَّاتٍ وَ نَهَرٍ فِی مَقْعَدِ صِدْقٍ عِنْدَ مَلِیکٍ مُقْتَدِرٍ وَ قَالَ تَعَالَی وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِینَ قُتِلُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ أَمْواتاً بَلْ أَحْیاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ یُرْزَقُونَ فَرِحِینَ إِلَی آخِرِهَا وَ قَالَ تَعَالَی وَ لا تَقُولُوا لِمَنْ یُقْتَلُ فِی سَبِیلِ اللَّهِ أَمْواتٌ إِلَی آخِرِهَا وَ قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله الْأَرْوَاحُ جُنُودٌ مُجَنَّدَهٌ فَمَا تَعَارَفَ مِنْهَا ائْتَلَفَ وَ

مَا تَنَاكَرَ مِنْهَا اخْتَلَفَ.

وَ قَالَ الصَّادِقُ عليه السلام إِنَّ اللَّهَ آخَى بَيْنَ الْأَرْوَاحِ فِى الْأَظِلَّهِ قَبْلَ أَنْ يَخْلُقَ الْأَبْدَانَ بِأَلْفَىْ عَامٍ فَلَوْ قَدْ قَامَ قَائِمُنَا أَهْلَ الْبَيْتِ لَوُرِّثَ الْأَخُ الَّذِى آخَى بَيْنَهُمَا فِى الْأَظِلَّهِ وَ لَمْ يُوَرَّثِ الْأَخُ مِنَ الْوِلَادَهِ وَ قَالَ عليه السلام إِنَّ الْأَرْوَاحَ لَتَلْتَقِى فِى الْهَوَاءِ فَتَعَارَفُ وَ تَسَاءَلُ فَإِذَا أَقْبَلَ رُوحٌ مِنَ

ص: ۲۴۹

الْأَرْضِ قَالُوا دَعُوهُ (۱)فَقَدْ أَفْلَتَ مِنْ هَوْلٍ عَظِيمٍ ثُمَّ سَأَلُوهُ مَا فَعَلَ فُلَانٌ وَ مَا فَعَلَ فُلَانٌ فَكُلَّمَا قَالَ قَدْ بَقِيَ رَجَوْهُ أَنْ يَلْحَقَ بِهِمْ وَ كُلَّمَا قَالَ قَدْ مَاتَ قَالُوا هَوَى هَوَى وَ قَالَ تَعَالَى وَ مَنْ يَحْلِلْ عَلَيْهِ غَضَبِي فَقَدْ هَوى وَ قَالَ تَعَالَى وَ أَمَّا مَنْ خَفَّتْ مَوازِينُهُ فَأُمُّهُ هاوِيَةٌ وَ ما أَدْراكَ ما هِيَهْ نارٌ حامِيَةٌ وَ مَثَلُ الدُّنْيَا كَمَثَلِ الْبَحْرِ وَ الْمَلَّاحِ وَ السَّفِينَه.

وَ قَالَ لُقْمَانُ لِابْنِهِ يَا بُنَيَّ إِنَّ الدُّنْيَا بَحْرٌ عَمِيقٌ وَ قَدْ هَلَكَ فِيهَا عَالَمٌ كَثِيرٌ فَاجْعَلْ سَفِينَتَكَ فِيهَا الْإِيمَانَ بِاللَّهِ وَ اجْعَلْ زَادَكَ فِيهَا تَقْوَى اللَّهِ وَ اجْعَلْ شِرَاعَهَا التَّوَكُّلَ عَلَى اللَّهِ فَإِنْ نَجَوْتَ فَبِرَحْمَهِ اللَّهِ وَ إِنْ هَلَكْتَ فَبِذُنُوبِكَ (۲)وَ أَشَدُّ سَاعَاتِهِ (۳)يَوْمَ يُولَدُ وَ يَوْمَ يَمُوتُ وَ يَوْمَ يُبْعَثُ (۴)وَ لَقَدْ سَلَّمَ اللَّهُ تَعَالَى عَلَى يَحْيَى فِي هَذِهِ السَّاعَاتِ فَقَالَ اللَّهُ تَعَالَى وَ سَلامٌ عَلَيْهِ يَوْمَ وُلِدَ وَ يَوْمَ يَمُوتُ وَ يَوْمَ يُبْعَثُ حَيًّا وَ قَدْ سَلَّمَ (۵)عِيسَى عَلَى نَفْسِهِ فَقَالَ وَ السَّلامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَ يَوْمَ أَمُوتُ وَ يَوْمَ أُبْعَثُ حَيًّا وَ الِاعْتِقَادُ فِي الرُّوحِ أَنَّهُ لَيْسَ مِنْ جِنْسِ الْبَدَنِ وَ أَنَّهُ خَلْقٌ آخَرُ لِقَوْلِهِ تَعَالَى ثُمَّ أَنْشَأْناهُ خَلْقاً آخَرَ فَتَبارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخالِقِينَ وَ اعْتِقَادُنَا فِي الْأَنْبِيَاءِ وَ الرُّسُلِ وَ الْأَئِمَّهِ عليهم السلام أَنَّ فِيهِمْ خَمْسَهَ أَرْوَاحٍ رُوحَ الْقُدُسِ وَ رُوحَ الْإِيمَانِ وَ رُوحَ الْقُوَّهِ وَ رُوحَ الشَّهْوَهِ وَ رُوحَ الْمَدْرَجِ وَ فِي الْمُؤْمِنِينَ أَرْبَعَهَ أَرْوَاحٍ رُوحَ الْإِيمَانِ وَ رُوحَ الْقُوَّهِ وَ رُوحَ الشَّهْوَهِ وَ رُوحَ الْمَدْرَجِ وَ فِي الْكَافِرِينَ وَ الْبَهَائِمِ ثَلَاثَهَ أَرْوَاحٍ رُوحَ الْقُوَّهِ وَ رُوحَ الشَّهْوَهِ وَ رُوحَ الْمَدْرَجِ وَ أَمَّا قَوْلُهُ تَعَالَى وَ يَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي فَإِنَّهُ خَلْقٌ أَعْظَمُ مِنْ جَبْرَئِيلَ وَ مِيكَائِيلَ كَانَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله وَ مَعَ (۶)الْأَئِمَّهِ وَ هُوَ مِنَ الْمَلَكُوتِ (۷).

۱- فی المصدر: فقالت الأرواح دعوه.

۲- فی المصدر: فبذنوبک لا من اللّه.

۳- فی المصدر: و أشد ساعات ابن آدم ثلاث ساعات اه.

۴- فی المصدر: یبعث حیا.

۵- فی المصدر: و قد سلم فیها.

۶- فی المصدر: و مع الملائکه و مع الأئمّه.

۷- قال الصدوق بعد هذه الکلمات: و انا اصنف فی هذا المعنی کتابا اشرع فیه معانی هذه الجمل.

أقول قال الشيخ المفيد قدس الله روحه فی شرح هذا الكلام كلام أبی جعفر فی النفس و الروح ليس علی مذهب التحقيق فلو اقتصر علی الأخبار و لم يتعاط ذكر معانيها كان أسلم له من الدخول فی باب يضيق عنه سلوكه ثم قال رحمه الله النفس عباره عن معان أحدها ذات الشی ء و الآخر الدم السائل و الآخر النفس الذی هو الهواء و الرابع هو الهوی و ميل الطبع فأما شاهد المعنی الأول فهو قولهم هذا نفس الشی ء أی ذاته و عينه و شاهد الثانی قولهم كلما كانت النفس سائله فحكمه كذا و كذا و شاهد الثالث قولهم فلان هلكت نفسه إذا انقطع نفسه و لم يبق فی جسمه هواء يخرج من حواسه و شاهد الرابع قول الله تعالی إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَهٌ بِالسُّوءِ يعنی الهوی داع إلی القبيح و قد يعبر بالنفس عن النقمه قال الله وَ يُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ يريد به نقمته و عقابه (۱)و أما الروح فعباره عن معان أحدها الحياه و الثانی القرآن و الثالث ملك من ملائكه الله و الرابع جبرئيل عليه السلام فشاهد الأول قولهم كل ذی روح فحكمه كذا يريدون كل ذی حياه و قولهم فيمن مات قد خرجت منه الروح يعنون الحياه و شاهد الثانی قوله تعالی وَ كَذٰلِكَ أَوْحَيْنا إِلَيْكَ رُوحاً مِنْ أَمْرِنا يعنی القرآن و شاهد الثالث قوله يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَ الْمَلائِكَهُ و شاهد الرابع قوله

ص: ۲۵۱

۱- و للنفس معنی آخر يستعمل كثيرا فی الكتاب و السنه كقوله تعالی: «لا أُقْسِمُ بِالنَّفْسِ اللَّوّامَهِ، و يا أَيَّتُهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّهُ ارْجِعِی إِلی رَبِّكِ راضِيَهً مَرْضِيَّهً» و قوله: «وَ نَفْسٍ وَ ما سَوّاها فَأَلْهَمَها فُجُورَها وَ تَقْواها» و قوله: «وَ نَهَی النَّفْسَ عَنِ الْهَوی و كقول علیّ عليه السلام: من عرف نفسه فقد عرف ربّه. كما ان للروح معنی آخر كقوله تعالی: «يَسْئَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّی» و قوله: «فَنَفَخْنا فِيها مِنْ رُوحِنا» و قوله: «وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِی»* و هو الذی يسمی بالنفس الناطقه و الروح الانسانی و هو جوهر مجرد مدرك للكليات و المعقولات و مبدأ لجميع الافاعيل الصادره عن الإنسان، ليس داخل العالم الجسمانی و لا خارجه، و لا متصل به و لا منفصل عنه، لكنه متعلق بالبدن تعلق التدبير و التصرف، و هو الذی يشير الإنسان إليه بقوله: «انا» و علی هذا المعنی استقر رأی الفلاسفه الإسلاميه و الحكماء الالهيين، و أكثر المتكلّمين من المذهب الإسلاميه و سيجی ء منه ايعاز الی ذلك، و اشاره الی تجرده.

تعالى قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ يعنى جبرئيل عليه السلام فأما ما ذكره أبو جعفر و رواه أن الأرواح مخلوقه قبل الأجسام بألفى عام فما تعارف منها ائتلف و ما تناكر منها اختلف فهو حديث من أحاديث الآحاد و خبر من طرق الأفراد و له وجه غير ما ظنه من لا علم له بحقائق الأشياء و هو أن الله تعالى خلق الملائكه عليهم السلام قبل البشر بألفى عام فما تعارف منها قبل خلق البشر ائتلف عند خلق البشر و ما لم يتعارف منها إذ ذاك اختلف بعد خلق البشر و ليس الأمر كما ظنه أصحاب التناسخ و دخلت الشبهه فيه على حشويه الشيعه فتوهموا أن الذوات الفعاله المأموره المنهيه كانت مخلوقه فى الذر و تتعارف و تعقل و تفهم و تنطق ثم خلق الله لها أجسادا من بعد ذلك فركبها فيها و لو كان ذلك كذلك لكنا نعرف ما كنا عليه و إذا ذكرنا به ذكرناه و لا يخفى علينا الحال فيه أ لا ترى أن من نشأ ببلد من البلاد فأقام فيها حولا ثم انتقل إلى غيره لم يذهب عنه علم ذلك و إن خفى عليه لسهوه عنه فذكر به ذكره و لو لا أن الأمر كذلك لجاز أن يولد إنسان منا ببغداد و ينشأ بها و يقيم عشرين سنه فيها ثم ينتقل منها إلى مصر آخر فينسى حاله ببغداد و لا يذكر منها شيئا و إن ذكر به و عدد عليه علامات حاله و مكانه و نشوه و هذا ما لا يذهب إليه عاقل.

و الذى صرح به أبو جعفر فى معنى الروح و النفس هو قول التناسخيه بعينه من غير أن يعلم أنه قولهم فالجنايه بذلك على نفسه و غيره عظيمه.

و أما ما ذكره من أن الأنفس باقيه فعباره مذمومه و لفظ يضاد ألفاظ القرآن قال الله تعالى كُلُّ مَنْ عَلَيْها فانٍ وَ يَبْقى وَجْهُ رَبِّكَ ذُو الْجَلالِ وَ الْإِكْرامِ و الذى حكاه من ذلك و توهمه هو مذهب كثير من الفلاسفه الملحدين الذين زعموا أن الأنفس لا يلحقها الكون و الفساد و أنها باقيه و إنما تفنى و تفسد الأجسام المركبه و إلى هذا ذهب بعض أصحاب التناسخ و زعموا أن الأنفس لم تزل تتكرر فى الصور و الهياكل لم تحدث و لم تفن و لم تعدم و أنها باقيه غير فانيه و هذا من أخبث قول و أبعده من الصواب و شنع به الناصبه على الشيعه و نسبوهم به إلى الزندقه و لو عرف مثبته ما فيه لما تعرض له لكن أصحابنا المتعلقين بالأخبار أصحاب سلامه و بعد ذهن و قله فطنه يمرون على

وجوههم فیما سمعوه من الأحادیث و لا ینظرون فی سندها و لا یفرقون بین حقها و باطلها و لا یفهمون ما یدخل علیهم فی إثباتها و لا یحصلون معانی ما یطلقونه منها و الذی ثبت من الحدیث فی هذا الباب أن الأرواح بعد موت الأجساد علی ضربین منها ما ینقل إلی الثواب و العقاب و منها ما یبطل فلا یشعر بثواب و لا عقاب.

و قد روی عن الصادق علیه السلام ما ذکرناه فی هذا المعنی و بیناه

- فَسُئِلَ عَمَّنْ مَاتَ فِی هَذِهِ الدَّارِ أَیْنَ تَکُونُ رُوحُهُ فَقَالَ مَنْ مَاتَ وَ هُوَ مَاحِضٌ لِلْإِیمَانِ مَحْضاً أَوْ مَاحِضٌ لِلْکُفْرِ مَحْضاً نُقِلَتْ رُوحُهُ مِنْ هَیْکَلِهِ إِلَی مِثْلِهِ فِی الصُّورَهِ وَ جُوزِیَ بِأَعْمَالِهِ إِلَی یَوْمِ الْقِیَامَهِ فَإِذَا بَعَثَ اللَّهُ مَنْ فِی الْقُبُورِ أَنْشَأَ جِسْمَهُ وَ رَدَّ رُوحَهُ إِلَی جَسَدِهِ وَ حَشَرَهُ لِیُوَفِّیَهُ أَعْمَالَهُ فَالْمُؤْمِنُ یَنْتَقِلُ رُوحُهُ مِنْ جَسَدِهِ إِلَی مِثْلِ جَسَدِهِ فِی الصُّورَهِ فَیُجْعَلُ فِی جَنَّاتٍ مِنْ جِنَانِ الدُّنْیَا یَتَنَعَّمُ فِیهَا إِلَی یَوْمِ الْمَآبِ وَ الْکَافِرُ یَنْتَقِلُ رُوحُهُ مِنْ جَسَدِهِ إِلَی مِثْلِهِ بِعَیْنِهِ وَ یُجْعَلُ فِی نَارٍ فَیُعَذَّبُ بِهَا إِلَی یَوْمِ الْقِیَامَهِ.

و شاهد ذلک فی المؤمن قوله تعالی قِیلَ ادْخُلِ الْجَنَّهَ قالَ یا لَیْتَ قَوْمِی یَعْلَمُونَ بِما غَفَرَ لِی رَبِّی و شاهد ما ذکرناه فی الکافر قوله تعالی النَّارُ یُعْرَضُونَ عَلَیْها غُدُوًّا وَ عَشِیًّا فأخبر سبحانه أن مؤمنا قال بعد موته و قد أدخل الجنه یا لَیْتَ قَوْمِی یَعْلَمُونَ و أخبر أن کافرا یعذب بعد موته غُدُوًّا وَ عَشِیًّا وَ یَوْمَ تَقُومُ السَّاعَهُ یخلد فی النار و الضرب الآخر من یلهی عنه و یعدم نفسه عند فساد جسمه فلا یشعر بشیء حتی یبعث و هو من لم یمحض الإیمان محضا و لا الکفر محضا و قد بین الله تعالی ذلک عند قوله إِذْ یَقُولُ أَمْثَلُهُمْ طَرِیقَهً إِنْ لَبِثْتُمْ إِلَّا یَوْماً فبین أن قوما عند الحشر لا یعلمون مقدار لبثهم فی القبور حتی یظن بعضهم أن ذلک کان عشرا أو یظن بعضهم أن ذلک کان یوما و لیس یجوز أن یکون ذلک من وصف من عذب إلی بعثه و نعم إلی بعثه لأن من لم یزل منعما أو معذبا لا یجهل علیه حاله فیما عومل به و لا یلتبس علیه الأمر فی بقائه بعد وفاته.

وَ قَدْ رُوِیَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَنَّهُ قَالَ: إِنَّمَا یُسْأَلُ فِی قَبْرِهِ مَنْ مَحَضَ الْإِیمَانَ مَحْضاً أَوْ مَحَضَ الْکُفْرَ مَحْضاً فَأَمَّا مَا سِوَی هَذَیْنِ فَإِنَّهُ یُلْهَی عَنْهُ وَ قَالَ فِی الرَّجْعَهِ

إِنَّمَا يَرْجِعُ إِلَى الدُّنْيَا عِنْدَ قِيَامِ الْقَائِمِ علیه السلام مَنْ مَحَضَ الْإِيمَانَ مَحْضاً أَوْ مَحَضَ الْكُفْرَ مَحْضاً فَأَمَّا مَا سِوَى هَذَيْنِ فَلَا رُجُوعَ لَهُمْ إِلَى يَوْمِ الْمَآبِ.

و قد اختلف أصحابنا فیمن ینعم و یعذب بعد موته فقال بعضهم المنعم و المعذب هو الروح التی توجه إلیها الأمر و النهی و التکلیف و سموها جوهرا و قال آخرون بل الروح الحیاه جعلت فی جسد کجسده فی دار الدنیا و کلا الأمرین یجوزان فی العقل و الأظهر عندی قول من قال إنها الجوهر المخاطب و هو الذی تسمیه الفلاسفه البسیط و قد جاء فی الحدیث أن الأنبیاء صلوات الله علیهم خاصه و الأئمه علیهم السلام من بعدهم ینقلون بأجسادهم و أرواحهم من الأرض إلی السماء فینعمون فی أجسادهم التی کانوا فیها عند مقامهم فی الدنیا و هذا خاص بحجج الله دون من سواهم من الناس.

وَ قَدْ رُوِیَ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ قَالَ: مَنْ صَلَّى عَلَيَّ عِنْدَ قَبْرِی سَمِعْتُهُ وَ مَنْ صَلَّى عَلَيَّ مِنْ بَعِيدٍ بُلِّغْتُهُ.

وَ قَالَ صلی الله علیه و آله مَنْ صَلَّى عَلَيَّ مَرَّةً صَلَّيْتُ عَلَيْهِ عَشْراً وَ مَنْ صَلَّى عَلَيَّ عَشْراً صَلَّيْتُ عَلَيْهِ مِائَةً فَلْيُكْثِرِ امْرُؤٌ مِنْكُمُ الصَّلَاةَ عَلَيَّ أَوْ فَلْيُقِلَّ.

فبین أنه صلی الله علیه و آله بعد خروجه من الدنیا یسمع الصلاه علیه و لا یکون کذلک إلا و هو حی عند الله تعالی و کذلک أئمه الهدی صلوات الله علیهم یسمعون سلام المسلم علیهم من قرب و یبلغهم سلامه من بعد و بذلک جاءت الآثار الصادقه عنهم و قد قال الله تعالی وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتاً بَلْ أَحْياءٌ الآیه.

وَ رُوِیَ عَنِ النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله أَنَّهُ وَقَفَ عَلَى قَلِيبِ (۱)بَدْرٍ فَقَالَ لِلْمُشْرِكِينَ الَّذِينَ قُتِلُوا يَوْمَئِذٍ وَ قَدْ أُلْقُوا فِي الْقَلِيبِ لَقَدْ كُنْتُمْ جِيرَانَ سَوْءٍ لِرَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله أَخْرَجْتُمُوهُ مِنْ مَنْزِلِهِ وَ طَرَدْتُمُوهُ ثُمَّ اجْتَمَعْتُمْ عَلَيْهِ فَحَارَبْتُمُوهُ فَقَدْ وَجَدْتُ مَا وَعَدَنِي رَبِّي حَقّاً (۲)فَقَالَ لَهُ عُمَرُ يَا رَسُولَ اللَّهِ مَا خِطَابُكَ لِهَامٍ قَدْ صَدِيَتْ (۳)فَقَالَ لَهُ مَهْ يَا ابْنَ الْخَطَّابِ فَوَ اللَّهِ

۱- القلیب: البئر.

۲- فی شرح العقائد المطبوع هنا زیاده و هی: فهل وجدتم ما وعدکم ربکم حقا.

۳- الهام جمع الهامه: رأس کل شی ء. رئیس القوم و سیدهم. جماعه الناس، و تطلق علی الجثه أیضا. صدیت أی ماتت.

مَا أَنْتَ بِأَسْمَعَ مِنْهُمْ وَ مَا بَيْنَهُمْ وَ بَيْنَ أَنْ تَأْخُذَهُمُ الْمَلَائِكَةُ بِمَقَامِعِ الْحَدِيدِ (۱)إِلَّا أَنْ أَعْرِضَ بِوَجْهِي هَكَذَا عَنْهُمْ.

وَ عَنْ أَمِيرِ الْمُؤْمِنِينَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِ أَنَّهُ رَكِبَ بَعْدَ انْفِصَالِ الْأَمْرِ مِنْ حَرْبِ الْبَصْرَهِ فَصَارَ يَتَخَلَّلُ بَيْنَ الصُّفُوفِ حَتَّى مَرَّ عَلَى كَعْبِ بْنِ سَوْرَهَ وَ كَانَ هَذَا قَاضِيَ الْبَصْرَهِ وَلَّاهُ إِيَّاهَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فَأَقَامَ بِهَا قَاضِياً بَيْنَ أَهْلِهَا زَمَنَ عُمَرَ وَ عُثْمَانَ فَلَمَّا وَقَعَتِ الْفِتْنَهُ بِالْبَصْرَهِ عَلَّقَ فِي عُنُقِهِ مُصْحَفاً وَ خَرَجَ بِأَهْلِهِ وَ وُلْدِهِ يُقَاتِلُ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ عليه السلام فَقُتِلُوا بِأَجْمَعِهِمْ فَوَقَفَ عَلَيْهِ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ وَ هُوَ صَرِيعٌ بَيْنَ الْقَتْلَى فَقَالَ أَجْلِسُوا كَعْبَ بْنَ سَوْرَهَ فَأُجْلِسَ بَيْنَ نَفْسَيْنِ فَقَالَ يَا كَعْبَ بْنَ سُورَهَ قَدْ وَجَدْتُ مَا وَعَدَنِي رَبِّي حَقّاً فَهَلْ وَجَدْتَ مَا وَعَدَكَ رَبُّكَ حَقّاً ثُمَّ قَالَ أَضْجِعُوا كَعْباً وَ سَارَ قَلِيلًا فَمَرَّ بِطَلْحَهَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ صَرِيعاً فَقَالَ أَجْلِسُوا طَلْحَهَ فَأَجْلَسُوهُ فَقَالَ يَا طَلْحَهُ قَدْ وَجَدْتُ مَا وَعَدَنِي رَبِّي حَقّاً فَهَلْ وَجَدْتَ مَا وَعَدَكَ رَبُّكَ حَقّاً ثُمَّ قَالَ أَضْجِعُوا طَلْحَهَ فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِهِ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ مَا كَلَامُكَ لِقَتِيلَيْنِ لَا يَسْمَعَانِ مِنْكَ فَقَالَ يَا رَجُلُ فَوَ اللَّهِ لَقَدْ سَمِعَا كَلَامِي كَمَا سَمِعَ أَهْلُ الْقَلِيبِ كَلَامَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله.

و هذا من الأخبار الداله على أن بعض من يموت ترد إليه روحه لتنعيمه أو لتعذيبه و ليس ذلك بعام في كل من يموت بل هو على ما بيناه انتهى كلامه رحمه الله.

و أقول أما تشنيعه على الصدوق رحمه الله بالقول بسبق الأرواح فسيأتي في كتاب السماء و العالم أخبار مستفيضه في ذلك و لا استبعاد فيه و لم يقم برهان تام على نفيه و ما ذكره من أنه لا بد أن يذكر الإنسان تلك الحاله فغير مسلم مع بعد العهد و تخلل حاله الجنينيه و الطفوليه و غيرهما بينهما و لا استبعاد في أن ينسيه الله تعالى ذلك لكثير من المصالح مع أنا لا نذكر أكثر أحوال الطفوليه فأي استبعاد في نسيان ما قبلها و أما القول ببقاء الأرواح فقد قال رحمه الله به في بعضها فأي استبعاد في القول بذلك في جميعها و ما ذكره من الأخبار لا يدل على فناء الأرواح الملهو عنهم بل على

۱- في نسخه: بمقامع من حديد. و المقامع جمع المقمعه، و هي خشبه أو حديده يضرب بها الإنسان ليذل.

عدم إثابتها و تعذيبها و إن كان الطعن على الصدوق فى أنه يتضمن كلامه أنه لا يفنى الله الأرواح فى وقت من الأوقات فليس كلامه مصرحا بذلك مع أن فى إفنائها أيضا كلاما سيأتى فى موضعه.

**[ترجمه]عقائد: شيخ صدوق رحمه الله مى فرمايد: ما عقيده داريم نفوس همان ارواحى هستند كه زنده بوده و خلق اولين هستند؛ رسول خدا صلى الله عليه و آله فرمود: اولين چيزى كه خداوند متعال آفريد، نفوس و ارواح بود.

ارواح مقدس و پاك كه آنان را به توحيد خود گويا ساخت، و پس از آن ديگر خلق خود را آفريد. ما بر اين اعتقاد هستيم كه آن ارواح براى بقا آفريده شده اند و نه براى فنا و نابودى.

رسول خدا صلى الله عليه و آله فرمود: شما را نه براى فنا بلكه براى بقا آفريدند.

و تنها از خانه اى به خانه ديگرى نقل مكان مى كنيد، اين ارواح در زمين غريب و در بدن زندانى هستند؛ ما معتقديم هنگامى كه از بدن جدا مى شوند، باقى بوده و برخى برخوردار از نعمت و برخى معذب هستند، تا هنگامى كه خداى عز و جل بار ديگر به قدرت خود آن ها را به بدن هايشان بازگرداند.

عيسى بن مريم به حواريون فرمود: حقيقت را به شما مى گويم: به سمت آسمان نمى رود مگر آن چه از آن فرود آيد و خداى عز و جل فرمود: « وَ لَوْ شِئْنا لَرَفَعْناهُ بِها وَ لكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَ اتَّبَعَ هَواهُ» - . اعراف / ۱۷۶ -

{ و اگر مى خواستيم، (مقام) او را با اين آيات (و علوم و دانشها) بالا مى برديم؛ و او به پستى گراييد، و از هواى نفس پيروى كرد!} پس آن چه از آن به سمت ملكوت نرود به قعر جهنم سقوط مى كند و سبب آنست كه بهشت درجات دارد و جهنم هم دركاتى دارد و خداى عز و جل فرمود: «ملائكه و روح به سوى او عروج مى كنند» و فرمود: « متقين در باغها و نهرهاى بهشتى هستند در جايگاه راستى و نزد خداى مالك مقتدر» و فرمود: «و نپنداريد كسانى را كه در راه خدا كشته شدند مردگان هستند؛ بلكه زنده هستند و نزد خداى خود روزى مى خورند.» و فرمود: «و به كسانى كه در راه خدا كشته مى شوند مردگان نگوييد» تا آخر آيه؛ و پيامبر (ص) فرمود: ارواح سپاهيانى بسيج شده هستند كه هر كدام يكديگر را بشناسند با هم الفت مى گيرند و هر كدام كه يكديگر را نشناسند، اختلاف پيدا مى كنند؛ حضرت صادق عليه السّلام فرموده اند: به درستى كه حق تعالى برادرى قرار داده ميان ارواح در عالم اظلّه، پيش از آن كه خلق كند بدن ها را به دو هزار سال؛ پس اگر قائم ما اهل بيت، قيام كند هر آينه آن برادرانى را كه حق تعالى ميانشان در عالم اظلّه اخوت قرار داده، ميراث خواهد داد و برادر ولادتى را ميراث نخواهد داد.

و حضرت عليه السلام فرمود: ارواح در هوا با هم ملاقات مى كنند و يك ديگر را مى شناسند و از هم سؤال مى كنند. پس وقتى يك روح از زمين مى آيد،

ص: ۲۴۹

مى گويند: رهايش كنيد كه از ترسى بزرگ خارج شده؛ سپس از او مى پرسند: فلان كس و فلان كس چه كردند؟ پس هر

بار که می گوید که هنوز زنده است، امید دارند که به آنان ملحق شود و هر گاه که می گوید: مُرد، می گویند: سقوط کرد و افتاد! و خدای تعالی می فرماید: « و هر کس غضبم بر او وارد شود، سقوط می کند!» و می فرماید: « و اما کسی که سنجیده هایش سبک برآید، پس جایش هاویه باشد؛ و تو چه می دانی که هاویه چیست؛ آتشی است سوزنده» - . قارعه / ۱۱ - و مثل دنیا مثل دریا و ملوان و کشتی است. و لقمان به پسرش گفت: پسرکم! دنیا دریای عمیقی است که خلق بسیاری در آن غرق شده اند، تو کشتی خود را در این دریا ایمان به خدا قرار ده، بادبان آن را توکل بر خدا، زاد و توشه ات را در آن تقوای الهی، اگر از این دریا رهایی یابی، به برکت رحمت خداست واگر هلاک شوی به خاطر گناهان توست.

سخت ترین ساعات او روزی است که به دنیا می آید، و روزی که از دنیا می رود و روزی است که برانگیخته می شود. خدای متعال در این سه زمان بر یحیی علیه السلام درود می فرستد: «و درود بر او، روزی که زاده شد و روزی که می میرد و روزی که زنده برانگیخته می شود» - . مریم / ۱۵ - و عیسی علیه السلام نیز بر خود درود فرستاده و می فرماید: «و درود بر من، روزی که زاده شدم و روزی که می میرم و روزی که زنده برانگیخته می شوم.» - . مریم / ۳۳ -

اعتقاد ما این است که روح از جنس بدن نیست و مخلوق دیگری است، خدای متعال در این خصوص می فرماید: «آنگاه [جنین را در] آفرینشی دیگر پدید آوردیم. آفرین باد بر خدا که بهترین آفرینندگان است.» - . مومنون / ۱۴ -

و ما بر این اعتقادیم که در انبیاء و اوصیاء و ائمه علیهم السلام پنج روح است: روح القدس و و روح الایمان و روح القوه و روح الشهوه و روح تدریج.

و در مؤمنین چهار روح است: روح الایمان و روح القوه و روح الشهوه و روح تدریج(روح القدس ندارند)، و در کفار و بهائم سه روح است: روح قوت و روح شهوت و روح مدرج.

و اما خدای متعال می فرماید: «یَسْئَلُونَکَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّی» - . اسراء / ۸۵ - { و از تو درباره «روح» سؤال می کنند، بگو: «روح از فرمان پروردگار من است؛} روح مخلوقیست از مخلوقات خدای عزوجل، بزرگتر از جبرئیل و میکائیل، که همراه پیغمبر صلی اللّه علیه و آله است، به او خبر می دهد و رهبریش می کند، و همراه امامان پس از وی هم می باشد و او از ملکوت است. - . اعتقادات صدوق: ۷۵ -

ص: ۲۵۰

می گویم: شیخ مفید قدس الله روحه در شرح این سخن می گوید: فرمایش شیخ صدوق درباره نفس و روح طبق مذهب تحقیق نیست؛ اگر تنها به روایت ها اکتفا می کرد و به ذکر معانی آن نمی پرداخت، برای ایشان بهتر بود از ورود به بابی است که رفتن در آن برایش مضیقه آور است.

سپس در ادامه می گوید: نفس چند معنا دارد: یکی به معنای خود شیء است، دوم خون جاری، سوم: نفس به معنای هوا، چهارم هوا و خواسته طبع؛ اما شاهد معنای اول عبارت «هذا نفس الشئ» یعنی این همان است می باشد؛ شاهد معنای دوم عبارت «کلما کانت النفس سائله فحکمه کذا وکذا» هرگاه خون جهنده باشد حکم آن چنین و چنان است. شاهد معنای سوم

عبارت «فلان هلکت نفسه» فلانی نفَسـش هلاك شد، هنگامی که نفسش بریده شود و در بدنش هوایی باقی نماند تا از حواس او خارج شود؛ شاهد معنای چهارم آیه شـریفه «إن النفس لاماره بالسوء» - . یوسف / ۵۳ - هوا و هوسی که به بدی دعوت می کنـد، و ممکن است از نفس به کیفر تعبیر شود، خـدای متعـال می فرمایـد: «ویحـذرکم الله نفسه» - . آل عمران / ۲۸ - منظور کیفر و عقاب است.

اما روح چند معنا دارد: یکی به معنای زندگی، دوم: قرآن، سوم: فرشـتگان الهی، چهارم: جبرئیل علیه السلام، شاهد معنای اول عبارت: «حکم هر صاحب روحی چنین است»، و منظور هر موجود زنـده می باشد؛ در مورد کسـی نیز که از دنیا رفته است می گویند: روح از بدنش خارج شده، که منظور زندگی است.

شاهـد معنـای دوم: «وکـذلک أوحینـا إلیـک روحـا من أمرنـا» - . شوری / ۵۲ - یعنی قرآن؛ و شاهـد سـوم: «یـوم یقـوم الروح والملائکه» - . نبأ / ۳۸ - ؛ و شاهد چهارم:

ص: ۲۵۱

«قل نزله روح القدس» - . نحل / ۱۰۲ - یعنی جبرئیل علیه السلام .

امـا آن چه که شـیخ صـدوق نقل کرد، مبنی بر این که ارواح هزار سال پیش از اجسام خلق شـده انـد، ارواحی که یکـدیگر را شناختنـد، به گرد هم جمع شدنـد و ارواحی که یکـدیگر را نشـناختند، با هم اختلاف پیـدا کردند خبری از اخبار آحاد است و خبری است که یک نفر آن را نقل نموده و معنایی دارد غیر از برداشتی که ناآگاهان به حقایق اشیا دارند، و آن وجه این است که خدای متعال فرشـتگان علیهم السلام را هزار سال پیش از بشر آفرید، ارواحی که قبل از خلق بشر با یکدیگر آشنا شدند، به هنگام خلقت گرد یکـدیگر جمع آمـده، و ارواحی که در آن زمان با یکدیگر آشـنا نشدند، پس از خلقت با یکدیگر اختلاف پیدا کردند؛ و حقیقت امر آن طور نیست که معتقدان به تناسخ ارواح تصور می کنند، و در این زمین بر حشویّه از شـیعه شـبهه وارد کرده انـد و تصور کردند که ذواتی که فعّال و مأمور و منهیّ هسـتند در عالم ذرّ مخلوق بودند و با یکدیگر آشـنا شدند و تفکر کردنـد و سـخن را فهمیدنـد و سـخن گفتنـد، سـپس خـدای متعـال بـدن های آنان را آفریـد و در آن جای گرفتنـد، اگر وضـعیت به همین صورت بود که آن هـا می گوینـد، به آن آگـاه بودیم و هرگاه آن را یادآوری می کردیم آن خاطرات را به یاد می آوردیم، و بر ما پوشیده نبود.

مگر نه این که کسـی که در شـهری از شـهرها بزرگ می شود و یـک سـال در آن اقامت کنـد و سـپس به شـهر دیگری برود، خـاطرات آن جـا از ذهنش پاک نمی شود، و هرگاه آن را فراموش کنـد بار دیگر با یادآوری آن ها را به خاطر می آورد، اگر غیر از این باشـد، هر یـک از مـا می توانـد در بغـداد بزرگ شود و پس از بیست سال زنـدگی در آن جا، به شـهری دیگر نقل مکان کنـد، همه خاطراتش را در بغـداد فراموش کنـد و حتی اگر وضـعیت و محل زنـدگی اش را به وی یادآوری کنند، هیچ چیز را به خاطر نیاورد، هیچ انسان عاقلی چنین طرز تفکری را نمی پذیرد.

آن چه که شیخ صدوق درباره روح و نفس بیان کرده است، همان قول تناسخیّه است بدون آن که شیخ بداند این همان گفتار

آن ها است، با این کار جنایت بزرگی را در حق خود و دیگران روا داشته است.

اما این که می گوید روح باقی می ماند، سخن نادرست و لفظی مخالف گفته قرآن است، خدای متعال می فرماید: «کُلُّ مَنْ عَلَیْها فانٍ وَ یَبْقی وَجْهُ رَبِّکَ ذُو الْجَلالِ وَ الْإِکْرام» - . الرحمن / ۲۶- ۲۷ - { همه کسانی که روی آن [= زمین] هستند فانی می شوند، و تنها ذات ذوالجلال و گرامی پروردگارت باقی می ماند!} اما آن چه که شیخ حکایت می کند و توهم نموده، عقیده و نظر بسیاری از فلاسفه کافر است که گمان می کنند روح هرگز زوال نداشته و از بین نمی رود و جاودان بوده و تنها اجسام مرکب نابود می شوند، برخی از تناسخیه نیز چنین اعتقادی ندارند، و گمان می کنند روح ها پیوسته در صورت ها و بدن ها تکرار می شوند، نه تازه شده و نه از بین می روند و جاودان و فنا ناشدنی هستند، این بدترین و نادرست ترین عقیده است، که ناصبی ها برای زشت کردن وجهه شیعه به آن ها نسبت داده اند و به همین دلیل آن ها را کافر می شمارند، و اگر مثبت این قول اشکالات آن را می دانست، متعرض آن نمی شد، اما اصحاب امامیه ما که تعلق خاطر به اخبار دارند، ذهنی کم کار و بعید دارند و زیرکی کمی دارند

ص: ۲۵۲

که به احادیثی که می شنوند اکتفا کرده و به سندیت آن توجه ندارند و درست و غلط را از هم تشخیص نمی دهند، و ایرادهایی که در اثبات درستی چنین احادیثی وارد می شود، درک نمی کنند، و معانی را که از آن ها حاصل می شود، در نمی یابند.

نتیجه ای که از احادیث این باب می توان گرفت این است که ارواح پس از مرگ به دو گروه تقسیم می شوند: برخی برای پاداش و کیفر منتقل می شوند و برخی از بین می روند و نه پاداش می برند و نه کیفر می شوند.

و حدیثی که از امام صادق علیه السلام نقل شده است، در این خصوص می باشد:

حضرت صادق علیه السلام در جواب سؤالی که از آن حضرت در مورد روح پس از مرگ کردند، فرمود: کسی که از دنیا می رود چه در درجه اعلای ایمان و یا در درجه ادنای کفر باشد، روحش به هیکلی که مثل همین هیکل دنیائی است، منتقل می شود و تا روز قیامت با اعمال خود همراه است.

پس روح مؤمن وقتی از این بدن خارج می شود، به بدنی مثل این بدن داخل می شود و تا روز قیامت از نعمت های خدا استفاده می کند، روح کافر نیز وقتی از این بدن خارج می شود، به بدنی مثل همین بدن داخل می شود و در جهنم دنیا قرار می گیرد تا قیامت برپا شود.

شاهد آن درباره مومن، آیه شریفه «قِیلَ ادْخُلِ الْجَنَّهَ قالَ یا لَیْتَ قَوْمِی یَعْلَمُونَ بِما غَفَرَ لِی رَبِّی» - . یس/ ۲۶ - ۲۷ - { به او گفته شد: «وارد بهشت شو!» گفت: «ای کاش قوم من می دانستند.} است، و شاهد درباره کافران آیه شریفه «النار یعرضون علیها غدوا وعشیا.» - . غافر / ۴۶ - { عذاب آن ها آتش است که هر صبح و شام بر آن عرضه می شوند؛} خدای متعال خبر می دهد مومن پس از مرگ و هنگام ورود به بهشت می گوید: «یالیت قومی یعلمون» - . غافر / ۴۶ - و نیز خبر می دهد کافر

پس از مرگ صبح و شام عذاب می شود و تا زمانی که قیامت بر پا می گردد در جهنم باقی می ماند.

نوع دیگر ارواح، ارواحی هستند که به آن توجه نمی شود و با فساد جسمش خود را از بین می برد و تا قیامت چیزی را احساس نمی کنند، و او کسی است نه ایمان محض دارد و نه کفر محض، و خدای متعال در آیه شریفه «إذ یقول أمثلهم طریقه إن لبثتم إلاـ یوما» - . طه / ۱۰۴ - { هنگامی که نیکوروش ترین آن ها می گوید: «شما تنها یک روز درنگ کردید!»}به این نکته اشاره کرده و بیان می کند قومی هنگام قیامت مدت زمانی را که در قبر به سر برده اند، نمی دانند و حتی برخی تصور می کنند ده روز در دنیا زندگی کرده اند، و یا عده ای دیگر گمان می کنند یک روز در دنیا زیسته اند.

این توصیف نمی تواند از زبان کسی باشد که تا روز قیامت عذاب می شود، و یا تا آن روز از نعمت های الهی برخوردار می گردد، زیرا کسی که دائم عذاب و یا از نعمت ها برخوردار می شود، از حال خود غافل نیست، و پس از مرگ مدت زمان زندگی بر او پوشیده نیست.

از امام صادق علیه السلام روایت شده است: در قبر سؤال نمی شود مگر از کسانی که ایمان محض داشته و یا کافر محض بودند، و کسانی که بین این دو باشند به حال خود واگذار می شوند. و در خصوص رجعت فرموده:

ص: ۲۵۳

اما هنگام قیام قائم عجل الله تعالی فرجه تنها کسانی به دنیا رجعت می کنند که ایمان محض و کفر محض دارند، و کسانی که بین این دو هستند به دنیا باز نمی گردند.

اصحاب شیعه مذهب ما درباره کسانی که پس از مرگ از نعمت برخوردار شده و یا عذاب می شوند، اختلاف نظر دارند، برخی می گویند: آن چه از نعمت برخوردار شده و یا عذاب می کشد، روحی است که امر و نهی و تکلیف بر گردن اوست، و آن را جوهر می نامند.

برخی دیگر عقیده دارند: روح، همان زندگی است که در جسمی مانند بدن او در دنیا قرار می گیرد. هر دو مورد از نظر عقل قابل قبول است. به عقیده من، وجه آشکارتر سخن کسی است که معتقد است: روح جوهر مخاطب است، و فلاسفه آن را بسیط می نامند.

در حدیث آمده است انبیای الهی علیهم السلام به طور خاص، و پس از ایشان ائمه علیهم السلام جسم و روحشان از زمین به آسمان می رود و در همان بدن های دنیوی خود از نعمت های الهی بهره مند می شوند، و این تنها به حجت های الهی اختصاص داشته و شامل حال مردم عادی نمی شود.

از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت شده است: هر کس نزد قبرم بر من سلام دهد آن را می شنوم و هر کس از دور سلام دهد، آن را به من می رسانند.

و نیز فرمود: هر کس یک بار بر من صلوات بفرستد، من ده بار بر او صلوات می فرستم؛ و هر کس ده مرتبه بر من صلوات

بفرستد، من صد بار بر او صلوات می فرستم، پس هر کس می خواهد بر آن بیفزاید یا از آن کم کند.

مشخص می شود حضرت صلی الله علیه و آله پس از خروج از دنیا، سلامی را که به حضرتش فرستاده می شود، می شنود؛ چنین امری جز در صورت زنده بودن ایشان نزد خدای عز و جل امکان پذیر نیست، ائمه علیهم السلام نیز به همین صورت صدای کسی را که از نزدیک به ایشان سلام کند، می شنوند و سلام کسی را که از راه دور به ایشان عرض ادب می کند، به آن ها می رسد، و اخبار صادقه از آنان نیز به همین امر دلالت دارد؛ خدای متعال می فرماید: «وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِینَ قُتِلُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ أَمْواتاً بَلْ أَحْیاءٌ» - . آل عمران / ۱۶۹ - تا پایان آیه.

از پیامبر صلی الله علیه و آله روایت شده که بعد از جنگ بدر وقتی کشته های کفار را در چاه بدر ریخته بودند، بر سر چاه آمدند و در حالی که به کشته های آن جنگ خطاب می کردند، فرمودند: همسایه های بدی برای رسول خدا بودید، او را از خانه و کاشانه اش بیرون کرده از وطن آواره اش ساختید، به این کار نیز اکتفا نکرده دست به هم دادید و علیه او لشگرکشی کردید و با او جنگیدید. پس آیا آن چه را خدایم به من وعده داده بود صحیح یافتید؟

عمر گفت : ای رسول خدا، با جماعتی که هلاک شده و ادراک ندارند، سخن می گوئید؟ حضرت فرمود: عمر! ساکت باش، به خدا سوگند

ص: ۲۵۴

این ها بهتر از تو می شنوند و بهتر از تو درک می کنند. و بین آن ها و ملائکه ای که با گرزهای آهنین آن ها را بگیرند هیچ فاصله ای نیست، مگر آن که من صورت خود را برگردانم.

از امیرالمومنین علیه السلام روایت شده است: چون آن حضرت از قتال اهل جَمَل در بصره فارغ شد، سوار شد و در میان صفوف حرکت می کرد و آن ها را می شکافت تا آن که رسید به کَعب بن سورهٔ. (کعب قاضی بصره بود، و این ولایت را عمر بن خطّاب به او داده بود. کعب در میان اهل بصره در زمان عمر و عثمان به قضاوت باقی بود؛ چون فتنه اهل جمل در بصره علیه أمیرالمؤمنین علیه السّلام برپا شد، کعب قرآنی بر گردن خود حمایل نمود، و با تمام فرزندان و اهل خود برای جنگ با آن حضرت خارج شد؛ و همگی آن ها کشته شدند.)

چون حضرت بر جنازهٔ کعب عبور فرمود و او در میان کشتگان افتاده بود، در آن جا درنگ کرد و فرمود: کعب را بنشانید، کعب را بین دو نفر نشاندند.

حضرت فرمود: ای کعب بن سوره! «آن چه را که پروردگار من به من وعده داد، یافتم که تمامش حقّ بود، آیا تو هم وعیدهای پروردگارت را به حقّ یافتی؟» و سپس فرمود: کعب را بخوابانید.

و حضرت کمی حرکت کرد تا رسید به طَلحه بن عبدالله که آنهم در میان کشتگان افتاده بود، حضرت فرمود: او را بنشانید، نشاندند و همان خطاب را عیناً به طلحه فرمود، و سپس فرمود طلحه را بخوابانید.

یکی از اصحاب بدان حضرت گفت: ای أمیرالمؤمنین! در گفتار شما با این دو مرد کشته که کلامی را نمی شنوند چه فائده ای بود؟

حضرت فرمود: ای مرد! سوگند به خدا آن ها کلام مرا شنیدند، همانطوری که اهل قَلیب (چاه بدر) کلام رسول خدا صلّی الله علیه وآله وسلّم را شنیدند.

این از جمله روایت هایی است که می گوید برخی از کسانی که می میرند، روح به بدنشان باز می گردد تا از نعمت بهرمند و یا عذاب شوند، و این عمومیت ندارد و هر کس بمیرد، روح به او باز نمی گردد، و بر همان اساسی است که بیان شد. - . تصحیح الاعتقاد: ۶۳ -

علامه مجلسی رحمه الله می فرماید: می گویم: اما درباره زشت دانستن عقیده صدوق رحمه الله درباره پیشی گرفتن ارواح، در کتاب «آسمان و جهان» روایت های شایعی بیان می شود و هیچ بعید نیست، و برهان قاطعی بر نفی آن وجود ندارد، و آن چه که شیخ مفید بیان کرده است که انسان می بایست آن حالت را به یاد آورد، با فاصله زمانی و فاصله شدن حالت جنینی و طفولیت بعید نیست که خداوند بنا به مصالح زیادی آن را از خاطر او برده باشد، با توجه به این که ما بسیاری از خاطرات کودکی را از یاد برده ایم، پس چطور بعید است خاطرات پیش از آن را فراموش نکرده باشیم؟

اما این که شیخ رحمه الله معتقد است که روح در برخی از اجساد باقی می ماند، ایشان به بقای روح در برخی از آن ارواح معتقد شده؛ پس چه بُعدی دارد که قائل شویم روح در همه آن ها باقی نمی ماند؟ و روایت هایی که نقل کرده بر فنای ارواح واگذار شده به حال خود دلالت ندارد، بلکه

ص: ۲۵۵

عدم ثواب و تعذیب آن را بیان می کند؛ و اگر بر صدوق طعنه زنند که سخن او به این معناست که خداوند هیچگاه ارواح را از بین نمی برد؛ باید گفت: سخن صدوق چنین عقیده ای را القا نمی کند، ضمن این که در خصوص فنای ارواح کلامی است که در جایگاه خود بیان می شود.

**[ترجمه]

«۸۸»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ شَاذَانَ الْقُمِّیُّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِیٍّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرِ بْنِ بُطَّهَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ عَنْ حَمْزَهَ بْنِ یَعْلَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ دَاوُدَ النَّهْدِیِّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَکَمِ عَنِ الرَّبِیعِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْمُسْلِیِّ (۱)عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سُلَیْمَانَ (۲)عَنِ الْبَاقِرِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ زِیَارَهِ الْقُبُورِ قَالَ إِذَا کَانَ یَوْمُ الْجُمُعَهِ فَزُرْهُمْ فَإِنَّهُ مَنْ کَانَ مِنْهُمْ فِی ضِیقٍ وُسِّعَ عَلَیْهِ مَا بَیْنَ طُلُوعِ الْفَجْرِ إِلَی طُلُوعِ الشَّمْسِ یَعْلَمُونَ بِمَنْ أَتَاهُمْ فِی کُلِّ یَوْمٍ فَإِذَا طَلَعَتِ الشَّمْسُ کَانُوا سُدًی قُلْتُ فَیَعْلَمُونَ بِمَنْ أَتَاهُمْ فَیَفْرَحُونَ بِهِ قَالَ نَعَمْ وَ یَسْتَوْحِشُونَ لَهُ إِذَا انْصَرَفَ عَنْهُمْ.

**[ترجمه]امالی شیخ طوسی: عبد الله بن سلیمان گوید: از امام باقر علیه السلام درباره زیارت اهل قبور پرسیدم. حضرت علیه السلام فرمود: هر گاه روز جمعه شد، آن ها را زیارت کن، زیرا بین طلوع فجر و طلوع خورشید به هر کدام از آن ها که در تنگی باشد، وسعت و فراخی داده می شود و کسانی را که به نزد آنان می آیند را می شناسند؛ پس وقتی خورشید طلوع کرد، رها می شوند؛ عرض کردم: آیا کسانی را که به نزدشان می آیند را می شناسند و با دیدنشان خوشحال می شوند؟ فرمود: بله و وقتی می روند، وحشت زده می شوند. - . امالی طوسی: ۶۸۸ -

**[ترجمه]

بیان

السدی بالضم و یفتح المهمل و لعل المعنی أنهم یوم الجمعه بعد طلوع الشمس أیضا مهملون غیر معذبین أو المعنی أنه یوسع علیهم فی یوم الجمعه أو الزیاره فی یوم الجمعه تصیر سببا لذلک و قوله ما بین طلوع الفجر استئناف کلام أی فی کل یوم یطلعون علی زوارهم فی ذلک الوقت لأنهم فی القبور فإذا طلعت الشمس یرخص لهم فیخرجون من قبورهم.

**[ترجمه]السدی با ضمه و گاهی با فتحه به معنای مهمل و رها است، ممکن است به این معنا باشد: آن ها روز جمعه پس از طلوع خورشید هم مهلت داده شده و عذاب نمی شوند؛ و یا به این معناست که روز جمعه به آن ها فراخی و گشایش داده می شود، و یا زیارت مردگان در روز جمعه سبب این فراخی می شود. عبارت «بین طلوع خورشید» از سر گیری سخن است، یعنی هر روز به دیدارکنندگان خود نگاه می کنند، زیرا در قبر هستند و هنگامی که خورشید طلوع کند، به آن ها اجازه می دهند از قبرهای خود خارج شوند.

**[ترجمه]

«۸۹»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ حَفْصِ بْنِ الْبَخْتَرِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ الْمُؤْمِنَ لَیَزُورُ أَهْلَهُ فَیَرَی مَا یُحِبُّ وَ یُسْتَرُ عَنْهُ مَا یَکْرَهُ وَ إِنَّ الْکَافِرَ لَیَزُورُ أَهْلَهُ فَیَرَی مَا یَکْرَهُ وَ یُسْتَرُ عَنْهُ مَا یُحِبُّ قَالَ وَ مِنْهُمْ مَنْ یَزُورُ کُلَّ جُمُعَهٍ وَ مِنْهُمْ مَنْ یَزُورُ عَلَی قَدْرِ عَمَلِهِ.

۱- قال النجاشیّ: ربیع بن محمّد بن عمر بن حسان الأصمّ المسلی- و مسلیه قبیله من مذحج و هی مسلیه بن عامر بن عمرو بن عله بن خالد بن مالک بن ادد- روی عن أبی عبد اللّه علیه السلام ذکره أصحاب الرجال فی کتبهم، له کتاب یرویه جماعه اه. قال الفیروزآبادی فی القاموس: مسلیه کمحسنه أبو بطن.

۲- لعله عبد اللّه بن سلیمان العامری الکوفیّ المذکور فی رجال الشیخ فی أصحاب الصادق علیه السلام، راجع جامع الرواة ج ۱ ص ۴۸۶.

**[ترجمه]کـافی: امـام صـادق علیه السـلام فرمود: همانـا مومنی که از دنیـا رفته به دیـدار خانواده خود می آیـد، و خوبی ها و خوشـی های خانواده اش را می بیند (و خوشـحال می شود)، ولی کافر، تنها بدی ها و ناخشـنودیها را می نگرد و خوشـی ها را نمی بیند و غمگین می شود.

سپس فرمودنـد: بعضـی از ارواح در هفته، یک مرتبه به زیارت و ملاقات خویشان می رونـد و بعضـی به انـدازه عمل خود. - . کافی ۳ : ۱۱۷ -

ص: ۲۵۶

**[ترجمه]

«۹۰»

کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ الْحَکَمِ عَنْ عَلِیِّ بْنِ أَبِی حَمْزَهَ عَنْ أَبِی بَصِـیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: مَا مِنْ مُؤْمِنٍ وَ لَا کَافِرٍ إِلَّا وَ هُوَ یَأْتِی أَهْلَهُ عِنْدَ زَوَالِ الشَّمْسِ فَإِذَا رَأَی أَهْلَهُ یَعْمَلُونَ بِالصَّالِحَاتِ حَمِدَ اللَّهَ عَلَی ذَلِکَ وَ إِذَا رَأَی الْکَافِرُ أَهْلَهُ یَعْمَلُونَ بِالصَّالِحَاتِ کَانَتْ عَلَیْهِ حَسْرَهً.

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السـلام فرمود: هیـچ مومن و کافری (که از دنیا رفته) نیست مگر این که هنگام ظهر به دیدار خانواده خود می آید، و اگر دید که خانواده اش به انجام کارهای نیک، اشـتغال دارند، سـپاس و حمد خدای را بر این نعمت، به جـای می آورد، و وقتی کـافر ببینـد که افراد خـانواده اش به انجـام کارهـای نیک اشـتغال دارنـد، برای او موجب حسـرت و ندامت خواهد شد. - . کافی ۳ : ۱۱۸ -

**[ترجمه]

«۹۱»

کا، الکافی الْعِـدَّهُ عَنْ سَـهْلٍ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ إِسْـحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ أَبِی الْحَسَنِ الْأَوَّلِ علیه السـلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْمَیِّتِ یَزُورُ أَهْلَهُ قَالَ نَعَمْ فَقُلْتُ فِی کَمْ یَزُورُ قَالَ فِی الْجُمُعَهِ وَ فِی الشَّهْرِ وَ فِی السَّنَهِ عَلَی قَدْرِ مَنْزِلَتِهِ فَقُلْتُ فِی أَیِّ صُورَهٍ یَأْتِیهِمْ قَالَ فِی صُورَهِ طَائِرٍ لَطِیفٍ یَسْقُطُ عَلَی جُدُرِهِمْ وَ یُشْرِفُ عَلَیْهِمْ فَإِنْ رَآهُمْ بِخَیْرٍ فَرِحَ وَ إِنْ رَآهُمْ بِشَرٍّ وَ حَاجَهٍ وَ حُزْنٍ اغْتَمَّ.

**[ترجمه]کـافی: اسـحاق بن عمار می گویـد: از امام موسـی کاظم علیه السـلام در مورد این که آیا متوفّی به ملاقات خانواده اش می آید سؤال کردم، حضـرت فرمود: آری. عرض کردم: چند وقت به چند وقت؟ فرمود: در یک جمعه یا یک ماه یا یک سـال، به انـدازه ی مقـامی که دارد. گفتم: به چه صورتی نزدشان آیـد؟ فرمود: در صورت پرنـده ی لطیفی بر دیوارهایشان می نشـینند. و بر آنان اشراف پیدا می کند؛ پس اگر آن ها را در خیر و خوبی بنگرد، خوشحال می شود، و اگر آن ها را در بدی و نیاز و اندوه ببیند، غمگین می گردد. - . کافی ۳ : ۱۱۷ -

**[ترجمه]

«۹۲»

كا، الكافی الْعِدَّهُ عَنْ سَهْلٍ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مِهْرَانَ عَنْ دُرُسْتَ الْوَاسِطِيِّ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحِيمِ الْقَصِيرِ قَالَ: قُلْتُ لَهُ الْمُؤْمِنُ يَزُورُ أَهْلَهُ فَقَالَ نَعَمْ يَسْتَأْذِنُ رَبَّهُ فَيَأْذَنُ لَهُ فَيَبْعَثُ مَعَهُ مَلَكَيْنِ فَيَأْتِيهِمْ فِی بَعْضِ صُوَرِ الطَّيْرِ يَقَعُ فِی دَارِهِ يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ وَ يَسْمَعُ كَلَامَهُمْ.

**[ترجمه]كافی: عبد الرحيم قصير گويد: خدمت امام موسی بن جعفر عليه السلام عرض كردم: آيا مومن خانواده خود را می بيند؟ فرمود: آری مؤمن با اهل و عيال خود ملاقات می كند، زيرا خداوند به او اجازه می دهد همراه دو فرشته ای كه با او هستند و در قالب پرنده ای به خانه خود بيايد و به خانواده خود نگاه كند و سخن آن ها را بشنود. - . كافی ۳ : ۱۱۸ -

**[ترجمه]

«۹۳»

كا، الكافی الْعِدَّهُ عَنْ سَهْلٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی الْحَسَنِ الْأَوَّلِ عليه السلام يَزُورُ الْمُؤْمِنُ أَهْلَهُ فَقَالَ نَعَمْ فَقُلْتُ فِی كَمْ قَالَ عَلَی قَدْرِ فَضَائِلِهِمْ مِنْهُمْ مَنْ يَزُورُ فِی كُلِّ يَوْمٍ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَزُورُ فِی كُلِّ يَوْمَيْنِ وَ مِنْهُمْ مَنْ يَزُورُ فِی كُلِّ ثَلَاثَهِ أَيَّامٍ قَالَ ثُمَّ رَأَيْتُ فِی مَجْرَی كَلَامِهِ يَقُولُ (۱)أَدْنَاهُمْ مَنْزِلَهً يَزُورُ كُلَّ جُمُعَهٍ قَالَ قُلْتُ فِی أَيِّ سَاعَهٍ قَالَ عِنْدَ زَوَالِ الشَّمْسِ وَ مِثْلِ ذَلِكَ قَالَ قُلْتُ فِی أَيِّ صُورَهٍ قَالَ فِی صُورَهِ الْعُصْفُورِ أَوْ أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ يَبْعَثُ (۲)اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ مَعَهُ مَلَكاً فَيُرِيهِ مَا يَسُرُّهُ وَ يَسْتُرُ عَنْهُ مَا يَكْرَهُ فَيَرَی مَا يَسُرُّهُ وَ يَرْجِعُ إِلَی قُرَّهِ عَيْنٍ.

۱- فی المصدر: انه يقول.

۲- فی المصدر: فيبعث اللّه.

أَقُولُ رَوَى السَّيِّدُ فِی سَعْدِ السُّعُودِ، مِنْ کِتَابِ عَبْدِ الْوَاحِدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ یُونُسَ الْمَوْصِلِیِّ قَالَ أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِیٍّ عَنْ أَبِی جَعْفَرِ بْنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ عَبْدِ الْحَمِیدِ قَالَ: کَانَ أَبُو الْحَسَنِ مُوسَی علیه السلام فِی دَارِ أَبِیهِ فَتَحَوَّلَ مِنْهَا بِعِیَالِهِ فَقُلْتُ لَهُ جُعِلْتُ فِدَاکَ أَ تَحَوَّلْتَ مِنْ دَارِ أَبِیکَ فَقَالَ إِنِّی أَحْبَبْتُ أَنْ أُوَسِّعَ عَلَی عِیَالِ أَبِی إِنَّهُمْ کَانُوا فِی ضِیقٍ فَأَحْبَبْتُ أَنْ أُوَسِّعَ عَلَیْهِمْ حَتَّی یَعْلَمَ أَنِّی وَسَّعْتُ عَلَی عِیَالِهِ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاکَ هَذَا لِلْإِمَامِ خَاصَّةً أَوْ لِلْمُؤْمِنِینَ قَالَ هَذَا لِلْإِمَامِ وَ لِلْمُؤْمِنِینَ مَا مِنْ مُؤْمِنٍ إِلَّا وَ هُوَ یُلِمُّ (۱)بِأَهْلِهِ کُلَّ جُمُعَةٍ فَإِنْ رَأَی خَیْراً حَمِدَ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ وَ إِنْ رَأَی غَیْرَ ذَلِکَ اسْتَغْفَرَ وَ اسْتَرْجَعَ.

**[ترجمه]کافی: اسحاق بن عمار گوید: خدمت امام موسی بن جعفر علیهما السلام عرض کردم: آیا مؤمن با اهل و عیال و خویشاوندان خویش بعد از مردن ملاقات می کند؟ فرمود: آری؛ سپس سؤال کردم: مدت این ملاقات چه مقدار است؟ فرمود: مقدار این ملاقات وابسته است به اندازه فضائل و نیکی های آنان، برخی از مردگان در هر روز با خویشاوندان خویش ملاقات دارند، و برخی از آنان در هر دو روز و برخی دیگر هر سه روز.

راوی سپس می گوید: امام علیه السلام در ضمن کلماتشان فرمودند: کمترین افرادی که می توانند ملاقات با خویشاوندان خویش داشته باشند، همان روز جمعه می باشد. سپس راوی سؤال می کند که این ملاقات در روز جمعه در کدام ساعت می تواند باشد؟ فرمود: به هنگام ظهر و مانند آن.»

و نیز راوی می گوید: عرض کردم به چه صورتی به دیدار خانواده اش می آید؟ فرمود: به شکل گنجشک و یا کوچکتر از آن. خداوند عز و جل همراه او فرشته ای می فرستد تا آن چه که او را خوش آید، می بیند و کارهای ناپسند از او پوشیده می گردد و با نشاط به سمت نور چشمش بر می گردد. -. کافی ۳ : ۱۱۷ - - -

ص: ۲۵۷

علامه مجلسی رحمه الله می فرماید: ابراهیم بن عبدالحمید می گوید: نزد امام کاظم علیه السلام در خانه پدرشان بودم که حضرت از آن خانه به سمت عیال ظدرشان منتقل شدند؛ به ایشان عرض کردم: فدایت شوم؛ آیا از خانه پدرت منتقل شدی؟ فرمود: من دوست دارم بر عیال پدرم توسعه دهم؛ آنان در مضیقه بودند و من دوست داشتم بر آنان توسعه دهم تا پدرم بداند که من بر عالش توسعه دادم و به انها کمک نمودم؛ عرض کردم: فدایت شوم؛ آیا با خبر شدن از احوال دنیا فقط برای امام است یا برای مؤمنین هم هست؟ فرمود: این برای امام و مؤمنین است؛ هیچ مؤمنی نیست مگر این که هر هفته بر اهلش فرود می آید؛ پس اگر خیری در آنان ببیند، خدای عز و جل را حمد می کند و اگر غیر نیکی ببیند، به خاطر آن استغفار می کند و کلمه انا لله و انا الیه راجعون به کار می برد. -. سعد السعود: ۲۳۶ -

**[ترجمه]

«۹۴»

کا، الکافی الْعِدَّةُ عَنْ سَهْلٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیٍّ عَنْ بَشِیرٍ الدَّهَّانِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام وَ عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ یُونُسَ عَنْ أَبِی جَمِیلَةَ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله

إِذَا حُمِلَ عَدُوُّ اللَّهِ إِلَى قَبْرِهِ نَادَى حَمَلَتَهُ أَ لَا تَسْمَعُونَ يَا إِخْوَتَاهْ أَنِّی أَشْكُو إِلَيْكُمْ مَا وَقَعَ فِيهِ أَخُوكُمُ الشَّقِيُّ أَنَّ عَدُوَّ اللَّهِ (۲)خَدَعَنِی فَأَوْرَدَنِی ثُمَّ لَمْ يُصْدِرْنِی وَ أَقْسَمَ لِی أَنَّهُ نَاصِحٌ لِی فَغَشَّنِی وَ أَشْكُو إِلَيْكُمْ دُنْيَا غَرَّتْنِی حَتَّى إِذَا اطْمَأْنَنْتُ إِلَيْهَا صَرَعَتْنِی وَ أَشْكُو إِلَيْكُمْ أَخِلَّاءَ الْهَوَى مَنَّوْنِی (۳)ثُمَّ تَبَرَّءُوا مِنِّی وَ خَذَلُونِی وَ أَشْكُو إِلَيْكُمْ أَوْلَاداً حَمَيْتُ عَنْهُمْ وَ آثَرْتُهُمْ عَلَى نَفْسِی فَأَكَلُوا مَالِی وَ أَسْلَمُونِی وَ أَشْكُو إِلَيْكُمْ مَالًا مَنَعْتُ فِيهِ (۴)حَقَّ اللَّهِ فَكَانَ وَبَالُهُ عَلَيَّ وَ كَانَ نَفْعُهُ لِغَيْرِی وَ أَشْكُو إِلَيْكُمْ دَاراً أَنْفَقْتُ عَلَيْهَا حَرِيبَتِی وَ صَارَ سُكَّانُهَا غَيْرِی وَ أَشْكُو إِلَيْكُمْ طُولَ الثَّوَى (۵)فِی قَبْرِی يُنَادِی أَنَا بَيْتُ الدُّودِ أَنَا بَيْتُ الظُّلْمَهِ وَ الْوَحْشَهِ وَ الضِّيقِ يَا إِخْوَتَاهْ فَاحْبِسُونِی مَا اسْتَطَعْتُمْ وَ احْذَرُوا مِثْلَ مَا لَقِيتُ فَإِنِّی قَدْ بُشِّرْتُ بِالنَّارِ وَ الذُّلِّ وَ الصَّغَارِ وَ غَضَبِ الْعَزِيزِ الْجَبَّارِ وَا حَسْرَتَاهْ عَلَى مَا فَرَّطْتُ فِی جَنْبِ اللَّهِ (۶)وَ يَا طُولَ

۱- ألم بفلان: أتاه فنزل به.

۲- أراد الشيطان.

۳- أی ابتلونی.

۴- فی المصدر: منعت منه خ ل ضيعت فيه.

۵- الصحيح كما فی الكافی الثواء بالمد، و هو الإقامه.

۶- أی فی طاعه اللّه.

عَوْلَتَاهْ (۱)فَمَا لِی مِنْ شَفِیعٍ یُطَاعُ وَ لَا صَدِیقٍ یَرْحَمُنِی فَ لَوْ أَنَّ لِی كَرَّةً (۲)فَأَكُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِینَ.

**[ترجمه]کافی: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: چون دشمن خدا را برداشتند تا به سوی قبرش ببرند با صدای بلند به آنان که جنازه اش را می برند، می گوید: برادرانم! آیا شکایت مرا نمی شنوید، نسبت به آن چه سر این برادر بدبختتان وارد شد، دشمن خدا(شیطان) مرا فریب داد و مرا به بدبختی وادار کرد، آنگاه مرا رها کرد. برایم سوگند یاد کرد که خیرخواه من است اما به من خیانت کرد، از دست دنیا شکایت می کنم که مرا فریب داد تا وقتی بدان دل بستم، ناگاه مرا به زمین زد.

به شما شکایت می کنم از دوستانم که اهل هوا و هوس بودند و مرا گرفتار کردند، سپس از من بریدند و مرا ذلیل کردند. به شما شکایت می کنم از فرزندان که از آنان حمایت کردم، و آنان را به خودم مقدم داشتم ولی آنان مال مرا خوردند و مرا واگذاشتند، به شما شکایت می کنم از ثروتم که حق خدا را از آن نپرداختم، پس وبالش بر من شد و سودش به دیگری رسید.

شِکوه می کنم از خانه ام که چقدر برای آبادی اش خرج کردم و اکنون دیگری در آن سکنی گزیده است. و شکوه می کنم از مدت طولانی ماندنم. قبرم به صدای بلند می گوید: من خانه تاریکی و تنهایی هستم؛ ای برادران! تا آن جا که می توانید از من درس بگیرید و بپرهیزید از آن چه که به من رسید تا به شما نرسد، من به آتش و ذلت و غضب خدای جبار بشارت داده شدم، ای وای بر من به خاطر کوتاهی هایی که در اطاعت خدا کردم، وای بر من که

ص: ۲۵۸

«شفاعت کننده ای که شفاعتش پذیرفته شود ندارم» -. غافر / ۱۸ - و دوستی که به من ترحم کند نیست. «اکنون اگر برایم بازگشتی بود» -. زمر / ۵۸ - من از اهل ایمان بودم. -. کافی ۳ : ۱۹۹ -

**[ترجمه]

«۹۵»

كا، الكافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَى عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَیْنِ عَنْ عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام مِثْلَهُ وَ زَادَ فِیهِ فَمَا یَفْتُرُ (۳)یُنَادِی حَتَّى یُدْخَلَ قَبْرَهُ فَإِذَا أُدْخِلَ حُفْرَتَهُ رُدَّتِ الرُّوحُ فِی جَسَدِهِ وَ جَاءَ مَلَكَا الْقَبْرِ فَامْتَحَنَاهُ قَالَ وَ كَانَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام یَبْكِی إِذَا ذَكَرَ هَذَا الْحَدِیثَ.

**[ترجمه]در کافی حدیث مشابهی از امام باقر علیه السلام نقل شده است و حضرت می افزاید: پیوسته و دائما ندا سر می دهد تا این که وارد قبر می شود و چون داخل شود، روح به جسمش باز می گردد و دو فرشته قبر آمده و و از او سوال می پرسند. راوی می گوید امام باقر علیه السلام هنگام ذکر این حدیث می گریست. -. کافی ۳ : ۱۹۹ -

**[ترجمه]

«۹۶»

كا، الكافى عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ يُونُسَ عَنْ عَمْرِو بْنِ شِمْرٍ عَنْ جَابِرٍ قَالَ قَالَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ عليهما السلام مَا نَدْرِي كَيْفَ نَصْنَعُ بِالنَّاسِ إِنْ حَدَّثْنَاهُمْ بِمَا سَمِعْنَا مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله ضَحِكُوا وَ إِنْ سَكَتْنَا لَمْ يَسَعْنَا قَالَ فَقَالَ ضَمْرَةُ بْنُ مَعْبَدٍ (۴)حَدِّثْنَا فَقَالَ هَلْ تَدْرُونَ مَا يَقُولُ عَدُوُّ اللَّهِ إِذَا حُمِلَ عَلَى سَرِيرِهِ قَالَ فَقُلْنَا لَا قَالَ فَإِنَّهُ يَقُولُ لِحَمَلَتِهِ أَ لَا تَسْمَعُونَ أَنِّي أَشْكُو إِلَيْكُمْ عَدُوَّ اللَّهِ خَدَعَنِي وَ أَوْرَدَنِي ثُمَّ لَمْ يُصْدِرْنِي وَ أَشْكُو إِلَيْكُمْ إِخْوَاناً وَاخَيْتُهُمْ فَخَذَلُونِي (۵)وَ أَشْكُو إِلَيْكُمْ دَاراً أَنْفَقْتُ فِيهَا حَرِيبَتِي فَصَارَ سُكَّانُهَا غَيْرِي فَارْفُقُوا بِي وَ لَا تَسْتَعْجِلُوا قَالَ ضَمْرَةُ يَا أَبَا الْحَسَنِ إِنْ كَانَ هَذَا يَتَكَلَّمُ بِهَذَا الْكَلَامِ يُوشِكُ أَنْ يَثِبَ عَلَى أَعْنَاقِ الَّذِينَ يَحْمِلُونَهُ قَالَ فَقَالَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ عليهما السلام اللَّهُمَّ إِنْ كَانَ ضَمْرَةُ هَزِئَ مِنْ حَدِيثِ رَسُولِكَ فَخُذْهُ أَخْذَ أَسَفٍ قَالَ فَمَكَثَ أَرْبَعِينَ يَوْماً ثُمَّ مَاتَ فَحَضَرَهُ مَوْلًى لَهُ قَالَ فَلَمَّا دُفِنَ أَتَى عَلِيَّ بْنَ

ص: ۲۵۹

۱- العوله و العويل: رفع الصوت بالبكاء و فى المصدر: عويلاه خ ل.

۲- الكره: الرجوع إلى الدنيا.

۳- أى لا يسكن و لا ينقطع.

۴- فى الكافى و المرآه المطبوعين: ضمره بن معبد سعيد خ ل و لعله هو ضمره بن سعيد بن أبى حنه المترجم فى تقريب التهذيب بقوله: ضمره بن سعيد بن أبى حنه- بمهمله ثمّ نون، و قيل: موحده- الأنصاريّ المدنىّ ثقه من الرابعه.

۵- فى الكافى المطبوع هنا زياده و هى هذه: و أشكو إليكم أولادا حاميت عليهم عنهم خ ل فخذلونى.

الْحُسَيْنِ علیهما السلام فَجَلَسَ إِلَيْهِ فَقَالَ لَهُ مِنْ أَيْنَ جِئْتَ يَا فُلَانُ قَالَ مِنْ جِنَازَةِ ضَمْرَةَ فَوَضَعْتُ وَجْهِي عَلَيْهِ حِينَ سُوِّيَ عَلَيْهِ فَسَمِعْتُ صَوْتَهُ وَ اللَّهِ أَعْرِفُهُ كَمَا كُنْتُ أَعْرِفُهُ وَ هُوَ حَيٌّ وَ هُوَ يَقُولُ وَيْلَكَ يَا ضَمْرَةَ بْنَ مَعْبَدٍ الْيَوْمَ خَذَلَكَ كُلُّ خَلِيلٍ وَ صَارَ مَصِيرُكَ إِلَى الْجَحِيمِ فِيهَا مَسْكَنُكَ وَ مَبِيتُكَ وَ الْمَقِيلُ قَالَ فَقَالَ عَلِيُّ بْنُ الْحُسَيْنِ علیهما السلام أَسْأَلُ اللَّهَ الْعَافِيَةَ هَذَا جَزَاءُ مَنْ يَهْزَأُ مِنْ حَدِيثِ رَسُولِ اللَّهِ.

**[ترجمه]کافی: علی بن حسین علیهما السلام فرمود: انسان نمی داند با مردم چه کند! اگر بعضی امور که از پیامبر صلی الله علیه و آله شنیده ایم به آنان بگوییم ممکن است مورد تمسخر قرار دهند، از طرفی طاقت هم نداریم این حقایق را ناگفته بگذاریم ! ضمره بن معبد، کلام امام تمام نشده، انگار بی تاب شنیدن کلام پیامبر باشد، گفت: شما آن چه شنیده اید بگویید!

امام با تأملی سنگین فرمود: می دانید وقتی دشمن خدا را در تابوت می گذارند، و به گورستان می برند، چه می گوید؟ حاضران گفتند: خیر؛ امام ادامه داد: فریاد می زند و به آنان که او را بر دوشهای خود به سوی قبر می برند می گوید: آیا نمی شنوید؟ از دشمن خدا (شیطان) به شما شکایت دارم که مرا فریب داد و به این روز سیاهم افکند، و با آن که وعده داده بود اما نجاتم نداد.

من شکایت دارم از دوستانی که با من دوستی کردند و مرا خوار نمودند. من از اولادی که حمایتشان کردم ولی مرا ذلیل کردند، و نیز از خانه ای که ثروتم را در آبادی آن خرج کردم ولی سرانجام، دیگران آن جا ساکن شدند، شاکی ام. به من رحم کنید! این قدر عجله نکنید! تا کلام امام به این جا رسید، ضمره گفت :اگر مُرده، بتواند به این خوبی صحبت کند، پس ممکن است حتی حرکت کند و روی شانه حاملین بنشیند! امام علیه السلام، فرمود: خدایا! اگر ضمره سخنان پیغمبر صلی الله علیه وآله را مسخره می کند از او انتقام بگیر!

چهل روزی بعد ضمره از دنیا رفت و غلامش نزد امام علیه السلام آمد.

ص: ۲۵۹

حضرت علیه السلام از کار و بارش پرسید و فرمود: از کجا می آیی؟

غلام گفت: ضمره از دنیا رفت و من اکنون از مراسم خاکسپاری او می آیم. وقتی او را در گور گذاشتند و خاک ریختند، صورت به قبر او نهادم و صدایش را می شناختم، خود او بود، مثل وقتی که زنده بود. من صدایش را شنیدم که می گفت:

وای بر تو ای ضمره بن معبد! امروز هر دوستی که داشتی خوارت کرد و عاقبت رهسپار جهنم شدی جهنمی که پناهگاه و خوابگاه ابدی توست. آنگاه حضرت فرمود: از خداوند مسألتِ عافیت دارم، زیرا سزای کسی که حدیث پیغمبر صلی الله علیه و آله را مسخره کند، همین است - . کافی ۳ : ۱۹۹ - .

**[ترجمه]

توضیح

حریبه الرجل ماله الذی یعیش به.

**[ترجمه]حریبه الرجل: مالی که با آن زندگی می گذراند.

**[ترجمه]

«۹۷»

کا، الکافی أَبُو عَلِیٍّ الْأَشْعَرِیُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ عَنِ الْحَجَّالِ عَنْ ثَعْلَبَهَ عَنْ أَبِی بَکْرٍ الْحَضْرَمِیِّ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام لَا یُسْأَلُ فِی الْقَبْرِ إِلَّا مَنْ مَحَضَ الْإِیمَانَ مَحْضاً أَوْ مَحَضَ الْکُفْرَ مَحْضاً وَ الْآخَرُونَ یُلْهَوْنَ عَنْهُمْ (۱)

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام : در قبر سوال نمی شود مگر از کسانی که ایمان محض داشته و یا کافر محض بودند و دیگران به حال خود واگذار می شوند. -. کافی ۳: ۱۲۰ -

**[ترجمه]

«۹۸»

کا، الکافی عِدَّهٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ سَهْلِ بْنِ زِیَادٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِی نَجْرَانَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّمَا یُسْأَلُ فِی قَبْرِهِ مَنْ مَحَضَ الْإِیمَانَ وَ الْکُفْرَ مَحْضاً وَ أَمَّا مَا سِوَی ذَلِکَ فَیُلْهَی عَنْهُ.

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: در قبر سوال نمی شود، مگر از کسانی که ایمان محض داشته و یا کافر محض بودند، و دیگران به حال خود واگذار می شوند. -. کافی ۳: ۱۲۰ -

**[ترجمه]

«۹۹»

کا، الکافی أَبُو عَلِیٍّ الْأَشْعَرِیُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الْجَبَّارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْمَاعِیلَ عَنْ مَنْصُورِ بْنِ یُونُسَ عَنِ ابْنِ بُکَیْرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام مِثْلَهُ (۲)

**[ترجمه]در کافی حدیث مشابهی از ابن بکیر به نقل از امام باقر علیه السلام نقل شده است. -. کافی ۳: ۱۲۰ -

**[ترجمه]

«۱۰۰»

كا، الكافى مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنِ النَّضْرِ بْنِ سُوَيْدٍ عَنْ يَحْيَى الْحَلَبِيِّ عَنْ بُرَيْدِ بْنِ مُعَاوِيَةَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام لَا يُسْأَلُ فِي الْقَبْرِ إِلَّا مَنْ مَحَضَ الْإِيمَانَ مَحْضاً أَوْ مَحَضَ الْكُفْرَ مَحْضاً.

**[ترجمه]كافى: امام صادق عليه السلام فرمود: در قبر تنها از كسانى سوال مى شود كه ايمان محض و يا كفر محض داشته باشند. - . كافى ۳: ۱۲۰ -

**[ترجمه]

بيان

من محض بفتح الميم اسم موصول و بكسر الميم حرف جر و قراءه محض مصدرا ليكون المعنى أنه لا يسأل عن الأعمال بل عن العقائد تصحيف يأباه صريح الأخبار بل المعنى أنه لا يسأل عن المستضعفين المتوسطين بين الإيمان و الكفر.

**[ترجمه]«من محض» با فتحه ميم، اسم موصول است، و با كسره ميم: حرف جر و خواندن «محض» به صورت مصدر، به اين معنا كه نه از اعمال بلكه از عقايد مى پرسند، غلط و اشتباهى است كه روايات صريح آن را نمى پذيرد؛ بلكه معنا اينست كه از مستضعفان و كسانى كه بين ايمان و كفر هستند، سوال نمى پرسند.

**[ترجمه]

«۱۰۱»

كا، الكافى بِهَذَا الْإِسْنَادِ عَنْ يَحْيَى الْحَلَبِيِّ عَنْ هَارُونَ بْنِ خَارِجَةَ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام يُسْأَلُ وَ هُوَ مَضْغُوطٌ.

۱- ليس اللهو على معناه الحقيقى، بل هو كنايه عن عدم التعرض لهم بسؤال أو ثواب و عقاب.

۲- فى هامش الكافى المطبوع: هذا الحديث لم يوجد فى كثير من النسخ.

lt;meta info=". کـافی: امـام صـادق علیه السـلام فرمود: از او سوال می شود درحـالی که در قبر به فشار قبر مبتلاست؛ - . کافی ۳ : ۱۲۰ -

ص: ۲۶۰

**[ترجمه]

بیان

لعل المعنی أن الضـغطه و السؤال متلازمان فکل من لا یضـغط لا یسأل و بالعکس أو یسأل فی حاله الضـغطه و یحتمل أن یکون الغرض إثبات الحالتین حسب.

**[ترجمه]ممکن است به این معنـا باشـد که فشـار و سـوال بـا هم است. پس هر کس که فشـار قـبر نـدارد، سؤال هم نـدارد و بالعکس یا در حال فشار قبر از او می پرسند و ممکن است غرض اثبات مجرد هر یک از دو حالت فشار و سؤال باشد؛

**[ترجمه]

«۱۰۲»

کـا، الکـافی عِـدَّهٌ مِنْ أَصْـحَابِنَا عَنِ الْبَرْقِیِّ عَنْ عُثْمَـانَ بْنِ عِیسَـی عَنِ الْبَطَـائِنِیِّ عَنْ أَبِی بَصِـیرٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْـدِ اللَّهِ أَ یُفْلِتُ مِنْ ضَغْطَهِ الْقَبْرِ أَحَدٌ قَالَ فَقَالَ نَعُوذُ بِاللَّهِ مِنْهَا مَا أَقَلَّ مَنْ یُفْلِتُ مِنْ ضَـغْطَهِ الْقَبْرِ (۱)إِنَّ رُقَیَّهَ لَمَّا قَتَلَهَا عُثْمَانُ وَقَفَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَلَی قَبْرِهَـا فَرَفَعَ رَأْسَهُ إِلَی السَّمَـاءِ فَـدَمَعَتْ عَیْنَـاهُ وَ قَالَ لِلنَّاسِ إِنِّی ذَکَرْتُ هَـذِهِ وَ مَا لَقِیَتْ فَرَقَقْتُ لَهَا وَ اسْـتَوْهَبْتُهَا مِنْ ضَغْطَهِ الْقَبْرِ قَـالَ فَقَـالَ اللَّهُمَّ هَبْ لِی رُقَیَّهَ مِنْ ضَـغْطَهِ الْقَبْرِ فَوَهَبَهَا اللَّهُ لَهُ قَالَ وَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صـلی الله علیه و آله خَرَجَ فِی جِنَازَهِ سَعْدٍ وَ قَدْ شَـیَّعَهُ سَـبْعُونَ أَلْفَ مَلَکٍ فَرَفَعَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله رَأْسَهُ إِلَی السَّمَاءِ ثُمَّ قَالَ مِثْلُ سَعْدٍ یُضَمُّ قَالَ قُلْتُ جُعِلْتُ فِـدَاکَ إِنَّمَـا نُحَـدَّثُ أَنَّهُ کَانَ یَسْـتَخِفُّ بِالْبَوْلِ فَقَالَ مَعَاذَ اللَّهِ إِنَّمَا کَانَ مِنْ زَعَارَّهٍ (۲)فِی خُلُقِهِ عَلَی أَهْلِهِ قَـالَ فَقَالَتْ أُمُّ سَـعْدٍ هَنِیئاً لَکَ یَا سَعْدُ قَالَ فَقَالَ لَهَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله یَا أُمَّ سَعْدٍ لَا تَحْتِمِی عَلَی اللَّهِ (۳)

**[ترجمه]ابابصیر گوید: خدمت امام صادق علیه السلام عرض کردم: آیا کسی از عذاب قبر رهایی می یابد؟ فرمود: از آن به خـدا پنـاه می بریم؛ چه کم هسـتند کسـانی که از عـذاب قبر نجـات می یابنـد؛ وقتی عثمان، رقیه (دختر رسول خـدا) را کشت، پیامبر صـلی الله علیه و آله بر کنار قبر او ایسـتاد و در حالی که سر خود را به آسمان بلند کرده بود و اشک از دیدگانش جاری بود، به مردم فرمود: من دخترم را و هر آن چه بر او گذشته بود، به یاد آوردم و دلم شکست. پس از خدا خواستم او را از فشار قبر برهاند و عرض کردم: بار پروردگارا! به خاطر من رقیه را از فشار قبر برهان. خداوند نیز او را به خاطر پیامبر بخشید.

و حضـرت فرمود: رسول خدا صـلی الله علیه و آله برای تشـییع جنازه ی سـعد حاضر شدند، در حالی که هفتاد هزار ملک او را همراهی می کردند. رسول خدا صلی الله علیه و آله سر به آسمان بلند کرد، سپس فرمود: حتی افرادی همچون سعد هم به فشار

قبر مبتلا می شوند. راوی می گوید: به امام صادق علیه السلام گفتم: فدایت شوم؛ شنیده ایم که وی نسبت به بول بی مبالات بوده است. حضرت فرمود: پناه بر خدا! این فشار به خاطر بدخویی و کج خلقی او بر خانواده اش بود.

در این هنگام مادر سعد گفت: بهشت بر تو گوارا باد. رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله فرمودند: ای مادر سعد! عملی را از سر یقین به خدا نسبت نده! - . کافی ۳ : ۱۲۰ -

**[ترجمه]

«۱۰۳»

کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیٍّ عَنْ غَالِبِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ بَشِیرٍ الدَّهَّانِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: یَجِی ءُ الْمَلَکَانِ مُنْکَرٌ وَ نَکِیرٌ إِلَی الْمَیِّتِ حِینَ یُدْفَنُ أَصْوَاتُهُمَا کَالرَّعْدِ الْقَاصِفِ وَ أَبْصَارُهُمَا کَالْبَرْقِ الْخَاطِفِ یَخُطَّانِ الْأَرْضَ (۴)بِأَنْیَابِهِمَا وَ یَطَئَانِ فِی شُعُورِهِمَا فَیَسْأَلَانِ الْمَیِّتَ مَنْ رَبُّکَ وَ مَا دِینُکَ قَالَ فَإِذَا کَانَ مُؤْمِناً قَالَ اللَّهُ رَبِّی وَ دِینِیَ الْإِسْلَامُ فَیَقُولَانِ لَهُ مَا تَقُولُ فِی هَذَا الرَّجُلِ الَّذِی خَرَجَ بَیْنَ ظَهْرَانَیْکُمْ فَیَقُولُ أَ عَنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ تَسْأَلَانِی فَیَقُولَانِ لَهُ تَشْهَدُ أَنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فَیَقُولُ أَشْهَدُ أَنَّهُ رَسُولُ اللَّهِ فَیَقُولَانِ لَهُ نَمْ نَوْمَةً لَا حُلُمَ فِیهَا وَ یُفْسَحُ لَهُ فِی قَبْرِهِ تِسْعَةَ أَذْرُعٍ وَ یُفْتَحُ لَهُ بَابٌ إِلَی الْجَنَّةِ وَ یَرَی مَقْعَدَهُ فِیهَا وَ إِذَا کَانَ الرَّجُلُ کَافِراً دَخَلَا عَلَیْهِ وَ أُقِیمَ الشَّیْطَانُ بَیْنَ یَدَیْهِ عَیْنَاهُ مِنْ

۱- فی الکافی المطبوع: من ضمه القبر، و کذا فیما بعده. و هو أیضا بمعنی الضغطه.

۲- الزعاره بتخفیف الراء و تشدیدها: سوء الخلق.

۳- أی لا توجبی علی اللّه؛ من حتم الشی ء علیه: أوجبه.

۴- من یخط القبر أی یحفره. و فی الکافی المطبوع: یخدان الأرض، أی یشقان الأرض.

نُحَاسٍ فَيَقُولَانِ لَهُ مَنْ رَبُّکَ وَ مَا دِینُکَ وَ مَا تَقُولُ فِی هَذَا الرَّجُلِ الَّذِی قَدْ خَرَجَ مِنْ بَیْنِ ظَهْرَانَیْکُمْ فَیَقُولُ لَا أَدْرِی فَیُخَلِّیَانِ بَیْنَهُ وَ بَیْنَ الشَّیْطَانِ فَیُسَلِّطُ عَلَیْهِ فِی قَبْرِهِ تِسْعَهً وَ تِسْعِینَ تِنِّیناً وَ لَوْ أَنَّ تِنِّیناً وَاحِداً مِنْهَا نَفَخَ فِی الْأَرْضِ مَا أَنْبَتَتْ شَجَراً أَبَداً وَ یُفْتَحُ لَهُ بَابٌ إِلَی النَّارِ وَ یَرَی مَقْعَدَهُ فِیهَا.

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: دو فرشته منکر و نکیر نزد میت در هنگامی که دفن می شود، می آیند؛ در حالی که صدای آن ها همانند رعد بلند آهنگ و چشمانشان همانند برقی سهمناک و خیره کننده است، در این حال زمین را با دندان های خود زیر و رو می کنند و موهای خود را می کشند؛ پس از میت می پرسند: پروردگار تو کیست؟ دین تو چیست؟

اگر او مؤمن باشد، می گوید: الله پرودگار من است و اسلام دین من. آنان به او می گویند: درباره مردی که از برای پشتیبانی شما بیرون آمده چه می گویی؟ می گوید: آیا از محمد صلی الله علیه وآله پیامبر خدا می پرسید؟ می گویند: شهادت بده که او پیامبر خدا است. او می گوید: شهادت می دهم که او پیامبر خدا است. به او می گویند: بخواب! خوابی که در آن رویایی نیست. و قبرش را به اندازه نه ذراع توسعه می دهند و برای او، دری به سوی بهشت باز می کنند و او جایگاهش را می بیند.

اما اگر او کافر باشد، بر او وارد می شوند؛ در حالی که شیطان چونان دودی در کنار دیدگان او نشسته است.

ص: ۲۶۱

از او می پرسند: پرودگار تو کیست و دین تو چیست؟ درباره این شخص که در میان شما بیرون آمده(و ادعای نبوت دارد) چه می گویی؟ می گوید: نمی دانم! [در این هنگام] بین او و شیطان را خالی می کنند، و بر او در قبر نود و نُه مار بزرگ را مسلط می سازند، که اگر یکی از این مارها در زمین نفس بکشد، هرگز درختی نخواهد رویید. و دیدگان او را به سوی آتش می گشایند و او جایگاه خود را در آن می بیند. - . کافی ۳ : ۱۲۱ -

**[ترجمه]

إیضاح

قال الجزری فیه الرؤیا من الله و الحلم من الشیطان الحلم عباره عما یراه النائم فی نومه من الأشیاء لکن غلبت الرؤیا علی ما یراه من الخیر و الشی ء الحسن و الحلم علی ما یراه من الشر و الشی ء القبیح.

**[ترجمه]جزری درباره این حدیث می گوید: رویا از خدا و احتلام از شیطان است، الحُلُم: چیزی است که در خواب دیده شود، لکن غالبا رؤیا در خواب خوب و امور نیک است و حلم در مورد خواب پریشان و قبیح به کار می رود.

**[ترجمه]

کا، الکافی عِدَّهٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ سَهْلِ بْنِ زِیَادٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَسَنِ بْنِ شَمُّونٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْقَاسِمِ عَنْ أَبِی بَکْرٍ الْحَضْرَمِیِّ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام أَصْلَحَکَ اللَّهُ مَنِ الْمَسْئُولُونَ فِی قُبُورِهِمْ قَالَ مَنْ مَحَضَ الْإِیمَانَ وَ مَنْ مَحَضَ الْکُفْرَ قَالَ قُلْتُ فَبَقِیَّهُ هَذَا الْخَلْقِ قَالَ یُلْهَوْنَ (۱)وَ اللَّهِ عَنْهُمْ مَا یُعْبَأُ بِهِمْ قَالَ وَ قُلْتُ وَ عَمَّ یُسْأَلُونَ قَالَ عَنِ الْحُجَّهِ الْقَائِمَهِ بَیْنَ أَظْهُرِکُمْ فَیُقَالُ لِلْمُؤْمِنِ مَا تَقُولُ فِی فُلَانِ بْنِ فُلَانٍ فَیَقُولُ ذَاکَ إِمَامِی فَیَقُولُ نَمْ أَنَامَ اللَّهُ عَیْنَیْکَ وَ یُفْتَحُ لَهُ بَابٌ مِنَ الْجَنَّهِ فَمَا یَزَالُ یُتْحِفُهُ مِنْ رَوْحِهَا إِلَی یَوْمِ الْقِیَامَهِ وَ یُقَالُ لِلْکَافِرِ مَا تَقُولُ فِی فُلَانِ بْنِ فُلَانٍ قَالَ فَیَقُولُ قَدْ سَمِعْتُ بِهِ وَ مَا أَدْرِی مَا هُوَ فَیُقَالُ لَهُ لَا دَرَیْتَ قَالَ وَ یُفْتَحُ لَهُ بَابٌ مِنَ النَّارِ فَلَا یَزَالُ یُتْحِفُهُ مِنْ حَرِّهَا إِلَی یَوْمِ الْقِیَامَهِ.

**[ترجمه]کافی: ابابکر حضرمی می گوید: خدمت امام باقر علیه السلام عرض کردم: خداوند شما را اصلاح کند، در قبر از چه کسانی سؤال می شود؟ فرمود: سوال نمی شود مگر از کسانی که ایمان محض داشته و یا کافر محض بودند؛ پس وضع دیگران چگونه است؟ فرمود: به خدا قسم به حال خود واگذار می شوند و به آنان توجهی نمی شود.

گفتم: از چه چیز دیگری پرسش می شوند؟ فرمود : از حجت خدا که در میان آن هاست. پس به مومن گفته می شود: درباره ی آن شخص (امام عصرت) چه می گویی ؟ مؤمن می گوید: او امام من است. پس به او گفته می شود: بخواب، خدا خواب را بر تو گوارا گرداند، و دری از بهشت به روی او باز می شود و پیوسته تا قیامت نسیمی از آن بر او ارزانی داشته می شود.

و به کافر گفته می شود: درباره ی فلان بن فلان چه می گویی؟ وی می گوید: درباره ی او شنیده ام، اما نمی دانم کیست، پس به او گفته می شود: دانستی (ولی انکار کردی) و دری از جهنم به روی وی گشاده می شود و پیوسته تا قیامت آتشی از آن به او وزیده می شود. - . کافی ۳ : ۱۲۱ -

**[ترجمه]

«۱۰۵»

کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ عَلِیِّ بْنِ حَدِیدٍ عَنْ جَمِیلٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ الْأَشْعَثِ أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام یَقُولُ یُسْأَلُ الرَّجُلُ فِی قَبْرِهِ فَإِذَا أَثْبَتَ فُسِحَ لَهُ فِی قَبْرِهِ سَبْعَهَ أَذْرُعٍ وَ فُتِحَ لَهُ بَابٌ إِلَی الْجَنَّهِ وَ قِیلَ لَهُ نَمْ نَوْمَهَ الْعَرُوسِ قَرِیرَ الْعَیْنِ.

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: هنگامی که شخص در قبرش است، از او سوال می پرسند و هنگامی که ایمانش ثابت شد، قبرش به اندازه هفت ذراع گسترده می شود و دری به سوی بهشت بر او باز می کنند و به او می گویند: مانند عروس با روشنی دیده بخواب. - . کافی ۳ : ۱۲۱ -

**[ترجمه]

«۱۰۶»

كا، الكافی عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِی نَجْرَانَ عَنْ عَاصِمِ بْنِ حُمَيْدٍ عَنْ أَبِی بَصِيرٍ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام يَقُولُ إِذَا وُضِعَ الرَّجُلُ فِی قَبْرِهِ أَتَاهُ مَلَكَانِ مَلَكٌ عَنْ يَمِينِهِ وَ مَلَكٌ عَنْ يَسَارِهِ وَ أُقِيمَ الشَّيْطَانُ بَيْنَ عَيْنَيْهِ عَيْنَاهُ

۱- فی المصدر: یلهی.

مِنْ نُحَاسٍ فَيُقَالُ لَهُ كَيْفَ تَقُولُ فِي الرَّجُلِ الَّذِي كَانَ (۱)بَيْنَ ظَهْرَانَيْكُمْ قَالَ فَيَفْزَعُ لَهُ فَزْعَةً فَيَقُولُ إِذَا كَانَ مُؤْمِناً أَ عَنْ مُحَمَّدٍ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله تَسْأَلَانِي فَيَقُولَانِ لَهُ نَمْ نَوْمَةً لَا حُلُمَ فِيهَا وَ يُفْسَحُ لَهُ فِي قَبْرِهِ تِسْعَةَ أَذْرُعٍ وَ يَرَى مَقْعَدَهُ مِنَ الْجَنَّةِ وَ هُوَ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيا وَ فِي الْآخِرَةِ فَإِذَا (۲)كَانَ كَافِراً قَالا لَهُ مَنْ هَذَا الرَّجُلُ الَّذِي خَرَجَ بَيْنَ ظَهْرَانَيْكُمْ فَيَقُولُ لَا أَدْرِي فَيُخَلِّيَانِ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ الشَّيْطَانِ.

ين، كتاب حسين بن سعيد و النوادر النضر عن عاصم مثله.

**[ترجمه]كافی: امام صادق علیه السلام فرمود: هنگامی که مرد در قبرش قرار می گیرد دوملک یکی از جانب راست و دیگری از جانب چپ بر وی حاضر می شوند و شیطان [نیز در آن جا] در برابرش قرار دارد [تا او را اغوا کند]، چشم هایش

ص: ۲۶۲

مانند مس گداخته است، [به او از سوی فرشتگان] گفته می شود: تو چه می گویی در خصوص مردی که در میان شما ظاهر شد و گمان می کرد که پیامبر است؟

[شخص مرده] ناراحت شده و وحشت خاصی برایش پیش می آید. پس اگر مؤمن بود می گوید: محمد رسول خداست؛ پس در این هنگام گفته می شود: آرام گیر [به صورتی که] هیچ گونه ناراحتی در این آرامش نداشته باشد و عالم او [در برزخ و] قبر وسعت داده می شود به اندازه ی نه زراع و جایگاه خویش را در بهشت می بیند.

این همان گفتار خداوند است: «خدا کسانی را که ایمان آورده اند، در زندگی دنیا و آخرت با سخن استوار و ثابت می گرداند». - . ابراهیم / ۲۷ - و اگر [مرده] کافر بود[و] فرشتگان به او می گویند: [تو در خصوص] این مردی که در میان شما ظاهر شد و می گوید: رسول خدا است [چه می گویی] پس می گوید: نمی دانم [در این هنگام] میان او و شیطان خالی گذاشته می شود. - . کافی ۳ : ۱۲۱ -

در کتاب نوادر مثل این حدیث نقل شده است. - . الزهد: ۱۶۰ -

**[ترجمه]

«۱۰۷»

كا، الكافي مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَبِي الْبِلَادِ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِهِ عَنْ أَبِي الْحَسَنِ مُوسَى عليه السلام قَالَ: يُقَالُ لِلْمُؤْمِنِ فِي قَبْرِهِ مَنْ رَبُّكَ قَالَ فَيَقُولُ اللَّهُ فَيُقَالُ لَهُ مَا دِينُكَ فَيَقُولُ الْإِسْلَامُ فَيُقَالُ مَنْ نَبِيُّكَ فَيَقُولُ مُحَمَّدٌ صلى الله عليه و آله فَيُقَالُ مَنْ إِمَامُكَ فَيَقُولُ فُلَانٌ فَيُقَالُ كَيْفَ عَلِمْتَ بِذَلِكَ فَيَقُولُ أَمْرٌ هَدَانِيَ اللَّهُ لَهُ وَ ثَبَّتَنِي عَلَيْهِ فَيُقَالُ لَهُ نَمْ نَوْمَةً لَا حُلُمَ فِيهَا نَوْمَةَ الْعَرُوسِ ثُمَّ يُفْتَحُ لَهُ بَابٌ إِلَى الْجَنَّةِ فَيَدْخُلُ إِلَيْهِ مِنْ رَوْحِهَا وَ رَيْحَانِهَا فَيَقُولُ يَا رَبِّ عَجِّلْ قِيَامَ السَّاعَةِ لَعَلِّي أَرْجِعُ إِلَى أَهْلِي وَ مَالِي وَ يُقَالُ لِلْكَافِرِ مَنْ رَبُّكَ فَيَقُولُ اللَّهُ فَيُقَالُ مَنْ نَبِيُّكَ فَيَقُولُ مُحَمَّدٌ فَيُقَالُ مَا دِينُكَ فَيَقُولُ

الْإِسْلَامُ فَيُقَالُ مِنْ أَيْنَ عَلِمْتَ ذَلِكَ فَيَقُولُ سَمِعْتُ النَّاسَ يَقُولُونَ فَقُلْتُ فَيَضْرِبَانِهِ بِمِرْزَبَةٍ لَوِ اجْتَمَعَ عَلَيْهَا الثَّقَلَانِ الْإِنْسُ وَ الْجِنُّ لَمْ يُطِيقُوهَا قَالَ فَيَذُوبُ كَمَا يَذُوبُ الرَّصَاصُ ثُمَّ يُعِيدَانِ فِيهِ الرُّوحَ فَيُوضَعُ قَلْبُهُ بَيْنَ لَوْحَيْنِ مِنْ نَارٍ فَيَقُولُ يَا رَبِّ أَخِّرْ قِيَامَ السَّاعَةِ.

ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر ابن أبی البلاد مثله

**[ترجمه]کافی: امام موسی کاظم علیه السلام فرمودند: هنگامیکه مومن را در قبرش قرار می دهند، از او پرسیده می شود پروردگارت کیست؟ می گوید: الله(خدا پروردگار من است)؛ از او پرسیده می شود دین تو چیست؟ می گوید: اسلام؛ بعد، از او پرسیده می شود پیامبرت کیست؟ می گوید: محمد صلی الله علیه وآله وسلم. بعد، از او پرسیده می شود امامت کیست؟ می گوید: فلان شخص؛ از او می پرسند: این ها را چگونه یاد گرفتی؟ می گوید: این امری است که خدا مرا به آن راهنمایی کرده و بر آن استوار نموده است. (یعنی اگر راهنمایی و هدایت خداوند نبود من چیزی نمی آموختم)

پس به او گفته می شود بخواب همانند خوابیدن عروس که هیچ ترس و هیجانی در او نیست؛ سپس برای او دری به بهشت گشوده می شود و به او گفته می شود: داخل بهشت شو در حالیکه در آرامش و راحتی هستی؛ او هم می گوید: پروردگارا زودتر قیامت را برپا کن (تا به حساب وکتابها رسیدگی کنی)، شاید که من به سوی اهل و مالم برگردم (یعنی شاید زودتر به نعمتهایی که لایق آن ها هستم برسم)

و از کافر پرسیده می شود پروردگارت کیست؟ می گوید: الله(خدا پروردگار من است)؛ از او پرسیده می شود دین تو چیست؟ می گوید: اسلام؛ بعد، از او پرسیده می شود پیامبرت کیست؟ می گوید: محمد؛ از او می پرسند: این ها را چگونه یاد گرفتی؟ می گوید از زبان مردم شنیدم (دیدم همه می گویند، من هم گفتم؛ بدون هیچ اعتقاد قلبی) پس من (خدا) می گویم: او را با عصایی آهنین بزنید، که اگر جن و انس جمع شوند نمی توانند(عذاب) آن را تحمل کنند، پس بدن او ذوب می شود همانگونه که سرب ذوب می شود؛ سپس روح را دوباره به بدن او باز می گردانند و قلبش را بین دو لوح از آتش قرار می دهند، و او می گوید: پروردگارا برپایی قیامت را به تاخیر بینداز (تا دیرتر به آن عذاب اصلی که در انتظارم است برسم.) - . کافی ۳ : ۱۲۱ -

در کتاب نوادر نیز حدیث مشابهی نقل شده است. - . الزهد: ۱۶۱ -

**[ترجمه]

بیان

هذا الخبر یدل علی أن إسلام المخالفین لعدم توسلهم بأئمه الهدی علیهم السلام ظنی تقلیدی لم یهدهم الله للرسوخ فیه و إنما الهدایه و الیقین مع متابعتهم علیهم السلام.

**[ترجمه]روایت بر این دلالت دارد که اسلام مخالفان به دلیل عدم توسل به ائمه علیهم السلام، از روی ظن و گمان و تقلید بوده و خداوند آن ها را به استوار ماندن در آن، هدایت نمی کند، هدایت و یقین تنها با پیروی از ائمه علیهم السلام امکان

پذیر است.

ص: ۲۶۳

**[ترجمه]

«۱۰۸»

کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ سَعِیدٍ

ص: ۲۶۳

۱- لیست فی المصدر: کلمه «کان».

۲- فی المصدر: و إذا.

عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ أَبِی حَمْزَهَ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا أُخْرِجَ مِنْ بَیْتِهِ شَیَّعَهُ (۱)الْمَلَائِکَهُ إِلَی قَبْرِهِ یَزْدَحِمُونَ عَلَیْهِ حَتَّی إِذَا انْتُهِیَ بِهِ إِلَی قَبْرِهِ قَالَتْ لَهُ الْأَرْضُ مَرْحَباً بِکَ وَ أَهْلًا أَمَا وَ اللَّهِ لَقَدْ کُنْتُ أُحِبُّ أَنْ یَمْشِیَ عَلَیَّ مِثْلُکَ لَتَرَیَنَّ مَا أَصْنَعُ بِکَ فَیُوَسَّعُ لَهُ مَدَّ بَصَرِهِ وَ یَدْخُلُ عَلَیْهِ فِی قَبْرِهِ مَلَکَا الْقَبْرِ وَ هُمَا قَعِیدَا الْقَبْرِ (۲)مُنْکَرٌ وَ نَکِیرٌ فَیُلْقِیَانِ فِیهِ الرُّوحَ إِلَی حَقْوَیْهِ فَیُقْعِدَانِهِ وَ یَسْأَلَانِهِ فَیَقُولَانِ (۳)مَنْ رَبُّکَ فَیَقُولُ اللَّهُ فَیَقُولَانِ مَا دِینُکَ فَیَقُولُ الْإِسْلَامُ فَیَقُولَانِ مَنْ نَبِیُّکَ فَیَقُولُ مُحَمَّدٌ صلی الله علیه و آله فَیَقُولَانِ وَ مَنْ إِمَامُکَ فَیَقُولُ فُلَانٌ قَالَ فَیُنَادِی مُنَادٍ مِنَ السَّمَاءِ صَدَقَ عَبْدِی افْرُشُوا لَهُ فِی قَبْرِهِ مِنَ الْجَنَّهِ وَ افْتَحُوا لَهُ فِی قَبْرِهِ بَاباً إِلَی الْجَنَّهِ وَ أَلْبِسُوهُ مِنْ ثِیَابِ الْجَنَّهِ حَتَّی یَأْتِیَنَا وَ مَا عِنْدَنَا خَیْرٌ لَهُ ثُمَّ یُقَالُ لَهُ نَمْ نَوْمَهَ الْعَرُوسِ نَمْ نَوْمَهً لَا حُلُمَ فِیهَا قَالَ وَ إِنْ کَانَ کَافِراً خَرَجَتِ الْمَلَائِکَهُ تُشَیِّعُهُ إِلَی قَبْرِهِ یَلْعَنُونَهُ حَتَّی إِذَا انْتُهِیَ إِلَی قَبْرِهِ قَالَتْ لَهُ الْأَرْضُ لَا مَرْحَباً بِکَ وَ لَا أَهْلًا أَمَا وَ اللَّهِ لَقَدْ کُنْتُ أُبْغِضُ أَنْ یَمْشِیَ عَلَیَّ مِثْلُکَ لَا جَرَمَ لَتَرَیَنَّ مَا أَصْنَعُ بِکَ الْیَوْمَ فَتَضِیقُ عَلَیْهِ حَتَّی تَلْتَقِیَ جَوَانِحُهُ (۴)قَالَ ثُمَّ یَدْخُلُ عَلَیْهِ مَلَکَا الْقَبْرِ وَ هُمَا قَعِیدَا الْقَبْرِ مُنْکَرٌ وَ نَکِیرٌ قَالَ أَبُو بَصِیرٍ جُعِلْتُ فِدَاکَ یَدْخُلَانِ عَلَی الْمُؤْمِنِ وَ الْکَافِرِ فِی صُورَهٍ وَاحِدَهٍ فَقَالَ لَا قَالَ فَیُقْعِدَانِهِ وَ یُلْقِیَانِ فِیهِ الرُّوحَ إِلَی حَقْوَیْهِ فَیَقُولَانِ لَهُ مَنْ رَبُّکَ فَیَتَلَجْلَجُ (۵)وَ یَقُولُ قَدْ سَمِعْتُ النَّاسَ یَقُولُونَ فَیَقُولَانِ لَهُ لَا دَرَیْتَ وَ یَقُولَانِ لَهُ مَا دِینُکَ فَیَتَلَجْلَجُ فَیَقُولَانِ لَهُ لَا دَرَیْتَ وَ یَقُولَانِ لَهُ مَنْ نَبِیُّکَ فَیَقُولُ قَدْ سَمِعْتُ النَّاسَ یَقُولُونَ فَیَقُولَانِ لَهُ لَا دَرَیْتَ وَ یُسْأَلُ مِنْ إِمَامِ زَمَانِهِ قَالَ فَیُنَادِی مُنَادٍ مِنَ السَّمَاءِ کَذَبَ عَبْدِی افْرُشُوا لَهُ فِی قَبْرِهِ مِنَ النَّارِ وَ أَلْبِسُوهُ مِنْ ثِیَابِ النَّارِ وَ افْتَحُوا لَهُ بَاباً إِلَی النَّارِ حَتَّی یَأْتِیَنَا وَ مَا عِنْدَنَا شَرٌّ لَهُ فَیَضْرِبَانِهِ بِمِرْزَبَهٍ ثَلَاثَ ضَرَبَاتٍ لَیْسَ مِنْهَا ضَرْبَهٌ إِلَّا یَتَطَایَرُ قَبْرُهُ نَاراً لَوْ ضُرِبَ بِتِلْکَ الْمِرْزَبَهِ جِبَالُ

۱- فی المصدر: شیعته.

۲- القعید فعیل بمعنی الفاعل: الذی یصاحبک فی قعودک.

۳- فی المصدر: فیقولان له.

۴- الجوانح: الاضلاع ممّا یلی الصدر، و الواحده منها جانحه.

۵- اللجلجه و التلجلج: التردد فی الکلام.

تِهَامَهَ لَكَانَتْ رَمِيماً وَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام وَ يُسَلِّطُ اللَّهُ عَلَيْهِ فِي قَبْرِهِ الْحَيَّاتِ تَنْهَشُهُ نَهْشاً وَ الشَّيْطَانَ يَغُمُّهُ غَمّاً قَالَ وَ يَسْمَعُ عَذَابَهُ مَنْ خَلَقَ اللَّهُ إِلَّا الْجِنَّ وَ الْإِنْسَ قَالَ وَ إِنَّهُ لَيَسْمَعُ خَفْقَ نِعَالِهِمْ وَ نَفْضَ أَيْدِيهِمْ وَ هُوَ قَوْلُ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ يُثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِي الْحَيَاهِ الدُّنْيا وَ فِي الْآخِرَهِ وَ يُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِينَ وَ يَفْعَلُ اللَّهُ ما يَشاءُ.

شي، تفسير العياشي عن أبي بصير مثله

**[ترجمه]كافي: امام صادق عليه السلام فرمود: جنازه مومن هنگامی که از خانه خود خارج می شود، فرشتگان او را تشييع می كنند و بر او ازدحام می كنند، تا زمانی كه بنده مؤمن دفن شود زمين به او گويد: خوش آمدی (مرحبا و اهلا)، دوست داشتم افرادی چون تو بر پشتم راه بروند. پس چون تو را دريابم به زودی خواهی دانست كه با تو چگونه رفتار می كنم، پس قبر به اندازه چشم اندازه وسعت يابد. دو فرشته قبر بر او وارد می شوند و آن ها دو نگهبان قبر، نكير و منكر هستند، پس جان را تا كمرش بر او می اندازند و از او می پرسند: پروردگار تو كيست؟ می گويد: الله؛ می گويند: دين تو چيست؟ می گويد: اسلام؛ می گويند: پيامبر تو كيست؟ می گويد: محمد صلی الله عليه و آله. می گويند: امام تو كيست؟ می گويد: فلانی. حضرت عليه السلام فرمود: پس منادی از آسمان می گويد: بنده من راست گفت، از بهشت قبر او را فرش كنيد، و از قبرش دری به سوی بهشت بگشاييد، و از لباس های بهشتی به او بپوشانيد، تا اين كه نزد ما بيايد، و آن چه نزد ماست برای او بهتر است. سپس به او می گويند: بخواب همانند خوابيدن عروس كه هيچ ترس و هيجانی در او نيست.

و اگر كافر باشد، فرشتگان لعنت كنان وی را تا قبرش تشييع می كنند، وقتی در قبر گذاشته می شود، زمين به او می گويد: خوش نيامدی به خدا سوگند دوست نداشتم كسی مانند تو بر پشت من راه برود، چاره ای نيست و اكنون خواهی ديد با تو چه خواهم كرد، پس بر او فشار می آورد تا اين كه دنده هايش در هم فرو رود.

حضرت عليه السلام فرمود: سپس فرشتگان قبر كه نگهبانان آن و نكير و منكر هستند، بر او وارد می شوند. ابو بصير می گويد: عرض كردم: فدايتان شوم؛ آيا بر مومن و كافر به يک صورت وارد می شوند؟ فرمود: خير. و فرمود: كافر را می نشانند و روح را در كالبدش می دمند و به او می گويند: خدای تو كيست؟ با شک و ترديد می گويد: شنيدم مردم چنين و چنان می گفتند. آن ها می گويند: ندانستی.

و می پرسند: دينت چيست؟ باز ترديد می كند و به او می گويند: ندانستی. و می پرسند: پيامبر تو كيست؟ می گويد: شنيدم مردم چنين و چنان می گفتند. فرشتگان به او می گويند: ندانستی. و از او درباره امام زمانش می پرسند. حضرت فرمود: منادی از آسمان ندا می دهد: دروغ گفت بنده من، قبرش را از آتش فرش كنيد، و او را لباسی از آتش بپوشانيد، و دری به سوی آتش به رويش بگشاييد، تا قيامت كه نزد ما می آيد و آن چه نزد ماست برای او بدتر است. پس سه ضربه با گرز بر او می زنند، و با هر ضربه آتش از قبرش به آسمان شعله می كشد، اگر يكی از اين ضربه ها بر كوه وارد شود،

ص: ۲۶۴

خاكستر می گردد.

امام صادق علیه السلام فرمود: و خداوند مارها را در قبرش مسلط می کند تا او را بگزند و شیطان را بر او چیره می سازد تا او را غمگین نماید، و عذاب او را مخلوقات خدا، به غیر از جن و انس، می شنوند، و فرمود: او صدای حرکت نعلین آن ها را و تکاندن دستهایشان را می شنود و اینست که خدای متعال می فرماید: «یثَبِّتُ اللَّهُ الَّذِینَ آمَنُوا بِالْقَوْلِ الثَّابِتِ فِی الْحَیاهِ الدُّنْیا وَ فِی الْآخِرَهِ وَ یُضِلُّ اللَّهُ الظَّالِمِینَ وَ یَفْعَلُ اللَّهُ ما یَشاءُ» - . ابراهیم / ۲۷ - {خدا کسانی را که ایمان آورده اند، در زندگی دنیا و در آخرت با سخن استوار ثابت می گرداند، و ستمگران را بی راه می گذارد، و خدا هر چه بخواهد انجام می دهد.} - . کافی ۳ : ۱۲۲ -

در تفسیر عیاشی نیز حدیث مشابهی نقل شده است. - . تفسیر عیاشی ۱ : ۲۴۳ -

**[ترجمه]

بیان

قوله لا دریت دعاء علیه أو استفهام إنکاری أی علمت و تمت الحجه علیک فی الدنیا و إنما جحدت بشقاوتک.

**[ترجمه]«لا- دریت» نفرین و یا استفهام انکاری است، یعنی دانستی و حجت در دنیا بر تو تمام شد، و تو فقط به خاطر بدبختی خود انکار کردی.

**[ترجمه]

«۱۰۹»

کا، الکافی عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ کُولُوم عَنْ أَبِی سَعِیدٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِذَا دَخَلَ الْمُؤْمِنُ قَبْرَهُ کَانَتِ الصَّلَاهُ عَنْ یَمِینِهِ وَ الزَّکَاهُ عَنْ یَسَارِهِ وَ الْبِرُّ مُطِلٌّ عَلَیْهِ (۱)قَالَ فَیَتَنَحَّی الصَّبْرُ نَاحِیَهً فَإِذَا دَخَلَ عَلَیْهِ الْمَلَکَانِ اللَّذَانِ یَلِیَانِ مُسَاءَلَتَهُ قَالَ الصَّبْرُ لِلصَّلَاهِ وَ الزَّکَاهِ دُونَکُمَا صَاحِبَکُمْ فَإِنْ عَجَزْتُمْ عَنْهُ فَأَنَا دُونَهُ.

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: چون مومن را داخل قبر کنند نماز در طرف راست او زکات در طرف چپ او، و برّ و نیکویی و احسان مشرف بر او شود، و صبر او در ناحیه ای قرار گیرد، پس وقتی که دو ملک سوال بیایند، صبر به نماز و زکات و برّ گوید: شما صاحب خود را دریابید، یعنی میت را نگاهداری کنید، پس هرگاه از آن عاجز شدید من نزد او هستم - . کافی ۳ : ۱۲۲ - .

**[ترجمه]

«۱۱۰»

کا، الکافی عَلِیُّ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ أَحْمَدَ الْخُرَاسَانِیِّ (۲)عَنْ أَبِیهِ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام إِذَا وُضِعَ الْمَیِّتُ فِی قَبْرِهِ مُثِّلَ لَهُ

شَخْصٌ فَقَالَ لَهُ يَا هَذَا كُنَّا ثَلَاثَةً كَانَ رِزْقُكَ فَانْقَطَعَ بِانْقِطَاعِ أَجَلِكَ وَ كَانَ أَهْلُكَ فَخَلَّفُوكَ وَ انْصَرَفُوا عَنْكَ وَ كُنْتُ عَمَلَكَ فَبَقِيتُ مَعَكَ أَمَا إِنِّي كُنْتُ أَهْوَنَ الثَّلَاثَةِ عَلَيْكَ.

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: چون مومن را داخل قبر کنند، شخصی برای او متمثل می شود و به او می گوید: فلانی! ما سه چیز بودیم، اول: رزق و روزی تو که با فرا رسیدن مرگ تو، قطع شد. دوم: بستگان تو که تو را در این جا نهادند و از تو روی بر گرداندند و رفتند، و سوم من که عمل تو هستم که همراه تو باقی می مانم، با این که من در نزد تو بی ارزش تر از دو چیز دیگر بودم. - . کافی ۳ : ۱۲۲ -

**[ترجمه]

«۱۱۱»

کا، الکافی عَنْهُ عَنْ أَبِيهِ رَفَعَهُ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام يُسْأَلُ الْمَيِّتُ فِي قَبْرِهِ

ص: ۲۶۵

۱- أطل علیه: أشرف: و فی المصدر بالظاء المعجمه. و ربما یستدل بأمثاله علی تجسم الاعمال فی النشأه الآخره، و یمکن ان یخلق اللّه تعالی بازاء کل منها صوره تناسبه، و یمکن حمله علی الاستعاره التمثیلیه أیضا، لکن عدم التصرف فی الظواهر مع عدم الضروره أحوط و أولی، قاله المصنّف فی کتابه مرآه العقول.

۲- فی المصدر: عن محمّد بن أحمد الخراسانیّ، عن أبیه.

عَنْ خَمْسٍ عَنْ صَلَاتِهِ وَ زَكَاتِهِ وَ حَجِّهِ وَ صِيَامِهِ وَ وَلَايَتِهِ إِيَّانَا أَهْلَ الْبَيْتِ فَتَقُولُ الْوَلَايَةُ عَنْ جَانِبِ الْقَبْرِ لِلْأَرْبَعِ مَا دَخَلَ فِيكُنَّ مِنْ نَقْصٍ فَعَلَيَّ تَمَامُهُ.

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: هنگامی که مومن را در قبر می گذارند،

ص: ۲۶۵

از پنج چیز سوال می کنند: نماز، زکات و حج و روزه و ولایت ما اهل بیت. ولایت از گوشه قبر به آن چهار مورد دیگر می گوید: اگر نقصی در شما باشد، کامل کردن آن بر عهده من است. - . کافی ۳ : ۱۲۳ -

**[ترجمه]

«۱۱۲»

کا، الکافی عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ يُونُسَ قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنِ الْمَصْلُوبِ يُعَذَّبُ عَذَابَ الْقَبْرِ قَالَ فَقَالَ نَعَمْ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ يَأْمُرُ الْهَوَاءَ أَنْ يَضْغَطَهُ.

وَ فِي رِوَايَةٍ أُخْرَى سُئِلَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الْمَصْلُوبِ يُصِيبُهُ عَذَابُ الْقَبْرِ فَقَالَ إِنَّ رَبَّ الْأَرْضِ هُوَ رَبُّ الْهَوَاءِ فَيُوحِي اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ إِلَى الْهَوَاءِ فَيَضْغَطُهُ ضَغْطَةً أَشَدَّ مِنْ ضَغْطَةِ الْقَبْرِ.

**[ترجمه]کافی: عیسی بن یونس می گوید: از حضرت علیه السلام پرسیدم: آیا کسی که به دار آویخته شده است، فشار قبر دارد؟ فرمود: آری، خدای عز و جل به هوا فرمان می دهد که بر او فشار بیاورد.

در روایت دیگری آمده است: از امام صادق علیه السلام سوال شد: آیا کسی که به دار آویخته شده است، عذاب قبر دارد؟ فرمود: خدای زمین همان خدای هواست، خدای عز و جل به هوا وحی می کند، پس چنان بر او فشار می آورد که از فشار قبر بیشتر است. - . کافی ۳ : ۱۲۳ -

**[ترجمه]

«۱۱۳»

کا، الکافی حُمَيْدُ بْنُ زِيَادٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ سَمَاعَةَ عَنْ غَيْرِ وَاحِدٍ عَنْ أَبَانٍ عَنْ أَبِي بَصِيرٍ عَنْ أَحَدِهِمَا علیهما السلام قَالَ: لَمَّا مَاتَتْ رُقَيَّةُ ابْنَةُ رَسُولِ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله الْحَقِي بِسَلَفِنَا الصَّالِحِ عُثْمَانَ بْنِ مَظْعُونٍ وَ أَصْحَابِهِ قَالَ وَ فَاطِمَةُ علیها السلام عَلَى شَفِيرِ الْقَبْرِ تَنْحَدِرُ دُمُوعُهَا فِي الْقَبْرِ وَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله يَتَلَقَّاهُ (۱)بِثَوْبِهِ قَائِمٌ (۲)يَدْعُو قَالَ إِنِّي لَأَعْرِفُ ضَعْفَهَا وَ سَأَلْتُ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ أَنْ يُجِيرَهَا مِنْ ضَمَّةِ الْقَبْرِ.

**[ترجمه]کافی: امام باقر و یا امام صادق علیهما السلام فرمودند: چون رقیّه دختر رسول الله صلّی الله علیه وآله وفات کرد، رسول خدا فرمود: ای دخترم! بپیوند به سلفِ صالحِ ما عثمان بن مظعون و اصحاب او؛ و فاطمه علیها السّلام بر کنارهٔ قبر ایستاده بود و چنان گریه می کرد که اشک های چشم او در قبر فرو می ریخت، و رسول خدا صلّی الله علیه وآله در حالی که ایستاده دعا می نمود، آن اشک ها را با لباس خود پاک می کرد.

رسول خدا (ص) فرمود: من از ضعف رقیّه خبر دارم و از خداوند عزّوجلّ خواهش کردم که او را از فشار قبر خلاصی بخشد.
-. کافی ۳ : ۱۲۳ -

**[ترجمه]

«۱۱۴»

کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحُسَیْنِ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِی هَاشِمٍ عَنْ سَالِمٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: مَا مِنْ قَبْرٍ إِلَّا وَ هُوَ یَنْطِقُ کُلَّ یَوْمٍ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ أَنَا بَیْتُ التُّرَابِ أَنَا بَیْتُ الْبِلَی (۳)أَنَا بَیْتُ الدُّودِ قَالَ فَإِذَا دَخَلَهُ عَبْدٌ مُؤْمِنٌ قَالَ مَرْحَباً وَ أَهْلًا أَمَا وَ اللَّهِ لَقَدْ کُنْتُ أُحِبُّکَ وَ أَنْتَ تَمْشِی عَلَی ظَهْرِی فَکَیْفَ إِذَا دَخَلْتَ بَطْنِی فَسَتَرَی ذَلِکَ (۴)قَالَ فَیُفْسَحُ لَهُ مَدَّ الْبَصَرِ (۵)وَ یُفْتَحُ لَهُ بَابٌ یَرَی مَقْعَدَهُ مِنَ الْجَنَّهِ قَالَ وَ یَخْرُجُ مِنْ ذَلِکَ رَجُلٌ لَمْ تَرَ عَیْنَاهُ شَیْئاً أَحْسَنَ مِنْهُ فَیَقُولُ یَا عَبْدَ اللَّهِ مَا رَأَیْتُ شَیْئاً قَطُّ أَحْسَنَ

ص: ۲۶۶

۱- أی یحفظ دموعه.

۲- فی المصدر: قائما.

۳- فی المصدر: البلاء.

۴- فی نسخه من الکافی: فستری مالک.

۵- فی المصدر: مد بصره.

مِنْکَ فَیَقُولُ أَنَا رَأْیُکَ الْحَسَنُ الَّذِی کُنْتَ عَلَیْهِ وَ عَمَلُکَ الصَّالِحُ الَّذِی کُنْتَ تَعْمَلُهُ قَالَ ثُمَّ تُؤْخَذُ رُوحُهُ فَتُوضَعُ فِی الْجَنَّهِ حَیْثُ رَأَی مَنْزِلَهُ ثُمَّ یُقَالُ لَهُ نَمْ قَرِیرَ الْعَیْنِ فَلَا تَزَالُ نَفْحَهٌ مِنَ الْجَنَّهِ تُصِیبُ جَسَدَهُ یَجِدُ لَذَّتَهَا وَ طِیبَهَا حَتَّی یُبْعَثَ قَالَ وَ إِذَا دَخَلَ الْکَافِرُ قَالَتْ لَا مَرْحَباً بِکَ وَ لَا أَهْلًا أَمَا وَ اللَّهِ لَقَدْ کُنْتُ أُبْغِضُکَ وَ أَنْتَ تَمْشِی عَلَی ظَهْرِی فَکَیْفَ إِذَا دَخَلْتَ بَطْنِی سَتَرَی ذَلِکَ فَتَضُمُّ عَلَیْهِ فَتَجْعَلُهُ رَمِیماً وَ یُعَادُ کَمَا کَانَ وَ یُفْتَحُ لَهُ بَابٌ إِلَی النَّارِ فَیَرَی مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ ثُمَّ قَالَ ثُمَّ إِنَّهُ یَخْرُجُ مِنْهُ رَجُلٌ أَقْبَحُ مَنْ رَأَی قَطُّ قَالَ فَیَقُولُ یَا عَبْدَ اللَّهِ مَنْ أَنْتَ مَا رَأَیْتُ شَیْئاً أَقْبَحَ مِنْکَ قَالَ فَیَقُولُ أَنَا عَمَلُکَ السَّیِّئُ الَّذِی کُنْتَ تَعْمَلُهُ وَ رَأْیُکَ الْخَبِیثُ قَالَ ثُمَّ تُؤْخَذُ رُوحُهُ فَتُوضَعُ حَیْثُ رَأَی مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ ثُمَّ لَمْ تَزَلْ نَفْحَهٌ مِنَ النَّارِ تُصِیبُ جَسَدَهُ فَیَجِدُ أَلَمَهَا وَ حَرَّهَا إِلَی یَوْمِ الْبَعْثِ وَ یُسَلَّطُ (۱)عَلَی رُوحِهِ تِسْعَهٌ وَ تِسْعُونَ تِنِّیناً تَنْهَشُهُ لَیْسَ فِیهَا تِنِّینٌ تَنْفُخُ عَلَی ظَهْرِ الْأَرْضِ (۲)فَتُنْبِتَ شَیْئاً.

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: هیچ قبری نیست مگر این که هر روز سه بار می گوید :من خانه ی خاک هستم، من خانه پوسیدن هستم، من خانه ی کرم هستم. وقتی که بنده مومن وارد قبر می گردد، زمین به او می گوید: مرحبا! خوش آمدی. سوگند به خدا که من تو را دوست داشتم، در آن وقت که بر روی من راه می رفتی، و اکنون که در شکم من قرار گرفتی بیشتر تو را دوست دارم و به زودی نشانه ی دوستی مرا در می یابی. در این هنگام به اندازه ی دید چشمش، قبر وسیع می شود و دری در قبر به روی او گشوده می شود، و او جایگاهش را در بهشت می بیند، و از آن در مردی بیرون می آید که هیچ چشمی زیباتر از او ندیده است، و به آن مرد می گوید: ای بنده ی خدا! من هرگز چیزی را زیباتر از تو ندیده ام. تو کیستی؟

آن مرد زیبا در پاسخ می گوید: من رأی نیک تو هستم که دارای آن بودی، و کارهای شایسته ی تو هستم که دارای آن بودی، و اعمال نیک تو هستم که در دنیا انجام داده ای. سپس به او می گویند: بخواب و بیارام در حالی که چشمت روشن است و شادمان هستی. از آن پس همواره نسیمی از بهشت، بر جسد او می وزد که لذّت و بوی خوش آن را تا روز فرا رسیدن قیامت، در می یابد.

امّا وقتی که جسد کافر را در میان قبر می گذارند، زمین قبر به اومی گوید: نه خوش آمدی و نه جا آمدی! سوگند به خدا، که تو را در آن هنگام که بر روی من راه می رفتی، دشمن می داشتم و اکنون که در شکم من قرار گرفته ای، دشمنی من نسبت به تو بیشتر شده است و به زودی نشانه ی دشمنی مرا خواهی دید.

آنگاه قبر او را فشار می دهد و جسد او را خورد و خاکستر می کند، و او را به همان خاکی که قبلا بود، بر می گرداند و دری از دوزخ به روی او گشوده می شود. او جایگاهش را در دوزخ می بیند. سپس مردی بسیار زشت از آن در وارد می گردد و او به آن مرد می گوید: ای بنده خدا! تو کیستی؟

آن مرد در پاسخ می گوید: من کردار زشت تو هستم که در دنیا انجام می دادی، و رأی ناپاک تو می باشم. بعد از آن روح او گرفته می شود و در جایگاه خود در دوزخ نهاده می گردد. سپس همواره باد مسمومی از آتش بر جسد او می وزد و او درد و سوزش آن را تا قیامت، در می یابد و خداوند نود و نُه مار را بر روح او مسلّط می کند که او را می گزند. مارهایی که از

نوع مارهای روی زمین نیست، که اگر بر روی زمین چنان ماری بیاید و در زمینی بدمد، بر آن زمین گیاهی نخواهد روئید. - . کافی ۳ : ۱۲۳ -

**[ترجمه]

«۱۱۵»

کا، الکافی عِدَّةٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ غَالِبِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ بَشِيرٍ الدَّهَّانِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ لِلْقَبْرِ كَلَاماً فِی كُلِّ يَوْمٍ يَقُولُ أَنَا بَيْتُ الْغُرْبَهِ أَنَا بَيْتُ الْوَحْشَهِ أَنَا بَيْتُ الدُّودِ أَنَا الْقَبْرُ أَنَا رَوْضَهٌ مِنْ رِيَاضِ الْجَنَّهِ أَوْ حُفْرَهٌ مِنْ حُفَرِ النَّارِ.

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: قبر سخنی دارد؛ هر روز می گوید: من خانه غربتم، من خانه وحشتم، من خانه کرم هستم؛ من قبر هستم: باغی از باغ های بهشت و یا حفره ای از حفره های جهنم. - . کافی ۳ : ۱۲۴ -

**[ترجمه]

«۱۱۶»

کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ يَحْيَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِيسَى عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ حَمَّادٍ عَنْ عَمْرِو بْنِ يَزِيدَ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام إِنِّی سَمِعْتُكَ وَ أَنْتَ تَقُولُ كُلُّ شِيعَتِنَا فِی الْجَنَّهِ عَلَى مَا كَانَ فِيهِمْ قَالَ صَدَقْتُكَ كُلُّهُمْ وَ اللَّهِ فِی الْجَنَّهِ قَالَ قُلْتُ جُعِلْتُ فِدَاكَ إِنَّ الذُّنُوبَ كَثِيرَهٌ كَبَائِرُ فَقَالَ أَمَّا فِی الْقِيَامَهِ فَكُلُّكُمْ فِی الْجَنَّهِ بِشَفَاعَهِ النَّبِیِّ الْمُطَاعِ أَوْ وَصِیِّ النَّبِیِّ وَ لَكِنِّی وَ اللَّهِ أَتَخَوَّفُ عَلَيْكُمْ فِی الْبَرْزَخِ قُلْتُ وَ مَا الْبَرْزَخُ قَالَ الْقَبْرُ مُنْذُ حِينِ مَوْتِهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَهِ.

**[ترجمه]کافی: عمر بن یزید گوید: به امام صادق علیه السلام عرض کردم: من شنیدم که شما می گفتید: تمام شیعیان ما با هر کرداری که دارند در بهشت هستند.

حضرت فرمود: این قول تو را تصدیق می کنم، سوگند به خدا که همه در بهشتند. عرض کردم: فدایت شوم! گناهان، بسیار و بزرگ است. حضرت فرمود: امّا در قیامت پس همه شما در بهشتید به واسطه شفاعت پیامبرِ مُطاع یا به شفاعت وصیّ آن پیامبر؛ ولیکن من از برزخ شما نگرانم و در هراس می باشم. عرض کردم: برزخ چیست؟ فرمود: برزخ عبارت است از عالم قبر از وقتی که انسان می میرد تا زمانی که قیامت بر پا می شود. - . کافی ۳ : ۱۲۴ -

ص: ۲۶۷

**[ترجمه]

«۱۱۷»

كا، الكافی عَلِيُّ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحَسَنِ عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ رَاشِدٍ عَنِ الْمُرْتَجِلِ بْنِ

۱- فی المصدر: فیجد ألمها و حرها فی جسده إلی یوم یبعث و یسلط اللّه. اه.

۲- فی المصدر: علی وجه الأرض خ ل.

مَعْمَرٍ عَنْ ذَرِیحٍ الْمُحَارِبِیِّ عَنْ عَبَایَهَ الْأَسَدِیِّ عَنْ حَبَّهَ الْعُرَنِیِّ قَالَ: خَرَجْتُ مَعَ أَمِیرِ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام إِلَی الظَّهْرِ فَوَقَفَ بِوَادِی السَّلَامِ کَأَنَّهُ مُخَاطِبٌ لِأَقْوَامٍ فَقُمْتُ بِقِیَامِهِ حَتَّی أَعْیَیْتُ ثُمَّ جَلَسْتُ حَتَّی مَلِلْتُ ثُمَّ قُمْتُ حَتَّی نَالَنِی مِثْلُ مَا نَالَنِی أَوَّلًا ثُمَّ جَلَسْتُ حَتَّی مَلِلْتُ ثُمَّ قُمْتُ وَ جَمَعْتُ رِدَائِی فَقُلْتُ یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ إِنِّی قَدْ أَشْفَقْتُ عَلَیْکَ مِنْ طُولِ الْقِیَامِ فَرَاحَهَ سَاعَهٍ ثُمَّ طَرَحْتُ الرِّدَاءَ لِیَجْلِسَ عَلَیْهِ فَقَالَ یَا حَبَّهُ إِنْ هُوَ إِلَّا مُحَادَثَهُ مُؤْمِنٍ أَوْ مُؤَانَسَتُهُ قَالَ قُلْتُ یَا أَمِیرَ الْمُؤْمِنِینَ وَ إِنَّهُمْ لَکَذَلِکَ قَالَ نَعَمْ وَ لَوْ کُشِفَ لَکَ لَرَأَیْتَهُمْ حَلَقاً حَلَقاً مُحْتَبِینَ (۱)یَتَحَادَثُونَ فَقُلْتُ أَجْسَامٌ أَمْ أَرْوَاحٌ فَقَالَ أَرْوَاحٌ وَ مَا مِنْ مُؤْمِنٍ یَمُوتُ فِی بُقْعَهٍ مِنْ بِقَاعِ الْأَرْضِ إِلَّا قِیلَ لِرُوحِهِ الْحَقِی بِوَادِی السَّلَامِ وَ إِنَّهَا لَبُقْعَهٌ مِنْ جَنَّهِ عَدْنٍ.

**[ترجمه]کافی: حبه عرنی می گوید: با امیر مومنان به سوی پشت کوفه خارج شدیم؛ امیر المومنین علیه السلام در پشت کوفه در وادی السلام ایستاده بود و گویی با کسانی سخن می گفت. من نیز با او ایستادم تا خسته شدم، پس نشستم تا این که ملول شدم ، دوباره برخاستم و ردایم را جمع کرده و گفتم یا امیرالمومنین! من بر تو نگرانم از ایستادن زیاد، بنشین و استراحت کن! سپس ردایم را بر زمین پهن کردم تا بنشیند.

فرمودند: ای حبّه! آن چه دیدی نبود مگر سخن گفتن و مؤانست با مؤمن. گفتم: یا امیرالمومنین! آن ها نیز چنین هستند؟ فرمود: آری، اگر آن چه من می بینم برای تو هم کشف می شد ، می دیدی که مؤمنان حلقه وار نشسته و با هم سخن می گویند. گفتم اجسادند یا ارواح؟ فرمودند: ارواح؛ و مومنی نمی میرد مگر این که به روح او گفته می شود: به وادی السلام ملحق شو. همانا وادی السلام قطعه ای از بهشت عدن است. - . کافی ۳ : ۱۲۴ -

**[ترجمه]

«۱۱۸»

کا، الکافی عِدَّهٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ سَهْلِ بْنِ زِیَادٍ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِیٍّ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ عُمَرَ رَفَعَهُ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: قُلْتُ لَهُ إِنَّ أَخِی بِبَغْدَادَ وَ أَخَافُ أَنْ یَمُوتَ بِهَا فَقَالَ مَا تُبَالِی حَیْثُمَا مَاتَ أَمَا إِنَّهُ لَا یَبْقَی مُؤْمِنٌ فِی شَرْقِ الْأَرْضِ وَ غَرْبِهَا إِلَّا حَشَرَهُ اللَّهُ رُوحَهُ (۲)إِلَی وَادِی السَّلَامِ فَقُلْتُ لَهُ وَ أَیْنَ وَادِی السَّلَامِ قَالَ ظَهْرَ الْکُوفَهِ أَمَا إِنِّی کَأَنِّی بِهِمْ حَلَقٌ حَلَقٌ قُعُودٌ یَتَحَدَّثُونَ.

**[ترجمه]کافی: راوی می گوید: خدمت امام صادق علیه السلام عرض کردم: برادر من در بغداد است، و نگرانم که در همانجا بمیرد. فرمود: باک نداشته باش، هر جا که خواهد بمیرد؛ چون هیچ مؤمن در شرق زمین و یا در غرب زمین باقی نمی ماند، مگر آن که خداوند روح او را در وادی السّلام با ارواح مؤمنین دیگر قرار می دهد. عرض کردم: وادی السّلام کجاست؟ فرمود: در پشت کوفه، و آگاه باش مثل این که من منظره اجتماع ارواح را می بینم که حلقه حلقه نشسته اند و با یکدیگر گفتگو دارند. - . کافی ۳ : ۱۲۴ -

**[ترجمه]

«۱۱۹»

كا، الكافى عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ أَبِى وَلَّادٍ الْحَنَّاطِ عَنْ أَبِى عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام قَالَ: قُلْتُ لَهُ جُعِلْتُ فِدَاكَ يَرْوُونَ أَنَّ أَرْوَاحَ الْمُؤْمِنِينَ فِى حَوَاصِلِ طُيُورٍ خُضْرٍ حَوْلَ الْعَرْشِ فَقَالَ لَا الْمُؤْمِنُ أَكْرَمُ عَلَى اللَّهِ مِنْ أَنْ يَجْعَلَ رُوحَهُ فِى حَوْصَلَهِ طَيْرٍ (۳)لَكِنْ (۴)فِى أَبْدَانٍ كَأَبْدَانِهِمْ.

**[ترجمه]كافى: أبى ولّاد حنّاط روايت مى كند: من به حضرت صادق عليه السّلام عرض كردم: فدايت شوم، چنين روايت مى كنند كه ارواح مؤمنين پس از مرگ در سنگ دان هاى مرغان سبزى كه در حول عرش در پروازند قرار دارند.

حضرت فرمودند: نه، چنين نيست، مؤمن در نزد خدا بزرگتر و والاتر است از آن كه روح او را در سنگدان پرنده اى قرار دهد، ليكن در بدن هائى مانند بدن هاى خود آن ها قرار مى دهد. - . كافى ۳ : ۱۲۴ -

**[ترجمه]

«۱۲۰»

كا، الكافى عِدَّهٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِى نَجْرَانَ عَنْ مُثَنًّى الْحَنَّاطِ عَنْ أَبِى بَصِيرٍ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام إِنَّ أَرْوَاحَ الْمُؤْمِنِينَ لَفِى شَجَرَهٍ مِنَ الْجَنَّهِ يَأْكُلُونَ مِنْ طَعَامِهَا وَ يَشْرَبُونَ مِنْ شَرَابِهَا وَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَقِمْ لَنَا السَّاعَهَ وَ أَنْجِزْ لَنَا مَا وَعَدْتَنَا وَ أَلْحِقْ آخِرَنَا بِأَوَّلِنَا.

ص: ۲۶۸

۱- احتبى بالثوب: اشتمل به. جمع بين ظهره و ساقيه بعمامه و نحوها.

۲- فى المصدر: حشر اللّه روحه.

۳- حوصله بتخفيف اللام و تشديدها من الطير بمنزله المعده للإنسان.

۴- فى المصدر: و لكن.

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: ارواح مومنان در کنار درختی از درختان بهشتی، از غذای بهشتی خورده و از نوشیدنی های آن می نوشند و می گویند: قیامت را برای ما بر پا دار و آن چه به ما وعده دادی، محقق ساز و آخرین ما را به اولینمان ملحق نما. - . کافی ۳ : ۱۲۴ و ۱۲۵ -

ص: ۲۶۸

**[ترجمه]

«۱۲۱»

کا، الکافی سَهْلُ بْنُ زِیَادٍ عَنْ إِسْمَاعِیلَ بْنِ مِهْرَانَ عَنْ دُرُسْتَ بْنِ أَبِی مَنْصُورٍ عَنِ ابْنِ مُسْکَانَ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ الْأَرْوَاحَ فِی صِفَهِ الْأَجْسَادِ فِی شَجَرَهٍ فِی الْجَنَّهِ تَعَارَفُ وَ تَسَاءَلُ فَإِذَا قَدِمَتِ الرُّوحُ عَلَی الْأَرْوَاحِ تَقُولُ دَعُوهَا فَإِنَّهَا قَدْ أَفْلَتَتْ مِنْ هَوْلٍ عَظِیمٍ ثُمَّ یَسْأَلُونَهَا مَا فَعَلَ فُلَانٌ وَ مَا فَعَلَ فُلَانٌ فَإِنْ قَالَتْ لَهُمْ تَرَکْتُهُ حَیّاً ارْتَجَوْهُ وَ إِنْ قَالَتْ لَهُمْ قَدْ هَلَکَ قَالُوا قَدْ هَوَی هَوَی (۱)

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: ارواح مؤمنان در بهشت در کنار درختی در صورت اجسام بشریّه قرار دارند و بدین صورت ها یکدیگر را می شناسند و با یکدیگر گفتگو دارند. چون یک روح تازه بر آن ها وارد شود، می گویند: فعلاً او را از پرسش واگذارید، چون از مقام هول و ترس عظیمی رهائی یافته است.

و سپس از او می پرسند: فلان کس چه کرد؟ و فلان کس چه کرد؟ اگر در پاسخ بگوید: او زنده بود، ارواح امید خیر و رحمت و سعادت درباره او دارند؛ و اگر بگوید: هلاک شده است، ارواح می گویند: به پستی و خواری گرائید، به پستی و خواری گرائید. - . کافی ۳ : ۱۲۴ و ۱۲۵ -

**[ترجمه]

«۱۲۲»

کا، الکافی عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ أَرْوَاحِ الْمُؤْمِنِینَ فَقَالَ فِی حُجُرَاتٍ فِی الْجَنَّهِ یَأْکُلُونَ مِنْ طَعَامِهَا وَ یَشْرَبُونَ مِنْ شَرَابِهَا وَ یَقُولُونَ رَبَّنَا أَقِمْ لَنَا السَّاعَهَ (۲)وَ أَنْجِزْ لَنَا مَا وَعَدْتَنَا وَ أَلْحِقْ آخِرَنَا بِأَوَّلِنَا.

ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر ابن أبی عمیر عن علی عن أبی بصیر مثله.

**[ترجمه]کافی: ابا بصیر گوید: از امام صادق علیه السلام درباه ارواح مومنان پرسیدم. فرمود: در در حجره هائی در بهشت سکونت دارند، از غذای بهشتی می خورند و از آشامیدنی های آن می آشامند و می گویند: بار پروردگارِ ما! ساعت قیامت را برای ما به پا دار، و بر آن چه به ما وعده فرمودی وفا کن، و آخرین فردِ ما را به اوّلین فردِ ما ملحق گردان. - . کافی ۳ : ۱۲۴ و

و نظیر این روایت را در نوادر نقل نموده است. - . الزهد: ۱۶۴ -

**[ترجمه]

«۱۲۳»

کـا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنْ مُحَسِّنِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ حَمَّادٍ عَنْ یُونُسَ بْنِ یَعْقُوبَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِذَا مَاتَ الْمَیِّتُ اجْتَمَعُوا عِنْدَهُ یَسْأَلُونَهُ عَمَّنْ مَضَی وَ عَمَّنْ بَقِیَ فَإِنْ کَانَ مَاتَ وَ لَمْ یَرِدْ عَلَیْهِمْ قَالُوا قَدْ هَوَی هَوَی (۳)وَ یَقُولُ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ دَعُوهُ حَتَّی یَسْکُنَ مِمَّا مَرَّ عَلَیْهِ مِنَ الْمَوْتِ.

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: هنگامی که شخصی می میرد، مردگان گرد او جمع می شوند و از کسانی که از دنیا رفته اند و یا زنده اند، می پرسند. پس اگر مرده باشد و به آن ها نپیوسته باشد، می گویند: به پستی و خواری گرائید، به پستی و خواری گرائید و برخی به برخی دیگر می گویند: فعلاً او را از پرسش واگذارید، تا از مقام هول و ترس عظیمی که رهائی یافته است، آرام گیرد. - . کافی ۳ : ۱۲۴ و ۱۲۵ -

**[ترجمه]

«۱۲۴»

کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ یُونُسَ بْنِ ظَبْیَانَ قَالَ: کُنْتُ عِنْدَ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فَقَالَ مَا یَقُولُ النَّاسُ فِی أَرْوَاحِ الْمُؤْمِنِینَ فَقُلْتُ یَقُولُونَ تَکُونُ فِی حَوَاصِلِ طُیُورٍ خُضْرٍ فِی قَنَادِیلَ تَحْتَ الْعَرْشِ فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام سُبْحَانَ اللَّهِ الْمُؤْمِنُ أَکْرَمُ عَلَی اللَّهِ مِنْ أَنْ یَجْعَلَ رُوحَهُ فِی حَوْصَلَةِ طَیْرٍ یَا یُونُسُ إِذَا کَانَ ذَلِکَ أَتَاهُ مُحَمَّدٌ صلی الله علیه و آله وَ عَلِیٌّ وَ فَاطِمَةُ وَ الْحَسَنُ وَ الْحُسَیْنُ وَ الْمَلَائِکَةُ الْمُقَرَّبُونَ علیهم السلام فَإِذَا قَبَضَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ صَیَّرَ تِلْکَ الرُّوحَ

ص: ۲۶۹

۱- هوی یهوی هویا: سقط من علو إلی أسفل، أی سقط إلی درکات الجحیم، إذ لو کان من السعداء لکان یلحق بنا.

۲- فی المصدر: اقم الساعه لنا.

۳- فی المصدر: هوی بدون التکریر.

فِی قَالَبٍ کَقَالَبِهِ فِی الدُّنْیَا فَیَأْکُلُونَ وَ یَشْرَبُونَ فَإِذَا قَدِمَ عَلَیْهِمُ الْقَادِمُ عَرَفُوهُ بِتِلْکَ الصُّورَهِ الَّتِی کَانَتْ فِی الدُّنْیَا.

ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر القاسم مثله.

**[ترجمه]کافی: یونس بن ظَبیان می گوید: من در خدمت حضرت امام جعفر صادق علیه السّلام بودم که فرمود: مردم درباره ارواح مؤمنین پس از مرگ چه می گوینـد؟ عرض کردم: می گوینـد: آن ها پس از مرگ در سـنگدان و چینه دان مرغان سبز رنگ قرار می گیرند. حضرت فرمود: سبحان الله! مؤمن در نزد خدا گرامی تر از آن است که روح او را در سنگدان مرغی قرار دهـد؛ ولیکن چون وقت مرگ مؤمن می رسد، رسول خدا صلّی الله علیه و آله و سلّم و علیّ و فاطمه و حسن و حسـین علیهم السّلام به نزد مؤمن می آیند، و با آن ها ملائکه مقرّب پروردگار هستند.

و چون پروردگار روح آن مؤمن را به سوی خود قبض کند، آن روح را در بهشت می برد

ص: ۲۶۹

و در صورتی مثـل صورت خود آن مؤمن قرار می دهـد به طوری که در بهشت می خورنـد و می آشامنـد؛ و چون روح تازه و شخص تـازه ای از دنیا بر آن ها وارد شود، آن ها را به همان صورت هائی که در دنیا داشـتند می شـناسد. - . کافی ۳ : ۱۲۴ و ۱۲۵ -

در کتاب نوادر نیز حدیث مشابهی نقل شده است. - . الزهد: ۱۶۴ -

**[ترجمه]

«۱۲۵»

کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ سَعِیدٍ عَنْ أَخِیهِ الْحَسَنِ عَنْ زُرْعَهَ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام إِنَّا نَتَحَدَّثُ عَنْ أَرْوَاحِ الْمُؤْمِنِینَ أَنَّهَا فِی حَوَاصِلِ طَیْرٍ خُضْرٍ تَرْعَی فِی الْجَنَّهِ وَ تَأْوِی إِلَی قَنَادِیلَ تَحْتَ الْعَرْشِ فَقَالَ لَا إِذاً مَا هِیَ فِی حَوَاصِلِ طَیْرٍ قُلْتُ فَأَیْنَ هِیَ قَالَ فِی رَوْضَهٍ کَهَیْئَهِ الْأَجْسَادِ فِی الْجَنَّهِ.

**[ترجمه]کـافی: ابابصـیر گویـد: به امـام صـادق علیه السـلام عرض کردم: به مـا گفته می شـود: ارواح مومنـان در چینه دان پرنـدگانی سبز رنگ قرار می گیرد که در بهشت پرواز می کند و از غذاهای بهشتی می خورد، و در قندیل هایی در زیر عرش الهی گرد می آیـد. حضـرت علیه السـلام فرمـود: چنین نیست، عرض کردم: پس به چه صـورت است؟ فرمود: ارواح آن هـا به بدن های شبیه به بدن های دنیوی قرار می گیرد - . کافی ۳ : ۱۲۴ و ۱۲۵ - .

**[ترجمه]

«۱۲۶»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَیْرٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ أَرْوَاحِ الْمُشْرِکِینَ فَقَالَ فِی النَّارِ یُعَذَّبُونَ یَقُولُونَ رَبَّنَا لَا تُقِمْ لَنَا السَّاعَهَ وَ لَا تُنْجِزْ لَنَا مَا وَعَدْتَنَا وَ لَا تُلْحِقْ آخِرَنَا بِأَوَّلِنَا.

ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر ابن أبی عمیر عن علی عن أبی بصیر مثله.

**[ترجمه]کافی: ابا بصیر گوید: از امام صادق علیه السلام درباره ارواح مشرکان پرسیدم، فرمود: ارواح مشرکان در آتش معذّبند، می گویند: پروردگارا قیامت را برپا مکن و وعده های خود را درباره ما محقق نساز. - . کافی ۳ : ۱۲۵ -

در کتاب نوادر نیز مثل این روایت نقل شده است. - . الزهد: ۱۶۴ -

**[ترجمه]

«۱۲۷»

کا، الکافی عِدَّهٌ مِنْ أَصْحَابِنَا عَنْ سَهْلِ بْنِ زِیَادٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِی نَجْرَانَ عَنْ مُثَنًّی عَنْ أَبِی بَصِیرٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ أَرْوَاحَ الْکُفَّارِ فِی نَارِ جَهَنَّمَ یُعْرَضُونَ عَلَیْهَا یَقُولُونَ رَبَّنَا لَا تُقِمْ لَنَا السَّاعَهَ وَ لَا تُنْجِزْ لَنَا مَا وَعَدْتَنَا وَ لَا تُلْحِقْ آخِرَنَا بِأَوَّلِنَا.

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرمود: روح کافران در آتش جهنم است، آن ها بر آتش عرضه می شوند و دراین هنگام می گویند: پروردگارا! قیامت را بر پا مکن و وعده خود را در حق ما محقق مکن و اول و آخر ما را یکی مکن. - . کافی ۳ : ۱۲۵ -

**[ترجمه]

«۱۲۸»

دَعَوَاتُ الرَّاوَنْدِیِّ، قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السلام لَیْسَ بَیْنَنَا وَ بَیْنَ الْجَنَّهِ أَوِ النَّارِ إِلَّا الْمَوْتُ.

فذلکه اعلم أن الذی ظهر من الآیات الکثیره و الأخبار المستفیضه و البراهین القاطعه هو أن النفس باقیه بعد الموت إما معذبه إن کان ممن محض الکفر أو منعمه إن کان ممن محض الإیمان أو یلهی عنه إن کان من المستضعفین و یرد إلیه الحیاه فی القبر إما کاملا أو إلی بعض بدنه کما مر فی بعض الأخبار و یسأل بعضهم عن بعض العقائد و بعض الأعمال و یثاب و یعاقب بحسب ذلک و تضغط أجساد بعضهم و إنما السؤال و الضغطه فی الأجساد الأصلیه و قد یرتفعان عن بعض المؤمنین کمن لقن کما سیأتی أو مات فی لیله الجمعه أو یومها أو غیر ذلک مما مر و سیأتی فی تضاعیف أخبار

هـذا الكتـاب ثم تتعلق الروح بالأجسـاد المثـاليه اللطيفه الشبيهه بأجسـام الجن و الملائكه المضاهيه فى الصوره للأبـدان الأصـليه فينعم و يعذب فيها و لا يبعد أن يصل إليه الآلام ببعض ما يقع على الأبدان الأصـليه لسبق تعلقه بها و بذلك يستقيم جميع ما ورد فى ثـواب القـبر و عـذابه و اتسـاع القـبر و ضـيقه و حركه الروح و طيرانه فى الهواء و زيـارته لأـهله و رؤيه الأـئمه عليهم السـلام بأشـكالهم و مشاهـده أعـدائهم معـذبين و سـائر مـا ورد فى أمثال ذلك مما مر و سـيأتى فالمراد بالقبر فى أكثر الأخبار ما يكون الروح فيه فى عـالم البرزخ و هـذا يتم على تجسم الروح و تجرده و إن كـان يمكن تصـحيح بعض الأخبـار بالقول بتجسم الروح أيضا بدون الأجساد المثاليه لكن مع ورود الأجساد المثاليه فى الأخبار المعتبره المؤيده بالأخبار المسـتفيضه لا محيص عن القول بهـا و ليس هـذا من التناسـخ الباطـل فى شـى ء إذ التناسـخ لم يتم دليل عقلى على امتناعه إذ أكثرها عليله مـدخوله و لو تمت لا تجرى أكثرهـا فيما نحن فيه كما لا يخفى على من تـدبر فيها و العمـده فى نفيه (۱)ضروره الدين و إجماع المسـلمين و ظاهر أن هـذا غير داخل فيما انعقـد الإجماع و الضـروره على نفيه كيف و قد قال به كثير من المسـلمين كشـيخنا المفيد قدس الله روحه و غيره من علمائنا المتكلمين و المحـدثين بل لا يبعـد القول بتعلق الروح بالأجساد المثاليه عند النوم أيضا كما يشـهد به ما يرى فى المنـام و قـد وقع فى الأخبـار تشبيه حاله البرزخ و ما يجرى فيها بحاله الرؤيا و ما يشاهـد فيها كما مر بل يمكن أن يكون للنفوس القويه العـاليه أجسـاد مثـاليه كثيره كأئمتنا صـلوات الله عليهم حتى لا نحتاج إلى بعض التأويلات و التوجيهات فى حضورهـم عند كل ميت و سائر ما سيأتى فى كتاب الإمامه فى غرائب أحوالهم من عروجهم إلى السماوات كل ليله جمعه و غير ذلك.

ثم اعلم أن عذاب البرزخ و ثوابه مما اتفقت عليه الأمه سلفا و خلفا و قال به

۱- العمـده فى نفى التناسخ لزوم رجوع الشـى ء بعد الفعليه إلى القوّه و هو من الممتنعات بالضـروره لكنها لا تجرى الا فى البدن العنصرى دون المثالى الذى هو من شئون النفس و مراتبها و لوازم وجودها. ط.

أكثر أهل الملل و لم ينكره من المسلمين إلا شرذمه قليله لا عبره بهم و قد انعقد الإجماع على خلافهم سابقا و لاحقا و الأحاديث الوارده فيه من طرق العامه و الخاصه متواتره المضمون و كذا بقاء النفوس بعد خراب الأبدان مذهب أكثر العقلاء من المليين و الفلاسفه و لم ينكره إلا فرقه قليله كالقائلين بأن النفس هى المزاج و أمثاله ممن لا يعبأ بهم و لا بكلامهم و قد عرفت ما يدل عليه من الأخبار الجليه و قد أقيمت عليه البراهين العقليه و لنذكر بعض كلمات علماء الفريقين فى المقامين.

قال نصير المله و الدين قدس الله روحه فى التجريد عذاب القبر واقع لإمكانه و تواتر السمع بوقوعه.

و قال العلامه الحلى نور الله ضريحه فى شرحه نقل عن ضرار أنه أنكر عذاب القبر و الإجماع على خلافه.

و قال الشيخ المفيد رحمه الله فى أجوبه المسائل السرويه حيث سئل ما قوله أدام الله تأييده فى عذاب القبر و كيفيته و متى يكون و هل ترد الأرواح إلى الأجساد عند التعذيب أم لا و هل يكون العذاب فى القبر أو يكون بين النفختين الجواب الكلام فى عذاب القبر طريقه السمع دون العقل.

و قد ورد عن أئمه الهدى عليهم السلام أنهم قالوا ليس يعذب فى القبر كل ميت و إنما يعذب من جملتهم من محض الكفر محضا و لا ينعم كل ماض لسبيله و إنما ينعم منهم من محض الإيمان محضا فأما ما سوى هذين الصنفين فإنه يلهى عنهم و كذلك روى أنه لا يسأل فى قبره إلا هذان الصنفان خاصه فعلى ما جاء به الأثر من ذلك يكون الحكم ما ذكرناه فأما عذاب الكافر فى قبره و نعيم المؤمنين فيه فإن الخبر أيضا قد ورد بأن الله تعالى يجعل روح المؤمن فى قالب مثل قالبه فى الدنيا فى جنه من جناته ينعمه فيها إلى يوم الساعه فإذا نفخ فى الصور أنشأ جسده الذى بلى فى التراب و تمزق ثم أعاده إليه و حشره إلى الموقف و أمر به إلى جنه الخلد فلا يزال منعما ببقاء الله عز و جل غير أن جسده الذى يعاد فيه لا يكون على تركيبه فى الدنيا بل تعدل طباعه و تحسن صورته فلا يهرم مع تعديل الطباع و لا يمسه نصب فى الجنه و لا لغوب و الكافر يجعل

فی قالب کقالبه فی الدنیا فی محل عذاب یعاقب به و نار یعذب بها حتی الساعه ثم أنشئ جسده الذی فارقه فی القبر و یعاد إلیه ثم یعذب به فی الآخره عذاب الأبد و یرکب أیضا جسده ترکیبا لا یفنی معه و قد قال الله عز و جل اسمه النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْها غُدُوًّا وَ عَشِيًّا وَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذابِ و قال فی قصه الشهداء وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِی سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتاً بَلْ أَحْياءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ فدل علی أن العذاب و الثواب یکونان قبل یوم القیامه و بعدها و الخبر وارد بأنه یکون مع فراق الروح الجسد من الدنیا و الروح هاهنا عباره عن الفعال الجوهر البسیط و لیس بعباره عن الحیاه التی یصح معها العلم و القدره لأن هذه الحیاه عرض لا یبقی و لا یصح الإعاده فیه فهذا ما عول علیه بالنقل و جاء به الخبر علی ما بیناه.

ثم سئل رحمه الله ما قوله أدام الله تمکینه فی معنی قول الله تعالی وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِی سَبِيلِ اللَّهِ أَمْواتاً بَلْ أَحْياءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ أ هم أحیاء فی الحقیقه علی ما تقتضیه الآیه أم الآیه مجاز و أن أجسادهم الآن فی قبورهم أم فی الجنه فإن المعتزله من أصحاب أبی هاشم یقولون إن الله تعالی ینزع من جسد کل واحد منهم أجزاء قدر ما یتعلق به الروح و إنه تعالی یرزقهم علی ما نطقت به الآیه و ما سوی هذا من أجزاء أبدانهم فهی فی قبورهم کأجساد سائر الموتی. الجواب هذا المحکی عن أصحاب أبی هاشم لأن المحفوظ عنه الإنسان المخاطب المأمور المنهی هو البنیه التی لا تصح الحیاه إلا بها و ما سوی ذلک من الجسد لیس بإنسان و لا یتوجه إلیه أمر و لا نهی و لا تکلیف و إن کان القوم یزعمون أن تلک البنیه لا تفارق ما جاورها من الجسد فیعذب أو ینعم فهو مقال یستمر علی أن البنیه التی ذکروها هو المکلف المأمور المنهی و باقی جسده فی القبر إلا أنهم لم یذکروا کیف یعذب من عذب و یثاب من أثیب أ فی دار غیر الدنیا أم فیها و هل یحیا بعد الموت أو تفارق الجمله فی الدنیا فلا یلحقه موت ثم لم یحک عنهم فی أی محل یعذبون و یثابون و فیما قالوه من ذلک فلیس به أثر و لا یدل علیه العقل و إنما هو یخرج منهم علی الظن و الحساب و من بنی مذهبه علی الظن فی مثل هذا الباب کان بمقالته مفتریا ثم الذی

يفسد قولهم من بعد ما دل على أن الإنسان المأمور المنهى هو الجوهر البسيط و أن الأجزاء المؤلفه لا يصح أن تكون فعاله و دلائل ذلك يطول بإثباتها الكتاب و فيما أومأنا إليه منها كفايه فيما تعلق به السؤال و بالله التوفيق.

و سئل عنه قدس الله روحه فى المسائل العكبريه عن قول الله تعالى وَ لا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الآيه هل يكون الرزق لغير جسم و ما صوره هذه الحياه فإنا مجمعون على أن الجواهر لا تبلى شيئا فما الفرق حينئذ فى الحياه بين المؤمن و الكافر فأجاب رحمه الله بأن الرزق لا يكون عندنا إلا للحيوان و الحيوان عندنا ليسوا بأجسام بل ذوات أخرجوا فى هذه الدار إلى الأجساد و تعذر عليهم كثير من الأفعال إلا بها فإن أغنوا عنها بعد الوفاه جاز أن يرزقوا مع عدمها رزقا يحصل لهم به اللذات و إن افتقروا إليها كان الرزق لهم حينئذ بحسبه فى الدنيا على السواء فأما قوله ما صوره هذه الحياه فالحياه لا صوره لها لأنها عرض من الأعراض و هى تقوم بالذات الفعاله دون الأجساد التى تقوم بها حياه النمو دون الحياه التى هى شرط فى العلم و القدره و نحوهما من الأعراض و قوله إنا مجمعون على أن الجواهر لا تبلى شيئا فليس ذلك كما ظن و لو كان كما توهم لم يمتنع أن توجد الحياه لبعض الجواهر و ترفع عن بعض كما توجد حياه النمو لبعض الأجساد و ترفع من بعض بالاتفاق و لو قلنا إن الحياه بعد النقله من هذه الدار تعم أهل الكفر و الإيمان لم يفسد ذلك علينا أصلا فى الدين فكانت الحياه لأهل الإيمان شرطا فى وصول اللذات إليهم و الحياه لأهل الكفر شرطا فى وصول الآلام إليهم بالعقاب انتهى.

و قال شارح المقاصد اتفق الإسلاميون على حقيقه سؤال منكر و نكير فى القبر و عذاب الكفار و بعض العصاه فيه و نسب خلافه إلى بعض المعتزله قال بعض المتأخرين منهم حكى إنكار ذلك عن ضرار بن عمرو و إنما نسب إلى المعتزله و هم برءاء منه لمخالطه ضرار إياهم و تبعه قوم من السفهاء من المعاندين للحق و نحوه قال فى المواقف و قال المحقق الدوانى فى شرح العقائد العضديه عذاب القبر للمؤمن و الفاسق و الكافر حق لقوله تعالى النَّارُ يُعْرَضُونَ عَلَيْها غُدُوًّا وَ عَشِيًّا

الآیه و قوله رَبَّنا أَمَتَّنَا اثْنَتَیْنِ وَ أَحْیَیْتَنَا اثْنَتَیْنِ

وَ لِقَوْلِهِ صلی الله علیه و آله إِنَّ أَحَدَکُمْ إِذَا مَاتَ عُرِضَ عَلَیْهِ مَقْعَدُهُ بِالْغَدَاهِ وَ الْعَشِیِّ إِنْ کَانَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّهِ فَمِنَ الْجَنَّهِ وَ إِنْ کَانَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَمِنَ النَّارِ فَیُقَالُ هَذَا مَقْعَدُکَ حَتَّی نَبْعَثَکَ یَوْمَ الْقِیَامَهِ.

وَ قَوْلِهِ صَلَّی اللَّهُ عَلَیْهِ وَ آلِهِ اسْتَنْزِهُوا مِنَ الْبَوْلِ فَإِنَّ عَامَّهَ عَذَابِ الْقَبْرِ مِنْهُ.

وَ قَوْلِهِ صلی الله علیه و آله الْقَبْرُ إِمَّا رَوْضَهٌ مِنْ رِیَاضِ الْجَنَّهِ أَوْ حُفْرَهٌ مِنْ حُفَرِ النِّیرَانِ.

و نقل العلامه التفتازانی عن السید أبی الشجاع أن الصبیان یسألون و کذا الأنبیاء علیهم السلام و قیل إن الأنبیاء لا یسألون لأن السؤال علی ما ورد فی الحدیث عن ربه و عن دینه و عن نبیه و لا یعقل السؤال عن النبی صلی الله علیه و آله من نفس النبی و أنت خبیر بأنه لا یدل علی عدم السؤال مطلقا بل عدم السؤال عن نبیه فقط و ذلک أیضا فی الذی لا یکون علی مله نبی آخر و اختلف الناس فی عذاب القبر فأنکره قوم بالکلیه و أثبته آخرون ثم اختلف هؤلاء فمنهم من أثبت التعذیب و أنکر الإحیاء و هو خلاف العقل و بعضهم لم یثبت العذاب بالفعل بل قال تجتمع الآلام فی جسده فإذا حشر أحس بها دفعه و هذا إنکار لعذاب القبر حقیقه و منهم من قال بإحیائه لکن من غیر إعاده الروح و منهم من قال بالإحیاء و إعاده الروح و لا یلزم أن یری أثر الحیاه فیه حتی أن المأکول فی بطن الحیوانات یحیا و یسأل و ینعم و یعذب و لا ینبغی أن ینکر لأن من أخفی النار فی الشجر الأخضر قادر علی إخفاء العذاب و النعیم قال الإمام الغزالی فی الإحیاء.

اعلم أن لک ثلاث مقامات فی التصدیق بأمثال هذا.

أحدها و هو الأظهر و الأصح أن تصدق بأن الحیه مثلا موجوده تلدغ المیت و لکنا لا نشاهد ذلک فإن ذلک العین لا یصلح لمشاهده تلک الأمور الملکوتیه و کل ما یتعلق بالآخره فهو من عالم الملکوت أ ما تری أن الصحابه کیف کانوا یؤمنون بنزول جبرئیل علیه السلام و ما کانوا یشاهدونه و یؤمنون أنه صلی الله علیه و آله یشاهده فإن کنت لا تؤمن بهذا فتصحیح الإیمان بالملائکه و الوحی علیک أوجب و إن آمنت به و جوزت أن یشاهد النبی صلی الله علیه و آله ما لا تشاهده الأمه فکیف لا تجوز هذا فی المیت.

المقام الثانی أن تتذکر أمر النائم فإنه یری فی نومه حیه تلدغه و هو یتألم

بذلک حتی یری فی نومه یصیح و یعرق جبینه و قد ینزعج من مکانه کل ذلک یدرک من نفسه و یتأذی به کما یتأذی الیقظان و أنت تری ظاهره ساکنا و لا تری فی حوالیه حیه و الحیه موجوده فی حقه و العذاب حاصل و لکنه فی حقک غیر مشاهد و إن کان العذاب ألم اللدغ فلا فرق بین حیه تتخیل أو تشاهد.

المقام الثالث أن الحیه بنفسها لا تؤلم بل الذی یلقاک منها هو السم ثم السم لیس هو الألم بل عذابک فی الأثر الذی یحصل فیک من السم فلو حصل مثل ذلک من غیر سم فکان ذلک العذاب قد توفر و قد لا یمکن تعریف ذلک النوع من العذاب إلا بأن یضاف إلی السبب الذی یفضی إلیه فی العاده و الصفات المهلکات تنقلب موذیات و مولمات فی النفس عند الموت فتکون آلامها کآلام لدغ الحیات من غیر وجود الحیات.

فإن قلت ما الصحیح من هذه المقامات الثلاثه فاعلم أن من الناس من لم یثبت إلا الثالث و إنما الحق الذی انکشف لنا من طریق الاستبصار أن کل ذلک فی حیز الإمکان و أن من ینکر بعض ذلک فهو لضیق حوصلته و جهله باتساع قدره الله و عجائب تدبیره منکر من أفعال الله تعالی ما لم یأنس به و لم یألفه و ذلک جهل و قصور بل هذه الطرق الثلاثه فی التعذیب ممکن و التصدیق بها واجب و رب عبد یعاقب بنوع واحد من هذه الأنواع الثلاثه هذا هو الحق فصدق به.

ثم قال و سؤال منکر و نکیر حق

لِقَوْلِهِ صلی الله علیه و آله إِذَا أُقْبِرَ الْمَیِّتُ أَتَاهُ مَلَکَانِ أَسْوَدَانِ أَزْرَقَانِ یُقَالُ لِأَحَدِهِمَا مُنْکَرٌ وَ لِلْآخَرِ نَکِیرٌ یَقُولَانِ مَا کُنْتَ تَقُولُ فِی هَذَا الرَّجُلِ فَإِنْ کَانَ مُؤْمِناً فَیَقُولُ هُوَ عَبْدُ اللَّهِ وَ رَسُولُهُ أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّداً رَسُولُ اللَّهِ فَیَقُولَانِ قَدْ کُنَّا نَعْلَمُ أَنَّکَ تَقُولُ هَذَا ثُمَّ یُفْسَحُ فِی قَبْرِهِ سَبْعِینَ ذِرَاعاً فِی سَبْعِینَ ذِرَاعاً ثُمَّ یُنَوَّرُ لَهُ فِیهِ ثُمَّ یُقَالُ لَهُ نَمْ فَیَقُولُ أَرْجِعُ إِلَی أَهْلِی فَأُخْبِرَهُمْ فَیَقُولَانِ نَمْ کَنَوْمَهِ الْعَرُوسِ الَّذِی لَا یُوقِظُهُ إِلَّا أَحَبُّ أَهْلِهِ حَتَّی یَبْعَثَهُ اللَّهُ مِنْ مَضْجَعِهِ ذَلِکَ وَ إِنْ کَانَ مُنَافِقاً قَالَ سَمِعْتُ النَّاسَ یَقُولُونَ فَقُلْتُ مِثْلَهُ لَا أَدْرِی فَیَقُولَانِ قَدْ کُنَّا نَعْلَمُ أَنَّکَ تَقُولُ ذَلِکَ فَیُقَالُ لِلْأَرْضِ الْتَئِمِی عَلَیْهِ فَتَلْتَئِمُ عَلَیْهِ فَتَخْتَلِفُ أَضْلَاعُهُ فَلَا یَزَالُ فِیهِ مُعَذَّباً حَتَّی یَبْعَثَهُ اللَّهُ مِنْ مَضْجَعِهِ ذَلِکَ.

و أنکر الجبائی و ابنه و

البلخی تسمیه الملکین منکرا و نکیرا و قالوا إنما المنکر ما یصدر من الکافر عند تلجلجه إذا سئل و النکیر إنما هو تقریع الکافر و هو خلاف ظاهر الحدیث و الأحادیث الصحیحه الداله علی عذاب القبر و نعیمه و سؤال الملکین أکثر من أن تحصر بحیث یبلغ قدره المشترک حد التواتر و إن کان کل منها خبر الآحاد و اتفق علیه السلف الصالح قبل ظهور المخالف و أنکره مطلقا ضرار بن عمرو و أکثر متأخری المعتزله و بعض الروافض متمسکین بأن المیت جماد فلا یعذب و ما سبق حجه علیهم و من تأمل عجائب الملک و الملکوت و غرائب صنعه تعالی لم یستنکف عن قبول أمثال هذا فإن للنفس نشئات و فی کل نشأه تشاهد صورا تقتضیها تلک النشأه فکما أنها تشاهد فی المنام أمورا لم تکن تشاهد فی الیقظه فکذا تشاهد فی حال الانخلاع عن البدن أمورا لم تکن تشاهد فی الحیاه و إلی هذا یشیر من قال الناس نیام فإذا ماتوا انتبهوا انتهی کلامه.

و لا یخفی علی أحد أن ما نسبه هو و غیره إلی الشیعه فی هذا الباب فریه بلا مریه و لا یوجد من ذلک فی کتبهم عین و لا أثر و قد سمعت بعض کلماتهم فی ذلک و لعله رأی ذلک فی بعض کتب الملاحده من الإسماعیلیه و غیرهم الملصقین بهذه الفرقه المحقه فنسب ذلک إلیهم مجملا و هذا تدلیس قبیح و لا سیما من الفضلاء.

ثم اعلم أنه

رَوَی الْعَامَّهُ فِی کُتُبِهِمْ عَنْ أَبِی أُمَامَهَ الْبَاهِلِیِّ أَنَّ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله قَالَ: إِذَا مَاتَ أَحَدُکُمْ وَ سَوَّیْتُمْ عَلَیْهِ التُّرَابَ فَلْیَقُمْ أَحَدُکُمْ عِنْدَ قَبْرِهِ ثُمَّ لْیَقُلْ یَا فُلَانَ بْنَ فُلَانَهَ فَإِنَّهُ یَسْمَعُ وَ لَا یُجِیبُ ثُمَّ لْیَقُلْ یَا فُلَانَ بْنَ فُلَانٍ الثَّانِیَهَ فَیَسْتَوِی قَاعِداً ثُمَّ لْیَقُلْ یَا فُلَانَ بْنَ فُلَانَهَ فَإِنَّهُ یَقُولُ أَرْشِدْنَا رَحِمَکَ اللَّهُ فَیَقُولُ اذْکُرْ مَا خَرَجْتَ عَلَیْهِ مِنَ الدُّنْیَا شَهَادَهَ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ أَنَّ مُحَمَّداً عَبْدُهُ وَ رَسُولُهُ وَ أَنَّکَ رَضِیتَ بِاللَّهِ رَبّاً وَ بِالْإِسْلَامِ دِیناً وَ بِمُحَمَّدٍ نَبِیّاً وَ بِالْقُرْآنِ إِمَاماً فَإِنَّ مُنْکَراً وَ نَکِیراً یَتَأَخَّرُ کُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا فَیَقُولُ انْطَلِقْ فَمَا یُقْعِدُنَا عِنْدَ هَذَا وَ قَدْ لُقِّنَ حُجَّتَهُ فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ فَإِنْ لَمْ یَعْرِفْ أُمَّهُ قَالَ فَلْیَنْسِبْهُ إِلَی حَوَّاءَ.

و قال الشیخ البهائی قدس الله روحه قد یتوهم أن القول بتعلق الأرواح بعد

مفارقه أبدانها العنصريه بأشباح أخر كما دلت عليه الأحاديث قول بالتناسخ و هذا توهم سخيف لأن التناسخ الذى أطبق المسلمون على بطلانه هو تعلق الأرواح بعد خراب أجسادها بأجسام أخر فى هذا العالم إما عنصريه كما يزعم بعضهم و يقسمه إلى النسخ و المسخ و الرسخ أو فلكيه ابتداء أو بعد ترددها فى الأبدان العنصريه على اختلاف آرائهم الواهيه المفصله فى محلها و أما القول بتعلقها فى عالم آخر بأبدان مثاليه مده البرزخ إلى أن تقوم قيامتها الكبرى فتعود إلى أبدانها الأوليه بإذن مبدعها إما بجمع أجزائها المتشتته أو بإيجادها من كتم العدم كما أنشأها أول مره فليس من التناسخ فى شى ء و إن سميته تناسخا فلا مشاحه فى التسميه إذا اختلف المسمى و ليس إنكارنا على التناسخيه و حكمنا بتكفيرهم بمجرد قولهم بانتقال الروح من بدن إلى آخر فإن المعاد الجسمانى كذلك عند كثير من أهل الإسلام بل بقولهم بقدم النفوس و ترددها فى أجسام هذا العالم و إنكارهم المعاد الجسمانى فى النشأه الأخرويه.

قال الفخر الرازى فى نهايه العقول إن المسلمين يقولون بحدوث الأرواح و ردها إلى الأبدان لا فى هذا العالم و التناسخيه يقولون بقدمها و ردها إليها فى هذا العالم و ينكرون الآخره و الجنه و النار و إنما كفروا من أجل هذا الإنكار انتهى كلامه ملخصا فقد ظهر البون البعيد بين القولين انتهى كلامه زاد الله فى إكرامه.

ثم اعلم أن مقتضى قواعد العدليه و ظواهر النصوص الماضيه و الآتيه أنه إنما يسأل فى القبر المكلفون الكاملون لا الأطفال و المجانين و المستضعفون و أما الأنبياء و الأئمه عليهم السلام و إن كان المفهوم من فحوى عدم سؤال من لقن و أمثالهم و ما مر أنه يسأل و هو مضغوط على بعض محتملاته و غيره مما يدل على رفعه شأنهم عدم السؤال عنهم لكن لما لم نر فيه نصا صريحا فالأولى عدم التعرض له نفيا و إثباتا و لذا لم يتعرض له علماؤنا رضوان الله عليهم.

قال صاحب المحجه البيضاء فى مذهب آل العباء اختلف أهل السنه فى أن الأنبياء عليهم السلام هل يسألون فى القبر أم لا و كذا فى الأطفال فقيل الأصح أن الأنبياء عليهم السلام لا يسألون و قال الصفار ليس فى هذا نص و لا خبر و لا دليل فانتفى ذلك عنهم و ما روى عنه صلى الله عليه و آله من الاستعاذه عن عذاب القبر فذلك للمبالغه فى إظهار الافتقار إلى الله

ص: ٢٧٨

تعالی و قیل هو تحکم محض لجواز أن یقال آمَنَ الرَّسُولُ بِما أُنْزِلَ إِلَیْهِ مِنْ رَبِّهِ فکما جاز أن یسأل المؤمن عما آمن به فیقال من ربک و ما دینک فکذا الرسول یسأل عما آمن به فعلم أن حمل الاستعاذه علی المبالغه تحکم بغیر دلیل و لأن النبی صلی الله علیه و آله صاحب عهده عظیمه لأنه إنما بعث لبیان الشرائع و صرف القلوب إلی الله تعالی فلم لا یجوز أن یسأل عما کان فی عهدته حتی قیل و سؤالهما الأنبیاء بهذه العباره علی ما ذا ترکتم أمتکم و الحق أن الأئمه کالأنبیاء صلوات الله علیهم أجمعین فی هذه الأمور کلها و لم أر فی کتب الإمامیه المسأله لا نفیا و لا إثباتا و الذی یطمئن إلیه قلبی أنهم مع الأئمه سلام الله علیهم مستثنون من هذه الأحکام انتهی.

و قال الصدوق رحمه الله فی رساله العقائد اعتقادنا فی المساءله فی القبر أنها حق لا بد منها فمن أجاب بالصواب فإذا بروح و ریحان فی قبره بجنه نعیم فی الآخره و من لم یأت بالصواب فله نزل من حمیم فی قبره و تصلیه جحیم فی الآخره و أکثر ما یکون عذاب القبر من النمیمه و سوء الخلق و الاستخفاف بالبول و أشد ما یکون عذاب القبر علی المؤمن مثل اختلاج العین أو شرطه حجام و یکون ذلک کفاره لما بقی علیه من الذنوب التی تکفرها الهموم و الغموم و الأمراض و شده النزف عند الموت فإن رسول الله صلی الله علیه و آله کفن فاطمه بنت أسد فی قمیصه بعد ما فرغت النساء من غسلها و حمل جنازتها علی عاتقه حتی أوردها قبرها ثم وضعها و دخل القبر و اضطجع فیه ثم قام فأخذها علی یدیه و وضعها فی قبرها ثم انکب علیها یناجیها طویلا و یقول لها ابنک ابنک ثم خرج و سوی علیها التراب ثم انکب علی قبرها فسمعوه و هو یقول اللهم إنی أودعتها إیاک ثم انصرف فقال له المسلمون یا رسول الله إنا رأیناک صنعت الیوم شیئا لم تصنعه قبل الیوم فقال الیوم فقدت بر أبی طالب إنها کانت یکون عندها الشی ء فتؤثرنی به علی نفسها و ولدها و إنی ذکرت القیامه و أن الناس یحشرون عراه فقالت وا سوأتاه فضمنت لها أن یبعثها الله تعالی کاسیه و ذکرت ضغطه القبر فقالت وا ضعفاه فضمنت لها أن یکفیها الله تعالی ذلک فکفنتها بقمیصی و اضطجعت فی قبرها لذلک و انکببت علیها فلقنتها ما تسأل عنه و إنما سئلت عن ربها فقالت الله و سئلت عن

نبیها فأجابت و سئلت عن ولیها و إمامها فارتج علیها فقلت لها ابنک ابنک.

أقول و قال الشیخ المفید نور الله ضریحه فی شرح هذا الکلام جاءت الأخبار الصحیحه عن النبی صلی الله علیه و آله أن الملائکه تنزل علی المقبورین فتسألهم عن أدیانهم و ألفاظ الأخبار بـذلک متقاربه فمنها أن ملکین لله تعالی یقال لهما ناکر و نکیر ینزلان علی المیت فیسألانه عن ربه و نبیه و دینه و إمامه فإن أجاب بالحق سـلموه إلی ملائکه النعیم و إن أرتج علیه سـلموه إلی ملائکه العذاب و قیل فی بعض الأخبار إن اسـمی الملکین الذین ینزلان علی المؤمن مبشـر و بشیر و قیل إنه إنما سمی ملکا الکافر ناکرا و نکیرا لأنـه ینکر الحق و ینکر مـا یأتیـانه به و یکرهه و سـمی ملکا المؤمن مبشـرا و بشـیرا لأنهما یبشـرانه من الله تعالی بالرضا و الثواب المقیم و إن هـذین الاسـمین لیسا بلقب لهما و إنهما عباره عن فعلهما و هذه أمور تتقارب بعضـها من بعض و لا تسـتحیل معانیها و الله أعلم بحقیقه الأمر فیها و قد قلنا فیما سـلف إنما ینزل الملکان علی من محض الإیمان محضا أو محض الکفر محضا و من سوی هذین فیلهی عنه و بینا أن الخبر جاء بذلک فمن جهته قلنا فیه ما ذکرناه.

فصـل و لیس ینزل الملکـان إلاـ علی حی و لاـ یسألان إلا من یفهم المسأله و یعرف معناها و هـذا یـدل علی أن الله تعالی یحیی العبد بعد موته للمساءله و یدیم حیاته بنعیم إن کان یستحقه أو بعذاب إن کان یسـتحقه (۱)نعوذ بالله من سخطه و نسأله التوفیق لما یرضـیه برحمته و الغرض من نزول الملکین و مسألتهما العبـد أن الله یوکل بالعبـد بعد موته ملائکه النعیم و ملائکه العذاب و لیس للملائکه طریق إلی ما یسـتحقه العبـد إلا بإعلام الله تعالی ذلک لهم فالملکان اللـذان ینزلان علی العبد أحدهما من ملائکه النعیم و الآخر من ملائکه العذاب فإذا هبطا لما وکلا به استفهما حال العبد بالمساءله

۱- لعل المراد أن الإنسان لا یبطل بعد الموت و لا ینعدم بالکلیه بل له نوع من الحیاه غیر الحیاه الحسیه التی یفقدها بالموت، قال صلّی اللّه علیه و آله: و إنّما تنتقلون من دار إلی دار الحـدیث. و أمـا الروایـات الـداله علی إدخال الروح فیه إلی حقویه فی القبر فهی تمثیـل للمساءله کما أن الروایات الـداله علی قولهما له: نم نومه العروس و إنامتهما له و غیر ذلک تمثیل لمکثه فی القبر فی انتظار البعث. ط.

فإن أجاب بما يستحق به النعيم قام بـذلك ملك النعيم و عرج عنه ملك العذاب و إن ظهرت فيه علامه استحقاقه العذاب وكل به ملك العذاب و عرج عنه ملك النعيم و قد قيل إن الملائكه الموكلين بالنعيم و العقاب غير الملكين الموكلين بالمساءله و إنما يعرف ملائكه النعيم و ملائكه العقاب ما يستحقه العبـد من جهه ملكى المساءله فإذا ساءلا العبـد و ظهر منه ما يستحق به الجزاء تولى منه ذلك ملائكه الجزاء و عرج ملكا المساءله إلى مكانهما من السـماء و هـذا كله جائز و لسـنا نقطع بأحـد دون صاحبه إذ الأخبار فيه متكافئه و العاده لنا فى معنى ما ذكرناه التوقف و التجويز.

فصـل و إنمـا وكل الله تعالى ملائكه المساءله و ملائكه العـذاب و النعيم بالخلق تعبـدا لهم بـذلك كما وكل الكتبه من الملائكه عليهم السـلام بحفظ أعمال الخلق و كتبها و نسـخها و رفعها تعبـدا لهم بـذلك و كما تعبـد طائفه من الملائكه بحفظ بنى آدم و طـائفه منهم بإهلاـك الأـمم و طـائفه بحمـل العرش و طـائفه بالطواف حول البيت المعمور و طائفه بالتسبيـح و طائفه بالاسـتغفار للمؤمنين و طائفه بتنعيم أهل الجنه و طائفه بتعـذيب أهل النار و التعبـد لهم بـذلك ليثيبهم عليها و لم يتعبـد الله الملائكه بـذلك عبثا كما لم يتعبد البشـر و الجن بما تعبدهم به لعبا بل تعبد الكل للجزاء و ما تقتضـيه الحكمه من تعريفهم نفسه تعالى و التزامهم شكر النعمه عليهم و قـد كان الله تعالى قادرا على أن يفعل العذاب بمستحقه من غير واسـطه و ينعم المطيع من غير واسـطه لكنه علق ذلـك على الوسائط لما ذكرناه و بينا وجه الحكمه فيه و وصـفناه و طريق مساءله الملكين الأموات بعـد خروجهم من الـدنيا بالوفاه هو السـمع و طريق العلم برد الحياه إليهم عنـد المساءله هو العقل إذ لا تصـح مساءله الأموات و اسـتخبار الجمادات و إنما يحسن الكلاـم للحى العاقـل لمـا يكلم به و تقريره و إلزامه بما يقـدر عليه مع أنه قـد جاء فى الخبر أن كل مساءل ترد إليه الحياه عنـد مساءلتهم ليفهم ما يقال له فالخبر بـذلك أكد ما فى العقل و لو لـم يرد بذلك خبر لكفى حجه العقل فيه على ما بيناه انتهى كلامه رحمه الله.

و أقول لما كانت هـذه المسأله من أعظم الأصول الإسـلاميه و قـد أكثرت المتفلسـفه و الملاحده الشـبه فيها و رام بعض من آمن بلسانه و لم يؤمن بقلبه تأويلها و تحريفها

أطنبت الكلام فيها بعض الإطناب و أرجو من فضل ربی أن يوفقنی لأن أعمل فی ذلک رساله مفرده عن هذا الكتاب و الله الموفق لكل خير و صواب و قد أثبتنا الأخبار النافعه فی هذا المقصد الأقصى فی باب الاحتضار و باب الجريدتين و باب الدفن و باب التلقين و غيرها من أبواب الجنائز و باب أحوال أولاد آدم و أبواب معجزات الأئمه عليهم السلام و غرائب أحوالهم و سيأتی خبر طويل فی تكلم سلمان مع بعض الأموات فی باب أحواله رضی الله عنه و سيأتی فی أكثر الأبواب ما يناسب الباب لا سيما فی باب فضل فاطمه بنت أسد رضی الله عنها و باب فضل ليله الجمعه و يومها و أبواب المواعظ و أبواب فضائل الأعمال و غيرها مما تطول الإشاره إليها فكيف ذكرها.

**[ترجمه]دعوات راوندی: امیرالمومنین علیه السلام فرمود: بین ما و بین بهشت یا جهنم فاصله ای جز مرگ نیست. - . دعوات راوندی: ۲۳۶ -

خلاصه: آن چه از آیات فراوان و روایت های شایع و براهین محکم بر می آید، این است که روح پس از مرگ باقی می ماند، یا معذب می شود، و این در صورتی است که کفر محض داشته باشد، و یا از نعمت های الهی بهرمند می شود، و این در صورتی است که ایمان محض داسته باشد، و یا جزء مستضعفین است و خداوند از او در می گذرد.

بر اساس روایت ها زندگی و روح در قبر یا به صورت کامل و یا به برخی از اعضای بدن باز می گردد، از بعضی از آن ها درباره برخی از اعمال و عقاید سوال می شود، و بر اساس آن پاداش می بینند و یا کیفر می شوند، و بدن برزخی دچار فشار قبر می شود، سوال و فشار قبر تنها در اجساد اصلی است، و از برخی از مومنان برداشته می شود: کسانی که به آن ها تلقین شود، و یا در شب و روز جمعه بمیرد، و یا موارد دیگری که بیان شد و یا در روایت های اضافی

ص: ۲۷۰

کتاب بیان می شود.

سپس روح در قالب بدن های مثالی و لطیفی شبیه بدن جن و ملائکه قرار می گیرد، قالب هایی مانند بدن های اصلی، و در آن از نعمت های الهی برخوردار می شود و در آن معذب می گردد، و بعید نیست که درد و رنج به روح برسد به سبب بعضی از عذابهایی که به بدن های اصلی می رسد؛ زیرا روح در تعلق گرفتن به آن اعضا سبقت گرفته بوده است.

به این ترتیب روایاتی که درباره پاداش و عذاب و فراخی و تنگی قبر، و حرکت روح و پرواز آن در هوا و دیدار خانواده و زیارت ائمه علیهم السلام به همان صورت که هستند، و مشاهده دشمنان که عذاب می کشند و موارد دیگری که پیش از این بیان شد و در ادامه نیز ذکر می گردد، ثابت می شود.

در اکثر روایت ها، منظور از قبر آن است که روح در عالم برزخ در آن قرار دارد، و این معنا بنا بر تجسم روح و تجرد آن صحیح است، اگرچه می توان برخی از روایت ها در باب تجسم روح بدون اجساد مثالی را نیز صحیح انگاشت، اما با توجه به ذکر اجسام مثالی در روایت های معتبر که احادیث رایج در این خصوص را تایید می کند، گریزی از بیان آن نیست؛

و این از قبیل تناسخ باطل نیست، زیرا دلیل عقلی بر رد تناسخ وجود ندارد، و بیشتر دلائل ضعیف و غیر قابل قبول است و چنانچه دلیلی نیز وجود داشته باشد، بیشتر آن ها در این بحث جاری نیست، چنانچه بر هر کس در آن تدبر و تفکر کند، پوشیده نخواهد بود؛

دلیل عمده در رد تناسخ ضرورت دین و اجماع نظر مسلمانان است، و واضح است که این معنا داخل در آن چه اجماع و ضرورت بر نفی آن قائم است، داخل نمی باشد. چطور چنین چیزی ممکن است و حال آن که شیخ مفید قدس الله روحه، و دیگر علما از متکلمین و محدثین به آن معتقد شده اند؟ بلکه بعید هم نیست که روح به بدن های مثالی در هنگام خواب نیز تعلق بگیرد، همان طور که به این امر گواهی می دهد آن چه در خواب و رؤیا دیده می شود.

و در روایت ها، حالت برزخ را به حالت خواب و رویا و آن چه در آن می بینند، تشبیه می کنند، علاوه بر این ممکن است روح های قدرتمند و عالی، مانند روح ائمه علیهم السلام بدن های مثالی فراوانی داشته باشند، به طوری که برای توجیه حضور آنان در نزد مردگان و نیز شگفتی هایی درباره احوال و عروج ایشان به آسمان ها در هر شب جمعه که در کتاب امامت خواهد آمد و اموری از این قبیل ، ما را از تأویل و توجیه بی نیاز می کند.

لازم به ذکر است که ثواب و عذاب برزخ از مسائلی است که امت های پیشین و پسین در آن اتفاق نظر دارند،

ص: ۲۷۱

و بیشتر امت ها درباره آن سخن گفته اند، و جز عده اندك و غیر قابل توجه کسی آن را انکار نکرده است، و اجماع گذشتگان و آیندگان بر خلاف این است، و احادیث عامه و خاصه ای که در این خصوص وارد شده، معانی آن در حد تواتر است.

همچنین بقای نفوس بعد از نابودی بدن ها مذهب اکثر عقلا از اهل ادیان و فلاسفه است، و تنها عده اندکی مانند قائلین به این که نفس و روح مزاج است، و نیز کسانی که نه خود و نه سخنشان چندان قابل اعتنا نیست، منکر آن شده اند و روایت های آشکاری که بر آن دلالت دارد، دانستی که برهان های عقلی بر آن اقامه شده است؛ و باید برخی از سخنان علمای دو گروه را بیان کنیم.

خواجه نصیر الملة و الدین قدس الله روحه در تجرید می گوید: عذاب قبر بی شك وجود دارد و ادله نقلی دالّ بر وقوع آن متواتر هستند.

علامه حلی، که خداوند قبر او را نورانی کند، در شرح این فراز می نویسد: از ضرار نقل شده که وی عذاب قبر را انکار کرده است، اما اجماع بر خلاف آن است.

شیخ مفید رحمه الله در کتاب اجوبه المسائل السرویّه وقتی از وی می پرسند: نظر شما که خداوند تأییدات شما را مستدام بدارد، در خصوص عذاب قبر و چگونگی آن و این که چه زمان خواهد بود چیست؟ و این که آیا روح هنگام عذاب به جسم

باز می گردد و یا خیر؟ و آیا عذاب در قبر است و یا بین دو نفخه؟ پاسخ می دهد: دلیل وقوع عذاب قبر ادله نقلی است و نه ادله نقلی؛

و از ائمه علیهم السلام روایت شده است که همه مردگان در قبر عذاب نمی شوند، بلکه کسانی عذاب قبر دارند که کفر محض داشته باشند، و همه آن ها نیز از نعمت های الهی بهرمند نمی شوند، بلکه تنها کسانی که ایمان محض دارند، و غیر از این دو گروه، عذاب و ثواب از آن ها فروگذار می شود.

و نیز روایت شده است که در قبر جز از این دو گروه مورد سوال قرار نمی گیرند، و بر اساس آن چه روایت بیان می کند، حکم همان است که ذکر کردیم. اما در خصوص عذاب کافر و برخورداری مومن از نعمت ها در قبر، روایت شده است خدای متعال روح مومن را در قالبی مانند قالب دنیایی او در بهشتی از بهشت های خود قرار می دهد و تا روز قیامت از آن بهرمند می شود.

هنگامی که در صور دمیده شود، جسدی که در خاک پوسیده و متلاشی شده است، بار دیگر ساخته شده و روح به آن باز می گردد و برای حساب رسی آماده می شود، و در بهشت جاوید قرار گرفته و تا زمانی که خداوند باقی است، از نعمت های بهشتی بهرمند می شود، اما جسدی که در آن قرار می گیرد به همان صورت دنیوی نیست، بلکه طبع آن اصلاح شده و صورتش نیکو می گردد و با اصلاح طبع پیری در او راه نمی یابد، و در بهشت هیچ رنج و سختی و ناگواری به او نمی رسد.

ص: ۲۷۲

کافر نیز در قالبی مانند قالب های دنیایی در محل عذاب قرار می گیرد و به وسیله آن کیفر و عذاب می شود، و سپس تا روز قیامت در آتش است، سپس جسدی که در قبر از آن جدا شده بار دیگر تجدید و به او باز می گردد و در قیامت تا ابد با آن بدن عذاب می شود، و بدنش نیز چنان ترکیب می یابد که با او از بین نمی رود.

خدای متعال می فرماید: «النار یعرضون علیها غدوا وعشیا ویوم تقوم الساعه أدخلوا آل فرعون أشد العذاب» - . غافر / ۴۶ - { عذاب آن ها آتش است که هر صبح و شام بر آن عرضه می شوند؛ و روزی که قیامت برپا شود (می فرماید:) «آل فرعون را در سخت ترین عذابها وارد کنید!» }و درباره شهدا می فرماید: «ولا تحسبن الذین قتلوا فی سبیل الله أمواتا بل أحیاء عند ربهم یرزقون» - . آل عمران / ۱۶۹ - { هرگز گمان مبر کسانی که در راه خدا کشته شدند، مردگانند! بلکه آنان زنده اند، و نزد پروردگارشان روزی داده می شوند. } و بر این دلالت دارد که عذاب و ثواب قبل از روز قیامت و پس از آن است.

در روایت است که این همزمان با جدا شدن روح از بدن در دنیاست، روح در این جا فعال جوهر بسیط است و نه حیاتی که همراه با علم و قدرت باشد، زیرا چنین زندگی نه باقی می ماند و نه بازگشت به آن درست است، این همان مطلبی است که در روایت ها به آن پرداخته شده و بر اساس آن چه نقل کردیم، احادیث در این خصوص نقل شده است.

سپس از شیخ مفید رحمه الله پرسیدند: معنای آیه شریفه « ولا تحسبن الذین قتلوا فی سبیل الله أمواتا بل أحیاء عند ربهم یرزقون» چیست؟ آیا آن ها همان طور که آیه شریفه اشاره دارد، زنده هستند و یا این آیه مجاز است؟ بدن های ایشان در حال

حاضـر در قبرهایشان است و یا در بهشت؟ معتزله از یاران ابوهاشم معتقدنـد: خـدای متعال از جسد هر یک از آن ها، به اندازه ای کـه روح بـه آن تعلـق دارد، اجزایی را می گیرد و همـانطور کـه در آیه بیـان شـده است، آنـان را روزی می دهـد، و دیگر اجزای بدن آن ها مانند بدن دیگر مردگان در قبر می ماند.

پاسـخ: این جواب از اصـحاب ابوهاشم نقل شـده است زیرا آن چه از انسان که مخاطب امر و نهی است، حفظ می شود، همان جسمی است که زندگی بدون آن امکان پذیر نمی باشد، و ماسوای آن جسد انسان نبوده و هیچ امر و نهی و تکلیفی متوجه او نمی باشد.

و اگر اینان تصور می کننـد آن بنیه از آن چه مجاور آنست جـدا نمی شود و عـذاب شـده و یا از نعمت بهرمند می گردد، این سخنی است که بر این مبنا درست است که بنیه ای که از آن نام می برند همان مکلف امر و نهی شده است و باقی جسد او در قبر می باشد.

اما آن ها به این نکته اشاره نمی کننـد که آنان که عـذاب می شونـد، چگونه عـذاب شـده و آنان که متنعم می شونـد، چگونه متنعم می گردنـد؟ آیـا در خـانه ای غیر از دنیاست و یا در همین دنیا؟ آیا پس از مرگ زنـده می شود و یا همگی از دنیا جـدا شده و مرگ به سراغ او نمی آید؟ و ذکر نکرده اند در کجا عذاب شده و یا پاداش می بینند؟

آن چه در این خصوص نقل کرده اند نه روایتی دارد و نه عقل بر آن دلالت دارد، و تنها از ظن و گمان آن ها ناشی می شود، و کسی که اعتقاد خود را در این باب بر پایه ظن و گمان قرار داده باشد، با گفته خود، افترا می بندد.

ص: ۲۷۳

آن چه سـخنان آن هـا را نقض می کنـد، این است که بعـد از آن چه دلالت کرد که انسان امر و نهی شـده همان جوهر بسیط است، و درست نیست که اجزای به هم پیوسته فعال باشد، که دلائل آن از حوصله این کتاب خارج است، و آن چه بدان اشاره شد برای پاسخ به سوال کفایت می کند. و توفیق از خداست.

از ایشان در کتاب مسائل عکبریه درباره آیه شریفه « ولا تحسبن الذین قتلوا فی سبیل الله» سوال شد که آیا رزق به غیر از جسم تعلق می گیرد؟ تصویر این زنـدگی چیست؟ ما معتقـدیم جوهر هرگز فرسوده نمی شود، در این صورت چه فرقی بین زنـدگی مومن و کافر است؟

شیـخ مفیـد رحمه الله پاسخ می دهد: به عقیده ما رزق جز برای حیوان نیست، و حیوانات اجسام نیسـتند بلکه ذات هایی هسـتند که از این خانه خارج شـده و به جسد ها منتقل شده اند، و بسـیاری از اعمال جز به وسـیله آن امکان پذیر نیست، و اگر پس از مرگ از آن ها بی نیاز باشـیم، جایز است در صورت عدم وجود آن چنان روزی داده شوند که از آن لذت ببرند، و اگر به آن نیازمند شوند، در این زمان رزق آن ها بر حسب دنیا و به طور یکسان خواهد بود.

و اما این که شکل این حیات به چه صورت است، روح صورت ندارد، زیرا عرض بوده و به ذات فعال قائم است نه به اجسامی

که به وسیله آن حیاتش نباتی دارد؛ غیر از حیاتی که در علم و قدرت و در دیگر امور عرضی شرط می باشد.

عبارت « ما بر این اعتقادیم که جوهر اشیا هرگز از بین نمی رود» این طور که تصور فرموده نیست، و حتی اگر چنین باشد، روح در برخی از جوهرها وجود دارد و در برخی دیگر وجود ندارد، همان طور که رشد و نمو در برخی از اجسام بوده و در برخی دیگر چنین نیست. اگر بگوییم: روح پس از انتقال از این دنیا هم شامل کافران می شود و هم مومنان، این سخن دین ما را فاسد نمی کند، حیات برای اهل ایمان شرط رسیدن به لذت است و برای اهل کفر نیز شرط رسیدن به درد و رنج و کیفر اعمالشان. پایان کلام مفید.

شارح مقاصد می گوید: اسلامیون بر حقیقت سوال نکیر و منکر در قبر و عذاب کفار و برخی از گردنکشان در قبر اتفاق نظر دارند، و خلاف آن را به برخی از معتزله نسبت داده اند.

برخی از متأخرین از معتزله معتقدند: انکار پاداش و عذاب در قبر از ضرار بن عمرو نقل شده است، و تنها به این دلیل به معتزله نسبت داده شده که ضرار با معتزله معاشرت داشته و حال آن که معتزله از آن بری هستند و برخی از سفیهان مخالف حق و افرادی از این قبیل نیز از او پیروی کرده اند.

در مواقف می گوید: محقق دوانی در شرح عقائد عضدیه می گوید: عذاب قبر برای مومن و فاسق و کافر حق است، خدای متعال می فرماید: «النار یعرضون علیها غدوا وعشیا» - . غافر / ۴۶ - { عذاب آن ها آتش است که هر صبح و شام بر آن عرضه می شوند؛}

ص: ۲۷۴

و «ربنا أمتنا اثنتین وأحییتنا اثنتین» - . غافر / ۱۱ - { پروردگارا! ما را دو بار میراندی و دو بار زنده کردی؛} و به دلیل سخن رسول خدا صلی الله علیه و آله که فرمود: هر وقت یکی از شما فوت کند، صبح و شام، جایگاهش به او عرضه می شود. اگر بهشتی باشد جایگاهش در بهشت و اگر دوزخی باشد، جایگاهش در دوزخ، به او نشان داده می شود. و به او گفته می شود: این، جای توست تا روز قیامت که ما تو را محشور می نماییم.

و رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: همانا بیشترین عامل عذاب قبر از ناحیه (عدم رعایت طهارت از) ادرار است. (یعنی کسی که در مورد نجاست و طهارت، لا ابالی هستند).

و نیز فرمود: قبر باغی از باغ های بهشت یا گودالی از گودال های جهنم است.

علامه تفتازانی از سید ابوشجاع نقل می کند: از کودکان و همچنین از پیامبران علیهم السلام در قبر سوال می شود.

گویند: از انبیا سوال نمی شود، زیرا بنا بر روایت از خدا و دین و پیامبر سوال می پرسند، و عاقلانه نیست که از پیامبر صلی الله علیه و آله درباره خود ایشان بپرسند، و همان طور که می دانید این به معنای عدم سوال به طور مطلق در قبر نیست بلکه تنها عدم سوال از پیامبر مورد نظر است، و نیز از کسی که بر آیین پیامبر دیگر نیست.

مردم درباره عذاب قبر با یکدیگر اختلاف نظر دارند، برخی آن را به طور کامل رد کرده و عده دیگر آن را می پذیرند، و این گروه نیز با یکدیگر اختلاف نظر دارند: برخی عذاب را اثبات کرده اما زنده شدن را انکار می کنند و این خلاف عقل است.

و برخی نیز عـذاب را حقیقتا اثبات نکرده انـد، بلکه معتقدنـد: همه درد و رنج ها در جسم جمع شده و هنگامی که قیامت بر پا شود، به یکبـاره احسـاس درد می کنـد، و این حقیقتـا انکـار عـذاب قـبر است، و برخی نیز به زنـده شـدن اعتقـاد دارنـد امـا به بازگشت روح معتقد نیستند.

برخی به زنـده شـدن و بازگشت روح ایمان دارنـد، اما لزومی نمی بیننـد اثر زنـدگی را در آن مشاهـده کنند، حتی کسانی که توسط حیوانات وحشـی خورده شـده انـد، زنـده شـده و از آن ها سوال می شود و از نعمت برخوردار شده و عذاب می شوند، شایسـته نیست عـذاب قبر انکار شود، زیرا کسـی که آتش را در درخت سبز پنهان می کند، قادر است عذاب و نعمت را پنهان سازد.

امام غزالی در کتاب احیاء علوم الدین می گوید: در صورت تصدیق چنین اموری سه مقام به تو داده می شود:

اولین آن ها – که صحیح تر و واضح تر می باشد این است که تصدیق کنی که مثلا ماری وجود دارد و مرده را نیش می زند، امـا ما آن را نمی بینیم، زیرا چشم ما صـلاحیت دیـدن چنین امور ملکوتی را نـدارد، و هر آن چه مربوط به آخرت می شود، از عالم ملکوت است، پس چگونه صـحابه به فرود آمدن جبرئیل علیه السـلام بر پیامبر صـلی الله علیه و آله ایمان داشـتند؟ و حال آن که او را نمی دیدنـد، و ایمـان داشـتند رسول خـدا صـلی الله علیه و آله او را می بینـد؟ اگر تو به چنین چیزی ایمان نداشـته باشـی، ایمان به ملائکه و وحی بر تو واجب تر است، و اگر به این امور ایمان داری، و جایز می دانی که پیامبر صـلی الله علیه و آله امـوری را مشاهـده کنـد که دیگر امت از مشاهـده آن عاجزنـد، پس چگونه دیـدن چنین اموری را توسـط میت جـایز نمی دانی؟

مقام دوم: وضعیت کسی که خواب می بیند، به یاد آورید، او در خواب می بیند ماری او را نیش شده و از آن درد می کشد،

ص: ۲۷۵

حتی در خواب می بینـد که فریاد می کشـد و پیشانی اش عرق می کنـد، و از جا می پرد، همه این امور را درک کرده و مانند شخصی که بیدار است، درد می کشد؛ و شما مشاهده می کنید که او خوابید و آرام است و هیچ ماری در اطراف او نیست، در صورتی که مار حقیقتا وجود دارد، و عذاب صورت می پذیرد، اما شـما آن را نمی بیند، و هنگامی که درد حاصل از نیش مار وجود دارد، فرقی نمی کند که این مار در ذهن باشد و یا به چشم آن را ببینید.

مقـام سوم: خود مـار دردناک نیست بلکه آن چه از مار می بینی که همان سم می باشـد، دردناک است، و باز هم نه خود سم، بلکه عـذاب شـما بر اثر تـأثیر سم است، و اگر چنین تـأثیری به وسـیله چیزی غیر از سم نیز حاصـل شود، این عـذاب و شـکنجه فراهم می شود.

تعریف چنین عذابی معمولا- جز با سبب و علت عذاب امکان پذیر نیست، و صفت های هلاک کننده هنگام مرگ به موجودات موذی و دردناک در روح تبدیل می شود، و درد و رنج آن مانند نیش مارها است و بی آن که ماری در عالم خارج به چشم آید.

اگر بگویی: از این سه رفتار کدامیک صحیح است؟ لازم به ذکر است برخی از مردم تنها مورد سوم برایشان رخ می دهد، تنها حق و حقیقتی که از طریق بصیرت برای ما حاصل شد، این است که تحقق همه این امور امکان پذیر است؛ و کسی که یکی از آن ها را انکار می کند، به خاطر کم حوصلگی و ناآگاهی وی به دامنه قدرت الهی و شگفتی های تدبیر اوست که اعمال و افعال الهی را که با آن ها مأنوس نیست و بدان عادت ندارد، انکار می کند.

این انکار جهل و کوتاهی است، همه این سه روش بیان شده در عذاب ممکن بوده و تصدیق و تأیید آن واجب می باشد، و چه بسا بنده ای که به یک نوع از آن ها معذب شود، این عذاب حق است پس به آن ایمان بیاورید.

سپس می گوید: سوال نکیر و منکر حق است.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: هنگامی که مرده دفن می شود، دو فرشته سیاه و آبی نزد او می آیند که به یکی منکر و به دیگری نکیر می گویند سپس از میت سؤال می کنند: دربارهء آن مردی که در بین شما ظهور کرد چه می گفتی؟ (مقصود رسول اکرم صلی الله علیه و آله است).

مرده جواب می دهد: آن چه او می گفت که بنده و فرستادهء خداست، همان می گفتم، و گواهی می دهم که معبودی به حق جز خدای یکتا نیست، و گواهی می دهم که محمد صلی الله علیه و آله بنده و فرستادهء خداست، پس دو فرشته می گویند: ما می دانستیم که تو چنین جواب خواهی داد.

سپس قبرش به اندازه هفتاد زراع فراخ و نورانی و روشن می گردد به او گفته می شود: بخواب. میت می گوید: من می خواهم نزد خانواده ام برگردم و آن ها را از وضعیت خوب خود خبر دهم. می گویند: بخواب مانند عروسی که او را کسی جز محبوب ترین فرد خانواده اش بیدار نمی کند، تا این که خداوند او را در قبرش بر می انگیزد.

اگر شخص سوال شونده منافقی باشد، در جواب منکر و نکیر می گوید: هر آن چه را که مردم می گفتند من نیز می گفتم، ومن چیز دیگری نمی دانم. می گویند: ما می دانستیم که تو این چنین پاسخ می دهی، به زمین دستور داده می شود بر او تنگ شود، زمین آن چنان او را می فشارد که دنده ها و پهلوهایش در یکدیگر فرو می روند و همیشه معذب باقی می ماند، تا زمانی که خداوند او را از قبرش بر می انگیزد.

جبائی و فرزندش

ص: ۲۷۶

و بلخی نام گذاری دو فرشته به نکیر و منکر را انکار می کنند، منکر تنها آن حالتی است که هنگام لکنت زبان کافر در هنگام

سوال حاصل می شود، و نکیر توبیخ کافر می باشد، این بیان بر خلاف ظاهر حدیث است، احادیث مستند درباره عذاب و نعمت قبر و سوال دو فرشته بیش از آن است که در شمار آید، به گونه ای که قدر مشترک آن به حد تواتر می رسد، اگر چه هر یک از آن ها از اخبار آحد است و پیش از ظهور مخالف، سلف صالح به آن معتقد بودند، و ضرار بن عمرو و اکثر متأخرین معتزله آن را به طور مطلق انکار کرده اند.

برخی از روافض توجیهشان این است که مرده جماد بوده و عذاب نمی کشد؛ کسی که در شگفتی های جهان و خلقت و عجایب آفرنش تأمل کند، از پذیرش چنین طرز تفکری خودداری نمی کند. زیرا نفس چند خلقت دارد، و در هر خلقتصورتی را مشاهده می کند که با آن خلقت می طلبد، همانطور که در خواب اموری را مشاهده می کند که در بیداری آن ها را نمی بیند، در جدا شدن روح از بدن نیز به همین صورت اموری را مشاهده می کند که در طول زندگی آن را ندیده بود، و این که «مردم خواب هستند، وقتی مردند، از خواب غفلت بیدار شده و هشیار می شوند»، نیز به همین نکته اشاره دارد.

علامه مجلسی رحمه الله می فرماید: بر کسی پوشیده نیست که آن چه اینان و دیگران در این خصوص به شیعه نسبت می دهند، دروغ و افترایی بی پایه و اساس بیش نیست، و در کتاب هایشان هیچ اثری از آن وجود ندارد، برخی از عقاید آن ها را در این باره شنیده ام، ممکن است برخی از این عقاید در کتب کفرآمیز اسماعیلیه و دیگر فرقه های چسبیده به این فرقه مشاهده شود که همه آن ها را به شیعه نسبت می دهند، این حقه ای کثیف است، به ویژه اگر از طرف عالمان صورت گیرد.

لازم به ذکر است که عامه در کتب خود از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل کرده اند که فرمود: هرگاه یکی از شما از دنیا رفت و بر او خاک ریختید، یکی از شما نزد قبر او برود و بگوید: فلان بن فلانه، او می شنود و پاسخ نمی گوید؛ بار دیگر بگوید: فلانی! او می نشیند.

سپس باید بگویی: فلانی. او می گوید: ما را راهنمایی کن خدا تو را رحمت کند، پس بگوید: به یاد آور آن چه را که در دنیا به آن اعتقاد داشتی. شهادت به این که خدایی جز خدای یگانه نیست و محمد بنده و فرستاده اوست و خشنودی به این که خدا پروردگارت باشد و محمّد (درود خدا بر او و خاندانش باد) پیامبرت، و اسلام آیینت و قرآن پیشوایت.

نکیر و منکر هر یک از این سوال ها را به تأخیر می اندازد و می گوید: برویم، چرا نزد کسی نشسته ایم که حجت به وی تلقین شد؟ پرسید: یا رسول الله، اگر مادر او را نشناسد؟ فرمود: او را به حوا نسبت دهد.

شیخ بهایی قدس الله روحه گوید: ممکن است تصور شود سخن از تعلق ارواح پس از

ص: ۲۷۷

جدا شدن از بدن های عنصری و ملحق شدن به دیگر اشباح، همان طور که در احادیث هم بیان شده است، تناسخ باشد، اما این تصور نادرست است،

زیرا تناسخی که مسلمانان آن را باطل می دانند، منتقل شدن روح پس از نابودی جسم، به جسم دیگر در همین عالم است که

آن جسم یا عنصریّ است بنا بر تصور برخی از آن ها که به نسخ (تناسخ ارواح) مسخ، فسخ و رسخ تقسیم می شود؛ و یا این که در ابتدا فلکی بوده است و یا پس از نقل و انتقال در بدن های عنصری با توجه به اختلاف عقاید سست آنان که در محل خود مفصلاً بیان شده، فلکی بوده است.

اما این که ارواح در عالم آخرت به بدن های مثالی تعلق می گیرند و این انتقال از برزخ تا زمان قیامت کبری رخ می دهد که به اذن خالق خود و یا با جمع اجزای پراکنده و یا آفرینش آن ها از عدم و نیستی به بدن های اصلی خود باز می گردند، همانطور که اولین بار آن ها را از عدم آفرید، اما این امور به معنای تناسخ نیست، و اگر آن را تناسخ نامیدیم بحث و مناقشه ای در این نامگذاری نمی باشد، زیرا مسمی ها متفاوت است.

اما انکار ما نسبت به فرقه تناسخیه و حکم به کافر بودن آن ها، تنها به این دلیل نیست که معتقدند: روح از بدنی به بدن دیگر منتقل می شود، زیرا بسیاری از اهل اسلام نیز به معاد جسمانی اعتقاد دارند، حکم ما به این خاطر است که آن ها عقیده دارند روح در همین عالم از جسمی به جسم دیگر منتقل شده، و معاد جسمانی را در نشئه آخرت انکار می کنند.

فخر رازی در نهایه العقول می گوید: مسلمانان معتقدند حدوث ارواح و بازگشت آن ها به بدن هایشان نه در این عالم بلکه در عالم آخرت رخ می دهد، اما فرقه تناسخیه بر قدم ارواح و انتقال ارواح در همین عالم اعتقاد دارند، و آخرت و بهشت و جهنم را انکار می کنند، و تنها به خاطر همین انکار کافر شده اند. سخن فخر رازی در این جا به پایان می رسد؛ تفاوت و فاصله میان این دو عقیده آشکار شد. کلام شیخ بهایی تمام شد، خداوند بر اکرامش بر وی بیفزاید.

لازم به ذکر است، مقتضای قوانین عدالت الهی و نیز با توجه به متون گذشته و کنونی، سوال و جواب در قبر تنها از انسان های مکلف و کامل است و از کودکان و دیوانگان و مستضعفان سوال نمی پرسند.

اما انبیا و ائمه علیهم السلام و نیز گرچه از فحوای این سخن که کسانی که به آن ها تلقین می شود سؤال ندارند، و مانند آن، و آن چه گذشت که احتمال می رود از آن ها سوال شود و فشار قبر نیز داشته باشند، و از سایر اموری که دالّ بر رفعت شأن امامان علیهم السلام است، استفادهی می شود که از ایشان سوال نمی شود، اما نص صریحی در این خصوص وجود ندارد و بهتر است به این موضوع نپردازیم، خواه در جهت نفی باشد و یا اثبات آن، به همین دلیل علمای ما رضوان الله علیهم از این موضوع صرف نظر کرده اند.

نویسنده کتاب « المحجه البیضاء فی مذهب آل العباء» می گوید: اهل سنت در این که آیا پیامبران علیهم السلام و نیز کودکان در قبر سوال و جواب می شوند و یا خیر؟ اختلاف نظر دارند.

گویند: انبیا علیهم السلام در قبر سوال و جواب نمی شوند. صفار گوید: در این خصوص نه نص صریحی موجود است و نه روایتی و نه دلیلی، بنابراین این مسأله از آنان نفی می شود، و این که پیامبر صلی الله علیه و آله از عذاب قبر به خدا پناه می برد، اظهار نهایت فقر و نیاز به حق تعالی است.

و گویند: سؤال از انبیا زورگویی محض است زیرا جایز است که گفته شود: « آمن الرسول بما انزل إلیه من ربه» - . بقره / ۲۸۵ - { پیـامبر، به آن چه از سوی پروردگارش بر او نازل شـده، ایمان آورده است. } پس همانطور که جایز است از مومن درباره آن چه بـدان ایمـان آورده سوال شود، و بپرسـند: پروردگـارت کیست؟ و دینت چیست؟ پس از پیامبر نیز درباره آن چه بـدان ایمان آورده، سوال می شود، پس فهمیده می شود که حمل استعاذه بر مبالغه زورگویی بی دلیل است؛ و به این سبب که پیامبر صلی الله علیه و آله مسئولیت بزرگی بر دوش دارد، زیرا حضـرت صـلی الله علیه و آله تنها برای بیان احکام و هدایت دل ها به سوی خالق یکتا مبعوث شده است، پس به چه دلیل نباید از وظیفه و مسئولیت ایشان سوال شود؟

حتی می گویند: سوال دو فرشـته از پیامبران این است: امت خود را به چه چیز واگذاشـته اید؟ حقیقت این است که ائمه علیهم السـلام نیز در این مورد ماننـد انبیـا علیهم السـلام هسـتند، در کتب امـامیه هیـچ مطلبی در خصوص نفی و یا اثبات این موضوع مطرح نشده است، آن چه قلب مرا آرام می کند این است که امامیه نیز مانند ائمه علیهم السلام از این احکام مستثنی هستند.

شیخ صدوق رحمه الله در رساله عقاید می نویسد: اعتقاد ما به سوال و جواب در قبر حق و حقیقت بوده و گریزی از آن نیست، هر کس پاسخ صحیح دهد، به روح و ریحان در قبر و به بهشت پرنعمت در آخرت بشارت می دهند.

هرکس پاسـخ صـحیح ندهـد، به آب جوشان در قبر و آتش جهنم در آخرت برای او خواهـد بود. بیشترین عـذاب قبر به خاطر سخن چینی و بـد اخلاقی و بی اعتنایی به ادرار است، و بیشترین عـذاب قبر مومن از جنبیدن چشم یا نیشتر حجامت گر است.و این کفاره گناهان باقی مانـده اوست که کفاره آن غم و انـدوه و بیماری و سـختی جان کندن می باشد. زیرا رسول خدا صـلی الله علیه و آله فـاطمه بنت اسـد را پس از فراغت زنان از غسل وی، با لباس خود کفن فرمود، و جنازه او را بر دوش خود تشـییع نمود تا به قبرش رسـید، سـپس او را بر زمین گذاشـته و وارد قبر شد و در آن خوابید، سـپس برخاست و او را بر دست گرفته و در قبر گـذاشت، مدتی طولانی بر جنازه خم شده و در گوش او تلقین نموده و می فرمود: پسـرت، پسـرت؛ سـپس از قبر خارج شد و قبر را با خاک پوشاند، سپس بر قبر خم شده و شنیدند که می فرماید: بارالها، من او را به تو سپردم. و سپس بازگشت.

مسـلمانان گفتنـد: یا رسول الله، کاری را انجام دادیـد که تا به حال ندیـدیم که با کسـی دیگر این اعمال را انجام داده باشـید؟ پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: امروز همسر ابوطالب از دنیا رفت، او مرا بر خود و فرزندش ترجیح می داد؛

من قیامت را یاد کرده و به او گفتم: روز قیامت مردم لخت و عریان از قبرهایشان محشور و زنـده می شونـد، فریاد زد و گفت: وای بر رسوایی آن روز، ضمانت کردم که پوشیده وارد محشر شود.

فشـار قبر را یاد کردم، فاطمه گفت: وای به خـدا پناه می برم از ضـعف. پس ضـمانت کردم که خداونـد او را از فشار قبر حفظ کند، لذا پیراهن خود را بر او کفن نموده و در قبرش خوابیدم، و بر او خم شده و آن چه را از وی پرسیده می شود، به او تلقین نمودم.

هنگامی که از پروردگارش پرسیدند، پاسخ داد: خدای یکتا، از پیامبرش پرسیدند

و پاسخ داد، از ولی و امامش پرسیدند، بر او پوشیده بود، پس به او گفتم: پسرت، پسرت!

می گویم: شیخ مفید، خداوند ضریح او را نورانی گرداند، در شرح این سخن می گوید: در اخبار صحیحی از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است که فرشتگان بر مردگان فرود می آیند و از آن ها درباره دینشان می پرسند. واژه هایی که در این روایت ها نقل شده نزدیک به هم است، از جمله این که دو فرشته حق تعالی به نام نکیر و منکر بر مرده نازل می شوند و از او درباره پروردگار و پیامبر و دین و امامش می پرسند، اگر پاسخ صحیح دهد، او را به فرشتگان نعمت تحویل می دهند و اگر از پاسخ دادن باز بماند، او را به فرشتگان عذاب می سپارند.

در برخی از روایت ها آمده است: نام دو فرشته ای که بر آن ها نازل می شود: مبشر و بشیر است، و نکیر و منکر تنها برای کافر است، زیرا حق را انکار کرده اند، و آن چه را که بر او می آورند، انکار می کند و کراهت دارد. فرشتگان وارد بر مومنین را بشیر و مبشر گویند، زیرا مومن را به رضا و خشنودی خداوند و پاداش جاودان بشارت می دهند.

این دو نام لقبی نیست که به فرشته نسبت می دهند، بلکه فعل و عمل خود شخص است، این امور به هم نزدیک بوده و شباهت دارند، و بعید نیست چنین معنایی داشته باشد، خداوند به حقیقت امر آگاه تر است.

پیش از این گفتیم: فرشتگان تنها بر کسانی که ایمان محض و یا کفر محض داشته باشند، وارد می شوند، و از غیر از این دو دسته صرف نظر می کنند، و مشخص است که این روایت بر این امر دلالت دارد، و از همین رو این موضوع را مطرح کردیم.

فصل: فرشتگان جز بر انسان زنده فرود نمی آیند، و تنها از کسی سوال می پرسند که مساله را می فهمد و درک می کند، این موضوع بر این دلالت دارد که خدای متعال بنده را پس از مرگ برای سول و جواب زنده می کند، و اگر استحقاق داشته باشد زندگی اش با نعمت های الهی، و یا با عذاب ادامه می یابد، از خشم و غضب الهی به خود او پناه می بریم و درخواست داریم به رحمت خود ما را به آن چه که رضایت و خشنودی اش در آن است، توفیق دهد.

منظور از فرود دو فرشته و سوال و جواب بنده این است که خدای متعال پس از مرگ انسان، دو فرشته: یکی فرشته رحمت و دیگری فرشته عذاب بر او می گمارد، و فرشته ها از طرف خود نمی توانند آن چه سزاوار بنده است، انجام دهند مگر این که از سوی حق تعالی به آن ها امر شود.

دو فرشته ای که بر بنده فرود می آیند، یکی فرشته رحمت و دیگری فرشته عذاب است، هنگامی که بر آن چه بر آن گماشته شده اند وارد می شوند، حال بنده را به وسیله سوال و جواب در می یابند.

ص: ۲۸۰

اگر چنان پاسخ گوید که سزاوار نعمت و رحمت الهی باشد، فرشته رحمت کار را به عهده می گیرد و فرشته عذاب به آسمان عروج می کند؛ و چنانچه نشانه استحقاق عذاب آشکار شود، کار او به فرشته عذاب واگذار می شود و فرشته رحمت عروج می کند.

و گوینـد: فرشـته های رحمت و عذاب، غیر از فرشـته هایی هسـتند که مسـئولیت سوال و جواب را برعهده دارند و فرشـته های رحمت و عذاب تنها از جهت دو فرشته سؤال پی می برند که بنده سزاوار چیست؟

اگر از بنـده سوال کننـد و نشانه های اسـتحقاق جزا و پاداش آشـکار شود، فرشـته جزا آن را به عهـده می گیرد، و فرشـته های پرسـش و پاسخ به مکان خود در آسـمان عروج می کننـد، و همه این امور جایز است و به یکی بدون دیگری نمی توانیم قطع پیـدا کنیم، زیرا روایت ها در این زمینه به همسان و هم وزن است، و معمولا موضع ما در برابر معنای آن چه بیان کردیم توقف و ممکن دانستن آن است.

فصل: خداوند تنها برای تعبّد خلق، فرشـتگان سوال و جواب و عذاب و رحمت را بر آنان گماشته است، همانطور که فرشتگان نویسـنده را برای حفـظ اعمال و نوشـتن و ثبت کردن و بالابردن آن به سوی خالق مأمور کرده است، و همانطور که گروهی از فرشتگان را مأمور حفظ بنی آدم و گروهی را برای هلاک ملت ها، گروهی را برای حمل عرش الهی، گروهی را برای طواف بیت المعمور، و گروهی را برای تسبیح، گروهی را برای اسـتغفار برای مومنان، جمعی را برای خدمت به بهشتیان، و گروهی را برای عذاب جهنمیان قرار داده است، و همه این ها برای بندگی و عبادت خلق قرار داده تا بر آن ثابت قدم گردند.

فرشـتگان خداونـد را بیهوده پرسـتش نمی کننـد، همانطور که پرسـتش انس و جن نیز برای بازی نیست بلکه برای پاداش دادن آنـان است، و نیز اقتضـای حکمت الهی برای معرفی خود و ملزم کردن بنـدگان به ادای شـکر نعمت به همین منظور است. حق تعالی خود قادر است مستقیم و بی واسطه عذاب را به مستحق آن فرو آورد، اما برای این کار فرشتگان را مأمور می کند، علت و حکمت این امر را ذکر کردیم و توصیف نمودیم.

اما راه اثبات پرسـش فرشـتگان مرگ پس از خروج مردگان از دنیا، اسـتدلال نقلی و راه علم به بازگشت روح به آن ها هنگام پرسـش و پاسخ، اسـتدلال عقلی است، چرا که مسأله مردگان و پرسـش از جمادات صـحیح نیست، و تنها سخن گفتن با انسان عاقل صحیح بوده و در این صورت اعتراف گرفتن و ملزم ساختن او به آن چه برایش مقدر شده، امکان پذیر است.

با وجود آن که در روایت ها آمـده است، روح به هنگام پرسـش و پاسخ به مردگان باز می گردد تا آن چه را که به وی گفته می شود، درک کند، روایت نیز تأییدی بر این اسـتدلال عقلی است، حتی اگر احادیث بر این موضوع دلالت نمی کرد، حجت عقلی برای آن چه بیان کردیم، کافی بود. - - پایان کلام شیخ مفید.

می گویم: از آن جا که این مسأله از بزرگترین اصول اسـلامی به شـمار می رود و فیلسوف نماها و کافران دهریه در آن شـبهه افکنده و جمعی از کسانی که به زبان ایمان آورده اما به دل مومن نیستند نیز در پی تأویل و تفسیر آن بودند،

ص: ۲۸۱

سخن در این باب به درازا کشـید، و از فضل و کرم پروردگار مسألت دارم به بنده این توفیق را بدهد که رساله جداگانه ای در این مبحث به رشته تحریر درآورم. و خداوند به هر خیر و درستی رهنمون است.

روایت هـای سودمنـدی در این مقصـد بلنـد در بـاب احتضـار، و بـاب دو چوب تر، و باب دفن، و باب تلقین و دیگر باب های جنازه ها، باب احوال بنی آدم، و باب های معجزات ائمه علیهم السلام و شگفتی های احوال ایشان بیان کردیم.

روایتی طولانی درباره سـخن گفتن سـلمان با یکی از مردگان در باب احوال وی رضـی الله عنه بیان می شود، در بیشتر باب ها آن چه منـاسب این بـاب باشـد، ذکر می شود، به ویژه در باب فضل فاطمه بنت اسـد رضـی الله عنها، و باب برتری روز و شـب جمعـه، و بـاب هـای مواعـظ و پنـدها، و بـاب هـای فضـیلت اعمـال و غیره، که اشـاره به آن هـا به درازا می کشـد چه رسـد به ذکرشان.

**[ترجمه]

باب ۹ آخر فی جنه الدنیا و نارها و هو من الباب الأول

الآیات

مریم: «جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّتِی وَعَدَ الرَّحْمنُ عِبادَهُ بِالْغَیْبِ إِنَّهُ کانَ وَعْدُهُ مَأْتِیًّا *لا یَسْمَعُونَ فِیها لَغْواً إِلَّا سَلاماً وَ لَهُمْ رِزْقُهُمْ فِیها بُکْرَهً وَ عَشِیًّا»(۶۱-۶۲)

الحج: «وَ الَّذِینَ هاجَرُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ ماتُوا لَیَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقاً حَسَناً وَ إِنَّ اللَّهَ لَهُوَ خَیْرُ الرَّازِقِینَ* لَیُدْخِلَنَّهُمْ مُدْخَلًا یَرْضَوْنَهُ وَ إِنَّ اللَّهَ لَعَلِیمٌ حَلِیمٌ»(۵۸-۵۹)

یس: «إِنِّی آمَنْتُ بِرَبِّکُمْ فَاسْمَعُونِ* قِیلَ ادْخُلِ الْجَنَّهَ قالَ یا لَیْتَ قَوْمِی یَعْلَمُونَ* بِما غَفَرَ لِی رَبِّی وَ جَعَلَنِی مِنَ الْمُکْرَمِینَ»(۲۵-۲۷)

المؤمن: «وَ حاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذابِ* النَّارُ یُعْرَضُونَ عَلَیْها غُدُوًّا وَ عَشِیًّا وَ یَوْمَ تَقُومُ السَّاعَهُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذابِ»(۴۵-۴۶)

نوح: «مِمَّا خَطِیئاتِهِمْ أُغْرِقُوا فَأُدْخِلُوا ناراً»(۲۵)

lt;meta info="- جَنَّاتِ عَدْنٍ الَّتِی وَعَدَ الرَّحْمنُ عِبادَهُ بِالْغَیْبِ إِنَّهُ کانَ وَعْدُهُ مَأْتِیًّا لا یَسْمَعُونَ فِیها لَغْواً إِلَّا سَلاماً وَ لَهُمْ رِزْقُهُمْ فِیها بُکْرَهً وَ عَشِیًّا - . مریم / ۶۱ - ۶۲ -

{باغهای جاودانی که [خدای] رحمان به بندگانش در جهان ناپیدا وعده داده است. در حقیقت، وعده او انجام شدنی است.در آن جا سخن بیهوده ای نمی شنوند، جز درود. و روزی شان صبح و شام در آن جا [آماده] است.}

- وَ الَّذِینَ هاجَرُوا فِی سَبِیلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ ماتُوا لَیَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقاً حَسَناً وَ إِنَّ اللَّهَ لَهُوَ خَیْرُ الرَّازِقِینَ *لَیُدْخِلَنَّهُمْ مُدْخَلًا یَرْضَوْنَهُ وَ إِنَّ اللَّهَ لَعَلِیمٌ حَلِیمٌ - . حج / ۵۸ - ۵۹ -

{و آنان که در راه خـدا مهاجرت کرده، و آنگاه کشـته شـده یا مرده اند، قطعاً خداوند به آنان رزقی نیکو می بخشد. و راستی این خـداست که بهترین روزی دهنـدگان است. آنان را به جایگاهی که آن را می پسـندند درخواهـد آورد، و شک نیست که خداوند دانایی بردبار است.}

- إِنِّی آمَنْتُ بِرَبِّکُمْ فَاسْمَعُونِ *قِیلَ ادْخُلِ الْجَنَّهَ قالَ یا لَیْتَ قَوْمِی یَعْلَمُونَ *بِما غَفَرَ لِی رَبِّی وَ جَعَلَنِی مِنَ الْمُکْرَمِینَ - . یس / ۲۵ - ۲۷ -

{من به پروردگارتان ایمان آوردم. [اقرار] مرا بشـنوید.» [سرانجام به جرم ایمان کشته شد، و بدو] گفته شد: «به بهشت درآی.» گفت: «ای کاش، قوم من می دانستند،که پروردگارم چگونه مرا آمرزید و در زمره عزیزانم قرار داد.»}

- وَ حاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ سُوءُ الْعَذابِ النَّارُ یُعْرَضُونَ عَلَیْها غُدُوًّا وَ عَشِیًّا وَ یَوْمَ تَقُومُ السَّاعَهُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذابِ - . مومن / ۴۵ - ۴۶ -

{پس خـدا او را از عواقب سوء آن چه نیرنـگ می کردنـد حمایت فرمود، و فرعونیان را عـذاب سـخت فروگرفت. [اینک هر] صبح و شام بر آتش عرضه می شوند، و روزی که رسـتاخیز برپا شود [فریاد می رسد که:] «فرعونیان را در سـخت ترین [انواع] عذاب درآورید.»}

- مِمَّا خَطِیئاتِهِمْ أُغْرِقُوا فَأُدْخِلُوا ناراً - . نوح / ۲۵ -

{[تا] به سبب گناهانشان غرقه گشتند و [پس از مرگ] در آتشی درآورده شدند }

**[ترجمه]

تفسیر

جَنَّاتِ عَدْنٍ أی جنات إقامه الَّتِی وَعَدَ الرَّحْمنُ عِبادَهُ بِالْغَیْبِ أی وعدها إیاهم و هی غائبه عنهم أو و هم غائبون عنها أو وعدهم بإیمـانهم بـالغیب إِنَّهُ کانَ وَعْدُهُ الـذی هو الجنه مَأْتِیًّا یأتیها أهلها الموعود لهم و قیل المفعول بمعنی الفاعل أی آتیا لا یَسْمَعُونَ فِیها لَغْواً أی فضول کلام إِلَّا سَلاماً أی و لکن یسمعون قولا یسلمون

ص: ۲۸۲

فیه من العیب و النقیصه أو إلا تسلیم الملائکه علیهم أو تسلیم بعضهم علی بعض علی الاستثناء المنقطع.

وَ لَهُمْ رِزْقُهُمْ فِیها بُکْرَهً وَ عَشِیًّا قال الطبرسی رحمه الله قال المفسرون لیس فی الجنه شمس و لا قمر فیکون لهم بکره و عشی و المراد أنهم یؤتون رزقهم علی ما یعرفونه من مقدار الغداه و العشی و قیل کانت العرب إذا أصاب أحدهم الغداء و العشاء أعجب به و کانت تکره الأکله الواحده فی الیوم فأخبر الله تعالی أن لهم فی الجنه رزقهم بکره و عشیا علی قدر ذلک الوقت و لیس ثم لیل و إنما هو ضوء و نور و قیل إنهم یعرفون مقدار اللیل بإرخاء الحجب و فتح الأبواب انتهی.

أقول: سیأتی نقلا من تفسیر علی بن إبراهیم أن هذا فی جنه الدنیا فلا یحتاج إلی هذه التکلفات. (۱)قوله تعالی لَیَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقاً حَسَناً قیل هذا فی جنه الدنیا کقوله تعالی فی الآیه الأخری بَلْ أَحْیاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ یُرْزَقُونَ و قال الطبرسی فی قصه مؤمن آل یس عند قوله تعالی إِنِّی آمَنْتُ بِرَبِّکُمْ فَاسْمَعُونِ عن ابن مسعود قال إن قومه لما سمعوا ذلک القول منه وطئوه بأرجلهم حتی مات فأدخله الله الجنه و هو حی فیها یرزق و هو قوله قِیلَ ادْخُلِ الْجَنَّهَ و قیل رجموه حتی قتلوه و قیل إن القوم لما أرادوا أن یقتلوه رفعه الله إلیه فهو فی الجنه و لا یموت إلا بفناء الدنیا و هلاک الجنه عن الحسن و مجاهد و قالا إن الجنه التی دخلها یجوز هلاکها و قیل إنهم قتلوه إلا أن الله سبحانه أحیاه و أدخله الجنه فلما دخلها قالَ یا لَیْتَ قَوْمِی یَعْلَمُونَ الآیه و فی هذا دلاله علی نعیم القبر لأنه إنما قال ذلک و قومه أحیاء و إذا جاز نعیم القبر جاز عذاب القبر فإن الخلاف فیهما واحد.

و قال رحمه الله فی قوله تعالی وَ حاقَ بِآلِ فِرْعَوْنَ أی أحاط و نزل بهم سُوءُ الْعَذابِ أی مکروهه و ما یسوء منه و سوء العذاب فی الدنیا الغرق و فی الآخره النار و ذلک قوله النَّارُ یُعْرَضُونَ عَلَیْها غُدُوًّا وَ عَشِیًّا أی یعرض آل فرعون علی النار فی قبورهم

۱- انظر ما یأتی تحت رقم ۴.

صباحا و مساء فیعذبون

وَ عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلی الله علیه و آله قَالَ: إِنَّ أَحَدَكُمْ إِذَا مَاتَ عُرِضَ عَلَيْهِ مَقْعَدُهُ بِالْغَدَاةِ وَ الْعَشِيِّ إِنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ الْجَنَّةِ مِنَ الْجَنَّةِ وَ إِنْ كَانَ مِنْ أَهْلِ النَّارِ فَمِنَ النَّارِ يُقَالُ هَذَا مَقْعَدُكَ حَتَّى يَبْعَثَكَ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَوْرَدَهُ الْبُخَارِيُّ وَ مُسْلِمٌ فِي الصَّحِيحَيْنِ.

وَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام (۱)ذَلِكَ فِي الدُّنْيَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ لِأَنَّ نَارَ الْقِيَامَةِ لَا تَكُونُ غُدُوّاً وَ عَشِيّاً ثُمَّ قَالَ إِنْ كَانُوا إِنَّمَا يُعَذَّبُونَ غُدُوّاً وَ عَشِيّاً فَفِيمَا بَيْنَ ذَلِكَ هُمْ مِنَ السُّعَدَاءِ وَ لَكِنْ هَذَا فِي نَارِ الْبَرْزَخِ قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ أَ لَمْ تَسْمَعْ قَوْلَهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذابِ.

و قال البیضاوی مِمَّا خَطِیئاتِهِمْ أی من أجل خطیئاتهم و ما مزیده للتأکید و التفخیم أُغْرِقُوا بالطوفان فَأُدْخِلُوا ناراً المراد عذاب القبر أو عذاب الآخره و التعقیب لعدم الاعتداد بما بین الإغراق و الإدخال أو لأن المسبب کالمتعقب للسبب و إن تراخی عنه لفقد شرط أو وجود مانع.

**[ترجمه]«جنات عدن»: بهشت های اقامت؛ «التی وعد الرحمن عباده بالغیب»: به آن ها وعده داده درحالی که از چشم آن ها پنهان است، و یا آن ها خود از آن پنهان اند، و یا آن ها را به خاطر ایمان به غیب بدان وعده داده است.

«إنه کان وعده» که همان بهشت است؛ «مأتیا» اهل آن وارد بهشتی می شوند که وعده داده شده اند. و گویند: مفعول به معنای فاعل است، یعنی «آتیا». «لا یسمعون فیها لغوا»: سخنان بیهوده و اضافی؛ «إلا سلاما»: یعنی سخنانی را می شنوند

ص: ۲۸۲

که از عیب و نقص در سلامت است، و یا جز سلام کردن فرشتگان به آن ها، و یا سلام کردن آن ها به یکدیگر نمی شنوند، بنا بر این که استثنای منقطع است.

«ولهم رزقهم فیها بکره وعشیا»، طبرسی رحمه الله در تفسیر این آیه می گوید: مفسران معتقدند: در بهشت ماه و خورشیدی وجود ندارد تا صبح و شامی داشته باشند، منظور: رزق آن ها در صبح و شامی که خود می دانند، به قدر زمان صبح و شام به آن ها می رسد ، و گویند: عرب دوست داشت صبح و شام غذا بخورد، و یک وعده غذایی را در طول شبانه روز نمی پسندید، پس خدای متعال به آنان خبر داد که در بهشت رزق آن ها به تناسب همان صبح و شامی که عادت داشتند، به ایشان می رسد، در بهشت شب وجود ندارد بلکه همه روشنایی و نور است. و گویند: بهشتیان فرا رسیدن شب را با آویختن پرده ها و گشودن درها در می یابند. - . مجمع البیان ۶ : ۴۳۳ و ۴۳۴ -

می گویم: بنا به نقلی از تفسیر علی بن ابراهیم بیان می شود که این در بهشت دنیا است، پس نیازی به این تکلفات نیست. - . در روایت شماره ۴ بیان می شود. -

«لیرزقنهم الله رزقا حسنا» گویند: این در بهشت دنیا است، همانطور که خدای متعال در آیه دیگری می فرماید: «بل أحیاء عند

ربهم یرزقون». طبرسی درباره قصه آل یس، در تفسیر آیه شریفه «إنی آمنت بربکم فاسمعون» می گوید: قومش هنگامی که این سخن را از او شنیدند، آنقدر او را لگد مال کردند تا از دنیا رفت، و خداوند او را وارد بهشت نمود، و او در آن جا زنده است و روزی داده می شود. آیه شریفه «قیل ادخل الجنه» نیز به همین موضوع اشاره دارد.

و گویند: او را سنگسار کرده و کشتند، و گویند: قومش هنگامی که کمر به قتل او بستند، خداوند او را نزد خود بالا برد و اکنون در بهشت است و با نابودی دنیا و بهشت (دنیوی) او نیز می میرد.

حسن و مجاهد می گویند: بهشتی که وارد آن شده است می تواند نابود شود، و بنا بر نقل دیگری: قومش او را به قتل رساندند اما خداوند او را زنده کرد و وارد بهشت نمود، و او گفت: «یا لیت قومی یعلمون» تا آخر آیه، این آیه بر وجود نعمت در قبر دلالت دارد، زیرا وی هنگامی این سخن را بیان کرد که قومش هنوز زنده بودند، پس هنگامی که وجود نعمت در قبر جایز است، عذاب قبر نیز جایز می باشد، و مخالفت با این دو یکسان است. - . مجمع البیان ۸ : ۲۶۹ -

شیخ طبرسی در تفسیر آیه شریفه «وحاق بآل فرعون» می گوید: یعنی آن ها را احاطه کرده و بر آن ها فرود آمد؛ «سوء العذاب»: یعنی عذاب ناپسند و آن چه برای او ناخوشایند است، سوء العذاب و بدترین عذاب در دنیا غرق شدن و در آخرت، آتش است. «النار یعرضون علیها غدوا وعشیا» یعنی آل فرعون در قبرهای خود در آتش هستند

ص: ۲۸۳

و صبح و شام عذاب می شوند.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: هر وقت، یکی از شما فوت کند، صبح و شام، جایگاهش به او عرضه می شود. اگر بهشتی باشد جایگاهش در بهشت و اگر دوزخی باشد، جایگاهش در دوزخ، به او نشان داده می شود. و به او گفته می شود: این، جای توست تا روز قیامت که خداوند تو را محشور می نماید.

امام صادق علیه السلام فرمود: این در دنیا قبل از روز قیامت است، زیرا آتش قیامت صبح و شام ندارد سپس فرمود: اگر آن ها در قیامت تنها صبح و شام در آتش دوزخ عذاب شوند در میان این دو باید سعادتمند باشند، چنین نیست، این مربوط به برزخ است پیش از روز قیامت، آیا سخن خدا را (بعد از این جمله) نشنیده ای که می فرماید: «هنگامی که قیامت برپا می گردد فرمان داده می شود آل فرعون را در اشد عذاب وارد کنید. - . غافر / ۴۶ - » - . مجمع البیان ۸ : ۴۴۵ -

بیضاوی گوید: «مما خطیئاتهم» یعنی به خاطر خطاهایشان، «ما» برای تأکید و بزرگ نمایی بیان شده است، «اغرقوا»: با طوفان، و «فادخلوا»: آتش جهنم. منظور عذاب قبر و یا عذاب آخرت است، و این پشت سر هم بیان شدن به دلیل عدم توجه به چیزی است که بین غرق شدن و ورود به آتش است، و یا مسبب نیز مانند چیزی است که در پی سبب می آید، و این دور شدن از آن به خاطر فقدان شرط و یا وجود مانع است. - . تفسیر بیضاوی ۴ : ۳۳۰ -

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

ل، الخصال أَبِی عَنْ عَلِیٍّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ ابْنِ أَبِی نَجْرَانَ عَنِ ابْنِ حُمَیْدٍ عَنِ ابْنِ قَیْسٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: سَأَلَ الشَّامِیُّ الَّذِی بَعَثَهُ مُعَاوِیَهُ لِیَسْأَلَ عَمَّا بَعَثَ إِلَیْهِ ابْنُ الْأَصْفَرِ الْحَسَنَ بْنَ عَلِیٍّ علیهما السلام عَنِ الْعَیْنِ الَّتِی تَأْوِی إِلَیْهَا أَرْوَاحُ الْمُشْرِکِینَ فَقَالَ هِیَ عَیْنٌ یُقَالُ لَهَا سَلْمَی الْخَبَرَ.

ج، الإحتجاج مرسلا مثله (۲)

**[ترجمه]خصال: امام باقر علیه السلام فرمود: مردی شامی که معاویه او را فرستاده بود تا از امام حسن علیه السلام سؤالی را که بن اصفر کرده بود را بپرسد و سؤال درباره چشمه ای بود که ارواح مشرکان به آن پناه می گیرد؛ حضرت فرمود: آن چشمه ایست که به آن سلمی گفته می شود. - . خصال: ۴۴۱ -

در کتاب احتجاج نیز حدیث مشابهی نقل شده است. - . احتجاج: ۲۶۸ -

**[ترجمه]

«۲»

ع، علل الشرائع ابْنُ الْوَلِیدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ هَاشِمٍ عَنْ عُثْمَانَ عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ بَشَّارٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ جَنَّهِ آدَمَ فَقَالَ جَنَّهٌ مِنْ جِنَانِ الدُّنْیَا تَطْلُعُ فِیهَا الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ وَ لَوْ کَانَتْ مِنْ جِنَانِ الْخُلْدِ مَا خَرَجَ مِنْهَا أَبَداً.

کا، الکافی علی عن أبیه عن البزنطی عن الحسین بن میسر عنه علیه السلام مثله.

ص: ۲۸۴

۱- راجع الحدیث تحت رقم ۶.

۲- عباره الکتابین هکذا: عین یقال لها: برهوت، و اما العین التی تأوی إلیها ارواح المؤمنین فهی عین یقال لها: سلمی. م.

**[ترجمه]علل الشرائع: حسین بن بشار گوید: خدمت امام صادق علیه السلام از بهشتی که آدم در آن بوده سؤال کردم . حضرت فرمودند: آن باغی است از باغهای دنیا که خورشید و ماه بر آن طلوع و غروب می کرد، و اگر از باغ های سرای جاودان بود هرگز آدم علیه السلام از آن خارج نمی شد. - . علل الشرایع ۲ : ۳۲۵ -

در کتاب کافی نیز حدیث مشابهی در این خصوص نقل شده است. - . کافی ۳ : ۱۲۶ -

ص: ۲۸۴

**[ترجمه]

«۳»

فس، تفسیر القمی أَبِی رَفَعَهُ قَالَ: سُئِلَ الصَّادِقُ علیه السلام عَنْ جَنَّهِ آدَمَ أَ مِنْ جِنَانِ (۱)الدُّنْیَا کَانَتْ أَمْ مِنْ جِنَانِ الْآخِرَهِ فَقَالَ کَانَتْ مِنْ جِنَانِ الدُّنْیَا تَطْلُعُ فِیهَا الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ وَ لَوْ کَانَتْ مِنْ جِنَانِ الْآخِرَهِ مَا خَرَجَ مِنْهَا أَبَداً (۲)الْخَبَرَ.

**[ترجمه]تفسیر قمی: از امام صادق علیه السلام درباره بهشتی که آدم علیه السلام در آن بوده است، سوال شد آیا از بهشت های دنیا است و یا از بهشت های آخرت؟ فرمود: آن باغی است از باغهای دنیا که خورشید و ماه بر آن طلوع و غروب می کنند، و اگر از باغ های قیامت بود هرگز آدم علیه السلام از آن خارج نمی شد تا آخر خبر. - . تفسیر قمی ۱ : ۵۳ -

**[ترجمه]

«۴»

فس، تفسیر القمی وَ لَهُمْ رِزْقُهُمْ فِیها بُکْرَهً وَ عَشِیًّا قَالَ ذَلِکَ فِی جَنَّاتِ الدُّنْیَا قَبْلَ الْقِیَامَهِ وَ الدَّلِیلُ عَلَی ذَلِکَ قَوْلُهُ بُکْرَهً وَ عَشِیًّا فَالْبُکْرَهُ وَ الْعَشِیُّ لَا تَکُونَانِ فِی الْآخِرَهِ فِی جِنَانِ الْخُلْدِ (۳)وَ إِنَّمَا یَکُونُ الْغُدُوُّ وَ الْعَشِیُّ فِی جِنَانِ الدُّنْیَا الَّتِی تَنْقُلُ إِلَیْهَا أَرْوَاحُ الْمُؤْمِنِینَ (۴) وَ تَطْلُعُ فِیهَا الشَّمْسُ وَ الْقَمَرُ.

**[ترجمه]تفسیر قمی: علی بن ابراهیم در تفسیر آیه شریفه «وَ لَهُمْ رِزْقُهُمْ فِیها بُکْرَهً وَ عَشِیًّا» - . مریم / ۶۲ - {و هر صبح و شام، روزی آنان در بهشت مقرّر است. } فرمود: این امر در بهشت دنیا و قبل از قیامت بوده و دلیل بر این سخن، آیه شریفه «بُکْرَهً وَ عَشِیًّا» است، صبح و شام در آخرت و در بهشت جاودان وجود ندارد، و صبح و شام تنها در بهشت دنیا است که روح مومنان به آن جا منتقل می شود و ماه و خورشید در آن طلوع می کند. - . تفسیر قمی ۲ : ۲۶ -

**[ترجمه]

«۵»

فس، تفسیر القمی وَ ما نُؤَخِّرُهُ إِلَّا لِأَجَلٍ مَعْدُودٍ یَوْمَ یَأْتِ لا تَکَلَّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ فَمِنْهُمْ شَقِیٌّ وَ سَعِیدٌ فَأَمَّا الَّذِینَ شَقُوا فَفِی النَّارِ لَهُمْ فِیها زَفِیرٌ وَ شَهِیقٌ خالِدِینَ فِیها ما دامَتِ السَّماواتُ وَ الْأَرْضُ فَهَذَا هُوَ فِی نَارِ الدُّنْیَا قَبْلَ الْقِیَامَهِ (۵)وَ أَمَّا قَوْلُهُ وَ أَمَّا الَّذِینَ سُعِدُوا فَفِی الْجَنَّهِ خالِدِینَ فِیها یَعْنِی فِی جِنَانِ الدُّنْیَا الَّتِی تَنْقُلُ إِلَیْهَا أَرْوَاحُ الْمُؤْمِنِینَ ما دامَتِ السَّماواتُ وَ الْأَرْضُ إِلَّا ما شاءَ رَبُّکَ عَطاءً غَیْرَ مَجْذُوذٍ یَعْنِی غَیْرَ مَقْطُوعٍ مِنْ نَعِیمِ الْآخِرَهِ فِی الْجَنَّهِ یَکُونُ مُتَّصِلًا بِهِ.

**[ترجمه]تفسیر قمی: «وَ ما نُؤَخِّرُهُ إِلَّا لِأَجَلٍ مَعْدُودٍ *یَوْمَ یَأْتِ لا تَکَلَّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ فَمِنْهُمْ شَقِیٌّ وَ سَعِیدٌ *فَأَمَّا الَّذِینَ شَقُوا فَفِی النَّارِ لَهُمْ فِیها زَفِیرٌ وَ شَهِیقٌ *خالِدِینَ فِیها ما دامَتِ السَّماواتُ وَ الْأَرْضُ» -. هود / ۱۰۴ - ۱۰۷ - {و ما آن را جز تا زمان معیّنی به تأخیر نمی افکنیم. روزی [است] که چون فرا رسد هیچ کس جز به اذن وی سخن نگوید. آنگاه بعضی از آنان تیره بختند و [برخی] نیکبخت. و اما کسانی که تیره بخت شده اند، در آتش، فریاد و ناله ای دارند. تا آسمان ها و زمین برجاست، در آن ماندگار خواهند بود، مگر آن چه پروردگارت بخواهد، زیرا پروردگار تو همان کند که خواهد.} و این در جهنم دنیا و پیش از قیامت است و اما آیه شریفه «وَ أَمَّا الَّذِینَ سُعِدُوا فَفِی الْجَنَّهِ خالِدِینَ فِیها» -. هود / ۱۰۸ - {و اما کسانی که نیکبخت شده اند، تا آسمان ها و زمین برجاست، در بهشت جاودانند} یعنی در بهشت دنیا که ارواح مومنان به آن جا منتقل می شود، «ما دامَتِ السَّماواتُ وَ الْأَرْضُ إِلَّا ما شاءَ رَبُّکَ عَطاءً غَیْرَ مَجْذُوذٍ» {مگر آن چه پروردگارت بخواهد. [که این] بخششی است که بریدنی نیست.} یعنی قطع نشدنی از نعمت های آخرت در بهشتی که به آن متصل است. -. تفسیر قمی ۱ : ۳۳۹ -

**[ترجمه]

«۶»

فس، تفسیر القمی النَّارُ یُعْرَضُونَ عَلَیْهَا غُدُوًّا وَ عَشِیًّا قَالَ ذَلِکَ فِی الدُّنْیَا قَبْلَ الْقِیَامَهِ وَ ذَلِکَ أَنَّ فِی الْقِیَامَهِ لَا یَکُونُ غُدُوّاً وَ لَا عَشِیّاً (۶)لِأَنَّ الْغُدُوَّ وَ الْعِشَاءَ إِنَّمَا یَکُونُ فِی الشَّمْسِ وَ الْقَمَرِ وَ لَیْسَ فِی جِنَانِ الْخُلْدِ وَ نِیرَانِهَا شَمْسٌ وَ لَا قَمَرٌ قَالَ وَ قَالَ رَجُلٌ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام مَا تَقُولُ فِی قَوْلِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ النَّارُ یُعْرَضُونَ عَلَیْها غُدُوًّا وَ عَشِیًّا فَقَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام مَا یَقُولُ النَّاسُ فِیهَا فَقَالَ یَقُولُونَ إِنَّهَا فِی نَارِ الْخُلْدِ وَ هُمْ لَا یُعَذَّبُونَ

۱- فی المصدر: جنات. و کذا فی الفقرتین الأخیرتین. م.

۲- فی المصدر: ما اخرج منها ابدا. م.

۳- فی المصدر: جنات. و کذا فی الفقره الأخری. م.

۴- فی المصدر : تنتقل ارواح المؤمنین الیها. م

۵- فی المصدر بعد ذلک: ما دامت السماوات و الأرض و أمّا قوله اه. م.

۶- فی المصدر: غدو و لا عشی. م.

فِيمَا بَيْنَ ذَلِکَ فَقَالَ علیه السلام فَهُمْ مِنَ السُّعَدَاءِ (۱)فَقِيلَ لَهُ جُعِلْتُ فِدَاکَ فَکَيْفَ هَذَا فَقَالَ إِنَّمَا هَذَا فِی الدُّنْيَا فَأَمَّا فِی نَارِ الْخُلْدِ (۲)فَهُوَ قَوْلُهُ يَوْمَ تَقُومُ السَّاعَهُ أَدْخِلُوا آلَ فِرْعَوْنَ أَشَدَّ الْعَذابِ.

**[ترجمه]تفسیر قمی: «النَّارُ یُعْرَضُونَ عَلَیْها غُدُوًّا وَ عَشِیًّا» - . غافر / ۴۶ - فرمود: این در دنیا و پیش از قیامت است، و به این دلیل است که در قیامت صبح و شام وجود ندارد زیرا صبح و شام تنها در مورد ماه و خورشید صدق می کند و در بهشت جاودان و جهنم، ماه و خورشیدی وجود ندارد.

مردی خدمت امام صادق علیه السلام عرض کرد: نظر شما درباره آیه شریفه «النَّارُ یُعْرَضُونَ عَلَیْها غُدُوًّا وَ عَشِیًّا» چیست؟ امام صادق علیه السلام فرمود: اهل سنت درمورد آیه چه می گویند؟ جواب داد: آن ها معتقدند مقصود آتش جهنم است و ارواح در عالم برزخ عذاب نمی شوند.

ص: ۲۸۵

حضرت فرمودند: ارواحی که در عالم برزخ عذاب نمی شوند، ارواح اهل سعادت هستند. به حضرت عرض شد: پس معنای آیه چیست؟ حضرت فرمودند: «عرضه کردن آتش به آن ها هنگام شب و صبح» مربوط به دنیا {و پس از مرگ} است ، اما در مورد آتش جهنم خداوند در ذیل همین آیه فرموده است : «وقتی قیامت برپا شود آل فرعون را داخل عذاب سخت کنید». - . تفسیر قمی ۲ : ۲۲۹ -

**[ترجمه]

«۷»

فس، تفسیر القمی أَبِی عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ رِئَابٍ عَنْ ضُرَيْسٍ (۳)الْکُنَاسِیِّ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: قُلْتُ لَهُ جُعِلْتُ فِدَاکَ مَا حَالُ الْمُوَحِّدِينَ الْمُقِرِّينَ بِنُبُوَّهِ مُحَمَّدٍ صلی الله علیه و آله مِنَ الْمُسْلِمِينَ الْمُذْنِبِينَ الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَ لَيْسَ لَهُمْ إِمَامٌ وَ لَا يَعْرِفُونَ وَلَايَتَکُمْ فَقَالَ أَمَّا هَؤُلَاءِ فَإِنَّهُمْ فِی حُفَرِهِمْ لَا يَخْرُجُونَ مِنْهَا فَمَنْ کَانَ لَهُ عَمَلٌ صَالِحٌ وَ لَمْ يَظْهَرْ مِنْهُ عَدَاوَهٌ فَإِنَّهُ يُخَدُّ لَهُ خَدّاً إِلَی الْجَنَّهِ الَّتِی خَلَقَهَا اللَّهُ بِالْمَغْرِبِ فَيَدْخُلُ عَلَيْهِ الرَّوْحُ فِی حُفْرَتِهِ إِلَی يَوْمِ الْقِيَامَهِ حَتَّی يَلْقَی اللَّهَ فَيُحَاسِبَهُ بِحَسَنَاتِهِ وَ سَيِّئَاتِهِ فَإِمَّا إِلَی الْجَنَّهِ وَ إِمَّا إِلَی النَّارِ فَهَؤُلَاءِ الْمَوْقُوفُونَ لِأَمْرِ اللَّهِ قَالَ وَ کَذَلِکَ يُفْعَلُ بِالْمُسْتَضْعَفِينَ وَ الْبُلْهِ وَ الْأَطْفَالِ وَ أَوْلَادِ الْمُسْلِمِينَ الَّذِينَ لَمْ يبلغ [يَبْلُغُوا] الْحُلُمَ وَ أَمَّا النُّصَّابُ مِنْ أَهْلِ الْقِبْلَهِ فَإِنَّهُ يُخَدُّ لَهُمْ خَدّاً إِلَی النَّارِ الَّتِی خَلَقَهَا اللَّهُ فِی الْمَشْرِقِ فَيَدْخُلُ عَلَيْهِمُ اللَّهَبُ (۴)وَ الشَّرَرُ وَ الدُّخَانُ وَ فَوْرَهُ (۵)الْحَمِيمِ إِلَی يَوْمِ الْقِيَامَهِ ثُمَّ بَعْدَ ذَلِکَ مَصِيرُهُمْ إِلَی الْجَحِيمِ.

**[ترجمه]تفسیر قمی: ضریس کناسی گوید: خدمت امام باقر علیه السلام

عرض کردم: قربانت گردم خداشناسانی که به محمد صلی اللّه علیه و آله ایمان دارند و مسلمان هستند و از دنیا می روند، ولی امامی را نمی شناسند و به ولایت شما معتقد نیستند، پایان کار آن ها چه خواهد شد؟

امام علیه السّلام فرموند: آن ها در قبرهای خود خواهند ماند و از آن جا بیرون نخواهند گردید، هر کدام از آن ها که کارهای نیک انجام داده باشند و عداوت و عنادی از آن ها نسبت به ما ظاهر نشده باشد، از قبر او راهی به طرف بهشتی که خداوند در مغرب آفریده است، باز می گردد و روح و بشارت به قبر او می رسد. این چنین آدمی در قبر خود (جایگاه برزخی خود) زندگی می کند تا روز قیامت برپا شود، در آن هنگام در پیشگاه عدل خداوندی حاضر می گردد و به حساب کار او می رسند و خوبی ها و بدیهای او را در نظر می گیرند، در این جا یا به طرف بهشت می روند و یا به طرف دوزخ رهسپار می شوند، وضع این ها بستگی به امر خداوند دارد.

امام علیه السلام فرمود: با مستضعفان و افرادی که عقل درستی ندارند و نیک و بد را از هم تمیز نمی دهند، و با اطفال و فرزندان مسلمانان که هنوز به سن بلوغ نرسیده اند، همین گونه رفتار می گردد، اما ناصبیان (دشمنان اهل بیت) که اهل قبله هستند، برای آن ها هم خطّی از قبر (جایگاه برزخی او) به طرف دوزخ کشیده می شود. این دوزخ را خداوند در مشرق خلق کرده است و از آن دوزخ شعله های آتش و دود و گرمی به قبرش وارد می گردد و او را معذّب می کند، و بعد از این هم راه آن ها به جهنم (جهنّم اخروی) ختم می شود. -. تفسیر قمی ۲ : ۲۳۲ -

**[ترجمه]

«۸»

فس، تفسیر القمی الْحُسَیْنُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ السُّکَّیْنِیُّ عَنْ أَبِی سَعِیدٍ الْبَجَلِیِّ (۶)عَنْ عَبْدِ الْمَلِکِ بْنِ هَارُونَ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنْ آبَائِهِ صَلَوَاتُ اللَّهُ عَلَیْهِمْ قَالَ: کَانَ فِیمَا سَأَلَ مَلِکُ الرُّومِ الْحَسَنَ بْنَ عَلِیٍّ علیهما السلام أَنْ سَأَلَهُ عَنْ أَرْوَاحِ الْمُؤْمِنِینَ أَیْنَ یَکُونُونَ إِذَا مَاتُوا قَالَ تَجْتَمِعُ عِنْدَ صَخْرَهِ بَیْتِ الْمَقْدِسِ فِی لَیْلَهِ الْجُمُعَهِ وَ هُوَ عَرْشُ اللَّهِ الْأَدْنَی

ص: ۲۸۶

۱- فی المصدر بعد ذلک: فهم سعداء؛ بحذف قوله: فقال علیه السلام. م.

۲- فی المصدر: فی الخلد. م.

۳- وزان زبیر.

۴- فی المصدر: علیهم منها اللهب. م.

۵- الظاهر: و فوره الجحیم. و الفوره من الحر: حدته.

۶- کنیه ثابت البجلیّ الکوفیّ المذکور فی رجال الشیخ فی باب أصحاب الصادق علیه السلام و لکن لم ینص هو و لا غیره علی توثیقه.

مِنْهَا يَبْسُطُ اللَّهُ الْأَرْضَ وَ إِلَيْهَا يَطْوِيهَا وَ إِلَيْهِ الْمَحْشَرُ وَ مِنْهَا اسْتَوَى رَبُّنَا إِلَى السَّمَاءِ (۱)وَ الْمَلَائِكَهِ ثُمَّ سَأَلَ عَنْ أَرْوَاحِ الْكُفَّارِ أَيْنَ تَجْتَمِعُ قَالَ تَجْتَمِعُ فِي وَادِي حَضْرَمَوْتَ وَرَاءَ مَدِينَهِ الْيَمَنِ.

**[ترجمه]تفسیر قمی: امام صادق علیه السلام از پدران بزرگوارشان نقل فرمود: پادشاه روم از امام حسن مجتبی علیه السلام در مورد ارواح مومنین پس از مرگ پرسید که در کدام مکان قرار می گیرند؟ امام فرمود: ایشان در صخره ای در نزد بیت المقدس اجتماع می نمایند در شب جمعه، چرا که آن جا عرش زیرین خداوند است که از آن جا زمین گسترش یافته است،

ص: ۲۸۶

و به آن جا نیز دوباره در پایان جهان پیچیده خواهد شد، و در آن جا محشر بر پا می گردد و از آن جا پرودگار و ملائکه بر عرش قرار گرفتند. سپس سائل از ارواح کفار پرسید که در چه مکانی اجتماع می کنند؟ امام پاسخ داد در سرزمین حضر موت پشت شهر یمن. - . تفسیر قمی ۲ : ۲۴۴ -

**[ترجمه]

«۹»

ختص، الإختصاص یر، بصائر الدرجات الْحَسَنُ بْنُ أَحْمَدَ عَنْ سَلَمَهَ عَنِ الْحَسَنِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ بَقَّاحٍ (۲)عَنِ ابْنِ جَبَلَهَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سِنَانٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام عَنِ الْحَوْضِ فَقَالَ لِي حَوْضٌ مَا بَيْنَ بُصْرَى إِلَى صَنْعَاءَ أَ تُحِبُّ أَنْ تَرَاهُ قُلْتُ نَعَمْ جُعِلْتُ فِدَاكَ قَالَ فَأَخَذَ بِيَدِي وَ أَخْرَجَنِي إِلَى ظَهْرِ الْمَدِينَهِ ثُمَّ ضَرَبَ رِجْلَهُ فَنَظَرْتُ إِلَى نَهَرٍ يَجْرِي لَا تُدْرِكُ حَافَتَيْهِ إِلَّا الْمَوْضِعَ الَّذِي أَنَا فِيهِ قَائِمٌ فَإِنَّهُ شَبِيهٌ بِالْجَزِيرَهِ فَكُنْتُ أَنَا وَ هُوَ وُقُوفاً فَنَظَرْتُ إِلَى نَهَرٍ يَجْرِي مِنْ جَانِبِهِ هَذَا مَاءٌ أَبْيَضُ مِنَ الثَّلْجِ وَ مِنْ جَانِبِهِ هَذَا لَبَنٌ أَبْيَضُ مِنَ الثَّلْجِ وَ فِي وَسَطِهِ خَمْرٌ أَحْسَنُ مِنَ الْيَاقُوتِ فَمَا رَأَيْتُ شَيْئاً أَحْسَنَ مِنْ تِلْكَ الْخَمْرِ بَيْنَ اللَّبَنِ وَ الْمَاءِ فَقُلْتُ لَهُ جُعِلْتُ فِدَاكَ مِنْ أَيْنَ يَخْرُجُ هَذَا وَ مِنْ أَيْنَ مَجْرَاهُ فَقَالَ هَذِهِ الْعُيُونُ الَّتِي ذَكَرَهَا اللَّهُ فِي كِتَابِهِ أَنْهَارٌ فِي الْجَنَّهِ عَيْنٌ مِنْ مَاءٍ وَ عَيْنٌ مِنْ لَبَنٍ وَ عَيْنٌ مِنْ خَمْرٍ تَجْرِي فِي هَذَا النَّهَرِ وَ رَأَيْتُ حَافَتَيْهِ عَلَيْهِمَا شَجَرٌ (۳)فِيهِنَّ حُورٌ مُعَلَّقَاتٌ بِرُءُوسِهِنَّ شَعْرٌ مَا رَأَيْتُ شَيْئاً أَحْسَنَ مِنْهُنَّ وَ بِأَيْدِيهِنَّ آنِيَهٌ مَا رَأَيْتُ آنِيَهً أَحْسَنَ مِنْهَا لَيْسَتْ مِنْ آنِيَهِ الدُّنْيَا فَدَنَا مِنْ إِحْدَاهُنَّ فَأَوْمَأَ إِلَيْهَا بِيَدِهِ لِتَسْقِيَهُ فَنَظَرْتُ إِلَيْهَا وَ قَدْ مَالَتْ لِتَغْرِفَ مِنَ النَّهَرِ فَمَالَ الشَّجَرُ مَعَهَا فَاغْتَرَفَتْ ثُمَّ نَاوَلَتْهُ فَشَرِبَ ثُمَّ نَاوَلَهَا وَ أَوْمَأَ إِلَيْهَا فَمَالَتْ لِتَغْرِفَ فَمَالَتِ الشَّجَرَهُ مَعَهَا فَاغْتَرَفَتْ ثُمَّ نَاوَلَتْهُ فَنَاوَلَنِي فَشَرِبْتُ فَمَا رَأَيْتُ شَرَاباً كَانَ أَلْيَنَ مِنْهُ وَ لَا أَلَذَّ مِنْهُ وَ كَانَتْ رَائِحَتُهُ رَائِحَهَ الْمِسْكِ فَنَظَرْتُ فِي الْكَأْسِ فَإِذَا فِيهِ ثَلَاثَهُ أَلْوَانٍ مِنَ الشَّرَابِ فَقُلْتُ لَهُ جُعِلْتُ فِدَاكَ مَا رَأَيْتُ كَالْيَوْمِ قَطُّ وَ لَا كُنْتُ أَرَى أَنَّ الْأَمْرَ هَكَذَا فَقَالَ لِي هَذَا أَقَلُّ مَا أَعَدَّهُ اللَّهُ لِشِيعَتِنَا إِنَّ الْمُؤْمِنَ إِذَا تُوُفِّيَ صَارَتْ رُوحُهُ إِلَى هَذَا النَّهَرِ وَ رَعَتْ فِي رِيَاضِهِ وَ شَرِبَتْ مِنْ شَرَابِهِ وَ إِنَّ عَدُوَّنَا إِذَا تُوُفِّيَ صَارَتْ رُوحُهُ إِلَى وَادِي بَرَهُوتَ فَأُخْلِدَتْ فِي عَذَابِهِ وَ أُطْعِمَتْ مِنْ زَقُّومِهِ وَ أُسْقِيَتْ مِنْ حَمِيمِهِ فَاسْتَعِيذُوا بِاللَّهِ مِنْ ذَلِكَ الْوَادِي.

ص: ۲۸۷

۱- فی المصدر بعد ذلک: أی استولی الی السماء و الملائکه اه. م.

۲- بفتح الباء و تشدید القاف

۳- فی نسخه: و رأیت حافاته علیها شجر.

**[ترجمه]اختصاص، بصائر الـدرجات: عبدالله بن سـنان گويد: از امام صادق عليه السـلام درباره ى حوض كوثر سوال كردم. حضرت فرمود: حوضى است كه وسعت آن از بصرى (در راه شام) تا صنعا (در يمن) است، آيا دوست دارى آن را ببينى؟

گفتم:بله. ابن سـنان گويد: حضـرت دست مرا گرفت، و به بيرون مدينه برد، سـپس با پاى مباركش به زمين زد، من نگاه كردم نهرى را ديدم كه از يک طرف آن آبى جارى است از يخ سـفيدتر، و در طرف ديگر آن شـيرى سفيدتر از يخ، و در وسط آن شرابى كه از ياقوت زيباتر است، و من تا به آن روز چيزى زيباتر از آن شرابى كه بين شير و آب بود هرگز نديده بودم.

عرض كردم: فدايت شوم؛ اين از كجا سرچشـمه مى گيرد؟ و منبع آن از كجا است؟ حضـرت فرمود: اين ها چشـمه هايى است كه خداوند آن ها را در كتابش ذكر نموده است، اين ها چشـمه اى از آب، و چشمه اى از شير، و چشمه اى از شراب است كه جايگاهش در بهشت است و در اين نهر جاريند.

و من در كنـاره هـاى آن نهر درخت هـايى ديـدم كه دختران بهشتى بـا موهـايى آويزان كنارشـان بود، كه به زيبايى آن هرگز نديده بودم، و در دست هر كدام جامى بود كه زيباتر از آن هرگز نديده بودم، و آن ها از جام هاى دنيا نيستند.

پس حضـرت به يكى از آنان نزديک شـد و به او اشاره كرد كه آبش بدهـد، من به او نگاه كردم، ديـدم خم شد تا از نهر آب بردارد درخت نيز با او خم شـد، از آب برداشت سـپس به حضـرت تقديم نمود، حضـرت جام را از دست او گرفت و آشاميد، سپس ظرف را به او برگردانيـد، و به او اشاره كرد او خم شـد تا از نهر آب بردارد درخت نيز با او خم شـد، از آب برداشت، و ظرف را به او داد، حضـرت ظرف را به من داد من آشاميـدم، هرگز شـرابى گـواراتر و لذيـذتر از آن نخـورده بـودم، و بـوى و رايحه ى آن مانند رايحه و بوى مشک بود، و من در جام نظرى افكندم در او سه رنگ ديدم.

به حضـرت عرض كردم: فـدايت شوم؛ من هرگز ماننـد اين روز نديـدم و گمان نمى كردم كه قضـيه اين چنين است. حضـرت فرمود: اين كمترين چيزى است كه خداونـد براى شـيعيان مـا آمـاده كرده است. همانـا مومن هرگاه بميرد، روحش به كنار اين نهر منتقل مى شود، و در مرغزارها و باغهايش مى خورد و از شـرابش مى نوشد. و همانا دشـمن ما هرگاه بميرد روحش به دره ى برهوت برده مى شود و براى هميشه در آن عذاب مى شود، و از زقومش (كه غذاى بسيار تلخ و بد طعمى است) مى خورد، و از آب بسـيار داغ و جوشـانش مى آشامـد. پس از (عـذاب) آن دره بـه خـدا پنـاه ببريـد - . اختصـاص: ۳۲۱ ، بصـائر الدرجات:۳۷۴ - .

ص: ۲۸۷

**[ترجمه]

«۱۰»

مـل، كامل الزيارات مُحَمَّدٌ الْحِمْيَرِيُّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ سُلَيْمَانَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خَالِدٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ حَمَّادٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ الْأَصَمِّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ بَكْرٍ الْأَرَّجَانِيِّ قَالَ: صَحِبْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام فِي طَرِيقِ مَكَّةَ مِنَ الْمَدِينَةِ فَنَزَلْنَا مَنْزِلًا يُقَالُ لَهُ

عُسْفَانُ ثُمَّ مَرَرْنَا بِجَبَلٍ أَسْوَدَ عَنْ يَسَارِ الطَّرِيقِ مُوحِشٍ فَقُلْتُ لَهُ يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ مَا أَوْحَشَ هَذَا الْجَبَلَ مَا رَأَيْتُ فِي الطُّرُقِ مِثْلَ هَذَا فَقَالَ لِي يَا ابْنَ بَكْرٍ تَدْرِي أَيُّ جَبَلٍ هَذَا قُلْتُ لَا قَالَ هَذَا جَبَلٌ يُقَالُ لَهُ الْكَمَدُ وَ هُوَ عَلَى وَادٍ مِنْ أَوْدِيَةِ جَهَنَّمَ وَ فِيهِ قَتَلَهُ أَبِي الْحُسَيْنِ عليه السلام اسْتَوْدَعَهُمْ فِيهِ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهِمْ مِيَاهُ جَهَنَّمَ مِنَ الْغِسْلِينِ وَ الصَّدِيدِ وَ الْحَمِيمِ وَ مَا يَخْرُجُ مِنْ جُبِّ الْحَوَى (۱)وَ مَا يَخْرُجُ مِنَ الْفَلَقِ مِنْ آثَامٍ (۲) وَ مَا يَخْرُجُ مِنْ طِينَةِ الْخَبَالِ وَ مَا يَخْرُجُ مِنْ جَهَنَّمَ وَ مَا يَخْرُجُ مِنْ لَظَى مِنَ الْحُطَمَةِ وَ مَا يَخْرُجُ مِنْ سَقَرَ وَ مَا يَخْرُجُ مِنَ الْجَحِيمِ وَ مَا يَخْرُجُ مِنَ الْهَاوِيَةِ وَ مَا يَخْرُجُ مِنَ السَّعِيرِ وَ فِي نُسْخَةٍ أُخْرَى وَ مَا يَخْرُجُ مِنْ جَهَنَّمَ وَ مَا يَخْرُجُ مِنْ لَظَى وَ مِنَ الْحُطَمَةِ وَ مَا يَخْرُجُ مِنْ سَقَرَ وَ مَا يَخْرُجُ مِنَ الْحَمِيمِ وَ مَا مَرَرْتُ بِهَذَا الْجَبَلِ فِي سَفَرِي فَوَقَفْتُ بِهِ إِلَّا رَأَيْتُهُمَا يَسْتَغِيثَانِ إِلَيَّ وَ إِنِّي لَأَنْظُرُ إِلَى قَتَلَهِ أَبِي فَأَقُولُ لَهُمَا هَؤُلَاءِ إِنَّمَا فَعَلُوا مَا أَسَّسْتُمَا لَمْ تَرْحَمُونَا إِذْ وُلِّيتُمْ وَ قَتَلْتُمُونَا وَ حَرَمْتُمُونَا وَ وَثَبْتُمْ عَلَى حَقِّنَا وَ اسْتَبْدَدْتُمْ بِالْأَمْرِ دُونَنَا فَلَا رَحِمَ اللَّهُ مَنْ يَرْحَمُكُمَا ذُوقَا وَبَالَ مَا قَدَّمْتُمَا وَ مَا اللَّهُ بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ فَقُلْتُ لَهُ جُعِلْتُ فِدَاكَ أَيْنَ مُنْتَهَى هَذَا الْجَبَلِ قَالَ إِلَى الْأَرْضِ السَّادِسَةِ وَ فِيهَا جَهَنَّمُ عَلَى وَادٍ مِنْ أَوْدِيَتِهِ عَلَيْهِ حَفَظَةٌ أَكْثَرُ مِنْ نُجُومِ السَّمَاءِ وَ قَطْرِ الْمَطَرِ وَ عَدَدِ مَا فِي الْبِحَارِ وَ عَدَدِ الثَّرَى وَ قَدْ وُكِّلَ كُلُّ مَلَكٍ مِنْهُمْ بِشَيْءٍ وَ هُوَ مُقِيمٌ عَلَيْهِ لَا يُفَارِقُهُ.

**[ترجمه]کامل الزیارات: از عبد اللّه بن بکیر ارجانیّ نقل شده، وی گفت: با حضرت ابا عبد اللّه علیه السّلام در راه مکه از مدینه همراه بودم، پس به جایی که «عسفان» نامیده می شد فرود آمدیم و سپس از کنار کوهی سیاه که در سمت چپ جاده بود و کوهی وحشت ناک به نظر می آمد عبور کردیم، محضر آن حضرت عرض کردم:

ای پسر رسول خدا! صلّی اللّه علیه و آله و سلّم، چقدر این کوه وحشت ناک است! در این راه کوهی مثل این ندیده ام. حضرت فرمودند: ای پسر بکیر، می دانی این چه کوهی است؟ عرض کردم: خیر .فرمودند: این کوهی است بنام «کمد» و آن در یک وادی از وادی های دوزخ بوده و در آن قاتلین پدرم امام حسین علیه السّلام نگه داشته شده اند، در این کوه از زیر قاتلین آب های جهنّمی جاری می باشند، این آب ها عبارتند از غسلین (آبی که از پوست و گوشت دوزخیان جاری است)، صدید (آبی که ناشی از چرک و زرد آب باشد) حمیم (عرق دوزخیان را گویند) آبی که از چاه جوی خارج می شود و آن آبی است گندیده و متعفّن، آبی که از چاه فلق در دوزخ خارج می شود و آن آبی است حاصل از چرک و خون مجرمین، آبی که از خبال یعنی چرک بدن دوزخیان جاری است، آبی که از جهنم روان است، آبی که از لظی (وادی از وادی های جهنم) بیرون می آید، آبی که از حطمه (وادی از وادی های جهنم) خارج می شود، آبی که از سقر (وادی از وادی های جهنّم) بیرون می آید آبی که از حمیم (وادی از وادی های دوزخ) خارج می شود، آبی که از هاویه (وادی از وادی های دوزخ) بیرون می آید، آبی که از سعیر (وادی از وادی های دوزخ) خارج می شود.

و من در هیچ یک از سفرهایم به این کوه عبور نکرده و نه ایستادم مگر آن که آن دو {ابوبکر و عمر} را دیدم که به من استغاثه و التماس می کردند و نیز قاتلین پدرم را مشاهده نمودم، به آن دو گفته و می گویم:

این قاتلین آن چه را که شما تأسیس کرده اید انجام داده اند، چرا وقتی زمام امور به دستتان بود به ما رحم نکرده و ما را کشتید، و از حقوق خود محروممان نمودید، و بر قتل و کشتن ما اقدام کرده و استبداد محض و کامل را به اجراء گذاردید؟ خدا رحم نکند به کسی که به شما دو نفر رحم کند، بچشید وزر و وبالی را که خود فراهمش نموده اید، و خدا نسبت به بندگانش ظالم و ستمکار نیست.

به حضرت علیه السلام عرض کردم: فدایتان شوم، پایان این کوه به کجا می رسد ؟ فرمود: تا طبقه هفتم زمین ادامه داشته، و در آن جا دوزخی است که وادی از وادی های جهنم می باشد و نگهبانانی که مستحفظ آن هستند از ستارگان آسمان و دانه های باران و قطره های آب در دریاها و از عدد خاک های در کره زمین بیشتر می باشند، هر کدام از این فرشتگان موکّل بر امری بوده که مراقب آن بوده و از آن تخلّف نمی کنند. - . کامل الزیارات: ۵۳۹ -

**[ترجمه]

بیان

تمامه فی باب غرائب أحوال الأئمه علیهم السلام و جب الحوی لعله تصحیف جب الحزن لما روی أن النبی صلی الله علیه و آله قال تَعَوَّذُوا بِاللَّهِ مِنْ جُبِّ الْحَزْنِ و هو اسم جبّ فی جهنم.

**[ترجمه]متن کامل این حدیث در کتاب شگفتی های احوال ائمه علیهم السلام بیان شده است. «و جب الحوی» ممکن است همان «جب الحزن» باشد، چرا که پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: از چاه غم و اندوه به خدا پناه ببرید، و آن نام چاهی در جهنم است.

**[ترجمه]

«۱۱»

کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بِإِسْنَادٍ لَهُ قَالَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ ع

۱- فی کامل الزیاره المطبوع: من جب الجوی، أی المتغیر المنتن.

۲- فی هامش الکامل المطبوع ، وفی روایه شیخنا المفید : وما یخرج من آثام.

شَرُّ بِئْرٍ فِی النَّارِ بَرَهُوتُ (۱)الَّذِی فِیهِ أَرْوَاحُ الْکَفَّارِ.

**[ترجمه]کافی: امیرالمومنین علیه السلام فرمود:

ص: ۲۸۸

بدترین کوه در جهنم، برهوت است که ارواح کافران در آن قرار دارد. -. کافی ۳ : ۱۲۵ -

**[ترجمه]

«۱۲»

کا، الکافی الْعِدَّهُ عَنْ سَهْلٍ وَ عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ عَنْ أَبِیهِ جَمِیعاً عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْأَشْعَرِیِّ عَنِ الْقَدَّاحِ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام قَالَ قَالَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَیْهِ شَرُّ مَاءٍ عَلَی وَجْهِ الْأَرْضِ مَاءُ بَرَهُوتَ وَ هُوَ الَّذِی بِحَضْرَمَوْتَ یَرِدُهُ هَامُ الْکُفَّارِ.

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام از پدران بزرگوارشان و ایشان از امیرالمومنین علیه السلام نقل فرمود: بدترین آبی که در روی زمین است آب بَرَهوت است و برهوت در حَضرموت است که ارواح کفار در آن جا قرار می گیرد. -. کافی ۳ : ۱۲۵ -

**[ترجمه]

«۱۳»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ النَّوْفَلِیِّ عَنِ السَّکُونِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله شَرُّ الْیَهُودِ یَهُودُ بَیْسَانَ (۲)وَ شَرُّ النَّصَارَی نَصَارَی نَجْرَانَ (۳)وَ خَیْرُ مَاءٍ عَلَی وَجْهِ الْأَرْضِ مَاءُ زَمْزَمَ وَ شَرُّ مَاءٍ عَلَی وَجْهِ الْأَرْضِ مَاءُ بَرَهُوتَ وَ هُوَ وَادٍ بِحَضْرَمَوْتَ تَرِدُ عَلَیْهِ هَامُ الْکُفَّارِ وَ صَدَاهُمْ.

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل فرمود: بدترین یهودی ها یهود «بیسان»(در شام) و بدترین نصاری، نصارای «نجران»(بین حجاز و شام و یمن) است و بهترین آب روی زمین، زمزم و بدترین آن آب برهوت وادی است در حضرموت که أرواح و أبدان کفار بر آن وارد می شود. -. کافی ۳ : ۱۲۵ -

**[ترجمه]

بیان

قال الجزری فیه لا عدوی و لا هامه الهامه الرأس و اسم طائر و هو المراد فی الحدیث و ذلک أنهم کانوا یتشاءمون بها و هی من

طير الليل و قيل هی البومه و قيل إن العرب كانت تزعم أن روح القتيل الذی لا يدرك بثاره تصير هامه فتقول اسقونی اسقونی فإذا أدرك بثاره طارت و قيل كانوا يزعمون أن عظام الميت و قيل روحه تصير هامه فتطير و يسمونه الصدی فنفاه الإسلام و نهاهم عنه انتهی و المراد بالهام و الصدی فی الخبر أرواح الكفار و إنما عبر عنها بهما لأنهم كانوا هكذا يعبرون عنها و إن كان ما زعموه فی ذلک باطلا.

**[ترجمه]جزری گوید: «لا عدوی و لا هامه»: هامه: سر او، نام پرنده که منظور در این جا نیز همان پرنده ای است که با آن فال بد می زدند، و از پرندگانی است که شب پرواز می کند، و گویند: جغد است.

گویند: عرب تصور می کرد روح مقتولی که انتقام خون او را نگرفته اند، به جغد تبدیل می شود و می گوید: مرا سیراب کنید، مرا سیراب کنید. اگر انتقام خون او گرفته شود، پرواز می کند و می رود.

و گویند: عرب تصور می کرد استخوان های مرده – و به نقلی روح میت به پرنده ای به نام صدی بدیل می شود و پرواز می کند، اما اسلام این عقیده را نفی کرده و آنان را نهی نموده است. پایان کلام جزری.

در روایت ها منظور از هام و صدر، ارواح کافران است، و تنها به این دلیل از ارواح کافران به این اسامی تعبیر شده است که خود عرب ها ارواح را چنین می نامیدند، گرچه عقیده و تصور آن ها باطل است.

**[ترجمه]

«۱۴»

کا، الکافی الْعِدَّهُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ وَ سَهْلِ بْنِ زِيَادٍ وَ عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِيهِ جَمِيعاً عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ ابْنِ رِئَابٍ عَنْ ضُرَيْسٍ الْكُنَاسِيِّ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ

ص: ۲۸۹

۱- فی النهایه: فی حدیث علیّ علیه السلام شر بئر فی الأرض برهوت. هو بفتح الباء و الراء بئر عمیقه بحضر موت لا يستطاع النزول إلی قعرها؛ و يقال: برهوت بضم الباء و سكون الراء، و تكون تاؤها علی الأول زائده، و علی الثانی أصليه انتهی. و فی القاموس: برهوت كحلزون: واد أو بئر بحضر موت. أخرجه الهروی عن علیّ علیه السلام، و أخرجه الطبرانی فی المعجم عن ابن عباس عن النبیّ صلّی اللّه علیه و آله

۲- فی القاموس: بیسان: بلده بالشام.

۳- فی النهایه: نجران: موضع معروف بين الحجاز و الشام و اليمن.

عليه السلام أَنَّ النَّاسَ يَذْكُرُونَ أَنَّ فُرَاتَنَا (۱)يَخْرُجُ مِنَ الْجَنَّهِ فَكَيْفَ هُوَ وَ هُوَ يُقْبِلُ مِنَ الْمَغْرِبِ وَ تُصَبُّ فِيهِ الْعُيُونُ وَ الْأَوْدِيَهُ قَالَ فَقَالَ أَبُو جَعْفَرٍ عليه السلام وَ أَنَا أَسْمَعُ أَنَّ لِلَّهِ جَنَّهً خَلَقَهَا اللَّهُ فِي الْمَغْرِبِ وَ مَاءُ فُرَاتِكُمْ هَذِهِ يَخْرُجُ مِنْهَا (۲)وَ إِلَيْهَا تَخْرُجُ أَرْوَاحُ الْمُؤْمِنِينَ مِنْ حُفَرِهِمْ عِنْدَ كُلِّ مَسَاءٍ فَتَسْقُطُ عَلَى ثِمَارِهَا وَ تَأْكُلُ مِنْهَا وَ تَتَنَعَّمُ فِيهَا وَ تَتَلَاقَى وَ تَتَعَارَفُ فَإِذَا طَلَعَ الْفَجْرُ هَاجَتْ مِنَ الْجَنَّهِ فَكَانَتْ فِي الْهَوَاءِ فِيمَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ تَطِيرُ ذَاهِبَهً وَ جَائِيَهً وَ تَعْهَدُ حُفَرَهَا إِذَا طَلَعَتِ الشَّمْسُ وَ تَتَلَاقَى فِي الْهَوَاءِ وَ تَتَعَارَفُ قَالَ وَ إِنَّ لِلَّهِ نَاراً فِي الْمَشْرِقِ خَلَقَهَا لِيُسْكِنَهَا أَرْوَاحَ الْكُفَّارِ وَ يَأْكُلُونَ مِنْ زَقُّومِهَا وَ يَشْرَبُونَ مِنْ حَمِيمِهَا لَيْلَهُمْ فَإِذَا طَلَعَ الْفَجْرُ هَاجَتْ إِلَى وَادٍ بِالْيَمَنِ يُقَالُ لَهُ بَرَهُوتُ أَشَدُّ حَرّاً مِنْ نِيرَانِ الدُّنْيَا كَانُوا فِيهِ يَتَلَاقَوْنَ وَ يَتَعَارَفُونَ فَإِذَا كَانَ الْمَسَاءُ عَادُوا إِلَى النَّارِ فَهُمْ كَذَلِكَ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَهِ قَالَ قُلْتُ أَصْلَحَكَ اللَّهُ مَا حَالُ الْمُوَحِّدِينَ الْمُقِرِّينَ بِنُبُوَّهِ مُحَمَّدٍ صلى الله عليه و آله مِنَ الْمُسْلِمِينَ الْمُذْنِبِينَ الَّذِينَ يَمُوتُونَ وَ لَيْسَ لَهُمْ إِمَامٌ وَ لَا يَعْرِفُونَ وَلَايَتَكُمْ فَقَالَ أَمَّا هَؤُلَاءِ فَإِنَّهُمْ فِي حُفَرِهِمْ لَا يَخْرُجُونَ مِنْهَا فَمَنْ كَانَ مِنْهُمْ لَهُ عَمَلٌ صَالِحٌ وَ لَمْ تَظْهَرْ مِنْهُ عَدَاوَهٌ فَإِنَّهُ يُخَدُّ لَهُ خَدٌّ إِلَى الْجَنَّهِ الَّتِي خَلَقَهَا اللَّهُ فِي الْمَغْرِبِ فَيَدْخُلُ عَلَيْهِ مِنْهَا الرَّوْحُ فِي حُفْرَتِهِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَهِ فَيَلْقَى اللَّهَ فَيُحَاسِبُهُ بِحَسَنَاتِهِ وَ سَيِّئَاتِهِ فَإِمَّا إِلَى الْجَنَّهِ أَوْ إِلَى نَارٍ فَهَؤُلَاءِ مَوْقُوفُونَ لِأَمْرِ اللَّهِ قَالَ وَ كَذَلِكَ يَفْعَلُ اللَّهُ بِالْمُسْتَضْعَفِينَ وَ الْبُلْهِ وَ الْأَطْفَالِ وَ أَوْلَادِ الْمُسْلِمِينَ الَّذِينَ لَمْ يَبْلُغُوا الْحُلُمَ فَأَمَّا النُّصَّابُ مِنْ أَهْلِ الْقِبْلَهِ فَإِنَّهُمْ يُخَدُّ لَهُمْ خَدٌّ إِلَى النَّارِ الَّتِي خَلَقَهَا اللَّهُ فِي الْمَشْرِقِ فَيَدْخُلُ عَلَيْهِمْ مِنْهَا اللَّهَبُ وَ الشَّرَرُ وَ الدُّخَانُ وَ فَوْرَهُ الْحَمِيمِ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَهِ ثُمَّ مَصِيرُهُمْ إِلَى الْحَمِيمِ ثُمَّ فِي النَّارِ يُسْجَرُونَ ثُمَّ قِيلَ

۱- الفرات نهر عظیم مبدأ نبعه فی أرمینیه إحدی الممالک الجمهوریه فی روسیا، ثمّ یجری فی جبال طوروس من ترکیا، ثمّ یجتاز السوریه و العراق، ثمّ یتّحد بدجله فیکون منهما شط العرب فینصب فی بحر العمان؛ و للتوراه الموجوده عنایه فی شأن هذا النهر و تبریکه و تقدیسه و انها من انهار الجنه؛ و هذا ممّا یؤکد احتمال الدس فی هذه الروایه و ما یقرب منها مضمونا، و لو کانت صحیحه مقبوله کان المراد بکون جنه الدنیا فی ارمینیه مثال کون نار الدنیا فی برهوت؛ و الجنه و النار فی حفره القبر کنایه عن نحو من التعلق بها. ط.

۲- فی المصدر: و ماء فراتکم یخرج منها. م.

لَهُمْ أَيْنَ ما كُنْتُمْ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَيْنَ إِمَامُكَمُ الَّذِی اتَّخَذْتُمُوهُ دُونَ الْإِمَامِ الَّذِی جَعَلَهُ اللَّهُ لِلنَّاسِ إِمَاماً.

**[ترجمه]کافی: ضریس کنانی گوید: از حضرت باقر علیه السلام پرسیدم:

مردم (مقصود اهل سنت است) می گویند آب فرات از بهشت خارج می شود. چگونه می شود درست باشد در صورتی که این آب از مغرب جاری است (یعنی سر چشمه اش مغرب زمین است) و در بین راه چشمه ها و جویبارهای دیگری به آن ریخته می شود؟ حضرت فرمودند: بلی من هم شنیده ام (مقصود شنیدن از پدران و اجدادشان می باشد) که خداوند در مغرب زمین بهشتی خلق فرموده و آب فرات شما از آن خارج می گردد، و ارواح مؤمنین عصر هر روز به آن بهشت می روند و از میوه های آن می خورند و از نعمت های دیگر خداوند بهره می گیرند، و همدیگر را ملاقات می کنند و چون فجر صادق طلوع کند از آن خارج می شوند. و در هوا میان آسمان و زمین بپرند و رفت و آمد کنند و چون خورشید برآید، به گور خود رسند و در هوا با هم ملاقات نمایند و همدیگر را بشناسند.

و فرمود: و خدا را دوزخی است در مشرق که آن را برای جایگاه کفار آفریده؛ که شبانه در آن از زقّوم بخورند و از حمیم بنوشند، و چون سپیده بدمد به سرزمینی در یمن بجهند به نام برهوت، که از همه ی آتش های دنیا گرم تر است، و در آن با هم ملاقات کنند و همدیگر را بشناسند و چون شب شود به آتش بازگردند، و پیوسته چنین باشند تا روز قیامت.

به حضرت باقر علیه السّلام عرض کردم: فدایت شوم، افرادی هستند که به وحدانیّت خداوند عزّوجلّ اقرار و اعتراف نموده اند و به نبوّت محمّد صلّی الله علیه و آله و سلّم اقرار کرده اند ولی به ولایت شما آشنا نشده اند، و از گناه کارانی هستند که می میرند و امامی ندارند ؛ حال آن ها چگونه است؟

حضرت فرمودند: این افراد را در قبرهای خود نگاه می دارند به طوری که خارج نمی شوند. از میان آن ها افرادی که اعمال صالحه انجام داده اند و نسبت به ما از آن ها عداوتی بروز ننموده است، از زیر قبور آنان نقبی می کشند تا بهشتی که پروردگار در مغرب خلق فرموده است، و از این راه رَوح از آن بهشت پیوسته در این قبور می آید تا روز قیامت و تا این که خدا را ملاقات کنند، پس خداوند به حساب آنان رسیدگی فرموده و یا به بهشت و یا به دوزخ بفرستد ؛ این افراد هستند که منتظر امر خدا هستند.

حضرت فرمودند: و به همین کیفیّت رفتار می شود با مستضعفین و افرادی که أبله هستند و اطفال، و فرزندانی از مسلمین که بالغ نشده اند.

اما ناصبیان (دشمنان اهل بیت) که اهل قبله هستند، برای آن ها هم خطّی از قبر (جایگاه برزخی او) به طرف دوزخ کشیده می شود. این دوزخ را خداوند در مشرق خلق کرده است، و از آن دوزخ شعله های آتش و دود و گرمی به قبرش وارد می گردد و او را معذّب می کند، و بعد از این هم راه آن ها به جهنم(جهنّم اخروی) ختم می شود، «و در آن جا نگهداری می گردند

و به آن ها می گویند: کجاست آن چه را غیر از خدا می خواندید» - . اعراف / ۳۷ - ، کجا هست آن امامی که خود اختیار کردید و امام منصوب از طرف خدا را رها نمودید. - . کافی ۳ : ۱۲۶ -

**[ترجمه]

«۱۵»

کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِی یَحْیَی الْوَاسِطِیِّ عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِنَا عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: إِنَّ مِنْ وَرَاءِ الْیَمَنِ وَادِیاً یُقَالُ لَهُ وَادِی بَرَهُوتَ وَ لَا یُجَاوِرُ ذَلِکَ الْوَادِیَ إِلَّا الْحَیَّاتُ السُّودُ وَ الْبُومُ مِنَ الطَّیْرِ فِی ذَلِکَ الْوَادِی بِئْرٌ یُقَالُ لَهَا بَلَهُوتُ یُغْدَی وَ یُرَاحُ إِلَیْهَا بِأَرْوَاحِ الْمُشْرِکِینَ یُسْقَوْنَ مِنْ مَاءِ الصَّدِیدِ.

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام فرموده است : پشت یمن بیابانی است که به آن وادی حضرموت می گویند، در این بیابان از جانداران به جز مارهای سیاه و جغد، موجود زنده دیگری یافت نمی شود. سپس فرمود: در این بیابان چاهی است که به آن «بلهوت» می گویند، این بیابان محل سکونت ارواح مشرکین است، آن ها به آن چاه رفت و آمد می کنند و از آب آن چاه که مانند چرک و خون است، می آشامند. - . کافی ۸ : ۲۶۱ -

**[ترجمه]

«۱۶»

فس، تفسیر القمی أَبِی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ النَّضْرِ عَنْ عَمْرِو بْنِ شِمْرٍ عَنْ جَابِرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَی النَّبِیِّ صلی الله علیه و آله فَقَالَ یَا رَسُولَ اللَّهِ رَأَیْتُ أَمْراً عَظِیماً فَقَالَ وَ مَا رَأَیْتَ قَالَ کَانَ لِی مَرِیضٌ وَ نُعِتَ لَهُ مِنْ مَاءِ بِئْرِ الْأَحْقَافِ یُسْتَشْفَی بِهِ فِی بَرَهُوتَ (۱)قَالَ فَتَهَیَّأْتُ وَ مَعِی قِرْبَةٌ وَ قَدَحٌ لِآخُذَ (۲)مِنْ مَائِهَا وَ أَصُبَّ فِی الْقِرْبَةِ إِذَا شَیْ ءٌ قَدْ هَبَطَ مِنْ جَوِّ السَّمَاءِ کَهَیْئَةِ السِّلْسِلَةِ وَ هُوَ یَقُولُ یَا هَذَا اسْقِنِی السَّاعَةَ أَمُوتُ فَرَفَعْتُ رَأْسِی وَ رَفَعْتُ إِلَیْهِ الْقَدَحَ لِأَسْقِیَهُ فَإِذَا رَجُلٌ فِی عُنُقِهِ سِلْسِلَةٌ فَلَمَّا ذَهَبْتُ أُنَاوِلُهُ الْقَدَحَ اجْتُذِبَ حَتَّی عُلِّقَ بِالشَّمْسِ ثُمَّ أَقْبَلْتُ عَلَی الْمَاءِ أَغْتَرِفُ إِذْ أَقْبَلَ الثَّانِیَةَ وَ هُوَ یَقُولُ الْعَطَشَ الْعَطَشَ یَا هَذَا اسْقِنِی السَّاعَةَ أَمُوتُ فَرَفَعْتُ الْقَدَحَ لِأَسْقِیَهُ فَاجْتُذِبَ حَتَّی عُلِّقَ بِعَیْنِ الشَّمْسِ (۳)حَتَّی فُعِلَ ذَلِکَ الثَّالِثَةَ وَ شَدَدْتُ قِرْبَتِی وَ لَمْ أَسْقِهِ فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله ذَاکَ قَابِیلُ بْنُ آدَمَ قَتَلَ أَخَاهُ وَ هُوَ قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ وَ الَّذِینَ یَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لا یَسْتَجِیبُونَ لَهُمْ بِشَیْ ءٍ إِلَّا کَباسِطِ کَفَّیْهِ إِلَی الْماءِ لِیَبْلُغَ فاهُ وَ ما هُوَ بِبالِغِهِ وَ ما دُعاءُ الْکافِرِینَ إِلَّا فِی ضَلالٍ (۴)

۱- فی المصدر: نستسقی فی برهوت. م.

۲- فی المصدر: قال: فانتهیت و معی قربه لاخذ اه. م.

۳- فی المصدر: علق بالشمس. م.

۴- یشکل الخبر بأن ما ذکر فیه من القصه اولا لا ینطبق علی ما ذکر من الآیه أخیرا، علی أن أخبار تعذیب قابیل فی عین الشمس و منها هذا الخبر موضوعه و سنبین ذلک إن شاء اللّه فیما سیجی ء من قصه هابیل و قابیل من کتاب قصص الأنبیاء. ط.

**[ترجمه]تفسیر قمی: امام باقر علیه السلام فرمود: مردی به حضور پیامبرصلی الله علیه و آله آمد و گفت: ای رسول خدا، چیز عظیمی را دیدم. فرمود: چه چیزی را دیده ای؟ گفت: مریضی داشتم، گفتند برایش از آب چاه احقاف (منطقه ای در شمال یمن) که مردم از آن شفا می جویند، در صحرای برهوت، بیاور. پس آماده شده و رفتم، مشک و کاسه ای به همراه داشتم تا خواستم از آب آن بردارم و مشک را پرکنم ناگهان چیزی از آسمان با صدای شبیه (صدای) زنجیر افتاد و می گفت: ای تو، سیرابم کن اَلان می میرم. سرم را بلند کردم، کاسه را به طرفش بردم تا سیرابش کنم، دیدم مردی است زنجیری در گردنش. رفتم کاسه را به او بدهم، کشیده شد تا به چشمه خورشید آویخته گشت. برگشتم از آب (برای مشکم) بردارم، ناگهان بار دوم آمد و می گفت: تشنگی، تشنگی، ای تو، سیرابم کن السّاعه می میرم کاسه را برداشتم تا سیرابش کنم باز برداشته شد و به سوی بالا کشیده شد، تا به چشمه خورشید رسید. سه بار این ماجرا تکرار شد. من دهانه مشکم را بستم و سیرابش نکردم.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: آن قابیل پسر آدم است که برادرش را کشت. و این است سخن خداوند که می فرماید: «مانند کسی هستند که دستان خود را باز کرده تا آب به دهانش برسد و هرگز نخواهد رسید. و دعای کافران جز در گمراهی نیست». - . تفسیر قمی ۱ : ۳۶۲ -

ص: ۲۹۱

**[ترجمه]

بیان

سیأتی أمثال هذا الخبر بطرق متعدده فی أبواب أحوال الأئمه علیهم السلام و باب أحوال أولاد آدم علیه السلام و غیرها.

**[ترجمه]روایت هایی از این قبیل با نقل های مختلف در باب احوال ائمه علیهم السلام و نیز در باب احوال فرزندان آدم علیه السلام و دیگر باب ها بیان می شود.

**[ترجمه]

«۱۷»

یر، بصائر الدرجات مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَیْنِ عَنِ الْبَزَنْطِیِّ عَنْ عَبْدِ الْکَرِیمِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام قَالَ: جَاءَ أَعْرَابِیٌّ إِلَی أَبِی جَعْفَرٍ علیه السلام فَقَالَ مِنْ أَیْنَ جِئْتَ یَا أَعْرَابِیُّ قَالَ مِنَ الْأَحْقَافِ أَحْقَافِ عَادٍ قَالَ رَأَیْتُ وَادِیاً مُظْلِماً فِیهِ الْهَامُ وَ الْبُومُ لَا یُبْصَرُ قَعْرُهُ قَالَ وَ تَدْرِی مَا ذَاکَ الْوَادِی قَالَ لَا وَ اللَّهِ مَا أَدْرِی قَالَ ذَاکَ بَرَهُوتُ فِیهِ نَسَمَهُ (۱) کُلِّ کَافِرٍ (۲)

**[ترجمه]بصائر الدرجات: امام باقر علیه السلام فرمود: مردی اعرابی خدمت امام باقر علیه السلام آمد، حضرت علیه السلام فرمود: ای اعرابی، از کجا آمده ای؟ گفت: از احقاف، احقاف عاد آمده ام، و گفت: وادی سیاه و تاریکی را دیدم که بوم ها و جغدها در آن بودند و به اندازه ای بزرگ بود که پایان آن دیده نمی شد. حضرت علیه السلام فرمود: آیا می دانی آن چه

وادی است؟ عرض کرد: سوگند به خدا، نمی دانم. حضرت علیه السلام فرمود: آن وادی برهوت است که روح هر کافری در آن است. -. بصائر الدرجات: ۴۶۲ -

**[ترجمه]

«۱۸»

کِتَابُ زَیْدٍ النَّرْسِیِّ، عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ سَمِعْتُهُ یَقُولُ إِذَا کَانَ یَوْمُ الْجُمُعَهِ وَ یَوْمَا الْعِیدَیْنِ أَمَرَ اللَّهُ رِضْوَانَ خَازِنَ الْجِنَانِ أَنْ یُنَادِیَ فِی أَرْوَاحِ الْمُؤْمِنِینَ وَ هُمْ فِی عَرَصَاتِ الْجِنَانِ أَنَّ اللَّهَ قَدْ أَذِنَ لَکُمُ الْجُمُعَهَ بِالزِّیَارَهِ إِلَی أَهَالِیکُمْ وَ أَحِبَّائِکُمْ مِنْ أَهْلِ الدُّنْیَا ثُمَّ یَأْمُرُ اللَّهُ رِضْوَانَ أَنْ یَأْتِیَ لِکُلِّ رُوحٍ بِنَاقَهٍ مِنْ نُوقِ الْجَنَّهِ عَلَیْهَا قُبَّهٌ مِنْ زَبَرْجَدٍ خَضْرَاءَ غِشَاؤُهَا مِنْ یَاقُوتَهٍ رَطْبَهٍ صَفْرَاءَ عَلَی النُّوقِ جِلَالٌ وَ بَرَاقِعُ مِنْ سُنْدُسِ الْجِنَانِ وَ إِسْتَبْرَقِهَا فَیَرْکَبُونَ تِلْکَ النُّوقَ عَلَیْهِمْ حُلَلُ الْجَنَّهِ مُتَوَّجُونَ بِتِیجَانِ الدُّرِّ الرَّطْبِ تُضِی ءُ کَمَا تُضِی ءُ الْکَوَاکِبُ الدُّرِّیَّهُ فِی جَوِّ السَّمَاءِ مِنْ قُرْبِ النَّاظِرِ إِلَیْهَا لَا مِنَ الْبُعْدِ فَیَجْتَمِعُونَ فِی الْعَرْصَهِ ثُمَّ یَأْمُرُ اللَّهُ جَبْرَئِیلَ مِنْ أَهْلِ السَّمَاوَاتِ أَنْ یَسْتَقْبِلُوهُمْ فَتَسْتَقْبِلُهُمْ مَلَائِکَهُ کُلِّ سَمَاءٍ وَ تُشَیِّعُهُمْ مَلَائِکَهُ کُلِّ سَمَاءٍ إِلَی السَّمَاءِ الْأُخْرَی فَیَنْزِلُونَ بِوَادِی السَّلَامِ وَ هُوَ وَادٍ بِظَهْرِ الْکُوفَهِ ثُمَّ یَتَفَرَّقُونَ فِی الْبُلْدَانِ وَ الْأَمْصَارِ حَتَّی یَزُورُوا أَهَالِیَهُمُ الَّذِینَ کَانُوا مَعَهُمْ فِی دَارِ الدُّنْیَا وَ مَعَهُمْ مَلَائِکَهٌ تَصْرِفُونَ وُجُوهَهُمْ عَمَّا یَکْرَهُونَ النَّظَرَ إِلَیْهِ إِلَی مَا یُحِبُّونَ (۳)وَ یَزُورُونَ حُفَرَ الْأَبْدَانِ حَتَّی مَا إِذَا صَلَّی النَّاسُ وَ رَاحَ أَهْلُ الدُّنْیَا إِلَی مَنَازِلِهِمْ مِنْ مُصَلَّاهُمْ نَادَی فِیهِمْ جَبْرَئِیلُ بِالرَّحِیلِ إِلَی غُرُفَاتِ الْجِنَانِ فَیَرْحَلُونَ قَالَ فَبَکَی رَجُلٌ فِی الْمَجْلِسِ فَقَالَ جُعِلْتُ فِدَاکَ هَذَا لِلْمُؤْمِنِ فَمَا حَالُ الْکَافِرِ فَقَالَ أَبُو

۱- النسمه: الروح.

۲- اسقط رحمه اللّه صدر الخبر و ذیله. م.

۳- فی کتاب زید النرسی المطبوع: فیصرفون وجوههم عما یکرهون النظر إلیه إلی ما یحبون.

عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَبْدَانٌ مَلْعُونَهٌ تَحْتَ الثَّرَی فِی بِقَاعِ النَّارِ وَ أَرْوَاحٌ خَبِیثَهٌ مَسْکُونَهٌ بِوَادِی بَرَهُوتَ مِنْ بِئْرِ الْکِبْرِیتِ فِی مُرَکَّبَاتِ الْخَبِیثَاتِ الْمَلْعُونَاتِ یُؤَدِّی ذَلِکَ الْفَزَعَ وَ الْأَهْوَالَ إِلَی الْأَبْدَانِ الْمَلْعُونَهِ الْخَبِیثَهِ تَحْتَ الثَّرَی فِی بِقَاعِ النَّارِ فَهِیَ بِمَنْزِلَهِ النَّائِمِ إِذَا رَأَی الْأَهْوَالَ فَلَا تَزَالُ تِلْکَ الْأَبْدَانُ فَزِعَهً زَعِرَهً وَ تِلْکَ الْأَرْوَاحُ مُعَذَّبَهً بِأَنْوَاعِ الْعَذَابِ فِی أَنْوَاعِ الْمُرَکَّبَاتِ الْمَسْخُوطَاتِ الْمَلْعُونَاتِ الْمَصْفُوفَاتِ (۱)مَسْجُونَاتٍ فِیهَا لَا تَرَی رَوْحاً وَ لَا رَاحَهً إِلَی مَبْعَثِ قَائِمِنَا فَیَحْشُرُهَا اللَّهُ مِنْ تِلْکَ الْمُرَکَّبَاتِ فَتُرَدُّ فِی الْأَبْدَانِ وَ ذَلِکَ عِنْدَ النَّشَرَاتِ (۲)فَتُضْرَبُ أَعْنَاقُهُمْ ثُمَّ تَصِیرُ إِلَی النَّارِ أَبَدَ الْآبِدِینَ وَ دَهْرَ الدَّاهِرِینَ.

**[ترجمه]کتاب زید نرسی: امام صادق علیه السلام فرمود: در روز جمعه و روز عید فطر و قربان خداوند، متعال به رضوان، خازن بهشت می فرماید: به ارواح مؤمنان [در حالی که در غرفه های بهشتی به سر می برند]ندا بدهید که خداوند به شما اجازه داده است، به زیارت خانواده و دوستان خود در دنیا بروید. سپس خداوند به رضوان امر می کند که برای هر روحی یک ناقه از ناقه های بهشتی بیاورند که بر آن قبّه ای از زبرجد سبز است و دور آن از یاقوت مرطوب زرد است؛ بر ناقه ها، پوشش ها و برقع هایی است از پرنیان نازک بهشت و حریر ستبر آن؛ پس بر آن ناقه ها سوار می شوند و حلّه های بهشتی به تن دارند و تاجهایی از درّ مرطوب به سر دارند که مانند نور افشانی ستارگان در مانند در جوّ آسمان در نزدیکی بیننده و نه دور از او نور افشانی می کنند؛ پس مؤمنان در موقف جمع می شوند؛ سپس خداوند جبرئیل را از بین اهل آسمان امر می کند ککه همگی از آنان استقبال کنند؛ پس ملائکه هر آسمانی از آنان استقبال می کنند و ملائکه هر آسمانی تا آسمان دیگر آنان را مشایعت می کنند؛ پس آنان در وادی السلام که منطقه ای در پشت کوفه است فرود می آیند، سپس در شهرها پراکنده می شوند تا با اهل خود که در دنیا با آنان بودند دیدار کنند و ملائکه ای با ایشان هستند که روهای ایشان را از آن چه بر دیدنش کراهت دارند به آن چه دوست دارند ببینند منصرف می گردانند و گورستان ها را نیز زیارت می کنند، تا این که وقتی مردم نماز خواندند و اهل دنیا از مصلای خود به منازلشان رفتند، جبرئیل بر آنان ندای کوچ به غرفه های بهشتی می دهد و آنان سوار می شوند؛ راوی می گوید: پس مردی در مجلس گریست و عرض کرد: فدایت شوم! این حال مؤمن است؛ کافر در چه وضع است؟ امام صادق علیه السلام فرمود:

ص: ۲۹۲

آنان بدن هایی نفرین شده در زیر خاک و در بقعه های آتش هستند و ارواحی خبیث که در وادی برهوت در چاه کبریت ساکن هستند در بدن های مثالی که خبیث و ملعون هستند و آن ترس و هراس ها به بدن های ملعون و خبیث زیر خاک می رسد و آن بدن ها به منزله شخص خوابی است که خواب ترسناک می بیند؛ پس پیوسته آن بدن ها هراسان و وحشت زده هستند و آن ارواح به انواع عذاب معذب هستند در انواع بدن های مثالی مورد خشم و ملعون و صف کشیده و محبوس هستند در ابدان مثالی و روح و راحتی ندارند تا قائم ما بر انگیخته شود؛ پس خدا آن ارواح را از آن بدنهای مثالی بر می انگیزد و به بدنها بر می گرداند و آن به هنگام زنده شدن است و گردنهای آنان زده می شود و سپس تا ابد الدهر و روزگار جاودان در آتش قرار می گیرند. - . الاصول السته عشر: ۴۳ -

**[ترجمه]

بیان

ظاهره كون أرواح السعداء فی عالم البرزخ فی الجنه التی فی السماء و یمکن تخصیصها ببعض المقربین و المراد بالمرکبات الخبیثات الأجساد المثالیه المناسبه لأرواحهم الملعونه و یدل علی أن للأجساد الأصلیه أیضا حظّا من العذاب.

**[ترجمه]ظاهرا ارواح سعادتمندان در عالم برزخ در بهشتی در آسمان قرار دارد، و ممکن این بهشت تنها به مقربان درگه الهی اختصاص داشته باشد. منظور از «المرکبات الخبیثات» بدن های مثالی ارواح ملعون است، و بر این دلالت دارد که بدن های اصلی آنان نیز عذاب می کشند.

**[ترجمه]

باب ۱۰ ما یلحق الرجل بعد موته من الأجر

الأخبار

«۱»

ل، الخصال أَبِی عَنِ الْحِمْیَرِیِّ عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنِ ابْنِ مَحْبُوبٍ عَنِ ابْنِ رِئَابٍ عَنِ الْحَلَبِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: لَیْسَ یَتْبَعُ الرَّجُلَ بَعْدَ مَوْتِهِ مِنَ الْأَجْرِ إِلَّا ثَلَاثُ خِصَالٍ صَدَقَةٌ أَجْرَاهَا فِی حَیَاتِهِ فَهِیَ تَجْرِی بَعْدَ مَوْتِهِ إِلَی یَوْمِ الْقِیَامَهِ صَدَقَةً مَوْقُوفَةً لَا تُورَثُ أَوْ سُنَّةُ هُدًی سَنَّهَا وَ کَانَ یَعْمَلُ بِهَا وَ عَمِلَ بِهَا مِنْ بَعْدِهِ غَیْرُهُ أَوْ وَلَدٌ صَالِحٌ یَسْتَغْفِرُ لَهُ.

**[ترجمه]خصال: امام صادق علیه السلام فرمود: هر گاه فرزند آدم بمیرد عمل او قطع می شود، مگر از سه چیز: صدقه ی که در دوران زندگی خود آن را خارج کرده و پس از مرگش و تا روز قیامت ادامه دارد، و روش پسندیده و هدایت گری که پس از مرگش بدان عمل شود، یا فرزند شایسته ای که برای او دعاء کند. - . خصال: ۱۵۱ -

**[ترجمه]

«۲»

ل أَبِی عَنْ سَعْدٍ عَنِ الْیَقْطِینِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ شُعَیْبٍ عَنِ الْهَیْثَمِ عَنْ أَبِی کَهْمَشٍ (۳)عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: سِتُّ خِصَالٍ یَنْتَفِعُ بِهَا الْمُؤْمِنُ مِنْ بَعْدِ مَوْتِهِ وَلَدٌ

۱- فی کتاب زید النرسی المطبوع: المصفدات.

۲- فی کتاب زید النرسی المطبوع: النشرات النبشات خ ل.

۳- هکذا فی النسخ و لکن الصحیح الهیثم أبی کهمس.

صَالِحٌ يَسْتَغْفِرُ لَهُ وَ مُصْحَفٌ يُقْرَأُ فِيهِ وَ قَلِيبٌ (۱)يَحْفِرُهُ وَ غَرْسٌ يَغْرِسُهُ وَ صَدَقَةُ مَاءٍ يُجْرِيهِ وَ سُنَّةٌ حَسَنَةٌ يُؤْخَذُ بِهَا بَعْدَهُ.

**[ترجمه]امام صادق علیه السلام فرمود: شش چیز از مرگ مؤمن به وی می رسد: فرزند

ص: ۲۹۳

صالحی که برای وی استغفار کند و قرآن کریمی که از خود یادگار گذارده باشد و چاهی که حفر نموده و درختی که غرس و صدقه جاریه و سنت و روشی که پس از وی بدان عمل شود. - . خصال: ۱۵۱ -

**[ترجمه]

«۳»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی الْمُفِیدُ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِیدِ عَنْ أَبِیهِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ عِیسَی عَنْ یُونُسَ عَنِ السَّرِیِّ بْنِ عِیسَی عَنْ عَبْدِ الْخَالِقِ بْنِ عَبْدِ رَبِّهِ قَالَ قَالَ أَبُو عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام خَیْرُ مَا یُخَلِّفُهُ الرَّجُلُ بَعْدَهُ ثَلَاثَةٌ وَلَدٌ بَارٌّ یَسْتَغْفِرُ لَهُ وَ سُنَّةُ خَیْرٍ یُقْتَدَی بِهِ فِیهَا وَ صَدَقَةٌ تَجْرِی مِنْ بَعْدِهِ.

**[ترجمه]امالی شیخ طوسی: امام صادق علیه السلام فرمود: بهترین چیزی که انسان از خود باقی می گذارد سه چیز است: فرزند نیکی که برای او استغفار کند و روش و سنت خوبی که بدان پیروی شود و صدقه ای که پس از او جاری بماند - . امالی طوسی: ۲۳۷ - .

**[ترجمه]

«۴»

لی، الأمالی للصدوق مُحَمَّدُ بْنُ عَلِیٍّ عَنْ عَلِیِّ بْنِ إِبْرَاهِیمَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنْ مَنْصُورٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ سَالِمٍ عَنِ الصَّادِقِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ علیهما السلام قَالَ: لَیْسَ یَتْبَعُ الرَّجُلَ بَعْدَ مَوْتِهِ مِنَ الْأَجْرِ إِلَّا ثَلَاثُ خِصَالٍ صَدَقَةٌ أَجْرَاهَا فِی حَیَاتِهِ فَهِیَ تَجْرِی بَعْدَ مَوْتِهِ وَ سُنَّةُ هُدًی سَنَّهَا فَهِیَ تُعْمَلُ بِهَا بَعْدَ مَوْتِهِ وَ وَلَدٌ صَالِحٌ یَسْتَغْفِرُ لَهُ.

**[ترجمه]امالی صدوق: امام صادق علیه السلام فرمود: پس از مرگ آدمی چیزی (از زندگی) به دنبال او نمی رود به جز سه خصلت: صدقه ای که خود در مال زندگی آن را جاری کرده و پس از مرگش نیز جاری باشد، و روش پسندیده و هدایت گری که پس از مرگش بدان عمل شود، یا فرزند شایسته ای که برای او دعاء کند. - . امالی صدوق: ۳۸ -

**[ترجمه]

«۵»

سن، المحاسن أَبِی عَنْ أَبَانِ بْنِ عُثْمَانَ عَنْ مُعَاوِیَهَ بْنِ عَمَّارٍ قَالَ: قُلْتُ لِأَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام أَیُّ شَیْ ءٍ یَلْحَقُ الرَّجُلَ بَعْدَ مَوْتِهِ قَالَ یَلْحَقُهُ الْحَجُّ عَنْهُ وَ الصَّدَقَهُ عَنْهُ وَ الصَّوْمُ عَنْهُ.

ص: ۲۹۴

۱- القلیب: البئر.

**[ترجمه]محاسن: معاویه بن عمار گوید: به امام صادق علیه السلام عرض کردم: پس از مرگ آدمی چه چیز به او می رسد؟ فرمود: حج و صدقه و روزه ای که از جانب میت به جا آورده می شود. - . محاسن: ۷۲ -

ص: ۲۹۴

**[ترجمه]

أبواب المعاد و ما یتبعه و یتعلق به

باب ۱ أشراط الساعه و قصه یأجوج و مأجوج

الآیات

الأنعام: «هَلْ یَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِیَهُمُ الْمَلائِکَهُ أَوْ یَأْتِیَ رَبُّکَ أَوْ یَأْتِیَ بَعْضُ آیاتِ رَبِّکَ یَوْمَ یَأْتِی بَعْضُ آیاتِ رَبِّکَ لا یَنْفَعُ نَفْساً إِیمانُها لَمْ تَکُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ کَسَبَتْ فِی إِیمانِها خَیْراً قُلِ انْتَظِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ»(۱۵۸)

الکهف: «حَتَّی إِذا بَلَغَ بَیْنَ السَّدَّیْنِ وَجَدَ مِنْ دُونِهِما قَوْماً* لا یَکادُونَ یَفْقَهُونَ قَوْلًا قالُوا یا ذَا الْقَرْنَیْنِ إِنَّ یَأْجُوجَ وَ مَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِی الْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَکَ خَرْجاً عَلی أَنْ تَجْعَلَ بَیْنَنا وَ بَیْنَهُمْ سَدًّا* (۱)قالَ ما مَکَّنِّی فِیهِ رَبِّی خَیْرٌ فَأَعِینُونِی بِقُوَّهٍ أَجْعَلْ بَیْنَکُمْ وَ بَیْنَهُمْ رَدْماً *(۲)آتُونِی زُبَرَ (۳)الْحَدِیدِ حَتَّی إِذا ساوی بَیْنَ الصَّدَفَیْنِ (۴)قالَ انْفُخُوا حَتَّی إِذا جَعَلَهُ ناراً قالَ آتُونِی أُفْرِغْ عَلَیْهِ قِطْراً *(۵)فَمَا اسْطاعُوا أَنْ یَظْهَرُوهُ وَ مَا اسْتَطاعُوا لَهُ نَقْباً *قالَ هذا رَحْمَهٌ مِنْ رَبِّی فَإِذا جاءَ وَعْدُ رَبِّی

ص: ۲۹۵

۱- السد بالفتح و الضم بمعنی واحد و هو الحاجز بین الشیئین، و قیل: السد بالضم ما کان خلقه و بالفتح ما کان صنعه.

۲- الردم: سد الثلمه بالحجر، و یستعمل فی الحاجز الحصین، و هو أکبر من السد.

۳- الزبر: قطع عظیمه من الحدید، مفردها زبره.

۴- الصدفین. جانبی جبلین متقابلین، ای ما بین الناحیتین من الجبلین، مفردها صدف، و هو منقطع الجبل او ناحیته.

۵- القطر: النحاس المذاب.

جَعَلَهُ دَكّاءَ (۱)وَ كانَ وَعْدُ رَبِّی حَقًّا *وَ تَرَكْنا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِی بَعْضٍ وَ نُفِخَ فِی الصُّورِ فَجَمَعْناهُمْ جَمْعاً»(۹۳-۹۹)

الأنبیـاء: «حَتَّى إِذا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَ مَأْجُوجُ وَ هُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ* وَ اقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ فَإِذا هِیَ شاخِصَةٌ أَبْصارُ الَّذِينَ كَفَرُوا يا وَيْلَنا قَدْ كُنَّا فِی غَفْلَةٍ مِنْ هذا بَلْ كُنَّا ظالِمِينَ»(۹۶-۹۷) (و قال): «وَ إِنْ أَدْرِی أَ قَرِيبٌ أَمْ بَعِيدٌ ما تُوعَدُونَ»(۱۰۹)

النمل: «وَ إِذا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنا لَهُمْ دابَّةً مِنَ الْأَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ أَنَّ النَّاسَ كانُوا بِآياتِنا لا يُوقِنُونَ»(۸۲)

الزخرف: «وَ إِنَّهُ لَعِلْمٌ لِلسَّاعَةِ فَلا تَمْتَرُنَّ بِها وَ اتَّبِعُونِ هذا صِراطٌ مُسْتَقِيمٌ»(۶۱)

الـدخان: «يَوْمَ تَأْتِی السَّماءُ بِدُخانٍ مُبِينٍ* يَغْشَى النَّاسَ هذا عَذابٌ أَلِيمٌ* رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ* أَنَّى لَهُمُ الذِّكْرى وَ قَدْ جاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ* ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَ قالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ* إِنَّا كاشِفُوا الْعَذابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عائِدُونَ *يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرى إِنَّا مُنْتَقِمُونَ»(۱۱-۱۶)

محمد: «فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً فَقَدْ جاءَ أَشْراطُها»(۲) (۲)«فَأَنَّى لَهُمْ إِذا جاءَتْهُمْ ذِكْراهُمْ»(۱۸)

lt;meta info="- هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلائِكَةُ أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آياتِ رَبِّكَ يَوْمَ يَأْتِی بَعْضُ آياتِ رَبِّكَ لا يَنْفَعُ نَفْساً إِيمآن ها لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِی إِيمآن ها خَيْراً قُلِ انْتَظِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُون - . انعام / ۱۵۸ --

{آیا جز این انتظار دارند که فرشتگان به سویشان بیایند، یا پروردگارت بیاید، یا پاره ای از نشانه های پروردگارت بیاید؟ [اما] روزی که پاره ای از نشانه های پروردگارت [پدید] آید، کسی که قبلاً ایمان نیاورده یا خیری در ایمان آوردن خود به دست نیاورده، ایمان آوردنش سود نمی بخشد. بگو: «منتظر باشید که ما [هم] منتظریم.»}

- حَتَّى إِذا بَلَغَ بَيْنَ السَّدَّيْنِ وَجَدَ مِنْ دُونِهِما قَوْماً لا يَكادُونَ يَفْقَهُونَ قَوْلًا *قالُوا يا ذَا الْقَرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَ مَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِی الْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُ لَكَ خَرْجاً عَلى أَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنا وَ بَيْنَهُمْ سَدًّا*قالَ ما مَكَّنِّی فِيهِ رَبِّی خَيْرٌ فَأَعِينُونِی بِقُوَّةٍ أَجْعَلْ بَيْنَكُمْ وَ بَيْنَهُمْ رَدْماً*آتُونِی زُبَرَ الْحَدِيدِ حَتَّى إِذا ساوى بَيْنَ الصَّدَفَيْنِ قالَ انْفُخُوا حَتَّى إِذا جَعَلَهُ ناراً *قالَ آتُونِی أُفْرِغْ عَلَيْهِ قِطْراً *فَمَا اسْطاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ وَ مَا اسْتَطاعُوا لَهُ نَقْباً *قالَ هذا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّی فَإِذا جاءَ وَعْدُ رَبِّی جَعَلَهُ دَكَّاءَ وَ كانَ وَعْدُ رَبِّی حَقًّا *وَ تَرَكْنا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِی بَعْضٍ وَ نُفِخَ فِی الصُّورِ فَجَمَعْناهُمْ جَمْعاً - . كهف / ۹۳ - ۹۹ -

{تا وقتی به میان دو سدّ رسید، در برابر آن دو [سدّ]، طایفه ای را یافت که نمی توانستند هیچ زبانی را بفهمند. گفتند: «ای ذوالقرنین، یأجوج و مأجوج سخت در زمین فساد می کنند، آیا [ممکن است] مالی در اختیار تو قرار دهیم تا میان ما و آنان سدّی قرار دهی؟» گفت: «آن چه پروردگارم به من در آن تمکّن داده، [از کمک مالی شما] بهتر است. مرا با نیرویی [انسانی] یاری کنید [تا] میان شما و آن ها سدّی استوار قرار دهم.» برای من قطعات آهن بیاورید، تا آنگاه که میان دو کوه برابر شد، گفت: «بدمید» تا وقتی که آن [قطعات] را آتش گردانید، گفت: «مس گداخته برایم بیاورید تا روی آن بریزم.» [در نتیجه، اقوام وحشی] نتوانستند از آن [مانع] بالا روند و نتوانستند آن را سوراخ کنند. گفت: «این رحمتی از جانب پروردگار من است، و[لی] چون وعده پروردگارم فرا رسد، آن [سدّ] را درهم کوبد، و وعده پروردگارم حق است.» و در آن روز آنان را رها می

کنیم تا موج آسا بعضی با برخی درآمیزند و [همین که] در صور دمیده شود، همه آن ها را گرد خواهیم آورد.}

- حَتَّى إِذا فُتِحَتْ يَأْجُوجُ وَ مَأْجُوجُ وَ هُمْ مِنْ كُلِّ حَدَبٍ يَنْسِلُونَ *وَ اقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ فَإِذا هِيَ شاخِصَةٌ أَبْصارُ الَّذِينَ كَفَرُوا يا وَيْلَنا قَدْ كُنَّا فِي غَفْلَةٍ مِنْ هذا بَلْ كُنَّا ظالِمِينَ - . انبياء / ۹۶- ۹۷ -

{تا وقتی که یأجوج و مأجوج [راهشان] گشوده شود و آن ها از هر پشته ای بتازند، و وعده حق نزدیک گردد، ناگهان دیدگان کسانی که کفر ورزیده اند خیره می شود [و می گویند:] «ای وای بر ما که از این [روز] در غفلت بودیم، بلکه ما ستمگر بودیم.»}

- آیه ؟؟

{و نمی دانم آن چه وعده داده شده اید آیا نزدیک است یا دور.»} - . انبياء / ۱۰۹ -

- وَ إِذا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَيْهِمْ أَخْرَجْنا لَهُمْ دَابَّةً مِنَ الْأَرْضِ تُكَلِّمُهُمْ أَنَّ النَّاسَ كانُوا بِآياتِنا لا يُوقِنُونَ - . نمل / ۸۲ -

{و چون قول [عذاب] بر ایشان واجب گردد، جنبنده ای را از زمین برای آنان بیرون می آوریم که با ایشان سخن گوید که: مردم [چنانکه باید] به نشانه های ما یقین نداشتند.}

- وَ إِنَّهُ لَعِلْمٌ لِلسَّاعَةِ فَلا تَمْتَرُنَّ بِها وَ اتَّبِعُونِ هذا صِراطٌ مُسْتَقِيمٌ - . زخرف / ۶۱ -

{و همانا آن، نشآن های برای [فهم] رستاخیز است، پس زنهار در آن تردید مکن، و از من پیروی کنید؛ این است راه راست!}

- يَوْمَ تَأْتِي السَّماءُ بِدُخانٍ مُبِينٍ يَغْشَى النَّاسَ هذا عَذابٌ أَلِيمٌ رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ *أَنَّى لَهُمُ الذِّكْرى وَ قَدْ جاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ *ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ وَ قالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ *إِنَّا كاشِفُوا الْعَذابِ قَلِيلًا إِنَّكُمْ عائِدُونَ *يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرى إِنَّا مُنْتَقِمُونَ - . دخان / ۱۰ - ۱۶ -

{پس در انتظار روزی باش که آسمان دودی نمایان برمی آورد، که مردم را فرومی گیرد؛ این است عذاب پردرد. [می گویند:] «پروردگارا، این عذاب را از ما دفع کن که ما ایمان داریم.» آنان را کجا [جای] پند[گرفتن] باشد، و حال آن که به یقین برای آنان پیامبری روشنگر آمده است. پس، از او روی برتافتند و گفتند: «تعلیم یافته ای دیوانه است.» ما این عذاب را اندکی از شما برمی داریم [ولی شما] در حقیقت باز از سر می گیرید. روزی که دست به حمله می زنیم، همان حمله بزرگ؛ [آنگاه] ما انتقام کشنده ایم.}

- فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً فَقَدْ جاءَ أَشْراطُها فَأَنَّى لَهُمْ إِذا جاءَتْهُمْ ذِكْراهُمْ - . محمد / ۱۸ -

{آیا [کافران] جز این انتظار می برند که رستاخیز به ناگاه بر آنان فرارسد؟ و علامات آن اینک پدید آمده است. پس اگر [رستاخیز] بر آنان دررسد، دیگر کجا جای اندرزشان است؟}

**[ترجمه]

تفسیر

قـال الطبرسـی رحمه الله هَلْ يَنْظُرُونَ أی مـا ينتظر هؤلاـء الكفـار إِلَّا أَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلاَئِكَةُ لقبض أرواحهم و قيل لإنزال العـذاب و الخسف بهم و قيـل لعـذاب القبر أَوْ يَأْتِيَ رَبُّكَ أی أمر ربـک بالعـذاب فحـذف المضـاف أو يـأتی ربـک بجلائل آياته فيكون حـذف الجار فوصل الفصل ثم حـذف المفعول لـدلاله الكلام عليه لقيام الـدليل فی العقل عليه أو المعنی أو يأتی إهلاک ربک إيـاهم بعـذاب عاجـل أو آجل بالقيامه كما يقال قـد أتاهم فلان أی قـد أوقع بهم أَوْ يَأْتِيَ بَعْضُ آياتِ رَبِّكَ و ذلک نحو خروج الدابه أو طلوع الشمس من مغربها

وَ رُوِيَ عَنِ النَّبِيِّ صلی الله عليه و آله أَنَّهُ قَالَ: بَادِرُوا بِالْأَعْمَالِ سِتّاً طُلُوعَ الشَّمْسِ مِنْ

ص: ۲۹۶

۱- أی مدكوكا، مستويا، مبسوطا.

۲- أی علاماتها.

مَغْرِبِهَا وَ الدَّابَّهَ وَ الدَّجَّالَ وَ الدُّخَانَ وَ خَرِيصَهَ أَحَدِكُمْ أَىْ مَوْتَهُ وَ أَمْرَ الْعَامَّهِ يَعْنِى الْقِيَامَهَ.

يَوْمَ يَأْتِى بَعْضُ آياتِ رَبِّكَ الذى يضطرهم إلى المعرفه و يزول التكليف عندها لا يَنْفَعُ نَفْساً إِيمانُها لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ لأنه ينسد باب التوبه بظهور آيات القيامه أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمانِها خَيْراً عطف على قوله آمَنَتْ و فيه أقوال. أحدها أنه إنما قال ذلك على جهه التغليب لأن أكثر من ينتفع بإيمانه حينئذ من كسب فى إيمانه خيرا. و ثانيها أنه لا ينفع أحدا فعل الإيمان و لا فعل خير فى تلك الحال لأنه حال زوال التكليف فالمعنى أنه لا ينفعه إيمانه حينئذ و إن كسب فى إيمانه خيرا. و ثالثها أنه للإبهام فى أحد الأمرين و المعنى أنه لا ينفع فى ذلك اليوم إيمان نفس إذا لم تكن آمنت قبل ذلك اليوم أو ضمت إلى إيمانها أعمال الخير فإنها إذا آمنت قبل نفعها إيمانها و كذلك إذا ضمت إلى الإيمان طاعه نفعتها أيضا و هذا أقوى. و قال رحمه الله فى قوله إِنَّ يَأْجُوجَ وَ مَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ فسادهم أنهم كانوا يخرجون فيقتلونهم و يأكلون لحومهم و دوابهم و قيل كانوا يخرجون أيام الربيع فلا يدعون شيئا أخضر إلا أكلوه و لا يابسا إلا احتملوه عن الكلبى. و قيل إنهم أرادوا سيفسدون فى المستقبل عند خروجهم

وَ وَرَدَ فِي الْخَبَرِ عَنْ حُذَيْفَهَ قَالَ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَنْ يَأْجُوجَ وَ مَأْجُوجَ قَالَ يَأْجُوجُ أُمَّهٌ وَ مَأْجُوجُ أُمَّهٌ كُلُّ أُمَّهٍ أَرْبَعُمِائَهِ أُمَّهٍ لَا يَمُوتُ الرَّجُلُ مِنْهُمْ حَتَّى يَنْظُرَ إِلَى أَلْفِ ذَكَرٍ مِنْ صُلْبِهِ كُلٌّ قَدْ حَمَلَ السِّلَاحَ قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ صِفْهُمْ لَنَا قَالَ هُمْ ثَلَاثَهُ أَصْنَافٍ صِنْفٌ مِنْهُمْ أَمْثَالُ الْأَرْزِ- (1)قُلْتُ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَ مَا الْأَرْزُ قَالَ شَجَرٌ بِالشَّامِ طَوِيلٌ وَ صِنْفٌ مِنْهُمْ طُولُهُمْ وَ عَرْضُهُمْ سَوَاءٌ وَ هَؤُلَاءِ الَّذِينَ لَا يَقُومُ لَهُمْ جَبَلٌ وَ لَا حَدِيدٌ وَ صِنْفٌ مِنْهُمْ يَفْتَرِشُ أَحَدُهُمْ إِحْدَى أُذُنَيْهِ وَ يَلْتَحِفُ بِالْأُخْرَى وَ لَا يَمُرُّونَ بِفِيلٍ وَ لَا وَحْشٍ وَ لَا جَمَلٍ

۱- بالفتح ثمّ السكون.

وَ لَا خِنْزِيرٍ إِلَّا أَكَلُوهُ مَنْ مَاتَ مِنْهُمْ أَكَلُوهُ مُقَدِّمَتُهُمْ بِالشَّامِ وَ سَاقَتُهُمْ (۱)بِخُرَاسَانَ يَشْرَبُونَ أَنْهَارَ الْمَشْرِقِ وَ بُحَيْرَةَ طَبَرِيَّةَ.

. (۲)قال وهب و مقاتل إنهم من ولد يافث بن نوح أبى الترک و قال السدى الترک سريه من يأجوج و مأجوج خرجت تغير فجاء ذو القرنين فضرب السد فبقيت خارجه و قال قتاده إن ذا القرنين بنى السد على إحدى و عشرين قبيله و بقيت منهم قبيله دون السد فهم الترک و قال كعب هم نادره من ولد آدم و ذلک أن آدم احتلم ذات يوم و امتزجت نطفته بالتراب فخلق الله من ذلک الماء و التراب يأجوج و مأجوج فهم متصلون بنا من جهه الأب دون الأم و هذا بعيد. (۳)فَمَا اسْطاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ أى يعلوه و يصعدوه وَ مَا اسْتَطاعُوا لَهُ نَقْباً أى لم يستطيعوا أن ينقبوا أسفله لكثافته و صلابته فنفى بذلک كل عيب يكون فى السد و قيل إن هذا السد وراء بحر الروم بين جبلين هناک يلى مؤخرهما البحر المحيط و قيل إنه وراء دربند و خزران من ناحيه إرمينيه و أذربيجان و قيل إن مقدار ارتفاع السد مائتا ذراع و عرض الحائط نحو من خمسين ذراعا. قالَ ذو القرنين هذا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّى أى هذا السد نعمه من الله لعباده أنعم بها عليهم فى دفع شر يأجوج و مأجوج عنهم فَإِذا جاءَ وَعْدُ رَبِّى يعنى إذا جاء وقت أشراط الساعه و وقت خروجهم الذى قدره الله تعالى جَعَلَهُ دَكَّاءَ أى جعل السد مستويا مع الأرض مدكوكا أو ذا دک و إنما يكون ذلک بعد قتل عيسى ابن مريم الدجال عن ابن مسعود و جاء فى الحديث أنهم يدأبون فى حفره نهارهم حتى إذا أمسوا و كادوا لا يبصرون شعاع الشمس قالوا نرجع غدا و نفتحه و لا يستثنون فيعودون من الغد و قد استوى كما كان حتى إذا جاء وعد الله قالوا غدا نخرج و نفتح إن شاء الله فيعودون إليه و هو كهيئه حين تركوه بالأمس فيخرقونه فيخرجون على الناس فينشفون

۱- فى نسخه: مؤخرتهم.

۲- الحديث عامى. و كذا ما يأتى بعد ذلک ضمن التفسير.

۳- بل يشبه الاساطير. و الاعاجيب التى حكيت فيهم، لم ترد فى الكتاب العزيز و لا فى أثر صحيح.

المیاه و تتحصن الناس فی حصونهم منهم فیرمون سهامهم إلی السماء فترجع و فیها کهیئه الدماء فیقولون قد قهرنا أهل الأرض و علونا أهل السماء فیبعث الله نغفا (۱)فی أقفائهم فتدخل فی آذانهم فیهلکون بها

فَقَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله وَ الَّذِی نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِیَدِهِ إِنَّ دَوَابَّ الْأَرْضِ لَتَسْمَنُ وَ تَشْکَرُ مِنْ لُحُومِهِمْ شَکَراً (۲)

و فی تفسیر الکلبی أن الخضر و الیسع یجتمعان کل لیله علی ذلک السدّ یحجبان یأجوج و مأجوج عن الخروج. وَ تَرَکْنا بَعْضَهُمْ یَوْمَئِذٍ یَمُوجُ فِی بَعْضٍ أی و ترکنا یأجوج و مأجوج یوم انقضاء أمر السد یموجون فی الدنیا مختلطین لکثرتهم و یکون حالهم کحال الماء الذی یتموج باضطراب أمواجه و قیل إنه أراد سائر الخلق الجن و الإنس أی ترکنا الناس یوم خروج یأجوج و مأجوج یختلط بعضهم ببعض لأن ذلک علم للساعه. و قال رحمه الله فی قوله تعالی حَتَّی إِذا فُتِحَتْ یَأْجُوجُ وَ مَأْجُوجُ أی فتحت جهتهم و المعنی انفرج سدهم بسقوط أو هدم أو کسر و ذلک من أشراط الساعه وَ هُمْ مِنْ کُلِّ حَدَبٍ یَنْسِلُونَ أی من کل نشز (۳)من الأرض یسرعون یعنی أنهم یتفرقون فی الأرض فلا تری أکمه (۴)إلا و قوم منهم یهبطون منها مسرعین وَ اقْتَرَبَ الْوَعْدُ الْحَقُّ أی الموعود الصدق و هو قیام الساعه فَإِذا هِیَ شاخِصَهٌ أَبْصارُ الَّذِینَ کَفَرُوا أی لا تکاد تطرف من شده ذلک الیوم و هوله یقولون یا وَیْلَنا قَدْ کُنَّا فِی غَفْلَهٍ مِنْ هذا أی اشتغلنا بأمور الدنیا و غفلنا من هذا الیوم فلم نتفکر فیه بَلْ کُنَّا ظالِمِینَ بأن عصینا الله تعالی و عبدنا غیره. و قال فی قوله تعالی وَ إِذا وَقَعَ الْقَوْلُ عَلَیْهِمْ أی وجب العذاب و الوعید علیهم و قیل معناه إذا صاروا بحیث لا یفلح أحد منهم و لا أحد بسببهم و قیل إذا غضب الله علیهم و قیل إذا نزل العذاب بهم عند اقتراب الساعه فسمی المقول قولا أَخْرَجْنا لَهُمْ

ص: ۲۹۹

۱- النغفه: دود یکون فی انوف الإبل و الغنم.

۲- أی تمتلئ ضرعها لبنا. و فی مجمع البیان المطبوع: و تسکر من لحومهم سکرا. و لعله مصحف.

۳- النشز: المکان المرتفع.

۴- أکمه: التل.

دَابَّةً مِنَ الْأَرْضِ تخرج بين الصفا و المروه فتخبر المؤمن بأنه مؤمن و الكافر بأنه كافر و عند ذلك يرتفع التكليف و لا تقبل التوبه و هو عَلَمٌ من أعلام الساعه و قيل لا يبقى مؤمن إلا مسحته و لا يبقى منافق إلا حطمته تخرج ليله جمع و الناس يسيرون إلى منى

عَنِ ابْنِ عُمَرَ و رَوَى مُحَمَّدُ بْنُ كَعْبٍ قَالَ: سُئِلَ عَلِيٌّ عليه السلام عَنِ الدَّابَّهِ فَقَالَ أَمَا وَ اللَّهِ مَا لَهَا ذَنَبٌ وَ إِنَّ لَهَا لَلِحْيَةً.

و في هذا إشاره إلى أنها من الإنس. و روى ابن عباس أنها دابه من دواب الأرض لها زغب (۱)و ريش و لها أربع قوائم

وَ عَنْ حُذَيْفَهَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله قَالَ: دَابَّةُ الْأَرْضِ طُولُهَا سِتُّونَ ذِرَاعاً لَا يُدْرِكُهَا طَالِبٌ وَ لَا يَفُوتُهَا هَارِبٌ فَتَسِمُ الْمُؤْمِنَ بَيْنَ عَيْنَيْهِ وَ تَكْتُبُ بَيْنَ عَيْنَيْهِ «مُؤْمِنٌ» وَ تَسِمُ الْكَافِرَ بَيْنَ عَيْنَيْهِ وَ تَكْتُبُ بَيْنَ عَيْنَيْهِ «كَافِرٌ» وَ مَعَهَا عَصَا مُوسَى وَ خَاتَمُ سُلَيْمَانَ فَتَجْلُو وَجْهَ الْمُؤْمِنِ بِالْعَصَا وَ تَخْطِمُ أَنْفَ الْكَافِرِ بِالْخَاتَمِ حَتَّى يُقَالَ يَا مُؤْمِنُ وَ يَا كَافِرُ.

وَ رُوِيَ عَنِ النَّبِيِّ صلى الله عليه و آله أَنَّهُ تَكُونُ لِلدَّابَّهِ ثَلَاثُ خَرَجَاتٍ مِنَ الدَّهْرِ فَتَخْرُجُ خُرُوجاً بِأَقْصَى الْمَدِينَهِ فَيَفْشُو ذِكْرُهَا بِالْبَادِيَهِ وَ لَا يَدْخُلُ ذِكْرُهَا الْقَرْيَهَ يَعْنِي مَكَّهَ ثُمَّ تَمْكُثُ زَمَاناً طَوِيلًا ثُمَّ تَخْرُجُ خَرْجَهً أُخْرَى قَرِيباً مِنْ مَكَّهَ فَيَفْشُو ذِكْرُهَا فِي الْبَادِيَهِ وَ يَدْخُلُ ذِكْرُهَا الْقَرْيَهَ يَعْنِي مَكَّهَ ثُمَّ صَارَ النَّاسُ يَوْماً فِي أَعْظَمِ الْمَسَاجِدِ عَلَى اللَّهِ حُرْمَهً وَ أَكْرَمِهَا عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ يَعْنِي الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ لَمْ تَرُعْهُمْ إِلَّا وَ هِيَ فِي نَاحِيَهِ الْمَسْجِدِ تَدْنُو وَ تَدْنُو كَذَا مَا بَيْنَ الرُّكْنِ الْأَسْوَدِ إِلَى بَابِ بَنِي مَخْزُوم عَنْ يَمِينِ الْخَارِجِ فِي وَسَطٍ مِنْ ذَلِكَ فَيَرْفَضُ النَّاسُ عَنْهَا وَ تَثْبُتُ لَهَا عِصَابَهٌ عَرَفُوا أَنَّهُمْ لَنْ يُعْجِزُوا اللَّهَ فَخَرَجَتْ عَلَيْهِمْ تَنْفُضُ رَأْسَهَا مِنَ التُّرَابِ فَمَرَّتْ بِهِمْ فَجَلَّتْ عَنْ وُجُوهِهِمْ حَتَّى تَرَكَتْهَا كَأَنَّهَا الْكَوَاكِبُ الدُّرِّيَّهُ ثُمَّ وَلَّتْ فِي الْأَرْضِ لَا يُدْرِكُهَا طَالِبٌ وَ لَا يُعْجِزُهَا هَارِبٌ حَتَّى إِنَّ الرَّجُلَ يَقُومُ فَيَتَعَوَّذُ مِنْهَا بِالصَّلَاهِ فَتَأْتِيهِ مِنْ خَلْفِهِ فَتَقُولُ يَا فُلَانُ الْآنَ تُصَلِّي فَيُقْبِلُ عَلَيْهَا بِوَجْهٍ فَتَسِمُهُ فِي وَجْهِهِ فَيَتَجَاوَرُ النَّاسُ فِي دِيَارِهِمْ وَ يَصْطَحِبُونَ فِي أَسْفَارِهِمْ وَ يَشْتَرِكُونَ فِي الْأَمْوَالِ يُعْرَفُ الْمُؤْمِنُ مِنَ الْكَافِرِ فَيُقَالُ لِلْمُؤْمِنِ يَا مُؤْمِنُ وَ لِلْكَافِرِ يَا كَافِرُ.

و روى عن وهب أنه قال وجهها وجه رجل و سائر خلقها خلق الطير و مثل هذا لا يعرف إلا من النبوّات الإلهيه.

ص: ۳۰۰

۱- الزغب: أول ما يبدو من الشعر او الريش.

و قوله تُكَلِّمُهُمْ أى تكلمهم بما يسوؤهم و هو أنهم يصيرون إلى النار بلسان يفهمونه و قيل تحدثهم بأن هذا مؤمن و هذا كافر و قيل تكلمهم بأن تقول لهم ب أَنَّ النَّاسَ كانُوا بِآياتِنا لا يُوقِنُونَ و هو الظاهر و قيل بآياتنا معناه بكلامها و خروجها. و قال فى قوله تعالى وَ إِنَّهُ لَعِلْمٌ لِلسَّاعَةِ يعنى أن نزول عيسى عليه السلام من أشراط الساعه يعلم به قربها فَلا تَمْتَرُنَّ بِها أى بالساعه لا تكذبوا بها و لا تشكوا فيها

وَ قَالَ ابْنُ جَرِيحٍ أَخْبَرَنِى أَبُو الزُّبَيْرِ أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللَّهِ يَقُولُ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صلى الله عليه و آله يَقُولُ كَيْفَ أَنْتُمْ إِذَا نَزَلَ (۱) عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ فَيَقُولُ أَمِيرُهُمْ تَعَالَ صَلِّ بِنَا فَيَقُولُ لَا إِنَّ بَعْضَكُمْ عَلَى بَعْضٍ أُمَرَاءُ تَكْرِمَةً مِنَ اللَّهِ لِهَذِهِ الْأُمَّهِ أَوْرَدَهُ مُسْلِمٌ فِى الصَّحِيحِ.

وَ فِى حَدِيثٍ آخَرَ كَيْفَ بِكُمْ إِذَا نَزَلَ فِيكُمْ ابْنُ مَرْيَمَ وَ إِمَامُكُمْ مِنْكُمْ.

و قيل إن الهاء يعود إلى القرآن و معناه أن القرآن لدلالته على قيام الساعه و البعث يعلم به و قيل معناه أن القرآن لدليل الساعه لأنه آخر الكتب أنزل على آخر الأنبياء. و قال فى قوله يَوْمَ تَأْتِى السَّماءُ بِدُخانٍ مُبِينٍ و ذلك أن رسول الله صلى الله عليه و آله دعا على قومه لما كذبوه (۲)فأجدبت الأرض فأصابت قريشا المجاعه و كان الرجل لما به من الجوع يرى بينه و بين السماء كالدخان و قيل إن الدخان آيه من أشراط الساعه تدخل فى مسامع الكفار و المنافقين و هو لم يأت بعد و إنه يأتى قبل قيام الساعه فيدخل أسماعهم حتى أن رءوسهم تكون كالرأس الحنيذ (۳)و يصيب كل مؤمن منه مثل الزكمه و تكون الأرض كلها كبيت أوقد فيه ليس فيه خصاص (۴)و يمكث ذلك أربعين يوما عن ابن عباس و ابن عمر و الحسن و الجبائى.

ص: ۳۰۱

۱- ليست جمله : « كيف أنتم إذا » فى المجمع والصحيح المطبوعين ، والموجود فى الاول هكذا : سمعت النبى صلى الله عليه و آله يقول : ينزل عيسى إه. وفى الثانى هكذا : سمعت النبى صلى الله عليه وسلم يقول : لا تزال طائفه من امتى يقاتلون على الحق ظاهرين إلى يوم القيامه قال : فينزل عيسى إه. راجع مجمع البيان ج ۸ ص ۵۴ وصحيح المسلم ج ۱ ص ۹۵.
۲- فى المجمع هنا جمله و هى: فقال: اللّهمّ سنين كسنى يوسف.
۳- أى المشوى من قولهم: حنذ اللحم: إذا شواه و أنضجه بين حجرين، فاللحم حنيذ. و يمكن أن يكون من حنذ الفرس أى أجراه ليعرق، فالفرس محنوذ و حنيذ.
۴- الخصاص بفتح الخاء: الفرجه و الخله.

يَغْشَى النَّاسَ يعنى أن الدخان يعم جميع الناس و على القول الأول المراد بالناس أهل مكه فقالوا رَبَّنَا اكْشِفْ عَنَّا الْعَذابَ إِنَّا مُؤْمِنُونَ بمحمد صلى الله عليه و آله و القرآن قال سبحانه أَنَّى لَهُمُ الذِّكْرى أى من أين لهم التذكر و الاتعاظ وَ قَدْ جاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِينٌ أى و حالهم أنهم قد جاءهم رسول ظاهر الصدق و الدلاله ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ أى أعرضوا عنه و لم يقبلوا قوله وَ قالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ ثم قال سبحانه إِنَّا كاشِفُوا الْعَذابِ أى الجوع و الدخان قَلِيلًا أى زمانا يسيرا إلى يوم بدر إِنَّكُمْ عائِدُونَ فى كفركم و تكذيبكم أو عائدون إلى العذاب الأكبر و هو عذاب جهنم و القليل مده بين العذابين يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرى أى و اذكر ذلك اليوم يعنى يوم بدر على القول الأول و على القول الآخر يوم القيامه و البطش هو الأخذ بشده إِنَّا مُنْتَقِمُونَ منهم ذلك اليوم. و قال رحمه الله فى قوله تعالى فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ أى فليس ينتظرون إلا القيامه أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً أى فجأه فَقَدْ جاءَ أَشْراطُها أى علاماتها فَأَنَّى لَهُمْ إِذا جاءَتْهُمْ ذِكْراهُمْ أى فمن أين لهم الذكرى و الاتعاظ و التوبه إذا جاءتهم الساعه. و قال الرازى فى تفسيره إن موضع السدين فى ناحيه الشمال و قيل جبلان بين إرمينيه و بين أذربيجان و قيل هذا المكان فى مقطع عرض الترك. و حكى محمد بن جرير الطبرى فى تاريخه أن صاحب آذربيجان أيام فتحها وجه إنسانا من ناحيه الخزر فشاهده و وصف أنه بنيان رفيع وراء خندق عميق وثيق متسع. و ذكر ابن خرداد فى كتاب المسالك و الممالك أن الواثق بالله رأى فى المنام كأنه فتح هذا الردم فبعث بعض الخدم إليه ليعاينوه فخرجوا من باب الأبواب حتى وصلوا إليه و شاهدوه فوصفوا أنه بناء من اللبن من حديد مشدود بالنحاس المذاب و عليه باب مقفل ثم إن ذلك الإنسان لما حاول الرجوع أخرجهم الدليل إلى البقاع المحاذيه لسمرقند. قال أبو الريحان مقتضى هذا أن موضعه فى الربع الشمالى فى الغربى من المعموره و الله أعلم بحقيقه الحال ثم قال عند الخروج من وراء السد يموجون مزدحمين فى البلاد يأتون البحر فيشربون ماءه و يأكلون دوابه ثم يأكلون الشجر و يأكلون

لحوم الناس و لا يقـدرون أن يأتوا مكه و المدينه و بيت المقدس ثم يبعث الله عليهم حيوانات فتدخل آذانهم فيموتون. أقول قال فى النهايه فيه تخرج الدابه و عصا موسـى و خاتم سليمان فتجلى وجه المؤمن بالعصا و تخطم وجه أنف الكافر بالخاتم أى تسمه بها من خطمت البعير إذا كريته خطما من الأنف إلى أحـد خـديه و تسـمى تلك السـمه الخطام و منه حـديث حذيفه تأتى الدابه المؤمن فتسلم عليه و تأتى الكافر فتخطمه.

**[ترجمه]طبرسـى رحمه الله گويـد: «هـل ينظرون»: آن چه كه اين كـافران انتظـار آن را مى كشـند؛ «إلاـ أن تأتيهم الملائكه»: براى قبض روحشان؛ و گويند: براى نزول عذاب و خوارى و ذلت آنان، و گويند: براى عذاب قبر.

«أو يـأتى ربك» يعنى امر پروردگار مبنى بر عـذاب آنان، و مضاف حـذف شـده است، و يا پروردگار تو با نشانه هاى روشن و آشكار بيايـد، پس حرف جر حـذف شده و فصل، وصل گرديده و سـپس بنا به وجود قرينه و دلالت عقلى مفعول حذف شده است. و يـا به اين معنـاست: و يـا هلاـك پروردگـار بـا عـذاب نزديك (در دنيا) و عـذاب دورتر در قيامت بر آنان فرود آيـد، همانطور كه گفته مى شود: قـدأتاهم فلان: يعنى نزد آن ها آمـد. «أو يأتى بعض آيات ربك»ماننـد خروج دابه الأرض و طلوع خورشيد از مغرب است.

– رسول خدا صلى الله عليه و آله فرمود: قبل از شش چيز اعمال صالح انجام دهيد: طلوع خورشيد از

ص: ٢٩۶

مغرب، دابه و دجال و دود و مرگ ناگهانى و امر عمومى يعنى قيامت.

«يوم يأتى بعض آيات ربك»: كه آنان را وادار به شـناخت كرده و در اين زمان تكليف از دوشـشان برداشـته مى شود، «لا ينفع نفسا إيمانها لم تكن آمنت من قبل» زيرا با ظهور نشانه هاى قيامت در توبه بسـته مى شود. «أو كسبت فى إيمانها خيرا» عطف به «آمنت» است. و چند تفسير دارد:

اول: اين عبـارت تنهـا بر وجه غلبه دادن عنوان اكثر است، زيرا بيشترين زمـانى كه ايمـان شـخص به وى سود مى رسانـد همين زمان است.

دوم: در اين زمـان نه ايمـان و نه هيـچ عمـل خيرى سود نمى رسانـد، زيرا تكليف از دوش انسان برداشـته شـده است، و به اين معناست كه ايمانش به وى سود نمى رساند هرچند ايمانش برايش خير و مفيد باشد.

سوم: به خـاطر ابهـام در يكى از دو امر است، يعنى: اگر كسـى قبـل از آن روز ايمـان نياورده باشـد، با ديـدن نشانه هاى قيامت ديگر ايمان آوردن او و يا انجام دادن عمل خير سودى ندارد، اما اگر پيش از اين ايمان آورده باشد، ايمان براى او مفيد است، و نيز اگر عمل خيرى نيز با ايمان خود همراه كند، براى او مفيد خواهد بود، اين تفسير قوى تر است. – . مجمع البيان ۴ : ٢٠٠ –

شيـخ طبرسـى رحمه الله در تفسـير «إن يأجوج ومأجوج مفسـدون فى الارض» مى گويـد: فساد آن ها اين بود كه خارج شـده و مردم را به قتـل رسانـده و گوشت آن هـا و حيواناتشـان را مى خوردنـد. و گوينـد: ايـام بهـار خـارج شـده و هر سبزه اى را مى

خوردند و هیچ چیز باقی نمی گذاشتند، و هر چیز خشکی را با خود می بردند. به نقل از کلبی.

و گویند: قصد دارند هنگام خروجشان در آینده فساد و تباهی به بار آورند.

از حذیفه نقل شده است: از رسول خدا صلّی اللَّه علیه و آله درباره یأجوج و مأجوج پرسیدم. فرمود: یأجوج یک امتند و مأجوج امت دیگر هر کدام چهارصد امتند، که نمیرد از آن ها تنی تا هزار مرد از نژاد خود را بیند که اسلحه بر دوش است. گفتم: یا رسول اللَّه، وصف کن آن ها را برای ما فرمود: سه دسته اند: یک دسته شان چون آذرند گفتم: یا رسول اللَّه، آذر چیست؟ فرمود: درختی است بلند در شام، و دسته ای درازا و پهناشان یکیست و اینانند که هیچ کوه و آهنی برابرشان نایستد، و دسته دیگری باشند که یک گوش خود را فرش کنند و دیگری را لحاف، و به فیل و هر وحش و شتر

ص: ۲۹۷

و خنزیر بر نخورند جز آن که آن را بخورند، هر کدامشان بمیرد او را بخورند پیش قراولشان به شام رسد و دنباله شان در خراسان باشد، آب رودهای مشرق را بنوشند و آب دریای خزر را.

وهب و مقاتل گویند: آن ها از فرزندان یافث بن نوح، پدر ترکان هستند. سدی گوید: تُرک لشکریان یأجوج و مأجوج هستند که خارج شده و آشوب به پا کردند، ذوالقرنین آمده و سدی ساخت و آنان آن طرف سد قرار گرفتند.

قتاده گوید: ذوالقرنین سد را بر بیست و یک قبیله بنا کرد، و تنها یک قبیله باقی ماند که آن قبیله ترک است. کعب گوید: آن ها فرزندان نادری از نسل آدم هستند، آدم علیه السلام روزی محتلم شد و نطفه آن با خاک درآمیخت و خداوند از آن آب و خاک یأجوج و مأجوج را آفرید، آن ها از طرف پدر به ما منسوب هستند اما از طرف مادر خیر، اما چنین چیزی بعید است.

«فَمَا اسْطاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ»: از آن بالا روند و صعود کنند، «وما استطاعوا له نقبا» یعنی به خاطر استحکام و دوامش نتوانستند پایین آن را سوراخ کنند، و به این وسیله هر عیب و ایرادی را از سد نفی می کند.

و گویند: این سد پشت دریای روم و بین دو کوه قرار دارد، که انتهای آن به بحر محیط می رسد و گویند: این سد پشت دربند و خزران از نواحی أرمینیه و آذربایجان قرار دارد. و گویند: میزان ارتفاع سد دویست ذراع و عرض آن حدود پنجاه متر است.

ذوالقرنین گفت: «هذا رحمه ربی»» این سد نعمت خداوند برای دفع شر یأجوج و مأجوج از بندگان خویش است، «فإذا جاء وعد ربی» یعنی هنگامی که نشانه های قیامت و زمان خروج آنان که خداوند مقرر کرده است، «جعله دکاء»: سد را هم سطح زمین کرده و بر زمین می ریزد، و یا صاف و هموار شد، و این امر پس از کشته شدن دجال به دست عیسی بن مریم است، به نقل از ابن مسعود.

در روایت آمده است: آن ها روزشان را صرف حفر آن می کنند تا این که آنان را دستگیر کنند، و تقریبا هیچ پرتو خورشیدی نمی بینند، گویند: فردا باز می گردیم و آن را باز می کنیم، و هیچ استثنا نمی کنند، فردا باز می گردند در حالی که راست و استوار است، به همان صورت که بوده؛ هنگامی که وعده الهی فرا برسد، گویند: فردا باز می گردیم و اگر خدا بخواهد آن را

می گشاییم، و باز می گردند و آن را به همان صورتی می بینند که روز پیش رها کرده اند، پس آن را شکافته و بر مردم خارج می شوند و آب ها را به زمین فرو می برند،

ص: ۲۹۸

و مردم از ترس آن ها در خانه های خود تحصن می کنند و پناه می گیرند، و تیرهای خود را به آسمان پرتاب می کنند، آن تیرها خون آلود باز می گردد، و می گویند: بر اهل زمین چیره شدیم و بر اهل آسمان برتری یافتیم، و خداوند پشت گردن آن ها کرمی قرار می دهد که وارد گوششان شده و آنان را هلاک می کند.

رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: سوگند به کسی که جان محمد در دست اوست، دابه الارض چاق می شود و از گوشت آن ها و از گوشت آن ها پستانش پر شیر می شود.

در تفسیر کلبی آمده است: خضر و یسع (از پیامبران الهی) هر شب بر آن سد گرد می آیند و مانع از خروج یأجوج و مأجوج می شوند.

«وترکنا بعضهم یومئذ یموج فی بعض» یعنی هنگامی که زمان نابودی سد فرا برسد، یأجوج و مأجوج را به حال خود رها می کنیم تا در دنیا موج زنند و از شدت کثرت با یکدیگر درآمیزند، و مانند موج های آب که با هر حرکت امواج آن زیر و رو می شود.

و گویند: منظور دیگر مخلوقات مانند جن و انس است، یعنی هنگام خروج یأجوج و مأجوج جن و انس با یکدیگر در می آمیزند زیرا در آن زمان قیامت بر پا می شود. -. مجمع البیان ۶ : ۳۸۷ - ۳۹۱ -

شیخ رحمه الله در تفسیر آیه شریفه «حتی إذا فتحت یأجوج ومأجوج» می گوید: یعنی راهشان باز شود، به این معنا که سد سقوط کند و یا فرو ریزد و یا بشکند و این از شرایط برپایی قیامت است.

«وهم من کل حدب ینسلون»: از هر مکان مرتفع و بلند زمین می شتابند، یعنی بر روی زمین پراکنده می شوند و هیچ تپه ای نمی بینی مگر این که عده ای از آن شتابان سرازیر می شوند.

«واقترب الوعد الحق»: وعده راستین که همان برپایی قیامت است، در این هنگام چشمان کافران به زیر می افتد، یعنی از شدت ترس و وحشت آن روز پلک نمی زنند. «یقولون یاویلنا قد کنا فی غفله من هذا»: به امور دنیا مشغول شده و از این روز غافل شدیم و به فکر آن نبودیم، بلکه با نافرمانی از خدای یکتا و پرستش غیر او ظالم بودیم. -. مجمع البیان ۷ : ۱۱۴ و ۱۱۵ -

«وإذا وقع القول علیهم»: عذاب و وعید بر آن ها واجب شود، و گویند: یعنی وضعیتشان به گونه ای شود که نه خود رستگار شوند و نه کسی از قبل آن ها به رستگاری برسد، و گویند: آن هنگامی است که خشم الهی آن ها را فرا گیرد، و گویند: هنگام نزدیکی قیامت است که عذاب بر آنان نازل شود، مقول را در این جا به معنای قول گرفته اند. «أخرجنا لهم

ص: ۲۹۹

دابه من الارض»: آن از بین صفا و مروه خارج می شود، و مومن را مومن و کافر را کافر خطاب می کند، در این هنگام تکلیف از دوش آدمی برداشته شده و در توبه بسته می شود، دابه الأرض نشانه ای از نشانه های قیامت است.

و گویند: هیچ مومنی باقی نمی ماند مگر این که دابه او را مسح می کند، و هیچ منافقی نمی ماند، مگر این که دابه الأرض او را نابود می کند، دابه شب جمعه خارج شده در حالی که مردم به طرف منی حرکت می کنند، به نقل از ابن عمرو و محمد بن کعب روایت می کند: از امام علی علیه السلام درباره دابه الارض پرسیدند، فرمود: به خدا سوگند دُم ندارد، بلکه ریش دارد. این روایت اشاره به این دارد که دابه الارض انسان است.

از ابن عباس نقل شده است: دابه الأرض از جنبندگان زمین بوده و مو و ریش و چهار پا دارد.

حذیفه از پیامبر صلی الله علیه و آله نقل کرد: طول دابه الارض شصت ذراع است و او به قدری نیرومند است که هیچ کس، نه به او می رسد و نه از دست او می تواند بگریزد، بر پیشانی مؤمن علامت می گذارد ومی نویسد: مؤمن و در پیشانی کافر نشان می گذارد و می نویسد: کافر! با او عصای موسی وانگشتر سلیمان است. پس با عصا جلوه می بخشد چهره ی مؤمن را و با انگشتر بینی کافر مهار می شود تا آن جا که مردم اهل خیام جمع شوند سپس گوید: ای مؤمن و گوید: ای کافر.

از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است: دابه الارض سه مرتبه خروج می کند: یک بار از دورترین نقطه مدینه خروج می کند، و یاد او در مدینه افشا و آشکار می شود و آوازه آن به مکه نمی رسد. سپس زمان طولانی درنگ می کند؛ سپس خروج دومی دارد که نزدیک مکه است، که آوازه آن از مدینه به مکه می رسد، سپس مردم در بزرگترین مساجد از حیث حرمت و گرامی ترین آن ها نزد خداوند، یعنی مسجد الاحرام، سیر می کنند، و در گوشه مسجد مردم را می ترساند و به آن ها نزدیک می شود، و میان رکن حجر الاسود تا باب بنی محزوم از سمت راست کسی که به خارج می رود، قرار دارد؛ گروهی از او دور می شوند و گروهی اطراف او می مانند و می دانند که خدا را عاجز نمی کنند، آنگاه سرخود را از خاک پاک می کند و به پاک کردن صورتها می پردازد، آنچنان که مثل ستاره های درخشان شوند.

آنگاه در زمین حرکت می کند و هیچکس نمی تواند او را دریابد یا از او فرار کند، حتی این که بعضی از مردم از ترس او به نماز می ایستند و او از پشت سر نزد او آمده و می گوید: اکنون نماز می گذاری، آنگاه پیش روی او آمده، او را مس می کند و مردم به وطن های خود می روند و در سفرها رفیق می شوند و در اموال شرکت می کنند، و کافر از مومن شناخته می شود، طوری که مومن را به نام مومن و کافر را به نام کافر می خوانند.

وهب گوید: صورت او صورت مرد، و سایر اجزای بدنش مانند پرنده است و مثل چنین چیزی جز به جهت اخبار الهی نمی تواند شناخته شود.

ص: ۳۰۰

«تکلمهم» یعنی با آن ها درباه چیزی سخن می گوید که آن را نمی پسندند، با زبانی که آن را می فهمند می گوید آن ها به سوی آتش می روند، و گویند: یعنی آن ها را با لفظ مومن و یا کافر خطاب می کند، و گویند: به آن ها می گوید: «مردم به آیات ما ایمان نمی آوردند»، ظاهرا این گونه است، و گویند: «بآیاتنا»: منظور سخن دابه الارض و خروج آن است. - . مجمع البیان ۷ : ۴۰۳ - ۴۰۵ -

«وإنه لعلم الساعه» یعنی نزول عیسی علیه السلام از نشانه های قیامت است که نزدیک بودن زمان آن را می رساند. «فلا تمترن بها» یعنی نه آن را تکذیب کرده و نه در آن شک می کنند.

- رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: حال شما چگونه خواهید بود هنگامی که حضرت عیسی بن مریم نازل می شود. امیر مسلمانان، مهدی می گوید: بیا برای ما نماز بخوان او می گوید: خیر، به خاطر احترام خداوند به این امت، باید امیرشان از خودشان باشد. این روایت را مسلم در کتاب صحیح آورده است.

در حدیث دیگری نقل شده است: حال شما چگونه خواهید بود هنگامی که فرزند مریم در میان شما نازل شود در حالی که امام شما از خود شماست.

گویند: «هاء» به قرآن باز می گردد و به این معناست که قرآن به این دلیل که از نشانه های قیامت و حشر می باشد، از آن خبر می دهد، و گویند: یعنی قرآن از نشانه های قیامت است زیرا آخرین کتابی است که بر پیامبران علیهم السلام نازل شده است. - . مجمع البیان ۹ : ۹۱ -

«یوم تأتی السماء بدخان مبین»: رسول خدا صلی الله علیه و آله هنگامی که قومش او را تکذیب کردند، آن ها را نفرین کرد، زمین خشک شد و قریش دچار قحطی و گرسنگی شدند، انسان از شدت گرسنگی آن چه را مقابل چشمانش است، به صورت دود می بیند.

و گویند: دود یکی از نشانه های قیامت است که وارد گوش منافقان و کافران می شود، این نشانه هنوز ظاهر نشده و پیش از برپایی قیامت آشکار می شود و وارد گوش های آن ها می گردد، حتی سرهایشان مانند سر بریان شده است، مومن در آن مثل این است که دچار زکام شده باشد، همه دنیا مانند خانه ای است که آتش گرفته و هیچ سوراخی در آن نیست، و تا چهل روز طول می کشد. به نقل از ابن عباس و ابن عمر و حسن و جبائی.

ص: ۳۰۱

« یغشی الناس»: این دود همه مردم را در بر می گیرد، و بنا بر نقل اول، منظور از مردم، مردم مکه است، پس گفتند: «ربنا اکشف عنا العذاب إنا مؤمنون» به محمد صلی الله علیه و آله و قرآن، خدای متعال در پاسخ آنان می فرماید: «أنی لهم الذکری» یعنی کجا جای پند گرفتن باشد؟ «وَ قَدْ جاءَهُمْ رَسُولٌ مُبِینٌ»: و حال آن ها هنگامی که پیامبری با نشانه های راستین نزدشان آمد، «ثُمَّ تَوَلَّوْا عَنْهُ» یعنی از او روی برگرداندند و سخنش را نپذیرفتند، «قالُوا مُعَلَّمٌ مَجْنُونٌ».

سپس خدای متعال می فرماید: «إِنَّا كاشِفُوا الْعَذابِ» یعنی گرسنگی و دود را، «قلیلا» زمان کوتاهی تا روز جنگ بدر، «إِنَّكَمْ عائِدُونَ»: به کفر و تکذیب خود و یا به عذاب بزرگ تر، عذاب جهنم، باز می گردید، « قلیلا» مدت زمان بین دو عذاب است. «يَوْمَ نَبْطِشُ الْبَطْشَةَ الْكُبْرى» یعنی آن روز را به یاد آور، بنا بر قول اول منظور روز بدر است و یا به نقلی دیگر، روز قیامت؛ البطش: سخت انتقام گرفتن است. «إِنَّا مُنْتَقِمُونَ» از آن ها در آن روز. - . مجمع البیان ۹ : ۱۰۳ - ۱۰۵ -

شیخ طبرسی رحمه الله در تفسیر آیه شریفه «فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ» می گوید: منتظر چیزی جز قیامت نیستند، «أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً» یعنی به طور ناگهانی، «فَقَدْ جاءَ أَشْراطُها» یعنی نشانه های آن، «فَأَنَّى لَهُمْ إِذا جاءَتْهُمْ ذِكْراهُمْ»: هنگامی که قیامت فرا برسد، دیگر کجا جای پند و اندرز و توبه است؟ - . مجمع البیان ۹ : ۱۷۰ -

رازی در تفسیر آیه شریفه گوید: محل این دو سد در ناحیه شمال است. و گویند: بین دو کوه در أرمینیه و آذربایجان است، و گویند: محل آن در محل پیمودن زمین تُرک می باشد.

محمد بن جریر طبری در تاریخ خود نقل می کند مالک آذربایجان، در هنگام فتح آن با شخصی در ناحیه خزر رو به رو می شود، که سد را دیده و به این صورت توصیف می کند: بنایی بلند، پشت خندقی عمیق و محکم و گسترده است.

ابن خرداد در کتاب مسالک و ممالک گوید: واثق بالله در خواب دید این سد را فتح کرده است، یکی از خادمان خود را برای مشاهده و بررسی آن فرستاد. از یکی از درها خارج شدند تا این که به سد رسیده و آن را مشاهده کردند. سد را بنایی با خشت های آهنین توصیف کردند که با مس مذاب محکم شده و دری بر روی آن است که قفل می باشد، آن شخصی هنگامی که قصد بازگشت نمود، راهنما او را به مناطق رو به روی سمرقند خارج کرد.

ابوریحان گوید: مقتضای آن ایجاب می کند که در ربع شمالی باشد، و خداوند به حقیقت حال آگاه تر است. سپس می گوید: هنگام خروج از پشت سد ازدحام کرده و در شهرها پراکنده می شوند، به دریا آمده و آب آن را می نوشند، موجودات آن را می خورند، سپس درختان و

ص: ۳۰۱

گوشت مردم را می خورند، اما نمی توانند وارد مکه و مدینه و بیت المقدس شوند، سپس خداوند حیواناتی بر آن ها می گمارد که وارد گوششان شده و می میرند. - . تفسیر رازی ۲۱ : ۴۹۸ -

می گویم: در کتاب نهایه آمده است: دابه خارج می شود و عصای موسی و انگشتر سلیمان را به همراه دارد، و با عصا بر صورت مومن زده و نورانی می شود، و بینی کافر را با انگشتر مهر می زند، یعنی او را نشان دار می کند. و از عبارت «خطمت البعیر» گرفته شده یعنی چوبی از بینی تا یکی از گونه های شتر وارد کنند، و این نشانه زدن را خطام (آن چه را که در بینی شتر برای کشانیدن آن قرار دهند) گویند. به نقل از حذیفه: دابه نزد مومن آمده و به او سلام می کند، و نزد کافر رفته و او را داغ می زند.

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

ل، الخصال عَبْدُ اللَّهِ بْنُ حَامِدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ عَمْرٍو عَنْ تَمِيمِ بْنِ بُهْلُولٍ عَنْ عُثْمَانَ عَنْ وَكِيعٍ عَنْ سُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ عَنْ فُرَاتٍ الْقَزَّازِ عَنْ أَبِي الطُّفَيْلِ عَنْ حُذَيْفَةَ بْنِ أَسِيدٍ (۱)قَالَ: اطَّلَعَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله مِنْ غُرْفَةٍ لَهُ وَ نَحْنُ نَتَذَاكَرُ السَّاعَةَ فَقَالَ لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تَكُونَ عَشْرُ آيَاتٍ الدَّجَّالُ وَ الدُّخَانُ وَ طُلُوعُ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا وَ دَابَّةُ الْأَرْضِ وَ يَأْجُوجُ وَ مَأْجُوجُ وَ ثَلَاثَةُ خُسُوفٍ خَسْفٌ بِالْمَشْرِقِ وَ خَسْفٌ بِالْمَغْرِبِ وَ خَسْفٌ بِجَزِيرَةِ الْعَرَبِ وَ نَارٌ تَخْرُجُ مِنْ قَعْرِ عَدَنٍ تَسُوقُ النَّاسَ إِلَى الْمَحْشَرِ تَنْزِلُ مَعَهُمْ إِذَا نَزَلُوا وَ تُقْبِلُ مَعَهُمْ إِذَا أَقْبَلُوا (۲)

**[ترجمه]خصال: حذیفه بن اسید گفت: پیامبر خدا صلی الله علیه و آله از حجره خود به سوی ما متوجه شد و ما در باره قیامت گفتگو می کردیم، حضرت فرمود: قیامت برپا نمی شود، تا ده نشانه پدید آید: دجّال، (بلند شدن) دود، و طلوع خورشید از مغربش، و جنبنده زمین و (خروج) یأجوج و مأجوج، و فرو رفتن در زمین در سه جا، یکی در مشرق و دیگری در مغرب و دیگری در جزیره العرب، و آتشی که از قصر عدن (شهری است در یمن) که مردم را به سوی محشر سوق می دهد، هر گاه منزل کنند آن نیز منزل کند و هر گاه راه می افتند، به همراهشان راه می افتد. (هر کدام از این ها نشانه های قیامت است که به آن ها (اشراط الساعه می گویند.) - . خصال: ۴۳۱ -

**[ترجمه]

«۲»

ل، الخصال الْحَسَنُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعِيدٍ الْعَسْكَرِيُّ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ حَكِيمٍ الْقَاضِي عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ شَاكِرٍ قَالَ حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ حَمْزَةَ الْبُخَارِيُّ وَ عَمِّي قَالا حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ مُوسَى غُنْجَارٌ (۳)عَنْ أَبِي حَمْزَةَ بْنِ رَقَبَةَ وَ هُوَ ابْنُ مَصْقَلَةَ الشَّيْبَانِيُّ عَنِ الْحَكَمِ بْنِ عُتَيْبَةَ (۴)عَمَّنْ سَمِعَ حُذَيْفَةَ بْنَ أَسِيدٍ يَقُولُ سَمِعْتُ النَّبِيَّ صلی الله علیه و آله يَقُولُ

ص: ۳۰۳

۱- وزان أمیر هو حذیفه بن أسید أبو سریحه- بمهملتین مفتوحه الأولی- صحابی من أصحاب الشجره، مات سنه ۴۲ قاله ابن حجر فی التقریب ص ۹۸.

۲- لم نجد الحدیث فی الخصال المطبوع و الظاهر سقوط واحده من الآیات و هو نزول عیسی بن مریم، و الحدیث مذکور فی صحیح مسلم، راجع ج ۸ ص ۱۷۹.

۳- بضم الغین و سکون النون، هو عیسی بن موسی البخاری أبو أحمد الأزرق، لقبه غنجار، قال ابن حجر: صدوق ربما أخطأ و ربما دلس، مکثر من الحدیث، عن المتروکین، من الثامنه، مات سنه ۸۷.

۴- بالتاء ثمّ الياء مصغرا أبو محمّد الكندى الكوفىّ، قال ابن حجر: ثقه ثبت فقيه إلّا أنه ربما دلس، من الخامسه، مات سنه ثلاث عشره أى ۱۱۳ أو بعدها و له نيف و ستون انتهى. و عده الشيخ فى رجاله زيديا تبريا، و قال توفّى سنه ۱۱۴ و قيل: ۱۱۵ و يوجد فى رجال الكشّىّ روايات تدلّ على ذمه.

عَشْرُ آيَاتٍ بَيْنَ يَدَيِ السَّاعَهِ خَمْسٌ بِالْمَشْرِقِ وَ خَمْسٌ بِالْمَغْرِبِ فَذَكَرَ الدَّابَّهَ وَ الدَّجَّالَ وَ طُلُوعَ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا وَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ علیه السلام وَ يَأْجُوجَ وَ مَأْجُوجَ وَ أَنَّهُ يَغْلِبُهُمْ وَ يُغْرِقُهُمْ فِي الْبَحْرِ وَ لَمْ يَذْكُرْ تَمَامَ الْآيَاتِ.

**[ترجمه]خصال: حذیفه بن اسید می گوید از پیامبر (ص) شنیدم که فرمود:

ص: ۳۰۲

پیش از برپایی قیامت ده نشانه وجود دارد: پنج نشانه در مشرق و پنج نشانه در مغرب، آنگاه این نشانه ها را بیان کرد: دابّه الارض و دجّال و طلوع آفتاب از مغرب و آمدن عیسی بن مریم و یأجوج و مأجوج و این که او بر آنان غلبه می کند و آنان را در دریا غرق می سازد، و همه آن نشانه ها را بیان نکرد. - . خصال: ۴۳۱ -

**[ترجمه]

«۳»

ل، الخصال مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ عَنْ أَبِي عَبْدِ اللَّهِ الْوَرَّاقِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْفَرَجِ عَنْ عَلِيِّ بْنِ بُنَانٍ الْمُقْرِي عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَابِقٍ عَنْ زَائِدَهَ عَنِ الْأَعْمَشِ قَالَ حَدَّثَنَا فُرَاتٌ الْقَزَّازُ عَنْ أَبِي الطُّفَيْلِ عَامِرِ بْنِ وَاثِلَهَ عَنْ حُذَيْفَهَ بْنِ أَسِيدٍ الْغِفَارِيِّ قَالَ: كُنَّا جُلُوساً فِي الْمَدِينَهِ فِي ظِلِّ حَائِطٍ قَالَ وَ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله فِي غُرْفَهٍ فَاطَّلَعَ عَلَيْنَا فَقَالَ فِيمَ أَنْتُمْ فَقُلْنَا نَتَحَدَّثُ قَالَ عَمَّ ذَا قُلْنَا عَنِ السَّاعَهِ فَقَالَ إِنَّكُمْ لَا تَرَوْنَ السَّاعَهَ حَتَّى تَرَوْا قَبْلَهَا عَشْرَ آيَاتٍ طُلُوعَ الشَّمْسِ مِنْ مَغْرِبِهَا وَ الدَّجَّالَ وَ دَابَّهَ الْأَرْضِ وَ ثَلَاثَهَ خُسُوفٍ تَكُونُ فِي الْأَرْضِ خَسْفٌ بِالْمَشْرِقِ وَ خَسْفٌ بِالْمَغْرِبِ وَ خَسْفٌ بِجَزِيرَهِ الْعَرَبِ وَ خُرُوجَ عِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ علیه السلام وَ خُرُوجَ يَأْجُوجَ وَ مَأْجُوجَ وَ تَكُونُ فِي آخِرِ الزَّمَانِ نَارٌ تَخْرُجُ مِنَ الْيَمَنِ مِنْ قَعْرِ الْأَرْضِ لَا تَدَعُ خَلْفَهَا أَحَداً تَسُوقُ النَّاسَ إِلَى الْمَحْشَرِ كُلَّمَا قَامُوا قَامَتْ لَهُمْ تَسُوقُهُمْ إِلَى الْمَحْشَرِ (۱)

**[ترجمه]خصال: حذیفه بن اسید گوید: در سایه درختی در شهر مدینه نشسته بودیم و رسول خدا صلی الله علیه و آله که در اتاقی حضور داشت به ما نگاهی افکند و فرمود: چه می کنید؟ عرض کردیم: با یکدیگر گفتگو می کنیم. فرمود: در چه مورد؟ عرضه داشتیم: در مورد «قیامت» فرمود: تا شما ده نشانه را قبل از آن مشاهده نکنید، آن دوران را درک نخواهید کرد که عبارتند از: طلوع خورشید از مغرب، جنبش دجّال، حضور دابه الأرض، سه بار فرو رفتن زمین، یک بار در مشرق، دیگری در مغرب و یکی در جزیره العرب و ظاهر شدن عیسی بن مریم و پدیدار گشتن یأجوج و مأجوج. در آخر الزمان از سوی یمن، آتشی از دورترین نقطه گیتی پدیدار می گردد که آتش نیز شعله ور خواهد گشت و مردم را به سوی محشر می راند. - . خصال: ۴۴۶ -

**[ترجمه]

«۴»

ل، الخصال الْحَسَنُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعِيدٍ الْعَسْكَرِيُّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْبَزَّازِ عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ الْعَطَّارِ عَنْ أَبِی الرَّبِیعِ سُلَیْمَانَ بْنِ دَاوُدَ عَنْ فَرَجِ بْنِ فَضَالَهَ عَنْ یَحْیَی بْنِ سَعِیدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْحَنَفِیَّهِ عَنْ أَبِیهِ عَلِیِّ بْنِ أَبِی طَالِبٍ علیهما السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِذَا عَمِلَتْ أُمَّتِی خَمْسَ عَشْرَهَ خَصْلَهً حَلَّ بِهَا الْبَلَاءُ قِیلَ یَا رَسُولَ اللَّهِ وَ مَا هِیَ قَالَ إِذَا کَانَتِ الْمَغَانِمُ دُوَلًا وَ الْأَمَانَهُ مَغْنَماً وَ الزَّکَاهُ مَغْرَماً وَ أَطَاعَ الرَّجُلُ زَوْجَتَهُ وَ عَقَّ أُمَّهُ وَ بَرَّ صَدِیقَهُ وَ جَفَا أَبَاهُ وَ کَانَ زَعِیمُ الْقَوْمِ أَرْذَلَهُمْ وَ الْقَوْمُ أَکْرَمَهُ (۲)مَخَافَهَ شَرِّهِ وَ ارْتَفَعَتِ الْأَصْوَاتُ فِی الْمَسَاجِدِ وَ لَبِسُوا الْحَرِیرَ وَ اتَّخَذُوا

۱- لم یذکر فی الحدیث آیه منها و هی الدخان. و الحدیث مذکور فی صحیح مسلم و غیره من کتب العامّه، راجع الصحیح ج ۸ ص ۱۷۹.

۲- فی المصدر: و اکرمه القوم. و فی نسخه مخطوطه منه: و اکرم الرجل مخافه شره. م.

الْقَيْنَاتِ وَ ضَرَبُوا بِالْمَعَازِفِ (۱)وَ لَعَنَ آخِرُ هَذِهِ الْأُمَّهِ أَوَّلَهَا فَلْيُرْتَقَبْ عِنْدَ ذَلِکَ ثَلَاثَهٌ الرِّيحُ الْحَمْرَاءُ أَوِ الْخَسْفُ أَوِ الْمَسْخُ (۲)

**[ترجمه]خصال: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: هر گاه امّت من پانزده خصلت را دارا شوند به بلا دچار می شوند. عرض شد: ای پیامبر خدا! آن خصلت ها چیست؟ فرمود: هر گاه درآمدها در دست عده مخصوصی باشد؛ امانت را غنیمت شمارند؛ پرداخت زکات را خسارت پندارند، مرد به فرمان همسرش باشد ولی با مادرش نافرمانی کند؛ نسبت به دوست خود نیکوکار باشد ولی نسبت به پدر خود جفاکار؛ آوازهای نامشروع در مسجدها بلند شود، مرد را از ترس گزندش گرامی دارند؛ پیشوای قوم، پست ترین فرد جامعه باشد، هر گاه ابریشم پوشند، می بنوشند،

ص: ۳۰۴

کنیزان آوازه خوان استخدام نمایند؛ ساز بنوازند و آیندگان این امّت، پیشینیان خود را لعنت کنند، در چنین شرائطی می بایست در انتظار این سه پیشامد باشند: باد سرخ و ماه گرفتگی و مسخ شدن مردم. - . خصال: ۴۴۹ -

**[ترجمه]

«۵»

ل، الخصال مُحَمَّدُ بْنُ الْفَضْلِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ الْمُذَكِّرُ عَنْ أَبِي يَحْيَى الْبَزَّازِ النَّيْسَابُورِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ خُشْنَامَ (۳)الْبَلْخِيِّ عَنْ قُتَيْبَهَ بْنِ سَعِيدٍ عَنْ فَرَجِ بْنِ فَضَالَهَ مِثْلَهُ.

قال الصدوق رضی الله عنه یعنی بقوله و لعن آخر الأمه أولها الخوارج الذین یلعنون أمیر المؤمنین علیه السلام و هو أول الأمه إیمانا بالله عز و جل و برسوله صلی الله علیه و آله.

**[ترجمه]در کتاب خصال نیز حدیث مشابهی از فرج بن نضاله نقل شده است.

شیخ صدوق رضی الله عنه گوید: منظور از عبارت «آیندگان این امّت، پیشینیان خود را لعنت کنند»، خوارج هستند که امیرالمومنین علیه السلام را لعن می کردند، و حال آن که اولین امتی بودند که به خدای عز و جل و پیامبرش صلی الله علیه و آله ایمان آوردند. - . خصال: ۵۰۰ -

**[ترجمه]

بیان

قال الجزری فی حدیث أشراط الساعه إذا کان المغنم دولا جمع دوله بالضم و هو ما یتداول من المال فیکون لقوم دون قوم و الزکاه مغرما أی یری رب المال أن إخراج زکاته غرامه یغرمها انتهی قوله صلی الله علیه و آله و الأمانه مغنما أی یتصرف فیها کالغنیمه و لا یردها علی مالکها أو یحرص علی أخذها لأنه لا ینوی ردها یقال فلان یتغنم الأمر أی یحرص علیه کما یحرص

علی الغنیمه و قال ابن الأثیر فی جامع الأصول أی یعد الخیانه من الغنیمه.

**[ترجمه]جزری گوید: در حدیث نشانه های قیامت، عبارت «إذا کان المغنم دولا»، دولا جمع دوله و با ضم، نقدینه و مال را گویند که مختص قومی غیر قوم دیگر باشد. «الزکات مغرما»: صاحب مال پرداخت زکات را خسارتی می داند که متحمل می شود؛ «الامانه مغنما» یعنی مانند غنیمت در آن دخل و تصرف می کند و به صاحب آن باز نمی گرداند، و یا نسبت به کسب آن حریص بوده چرا که قصد بازگرداندن آن را ندارد؛ گویند: «فلان یتغنم الامر» یعنی نسبت به آن حرص می ورزد همانطور که برای به دست آوردن غنیمت حرص می زند.

**[ترجمه]

«۶»

فس، تفسیر القمی فَهَلْ یَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَهَ یَعْنِی الْقِیَامَهَ أَنْ تَأْتِیَهُمْ بَغْتَهً فَقَدْ جاءَ أَشْراطُها

فَإِنَّهُ حَدَّثَنِی أَبِی عَنْ سُلَیْمَانَ بْنِ مُسْلِمٍ الْخَشَّابِ (۴)عَنْ عَبْدِ اللَّهِ

۱- القینات جمع القینه و هی المغنیه، و کثیرا ما تطلق علی المغنیه من الإماء، قال فی النهایه: نهی عن بیع القینات أی الإماء المغنیات. و قال: المعازف هی الدفوف و غیرها ممّا یضرب. قلت: تشمل الطنبور و العود و القیثاره و غیرها من آلات الطرب.

۲- غیر خفی ان تلک الخصال المعدوده فی هذه الروایه لا تتجاوز عن أربع عشر خصله و هکذا کانت فیما رأیناه من نسخ المصدر مطبوعه و مخطوطه. م.

۳- بضم الخاء و سکون النون: لقب عجمی، و فی الخصال المطبوع: محمّد بن حسام بن عمران البلخیّ.

۴- بفتح الخاء و تشدید الشین: بیاع الخشب. و الخبر یشتمل علی الانباء بجلائل من الأمور التی تقع بعده صلّی اللّه علیه و آله التی لا یطلع علیه إلّا من له صله بعالم الغیب و علام الغیوب، ففیه من أعلام النبوّه و آیات الرساله ما یبصر کل ناظر و یرشده إلی الایمان بنبوه خاتم النبیین صلّی اللّه علیه و آله.

بْنِ جَرِيحٍ الْمَكِّيِّ عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِی رِيَاحٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: حَجَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه و آله حَجَّهَ الْوَدَاعِ فَأَخَذَ بَابَ الْكَعْبَهِ (۱)ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَيْنَا بِوَجْهِهِ فَقَالَ أَ لَا أُخْبِرُكُمْ بِأَشْرَاطِ السَّاعَهِ وَ كَانَ أَدْنَی النَّاسِ مِنْهُ يَوْمَئِذٍ سَلْمَانُ رَضِیَ اللَّهُ عَنْهُ فَقَالَ بَلَی يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ إِنَّ مِنْ أَشْرَاطِ الْقِيَامَهِ إِضَاعَهَ الصَّلَاهِ وَ اتِّبَاعَ الشَّهَوَاتِ وَ الْمَيْلَ مَعَ الْأَهْوَاءِ وَ تَعْظِيمَ الْمَالِ (۲)وَ بَيْعَ الدِّينِ بِالدُّنْيَا فَعِنْدَهَا يُذَابُ قَلْبُ الْمُؤْمِنِ وَ جَوْفُهُ كَمَا يَذُوبُ الْمِلْحُ فِی الْمَاءِ مِمَّا يَرَی مِنَ الْمُنْكَرِ فَلَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُغَيِّرَهُ قَالَ سَلْمَانُ وَ إِنَّ هَذَا لَكَائِنٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ إِی وَ الَّذِی نَفْسِی بِيَدِهِ يَا سَلْمَانُ إِنَّ عِنْدَهَا أُمَرَاءَ جَوَرَهً وَ وُزَرَاءَ فَسَقَهً وَ عُرَفَاءَ ظَلَمَهً وَ أُمَنَاءَ خَوَنَهً فَقَالَ سَلْمَانُ وَ إِنَّ هَذَا لَكَائِنٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ إِی وَ الَّذِی نَفْسِی بِيَدِهِ يَا سَلْمَانُ إِنَّ عِنْدَهَا يَكُونُ الْمُنْكَرُ مَعْرُوفاً وَ الْمَعْرُوفُ مُنْكَراً وَ اؤْتُمِنَ الْخَائِنُ (۳)وَ يُخَوَّنُ الْأَمِينُ وَ يُصَدَّقُ الْكَاذِبُ وَ يُكَذَّبُ الصَّادِقُ قَالَ سَلْمَانُ وَ إِنَّ هَذَا لَكَائِنٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ إِی وَ الَّذِی نَفْسِی بِيَدِهِ يَا سَلْمَانُ فَعِنْدَهَا إِمَارَهُ النِّسَاءِ وَ مُشَاوَرَهُ الْإِمَاءِ وَ قُعُودُ الصِّبْيَانِ عَلَی الْمَنَابِرِ وَ يَكُونُ الْكَذِبُ طَرَفاً وَ الزَّكَاهُ مَغْرَماً وَ الْفَیْ ءُ مَغْنَماً وَ يَجْفُو الرَّجُلُ وَالِدَيْهِ وَ يَبَرُّ صَدِيقَهُ وَ يَطْلُعُ الْكَوْكَبُ الْمُذْنِبُ قَالَ سَلْمَانُ وَ إِنَّ هَذَا لَكَائِنٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ إِی وَ الَّذِی نَفْسِی بِيَدِهِ يَا سَلْمَانُ وَ عِنْدَهَا تُشَارِكُ الْمَرْأَهُ زَوْجَهَا فِی التِّجَارَهِ وَ يَكُونُ الْمَطَرُ قَيْظاً وَ يَغِيظُ الْكِرَامَ غَيْظاً وَ يُحْتَقَرُ الرَّجُلُ الْمُعْسِرُ فَعِنْدَهَا يُقَارِبُ الْأَسْوَاقُ إِذَا قَالَ هَذَا لَمْ أَبِعْ شَيْئاً (۴)وَ قَالَ هَذَا لَمْ أَرْبَحْ شَيْئاً فَلَا تَرَی إِلَّا ذَامّاً لِلَّهِ قَالَ سَلْمَانُ وَ إِنَّ هَذَا لَكَائِنٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ إِی وَ الَّذِی نَفْسِی بِيَدِهِ

۱- فی المصدر: بحلقه باب الكعبه. م.

۲- فی المصدر: و تعظيم أصحاب المال. م.

۳- فی المصدر: و يؤتمن الخائن. م.

۴- فی المصدر: لم ابع يقينا. م.

يَا سَلْمَانُ فَعِنْدَهَا يَلِيهِمْ أَقْوَامٌ إِنْ تَكَلَّمُوا قَتَلُوهُمْ وَ إِنْ سَكَتُوا اسْتَبَاحُوهُمْ لِيَسْتَأْثِرُوا بِفَيْئِهِمْ (۱)وَ لِيَطَؤُنَّ حُرْمَتَهُمْ وَ لِيَسْفِكَنَّ دِمَاءَهُمْ وَ لِتُمْلَأَنَّ قُلُوبُهُمْ رُعْباً فَلَا تَرَاهُمْ إِلَّا وَجِلِينَ خَائِفِينَ مَرْعُوبِينَ مَرْهُوبِينَ قَالَ سَلْمَانُ وَ إِنَّ هَذَا لَكَائِنٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ إِی وَ الَّذِی نَفْسِی بِيَدِهِ يَا سَلْمَانُ إِنَّ عِنْدَهَا يُؤْتَى بِشَیْ ءٍ مِنَ الْمَشْرِقِ وَ شَیْ ءٍ مِنَ الْمَغْرِبِ يُلَوَّنُ أُمَّتِی (۲)فَالْوَيْلُ لِضُعَفَاءِ أُمَّتِی مِنْهُمْ وَ الْوَيْلُ لَهُمْ مِنَ اللَّهِ لَا يَرْحَمُونَ صَغِيراً وَ لَا يُوَقِّرُونَ كَبِيراً وَ لَا يَتَجَاوَزُونَ عَنْ مُسِی ءٍ أَخْبَارُهُمْ خَنَاءٌ جُثَّتُهُمْ جُثَّةُ الْآدَمِيِّينَ (۳)وَ قُلُوبُهُمْ قُلُوبُ الشَّيَاطِينِ قَالَ سَلْمَانُ وَ إِنَّ هَذَا لَكَائِنٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ إِی وَ الَّذِی نَفْسِی بِيَدِهِ يَا سَلْمَانُ وَ عِنْدَهَا تَكْتَفِی الرِّجَالُ بِالرِّجَالِ وَ النِّسَاءُ بِالنِّسَاءِ وَ يُغَارُ عَلَى الْغِلْمَانِ (۴)كَمَا يُغَارُ عَلَى الْجَارِيَهِ فِی بَيْتِ أَهْلِهَا وَ يَشَّبَّهُ الرِّجَالُ بِالنِّسَاءِ وَ النِّسَاءُ بِالرِّجَالِ وَ يَرْكَبْنَ ذَوَاتُ الْفُرُوجِ السُّرُوجَ فَعَلَيْهِنَّ مِنْ أُمَّتِی لَعْنَهُ اللَّهِ قَالَ سَلْمَانُ وَ إِنَّ هَذَا لَكَائِنٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ صلی الله علیه و آله إِی وَ الَّذِی نَفْسِی بِيَدِهِ يَا سَلْمَانُ إِنَّ عِنْدَهَا تُزَخْرَفُ الْمَسَاجِدُ كَمَا تُزَخْرَفُ الْبِيَعُ وَ الْكَنَائِسُ (۵)وَ يُحَلَّى الْمَصَاحِفُ وَ تَطُولُ الْمَنَارَاتُ وَ تَكْثُرُ الصُّفُوفُ بِقُلُوبٍ مُتَبَاغِضَهٍ وَ أَلْسُنٍ مُخْتَلِفَهٍ قَالَ سَلْمَانُ وَ إِنَّ هَذَا لَكَائِنٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ صلی الله علیه و آله إِی وَ الَّذِی نَفْسِی بِيَدِهِ وَ عِنْدَهَا تَحَلَّى ذُكُورُ أُمَّتِی بِالذَّهَبِ وَ يَلْبَسُونَ الْحَرِيرَ وَ الدِّيبَاجَ وَ يَتَّخِذُونَ جُلُودَ النُّمُورِ صِفَاقاً (۶)قَالَ سَلْمَانُ وَ إِنَّ هَذَا لَكَائِنٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ صلی الله علیه و آله إِی وَ الَّذِی نَفْسِی بِيَدِهِ

۱- فی المصدر: ليستأثرن بفيئهم. م.

۲- أی تختلف أخلاقهم، فلا ترى فيهم الخلق الإسلاميه.

۳- فی المصدر: و لا يتجافون عن شی ء، جئثهم جثث اه. م.

۴- أغار عليهم: هجم و أوقع بهم.

۵- بيع كعنب: معابد النصارى، مفردها بيعه بالكسر. و كنائس: معابد اليهود و النصارى مفردها كنيسه.

۶- فی المصدر: صفافا. م.

يَا سَلْمَانُ وَ عِنْدَهَا يَظْهَرُ الرِّبَا وَ يَتَعَامَلُونَ بِالْغِيبَهِ وَ الرِّشَاءِ (۱)وَ يُوضَعُ الدِّينُ وَ تُرْفَعُ الدُّنْيَا قَالَ سَلْمَانُ وَ إِنَّ هَذَا لَكَائِنٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ صلی الله علیه و آله إِی وَ الَّذِی نَفْسِی بِيَدِهِ يَا سَلْمَانُ وَ عِنْدَهَا يَكْثُرُ الطَّلَاقُ فَلَا يُقَامُ لِلَّهِ حَدٌّ وَ لَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئاً قَالَ سَلْمَانُ وَ إِنَّ هَذَا لَكَائِنٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ صلی الله علیه و آله إِی وَ الَّذِی نَفْسِی بِيَدِهِ يَا سَلْمَانُ وَ عِنْدَهَا تَظْهَرُ الْقَيْنَاتُ وَ الْمَعَازِفُ وَ يَلِيهِمْ أَشْرَارُ أُمَّتِی قَالَ سَلْمَانُ وَ إِنَّ هَذَا لَكَائِنٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ صلی الله علیه و آله إِی وَ الَّذِی نَفْسِی بِيَدِهِ يَا سَلْمَانُ وَ عِنْدَهَا تَحُجُّ أَغْنِيَاءُ أُمَّتِی لِلنُّزْهَهِ وَ تَحُجُّ أَوْسَاطُهَا لِلتِّجَارَهِ وَ تَحُجُّ فُقَرَاؤُهُمْ لِلرِّيَاءِ وَ السُّمْعَهِ فَعِنْدَهَا يَكُونُ أَقْوَامٌ يَتَعَلَّمُونَ الْقُرْآنَ لِغَيْرِ اللَّهِ وَ يَتَّخِذُونَهُ مَزَامِيرَ وَ يَكُونُ أَقْوَامٌ يَتَفَقَّهُونَ لِغَيْرِ اللَّهِ وَ يَكْثُرُ أَوْلَادُ الزِّنَا وَ يَتَغَنَّوْنَ بِالْقُرْآنِ وَ يَتَهَافَتُونَ بِالدُّنْيَا (۲)قَالَ سَلْمَانُ وَ إِنَّ هَذَا لَكَائِنٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ صلی الله علیه و آله إِی وَ الَّذِی نَفْسِی بِيَدِهِ يَا سَلْمَانُ ذَاكَ إِذَا انْتُهِكَتِ الْمَحَارِمُ وَ اكْتُسِبَتِ الْمَآثِمُ وَ سُلِّطَ الْأَشْرَارُ عَلَى الْأَخْيَارِ وَ يَفْشُو الْكَذِبُ وَ تَظْهَرُ اللَّجَاجَهُ وَ يَفْشُو الْحَاجَهُ (۳)وَ يَتَبَاهَوْنَ فِی اللِّبَاسِ وَ يُمْطَرُونَ فِی غَيْرِ أَوَانِ الْمَطَرِ وَ يَسْتَحْسِنُونَ الْكُوبَهَ وَ الْمَعَازِفَ وَ يُنْكِرُونَ الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَ النَّهْیَ عَنِ الْمُنْكَرِ حَتَّى يَكُونَ الْمُؤْمِنُ فِی ذَلِكَ الزَّمَانِ أَذَلَّ مِنَ الْأَمَهِ (۴)وَ يُظْهِرُ قُرَّاؤُهُمْ وَ عُبَّادُهُمْ فِيمَا بَيْنَهُمُ التَّلَاوُمَ فَأُولَئِكَ يُدْعَوْنَ فِی مَلَكُوتِ السَّمَاوَاتِ الْأَرْجَاسَ وَ الْأَنْجَاسَ قَالَ سَلْمَانُ وَ إِنَّ هَذَا لَكَائِنٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ فَقَالَ صلی الله علیه و آله إِی وَ الَّذِی نَفْسِی بِيَدِهِ

۱- فی المصدر: بالعینه و الرشاء. م.

۲- أی یتساقطون بها. و أکثر استعماله فی الشر.

۳- فی المصدر: و یفشو الفاقه. م.

۴- فی المصدر: اذل من فی الأمه. م.

يَا سَلْمَانُ فَعِنْدَهَا لَا يَخْشَى الْغَنِيُّ إِلَّا الْفَقْرَ (۱)حَتَّى إِنَّ السَّائِلَ لَيَسْأَلُ فِيمَا بَيْنَ الْجُمُعَتَيْنِ لَا يُصِيبُ أَحَداً يَضَعُ فِي يَدِهِ شَيْئاً قَالَ سَلْمَانُ وَ إِنَّ هَذَا لَكَائِنٌ يَا رَسُولَ اللَّهِ قَالَ صلی الله علیه و آله إِي وَ الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ يَا سَلْمَانُ عِنْدَهَا يَتَكَلَّمُ الرُّوَيْبِضَةُ فَقَالَ وَ مَا الرُّوَيْبِضَةُ يَا رَسُولَ اللَّهِ فِدَاكَ أَبِي وَ أُمِّي قَالَ صلی الله علیه و آله يَتَكَلَّمُ فِي أَمْرِ الْعَامَّةِ مَنْ لَمْ يَكُنْ يَتَكَلَّمُ فَلَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا قَلِيلًا حَتَّى تَخُورَ الْأَرْضُ خَوْرَةً فَلَا يَظُنُّ كُلُّ قَوْمٍ إِلَّا أَنَّهَا خَارَتْ فِي نَاحِيَتِهِمْ فَيَمْكُثُونَ مَا شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ يَنْكُتُونَ فِي مَكْثِهِمْ فَتُلْقِي لَهُمُ الْأَرْضُ أَفْلَاذَ كَبِدِهَا قَالَ ذَهَبٌ وَ فِضَّةٌ ثُمَّ أَوْمَأَ بِيَدِهِ إِلَى الْأَسَاطِينِ فَقَالَ مِثْلَ هَذَا فَيَوْمَئِذٍ لَا يَنْفَعُ ذَهَبٌ وَ لَا فِضَّةٌ فَهَذَا مَعْنَى قَوْلِهِ فَقَدْ جَاءَ أَشْرَاطُهَا.

**[ترجمه]تفسیر قمی: «فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا السَّاعَةَ» یعنی قیامت، « أَنْ تَأْتِيَهُمْ بَغْتَةً فَقَدْ جاءَ أَشْراطُها» - . محمد / ۱۸ - .{آیا [کافران] جز این انتظار می برند که رستاخیز به ناگاه بر آنان فرارسد؟ و علامات آن اینک پدید آمده است. پس اگر [رستاخیز] بر آنان دررسد، دیگر کجا جای اندرزشان است؟}

ص: ۳۰۵

ابن عباس گوید: با پیامبر حجه الوداع را به جای آوردیم پیغمبر خدا صلی الله علیه و آله درب کعبه را گرفت و به ما رو کرد و فرمود: از نشانه های قیامت تباه کردن نماز، پیروی شهوات، گرایش به هوسها، بزرگ شمردن مال دنیا و دین را به دنیا فروختن است، در این هنگام است که دل مؤمن در درونش گداخته و آب می شود، مانند نمک که در آب حل می گردد، به خاطر منکراتی که می بیند و نمی تواند تغییر داده و اصلاح کند.

سلمان رضی الله عنه پرسید: این ها از اموری است که حتما تحقق می یابد؟ رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: آری، سوگند به کسی که جانم در دست اوست، ای سلمان! در آن وقت افرادی که بر مردم حکومت دارند و زمام آن ها را در دست داشته و بر آن ها ولایت و سیطره دارند، عبارتند از حاکمانی که همه آن ها ستمکار و ظالمند، و وزرائی که فاسقند، و حکّام و استانداران و فرماندارانی که همه اهل جور و ستم هستند، و امین هائی که همه اهل خیانتند.

سلمان رضی الله عنه پرسید: این ها از اموری است که حتما تحقق می یابد؟ رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: آری، سوگند به کسی که جانم در دست اوست، در این زمان است که معروف منکر شده و منکر معروف می شود، آدم خائن امین به حساب می آید و دروغگو صادق به حساب آمده، و راستگو تکذیب شود.

سلمان رضی الله عنه پرسید: این ها از اموری است که حتما تحقق می یابد؟ رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: آری، سوگند به کسی که جانم در دست اوست، در این زمان است که زنان به ریاست رسند و مورد مشورت قرار گیرند، کودکان بالای منبر روند، دروغ گوئی هنر شمرده می شود، پرداخت زکات غرامت و زیان به حساب می آید، و فی ء (سهم مسلمین و خدا و پیغمبر و امام) غنیمت شمرده می شود. فرزندان به پدر و مادرشان جفا و بی مهری می کنند در حالی که به دوستانشان مهربانی و نیکوئی می کنند.

سلمان رضی الله عنه پرسید: این ها از اموری است که حتما تحقق می یابد؟ رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: آری،

سوگند به کسی که جانم در دست اوست،

ص: ۳۰۶

ای سلمان! در آن زمان زنان با شوهرانشان در امور خارج از منزل مانند تجارت شرکت می کنند. و باران در تابستان می بارد و مردمان بزرگ و بزرگوار پیوسته مورد خشم و غضب و غیظ قرار می گیرند و مردم بی چیز و تنگدست مورد اهانت و تحقیر قرار می گیرند. در آن زمان بازارها به هم نزدیک می شوند. و در صورتی که محلّ خرید و فروش بسیار است همه مردم از کار و کسب خود در گله و شکوه هستند، یکی می گوید: من چیزی نفروختم، و دیگری می گوید:

سودی نبردم؛ و در آن وقت می نگری که تمام مردم در مقام گلایه از خدا و مذمّت او هستند.

سلمان رضی الله عنه پرسید: این ها از اموری است که حتما تحقق می یابد؟ رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: آری، سوگند به کسی که جانم در دست اوست، ای سلمان! در آن زمان بر مردم حکومت می کنند کسانی که اگر مردم برای دفاع از حقوق خود و برای حقّ اوّلیّهٔ خود و کوچکترین مطلبی که در آن شائبه سیادت و حرّیّت و آزادی فکر باشد، سخن گویند، آن ها را می کُشند، و اگر مردم سکوت هم اختیار کنند آنان اموال و نفوس و أعراض ایشان را مباح می شمرند، و برای استفاده از کار و زحمت و دسترنج آن ها از خوردن خون آن ها دریغ نمی کنند، و در آن زمان تمام مردم رعیّت ترسناک و خائف و وحشت زده و هراسناک خواهند بود.

سلمان گفت: ای رسول خدا! آیا این امور واقع شدنی است؟ رسول خدا صلّی الله علیه و آله و سلّم فرمود: آری، سوگند به کسی که جانم در دست اوست، ای سلمان! در آن زمان چیزی را از طرف مشرق برای مردم می آورند و چیز دیگری را از طرف مغرب و بدین وسیله امّت مرا رنگ می کنند؛ پس ای وای بر ضعیفان امّت من از دست این ستمگران، و ای وای بر ایشان از خدا؛ به افراد کوچک و زیردست رحم نمی آورند، و بزرگان را توقیر و احترام نمی کنند و از خطاکار و شخصی که در امور شخصی بدی کند در نمی گذرند و او را مورد عفو و اغماض خود قرار نمی دهند. گفتار آنان همه فحش و زشتی است. هیکل آنان هیکل آدمی است ولی دل های آن ها دل های شیاطین است.

سلمان گفت: ای رسول خدا! آیا این امور واقع شدنی است؟ رسول خدا صلّی الله علیه و آله و سلّم فرمود: آری، سوگند به کسی که جانم در دست اوست، ای سلمان! در این زمان است که مردها (از نظر شهوت) به مردها و زن ها به زن ها اکتفا نمایند، و بر پسران (در انحصار در آوردن شهوت بر ایشان) غیرت به کار می رود، مانند غیرتی که بر زنان و کنیزان در خانه ها به کار رود، و مردان به زنان شباهت پیدا کنند و زنان به مردان شبیه شوند، زنان بر مرکبها سوار شوند، پس لعنت خدا بر این گروه از امت من باد.

سلمان رضی الله عنه پرسید: ای رسول خدا صلی الله علیه و آله، و این قطعی خواهد بود؟ فرمود: آری سوگند به کسی که جانم در دست اوست، ای سلمان! در این زمان است که مسجدها مانند معابد نصاری و یهود زینت داده شوند، قرآن ها و کتابها زیور گردند، مناره ها را بلند سازند، صفهای مردم زیاد ولی قلب هایشان از هم جدا و زبان هایشان مختلف باشد.

سلمان رضی الله عنه پرسید: ای رسول خدا صلی الله علیه و آله، و این قطعی خواهد بود؟ فرمود: آری سوگند به کسی که جانم در دست اوست، ای سلمان! در این زمان مردان امت من خود را با طلا زیور می کنند، لباس حریر و دیباج می پوشند، و از پوست پلنگ برای خود جامه و پوستین درست می نمایند.

سلمان رضی الله عنه پرسید: ای رسول خدا صلی الله علیه و آله، و این قطعی خواهد بود؟ فرمود: آری سوگند به کسی که جانم در دست اوست،

ص: ۳۰۷

ای سلمان! در این هنگام است که ربا ظاهر شده و غیبت و رشوه رایج شود، دین فرو گذارده شده و دنیا مورد توجه قرار گیرد.

سلمان رضی الله عنه پرسید: ای رسول خدا صلی الله علیه و آله، و این قطعی خواهد بود؟ فرمود: آری سوگند به کسی که جانم در دست اوست، ای سلمان! و در این هنگام طلاق زیاد شده و حدی جاری نمی شود. و خداوند را هیچ چیز ضرر نمی دهد.

سلمان رضی الله عنه پرسید: ای رسول خدا صلی الله علیه و آله، و این قطعی خواهد بود؟ فرمود: آری سوگند به کسی که جانم در دست اوست، ای سلمان! در این هنگام خنیاگری و موسیقی آشکار شده و توسط بدترین امتم اجراء می شود.

سلمان رضی الله عنه پرسید: ای رسول خدا صلی الله علیه و آله، و این قطعی خواهد بود؟ فرمود: آری سوگند به کسی که جانم در دست اوست، ای سلمان! در این زمان ثروتمندان امتم برای تفریح و گردش به حج می روند، و خرده ثروتمندان برای تجارت به حج می روند، و فقیران جهت ریا و خود نمائی به حج می روند، در این زمان مردمی باشند که قرآن را به خاطر غیر خدا فرا می گیرند و آن را با آهنگ آلات موسیقی همساز می کنند، و نیز مردمی باشند که احکام خدا را به خاطر غیر از خدا بیاموزند، اولاد زنا فراوان شود، قرآن را به غنا می خوانند، و به دنیا پرداخته و در آن غوطه ور شوند.

سلمان رضی الله عنه پرسید: ای رسول خدا صلی الله علیه و آله، و این قطعی خواهد بود؟ فرمود: آری سوگند به کسی که جانم در دست اوست، ای سلمان! و در این زمان باشد که حرمت ها هتک شود، و گناهان انجام شود، و بدان بر خوبان مسلط گردند، و دروغ رایج باشد، و نیازمندی بر ملا گردد، و تنگدستی آشکار شود. مردم به لباس خود بر یکدیگر فخر و مباهات می کنند، و باران های فراوان در غیر فصل باران پیدا می شود، و اشتغال به لهو و لعب از قبیل بازی کردن با باطل و تار و آلات موسیقی را امری پسندیده و نیکو می شمرند و امر به معروف و نهی از منکر را گذشته از آن که به جای نمی آورند امر نکوهیده و ناپسند می دانند.

زمانه و وضعیّت محیط در آن زمان به قدری انحطاط پیدا می کند که مردمان مؤمن و استوار با ایمان راستین در آن زمان از تمام افراد امّت پست تر و حقیرتر و ذلیل تر خواهند بود. و در بین زهّاد و عبّاد و همچنین در بین علماء و قُرّائشان حسّ بدبینی و بدخواهی ظهور نموده و پیوسته در صدد عیب جوئی و ملامت از یکدگر بر می آیند.

این چنین افرادی با چنین روحیّه و عادتی و با چنین ملکات و صفاتی در ملکوت آسمان ها به أرجاس و أنجاس یعنی موجودات پلید و کثیف و نجس خوانده می شوند.

سلمان رضی الله عنه پرسید: ای رسول خدا صلی الله علیه و آله، و این قطعی خواهد بود؟ فرمود: آری سوگند به کسی که جانم در دست اوست،

ص: ۳۰۸

ای سلمان! در آن هنگام افراد ثروتمند و متموّل بیش از همه کس از فقر نگرانند، به فقراء و ضعفاء کمکی نمی شود و کسی بر آنان رحمت نمی آورد، حتّی افراد سائل در طول مدّت یک

هفته که از این جمعه تا آن جمعه باشد، سؤال می کنند و کسی پیدا نمی شود که در دست آنان چیزی گذارد.

سلمان رضی الله عنه پرسید: ای رسول خدا صلی الله علیه و آله، و این قطعی خواهد بود فرمود: آری سوگند به کسی که جانم در دست اوست، ای سلمان! در آن موقعیّت «رویبضه» تکلّم می کند و سخن می گوید:. سلمان گفت: فدایت شود پدرم و مادرم ای رسول خدا! مراد از رویبضه چیست؟

رسول خدا صلّی الله علیه و آله و سلّم فرمود: در امور اجتماعی مردم و اوضاع عامّه کسی تکلّم می کند و ارشادات مردم را به عهده دارد که شأن او ارشاد و هدایت و ولایت بر مردم نیست.

چون این قضایا واقع گردد و این علائم تحقّق یابد، دیگر مدّت درازی به طول نمی انجامد، بلکه درنگ نمی کنند مردم مگر زمان اندکی که ناگهان زمین فریاد عجیبی می کشد، و این صدا و صیحه به طوری تمام بسیط زمین را فرا می گیرد، که هر کس چنین می پندارد که این صیحه در ناحیه و موطن او واقع شده است.

و پس از صیحه به قدری که خداوند اراده اش تعلّق گیرد باز مردم در روی زمین درنگ می کنند، و در این اقامت و درنگ دچار گرفتاری ها و مشقّات و تکانه ها می گردند.

و زمین پاره های جگر خود را بیرون می ریزد، و منظور از پاره های جگر طلاها و نقره هاست.

حضرت رسول اکرم در این حال با دست خود اشاره کردند به ستون هائی که در آن جا نصب شده بود و فرمودند: پاره های جگر زمین و قطعات طلا و نقره مثل این ستون ها.

امّا در آن روز دیگر طلا و نقره فائده ای ندارد، و اینست معنای گفتار خدای تعالی: «فَقَدْ جَآءَ أَشْرَاطُهَا»: پس به درستی که حقّاً علائم قیامت به وقوع پیوسته است. -. تفسیر قمی ۲ : ۲۷۹ -

**[ترجمه]

بيان

قوله صلى الله عليه و آله و يكون الكذب طرفا أى يستطرفه الناس و يعجبهم و الكوكب المذنب ذو الذنب و قال الجزرى يوم قائظ شديد الحر و منه حديث أشراط الساعه يكون الولد غيظا و المطر قيظا لأن المطر إنما يراد للنبات و برد الهواء و القيظ ضد ذلك انتهى و يقال استباحهم أى استأصلهم. قوله صلى الله عليه و آله يلون أمتى من اللون أى يتلوّنون و يتزيّنون بألوان مختلفه مما يؤتى إليهم من المشرق و المغرب. قوله صلى الله عليه و آله و يتخذون جلود النمور صفاقا أى يرقّقونها و يلبسونها و الثوب الصفيق ضد السخيف أو يعملونها للدفّ و العود و سائر آلات اللهو يقال صفق العود أى حرك أوتاره و الصفق الضرب يسمع له صوت و القينه الأمه المغنّيه و المعازف الملاهى كالعود و الطنبور. قوله صلى الله عليه و آله يتخذونه مزامير أى يتغنون به

قَالَ الْجَزَرِيُّ فِی حَدِيثِ أَبِی مُوسَى سَمِعَهُ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله يَقْرَأُ فَقَالَ لَقَدْ أُعْطِيتَ مِزْمَاراً مِنْ مَزَامِيرِ آلِ دَاوُدَ شَبَّهَ حُسْنَ

ص: ۳۰۹

۱- فى نسخه: لا يخشى الغنى إلّا الفقير و هكذا فى المصدر. م.

صَوْتِهِ وَ حَلَاوَهَ نَغْمَتِهِ بِصَوْتِ الْمِزْمَارِ.

انتهى و التهافت التساقط و الكوبه بالضم النرد و الشطرنج و الطبل الصغير المخصر و البربط. و قال الجزرى فى حديث أشراط الساعه أن ينطق الرويبضه فى أمر العامه قيل و ما الرويبضه يا رسول الله قال الرجل التافه يتكلم فى أمر العامه و الرويبضه تصغير الرابضه و هو العاجز الذى ربض عن معالى الأمور و قعد عن طلبها و زياده التاء للمبالغه و التافه الحقير الخسيس و قال صلى الله عليه و آله فى أشراط الساعه تلقى الأرض أفلاذ كبدها أى تخرج كنوزها المدفونه فيها و هو استعاره و الأفلاذ جمع فلذ و الفلذ جمع فلذه و هى القطعه المقطوعه طولا و مثله قوله تعالى وَ أَخْرَجَتِ الْأَرْضُ أَثْقالَها انتهى و خار الثور صاح.

و قال السيد المرتضى رضى الله عنه فى كتاب الغرر: رَوَى أَبُو هُرَيْرَهَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَ آلِهِ أَنَّهُ قَالَ: تَقِيءُ الْأَرْضُ أَفْلَاذَ كَبِدِهَا مِثْلَ الْأُسْطُوَانِ مِنَ الذَّهَبِ وَ الْفِضَّهِ فَيَجِيءُ الْقَاتِلُ فَيَقُولُ فِي مِثْلِ هَذَا قَتَلْتُ وَ يَجِيءُ الْقَاطِعُ لِلرَّحِمِ فَيَقُولُ فِي مِثْلِ هَذَا قَطَعْتُ رَحِمِي وَ يَجِيءُ السَّارِقُ فَيَقُولُ فِي هَذَا قُطِعَتْ يَدِي ثُمَّ يَتْرُكُونَهُ وَ لَا يَأْخُذُونَ مِنْهُ شَيْئاً.

معنى تقىء أى تخرج ما فيها من الذهب و الفضه و ذلك من علامات قرب الساعه و قوله تقىء تشبيه و استعاره من حيث كان إخراجا و إظهارا و كذلك تسميه ما فى الأرض من الكنوز كبدا تشبيها بالكبد التى فى بطن البعير و غيره و للعرب فى هذا مذهب معروف و اختلف أهل اللغه فى الأفلاذ فقال يعقوب بن السكيت الفلذ لا يكون إلا للبعير و هو قطعه من كبده و لا يقال فلذ الشاه و لا فلذ البقر إلى آخر ما ذكره رحمه الله و نقله.

**[ترجمه]«و يكون الكذب طرفا»: مردم دروغ را مى پسندند و از آن خوششان مى آيد؛ الكوكب المذنب: ستاره دنباله دار. جزرى گويد: يوم قائظ: روز بسيار گرم. از اين ريشه است حديثى كه درباره نشانه هاى قيامت نقل شده است كه حضرت فرمود: فرزند موجب خشم و باران موجب در وسط تابستان است. زيرا باران، موجب رويش گياه و خنكى هواست، و خشكى و گرماى شديد متضاد آن است. استباحهم: آن ها را بيچاره نمود.

عبارت «يلون امتى من اللون»: رنگ پذيرفته و خود را با رنگ هاى مختلفى كه از شرق و غرب مى آيد، رنگ آميزى مى كنند. عبارت «ويتخذون جلود النمور صفاقا» يعنى آن را نرم كرده و مى پوشند.

«والثوب الصفيق»: جامه ريز بافت و ضخيم، و يا اين كه آن را براى دف و عود و ديگر ابزار لهو و لعب استفاده مى كنند، صفق العود: بر تارهاى آن نواخت، الصفق: زدنى كه صداى آن شنيده شود، القينه: كنيز آوازخوان؛ المعازف: سازهايى مانند عود و تنبور.

«يتخذونه مزامير» يعنى با آن آواز مى خوانند. جزرى گويد: در حديثى از ابو موسى نقل شده: شنيد كه رسو ل خدا صلى الله عليه و آله شنيد كه ابو موسى چيزى مى خواند؛ رسول خدا صلى الله عليه و آله فرمود: نغمه و آهنگى از نغمات داود به تو داده شده است.

صدا و دل نشینی نغمه آن را به نغمه و آهنگ تشبیه کرده است. التهافت: افتادن. الکوبه با ضمه: تخته نرد یا شطرنج، طبل کوچک، کمر باریک و بربط و عود.

جزری گوید: در حدیث نشانه های قیامت فرمود: در آن موقعیّت «رویبضه» تکلّم می کند و سخن می گوید:. پرسیدند: ای رسول خدا، مراد از رویبضه چیست؟

رسول خدا صلّی الله علیه و آله و سلّم فرمود: در امور اجتماعی مردم و اوضاع عامّه کسی تکلّم می کند و ارشادات مردم را به عهده دارد که شأن او ارشاد و هدایت و ولایت بر مردم نیست.

الرویبضه، مصغر رابضه است و شخص ناتوانی را گویند که از رسیدن به امور عالی عاجز باشد و از طلب آن باز نشیند، « تاء» برای مبالغه است. التافه: شخص پست و خسیس.

در حدیث اشراط الساعه که رسول خدا صلی الله علیه و آله می فرماید: «زمین پاره های جگرش را بیرون می ریزد»، یعنی گنج های پنهان خود را آشکار می سازد، و به صورت استعاره بیان شده است.

الافلاذ: جمع فلذه، قطعه ای که از طول بریده باشند، خدای متعال نیز می فرماید: «وأخرجت الارض أثقالها» -. زلزال / ۲ -، خار الثور: گاو بانگ زد.

سید مرتضی رضی الله عنه در کتاب غرر می نویسد: از ابوهریره روایت شده است رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: زمین تکه های جگرش(یعنی طلا و نقره) که مانند استوانه هستند، بیرون می اندازد. قاتل می آید و می گوید: به خاطر همین ها مردم را کشتم. قاطع رحم می گوید: من نیز به سبب این ها صله رحم را قطع کردم. دزد می گوید: بر اثر این دستم قطع شد است. در اثر این اختلاف و جنجال همه طلا را رها می کنند و چیزی از آنرا بر نمی دارند.

«تقیء» یعنی زمین طلاـ و نقره هایی که درونش است، قی می کند، و این از نشانه های نزدیکی قیامت است. «تقیء» تشبیه و استعاره برای اخراج و آشکار شدن گنج هاست، و نیز نامیدن گنج های زمین به پاره های جگر تشبیه به همان کبدی است که در شکم شتر و غیره وجود دارد، و عرب دراین زمینه عقیده خاصی دارند.

زبان شناسان درباره واژه «الافلاذ» نظرات متفاوتی دارند، یعقوب بن سکیت گوید: الفلذ تنها برای شتر به کار می رود، و به پاره ای از جگر شتر اطلاق می شود، و نمی گویند: فلذ الشاه (جگر گوسفند) و نه فلذ البقر (جگر گاو) و غیره که شیخ رحمه الله آن را نقل کرده است. -. امالی مرتض ۱ : ۶۵ -

ص: ۳۱۰

**[ترجمه]

ما، الأمالی للشیخ الطوسی جَمَاعَةٌ عَنْ أَبِی الْمُفَضَّلِ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَعِیدِ بْنِ یَحْیَی عَنْ إِسْمَاعِیلَ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ خَالِدٍ الْقَاضِی قَالَ أَبُو الْمُفَضَّلِ وَ حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِیمَ بْنِ حَمَّادٍ عَنِ الرَّبِیعِ بْنِ تَغْلِبَ قَالَ حَدَّثَنَا فَرَجُ بْنُ فَضَالَةَ قَالَ وَ حَدَّثَنِی مُحَمَّدُ بْنُ یُوسُفَ بْنِ بَشِیرٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ عَمْرِو بْنِ خَالِدٍ عَنْ أَبِیهِ عَنْ فَرَجٍ عَنْ یَحْیَی بْنِ سَعِیدٍ الْأَنْصَارِیِّ عَنْ

مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله وَ قَالَ أَبُو خَيْثَمَةَ (۱)عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ علیهما السلام عَنِ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله قَالَ: إِذَا صَنَعَتْ وَ قَالَ أَحَدُهُمْ إِذَا فَعَلَتْ أُمَّتِي خَمْسَ عَشْرَةَ خَصْلَةً حَلَّ بِهَا الْبَلَاءُ إِذَا صَارَتِ الدُّنْيَا عِنْدَهُمْ دُوَلًا وَ قَالَ أَحَدُهُمْ إِذَا كَانَ الْمَالُ فِيهِمْ دُوَلًا وَ الْخِيَانَةُ مَغْنَماً وَ الزَّكَاةُ مَغْرَماً وَ أَطَاعَ الرَّجُلُ زَوْجَتَهُ وَ عَقَّ أُمَّهُ وَ بَرَّ صَدِيقَهُ وَ جَفَا أَبَاهُ وَ ارْتَفَعَتِ الْأَصْوَاتُ فِي الْمَسَاجِدِ وَ أُكْرِمَ الرَّجُلُ مَخَافَةَ شَرِّهِ وَ كَانَ زَعِيمُ الْقَوْمِ أَرْذَلَهُمْ وَ لُبِسَ الْحَرِيرُ وَ شُرِبَ الْخُمُورُ وَ اتُّخِذَتِ الْقِيَانُ (۲)وَ ضُرِبَ بِالْمَعَازِفِ وَ لَعَنَ آخِرُ هَذِهِ الْأُمَّةِ أَوَّلَهَا فَارْتَقِبُوا إِذَا عَمِلُوا ذَلِكَ ثَلَاثاً رِيحاً حَمْرَاءَ وَ خَسْفاً وَ مَسْخاً.

**[ترجمه]امالی شیخ طوسی: محمد بن علی علیه السلام از پدران بزرگوارشان و ایشان از امیرالمومنین علیه السلام نقل فرمود: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: هر گاه امّت من پانزده خصلت را دارا شوند به بلا دچار می شوند. عرض شد: ای پیامبر خدا! آن خصلت ها چیست؟ فرمود: هر گاه درآمدها در دست عده مخصوصی باشد؛ امانت را غنیمت شمارند؛ پرداخت زکات را خسارت پندارند، مرد به فرمان همسرش باشد ولی با مادرش نافرمانی کند؛ نسبت به دوست خود نیکوکار باشد ولی نسبت به پدر خود جفاکار. آوازهای نامشروع در مسجدها بلند شود، مرد را از ترس گزندش گرامی دارند؛ پیشوای قوم، پست ترین فرد جامعه باشد، هر گاه ابریشم پوشند، می بنوشند کنیزان آوازه خوان استخدام نمایند؛ ساز بنوازند و آیندگان این امّت، پیشینیان خود را لعنت کنند، در چنین شرائطی می بایست در انتظار این سه پیشامد باشند: باد سرخ، خسوف و مسخ شدن مردم.
- . امالی طوسی: ۵۱۵ -

**[ترجمه]

«۸»

ما، الأمالی للشیخ الطوسی ابْنُ الصَّلْتِ عَنِ ابْنِ عُقْدَةَ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ جَعْفَرٍ الْمَعْرُوفِ بِابْنِ الشَّامِيِّ عَنْ عَبَّادِ بْنِ أَحْمَدَ الْقَزْوِينِيِّ عَنْ عَمِّهِ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَابِرٍ عَنِ الشَّعْبِيِّ عَنْ أَبِي رَافِعٍ عَنْ حُذَيْفَةَ بْنِ الْيَمَانِ عَنِ النَّبِيِّ صلی الله علیه و آله عَنْ أَهْلِ يَأْجُوجَ وَ مَأْجُوجَ قَالَ إِنَّ الْقَوْمَ لَيَنْقُرُونَ بِمَعَاوِلِهِمْ دَائِبِينَ فَإِذَا كَانَ اللَّيْلُ قَالُوا غَداً نَفْرُغُ فَيُصْبِحُونَ وَ هُوَ أَقْوَى مِنَ الْأَمْسِ حَتَّى يُسْلِمَ مِنْهُمْ رَجُلٌ حِينَ يُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يَبْلُغَ أَمْرَهُ فَيَقُولُ الْمُؤْمِنُ غَداً نَفْتَحُهُ إِنْ شَاءَ اللَّهُ فَيُصْبِحُونَ ثُمَّ يَغْدُونَ عَلَيْهِ فَيَفْتَحُهُ اللَّهُ فَوَ الَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَيَمُرَّنَّ الرَّجُلُ مِنْهُمْ عَلَى شَاطِئِ الْوَادِي الَّذِي بِكُوفَانَ وَ قَدْ شَرِبُوهُ حَتَّى نَزَحُوهُ فَيَقُولُ وَ اللَّهِ لَقَدْ رَأَيْتُ هَذَا الْوَادِيَ مَرَّةً وَ إِنَّ الْمَاءَ لَيَجْرِي فِي أَرْضِهِ قِيلَ يَا رَسُولَ اللَّهِ وَ مَتَى هَذَا قَالَ حِينَ لَا يَبْقَى مِنَ الدُّنْيَا إِلَّا مِثْلُ صُبَابَةِ الْإِنَاءِ (۳)

**[ترجمه]امالی شیخ طوسی: رسول خدا صلی الله علیه و آله درباره یأجوج و مأجوج فرمود: آن قوم با بیل های خود پشت سر هم حفره ایجاد می کردند؛ وقتی شب شد، گفتند: فردا مس مذاب می ریزیم و وقتی صبح می شد، سد را محکم تر از دیروز می یافتند تا این که مردی از ایشان هنگامی که خدا خواست امر خود را انجام دهد، سلام می کرد؛ پس مؤمن می گفت: فردا ان شاء الله آن را باز می کنیم؛ پس صبح می کردند و در صبح بر ان وارد می شدند و خدا آن را می گشود؛ پس قسم به کسی که جانم در دست اوست مردی از آنان بر ساحل وادی که در کوفه است می گذرد و از آن می نوشند تا آب آن بسیار کم گردد؛ پس آن مرد می گوید: به خدا قسم من یک بار این وادی را دیده ام و آب در زمین آن جاری بود! گفته شد: یا

رسول الله! این اتفاق چه زمانی می افتد؟ فرمود: زمانی که از دنیا باقی نمانده باشد مثل ریختن آب کم ته ظرف! - . امالی طوسی: ۳۴۶ -

**[ترجمه]

بیان

قال الجزری الصبابه البقیه الیسیره من الشراب تبقی فی أسفل الإناء.

**[ترجمه]جزری گفته: « صبابه» باقی مانده آب و مانند آن در ته ظرف.

**[ترجمه]

«۹»

ع، علل الشرائع فِی خَبَرِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سَلَامٍ أَنَّهُ سَأَلَ النَّبِیَّ صلی الله علیه و آله عَنْ أَوَّلِ أَشْرَاطِ السَّاعَهِ فَقَالَ نَارٌ تَحْشُرُ النَّاسَ مِنَ الْمَشْرِقِ إِلَی الْمَغْرِبِ.

**[ترجمه]علل الشرائع: عبد الله بن سلام از رسول خدا صلی الله علیه و آله درباره اولین نشانه قیامت پرسید. حضرت صلی الله علیه و آله فرمود: آتشی است که مردم را از مشرق تا مغرب در بر گیرد. - . علل الشرایع ۱ : ۱۱۷ -

ص: ۳۱۱

**[ترجمه]

«۱۰»

ك، إكمال الدین الطَّالَقَانِیُّ عَنِ الْجَلُودِیِّ عَنْ إِبْرَاهِیمَ بْنِ فَهْدٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُقْبَهَ

ص: ۳۱۱

۱- بالخاء المضمومه ثمّ الیاء الساكنه، ثمّ الثاء المفتوحه.

۲- قیان ككتاب جمع القینه: الأمه المغنیه.

۳- الحدیث عامی.

عَنْ حُسَيْنِ بْنِ حَسَنٍ عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ عُمَرَ عَنْ عُمَرَ بْنِ مُوسَى الْوَجِيهِيِّ عَنِ الْمِنْهَالِ بْنِ عُمَرَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ الْحَارِثِ قَالَ: قُلْتُ لِعَلِيٍّ عليه السلام يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَخْبِرْنِي بِمَا يَكُونُ مِنَ الْأَحْدَاثِ بَعْدَ قَائِمِكُمْ قَالَ يَا ابْنَ الْحَارِثِ ذَلِكَ شَيْ ءٌ ذِكْرُهُ مَوْكُولٌ إِلَيْهِ وَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صلى الله عليه و آله عَهِدَ إِلَيَّ أَنْ لَا أُخْبِرَ بِهِ إِلَّا الْحَسَنَ وَ الْحُسَيْنَ.

**[ترجمه]کمال الدین: عبد اللّه بن حارث گوید به امام علی علیه السلام عرض کردم: یا امیر المؤمنین، به من خبر ده از حوادث بعد از امام قائم عجل الله تعالی فرجه، فرمود: ای پسر حارث، این چیزیست که ذکر آن موکول به خود او است و رسول خدا به من سفارش کرده است که جز حسن و حسین علیهما السلام کسی را از آن مطلع نکنم. - . کمال الدین: ۸۲ -

**[ترجمه]

«۱۱»

ص، قصص الأنبیاء علیهم السلام بِالْإِسْنَادِ إِلَى الصَّدُوقِ بِإِسْنَادِهِ عَنِ ابْنِ سِنَانٍ عَنِ الصَّادِقِ علیه السلام قَالَ: قَالَ عِيسَى علیه السلام لِجَبْرَئِيلَ مَتَى قِيَامُ السَّاعَةِ فَانْتَفَضَ جَبْرَئِيلُ انْتِفَاضَةً أُغْمِيَ عَلَيْهِ مِنْهَا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ يَا رُوحَ اللَّهِ مَا الْمَسْئُولُ أَعْلَمَ بِهَا مِنَ السَّائِلِ وَ لَهُ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ لا تَأْتِيكُمْ إِلَّا بَغْتَةً

**[ترجمه]قصص الانبیاء: امام صادق علیه السلام فرمود: حضرت عیسی علیه السلام از جبرئیل پرسید: چه زمانی قیامت برپا خواهد شد؟ جبرئیل چون اسم قیامت شنید به لرزه افتاد و غش کرد؛ پس چون به حال آمد گفت: یا روح الله، مسئول به امر قیامت اعلم از سائل نیست. سپس آیه شریفه «وَ لَهُ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ الْأَرْضِ لاـ تَأْتِیکُمْ إِلَّا بَغْتَةً» - . اعراف / ۱۸۷ - {در آسمانها و زمین، سنگین (و بسیار پر اهمیت) است؛ و جز به طور ناگهانی، به سراغ شما نمی آید} را خواند. - . قصص الانبیا: ۲۷۱ -

**[ترجمه]

«۱۲»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ مَسْعَدَةَ بْنِ صَدَقَةَ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ أَبِيهِ عَنْ جَدِّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ علیه السلام إِنَّ النَّاسَ يُوشِكُونَ أَنْ يَنْقَطِعَ بِهِمُ الْعَمَلُ وَ يُسَدَّ عَلَيْهِمْ بَابُ التَّوْبَةِ فَ لا يَنْفَعُ نَفْساً إِيمانُها لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِي إِيمانِها خَيْراً

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: امام صادق علیه السلام فرمود: نزدیک است که آرزوی مردم قطع شده و مرگ آنان را دریابد و باب توبه برایشان بسته شود: «لاـ یَنْفَعُ نَفْساً إِیمآن ها لَمْ تَکُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ کَسَبَتْ فِی إِیمآن ها خَیْراً» - . انبیاء / ۱۵۸ - {کسی که قبلًا ایمان نیاورده یا خیری در ایمان آوردن خود به دست نیاورده، ایمان آوردنش سود نمی بخشد} - . تفسیر عیاشی ۱ : ۴۱۳ -

**[ترجمه]

«۱۳»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ زُرَارَهَ وَ حُمْرَانَ وَ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ وَ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فِی قَوْلِهِ تَعَالَی یَوْمَ یَأْتِی بَعْضُ آیاتِ رَبِّکَ لا یَنْفَعُ نَفْساً إِیمانُها قَالَ طُلُوعُ الشَّمْسِ مِنَ الْمَغْرِبِ وَ خُرُوجُ الدَّابَّهِ وَ الدُّخَانُ وَ الرَّجُلُ یَکُونُ مُصِرّاً وَ لَمْ یَعْمَلْ عَلَی الْإِیمَانِ ثُمَّ تَجِی ءُ الْآیَاتُ فَلَا یَنْفَعُهُ إِیمَانُهُ.

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: صادقین علیهما السلام در تفسیر آیه شریفه که می فرماید «هنگامی که نشانه های پروردگار آشکار شود، ایمانشان دیگر سودی نخواهد داشت» - . انعام / ۱۵۸ - ، فرمود: طلوع خورشید از سمت مغرب و خروج دابه و دود است و وقتی این نشانه ها ظاهر شود، کسی که بر گناهان اصرار کرده و عمل شایسته ای نداشته، ایمانش سودی نخواهد داشت. - . تفسیر عیاشی ۱ : ۴۱۳ -

**[ترجمه]

«۱۴»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ عَمْرِو بْنِ شِمْرٍ عَنْ أَحَدِهِمَا علیهما السلام فِی قَوْلِهِ أَوْ کَسَبَتْ فِی إِیمانِها خَیْراً قَالَ الْمُؤْمِنُ حَالَتِ الْمَعَاصِی بَیْنَهُ وَ بَیْنَ إِیمَانِهِ کَثُرَتْ ذُنُوبُهُ وَ قَلَّتْ حَسَنَاتُهُ فَلَمْ یَکْسِبْ فِی إِیمَانِهِ خَیْراً.

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: امام علیه السلام در تفسیر آیه شریفه «أَوْ کَسَبَتْ فِی إِیمانها خَیْراً» فرمود: گناهان بین مومن و ایمانش فاصله می اندازد، گناهانش زیاد و نیکی هایش اندک است و ایمانش به او سود نمی رساند. - . تفسیر عیاشی ۱ : ۴۴۱ -

**[ترجمه]

«۱۵»

کا، الکافی عَلِیٌّ عَنْ أَبِیهِ عَنِ النَّوْفَلِیِّ عَنِ السَّکُونِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ قَالَ النَّبِیُّ صلی الله علیه و آله مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَهِ أَنْ یَفْشُوَ الْفَالِجُ وَ مَوْتُ الْفَجْأَهِ.

**[ترجمه]کافی: رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: از نشانه های قیامت، شفای فلج و مرگ ناگهانی است. - . کافی ۳ : ۱۳۴ -

**[ترجمه]

«۱۶»

كـا، الكـافى عَلِيٌّ عَـنْ أَبِيهِ وَ الْقَاسَـانِيِّ جَمِيعـاً عَنِ الْأَصْـفَهَانِيِّ عَنِ الْمِنْقَرِيِّ عَنْ فُضَـيْلِ بْنِ عِيَـاضٍ عَنْ أَبِی عَبْـدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ عليه السـلام قَالَ: بَعَثَ اللَّهُ مُحَمَّداً صـلى الله عليه و آله بِخَمْسَةِ أَسْيَافٍ ثَلَاثَةٌ مِنْهَا شَاهِرَةٌ فَلَا تُغْمَدُ حَتَّى تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزارَها وَ لَنْ تَضَعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا فَإِذَا طَلَعَتِ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا أَمِنَ النَّاسُ كُلُّهُمْ فِی ذَلِكَ

ص: ۳۱۲

الْيَوْمِ فَيَوْمَئِذٍ لا يَنْفَعُ نَفْساً إِيمانُها لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِی إِيمانِها خَيْراً

**[ترجمه]کافی: امام صادق علیه السلام از پدر بزرگوارشان نقل فرمود: خداوند محمد صلی الله علیه و اله را با پنج شمشیر برانگیخت که سه تای آن کشیده است و غلاف نخواهد شد «تا جنگ تمام شود» - . محمد / ۴ - و جنگ تمام نمی شود تا آن که خورشید از مغرب طلوع کند. آن گاه که خورشید از مغرب در آید، همه مردم ایمان آوردند

ص: ۳۱۲

و آن روز «هرکس تا آن زمان ایمان نیاورده یا عمل شایسته ای نداشته، ایمانش سودی ندارد - . انعام . ۱۵۸ - .» - . کافی ۵ : ۵۹۷ -

**[ترجمه]

«۱۷»

کا، الکافی عَنْ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ عَنْ أَبِيهِ علیه السلام مِثْلَهُ.

**[ترجمه]در کتاب کافی حدیث مشابهی از امام صادق علیه السلام به نقل از پدر بزرگوارشان نقل شده است.

**[ترجمه]

«۱۸»

فس، تفسير القمی أَبِی عَنْ صَفْوَانَ عَنِ ابْنِ مُسْكَانَ عَنْ أَبِی بَصِيرٍ عَنْ أَبِی جَعْفَرٍ عَلَيْهِ السَّلَامُ فِی قَوْلِهِ يَوْمَ يَأْتِی بَعْضُ آياتِ رَبِّكَ لا يَنْفَعُ نَفْساً إِيمانُها لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِی إِيمانِها خَيْراً قَالَ نَزَلَ أَوِ اكْتَسَبَتْ فِی إِيمَانِهَا خَيْراً قُلِ انْتَظِرُوا إِنَّا مُنْتَظِرُونَ قَالَ إِذَا طَلَعَتِ الشَّمْسُ مِنْ مَغْرِبِهَا فَكُلُّ مَنْ آمَنَ فِی ذَلِكَ الْيَوْمِ لَا يَنْفَعُهُ إِيمَانُهُ.

**[ترجمه]تفسیر قمی: امام باقر علیه السلام در تفسیر آیه شریفه «وْمَ يَأْتِی بَعْضُ آياتِ رَبِّكَ لا يَنْفَعُ نَفْساً إِيمانها لَمْ تَكُنْ آمَنَتْ مِنْ قَبْلُ أَوْ كَسَبَتْ فِی إِيمانها خَيْراً» فرمود: هنگامی که خورشید از مغرب طلوع کند، هر کس در آن روز ایمان آورد، ایمانش هیچ سودی ندارد. - . تفسیر قمی ۱ : ۲۲۸ -

**[ترجمه]

«۱۹»

ل، الخصال ابْنُ الْوَلِيدِ عَنِ الصَّفَّارِ عَنِ ابْنِ مَعْرُوفٍ عَنِ ابْنِ فَضَّالٍ عَنْ ظَرِيفِ بْنِ نَاصِحٍ عَنْ أَبِی الْحُصَيْنِ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام يَقُولُ سُئِلَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله عَنِ السَّاعَةِ فَقَالَ عِنْدَ إِيمَانٍ بِالنُّجُومِ وَ تَكْذِيبٍ بِالْقَدَرِ.

**[ترجمه]خصال: امام صادق علیه السلام فرمود: از رسول خدا صلی الله علیه و آله درباره قیامت پرسیدند. فرمود: قیامت هنگامی است که به ستارگان ایمان آورده و قدر الهی را تکذیب می کنند. - . خصال: ۶۲ -

**[ترجمه]

«۲۰»

ک، إکمال الدین الطَّالَقَانِیُّ عَنِ الْجَلُودِیِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَطِیَّهَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ بْنِ سَعِیدٍ عَنْ هِشَامِ بْنِ جَعْفَرِ بْنِ حَمَّادٍ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ سُلَیْمَانَ وَ کَانَ قَارِیاً لِلْکُتُبِ قَالَ: قَرَأْتُ فِی بَعْضِ کُتُبِ اللَّهِ أَنَّ ذَا الْقَرْنَیْنِ وَ سَاقَ الْحِکَایَهَ الطَّوِیلَهَ فِی ذِی الْقَرْنَیْنِ وَ عَمَلِهِ السَّدَّ عَلَی یَأْجُوجَ وَ مَأْجُوجَ إِلَی أَنْ قَالَ فَیَأْجُوجُ وَ مَأْجُوجُ یَنْتَابُونَهُ فِی کُلِّ سَنَهٍ مَرَّهً وَ ذَلِکَ أَنَّهُمْ یَسِیحُونَ فِی بِلَادِهِمْ حَتَّی إِذَا وَقَعُوا إِلَی ذَلِکَ الرَّدْمِ حَبَسَهُمْ فَیَرْجِعُونَ فَیَسِیحُونَ فِی بِلَادِهِمْ فَلَا یَزَالُونَ کَذَلِکَ حَتَّی تَقْرُبَ السَّاعَهُ وَ تَجِیءَ أَشْرَاطُهَا فَإِذَا جَاءَ أَشْرَاطُهَا وَ هُوَ قِیَامُ الْقَائِمِ علیه الصلوه و السلام فَتَحَهُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لَهُمْ وَ ذَلِکَ قَوْلُهُ عَزَّ وَ جَلَّ حَتَّی إِذا فُتِحَتْ یَأْجُوجُ وَ مَأْجُوجُ وَ هُمْ مِنْ کُلِّ حَدَبٍ یَنْسِلُونَ

**[ترجمه]کمال دین: عبد الله بن سلیمان که مردی کتاب خوانده بود می گوید: در برخی کتب آسمانی خواندم که ذو القرنین- و حکایتی طولانی را درباره او و ساخت سد او بر یأجوج و مأجوج را نقل نمود تا آن جا که گفت: یأجوج و مأجوج در هر سال یک بار به او وارد می شدند و علت آن بود که آنان در شهرهای خود سیاحت می کردند تا وقتی وارد بر آن سدّ محکم می شدند، ذوالقرنین آنان را حبس می کرد و آنان بر می گشتند و در شهرهای خود سیاحت می کردند و پیوسته این گونه هستند تا قیامت نزدیک شود و شرایط آن مهیا گردد؛ وقتی شرایط آن فراهم گردید که شرط آن قیام قائم علیه السلام است، خدای عز و جل آن سدّ را برایشان فتح خواهد کرد و اینست سخن خدای عز و جل که فرمود:« حَتَّی إِذا فُتِحَتْ یَأْجُوجُ وَ مَأْجُوجُ وَ هُمْ مِنْ کُلِّ حَدَبٍ یَنْسِلُونَ» - . انبیا / ۹۶ - { تا آن زمان که «یأجوج» و «مأجوج» گشوده شوند؛ و آن ها از هر محلّ مرتفعی بسرعت عبور می کنند.} - . کمال الدین: ۳۵۸ -

**[ترجمه]

«۲۱»

فس، تفسیر القمی فِی قَوْلِهِ تَعَالَی وَ یَسْئَلُونَکَ عَنْ ذِی الْقَرْنَیْنِ فِی بَیَانِ عَمَلِ السَّدِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ فَحَالَ بَیْنَ یَأْجُوجَ وَ مَأْجُوجَ وَ بَیْنَ الْخُرُوجِ ثُمَّ قَالَ ذُو الْقَرْنَیْنِ هذا رَحْمَهٌ مِنْ رَبِّی فَإِذا جاءَ وَعْدُ رَبِّی جَعَلَهُ دَکَّاءَ وَ کانَ وَعْدُ رَبِّی حَقًّا قَالَ إِذَا کَانَ قَبْلَ یَوْمِ الْقِیَامَهِ انْهَدَمَ السَّدُّ (۱)وَ خَرَجَ یَأْجُوجُ وَ مَأْجُوجُ إِلَی الْعُمْرَانِ (۲)وَ أَکَلُوا النَّاسَ

۱- فی المصدر: إذا کان قبل یوم القیامه فی آخر الزمان انهدم اه. م.

۲- فی المصدر: الی الدنیا. م.

وَ سَاقَ الْحَدِيثَ إِلَى أَنْ قَالَ فَلَمَّا أَخْبَرَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله قُرَيْشاً عَمَّا سَأَلُوا قَالُوا قَدْ بَقِيَتْ مَسْأَلَةٌ وَاحِدَةٌ أَخْبِرْنَا مَتَى تَقُومُ السَّاعَةُ فَأَنْزَلَ اللَّهُ سُبْحَانَهُ يَسْئَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْساها قُلْ إِنَّما عِلْمُها عِنْدَ رَبِّي إِلَى قَوْلِهِ تَعَالَى وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَعْلَمُونَ

**[ترجمه]تفسیر قمی: امام صادق علیه السلام در تفسیر آیه شریفه «وَ يَسْئَلُونَكَ عَنْ ذِي الْقَرْنَيْنِ» - . کهف / ۸۳ - { از تو درباره ذو القرنین می پرسند} در ساخت سد فرمود: مانع از خروج یاجوج و ماجوج شد، سپس ذوالقرنین گفت: «هذا رَحْمَةٌ مِنْ رَبِّي فَإِذا جاءَ وَعْدُ رَبِّي جَعَلَهُ دَكَّاءَ وَ كانَ وَعْدُ رَبِّي حَقًّا» - . کهف / ۹۸ - { این از رحمت پروردگار من است! امّا هنگامی که وعده پروردگارم فرا رسد، آن را در هم می کوبد؛ و وعده پروردگارم حق است!»} چون قیامت شود، سد نابود شده و یاجوج و ماجوج خارج می شوند و به آبادانی هاحمله کرده و مردم را می خورند.

ص: ۳۱۳

حضرت علیه السلام سخن خود را ادامه داد تا آن جا که فرمود: هنگامی که رسول خدا صلی الله علیه و آله پاسخ سوال قریش را در این خصوص بیان فرمود، گفتند: تنها یک سوال باقی می ماند و آن این که به ما بگویید قیامت کی بر پا می شود؟ در این هنگام خدای عز و جل این آیه را ناز فرمود: «يَسْئَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْساها قُلْ إِنَّما عِلْمُها عِنْدَ رَبِّي ... وَ لكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لا يَعْلَمُونَ» - . اعراف / ۱۸۷ - {از تو در باره قیامت می پرسند [که] وقوع آن چه وقت است؟ بگو: «علم آن، تنها نزد پروردگار من است. جز او [هیچ کس] آن را به موقع خود آشکار نمی گرداند. [این حادثه] بر آسمآن ها و زمین گران است، جز ناگهان به شما نمی رسد.» [باز] از تو می پرسند گویا تو از [زمان وقوع] آن آگاهی. بگو: «علم آن، تنها نزد خداست، ولی بیشتر مردم نمی دانند.»} - . تفسیر قمی ۲ : ۱۵ -

**[ترجمه]

«۲۲»

ع، علل الشرائع عَلِيُّ بْنُ أَحْمَدَ عَنِ الْأَسَدِيِّ عَنْ سَهْلٍ عَنْ عَبْدِ الْعَظِيمِ الْحَسَنِيِّ قَالَ سَمِعْتُ عَلِيَّ بْنَ مُحَمَّدٍ الْعَسْكَرِيَّ علیهما السلام يَقُولُ عَاشَ نُوحٌ أَلْفَيْنِ وَ خَمْسَمِائَةِ سَنَةٍ وَ كَانَ يَوْماً فِي السَّفِينَةِ نَائِماً فَهَبَّتْ رِيحٌ فَكَشَفَتْ عَوْرَتَهُ (۱)فَضَحِكَ حَامٌ وَ يَافِثُ فَزَجَرَهُمَا سَامٌ علیه السلام وَ نَهَاهُمَا عَنِ الضَّحِكِ وَ كَانَ كُلَّمَا غَطَّى سَامٌ شَيْئاً تَكْشِفُهُ الرِّيحُ كَشَفَهُ حَامٌ وَ يَافِثُ فَانْتَبَهَ نُوحٌ علیه السلام فَرَآهُمْ وَ هُمْ يَضْحَكُونَ فَقَالَ مَا هَذَا فَأَخْبَرَهُ سَامٌ بِمَا كَانَ فَرَفَعَ نُوحٌ علیه السلام يَدَهُ إِلَى السَّمَاءِ يَدْعُو وَ يَقُولُ اللَّهُمَّ غَيِّرْ مَاءَ صُلْبِ حَامٍ حَتَّى لَا يُولَدَ لَهُ إِلَّا السُّودَانُ اللَّهُمَّ غَيِّرْ مَاءَ صُلْبِ يَافِثَ فَغَيَّرَ اللَّهُ مَاءَ صُلْبِهِمَا فَجَمِيعُ السُّودَانِ حَيْثُ كَانُوا مِنْ حَامٍ وَ جَمِيعُ التُّرْكِ وَ الصَّقَالِبَةِ (۲)وَ يَأْجُوجَ وَ مَأْجُوجَ وَ الصِّينِ مِنْ يَافِثَ حَيْثُ كَانُوا وَ جَمِيعُ الْبِيضِ سِوَاهُمْ مِنْ سَامٍ.

**[ترجمه]علل الشرائع: عبد العظیم حسنی علیه السلام از امام هادی علیه السّلام می فرمود: نوح دو هزار و پانصد سال زیست و روزی در کشتی خواب بود و باد وزید و عورتش آشکار شد و حام و یافث خندیدند و سام آن ها را تشر زد و از خنده باز داشت، و هر چه را سام می پوشید که باد فاش کرده بود حام و یافث آن را پدیدار می کردند، نوح علیه السّلام بیدار شد و

دیـد می خندنـد، فرمود: چه شده است؟ سام آن چه شده بود بدو گزارش داد، نوح دست به آسـمان برداشت و دعا کرد و می گفت:

بار خـدایا آب پشت سام را دگرگون ساز تا جز سـیاهان فرزنـد نیاورد، بار خدایا آب پشت یافث را دگرگون ساز، و خدا آب پشت آن ها را دگرگون ساخت، و همه سـیاهان هر جا باشـند از حامنـد، و همه ترک و صـقالبه – . صـقالبه گروهی باشـند که وطنشان هم مرز خزر است میان بلغار و قسـطنطینیه، و سپس در دیگر شهرها از جمله اروپا پراکنده شدند. – و یأجوج و مأجوج و چین هر جا باشند از یافث، و سفید پوستان همه از سام. – . علل الشرایع ۱ : ۴۵ –

**[ترجمه]

«۲۳»

کـا، الکافی الْحُسَـیْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ عَنْ أَحْمَـدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْـدِ اللَّهِ عَنِ الْعَبَّاسِ بْنِ الْعَلَاءِ عَنْ مُجَاهِـدٍ عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ قَالَ: سُـئِلَ أَمِیرُ الْمُؤْمِنِینَ علیه السـلام عَنِ الْخَلْقِ فَقَـالَ خَلَقَ اللَّهُ أَلْفـاً وَ مِـائَتَیْنِ فِی الْبَرِّ وَ أَلْفاً وَ مِائَتَیْنِ فِی الْبَحْرِ وَ أَجْنَاسُ بَنِی آدَمَ سَـبْعُونَ جِنْساً وَ النَّاسُ وُلْدُ آدَمَ مَا خَلَا یَأْجُوجَ وَ مَأْجُوجَ.

**[ترجمه]کافی: ابن عباس گوید: از امیر المؤمنین علیه السـلام از خلق پرسـیدند؛ در پاسخ فرمود: خداوند، هزار و دویست در دشت آفریده، و هزار و دویست در دریا، و آدمی زاده هفتاد جنس است و همه فرزندان آدم هستند، به جز یأجوج و مأجوج. – . کافی ۸ : ۲۲۰ –

**[ترجمه]

بیان

الخبر الأـول الـدال علی کون یـأجوج و مـأجوج من ولـد آدم أقوی سـندا و یمکن حمل هـذا الخبر علی أن المعنی أنه لیس غیر الناس من ولد آدم ما خلا یأجوج و مأجوج فإنهم لیسوا من الناس و هم من ولد آدم.

**[ترجمه]روایت اول که دلالت دارد که یأجوج و مأجوج فرزنـد آدم است، از حیث سـند قوی تر است و ممکن است روایت این معنا را برساند که همه مردم جز یأجوج و مأجوج فرزند آدم هسـتند، پس در نتیجه جزء فرزندان آدم محسوب می شوند اما آدمی زاد نیستند.

ص: ۳۱۴

**[ترجمه]

«۲۴»

نَوَادِرُ الرَّاوَنْدِيِّ، بِإِسْنَادِهِ عَنْ مُوسَى بْنِ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ آبَائِهِ علیهم السلام

۱- فی المصدر: عن عورته. م.

۲- الصقالبه: جیل تتاخم بلادهم بلاد الخزر بین بلغر و قسطنطنیه، ثمّ انتشروا منها إلی بلاد سواها من اروبا.

قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله الْقُرُونُ أَرْبَعَةٌ أَنَا فِی أَفْضَلِهَا قَرْناً ثُمَّ الثَّانِی ثُمَّ الثَّالِثُ فَإِذَا کَانَ الرَّابِعُ اتَّقَی الرِّجَالُ بِالرِّجَالِ وَ النِّسَاءُ بِالنِّسَاءِ فَقَبَضَ اللَّهُ کِتَابَهُ مِنْ صُدُورِ بَنِی آدَمَ فَیَبْعَثُ اللَّهُ رِیحاً سَوْدَاءَ ثُمَّ لَا یَبْقَی أَحَدٌ سِوَی اللَّهِ تَعَالَی إِلَّا قَبَضَهُ اللَّهُ إِلَیْهِ.

**[ترجمه]نوادر راوندی: امام موسی بن جعفر علیهما السلام از پدران بزرگوارشان و از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل فرمود: نسلها بر چهار دسته هستند؛ من در بهترین نسلها هستم، سپس نسل دوم بهتر است و بعد نسل سوم و وقتی نسل چهارم برسد، مردان از مردان پرهیز کردن و زنان نیز از زنان پرهیز می کنند؛ پس خدا کتاب خود را از سینه های بنی آدم می گیرد و بادی سیاه می فرستد و سپس احدی جز خدای متعال باقی نمی ماند مگر آن که خدا او را به سوی خود قبض روح می نماید؛ -. نوادر راوندی: ۱۲۵ -

**[ترجمه]

«۲۵»

وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَا یَزْدَادُ الْمَالُ إِلَّا کَثْرَةً وَ لَا یَزْدَادُ النَّاسُ إِلَّا شُحّاً (۱)وَ لَا تَقُومُ السَّاعَةُ إِلَّا عَلَی شِرَارِ الْخَلْقِ.

**[ترجمه]به همین سند از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است: مال جز با اندوختن زیاد نشود و مردم جز بخل چیزی بر خود نمی افزایند و قیامت جز بر بدترین مردم جاری نمی شود. -. نوادر راوندی: ۱۲۶ و ۱۲۷ -

**[ترجمه]

«۲۶»

وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بُعِثْتُ وَ السَّاعَةُ کَهَاتَیْنِ وَ أَشَارَ بِإِصْبَعَیْهِ صلی الله علیه و آله السَّبَّابَةِ وَ الْوُسْطَی ثُمَّ قَالَ وَ الَّذِی بَعَثَنِی بِیَدِهِ إِنِّی لَأَجِدُ السَّاعَةَ بَیْنَ کَتِفَیَّ.

**[ترجمه]در همین سند از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است: [فاصله زمانی میان] برانگیخته شدن من و قیامت مانند این دو می باشد - و به انگشت سبابه و وسطی خود اشاره فرمود- آن گاه فرمود: سوگند به آن که جانم در دست اوست، من زمان قیامت را در میان شانه خود می یابم. -. نوادر راوندی: ۱۲۶ و ۱۲۷ -

**[ترجمه]

«۲۷»

وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله بُعِثْتُ وَ السَّاعَةُ کَفَرَسَیْ رِهَانٍ یَسْبِقُ أَحَدُهُمَا صَاحِبَهُ بِأُذُنِهِ إِنْ کَانَتِ السَّاعَةُ لَتَسْبِقُنِی إِلَیْکُمْ.

**[ترجمه]در همین سند از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است: من برانگیخته شدم و [فاصله بعثت من و] قیامت مانند دو اسب مسابقه است، که یکی از دیگری فقط گوشش جلوتر باشد؛ نزدیک بود قیامت از من به سوی شما پیشی گیرد. - . نوادر راوندی: ۱۲۶ و ۱۲۷ -

**[ترجمه]

«۲۸»

وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يَظْفِرَ الْفَاجِرُ (۲)وَ يَعْجِزَ الْمُنْصِفُ وَ يَقْرُبَ الْمَاجِنُ (۳)وَ يَكُونَ الْعِبَادَةُ اسْتِطَالَةً عَلَى النَّاسِ وَ يَكُونَ الصَّدَقَةُ مَغْرَماً وَ الْأَمَانَةُ مَغْنَماً وَ الصَّلَاةُ مَنّاً (۴)

**[ترجمه]در همین سند از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است: قیامت بر پا نمی گردد تا این که معصیت کار اوج بگیرد و منصف از این امر عاجز گردد و بی حیا مقرّب گردد و عبادت خدا سبب چیرگی بر مردم تلقی شود و صدقه دادن را زیان بر خود ببینند و امانت گرفتن را سود بر خود و نماز را موجب منت خدا بر خود انگارند. - . نوادر راوندی: ۱۲۷ -

**[ترجمه]

«۲۹»

وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله إِذَا طَفَّفَتْ أُمَّتِي مِكْيَالَهَا وَ مِيزَانَهَا وَ اخْتَانُوا وَ خَفَرُوا الذِّمَّةَ وَ طَلَبُوا الآخره [بِعَمَلِ الْآخِرَةِ الدُّنْيَا] فَعِنْدَ ذَلِكَ يُزَكُّونَ أَنْفُسَهُمْ وَ يُتَوَرَّعُ مِنْهُمْ.

**[ترجمه]در همین سند از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است: هنگامی که امت من پیمانه ها و ترازوها را کم دهند، و خیانت ورزند، و عهد و پیمان را بشکنند، و با عمل آخرت دنیا را طلب کنند، به خودستایی پردازند(به گمان این که مسلمانان خوبی هستند) و حال آن که باید از آنان پرهیز کرد(که مسلمانان بدی هستند). - . نوادر راوندی: ۱۳۰ -

**[ترجمه]

«۳۰»

وَ بِهَذَا الْإِسْنَادِ قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلی الله علیه و آله لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يَذْهَبَ الْحَيَاءُ مِنَ الصِّبْيَانِ وَ النِّسَاءِ وَ حَتَّى تُؤْكَلَ الْمَغَاثِيرُ كَمَا تُؤْكَلُ الْخَضِرُ.

۱- الشح مثلثه: البخل و الحرص.

۲- طفر: وثب فی ارتفاع کما یطفر الإنسان علی الحائط.

۳- مجن یمجن مجونا و مجنا: مزح و قل حیاؤه، کأنّه صلب وجهه فهو ماجن.

۴- فی نهج البلاغه: یأتی علی الناس زمان لا یقرب فیه إلّا الماحل، و لا یظرف فیه إلّا الفاجر، و لا یضعف فیه إلّا المنصف، یعدون الصدقه فیه غرما، و صله الرحم منا، و العباده استطاله علی الناس، فعند ذلک یکون السلطان بمشوره النساء و إماره الصبیان و تدبیر الخصیان انتهی. الماحل: الساعی فی الناس بالوشایه عند السلطان. و لا یظرف: أی لا یعد ظریفا، و لا یضعف ای لا یعد ضعیفا. الغرم بالضم: الغرامه. الاستطاله علی الناس: التفوق و التزید علیهم فی الفضل.

**[ترجمه]در همین سند از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل شده است: قیامت بر پا نمی شود مگر این که حیا از کودکان وزنان برود، و گیاهان هرزه مانند سبزیجات خورده شود. - . دعوات راوندی: ۲۳۵ -

ص: ۳۱۵

**[ترجمه]

بیان

قال فی القاموس المغثر کمنبر شی ء ینضحه الثمام و العشر و الرمث کالعسل و الجمع مغاثیر.

**[ترجمه]در فرهنگ لغت: المغثر بر وزن منبر چیزی است که گیاهان ریز و درختان پر صمغ و تخته چوبها از آن سیراب می شوند.

**[ترجمه]

«۳۱»

دَعَوَاتُ الرَّاوَنْدِيِّ، قَالَ النَّبِيُّ صلی الله علیه و آله إِذَا تَقَارَبَ الزَّمَانُ انْتَقَی الْمَوْتُ خِيَارَ أُمَّتِی كَمَا يَنْتَقِی أَحَدُكُمْ خِيَارَ الرُّطَبِ مِنَ الطَّبَقِ.

**[ترجمه]دعوات راوندی: پیامبر خدا صلی الله علیه و آله فرمود: هرگاه زمان [قیامت]نزدیک شود مرگ، نیکان امّت مرا گلچین می کند همان گونه که شما خرماهای خوب را از سینی می چینید.

**[ترجمه]

«۳۲»

نهج، نهج البلاغه قَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ إِنَّهُ سَيَأْتِی عَلَيْكُمْ زَمَانٌ يُكْفَأُ فِيهِ الْإِسْلَامُ كَمَا يُكْفَأُ الْإِسْلَامُ بِمَا فِيهِ.

**[ترجمه]نهج البلاغه: امیرالمومنین علیه السلام فرمود: زمانی برای شما مسلمانان فرا می رسد که در آن، اسلام همچون ظرف پری که اگر آن را برگردانند خالی می شود، خالی و تهی می گردد، یعنی به آن عمل نمی شود. - . نهج البلاغه: ۲۲۶ -

**[ترجمه]

باب ۲ نفخ الصور و فناء الدنیا و إن کل نفس تذوق الموت

الآیات

آل عمران: «كُلُّ نَفْسٍ ذائِقَةُ الْمَوْتِ»(۱۸۵) (۱)

إسراء: «وَ إِنْ مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوها قَبْلَ يَوْمِ الْقِيامَةِ أَوْ مُعَذِّبُوها عَذاباً شَدِيداً كانَ ذلِكَ فِی الْكِتابِ مَسْطُوراً»(۵۸)

الكهف: «وَ تَرَكْنا بَعْضَهُمْ يَوْمَئِذٍ يَمُوجُ فِی بَعْضٍ»(۲) (۲)«وَ نُفِخَ فِی الصُّورِ فَجَمَعْناهُمْ جَمْعاً»(۹۹)

طه: «يَوْمَ يُنْفَخُ فِی الصُّورِ وَ نَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْقاً»(۱۰۲)

الأنبياء: «وَ ما جَعَلْنا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِكَ الْخُلْدَ أَ فَإِنْ مِتَّ فَهُمُ الْخالِدُونَ* كُلُّ نَفْسٍ ذائِقَةُ الْمَوْتِ وَ نَبْلُوكُمْ بِالشَّرِّ وَ الْخَيْرِ فِتْنَةً وَ إِلَيْنا تُرْجَعُونَ»(۳۴-۳۵)

ص: ۳۱۶

۱- قال السيّد الرضيّ فی مجازات القرآن: هذه استعاره، لان حقيقه الذوق ما ادرک بحاسه و إنّما حسن وصف النفس بذلک لما تحسه به من كرب الموت و علزه فكانها تحسه بذوقه انتهی. اقول: العلز بالتحريک: القلق و الهلع.

۲- قال السيّد قدّس سرّه: هذه استعاره لان أصل الموجان من صفات الماء الكثير، و إنّما عبر سبحانه بذلک عن شده اختلاطهم، و دخول بعضهم فی بعض لكثره أعدادهم، تشبيها بموج البحر المتلاطم و التفات الدبا المتعاظل.

المؤمنون: «ثُمَّ إِنَّكُمْ بَعْدَ ذلِكَ لَمَيِّتُونَ»(١۵) (و قال تعالى): «فَإِذا نُفِخَ فِي الصُّورِ فَلا أَنْسابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ وَ لا يَتَساءَلُونَ»(١٠١)

النمل: «وَ يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شاءَ اللَّهُ وَ كُلٌّ أَتَوْهُ داخِرِينَ* (١)وَ تَرَى الْجِبالَ تَحْسَبُها جامِدَةً وَ هِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحابِ صُنْعَ اللَّهِ الَّذِي أَتْقَنَ كُلَّ شَيْ ءٍ إِنَّهُ خَبِيرٌ بِما تَفْعَلُونَ»(٨٧-٨٨)

العنكبوت: «كُلُّ نَفْسٍ ذائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ إِلَيْنا تُرْجَعُونَ»(۵٧)

يس: «وَ يَقُولُونَ مَتى هذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ* ما يَنْظُرُونَ إِلَّا صَيْحَةً واحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَ هُمْ يَخِصِّمُونَ* فَلا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً وَ لا إِلى أَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ* وَ نُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذا هُمْ مِنَ الْأَجْداثِ إِلى رَبِّهِمْ يَنْسِلُونَ* قالُوا يا وَيْلَنا مَنْ بَعَثَنا مِنْ مَرْقَدِنا هذا ما وَعَدَ الرَّحْمنُ وَ صَدَقَ الْمُرْسَلُونَ *إِنْ كانَتْ إِلَّا صَيْحَةً واحِدَةً فَإِذا هُمْ جَمِيعٌ لَدَيْنا مُحْضَرُونَ* فَالْيَوْمَ لا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئاً وَ لا تُجْزَوْنَ إِلَّا ما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ»(۴٨-۵۴)

ص: «وَ ما يَنْظُرُ هؤُلاءِ إِلَّا صَيْحَةً واحِدَةً ما لَها مِنْ فَواقٍ»(١۵) (٢)

الزمر: «إِنَّكَ مَيِّتٌ وَ إِنَّهُمْ مَيِّتُونَ*ثُمَّ إِنَّكُمْ يَوْمَ الْقِيامَةِ عِنْدَ رَبِّكُمْ تَخْتَصِمُونَ»(٣٠-٣١) (و قال تعالى): «وَ ما قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَ الْأَرْضُ جَمِيعاً قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيامَةِ وَ السَّماواتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ سُبْحانَهُ وَ تَعالى عَمَّا يُشْرِكُونَ* (٣)وَ نُفِخَ فِي الصُّورِ

١- أى أذلاء.

٢- قال السيّد فى المجازات: و قرئ فواق بالضم، و قد قيل: إنهما لغتان، و ذلك قول الكسائى. و قال أبو عبيده: من فتح أراد ما لها من راحه، و من ضم أراد ما لها فى اهلاكهم من مهله بمقدار فواق الناقه، و هى الوقفه التى بين الحلبتين، و الموضع الذى يحقق فيه الكلام بالاستعاره على قراءه من قرأ «من فواق» بالفتح أن يكون سبحانه وصف تلك الصيحه بأنها لا إفاقه من سكرتها و لا استراحه من كربتها كما يفيق المريض من علته و السكران من نشوته، و المراد أنّه لا راحه للقوم منها، فجعل تعالى الراحه لها على طريق المجاز و الاتساع.

٣- و قال: معنى قبضته هاهنا أى ملك له خالص، قد ارتفعت عنه أيدى المالكين من بريته و المتصرفين فيه من خليقته، و قد ورث تعالى عباده ما كان فى ملكهم فى دار الدنيا من ذلك، فلم يبق ملك إلّا انتقل و لا مالك إلّا بطل. و قيل أيضا: معنى ذلك: أن الأرض فى مقدوره كالذى يقبض عليه القابض و يستولى عليه كفه و يحوزه ملكه و لا يشاركه فيه غيره، و معنى قوله: «وَ السَّماواتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ» أى مجموعات فى ملكه، مضمونات بقدرته، و اليمين هاهنا بمعنى الملك، و قد يعبرون عن القوّه أيضا باليمين فيجوز على هذا التأويل أن يكون معنى قوله تعالى: «مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ» أى يجمع أقطارها و يطوى انتشارها بقوته، كما قال سبحانه: «يَوْمَ نَطْوِي السَّماءَ كَطَيِّ السِّجِلِّ لِلْكُتُبِ» اه.

فَصَعِقَ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ مَنْ فِی الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِیهِ أُخْری فَإِذا هُمْ قِیامٌ یَنْظُرُونَ* وَ أَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّها وَ وُضِعَ الْکِتابُ وَ جِی ءَ بِالنَّبِیِّینَ وَ الشُّهَداءِ وَ قُضِیَ بَیْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَ هُمْ لا یُظْلَمُونَ* وَ وُفِّیَتْ کُلُّ نَفْسٍ ما عَمِلَتْ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِما یَفْعَلُونَ»(۶۷-۷۰)

ق: «وَ نُفِخَ فِی الصُّورِ ذلِکَ یَوْمُ الْوَعِیدِ* وَ جاءَتْ کُلُّ نَفْسٍ مَعَها سائِقٌ وَ شَهِیدٌ* لَقَدْ کُنْتَ فِی غَفْلَهٍ مِنْ هذا فَکَشَفْنا عَنْکَ غِطاءَکَ فَبَصَرُکَ الْیَوْمَ حَدِیدٌ»(۲۰-۲۲) (و قال): «وَ اسْتَمِعْ یَوْمَ یُنادِ الْمُنادِ مِنْ مَکانٍ قَرِیبٍ *یَوْمَ یَسْمَعُونَ الصَّیْحَهَ بِالْحَقِّ ذلِکَ یَوْمُ الْخُرُوجِ* إِنَّا نَحْنُ نُحْیِی وَ نُمِیتُ وَ إِلَیْنَا الْمَصِیرُ* یَوْمَ تَشَقَّقُ الْأَرْضُ عَنْهُمْ سِراعاً ذلِکَ حَشْرٌ عَلَیْنا یَسِیرٌ»(۴۱-۴۴)

الرحمن: «کُلُّ مَنْ عَلَیْها فانٍ* وَ یَبْقی وَجْهُ رَبِّکَ ذُو الْجَلالِ وَ الْإِکْرامِ»(۲۶-۲۷)

المدثر: «فَإِذا نُقِرَ فِی النَّاقُورِ *(۱)فَذلِکَ یَوْمَئِذٍ یَوْمٌ عَسِیرٌ* عَلَی الْکافِرِینَ غَیْرُ یَسِیرٍ»(۸-۱۰)

lt;meta info="- کُلُّ نَفْسٍ ذائِقَةُ الْمَوْتِ - . آل عمران / ۱۸۵

اقول: العلز بالتحریک: القلق و الهلع. -

{هر جانداری چشنده [طعم] مرگ است}

-وَ إِنْ مِنْ قَرْیَهٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِکُوها قَبْلَ یَوْمِ الْقِیامَهِ أَوْ مُعَذِّبُوها عَذاباً شَدِیداً کانَ ذلِکَ فِی الْکِتابِ مَسْطُوراً - . اسراء / ۵۸ -

{و هیچ شهری نیست مگر این که ما آن را [در صورت نافرمانی،] پیش از روز رستاخیز، به هلاکت می رسانیم یا آن را سخت عذاب می کنیم. این [عقوبت] در کتاب [الهی] به قلم رفته است.}

- وَ تَرَکْنا بَعْضَهُمْ یَوْمَئِذٍ یَمُوجُ فِی بَعْضٍ وَ نُفِخَ فِی الصُّورِفَجَمَعْناهُمْ جَمْعاً - . کهف / ۹۹ -

{و در آن روز آنان را رها می کنیم تا موج آسا بعضی با برخی درآمیزند و [همین که] در صور دمیده شود، همه آن ها را گرد خواهیم آورد.}

- یَوْمَ یُنْفَخُ فِی الصُّورِ وَ نَحْشُرُ الْمُجْرِمِینَ یَوْمَئِذٍ زُرْقا - . طه / ۱۰۲ -ـ

{[همان] روزی که در صور دمیده می شود، و در آن روز مجرمان را کبودچشم برمی انگیزیم.}

- وَ ما جَعَلْنا لِبَشَرٍ مِنْ قَبْلِکَ الْخُلْدَ أَ فَإِنْ مِتَّ فَهُمُ الْخالِدُونَ کُلُّ نَفْسٍ ذائِقَهُ الْمَوْتِ وَ نَبْلُوکُمْ بِالشَّرِّ وَ الْخَیْرِ فِتْنَهً وَ إِلَیْنا تُرْجَعُونَ - . انباء / ۳۴- ۳۵ -

{و پیش از تو برای هیچ بشری جاودانگی [در دنیا] قرار ندادیم. آیا اگر تو از دنیا بروی آنان جاویدانند؟ هر نفسی چشنده مرگ است، و شما را از راه آزمایش به بد و نیک خواهیم آزمود، و به سوی ما بازگردانیده می شوید.}

- ثُمَّ إِنَّكُمْ بَعْدَ ذلِكَ لَمَيِّتُونَ - . مومنون / ۱۵ -

{بعد از این [مراحل] قطعاً خواهید مرد.}

- فَإِذا نُفِخَ فِی الصُّورِ فَلا أَنْسابَ بَیْنَهُمْ یَوْمَئِذٍ وَ لا یَتَساءَلُونَ - . مومنون / ۱۰۱ - {پس آنگاه که در صور دمیده شود، [دیگر]آن روز میانشان نسبت خویشاوندی وجود ندارد، و از [حال] یکدیگر نمی پرسند.}

- وَ یَوْمَ یُنْفَخُ فِی الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ مَنْ فِی الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شاءَ اللَّهُ وَ كُلٌّ أَتَوْهُ داخِرِینَ - . یعنی خوار و ذلیل. - *وَ تَرَی الْجِبالَ تَحْسَبُها جامِدَةً وَ هِیَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحابِ صُنْعَ اللَّهِ الَّذِی أَتْقَنَ كُلَّ شَیْ ءٍ إِنَّهُ خَبِیرٌ بِما تَفْعَلُونَ - . نمل / ۸۷ - ۸۸ -

{و روزی که در صور دمیده شود، پس هر که در آسمان ها و هر که در زمین است به هراس اُفتد، مگر آن کس که خدا بخواهد. و جملگی با زبونی رو به سوی او آورند. و کوهها را می بینی [و] می پنداری که آن ها بی حرکتند و حال آن که آن ها ابرآسا در حرکتند. [این] صُنعِ خدایی است که هر چیزی را در کمال استواری پدید آورده است. در حقیقت، او به آن چه انجام می دهید آگاه است}

- كُلُّ نَفْسٍ ذائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ إِلَیْنا تُرْجَعُونَ - . عنکبوت / ۵۷ -

{هر نفسی چشنده مرگ است، آنگاه به سوی ما بازگردانیده خواهید شد.}

- وَ یَقُولُونَ مَتی هذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِینَ *ما یَنْظُرُونَ إِلَّا صَیْحَةً واحِدَةً تَأْخُذُهُمْ وَ هُمْ یَخِصِّمُونَ *فَلا یَسْتَطِیعُونَ تَوْصِیَةً وَ لا إِلی أَهْلِهِمْ یَرْجِعُونَ *وَ نُفِخَ فِی الصُّورِ فَإِذا هُمْ مِنَ الْأَجْداثِ إِلی رَبِّهِمْ یَنْسِلُونَ *قالُوا یا وَیْلَنا مَنْ بَعَثَنا مِنْ مَرْقَدِنا هذا ما وَعَدَ الرَّحْمنُ وَ صَدَقَ الْمُرْسَلُونَ *إِنْ كانَتْ إِلَّا صَیْحَةً واحِدَةً فَإِذا هُمْ جَمِیعٌ لَدَیْنا مُحْضَرُونَ *فَالْیَوْمَ لا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَیْئاً وَ لا تُجْزَوْنَ إِلَّا ما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ - . یس / ۴۸ - ۵۴ -

{و می گویند: «اگر راست می گویید، پس این وعده [عذاب] کی خواهد بود؟» جز یک فریاد [مرگبار] را انتظار نخواهند کشید که هنگامی که سرگرم جدالند غافلگیرشان کند. آنگاه نه توانایی وصیّتی دارند و نه می توانند به سوی کسان خود برگردند. و در صور دمیده خواهد شد، پس بناگاه از گورهای خود شتابان به سویِ پروردگار خویش می آیند. می گویند: «ای وای بر ما، چه کسی ما را از آرامگاهمان برانگیخت؟ این است همان وعده خدای رحمان، و پیامبران راست می گفتند.» [باز هم] یک فریاد است و بس؛ و بناگاه همه در پیشگاه ما حاضر آیند. امروز بر کسی هیچ ستم نمی رود، جز در برابر آن چه کرده اید پاداشی نخواهید یافت.}

- وَ ما یَنْظُرُ هؤُلاءِ إِلَّا صَیْحَةً واحِدَةً ما لَها مِنْ فَواقٍ

{و اینان جز یک فریاد را انتظار نمی برند که هیچ [مجال] سر خاراندنی در آن نیست.}

- إِنَّکَ مَیِّتٌ وَ إِنَّهُمْ مَیِّتُونَ *ثُمَّ إِنَّکُمْ یَوْمَ الْقِیامَهِ عِنْدَ رَبِّکُمْ تَخْتَصِمُونَ - . زمر / ۳۰- ۳۱ - {قطعاً تو خواهی مُرد، و آنان [نیز] خواهند مُرد؛ سپس شما روز قیامت پیش پروردگارتان مجادله خواهید کرد.} و فرمود: وَ ما قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ وَ الْأَرْضُ جَمِیعاً قَبْضَتُهُ یَوْمَ الْقِیامَهِ وَ السَّماواتُ مَطْوِیَّاتٌ بِیَمِینِهِ سُبْحانَهُ وَ تَعالی عَمَّا یُشْرِکُونَ *وَ نُفِخَ فِی الصُّورِ

ص: ۳۱۷

فَصَعِقَ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ مَنْ فِی الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِیهِ أُخْری فَإِذا هُمْ قِیامٌ یَنْظُرُونَ *وَ أَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّها وَ وُضِعَ الْکِتابُ وَ جِی ءَ بِالنَّبِیِّینَ وَ الشُّهَداءِ وَ قُضِیَ بَیْنَهُمْ بِالْحَقِّ وَ هُمْ لا یُظْلَمُونَ *وَ وُفِّیَتْ کُلُّ نَفْسٍ ما عَمِلَتْ وَ هُوَ أَعْلَمُ بِما یَفْعَلُونَ - . زمر/ ۶۷ - ۷۰ -

{و خدا را آنچنان که باید به بزرگی نشناخته اند، و حال آن که روز قیامت زمین یکسره در قبضه [قدرت] اوست، و آسمآن ها درپیچیده به دست اوست؛ او منزّه است و برتر است از آن چه [با وی] شریک می گردانند. و در صور دمیده می شود، پس هر که در آسمان ها و هر که در زمین است بیهوش درمی افتد، مگر کسی که خدا بخواهد؛ سپس بار دیگر در آن دمیده می شود و بناگاه آنان بر پای ایستاده می نگرند. و در صور دمیده می شود، پس هر که در آسمان ها و هر که در زمین است بیهوش درمی افتد، مگر کسی که خدا بخواهد؛ سپس بار دیگر در آن دمیده می شود و بناگاه آنان بر پای ایستاده می نگرند. و زمین به نور پروردگارش روشن گردد، و کارنامه [اعمال در میان] نهاده شود، و پیامبران و شاهدان را بیاورند، و میانشان به حق داوری گردد، و مورد ستم قرار نگیرند. و هر کسی [نتیجه] آن چه انجام داده است به تمام بیابد و او به آن چه می کنند داناتر است.}

- وَ نُفِخَ فِی الصُّورِ ذلِکَ یَوْمُ الْوَعِیدِ وَ جاءَتْ کُلُّ نَفْسٍ مَعَها سائِقٌ وَ شَهِیدٌ لَقَدْ کُنْتَ فِی غَفْلَهٍ مِنْ هذا فَکَشَفْنا عَنْکَ غِطاءَکَ فَبَصَرُکَ الْیَوْمَ حَدِیدٌ - . ق/ ۲۰ ۲۲ -

{و در صور دمیده شود؛ این است روز تهدید [من]. و هر کسی می آید [در حالی که] با او سوق دهنده و گواهی دهنده ای است. [به او می گویند:] «واقعاً که از این [حال] سخت در غفلت بودی. و[لی] ما پرده ات را [از جلوی چشمانت] برداشتیم و دیده ات امروز تیز است.»}

- وَ اسْتَمِعْ یَوْمَ یُنادِ الْمُنادِ مِنْ مَکانٍ قَرِیبٍ *یَوْمَ یَسْمَعُونَ الصَّیْحَهَ بِالْحَقِّ ذلِکَ یَوْمُ الْخُرُوجِ *إِنَّا نَحْنُ نُحْیِی وَ نُمِیتُ وَ إِلَیْنَا الْمَصِیرُ *یَوْمَ تَشَقَّقُ الْأَرْضُ عَنْهُمْ سِراعاً ذلِکَ حَشْرٌ عَلَیْنا یَسِیرٌ - . ق / ۴۱ - ۴۴ -

{و روزی که منادی از جایی نزدیک ندا درمی دهد، به گوش باش. روزی که فریاد [رستاخیز] را به حقّ می شنوند، آن [روز] روز بیرون آمدن [از زمین] است. ماییم که خود، زندگی می بخشیم و به مرگ می رسانیم و برگشت به سوی ماست. روزی که زمین به سرعت از [اجسادِ] آنان جدا و شکافته می شود؛ این حشری است که بر ما آسان خواهد بود.}

- کُلُّ مَنْ عَلَیْها فانٍ *وَ یَبْقی وَجْهُ رَبِّکَ ذُو الْجَلالِ وَ الْإِکْرامِ - .

رحمن / ۲۶ – ۲۷ –

{هر چه بر [زمین] است فانی شونده است. و ذاتِ باشکوه و ارجمند پروردگارت باقی خواهد ماند.}

– فَإِذا نُقِرَ فِی النَّاقُورِ*فَذلِکَ یَوْمَئِذٍ یَوْمٌ عَسِیرٌ *عَلَی الْکافِرِینَ غَیْرُ یَسِیرٍ – . مدثر / ۸ – ۱۰ –

{پس چون در صور دمیده شود، آن روز [چه] روز ناگواری است! بر کافران آسان نیست.}

**[ترجمه]

تفسیر

قال البیضاوی: إِلَّا نَحْنُ مُهْلِکُوها قَبْلَ یَوْمِ الْقِیامَهِ بالموت و الاستیصال أَوْ مُعَذِّبُوها عَذاباً شَدِیداً بالقتل و أنواع البلیه کانَ ذلِکَ فِی الْکِتابِ فی اللوح المحفوظ مَسْطُوراً مکتوبا. و قال الطبرسی رحمه الله فی قوله تعالی وَ نُفِخَ فِی الصُّورِ اختلف فی الصور فقیل هو قرن ینفخ فیه و قیل جمع صوره فإن الله یصور الخلق فی القبور کما صورهم فی أرحام الأمهات ثم ینفخ فیهم الأرواح کما نفخ و هم فی أرحام أمهاتهم و قیل إنه ینفخ إسرافیل فی الصور ثلاث نفخات النفخه الأولی نفخه الفزع و الثانیه نفخه الصعق التی یصعق من فی السماوات و الأرض بها فیموتون و الثالثه نفخه القیام لرب

ص: ۳۱۸

۱– الناقور: الصور أو البوق.

العالمين فيحشر الناس بها من قبورهم فَجَمَعْناهُمْ جَمْعاً أى حشرنا الخلق كلهم يوم القيامه فى صعيد واحد. و فى قوله تعالى أَ فَإِنْ مِتَّ أى على ما يتوقعونه و ينتظرونه فَهُمُ الْخالِدُونَ أى إنهم يخلدون بعدك يعنى مشركى مكه حين قالوا نتربص بمحمد ريب المنون. و فى قوله تعالى فَإِذا نُفِخَ فِي الصُّورِ قيل إن المراد به نفخه الصعق عن ابن عباس و قيل نفخه البعث عن ابن مسعود و الصور جمع صوره عن الحسن و قيل قرن ينفخ فيه إسرافيل بالصوت العظيم الهائل على ما وصفه الله تعالى علامه لوقت إعاده الخلق عن أكثر المفسرين فَلا أَنْسابَ بَيْنَهُمْ يَوْمَئِذٍ أى لا يتواصلون بالأنساب و لا يتعاطفون بها مع معرفه بعضهم بعضا أى لا يرحم قريب قريبه لشغله عنه و قيل معناه لا يتفاخرون بالأنساب و المعنى أنه لا يفضل بعضهم بعضا يومئذ بنسب و إنما يتفاضلون بأعمالهم

وَ قَالَ النَّبِيُّ صلى الله عليه و آله كُلُّ حَسَبٍ وَ نَسَبٍ مُنْقَطِعٌ يَوْمَ الْقِيَامَهِ إِلَّا حَسَبِی وَ نَسَبِی.

وَ لا يَتَساءَلُونَ أى و لا يسأل بعضهم بعضا عن حاله و خبره كما كانوا يسألون فى الدنيا لشغل كل واحد بنفسه و قيل لا يسأل بعضهم بعضا أن يحمل عنه ذنبه و لا تنافى بينها و بين قوله فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلى بَعْضٍ يَتَساءَلُونَ لأن للقيامه أحوالا و مواطن فمنها حال يشغلهم عظم الأمر فيها عن المسأله و منها حال يلتفتون فيها فيتساءلون و هذا معنى قول ابن عباس لما سئل عن الآيتين فقال هذه تارات يوم القيامه و قيل إنما يتساءلون بعد دخول الجنه. و فى قوله تعالى فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ أى ماتوا لشده الخوف و الفزع كما قال فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّماواتِ و قيل هى ثلاث نفخات كما مر إِلَّا مَنْ شاءَ اللَّهُ من الملائكه الذين يثبت الله قلوبهم و هم جبرئيل و ميكائيل و إسرافيل و عزرائيل و قيل هم الشهداء فإنهم لا يفزعون فى ذلك اليوم روى ذلك فى خبر مرفوع وَ كُلٌّ من الأحياء الذين ماتوا ثم أحيوا أَتَوْهُ أى يأتونه فى المحشر داخِرِينَ أى أذلاء صاغرين وَ تَرَى الْجِبالَ تَحْسَبُها جامِدَةً أى واقفه مكانها لا تسير و لا تتحرك فى مرأى

العين وَ هِيَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحابِ أى تسير سيرا حثيثا سير السحاب و المعنى أنك لا ترى سيرها لبعد أطرافها كما لا ترى سير السحاب إذا انبسط لبعد أطرافه و ذلك إذا أزيلت الجبال عن أماكنها للتلاشى صُنْعَ اللَّهِ أى صنع الله ذلك صنعا الَّذِی أَتْقَنَ کُلَّ شَیْ ءٍ أى خلق كل شى ء على وجه الإتقان. و فى قوله ما يَنْظُرُونَ أى ما ينتظرون إِلَّا صَيْحَةً واحِدَةً يريد النفخه الأولى يعنى أن القيامه تَأْتِيهِمْ بَغْتَةً تَأْخُذُهُمْ الصيحه وَ هُمْ يَخِصِّمُونَ أى يختصمون فى أمورهم و يتبايعون فى الأسواق و فى الحديث تقوم الساعه و الرجلان قد نشرا ثوبهما يتبايعانه فما يطويانه حتى تقوم و الرجل يرفع أكلته إلى فيه فما تصل إلى فيه حتى تقوم و الرجل يليط حوضه (۱)ليسقى ماشيته فما يسقيها حتى تقوم و قيل و هم يختصمون هل ينزل بهم العذاب أم لا فَلا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً يعنى أن الساعه إذا أخذتهم بغته لم يقدروا على الإيصاء بشى ء وَ لا إِلى أَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ أى و لا إلى منازلهم يرجعون من الأسواق و هذا إخبار عما يلقونه فى النفخه الأولى عند قيام الساعه ثم أخبر سبحانه عن النفخه الثانيه فقال وَ نُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذا هُمْ مِنَ الْأَجْداثِ و هى القبور إِلى رَبِّهِمْ أى إلى الموضع الذى يحكم الله فيه لا حكم لغيره هناك يَنْسِلُونَ أى يخرجون سراعا فلما رأوا أهوال القيامه قالُوا يا وَيْلَنا مَنْ بَعَثَنا مِنْ مَرْقَدِنا أى من حشرنا من منامنا الذى كنا فيه نياما ثم يقولون هذا ما وَعَدَ الرَّحْمنُ وَ صَدَقَ الْمُرْسَلُونَ فيما أخبرونا عن هذا المقام و هذا البعث قال قتاده أول الآيه للكافرين و آخرها للمسلمين قيل إنهم لما عاينوا أهوال القيامه عدوا أحوالهم فى قبورهم بالإضافه إلى تلك رقادا قال قتاده هى النومه بين النفختين لا يفتر عذاب القبر إلا فيما بينهما فيرقدون ثم أخبر سبحانه عن سرعه بعثهم فقال إِنْ کانَتْ إِلَّا صَيْحَةً واحِدَةً أى لم تكن المده إلا مده صيحه واحده فَإِذا هُمْ جَمِيعٌ لَدَيْنا مُحْضَرُونَ أى فإذا الأولون و الآخرون مجموعون فى عرصات القيامه فَالْيَوْمَ لا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئاً أى لا ينقص من له حق شيئا من حقه من الثواب أو غير ذلك و لا يفعل به ما لا يستحقه من العذاب بل

۱- أى مدّره لئلا ينشف الماء.

الأمور جاريه على مقتضى العدل و ذلك قوله وَ لا تُجْزَوْنَ إِلَّا ما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ و فى قوله ما لَها مِنْ فَواقٍ أى لا يكون لتلك الصيحه إفاقه بالرجوع إلى الدنيا و قيل معناه ما لها مثنويه أى صرف و رد و قيل ما لها من فتور كما يفتر المريض. و فى قوله تعالى وَ ما قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قَدْرِهِ أى ما عظموا الله حق عظمته وَ الْأَرْضُ جَمِيعاً قَبْضَتُهُ يَوْمَ الْقِيامَهِ القبضه فى اللغه ما قبضت عليه بجميع كفك أخبر الله سبحانه عن كمال قدرته فذكر أن الأرض كلها مع عظمها فى مقدوره كالشى ء الذى يقبض عليه القابض بكفه فيكون فى قبضته و هذا تفهيم لنا على عاده التخاطب فيما بيننا لأنا نقول هذا فى قبضه فلان و فى يد فلان إذا هان عليه التصرف فيه و إن لم يقبض عليه و كذا قوله وَ السَّماواتُ مَطْوِيَّاتٌ بِيَمِينِهِ أى يطويها بقدرته كما يطوى أحد منا الشى ء المقدور له طيه بيمينه و ذكر اليمين للمبالغه فى الاقتدار و التحقيق للملك كما قال تعالى أَوْ ما مَلَكَتْ أَيْمانُكُمْ و قيل معناه أنها محفوظات مصونات بقوته و اليمين القوه سُبْحانَهُ وَ تَعالى عَمَّا يُشْرِكُونَ أى عما يضيفونه إليه من الشبيه و المثل وَ نُفِخَ فِي الصُّورِ و هو قرن ينفخ فيه إسرافيل و وجه الحكمه فى ذلك أنها علامه جعلها الله ليعلم بها العقلاء آخر أمرهم فى دار التكليف فشبه ذلك بما يتعارفونه من بوق الرحيل و النزول فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ أى يموت من شده تلك الصيحه التى تخرج من الصور جميع من فى السماوات و الأرض يقال صعق فلان إذا مات بحال هائله شبيهه بالصيحه العظيمه إِلَّا مَنْ شاءَ اللَّهُ قيل هم جبرئيل و ميكائيل و إسرافيل و ملك الموت و هو المروى و قيل هم الشهداء ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرى يعنى نفخه البعث و هى النفخه الثانيه قال قتاده فى حديث رفعه إن ما بين النفختين أربعين سنه و قيل إن الله تعالى يفنى الأجسام كلها بعد الصعق و موت الخلق ثم يعيدها فَإِذا هُمْ قِيامٌ إخبار عن سرعه إيجادهم لأنه سبحانه إذا نفخ الثانيه أعادهم عقيب ذلك فيقومون من قبورهم أحياء يَنْظُرُونَ أى ينتظرون ما يفعل بهم و ما يؤمرون به وَ أَشْرَقَتِ الْأَرْضُ بِنُورِ رَبِّها أى أضاءت الأرض بعدل ربها يوم القيامه لأن نور

الأرض بالعدل و قيل بنور يخلقه الله عز و جل يضى ء به الأرض يوم القيامه من غير شمس و لا قمر وَ وُضِعَ الْكِتابُ أى كتب الأعمال التى كتبتها الملائكه على بنى آدم توضع فى أيديهم ليقرءوا منها أعمالهم وَ جِى ءَ بِالنَّبِيِّينَ وَ الشُّهَداءِ هم الذين يشهدون للأنبياء على الأمم بأنهم قد بلغوا و أن الأمم قد كذبوا و قيل هم الذين استشهدوا فى سبيل الله و قيل هم عدول الآخره يشهدون على الأمم بما شاهدوا و قيل هم الحفظه من الملائكه و قيل هم جميع الشهداء من الجوارح و المكان و الزمان و هى قوله تعالى ذلِكَ يَوْمُ الْوَعِيدِ أى ذلك اليوم يوم وقوع الوعيد الذى خوف الله به عباده. وَ جاءَتْ كُلُّ نَفْسٍ أى تجى ء كل نفس من المكلفين فى يوم الوعيد و مَعَها سائِقٌ من الملائكه يسوقها أى يحثها على السير إلى الحساب وَ شَهِيدٌ من الملائكه يشهد عليها بما يعلم من حالها و شاهد بما كتبه لها و عليها فلا يجدوا إلى الهرب و لا إلى الجحود سبيلا و قيل السائق من الملائكه و الشهيد الجوارح تشهد عليه لَقَدْ كُنْتَ فِى غَفْلَهٍ أى يقال له لقد كنت فى سهو و نسيان مِنْ هذا اليوم فى الدنيا فَكَشَفْنا عَنْكَ غِطاءَكَ الذى كان فى الدنيا يغشى قلبك و سمعك و بصرك حتى ظهر لك الأمر فَبَصَرُكَ الْيَوْمَ حَدِيدٌ أى فعينك اليوم حاده النظر لا يدخل عليها شك و لا شبهه و قيل معناه فعلمك بما كنت فيه من أحوال الدنيا نافذ و لا يراد به بصر العين كما يقال فلان بصير بالنجوم و الفقه. و فى قوله تعالى وَ اسْتَمِعْ يَوْمَ يُنادِ الْمُنادِ مِنْ مَكانٍ قَرِيبٍ أى أصغ إلى النداء و توقعه يعنى صيحه يوم القيامه و البعث و النشور ينادى به المنادى و هى النفخه الثانيه و يجوز أن يكون المراد و استمع ذكر حالهم يوم ينادى المنادى و قيل إنه ينادى مناد من صخره بيت المقدس أيتها العظام الباليه و الأوصال المنقطعه و اللحوم المتمزقه قومى لفصل القضاء و ما أعد الله لك من الجزاء و قيل إن المنادى إسرافيل عليه السلام يقول يا معشر الخلائق قوموا للحساب عن مقاتل و إنما قال مِنْ مَكانٍ قَرِيبٍ لأنه يسمعه الخلائق كلهم على حد واحد فلا يخفى على أحد قريب و لا بعيد فكأنهم نودوا من مكان يقرب منهم يَوْمَ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَهَ بِالْحَقِّ الصيحه المره الواحده من الصوت

الشدید و هذه الصیحه هی النفخه الثانیه و قوله بِالْحَقِّ أی بالبعث و قیل یعنی أنها کائنه حقا ذلِکَ یَوْمُ الْخُرُوجِ من القبور إلی أرض الموقف و قیل هو اسم من أسماء القیامه إِنَّا نَحْنُ نُحْیِی وَ نُمِیتُ أخبر سبحانه عن نفسه أنه هو الذی یحیی الخلق بعد أن کانوا جمادا أمواتا ثم یمیتهم بعد أن کانوا أحیاء ثم یحییهم یوم القیامه و هو قوله وَ إِلَیْنَا الْمَصِیرُ یَوْمَ تَشَقَّقُ أی تتشقق الْأَرْضُ عَنْهُمْ و تتصدع فیخرجون منها سِراعاً یسرعون إلی الداعی بلا تأخیر ذلِکَ حَشْرٌ الحشر الجمع بالسوق من کل جهه عَلَیْنا یَسِیرٌ أی سهل علینا غیر شاق مع تباعد دیارهم و قبورهم. و فی قوله تعالی کُلُّ مَنْ عَلَیْها فانٍ أی کل من علی الأرض من حیوان فهو هالک یفنون و یخرجون من الوجود إلی العدم وَ یَبْقی وَجْهُ رَبِّکَ أی و یبقی ربک الظاهر بالأدله ظهور الإنسان بوجهه ذُو الْجَلالِ أی ذو العظمه و الکبریاء و استحقاق الحمد و المدح وَ الْإِکْرامِ یکرم أنبیاءه و أولیاءه بألطافه. و فی قوله تعالی فَإِذا نُقِرَ فِی النَّاقُورِ معناه إذا نفخ فی الصور و هی کهیئه البوق و قیل إن ذلک فی النفخه الأولی و هو أول الشده الهائله العامه و قیل النفخه الثانیه و عندها یحیی الله الخلق و تقوم القیامه و هی صیحه الساعه فَذلِکَ یَوْمَئِذٍ یَوْمٌ عَسِیرٌ أی شدید عَلَی الْکافِرِینَ لنعم الله الجاحدین لآیاته غَیْرُ یَسِیرٍ غیر هین و هو بمعنی قوله عَسِیرٌ إلا أنه أعاده بلفظ آخر للتأکید و قیل معناه عسیر فی نفسه غیر عسیر علی المؤمنین لما یرون من حسن العاقبه.

**[ترجمه]بیضاوی گوید: «إلا نحن مهلکوها قبل یوم القیمه» با مرگ و یا استیصال آن را هلاک می کنیم، «أو معذبوها عذابا شدیدا» با قتل و انواع بلاها، « کان ذلک فی الکتاب» یعنی در لوح محفوظ، «مسطورا»: نوشته شده. - . تفسیر بیضاوی ۲ : ۴۵۲ -

طبرسی رحمه الله در تفسیر آیه شریفه «ونفخ فی الصور»، فرموده: در مورد صور نظرات گوناگونی وجود دارد، برخی گویند: صور شاخی است که در آن می دمند، و گویند: آن جمع صوره بوده و خداوند بندگان را در قبر صورت گری می کند همانطور که در رحم مادران صورت گری کرده است، سپس روح را در آن می دمد همان طور که وقتی در رحم مادران بودند، روح را دمید.

و گویند: اسرافیل سه بار در صور می دمد: نفخه اول، نفخه ترس است؛ نفخه دوم: صعق و صدای مهیب، که با شنیدن آن هر آن که در آسمان و زمین است، می میرد؛ نفخه سوم: قیام در برابر پروردگار

ص: ۳۱۸

جهانیان است که مردم را از قبر بر می انگیزد. «فجمعناهم جمعا» یعنی روز قیامت همه خلق را در یک سطح محشور می کند. - . مجمع البیان ۶ : ۳۹۱ -

«أفإن متّ»: یعنی تو بمیری آن طور که توقع دارند و انتظار آن را می کشند، «فهم الخالدون» یعنی پس از تو جاودان زندگی می کنند، منظور مشرکان مکه است که گفتند: منتظریم مرگ محمد صلی الله علیه و آله فرا برسد. - . مجمع البیان ۷ : ۸۴ -

«فإذا نفخ فی الصور»: ابن عباس گوید منظور نفخه صعق و مرگ است. ابن مسعود گوید: نفخه حشر است. به نقل از حسن: صور جمع صوره می باشد. و گویند: بنا به اعتقاد بیشتر مفسران، شاخی است که اسرافیل با صدای مهیبی، آن طور که خداوند

توصیف کرده، در آن می دمد و نشانه زنده شدن دوباره مردم است.

«فلا أنساب بینهم یومئذ» یعنی با اصل و نسبشان هیچ ارتباطی ندارند، و با آن که عده ای همدیگر را می شناسند باز هم به او رحم نمی کنند، یعنی خویشاوند به خویشاوند مهربانی نمی کند زیرا هر کس به خود پرداخته و به دیگری توجهی ندارد.

و گویند: به این معناست: با اصل و نسب خود فخر فروشی نمی کنند. معنی: در آن روز هیچ کس را بنا بر اصل و نسبش بر دیگری برتری نمی دهند، بلکه تنها با اعمالشان برتری داده می شوند.

پیامبر صلی الله علیه و آله فرمود: هر اصل و نسبی روز قیامت بریده شده است، جز اصل و نسب من.

«لایتسائلون»: هیچکس از حال و احوال دیگری نمی پرسد، و حال آن که در دنیا چنین می کردند، زیرا در آن روز هر کس به خود مشغول است. و گویند: هیچکس از دیگری نمی خواهد تا بار گناه او را به دوش کشد، و بین این عبارت و این که خدای متعال می فرماید: «فأقبل بعضهم علی بعض یتسائلون» منافاتی وجود ندارد، زیرا قیامت احوال و مشاهد گوناگونی دارد، از جمله وضعیتی که شدت و بزرگ بودن امر قیامت آنان را از پرسیدن باز می دارد، و نیز وضعیتی که به یکدیگر توجه کرده و از یکدیگر می پرسند. و این است معنای سخن ابن عباس هنگامی که از نشانه ها پرسید و حضرت فرمود: این زمان قیامت است. و گفته شده بعد از داخل بهشت شدن از هم سؤال می پرسند. - . مجمع البیان ۷ : ۲۱۱ -

«ففزع من فی السموات ومن فی الارض»: از شدت ترس و وحشت جان می دهند، همان طور که می فرماید: «فصعق من فی السموات»، و گویند سه نفخه است، که شرح آن بیان شد.

«الا من شاء» منظور فرشتگانی است که خداوند قلب آنان را استوار می گرداند، و آن ها جبرئیل و میکائیل و اسرافیل و عزرائیل هستند. و گویند: منظور شهدا هستند که در آن روز ترس و وحشت آنان را فرا نمی گیرد. این موضوع در حدیث مرفوعی بیان شده است.

«وَ کُلٌّ» یعنی هر یک از زندگانی که مردند و دوباره زنده شدند، «أتوه»: در محشر نزد او حاضر می شوند، «داخرین» خوار و ذلیل، «وَ تَرَی الْجِبالَ تَحْسَبُها جامِدَةً» یعنی در جای خود ایستاده و در مقابل چشم نه حرکت می کنند و نه جنبشی دارند،

ص: ۳۱۹

«وَ هِیَ تَمُرُّ مَرَّ السَّحابِ» حرکتشان مانند حرکت ابر نامحسوس است، و به این معناست که شما وقتی ابرها باز می شوند، به خاطر دوری اطراف آن متوجه حرکت آن ها نمی شوید، همانطور که به حرکت ابرها نیز به همین خاطر پی نمی برید، و این هنگامی است که کوه ها در اثر متلاشی شدن از جای خود کنده شوند.

«صُنْعَ اللَّهِ»: یعنی خداوند آن را ساخت، «الَّذِی أَتْقَنَ کُلَّ شَیْ ءٍ» هر چیزی را در کمال استواری پدید آورده است. - . مجمع البیان ۷ : ۴۰۸ -

«ما يَنْظُرُونَ»: آن چه که انتظار آن را دارند، «إِلَّا صَيْحَةً واحِدَةً» منظور نفخه اول و همان قیامت است، «تَأْتِيهِمْ بَغْتَةً تَأْخُذُهُمْ» منظور صیحه است، «وَ هُمْ يَخِصِّمُونَ»: یعنی در امور خود مشغول بحث و جدل هستند، و در کوچه و بازار مشغول داد و ستد و صحبت هستند که قیامت بر پا می شود، و دو نفر پارچه خود را برای فروش پهن کرده و هنوز آن را جمع نکرده قیامت بر پا می شود، و یا شخصی

لقمه را تا دهان بالا- می برد و هنوز در دهان نگذاشته، قیامت بر پا می شود، و یا شخصی سنگ های حوض خود را با گل خالص اندود می دهد تا گوسفندان خود را آب دهد، و هنوز این کار را انجام نداده، قیامت بر پا می شود، و گویند: آن ها در خصوص گفتگو می کنند که آیا عذاب بر آن ها نازل می شود یا خیر؟

«فَلا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً» یعنی هنگامی که قیامت ناگهان فرا برسد، - . مجمع البیان ۸ : ۲۷۹ - دیگر هیچ فرصت وصیتی ندارند، «وَ لا- إِلى أَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ» یعنی: و نه از بازار به خانه های باز گردند، این روایت هایی در خصوص نفخه اول و برپایی قیامت است، سپس خدای متعال درباره مفخه دوم می فرماید:

«وَ نُفِخَ فِي الصُّورِ فَإِذا هُمْ مِنَ الْأَجْداثِ»: منظور قبر است، «الی ربهم»: به محلی که خداوند در آن جا حکم می کند و تنها خداوند حاکم است، «ینسلون» شتابان از گورهای خود خارج می شوند، اما هنگامی که ترس و وحشت قیامت را می بینند، «قالُوا يا وَيْلَنا مَنْ بَعَثَنا مِنْ مَرْقَدِنا»: چه کسی ما را از خوابی که در آن بودیم، بر انگیخت.

سپس می گویند: «هذا ما وَعَدَ الرَّحْمنُ وَ صَدَقَ الْمُرْسَلُونَ»، یعنی رسولان راست گفتند در خصوص اخباری که در خصوص این جایگاه و این حشر، برای ما نقل شده است.

قتاده گوید: اول آیه مربوط به کافران و آخر آن مربوط به مسلمانان است. و گویند: آن ها هنگامی که اهوال قیامت را به چشم خود می بینند، حال خود را در قبورشان نسبت به آن اوضاع در قیامت صرف خواب تلقّی می کنند

قتاده گوید: منظور خوابی بین دو نفخه است و تنها در این زمان است که از عذاب قبر در آسایش هستند، و پس از آن بیدار می شوند، سپس خدای متعال درباره سرعت مبعوث شدن آنان سخن گفته و فرموده است: «إن کانت إلا صیحه واحده» این مدت زمان تنها به اندازه یک صیحه است.

«فإذا هم جمیع لدینا محضرون» در این هنگام اولین و آخرین خلایق در عرصه قیامت گرد می آیند، «فَالْيَوْمَ لا تُظْلَمُ نَفْسٌ شَيْئاً» هر کس حق و حقوقی از ثواب داشته باشد، تمام و کمال به وی پرداخت می شود، و به عذابی که مستحقش نیست دچار نمی گردد،

ص: ۳۲۰

و همه امور بر اساس عدل و عدالت الهی صورت می گیرد، و خدای متعال نیز می فرماید: «وَ لا تُجْزَوْنَ إِلَّا ما كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ». - . مجمع البیان ۸ : ۲۸۱ و ۲۸۲ -

«ما لَها مِنْ فَواقٍ»: پس از آن صیحه مهلتی برای بازگشت به دنیا وجود ندارد، و گویند: به این معناست که در آن استثنایی وجود ندارد، یعنی بازگشتی در کار نیست، و گویند: در آن هیچ آسایش و راحتی وجود ندارد، همانطور که مریض آسایش ندارد. - . مجمع البیان ۸ : ۳۴۷ -

«وَ ما قَدَرُوا اللَّهَ حَقَّ قدره» : خدا را آن گونه که شایسته عظمت و بزرگی اوست، نشناختند. «وَ الْأَرْضُ جَمیعاً قَبْضَتُهُ یَوْمَ الْقِیامَه »، قبضه در لغت: آن چه که با همه دست در اختیار گرفته باشی، خداوند بدین وسیله کمال قدرت خود را بیان می کند، و یاد آوری می فرماید همه زمین در دست قدرت او مانند شیئی است که شخص در دست گرفته و در اختیار دارد، و این به عادت بین خود ما اشاره دارد که می گوییم: این در قبضه فلانی و در دست فلانی است، هنگامی که تصرف در آن برای وی آسان باشد، گرچه آن را در دست نداشته باشد.

و نیز «والسموات مطویات بیمینه» یعنی درپیچیده به دست قدرت اوست، همان طور که هر یک از ما شیء مورد قدرت و توان خود را در دست قدرت خود می گیرد، و واژه «دست» را برای مبالغه در اقتدار و تحقیق مالکیت به کار برده است. همانطور که خدای متعال می فرماید: «أو ما ملکت أیمانکم » و گویند به این معناست که آن به قدرت الهی محفوظ و در امان است. الیمین: قدرت.

«سبحانه وتعالی عما یشرکون» یعنی از هر تشبیه و مثلی که به حق تعالی نسبت می دهند، «ونفخ فی الصور» و آن شاخی است که اسرافیل در آن می دمد، و حکمت نامگذاری آن این است که خداوند آن را نشانه ای قرار داده تا عاقلان سرانجام کار خود را در عالم تکلیف دریابند، و آن را به شیپور کوچ و نزول تشبیه کرده است.

«فصعق من فی السموات والارض»: یعنی هر آن کس در آسمان ها و زمین است از صدای مهیب آن می میرد، گویند: صعق فلان: از شنیدن صدای مهیب از هوش رفت و جان داد. «إلا من شاء الله» بنا به نقلی گویند: منظور جبرئیل و میکائیل و اسرافیل و عزرائیل است، و گویند: منظور شهدا هستند.

«ثم نفخ فیه اخری» یعنی نفخه حشر که دومین نفخه است، قتاده در حدیثی مرفوع گوید: بین دو نفخه چهل سال فاصله است، و گویند: خدای متعال پس از مرگ همه بدن ها را می پوساند و دوباره آن ها را زنده می کند.

«فإذا هم قیام»: آگاهی از سرعت خلق دوباره آن هاست، زیرا خدای متعال هنگامی که برای بار دوم در صور دمیده شود، بلافاصله پس از آن مردم را زنده می کند، و از قبرهای خود بر می خیزند. «ینظرون: یعنی منتظرند که ببینند با آن ها چه می کنند و چه حکمی درباره آن ها صادر می شود.

« وأشرقت الارض بنور ربها»: روز قیامت زمین به نور عدل الهی روشن می شود، زیرا نور

ص: ۳۲۱

زمین در اثر برپایی عدل و عدالت است، و گویند: به نوری روشن می شود که خداوند روز قیامت آن را می آفریند و نور ماه

و خورشید نیست.

«و وضع الکتاب» یعنی نامه های اعمال بندگان که فرشتگان آن را نوشته اند، در دستانشان قرار می دهند تا بخوانند، «وجیئ بالنبیین والشهداء»: کسانی که برای انبیا در خصوص امت هایشان شهادت می دهند که آن ها رسالت خود را ابلاغ کرده اند و این که امت ها دروغ می گویند، و گویند: منظور کسانی هستند که در راه خدا شهید شدند، و گویند: آن ها عادلان قیامت هستند که به آن چه از امت ها مشاهده کرده اند شهادت می دهند، و گویند: فرشتگان نگهبان هستند، و گویند: همه شاهدان از قبیل اعضا و جوارح و مکان و زمان، - . مجمع البیان ۸ : ۴۱۵ - ۴۱۷ - و این همان سخن خدای متعال است که می فرماید: «ذلک یوم الوعید»: یعنی این همان روزی وقوع وعیدی است که خداوند بندگان را از آن بیم می داد.

«وجاءت کل نفس»: یعنی هر نفس مکلفی در روز وعید، «معها سائق» یعنی فرشتگانی که آن ها را پیش می برند، یعنی آن ها را به سوی حساب و دادرسی پیش می برند و سوق می دهند، «و شهید»: فرشتگانی که از حال او آگاه هستند و به هر نیک و بدی که انجام داده است، شهادت می دهند، و نه هیچ راه فراری دارند و نه می توانند انکار کنند، و گویند: فرشتگان پیش برنده، جوارح و اعضای او هستند که شهادت می دهند.

«لقد کنت فی غفله»: یعنی به او می گویند: در دنیا از این روز غافل بوده و آن را فراموش کرده بودم. «فکشفنا عنک غطاءک» حجابی که قلب و گوش و چشم تو را پوشانده بود، بر می داریم تا حقیقت امر آشکار شود.

«فبصرک الیوم حدید»: چشمان تو در این روز تیزبین شده و هیچ شک و شبهه ای در آن راه نمی یابد، و گویند به این معناست: نسبت به آن چه در دنیا انجام دادی، آگاهی و بصیرت داری، منظور چشم سر نیست، همانطور که می گویند: فلانی در نجوم و فقه بصیر است. - . مجمع البیان ۹ : ۲۴۱ و ۲۴۳ -

«واستمع یوم یناد المناد من مکان قریب»: به این ندا گوش ده و در انتظار باش، یعنی به صیحه روز قیامت و مبعوث و محشور شدن، منادی آن را ندا می دهد و آن نفخه دوم است، می تواند منظور این باشد که به حال آن ها گوش فرا ده هنگامی که منادی ندا می دهد. و گویند: آن منادی است که از صخره بیت المقدس ندا می دهد: ای استخوان های پوسیده شده و ای مفاصل بند بند شده و ای گوشت های پاره پاره برخیزید برای حکمی که در انتظارتان است و پاداشی که خداوند برایتان مهیا کرده است. و گویند: منادی اسرافیل علیه السلام است که می فرماید: ای گروه مخلوقات! برای حساب و کتاب از قبرهای خود برخیزید.

و خداوند تنها به این دلیل می فرماید: «عن مکان قریب» که همه خلایق به طور یکسان این ندا را می شنوند چه دور باشند و چه نزدیک، گویا از مکانی نزدیک به آن ها فرا خوانده شده اند.

«یوم یسمعون الصیحه بالحق» صیحه مصدر مره و به معنای یک صیحه است

و از صوت شدید گرفته می شود. و این صیحه همان نفخه دوم است، و «بالحق» یه معنای بعث و حشر است و گویند: آن حقیقتا پنهان است. «ذلک یوم الخروج» از قبرها به صحرای محشر، و گویند: خروج نامی از نام های قیامت است.

«إنا نحن نحیی ونمیت» خدای سبحان درباره خود خبر می دهد که او همان کسی است که مردم را پس از این که مرده و جماد بودند، دوباره زنده می کند، و پس از آن که زنده کرد دوباره آن ها را قبض روح می کند، و سپس روز قیامت باز آن ها را زنده می گرداند، و این سخن خدای متعال است که می فرماید: «و إلینا المصیر».

«یوم تشقق»: یعنی شکافته شدن، «الأرض عنهم» و شکافته و پاره شود و از آن خارج شوند، «سراعا»: بدون تأخیر به سوی دعوت کننده می شتابند، «ذلک حشر»: حشر: گرد آوردن در بازار از هر طرف، «علینا یسیر» یعنی حشر آنان بر ما آسان بوده و با وجود دور بودن دیار و قبرهای آنان، این کار بر ما سخت نیست. - . مجمع البیان ۹ : ۲۵۰ و ۲۵۱ -

«کل من علیها فان»: هر حیوانی که بر روی زمین است، هلاک و نابود می شود، و از وجود به عدم می رسد، «ویبقی وجه ربک»: پروردگار تو باقی می ماند، خدایی که با ادله دالّ بر وجودش آشکار است مانند آشکار شدن انسان به سبب صورت خویش، «ذوالجلال»: صاحب عظمت و کبریا و سزاوار حمد وستایش، «و الإکرام»: انبیا و اولیای خود را با الطاف خود اکرام می نماید. - . مجمع البیان ۹ : ۳۳۷ -

«فإذا نقر فی الناقور»: هنگامی که در صور دمیده شود، ناقور شبیه شیپور است، و گویند: این در نفخه اول است، و این اولین سختی و امر وحشتناک عمومی است، و گویند: نفخه دوم است، و در آن زمان خداوند بندگان را زنده می کند و قیامت بر پا می شود، و آن همان صیحه قیامن می باشد.

«فذلک یومئذ یوم عسیر»: روز سختی است برای کافران به نعمت الهی و کسانی که آیات الهی را انکار می کنند. «غیر یسیر» آسان نیست، و به معنای عسیر و سخت می باشد، اما برای تأکید با لفظ دیگری بیان کرده است، و گویند: به این معناست که برای خود او سخت بوده اما برای مومنانی که عاقبت نیکوی خود را می بینند، سخت نیست. - . مجمع البیان ۱۰ : ۱۷۶ -

**[ترجمه]

الأخبار

«۱»

فس، تفسیر القمی قَوْلِهِ وَ یَقُولُونَ مَتی هـذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ إِلَى قَوْلِهِ یَخِصِّمُونَ قَالَ ذَلِكَ فِی آخِرِ الزَّمَانِ یُصَاحُ فِیهِمْ صَیْحَةٌ وَ هُمْ فِي أَسْوَاقِهِمْ یَتَخَاصَمُونَ فَیَمُوتُونَ كُلُّهُمْ فِي مَكَانِهِمْ لَا یَرْجِعُ أَحَدٌ مِنْهُمْ إِلَى مَنْزِلِهِ وَ لَا یُوصِی بِوَصِیَّهٍ وَ ذَلِكَ قَوْلُهُ فَلا یَسْتَطِیعُونَ تَوْصِیَةً وَ لا إِلى أَهْلِهِمْ یَرْجِعُونَ قَالَ عَلِیُّ بْنُ إِبْرَاهِیمَ ثُمَّ ذَكَرَ النَّفْخَهَ الثَّانِیَهَ فَقَالَ إِنْ كانَتْ إِلَّا صَیْحَةً واحِدَةً فَإِذا هُمْ جَمِیعٌ لَدَیْنا مُحْضَرُونَ

**[ترجمه]تفسیر قمی: علی بن ابراهیم در تفسیر آیه شریفه « وَ يَقُولُونَ مَتى هذَا الْوَعْدُ إِنْ كُنْتُمْ صادِقِينَ... يخصمون» - . يس / ۴۸ - ۴۹ - { آن ها می گویند: «اگر راست می گویید، این وعده (قیامت) کی خواهد بود؟} فرمود: این در آخر الزمان است که صیحه ایشان را می گیرد در حالی که ایشان در کارهایشان با هم گلاویز و ستیزگی می کنند و در بازارها مشغول داد و ستد هستند که قیامت بر پا می شود، و همه می میرند، نه هیچ کس به خانه خود بر می گردد و نه وصیتی می کند، این همان سخن خدای متعال است که می فرماید: «فَلا يَسْتَطِيعُونَ تَوْصِيَةً وَ لا إِلى أَهْلِهِمْ يَرْجِعُونَ» - . يس / ۵۰ - { نمی توانند وصیّتی کنند یا به سوی خانواده خود بازگردند! }علی بن ابراهیم گوید: خداوند فرمود: سپس صیحه دوم زده می شود و فرمود: «إِنْ كانَتْ إِلَّا صَيْحَةً واحِدَةً فَإِذا هُمْ جَمِيعٌ لَدَيْنا مُحْضَرُونَ» - . يس / ۵۳ - { صیحه واحدی بیش نیست، (فریادی عظیم برمی خیزد) ناگهان همگی نزد ما احضار می شوند!} - . تفسیر قمی ۲ : ۱۹۰ -

**[ترجمه]

«۲»

فس، تفسير القمي قَوْلُهُ وَ نُفِخَ فِي الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِي السَّماواتِ وَ مَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرى فَإِذا هُمْ قِيامٌ يَنْظُرُونَ:- فَإِنَّهُ حَدَّثَنِي أَبِي عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مَحْبُوبٍ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ النُّعْمَانِ الْأَحْوَلِ عَنْ سَلَّامِ بْنِ الْمُسْتَنِيرِ عَنْ ثُوَيْرِ بْنِ أَبِي فَاخِتَةَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْحُسَيْنِ عليهما السلام قَالَ: سُئِلَ عَنِ النَّفْخَتَيْنِ كَمْ بَيْنَهُمَا قَالَ مَا شَاءَ اللَّهُ فَقِيلَ لَهُ فَأَخْبِرْنِي يَا ابْنَ رَسُولِ اللَّهِ كَيْفَ يُنْفَخُ فِيهِ فَقَالَ أَمَّا النَّفْخَةُ الْأُولَى فَإِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ إِسْرَافِيلَ فَيَهْبِطُ إِلَى الدُّنْيَا وَ مَعَهُ صُورٌ (۱)وَ لِلصُّورِ رَأْسٌ وَاحِدٌ وَ طَرَفَانِ وَ بَيْنَ طَرَفِ كُلِّ رَأْسٍ مِنْهُمَا مَا بَيْنَ السَّمَاءِ وَ الْأَرْضِ قَالَ فَإِذَا رَأَتِ الْمَلَائِكَةُ إِسْرَافِيلَ وَ قَدْ هَبَطَ إِلَى الدُّنْيَا (۲)وَ مَعَهُ الصُّورُ قَالُوا قَدْ أَذِنَ اللَّهُ فِي مَوْتِ أَهْلِ الْأَرْضِ وَ فِي مَوْتِ أَهْلِ السَّمَاءِ قَالَ فَيَهْبِطُ إِسْرَافِيلُ بِحَظِيرَهِ بَيْتِ الْمَقْدِسِ (۳)وَ يَسْتَقْبِلُ الْكَعْبَةَ فَإِذَا رَأَوْا (۴)أَهْلُ الْأَرْضِ قَالُوا أَذِنَ اللَّهُ فِي مَوْتِ أَهْلِ الْأَرْضِ قَالَ فَيَنْفُخُ فِيهِ نَفْخَةً فَيَخْرُجُ الصَّوْتُ مِنَ الطَّرَفِ الَّذِي يَلِي الْأَرْضَ فَلَا يَبْقَى فِي الْأَرْضِ ذُو رُوحٍ إِلَّا صَعِقَ وَ مَاتَ وَ يَخْرُجُ الصَّوْتُ مِنَ الطَّرَفِ الَّذِي يَلِي السَّمَاوَاتِ (۵)فَلَا يَبْقَى فِي السَّمَاوَاتِ ذُو رُوحٍ إِلَّا صَعِقَ وَ مَاتَ إِلَّا إِسْرَافِيلَ قَالَ فَيَقُولُ اللَّهُ لِإِسْرَافِيلَ يَا إِسْرَافِيلُ مُتْ فَيَمُوتُ إِسْرَافِيلُ فَيَمْكُثُونَ فِي ذَلِكَ مَا شَاءَ اللَّهُ ثُمَّ يَأْمُرُ اللَّهُ السَّمَاوَاتِ فَتَمُورُ وَ يَأْمُرُ الْجِبَالَ فَتَسِيرُ وَ هُوَ قَوْلُهُ يَوْمَ تَمُورُ السَّماءُ مَوْراً (۶)وَ تَسِيرُ الْجِبالُ سَيْراً يَعْنِي تَبْسُطُ وَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ يَعْنِي بِأَرْضٍ لَمْ يُكْتَسَبْ عَلَيْهَا الذُّنُوبُ بَارِزَةً لَيْسَ عَلَيْهَا الْجِبَالُ (۷)وَ لَا نَبَاتٌ كَمَا دَحَاهَا أَوَّلَ مَرَّهٍ وَ يُعِيدُ عَرْشَهُ عَلَى الْمَاءِ كَمَا كَانَ أَوَّلَ مَرَّهٍ مُسْتَقِلًّا بِعَظَمَتِهِ وَ قُدْرَتِهِ قَالَ فَعِنْدَ ذَلِكَ يُنَادِي الْجَبَّارُ جَلَّ جَلَالُهُ بِصَوْتٍ جَهْوَرِيٍّ (۸)يَسْمَعُ أَقْطَارُ السَّمَاوَاتِ وَ الْأَرَضِينَ لِمَنِ الْمُلْكُ

۱- في المصدر: و معه الصور. م

۲- في المصدر: الى الأرض. م.

۳- في المصدر: بحضره بيت المقدس. م.

۴- في المصدر: فاذا رأوه. م.

۵- فی المصدر: السماء. م.

۶- المور: الجریان السریع.

۷- فی المصدر: جبال. م.

۸- فی المصدر: بصوت من قبله جهوری اه. م.

الْيَوْمَ فَلَا يُجِيبُهُ مُجِيبٌ فَعِنْدَ ذَلِکَ يُنَادِی الْجَبَّارُ جَلَّ جَلَالُهُ مُجِيباً لِنَفْسِهِ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ وَ أَنَا قَهَرْتُ الْخَلَائِقَ كُلَّهُمْ وَ أَمَتُّهُمْ إِنِّی أَنَا اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنَا وَحْدِی لَا شَرِيکَ لِی وَ لَا وَزِيرَ (۱)وَ أَنَا خَلَقْتُ خَلْقِی بِيَدِی وَ أَنَا أَمَتُّهُمْ بِمَشِيَّتِی وَ أَنَا أُحْيِيهِمْ بِقُدْرَتِی قَالَ فَنَفَخَ الْجَبَّارُ نَفْخَةً فِی الصُّورِ يَخْرُجُ (۲)الصَّوْتُ مِنْ أَحَدِ الطَّرَفَيْنِ الَّذِی يَلِی السَّمَاوَاتِ فَلَا يَبْقَى فِی السَّمَاوَاتِ أَحَدٌ إِلَّا حَیَّ وَ قَامَ كَمَا كَانَ وَ يَعُودُ حَمَلَةُ الْعَرْشِ وَ يُحْضَرُ الْجَنَّةُ وَ النَّارُ وَ يُحْشَرُ الْخَلَائِقُ لِلْحِسَابِ قَالَ فَرَأَيْتُ عَلِیَّ بْنَ الْحُسَيْنِ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمَا يَبْكِی عِنْدَ ذَلِکَ بُكَاءً شَدِيداً.

**[ترجمه]تفسیر قمی: « وَ نُفِخَ فِی الصُّورِ فَصَعِقَ مَنْ فِی السَّماواتِ وَ مَنْ فِی الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شاءَ اللَّهُ ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرى فَإِذا هُمْ قِيامٌ يَنْظُرُونَ» - . زمر / ۶۸ - { و در «صور» دمیده

می شود، پس همه کسانی که در آسمانها و زمینند می میرند، مگر کسانی که خدا بخواهد؛ سپس بار دیگر در «صور» دمیده می شود، ناگهان همگی به پا می خیزند و در انتظار (حساب و جزا) هستند.} ثویر بن ابی فاخته از علی بن الحسین علیهما السلام روایت کرده که شخصی از آن جناب از فاصله بین دو نفخه پرسید که چقدر است ؟ فرمود: هر قدر که خدا بخواهد. به حضرت علیه السلام عرض شد: مرا از آن باخبر سازید. فرمود: حق تعالی به اسرافیل فرمان هبوط به دنیا می دهد و به همراه او شیپوری است. شیپور یک سر و دو طرف دارد. فاصله میان هر یک از دو طرف آن به اندازه فاصله آسمان تا زمین است.

پس هنگامی که ملائکه اسرافیل را می بینند که به دنیا آمده و با او صور است، می گویند خداوند اذن داده است در مرگ اهل و آسمان، پس اسرافیل در بیت المقدس فرود آمده رو به کعبه می نماید، وقتی اهل زمین او را می بینند می گویند خداوند به او اذن داده است برای مرگ اهل زمین، پس در صور، نفخه موت را می دمد. پس صدا از طرفی که به جانب زمین است خارج می شود پس باقی نماند در زمین کسانی که صاحب روح هستند مگر این که بمیرند. صدا از طرفی که به جانب آسمان است خارج می شود پس باقی نماند در آسمان صاحب روحی مگر این که بمیرد. خدا می فرماید: ملک الموت بمیر به اذن من! پس ملک الموت می میرد. و این زمان تا هر چقدر خدا بخواهد طول می کشد.

سپس خداوند آسمان ها را فرمان می دهد تا به تب و تاب افتد، و کوه ها را فرمان می دهد تا به حرکت درآیند. این سخن خدای متعال است که می فرماید: «يَوْمَ تَمُورُ السَّماءُ مَوْراً وَ تَسِيرُ الْجِبالُ سَيْراً» - . طور / ۹ - ۱۰ - { (این عذاب الهی) در آن روزی است که آسمان به شدّت به حرکت درمی آید، و کوه ها از جا کنده و متحرّک می شوند! } و « يَوْمَ تُبَدَّلُ الْأَرْضُ غَيْرَ الْأَرْضِ» - . ابراهیم / ۴۸ - فرمود: یعنی این زمین تبدیل می شود به زمینی که در روی آن آشکارا گناه نشده است، و کوه و گیاهی ندارند به مانند همان روزی که آن را گسترده بود، همانطور که خداوند در وهله نخستین آن را گسترد. و خداوند عرش خود را نیز بر روی آب اعاده می کند کما این که در وهله نخستین چنین بوده است، در حالی که مستقل به عظمت و قدرتش است.

پس چون که از خلق خدا احدی در آسمان و زمین باقی نماند خدای جبار جل جلاله با صدای بلند ندا فرماید: «امروز ملک از آن کیست ؟» - . غافر / ۱۶ -

احدی نیست که جواب دهد. پس ذات مقدس حق تعالی خود جواب خود را می فرماید و می گوید «برای خدای یگانه قهار است» - . غافر / ۱۶ -

من بر همه خلایق چیره شدم، و آن ها را میراندم. من آن خدایی هستم که جز من کسی نیست، نه شریکی دارم و نه وزیری. خلق را به دست خود آفریدم و با مشیت خود می میرانم و با قدرت خود زنده می کنم.

خداوند جبار، خود در صور، یک نفخه می دمد و از آن جهتی که به سمت آسمان ها است، صدایی خارج می شود که هیچ کس در آسمان ها نمی ماند؛ مگر آن که زنده می شود و برپای می ایستد و قیام می کند؛ همان گونه که بود و فرشتگان حامل عرش بر می گردند و بهشت و جهنم حاضر می شوند و همه مخلوقات برای حساب رسی محشور می گردند».

راوی می گوید:« دیدم امام سجاد علیه السلام هنگامی که [در باز گو کردن این مطلب]بدین جا رسیدند، گریه شدیدی کردند.» - . تفسیر قمی ۲ : ۲۲۲ -

**[ترجمه]

بیان

قوله علیه السلام مستقلا بعظمته أی بلا حامل و الجهوری العالی. أقول سئل عن المفید رحمه الله فی المسائل السرویه عن قوله تعالی لِمَنِ الْمُلْکُ الْیَوْمَ إن هذا خطاب منه لمعدوم لأنه یقوله عند فناء الخلق ثم یجیب نفسه فیقول لِلَّهِ الْواحِدِ الْقَهّارِ و کلام المعدوم سفه لا یقع من حکیم و جوابه عن سؤاله لمعدوم أو تقریره إیاه خلاف الحکمه فی المعقول فأجاب المفید رحمه الله بأن الآیه غیر متضمنه للخبر عن خطاب معلوم و هو قوله عز و جل لِیُنْذِرَ یَوْمَ التَّلاقِ یَوْمَ هُمْ بارِزُونَ لا یَخْفی عَلَی اللّهِ مِنْهُمْ شَیْ ءٌ و یوم التلاق هو یوم المحشر عند التقاء الأرواح و الأجساد و تلاقی الخلق بالاجتماع فی صعید واحد و قوله یَوْمَ هُمْ بارِزُونَ تأکید لذلک إذ کان البروز لا یکون إلا لموجود ثم لیس فی الآیه أن الله هو القائل لذلک فیحتمل أن یکون القائل ملکا أمر بالنداء فأجابه أهل الموقف و یحتمل أن یکون الله تعالی هو القائل مقررا غیر مستخبر و المجیبون هم البشر المبعوثون أو الملائکه الحاضرون و وجه آخر و هو أن قوله لِمَنِ الْمُلْکُ یفید وقوعه فی حال إنزال الآیه دون المستقبل أ لا تری إلی قوله لِیُنْذِرَ یَوْمَ التَّلاقِ الآیه فکان قوله لِمَنِ الْمُلْکُ الْیَوْمَ تنبیها علی أن الملک لله تعالی وحده یومئذ و لم یقصد به إلی تقریر و لا استخبار و قوله تعالی لِلّهِ الْواحِدِ الْقَهّارِ تأکید للتنبیه و الدلاله علی تفرده تعالی بالملک دون من سواه انتهی.

۱- فی المصدر: و لا وزیر لی، انا اه. م.

۲- فی المصدر: فیخرج. م.

أقول: هـذه الأخبار دافعه لتلك الاحتمالات و الشـبهه منـدفعه بأن الخطاب قـد يصدر من الحكيم من غير أن يكون الغرض إفهام المخـاطب أو اسـتعلام شـی ء بل لحكمه أخرى كما هو الشائع بين العرب من خطاب التلال و الأماكن و المواضع لإظهار الشوق أو الحزن أو غير ذلک فلعل الحكمه هاهنا اللطف للمتكلفين من حيث الإخبار به قبل وقوعه ليكون أدعى لهم إلى ترک الدنيا و عدم الاغترار بملكها و دولاتها و إلى العلم بتفرد الصانع بالتدبير و غير ذلک من الصالح للمكلفين (۱)

**[ترجمه]عبارت « مستقلّا بعظمته» يعنی بدون حمل كننده ای و جهوریّ يعنی بلند.

می گويیم: از شـيخ مفيـد رحمه الله در كتاب مسائل سـرويه درباره آيه شـريفه «لمن الملك اليوم» پرسـيئه شد كه اين خطاب از سوی خدای متعال خطاب به معدوم شده هاست، زيرا حق تعالی اين سـخن را زمانی می فرمايد كه خلق نابود شده اند و سـپس خود پاسخ می دهد: «لله الواحد القهار»، سـخن شـخص معدوم عاقلانه نيست و چنين عملی از شخص حكيم صادر نمی شود، و پاسخ به چنين سوالی و يا تقرير آن، خلاف حكمت بوده و عاقلانه نيست، شيخ مفيد رحمه الله در پاسخ می گويد:

آيه متضـمن خبر از خطاب معـدوم نيست، و خـدای متعال می فرمايـد: «لينذر يوم التلاق يوم هم بارزون لا يخفی علی الله منهم شئ»، يوم التلاق: روز محشر و هنگام برخورد روح و جسم است، و رو به رو شدن مردم در يک مكان.

«يـوم هم بـارزون» تأكيـد آن است، زيرا بروز جز برای موجود زنـده رخ نمی دهـد، در آيه نيز مشـخص نيست كه گوينـده اين سخن خدای متعال باشد، ممكن است اين سـخن گفته فرشـته ای باشد كه فرمان ندا به وی داده شده و اهل محشر به وی پاسخ می دهنـد، و ممكن است گوينـده خدای سـبحان باشد كه مطلب را تثبيت می كند نه اين كه از آن خبر می گيرد و انسان های محشور شده و يا فرشتگان حاضر به وی پاسخ می دهند.

وجه ديگر آيه شـريفه «لمن الملك» اين است كه زمان وقوع آن هنگام نازل شـدن آيه بوده و آينـده مـد نظر نيست، آيا به آيه شريفه « لتنذر يوم التلاق» توجه نداری؟ پس «لمن الملك اليوم» تذكری است به اين كه در آن روز ملك و سلطنت تنها از آن خدای يكتاست، و منظور از بيان آن تنها آگاه كردن مردم بوده است.

«لله الواحـد القهار» تأكيد برای يادآوری بوده و به اين نكته اشاره دارد كه ملك منحصـر به خداوند است و نه موجودات ديگر. پايان سخن شيخ مفيد.

ص: ۳۲۵

می گويیم: چنين روايت هـايی آن احتمالاـت را دفع می كنـد، شـبهه ای كه حاصـل شـده، اين است كه خطاب از حكيم صادر شده، بدون آن كه هدف تفهيم مخاطب و يا اسـتعلام چيزی باشد، بلكه هدف ديگری دارد، همانطور كه بين عرب شائع اسـت و تپه ها و اماكن و جاها را مورد خطاب قرار داده و اظهار شوق و غم و اندوه و غيره می نمايند.

ممكن است حكمت خطاب در اين جا لطفی باشد كه خداوند نسبت به متكلفان دارد، چرا كه قبل از وقوع قيامت آنان را آگاه كرده و به ترک دنيا و مغرور نشدن به ملك و دولت آن دعوت می كند، و آنان را از يگانگی آفريننده در تدبير جهان و ديگر

مصالح بندگان باخبر می سازد.

**[ترجمه]

«۳»

فس، تفسير القمی قَوْلُهُ لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْواحِدِ الْقَهَّارِ- قَالَ حَدَّثَنِی أَبِی عَنِ ابْنِ أَبِی عُمَيْرٍ عَنْ زَيْدٍ النَّرْسِيِّ عَنْ عُبَيْدِ بْنِ زُرَارَهَ قَالَ سَمِعْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عليه السلام يَقُولُ إِذَا أَمَاتَ اللَّهُ أَهْلَ الْأَرْضِ لَبِثَ كَمِثْلِ مَا خَلَقَ الْخَلْقَ وَ مِثْلِ مَا أَمَاتَهُمْ وَ أَضْعَافَ ذَلِكَ ثُمَّ أَمَاتَ أَهْلَ السَّمَاءِ الدُّنْيَا ثُمَّ لَبِثَ مِثْلَ مَا خَلَقَ الْخَلْقَ وَ مِثْلَ مَا أَمَاتَ أَهْلَ الْأَرْضِ وَ أَهْلَ السَّمَاءِ الدُّنْيَا وَ أَضْعَافَ ذَلِكَ ثُمَّ أَمَاتَ أَهْلَ السَّمَاءِ الثَّانِيَهِ ثُمَّ لَبِثَ مِثْلَ مَا خَلَقَ الْخَلْقَ وَ مِثْلَ مَا أَمَاتَ أَهْلَ الْأَرْضِ وَ أَهْلَ السَّمَاءِ الدُّنْيَا وَ السَّمَاءِ الثَّانِيَهِ وَ أَضْعَافَ ذَلِكَ ثُمَّ أَمَاتَ أَهْلَ السَّمَاءِ الثَّالِثَهِ ثُمَّ لَبِثَ مِثْلَ مَا خَلَقَ الْخَلْقَ وَ مِثْلَ مَا أَمَاتَ أَهْلَ الْأَرْضِ وَ أَهْلَ السَّمَاءِ الدُّنْيَا وَ السَّمَاءِ الثَّانِيَهِ وَ السَّمَاءِ الثَّالِثَهِ وَ أَضْعَافَ ذَلِكَ فِی كُلِّ سَمَاءٍ مِثْلَ ذَلِكَ وَ أَضْعَافَ ذَلِكَ ثُمَّ أَمَاتَ مِيكَائِيلَ ثُمَّ لَبِثَ مِثْلَ مَا خَلَقَ الْخَلْقَ وَ مِثْلَ ذَلِكَ كُلِّهِ وَ أَضْعَافَ ذَلِكَ ثُمَّ أَمَاتَ جَبْرَئِيلَ ثُمَّ لَبِثَ مِثْلَ مَا خَلَقَ الْخَلْقَ وَ مِثْلَ ذَلِكَ وَ أَضْعَافَ ذَلِكَ ثُمَّ أَمَاتَ إِسْرَافِيلَ ثُمَّ لَبِثَ مِثْلَ مَا خَلَقَ الْخَلْقَ وَ مِثْلَ ذَلِكَ كُلِّهِ وَ أَضْعَافَ ذَلِكَ ثُمَّ أَمَاتَ مَلَكَ الْمَوْتِ ثُمَّ لَبِثَ مِثْلَ مَا خَلَقَ الْخَلْقَ وَ مِثْلَ ذَلِكَ كُلِّهِ وَ أَضْعَافَ ذَلِكَ ثُمَّ يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ فَيَرُدُّ عَلَى نَفْسِهِ لِلَّهِ الْواحِدِ الْقَهَّارِ أَيْنَ الْجَبَّارُونَ أَيْنَ الَّذِينَ ادَّعَوْا

۱- الاخبار إنّما تدلّ على إفناء الأشياء و إماتتها بمعنى نزع الروح من كل بدن ذی روح و قطع العلقه بين كل نفس و متعلقها، و أمّا إبطال الأرواح و إعدام النفوس من أصلها فلا دليل عليه من جهه الروايات فمن الممكن أن يكون المجيب و المسئول بعض هذه الأرواح كما فی بعض الروايات أنه يجيبه أرواح الأنبياء و غيرهم؛ و أمّا ما فی بعض الروايات من التعبير بفناء الأشياء فيفسره ما سيأتی فی روايه ۱۲ أن المراد بالاهلاك و الافناء الاماته و القتل و نحوهما. ط.

مَعِی إِلَهاً (۱)أَیْنَ الْمُتَکَبِّرُونَ وَ نَحْوَهُمَا (۲)ثُمَّ یَبْعَثُ الْخَلْقَ قَالَ عُبَیْدُ بْنُ زُرَارَهَ فَقُلْتُ إِنَّ هَذَا الْأَمْرَ کُلَّهُ کَائِنٌ طَوَّلْتَ ذَلِکَ فَقَالَ أَ رَأَیْتَ مَا کَانَ هَلْ عَلِمْتَ بِهِ فَقُلْتُ لَا قَالَ فَکَذَلِکَ هَذَا.

ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر ابن أبی عمیر مثله.

**[ترجمه]تفسیر قمی: امام صادق علیه السلام در تفسیر آیه شریفه «لِمَنِ الْمُلْکُ الْیَوْمَ لِلَّهِ الْواحِدِ الْقَهّارِ» - . غافر / ۱۶ - {حکومت امروز برای کیست؟ برای خداوند یکتای قهّار است!} فرمود: چون خدا اهل زمین را بمیراند درنگ کند به اندازه زمانی که خلق بوده اند و به اندازه آن چه آن ها را میرانیده و چند برابرش، سپس اهل آسمان اول را میراند، سپس درنگ کند به مانند آن چه خلق را آفریده و مانند آن چه اهل زمین و اهل آسمان اول را می رانده و چند برابر آن، سپس اهل آسمان دوم را بمیراند، و به همین ترتیب بیان کرده تا مرگ اهل آسمان هفتم، و فرمود: پس از آن درنگ کند به مانند دوران خلقت و دوران مرگ اهل زمین و اهل هفت آسمان و چند برابر آن، سپس میکائیل را بمیراند، سپس درنگ کند به مانند زمان آفرینش خلق و مانند همه این ها و چند برابر، سپس جبرائیل را بمیراند. و پس از درنگ همه این مدت و چند برابرش اسرافیل را بمیراند، و پس از درنگ همه آن مدت و چند برابر عزرائیل را بمیراند.

گفت: سپس خدا تبارک و تعالی می فرماید: «امروزه پادشاهی از آن کیست ؟» و خود پاسخ گوید: از آن یگانه قهّار، کجایند جبارها؟ کجایند آنان که معبودی با

ص: ۳۲۶

من ادعا می کردند؟ کجایند متکبران؟ و مانند این ها سپس درنگ کند به اندازه دوران آفرینش خلق و به اندازه همه این مدت و چند برابر آن همه، سپس زنده کند خلق را. عبید بن زراره می گوید: من گفتم: تمام این امور واقع می شود؟ این به طول می انجامد! فرمود: آیا به آن چه اتفاق خواهد افتاد علم پیدا کردی؟ گفتم: نه؛ فرمود: این امر نیز چنین است. - . تفسیر قمی ۲ : ۲۲۸ -

مثل این روایت در کتاب نوادر منقول است. - . الزهد: ۱۶۶ -

**[ترجمه]

«۴»

کِتَابُ زَیْدٍ النَّرْسِیِّ، عَنْهُ عَنْ عُبَیْدِ بْنِ زُرَارَهَ عَنْهُ علیه السلام مِثْلَهُ إِلَی قَوْلِهِ وَ مِثْلَ مَا أَمَاتَ أَهْلَ الْأَرْضِ وَ السَّمَاءِ الدُّنْیَا وَ السَّمَاءِ الثَّانِیَهِ وَ السَّمَاءِ الثَّالِثَهِ وَ أَضْعَافَ ذَلِکَ ثُمَّ أَمَاتَ أَهْلَ السَّمَاءِ الرَّابِعَهِ ثُمَّ لَبِثَ مِثْلَ مَا خَلَقَ الْخَلْقَ وَ مِثْلَ مَا أَمَاتَ أَهْلَ الْأَرْضِ وَ أَهْلَ السَّمَاءِ الدُّنْیَا وَ السَّمَاءِ الثَّانِیَهِ وَ السَّمَاءِ الثَّالِثَهِ وَ السَّمَاءِ الرَّابِعَهِ وَ أَضْعَافَ ذَلِکَ ثُمَّ أَمَاتَ أَهْلَ السَّمَاءِ الْخَامِسَهِ ثُمَّ لَبِثَ مِثْلَ مَا خَلَقَ الْخَلْقَ وَ مِثْلَ مَا أَمَاتَ أَهْلَ الْأَرْضِ وَ أَهْلَ السَّمَاءِ الدُّنْیَا وَ الثَّانِیَهِ وَ الثَّالِثَهِ وَ الرَّابِعَهِ وَ الْخَامِسَهِ وَ أَضْعَافَ ذَلِکَ ثُمَّ أَمَاتَ أَهْلَ السَّمَاءِ السَّادِسَهِ ثُمَّ لَبِثَ مِثْلَ مَا خَلَقَ الْخَلْقَ وَ مِثْلَ مَا أَمَاتَ أَهْلَ الْأَرْضِ وَ أَهْلَ السَّمَاءِ الدُّنْیَا وَ الثَّانِیَهِ وَ الثَّالِثَهِ وَ الرَّابِعَهِ وَ الْخَامِسَهِ وَ

السَّادِسَهِ وَ أَضْعَافَ ذَلِکَ ثُمَّ أَمَاتَ أَهْلَ السَّمَاءِ السَّابِعَهِ ثُمَّ لَبِثَ مِثْلَ مَا خَلَقَ الْخَلْقَ وَ مِثْلَ مَا أَمَاتَ أَهْلَ الْأَرْضِ وَ أَهْلَ السَّمَاوَاتِ إِلَی السَّمَاءِ السَّابِعَهِ وَ أَضْعَافَ ذَلِکَ ثُمَّ أَمَاتَ مِیکَائِیلَ وَ سَاقَ الْحَدِیثَ إِلَی قَوْلِهِ أَیْنَ الْمُتَکَبِّرُونَ وَ نَحْوِ هَذَا ثُمَّ یَلْبَثُ مِثْلَ مَا خَلَقَ الْخَلْقَ وَ مِثْلَ ذَلِکَ کُلِّهِ وَ أَضْعَافَ ذَلِکَ ثُمَّ یَبْعَثُ الْخَلْقَ أَوْ یَنْفَخُ فِی الصُّورِ قَالَ عُبَیْدُ بْنُ زُرَارَهَ قُلْتُ هَذَا الْأَمْرُ کَائِنٌ طَوَّلْتَ ذَلِکَ فَقَالَ أَ رَأَیْتَ مَا کَانَ قَبْلَ أَنْ یُخْلَقَ الْخَلْقُ أَطْوَلُ أَوْ ذَا قَالَ قُلْتُ ذَا قَالَ فَهَلْ عَلِمْتَ بِهِ قَالَ قُلْتُ لَا قَالَ فَکَذَلِکَ هَذَا.

**[ترجمه]کتاب زید نرسی: عبید بن زراره از حضرت مثل این روایت را نقل کرده تا آن جا که می فرماید: و به اندازه ای که از اهل زمین و آسمان دنیا و آسمان دوم و آسمان سوم و چندین برابر آن می میراند؛ سپس اهل آسمان چهارم را می میراند؛ سپس به اندازه ای که خلایق را آفرید درنگ نموده و به اندازه اهل زمین و آسمان دنیا و آسمان دوم و آسمان سوم و آسمان چهارم چندین برابر آن می میراند. سپس اهل آسمان پنجم را می میراند؛ سپس به اندازه ای که خلایق را آفرید درنگ نموده و به اندازه اهل زمین و آسمان دنیا و آسمان دوم و سوم و چهارم و پنجم و چندین برابر آن می میراند. سپس اهل آسمان ششم را می میراند؛ سپس به اندازه ای که خلایق را آفرید درنگ نموده و به اندازه اهل زمین و آسمان دنیا و آسمان دوم و سوم و چهارم و پنجم و ششم چندین برابر آن می میراند. سپس اهل آسمان هفتم را می میراند؛ سپس به اندازه ای که خلایق را آفرید درنگ نموده و به اندازه اهل زمین و آسمانها تا آسمان هفتم چندین برابر آن می میراند. سپس میکائیل را میرانده و حدیث را ادامه داد تا آن جا که فرمود: متکبران کجایند؟ و مانند آن. سپس به اندازه ای که خلایق را آفرید و مانند همه آن و چند برابر آن درنگ می کند و سپس خلق را بر می انگیزد یا در صور دمیده می شود؛ عبید بن زراره می گوید: عرض کردم: آیا این امر شدنی است؟ این خیلی طول خواهد کشید! حضرت فرمود: آیا آن چه قبل از خلقت خلق اول بود طولانی تر است یا این؟ عبید می گوید: گفتم: این؛ فرمود: آیا به آن علم داشتی؟ عبید می گوید: گفتم: نه؛ فرمود: این نیز مانند همان است. - . الاصول السته عشر: ۴۷ -

**[ترجمه]

بیان

کأن المراد بقول الراوی ذا الإشاره إلی الزمان قبل خلق الخلق لأنه غیر متناه و إن کان مراده هذه الأزمنه لم ینبهه علیه السلام علی خطائه و أجاب بوجه آخر رفع استبعاده و ظاهره أنهم لا یحسون بتلک الأزمنه الطویله إما لانعدامهم بالمره کما سیأتی أو لکونهم منعمین لا یضرهم طول الأزمنه و الأول أظهر ثم إنه ینافی ظواهر الآیات و الأخبار الداله علی أن موت أهل السماوات بالنفخه دفعه و یمکن التوفیق بینهما

ص: ۳۲۷

۱- فی المصدر: إلها آخر. م.

۲- فی المصدر: و نحوهم. م.

بتكلفات بعيده لكن هذا الخبر لجهاله النرسى لا يصلح لمعارضه تلك الآيات و الأخبار.

**[ترجمه]منظور راوی از «ذا» اشاره به زمان قبل از خلق موجودات است زیرا این زمان نا متناهی است و اگر مراد راوی این زمان باشد، حضرت علیه السلام او را به خطایش متنبه نساخت و و به صورت دیگری پاسخ وی را می داد که بعید شمردن راوی را رفع نماید؛ ظاهرا آن ها گذشت این برهه های زمانی طولانی را متوجه نمی شوند، و این یا به خاطر نابودی یکباره آن هاست، که در ادامه بیان می شود، و یا به این دلیل که در ناز و نعمت به سر می برند و طول زمان به آن ها ضرری نمی رساند، مورد اول واضح تر است. و این که با ظاهر آیات و روایاتی منافات دارد که بر مرگ ناگهانی اهل آسمان دلالت می کند، ممکن است سازگاری بین این

ص: ۳۲۷

دو مورد تکلفات دور از ذهن اما این روایت به دلیل مجهول بودن نرسی برای مخالفت و تعارض با آن آیات و روایت ها صلاحیت ندارد.

**[ترجمه]

«۵»

فس، تفسير القمى قَالَ عَلِيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ فِي قَوْلِهِ يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَهُ تَتْبَعُهَا الرَّادِفَهُ قَالَ تَنْشَقُّ الْأَرْضُ بِأَهْلِهَا وَ الرَّادِفَهُ الصَّيْحَهُ وَ الزَّجْرَهُ النَّفْخَهُ الثَّانِيَهُ فِي الصُّورِ.

**[ترجمه]تفسیر قمی: علی بن ابراهیم در تفسیر آیه شریفه «يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَهُ تَتْبَعُهَا الرَّادِفَهُ» - . نازعات / ۶ - ۷ - {آن روز که لرزنده بلرزد،و از پی آن لرزه ای [دگر] افتد} فرمود: مراد از رادفه، صیحه است، و مراد از راجفه همان نفخه دوم است که در صور دمیده می شود. - . تفسیر قمی ۲ : ۳۹۶ -

**[ترجمه]

«۶»

فس، تفسير القمى فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْماً يَجْعَلُ الْوِلْدانَ شِيباً قَالَ يَشِيبُ الْوِلْدَانُ مِنَ الْفَزَعِ حَيْثُ يَسْمَعُونَ الصَّيْحَهَ.

**[ترجمه]تفسیر قمی: علی بن ابراهیم در تفسیر آیه شریفه «فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْماً يَجْعَلُ الْوِلْدانَ شِيباً» - . مزمل / ۱۷ - { شما (نیز) اگر کافر شوید، چگونه خود را (از عذاب الهی) بر کنار می دارید؟! در آن روز که کودکان را پیر می کند،}فرمود: پیر شدن کودکان از ترس به خاطر شنیدن صیحه آسمانی است. - . تفسیر قمی ۲ : ۳۸۳ -

**[ترجمه]

«۷»

ن، عيون أخبار الرضا عليه السلام بِالْأَسَانِيدِ الثَّلَاثَةِ عَنِ الرِّضَا عَنْ آبَائِهِ عليهم السلام قَالَ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله إِذَا كَانَ يَوْمُ الْقِيَامَةِ يَقُولُ اللَّهُ عَزَّ وَ جَلَّ لِمَلَكِ الْمَوْتِ يَا مَلَكَ الْمَوْتِ وَ عِزَّتِی وَ جَلَالِی وَ ارْتِفَاعِی وَ عُلُوِّی (۱)لَأُذِيقَنَّكَ طَعْمَ الْمَوْتِ كَمَا أَذَقْتَ عِبَادِی.

صح، صحيفه الرضا عليه السلام عنه عن آبائه عليهم السلام مثله

ما، الأمالی للشيخ الطوسی ابْنُ الصَّلْتِ عَنِ ابْنِ عُقْدَةَ عَنْ عَلِيِّ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ دَاوُدَ عَنِ الرِّضَا عليه السلام مِثْلَهُ وَ فِيهِ فِی عُلُوِّ مَكَانِی

**[ترجمه]عیون اخبار الرضا علیه السلام : امام رضا علیه السلام از پدران بزرگوارشان و ایشان از رسول خدا صلی الله علیه و آله نقل فرمود: خدای عز و جل به ملک الموت می فرماید: ای ملک الموت! به عزت و جلال و رفعت مقام خودم سوگند که من مزّه مرگ را به تو می چشانم، آن چنان که تو طعم مرگ را به بندگان من چشانیدی. - . عیون اخبار الرضا ۲ : ۳۲ -

در صحیفه الرضا علیه السلام نیز حدیث مشابهی از حضرت به نقل از پدران بزرگوارشان نقل شده است. - . صحیفه الرضا: ۹۸ -

در امالی شیخ طوسی نیز این حدیث به نقل از امام رضا علیه السلام نقل شده، با تفاوت در عبارت «سوگند به رفعت مقامم» بیان شده است. - . امالی طوسی: ۳۳۶ -

**[ترجمه]

«۸»

ن، عيون أخبار الرضا عليه السلام بِالْأَسَانِيدِ الثَّلَاثَةِ عَنْهُ عليه السلام قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه و آله لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ إِنَّكَ مَيِّتٌ وَ إِنَّهُمْ مَيِّتُونَ قُلْتُ يَا رَبِّ أَ يَمُوتُ الْخَلَائِقُ وَ يَبْقَى الْأَنْبِيَاءُ فَنَزَلَتْ كُلُّ نَفْسٍ ذائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ إِلَيْنا تُرْجَعُونَ.

صح، صحيفه الرضا عليه السلام عَنْهُ عليه السلام مِثْلَهُ وَ فِيهِ وَ تَبْقَى الْمَلَائِكَةُ.

**[ترجمه]عیون اخبار الرضا علیه السلام : رسول خدا صلی الله علیه و آله فرمود: هنگامی که آیه شریفه «إِنَّكَ مَيِّتٌ وَ إِنَّهُمْ مَيِّتُونَ» - . زمر / ۳۰ - { تو می میری و آن ها نیز خواهند مرد! } نازل شد، عرض کردم: بارالها، آیا بندگان می میرند و پیامبران زنده می مانند؟ پس آیه «كُلُّ نَفْسٍ ذائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ إِلَيْنا تُرْجَعُونَ» - . عنکبوت / ۵۷ - { هر انسانی مرگ را می چشد، سپس شما را بسوی ما بازمی گردانند.}نازل شد. - . عیون اخبار الرضا ۲ : ۳۲ -

در صحیفه الرضا علیه السلام نیز حدیث مشابهی نقل شده، با این تفاوت که عبارت «وَ تَبْقَى الْمَلَائِكَةُ» نیز ذکر شده است.

**[ترجمه]

بیان

الصواب ما فی صحیفه الرضا علیه السلام و ما فی العیون لا یستقیم إلا بتکلفات بعیده.

**[ترجمه]مطلبی که در صحیفه امام رضا علیه السلام آمده درست است و آن چه در کتاب عیون آمده است، تنها تکلفات بعید از ذهن درست می شود.

**[ترجمه]

«۹»

ید، التوحید ابْنُ الْمُتَوَکِّلِ عَنْ مُحَمَّدٍ الْعَطَّارِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَحْمَدَ عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ مُحَمَّدٍ عَنْ عَلِیِّ بْنِ مَهْزِیَارَ قَالَ: کَتَبَ أَبُو جَعْفَرٍ علیه السلام إِلَی رَجُلٍ بِخَطِّهِ وَ قَرَأْتُهُ فِی دُعَاءٍ کَتَبَ بِهِ أَنْ یَقُولَ یَا ذَا الَّذِی کَانَ قَبْلَ کُلِّ شَیْ ءٍ ثُمَّ خَلَقَ کُلَّ شَیْ ءٍ ثُمَّ یَبْقَی وَ یَفْنَی کُلُّ شَیْ ءٍ الْخَبَرَ.

**[ترجمه]توحید: علی بن مهزیار گوید: امام باقر علیه السلام با خط خود به مردی (آن را در دعایی که به آن شخص نوشته بود خواندم.) نوشتند که بگوید: ای کسی که قبل از هر چیزی بوده ای و سپس همه چیز را آفریدی و سپس باقی می مانی، در حالی که تمام چیزها نابود می شوند. تا پایان روایت. -. توحید: ۴۷ -

**[ترجمه]

«۱۰»

ع، علل الشرائع عَلِیُّ بْنُ حَبَشِیِّ بْنِ قُونِیٍّ عَنْ حُمَیْدِ بْنِ زِیَادٍ عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ إِسْمَاعِیلَ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَلَمَهَ عَنْ یَحْیَی بْنِ أَبِی الْعَلَاءِ الرَّازِیِّ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام قَالَ: یَوْمُ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ یَوْمُ یُنْفَخُ فِی الصُّورِ نَفْخَهٌ واحِدَهٌ فَیَمُوتُ إِبْلِیسُ مَا بَیْنَ النَّفْخَهِ الْأُولَی وَ الثَّانِیَهِ الْخَبَرَ.

۱- فی المصدر: و ارتفاعی فی علوی. م.

**[ترجمه]علل الشرائع: امام صادق علیه السلام فرمود: روز وقت مشخص، روزی است که یک بار در صور دمیده شود ابلیس در فاصله بین نفخه اول و دوم می میرد. تا آخر روایت. -. علل الشرایع ۲ : ۱۰۵ -

ص: ۳۲۸

**[ترجمه]

«۱۱»

شی، تفسیر العیاشی عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ مُسْلِمٍ قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا جَعْفَرٍ علیه السلام عَنْ قَوْلِهِ تَعَالَی وَ إِنْ مِنْ قَرْیَهٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِکُوها قَبْلَ یَوْمِ الْقِیامَهِ أَوْ مُعَذِّبُوها عَذاباً شَدِیداً قَالَ إِنَّمَا أُمَّهُ مُحَمَّدٍ مِنَ الْأُمَمِ فَمَنْ مَاتَ فَقَدْ هَلَکَ.

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: محمد بن مسلم گوید: از امام باقر علیه السلام درباره تفسیر آیه شریفه «وَ إِنْ مِنْ قَرْیَهٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِکُوها قَبْلَ یَوْمِ الْقِیامَهِ أَوْ مُعَذِّبُوها عَذاباً شَدِیداً» -. اسراء / ۵۸ - {هیچ شهر و آبادی نیست مگر این که آن را پیش از روز قیامت هلاک می کنیم؛ یا (اگر گناهکارند،) به عذاب شدیدی گرفتارشان خواهیم ساخت} پرسیدم.

فرمود: تنها امت محمد صلی الله علیه و آله است که هلاکشان می کنیم یا عذابشان می کنیم؛ پس هر کس که بمیرد هلاک گشته است. -. تفسیر عیاشی ۲ : ۳۱۹ -

**[ترجمه]

«۱۲»

شی، تفسیر العیاشی عَنِ ابْنِ سِنَانٍ عَنْ أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام فِی قَوْلِ اللَّهِ وَ إِنْ مِنْ قَرْیَهٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِکُوها قَبْلَ یَوْمِ الْقِیامَهِ قَالَ هُوَ الْفَنَاءُ بِالْمَوْتِ أَوْ غَیْرِهِ وَ فِی رِوَایَهٍ أُخْرَی عَنْهُ قَالَ بِالْقَتْلِ وَ الْمَوْتِ وَ غَیْرِهِ.

**[ترجمه]تفسیر عیاشی: امام صادق علیه السلام در تفسیر آیه شریفه «وَ إِنْ مِنْ قَرْیَهٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِکُوها قَبْلَ یَوْمِ الْقِیامَهِ» فرمود: این هلاکت با مرگ و غیره است. در روایت دیگری فرمود: هلاکت با قتل و مرگ و غیره است. -. تفسیر عیاشی ۲ : ۳۱۹ -

**[ترجمه]

«۱۳»

م، تفسیر الإمام علیه السلام إِنَّ اللَّهَ یُنْزِلُ بَیْنَ نَفْخَتَیِ الصُّورِ بَعْدَ مَا یُنْفَخُ النَّفْخَهُ الْأُولَی مِنْ دُوَیْنِ سَمَاءِ الدُّنْیَا مِنَ الْبَحْرِ الْمَسْجُورِ الَّذِی قَالَ اللَّهُ وَ الْبَحْرِ الْمَسْجُورِ وَ هِیَ مِنْ مَنِیٍّ کَمَنِیِّ الرَّجُلِ فَیَمْطُرُ ذَلِکَ عَلَی الْأَرْضِ فَیَلْقَی الْمَاءُ الْمَنِیُّ مَعَ الْأَمْوَاتِ الْبَالِیَهِ فَیَنْبُتُونَ مِنَ الْأَرْضِ وَ یَحْیَوْنَ.

**[ترجمه]تفسیر امام حسن عسکری علیه السلام: خداوند بین نفخه اول و دوم بعد از نفخه اولی در از کمی پایین تر از آسمان دنیا از بحر مسجور بارانی می فرستد، خدای متعال می فرماید: «البحر المسجور» - . طور / ۶ - که آن از منی است، مثل منی مرد که آن بر زمین می بارد و آب با منی با اجسام پوسیده ملاقات می کنند و مردم از زمین مانند گیاه می رویند و زنده می شوند. - . تفسیر امام عسکری: ۲۸۲ -

**[ترجمه]

«۱۴»

کا، الکافی مُحَمَّدُ بْنُ یَحْیَی عَنْ أَحْمَدَ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عِیسَی عَنِ الْحُسَیْنِ بْنِ سَعِیدٍ عَنْ فَضَالَهَ بْنِ أَیُّوبَ عَنْ أَبِی الْمَغْرَاءِ قَالَ حَدَّثَنِی یَعْقُوبُ الْأَحْمَرُ قَالَ: دَخَلْنَا عَلَی أَبِی عَبْدِ اللَّهِ علیه السلام نُعَزِّیهِ بِإِسْمَاعِیلَ فَتَرَحَّمَ عَلَیْهِ ثُمَّ قَالَ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَ جَلَّ نَعَی إِلَی نَبِیِّهِ صلی الله علیه و آله نَفْسَهُ فَقَالَ إِنَّکَ مَیِّتٌ وَ إِنَّهُمْ مَیِّتُونَ قَالَ کُلُّ نَفْسٍ ذائِقَهُ الْمَوْتِ ثُمَّ أَنْشَأَ یُحَدِّثُ فَقَالَ إِنَّهُ یَمُوتُ أَهْلُ الْأَرْضِ حَتَّی لَا یَبْقَی أَحَدٌ ثُمَّ یَمُوتُ أَهْلُ السَّمَاءِ حَتَّی لَا یَبْقَی أَحَدٌ إِلَّا مَلَکُ الْمَوْتِ وَ حَمَلَهُ الْعَرْشِ وَ جَبْرَئِیلُ وَ مِیکَائِیلُ قَالَ فَیَجِی ءُ مَلَکُ الْمَوْتِ حَتَّی یَقُومَ بَیْنَ یَدَیِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَیُقَالُ لَهُ مَنْ بَقِیَ وَ هُوَ أَعْلَمُ فَیَقُولُ یَا رَبِّ لَمْ یَبْقَ إِلَّا مَلَکُ الْمَوْتِ وَ حَمَلَهُ الْعَرْشِ وَ جَبْرَئِیلُ وَ مِیکَائِیلُ فَیُقَالُ قُلْ لِجَبْرَئِیلَ وَ مِیکَائِیلَ فَلْیَمُوتَا فَیَقُولُ الْمَلَائِکَهُ عِنْدَ ذَلِکَ یَا رَبِّ رَسُولَاکَ وَ أَمِینَاکَ فَیَقُولُ إِنِّی قَدْ قَضَیْتُ عَلَی کُلِّ نَفْسٍ فِیهَا الرُّوحُ الْمَوْتَ ثُمَّ یَجِی ءُ مَلَکُ الْمَوْتِ حَتَّی یَقِفَ بَیْنَ یَدَیِ اللَّهِ عَزَّ وَ جَلَّ فَیُقَالُ لَهُ مَنْ بَقِیَ وَ هُوَ أَعْلَمُ فَیَقُولُ یَا رَبِّ لَمْ یَبْقَ إِلَّا مَلَکُ الْمَوْتِ وَ حَمَلَهُ الْعَرْشِ فَیَقُولُ قُلْ لِحَمَلَهِ الْعَرْشِ فَلْیَمُوتُوا قَالَ ثُمَّ یَجِی ءُ کَئِیباً حَزِیناً لَا یَرْفَعُ طَرْفَهُ فَیُقَالُ لَهُ مَنْ بَقِیَ فَیَقُولُ یَا رَبِّ لَمْ یَبْقَ إِلَّا مَلَکُ الْمَوْتِ فَیُقَالُ لَهُ مُتْ یَا مَلَکَ الْمَوْتِ فَیَمُوتُ ثُمَّ یَأْخُذُ الْأَرْضَ بِیَمِینِهِ وَ السَّمَاوَاتِ بِیَمِینِهِ وَ یَقُولُ أَیْنَ الَّذِینَ کَانُوا یَدْعُونَ مَعِی شَرِیکاً أَیْنَ الَّذِینَ کَانُوا یَجْعَلُونَ مَعِی إِلَهاً آخَرَ.

ص: ۳۲۹

ین، کتاب حسین بن سعید و النوادر فَضَالَهُ مِثْلَهُ وَ فِیهِ وَ السَّمَاوَاتِ بِیَمِینِهِ فَیَهُزُّهُنَّ هَزّاً مَرَّاتٍ ثُمَّ یَقُولُ

**[ترجمه]کافی: یعقوب احمر گوید: در جریان مرگ اسماعیل فرزند امام صادق علیه السلام به خدمت ایشان رفتیم تا تسلیت بگوییم. ایشان پس از آن که برای فرزندش اسماعیل از خداوند طلب رحمت نمود، سپس فرمود: خدای متعال خبر وفات پیامبر صلی الله علیه و آله را به ایشان داد و فرمود: «إِنَّکَ مَیِّتٌ وَ إِنَّهُمْ مَیِّتُونَ» و «کُلُّ نَفْسٍ ذائِقَهُ الْمَوْتِ».

حضرت علیه السلام فرمود: همه اهل زمین خواهند مرد، حتی یک نفر نیز باقی نمی ماند، سپس همه اهل آسمان ها خواهند مرد و حتی یک نفر نیز باقی نمی ماند، مگر فرشته ای که مأمور قبض ارواح است و حاملان عرش و جبرئیل و میکائیل. پس ملک الموت می آید و در مقابل خدا می ایستد، به او گفته می شود چه کسی باقی مانده است؟ در حالی که خودش عالم تر است ملک الموت می گوید: پروردگارا! کسی نمانده مگر ملک الموت و حاملان عرش و جبرئیل و میکائیل.

آن گاه به او امر می شود که به جبرئیل و میکائیل بگو بمیرند. در این موقع فرشته ها یعنی حاملان عرش می گویند: ای ربّ ما، این دو فرشته رسول و امین تو هستند. پاسخ می رسد که قضای حتمی من این است که هر نفسی که در آن روح باشد باید بمیرد. ملک الموت می آید و در برابر خدا می ایستد. آن گاه به او گفته می شود چه کسی باقی مانده است؟ در حالی که خودش بهتر می داند ملک الموت می گوید:

پروردگارا، جز ملک الموت و حاملان عرش کسی باقی نمانده است. در این حال گفته می شود: به حاملان عرش بگو بمیرند. امام علیه السلام فرمود: سپس ملک الموت غمگین و محزون و سرافکنده در برابر خدا می ایستد. به او گفته می شود: چه کسی باقی مانده است؟

ملک الموت پاسخ می دهد: ای پروردگار، غیر از ملک الموت کسی باقی نیست، آن گاه از جانب خدا به او گفته می شود: ای ملک الموت بمیر. سپس خداوند زمین را با دست راست (یعنی با قدرت) می گیرد و می گوید: کجایند آنان که همتای من قرار داده می شدند؟ کجایند کسانی که با من خدای دیگری را می پرستیدند؟ -. کافی ۳: ۱۳۱ -

ص: ۳۲۹

در کتاب نوادر نیز این حدیث نقل شده، با این تفاوت که در آن آمده است: آسمان ها را با دست قدرت خود می گیرد و آن ها را چند بار تکان داده و می فرماید. -. الزهد: ۱۵۱ -

**[ترجمه]

«۱۵»

ج، الإحتجاج عَنْ هِشَامِ بْنِ الْحَکَمِ فِی خَبَرِ الزِّنْدِیقِ الَّذِی سَأَلَ الصَّادِقَ علیه السلام عَنْ مَسَائِلَ إِلَی أَنْ قَالَ أَ یَتَلَاشَی الرُّوحُ بَعْدَ خُرُوجِهِ عَنْ قَالَبِهِ أَمْ هُوَ بَاقٍ قَالَ بَلْ هُوَ بَاقٍ إِلَی وَقْتٍ یُنْفَخُ فِی الصُّورِ فَعِنْدَ ذَلِکَ تَبْطُلُ الْأَشْیَاءُ وَ تَفْنَی فَلَا حِسَّ وَ لَا مَحْسُوسَ ثُمَّ

أَعِيدَتِ الْأَشْيَاءُ كَمَا بَدَأَهَا مُدَبِّرُهَا وَ ذَلِکَ أَرْبَعُمِائَهِ سَنَهٍ تَسْبُتُ فِيهَا الْخَلْقُ وَ ذَلِکَ بَيْنَ النَّفْخَتَيْنِ.

**[ترجمه]احتجاج: زندیق از امام صادق علیه السلام درباره مسائل گوناگون پرسید تا این که از آن حضرت سوال کرد: «آیا روح، بعد از خروج از قالب خود متلاشی می شود و از بین می رود یا باقی می ماند؟» حضرت صادق علیه السلام فرمود: «آری، روح بعد از خروج از بدن، باقی می ماند تا هنگام نفخه در صور. در این هنگام، تمام چیزها که یکی از آن ها روح است فانی می شوند و دیگر نه حاسّه ای هست و نه حسّی و نه محسوسی!

پس از آن مدبّر این عالم، اشیا را به صورت اوّلیه بازگشت می دهد؛ همچنان که در ابتدای امر، آنان را ابداع و انشا فرمود و این امر، پس از گذشتن چهارصد سال از نفخه اوّل صور که نفخه ممات است در نفخه حیات انجام می شود - . احتجاج: ۳۵۰ - .

**[ترجمه]

بیان

هذا الخبر يدل على فناء الأشياء و انعدامها بعد نفخ الصور و على أن الزمان أمر موهوم و إلا فلا يمكن تقديره بأربعمائه سنه بعد فناء الأفلاک (۱)و يمكن أن يكون المراد ما سوى الأفلاک أو ما سوى فلك واحد يتقدر به الأزمان.

**[ترجمه]این روایت بر فنای اشیا و نابودی آن ها پس از نفخ صور دلالت می کند و نیز بر این که زمان امری موهوم است، در غیر این صورت نمی توان آن را چهارصد سال پس از فنای آسمان ها تخمین زد. ممکن است منظور هر چیزی غیر از افلاک و یا هر چیزی غیر از یک فلک باشد که زمان به وسیله آن اندازه گیری می شود.

**[ترجمه]

«۱۶»

نهج، نهج البلاغه هُوَ الْمُفْنِي لَهَا بَعْدَ وُجُودِهَا حَتَّى يَصِيرَ مَوْجُودُهَا كَمَفْقُودِهَا وَ لَيْسَ فَنَاءُ الدُّنْيَا بَعْدَ ابْتِدَاعِهَا بِأَعْجَبَ مِنْ إِنْشَائِهَا وَ اخْتِرَاعِهَا وَ كَيْفَ وَ لَوِ اجْتَمَعَ جَمِيعُ حَيَوَانِهَا مِنْ طَيْرِهَا وَ بَهَائِمِهَا وَ مَا كَانَ مِنْ مُرَاحِهَا وَ سَائِمِهَا وَ أَصْنَافِ أَسْنَاخِهَا وَ أَجْنَاسِهَا وَ مُتَبَلِّدَهِ أُمَمِهَا وَ أَكْيَاسِهَا عَلَى إِحْدَاثِ بَعُوضَهٍ مَا قَدَرَتْ عَلَى إِحْدَاثِهَا وَ لَا عَرَفَتْ كَيْفَ السَّبِيلُ إِلَى إِيجَادِهَا وَ لَتَحَيَّرَتْ عُقُولُهَا فِي عِلْمِ ذَلِکَ وَ تَاهَتْ وَ عَجَزَتْ قُوَاهَا وَ تَنَاهَتْ وَ رَجَعَتْ خَاسِئَهً حَسِيرَهً عَارِفَهً بِأَنَّهَا مَقْهُورَهٌ مُقِرَّهٌ بِالْعَجْزِ عَنْ إِنْشَائِهَا مُذْعِنَهٌ بِالضَّعْفِ عَنْ إِفْنَائِهَا وَ أَنَّهُ سُبْحَانَهُ يَعُودُ بَعْدَ فَنَاءِ الدُّنْيَا وَحْدَهُ لَا شَيْ ءَ مَعَهُ كَمَا كَانَ قَبْلَ ابْتِدَائِهَا كَذَلِکَ

ص: ۳۳۰

۱- ظاهر الخبر بطلان الأشياء و فناؤها بذواتها و آثارها، فيشكل حينئذ أولا بأن بطلان الأشياء و حركاتها يوجب بطلان الزمان

فمـا معنى التقـدير بأربعمـائه سـنه؟ و ثانيـا أن فرض بطلاـن الأشـياء مع بطلان الزمان لا يبقى معنى للاعاده إذ مع بطلان الزمان و انقطـاع اتصـال مـا فرض أصـلا و مـا فرض معـادا يبطـل نسـبه السـابقيه و اللاحقيه بينهما و لا معنى للاعاده حينئـذ. و اما ما ذكره المؤلّف قدّس سرّه الشريف اولا من احتمال كون الزمان أمرا موهوما فلا يدفع الاشكال لاستلزامه بطلان كل تقدم و تأخر زمانى فى العـالم حتّى قبل نفـخ الصور و لا يمكن الالتزام به؛ و ما ذكره ثانيا: أن المراد بطلان ما سوى الافلاک فهو ممّا يأبى عنه لسان الخبر و الخبر الآتى، على أن ما اعتمـد عليه فى ثبوت وجود الافلاک لو تمّ لـدل على وجوب اشـتمال الفلک على عالم العناصـر فى جوفه. و ما ذكره من كون المراد بطلان الأشياء ما سوى فلک واحد يتقدر بها الزمان يشكل عليه ما يشكل على سابقه و يزيد أن هـذه الفلـک على فرض وجودها تقـدر الزمان بحركتها الوضـعيه و لا معنى للحركه الوضـعيه مع انعـدام الأشـياء الخارجه من الفلـک. و هو ظاهر. على أن فرضـيه وجود الافلاک البطلميوسـيه ممّا اتضـح فسادها فى هـذا العصـر؛ و الروايه مع ذلک كله غير مطروحه و لبيان معناها الدقيق محل آخر ذو مجال و سعه. ط.

يَكُونُ بَعْدَ فَنَائِهَا بِلَا وَقْتٍ وَ لَا مَكَانٍ وَ لَا حِينٍ وَ لَا زَمَانٍ عُدِمَتْ عِنْدَ ذَلِكَ الْآجَالُ وَ الْأَوْقَاتُ وَ زَالَتِ السِّنُونَ وَ السَّاعَاتُ فَلَا شَيْ ءَ إِلَّا الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ الَّذِی إِلَيْهِ مَصِيرُ جَمِيعِ الْأُمُورِ بِلَا قُدْرَةٍ مِنْهَا كَانَ ابْتِدَاءُ خَلْقِهَا وَ بِغَيْرِ امْتِنَاعٍ مِنْهَا كَانَ فَنَاؤُهَا وَ لَوْ قَدَرَتْ عَلَى الِامْتِنَاعِ لَدَامَ بَقَاؤُهَا لَمْ يَتَكَأَّدْهُ صُنْعُ شَيْ ءٍ مِنْهَا إِذْ صَنَعَهُ وَ لَمْ يَؤُدْهُ مِنْهَا خَلْقُ مَا خَلَقَهُ وَ بَرَأَهُ وَ لَمْ يُكَوِّنْهَا لِتَشْدِيدِ سُلْطَانٍ وَ لَا لِخَوْفٍ مِنْ زَوَالٍ وَ نُقْصَانٍ وَ لَا لِلِاسْتِعَانَةِ بِهَا عَلَى نِدٍّ مُكَاثِرٍ وَ لَا لِلِاحْتِرَازِ بِهَا مِنْ ضِدٍّ مُثَاوِرٍ وَ لَا لِلِازْدِيَادِ بِهَا فِی مُلْكِهِ وَ لَا لِمُكَاثَرَةِ شَرِيكٍ فِی شِرْكِهِ وَ لَا لِوَحْشَةٍ كَانَتْ مِنْهُ فَأَرَادَ أَنْ يَسْتَأْنِسَ إِلَيْهَا ثُمَّ هُوَ يُفْنِيهَا بَعْدَ تَكْوِينِهَا لَا لِسَأَمٍ دَخَلَ عَلَيْهِ فِی تَصْرِيفِهَا وَ تَدْبِيرِهَا وَ لَا لِرَاحَةٍ وَاصِلَةٍ إِلَيْهِ وَ لَا لِثِقَلِ شَيْ ءٍ مِنْهَا عَلَيْهِ لَمْ يُمِلَّهُ طُولُ بَقَائِهَا فَيَدْعُوَهُ إِلَى سُرْعَةِ إِفْنَائِهَا لَكِنَّهُ سُبْحَانَهُ دَبَّرَهَا بِلُطْفِهِ وَ أَمْسَكَهَا بِأَمْرِهِ وَ أَتْقَنَهَا بِقُدْرَتِهِ ثُمَّ يُعِيدُهَا بَعْدَ الْفَنَاءِ مِنْ غَيْرِ حَاجَةٍ مِنْهُ إِلَيْهَا وَ لَا اسْتِعَانَةٍ بِشَيْ ءٍ مِنْهَا عَلَيْهَا.

أقول: قد مرّت الخطبه بتمامها و شرحها فی كتاب التوحيد.

تتميم اعلم أن ظاهر هذا الخبر فناء جميع المخلوقات عند انقضاء العالم كما هو مذهب جماعه من المتكلمين قال شارح المواقف قد سبقت فی مباحث الجسم إشاره إلى أن الأجسام باقيه غير متزايله على ما يراه النظام و قابله للفناء غير دائمه البقاء على ما يراه الفلاسفه قولا بأنها أزليه أبديه و الجاحظ و جمع من الكراميه قولا بأنها أبديه غير أزليه و توقف أصحاب أبی الحسين فی صحه الفناء و اختلف القائلون بها فی أن الفناء بإعدام معدم أو بحدوث ضد أو بانتفاء شرط أما الأول فذهب القاضی و بعض المعتزله إلى أن الله تعالى يعدم العالم بلا واسطه فيصير معدوما كما أوجده كذلك فصار موجودا و ذهب أبو الهذيل إلى أنه تعالى يقول له افن فيفنى كما قال له كن فكان و أما الثانی فذهب جمهور المعتزله إلى أن فناء الجوهر بحدوث ضد له هو الفناء فذهب ابن إخشيد إلى أن الفناء و إن لم يكن متحيزا لكنه يكون حاصلا فی جهه معينه فإذا أحدثه الله تعالى فيها عدمت الجواهر بأسرها و ذهب ابن شبيب إلى أن الله تعالى يحدث فی كل جوهر فناء ثم ذلك الفناء يقتضی عدم الجوهر فی الزمان الثانی و ذهب أبو علی و أتباعه إلى أنه يخلق بعدد كل جوهر فناء

لا فى محل فتفنى الجواهر و قال أبو هاشم و أشياعه يخلق فناء واحدا لا فى محل فيفنى به الجواهر بأسرها و أما الثالث و هو أن فناء الجوهر بانقطاع شرط وجوده فزعم بشر أن ذلك الشرط بقاء يخلقه الله تعالى لا فى محل فإذا لم يخلقه الله تعالى عدم الجوهر و ذهب الأكثرون من أصحابنا و الكلبى من المعتزله إلى أنه بقاء قائم به يخلقه الله حالا فحالا فإذا لم يخلقه الله تعالى فيه انتفى الجوهر و قال إمام الحرمين إنها الأعراض التى يجب اتصاف الجسم بها فإذا لم يخلقها الله تعالى فيه فنى و قال القاضى فى أحد قوليه هو الأكوان التى يخلقها الله فى الجسم حالا فحالا فمتى لم يخلقها الله فيه انعدم و قال النظام إنه ليس بباق بل يخلق الله حالا فحالا فمتى لم يخلق فنى و أكثر هذه الأقاويل من قبيل الأباطيل سيما القول بكون الفناء أمرا محققا فى الخارج ضدا للبقاء قائما بنفسه أو بالجوهر و كون البقاء موجودا لا فى محل و لعل وجه البطلان غنى عن البيان ثم القائلون بصحه الفناء و بحقيه حشر الأجساد اختلفوا فى أن ذلك بالإيجاد بعد الفناء أو بالجمع بعد تفرق الأجزاء و الحق التوقف و هو اختيار إمام الحرمين حيث قال يجوز عقلا أن تعدم الجواهر ثم تعاد و أن تبقى و تزول أعراضها المعهوده ثم تعاد بنيتها و لم يدل قاطع سمعى على تعيين أحدهما فلا يبعد أن يغير أجساد العباد على صفه أجسام التراب ثم يعاد تركيبها إلى ما عهد و لا يحيل أن يعدم منها شى ء ثم يعاد و الله أعلم. احتج الأولون بوجوه الأول الإجماع على ذلك قبل ظهور المخالفين كبعض المتأخرين من المعتزله و أهل السنه و رد بالمنع كيف و قد أطبقت معتزله بغداد على خلافه نعم كان الصحابه يجمعون على بقاء الحق و فناء الخلق بمعنى هلاك الأشياء و موت الأحياء و تفرق الأجزاء لا بمعنى انعدام الجواهر بالكليه لأن الظاهر أنهم لم يكونوا يخوضون فى هذه التدقيقات. الثانى هو قوله تعالى هُوَ الْأَوَّلُ وَ الْآخِرُ (۱)أى فى الوجود و لا يتصور ذلك إلا بانعدام ما سواه و ليس بعد القيامه وفاقا فيكون قبلها و أجيب بأنه يجوز أن

ص: ۳۳۲

۱- الحديد: ۳.

يكون المعنى هو مبدأ كل موجود و غايه كل مقصود أو هو المتوحد فى الألوهيه أو فى صفات الكمال كما إذا قيل لك هذا أول من زارك أو آخرهم فتقول هو الأول و الآخر و تريد أنه لا زائر سواه أو هو الأول و الآخر بالنسبه إلى كل حى بمعنى أنه يبقى بعد موت جميع الأحياء أو هو الأول خلقا و الآخر رزقا كما قال خَلَقَكُمْ ثُمَّ رَزَقَكُمْ (۱)و بالجمله فليس المراد أنه آخر كل شى ء بحسب الزمان للاتفاق على أبديه الجنه و من فيها. الثالث قوله تعالى كُلُّ شَيْ ءٍ هالِكٌ إِلَّا وَجْهَهُ (۲)فإن المراد به الانعدام لا الخروج عن كونه منتفعا به لأن الشى ء بعد التفرق يبقى دليلا على الصانع و ذلك من أعظم المنافع و أجيب بأن المعنى أنه هالك فى حد ذاته لكونه ممكنا لا يستحق الوجود إلا بالنظر إلى العله أو المراد بالهلاك الموت أو الخروج عن الانتفاع المقصود به اللائق بحاله كما يقال هلك الطعام إذا لم يبق صالحا للأكل و إن صلح لمنفعه أخرى و معلوم أن ليس مقصود البارى تعالى من كل جوهر الدلاله عليه و إن صلح لذلك كما أن من كتب كتابا ليس مقصوده بكل كلمه الدلاله على الكاتب أو المراد الموت كما فى قوله تعالى إِنِ امْرُؤٌ هَلَكَ و قيل معناه كل عمل لم يقصد به وجه الله تعالى فهو هالك أى غير مثاب عليه. الرابع قوله تعالى وَ هُوَ الَّذِی يَبْدَؤُا الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ (۳)كما بَدَأْنا أَوَّلَ خَلْقٍ نُعِيدُهُ (۴)و البدء من العدم فكذا العود و أيضا إعاده الخلق بعد إبدائه لا يتصور بدون تخلل العدم و أجيب بأنا لا نسلم أن المراد بإبداء الخلق الإيجاد و الإخراج عن العدم بل الجمع و التركيب على ما يشعر به قوله تعالى وَ بَدَأَ خَلْقَ الْإِنْسانِ مِنْ طِينٍ و لهذا يوصف بكونه مرئيا مشاهدا كقوله تعالى أَ وَ لَمْ يَرَوْا كَيْفَ يُبْدِئُ اللَّهُ الْخَلْقَ (۵)أَ وَ لَمْ يَسِيرُوا فِی الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ و أما القول بأن الخلق حقيقه فى التركيب تمسكا بمثل قوله تعالى خَلَقَكُمْ مِنْ تُرابٍ (۶)أى ركبكم وَ تَخْلُقُونَ إِفْكاً (۷)أى تركبونه فلا يكون حقيقه فى الإيجاد دفعا للاشتراك فضعيف جدا لإطباق

۱- الروم: ۴۰.

۲- القصص: ۸۸.

۳- الروم: ۲۷.

۴- الأنبياء: ۱۰۴.

۵- العنكبوت: ۱۹.

۶- فاطر: ۱۳.

۷- العنكبوت: ۱۷.

أهـل اللغه على أنه إحـداث و إيجـاد مع تقـدير سواء كـان عن مـاده كما فى خلقكم من تراب أو بـدونه كما فى خلق الله العالم. الخـامس قوله تعالى كُلُّ مَنْ عَلَيْها فانٍ (۱)و الفناء هو العدم و أجيب بالمنع بل هو خروج الشـى ء من الصـفه التى ينتفع به عندها كما يقال فنى زاد القوم و فنى الطعام و الشـراب و لذا يسـتعمل فى الموت مثل أفناهم الحرب و قيل معنى الآيه كل من على وجه الأرض من الأحياء فهو ميت قال الإمام و لو سلم كون الفناء و الهلاک بمعنى العدم فلا بد فى الآيتين من تأويل إذ لو حملتا على ظاهرهمـا لزم كون الكـل هالكـا فانيـا فى الحـال و ليس كـذلک و ليس التأويـل بكونه آئلا إلى العـدم على ما ذكرتم أولى من التأويل بكونه قابلا له و هذه منه إشاره إلى ما اتفق عليه أئمه العربيه من كون اسم الفاعل و نحوه مجازا فى الاسـتقبال و أنه لا بد مـن الاتصـاف بـالمعنى المشـتق منـه و إنمـا الخلاـف فى أنه هـل يشـترط بقـاء ذلـک المعنى و قـد تـوهم صـاحب التلخيص أنه كالمضـارع يشترک بين الحال و الاسـتقبال فاعترض بأن حمله على الاسـتقبال ليس تأويلا و صـرفا عن الظاهر. و احتـج الآخرون بوجوه الأول أنه لو كان كـذلک لما كان الجزاء واصـلا إلى مسـتحقه و اللازم باطل عنـدنا سـمعا للنصوص الوارده فى أن الله لا يضـيع أَجْرَ مَنْ أَحْسَنَ عَمَلًا و عقلاـ عنـد المعتزله لمـا سـبق من وجوب ثواب المطيع و عقاب العاصـى و بيان اللزوم أن المنشأ لا يكون هو المبتـدأ بـل مثله لامتناع إعاده المعـدوم بعينه و رد بالمنع و قـد مر بيان ضـعف أدلته و لو سـلم فلا يقوم على من يقول ببقاء الروح أو الأجزاء الأصـليه و إعـدام البواقى ثم إيجادها و إن لم يكن الثانى هو الأول بعينه بل مغايرا له فى وصـفه الابتداء و الإعاده أو باعتبار آخر و لا شک أن العمده فى الاسـتحقاق هو الروح على ما مر و قد يقرر بأنها لو عدمت لما علم إيصال الجزاء إلى مسـتحقه لأنه لا يعلم أن ذلک المحشور هو الأول أعيد بعينه أم مثل له خلق على صـفته أما على تقدير الفناء بالكليه فظاهر و أما على تقدير بقاء الروح و الأجزاء الأصـليه فلانعدام التركيب و الهيئات و الصـفات التى بها يتمايز المسلمون سيما على قول من يجعل

۱- الرحمن: ۲۶.

الروح أيضا من قبيل الأجسام و اللازم منتف لأن الأدله قائمه على وصول الجزاء إلى المستحق. لا يقال لعل الله يحفظ الروح و الأجزاء الأصليه عن التفرق و الانحلال بل الحكمه تقتضى ذلك ليعلم وصول الحق إلى المستحق لأنا نقول المقصود إبطال رأى من يقول بفناء الأجساد بجميع الأجزاء بل أجسام العالم بأسرها ثم الإيجاد و قد حصل و لو سلم فقد علمت أن العمده فى الحشر هو الأجزاء الأصليه لا الفضليه و قد سلمتم أنها لا تتفرق فضلا عن الانعدام بالكليه بل الجواب أن المعلوم بالأدله هو أن الله تعالى يوصل الجزاء إلى المستحق و لا دلاله على أنا نعلم ذلك عند الإيصال البته وَ كَفى بِاللَّهِ عَلِيماً و لو سلم فلعل الله تعالى يخلق علما ضروريا أو طريقا جليا جزئيا أو كليا. الثانى و هو للمعتزله أن فعل الحكيم لا بد أن يكون لغرض لامتناع العبث عليه و لا يتصور له غرض فى الإعدام إذ لا منفعه فيه لأحد لأنها إنما تكون مع الوجود بل الحياه و ليس به أيضا جزاء المستحق كالعذاب و السؤال و الحساب و نحو ذلك و هذا ظاهر و رد بمنع انحصار الغرض فى المنفعه و الجزاء فلعل لله فى ذلك حكما و مصالح لا يعلمها غيره على أن فى الإخبار بالإعدام لطفا للمكلفين و إظهارا لغايه العظمه و الاستغناء و التفرد بالدوام و البقاء ثم الإعدام تحقيق لذلك و تصديق. الثالث النصوص الداله على كون النشور بالإحياء بعد الموت و الجمع بعد التفريق كقوله تعالى وَ إِذْ قالَ إِبْراهِيمُ رَبِّ أَرِنِي كَيْفَ تُحْيِ الْمَوْتى الآيه (۱)و كقوله تعالى أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلى قَرْيَهٍ وَ هِيَ خاوِيَهٌ عَلى عُرُوشِها قالَ أَنَّى يُحْيِي هذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِها إلى قوله وَ انْظُرْ إِلَى الْعِظامِ كَيْفَ نُنْشِزُها ثُمَّ نَكْسُوها لَحْماً (۲)و كقوله تعالى و كَذلِكَ النُّشُورُ (۳)وَ كَذلِكَ تُخْرَجُونَ (۴)و كَما بَدَأَكُمْ تَعُودُونَ (۵)بعد ما ذكر بدء الخلق من الطين و على وجه نرى و نشاهد مثل أَ وَ لَمْ يَرَوْا كَيْفَ يُبْدِئُ اللَّهُ الْخَلْقَ (۶)أَ وَ لَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ و كقوله تعالى

۱- البقره: ۲۶۳.

۲- البقره: ۲۶۲.

۳- فاطر: ۹.

۴- الروم: ۱۹.

۵- الأعراف: ۲۹.

۶- العنكبوت: ۱۹.

يَوْمَ يَكُونُ النَّاسُ كَالْفَراشِ الْمَبْثُوثِ وَ تَكُونُ الْجِبالُ كَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ (۱)إلى غير ذلك من الآيات المشعره بالتفريق دون الإعدام. و الجواب أنها لا تنفى الانعدام و إن لم تدل عليه و إنما سيقت لكيفيه الإحياء بعد الموت و الجمع بعد التفريق لأن السؤال وقع عن ذلك و لأنه أظهر فى بادئ النظر و الشواهد عليه أكثر ثم هى معارضه بالآيات المشعره بالإعدام و الفناء انتهى كلامه. و الحق أنه لا يمكن الجزم فى تلك المسأله بأحد الجانبين لتعارض الظواهر فيها و على تقدير ثبوته لا يتوقف انعدامها على شى ء سوى تعلق إراده الرب تعالى بإعدامها و أكثر متكلمى الإماميه على عدم الانعدام بالكليه لا سيما فى الأجساد (۲)قال المحقق الطوسى رحمه الله فى التجريد و السمع دل عليه و يتأول فى المكلف بالتفريق كما فى قصه إبراهيم عليه السلام انتهى. و أما الصور فيجب الإيمان به على ما ورد فى النصوص الصريحه و تأويله بأنه جمع للصوره كما مر من الطبرسى و قد سبقه الشيخ المفيد رحمه الله فهو خروج عن ظواهر الآيات بل صريحها إذ لا يتأتى ذلك فى النفخه الأولى و يأبى عنه أيضا توحيد الضمير فى قوله تعالى ثُمَّ نُفِخَ فِيهِ أُخْرى و إطراح للنصوص الصحيحه الصريحه من غير حاجه و قد قال سيد الساجدين صلوات الله عليه فى الدعاء الثالث من الصحيفه الكامله و إسرافيل صاحب الصور الشاخص الذى ينتظر منك الإذن و حلول الأمر فينبه بالنفخه صرعى رهائن القبور.

۱- القارعه: ۴ و ۵.

۲- لما كان انعدام كل شى ء الا اللّه سبحانه يبطل التقدّم و التأخر و كل معنى حقيقى و يبطل به النسبه بين الدنيا و الآخره و المبتدأ و المعاد و جميع المعارف الإلهيّه المبينه تلو ذلك فى الكتاب و السنه القطعيه لم يكن مجال لاحتماله، و ما ظاهره ذلك من النصوص مبين بما يعارضه، و أمّا أحاديث الصور فهى آحاد لا تبلغ حدّ التواتر و لا يؤيد الكتاب تفاصيل ما فيها من صفه الصور و الأمور المذكوره مع نفخه و لا دليل على حجيه الآحاد فى غير الاحكام الفرعيه من المعارف الاصليه لا من طريق سيره العقلاء و لا من طريق الشرع على ما بين فى الأصول، فالواجب هو الايمان باجمال ما أريد من الصور لوروده فى كتاب اللّه، و أمّا الاخبار فالواجب تسليمها و عدم طرحها لعدم مخالفتها الكتاب و الضروره و ارجاع علمها إلى اللّه و رسوله و الأئمّه من أهل بيته صلوات اللّه عليهم أجمعين. ط.

**[ترجمه]نهج البلاغه: امیر مؤمنان علیه السلام فرمود: اوست که آفریده ها را نابود کند پس از وجود چنان که بوده آن چنان شود که گویی نبود. و سپری شدن دنیا پس از نو برون آوردن آن، شگفت تر نیست از برآوردن و آفریدن آن، و چگونه که اگر همه جانداران جهان، از پرندگان و چهارپایان، و آن چه در آغل است، و آن چه چرا کند در بیابان، از هر جنس و ریشه و بن، و نادانان از مردمان و یا زیرکان، فراهم آیند تا پشه ای را هست نمایند، برآفریدن آن توانا نیستند. و راه پدید آوردن آن را ندانند، و خردهاشان سرگشته شود و در شناخت آن سرگردان مانند، و نیروی آن ها سست شود و به پایان رسد، و رانده و مانده بازگردند. آن گاه دانند که شکست خورده اند، و در آفرینش آن به ناتوانی خویش اعتراف کننده، و به درماندگی در نابود ساختن آن فروتنی نشان دهنده. و خدای سبحان پس از سپری کردن جهان، یگانه ماند و تنها، و چیزی با او نبود از آن چه آفرید در دنیا آن سان که بود پیش از آفریدن جهان، همان خواهد بود

ص: ۳۳۰

پس از سپری ساختن آن.

نه زمانی و نه مکان بی وقت و بی زمان ، در آن هنگام مدت ها و وقت ها نیست و نابود گردیده و سال ها و ساعت ها از میان می رود. پس در آن هنگام چیزی جز خداوند یگانه قهار وجود نخواهد داشت؛ همان که بازگشت تمامی امور به سوی اوست؛ بدون قدرتی در اشیا، ابتدائاً آنان را آفرید و بدون امتناعی از جانب مخلوقات، آن ها نابود می شوند؛ و اگر قدرت بر امتناع و جلوگیری داشته باشند، بقایشان دائمی است و ساختن چیزی از اشیا وقتی آن را می ساخت بر او دشوار نمی بود خلقت آن چه خلق کرد و آفرید بر او سنگین نبود و آن را به خاطر سخت گیری یک سلطان و به خاطر ترس از زوال و نقصان خود نیافرید و به خاطر یاری جستن از آنان در برابر همتای چیره شونده آنان را نیافرید و به خاطر احتراز از ضدی که علیه او به پا خیزد خلق نکرد و به خاطر این که با مخلوقاتش ملکش افزون گردد نیافرید و به خاطر این که وحشتی داشت و می خواست با خلق به آنان انس بگیرد نیز تکوین خلق ننمود و سپس بعد از آفرینش نیز آن را نابود می کند نه به خاطر خستگی در تصرف و تدبیر در امور آن و نه به خاطر این که راحتی به او برسد و نه به خاطر سنگینی چیزی از آن بر او؛ طول بقای مخلوقات او را خسته نکرد که باعث شود به سرعت آن را نابود کند بلکه خدای سبحان اشیا را با لطف خود تدبیر نمود و با امر خود نگه داشت و با قدرتش آن را متقن نمود و بدون احتیاج به اشیا و استعانت از آنان، آن ها را بعد از نابودی زنده می کند. - . نهج البلاغه: ۳۸۲ -

می گویم: این خطبه و شرح آن به صورت تمام و کمال در کتاب توحید بیان شد.

توضیح تکمیلی: این روایت، همانطور که برخی از متکلمان نیز معتقدند، بر نابودی همه موجودات در پایان جهان دلالت دارد، شارح مواقف می گوید: در مباحث جسم و بدن به این موضوع اشاره شد که بنا بر اعتقاد نَظّام اجسام باقی بوده و از بین نمی روند، و بنا به اعتقاد فلاسفه که معتقدند اجسام ازلی ابدی هستند، اجسام قابل فنا و غیر دائمیّ البقا هستند؛

جاحظ و برخی از کرّامیه معتقدند اجسام ابدی اما غیر ازلی هستند، اصحاب ابوالحسین در صحت فنا توقف نموده اند و قائلان به صحت فنا آن را یا به معنای نابودکردن شخص نابود کننده و یا به معنای حدوث ضد آن و یا منتفی شدن شرط، می گیرند..

اما عقیده اول، مذهب قاضی و برخی از معتزله است که خداوند جهان را بدون واسطه نابود می کند، و جهان نابود می شود، همان طور که در ابتدا معدوم بود و سپس به وجود آمد، اما ابوهذیل عقیده دارد: خدای متعال می فرماید: نابود شو، و نابود می شود، همانطور که می فرماید: کن فیکون (موجود باش پس موجود می شود).

اما عقیده دوم: بیشتر معتزله بر این اعتقادند که فنای جوهر با حدوث ضد آن، همان فنا و نابودی است، ابن اخشید معتقد است فنا اگر چه حائز مکان نیست اما در جهت خاصی صورت می پذیرد، پس هنگامی که خداوند ضد جوهر را خلق کند، همه جواهر از بین می رود.

ابن شبیب عقیده دارد: خداوند در هر جوهری فنا و نابودی قرار داده است، سپس این فنا نابودی، عدم وجود جوهر را در زمان دوم می طلبد، ابوعلی و پیروانش نیز معتقدند خداوند به تعداد هر جوهر، فنا و نابودی قرار داده است،

ص: ۳۳۱

نه در یک جا، پس جوهرها از بین می رود.

ابوهاشم و پیروانش معتقدند: یک فنا و نابودی بدون محل خلق می کند تا همه جواهر به وسیله آن از بین رود.

اما عقیده سوم: فنای جوهر با از بین رفتن شرط وجود آن است، و بشر گمان می کند این شرط، بقایی است که خدای متعال آن را بدون محل می آفریند، پس وقتی خداوند متعال آن شرط را خلق نکند، جوهر معدوم می شود؛ بیشتر اصحاب ما و نیز کلبی و معتزله بر این اعتقادند که بقاء قائم به جوهر است و خداوند آن را آن به آن می آفریند.

امام الحرمین معتقد است: آن امور عرضی است که لازم است جسم به آن موصوف شود، در صورتی که خداوند فنا و نابودی در آن قرار ندهد، نابود می شود. مرحوم قاضی در یکی از دو مذهب خود می گوید: آن وجودهایی است که خدای متعال در جسم آفریده است به صورت آن به آن؛ پس اگر خداوند فنا در آن قرار نداده باشد، نابود می شود.

نظام گوید: جوهر باقی نمی ماند، بلکه خداوند آن را از آن به آن می آفریند و هرگاه آفریده نشود، جوهر از بین می رود؛ بیشتر این سخنان باطل است، به ویژه این سخن که می گوید: فنا امری محقق در خارج بوده، و ضد بقا و قائم به خود و یا جوهر است، و همچنین این که بقاء در خارج بدون داشتن محل موجود است؛ ممکن است وجه بطلان این عقاید نیازی به شرح نداشته باشد.

طرفداران درست بودن فنا و حقانیت حشر اجساد در این خصوص که آیا پس از فنا و نابودی و یا پس از پراکنده شدن اجزا دوباره خلق می شوند، با یکدیگر اختلاف نظر دارند.

حق، توقف و درنگ کردن است، و این قول منتخب امام حرمین است که می گوید: عقلا جایز است جوهرها از بین برود و سپس دوباره ایجاد شود، و امور عرضی شناخته شده باقی بماند و ادامه یابد، سپس به جسم باز گردد؛ اما دلیل محکم نقلی بر تعیین یکی از این دو مورد وجود ندارد، پس بعید نیست که اجساد بندگان به خاک تبدیل شود و سپس دوباره به صورت اول

ساخته شود، و بعید نیست که چیزی از آن معدوم شود و سپس اعاده گردد. الله أعلم.

گروه اول بـا دلائلی احتجاج می کننـد: اولین اجماع بر آن پیش از ظهور مخالفانی ماننـد برخی از متأخرین معتزله و اهل سـنت صورت گرفت، اما این ادعای اجماع مردود است؛ چگونه اجماع صورت گرفته در حالی که معتزله بغـداد خلاف آن را عقیده دارند؟ آری، صـحابه به بقای حق و نابودی خلق عقیده داشـتند، و این نابودی به معنای هلاک اشیا و مرگ زندگان و پراکنده شـدن اجزای آنـان است و نه به معنـای نـابودی کامل جوهر، چرا که ظاهرا آن ها در مسائلی که به اثبات نظریه با ژرف نگری نیاز داشته باشد، وارد نمی شوند.

دوم این که خدای متعال می فرماید: « هو الاول و الآخر» - . حدید / ۳ - یعنی در وجود، و چنین امری جز با نابودی هر چیزی غیر از خدا امکان پذیر نیست، و پس از قیامت نیز چنین امری محقق نمی شود، پس قبل از قیامت است.

من پاسخ می دهم: می تواند آیه به

ص: ۳۳۲

این معنا باشـد: خداونـد آفریننده هر موجود و غایت و هدف هر مقصودی است، و یا خداوند در الهویت و یا در صـفات کمال خود یگانه می باشـد. همانطور که اگر به شـما بگوینـد: این اولین کسـی است که شـما را ملاقات کرده است و یا آخرین نفر؟ پاسخ می دهید: اولین و آخرین نفر است، و منظور شما این است که کسی غیر از او زائر شما نبوده است.

و یـا به این معنـاست که او اول و آخر در مقـایسه بـا همه موجودات است، به این معنا که خداونـد پس از مرگ همه زنـدگان بـاقی و ازلی اسـت، و یـا او ابتـدا موجـودات را خلق کرد و در آخر روزی داد، همـانطور که خداونـد می فرمایـد: «خلقکم ثم رزقکـم» - . روم / ۴۰ - ، و خلاـصه این که منظور این نیست که خداونـد بر اسـاس زمان، آخرین است، چرا که همه بر ابـدی بودن بهشت و بهشتیان اتفاق نظر دارند.

سوم آیه «کل شئ هالک إلا وجهه» - . قصص / ۸۸ - ، منظور از هلاکت نابودی است، نه این که از ذی نفع بودن خارج شود، زیرا شیء پس از متفرق شدن دالّ بر آفریننده خود است، و این از بزرگترین منافع و مصلحتها به شمار می رود.

پاسخ من این است: ممکن است به این معنـا باشـد که آن به خودی خود هلاـک و نابود می شود، زیرا با توجه به علت ممکن است استحقاق وجود و هستی را نداشته باشد، و یا منظور از هلاک، مرگ است، و یا خارج شدن از دایره سودمندی هدفی که برای آن خلق شـده است، همان طور که گفته می شود: غـذا فاسد شد، یعنی برای خوردن مناسب نیست، هر چند ممکن اسـت برای کار دیگری مناسب باشد.

مشـخص است که هـدف بـاری تعـالی از آفرینش هر جوهری، دلاـلت بر ذات حق نیست، گرچه ممکن است برای این هـدف مناسب باشد، همانطور که همه واژ های کتابی که نویسنده به رشته تحریر در آورده است، بر خود نویسنده دلالت نمی کند.

و یا منظور از هلاک، مرگ است، همانطور که خدای متعال نیز می فرماید: «إن امرؤ هلک» - . نساء / ۱۷۶ - . و گویند: به این

معناست: هر عملی که برای رضای خدا نباشد، هالک است، به این معنا که پاداشی به آن تعلق نمی گیرد.

چهارم: خدای متعال می فرماید: « وهو الذی یبدؤ الخلق ثم یعیده» - . روم / ۲۷ - و «کما بدأنا أول خلق نعیده» - . انبیاء / ۱۰۴ - آفرینش از عدم است، و حشر نیز همین طور، علاوه بر این، آفرینش دوباره خلق بدون تصور عدم و نابودی امکان پذیر نیست.

پاسخ من این است: ما این عقیده را نمی پذیریم که منظور از آفرینش خلق، ایجاد و آفرینش آن ها از عدم است، بلکه جمع و ترکیب بر اساس آن چیزی است که خدای متعال می فرماید: «وبدأ خلق الانسان من طین» - . سجده / ۷ - ، به همین دلیل به صورت موجود مرئی و قابل مشاهده توصیف می شود، خدای متعال می فرماید: «أو لم یروا کیف یبدئ الله الخلق» - . عنکبوت / ۱۹ - و « أو لم یسیروا فی الارض فینظروا کیف بدء الخلق» - . روم / ۹ - .

اما حقیقت خلق در ترکیب و آفرینش با توجه به این آیه شریفه است: «خلقکم من تراب» - . روم / ۲۰ - یعنی شما را از خاک ترکیب کرد و « وتخلقون إفکا» - . عنکبوت / ۱۷ - یعنی مرتکب کذب می شوید، پس خلقت به صورت حقیقت در ایجاد برای دفع اشتراک نبوده و این عقیده ضعیف است،

ص: ۳۳۳

زبان شناسان بر این اعتقادند که ایجاد و آفرینش همراه با اندازه گیری است؛ خواه از ماده باشد مانند « خلقکم من تراب» و یا بدون آن باشد مانند «خلق الله العالم».

پنجم: «کل من علیها فان» - . رحمن / ۲۶ - فنا همان عدم و نابودی است. من پاسخ می دهم: بلکه خارج شدن چیزی از صفتی می باشد که به وسیله آن صفت سود می رساند. همان طور که می گویند: توشه قوم فنا و نابود شد و آب و غذا از بین رفت؛ به همین صورت برای مرگ نیز از واژه فنا استفاده می شود، مانند: أفناهم الحرب: جنگ آن ها را نابود کرد. و گویند: آیه به این معناست: هر موجود زنده ای که روی کره خاکی است، می میرد.

امام الحرمین می گوید: حتی اگر فنا و هلاک به معنای عدم نیز باشد، می بایست این دو آیه تأویل شود، اگر با توجه به ظاهر آیه تأویل شود، لازم است کل هستی یک باره فانی و نابود گردد، حال آن که چنین نیست، و تأویل به حرکت جهان به سوی عدم بهتر از تأویل آیه مبنی بر قابلیت نابودی یکباره جهان، نیست. و این کلام از او اشاره است به اتفاق نظر زبان شناسان عرب که آن ها معتقدند اسم فاعل و مانند آن می تواند به معنای آینده به کار رود، و می بایست موصوف به معنایی باشد که از آن مشتق شده، و تنها اختلاف در این است که آیا بقای این معنا شرط است؟ صاحب تخلیص تصور می کند اسم فاعل نیز مانند مضارع بین حال و آینده مشترک است، اما این ایراد بر آن وارد می شود که حمل آن به معنای آینده تأویل و برگرداندن معنا از ظاهر نیست.

دیگران دلائل دیگری بیان کرده اند: اول: اگر چنین بود پاداش به مستحق آن نمی رسید، و آن چه در احادیث شنیده ایم که خداوند اجر نیکوکاران را ضایع نمی کند، می بایست باطل شود.

در مورد عقایـد معتزله بیان شـد که عقلا وجوب پاداش نیکوکار و جزای بـدکار ثابت شـد، و ذکر گردید که منشأ همان مبتدا نیست بلکه شبیه آن است، زیرا معدوم دقیقا به همان صورت باز نمی گردد، این اعتقاد رد شد و دلائل ضـعف آن بیان گردید. حتی اگر این اعتقاد درست هم باشـد، در مورد کسانی صـدق نمی کند که معتقدند روح و یا اجزای اصـلی باقی مانده و دیگر اجزا نابود می شوند و سـپس دوباره خلق می گردد، عقیده دوم دقیقا مانند عقیده اول نیست بلکه در توصـیف اولیه و بازگشت و یا بنا به دلیل دیگری مغایر آن می باشد.

با توجه به آن چه بیان شد، شـکی نیست که اسـتحقاق اصلی متعلق به روح است، ممکن است مقرر شود اگر روح از بین برود، رسـیدن مسـتحق به پاداش آن مشخص نمی شود، زیرا نمی دانند آن که محشور شده است، دقیقا همان اولی است که بازگشته است و یا شبیه آن است که با همان ویژگی ها خلق شده است؟

اگر به فنای کلی معتقد باشـیم که موضوع مشخص است، اما در صورتی که به بقای روح و اجزای اصلی آن معتقد باشیم، پس به خاطر نابودی ترکیب و ساختار و صفاتی است که مسلمانان به آن متمایز می شوند، به ویژه کسانی که معتقدند

روح نیز مانند جسم است، و لازمه این سخن منتفی است چرا که دلائل بر رسیدن جزا به مستحق استوار دلالت دارد.

نباید اشـکال شود و گفته شود: ممکن است خداوند روح و اجزای اصـلی آن را از پراکندگی و متلاشی شدن حفظ کند، بلکه حکمت الهی چنین چیزی را اقتضـا می کنـد تـا مشـخص شـود حق به حق دار می رسـد. مـا در پاسـخ این اشـکال می گوییم: مقصود باطل کردن عقیده کسانی است که معتقدند نه تنها همه اجزا نابود می شوند، بلکه همه عالم از بین رفته و سپس دوباره خلق می شود، و به وجود می آید

حتی اگر این عقیـده صـحیح باشد، متوجه شدید اصل عمده در حشـر، بازگشت اجزای اصـلی است و نه اضافی، و دانستید که اجزای اصـلی صـرف نظر از نابودی کلی، متلاشی نمی شوند؛ بلکه پاسخ این است که با توجه به ادله مشخص می شود خدای متعال است که پاداش را به مسـتحق آن می رساند و بر این دلالت ندارد که ما به طور قطع این را هنگام تحقق آن در می یابیم و علم خدا کافی است. اگر این عقیده درست باشد، خدای متعال علمی ضـروری و یا راهی آشـکار به صورت جزئی و یا کلی می آفریند.

دوم این که معـتزله معتقدنـد: می بـایست عمـل حکیم بنـا به مصـلحتی باشـد تـا کـار وی عبث و بیهوده تلقی نشود، و نـابودی هنگامی که به هیچکس سودی نمی رساند پس هیچ هدف و غرضـی در بر ندارد، زیرا تنها در وجود بلکه در زندگی، منفعت وجـود دارد، و پـاداش مستحق و عـذاب و سـوال و حسـاب و غیره نیز در صـورت نـابودی صورت نمی گیرد و این امر کـاملا مشـخص است، از سوی دیگر این که در روایـات از نـابودی خبر داده شـده، لطف و رحمتی است برای مکلفـان و بیـان نهایت عظمت و بی نیازی و یکتایی در دوام و بقای الهی، و نابودی این امور را محقق ساخته و بر این موضوع صحه می گذارد.

سوم این که: اما متونی که بر نشـر و زنـده شدن پس از مرگ و جمع شدن پس از پراکندگی دلالت دارد، آیاتی از قبیل: «وَ إِذْ

قالَ إِبْراهِيمُ رَبِّ أَرِنِی کَیْفَ تُحْیِ الْمَوْتی» - . بقره / ۲۶۳ - تا آخر آیه و «أَوْ کَالَّذِی مَرَّ عَلی قَرْیَهٍ وَ هِیَ خاوِیَهٌ عَلی عُرُوشِها قالَ أَنَّی یُحْیِی هذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِها» تا آن جا که می فرماید: «وَ انْظُرْ إِلَی الْعِظامِ کَیْفَ نُنْشِزُها ثُمَّ نَکْسُوها لَحْماً» - . بقره / ۲۶۲ - و نیز «و کَذلِکَ النُّشُورُ» - . فاطر / ۹ - وَ «کَذلِکَ تُخْرَجُونَ» - . روم / ۱۹ - و «کَما بَدَأَکُمْ تَعُودُونَ» - . اعراف / ۲۹ - پس از آن که آفرینش با گل را به صورتی که می بینیم، ذکر می فرماید: «أَ وَ لَمْ یَرَوْا کَیْفَ یُبْدِئُ اللَّهُ الْخَلْقَ» - . عنکبوت / ۱۹ - «أَ وَ لَمْ یَسِیرُوا فِی الْأَرْضِ فَانْظُرُوا کَیْفَ بَدَأَ الْخَلْقَ» - . بقره / ۲۵۹ -

تا آن جا که می فرماید:

ص: ۳۳۵

«یَوْمَ یَکُونُ النَّاسُ کَالْفَراشِ الْمَبْثُوثِ وَ تَکُونُ الْجِبالُ کَالْعِهْنِ الْمَنْفُوشِ» - . قارعه / ۴ و ۵ - و دیگر آیاتی که بر جدا شدن و نه بر نابودی دلالت دارد.

پاسخ: هر چند در این آیات اشاره ای به نابودی نشده اما آن را نفی نیز نمی کند، بلکه تنها بر چگونگی زنده شدن و گردآوری پس از پراکندگی دلالت دارد، زیرا سوال و جواب از آن صورت می گیرد، و نیز به این دلیل که در دید اولیه واضح تر است و شواهد بیشتری بر آن دلالت دارد، و این در مخالفت با آیاتی است که به فنا و نابودی اشاره دارد. پایان کلام شارح مواقف.

حقیقت این است که نمی توان یکی از این دو عقیده را پذیرفت، زیرا با یکدیگر در تعارضند، و در صورت اثبات، نابودی تنها بر چیزی محقق می شود که اراده حق تعالی بر آن صورت گرفته باشد، و بیشتر متکلمان امامیه بر این عقیده اند که نابودی کلی صورت نمی گیرد، به ویژه در اجساد.

محقق طوسی رحمه الله در تجرید می نویسد: ادله نقلی بر این امر دلالت می کند و در موارد تکلف آور به تفریق تأویل می گردد، همانطور که در داستان ابراهیم علیه السلام نیز بیان شده است.

اما همانطور که در متون صریح آمده لازم است به صور ایمان بیاوریم، تأویل آن این است که صور جمع تصاویر است، طبرسی و نیز شیخ مفید رحمه الله نیز پیش از او آن را بیان کرده اند، و این معنا به معنای خروج از ظاهر آیات و بلکه صراحت آیات است، چرا که این در نفخه اول ممکن نیست. و مفرد آوردن ضمیر نیز در آیه شریفه «ونفخ فیه اخری» آن را رد می کند و موجب طرح بی جهت متون صحیح و صریح آشکار است؛ و سیدالساجدین علیه السلام در دعای سوم صحیفه کامله می فرماید: و اسرافیل که صاحب صور شاخصی استکه منتظر اذن و حلول امر از جانب توست و با نفخ خود به خاک افتادگان و کسانی را که در گروی قبور خود هستند را بیدار می کند.

ناشر دیجیتالی : مرکز تحقیقات رایانه ای قائمیه اصفهان

**[ترجمه]

كلام المصحّح

تصوير

إلى هنا تمّ الجزء السادس من هـذه الطبعه المزدانه بتعاليق نفيسه قيّمه و فوائـد جمّه ثمينه؛ و يحوى هذا الجزء ۵۰۱ حديثاً فى ۱۷ بابا.

و قد بالغنا فى تصحيح الكتاب و قابلناه بنسخه المصنّف قدسّ سرّه الشريف، و النسخه لخزانه كتب فضيله الفقيد ثقه الإسلام و المحدّثين الحاج السيّد (صدر الدين العاملىّ) الخطيب الشهير الأصفهانىّ رضوان اللّه عليه؛ و أتحفنا إيّاه ولده المعظّم العالم العامل الحاج السيّد (مهدىّ الصدر العاملىّ) نزيل طهران، فمن واجبنا أن نقدّم إليه ثناءنا العاطر و شكرنا الجزيل. و لا ننسى الثناء

على الشريف الجليل، المحقّق الفاضل السيّد جلال الدين المحدّث- أدام اللّه تأييده- فإنّه لم يضنّ علينا بنفائس مخطوطات كتاب بحار الأنوار الّتى تعدّ أعلاق أصوله القيّمه؛ وفّقه اللّه تعالى و إيّانا لجميع مرضاته إنّه ولىّ التوفيق.

يحيى عابدى

ص: ٣٣٧

للمستقبل لكون قبر علي بن الحسين عليه السلام على يسار المستقبل كما اذا كان عند القبر واستقبل القبلة يكون كذلك ولا بعد ان يكون القبلة بتصحيف القبر منه

لان في تخيل القبر اولا الظهر هو الوجه لما فهم الشيخ رحمه الله وغيره وحملوا باستقبال القبر مطلقا
وهو الموافق للاخبار الاخر الواردة في زيارة البعيد فانه يدل عليه يب احمد بن محمد بن عيسى عن ابن ابي
عمير عمن رواه قال قال ابو عبد الله ع اذا بعدت باحدكم الشقة ونأت به الدار فليعل اعلى منزله فليصل
ركعتين وليوم بالسلام الى قبورنا فان ذلك يصل الينا ويسلم على الائمة عليهم السلام من بعيد كما يسلم
عليهم من قريب غير انك لا يصح ان تقول اتيتك زائرا بل تقول في موضعه قصدتك بقلبي زائرا اذ
عجزت عن حضور مشهدك ووجهت اليك سلامي لعلمي انه يبلغك صلى الله عليك فاشفع
لي عند ربك جل وعز وتدعو بما احببت اقول قوله ويسلم على الائمة عليهم السلام الى آخر الكلام من كلام
الشيخ وليس من تتمة الخبر كما يظهر من الكافي ومما اوردنا في اول الباب يب كا العدة عن احمد بن محمد
عن القاسم عن جده عن الحسين بن ثوير بن ابي فاختة قال كنت انا ويونس بن ظبيان والمفضل بن عمر
وابو سلمة السراج جلوسا عند ابي عبد الله ع وكان المتكلم يونس وكان اكبرنا سنا فقال له جعلت فداك
اني كثيرا ما اذكر الحسين صلوات الله عليه فاي شيء اقول فقال قل صلى الله عليك يا ابا عبد الله تعيد ذلك
ثلثا فان السلام عليه يصل اليه من قريب وبعيد اقول قال الشهيد رحمه الله في الذكرى قال ابن الجنيد
رحمه الله من زار وهو مقيم في بلده قدم الصلوة ثم زار عقيبها وقال رحمه الله في الدروس تستحب
زيارة النبي والائمة صلى الله عليهم كل يوم جمعة ولو من البعد واذا كان على مكان عال كان افضل اقول
لا يبعد القول بالتخيير للبعيد بين تقديم الصلوة وتاخيرها لورود الروايتين بهما كما عرفت وما ذكره رحمه الله
من جواز الزيارة في اي مكان تيسر وان لم يكن موضعا عاليا لا يخلو من قوة لعمومات بعض ما مر من الاخبار
وان كان الافضل والاحوط ايقاعها في سطح عال او صحراء ق زيارة للحسين صلوات الله عليه
من بعد البلاد السلام عليك يا ولي الله السلام عليك يا حجة الله السلام عليك يا نور الله في
ظلمات الارض السلام عليك يا امام المؤمنين وسلالة النبيين والوصيين وشاهد يوم الدين
السلام على جدك رسول الله سيد المرسلين وخاتم النبيين السلام على ابيك امير المؤمنين ووارث
علم النبيين السلام على امك فاطمة بنت رسول رب العالمين السلام على اخيك وشقيقك الحسن
امام المؤمنين وحجة رب العالمين اشهد انك واباءك الذين كانوا من قبلك وابناءك
الذين من بعدك موالي واوليائي واشهد انكم اصفياء الله وحجته البالغة على خلقه انتجبكم

ثم اعلم انا قد اوردنا زيارة جامعة للبعيد في باب زيارة النبي صلعم من البعيد فلا نعيد منه

وصيرتكم

**[ترجمه]ص: ۳۳۷

ص: ۳۳۸

**[ترجمه]

فهرست ما فی هذا الجزء

الموضوع/ الصفحه

باب ۶ سکرات الموت و شدائده، و ما یلحق المؤمن و الکافر عنده؛ و فیه ۵۲ حدیثاً. ۱۴۵- ۱۳۷

**[ترجمه]ص: ۳۳۹

ص: ۳۴۰

**[ترجمه]

تعريف مركز

بسم الله الرحمن الرحيم

هَلْ يَسْتَوِي الَّذِينَ يَعْلَمُونَ وَالَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ

الزمر: ۹

المقدمة:

تأسّس مركز القائمیة للدراسات الكمبيوترية فی أصفهان بإشراف آیة الله الحاج السید حسن فقیه الإمامی عام ۱۴۲۶ الهجری فی المجالات الدينية والثقافية والعلمية معتمداً على النشاطات الخالصة والدؤوبة لجمع من الإخصائيين والمثقفين فی الجامعات والحوزات العلمية.

إجراءات المؤسسة:

نظراً لقلة المراكز القائمة بتوفير المصادر فی العلوم الإسلامية وتبعثرها فی أنحاء البلاد وصعوبة الحصول على مصادرها أحياناً، تهدف مؤسسة القائمية للدراسات الكمبيوترية فی أصفهان إلى التوفير الأسهل والأسرع للمعلومات ووصولها إلى الباحثين فی العلوم الإسلامية وتقدم المؤسسة مجاناً مجموعة الكترونية من الكتب والمقالات العلمية والدراسات المفيدة وهی منظمة فی برامج إلكترونية وجاهزة فی مختلف اللغات عرضاً للباحثين والمثقفين والراغبين فيها.

وتحاول المؤسسة تقديم الخدمة معتمدة على النظرة العلمية البحتة البعيدة من التعصبات الشخصية والاجتماعية والسياسية والقومية وعلى أساس خطة تنوی تنظيم الأعمال والمنشورات الصادرة من جميع مراكز الشيعة.

الأهداف:

نشر الثقافة الإسلامية وتعاليم القرآن وآل بيت النبیّ عليهم السلام

تحفيز الناس خصوصا الشباب على دراسة أدقّ فی المسائل الدينية

تنزيل البرامج المفيدة فی الهواتف والحاسوبات واللابتوب

الخدمة للباحثين والمحققين فی الحوازت العلمية والجامعات

توسيع عام لفكرة المطالعة

تهميد الأرضية لتحريض المنشورات والكتّاب على تقديم آثارهم لتنظيمها فی ملفات الكترونية

السياسات:

مراعاة القوانين والعمل حسب المعايير القانونية

إنشاء العلاقات المترابطة مع المراكز المرتبطة

الاجتنباب عن الروتينية وتكرار المحاولات السابقة

العرض العلمی البحت للمصادر والمعلومات

الالتزام بذكر المصادر والمآخذ فی نشر المعلومات
من الواضح أن يتحمل المؤلف مسؤولية العمل.

نشاطات المؤسسة:
طبع الكتب والملزمات والدوريات
إقامة المسابقات فی مطالعة الكتب
إقامة المعارض الالكترونية: المعارض الثلاثية الأبعاد، أفلام بانوراما فی الأمكنة الدينية والسياحية
إنتاج الأفلام الكرتونية والألعاب الكمبيوترية
افتتاح موقع القائمية الانترنتی بعنوان : www.ghaemiyeh.com
إنتاج الأفلام الثقافية وأقراص المحاضرات و...
الإطلاق والدعم العلمی لنظام استلام الأسئلة والاستفسارات الدينية والأخلاقية والاعتقادية والردّ عليها
تصميم الأجهزة الخاصة بالمحاسبة، الجوال، بلوتوث Bluetooth، ويب كيوسک kiosk، الرسالة القصيرة ((sms
إقامة الدورات التعليمية الالكترونية لعموم الناس
إقامة الدورات الالكترونية لتدريب المعلمين
إنتاج آلاف برامج فی البحث والدراسة وتطبيقها فی أنواع من اللابتوب والحاسوب والهاتف ويمكن تحميلها على ٨ أنظمة؛
JAVA.١
ANDROID.٢
EPUB.٣
CHM.۴
PDF.۵
HTML.۶
CHM.٧
GHB.٨
إعداد ۴ الأسواق الإلكترونية للكتاب على موقع القائمية ويمكن تحميلها على الأنظمة التالية
ANDROID.١
IOS.٢
WINDOWS PHONE.٣
WINDOWS.۴

وتقدّم مجاناً فی الموقع بثلاث اللغات منها العربية والانجليزية والفارسية

الكلمة الأخيرة

نتقدم بكلمة الشكر والتقدير إلى مكاتب مراجع التقليد منظمات والمراكز، المنشورات، المؤسسات، الكتّاب وكل من قدّم لنا المساعدة فی تحقيق أهدافنا وعرض المعلومات علينا.

عنوان المكتب المركزی
أصفهان، شارع عبد الرزاق، سوق حاج محمد جعفر آباده ای، زقاق الشهيد محمد حسن التوکلی، الرقم ۱۲۹، الطبقة الأولی.

عنوان الموقع : : www.ghbook.ir
البريد الالکترونی : Info@ghbook.ir
هاتف المکتب المرکزی ۰۳۱۳۴۴۹۰۱۲۵
هاتف المکتب فی طهران ۸۸۳۱۸۷۲۲ ـ ۰۲۱
قسم البیع ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹شؤون المستخدمین ۰۹۱۳۲۰۰۰۱۰۹.

مرکز
القائمیه
اصبهان
للبحوث والتحریات الکمبیوتریة
www
للحصول على المكتبات الخاصه الاخرى
ارجعوا الى عنوان المــركز من فضلــكم
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
و للايصاءِ من فضلكم
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹